

DEĞİŞEN DÜNYADA
AİLE VE ÇOCUĞUN İNŞASI

İSTANBUL
2024

Copyright © Ravza Yayınları, 2024

*Eserin tüm hakları Ravza Yayınları'na aittir.
İzinsiz tamamı veya bir kısmı hiçbir ortamda kopyalanamaz;
Kaynak göstermek şartıyla alıntı yapılabilir.*

*Her hakkı mahfuzdur. Bu kitapta yer alan yazıların etik,
bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazar(lar)a aittir.*

Ravza Yayınları Umumi Neşriyat No: 1556

Genel Yayın Yönetmeni

Mustafa Kasadar

Eser Adı

Değişen Dünyada Aile ve Çocuğun İnşası

Editörler

Doç. Dr. Coşkun BABA

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TAKTAK

Kapak

Yunus Karaaslan

Sayfa Düzeni

Ahmet Kahramanoğlu

ISBN

978-625-5995-23-0

1. Baskı: 2024

Yayıncı ve Matbaa Sertifika No: 74955

Basım Yeri ve Yılı

Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık

Davutpaşa Cad. Kale İş Merkezi No: 51-52

Topkapı-Zeytinburnu-İstanbul

Tel: 0212 481 94 11

RAVZA YAYINLARI

Merkez

Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık Ltd. Şti.

Dervişali Mah. Draman Cad. No: 3/A

Fatih-İstanbul

Yayıncı Sertifika No: 74955

Tel: 0212 909 41 52

Şube

Büyük Reşitpaşa Cad. No: 22/42

Vezneciler – Eminönü / İstanbul

Tel: (0212) 528 46 17

www.ravzakitap.com

ravzasiparis@hotmail.com

DEĞİŞEN DÜNYADA AİLE VE ÇOCUĞUN İNŞASI

Editörler

Doç. Dr. Coşkun BABA

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TAKTAK

YAZARLAR

Prof. Dr. İskender ŞAHİN
Prof. Dr. İbrahim KAPLAN
Doç. Dr. Hikmet YAĞLI MAVİL
Doç. Dr. Sema YILMAZ
Doç. Dr. İsmail Hakkı GERÇEK
Doç. Dr. Ercan AKTAN
Doç. Dr. Selami YALÇIN
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TAKTAK
Dr. Öğr. Üyesi Fehmi ÇİÇEK
Dr. Gülderen Durna DALGIÇ
Dr. Mustafa POLAT
Dr. Metin BOZKURT
Dr. Betül AŞKIN
Dr. Hilmi KELEŞ
Dr. Halime KORKMAZ
Gülşah AKTAN
Şeyma GEÇİOĞLU
Asuman TÜRKER SADIKOĞLU
Fatma Betül TOPRAK
Hafize Kevser ACAR
Ali DİNÇ
Neslihan POLAT

Prof. Dr. Samettin GÜNDÜZ
Prof. Dr. Sefa BULUT
Doç. Dr. Mehmet Mahfuz ATA
Doç. Dr. İlyas PÜR
Dr. Öğr. Üyesi Emrah EKER
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Rifat GEÇİOĞLU
Dr. Murat ÇİNİCİ
Dr. Cemil PASLI
Dr. Abdülmelik YANGIN
Dr. Tuğba BOZKAYA
Dr. Yavuz ERDEN
Dr. Aysun BAHADIR
Muhammed Hayri ŞAHİN
Rumeysa BİÇER
Fatma Zehra EKİM YILMAZ
Tansu ÇİNİCİ
Berra ERGÜL SEZEN
Şeyma AKTAŞ
Şule TURAN
Gamze ÇALIŞKAN BARAN
Emine İPEKDAL
İsmail Hakkı CAMBAZ

Bu eser, 25-26 Ekim 2024 tarihinde
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesinde gerçekleştirilen “Ailede Çocuk” temalı
XIII. ULUSLARARASI DİN GÖREVLİLERİ SEMPOZYUMU’nda
sunulan bildirilerin geliştirilerek kitaplaştırılmış halidir.

İÇİNDEKİLER

Önsöz

Çocuklara Manevi Değerlerin Aktarımında Âyetlerin Kaynak Değeri İskender ŞAHİN	13
Çocukların Duygusal Gelişimi ve Psikolojik Destekler Gamze ÇALIŞKAN BARAN.....	25
Az Gelişmiş Ülkelerde Çocukların Ruh Sağlığı: Avrupa Türklerinin İnsani Yardım Faaliyetlerinin Psikolojik Etkileri Rumeysa BİÇER	45
Bir Pazarlama Nesnesi Olarak Çocuk: Fenomen Annelerin Meşhur Çocukları Ercan AKTAN - Gülşah AKTAN	69
Çocuklarda Dini ve Ahlaki Gelişim Hikmet YAĞLI MAVİL.....	81
Kur’ân’a Göre İnsanın Çocuklarıyla İmtihanı Mehmet Mahfuz ATA.....	97
Küreselleşmenin Oyuncaklardaki Etkisi Bağlamında Ailelerin Oyuncak Seçimindeki Rolü Üzerine Bir İnceleme Betül AŞKIN	119
Çocuklarda Saldırganlığın Gelişiminde Ebeveyn Tutumlarının Rolü Berra ERGÜL SEZEN.....	137
“Beliren Yetişkinlikte Yaşanan Ebeveyn Kaybının Gelişim Dönemlerine Etkisi ve Kayıpla Dini Başa Çıkma Tarzları: Nitel Bir Çalışma” Fatma Betül TOPRAK	151

Türkiye’de Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Bireylere Yönelik Din Eğitimi Uygulamaları Şeyma AKTAŞ	171
Her Doğan Çocuk Fıtrat Üzerine Doğar’ Hadisinin Günümüz Dünyası Okul Öncesi ve Sonrası Döneme Katkıları Fehmi ÇİÇEK	183
Korunmaya Muhtaç Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Din Eğitimi (Sivas İli Örneği) Tuğba BOZKAYA	199
Mizaç Teorileri Bağlamında Çocuklara Yaklaşım: Her Çocuk Özeldir Abdülmelik YANGIN	227
Değerlerin Aktarımında Resimli Çocuk Kitapları: Tavşi ve Dostları Metin BOZKURT	249
Çocukların Özgüven Gelişiminde Ebeveynlerin Rolü Hafize Kevser ACAR.....	273
İlk Çocukluk Dönemi (2-6 Yaş) İnanç Gelişimi Şule TURAN	289
Çocuk Terbiyesinde Örtük Programın Kur’ânî Referansları Muhammed Hayri ŞAHİN	303
LGBT Aktivizmi Karşısında Çocuk ve Aile: Tehditler ve Tedbirler Sema YILMAZ	321
Çocuklara Kültür ve Değerlerin Aktarımı: “Diyanet Çocuk Dergisi” Örneği Halime KORKMAZ	341
7-12 Yaş Arası Çocuklarda Gelişim, Eğitim ve Din İlyas PÜR.....	367
Çağdaş İslam Düşünürlerinin Eleştirel Pedagoji Perspektifinden Din Eğitime Bakışı Ali DİNÇ.....	379
Din Eğitimi Bağlamında Metaverse: İmkân ve Sınırlılıklar Ahmet Rifat GEÇİOĞLU- Şeyma GEÇİOĞLU	403
Evde Kodlama Eğitimi Aracılığı İle Değerler Eğitimi Asuman TÜRKER SADIKOĞLU.....	415

Hz. Peygamber (Sav)İN Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Alanındaki Uygulamalarının Çocuk Hakları Sözleşmesindeki Yansımaları Yavuz ERDEN	435
Toplumsal Kültür ve Değerlerin Çocuklara Akatarımı Mustafa POLAT	469
Ayrılık Sonrası Yas Sürecinin Çocuk Üzerindeki Etkisi ve Başa Çıkmada Sistemik Manevi Danışmanlık Desteği Aysun BAHADIR.....	477
Ailede Sunulan İnançın Çocuğun Eğitim ve Gelişimine Etkisi Cemil PASLI.....	497
Eşcinsellik ve Aile/Ebeveyn Tutumları İlişkisi: Bilimsel Çalışmalar Üzerinden Bir Değerlendirme Emrah EKER.....	507
Çocukların Manevi Gelişiminde Farklı Yaklaşımlar: Muhafazakâr Fenomen Anneler Örneği Gülderen Durna DALGIÇ.....	523
Türk-İslam Kültür ve Değerlerinin Çocuklara Aktarımı Hilmi KELEŞ	541
Kur'an Kıssalarının Mesajları Doğrultusunda Ahlâk Eğitimi Neslihan POLAT	569
Olumlu Çocukluk Yaşantılarının Aile Huzuruna Etkisinin İncelenmesi Emine İPEKDAL.....	593
Çocuk Şarkıları: Geçmişten Günümüze Değerler ve Estetik İsmail Hakkı GERÇEK - Tansu ÇİNİCİ	615
Ailede Teknolojinin Etkisi ve Dijital Eğitim Murat ÇİNİCİ	625
Ahlaki Gelişimde Okul Ortamı ve Öğretmenlerin Rolü: Ergenler Üzerine Bir İnceleme Mustafa TAKTAK.....	663
Engelli Bireyler ve Kader Fatma Zehra EKİM YILMAZ	669

Deizmi Besleyen Bazı Din Algıları Üzerine Bir Değerlendirme İbrahim KAPLAN.....	689
Geleceğin Türk Aile Tipine Bakış Prof. Dr. Samettin GÜNDÜZ - Prof. Dr. Sefa BULUT	699
Romanların Eğitimde ve Din Eğitiminde Yaşadıkları Sorunlar Selami YALÇIN	
Hüseyin Kemâleddin Efendi Özelinde Tasavvufî Eğitimde Çocuk ve Eğitimi İsmail Hakkı CAMBAZ.....	739

ÖNSÖZ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

İslâm'da ailenin toplumun temel yapı taşı olduğu, milletin ve devletin geleceğinin aile müessesesinin sağlam olmasına dayandığı hususunda herkes hem fikirdir. Hem dinimiz hem de ondan beslenen örf, aile kurumuna büyük değer atfetmektedir. Nitekim Allah Teâlâ, durumu evlenmeye elverişli olan ve evlilik sorumluluklarını yürütebilecek olan bekâr ve dulların evlendirilmesini emretmektedir (en-Nûr 24/64). Örnek aile hayatıyla Müslümanların takip etmesi gereken bir rehber olan Hz. Peygamber (s.a.v.) de “*Ey Gençler! Sizden evlenme imkânı bulan evlensin; zîra evlilik gözü harama bakmaktan, tenasül uzrunu zînadadan alıkoyar. Evlenmeye gücü yetmeyen de oruç tutsun; zîra orucun şehveti kıran bir gücü vardır*” (Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 1; İbn Mâce, “Nikâh”, 1) buyurarak evliliği teşvik etmekle kalmamış, evliliği kolaylaştırıcı birtakım tedbirler almıştır.

Huzurlu bir aile; istikrar, sevgi ve güvenlik kaynağı olup üyelerine duygusal, maddi ve manevi destek ve genel refah için elverişli bir ortam sağlar. Kur'an'da eşlerin birbirleri için örtü olduğu, aralarına Allah tarafından muhabbet ve şefkat konduğu ifade edilir. Bu sebeple aile mutluluk kaynağıdır. Ailenin diğer fonksiyonlarından biri de dinî ve millî değerlerine bağlı, iyi eğitim almış, sağlam, sağlıklı ve millete yararlı nesiller yetiştirmektedir. Bu ebeveynin ve devletin temel sorumlulukları arasındadır.

Bununla birlikte modern çağın imkân ve yenilikleri, hızlı teknolojik gelişmeler ve değişen toplumsal normlar, aile kurumunu tehdit eden pek çok problemi beraberinde getirmiş ve aile yapısında potansiyel tehlikelere ve krizlere yol açmıştır. Teknoloji, bir yandan bütün dünyada insanlar arasındaki iletişimi kolaylaştırırken aile fertleri arasında yüz yüze iletişimin azalmasına ve “dijital

kopukluk” yaşanmasına ve buna bağlı bazı problemlere yol açmıştır. Aile müessesesini tehdit eden krizlerden ilki, evliliklerin ötelenmesi ya da evlilik dışı birlikteliklerdir. Kariyer hedefleri, ekonomik ya da sosyal bazı sebeplerle aile ve ebeveynlik sorumluluklarını üstlenmek istememe evlilikleri geciktirdiği ya da daha az tercih edilir hâle getirdiği gibi evli çiftler arasında çocuk sahibi olmayı öteleme ya da hiç çocuk sahibi olmamaya sebep olmaktadır.

Elinizdeki çalışma, “Ailede Çocuk” temalı olup bu konuda okuyucularına mütevazı bir katkı sağlamak amacıyla farklı disiplinlerin zaviyesinden ele alınmaya çalışılmıştır. Kitapta; “*Çocukların Duygusal Gelişimi ve Psikolojik Destekler, Az Gelişmiş Ülkelerde Çocukların Ruh Sağlığı: Avrupa Türklerinin İnsani Yardım Faaliyetlerinin Psikolojik Etkileri, Bir Pazarlama Nesnesi Olarak Çocuk: Fenomen Annelerin Meşhur Çocukları, Çocuklarda Dini ve Ahlaki Gelişim, Kur’an’a Göre İnsanın Çocuklarıyla İmtihanı, Küreselleşmenin Oyuncaklardaki Etkisi Bağlamında Ailelerin Oyuncak Seçimindeki Rolü Üzerine Bir İnceleme, Çocuklarda Saldırganlığın Gelişiminde Ebeveyn Tutumlarının Rolü, Algılarla Oluşturulan Bir Gelecek Tabayyülünde Yapay Zekâya İlişkin İddiaları Değerlendirmek, Türkiye’de Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Bireylere Yönelik Din Eğitimi Uygulamaları Her Doğan Çocuk Fitrat Üzerine Doğar*” Hadisinin Günümüz Dünyası Okul Öncesi ve Sonrası Döneme Katkıları, Korunmaya Muhtaç Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Din Eğitimi (Sivas İli Örneği), Mizaç Teorileri Bağlamında Çocuklara Yaklaşım: Her Çocuk Özeldir, Değerlerin Aktarımında Resimli Çocuk Kitapları: Tavşi ve Dostları, Çocukların Özgüven Gelişiminde Ebeveynlerin Rolü, İlk Çocukluk Dönemi (2-6 Yaş) İnanç Gelişimi, Kur’an Tarihinde Kıraat ve Hadis Kaynaklarının Günümüze Yorumlanması, Lgbt Aktivizmi Karşısında Çocuk ve Aile: Tehditler ve Tedbirler, Çocuklara Kültür ve Değerlerin Aktarımı: “Diyabet Çocuk Dergisi” Örneği, 7-12 Yaş Arası Çocuklarda Gelişim, Eğitim ve Din, Çağdaş İslam Düşünürlerinin Eleştirel Pedagoji Perspektifinden Din Eğitimine Bakışı, Din Eğitimi Bağlamında Metaverse: İmkân ve Sınırlılıklar, Evde Kodlama Eğitimi Aracılığı İle Değerler Eğitimi, Hz. Peygamber (Sav)ın Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Alanındaki Uygulamalarının Çocuk Hakları Sözleşmesindeki Yansımaları, Toplumsal Kültür ve Değerlerin Çocuklara Aktarımı, Ayrılık Sonrası Yas Sürecinin Çocuk Üzerindeki Etkisi ve Başa Çıkamada Sistemik Manevi Danışmanlık Desteği, Ailede Sunulan İnançın Çocukun Eğitim ve Gelişimine Etkisi, Eşcinsellik ve Aile/Ebeveyn Tutumları İlişkisi: Bilimsel Çalışmalar Üzerinden Bir Değerlendirme, Çocukların Manevi Gelişiminde Farklı Yaklaşımlar: Mubafazakâr Fenomen Anneler Örneği, Türk-İslam Kültür ve Değerlerinin Çocuklara Aktarımı, Kur’an Kıssalarının Mesajları Doğrultusunda Ahlak Eğitimi,

---

Olumlu Çocukluk Yaşantılarının Aile Huzuruna Etkisinin İncelenmesi, Çocuk Şarkıları: Geçmişten Günümüze Değerler ve Estetik, Ailede Teknolojinin Etkisi ve Dijital Eğitim, Ahlaki Gelişimde Okul Ortamı ve Öğretmenlerin Rolü: Ergenler Üzerine Bir İnceleme, Engelli Bireyler ve Kader” başlıkları altında otuz altı çalışma bulunmaktadır.

Bu çalışmanın ilim dünyasına hayırlı ve faydalı olmasını, bunu benzer çalışmaların takip etmesini diliyoruz. Bu eserin ortaya çıkmasında emeği geçen başta Yunus Emre Camii Vakfı (YECVA) ve Bolu İzzet Baysal Üniversitesi olmak üzere değişik kademelerde destek veren kurum ve kuruluşlara, eserin basımını gerçekleştiren yayınevi mensuplarına teşekkür ediyoruz. Çalışmak bizden, takdir ve tevfik Allah'tandır.

Editörler

ÇOCUKLARA MANEVİ DEĞERLERİN AKTARIMINDA ÂYETLERİN KAYNAK DEĞERİ

İskender ŞAHİN[†]

Giriş

İnsanoğlu an itibariyle tarihinin en hızlı değişen ve dönüşen çağını yaşamaktadır. Bu baş döndürücü değişim ve dönüşüm kitle iletişim araçları ve sosyal medya gibi birçok vasıtalarla yeryüzünde yaşayan farklı etnik, dini ve kültüre sahip toplumlar arasındaki mesafe ve engelleri ortadan kaldırmakta ve adeta onları tek bir toplum haline dönüştürmektedir. Böylece yavaş yavaş dini ve kültürel kimlikler yok olmakta, toplumun sürekliliği sekteye uğramakta ve varlığı tehlike altına girmektedir. Maalesef çocuklar ve gençler bu süreçten oldukça fazla etkilenmekte ve bir bakıma kendi kimlikleri olan manevi değerlerinden yoksun büyümektedirler.

Çok hızlı değişim ve dönüşümden kaynaklanan dine ve ahlaka dayalı manevi değerlerin sonraki kuşaklara aktarımının sekteye uğraması, bireyin ve toplumun geleceğini tehlikeye sokmakta ve yok oluşun eşğine getirmektedir. Hemen dünya toplumlarının çocuk ve genç kuşaklarının tamamı, değersizleşme veya değerlerine yabancılaşma sorunuyla karşı karşıya gelmekte ve bununla baş edebilenin yollarını aramaktadırlar. Kendine has bir değerler sistemine sahip olan Müslüman toplumlar da bu sorunlarla karşılaşmakta ve ilgili sorunlara çözüm üretmeye gayret etmektedirler.

^{*1} Prof. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı,

Müslüman toplumların sahip olduğu manevi değerler genellikle vahiy ve sünnet kaynaklı olup imanı, ahlaki ve ibadeti öncelemekte ve genç kuşakları bu üç ana saik çerçevesinde şekillendirmektedir. İman, Müslüman kimliğinin metafizikle/gayble bağlantısını oluşturup metafizikle ilişkilerini geliştirmekte, ahlak, metafizik ve fizik boyutunda yaşamın en ideal seviyede sürdürülmesini hedeflemekte, ibadet ise imanı ve ahlaki en ileri seviyede tecrübeye dönüştürüp metafiziği ve fiziği bir zaman ve mekân boyutunda kulluk statüsü altında birleştirmektedir.

İslam'ın ana kaynağı Kur'ân-ı Kerim'in ana konularını teşkil eden iman, ahlak ve ibadet birbirlerine çok sıkı bağlarla bağlanmış değerler bütünüdür. Bunların birinde meydana gelebilecek en ufak bir değişim veya sapma diğerlerini de etkilemekte ve onları geçersiz kılabilmektedir. Örneğin imanî konular içerisinde yer alan ahiretin günlük hayatta hesaba katılmaması veya inkâr edilmesi, hem imana konu olan diğer hususların hem de ahlaka ve ibadete konu olan hususların anlamını ve etkisini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu sebeple çok fonksiyonlu ve oldukça girift bir değer yapısına sahip olan Müslüman toplumların hızla küçülen dünyada kendi değerlerini müdafaa ve muhafaza edip gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde aktarabilmek için kendi kaynakları olan Kur'ân ve sünneti mutlaka merkeze alma zorunlulukları vardır.

Yukarıda ifade edilen söz konusu yıkıcı sonuçlardan etkilenmemek için toplumu meydana getiren, onu bir arada sürekli ve canlı tutan değerlerin mutlaka ve özellikle çocuklara aktarılması hayati önem taşımaktadır. Çünkü bireyin kimliğinin, kişiliğinin ve karakterinin oluşum sürecine tekabül eden çocukluk evresi, değerler aktarımının ve eğitiminin en önemli aşamasını oluşturmakta ve bu dönemde benimsetilen değerler ve eğitimi çok daha kalıcı olmaktadır. İlmin ve fennin zirveye ulaştığı ve ihtisaslaşmanın yaygınlaştığı 21. asırda değerler eğitiminin de bilimsel metotlara uygun olarak yürütülüp gerçekleştirilmesi çok daha etkili olacaktır. Bilhassa teknolojinin sunmuş olduğu yazılı ve görsel materyaller, bu sahanın uzmanlarının işini çok daha fazla kolaylaştıracak ve çok kısa bir sürede çok verimli ve etkili sonuçlar elde edilebilecektir.

Kendi toplumumuzda çocuklarımıza aktaracağımız manevi değerlerimizin ana kaynağı Kur'ân-ı Kerim olduğu muhakkaktır. Bu yönüyle âyetlerin eşsiz bir kaynak olduğu kanaatini taşımaktayız. Çünkü başlı başına olgun bir insan yetiştirmek ve sağlıklı bir toplum meydana getirmek Kur'ân'ın ana hedefleri arasında yer almaktadır. Bu çalışmanın konusunu çocuklara manevi değerleri

aktarma noktasında Kur’ân âyetlerinin kaynak değeri oluşturmaktadır. Konu, bilhassa kıssalarda zikri geçen çocuklar ve büyükleri arasında meydana gelen diyaloglar üzerinden ele alınacak ve ortaya konacaktır. Tebliğin kaynaklarını Kur’ân, hadisler, konu ile ilgili yazılmış müstakil çalışmalar oluşturmaktadır.

1. Değer ve Çocuk

Bireyin kişiliğinin oluşmasında, onların davranışlarının yönlendirilmesinde ve toplumsal düzenin oluşmasında ve devamlılığının sağlanmasında değerler önemli bir yere sahiptir. Bu yönüyle yaşamımızın her alanıyla bir şekilde ilişkili olması hasebiyle değer birçok bilim dalının konusu haline gelmiş ve bu durum da bir tek tanımının yapılmasını zorlaştırmıştır. Yine de oldukça geniş bir anlam yelpazesine sahip olan değerler, genel hatlarıyla davranışlara kaynaklık eden, onları yargılamaya yarayan ve toplumu ayakta tutan temel sistemlerdir şeklinde tanımlanmaktadır. Öte yandan değerler bir değişim ve dönüşüme de işaret etmekte ve bu yönüyle istenilen bir durumu istenilmeyen bir duruma tercih etme şeklinde de kendini göstermektedir.²

Tanımdan da anlaşılacağı üzere değerler bireysel ve toplumsal olmak üzere iki yönlüdür. Kişinin yaşamına yön vermesi, kişiliğinin ve karakterinin meydana gelmesine neden olması değerlerin bireysel yönünü oluşturmaktadır. Din ve ahlak bireyin şekillenmesinde önemli bir rol oynamakta ve manevi değerlere kaynaklık etmektedir. Birey hayat boyu iyi, kötü, güzel, çirkin, değerli, değersiz gibi yargılara varmasında değerlere ihtiyaç duymakta ve yaşamını devam ettirebilmek için onlarla sürekli ilişkili olmak durumundadır. Değerlerin topluma bakan yönü ise daha çok düzen, istikrar ve toplumsal kimlikle ilişkilidir. Topluma ait olan pek çok husus normal veya anormal olup olmaması yönüyle değerler tarafından meşruiyet kazanmakta, bireyleri birbirlerine bağlamak suretiyle belirli bir düzen oluşturmakta ve aynı zamanda farklı bir kimlik oluşturarak toplumu ötekilerden ayırmaktadır.

Değerler genellikle kaynağını dinden almakta, bireysel ve toplumsal hayatta pek çok alanda yeri doldurulamayacak önemli işlevler ifa itmektedir. Kaynağını dinden alan değerler daha özel bir ifade ile “manevi değerler” olarak ifade

² Adnan Kulaksızoğlu, Bülent Dilmaç, İnsani Değerler Eğitimi Programı, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi Sayı 12*, (2000), 199-208.

olunmaktadır. Manevi değerler, iman, ahlak ve ibadet olmak üzere üç ana tema ile kendisini belirgin hale getirmektedir. İman, inanılması gereken hususların benimsenmesine, ahlak güzel huyların ve karakterlerin açığa çıkmasını sağlayarak kişinin iç ve dış evrende ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesine neden olurken, ibadet ise daha ziyade değerlerin bireyde ve toplumda sürekli canlı kalmasına ve köklü hale gelmesine duygu boyutuyla katkı sağlamaktadır.

Çocuk kavramının tanımı hangi yaşlar aralığını kapsadığı hususu hem toplumdan topluma hem de aynı toplumun farklı kesimleri arasında farklılıklar arz etmektedir. Bu durum çocuk kavramının net bir şekilde tanımının yapılmasını güçleştirmektedir. Fakat buna rağmen kimi araştırmacılar çocukluk çağını, “oyun ve öğrenim yıllarını içerisine alan dönemler” şeklinde ortaya koymuşlarken, kimileri de bedensel ve zihinsel tekâmülü esas almak suretiyle ergenlik çağına kadar olan dönem olarak değerlendirmişlerdir.³

Eğitilmeye en yatkın çağ olarak bilinen çocukluk, pek çok değer benimsendiği, kişiliğin ve karakterin büyük oranda oluştuğu dönem olarak bilinmektedir. Bu dönemde benimselenen değerlerin kişide daha kalıcı hale geldiği hususu bilim çevrelerince dillendirilmektedir. Bu sebeple çocukluk, manevi değerler aktarımı ve benimsenmesi yönüyle insanın en verimli çağı olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla din merkezli olan değerlerin çocuklara aktarımında din eğitiminin oldukça önemli olduğunun altını çizmek gerekir. Bilhassa dinin ana kaynağı olan Kur’ân manevi değerler bakımından oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Çalışmanın bundan sonraki aşamasında Kur’ân âyetlerinin manevi değer aktarımı noktasında kaynak olma hususunu kıssalar ve müstakil âyetler özelinde ve bazı örnek değerler üzerinde açıklığa kavuşturmak istiyoruz.

2. İman

Hz. Peygamber, her çocuğun İslam fitratı üzere doğduğunu ifade buyurmuş⁴ ve çocukların Allah’a imana kabiliyetli ve dini inancı kabul etmeye elverişli bir yaratılıştta olduğunu vurgulamıştır. Öte yandan çocuk psikolojisi üzerine yapılan araştırmalar, çocukların ruhen dine yatkın olduklarını ortaya çıkarmıştır. Mesela Belçikalı psikolog Antoine Vergote, çocukta büyük bir dinî

³ Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 26.

⁴ Buhâri, Cenâiz 92.

hazırlık ve fitrî bir din kabiliyetinin mevcut olduğunu ifade etmektedir. Genellikle çocuklar Allah'a inanmaya hazır dırlar. Bu hazır oluşlarından ötürü çocuklar her şeyin menşeyini, ilk insanı, Allah'ı merak ederler ve bunlara dair büyüklerle çokça sorular sorarlar.⁵

İman değerini aktarma noktasında çocukların dine hazır oluşları oldukça avantajlı bir durumdur. Soyut bir alan olan imanın somut öğrenme dönemini yaşayan çocuklara aktarımının en güzel yolu kıssalardır. Dolayısıyla Kıssaların bilhassa çocuklara değer aktarımında önemli bir işlevi yerine getirdikleri yadsınmaz bir gerçektir. İman değerinin aktarımı hususunda özellikle Hz. İbrahim kıssasının oldukça önemli bir yere sahip olduğunun altını çizmemiz gerekir.

İbrahim, babası Âzer'e demişti ki: «Sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum.» Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekatunu (muhteşem varlıklarını) gösteriyorduk ki, kesin inananlardan olsun. Üzerine gece bastırınca, bir yıldız gördü: «Rabbim budur.» dedi. Yıldız batınca da: «Ben batıp kaybolanları sevmem.» dedi. Ayı doğarken gördü: «Rabbim budur.» dedi. O da batınca: «Yemin ederim ki, Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapıklığa düşen topluluktan olurum.» dedi. Güneşi doğarken görünce: «Rabb'im budur, bu hepsinden büyüük.» dedi. O da batınca dedi ki: «Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzayım.» «Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve ben asla Allah'a ortak koşanlardan değilim.» (el-En'âm 6/74-79).

Pek tabiidir ki varlıkları gözlemleyip incelemeksizin Allah'ın yaratıcı olduğunu anlatmak, sevgi ve merhametle davranmanın, iyiliği ve adaleti uygulamanın örneklerini göstermeden Rahman, Rahim ve Adil sıfatlarını kavratmak ve benimsetmek oldukça zordur. Allah'ın var olduğunun kolay bir şekilde kavranabilmesi için mümkün merteye günlük yaşamdan seçilmiş örnekler ve mevzularla çocuğa yaklaşılmalıdır. Çocuğu kendi varlığı, tabiat ve evren üzerinde düşündürmek, ona soru sormasını, inceleme ve araştırma yapmak suretiyle sonuçları değerlendirmesini öğretmek, onun tasavvurlarının güçlenmesine neden olacaktır. Dolayısıyla çocuğun çevresinde gördüğü varlıklardaki güzellik, renk, şekil ve düzenin farkına varması, Allah'ı tanıma, bilme ve O'na inanma yolunda çok güçlü bir adımdır.⁶

⁵ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, 40.

⁶ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, 109.

En'âm suresinde geçen bu âyetlerde Hz. İbrahim'in çocukların basit bir şekilde gözlemleyebileceği birtakım gök cisimlerinin doğduktan belirli bir süre sonra kayboluşu üzerinden Allah'ın varlığını ve birliğini ortaya koyduğu gayet etkileyici bir şekilde kısaca edilmektedir. Görüldüğü gibi Somut düşünme döneminde olan çocukların Allah ile ilgili meraklarını giderme ve O'nun her an var olduğunu kavramaları sadedinde Kur'ân bizlere çok önemli bir kaynak sunmaktadır. Nitekim âyetlerde zikri geçen bu kısaca çocuklara Allah'ın çevrelerinde gördükleri varlıklar gibi olmadığını kavratmaktadır. Ayrıca çocukların özellikleri arasında yer alan dinledikleri masal, hikâye veya kıssanın kahramanı ile kendilerini özdeşleştirme eğilimleri, onların da tıpkı Hz. İbrahim gibi bu türden gözlemler ve mukayeseler yapmalarına imkân sağlamakta ve böylece Allah'ın varlığı ile ilgili merakları gitmekle birlikte iman değeri de onlara böylece aktarılmış olmaktadır.

Hz. İbrahim ile ilgili Enbiyâ suresinde geçen şu kısaca da yine iman değerinin çocuklara benimsetilmesinde oldukça etkili bir kaynak olma niteliğini taşımaktadır.

“O, babasına ve kavmine, “Şu kendilerine tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?” diye sormuştu. Onlar da “Atalarımızı bunlara tapar bulduk” diye cevap vermişlerdi. İbrâhim, “Doğrusu siz de atalarınız da açık bir sapkınlık içindesiniz” dedi. Onlar da, “Biçe gerçeği mi getirdin, yoksa bizimle oyun mu oynuyorsun?” diye sordular. İbrâhim şöyle cevap verdi: “Hayır, sizin rabbiniz, göklerin ve yerin rabbidir; onları O yaratmıştır; ben de bunu ikrar edenlerdenim.” Sonra (içinden şöyle geçirdi): “Allah’a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım!” (Onlar gidince) İbrâhim putları paramparça etti, belki ona başvururlar diye büyük putu bıraktı. (Dönüp durumu gören) putperestler, “Bunu tanrılarımıza kim yaptı? Muhakkak o, zalimlerden biridir” dediler. Bazıları, “İbrâhim denen bir gencin bunları diline doladığını işitmiştik” deyince, “O halde, onu hemen insanların önüne getirin, belki birileri şahitlik eder” dediler. “Bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın, ey İbrâhim?” diye sordular. İbrâhim, “Hayır” dedi, “Bu işi şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa onlara sorun!” Sonra kendi kendilerine dönüp, “Asıl haktan ayrılanlar sizlersiniz!” dediler. Sonra yine başlarını öne eğerek “Bunların konuşamayacağını pekâlâ biliyorsun” dediler. İbrâhim, “Öyleyse Allah’ı bırakıp da size ne fayda ne de zarar veremeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Size de Allah’ı bırakıp taptığınız bu şeylere de yuf olsun! Siz aklınızı kullanmaz mısınız?” dedi.” (el-Enbiyâ 21/52-67)

Âyetlerde anlatılan olay genel hatlarıyla çarpık Allah inancının yok edilip

yerine doğru olan inancın tesis edilmesini konu edinmektedir. Burada dikkatimizi çeken bir başka husus sağlam bir inancın akla ve mantığa uygunluğunun test edilmesi gerçeğidir. Bu kıssa çocuğun manevi değerlerle tanışıp onları içselleştirme sürecinde sürekli alıcı bir dönemde olmasından dolayı onda çok büyük bir etki meydana getirecektir. Kıssada Allah'ın çevremizdeki varlıklardan herhangi somut bir varlık olamayacağı ve birden çok olmasının da söz konusu olamayacağı gerçeği çocuğun da yapıp tecrübe edebileceği çok basit bir akıl yürütme ile sunulmaktadır. Bu kıssa vasıtasıyla çocuk hem doğru ve sağlam bir Allah inancı ile tanışmakta ve bu inancı akıl ve mantık yoluyla test edebilmektedir. Bu kıssayı içselleştiren çocuk, bundan sonraki süreçlerde Allah'ın güç ve kudret sahibi olduğu fikrini her zaman muhafaza edecektir. Bununla birlikte inanç hususunda büyüklerin de bir takım yanlışlarının olabileceği veya kabul edilen bir takım inançların yanlış olabileceği ve bunların araştırılıp akıl mantık⁷ süzgecinden geçirilmesi gerektiği düşüncesi de bu kıssa ile birlikte çocuklara benimsetilmektedir. Netice itibarıyla iman değerini benimsetme noktasında üzerinde durduğumuz Hz. İbrahim ile ilgili Kur'ân'da yer alan iki kıssanın önemli bir kaynak niteliği taşıdığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

3. Anne-Babaya Saygı, Sevgi ve Merhamet

Kur'ân, birçok âyetinde anne ve babayı sonraki nesilleri olan çocuklarına tavsiye etmektedir: “*Biş insana anne-babasına iyilikte bulunmasını tavsiye ettik...*”⁸ (el-İsrâ 17/23). Âyetlerde zikredilen “tavsiye ettik” anlamındaki “وَصَّيْنَا” fiili “emrettik”, “iyilik” anlamındaki “إِحْسَانًا” kavramı da her türlü iyilik ve güzellik manasını ihtiva etmektedir. Kur'ân'ın bu ifadeleri, çocuğun anne-babaya bakış açısını ve tutumunu değiştirebilecek niteliktedir. Burada çocuk onlara karşı daha bilinçli hale getirilmekte ve iyi-güzel olan her şeye layık oldukları mesajı verilmektedir. Saygı, sevgi ve merhamet, iyi-güzel olan her şeyin en başında gelmektedir. Tüm iyiliklerin kapısı bu üç değer varlığı ile açılmaktadır.

Anne-babaya saygı, sevgi ve merhamet, çocuğa benimsetilmesi gereken en önemli manevi değerler arasında yer almaktadır. Bu değerlerle ilgili Kur'ân'da birçok âyet mevcuttur. Örneğin Lokman suresinde Hz. Lokman'ın çocuğuna

⁷ Akıl Mantık ilişkisi ile ilgili bkz. Coşkun Baba, “Mantığın Nirengi Noktası Akıl”, *Akıl Kitabı Düşünce ve İnanç Bağlamında Akıl Cilt 1*, 1. (İstanbul: Ravza Yayınları, 2020), ss. 53-76.

⁸ Ayrıca bakınız el-Ankebût 29/8; Lokman 31/14; el-Ahkâf 46/15.

nasihatleri arasında anne-babayı tavsiyesi zikrolunmaktadır. İlgili âyetler bir baba ve bir çocuk arasında geçen diyalog şeklindedir. Bu, çocuğun verilmek istenen mesajları çok rahat bir şekilde anlayıp içselleştirmesi noktasında bizler için oldukça önemli bir ipucudur.

“*Andolsun ki vaktiyle Lokmân’a şu hikmeti vermiştik: “Allah’a şükret, O’na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilmelidir ki Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır. Lokmân oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: “Yavrucuğum! Allah’a ortak koşma; çünkü O’na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır. Biz insana anne babasıyla ilgili öğütler verdik. Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır; çocuğun süttten kesilmesi iki yıl içinde olur. Bunun için (ey insan), hem bana hem anne babana teşekkür etmelisin/ minnet duymalısın; sonunda dönüş yalnız banadır.”* (Lokman 31/12-14).

Âyetlerde çocuğa iman değerinden sonra anne-baba tavsiye edilmiş, hemen akabinde ise annenin çocuk üzerindeki emekleri ve anne-babaya müteşekkiri olunması gerektiği hatırlatılmıştır. Burada Allah ile anne-babanın birlikte zikredilmesi bir hayli dikkat çekicidir. Öyle anlaşılmaktadır ki Kur’ân bizlere Allah’a imanla anne-baba arasında çok güçlü bir bağ kurdurmaktadır. Buradan Allah’ı tanıma, bilme ve iman etme yolunda anne-baba önemli bir basamağı teşkil etmekte olduğu sonucuna ulaşılabilir. Çocuk için çok önemli olan maddi manevi tüm ihtiyaçlarının giderilmesinde Anne-baba birinci dereceden bir kaynaktır. Dolayısıyla çocuk anne-babanın bu özelliği üzerinden Allah ile güçlü bir bağ oluşturma eğiliminde olacaktır. Bundan dolayı anne ve babaların çocuğa aktarmakta en fazla dikkat etmeleri gereken hususların başında iman değeri gelmektedir. Bu değeri çocuğa aktarırken gayet bilinçli bir şekilde hareket etmeye özen göstermeleri son derece önemlidir. Zira çocuk anne ve baba üzerinden iman ile çok kuvvetli bir bağ oluşturmakta ve bunu yaparken ebeveynleriyle duygu boyutlu ilişkilerini en derinden yaşamaktadırlar. Bu süreçte ebeveynlerin yapabileceği bariz hatalar çocuklarla iman değeri arasındaki bağların zayıflamasına veya tamamen kopmasına neden olabilmektedir.

Hız. Lokman’ın çocuğuna nasihatleri arasında Allah’a ve anne-babaya şükür de yer almakta ve âyette “*Bunun için (ey insan), hem bana hem anne babana teşekkür etmelisin/ minnet duymalısın / وَلَوْالِدَيْكَ*” şeklinde zikrolunmaktadır. Âyette çocuğun meydana gelişinin sebebi olan ebeveyne karşı şükran duyması, varlığın nihai sebebi ve kaynağı olan Allah’a şükretmenin bir benzeri

olarak takdim edilmektedir.⁹ Burada çocuk kendisine gelen nimetlerin veya yapılan iyiliklerin farkına varması ve buna bir karşılık vermesi hedeflenmiştir. Bu nimetler mana boyutuyla Allah'tan ve madde boyutuyla ebeveynlerden gelmektedir. Anadolu'da yaygın olan “büyüğünü bilmeyen Allah'ını bilmez” şeklindeki söz bu gerçeğe tekabül etmektedir. Böylece Allah'ı nimet veren ve bunun karşılığında kendisine teşekkür edilmesi gerektiği hususu, somut öğrenme dönemini yaşayan çocuklara anne-baba ile aralarındaki ilişki üzerinden hem öğretilmekte hem de benimsetilmektedir. Bunun yanında nankörlüğün kötü bir tutum olduğu da aynı şekilde öğretilmektedir.

Âyette, çocuğa anneye ve babaya karşı saygı duyması gerektiğinin nedeni özellikle annenin durumu üzerinden açıklanmaktadır. Çocuğun dünyaya gelmeden önceki dokuz aylık dönemi ve doğduktan sonraki bebeklik dönemi bir anne için oldukça meşakkatli bir süreçtir. Türlü zahmetlerle çocuk dünyaya gelmekte ve bakımı, beslenmesi ve büyümesi aylarca süren bir emeği gerektirmektedir. Bundan dolayı ebeveyn saygıyı, sevimiyi ve merhameti fazlasıyla hak etmektedir.

İsrâ suresinde de ebeveynlere karşı saygı, sevgi ve merhamet gösterilmesi ve bunların birer değere dönüştürülmesi gerektiği mesajı verilmektedir: “*Rabbin, sadede kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle. Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. “De ki: Rab-bim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster”* (el-İsrâ 17/23-24). Yukarıda temas ettiğimiz âyetlerde olduğu gibi burada da Allah'a kulluktan sonra ebeveynlere nasıl muamele edilmesi gerektiği ifade olunmaktadır. Onlara iyilik/ihsan yapmak, sözle incitmemek, azarlamamak, güzel ve gönül alıcı söz söylemek, mütevazı olmak, korumak, dua etmek ve merhametli olmak öne çıkarılan davranış biçimleridir. Genel hatlarıyla bu tavsiye edilen davranış biçimleri saygı, sevgi ve merhamet değerlerine tekabül etmektedir.

Çocuk, ahlakî model edindiği insanlardan taklit yoluyla öğrenmektedir. Bu modeller de genellikle anne ve babalardır. Çocuğun bunlarla olan münasebetlerini ahlakî davranışın ilk örnekleri sayabiliriz.¹⁰ Dolayısıyla çocuğun şahsiyet

⁹ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 2/837.

¹⁰ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, (İstanbul: Ötügen Yayınları, 1998), 54, 56.

sahibi bir birey olarak yetişmesi için anne-baba tarafından mutlaka ahlak eğitiminin en güzel şekilde vermesi ve değerlerin benimsetilmesi gerekir. Bunların en başında da saygı/hürmet, sevgi ve merhamet gelmektedir. Özellikle saygı, bu aşamada çocuğa sunulması gereken en önemli değerdir. Saygı, kendini alçaltma, inkâr veya eksiltme değildir. Aksine saygı, insanlık cevheri karşısında bir hayranlıktır. İnsanın sahip olduğu sevgisini varlığa yöneltme halidir. İnsan, saygı halindeyken saygıya konu olan varlığın karşısında küçülmek istedikçe kendini yücelmiş olarak hisseder. Bundan dolayı çocuğa değer eğitimi verirken saygı pratikleri yaptırmakla işe başlamalı ve başta ebeveyn olmak üzere büyüklerine karşı saygılı olması öğretilmelidir. Saygıyı öğrenen çocuk çok rahat bir şekilde Allah'a ibadet etmesi gerektiğini de öğrenir. Bu itibarla saygının ibadetin temeli ve ruhu olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Öte yandan saygıyı öğrenen çocuğun kalbi, ister istemez doğal olarak başka insanlara karşı merhamet etmeye açık hale gelecektir. Böylece saygı duyduğu varlığın sıkıntı çekmesine razı olmayan gönlü kurtarıcı bir irade ile dolduğu anda çocukta merhamet zuhur edecektir. Başkalarına yardım etme isteğinin sadece merhamet sayesinde harekete geçebileceğini daima hatırdı tutmamız gerekir. Bundan da hizmet etme iradesi neşet edecektir. Hizmet ve fedakârlık duyguları taşımayan insan olgunlaşmamış demektir. Dolayısıyla çocuğa merhamet telkin yoluyla aşılandıktan sonra hizmet ve fedakârlık pratikleri yaptırılması ve bunun yanında başkalarına karşı yardım etme sorumluluğu ve görevi de verilmelidir. Bu, onda sevgi haline dönüşene kadar devam etmelidir.¹¹

Âyetlerde ilkeler halinde verilen bu değerler model olarak öğrenme çağında olan çocuğa benimsetilirken mutlaka ebeveynler tarafından uygulamalı olarak gösterilmesi gerekir. Elbette çocuk anne-babaya nasıl saygılı olunacağını ebeveyninin dedesine veya ninesine göstereceği saygı, sevgi ve merhameti davranışlarından taklit yoluyla görerek öğrenecektir. Bundan dolayı mümkün olduğunca ailede üç kuşağın birlikte yaşaması büyük önem arz etmektedir. Dede ve ninenin olmadığı evlerde çocuğun âyetlerde zikredilen saygı, sevgi ve merhamet değerlerini benimseyip meleke haline getirmesi pek mümkün gözükmemektedir.

Anne-baba ile ilgili olarak Kur'ân'ın çocuklara benimsetmek istediği değerlerden biri de duadır. Özü itibarıyla saygı, sevgi ve merhametin bir tezahürü olarak açığa çıkan dua, âyetlerde bir çocuğun ağzından nakledilerek anne babaya

¹¹ Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, haz: Ezel Erverdi, İsmail Kara, (İstanbul: Dergh Yayınları, 1998), 111-112.

iyiliklerin verilmesi yönündeki talepleri ihtiva etmektedir: “*De ki: Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster.*” (el-İsrâ 17/24). Bir husus kutsal olanla ne kadar ilişkilendirilirse o kadar kalıcı ve sağlam olmaktadır. Âyette bu durumu görmekteyiz. Nitekim dua yoluyla ebeveyn ve inanç arasında bir ilişki kurulmakta ve çocuk saygı, sevgi ve merhamet değerlerini kutsal olanla ilişkilendirilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla çocuğun henüz çok erken yaşlarda Allah’ı ve ebeveyni duada birleştirmesi söz konusu değerlerin onda çok sağlam bir şekilde kök salmasına ve sürekli olmasına neden olacaktır. Bundan dolayı çocuklara Kur’ân’da beyan edilen dualardan öğretmeli ve sıklıkla tekrar ettirmelidir. Dua aynı zamanda çocuğun Allah ile temasa geçmesinin veya diyaloga girmesinin en somut halidir. Çocuk ebeveyne dua ettikçe sevgi ve merhamet duyguları daha da gelişmekte ve onlara olan bağlılığı kuvvetlenmektedir. Kur’ân’da İbrahim peygamberin dilinden haber verilen “*Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla*” (İbrahim 14/41) şeklindeki dua çocukların çabucak ezberleyebileceği dualardandır. Burada ahiretin varlığı, Allah’ın bağışlayıcı olduğu, kendisi ve sevgi ve merhametin bir gereği olarak ebeveyni başta olmak üzere insanlar için Allah’tan bağışlanma dilenmesi gerektiği çocuğa benimsetilmiş olmaktadır.

Çocuklara Kur’ân’dan onların kolayca kavrayabileceği dualar ezberletilmekle birlikte onların yanında dua edilmeli ve dahi kendi kelimeleri ile de dua etmesi öğretilip tecrübe ettirilmelidir. Bunların en tipik örnekleri sofraya duası, sabah ve akşam duaları, yola çıkarken veya sınavlara girerken yapılan dualardır. Dinî gün ve geceler bu açıdan önemli bir fırsattır. Çünkü dua kulun Allah ile doğrudan ilişki kurması, kuvvetli bir dayanak, huzur ve bir yardım vesilesidir.¹² Duanın önemini ve duaya Allah’ın cevap verdiğini çocuklara kavratma yönüyle Bakara suresinde yer alan: “*Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınımdır, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu halde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulabilsinler*” (el-Bakara 2/186) mealindeki âyetin üzerinde önemle durulmalıdır.

4. Değerlendirme

Cemiyet var oluşunu değerlere borçludur. Bunlar da genellikle milli ve manevi olarak iki kategoride mütalaa edilmektedir. Bir toplum kendi değerlerini

¹² Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, 116.

ne kadar muhafaza eder ve sağlıklı bir şekilde çocuklarına aktarabilirse o kadar sağlam, dayanıklı ve istikrarlı olur. Değer aktarımında başarısız olan toplumlar ise zayıflayıp başka kültürlerin altına girer ve zamanla kimliğini kaybederek asimile olur. Bu itibarla bir toplumda değerler söz konusu olunca akla ilk gelen kuşak çocuklar olmaktadır. Toplumun en genç kuşağını çocuklar oluşturmaktadır. Bu yönüyle onlar aynı zamanda toplumun eğitime ve öğretime en fazla ihtiyaç duyan kesimi olmaktadır. Ayrıca en kolay şekillendirilmeye müsait olanlar da yine çocuklardır.

Müslüman bir toplumun manevi değerlerinin önemli bir kısmı dine dayanmaktadır. İslam dininin merkezinde yer alan Kur'ân-ı Kerim, değerlere kaynaklık etme yönüyle eşsiz bir hazine gibi durmaktadır. Bilhassa çocukların değerler eğitiminde pek çok yönden ufuk açıcı, olgunlaştırıcı ve geliştirici özellikleri bünyesinde taşımaktadır. Bundan dolayı Kur'ân, çocuklarımızın değerler eğitiminde pek çok hususta bize rehberlik edip işimizi kolaylaştıracağı muhakkaktır. Özellikle kıssalarda zikri geçen baba ve çocuk diyalogları veya gözleme dayalı akıl yürütmelerle değere ulaştırıcı hususların beyan edildiği âyetlerin manevi değerlerin çocuklara aktarımında, benimsetilip meleke haline gelmesinde önemli olduğu kanaatindeyiz. Bu itibarla değerlere yönelik çocuklarla ilgili yapılması planlanan çalışmalarda Kur'ân'ın sunduğu ilgili âyetlerin kaynak olarak kullanılması gerekir.

Kaynakça

- Baba, Coşkun. "Mantığın Nirengi Noktası Akıl", *Akıl Kitabı Düşünce ve İnanç Bağlamında Akıl Cilt 1*. ss. 53-76, İstanbul: Ravza Yayınları, 2020.
- el-Buhârî. *el-Câmi'n's-Sahîb*. nşr. Muhammed en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- Güngör, Erol. *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1998.
- Kulaksızoğlu, Adnan-Dılmaç, Bülent. İnsani Değerler Eğitimi Programı. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı 12 (2000) 199-208.
- Muhammed Esed. *Kur'ân Mesajı*. Çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- Selçuk, Mualla. *Çocuğun Eğitiminde Dini Motivler*. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Topçu, Nurettin. *Türkiye'nin Maarif Davası*. Haz: Ezel Erverdi, İsmail Kara. İstanbul: Dergah Yayınları, 1998.

ÇOCUKLARIN DUYGUSAL GELİŞİMİ VE PSİKOLOJİK DESTEKLER

Gamze ÇALIŞKAN BARAN^{*1}

Giriş

Çocukların duygusal gelişimi, bireylerin yaşam boyu sürecek ruhsal sağlığının temelini oluşturur; bu süreçte sağlanan psikolojik destekler, çocukların sağlıklı bir şekilde duygularını tanımasına, yönetmesine ve ifade etmesine katkı sağlayarak onların sosyal ilişkilerde ve akademik başarıda güçlenmelerine yardımcı olur.

Çocukluk dönemi, bireyin doğumundan ergenliğe geçişine kadar olan süreci kapsar ve genellikle üç ana aşamaya ayrılır. Erken çocukluk (0-6 yaş), orta çocukluk (6-12 yaş), ve geç çocukluk (12-18 yaş) olarak adlandırılır. Bu dönem, bireylerin fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişiminin temel taşlarının atıldığı kritik bir süreçtir (Santrock, 2012).

Duygusal gelişim, bireyin duygularını anlama, ifade etme ve düzenleme yeteneğinin zamanla nasıl şekillendiğini ele almaktadır. Çocukluk döneminde duygusal gelişim, çocukların kendilerini, başkalarını ve çevrelerini nasıl algıladıklarını ve duygusal tepkilerini nasıl yönettiklerini etkileyen çeşitli faktörleri içerir (Denham, 1998). Çocukluk döneminde psikolojik destek, çocukların duygusal ve sosyal gelişimlerini destekleyerek, yaşadıkları zorluklarla başa

*1 Kastamonu Anaokulu, gamzeczbaran@gmail.com.

çıkmalarına yardımcı olur ve sağlıklı bir psikolojik temelin oluşturulmasına katkıda bulunur (Cohen, vd., 2017). Buradan hareketle duygusal gelişimin oluşması ve sürdürülmesi psikolojik desteklerin farkında olunması ve yaşantıya dâhil edilmesi ile ilişkili olduğu söylenebilir.

1. Alan Taraması

Çocukluk dönemi duygusal gelişimi ve bu süreçte sunulan psikolojik desteklere yönelik literatür, bireyin yaşam boyu ruh sağlığı ve sosyal uyumunu belirleyen temel etkenleri inceleyen geniş bir araştırma alanını kapsar. Bu alandaki çalışmalar, erken dönemde sağlanan duygusal desteklerin çocukların duygusal düzenleme, empati, sosyal beceriler ve genel iyilik hali üzerindeki etkilerini ortaya koyarak, sağlıklı bir gelişim için kritik müdahalelerin önemini vurgulamaktadır. Bu bölümde çocukluk dönemi duygusal gelişim ve psikolojik destekler konusu üzerine yapılan önceki çalışmaların bulguları incelenerek araştırma için gerekli teorik çerçeve oluşturulacaktır.

Çocukluk döneminde sağlanan psikolojik yardımlar, çocukların sağlıklı bir gelişim süreci geçirmelerini, duygusal ve sosyal becerilerini geliştirmelerini, özgüvenlerini artırmalarını ve yaşam boyu sürecek pozitif alışkanlıklar kazanmalarını destekler. Bu tür destekler, çocukların potansiyellerini en üst düzeyde gerçekleştirmelerine yardımcı olur ve uzun vadeli psikolojik sağlıklarını korur. Erken çocukluk döneminde (0-6 yaş arası), çocukların duygusal, sosyal ve bilişsel gelişimlerini desteklemek için çeşitli psikolojik yardım ve müdahale türleri uygulanabilir. Bu dönemde yapılacak psikolojik yardımlar, çocukların sağlıklı bir gelişim süreci geçirmelerine, duygusal ve davranışsal problemlerle başa çıkmalarına ve genel olarak iyi bir yaşam kalitesi kazanmalarına yardımcı olur.

Yabancı literatüre göz atıldığında teorik çerçevede ve deneysel anlamda yapılan bazı çalışmalara rastlanılmıştır. Beraberinde kuramcılar tarafından duygusal gelişim konusu ele alınmaktadır.

Erikson, Psikososyal gelişim teorisini ilk kez 1950 yılında “Childhood and Society” adlı kitabında ortaya koymuştur. Erikson, insan gelişimini sekiz evrede tanımlayarak, her bir evrede bireyin karşılaştığı psikososyal krizleri ve bu krizlerin çözümünün bireyin kişilik gelişimi üzerindeki etkilerini detaylandırmıştır (Erikson, 1950). Erikson duygusal gelişimi sosyal etkileşimler ve

yaşanılan psikososyal krizler üzerinden ele alır. Erikson, bireyin duygusal ve sosyal gelişiminin yaşam boyu devam eden bir süreç olduğunu ve her gelişim evresinde bireyin karşılaştığı belirli bir “krizin” çözülmesinin, bireyin duygusal olgunlaşma ve kimlik gelişimi için kritik olduğunu savunur (Santrock, 2012).

Adler, 1911 yılında Bireysel psikoloji ekolünü kurmuştur. Bireylerin duygusal gelişimi üzerinde aile dinamikleri ve çocukluk deneyimlerinin etkili olduğunu vurgulayarak bu görüşlerini bazı eserlerinde dile getirmiştir. Adler, bireyin duygusal gelişiminde aile içindeki ilişkilerin ve çocukluk dönemindeki deneyimlerin önemine dikkat çekmektedir. Ebeveynlerin ve bakım verenlerin çocuklara sunduğu duygusal desteğin güven duygusunu pekiştirdiğini ve çocukların kendilerini değerli hissetmelerini sağladığını vurgulayarak güvenli bir aile ortamının, çocukların duygusal denge ve sağlıklı ilişkiler geliştirmelerine yardımcı olduğunu savunmaktadır (Adler, 1927).

Bowlby (1969), *Bağlanma ve Kaybediş* serisinin ilk cildinde ele aldığı bağlanma teorisi, çocukların duygusal gelişiminde ailenin ve ebeveynlik tarzlarının rolünü vurgular. Bowlby, çocukların erken yaşlarda ebeveynleriyle kurdukları güvenli bağların, onların duygusal ve sosyal gelişimleri üzerinde derin ve uzun vadeli etkiler yarattığını savunur. Güvenli bağlanma, çocukların kendilerini güvende hissetmelerini sağlar ve bu durum, onların psikolojik iyilik halleri ile duygusal düzenleme becerilerini olumlu yönde etkiler. Bowlby, ebeveynlerin çocuklarına sağladığı duygusal destek ve güvenliğin, çocukların genel psikolojik sağlığı ve gelişimi için kritik bir öneme sahip olduğunu belirtir. Bu bağlanma ilişkileri, çocukların ilerleyen yaşlarda ilişkilerinde de etkili olur ve duygusal sağlıklarını belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkar (Bowlby, 1969). Diğer yandan 1977 yılında Sosyal öğrenme kuramını ortaya koyan Bandura, bireylerin tutum, davranış ve duygusal tepkilerinin oluşmasında model alma ve sosyal öğrenmenin olduğunu savunur. Bu kuramda yer alan görüşlerden biri de, ebeveynlerin duygusal tepkilerinin ve problem çözme stratejilerinin çocukların kendi duygusal tepkilerini ve sosyal becerilerini şekillendirmesidir (Bandura, 1986).

Goleman (1995)’ın duygusal zekâ üzerine yazmış olduğu *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ* adlı kitapta duygusal zekânın önemine dikkat çekerek duyguların çocukluktan itibaren geliştirilebileceğini, bireyin duygusal zekâsının yaşam başarısı üzerindeki etkisini savunmaktadır.

Gottman ve Declaire (1997) *The Heart of Parenting: How to Raise an Emotionally Intelligent Child* adlı kitapta, ebeveynlerin duygusal koçluk yaparak çocuklarının duygusal gelişimlerini nasıl destekleyebileceğini ve bu yaklaşımın çocuklar üzerinde olumlu etkileri olduğunu açıklamıştır.

Kazdin (2000) "Treatment of conduct disorder: Current status and future directions" adlı makalede çocuklarda davranış bozukluklarının tedavisi üzerine odaklanmaktadır. Makale, aile terapisi ve ebeveyn eğitim programlarının çocukların duygusal iyilik halleri üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir.

Landreth (2002) *Play Therapy: The Art of the Relationship* adlı kitabında çocukların duygusal ve davranışsal zorluklarını aşmalarına yardımcı olmak için oyun terapisi yöntemlerini ayrıntılı bir şekilde açıklar. Landreth, oyunun çocuklar için doğuştan gelen bir iletişim aracı olduğunu ve çocukların duygularını, düşüncelerini ve yaşadıkları sorunları oyun yoluyla ifade edebildiklerini savunarak literatüre katkıda bulunmuştur.

(Denham - Weissberg, 2004), "Social-Emotional Learning in Early Childhood: What We Know and Where to Go From Here?" adlı makale çalışması erken çocukluk döneminde sosyal-duygusal öğrenme konusunu ele almaktadır. Bu çalışma çocukların duygusal farkındalık, empati, öz-düzenleme ve sosyal becerilerini geliştirmedeki rolünü vurgular. Erken çocukluk döneminde sosyal-duygusal öğrenmeye yönelik etkili programların, çocukların akademik başarıları, akran ilişkileri ve genel iyilik halleri üzerinde olumlu etkileri olduğunu ortaya koyar.

Bratton ve arkadaşlarının (2005) "The Efficacy of Play Therapy With Children: A Meta-Analytic Review of Treatment Outcomes" adlı çalışması, oyun terapisinin çocuklar üzerindeki etkilerini inceleyen bir meta-analizdir. Bu çalışma, oyun terapisi müdahalelerinin çocuklarda görülen çeşitli duygusal ve davranışsal sorunlar üzerindeki etkinliğini değerlendirir. Bu çalışmanın sonucunda oyun terapisinin çocuklarda duygusal ve davranışsal sorunları azaltmada orta derecede etkili olduğu bulunmuştur (Bratton, Ray, Rhine ve Jones, 2005). Yine aynı yıl Sanders ve Turner (2005), "The Triple P-Positive Parenting Program: A Public Health Approach to Parenting Intervention" adlı programda ebeveynlere pozitif ebeveynlik stratejilerini öğreterek, çocukların duygusal ve davranışsal problemlerinin önlenmesi ve müdahale edilmesi

amacı taşır. Bu programın etkisi üzerine yapılan çalışmalar, çocukların daha sağlıklı duygusal gelişim gösterdiğini ortaya koymuştur. Yine aynı yıl içerisinde Malchiodi (2005)'in *Expressive Therapies* adlı eserinde kitap, sanat, drama, müzik ve oyun terapisi gibi yaratıcı terapötik yöntemlerin çocukların duygusal iyileşmesindeki rolünü ele alınmıştır. Sanat terapisinin duygusal gelişim aşamalarını desteklemesi yönünden önemli çalışmalar arasında yer almaktadır.

Shala (2013) “Okul Öncesi Sosyal-Duygusal Gelişimin İlkokul Öğrencilerinin Akademik Başarısı Üzerindeki Etkisi” adlı çalışmada sosyal duygusal gelişimin çocuğun okul başarısı üzerindeki ilişki yordanmıştır. Sosyal-duygusal gelişim okula hazır olma sürecinde en başta gelen gelişim alanlarından biri olarak kabul edilir. Bireyin başkası ile etkileşimi, öz kontrol düzeyi, motivasyon becerisi sosyal duygusal gelişim alanının başlıca öğeleridir. Çalışmada çocukların okul öncesi sosyal ve duygusal gelişimi ile ilkokuldaki akademik başarıları arasındaki ilişki incelenmiş, sosyal duygusal gelişimin önemli bir ölçüt olduğu tespit edilmiştir.

Greenberg ve Kusche (2004), erken çocukluk döneminde sosyal ve duygusal yeterlilikleri geliştirmeye yönelik hazırlanmış olan PATHS (Promoting Alternative Thinking Strategies) müfredatı hakkında “The PATHS curriculum: Promoting social and emotional competence in early childhood” adlı çalışma sunmuşlardır. Bu çalışmada uygulanan müfredat içeriğinin çocukların duygusal gelişimini desteklediğini sosyal becerilerini geliştirdiğini bulgulamışlardır.

Zinsser ve Curby (2020), *Supporting emotional development in early childhood: Interventions and practices* adlı kitap erken çocukluk döneminde duygusal gelişimi destekleyen müdahale ve uygulama stratejilerini ele alan güncel çalışmalardandır. Eğitimciler, ebeveynler ve diğer profesyoneller için pratik öneriler sunmaktadır.

Ülkemizde ise çocukların duygusal gelişimi ve bu süreçte sunulan psikolojik destekler konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında, erken müdahale ve aile destek programlarının önemini vurgulamakta ve çocukların ruh sağlığını koruma, geliştirme ve davranışsal sorunların önlenmesi amacıyla çeşitli yaklaşımlar sunmaktadır. Bunlardan bazı çalışmalara yer verilmiştir. Eski yıllarda yapılan çalışmalardan biri olan Ergin (1980), “Türkiye’de Okul Öncesi Eğitimde Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri” konulu tez çalışmasında okul öncesi eğitim kurumlarında sunulan psikolojik danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin

yapılandırılmasını ve uygulanmasını ele almaktadır. Erken çocukluk döneminde psikolojik destek hizmetlerinin çocukların sosyal ve duygusal gelişimleri üzerinde etkili olduğunu bulgulararak literatüre katkı sunmuştur.

Özgüven (1992), *Çocuk Psikolojisi ve Ruh Sağlığı* adlı kitabı Türkiye’de çocuk psikolojisi ve ruh sağlığı alanında yapılmış ilk kapsamlı çalışmalardan biridir. Çocukların duygusal gelişim süreçlerini ve bu süreçte karşılaşılan psikolojik sorunları ele almakta, aile ve eğitim sistemindeki destekleyici yaklaşımların önemine vurgu yapmaktadır. Bir başka çalışma Küçükahmet (1983), “Çocukların Duygusal Gelişimi ve Eğitimde Kullanılan Psikolojik Destek Yöntemleri” adlı makale çalışmasıdır. Bu makalede çocukların duygusal gelişim süreçleri ve eğitim ortamlarında kullanılan psikolojik destek yöntemleri incelenmektedir. Çocukların duygusal gelişimine katkı sağlayan öğretmen ve ebeveyn tutumları hakkında öneriler sunmaktadır.

Saltalı (2013), “Okul Öncesi Dönemde Duygusal Becerilerin Geliştirilmesi” adlı çalışması, çocukların duygusal becerilerini erken yaşta geliştirmeye odaklanır. Bu tür çalışmalar genellikle, duygusal zekânın, sosyal ilişkilerin ve genel psikolojik sağlığın temellerinin okul öncesi dönemde atıldığını vurgular. Bu araştırma, çocukların duygusal ifade, empati, öz düzenleme gibi becerilerini nasıl geliştirebileceğini, öğretmenlerin ve ebeveynlerin bu süreçteki rollerine dikkat çekerek literatüre katkı sunmuştur.

Kocayörük ve Küçüktepe (2015), “Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinin Çocukların Duygusal Gelişim Üzerindeki Rolü: Türkiye’de Bir İnceleme” adlı tez çalışmasında Türkiye’deki okullarda ve kliniklerde verilen psikolojik danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin çocukların duygusal gelişimine olan etkisini incelenerek literatüre katkı sunulmuştur.

Erdoğan (2019) “Erken Çocukluk Döneminde Duygusal Gelişimi Destekleyen Psikolojik Müdahalelerin Etkinliği: Türkiye Örneği” adlı yüksek lisans tezinde erken çocukluk döneminde sunulan psikolojik desteklerin çocukların duygusal gelişimi üzerinde olumlu etkiler yarattığını ve özellikle duygusal düzenleme becerilerinin gelişimine önemli katkılar sağladığı bulgulamıştır. Son yıllarda yapılan çalışmalara bakıldığında Erkan ve Tüzün (2021), “Türkiye’de Erken Çocukluk Döneminde Sosyal ve Duygusal Gelişim ve Psikolojik Destek Hizmetleri: Durum Değerlendirmesi ve Öneriler” adlı tez çalışmasında

Türkiye’de erken çocukluk döneminde sosyal ve duygusal gelişimi desteklemeye yönelik mevcut psikolojik destek hizmetlerini değerlendirmekte ve bu hizmetlerin iyileştirilmesi için öneriler sunmaktadır. Bir başka çalışma Yalçın ve Şen (2023), “Erken Çocukluk Döneminde Duygusal Gelişim: Türkiye’de Uygulanan Psikolojik Müdahale Programları ve Etkinlikleri” adlı çalışmada çocukların duygusal gelişimini desteklemeye yönelik güncel programlar ve stratejiler hakkında bilgi verilerek literatüre katkı sunulmuştur. Aksu ve Yıldırım (2021), “Türkiye’de Çocukların Duygusal Gelişimi ve Psikolojik Destek Programlarının Etkinliği: Bir Literatür Taraması” adlı makalede çocukların duygusal gelişimi ve psikolojik destek programları üzerine yapılmış güncel araştırmalar derlenmiş ve bu programların etkinliğini değerlendirilmiştir. Mevcut programların güçlü ve zayıf yönlerini tartışılarak literatüre katkıda bulunulmuştur.

Alan taraması yapıldığında erken çocukluk dönemi duygusal gelişimi ve psikolojik destekler konusunda hem ülke içi hem de ülke dışında yapılan çalışmalar, çeşitli stratejilerin etkinliğini ve uygulama sonuçlarını değerlendirmektedir. Türkiye’deki araştırmalar, yerel koşullara uygun müdahale programlarının ve destek hizmetlerinin önemini vurgularken, uluslararası çalışmalar ise geniş çaplı uygulama örnekleri ve kanıta dayalı yaklaşımlar sunmaktadır. Her iki bağlamda da çocukların duygusal gelişimlerini desteklemek amacıyla kullanılan yöntemler, programların etkinliği ve karşılaşılan zorluklar hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır.

2. Araştırmanın Önemi

Çocuğa bu süreçte sağlanan destekler gerek aile gerek içinde bulunduğu çevre, okul vs. gelecekteki duygusal sağlık ve genel iyilik halleri üzerinde derin etkiler bırakabilir. Buradan hareketle duygusal gelişimin ve psikolojik desteklerin ele alınması, hem akademik hem de uygulayıcı alanlarda büyük önem taşımaktadır.

Araştırmada merak edilen bazı sorular şunlardır:

Erken çocukluk döneminde duygusal gelişim aşamaları nasıl gerçekleşmektedir?

Ebeveynlerin çocukların duygusal gelişiminde rolü nedir?

Duygusal gelişim sürecinde hangi psikolojik destekler yer almaktadır?

Erken çocukluk döneminde uygulanan psikolojik destekler, çocukların duygusal ve sosyal becerilerinin gelişimine nasıl katkı sağlar?

Araştırma soruları etrafında konu ele alınacaktır.

3. Yöntem

Bu çalışma, çocukluk dönemindeki duygusal gelişim ve psikolojik dinamikler üzerine mevcut literatürü analiz eden kuramsal bir incelemedir. Literatür taraması için yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarından, makalelerden, bazı kaynak kitaplardan yararlanılmıştır.

3.1. Araştırma Modeli

Araştırma modeli çocukluk dönemi duygusal gelişim ve psikolojik destekler konusundaki mevcut teorik yaklaşımları ve literatürü derinlemesine inceleyen “kuramsal inceleme” (theoretical review) olarak belirlenmiştir. Bu model, belirli bir konudaki mevcut bilgiyi ve teorik perspektifleri değerlendirmek ve bu alandaki bilgi boşluklarını veya tutarsızlıkları belirlemek amacıyla kullanılmaktadır.

3.2. Katılımcılar

Bu çalışma, literatürde yer alan ve çocukluk dönemi duygusal gelişimi üzerine yapılmış, çeşitli metodolojik yaklaşımlar ve katılımcı gruplarına dayanan araştırmaları kapsamaktadır. İncelenen çalışmalar, genellikle erken çocukluk dönemi (0-12 yaş arası çocuklar) üzerinde yapılmış, farklı sosyoekonomik ve kültürel geçmişlere sahip katılımcıları içermektedir. İncelemeye alınan çalışmalar, geniş bir demografik dağılımı ve değişik örneklem gruplarını içermektedir.

3.3. Ortam

Bu araştırma, alana özgü teori ve modelleri kapsayan akademik literatürün incelendiği bir ortamda, ilgili kaynakların titizlikle seçilip değerlendirilmesiyle yürütülmüştür. Araştırmada, çocukluk dönemi duygusal gelişimi ve psikolojisi konusundaki mevcut literatürü analiz etmek amacıyla, akademik veri tabanları, çevrimiçi bilimsel kaynaklardan, akademik dergiler, kitaplar ve psikoloji ile çocuk gelişimi alanlarındaki hakemli makalelerden elde edilen literatür taraması yoluyla gerçekleştirilmiştir.

3.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Gelişim psikolojisi, psikoloji ve eğitim alanında yapılmış araştırmalar ve meta-analizlerinden yararlanılarak veri toplama işlemi gerçekleştirilmiştir. Kuramsal çerçeve oluşturulurken kuramcılara yer verilmiştir. Duygusal gelişim ve psikolojik destekler konusunda Erikson'un Psikososyal gelişim kuramı, Adler'in Bireysel Psikoloji ekolü, Bowlby'in Bağlanma kuramı ve Bandura'nın Sosyal Öğrenme kuramı başta olmak üzere duygusal gelişim ve psikolojik destekler konusu ile ilgili yapılan güncel çalışmalar incelenmiştir.

4. Bulgular

Duygu, birey için önemli olan bir durum ya da etkileşim sonucunda meydana gelen his, duygulanımların bütünüdür (Santrock, 2012, s. 179). Duygular diğer bireylerle olan ilişkilerimizin özündedir (Sanrock, 2012, s. 189). Duygusal gelişim ise, bebeklik dönemindeki uyarılmayı düzenleme, tepkiye karşılık verme biçimi başta olmak üzere bireysel gelişimde duyguların rolünü içeren kapsamlı bir alana hâkimdir (Sroufe, 1982, ss. 575-576). Duygusal gelişim, bireyin diğer kişilerle ilişkilerini kişiliğindeki bazı değişimlerini içerir. Örneğin bir bebeğin anne-babasının fiziksel temasına gülümseyerek karşılık vermesi ya da okul çağındaki bir çocuğun girişkenliğin gelişiminin gözlenmesi sosyal-duygusal gelişimin bir yansımasıdır (Santrock, 2012, s. 15). Büyüme ve gelişme sürecinde çocuklar ebeveynlerin ve yakın çevresindeki büyüklerin sosyal-duygusal yönden desteğine ihtiyaç hissederler (Bradly, 2019). Bu destek çocuğun olumlu davranış örüntüsü oluşturmasında ve duygusal tepkilerini kontrol etmesinde temel rol oynar (Rohner, vd. 2005). Salovey ve Mayer (1990), duygusal gelişimi destekleyen bir çalışma ortaya koymuşlardır. Duygusal zekâ modelini ortaya koyarak bireylerin kendi duygularını ve başkalarının duygularını tanıma, anlama ve yönetme yeteneğini ifade etmişlerdir. Duygusal zekâ modelinde; duyguların algılanması, duyguların düşünceye yardımcı olması, duyguların anlaşılması, duyguların yönetilmesi aşamaları söz konusudur.

Duygusal gelişimin aşamalarından söz etmek mümkündür. Bunlar; duyguları tanıma-ifade etme, duyguları anlama, duyguları düzenleme. Bunların yanı sıra ebeveynlerin tutumu ve akran ilişkileri duygusal gelişim için belirleyici olmakta aynı zamanda psikolojik destek sağlamaktadır. Duygu koçluğu yapan ve duyguları reddeden ebeveyn tutumları buna örnek verilebilir. Beraberinde

duygu düzenlemesi ve akran ilişkileri de duygusal gelişim için önemlidir (Santrock, 2012, ss. 245-246). Buradan hareketle duygusal gelişimde ebeveyn tutumlarının etkisi en başta ele alınması gereken konulardandır.

4.1. Ebeveyn Tutumları

Ebeveynler küçük yaştaki çocukların duygularını anlamalarında ve düzenlemelerinde örnek olmak açısından önemli rol oynamaktadır. Çocuklara duyguları ifade etmek açısından duygu koçluğu yapan veya duyguları reddeden ebeveynler şeklinde ifade edilebilir (Gottman, 2024). Sosyal referans alma kavramı, belirli bir durumda nasıl davranacağına karar vermeye yardımcı olan, başkalarının duygu durumunu okuma olarak tanımlanan bir terimdir (Thompson, 2006). Bu açıdan sosyal referans alma kavramı bebeklik döneminde duygusal gelişim için oldukça önemli bir kazanımdır. Duygu koçluğu yapan anne-babalar çocukların duygularını takip ederler, negatif duygu yaşayan çocukların duygularını adlandırmalarında destek olurlar. Bu durumun aksine duyguları reddeden ebeveynler rollerini, negatif duyguları reddetme, görmezden gelme veya değiştirme olarak görürler (Gottman ve De Claire, 1997). Bununla birlikte duygu koçluğu yapan ebeveyn çocukları diğerlerine oranla daha az davranış sorunları, daha çok dikkat ve odaklanma becerisi, duygu düzenlemede daha başarılı oldukları görülmüştür (Santrock, 2012, s. 246). Ayrıca bu süreçte yetişkinlerin çocuklara sağladığı sosyal-duygusal destek, çocukların akıl yürütme, problem çözme ve tutarlı davranışlar gösterebilme gibi birçok beceriyi de kazanmasını sağladığı söylenmektedir (Larzelere, 2000).

Baumrind (1971), ebeveynlerin ne cezalandırıcı ne de mesafeli olması gerektiğini iddia etmektedir. Çocuklar için kurallar geliştirmenin gerekliliğini söyleyerek şefkatli bir tavrın önemini vurgulamaktadır. Baumrind dört tip ebeveyn tutumundan söz etmektedir. Bunlar; demokratik, otoriter, ihmalkâr, hoşgörülü annesaba tutumlarıdır (Santrock, 2012, s. 254). Bu tutumlarla ilgili olarak Baumrind (1971), demokratik ebeveynlik stiline, çocukların duygusal düzenleme becerileri ve genel psikolojik uyumları üzerinde en çok olumlu etkilere sahip olduğunu bulgulamıştır. Baumrind'in ebeveynlik stillerine ilaveten Maccoby ve Martin (1983), "Aile Bağlamında Sosyalleşme: Ebeveyn-Çocuk Etkileşimi" adlı çalışmasında temel ebeveynlik türünü (otoriter, demokratik, izin verici, ihmali eden) genişleterek bu stillerin çocukların duygusal

gelişimindeki rolünü incelemiştir. Bu çalışmasında demokratik ebeveynlik türünün, çocukların sosyal ve duygusal gelişimi açısından olumlu sonuçlar ortaya koyduğunu söyleyerek çocukların yüksek özgüven, bağımsızlık, empati, sosyal beceri ve akademik başarı gibi olumlu özellikler geliştirmelerini desteklediğini sonucuna ulaşmıştır. Bunun aksine otoriter ebeveynlik stiline, çocuklarda düşük özgüven, yüksek düzeyde kaygı, sosyal çekingenlik ve düşük sosyal yeterlilik ile ilişkilendiğini bulgulamıştır. İhmal eden ebeveynliğin, çocukların duygusal ihtiyaçlarının karşılanmamasına neden olduğunu ve bunun da uzun vadede psikolojik sorunlara yol açabileceğini ifade etmiştir. İzin verici ebeveynliğin ise çocuklarda düşük özdisiplin ve zayıf sosyal becerilerle ilişkilendirilebileceği sonucuna ulaşmıştır. Buradan çıkan sonuca göre demokratik anne baba tutumun duygusal gelişimi destekleme açısından en ideal seçenek olduğu söylenebilir.

Ebeveynlerin çocuklarının duygusal gelişimini desteklemek için uygulayabilecekleri çeşitli psikolojik destek stratejileri vardır. Bu stratejiler, çocukların duygusal farkındalığını, empati becerilerini ve duygusal düzenleme kapasitelerini artırmayı hedefler. Bu alanda bazı çalışmalar yapılmıştır. Garner ve Estep (2001)'de yapmış olduğu “Duygusal Düzenleme ve Duygusal Gelişim” adlı çalışması ebeveynlerin çocuklara duyguları tanımayı ve anlamlandırmayı öğretmesinin, çocukların duygusal farkındalıklarını ve düzenleme becerilerini geliştirdiğini gösterdiğine dair bir çalışma örneğidir. Bu çalışmada ebeveynlerin çocukların duygusal ihtiyaçlarına duyarlı olmalarının ve çocukların duygusal ifadelerini kabul etmelerinin, çocukların daha sağlıklı duygusal düzenleme becerileri geliştirmelerine katkı sağladığını bulmuştur. Garner ve Estep (2001) çocukların duygusal düzenleme becerilerini geliştirmeleri için destekleyici ve güvenli bir çevrenin, ebeveynlerin olumlu tutumlarının ve sosyal etkileşimlerin kritik rol oynadığını bulgulamıştır. Duygusal düzenleme becerisinin sağlanması için bibliyoterapi yöntemi kullanılabilir. Bibliyoterapi, bireylerin duygusal, sosyal ve psikolojik sorunlarını ele almak için kitaplar ve okuma materyalleri kullanılarak gerçekleştirilen bir terapi yöntemidir. Bu teknik, özellikle çocuklar ve gençler için, kendilerini ifade etme, başkalarının duygularını anlama ve empati geliştirme süreçlerinde destekleyici bir araç olarak kullanılmaktadır. Bibliyoterapi tekniği kitaplar üzerinden empati kurularak sağaltım sağlanmasıdır (Rubin, 1978). Bibliyoterapinin empatiyi güçlendirici etkisi bulunmaktadır (Bektaş, 2024). Bu bağlamda ebeveynler, empati becerilerini geliştirmek

amacıyla çocuklarıyla hikâyeler okuyabilir, bu hikâyelerdeki karakterlerin duyguları ve tepkileri üzerine konuşabilirler. Ayrıca, günlük yaşamda karşılaşılan durumlar üzerinden empati kurma ve başkalarının duygularını anlama üzerine tartışmalar yapabilirler. Bu durum duygusal gelişimi destekleyerek psikolojik desteği güçlendirmiş olur.

Zhou vd., (2002) “Ebeveyn Sıcaklığı ve Olumlu İfade Etmenin Çocukların Empatiyle İlgili Tepki Verme Biçimleriyle İlişkisi” adında yapmış olduğu çalışmada ebeveyn sıcaklığı ve pozitif ifadelerinin, çocukların empatiyle ilgili tepkilerini artırmada etkili olduğunu bulgulamıştır. Bu konuda yapılan başka çalışmalarda literatürde yer almaktadır (Mar, vd., 2009; Murriss, 2013; Lenhart ve Rabinowitz, 2020).

Duygusal gelişimin desteklenmesi adına anne-babanın rol model olması, duygularının farkında olarak yansıtılarda bulunması önemlidir. Ayrıca bibliyoterapi duygusal gelişimi destekleyen çalışmalar arasında yer aldığı söylenebilir (Rubin, 1978).

4.2. Akran İlişkileri ve Okul

Duygular, çocuğun akranları ile olan ilişkisinde güçlü bir rol oynar (Howes, 2009). Çocukların duygularının farkında olması ve duygularını düzenleyebilmesi akranları tarafından kabul edilmelerinin bir belirleyicisidir (Hyson ve Douglass, 2019). Aksi çocuklar akran reddine daha çok yatkınken, duygusal anlamda pozitif çocuklar daha çok kabul edilerek sevilirler (Stocker ve Dunn, 1990). Duygusal anlamda düzenleme becerisi kazanabilmeleri, duyguların farkına varabilmeleri açısından psikolojik destek sunulması etkili olmaktadır. Psikolojik destek açısından oyun, sosyodramatik oyun, grup işbirliği, duygu düzenleme etkinlikleri önemli çalışmalar arasındadır. Ayrıca sınıf ortamının dışında öğretmenin ve okuldaki personelin olumlu davranış kazandırma açısından örnek olması ve teşvik etmesi psikolojik destek açısından gerekli görülmektedir. Arkadaşça davranışların sergileneceği oyun alanlarının kurulması, kuklalar, anahtarlıklar, yemekhane, okul içi alanların düzenlenmesi desteği güçlendirme açısından etkili olmaktadır (Webster ve Stratton, 2014).

Ladd (1999)’ın “Erken ve Orta Çocukluk Döneminde Akran İlişkileri ve Sosyal Yeterlilik” adlı çalışması erken ve orta çocukluk döneminde akran

ilişkilerinin sosyal yeterlilik ve duygusal gelişim üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bu çalışmada yer alan bulguya göre, çocukların akranlarıyla kurduğu ilişki duygusal esneklik becerilerini artırarak ve sosyal-duygusal gelişimlerinde kritik bir rol oynamaktadır.

Başka bir çalışmada Newman ve Blackburn (2002), çocukların yaşam geçişlerinde ve zorlayıcı durumlarda duygusal dayanıklılıklarını artırmada akran desteğinin önemi üzerine bir araştırma yapmışlardır. Bu araştırmanın sonucunda akran desteğinin, çocukların zor durumlarla başa çıkma kapasitelerini güçlendirdiğini ve duygusal gelişimlerine olumlu katkılar sunduğunu bulmuşlardır.

Beraberinde Rodkin ve Ryan (2012), *Çocukluk Çağı Akran İlişkileri: Sosyal Kabul, Arkadaşlıklar ve Akran Ağları* adlı kitapta çocukların sosyal kabul, arkadaşlıklar ve akran ağlarının duygusal ve sosyal gelişimleri üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde inceler. Kitapta akran desteğinin, çocukların kendilerini kabul edilmiş hissetmeleri ve duygusal güvenlik geliştirmeleri açısından önemli bir rol oynadığı yer almaktadır.

Bu anlamda yapılan çalışmalara göz atıldığında akran ilişkilerinin sağlıklı yürütülmesi duygusal gelişimi desteklediği gibi duygusal gelişimin sağlıklı olması da çocuğun akranlarıyla ilişkilerinin istendik yönde olduğunu göstermektedir.

4.3. İfade Edici Terapiler ve Psikolojik Destek

Terapi, ruhsal ve duygusal bozuklukların, stresin ve travmaların tedavisi için kullanılan çeşitli profesyonel yaklaşımları içerir. Genellikle psikolojik, davranışsal ve konuşma terapilerini kapsamaktadır (APA, 2024). Terapi, bir hastalığı, yaranmayı veya ruhsal bir rahatsızlığı tedavi etmek için uygulanan yöntem ve işlemler bütünüdür. Terapi, genellikle profesyonel bir terapist tarafından sağlanır ve çeşitli teknikler içermektedir (Oxford English Dictionary, 2024).

Literatürde yer alan bazı çalışmalar incelendiğinde duygusal ifadeyi teşvik eden terapi yöntemlerinin yer aldığı görülmektedir. Bunlar içerisinde oyun terapisi, resim, sanat terapisi, psikodrama ve müzik yer almaktadır.

Oyun terapisi de çocukların kendi duygularını keşfetmeleri ve anlamaları için etkili bir yoldur. Araştırmalar, bu tür terapilerin çocukların stresle başa çıkma becerilerini geliştirebileceğini ve duygusal refahlarını artırabileceğini

göstermektedir (Landreth, 2012). Özellikle, çocukların kendilerini daha iyi ifade etmelerine, özgüvenlerini artırmalarına ve sosyal becerilerini geliştirmelerine olanak sağlar. Bu terapiler, çocukların yaşadıkları duygusal zorlukların üstesinden gelmelerine yardımcı olarak, sağlıklı duygusal gelişimlerini destekler. Araştırmalar, sanat terapisi, oyun terapisi, drama ve resim gibi yaratıcı faaliyetlerin çocukların duygusal gelişimini desteklediğini göstermektedir (Malchiodi, 2005). Drama terapisi ve psikodrama, özellikle duygusal ifadeyi teşvik etmek, empatiyi geliştirmek ve sosyal ilişkileri güçlendirmek için kullanılır. Örneğin, bir çalışma, psikodrama tekniklerinin bir grup terapisi içinde empati, aidiyet ve destek hissi-ni artırarak duygusal sıkıntıların azalmasına katkıda bulunabileceğini göstermiştir (Kipper, 2002). Müzik terapisi, özellikle şarkı yazma ve grup şarkı söyleme faaliyetleri, çocukların kendilerini ifade etmeleri ve sosyal ilişkilerini güçlendirmeleri için bir araç sağladığı görülmektedir (Grocke ve Wigram, 2007).

Bu faaliyetler çocukların yaşadıkları duygusal zorlukların üstesinden gelmelerine yardımcı olarak, sağlıklı duygusal gelişimlerini destekler. Sanat temelli terapilerin, çocukların kendilerini ifade etmeleri ve duygusal süreçlerini anlamaları açısından önemli olduğu vurgulanmaktadır (Malchiodi, 2005).

5. Tartışma

Çocukluk dönemi, bireyin duygusal gelişiminin temellerinin atıldığı ve yaşam boyu sürecek olan psikososyal becerilerin geliştiği kritik bir dönemdir. Bu bildiride, Erik Erikson, John Bowlby, Alfred Adler ve Albert Bandura gibi kuramcılar ve literatürde yer alan bazı çalışmalar perspektiflerinden yola çıkarak, çocukluk dönemindeki duygusal gelişim ve bu gelişimi desteklemek için uygulanan psikolojik müdahaleler tartışılmıştır.

Erikson'un psikososyal gelişim kuramı, çocukluk dönemini duygusal gelişimin anahtar bir evresi olarak tanımlar. Özellikle, ilk üç evre olan güvene karşı güvensizlik, **özerkliğe karşı utanç ve kuşku** ve girişimcilğe karşı suçluluk evreleri, çocukların kendi kimliklerini ve duygusal dünyalarını şekillendirmelerinde önemlidir. Bu evrelerde çocukların ihtiyaçlarının doğru bir şekilde karşılanması, onların duygusal olarak sağlıklı bir gelişim göstermesine olanak tanır. Erikson, bebeklere tutarlı ve sıcak tarzda bakım sağlandığında, güveni öğreneceklerini ileri sürmektedir (Santrock, 2012, s. 187). Beraberinde Erikson (1968), gelişimin ikinci evresini özerkliğe karşı utanç ve kuşku olarak

adlandırmıştır. Özerklik, bebeğin zihinsel ve motor becerilerinin gelişmesini inşa etmektedir. Girişimciliğe karşı suçluluk evresinde ise, girişimlerinin sonucunda engellenme yahut motive edilmeme hisleri yaşatılmışsa çocukta suçluluk duygusu gelişebilir (Santrock, 2012, s. 242).

Bowlby (1969) bağlanma kuramı, çocukluk dönemi duygusal gelişiminde ebeveyn-çocuk ilişkilerinin merkezi rolüne dikkat çeker. Bowlby, özellikle ilk yaşlardaki güvenli bağlanmanın, çocukların duygusal düzenleme ve stresle başa çıkma becerilerini geliştirmeleri için kritik olduğunu savunur. Güvenli bağlanma ilişkileri, çocukların duygusal açıdan kendilerini güvende hissetmelerini sağlar ve bu da onların sosyal ilişkilerde daha sağlıklı bir gelişim göstermelerine yardımcı olur. Bu bağlamda, çocukların bakım verenleriyle kurdukları ilişki, onların gelecekteki duygusal ilişkilerinin ve genel psikolojik sağlığının temelini oluşturur.

Adler (1956), bireysel psikoloji kuramı, çocukların duygusal gelişimini toplumsal bağlamda ele alır. Adler'e göre, çocukların duygusal gelişiminde toplumsal ilgi ve aidiyet duygusu önemlidir. Çocuklar, aile içindeki dinamiklerden ve sosyal çevreden etkilenerek kendi kimliklerini ve duygusal becerilerini geliştirirler. Adler, özellikle çocukların yaşadığı aşağılık duygusunun üstesinden gelme sürecine dikkat çeker. Çocuklar, kendilerini değerli ve önemli hissetmek istedikleri için, aile ve sosyal çevrelerinin bu duygusal ihtiyaçlarını nasıl karşıladığı, onların gelecekteki özgüvenleri ve duygusal sağlığı üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

Bandura (1977), sosyal öğrenme kuramı, çocukların duygusal gelişimini gözlem, modelleme ve taklit yoluyla öğrendiklerini savunur. Çocuklar, duygusal tepkilerini ve başa çıkma stratejilerini, çevrelerindeki yetişkinlerin ve akranlarının davranışlarını gözlemleyerek öğrenirler. Bandura, çocukların bu süreçte öz-yeterlik inançlarını geliştirdiğini vurgular. Öz-yeterlik, çocukların kendi duygusal durumlarını etkili bir şekilde yönetme ve zorluklarla başa çıkma becerilerini artırır. Bu nedenle, çocukların sağlıklı duygusal gelişimi için olumlu rol modellerin ve destekleyici bir çevrenin varlığı kritik öneme sahiptir.

Bu kuramsal çerçeveler ışığında, çocukların duygusal gelişimini desteklemek için birçok psikolojik müdahale uygulanabilir. Bağlanma temelli müdahaleler, çocukların güvenli bağlanma ilişkileri kurmasına yardımcı olabilirken, duygusal farkındalık ve düzenleme becerilerini geliştiren eğitim programları da duygusal

zekâyı artırabilir. Ayrıca, Adler'in vurguladığı gibi, çocukların sosyal aidiyet ve toplumsal ilgi geliştirmesine yönelik sosyal beceri eğitimleri ve grup terapileri etkili olabilir. Bandura'nın kuramı doğrultusunda, modelleme ve rol oynama teknikleri çocukların duygusal ve sosyal becerilerini güçlendirmede önemli bir araçtır.

4. Değerlendirme

Çocukluk dönemi duygusal gelişimi, bireyin yaşam boyu sürecek olan ruhsal sağlığı ve sosyal becerileri üzerinde kalıcı bir etkiye sahiptir. Erikson, Bowlby, Adler ve Bandura'nın kuramları, bu dönemde çocukların duygusal gelişimini anlamada ve desteklemede kapsamlı bir bakış açısı sunar. Ebeveynlerin, eğitimcilerin ve psikolojik destek sağlayıcıların, bu kuramların ışığında çocuklara yönelik bütüncül ve bireysel ihtiyaçlara duyarlı yaklaşımlar geliştirmesi, çocukların duygusal ve psikososyal açıdan sağlıklı bireyler olarak yetişmelerine katkıda bulunabilir. Bu nedenle, çocukluk dönemi duygusal gelişimine yönelik müdahalelerin, çok yönlü ve kuramsal olarak temellendirilmiş olması gerekmektedir.

Öncelikli olarak bebeklik döneminden itibaren güvenli bağlanmanın gerçekleşebilmesi adına ebeveyn çocuk ilişkisine dikkat edilmelidir. Yaşa bağlı olarak bilişsel süreçlerinde geliştiği göz önüne alınarak çocukla duygular üzerinde konuşulmalı, duygular tanıtılmalı, hangi durumlarda ne tepkiler verileceği tartışılmalıdır. Bunun sağlanabilmesi için duygu kartları, duygusal gelişimi destekleyici hikâyeler ve masallar kullanılabilir. Ayrıca sanat terapisi, oyun terapisi, resim, drama gibi faaliyetlerin duygusal gelişimi desteklemesi nedeniyle çocuk erken yaşta tanıştırılmalıdır.

Bunun yanı sıra ebeveynin rol model oluşu göz önünde bulundurulmalıdır. Duygularını ifade edebilen, doğru şekilde yönetebilen ebeveynin varlığı diğer yapılan tüm çalışmaları pekiştirecektir. Bu bağlamda anne-baba eğitimleri önemsenmeli, duygusal gelişim, duygu düzenlemeleri alanında eğitim verilmelidir.

Ayrıca erken çocukluk dönemi ile birlikte çocuğun hayatına okul girmektedir. Bu süreçte sınıf temelli yaklaşımlar, etkinlikler aile çalışmalarını güçlendirecektir. Çocuklara, stres ve öfke gibi yoğun duygularla başa çıkmaları için derin nefes alma ve gevşeme teknikleri öğretilmelidir. Bu teknikler, çocukların duygusal düzenleme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olacaktır. Sınıf ortamında ve okul ikliminde grup oyunları, sosyal etkinlikler duygu oyunları

rol yapma, duygusal zorlukları simüle eden oyunlar, çocukların farklı sosyal durumlarda nasıl davranacaklarını ve duygularını nasıl ifade edeceklerini öğrenmelerini sağlayacaktır.

Tüm bunların yanı sıra eğer çocuğun hayatında sosyal medya, televizyon varsa içerikler kontrol edilmeli, şiddet vs. gibi olumsuz duygu ifade etme biçimlerini teşvik eden programlar ortamdaki çıkarılmalıdır. Kitle iletişim araçlarında çocuğa yönelik hazırlanan programların içeriğine duygusal beceriler, doğru şekilde duygu ifade etme biçimleri yerleştirilmelidir. Bunun için medya alanında çalışanlar ve çocuk gelişim uzmanları, psikologlar iş birliği halinde olmalıdır.

Kaynakça

- Adler, Alfred. *The Individual Psychology of Alfred Adler: A Systematic Presentation in Selections from His Writings* (Heinz L. Ansbacher & Rowena R. Ansbacher, Eds.). Basic Books, 1956.
- Adler, Alfred. *Understanding Human Nature*. New York: Greenberg, 1927.
- Aksu, Ceren, - Yıldırım, Deniz. Türkiye’de Çocukların Duygusal Gelişimi ve Psikolojik Destek Programlarının Etkinliği: Bir Literatür Taraması. *Çocuk ve Gençlik Psikiyatrisi Dergisi*, 14(3) (2021), 56-72.
- Bandura, Albert. *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hal, 1986.
- Bandura, Albert. *Social learning theory*. Englewood Cliffs, 1977.
- Baumrind, Diana. Current Patterns of Parental Authority. *Developmental Psychology Monograph*, 4(1) (1971), 1-103.
- Bektaş, Elif. *Bibliyoterapi Yönteminin Öğrencilerin Türkçe Dersinde Empatik Eğilim ve Ders Başarısına Etkisi*. Sırt: Sırt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tezli Yüksek Lisans 2024.
- Bowlby, John. *Attachment and Loss: Volume I. Attachment*. Basic Books, 1969.
- Bradly, Robert H. *The importance of families and home environments*. In C.P. Brown, M.B. McMullen & N. File (Eds.), *The wiley handbook of early childhood care and education* (pp. 57–80). USA: Wiley, 2019.
- Bratton, Sue C. vd. “The Efficacy of Play Therapy With Children: A Meta-Analytic Review of Treatment Outcomes”, *Professional psychology: research and practice* 36/4, (2005), 376. 10.1037/0735-7028.36.4.376
- Cohen, Judith A. vd. *Treating Trauma and Traumatic Grief in Children and Adolescents*. Guilford Publications. 2017.

- Denham, Susan. A. *Emotional Development in Young Children*. New York: Guilford Press. (1998).
- Denham, Susanne A. - Weissberg, Roger P. "Social-Emotional Learning in Early Childhood: What We Know and Where to Go From Here?" *Child Development*, 75/3, (2004), 643-665.
- Erdoğan, Serap. *Erken Çocukluk Döneminde Duygusal Gelişimi Destekleyen Psikolojik Müdahalelerin Etkinliği: Türkiye Örneği*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ergin, Aysel. *Türkiye’de Okul Öncesi Eğitimde Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*. Ege Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, 1980.
- Erikson, Erik H. *Childhood and Society*. New York: W. W. Norton & Company, 1950.
- Erikson, Erik H. *Identity, Youth and crisis*. New York: W. W. Norton, 1968.
- Erkan, Serap, - Tüzün, Ömer. Türkiye’de Erken Çocukluk Döneminde Sosyal ve Duygusal Gelişim ve Psikolojik Destek Hizmetleri: Durum Değerlendirmesi ve Öneriler. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi*, 5/2, (2021), 65-82.
- Garner, Pamela W., & Estep, Kimberly M. *Emotional Regulation and Emotional Development*. Child Development, 2001.
- Goleman, Daniel. *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. Bantam Books, 1995.
- Gottman, John Mordechai, - DeClaire, Joan. *The Heart of Parenting: How to Raise an Emotionally Intelligent Child*. (No Title), 1997.
- Gottman, John Mordechai. Research on parenting. Retrieved September 25, 2024, from www.gottman.com/parenting/research
- Greenberg, Mark T. - Kusché, Carol A. *The PATHS Curriculum: Follow-up Effects and Mediation Processes*. Unpublished manuscript, Prevention Research Center at Pennsylvania State University, University Park, PA. 2004.
- Grocke, Denise, - Tony, Wigram. *Receptive methods in music therapy: Techniques and clinical applications*. Jessica Kingsley Publishers, 2007.
- Howes, Carollee. *Friendship in early childhood*. In. K. H. Rubin, W. M., Bukowski, & B. Laursen (Eds.), *Handbook of peer interactions, relationships, and groups*, New York: Guilford. 2009.
- Hyson, Marilou, - Douglass, Anne L. More than academics: Supporting the whole child. In C.P. Brown, M.B. McMullen & N. File (Eds.), *The Wiley handbook of early childhood care and education* (pp. 279-300). USA: Wiley. 2019. <https://doi.org/10.1002/9781119148104.ch13>
- Kazdin, Alan E. Treatment of Conduct Disorder: Current Status and Future Directions. *Journal of Clinical Child Psychology*, 29/1, (2000), 103-124.

- Kipper, David A. The Effectiveness of Psychodramatic Techniques: A Meta-Analysis. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 6/1, (2002), 13-25.
- Kocayörük, Ercan, - Küçüktepe, Coşkun. *Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinin Çocukların Duygusal Gelişim Üzerindeki Rolü: Türkiye’de Bir İnceleme*. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 8/3, (2015), 123-137.
- Küçükahmet, L. Çocukların Duygusal Gelişimi ve Eğitimde Kullanılan Psikolojik Destek Yöntemleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, (1983), 15-29.
- Ladd, Gary W. Peer Relationships and Social Competence during Early and Middle Childhood. *Annual Review of Psychology*, 50, (1999), 333-359.
- Landreth, Garry L. *Play Therapy: The Art of the Relationship* (3rd ed.). Routledge. 2012.
- Landreth, Garry L. *Play Therapy: The Art of the Relationship*. 2002.
- Larzelere, Robert E. Child Outcomes of Nonabusive and Customary Physical Punishment by Parents: An Updated Literature Review. *Clinical Child & Family Psychology Review*, 3, (2000). 199–221. <https://doi.org/10.1023/A:1026473020315>
- Lenhart, Laura A. - Rabinowitz, Mitchell. Using Bibliotherapy to Enhance Empathy and Reduce Prejudice in Elementary School Children. *Journal of Educational Research*, 113/2, (2020), 125-136.
- Maccoby, Eleanor E. - Martin, John. A. Socialization in the Context of the Family: [BB7]Parent-Child Interaction. In P. H. Mussen (Ed.), *Handbook of Child Psychology*, 1983, Vol. 4, pp. 1-101.
- Malchiodi, Cathy A. *Expressive Therapies*. Guilford Press, 2005.
- Mar, Raymond A. vd. Exploring the Link Between Reading Fiction and Empathy: Ruling Out Individual Differences and Examining Outcomes. *Communications*, 34/4, (2009). 407-428.
- Murriss, Karin. The Epistemic Challenge of Hearing Child’s Voice in Philosophical Practice: Re-thinking Difference Through Bibliotherapy. *Educational Philosophy and Theory*, 45/5, (2013). 488-503.
- Newman, Tony - Blackburn Sarah. Transitions in the Lives of Children and Young People: Resilience Factors. *Interchange* 78, 2002.
- Özgüven, İbrahim E. *Çocuk Psikolojisi ve Ruh Sağlığı*. Ankara Üniversitesi Yayınları, 1992.
- Rodkin, P. C. - Ryan, A. M. *Childhood Peer Relationships: Social Acceptance, Friendships, and Peer Networks*. In *Social Development*, Wiley-Blackwell. 2012. (pp. 491-524).
- Rohner, Ronald P. vd. Parental Acceptance - Rejection: Theory, Methods, Cross - Cultural Evidence, and Implications. *Ethos*, 33, (2005). 299-334. <https://doi.org/10.1525/eth.2005.33.3.299>

- Rubin, Rhea J. *Bibliyoterapiyi Kullanma: Teori ve Uygulamaya Bir Kılavuz*. Oryx Press. 1978.
- Salovey, Peter - Mayer, John D. Emotional intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality*, 9/3, (1990). 185-211. <https://doi.org/10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CDG>
- Saltalı, Neslihan Durmuşoğlu. Okul öncesi dönemde duygusal becerilerin geliştirilmesi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 3/6 (2013), 107-120.
- Sanders, Matthew R. - Turner, Karen M. *The Triple P-Positive Parenting Program: A Public Health Approach to Parenting Intervention*. 2005.
- Santrock, John W. *Yaşam Boyu Gelişimi - Life-Span Development*. Çeviren Yüksel Galip Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. Sertifika NU 20779, (13. Baskı), 2012.
- Shala, Merita. The Effect of Preschool Social-Emotional Development on the Academic Achievement of Primary School Students. *Psychology*, 4, (2013). 787-791. doi: 10.4236/psych.2013.411112 .
- Sroufe, L. Alan. The organization of emotional development. *Psychoanalytic Inquiry*, 1/4, (1982). 575-599.
- Stocker, Clare - Dunn, Judy. Sibling Relationships in Adolescence: Links with Friendships and Peer Relationships. *British Journal of Developmental Psychology*, 8, (1990). 227-244.
- Therapy*. APA Dictionary of Psychology, 2024.
- Therapy*. Oxford English Dictionary, 2024.
- Thompson, Ross A. *The Development of the Person*. In W. Damon & R. Lerner (eds.) Handbook of child psychology. New York: Wiley. 2006.
- Webster-Stratton, Carolyn - Reid, Jamila M. Strengthening Social and Emotional Competence in Young Children: The Foundation for Early School Readiness and Success. *Infants & Young Children*, 17/2, (2004). 96-113.
- Yalçın, Selin M. - Şen, Ayşe E. Çocukluk Döneminde Duygusal Gelişim: Türkiye’de Uygulanan Psikolojik Müdahale Programları ve Etkinlikleri. *Eğitim ve Psikolojik Araştırmalar Dergisi*, 20/1, (2023). 67-85.
- Zhou, Qing. vd. The Relations of Parental Warmth and Positive Expressiveness to Children’s Empathy-Related Responding. *Child Development*, 73/3, (2002). 893-915.
- Zinsser, Katherine S. - Curby, Timothy W. Supporting emotional development in early childhood: Interventions and practices. *Early Childhood Research Quarterly*, 52, (2020). 329-342.

AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERDE ÇOCUKLARIN RUH SAĞLIĞI: AVRUPA TÜRKLERİNİN İNSANİ YARDIM FAALİYETLERİNİN PSİKOLOJİK ETKİLERİ

Rumeysa BİÇER*

Giriş

İnsani yardıma ihtiyaç duyan kişilerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu artış, hızlı nüfus artışı, gıda ve enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar, yoksulluk ve çevresel bozulma gibi birçok faktörden kaynaklanmaktadır¹. Özellikle az gelişmiş ülkelerde meydana gelen doğal afetler, savaşlar ve ekonomik yetersizlikler, insanların barınma, gıda, giysi gibi temel ihtiyaçlara erişimini engellemektedir. Zaman zaman bu mahrumiyetler, insan hayatının sona ermesine dahi yol açabilmektedir. İnsani yardım faaliyetlerinin önemi, dezavantajlı durumda bulunan insanlara yardım elinin uzatılmasında yatmaktadır. Zamanında ve etkili bir şekilde ulaştırılan insani yardımlar, binlerce insanın hayatını kurtarabilmektedir².

İnsanın ruh hali, yaşadığı çevre koşulları ve sahip olduğu imkanlar tarafından etkilenmektedir. Dünyanın pek çok yerinde, özellikle az gelişmiş ülkelerde yaşanan doğal afetler, savaşlar, işsizlik, ekonomik zorluklar, başarısızlık, sağlık sorunları, göç ve toplumsal bunalım gibi durumlar çeşitli ruh sağlığı

* Yalova Üniversitesi, Din Psikolojisi Yüksek Lisans Öğrencisi, r.bicer@wefa.org

¹ IASC, *Introduction to Humanitarian Action* (Inter-Agency Standing Committee, 2015), 1.

² Amelia Branczik, "Humanitarian Aid and Development Assistance", Text, *Beyond Intractability* (13 Temmuz 2016).

problemlerine neden olmaktadır ³. Günümüzde insani yardım organizasyonları, savaşlar, doğal afetler ve yoksulluk gibi küresel zorluklar karşısında özellikle çocukların ruh sağlığını koruma konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Az gelişmiş ülkelerde yaşayan çocuklar, maruz kaldıkları travmalar sonucunda ruhsal olarak derin etkiler yaşamaktadır ve bu durum, onların psikososyal gelişimleri üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

WEFA İnsani Yardım Organizasyonu, çocukların ruh sağlığını iyileştirmeye yönelik projeleriyle dikkat çekmekte ve bu kapsamda yetim çocuklara odaklanan destek programları sunmaktadır. Bu çalışma, WEFA' nın sağladığı nicel ve nitel veriler ile diğer insani yardım kuruluşlarının raporları temelinde, insani yardım faaliyetlerinin çocukların ruh sağlığı üzerindeki psikolojik etkilerini incelemektedir. Çalışmanın amacı, insani yardım projelerinin çocukların travma sonrası iyileşme süreçlerine ve genel ruh sağlıklarına olan katkılarını derinlemesine analiz etmektir. Araştırma kapsamında ulaşılabilen insani yardım faaliyetlerinin raporları, konuya yönelik veriler doğrultusunda analiz edilerek değerlendirilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

Çocuk Ruh Sağlığı

Çocuk ruh sağlığı, bireyin duygusal, bilişsel ve sosyal gelişiminin temel bir unsuru olup, yaşamın erken döneminde yaşanan travmatik olaylar, yoksulluk, aile içi sorunlar ve çevresel stres faktörleri, çocukların ruh sağlığı üzerinde derin etkiler bırakabilmektedir. Araştırmalar, çocukluk döneminde yaşanan bu tür olumsuz deneyimlerin, depresyon, anksiyete, travma sonrası stres bozukluğu gibi ruhsal hastalıklara yol açabildiğini ve bireyin ilerleyen yaşlarda sosyal ve akademik başarısını olumsuz yönde etkileyebileceğini ortaya koymaktadır ⁴. Ayrıca, çocukların ruh sağlığı, fiziksel sağlıktan bağımsız düşünülememekte; sağlıklı bir gelişim için sevgi dolu, güvenli bir ortamın yanı sıra uygun eğitim, sosyal destek ve temel sağlık hizmetlerine erişim önemli bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, erken müdahale ve psikososyal destek

³ Rasim Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2012), 233.

⁴ Vincent J Felitti vd., "Relationship of Childhood Abuse and Household Dysfunction to Many of the Leading Causes of Death in Adults", *American Journal of Preventive Medicine* 14/4 (Mayıs 1998), 245-258.

programları, çocukların gelişimlerini desteklemek ve uzun vadeli psikolojik refahlarını korumak açısından kritik bir rol oynamaktadır.

Az Gelişmiş Ülkelerde Çocuk Ruh Sağlığı

Az gelişmiş ülkelerde çocuk ruh sağlığı, savaş, yoksulluk, doğal afetler ve çatışmalar gibi krizlerin yarattığı ciddi tehditler altında bulunmaktadır. 2022 yılından itibaren, insani yardıma muhtaç çocuk sayısında %20 oranında bir artış meydana gelmiştir. Her altı çocuktan biri çatışma bölgelerinde yaşamakta ve dünya genelinde 150 milyondan fazla çocuk, insani yardıma ihtiyaç duymaktadır. Bu çocuklardan 78,2 milyonu okula gidememekte ve kriz bölgelerinde yaşayan kız çocuklarının zorla evlendirilme oranı barış dönemindekilere kıyasla %20 oranında daha yüksek seyretmektedir ⁵.

Bu çocuklar, özellikle savaş travması, yetim kalma, gıda yetersizliği ve çocuk istismarı gibi sosyal sorunlarla karşılaşmakta, bu da ruhsal bozuklukların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Psikososyal destek eksikliği, çocukların ruh sağlığını derinden etkilemektedir. Örneğin, Kenya ve Malavi'deki çocuklar ruh sağlığı hizmetlerine eriştiğinde, büyük olasılıkla bu hizmetleri, çocuk ruh sağlığı konusunda yeterli eğitime sahip olmayan sağlık çalışanlarından almak zorunda kalmaktadır ⁶. Afrika'nın pek çok ülkesinde yaklaşık 4 milyon kişiye bir çocuk psikiyatristi düşmektedir ve bu nedenle çocuk ruh sağlığı hizmetlerine erişim oldukça sınırlı kalmaktadır.

Doğu Afrika'da, çocuk ve ergen ruh sağlığı servislerine başvuran hastaların çoğunluğunun epilepsi veya nörogelişimsel bozukluklar gibi sorunlar yaşadığı gözlemlenmektedir. Travma sonrası stres bozukluğu yaygın olarak bildirilmekte, ancak depresyon, anksiyete ve intihar eğilimleri gibi ruhsal bozukluklar nadiren tedaviye ulaşmaktadır. Çocukların, geleneksel şifacılarla, dini liderlere veya bölgedeki sağlık çalışanlarına başvurduktan sonra ruh sağlığı hizmetlerine ulaşması sıkça karşılaşılan bir durumdur ⁷. Bu da çocukların uzun süreli psikolojik desteğe erişiminde ciddi bir kısıt

⁵ "Humanitarian Response Policy and Advocacy", *Save the Children* (24 Nisan 2024).

⁶ Jacqueline Phillips Owen vd., "Child and Adolescent Mental Health in Sub-Saharan Africa: a Perspective from Clinicians and Researchers", *Bjpsych International* 2/13 (2016), 47.

⁷ Owen vd., "Child and Adolescent Mental Health in Sub-Saharan Africa: a Perspective from Clinicians and Researchers".

oluşturmakta, bu bağlamda yapılacak her türlü yardım, büyük ölçüde olumlu etki yaratmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde çocukların ruh sağlığını etkileyen temel faktörler arasında yoksulluk, şiddet ve yapısal eşitsizlikler yer almaktadır. Çocuklar, bu zorluklarla karşılaştıklarında zihinsel sağlık sorunları geliştirme riski taşımaktadır. Çatışma ve yoksulluk içindeki çocuklar, yoğun stres ve travmatik olaylarla karşı karşıya kalmakta, bu da ruh sağlığı sorunlarının karmaşıklığını artırmaktadır⁸. Bu bağlamda, önleyici tedbirler almak; sağlıklı yaşam tarzlarını teşvik etmek, şiddeti önleme stratejileri geliştirmek ve çatışma çözme becerilerini güçlendirmek, çocukların psikolojik dayanıklılıklarını artırmaktadır.

Çocuk ruh sağlığını iyileştirmeye yönelik küresel çabalar devam etmekle birlikte, politikalar ve uygulamalar konusunda hâlâ önemli eksiklikler bulunmaktadır. Sahra altı Afrika’da her yedi çocuktan en az biri ciddi psikolojik zorluklar yaşamaktadır⁹. Ancak, son yıllarda bazı ülkeler çocuk ve ergen ruh sağlığı politikalarını geliştirmek üzere adımlar atmıştır. 1989 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, özellikle silahlı çatışmalardan etkilenen çocukların fiziksel ve psikolojik iyileşmesini desteklemek için önemli bir çerçeve sunmaktadır¹⁰. Bu sözleşme, çocukların korunmasını ve rehabilitasyonunu devletlerin sorumluluğuna bırakmakta ve uluslararası hukuk bağlamında çocukların haklarının korunmasını sağlamaktadır.

Sonuç olarak, az gelişmiş ülkelerde çocuk ruh sağlığı, sosyal, ekonomik ve kültürel koşulların olumsuz etkileri altında büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Yetersiz sağlık hizmetleri, eğitim eksiklikleri ve yoksulluk gibi faktörler, çocukların ruh sağlığını olumsuz etkileyebilmekte ve bu sorunların çözümü için hem yerel hem de uluslararası düzeyde daha fazla kaynağa ve politik desteğe ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, insani yardım kuruluşlarının sundukları her türlü destek – maddi, sosyal, eğitsel ve tıbbi yardımlar da dahil olmak üzere – çocukların

⁸ Tiamo Katsonga-Phiri vd., “Mental Health Interventions for African Children: A Meta-Analytic Review”, *Children and Youth Services Review* 127 (Ağustos 2021), 2.

⁹ Freya Thomson, “Children’s Mental Health in Africa”, *Open Access Government* (blog), 27 Haziran 2022.

¹⁰ Maryanne Loughry - Carola Eyber, *Psychosocial Concepts in Humanitarian Work with Children: a Review of the Concepts and Related Literature* (Washington, DC: National Academies Press, 2003), 4.

psikolojisi üzerinde önemli ölçüde olumlu etkiler yaratmaktadır. Bu yardımlar aşağıda da ayrıntılarıyla değinildiği üzere, yalnızca çocukların günlük ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda onların travma sonrası iyileşme süreçlerini desteklemekte ve uzun vadeli psikolojik refahlarına katkıda bulunmaktadır.

İnsani Yardım Organizasyonları

İnsani yardım faaliyetleri, insan onurunu koruma, acıyı hafifletme, hayatı muhafaza etme, geçim teminini sağlama amaçları ile organizasyonlar tarafından bireylere ve topluluklara sağlanan maddi ve manevi desteklerdir. İnsani yardım faaliyetlerinin temelleri insaniyet, tarafsızlık, yansızlık ve bağımsızlık ilkelerine dayanmaktadır.

İnsaniyet, bulunduğu yer fark etmeksizin ihtiyacı olan her insana yardım edilmesi gerektiğini vurgulayan ilkedir.

Tarafsızlık, insani yardımın siyasi bir durum, bir savaş veya başka bir anlaşmazlıkta hiçbir tarafı desteklememesi gerektiği anlamına gelir.

Yansızlık, insani yardımın sadece ihtiyaç temelinde, ayırım gözetmeksizin sağlanması gerektiğini ifade eder.

Bağımsızlık, insani yardımın siyasi, ekonomik, askeri veya diğer amaçlardan bağımsız olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir ¹¹.

İnsani Yardım Faaliyetlerinin Psikolojik Etkileri

Yoksulluk, doğal afetler ve savaş gibi felaketler, halk sağlığını doğrudan veya dolaylı olarak ciddi biçimde etkileyen durumlardır. Bu olaylar, hem bireylerin iyi-oluş durumunu hem de genel toplum sağlığını olumsuz yönde etkiler. Özellikle ölüm, yaralanmalar ve psikolojik travmalar gibi doğrudan sonuçlar yanında, bulaşıcı hastalıklar, yetersiz beslenme ve kronik sağlık sorunları gibi ikincil komplikasyonlar da bu süreçte ortaya çıkar ¹². Felaket ve yoksunluk dönemlerinde devreye giren insani yardım faaliyetleri, bu olumsuz etkilerin azaltılmasında kritik bir rol oynamaktadır.

¹¹ “Humanitarian Principles - European Commission” (Erişim 08 Ağustos 2024).

¹² Joanne Rose vd., “The Challenge of Humanitarian Aid: An Overview”, *Environmental Hazards* 12/1 (Mart 2013), 76.

Yardım operasyonlarının türü ve kapsamı, yaşanan krizin doğası ve şiddeti gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterir. Afet türü, etkilenen bölgedeki ölüm ve hastalık oranları üzerinde belirleyici bir rol oynar. Örneğin, depremler genellikle ciddi yaralanmalara yol açarken, seller daha az fiziksel zarar verir ancak bulaşıcı hastalık riskini artırabilir. Dolayısıyla, insani yardım faaliyetleri, en fazla sayıda insana en büyük sağlık faydasını sağlamak amacıyla şekillendirilir ve bu süreçte hem fiziksel sağlık hem de psikososyal destek temel öncelik haline gelir. Gelişmekte olan ülkelerde mevcut sağlık sistemleri genellikle yetersizdir ve normal şartlarda bile talebi karşılamakta zorlanır. Bu sebeple, acil bir durum ortaya çıktığında sağlık hizmetlerine duyulan ihtiyaç daha da artar ve insani yardım faaliyetleri devreye girer¹³. Bu faaliyetler, sadece fiziksel sağlık hizmetleri sağlamakla kalmaz, aynı zamanda travma ve stresle başa çıkmada hayati öneme sahip olan psikososyal destekleri de içerir. Böylece, insani yardımlar, bireylerin hem beden hem de ruh sağlığını iyileştirme potansiyeline sahiptir.

Bu bağlamda, insani yardım kuruluşlarının sundukları her türlü desteğin, özellikle çocukların psikolojisi üzerindeki olumlu etkileri oldukça belirgindir. Yardım faaliyetleri, travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) gibi psikolojik sorunların önlenmesine ve çocukların gelecekteki psikososyal gelişimlerinin desteklenmesine katkı sağlamaktadır.

İnsani Yardımın İhtiyaç Durumundaki Bireyin Psikolojisine Etkisi

İnsani yardım faaliyetleri; doğal afetler, savaşlar veya diğer sebeplerden doğan insani ihtiyaçlara yanıt olarak yardım, koruma, savunuculuk faaliyetleri ve acil müdahale hazırlıklarını içermektedir. Bu yardımların bireyler üzerindeki psikolojik etkileri de oldukça önemlidir. İnsani yardım faaliyetleri, insan olmanın bir gerekliliği olarak görüldüğü için “insani zorunluluk” olarak da adlandırılmaktadır¹⁴. İnsani yardım sürecinde yardım alan kişiler hem duygusal hem de psikolojik anlamda büyük bir rahatlama yaşar ve bu durum, onların hayat kalitesini genel olarak iyileştirmektedir. İnsani yardım faaliyetlerinin birey üzerinde etkileri analiz edildiğinde aşağıdaki bulgulara ulaşılmaktadır.

¹³ Rose vd., “The Challenge of Humanitarian Aid”, 77.

¹⁴ IASC, *Introduction to Humanitarian Action*, 8-9.

Desteklenme hissedilmekte ve yalnızlık hissiyatı azalmaktadır.

Kendilik algısı iyileşmektedir. Desteklenen birey, başkalarının onun iyiliğini önemsediyini görmekte kendine güven duygusunu yeniden kazanabilmektedir.

Stres ve kaygı düzeylerini düşürmektedir. Bu özellikle, kritik durumlarla yüz yüze yaşamak zorunda kalan insanlar için önemli olmaktadır. Çünkü başa çıkma yeteneklerini artırmaktadır.

Sosyal bağlantılar güçlenmektedir. Yardım alan kişi, topluma ve çevresindeki insanlara daha bağlı hissetmekte, bu sosyal bağlar, bireyin duygusal refahını artırmakta ve uzun vadeli sosyal destek ağlarını güçlendirebilmektedir.

Motivasyon artışı sağlamaktadır. Yardım almak, kişiyi tekrar harekete geçmeye, sorunlarını çözmeye veya yaşamla daha etkin bir şekilde başa çıkmaya motive edebilmektedir. Yardım sayesinde umutsuzluk yerini umut ve güç kazanımına bırakmaktadır ¹⁵.

Travmatik olaylara karşı dayanıklılık artmaktadır. Yardım alan bireylerin kriz sonrasında normal hayata uyum sağlayabilmeleri için zihinsel sağlık destekleri önemlidir. Özellikle çocuklar, savaştan veya doğal afetlerden kaynaklanan travmalarla karşılaştıklarında, bu destekler onların zihinsel gelişimini korur ve ilerideki sorunları önlemeye yardımcı olabilmektedir ¹⁶.

Onur ve Güçlendirme Sağlaması. Yardım programları, yardımı alan kişilerin kendilerini güçsüz ya da çaresiz hissetmemeleri için onlara saygı duyarak yapılandırılır. Nakit yardımı gibi insani yardım biçimleri, bireylerin kendi ihtiyaçlarını belirleme ve bu ihtiyaçları karşılama konusunda daha fazla kontrol sahibi olmalarına olanak tanır. Bu, bireylerin kendilerine olan güvenlerini artırır ve daha bağımsız hissetmelerini sağlar ¹⁷.

Bu bilgiler insani yardımın sadece fiziksel değil, aynı zamanda psikolojik olarak da iyileştirici etkileri olduğunu göstermektedir.

¹⁵ “How Social Support Can Help You Relieve Stress in Your Life”, *Verywell Mind* (Erişim 11 Ekim 2024); Betty A Kitchener - Anthony F Jorm, “Mental Health First Aid Training for The Public: Evaluation of Effects on Knowledge, Attitudes and Helping Behavior”, *BMC Psychiatry* 2/1 (2002), 10.

¹⁶ “Mental Health and Psychosocial Support in Emergencies | UNICEF” (Erişim 11 Ekim 2024).

¹⁷ “Mental Health and Dignity in Humanitarian Action | LSHTM” (Erişim 11 Ekim 2024).

İnsani Yardımın “Psikososyal” Boyutu

İnsani yardımın “psikososyal” boyutu, insanın psikolojik ve sosyal gelişiminin birbiriyle yakından ilişkili olduğunu vurgulayan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Psikososyal destek hem duygusal ve bilişsel gelişimi hem de sosyal ilişkiler kurma ve sürdürme becerilerini kapsamaktadır. Bu çerçevede, çocuk gelişimini desteklemek, onların güvenliğini sağlamak ve sosyal bağlarını güçlendirmek, insani yardım çalışmalarında büyük önem taşımaktadır¹⁸.

Psikososyal destek aynı zamanda, kriz veya travma durumlarında çocukların duygusal dayanıklılığını artırmayı ve olumsuz etkileri hafifletmeyi hedeflemektedir. Çocukların zarara uğramadan korunması, onlara güvenli ve anlamlı katılım kanalları sunulması, insani yardım hizmetlerinin çocuklara özel ihtiyaçlarına göre uyarlanması ile mümkün olmaktadır¹⁹. Bu süreçte sosyal faktörlerin bireylerin davranışları üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulmakta, insani yardımın sadece maddi destek değil, aynı zamanda çocukların psikolojik refahını da iyileştiren bir araç olduğu görülmektedir.

Dayanıklılık kavramı da bu bağlamda önem arz etmektedir. Dayanıklılık, stres ve olumsuzluklarla başa çıkabilmek için kullanılan çeşitli psikolojik ve sosyal mekanizmaları içermektedir²⁰. Kriz veya travma yaşayan çocuklar, uygun sosyal destek ve eğitim olanaklarıyla uzun vadede gelişimlerini sürdürebilmekte ve yeni fırsatlar elde edebilmektedirler. Dolayısıyla, insani yardımların psikososyal boyutu, çocukların sadece bugünkü ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamakta, aynı zamanda gelecekteki potansiyellerini de şekillendirmektedir.

WEFA Uluslararası İnsani Yardım Organizasyonu

WEFA Uluslararası İnsani Yardım Organizasyonu, insan onurunun korunması istikametinde her koşul, yer ve zamanda evrensel insanî yardım değerlerine uygun olarak dil, din, cinsiyet, etnisite ayrımı yapmaksızın ihtiyaç sahiplerine yardım ulaştırmak amacıyla kurulmuş bağımsız bir sivil toplum

¹⁸ Loughry - Eyber, *Psychosocial concepts in humanitarian work with children*.

¹⁹ The Alliance, *The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, The Centrality of Children and their Protection in Humanitarian Action - An Introduction* (Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, 2023).

²⁰ Michael Rutter, “Resilience Concepts and Findings: Implications for Family Therapy”, *Journal of Family Therapy* 21/2 (1999), 119-144.

kuruluşudur. Genel merkezi, Almanya'nın Köln şehrinde olup Berlin'de bir ofisi bulunmakla beraber; Türkiye, Avusturya, İsviçre, Benelüks ülkelerinde de ofisleri mevcuttur.

WEFA, kurulduğu 2006 yılından bugüne dek dünyanın birçok ülkesinde acil yardım, sosyal yardım, eğitim, barınma yardımları ve sağlık faaliyetleri yürütmekle birlikte kriz durumlarından etkilenen toplumların ve bireylerin, insanî yardıma olan bağımlılıklarının azaltılabilmesi için uzun süreli planlanmalar ve stratejiler geliştirmektedir. Kuşkusuz, sosyal bir vaka olan yoksulluğun ortaya çıkardığı en önemli problem; içinden çıkılmaz, sıkışık bir çember oluşturması ve zincirleme etki yaparak bu olgunun devam etmesine sebebiyet vermesidir.

WEFA, maddi imkânsızlıklar içinde yaşam mücadelesi veren çocukların ve yetimlerin kuşaktan kuşağa devrolan yoksulluk döngüsünden mutlak surette sıyrılabilmesi, kaliteli eğitim alabilme hakkını elde etmeleri ve böylelikle potansiyellerini gerçekleştirebilecekleri bilgi ve becerilere sahip olabilmeleri için çeşitli bölgelerde eğitim faaliyetleri yürütmektedir. WEFA kurumsal yapısıyla, Yetimlerle Biz Bize, Üç Aylar, Yetimlerle WEFA Sofrası, kış kampanyası, acil yardımlar, Ramazan, Kurban kampanyalarının yanı sıra yetim sponsorluğu, kalıcı vakıf eser inşası, gelir temini, su kuyuları ve katarakt ameliyatları, psikolojik destek çalışmaları, eğitim, genel sağlık çalışmaları gibi birçok yardım sahasında faaliyetlerini sürdürmektedir.

WEFA Uluslararası İnsani Yardım Organizasyonu ve Avrupa Türkleri

Göç, insanların çeşitli nedenlerle yaşadıkları yerden veya ülkeden ayrılarak farklı bir yere yerleşmeleri olarak tanımlanan ve insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Tarih boyunca, özellikle ekonomik kaynaklı olmak üzere pek çok nedenle insanlar ülkelerini terk ederek, farklı bir yere yerleşmişlerdir. Türkler de 1960'lı yıllardan itibaren ekonomik sebeplerle Avrupa'ya göç etmeye başlamışlardır. Yıllar içerisinde Türk nüfusunun göç edilen ülkede artması sonucu "Avrupa Türkleri" şeklinde anılmışlardır ²¹.

²¹ Ahmet Cem Esenlikci - Mehmet Ali Engin, "1960'dan Günümüze Avrupa Birliği Ülkelerinde Yalayan Türk Göçmenlerin Sorunları", *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi* 8/20 (30 Nisan 2019), 59-77.

Göçmenlerin insani yardıma yönelik olumlu bakış açıları, göçmenlere yönelik insani yardım programlarının var olmasıyla ilişkili olabilmektedir. Farklı bir yere ekonomik sebeplerle göç etmiş kimselerin refahını artırma amaçlı insani yardım programları bulunmaktadır. Bu programların temelinde göçmen kişinin ekonomik kalkınmasına yardımcı olarak ülkesine dönmesini sağlama hedefi bulunmaktadır²². Bunun yanında yardım etmek kişide özgüveni artırıcı bir rol oynamaktadır. Yardım eden kimsenin öz güveni artar, empati geliştirir ve kişiler arası manevi anlamdaki mesafe de azalmaktadır²³. Avrupa Türklerinin de bağış davranışları analiz edildiğinde, pek çoğunun düzenli bağış yaptığı görülmektedir.

WEFA Uluslararası İnsani Yardım Organizasyonu, kurulduğu günden bu yana özellikle Avrupa’da yaşayan Türkler ile güçlü bir bağ kurmuş ve onların insani yardım faaliyetlerine katılımını teşvik etmiştir. 1960’lı yıllardan itibaren Avrupa’ya ekonomik sebeplerle göç eden ve bugün “Avrupa Türkleri” olarak anılan bu topluluk, Türkiye ve diğer ihtiyaç bölgelerine yönelik yardımlarını düzenli olarak sürdürmektedir. Avrupa Türkleri, WEFA’ nın yürüttüğü yetim sponsorluğu, su kuyusu projeleri, katarakt ameliyatları ve eğitim destekleri gibi birçok alanda bağış yaparak hem maddi hem de manevi katkı sunmaktadırlar.

Göçmenlerin insani yardıma yönelik olumlu bakış açıları, göçmenlere yönelik insani yardım programlarının varlığı ile doğrudan ilişkili olabilmektedir. WEFA, Avrupa Türklerinin bu olumlu yaklaşımını destekleyerek, onların toplumsal sorumluluklarını yerine getirme arzusunu güçlendirmiştir. Yardım eden kişinin öz güveninin artması, empati geliştirmesi ve manevi mesafelerin azalması gibi psikososyal etkiler, WEFA ile Avrupa Türkleri arasında gelişen bağın derinleşmesine katkı sağlamaktadır. WEFA aracılığıyla bağış yapan Avrupa Türkleri hem memleketleriyle bağlarını güçlendirmekte hem de uluslararası insani yardım faaliyetlerinde aktif bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda, WEFA, Avrupa Türklerinin insani yardıma olan katkılarını etkin bir şekilde yönlendiren önemli bir kuruluş olarak öne çıkmaktadır.

²² Robin Vandevooort, “Between Humanitarian Assistance and Migration Management: On Civil Actors’ Role in Voluntary Return from Belgium”, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 43/11 (18 Ağustos 2017), 1907-1922.

²³ Kitchener - Jorm, “Mental Health First Aid Training for the Public”.

2. Yöntem

Bu araştırma, insani yardım faaliyetlerinin çocukların ruh sağlığı üzerindeki psikolojik etkilerini incelemek amacıyla doküman analizi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Doküman analizi, araştırma konusu ile ilgili mevcut literatür, raporlar ve istatistiksel verilerin incelenmesi suretiyle yapılan bir nitel araştırma yöntemidir. Araştırma kapsamında, WEFA İnsani Yardım Organizasyonu'nun yayınladığı raporlar ve diğer insani yardım kuruluşlarının yayımladığı ilgili dokümanlar analiz edilmiştir.

Veri Toplama Süreci

Araştırma için gerekli veriler, WEFA İnsani Yardım Organizasyonu'nun yetimlere yönelik insani yardım programları hakkında yayımladığı raporlar ve diğer insani yardım kuruluşlarına ait benzer raporların incelenmesiyle elde edilmiştir. Bu raporlar, özellikle travma sonrası stres belirtileri, dayanıklılık ve başa çıkma becerileri gibi çocukların ruh sağlığına dair psikolojik veriler sağlamaktadır.

Araştırma Etiği

Bu çalışma, insani yardım faaliyetlerinin etik ilkelerine uygun olarak yürütülmüş ve incelenen verilerde herhangi bir kişisel bilgiye yer verilmemiştir. Tüm veriler, kamuya açık raporlardan elde edilmiştir. Bu sayede çalışmanın güvenilirliği ve geçerliliği sağlanmıştır.

Güvenirlilik ve Geçerlik

Araştırma sürecinde kullanılan tüm veriler, bağımsız kuruluşlar tarafından yayımlanan raporlardan elde edilmiştir ve bu veriler çalışmanın güvenilirliği için titizlikle analiz edilmiştir. Ayrıca, raporların analizi, farklı kaynaklardan elde edilen verilerle karşılaştırmalı olarak yapılmıştır, böylece araştırmanın geçerliliği artırılmıştır.

3. Bulgular

WEFA İnsani Yardım Organizasyonu Yetim İlerleme Raporları

WEFA Uluslararası İnsani Yardım Organizasyonu, yetim çocukların ve

ihtiyaç sahibi ailelerin hayatlarını iyileştirmek amacıyla çeşitli destek programları sunmaktadır. Bu kapsamda, sponsorluk süresi boyunca yetimlere aylık finansal destek sağlanmakta, böylece temel ihtiyaçları karşılanmaktadır. Ayrıca, eğitim, sağlık, spor ve eğlenceyi kapsayan toplum projeleri, konferanslar ve eğitim atölyeleri gibi etkinlikler düzenlenerek çocukların kişisel gelişimlerine katkıda bulunmaktadır.

Mevsimsel projeler ve kampanyalar aracılığıyla bayramlık kıyafet, Ramazan zekâtı ve kış yardımı gibi özel destekler sunulmakta, çocukların manevi ve fiziksel ihtiyaçları gözetilmektedir. Bunun yanı sıra, dul kadınlar, bekar anneler ve çocuklar için ekonomik güçlendirme projeleri de yürütülerek, sponsorluğun dışında da kalıcı yardımlar hedeflenmektedir. WEFA, aynı zamanda üniversite öğrencilerinin eğitimlerini desteklemekte ve dizüstü bilgisayar, gözlük gibi özel ihtiyaçların karşılanması için zaman zaman mali destek sağlamaktadır. Ayrıca, bağışçının isteği doğrultusunda dilediği hediyenin alınarak sponsorluk yaptığı yetime ulaştırılması da mümkün kılınmaktadır.

WEFA İnsani Yardım Organizasyonu yetim projesi ile 6 bine yakın yetimin aylık masraflarını karşılamaktadır. Bilgileri ve ilerleme raporları organizasyon bünyesinde tutulmaktadır. Yetimlerin yalnız fiziksel değil, psikolojik durumlarına dair de bilgi sahibi olabilmek adına organizasyon bünyesinde toplanan raporlarda yetimin mesajını içeren bir bölümde bulunmaktadır. Söz konusu raporlar yetimlerin bağışçılarına düzenli aralıklar ile gönderilerek yetim ve bağışçısı arasındaki bağ korunmaktadır. WEFA İnsani Yardım Organizasyonu bünyesindeki yetimlerin 2023 ve 2024 yıllarına ait raporları insani yardımın çocuk ruh sağlığına etkisinin analizi göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir.

Tesnim (7), Lübnan

“Merhaba, ben Tesnim, bana verdiğiniz büyük destek için teşekkür ve minnettarlıklarımı sunmak istiyorum. Her zaman yanımda olduğunuz ve sizin sayenizde kendimi mutlu ve güvende hissediyorum.”

Zeyn (15), Lübnan

“Bu mesajı size sağladığımız desteğe gerçekten ihtiyacım olduğunu ve babamın vefatından sonra desteğinizin hayatımı pozitif yönde etkilediğini ve beni mutlu hissettirdiğini bilmeniz için yazıyorum.”

Wael (6), Lübnan

“Bana sağladığımız harika sponsorluk için teşekkür ediyorum fakat yalnızca maddi desteğinizi değil umut ve mutluluk kaynağı da oldunuz.”

Amatoullaye (8), Nijer

“Bana destek olduğunuz için teşekkür ederim. Artık bir yetim gibi hissetmiyorum.”

Sabir Muhammed (13), Somali

“Değerli bağışçı, desteğinizi için teşekkür ederim. Sizin varlığımız ben ve ailem için büyük bir değer, bundan mutluluk duyuyoruz.”

Shakoor (11), Pakistan

“Siz benim kalbimi gülümsetiyorsunuz, dualarım daima sizinle ve ailenizle.”

Atlas Alper (8), Türkiye

“Allah sizlerden razı olsun, en zor zamanımda yetiştiniz ve bana ikinci aile oldunuz. Babamın yokluğunu hissettirmediniz. Sizlerle tanışmak isterim.”

Abdullah (16), Gana

“Hayatımı kurtardığımız için teşekkür ederim, hayatıma girdiniz ve ayrılık hissimi değiştirdiniz.”

Khadija (13), Moritanya

“Sizlere manevi bağlılık hissediyorum, iyilik yapan iyilik görür.”

Arafat İslam (15), Bangladeş,

“Allah sizi ve ailenizi mükafatlandırsın. Kibarlığımız için teşekkür ederim. Bana çok şey katıyor.”

Maboudou (13), Benin

“Benim için yaptıklarınızı büyük bir sevinç ve coşkuyla kutluyorum. Siz benim mutlu olmamı sağlıyorsunuz, destekleriniz için teşekkür ederim. İyiliklerinizi size 100 katı ile geri dönsün.” (WEFA Yetim İlerleme Formu, 23-24)

WEFA İnsani Yardım Organizasyonu'nun yetimlerle ilgili yürüttüğü yardım çalışmalarında, sadece fiziksel ihtiyaçların karşılanmasının ötesine geçilmekte, çocukların psikolojik refahları da dikkate alınmaktadır.

Organizasyonun sunduğu raporlarda, yetimlerin bağışçılara gönderdikleri kişisel mesajlar, insani yardımın çocukların ruh sağlığı üzerindeki olumlu etkisini göstermektedir. Örnek olarak, çocukların bağışçılara duyduğu minnettarlık, yalnızca maddi destekten değil, aynı zamanda bağışçıların sağladığı manevi güven ve huzurdan da kaynaklanmaktadır.

Tesnim, Zeyn, Wael, ve diğer yetimlerin mesajlarında sıklıkla dile getirdikleri “güvende hissetme,” “mutluluk,” ve “umut” duyguları, bağışçıların sağladığı destekle şekillenen olumlu psikolojik değişimlerin kanıtıdır. Örneğin, Tesnim ve Amatoullaye’nin kendilerini bir yetim gibi hissetmediklerini belirtmeleri, sadece maddi değil, aynı zamanda duygusal destekle de iyileşme sağlandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, Atlas Alper’in bağışçısını bir aile olarak görmesi ve Abdullah’ın hayatına giren bu desteğin ayrılık hissini değiştirdiğini ifade etmesi, bağışçı-yetim ilişkisinin duygusal bağlar geliştirdiğini açıkça göstermektedir.

Bu raporlar değerlendirildiğinde, insani yardımların çocukların psikolojileri üzerinde güçlü ve olumlu etkileri olduğu söylenebilir. Maddi desteğin yanı sıra çocuklara umut, güven, sevgi ve manevi güç sağlayan bu yardımlar, onların hayatlarında kalıcı bir değişim yaratmaktadır. Bu durum, insani yardımların sadece fiziksel ihtiyaçları değil, aynı zamanda çocukların ruh sağlığını da beslediğini kanıtlamaktadır.

Diğer İnsani Yardım Kuruluşlarının Raporları

Human Appeal

Human Appeal, 1991 yılında Birleşik Krallık merkezli olarak kurulan ve dünya çapında insani yardım faaliyetleri yürüten bir yardım kuruluşudur. Gıda güvenliği, su temini, eğitim, sağlık hizmetleri ve yetim sponsorluğu gibi geniş kapsamlı projeleriyle bilinen kuruluş, özellikle çatışma bölgeleri, doğal afetler ve yoksullukla mücadele eden topluluklara destek sağlamaktadır. Human Appeal, insani değerler ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda çalışmalarını yürütmekte ve bu doğrultuda bireylerin kendi kendilerine yetebilecek hale gelmelerini hedefleyen uzun vadeli çözümler sunmaktadır²⁴. Bu bağlamda, Human Appeal’in özellikle çocuklar üzerindeki psikolojik etkileri,

---

²⁴ “Press | Human Appeal” (Erişim 11 Ekim 2024).

kuruluşun sunduğu insani yardım faaliyetlerinin en önemli çıktılarında biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Human Appeal'ın yetim sponsorluğu ve çocuk refahı alanındaki çalışmalarına bakıldığında, bu yardımların çocukların psikolojik iyi oluşuna olan katkıları oldukça dikkat çekicidir. 2015 yılı raporuna göre, Human Appeal Lübnan'da 200'den fazla Suriyeli yetim mülteciye destek vererek, onlara hem maddi yardım hem de psikolojik destek sağlamıştır²⁵. Bu destek, çocukların savaş travmasıyla başa çıkmalarına yardımcı olmuş ve onların daha sağlıklı bir psikolojik gelişim süreci yaşamalarını mümkün kılmıştır. Benzer şekilde, Irak'ta savaş nedeniyle eğitimleri kesintiye uğrayan çocuklara eğitim desteği sağlanmış ve İdlid'de 450'den fazla çocuğa güvenli bir öğrenme ortamı sunulmuştur. Travma sonrası stres ve anksiyete için sağlanan psikolojik destek sayesinde, okula kayıt oranlarında artış ve çocuk işçiliğinde azalma gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, özellikle kız çocuklarının okula devamlılığındaki iyileşme, psikolojik desteğin eğitime dolaylı olarak nasıl katkı sağladığını göstermektedir²⁶.

Kuruluşun uzun yıllara dayanan yardımları, çocukların sadece fiziksel ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda onların psikolojik dayanıklılıklarını da artırmıştır. Pakistan'da 2005 yılında meydana gelen depremde ailesini kaybeden ve Human Appeal'ın desteğiyle eğitimine devam eden Ahsen'in hikayesi, bu etkinin somut bir örneğidir. Ahsen, depremde ailesini kaybettikten sonra Human Appeal'ın açtığı bir kamp okuluna kaydedilmiş ve tamamen ücretsiz eğitim almıştır. Ahsen'in, "Eğitimime odaklanmam ve maddi kaygılarla dikkatimi dağıtmamam için bana tam destek verildi... Bugün bana 'doktor olma yolunda ilerleyen biri' diyebilirsiniz" sözleri, insani yardımların çocukların psikolojik güçlenmeleri ve geleceğe umutla bakmaları üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır²⁷. Ahsen'in yaşadığı bu deneyim, yardım kuruluşlarının sundukları maddi desteğin ötesine geçerek, çocukların geleceğe yönelik motivasyonlarını artırma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

2016 yılında, Human Appeal, Manchester ve Oldham'da çocukların psikolojik ve sosyal gelişimini desteklemek amacıyla 'Ebeveynliğin 5 Temeli'

²⁵ Human Appeal, *Annual Report and Financial Statements* (England: Human Appeal, 2015), 35.

²⁶ Human Appeal, *Annual Report and Financial Statements*, 2015, 9.

²⁷ Human Appeal, *Annual Report and Financial Statements*, 2015.

programını finanse etmiştir. Bu program, zorlu koşullardaki ailelerin çocuklarına daha besleyici bir aile ortamı sunmalarına yardımcı olmuş ve 60 Müslüman ebeveyne hem çocuk psikolojisi araştırmalarından hem de İslami ilkelere yararlanarak çocuk yetiştirme konusunda rehberlik etmiştir. Bu tür programlar, yalnızca çocukların fiziksel koşullarını iyileştirmekle kalmamış, aynı zamanda ebeveynlerin çocuklarına sunduğu psikolojik desteğin kalitesini de artırarak, onların sağlıklı bireyler olarak yetişmelerine olanak tanımıştır.

Ayrıca, 2016 yılında Myanmar’da meydana gelen sel felaketi sonrasında evi harap olan ve ailesine bakmak zorunda kalan Abdul’a sağlanan yardım, çocuklar üzerindeki psikolojik etkilerin bir başka örneğini oluşturur. Human Appeal tarafından evi onarılan Abdul, “Kız kardeşim artık evde güvende ve erkek kardeşim sınavlarına düzgün şekilde hazırlanabiliyor” diyerek, kardeşlerinin güvenli bir ortamda olmasının kendisini ne kadar rahatlattığını vurgulamıştır²⁸. Bu örnek, insani yardımların çocukların yalnızca fiziksel güvenliğini sağlamadığını, aynı zamanda onların psikolojik iyilik hallerini de güçlendirdiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Human Appeal’ın insani yardım faaliyetleri, çocukların yaşamlarına dokunan derin ve kalıcı bir etki yaratmaktadır. Maddi destek, psikolojik yardım ve güvenli ortamlar sağlayarak çocukların travmalarla başa çıkmalarına yardımcı olan kuruluş, onların geleceğe umutla bakmalarına katkı sağlamaktadır. Bu tür yardımlar, çocukların yalnızca hayatta kalmalarını değil, aynı zamanda sağlıklı bir şekilde büyümelerini ve topluma katkı sağlayan bireyler haline gelmelerini de mümkün kılmaktadır.

UNICEF

UNICEF (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu), 1946 yılında II. Dünya Savaşı sonrası çocuklara acil yardım sağlamak amacıyla kurulmuş, günümüzde ise dünya genelinde çocukların haklarını korumak ve iyilik hallerini geliştirmek için çalışan önde gelen bir insani yardım kuruluşudur. UNICEF, eğitim, sağlık, beslenme, temiz su temini ve çocuk koruma gibi alanlarda faaliyet göstermekte ve en savunmasız çocuklara ulaşmayı hedeflemektedir. Çatışma bölgeleri, doğal afetler ve yoksulluk içinde yaşayan çocuklara yönelik acil

²⁸ Human Appeal, *Annual Report and Financial Statements* (England: Human Appeal, 2016).

yardımlarının yanı sıra uzun vadeli kalkınma projeleriyle de tanınmaktadır. UNICEF, her çocuğun hayatta kalma, gelişme ve potansiyelini gerçekleştirme hakkını savunarak 190'dan fazla ülkede aktif olarak çalışmalarını sürdürmektedir²⁹.

Yalnız 2023 yılında ruh sağlığı hizmeti ve psikososyal destek alanında 10,8 milyon çocuk ve ergene yardım sağlanmıştır, bu sayıya Türkiye'de yaşanan depremden etkilenen bireylerin 500.000'den fazlası da dahildir³⁰.

Qatar Charity

Qatar Charity, 1992 yılında Katar merkezli olarak kurulan ve dünya çapında insani yardım ve kalkınma projeleri yürüten bir sivil toplum kuruluşudur. Eğitim, sağlık, barınma, gıda güvenliği, su temini ve yetim sponsorluğu gibi çeşitli alanlarda faaliyet gösteren kuruluş, özellikle yoksulluk ve kriz bölgelerinde yaşayan topluluklara yardım sağlamaktadır. Çatışma ve doğal afet bölgelerinde yürüttüğü acil yardım operasyonlarıyla tanınan Qatar Charity, aynı zamanda uzun vadeli kalkınma projeleri ile sürdürülebilir çözümler üretmeyi hedeflemektedir. Dünyanın 70'ten fazla ülkesinde aktif olan kuruluş, toplulukların yaşam koşullarını iyileştirmeye ve kendi kendilerine yetebilmelerini sağlamaya yönelik önemli adımlar atmaktadır³¹.

Qatar Charity'nin özellikle çocuklara yönelik sunduğu yardım projeleri, onların hem maddi ihtiyaçlarını karşılamayı hem de psikolojik iyi oluşlarına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Kuruluşun çocuklara yönelik yardımları incelendiğinde, bu yardımların çocukların eğitimlerine devam etmelerine olanak tanıdığı ve psikolojik olarak destekleyici bir etkisi olduğu görülmektedir. Pakistan'dan 10 yaşındaki Mehran, babasının vefatından sonra ailesine bakmak zorunda kalmış, ancak Qatar Charity'nin desteği sayesinde eğitimine devam edebilmiştir. Mehran, aldığı yardımlar sayesinde sadece temel ihtiyaçlarını karşılayabilmekle kalmamış, aynı zamanda eğitim almanın verdiği mutluluğu da yaşamıştır. Mehran'ın, "Karanlıkta evlerine ışık getiren departmanın bir parçası olmak benim için bir memnuniyet meselesi" ifadesi, kendisine sunulan

²⁹ "UNICEF" (Erişim 11 Ekim 2024).

³⁰ Prasad Ngakhosi, *Unicef Humanitarian Action for Children 2024* (Unicef, 2024).

³¹ "Qatar Charity" (Erişim 11 Ekim 2024).

yardımların onun geleceğe dair umutlarını ve özgüvenini nasıl artırdığını göstermektedir³². Bu örnek, yardımların sadece maddi desteğin ötesinde, çocukların psikolojik sağlığı üzerinde de nasıl olumlu bir etki yarattığını açıkça ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Ummu Haibe'nin hikayesi de Qatar Charity'nin çocukların eğitimine ve genel iyilik hallerine nasıl katkı sağladığını gösteren bir başka örnektir. Babasının düşük gelirli bir işçi olması sebebiyle ailesinin geçim sıkıntısı çektiğini belirten 13 yaşındaki Ummu Haibe, Qatar Charity'nin sunduğu yardımlarla eğitimine devam edebilmiş ve okul malzemelerini temin edebilmiştir. Ummu Haibe'nin ifadesi, eğitimine devam etmenin onun için ne kadar önemli olduğunu ve bu yardımların onun psikolojik olarak ne kadar rahatlamasına katkı sağladığını ortaya koymaktadır³³.

Bu tür yardımların çocuklar üzerindeki etkileri, yalnızca maddi ihtiyaçları karşılamakla sınırlı kalmaz; aynı zamanda çocukların kendilerini güvende hissetmelerine, özgüven kazanmalarına ve geleceğe yönelik umutlarının artmasına da yardımcı olur. Yardım kuruluşları, kriz bölgelerinde yaşayan çocuklara eğitim desteği sunarak onların travmatik olaylarla başa çıkmalarına yardımcı olmakta ve psikolojik direnç kazanmalarını sağlamaktadır.

Islamic Relief

Islamic Relief, 1984 yılında İngiltere'de kurulan ve dünya genelinde insani yardım faaliyetleri yürüten önde gelen bir yardım kuruluşudur. Savaş, doğal afetler, yoksulluk ve çatışmalar gibi kriz durumlarından etkilenen topluluklara yönelik acil yardım ve uzun vadeli kalkınma desteği sağlamayı amaçlayan kuruluş, 40'tan fazla ülkede faaliyet göstermektedir. Eğitim, sağlık, su temini, barınma, gıda yardımı ve yetim sponsorluğu gibi geniş kapsamlı projeler yürütmekte olan Islamic Relief, İslami değerler ve evrensel insan hakları çerçevesinde, insanların hayatlarını iyileştirmek için çalışmalar yapmaktadır. Özellikle Müslüman toplumların en savunmasız kesimlerine ulaşmayı hedefleyen kuruluş, yardımlarını sürdürülebilir kalkınma hedeflerine uygun olarak gerçekleştirmekte ve insanları kendi kendilerine yeterli hale getirmeyi amaçlamaktadır³⁴.

³² Qatar Charity, *Annual Impact Report 2020* (Qatar: Qatar Charity, 2020).

³³ Qatar Charity, *Annual Impact Report 2022* (Qatar: Qatar Charity, 2022).

³⁴ "Islamic Relief Worldwide - Faith inspired action" (Erişim 11 Ekim 2024).

Islamic Relief'in en son projelerinden biri, 2023 yılında Afganistan'ın çeşitli çatışma bölgelerinde yerinden edilmiş ailelere yönelik olarak yürütülen çalışmalardır. Bu kapsamda, özellikle annelere ve çocuklara doğum öncesi ve sonrası bakım, psikososyal destek ve beslenme desteği sağlanan klinikler kurulmuştur. Bu sağlık klinikleri, çocukların ve annelerin temel ihtiyaçlarını karşımanın yanı sıra, onların travmalarla başa çıkmalarına ve sağlıklı bir şekilde hayata tutunmalarına katkı sağlamaktadır³⁵. Bu tür yardımlar, çatışma bölgelerinde yaşanan travmaların çocuklar ve anneler üzerindeki olumsuz psikolojik etkilerini azaltmayı amaçlamaktadır. Doğum öncesi ve sonrası bakım, annelerin fiziksel sağlığını korurken, psikososyal destek ise bu zorlu süreçlerde onlara güvenli bir alan sunmaktadır. Bu yardımlar, sadece sağlık açısından değil, aynı zamanda ruhsal iyilik hallerinin de desteklenmesi için kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca, beslenme desteğiyle çocukların ve annelerin fiziksel sağlıkları güçlendirilmekte, böylece çocukların sağlıklı büyüme ve gelişim süreçleri güvence altına alınmaktadır.

Herat' ta İslami Yardım bünyesinde Psikolojik Danışman Saeyqa Aslami

“Günlük olarak gördüklerime inanamıyorum. Köylerdeki geçici tıbbi çadırlarımıza gelen insanların neredeyse tamamı zihinsel şok belirtileri gösteriyor. Yüzlerindeki korku ve rahatsızlığı görebiliyorsunuz. Zaten yorgun ve bitkin bir şekilde bize geliyorlar. En çok etkilenenler kadınlar ve çocuklar.”

Istahil, Somali

“Yetim sponsorluk programı hayatıma girdiğinden ve öğrenme ve okula gitme şansını elde ettiğimden beri, geleceğe yönelik umutlarım ve hedeflerim tamamen değişti. Bir IT uzmanı olmayı ve teknolojinin hayatımıza getirdiği inanılmaz dönüşümlere katılmayı umuyorum. Dış dünyaya karşı güçlü hissediyorum ve kardeşlerim için de umut oldum.”

İnsani yardım kuruluşlarının sundukları raporlar, özellikle yetim çocuklar ve savunmasız grupların yaşamları üzerinde derin ve olumlu etkiler yaratıldığını ortaya koymaktadır. Human Appeal, UNICEF, Qatar Charity ve Islamic Relief gibi kuruluşlar, yalnızca maddi destek sağlamakla kalmayıp,

³⁵ Islamic Relief, *Annual Report and Financial Statements Worldwide* (England: Islamic Relief, 2023).

çocukların psikolojik ve duygusal iyilik hallerini de hedefleyen bütüncül yaklaşımlar sergilemektedir. Örneğin, Human Appeal'ın Lübnan'daki Suriyeli mülteci yetimlere sağladığı travma sonrası psikososyal destek, çocukların yaşadıkları zorluklarla baş edebilmelerini kolaylaştırmakta ve eğitim hayatlarına devam etmelerine katkı sağlamaktadır. Benzer şekilde, Qatar Charity tarafından sunulan destek, Pakistan'daki çocukların eğitimle bağlantılarını sürdürmelerine olanak tanımaktadır. Mehran gibi çocuklar, sadece eğitim materyalleri sağlanmasıyla değil, aynı zamanda kendi ailelerine katkıda bulunarak sorumluluk alabilme fırsatını elde etmekte ve bu durum onları duygusal olarak güçlendirmektedir.

UNICEF'in 2023 yılında dünya genelinde sağladığı psikososyal destek ve ruh sağlığı hizmetleri, afet ve çatışmalardan etkilenen milyonlarca çocuk ve erenin iyilik hallerini korumaya yönelik önemli bir müdahale olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'deki depremden etkilenen 500.000'den fazla çocuğa yardım sağlanması, kriz durumlarında hızlı ve etkili müdahalelerin önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, çocukların travmatik olayların üstesinden gelebilme ve topluma yeniden entegre olabilmeleri, insani yardımın uzun vadeli psikolojik iyileşme süreçlerine olan katkısının bir göstergesidir.

Islamic Relief'in Afganistan ve Somali'de yürüttüğü sağlık ve eğitim projeleri, çatışma ve yoksulluktan en çok etkilenen kadın ve çocuklara yönelik koruyucu sağlık hizmetleri ile psikososyal destek sağlamakta, bu sayede çocukların geleceğe dair umutlarının yeşermesine katkıda bulunmaktadır. İstahil gibi yetim çocuklar, insani yardımın gücü sayesinde eğitim hayatlarına devam edebilmekte ve daha önce hayal edemedikleri hedeflere ulaşma fırsatına sahip olmaktadır. Bu yardımlar, çocukların duygusal dayanıklılıklarını güçlendirmekle kalmayıp, onların topluma aktif bireyler olarak katılmalarını da sağlamaktadır.

Sonuç olarak, insani yardım kuruluşlarının raporları incelendiğinde, sağlanan yardımların sadece maddi kaynaklarla sınırlı kalmadığı, aynı zamanda çocukların ruh sağlığı, duygusal refahı ve sosyal entegrasyonlarına yönelik derin ve kalıcı etkiler yarattığı görülmektedir. Bu kuruluşlar, kriz ve travma sonrası çocuklara sağlanan destek ile onları hem bugünkü zorluklarla başa çıkabilecek hem de geleceğe umutla bakabilecek bireyler haline getirmektedir.

4. Değerlendirme

Bu araştırma, az gelişmiş ülkelerdeki çocukların ruh sağlığı üzerindeki insani yardım faaliyetlerinin psikolojik etkilerini kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir. WEFA İnsani Yardım Organizasyonu ve diğer insani yardım kuruluşlarının raporlarına dayanan bulgular, insani yardım faaliyetlerinin özellikle travmaya maruz kalmış çocukların psikososyal iyileşme süreçlerine belirgin katkılar sağladığını göstermektedir. Araştırma, bu tür yardım programlarının çocukların dayanıklılıklarını artırdığını, psikolojik sağlıklarını olumlu yönde etkilediğini ve toplumsal aidiyet duygularını pekiştirerek, kendilerine olan güvenlerini güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Elde edilen veriler, insani yardımın yalnızca fiziksel ihtiyaçları karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda çocukların ruh sağlığına yönelik uzun vadeli faydalar sunduğunu da doğrulamaktadır. Özellikle yetim çocuklara yönelik insani yardım programlarının, onların yalnızlık ve güvensizlik duygularını hafiflettiği, stres ve kaygı düzeylerini azalttığı, bu sayede de genel yaşam kalitelerinde belirgin bir iyileşme sağladığı tespit edilmiştir. Ayrıca DSM V' te travmanın ve travma sonrası stres bozukluğunun yalnızca travmatik bir olaya tanık olunduğunda değil aynı zamanda duyma, okuma gibi ikincil bilgi edinimlerinde de ortaya çıkabildiğini vurgulanmaktadır³⁶. Olaya bizzat şahit olanlar kadar insani yardım çalışanlarında da ikincil travmatik bozukluk görülebildiğinden önlemeye yönelik çalışmalar kurumlarca göz önünde bulundurulmalıdır.

Öneriler:

1. **Psikososyal Destek Hizmetlerinin Geliştirilmesi:** İnsani yardım faaliyetlerinde psikososyal destek hizmetlerinin kapsamı genişletilmeli ve daha fazla çocuğa ulaşması sağlanmalıdır. Özellikle travma sonrası stres bozukluğu gibi ruhsal problemler yaşayan çocuklar için özel programlar geliştirilmeli ve bu programların uygulanabilirliği artırılmalıdır.

2. **Eğitim ve Sağlık Hizmetlerine Erişim:** Çocukların eğitim ve sağlık hizmetlerine daha fazla erişim sağlamaları, ruh sağlığı üzerindeki olumlu

³⁶ Substance Abuse and Mental Health Services Administration, "Table 3.15, DSM-IV to DSM-5 Generalized Anxiety Disorder Comparison", Text (Substance Abuse and Mental Health Services Administration (US)) (Substance Abuse and Mental Health Services Administration (US), Haziran 2016).

etkileri artıracaktır. Bu nedenle insani yardım programları, çocukların eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimlerini sağlayacak altyapı ve projeleri içermelidir.

3. Toplumsal Farkındalık Programları: Ruh sağlığı ile ilgili toplumsal farkındalık programları genişletilmeli ve çocukların karşılaştığı psikolojik sorunların daha iyi anlaşılması için toplumda bilinç oluşturulmalıdır. Bu programlar hem yardım alan çocukların hem de toplulukların psikososyal iyileşme süreçlerine katkı sağlayabilir.

4. Uzun Vadeli Psikososyal Müdahaleler: Kısa vadeli yardımların yanı sıra, çocukların gelecekteki ruh sağlığını desteklemek için uzun vadeli psikososyal müdahaleler planlanmalı ve bu müdahaleler, çocukların dayanıklılıklarını arttırmaya yönelik olmalıdır.

5. Gelecek Araştırmalar İçin: İnsani yardım faaliyetlerinin çocukların ruh sağlığı üzerindeki etkilerini inceleyen daha fazla araştırma yapılmalı ve bu araştırmalar, çeşitli ülkeler ve yardım programları arasında karşılaştırmalı olarak değerlendirilmelidir. Özellikle travma sonrası gelişim ve dayanıklılık konuları daha derinlemesine araştırılmalıdır.

Kaynakça

- Administration, Substance Abuse and Mental Health Services. “Table 3.15, DSM-IV to DSM-5 Generalized Anxiety Disorder Comparison”. Text. Substance Abuse and Mental Health Services Administration (US). Substance Abuse and Mental Health Services Administration (US). Haziran 2016. Erişim 22 Kasım 2023. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK519704/table/ch3.t15/>
- Bakırcıoğlu, Rasim. *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayıncılık, 1. Basım, 2012.
- Branczik, Amelia. “Humanitarian Aid and Development Assistance”. Text. *Beyond Intractability*. 13 Temmuz 2016. Erişim 07 Ekim 2024. https://www.beyondintractability.org/essay/humanitarian_aid
- Esenlikci, Ahmet Cem - Engin, Mehmet Ali. “1960’dan Günümüze Avrupa Birliği Ülkelerinde Yalayan Türk Göçmenlerin Sorunları”. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi* 8/20 (30 Nisan 2019), 59-77. <https://doi.org/10.31199/hakisderg.524500>
- Felitti, Vincent J vd. “Relationship of Childhood Abuse and Household Dysfunction to Many of the Leading Causes of Death in Adults”. *American Journal of*

- Preventive Medicine* 14/4 (Mayıs 1998), 245-258. [https://doi.org/10.1016/S0749-3797\(98\)00017-8](https://doi.org/10.1016/S0749-3797(98)00017-8)
- Human Appeal. *Annual Report and Financial Statements*. England: Human Appeal, 2015.
- Human Appeal. *Annual Report and Financial Statements*. England: Human Appeal, 2016.
- IASC. *Introduction to Humanitarian Action*. Inter-Agency Standing Committee, 2015. https://interagencystandingcommittee.org/sites/default/files/migrated/2016-04/rc_guide_31_october_2015_webversion_final.pdf
- Islamic Relief. *Annual Report and Financial Statements Worldwide*. England: Islamic Relief, 2023.
- Katsonga-Phiri, Tiamo vd. “Mental Health Interventions for African Children: A Meta-Analytic Review”. *Children and Youth Services Review* 127 (Ağustos 2021), 106096. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2021.106096>
- Kitchener, Betty A - Jorm, Anthony F. “Mental Health First Aid Training for The Public: Evaluation of Effects on Knowledge, Attitudes and Helping Behavior”. *BMC Psychiatry* 2/1 (2002), 10. <https://doi.org/10.1186/1471-244X-2-10>
- Loughry, Maryanne - Eyber, Carola. *Psychosocial Concepts in Humanitarian Work with Children: a Review of the Concepts and Related Literature*. Washington, DC: National Academies Press, 2003.
- Ngakhusi, Prasad. *Unicef Humanitarian Action for Children 2024*. Unicef, 2024.
- Owen, Jacqueline Phillips vd. “Child and Adolescent Mental Health in Sub-Saharan Africa: a Perspective from Clinicians and Researchers”. *Bjpsych International* 2/13 (2016), 45-47.
- Qatar Charity. *Annual Impact Report 2020*. Qatar: Qatar Charity, 2020.
- Qatar Charity. *Annual Impact Report 2022*. Qatar: Qatar Charity, 2022.
- Rose, Joanne vd. “The Challenge of Humanitarian Aid: An Overview”. *Environmental Hazards* 12/1 (Mart 2013), 74-92. <https://doi.org/10.1080/17477891.2012.742368>
- Rutter, Michael. “Resilience Concepts and Findings: Implications for Family Therapy”. *Journal of Family Therapy* 21/2 (1999), 119-144. <https://doi.org/10.1111/1467-6427.00108>
- The Alliance. *The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, The Centrality of Children and their Protection in Humanitarian Action - An Introduction*. Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, 2023.
- Thomson, Freya. “Children’s Mental Health in Africa”. *Open Access Government* (blog), 27 Haziran 2022. <https://www.openaccessgovernment.org/childrens-adolescent-mental-health-depression-suicide-africa/138539/>

- Vandevooordt, Robin. “Between Humanitarian Assistance and Migration Management: On Civil Actors’ Role in Voluntary Return from Belgium”. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 43/11 (18 Ağustos 2017), 1907-1922. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2016.1245609>
- Verywell Mind. “How Social Support Can Help You Relieve Stress in Your Life”. Erişim 11 Ekim 2024. <https://www.verywellmind.com/stress-and-social-support-research-3144460>
- “Humanitarian Principles - European Commission”. Erişim 08 Ağustos 2024. https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/who/humanitarian-principles_en
- Save the Children. “Humanitarian Response Policy and Advocacy”. 24 Nisan 2024. Erişim 08 Ekim 2024. <https://www.savethechildren.org/us/what-we-do/global-policy-advocacy/humanitarian-crises>
- “Islamic Relief Worldwide - Faith inspired action”. Erişim 11 Ekim 2024. <https://islamic-relief.org/>
- “Mental Health and Dignity in Humanitarian Action | LSHTM”. Erişim 11 Ekim 2024. <https://www.lshtm.ac.uk/research/centres/health-humanitarian-crises-centre/news/439441/mental-health-and-dignity-humanitarian-action>
- “Mental Health and Psychosocial Support in Emergencies | UNICEF”. Erişim 11 Ekim 2024. <https://www.unicef.org/protection/mental-health-psychosocial-support-in-emergencies>
- “Press | Human Appeal”. Erişim 11 Ekim 2024. <https://humanappeal.org.uk/press>
- “Qatar Charity”. Erişim 11 Ekim 2024. <https://www.qcharity.org/ar/qa>
- “UNICEF”. Erişim 11 Ekim 2024. <https://www.unicef.org/turkiye/>

BİR PAZARLAMA NESNESİ OLARAK ÇOCUK: FENOMEN ANNELERİN MEŞHUR ÇOCUKLARI

Ercan AKTAN* - Gülşah AKTAN**

Giriş

Hızla gelişen teknoloji insanlığı geleneksel pazarlama anlayışından uzaklaştırmıştır.¹ Günümüzün yeni pazarlama anlayışı dijital pazarlamadır. Teknolojik gelişmelerin kullanıcı olarak bizlere sunduğu kolaylık dijital pazarlama anlayışının gelişmesinde en önemli faktör olarak ifade edilebilir.

Dijital pazarlama temel olarak dijital iletişim alanı olarak kabul edilmektedir. İletişim alanından genişleyerek yayılan dijital pazarlama, pek çok sektörü de etkiler. Bu bakımdan pazarlama dijitalleşen yapısı ile yeni bir alanı ortaya çıkarmıştır. Özellikle sosyal medya araçlarında yaşanan baş döndürücü kullanım oranları dijital pazarlama çalışmalarındaki artışa güçlü bir tesirde bulunmaktadır.²

Böylece ortaya çıkan yeni pazarlama türü, markaların hedef kitlelerine erişebilmelerini sağlamak amacıyla dijital ve sosyal mecraların kullanılması ile gerçekleşen dijital pazarlama olarak ifade edilmektedir.³

* Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İletişim Fakültesi, ercan.aktan@ibu.edu.tr.

** Bilim Uzmanı, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Öğretmeni, TOBB Zübeyde Hanım Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, BOLU, ggulsahaktan@gmail.com.

¹ Merve Karataş - Hasan Selçuk Eti, "Dijital Pazarlama Çağında Instagram Fenomenlerinin Tüketici Satın Alma Davranışlarına Etkisi", *Academic Journal of Information Technology (AJIT-E)* 13/50 (2022), 187.

² Berk Saçan - Tamer Eren, "Dijital Pazarlama Strateji Seçimi: SWOT Analizi ve Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemleri", *Politeknik Dergisi* 25/4 (Aralık 2022), 1413.

³ Deniz Zeren - Nagihan Kaya, "Dijital Pazarlama: Ulusal Yazının Bibliyometrik Analizi", *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17, (2020), 36.

Web 2.0 teknolojisinin gelişmesi ile başta sosyal medya araçları, web sayfaları, bloglar (web günlüğü), forumlar, e-ticaret sayfaları, arama motorları gibi pek çok dijital ortam dijital pazarlama amacıyla kullanılır hale gelmiştir. Etkileşimlerin ölçülebilmesi, maliyetin geleneksel pazarlamaya göre daha düşük olması, erişilmek istenen hedef gruba doğrudan erişebilme imkânı gibi avantajları⁴ sayesinde dijital pazarlama her geçen gün nüfuzunu artırmaktadır.

Öte yandan mileniyumun başından itibaren yeni bir yazarlık türü olan blog yazarlığı meşhur olmaya başlamış, pek çok alanla birlikte pazarlama faaliyetleri de bu gelişmeden etkilenmiştir.⁵ Geleneksel medyadan sosyal medyaya geçişle birlikte ortaya çıkan yeni pazarlama potansiyeli, markaları influencerlar ile iş birliği yaparak hedef kitlelerine erişme çabasına itmiştir.⁶

Oxford Learners Dictionaries'te (2023) influencer: "Bir konu ya da şey hakkında sosyal medya paylaşımları yoluyla ilgi uyandırabilen, özellikle tavsiye yoluyla bir ürün veya hizmetin potansiyel alıcılarını etkileme yeteneğine sahip kişiler" olarak tanımlanmaktadır.⁷

Bir diğer tanımlamaya göre sosyal medya mecralarında ürettikleri çeşitli video, fotoğraf gibi dokümanları takipçileri ile paylaşarak meşhur hale gelen, böylece takipçi sayısında hızlı ve ciddi artışlar görülen, takip edenleri etkileyebilme yetisine sahip olan sosyal medya ünlülerine influencer adı verilir.⁸ Influencerların temel paylaşım gayesi takipçilerin dikkatini toplayarak kurdukları etkiyi artırmaktır.

Pek çok habere, olaya, paylaşımına konu olan influencerlar, yukarıda sayılan takipçi toplama ve toplanan takipçilerin dikkatini canlı tutabilmek maksadıyla sürekli, çeşitli, farklı, enteresan, garip, hatta tuhaf içerikler üreterek nicelik açısından yüksek gösterge değerlerine sahip olmalıdır. Takipçi sayısı, beğeni, yorum, tekrar paylaşım, tıklanma, izlenme gibi artan nicel değerler üzerinden influencerın pazar değeri artış göstermektedir. Bir diğer deyişle influencerın sahip olduğu profil göstergeleri ile sponsorlu bağlantı, reklam gibi ticari getirisi

⁴ Saçan, - Eren, "Dijital Pazarlama Strateji Seçimi: SWOT Analizi ve Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemleri", 1411.

⁵ Gizem Ergül - Sıtkı Atmaca, "Sosyal Medyada Sosyal Annelik: Instagram Anneliği", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2021), 614.

⁶ Safa Atmaca - Mevlüt Akyol, "Çocuk Youtuberların Sosyal Medyada Oluşturduğu Reklam İçerikler", *İNİF E-Dergi* 6/2 (2021), 522.

⁷ Oxford University Press (Oxford Learner's Dictionaries), "influencer" (Erişim 23 Eylül 2024).

⁸ Karataş - Eti, "Dijital Pazarlama Çağında Instagram Fenomenlerinin Tüketici Satın Alma Davranışlarına Etkisi", 189.

yüksek gelir kaynaklarına erişme ihtimali artmaktadır. Bu açıdan influencerların temel güdüsü sahip oldukları profil göstergelerinde sürekli artış olması ve bu sayede marka iş birliklerini artırmak olmuş durumdadır.

Bu bakımdan değerlendirildiğinde influencerların, çeşitli unsurları kullanarak paylaşımlarında beğeni, yorum, izlenme değerlerini artırması son derece olasıdır. Influencerların kullandığı bu paylaşım unsurlarının biri de çocuklardır. Bir diğer deyişle, anne babalarının dijital mecralarda bazı metriklerini artırmak için kullandığı paylaşım nesnelere birini çocuklar oluşturmaktadır. Özellikle dijital anne, influencer anne gibi çeşitli isimlerle adlandırılan bazı fenomenlerin kendi içeriklerine dönük sempatiyi artırabilmek için, bilhassa marka iş birliklerinde, çocukları kullanmaktan çekinmedikleri görülmektedir. Oysaki henüz reşit olmayan, parçası olduğu içeriğin ifade ettiği anlamı kavrama yeteneğinden yoksun olan ve rızası alınmadan influencerların içeriklerinin temel aktörü olan çocukların mevcut anda ve gelecekteki yaşamlarında fiziksel, ruhsal ve toplumsal açıdan bazı olumsuzluklar yaşaması muhtemeldir.

Bu açıdan çalışmada influencer annelerinin paylaşımlarında yer alan ve marka iş birliklerine dönük sempati oluşumuna aracılık eden çocukların durumları dijital pazarlama çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır.

1. Yöntem

Bu araştırmanın temel amacı, anne babaları tarafından sosyal medya hesapları üzerinden yapılan paylaşımlara konu olan çocukların bir dijital pazarlama nesnesi olarak nasıl yer aldıklarını ortaya çıkarmaktır.

Bu bağlamda çalışmada nitel araştırma teknikleri arasında yer alan betimsel analiz kullanılmıştır. Bu teknikte daha önceden oluşturulmuş temalara göre elde edilen veriler özetlenir ve yorumlanır. Betimsel analiz tekniğinde elde edilen veriler, gerçeği olduğu gibi ve çarpıcı bir biçimde aktarılabilme amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verir. Teknikte en temel amaç, elde edilen bulguların düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunulmasıdır. Betimsel analiz tekniğinde; betimsel analiz için bir çerçeve oluşturma, tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması ve bulguların yorumlanması olmak üzere dört aşama söz konusudur.⁹

⁹ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), 239-240; Orhan Türkoğlu - Orhan Gökçe, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2015), 345-346.

Bu doğrultuda betimsel analizin genel çerçevesine uygun bir şekilde araştırmadan elde edilen bulgular kodlanarak, sayılar ve sonuçlarla değil, kategori ve temalarla soyutlama¹⁰ yolu uygulanmıştır.

Çalışmada alt temalar Gözen ve Şaldırdak (2023) tarafından geliştirilen “(i) çocukların günlük rutininden doğal anlar, (ii) bir ürünün yüzü olan çocuklar ve (iii) yetişkin gibi giydirilmiş kız çocukları” şeklindedir.¹¹

Tablo 1. Analiz Edilen Instagram Hesabına Ait Tanımlayıcı Bilgiler

Hesap Adı	Takipçi Sayısı	Gönderi Sayısı	Takip Edilen
@mayabasol	2.8 milyon	4.518	1.995

Araştırmada Instagram üzerinden faaliyet gösteren @mayabasol kullanıcı ismiyle içerik üreten Maya Başol Instagram hesabı analiz için kullanılmıştır. Adı geçen hesabın tercih edilmesinde yaklaşık 2 milyon 800 bin civarında takipçisinin bulunması ve dijital pazarlama eylemlerinde çocuk kullanılıyor olması temel etkindir. “2016’dan beri model olarak çocuk markalarının reklamlarında oynayan Maya Başol, 2015 doğumludur. Annesinin sosyal medya hesabında tatlılığı ile ünlünen Maya Başol, birçok firmanın reklamlarında yer almış ve çocuk modelliğini üstlenmiştir”.¹² “Annesi Asya Başol sosyal medya fenomenidir”.¹³ “Mayanın hesapları ebeveynleri tarafından yönetilmektedir”.¹⁴

2. Bulgular ve Yorum

Araştırmadan elde edilen veriler üç alt tema oluşturularak analiz edilmiştir. Verilerin analizi ve yorumları aşağıda yer almaktadır.

¹⁰ Hasan Tutar - Ahmet Tuncay Erdem, *Örnekleriyle Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve-SPSS Uygulamaları*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2020), 386.

¹¹ Özlem Gözen - Ayça Şaldırdak Günseli, “Çocuk İşçiliğinin Yeni Yüzü: Kidfluence”, *Çocuk ve Medeniyet* 8 (2023), 123.

¹² Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş. (Sabah), “Maya Başol kimdir?” (Erişim 23 Eylül 2024).

¹³ Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş. (Hürriyet Kelebek), “Sen Çal Kapımı Eda ve Serkan’ın Kızı Maya Başol kimdir?” (Erişim 23 Eylül 2024).

¹⁴ Onedio Bilişim Yazılım Medya Tekn.San.Tic. A.Ş. (onedio), “Maya Başol Kimdir?” (Erişim 23 Eylül 2024).

2.1. Çocukların Günlük Rutininden Doğal Anlar Temasındaki Bulgular

İlgili temada yapılan inceleme sonucu, hesaptan yapılan neredeyse tüm paylaşımların kurmaca olduğu, bilinçli görüntülerin takipçilerle paylaşıldığı anlaşılmaktadır. Görsel 1'deki paylaşım içeriklerine dikkat edilince doğal ve kendiliğinden bir sahnenin ortaya çıkmadığı, aksine bilerek ve bir kompozisyon dahilinde paylaşımların yapıldığı dikkati çekmektedir. Influencer eylemlerinin mantığı gereği ortaya çıkan bu durum şaşırtıcı değildir. Bir diğer deyişle dijital pazarlama eylemlerinin başarısını artırabilecek türden planlı, dikkati çeken içeriklerin üretilmesi beklenen bir durumdur.

Görsel 1. Mayabasol Hesabına Ait Çeşitli Paylaşımlar

Influencer etkileşiminde paylaşımına konu olan nesnenin sempati oluşturması, böylece takipçilerde bilinçli yönlendirmeye istek uyandırması önemli bir noktadır. @mayabasol hesabında da Maya üzerinden böyle bir etkinin oluşturulabildiğini savunmak olasıdır.

Görsel 2. Gri Uyumu Başlıklı Paylaşım

Görsel 2 incelendiğinde tema bağlamında değerlendirilebilecek bir görünümün ortaya çıkmadığı anlaşılmaktadır. Farklı bir ifadeyle, araştırma kategorisi altında incelenen hesap özelinde herhangi bir doğal, kendiliğinden gelişen fotoğraf paylaşımına yer verilmediği anlaşılmıştır. Bu durum hesabın tamamen pazarlama eylemleri bağlamında, takipçi toplamak, beğeni elde etmek, yorum ve etkileşim sayısını artırarak metriklerde yükselişi yakalamak ve marka işbirliklerine kapı aralamak amacıyla açıldığını gösterir niteliktedir. Böylece incelenen hesabın tamamen kurgusal ve belli bir program dahilinde yayın yaptığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

2.2. Bir Ürünün Yüzü Olan Çocuklar Temasındaki Bulgular

Günümüzün modern pazarlama anlayışının en önemli aktörlerinden biri dijital iletişim mecraları olarak ifade edilmektedir. Dijital iletişim mecralarında birbirleri ile benzer ilgi alanlarına göre bir araya gelen dijital kullanıcılar, oluşan ortam sebebiyle birbirlerinden etkilenerek tartışma konusuna dair farklı bakış açıları geliştirebilirler. Bu durum marka toplulukları, marka fanları gibi

gruplarda da görülmektedir. Konuya bu bağlamda yaklaşıldığında @mayabasol hesabının marka iş birlikleri dikkati çekmektedir. Görsel 3'te yer alan ortam, göstergelerin dili bağlamında analiz edildiğinde pek çok takipçinin gıpta ile bakacağı bir atmosfer oluşturulmaya çalışıldığı ortaya çıkmaktadır. Fotoğraf karesinde küçük kız ile annesi gülücükler içinde önlerindeki ekrana bakmaktadır. Gülücükler içinde ekrana bakmaları, muhtemelen son dönemlerde anne/baba/çocuklar için tavsiye edile gelen “kaliteli zaman” vurgusu yapmak, böylece bir mesut aile ortamı algısı oluşturmak içindir. Yataklarında kedilerinin de kendilerine eşlik ediyor olması hayvan sevgisine işaret edebilir, böylece son dönemlerin en gürültülü tartışma konuları arasında yer alan, sevimli dostlarımıza dair sahip oldukları muhabbeti takipçilere yansıtmaya çalıştıkları değerlendirilebilir. Öte yandan geniş bir yatak ve beyazlar içinde nevresim takımı ile saflık, doğallık vurgusu (yapay/paketli bir gıda için bu algı önemlidir) verilmeye çalışılmaktadır.

Oluşturulan böylesi bir atmosfer ile o atmosfere eşlik eden “Haribo” markası da ortaya çıkan pozitif algıdan payını alacak ve takipçilerin zihinlerine değerli/kaliteli/başarılı/haz veren/sağlıklı gibi algılarla kodlanacaktır. Bu durum @mayabasol hesabından marka yüzü olarak, takipçilere pazarlama mesajlarının çocuk sevecenliği ile aktarıldığını göstermektedir.

Görsel 3. Haribo'nun Yüzü Olarak Mayabasol

Mayabasol Instagram hesabı üzerinde pek çok örneği bulunan marka işbirliği paylaşımlarından biri de Görsel 4'te yer alan Lotus paylaşımıdır. “Lotuslu ice latte” başlığı ile yapılan paylaşım, bir markanın yüzü olarak çocuk kullanımına örnektir. Yukarıda ifade edilen çocuk sevecenliği ve oluşturulan atmosfer ile markaya dönük dikkatin oluşturulması bakımından gönderinin altında yer alan takipçi yorumlarına bakmak faydalı olacaktır.

Görsel 4. Lotus'un Yüzü Olarak Mayabasol

@berfuyenenler adlı kullanıcı “Cildiricam çok iyi”, @sara_akkila “Çok sevdim ❤️ ama malzemelerim yok ama üzüldüğümde beni mutlu ediyorsun ❤️”, mrg.uuo “Yapabileceğin her şey çok güzel 😍”, @belcimerzen “Kahve denilince Mayadır yaaaa cidden çok iyi hepsi 😍 😍” ifadeleri ile marka işbirliği üzerinden @mayabasol adlı hesaba dair oluşan sempatilerini ifade etmiştir. Bu durumun muhtemel satın alma davranışlarına yansımaları beklenebilir.

2.3. Yetişkin Gibi Giydirilmiş Kız Çocukları Temasındaki Bulgular

Sosyal medya ortamları başta olmak üzere günümüzün pek çok sosyal ortamında küçük yaştaki çocukların yetişkin formunda giydirilmeye çabalanması ve hatta yetişkinlere has birtakım güzellik, estetik çabalarının içine girmesi gözlenir

durumdur. Pekçok gazete haberinden birine göre bu durum“*son dönemde sosyal medyanın da etkisiyle iyice yayılan ve bir akım haline gelen instagram filtrelerinin ve K-Pop güzellik algısının, estetik operasyon taleplerini artırdığına dikkat çeken Op. Dr. Güray Yeşiladalı, 14-15 yaşındaki ergen bireylerin henüz vücut gelişimlerini tamamlamadan estetik operasyon talebinde bulduklarını söyledi*” şeklinde ifade edilmektedir.

Görsel 5. @hilal_akinci #işbirliği Paylaşımı

Görsel 5 incelendiğinde Maya'nın muhtemelen İstanbul Boğazında bir tek-nede, Hilal Akıncı markası işbirliğinde, üzerinde daha çok yetişkinlerin giyme-si beklenen bir takım ile saçları rüzgardan uçuşarak bir paylaşım gerçekleştirdiği görülmektedir. Yorumlara bakıldığında @antoniapolitelli adlı takipçinin “Güneş kadar güzel 🌞❤️”, @fojtikova55’in “Maya bizimle birlikte büyümüş, çok hoş, tatlı bir genç bayan. Onu Aşk Kapıyı Çalar dizisindeki Kiraz rolüyle hatırlıyorum. 🤩”, @marqlowı'nın “gerçek model ne kadar güzel 😍”, @marianavicentaavi-la'nın “Tanrının bu değerli yarattığı ne kadar güzel ve tatlı. Tebrikler ve kutlasın Maya canım 🌟👏❤️” @manug2012'nin “Ne harika bir kız... ve dahi kibar meleksi, tatlı, değerli, eğitilmiş, inanılmaz bir projeksiyonu var, çok iyi yapıyor... Sen bir cennetsin bir dabisin... Tanıştığım için teşekkürler ve her konuda seni destekliyorum 🙌🙌” şeklindeki yorumları Maya'nın paylaşımındaki markaya ilişkin potansiyel pazarlama algısını destekleyeceği de iddia edilebilir.

Görsel 6. Karaca Influencer Ödülleri Paylaşımı

Karaca markası tarafından düzenlenen ödül törenine annesi ile birlikte katılan Maya, ödül törenine uygun biçimde ve özellikle bir yetişkin edasıyla giyinmiş olarak dikkati çekmektedir. Görsel 6 ile gösterilen paylaşım, Maya'nın annesi tarafından "Kızıyla aynı sahnede olunca heyecandan konuşmakta zorlandığım ve asla unutamayacağım bir geceydi 🙏" başlığı ile gönderilmiştir. Gönderiye 193 bin 313 beğeni gelirken, 279 yorum yapılmıştır. Yapılan yorumlar incelendiğinde Maya ve annesinin şıklığı, güzellikleri, başarıları gibi sempati unsurunu ortaya çıkaracak kelimeler ve cümlelerle ifade edildiği gözlenmiştir. Bu durumun, diğer paylaşımlarda olduğu gibi işbirliği yapılan markaya ait sempati ve satın alma niyetinin oluşmasında belirleyici unsurlar arasında olacağı vurgulanmalıdır.

3. Değerlendirme

Eskinin pek çok zor çabası, günümüzün oldukça kolayları arasında yerini almıştır. Bu değişimin en temel sebepleri arasında dijital teknolojilerin gelişmesi, sosyal medya adı verilen yeni iletişim biçiminin ortaya çıkması yer almaktadır.

Sosyal medya ile kullanıcıların oldukça kolay, ucuz, zaman ve mekân ayrımı olmaksızın dijital mecralarda kendilerinden bir şeyler sunması, sunulanlara anında erişebilmeleri yeni iletişim, üretim, tüketim biçimlerini ortaya çıkarmıştır.

Sosyal medya mecraları artık bireylerin yeni buluşma, paylaşma mekanlarıdır denebilir. Bu mecraların başında Instagram gelmektedir. Instagram ve benzeri dijital mecraların gösterdiği gelişme, pazarlama dünyasına da yeni kapılar aralamıştır. Dijital satış çabalarının yanı sıra etkileyici kişilik olarak Türkçeye çevrilen Influencerlık, çoğu kullanıcı için yüksek getirili profesyonel bir meslek halini almış durumdadır. Yüksek getirisi sebebiyle bireylerin yeni meslek arayışları arasında Influencerlık başı çeker hale gelmiştir.

Yaşananlar, topluma, kitlelere söyleyecek bir sözü, verebilecek bir nasihati olmayan türedi hesapların ortaya çıkmasına, güya etkileyici kişilik sosu ile takipçi avına çıkmalarına böylece, dil, kültür, aile, inanç, toplumsal yapı gibi geniş ve kadim değerlerin yozlaşmasına yol açmaya kadar işi götürmektedir. Bu çabalar sırasında çocuklar da yaşanan gelişmelerden payına düşeni almaktadır. En başta düşen aile ilgisi, birlikte vakit geçirme, geleneksel ailede görülen hasbihal gibi değerlerin yok olması, kişilerin ve kimliklerin dijitalleşmesi gibi süreçler yaşanmaktadır.

Çocukların yaşadıkları fazlaca olumsuzluktan biri de bilhassa anne babaların çeşitli pazarlama çabalarına çocuklarını alet etmeleridir. Bir diğer deyişle marka iş birlikleri olarak da bilinen reklam/tanıtım çabaları esnasında dijital ortamlarda çocuklar üzerinden ortaya çıkan paylaşımların çocukları birer tüketim nesnesi haline getirdiği ifade edilebilir.

Bu çalışma, bu nedenle bir anne tarafından yönetilen ve çocuk üzerinden fazlaca pazarlama mesajının üretildiği, yüksek etkileşimli, @mayabasol Instagram hesabını analiz etmiştir. Yapılan analiz sonrası, ilgili hesapta gerçekleştirilen paylaşımların çocuk üzerinden pazarlama mesajlarını ürettiği bulgusunu göstermesi bakımından araştırma amacı ile örtüşen sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bir diğer deyişle, Maya Başol isimli çocuğun Instagram profilinden, annesi tarafından yapılan paylaşımların, birçok açıdan değerlendirildiğinde pazarlama, dolayısıyla para kazanma amacıyla üretildiği ifade edilebilir. Bu doğrultuda çocuğa ait, oldukça fazla ortam ve halde görsellerin yayınlanması dikkati çeker niteliktedir. Ortaya çıkan bu durumun, çocuğun psikolojik, sosyal, kültürel, toplumsal açıdan olumsuz etkilenmesine yol açabileceği söylenmelidir.

Kaynakça

- Atmaca, Safa - Akyol, Mevlüt. “Çocuk Youtuberların Sosyal Medyada Oluşturduğu Reklam İçerikler”. *İNİF E-Dergi* 6/2 (2021), 521-543.
- Ergül, Gizem - Atmaca, Sıtkı. “Sosyal Medyada Sosyal Annelik: Instagram Anneliği”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2021), 611-627.
- Gözen, Özlem - Şaldırdak, Günseli Ayça. “Çocuk İşçiliğinin Yeni Yüzü: Kidfluence”. *Çocuk ve Medeniyet* 8 (2023), 113-135.
- <https://onedio.com/haber/maya-basol-kimdir>. (2024, 09 23). Onedio Bilişim Yazılım Medya Tekn.San.Tic. A.Ş. (onedio), “Maya Başol Kimdir?” (Erişim 23 Eylül 2024). <https://onedio.com/haber/maya-basol-kimdir-maya-basol-nereli-ve-kac-yasinda-1069409>
- Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş. (Hürriyet Kelebek), “Sen Çal Kapımı Eda ve Serkan’ın Kızı Maya Başol kimdir?” (Erişim 23 Eylül 2024). <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/televizyon/sen-cal-kapimi-eda-ve-serkanin-kizi-maya-basol-kimdir-41828298>
- Karataş, Merve - Eti, Hasan Selçuk. “Dijital Pazarlama Çağında Instagram Fenomenlerinin Tüketici Satın Alma Davranışlarına Etkisi”. *Academic Journal of Information Technology (AJIT-E)*, 13/50 (2022), 184-219.
- Sabah, Türkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.. “Maya Başol kimdir?” Erişim 23 Eylül 2024. <https://www.sabah.com.tr/medya/maya-basol-kimdir-maya-basol-kac-yasinda-nereli-meslegi-ne-sen-cal-kapimi-eda-ve-serkanin-kizi-kimdir-5808518>
- Saçan, Berk - Eren, Tamer. “Dijital Pazarlama Strateji Seçimi: SWOT Analizi ve Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemleri”. *Politeknik Dergisi* 25/4 (Aralık 2022), 1411-1421. <https://doi.org/10.2339/politeknik.883023>.
- Oxford University Press (Oxford Learner’s Dictionaries), “influencer” (Erişim 23 Eylül 2024). <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/influencer?q=influencer>
- Tutar, Hasan - Erdem, Ahmet Tuncay. *Örnekleriyle Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve-SPSS Uygulamaları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2020.
- Türkdoğan, Orhan - Gökçe, Orhan. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2. Basım, 2015.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 11. Basım, 2016.
- Zeren, Deniz - Kaya, Nagihan. “Dijital Pazarlama: Ulusal Yazının Bibliyometrik Analizi”. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17, (2020), 35-52.

ÇOCUKLARDA DİNİ VE AHLAKİ GELİŞİM

Hikmet YAĞLI MAVİL

Giriş

Din Allah tarafından konulan, insanların yeryüzündeki yaşayışlarını düzenleyerek onları hem bu dünyada hem de ahirette mutluluğa kavuşturan, mutluluğa erme yollarını gösteren, yaratılıştaki gaye ve hedefi, Allah'a ne şekilde ibadet edileceğini bildiren, akıl sahibi kimseleri kendi iradeleriyle hayırlı ve güzel işlere yönelten, peygamberler aracılığıyla insanlara ulaştırılan ilahi kanun ve nizamdır.¹ Dini duyguyu diğerlerinden ayıran en önemli şey de onun benliğin dışında ve üstünde bir objeye yönelmiş olmasıdır.²

İslam bilginlerine göre çocuklukta din duygusunun var olduğunu temellendiren en önemli delil, Hz. Peygamber Efendimiz'in konu hakkında söylediği sözdür. O şöyle buyurmuştur: *Dünyaya gelen her insan fitrat üzere doğar. Sonradan anne ve babası onu yahudî, hristiyan ve mecusi yapar.*³ Bu hadiste fitratın hangi manaya geldiği İslâm alimlerince tartışmalı bir husus olsa da en yaygın olan kanaat fitratın, ilk yaratılış sırasında Allah'ın insan tabiatına bahşettiği yaratıcılığını

* Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, hmavil@ibu.edu.tr

¹ Ahmet Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş* (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2016), 23.

² Yurdağül Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 12.

³ Buhârî, "Cenâ'iz", 79, 92; Müslim, "Kader", 22-25.

tanıma eğilimi, ruh temizliği vb. olumlu yetenek ve yatkınlıkları ifade ettiği şeklindeki anlayıştır.⁴ İslam bilginlerine göre selim bir fıtratla yaratılan ve yaratılışı dış çevrenin olumsuzluklarıyla kirlenmemiş olan insan normal olarak kendi güç ve kuvvetinin üstünde kudret sahibi yüce bir yaratıcıyı kabul eder. Tarih boyunca çeşitli dönemlerde insanda tanrı fikri daima mevcut olmuştur. Hatta inkâr eden insanlar bile büyük bir felaketle karşılaştıkları zaman taş, toprağa, ağaca sığınmak yerine kendinden üstün bir yüce kudrete sığınmayı tercih etmişlerdir.⁵

Diğer taraftan bu hadis çocuğun doğuştan dine yabancı olmadığını, dini anlamaya ve kabul etmeye yaygın olduğunu temellendirmektedir. Çocukta doğuştan gelen bir inanma gücü vardır ve inanç doğuştan gelen bir kabiliyettir. Böyle bir yaratılışa sahip olan çocuk Allah'ı kabul etmeye ve kabul ettiğini geliştirmeye elverişli bir ruhsal yapıya sahiptir. Çocuk doğduğu ailenin yaşam biçimlerini, ahlaki ve hukuki anlayışlarını kabul ettiği gibi dini anlayış ve yaşayışı da başlangıçta farkında olmadan kabul eder. Çocuk inanmaya yatkın olduğundan çok erken dönemde Allah kavramıyla karşılaşır ve zamanla kendine özgü bir dini inanç geliştirir.⁶ Çocuğun fıtratında yer alan bu inanma eğilimi, din eğitiminin yaşamın ilk yıllarında verilmesi gerektiğinin de en önemli delilidir.

Nitekim Endülüslü İslam filozoflarından İbn Tufeyl selim bir aklın doğruları ile sahih bir dinin doğruları arasında hiçbir tenâküzün bulunmadığı yolundaki fikrini, *Hay b. Yakzân* adlı risalesinde işlemektedir. Hayy b. Yakzan ıssız bir adada tek başına, hiç kimseden eğitim almadan büyümüş ve hayatını sürdürmüştür. İbn Tufeyl'e göre Allah'ın insana verdiği ruh, yaratıcısını kavrayabilmekte ve O'nun bilgisine ulaşabilmektedir.⁷

Erken çocukluk döneminde çocuğun beyin işleyişi hakkında yapılan araştırmalar da bu dönemde çocukların yüksek nöroplastisite kapasitesine sahip olduğunu, kendilerine doğal ve zengin uyaranlar sunulması halinde hızlı ve

⁴ Hayati Hökeleki, "Fıtrat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul 1996), 13/47.

⁵ Ahmet Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, 83, 92.

⁶ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2012), 1.

⁷ İlhan Kutluer- Hasan Katipoğlu, "Hay b. Yakzan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: 1997), 16/551.

kalıcı öğrenmeye imkân sağladığını ortaya koymaktadır. Bu dönemde çocuğun beyninde milyarlarca nöron çevresel uyaranlara bağlı olarak birbirine bağlanmaktadır. Yeteri derecede uyarılan ve pekiştirilen çocukların kurduğu bağlan-tılar kalıcı hale gelmektedir. Dolayısıyla erken çocukluk döneminde çocuğun beyin gelişimi dikkate alınarak çok sayıda duyuya hitap edecek öğretim yön-tem ve materyallerinin kullanılması gerekmektedir. Bu dönemde özellikle gör-sel, oyun, drama, video, film ve şiir gibi materyallerin kullanımı çocuklar için önemlidir.⁸

Dini gelişimin çocukta erken yaşlardan itibaren başladığına dair pek çok araştırma mevcuttur. Bu araştırmalar çocukların dini tecrübelerle karşı ruhen hazır ve yatkın olduğunu göstermektedir. Batıda Rousseau gibi dinin çocu-ğa yabancı olduğunu savunanlar bulunsa da H. Remplein, E. Spranger de Felden gibi bilim adamları, çocukların ruhen dine yabancı olmadığını, Tan-rı tasavvurunun çocuğun ruhsal ve manevi gelişmesine tamamen uygun ol-duğunu belirtmişlerdir.⁹ Bu sebeple özellikle Almanya ve Kanada başta ol-mak üzere pek çok batı ülkesinde erken yaş çocuk eğitiminde kilise önemli bir rol oynamakta, Japonyada da dini eğitim kültürel uygulamalarla birlikte verilmektedir.¹⁰ Erken çocukluk döneminde din eğitiminin önemi araştırmalar tarafından ortaya koyulduğu için ülkemizde de erken çocukluk din eğiti-mi dediğimiz 4-6 yaş Kuran kurslarının sayısında her geçen gün hızlı bir ar-tış görülmektedir.

1. Çocukluk Dönemi Dinin ve Ahlakın Genel Özellikleri

Eğitimciler genel olarak çocukluk dönemini kendi içerisinde ikiye ayırmış-lardır: İlki 2-6 yaş kapsayan ve okul öncesi dönemi oluşturan ilk çocukluk, ikincisi ise kızlarda 6-11, erkeklerde ise 6-13 yaş kapsayan son çocukluk dö-nemidir. Bu yaş aralığı çocuklarda en yoğun öğrenme sürecinin görüldüğü dö-nemdir. Nitekim bu dönemde kazanılan bilgi ve becerilerin etkisinin hayat boyu devam ettiği bilinmektedir. Yine bu dönemde aldığı dini eğitim, çocuğun

⁸ Saadet İder, “Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitiminde Uyarın Zenginliğinin Nörobilim-sel Temelleri”, *Sakarya ÜİFD*, 24/46, (2022), 563, 574.

⁹ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, 29-30.

¹⁰ Naciye Öztürk, *Okul Öncesi Dini Eğitim: Kuran Kursları Okul Öncesi Din Eğitimi Pro-jesi ve Öneriler* (İstanbul: SETA, 2018), 10-11.

ileriki yaşlarda sahip olacağı dindarlığı da belirlemektedir. Bu dönemde çocuğun eğitim çevresi çocuğun şahsiyetinin çekirdeğini oluşturur. Bu sebeple çocuğun bu sürecinin bilinçli olarak desteklenmesi hem ailenin hem de toplumun görevidir. Pek çok bilim adamı özellikle erken çocukluk döneminin hayattaki vazgeçilmez önemini ortaya koymaktadır. İlk çocukluk dönemi çocukların çevresindeki olan biteni anlamak için soru sordukları ve her şeyi merak ettikleri bir dönemdir. Son çocukluk dönemi ise çocukların okul hayatına başlayıp yeni arkadaş çevresi edindiği bir dönemdir. İlk dönemdeki taklit ve kolay inanma bu dönemin sonlarına doğru yerini sorgulamaya bırakır. Dini kavramlar hakkında somut düşünceden soyut düşünceye adım atılır.¹¹

Araştırmalar çocuğun ilk dini tecrübesinin anne baba sevgisine kadar uzandığını, anne babasına güven duyan çocuğun Allah'a güven duymayı öğrendiğini ortaya koymuştur. Nitekim bir çocuğun yeme ve içme gibi fizyolojik ihtiyaçlarının yanında sevgi, güven ve kabul görme gibi ihtiyaçları da bulunmaktadır. Çocuktaki dini hazırlık ve eğilimin ortaya çıkması ve dini inancın gelişmesinde sevgi, şefkat, yardım görme ve kendini güvende hissetme duygusu önemlidir. Ancak bunların içerisinde "himaye altında bulunma" duygusu, insanlarda dini duygularının oluşmasında önemli bir başlangıç teşkil etmekte ve bağlanma arzusunun dini yaşayışın nüvelerinden biri olduğu kabul edilmektedir. İnsanın dinsel yaşayışı bir bahçeye benzetilirse bu bahçede en göze çarpan ağaç himaye duygusudur. Nitekim anne rahminin değişmeyen güvenli atmosferinden dışarıya çıkan çocukta, ilk nefesini almaya başladığı anda güven duygusu hakim olur ve bu psikolojik refleksler halinde ortaya çıkar. Yaşama gözlerini açan çocuk özellikle iki yaşına kadar geçen süreçte hayatta kalmak için kendisinden daha kuvvetli birilerinin sevgisine ve korunmasına muhtaçtır. Böylece çocuk kendisini himaye eden annesine karşı inanma ihtiyacını geliştirir ve bu ihtiyacını giderdiği oranda çevresindekilere bağlanır. Çocuğun sevgi ve şefkat hissetmesi çocukta büyük bir ruhi doyum yaratır. Bu durum da dini yaşayışın esasını teşkil eden Allah'ın yardımına sığınma ve Allah'a bağlanma duygusunu yaratır. Böylece başlangıçta ana-baba tarafından sağlanan temel güven duygusu Allah'la ilgili bilgi ve inancın gelişmesine bağlı olarak güç ve süreklilik kazanır. Allah'a inanan çocuk da kendini himaye altında hisseder. Bu duygu hayat boyu değişik şekillerde devam

¹¹ Suzan Karsak, "Son Çocukluk Döneminde Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi Açısından Allah Tasavvuru", *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi*, 2 (2021), 46.

etmektedir.¹² Bu his Friedrich Schleiermacher'in de dediği gibi dini yaşayışın esasını temsil eden “Allah'ın yardımına sığınma duygusuna” çok benzemektedir.¹³ Neticede din duygusu güven, sevgi ve bağlanma gibi temel duygular üstüne yüklenen bir yaratıcı düşüncesine ulaşma içeriği taşıyan evrensel bir duygudur. Erikson'a göre de çocuğa bakımla verilen güven onda daha sonradan gelişecek olan dindarlığın temel taşı konumundadır. Bu sebeple ona göre bütün dinlerde çocuksu bir boyun eğme, diz çökme ve secde etme gibi insanın acizliğini ortaya koyan sembolik davranışlar bulunmaktadır.

Abraham Harold Maslow, insanın temel ihtiyaçlarını ihtiyaçlar hiyerarşisi tablosunda belirtmiştir. Bu ihtiyaçlar hiyerarşisinde sırasıyla fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyacı, ait olma ve sevgi ihtiyacı, takdir edilme ve saygı ihtiyacı, kendini gerçekleştirme ihtiyacı gelmektedir. Ona göre her insan bu sıraya tabidir ve en alt seviyedeki ihtiyaçlar karşılandığında bir üst sıradaki ihtiyaçlar hazır hale gelir.¹⁴ İnsan için ilk sırada olan temel ihtiyaçlar karşılandıktan sonra güven duygusu gelmektedir. Ancak maddi imkanlar, yetenek ve kurallar insana sadece kısmi güven sağlamaktadır. İnsan pek çok şeyi yapmaya güç yetirse de çoğu zaman güç yetiremediği olaylarla karşılaşmaktadır. İşte bu noktada insan kendisine güven veren güçlü ve kudretli bir yaratıcıya inanma ihtiyacı hisseder. Dolayısıyla güvenmenin en üst sınırı asıl güveni veren varlığa dayanma ve gönülden bağlanma şeklinde inanca dönüşmektedir. Nitekim inanan kimseye mümin denir. İman kelimesinin anlamı da güven, güvende olmak ve güven vermek gibi anlamlara gelmektedir. Buradan hareketle iman bir şeyi güvenle doğru sayma tutumudur.¹⁵

¹² Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi* (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 253; Yurdagül Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, 14.

¹³ W. H. Clark, “Çocukluk Dönemi Dini”, çev. Neda Armaner, *Ankara ÜİFD*, 24, (1981), 178-179. Schleiermacher'e göre din insana dışarıdan zorla yüklenen bir şey değildir. Bilakis o insanın mahiyetindeki en hayati şeyin açığa çıkmasıdır. İnsan Tanrı'ya yönelik bir kabiliyete sahiptir. Cenan Kuvancı, “Friedrich Schleiermacher'e Göre Din”, *Felsefe Dünyası*, 1/57, (2013), 118.

¹⁴ Abraham Maslow, *Motivation and Personality*, Second Edition, Harper and Row, Publishers, New York 1970.

¹⁵ Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 31; Seyithan Can, “Allah'a İmanın Psiko-Sosyal Temelleri (Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Bir Değerlendirme)”, *Süri ÜİFD*, 7/2. (2020), 480-481; Ali Ayten, *Psikoloji ve Din* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 99.

İlk çocukluk veya okul öncesi (2-6 yaş) dönem tamamen iradesiz ve kendiliğinden olan taklit dönemidir. Bilinçsizce taklit etmek aynı zamanda çocukta olumlu kişilik kavramının gelişmesini sağlayan en önemli etmendir. Çocuk bu dönemde hareketleri taklit ettiği gibi ezberleyebildiği sözleri, gördükleri ibadetleri tekrarlar ve onları uygulamaya çalışır. Sevileni taklit etme olan bu eğitim çocuğun dini hayatının oluşmasında çok önemlidir.¹⁶ Taklit yoluyla çocuğun hayatında yer edinen dini pratikler zamanla irade düzeyine yükselir ve iradeyi harekete geçirir. Çocuk taklit yoluyla yaptıklarını zaman içerisinde özümseyerek neden yaptığını anlamaya başlar. Böylece taklit ile başlayan din, çocuğun yeteneklerine göre derinleşerek dini yaşantıya dönüşür.¹⁷ Çocuk zihni bu dönemde henüz soyut şeyleri kavrayabilecek düzeyde değildir. Çocuğun inancı bu dönemde duygusaldır. Bu sebeple dini inançlar çocuklar için çoğu zaman anlaşılabilir ve sırlarla kaplıdır. Dolayısıyla söylenenleri düşünmeden, inancı sorgulamadan, akıl yürütmeden ve şüphe etmeden inanır. Ayrıca çocuk kendini inanmakla daha güçlü ve Allah'a daha yakın hisseder. İnanıklarıyla kişisel dünyasını kurar.¹⁸

Bu bilgiler doğrultusunda ilk çocukluk döneminde din eğitimi verirken dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Bunlardan biri her insan dini mantıksal olarak değil psikolojik olarak öğrenir. Bilimsel bir konu her zaman mantıksal olarak yazılırken din dersi ise psikolojik olarak öğretilmektedir. Yani bu dönemde çocuğa dini öğreten kişi, çocuğu dinin mantıksal parametrelerine sokmamalıdır. İkincisi de din öğretimi çocuğun kişisel yaşamının bir parçası olarak görülmelidir. Görsek de görmesek de din etrafımızda olan bir şeydir. İlk çocukluk döneminde çocuğun dini öğrendiği bir diğer kurum yaygın eğitim kurumları, yaz aylarında faaliyet gösteren ibadethanelerdir. Bu toplumsal kurumlarda dini inançlar, eylemler ve değerler dolaylı olarak değil doğrudan iletilmeli, derinine nüfuz etmeden olduğu gibi öğretilmelidir.

Clark, çocukların dini öğrenme süreci hakkında şu tespitlerde bulunur:

“Şartlanma ve şartlanma zamanı tepkide bulunma yaygın bir yöntem olup, din eğitimi yapılacak çocuğa önce birtakım dualar ve ibadet şekilleri tekrar tekrar gösterilerek

¹⁶ Bozkurt Koç, “Gelişim Dönemleri ve Dini Hayat”, *Tabula Rasa*, 2/5 (2002),154.

¹⁷ Bozkurt Koç, “Çocuğun Dini Gelişiminde Rol Model Olarak Anne ve Baba”, *Dini Araştırmalar*, 11/31 (2008), 53.

¹⁸ Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi*, 254.

*kafasına sokulur. Bu metot, doğal olarak dinin temel prensiplerini öğretmekte işe yarar. Din alanında bir kısım bilgi ve alışkanlıkların bu şekilde öğretilmesi arzu edilir...”*¹⁹

Çocukta dilin gelişimine bağlı olarak yetişkinlerin dini dünyasındaki dini kavramlar ve deyimler çocuğun dünyasına girmeye başlar. Böylece kendine has dini şuuru gelişir. Başlangıçta dini kavramların muhtevasını anlayamasa da dindar yetişkinlerin söz ve davranışlarını taklit eder, çocuk bunları taklit ettikçe alışkanlık kazanır. Böylece taklitle başlayan dini yaşayış yavaş yavaş gelişip kişiliğe mal olur.²⁰ Bu sebeple din konusundaki düşüncelerin bu dönemde somut olaylara dayanması gerekmektedir. Bunların birtakım hayallerle veya soyut ifadelerle beslenip zenginleştirilmesi, çocuğun anlam dünyasını zenginleştirilecektir. Ayrıca çocuğun din konusundaki düşüncelerini, yaşadığı şehir, mahalle, mabetlerin fiziki görünüşü, temizliği ve havası gibi çeşitli faktörler etkilemektedir.²¹

Çocukluk döneminin en önemli özelliklerinden birisi çocuğun “kolay inanırlık” özelliğine sahip olmasıdır.²² Din Psikolojisinin öncü isimlerinden E. D. Starbuck çocuklardaki bu kolay inanırlık özelliklerinden dolayı çocukların ibadetlere katılmaya istekli olduklarını belirtmiştir.²³

Çocukluk döneminin ikinci özelliği “benmerkezci” bir yönelimli olmasıdır. Bu yaklaşım sadece biyolojik ve fizyolojik ihtiyaçların karşılanmasıyla değil dini inanç noktasında da kendini gösterir. Buna göre Allah çocuğun yaratıcısıdır, ona anne, baba ve kardeş, yaşaması için de yiyecek ve içecekler vermiştir. Bu sebeple çocuğun duası da benmerkezci bir yaklaşım içermektedir.²⁴

Çocukluk döneminin bir diğer özelliği de antropoformik özellik taşımasıdır. Küçük yaşlarda çocuk Allah’ı antropomorfizm dediğimiz insan biçimci ve beşerî çizgiler çerçevesinde somut bir Tanrı anlayışına sahiptir. Özellikle çocuk 4 yaş dolaylarında Allah hakkında fikir yürütmeye başlar. Bu yaş

¹⁹ Ali Baz Bilici, *Gelişim ve Eğitim Odaklı Çocuk Psikolojisi ve Din (İlk Çocukluk)* (İzmir: Akademik Gelişim, 2015), 179-181.

²⁰ Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi*, 255.

²¹ Ali Baz Bilici, *Gelişim ve Eğitim Odaklı Çocuk Psikolojisi ve Din (İlk Çocukluk)*, 109.

²² Mustafa Köylü, “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, *AÜİFD*, 45/11, (2004), 138.

²³ Mualla Selçuk, “Aile Çevresi ve Çocukta Dini Hazıroluş”, *Türk Yurdu*, 40/386 (1990), 63.

²⁴ Mustafa Köylü, “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, 138.

çocuklarının Allah tasavvuru, gelişim özellikleri ve zihinsel kapasitelerine uygun olarak Allah'ı insana benzetme şeklindedir. 3-7 yaş arasında rastlanan ve “Allah'ı gökyüzünde oturan sakallı bir dede” şeklinde yorumlayan bu yaklaşım son derece normaldir. Bu dönemde ailelerin “yaramazlık yaparsan Allah baba kızar, taş yapar” gibi yanlış yorumlamalardan uzak durması, çocuğu Allah korkusu yerine Allah sevgisi ile yetiştirmesi gerekir. Çocuk Allah'ın seven, koruyan, affeden, cezadan çok ödüllendiren bir varlık olduğunu öğrenmelidir. Anne baba bu evrede dini inanç ve davranışlarıyla sağlıklı bir model oluşturmalıdır. Çocuğun soruları gelişim aşamaları göz önünde bulundurularak basit, doğru ve sade bir dille cevaplandırılmalıdır. Eğer çocuk Allah sevgisine ulaşan bir insan olabilirse başta insanlar olmak üzere bütün yaratılanları sever. Bu sevgi de ona her türlü güçlüğü yenmesinde yardımcı olacaktır.²⁵

Çocuklarda 6 yaşından 11 yaşına kadar Allah anlayışı ruhanileşir. 7 yaşından itibaren Allah'ı çok yüce bir varlık olarak tasavvur eder, ancak hala Allah'ın gökte olduğunu düşünür. 10 yaşından sonra çocuklar Allah'ın her zaman ve her yerde olduğuna inanırlar.²⁶ Dolayısıyla 8 yaşından itibaren antropomorfizm azalarak Allah'ı diğer insanlardan farklı, insanlara benzemeyen, çok büyük ve çok üstün bir insanın tezahürleri altında göz önüne getirir. 12 yaşında ise artık ruhanileşmiş bir Allah inancı kesinleşir. O her yerdedir, görünmez, resmi çizilmez. Böylece küçük çocuk Allah'ı bir modele göre hayal eder, fakat aynı zamanda o, Allah'ı daha başka bir alemde teşekkül ettirmek için insandan ayırır.²⁷ Burada Hıristiyan çocuklarda insana benzer ve baba sembolüyle anlatılan Allah tasavvuru daha fazla ön plan çıkmakta iken İslam dininde ise tevhid vurgusunun bir gereği olarak çocuklarda Allah'ı insan gibi somut şeylere benzetme eğilimi azdır.

Batıda dini gelişmenin dış dünyaya yansıyan boyutunu ele alan ilk çalışma Earl Barnes'e aittir. Barnes çocukların Allah, cennet, cehennem gibi kavramları nasıl algıladıklarını incelemiş ve bazı sonuçlara ulaşmıştır. Buna göre çocuklar 6 yaşa kadar sadece dış dünya ile ilgilenen bir din anlayışına sahipken, 7-12 yaş arası gerçekçi bir din anlayışına, 12 yaş üzeri ise manevi alemi de

²⁵ Haluk Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk Eğitimi: Ailede Çocuk Eğitimi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986), 256.

²⁶ Haluk Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk Eğitimi: Ailede Çocuk Eğitimi*, 256.

²⁷ Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi*, 263-264.

içine alan bir din anlayışına sahip olmaktadır. Bu araştırmaya göre dini yaşantının anlamı yaşın artmasıyla dinin özüne uygun hale gelmektedir.²⁸ 12 yaşın çocuklarda dini şuurun oluşması açısından önemli olduğu psikologlar tarafından kabul edilen ortak görüştür.

Diğer taraftan başkalarının sevgisine muhtaç olan çocukta bitmez bir merak ve anlama isteği vardır. Çocuk aynı şekilde sonsuzluğa karşı bir özlem duyar ve bu özlem Allah arayışına döner. Neticede sevgi, şefkat ve güven gibi duygular merakla birlikte dini duygunun gelişmesine ayrı ayrı rol oynar.

Çocukta ahlak gelişiminin başlaması ise vicdanın uyanmasına bağlı bulunmaktadır. Zira psikologlar ahlaki gelişim terimini davranışı kontrol eden içsel ölçütlerin kazanılmasını anlatmak için kullanmışlardır. Çocukta vicdanın uyanmaya başlamasının en önemli işareti utanma ve suçluluk duygularının varlığıdır. Utanma duygusu çocukta 1.5- 3 yaş aralığında, suçluluk duygusu ise daha geç olarak 3-6 yaş arasında kendini göstermektedir.²⁹

Çocuklarda ahlaki gelişim beş safhada incelenmektedir:³⁰

1- Ahlak Öncesi Dönem: Bebeklik çağındaki çocuğun ahlaki davranışı yoktur. Anne ve babasına bağımlı olan çocuk yaptığı davranışların neden iyi ya da kötü olduğunu anlayamaz.

2- Bencillik Dönemi: Çocukların 6 yaşına kadar devam ettiği bu dönemde en önemli özelliği bencil olmalarıdır. Bu dönemdeki bir çocuğun en olumsuz davranışlarını sergilediği yaş aralığı 3-6 yaştır. Çocuk inatçıdır ve inatçılıkla ahlaki davranışlar arasında yakından ilgi vardır. Bu yıllarda çocukta ilkel kabul edilebilecek bir ahlak anlayışı vardır ve çocuğu haz veren şey doğru, acı veren şey de yanlıştır. Anne babası görmediği sürece her yanlışı işleyebilir. Kurallara uymasının sebebi de cezadan korkmasıdır. Çocuklarda ahlaki değerlerin kazanılması ilk altı yıl içerisinde özellikle de 3-6 yaş arasına rastlayan faillik döneme denk düşmekte³¹ ve sonraki dönemlerde

²⁸ Yurdağül Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, 15.

²⁹ Hayati Hökelekli, “Çocukta Ahlak Gelişimi ve Önemi”, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1991), 186.

³⁰ Hayati Hökelekli, “Çocukta Ahlak Gelişimi ve Önemi”, 189-190.

³¹ Freud bu evredeki ahlaki yargıların baba ile özdeşleşme sonucunda ortaya çıktığını ifade

özüm senerek pekiştirilmektedir. Üç yaşından sonra çocuk daha çok anne babanın sevgisini kazanmak ve bu sevgiyi sürdürmek için kurallara uymaya başlar. Bu sevginin sonucunda anne babasını örnek alarak onlar gibi davranmak ister. Onların iyi dediklerini yapmaya, kötü dediklerinden de uzaklaşmaya başlar. Böylece çocuk kendine ait bir üstbenlik (vicdan) geliştirir. Aile içerisinde sevgi varsa ve çocuk gereksiz cezalarla korkutulmuyorsa uygun davranışları kazanır. Şayet yeterli sevgi alamamışsa ve tutarsız ve baskıcı bir yöntemle eğitiliyorsa çocukta kişilik sapması başlar ve bu sevgi açığını hiçbir şey kapatamaz.³² Bu dönemde çocukta ahlaklılığın kaynağı anne babadan aktarılan değerlerin içselleştirilmesine bağlıdır. Olumlu toplumsal davranış bu sürecin sonunda ortaya çıkmaktadır ve sürecin kendisi pekiştireç haline gelmektedir. Bu süreçte model alma ve taklit önemlidir ve yetişkinlerin koyduğu ödül ve cezalar hangi davranışın doğru hangisinin yanlış olduğunu belirlemektedir.³³

3- Başkalarına Uygunluk: Bu dönem 6-9 yaş aralığına karşılık gelmektedir. Çocuk yavaş yavaş kendisinden büyüklerin davranışlarını benimser ve farkında olmadan başkalarından öğrendiği davranışları yapmaya başlar. Bu dönemde ahlaki davranışlar büyük ölçüde otoriteye bağlıdır. Ahlaki iyilik ya da kötülük yetişkinlerin kuralları ve tepkileri çerçevesinde tanımlanır. Biyolog ve felsefeci olan Jean Piaget yaptığı araştırmada çocukların ödüllendirilirse yapılan şeyin iyi, cezalandırılırlarsa kötü olarak algıladıklarını farketmiştir. Anne ve baba kuralları koyar, çocuklar da sebebe bakmadan kurallara uyulması gerektiğini düşünmektedirler. Piaget'e göre bu dönemin ahlaki bir tür baskı ahlakıdır ve başkasının arzusunu sorgulamaksızın yerine getirmeye çalışırlar.³⁴

4- Duygusal Vicdan Dönemi: 10 yaşından sonra çocuk kendisine telkin edilen davranışları öğrenir ve davranış kuralları çocuk tarafından benimsenir. Çocuklar neyin iyi neyin kötü olduğu konusunda kendi düşünüş tarzlarını

---

etmektedir. Armağan Yıldız, "Ahlak Gelişimi", *Gelişim Psikolojisi* içinde, edt. Hatice Ergin-Armağan Yıldız, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012, 214.

³² Atalay Yörükoğlu, *Ruh Sağlığı Ahlak Dersleri Din Eğitimi Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri* (Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları, 1981), 6-8.

³³ Armağan Yıldız, "Ahlak Gelişimi", 215.

³⁴ Bonnidel Clouse, "Ergenlerde Ahlak Gelişimi ve Cinsellik", çev. Turgay Gündüz, *Uludağ ÜİFD*, 9/9, 2000, 716.

geliştirmeye başlarlar. Piaget'in deyimiyle bu dönemdeki ahlaki davranış otonomiteye bağımlı ve tek yönlü olma özelliğini kaybeder ve karşılıklı ilişkiye dayalı bir anlayış çerçevesinde ahlak anlayışı ortaya çıkar.³⁵

5- Akılcı Vicdan veya Evrensel Ahlak Dönemi: Bu son aşamada çocuk iyi ve kötüyü kurallara bağılı olarak değil bizzat kendi vicdanıyla geliştirdiği ahlak ilkeleri ile tanımlar. Bu noktada kişi sadece kendini değil başkalarını da düşündüğü yüksek anlayışa sahip olur. Bu aşamada insan daha gerçekçi ve esnek bir ahlak anlayışına ulaşır ve kendisine yapılmasını istemediği bir şeyi başkasına da yapmaz. Kendisini başkasının yerine koyabilir. İleriki aşamada ise ahlak anlayışı tüm erdemleri kapsayacak şekilde gelişir ve karşılık beklemeden iyilik yapar. Bu seviyeye ulaşan kişilerin sayısı da azdır. Neticede ahlakın temeli özellikle ilk altı yıl içerisinde ailede kazanılır. Çocuk benimsenip, sevildiği ve kendini güvende hissettiği zaman anne babanın olumlu davranışlarını benimseyerek büyür ve kişilik kazanır. Bu süreç içerisinde ahlaki değerlerini kolaylıkla kazanır.³⁶

Dilimizde ahlak ise insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan mânevî nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya konan iradeli davranışlar bütünü olarak tanımlanmıştır.³⁷ İslam dininde din ile ahlak kavramı da birbirinden ayrılmaz. Nitekim Hz. Aişe Yüce Peygamberimizin ahlakının Kuran ahlakı olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple İslam ahlak düşüncesi Kuran ve sünnetle başlar. Bu iki kaynak dini ve dünyevi hayatın genel çerçevesini çizmiş, tutum ve davranışların ilkelerini belirlemiş, böylece daha sonra fıkıhçılar, hadisçiler ve kelamcılar, mutasavvıflar geliştirilecek olan ahlak anlayışlarının temelini oluşturmuşlardır.³⁸ Dolayısıyla İslam dininde din ve ahlak birbirinden ayrılmayan kavramlardır. Allah din vasıtasıyla insanlara yapılması gereken ve yapılmaması gerekenler noktasında sorumluluk yüklemektedir. Dinden

³⁵ Bonnidel Clouse, "Ergenlerde Ahlak Gelişimi ve Cinsellik", 716.

³⁶ Atalay Yörükoğlu, *Rub Sağlığı Ahlak Dersleri Din Eğitimi Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, 6-8.

³⁷ Mustafa Çağrı, "Ahlak, *Türk Dîyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: 1989), 2/1. Gelişim Psikolojisi açısından ahlaki olgunluk seviyesinde üç kriterden söz etmek mümkündür: İlk olarak dışsal kontrol veya zorlama olmadan bireyin gereklilikleri yerine getirmesine ilişkin tutumlarının olması. İkincisi doğru-yanlış hakkında adalet bilinci ve duyarlılığı son olarak da kendi ihtiyaç ve çıkarlarından vazgeçebilme, başkasının ihtiyaçlarının karşılanması konusunda sorumluluk ve empati hissetme. Armağan Yıldız, "Ahlak Gelişimi", 209.

³⁸ Mustafa Çağrı, *İslam Düşüncesinde Ahlak* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 2000), 24.

bağımsız bir ahlak anlayışı mümkün olsa da din olmadan fikir olarak ahlakın varlığını yürütmek mümkün değildir. Bu yüzden çocukta dinden bağımsız ahlak anlayışı yürütmek sağlam ve güvenilir bir yol değildir.³⁹

Çocuklarda ahlak eğitiminin ne kadar önemli olduğunu Hz. Peygamberimizin sözlerinde ve uygulamalarında açıkça görmek mümkündür. Bir gün Hz. Peygamberimiz çocuk olan (Abdullah b. Amr) eve gitmiştir. Annesi çocuğa: “Gel sana bir şey vereceğim” diyerek yanına çağırıştır. Resulullah kadına “Çocuğa ne vermek istedin?” diye sorunca kadın: “Hurma vereceğim” diye cevap verir. Bunun üzerine Resulullah: *Eğer aldatıp bir şey vermeseydin sana bir yalan günahtı yazılırdı*, buyurmuştur.⁴⁰ Dolayısıyla bu hadis çocuklara küçük yaştan itibaren ahlakın öğretilmesi gerektiğini göstermektedir.

2. Çocuğun Dini Gelişiminde Anne-Babanın Rolü

Çocuklarda doğuştan var olduğu kabul edilen din duygusunun gelişmesinde çevresel faktörlerin özellikle de ailenin büyük etkisi vardır. Aile çocuğun ruhsal, zihinsel ve sosyal yönden gelişiminde en önemli role sahip olduğu gibi ilk dini bilgilerin verildiği ortam olma açısından da çok büyük öneme sahiptir. Çocukların yetiştirilmesinde en etkili rol modeller ebeveynlerdir. Aile çocuğun zihinsel, duygusal, bedensel ve ahlaki tecrübesini ilk şekillendiren kurumdur. Aile toplumun inanç ve kültürel değerlerinin bir kuşaktan diğer kuşağa aktarılması şeklindeki temel işlevinin yanında özellikle okul öncesi dönemde çocuğun sosyalleştirme görevi yapmaktadır. Aile çocuğun ilk sosyal deneyimlerini edindiği yerdir. Çocuğa yöneltilen davranış ilk yaşantıların örülmesinde büyük rol oynar. Bu nedenle onların uyguladığı disiplin yöntemleri, kişisel özellikleri ve değer yargıları çocukların gelecekte nasıl yetişkin olacaklarının, nasıl ahlaki davranış sergileyeceklerinin en önemli belirleyicisidir. Diğer taraftan dinin doğal bir yetenek halinden bilinç ve idrak halini alması uzun bir zaman dilimini gerektirmektedir. Aile insana doğuştan kabiliyet olarak verilen fitratın iyi ve doğru şeklinin muhafazası ve devamını sağlamaktadır. Böylece aile insanın dini eğitiminde en etkin rolü oynamaktadır.⁴¹ Nitekim Kur’an *Kendini ve*

³⁹ Hayatı Hökekleli. “Çocukta Ahlak Gelişimi ve Önemi”, 197.

⁴⁰ Ebu Davud, Edep, 88 V, 265.

⁴¹ Yurdağül Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, 23.

*ehlini ateşten korusu. O ateş ki, onun yakıtı insanlardır*⁴² buyurarak aileye yüklenen sorumluluğu ve görevi hatırlatmaktadır.

Çocukların anne ve babayla olan ilişkileri onların Tanrı anlayışında ve dini yaşayışında önemli etkilerde bulunur. Çocuğun anne ve babayla ilişkileri ne kadar güçlüyse çocuk o duyguların etkisinde kalarak Allah kavramını zihninde yaratır. Anne baba ve çocukların karşılıklı ilişkileri sırasında çocuk bazı davranışlar edinir. Nitekim Freud dini yaşayışın esas temelini anne-baba ilişkilerinden özellikle de baba imajından kaynaklandığını söyler. Dini bilgilerin gelişmesinde en çok görülen bu bilgilerin derine inilmeden olduğu gibi öğrenilmesidir. Özellikle bu şekilde ibadetler ve dualar dinin ilk prensiplerini öğretmede işe yaramaktadır.⁴³

Bütün araştırmalar çocuklarda dini inançların teşekkül ve şekillenmesinde aile içi ilişkilerin en önemli faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Şayet çocuk ailede huzurlu bir manevi ortam içerisinde büyüyorsa kendisinde güçlü bir dini uyanış görülmektedir. Çocuk aile ortamında anne, baba veya nine ve dedesinden gördüğü dini eğitimi kendi tecrübeleri ile birleştirerek kendine has bir dini yaşayış geliştirecektir. Özellikle namaz, dua, kandil kutlamaları ve ibadetler ailede çocukla birlikte yapıldığı zaman çocuğun dini gelişimine katkıda bulunacaktır.⁴⁴ Bu sebeple ebeveynler 7 yaşından başlayarak dini bayram ve kandillerin önemini çocuğa anlatmalı, ibadete özendirmeli ve zaman zaman çocukları ödüllendirmelidir. Dualar açıklanarak öğretilmeli, anlamını öğretmeden belletme yoluna gidilmemelidir.⁴⁵ Çocukların 11-12 yaşlarına kadar her telkinden kolay etkilenir olma özelliği ebeveynlerin tesirlerinin tümünü anlamlı kılmaktadır. Aile çocuğun fitratıyla getirdiği tabii dindarlığın gün yüzüne çıkmasını sağlamak, taklit, telkin ve tecessüs yoluyla yerleşen itaatkâr davranışları bu seviyeden alıp şuur haline yükseltmektir.⁴⁶

Diğer taraftan dinimiz çocukların erken yaşlardan itibaren ibadete hazırlanmasını istemektedir. Tek secde ile de olsa çocuklar namaza alıştırmalıdır.⁴⁷

⁴² Tahrim 66/6.

⁴³ W. H. Clark, "Çocukluk Dönemi Dini", 180.

⁴⁴ Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi*, 257-259.

⁴⁵ Haluk Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk Eğitimi: Ailede Çocuk Eğitimi*, 256-257.

⁴⁶ Yurdağül Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, 24.

⁴⁷ Sünenî, Musannaf, IV, 154.

Peygamberimiz'in konuşma çağından itibaren çocuklara inanç esaslarının öğretilmesini istemesi,⁴⁸ *Çocuklarınız düzgün konuşmaya başlayınca onlara kelime-i tevhibi öğretin*,⁴⁹ şeklindeki tavsiyesi, çocuklara küçük yaştan itibaren dini cümlelerin telkin edilmesi gerektiğini ve çocukların inançtan haberdar olmalarının önemini göstermektedir.⁵⁰ Benzer şekilde Hz. Peygamberimiz *Çocuklarımıza peygamber sevgisi, Ehl-i Beyt sevgisi ve Kur'an okuma konusunda yetiştiriniz. Çünkü Kur'an okuyanlar hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde peygamberler ve seçilmişlerle birlikte Arşın gölgesinde olacaklardır*⁵¹ buyurmuştur. Peygamberimiz zamanında çocuklar "mescitteki ayakkabıları gözetme, abdest için leğen ve ibrik taşımak gibi işlerle görevlendirilmişlerdir. İbadete küçük yaşta başlanması gerektiğini Peygamberimiz döneminde görmekteyiz. Nitekim çocuklar camiye gelerek Cuma ve bayram namazı gibi toplulukla kılınan namazlara iştirak etmişler ve erkeklerin arkasında saf tutmuşlardır. Çocuklar ibadete alıştırılırken dua terbiyesi de ihmal edilmemelidir. Zira dua insanın Allah ile doğrudan iletişim kurmasıdır.⁵² Yine çocuklarımıza erken yaştan itibaren hayatın gerçek amacını ağır ağır anlatmalıyız. Nitekim hayatın gerçek anlamını kavramaya çalışan bir çocuk hiçbir zaman eksiklik duymayacaktır. Yaratıcılığı tanıma duygusu yaratılıştan verilen çocuğa, yaşamın amacının bütün insanlara ilgiyle kucak açmak olduğu duygusu verilmelidir. Bu çaba bütün dinlerin ana hedefidir.⁵³

Ahlaki gelişim açısından da anne en önemli ahlaki özdeşleşme objesidir. Yapılan araştırmalara göre en kuvvetli vicdan duygusu iyilik yaptığı zaman anesi tarafından sıcak karşılanan çocuklarda görülmüştür.⁵⁴

Kaynakça

Acar, Yusuf. "Çocukluk Dönemi Eğitiminde Hz. Peygamber'in Ortaya Koyduğu İlkeler". *Mehir*, 4, (1999). 21-25.

⁴⁸ Buhari, Cihad, 182, Tirmizî, Fiten 63.

⁴⁹ Beyhaki, *Şuabü'l-İman*, VI, 398.

⁵⁰ Yusuf Acar, "Çocukluk Dönemi Eğitiminde Hz. Peygamber'in Ortaya Koyduğu İlkeler", *Mehir*, 4 (1999), 22.

⁵¹ Deylemi, *Müsned*, 1/24.

⁵² Mualla Selçuk, "Aile Çevresi ve Çocukta Dini Hazıroluş", *Türk Yurdu*, 40/386 (1990), 63-64.

⁵³ Ali Baz Bilici, *Gelişim ve Eğitim Odaklı Çocuk Psikolojisi ve Din (İlk Çocukluk)*, 57.

⁵⁴ Hayatı Hökekleli. "Çocukta Ahlak Gelişimi ve Önemi", 196.

- Ayten, Ali. *Psikoloji ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Bilici, Ali Baz. *Gelişim ve Eğitim Odaklı Çocuk Psikolojisi ve Din (İlk Çocukluk)*. İzmir: Akademik Gelişim, 2015.
- Can, Seyithan. “Allah’a İmanın Psiko-Sosyal Temelleri (Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Bir Değerlendirme)”, *Süirt ÜİFD*, 7/2. (2020), 474-501.
- Clark, W. H. “Çocukluk Dönemi Dini”. çev. Neda Armaner. *Ankara ÜİFD*, 24 (1981), 175-185.
- Clouse, Bonnidel. “Ergenlerde Ahlak Gelişimi ve Cinsellik”. çev. Turgay Gündüz. *Uludağ ÜİFD*, 9/9, (2000), 715-753.
- Çağrıncı, Mustafa. “Ahlak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/ 1-9. İstanbul: 1989.
- Çağrıncı, Mustafa. *İslam Düşüncesinde Ahlak*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 2000.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Hökelekli, Hayati. “Fıtrat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 13/. 47-48. İstanbul: 1996.
- Hökelekli, Hayati. “Çocukta Ahlak Gelişimi ve Önemi”. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1991. 185-204.
- İder, Saadet. “Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitiminde Uyarıcı Zenginliğinin Nörobilimsel Temelleri”, *Sakarya ÜİFD*, 24/46, (2022). 554-580.
- Karsak, Suzan. “Son Çocukluk Döneminde Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi Açısından Allah Tasavvuru”, *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi*. 2 (2021), 44-48.
- Kılavuz, Ahmet Saim. *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*. İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2016.
- Koç, Bozkurt. “Gelişim Dönemleri ve Dini Hayat”, *Tabula Rasa*, 2/5 (2002), 151-165.
- Koç, Bozkurt. “Çocuğun Dini Gelişiminde Rol Model Olarak Anne ve Baba”. *Dini Araştırmalar*. 11/31 (2008). 49-60.
- Konuk, Yurdağül. *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Kutluer İlhan - Katipoğlu Hasan. “Hay b. Yakzan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/551-554. İstanbul: 1997.
- Kuvancı, Cenân. “Friedrich Schleiermacher’e Göre Din”, *Felsefe Dünyası*, 1/57, (2013). 113-131.
- Öztürk, Naciye. *Okul Öncesi Dini Eğitim: Kuran Kursları Okul Öncesi Din Eğitimi Projesi ve Öneriler*. İstanbul: SETA, 2018.

- Selçuk, Mualla. “Aile Çevresi ve Çocukta Dini Hazıroluş”. *Türk Yurdu*, 40/386 (1990), 62-64.
- Köylü, Mustafa. “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”. *AÜİFD*, 45/11, (2004), 137-154.
- Yavuz, Kerim. *Çocuklukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2012.
- Yavuzer, Haluk. *Ana-Baba ve Çocuk Eğitimi: Ailede Çocuk Eğitimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986.
- Yıldız, Armağan. “Ahlak Gelişimi”. *Gelişim Psikolojisi*, edt. Hatice Ergin-Armağan Yıldız. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012.

KUR'ÂN'A GÖRE İNSANIN ÇOCUKLARIYLA İMTİHANI

Mehmet Mahfuz ATA *

Giriş

Kur'ân'da bir imtihan (*fitne*) vesilesi olarak belirtilen çocuklar,¹ Allah'ın bir lütfu olarak günahsız ve tertemiz bir mizaçla dünyaya gelirler. Ancak, onların huy ve davranışlarının şekillenmesinde anne-baba ve kültürel ortam etkin rol oynar.² Çocuğun karakter oluşum ve gelişimi çocukluk döneminde kazanılır ve bu evre çocuğun ahlâkî değerler ile manevi hayatının oluşumunda büyük önem taşır. Çocuklar, aile bireylerinin hemen her davranışını gözlemler, onların söz ve davranışlarını öğrenir ve tatbik ederler. İnsanlığın kadim bir kurumu olan aile, çocukların beslenmesi, korunması ve yetiştirilmesi, gibi birçok mühim görevi üstlenir.³

Kur'ân, nimetlerin insana denenmek için verildiğini belirtir. İnsana verilen

* Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, mehmetata@mehmetakif.edu.tr.

¹ el-Enfâl 8/28; et-Tegâbün 64/15.

² Hadisin anlamı , “Her çocuk İslam fıtratı üzerine doğar. Ancak onu anne ve babası Yahudi, Hıristiyan veya Mecusi yaparlar.” Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 12/104, 13/138, 294; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sabîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zeheyr Nâsır en-Nâsır, Dâru Tavki'n-Necât, 1422, “Cenâiz”, 91; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sabîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, b.y), “Kader”, 6.

³ el-Ahkâf 46/15.

her nimet bir imtihan aracıdır ve bu nimetlerin en önemlisi de çocuktur. Dolayısıyla çocuk sahibi olmak ve onunla mutlu olmak doğal bir duygudur. Ancak Allah dilediğine kız dilediğine erkek çocuk vermesi, ya da bazılarına hiç vermemesi bir övgü veya yergi nedeni değil, bir imtihan vesilesi olarak algılanmalıdır⁴. Ebeveynlerin çocuklarına karşı hissettikleri bu şefkat duygusu ve korumaya içgüdüsü için Kur’ân’da, “göz, gönül aydınlığı” anlamında (*kurrate a’yûn*) ifadesi kullanılır.⁵ Hz. Nûh’un, oğlunun helaktan kurtarılması için gemiye binmesini istemesi,⁶ Hz. Yâkub’un, akibeti bilinmeyen Hz. Yûsuf’a olan hasretinden ötürü gözlerini yitirmesi,⁷ Hz. İbrâhim’in gördüğü rüya üzerine Allah’ın emriyle oğlu Hz. İsmail’i kurban etmesinin emredilmesi söz konusu peygamberler için birer imtihan unsuru olmuştur. Hz. Lokman’ın çocuğuna olan sevgisinden dolayı “yavrucuğum” (*ya büneyye*) şeklindeki hitabı da⁸ peygamber de olsa ebeveynlerde bulunan sevgi ve şefkatin tezahürüdür.

Allah Teâlâ, eş ve çocuklardan bir kısmının insanı ibadet ve doğruluktan alıkoymak, bâtıl sevketmek suretiyle insana düşman olabileceğini ve bu hâlin de bir imtihan olduğunu bildirir.⁹ Kur’ân-ı Kerim’de peygamberlerin, aile ve evlatlarının çok farklı musibet/bela ve nimetlerle denendikleri ifade edilir.¹⁰ Allah, anne-babayı, çocuklarını yakıtı insanlar ve taşlar olan cehenneme karşı korumakla sorumlu tutar.¹¹ Burada bir müminin mânevî sorumluluğun sadece kişisel hayatıyla sınırlı olmadığına dikkat çekilmektedir. Kur’ân, “*mal ve çocukların, dünya hayatının zîneti ve süsü olarak nitelendirirken*”,¹² aynı zamanda onların çok çetin bir sınav vesilesi olduğunu da belirtir.¹³ Diğer taraftan çocuk sevgisinin kişiyi ahlâkî değerlerden uzaklaştırmaması gerektiği belirtilmektedir.¹⁴ Ayrıca Müslümanların çocukla ilgili sorumlulukları ve münasebetlerinin

⁴ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), 4/760-761.

⁵ Tâhâ 20/40; el-Furkân 25/74; el-Kasas 28/9, 13.

⁶ Hûd 11/42.

⁷ Yusuf, 12/84-86.

⁸ Yusuf 12/5, 100; Lokmân 31/13, 16, 17; es-Sâffât, 37/102.

⁹ el-Enfâl, 8/28; et-Teğâbün 64/18.

¹⁰ Hûd, 11/42-43; İbrâhim 14/37; es-Saffât 37/102-106; et-Tahrîm 66/10.

¹¹ et-Tahrîm 66/6.

¹² el-Kehf 18/110.

¹³ et-Teğâbün 64/15.

¹⁴ Muhammed Esed, “Fitne” kelimesine, ayartma ve sınav demiştir. Bk. *Kur’ân Mesajı Me-*

kulluklarına tesiri açısından denenecekleri ve bundan sorumlu tutulacakları ifade edilmektedir.¹⁵ Aile ve çocukları için dünyada iyi bir gelecek inşa etmek isteyen insanın bu konuda dengeli davranması gerektiği; “*Ey inananlar! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah’ı anmaktan alıkoymasın. Bunları yapanlar hüsrana uğrayanlardır.*” âyetinde belirtilmekte, aşırı servet ve çocuk sevgisinin tehlikelerine değinilmekte; bunların Allah’ı zikretmekten ve O’na kulluk etmekten alıkoymaması gerektiği hatırlatılmaktadır.

Ebeveynler, çocuklarının dinî ve ahlâkî değerleri benimsemelerinde büyük rol oynarlar. Onları erdemli ve karakterli bireyler olarak yetiştirmek için gayret ederler ve bu hususta Allah’a niyazda bulunurlar.¹⁶ Nitekim Hz. İbrahim ve Hz. Zekeriyâ’nın kendilerine iyi/salih bir çocuk bağışlaması için Allah’a dua ettikleri aktarılır.¹⁷ Kur’ân-ı Kerim, çocukların sevgi dolu bir ortamda ruhsal ve fiziksel olarak sağlıklı yetiştirilmeleri için anne-baba ve aile büyüklerine mühim görevler yükler. Çocuğun doğumundan önceki hamilelik süreci, ebeveynin çocuklarına kılavuzluk etmesi gerektiğini anımsatan bir ön hazırlık dönemidir. Literatür taraması yöntemiyle elde edilen verilerin kullanıldığı araştırmada, çocuğun ana rahmine düşmesinden itibaren başlayan imtihan süreci, çocukların anne ve babaları için sınama (ibtılâ) vesilesi oldukları, imtihanın amacının, insanın iyi davranışlar sergileyip sergilemediğini ortaya çıkarmak olduğu, âyetlerden ve tefsir kaynaklarından araştırılarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. Kur’ân’da İmtihan Manasına Gelen Kavramlar

Akıl sahibi insanların Allah tarafından sınanması sünnetullahın bir gereğidir.¹⁸ Kur’ân’da insanın mutlaka çeşitli şekillerde imtihana tabi tutulacağı, böylece daha güzel işler yapanla yapmayanın, sabredenle etmeyenin ortaya çıkacağı belirtilir. Kur’ân, “*O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır.*”¹⁹ âyetiyle, “*Muhakkak sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan,*

al-Tefsir, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk (Ankara: İşaret Yayınları,1999) 1/327-328.

¹⁵ Karaman vd. *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/682.

¹⁶ el-Bakara 2/124, 198; İbrâhîm 14/35, 40, 41.

¹⁷ Âl-i İmrân 3/38; İbrâhîm 14/39; Meryem 19/5-6; el-Enbiyâ 21/89; es-Sâffât 37/100.

¹⁸ el-Ankebût 29/3.

¹⁹ el-Mülk 67/2.

canlardan ve ürünlerden eksiltmekle oynayacağız. Sabredenleri müjdele!”²⁰ âyetinde insanların korku, açlık, can, mal ve ürünlerin eksiltilmesi suretiyle insanın yaşamını etkileyen farklı musibetlerle deneneceği ifade edilmektedir. Bu sınavların en önemlilerinden biri de insanın ciğerparesi olan çocuğuyla imtihan edilmesidir. Burada fitne kavramının, kısaca etimolojik yapısına değinilecektir. Kur’ân’da imtihan anlamına gelen birçok kelime bulunmaktadır. Çalışmamızın sınırlarını aşacağı için sadece “fitne” kavramının, kısaca etimolojik yapısına değinilecektir.

Fitne: Arapça’da yaygın anlamıyla imtihan/sınamak ve denemektir (ihtibar).²¹ *Ftn* (فتن) kelimesinin asıl anlamı ise, “altın veya gümüşün özünü posasından ayırmak için ateşte eritme ve işleme tabi tutulmasına (فَتْنُ الذَّهَبِ بِالنَّارِ) şeklinde sınama (ibtîlâ) ve imtihan anlamında kullanılmaktadır.²² Kur’ân-ı Kerim’de maddi-manevî vakialara nispetle kullanıldığı yerlerin bütününde bu asıl anlamın kullanıldığı söylenebilir.

Bu kökün temel anlamı; “karişiklik, sıkıntı, düzensizlik ve kargaşa çıkarmaktadır.” Söz konusu kelime zamanla “maddi ve manevî sıkıntı, ıstırap, felaketle imtihan etme, sınama, insanın zarara uğraması veya uğratılması”²³ gibi manaların yüklenmesinde bu anlamın tesiri büyüktür. “Şüphesiz mü’min erkeklerle mü’min kadınlara işkence edip, sonra da tövbe etmeyenlere; cehennem azabı, yakıcı azap beklemektedir.”²⁴ ve “O gün onlar ateşe sokulacaklardır.”²⁵ Yani ateşte yakılacaklardır.²⁶ Fitne sözcüğü, Kur’ân’da farklı manalarda kullanılan çok anlamlı

²⁰ el-Bakara 2/155.

²¹ Ebu Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıbbab*, thk. Ahmed Abdulgafûr A t t â r (Beyrut: Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, 1404/1984), 6/2175; İbnü’l-Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-lü-ga*, nşr. Muḥammed ‘Abdusselm Hârûn (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1979), 4/472; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, thk. ‘Abdullâh ‘Aliyyu’l-Kebîr, Muḥammed Ahmed Hasbullâh, Hâşim Muḥammed eş-Şazeli, Kahire: Dâru’l-Me‘arif, t.y. 13/317.

²² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 13/317.

²³ Hasan el-Mustafevî, *et-Tabkik fi Kelimati’l-Kur’ân’i’l-Kerîm*, Merkezi Neşri Âsâri Allâmetu’l-Mustafevî (İran: 1385), 9/22-23; Mustafa Çağrıç, “Fitne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/156; İbrahim Yıldız, “Kur’ân’ göre, İlahi İmtihan Bağlamında Çocuk”, *Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu, Peygamberimiz ve Çocuk*, 6 Kasım 2020, (İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021), 140.

²⁴ el-Burûc 85/10.

²⁵ ez-Zâriyât 51/13.

²⁶ el-Ezherî, *Tebzîbu’l-Liğa*, 14/211.

(müşterek) bir lafızdır. Bundan dolayı *fitne*, Kur’ân’da pek çok manaya gelmektedir. Kuyumcuya fettân, insanlara zarar verdiği için hırsıza ve insanları aldattığı ve günahlara sevk ettiği için şeytana da *fettan* denilmiştir.²⁷ İnsanın hırsını kamçılıyıp haksız kazanç elde etmeye neden olan altın ve gümüşe “iki fettân” denilmiştir.²⁸ *Vücûb ve Neẓâir* eserlerinde *fitne*; karışıklık, baskı, uzaklaştırma, saldırı, çare, delilik, saptırma,²⁹ gönül çelmek gibi anlamlara da gelmektedir.³⁰ Ayrıca bu kelime; şirk, küfür, belâ, ateşle yakma öldürme, engelleme, delalet, mazeret, ibret, günah, hastalık, karar verme, cevap, şiddetli imtihan, teklif,³¹ kibir ve ölüm gibi manalara gelir. Dolayısıyla fitne kavramı geçtiği âyetlerdeki anlam farklılıkları göz önünde bulundurularak yorumlanmalıdır. Örneğin, Allah Teâlâ kimi zaman insanı iyilik ve kötülükle de imtihan edebilir. “Denemek için sizî hayırlı da, şerle de imtihan ederiz.”³² Bundan ötürü imtihan çocuk, servet ve sağlık ve benzeri lütuflarla olabileceği gibi hastalık, bela, korku, açlık şeytan düşman saldırısı gibi sıkıntılarla da olabilmektedir.³³

F-t-n kök ve türevleriyle birlikte Kur’ân’da elli dokuz ayette yer almakta ve toplamda altmış bir defa tekrar edilmektedir. Mekki âyetlerde otuz iki, Medeni âyetlerde yirmi yedi kez geçmekte ve daha ziyade Mekki surelerde bulunmaktadır.³⁴ Kelimenin, Arapçadaki yelpazesi geniş olmasına rağmen Türkçe’de -anlam kayması ve daralmasına uğrayarak- “kargaşa, karışıklık, baştan çıkarma,

²⁷ Halil b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, 8/128; el-Ezherî, “Fitne”, 14/211-214 Cevherî, *es-Sıbbah*, 6/2175;

²⁸ Muhammed b. Muhammed Ez-Zebiydî, *Tâcü’l-Arûs*, thk. Anonim, Dâru’l-Hidâye, b.y. 35/495.

²⁹ Mehmet Okuyan, *Kur’ân-ı Kerim’de Çokanlamlılık* (İstanbul: Düşün Yayınları, 2013), 481-484.

³⁰ Halil b. Ahmed “Fitne”, 8/127; İbn Manzûr, “Fitne”, 13/317-319; Mesud Erdal, “Kur’ân’da Fitne Kavramı Üzerine Düşünceler”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1999), 221.

³¹ Ebû Hilâl el-Askerî, Hasen bin Abdullâh, *el-Vücûb ve’n-neẓâir fi’l-Kur’âni’l-Kerim*, thk. Muhammed Osman, (Kahire: Mektebutu’s-Sekâfe ed-Dîniyye, 2007), 265-266; İbnü’l-Cevzî, Ebu’l-Ferâc Cemalüddîn Abdurrahmân bin Alî bin Muhammed, *Nüzhetü’l-a’yûni’n-nevâzir fi’l-ilmî’l-vücûb ve’n-neẓâir*, thk. Muhammed Abdulkerim Kâzım er-Radî, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1984), 478.

³² el-Enbiyâ 21/35.

³³ Çağrırcı, “Fitne”, 13/156.

³⁴ Fuad Abdalbaki, Muhammed. *el-Mu’cemu’l-Müfres li’elfâzî’l-Kur’ân’i’l-Kerim* (İstanbul: Çağrırcı Yayınları, 1990), 623; Cahit Karaalp, “Kur’ân’da Sinanma ve Sinanmayı İfade eden Kavramlar”, Mahsum Aytepe- Tecelli Karasu (ed.) *Dini İlimler Bağlamında Deprem*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 125-126, ; Erdal, “Kur’ân’da Fitne Kavramı Üzerine Düşünceler”, 221.

arabozan, geçimsizlik”³⁵ gibi manalarda kullanılmıştır. O halde fitne kavramını doğru tanımlayarak yanlış anlaşılımların önüne geçmek gerekir. Mesela, bir adamın “Allah’ım fitnelerden sana sığınırım” diye dua etmesi üzerine Hz. Ömer’in, “Rabbinin sana çoluk çocuk ve servet vermesini istemiyor musun”³⁶ diyerek, “*mallarınız ve çocuklarınız (siz’in için) ancak birer imtihan sebebidir*”³⁷ âyetine işaret etmesi de bu gereksinimi gözler önüne sermektedir.

Fitne kavramı, kimi zaman Allah’a kimi zaman da kullara izafe edilerek kullanılmaktadır. Allah’a izafe edildiğinde hikmet ve imtihan anlamına gelirken, kullara izafe edildiğinde kınanan bir durumu ifade eder.³⁸

Kur’ân, dünya metainin sevgi ve cazibesi doğasına yerleştirilmiş olan insanın buradaki imtihandan başarıyla çıkabilmesi için birtakım önemli ölçüler vermiştir: “Allah’a kul olma bilincini her zaman canlı tutmaya çalışmak, her davranışında dünya hayatının gereklilikleriyle ahiret saadetini dengeleyen bir itidal çizgisi yakalamak, bunu başarabilmek için de özverili davranmayı içine sindirmek.”³⁹ Kur’ân, insanın bilhassa sürur kaynağı olarak nitelenen evlatlarıyla olan sınavında çok titiz davranması gerektiğine işaret etmektedir. Verilen nimetin büyüklüğüne göre insanın sorumluluğu da o derece büyük olacaktır. Dolayısıyla dünyada insana en büyük armağan olarak bahşedilen çocukların sınavı da çok çetin olacaktır. Zira çocukları aşırı derece sevmek ve onlara bağlanmak bazen kişinin haktan sapsmasına ve günah işlemesine sebep olabilir. Ayrıca insan birçok ibadet ve hayırdan da mahrum kalabilir.

Kur’ân âyetlerine göre mal-mülk ve evlatlar dünya hayatının süsü ve zineti kılınmışlardır. Ayan zamanda anne-babalar için göz aydınlığı ve sevinç kaynağıdır. Allah Teâlâ verdiği nice nimetler arasında çocukların çok ayrı, özel bir yeri vardır ve anne-babalar için çok çekici ve cazip kılınmıştır. Bununla birlikte Kur’ân, çocuk sevgisine karşı ebeveynlerin itidalli davranmaları gerektiğini

³⁵ Şemseddin Sami, *Kâmus-u Türkî* (İstanbul: Bedir Yayınları, ts.), 981; *Türkçe Sözlük*, Türk (Ankara: Dil Kurumu, 1988), 1/508.

³⁶ Ebü’s-Seâdât Mecdüddin el-Mübârek İbn Esîr, *el-Mektebetü’l-İlmiyye, en-Nihâyet fî garîbi’l-hadîs ve’l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmud Muhammed et-Tennâhî, Beyrut: 1979, 3/410.

³⁷ el-Enfâl 8/28.

³⁸ el-Bakara 2/191; el-Mâide 5/49; es-Saffât 37/162; el-Burûc 85/10.

³⁹ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), 5/376.

ve onların yaratılışlarındaki kulluk görevini unutmamaları gerektiğini vurgular. Ayrıca dünya malına hırs göstermenin, insanın kulluk görevini yerine getirmesine engel olabileceği hususunda uyarıda bulunur.

2. İnsanın Çocuklarıyla İmtihanı ve İmtihanın Anlam Alanı

2.1. Çocukların Ebeveyn İçin Bir İmtihan Vesilesi Olması.

Kur'ân, dünyanın bir imtihan meydanı olduğuna işaret etmektedir. Akıl ve irade sahibi tüm insanların sünnetullahın gereği olarak sınanacağı bilinmektedir.⁴⁰ Kâinatın ve insanların bir gaye uğruna yaratıldığı ve başıboş yaratılmadığı, günün birinde hakikatlerle karşı karşıya kalınacağı gerçeği unutulmamalıdır. Bundan ötürü “İnsanlar, denemiş sınavdan geçirilmeden, “iman ettik” demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar? Muhakkak ki biz, onlardan öncekileri de sınamıştık. Allah elbette doğru olanları ortaya çıkaracaktır.”⁴¹ âyetindeki sınav olgusu, insanın yaratılış amacına göre hareket edip etmediği test edilecek ve buna göre iyilerle, kötüler birbirinden tefrik edilecektir. Böylece kimin daha güzel amel işlediği ortaya çıkmış olacaktır.⁴² Diğer yandan Allah Teâlâ, “Yahut erkek ve kız çocuklarını birlikte verir. Dilediğini de kısır yapar.”⁴³ âyetlerinde dünyanın en büyük nimetlerinden birisi olan ve insanlara ilahî bir bağış ve emanet olarak verilen evlatlar da aile bireyleri ve toplum için bir sınama ve deneme vesilesidir. Yine çocuğun varlığı bir deneme aracı olduğu gibi ondan yoksun olmak da ayrı bir imtihan nedeni olabilmektedir.⁴⁴

Kur'ân; insanın çok değerli olan çocuklarıyla sınanacağını ve nihayetinde müsbet veya menfi anlamda bu nimetlerden sorumlu tutulacağını nakletmektedir. Ayrıca bunların dünya hayatının süsü niteliğinde olduklarını; gerçek mükâfat ve sevabın Allah katında olduğunu bildirmektedir.⁴⁵ Çocukların övünme ve güç kaynağı olarak gösterilmesinin nedeni; onların dünya hayatının süsü olmalarıdır. Allah Teâlâ; inkârcıların şımarmasına ve iftihar etmesine neden

⁴⁰ el- Ankebût 29/3.

⁴¹ el- Ankebût 29/2-3.

⁴² Hûd 11/7, el-Kehf 18/7, el-Mülk 67/2).

⁴³ eş-Şûrâ, 42/49-50.

⁴⁴ Hasan Keskin, “Çocuklarla İlgili Ana Babaya Yapılan Kur'ân'î Uyarılar” *Kur'ân'ın Nüzûlünün 1400. Yılı Münasebetiyle Kur'ân'da Aile Sempozyumu* (İzmir-Soma, 10-11 Aralık 2010), 193-194, ss. 188-209.

⁴⁵ el-Enfâl 8/28; el-Kehf 18/46; et-Tegâbün 64/15.

olan dünya hayatının durumunu bitkiye hayat veren ve insanın içini açan suya benzetiyor; ancak bir süre sonra su çekilince bitkiler kuruyup toprağa karışıyor.⁴⁶ Bu teşbihe göre, insanın aldatılmasına sebep olan dünya hayatı geçicidir, mal ve oğullar da bu dünyanın süsüdür. Kısa bir süre sonra fani/geçici olan gidecek, iyi davranışlar/salih amel kalacaktır.⁴⁷ Kurtubî, bu dünya hayatının süslerinin, rüzgârın savurduğu kırılğan şeyler gibi geçip giden, fani ve kalıcı olmayan bir gösteriş olduğunu; bu geçici şeylere gönül bağlanılmaması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁸

Dünya hayatında insana bahşedilen çocukların süse benzetilmesi dikkate değer bir durumdur. Râzî konuyla ilgili şöyle bir açıklamada bulunur: Mal ve çocukların bu dünyanın süsü olduğu ve bu dünyanın süsü olan her şeyin hızla sona erip yok olduğunu gösterir. Dolayısıyla servet ve çocukların da hızla tükendiği ve yok olacağı sonucuna götürür. Gerçek durum böyle olduğuna göre, akli başında bir insanın bununla övünmesi çirkin bir durumdur.⁴⁹ Yapılan bu ikaz, zaman zaman insanın evlat sevgisinden dolayı aşırı derecede dünya işlerine yoğunlaşmış hırs göstermesi, ibadetlerini ihmal ederek helal-haram ayırımı gözetmeksizin hukukullahı riayet etmemesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu durum, çocuklara gösterilen aşırı sevgiden dolayı ahireti unutup haramlara girmesi ve çocuklara yönelik imtihan bilincinin kaybolmasına neden olacaktır.

2.2. Çocukları Sevgide İmtihan Bilincinin Kaybedilmesi

Dünya meydanına sınanmak/denenmek için gönderilen insanların tümü bu sınavdan geçirecektir. Peygamberlerden bir kısmı da bu sınavla denenerak çocuklarıyla imtihan edilmişlerdir. “*Her can ölümü tadacaktır. Deneme için sizî iyi ve kötü durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize döndürüleceksiniz.*”⁵⁰

Evlatlar arasında sevgide dengeli olmak gerekmektedir. Sadece bazılarının sevgi gösterme birtakım olumsuzluklara neden olabilir. Allah Teâlâ bu konuda bazı

⁴⁶ el-Kehf 18/45.

⁴⁷ Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’n’-beyân, an te’vil âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Kahire: Dâru Hecr, 2001), 18/31.

⁴⁸ Ebû Abdullâh el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-abkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbârahim İtfîş, (Kahire: Dâru’l-Kütübî’l-Mısıriyye, 1964), 10/413-414.

⁴⁹ Râzî, Ebu Abdillah Fahduddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefatihü’l-Gayb/et-Tefsîru’l-Kebîr*, 3.basım (Beyrut: Daru İhyai’t Turasi’l Arabî, 1420/1990), 2/467.

⁵⁰ el-Enbiyâ 21/35.

insan ve peygamberleri çocuklarıyla sınamıştır. Allah'ın, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban olarak kesmesini emretmesi olayı Kur'ân'da şöyle anlatılır: “*Yavrurum, ben riyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?*” dedi. O da, “*Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşaallah beni sabredenlerden bulacaksın*” dedi. “*Nihayet her ikisi de (Allah'ın emrine) boyun eğip, İbrahim de onu (boğazlamak için) yüç üstü yere yatırınca ona, şöyle seslendik: “Ey İbrahim!” “Gördüğün riyanın hükmünü yerine getirdin. Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız. Şüphesiz bu apaçık bir imtibandı.*”⁵¹

Burada Allah Teâlâ ile çok özel bir sevgiye, dostluğa (*billete*) dayanan Hz. İbrahim'in, çok sevdiği çocuğunu Allah sevgisinden daha üstün tutup tutmadığı konusunda denenmesidir. Hz. İbrahim, biricik sevdiği oğlunu Allah uğruna feda etmekten çekinmeyecek kadar ilahî iradeye teslim olması ve denenmesi, Hz. İsmail'in küçük yaşına rağmen aynı şekilde teslimiyet göstermesi de bir ibret levhası olarak ortaya konulmaktadır.⁵² Burada ifade edilen durum, peygamberler dâhil hemen herkes çocukları için iyi bir yaşam koşullarını arzu eder ve onlar için iyi bir gelecek hazırlamak ister. Ancak bu istekler, Allah'ın buyruk ve yasalarına uygun olmalıdır. Bu prensipler çiğnendiği anda Allah'a sığınmalı ve Hz. Nûh gibi “*Rabbim! Şüphesiz ben senden hakkında bilğim olmayan şeyi istemekten sana sığmırım.*”⁵³ demeli ve evlatların arzularından vazgeçmelidir. Onların Allah'ın emir ve buyruklarını yerine getirmeleri için dua ve istiğfarda bulunmalıdır.

Kur'ân'ın oğullara karşı şefkat ve merhamet gösterilmesini öğütleyen buyruklarıyla, evlat sevgisinin bir imtihan aracı olduğunu vurgulayan âyetler beraber değerlendirildiğinde, ebeveynin çocuğunu Allah'tan verilen bir armağan olarak algılayıp şükretmesi gerektiğini öğütlerken, anne-babayı Allah'tan uzaklaştıran ve dünyaya aşırı bağlayan etkenlerin kınandığı belirtilmektedir.

2.3. Bir Övünme Aracı Olarak Çocuklar

Nimet olarak bahşedilen çocukların aynı zamanda bir imtihan aracı olarak verildiği unutulmamalıdır. Bunu idrak edemeyenler bunların bir üstünlük aracı olarak verildiğini zannederler. Genellikle insanlar, mal, çocuk başta olmak üzere maddi ve manevî imkânlarla övünmek isterler ve bunları bir övünme vesilesi

⁵¹ es-Saffât 37/102-106.

⁵² Karaman, vd., *Kur'ân Yolu*, 4/546.

⁵³ Hûd 11/47.

yaparlar. Bazı ebeveynler de güç ve onurun çocuklarla kazanılacağına inanırlar. Allah'ın kendilerine armağan ettiği servet ve çocuklar gibi nimetlerle övünerek gösteriş yapmayı ve bununla üstünlük elde etmeyi arzularlar.⁵⁴

Kur'an'da servet ve evlat sahibi olmanın bir güç ve onur kaynağı yapıldığı, bunlarla övünme ve şımarmanın aldatılmaya vesile olduğu ifade edilmektedir. “*Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir gösteriş, aramızda bir övünme ve daba çok mal ve evlâta bir çokluk yarışından ibarettir...*”⁵⁵ Âyette mülk ve çocukların gurur ve övünme (*tefahür*) meselesi, yapılmaması gerektiği; verilmiş sebebi kavranılamayan oğullar, anne-babanın üzüntüsünü artırmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Yine “*Sanyorlar mı ki, onlara mal ve evlâtlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar.*”⁵⁶ Burada servet ve evlat çokluğunun her zaman kişinin hayrına olmayabileceği ve bir üstünlük vesilesi kılınamayacağı belirtilmektedir. Müfessirler, “...*Biş servet ve evlat açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biş olamaz.*” âyetinin tefsirinde, “Eğer Allah, güttüğümüz yol ve yaptıklarımızdan razı olmasaydı, bize mal ve çocuk çocuk vermez, rızıkımızı genişletmezdi. Binaenaleyh, amellerimizden razı olduğu için bu nimetleri verdi ve bu nedenle bizi başkalarından faziletli kıldı.”⁵⁷ şeklinde yorumlamışlardır. Râzî bu yarılgının nedeni olarak, ya ilk etapta âhiretteki cezayı inkâr etmeleri, ya da âhiretteki durumlarının bu dünyadaki halleriyle karşılaştırarak öteki dünyada durumlarının daha iyi olduğuna inanmalarını gösterir.⁵⁸ Aslında rızık genişletilip, daraltılması, çok mal veya evlat sahibi olunması gibi nimetler, insanlar için bir imtihan vesilesidir. Ama insanların çoğu bunu kavrayamazlar.⁵⁹

Evlat sahibi olmak bir imtihan vesilesi olmakla birlikte kişiyi Allah katında sevimli kılmamaktadır. Esas olan kişinin yaptığı salih amellerdir. Allah Teâlâ nice ihlas sahibi mü'minlere çocuk vermeyebileceği gibi fâsık ve inkârcı birilerine de çokça evlat verebilir.⁶⁰ Kur'an'da Allah, kimilerine kız veya erkek çocuk yahut

⁵⁴ Keskin, “Çocuklarla İlgili Ana Babaya Yapılan Kur'an'ı Uyanlar”, *Kur'an'ın Nüzûlünün 1400. Yılı Münasebetiyle Kur'an'da Aile Sempozyumu*, 204.

⁵⁵ el-Hadid 57/20.

⁵⁶ el-Mü'minûn 23/55-56.

⁵⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 20/410; Cemâleddin Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzi, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrezâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1422), 3/501.

⁵⁸ *Mejâtîhu'l-gayb*, 25/209.

⁵⁹ Râzî, *Mejâtîhu'l-gayb*, 25/209

⁶⁰ el-Kehf 18/39-40; el-Müddessir 74/12-13.

hem erkek hem de kız çocuk bahşedebileceğini, kimine de vermeyebileceğini beyan eder.⁶¹ İnsanlardan bir kısmı Allah'a iyi ve sağlıklı bir evlat verirse kesinlikle şükredenlerden olacaklarını belirterek dua ve niyazda bulunurlar. Ancak, birçoğu kusursuz bir çocuğa kavuşunca, Allah'ın kendilerine verdiği bu önemli nimeti unutup O'na ortak koşarlar.⁶² Bu sebeple insana bağışlanan ve emanet olarak verilen çocukların bazıları için ihsan değil, bir imtihan sebebi olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle maddi ve manevî felaketlerin önüne geçilebilmek için Kur'ân şu uyarıyı yapmaktadır: “*Sizi bize yaklaştıracak olan, ne servetiniz ne evlatlarınızdır. Ama iman edip dünya ve âhirette yararlı iş yapanlar başka, yaptıklarına karşılık onlara kat kat fazlası mükâfat vardır...*”⁶³ O halde kişi evladının varlığını, cinsiyetini bir itibar ve üstünlük sebebi yapmamalı, insanı Allah'a yaklaştıracak olan şeyin amel ve iman olduğu hususunu unutmamalıdır.

2.4. Çocukların Anne Babayı Allah'ı Anmaktan Alıkoymaları

Çocuklara sevgi ve merhamet duymak içten gelen bir duygu olmakla beraber, sevgi ve bağlılıkta aşırı gitmek kişiyi Allah'ı anmaktan alıkoymuyor ve ibadete engel oluyorsa, çocuk sevgisinin bir deneme aracına dönüşmesi kaçınılmazdır.⁶⁴ Kur'ân ebeveynleri bu konuda uyararak bu hususu şöyle dile getirmektedir: “*Ey iman edenler! Mallarınız da çocuklarınız da sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Bunu yapanlar mutlaka hüsrana uğramışlardır.*”⁶⁵ Âyette belirtildiği üzere mal ve çocukların insanı Allah'ın buyruklarını yerine getirmekten alıkoymaması gerektiğini, bunu yapanların mutlaka ziyana uğrayacağını belirtmektedir. İnsan, mal ve çocuklara olan aşırı tutku ve sevgisinden dolayı sapabilmekte ve uhrevî sorumluluklarını yerine getirmekten kaçınmaktadır. Böylece, çocuklar bazı ebeveynleri, namaz, zekât, hac, oruç ve infak gibi sorumluluklarını yerine getirmekten alıkoymak Allah'a karşı vazifelerini unutturabilirler. Öte yandan, ebeveynlerin evlatlarını aşırı koruma ve kayırma duygusu, onların birer imtihan vesilesi olduğunu unutarak çocuklarını nihai amaç olarak görmelerinden

⁶¹ eş-Şûrâ 42/49-50

⁶² el-A'râf 7/189-190.

⁶³ Sebe' 34/37.

⁶⁴ Hasan Keskin, *Kur'ân ve Çocuk* (Ankara: Yayınevi Yayınları, 2009), 98; İbrahim Turan, “Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Ebeveyn-Çocuk İlişkisi”, *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, Sayı 35, 85, ss. 71-104.

⁶⁵ el-Münafikûn 63/9.

kaynaklanır. Bu keyfiyet de ebeveynleri, Allah'ın emirlerine karşı gelmeye ve isyana sürükleyebilir.⁶⁶

Çocukların bazı istek ve arzuları dinimizin inanç ve ahlâkî kurallarıyla çelişebilir. Bu talepler de, ebeveyni Allah'a olan kulluk vazifelerini yerine getirmekten alıkoyarak onların helâkine ve manevî hayatlarının mahvolmasına neden olabilir. “*Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan bazıları size düşmandır. Ama affeder, hoşgörülü ve bağışlayıcı davranırsanız, şüphesiz Allah da çok bağışlayıcı ve engin merhamet sahibidir.*”⁶⁷ Burada insanın bazı eş ve çocuklarının Allah ve Resûlü'nün buyruklarına uymayarak anne-babaya düşman olabileceği ifade edilmektedir. En güçlü sevgi bağı ile birbirine bağlı olanlar ki bunlar eş ve çocuklar bile olsa her zaman aynı amaçla bir araya gelmeyebilirler. İnanan bir kimse söz konusu yakınlarından ahiret saadetini yaralayacak kasıtlı ve kasıtsız zarar görebilir.⁶⁸ Bu konuda ebeveynler çocuklarına karşı dikkatli davranmakla birlikte affedici ve bağışlayıcı oldukları takdirde Allah'ın engin rahmet ve merhametine mazhar olabilecekleri ifade edilmektedir. Taberî İbn Abbâs'tan (ö. 68/687-88) bu âyetin nüzul sebebi olarak bunlar, Müslüman olan ve Rasûlüllah'a (s.a.v.) gelmek isteyen, ancak eşleri ve çocukları Allah Rasûlü'ne (s.a.v.) gelmelerine izin vermeyen kişiler olduğunu söylemektedir. Daha önce Medine'ye hicret edenlerin dinî konularda bilinçlenmiş oldukları görülünce, oraya gitmelerine karşı çıkan eş ve çocuklarını cezalandırmak istemeleri üzerine nâzil olmuştur. Ata b. Yesâr'dan ise, bu âyetin Avf b Mâlik el-Eşcaî'nin (ö. 103/721) cihada gitmek istemesi nedeniyle, eş ve çocuklarının onu engellemesi üzerine inmiştir.⁶⁹ Burada ebeveynlerin çocuklarının etkisinde kalarak dinî inanç ve yükümlülüklerini terk etmemesi gerektiği belirtilmektedir. Kur'ân'da, çocukların Allah ve Resûlü'nden ve cihattan daha sevimli tutulmaması;⁷⁰ onlarla meşgul olmanın ibadetlere engel olmaması gerektiği anımsatılmaktadır.⁷¹

İnsana bir nimet ve emanet olarak verilen eş ve çocuklara gerekenden

⁶⁶ Keskin, “Çocuklarla İlgili Ana Babaya Yapılan Kur'ân'ı Uyanlar”, *Kur'ân'ın Nüzûlünün 1400. Yılı Münasebetiyle Kur'ân'da Aile Sempozyumu*, 201.

⁶⁷ et-Teğâbün 64/14.

⁶⁸ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 5/376.

⁶⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 23/423-424; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/550; Abdulfettâf el-Kâdî, *Es-bâb-ı Nüzûl*, çev. Salih Akdemir (Ankara: Fecr Yayınevi, 3. Basım, 1996), 405-406.

⁷⁰ et-Tevbe 9/24.

⁷¹ el-Münâfikûn 63/9.

fazla ihtimam ve değer verilirse imtihan sırrını kaybettirebilir, kişiyi Allah'ın zikrinden/ibadetinden uzaklaştırabilir. Hatta Allah'ı unutarak, O'na ortak koşmaya kadar götürebilir. Böylelerinin durumu Kur'ân'da şöyle anlatılır: "...Eğer bize sağlıklı bir çocuk verersen kesinlikle şükredenlerden olacağız!" Fakat Allah onlara kusursuz bir çocuk verince, Allah'ın kendilerine verdiği bu nimet hakkında (sanki nimeti veren Allah değilmiş gibi) O'na ortaklar koşarlar. Allah, insanların ortak koştuğu şeylerden münezzehtir."⁷² İnsanın doğasına yerleştirilen mal ve çocuk sevgini tamamen terk etmemek, onlara gereken önemi ve ihtimamı göstermek gerekir. Ancak, Allah'ı unutturacak bir sevgi ve tutkunun çocuklara özgü kılınması dinimizde iyi karşılanmamıştır. Bu konuda itidalli davranmalı ve onlarla olan meşguliyetimiz bizi ibadetten geri bırakmamalıdır.⁷³

İnsan, bazen dünyadaki ameli nasıl olursa olsun mal ve evladının kendisini âhirette kurtaracağı yanılgısına düşebilmektedir. "İnkâr edenlerin malları da evlatları da Allah'ın azabına karşı onlara hiçbir yarar sağlamayacaktır. İşte onlar cehennemden yakındır."⁷⁴ buyurularak dünyada yapılan kötü amel ve inkârdan dolayı hiçbir şeyin insanı âhiretin azabından kurtaramayacağı belirtilmektedir. Dolayısıyla Müslümanlar, hayatlarının merkezine çocuklarını değil, uhrevî hayatını koymalıdır. Bu âyetin nüzulüne sebep olan Necrân heyeti veya başka bir hadise olsa bile, âyetin servet ve çocuklarının inkârcıları âhret azabından kurtaramayacağı anlamına geldiği, ilgili âyetin anlamının genel olduğu söylenebilir.⁷⁵ Böylece, dünyada insanoğluna güvence sağlayabilecek hiçbir yöntemin fayda veremeyeceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla insanı kurtaracak yegâne amel, Allah'ın rızası gözetilerek ihlas ve samimiyetle yapılmış olandır.

2.5. Aşırı Çocuk Sevgisinin Hüsrana Sebep Olması

Sevgi ihtiyacı doğal ve içten gelen bir sevgidir. Hemen her insan hayatı boyunca ailesi tarafından sevmek ve sevilme ister.⁷⁶ Sevgi insan ruhunun ta derinliklerinde yer alan, onun düşünce ve eylemlerinde belirleyici bir tesir

⁷² el-A'râf 7/189-190.

⁷³ Mehmet Soysaldı, *Kur'ân-ı Kerim'in Evrensel Mesajı* (Ankara: İlahiyat, 2024), 112-113.

⁷⁴ Âl-i İmrân 3/10.

⁷⁵ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 1/507.

⁷⁶ Celal Kırcı, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2009), 242.

yaparak kişide sevdiği nesneye bağlanma meyli ortaya çıkaran bir olgudur.⁷⁷ Sevgi, benliğin yarar gördüğü ve inandığı bir şeye yönelmesi,⁷⁸ bir insanın gönlüne cazip bir duruma ilgi göstermesidir.⁷⁹ Ancak sevginin, özellikle çocuk sevgisinin sınırları iyi belirlenmediği takdirde çok vahim sonuçlarla karşılaşılabilir.⁸⁰ Şayet bir kimse sevgisini denetleyemez ve aşırıya kaçarsa sevgi, sevenin aklını başından alır, eylemlerini tümüyle değiştirir ve kontrol edemez hale getirir.⁸¹ Gönül dünyası çepeçevre kuşatılmış olan olağanüstü bir sevgide akıl, gereği gibi görevini ifa edemez. Eğer bu duyarlılık engeli aşılmazsa, insanın gönlü ve ruh dünyasını alt üst eder ve hayrete düşürür. Bu hâl, düşünce ve eğilimlerinde dağınıklığa uğramasına ve yanlış kararlar vermesine yol açar.⁸² Bazı insanlar, Allah Teâlâ'nın emirlerine uymayıp, O'nun yarattıklarını Allah'a mahsus bir sevgiyle sevmektedirler. Aşırı muhabbet, en tehlikeli durumlardan biridir.⁸³ Dolayısıyla Allah ve Resûlü'nün emir ve yasaklarını çocuklarının sevgisi uğruna göz ardı edenler Allah'ın gazabına uğrayabilir. O halde insan, sevgi ve muhabbetini nereye yönelteceğini çok iyi ayarlaması gerekir. Müslüman öncelikle Allah'ı, Resulünü, aile fertlerini, din kardeşini ve nihayet tüm insanları sevmelidir.⁸⁴ Çocuk sevgisi fitrî olarak ebeveyne verilmiştir. Anneye ise çok daha fazla sevdirilmiştir. Kur'an'da çocuğun dünya hayatının süsü ve göz aydınlığı⁸⁵ olarak belirtilmesi; “yavrucuğum/oğulcağızım”⁸⁶ şeklinde hitap edilmesi sevgi ve şefkatın bir neticesi olarak ortaya konulur. Anne-babanın hiçbir karşılık beklemeden ömür boyu çocuklarını sevmeleri, beslemeleri, korumaları, bakmaları, üstelik bu ağır yükü gönüllü olarak yüklenmeleri fedakârlığın bir

⁷⁷ Nevzat Tarhan, *Güzel İnsan Modeli* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 126.

⁷⁸ Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zerî'a ilâ mekârîmi's-ş-şerî'a -Erdemli Yol-*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 272.

⁷⁹ Hayati Hökekleli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2013), 15.

⁸⁰ M. Zeki Duman, *Kur'an-ı Kerim'de Adâb-ı Muâşeret Görgü Kuralları* (İstanbul: Tuğra Neşriyat, ts.), 153

⁸¹ İbrahim Yıldız, *Kur'an İnsan ve Yanlığı -Psikososyal Bir Okuma-* (Bursa: Emin Yayınları, 2019), 197.

⁸² İbrahim Çelik, *Kur'an'da Peygamberlere Karşı Güçler* (Bursa: 2001), 132; geniş bilgi için bk. Yıldız, “Kur'an'a göre, İlahi İmtihan Bağlamında Çocuk”, 145-146.

⁸³ Yıldız, *Kur'an, İnsan ve Yanlığı*, 198.

⁸⁴ Kırca, *İlimler ve Yorumlar*, 243.

⁸⁵ el-Kehf, 18/46.

⁸⁶ el-Furkan, 25/74.

neticesidir.⁸⁷ Bunun misallerini Kur’ân’da bulmak mümkündür. Örneğin Hz. Musa’nın annesine emredildiği gibi, onu bir sepetin içine koyarak denize bırakır. Büyük bir sınavla karşı karşıya olan annesi onun ayrılığından ötürü büyük bir hüznün ve telaş içinde sabaha kadar uyuyamaz. Annesi sevgisinden dolayı neredeyse onun kendisinin çocuğu olduğunu açığa vuracaktı.⁸⁸ Kur’ân bu tabloyu şöyle açıklamaktadır: “*Mûsâ’nın annesinin yüreği ise yalnızca çocuğuyla meşguldü. Eğer, inanıp güvenen biri olması için onun kalbini pekiştirmemiş olsaydı neredeyse işi meydana çıkaracaktı.*”⁸⁹ Burada çocuğu için çok endişelenen annesi, Allah’ın inayeti olmasaydı ve gönülsüz teskin edilmeseydi, neredeyse olayı ortaya çıkaracak, çocuğun kendisine ait olduğunu itiraf edecekti.

Kur’ân, evlat sevgisiyle sınanmanın ne denli zor olduğunu, bu sevginin bir babayı bile yanıltabileceğine dair Hz. Nûh’u örnek verir. Hz. Nûh, uzun yıllar kavmine tebliğ etmesine rağmen takındıkları olumsuz tavır karşısında Allah’tan onların helâk edilmesini istedi. Hz. Nûh’un inkârcı oğluna, “*Haydi yavrurum gel, sen de bizimle birlikte gemiye bin, kâfirlerle birlikte olma!*”⁹⁰ diye seslenip, yanlışlık yapmasına rağmen tufandan kurtulması için gemiye binmesini istemesi, Hz. Nûh’un, babalık şefkatiyle çocuğuna karşı sevgisini belirten manidar örneklerden biridir. Buna karşın Allah, “*Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme. Çünkü onlar suda boğulacaklardır.*”⁹¹ buyurdu. “Oğlu küfründe ısrar ederek “*beni dalgalardan koruyacak bir dağa sığınacağım*”⁹² şeklinde cevapladı. Bunu hüznle karşılayan Hz. Nûh dedi ki: “*Bu gün Allah’ın hükmünden ancak O’nun esirgedikleri kurtulacaktır. Derken aralarına dalga girdi, böylece o da boğulanlardan oldu.*”⁹³ Çocuğu sevmenin Allah’ın emir ve yasaklarına uygun olması gerektiği, abartılı çocuk sevgisinin kişiyi hüsrana, hatta şirke⁹⁴ bile götürebileceği vurgulanmaktadır.

⁸⁷ Ömer Kara, “Kur’ân’da Ebeveyn-Çocuk İlişkisinin Temelleri”, *Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu, Peygamberimiz ve Çocuk*, 6 Kasım 2020, (İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021), 69. ss 67-84.

⁸⁸ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 19: 529-530, 171; İbn ‘Atiyye, *el-Muharraru’l-vecâz fi tefsiri’l-Kitâbi’l-Azîz*, thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1422/2001), 4: 278; Kurtubî, *el-Câmi’ li abkâmi’l- Kur’ân*, 13: 256.

⁸⁹ el-Kasas 28/10.

⁹⁰ Hûd 11/42.

⁹¹ Hûd 11/37.

⁹² Hûd 11/43.

⁹³ Hûd 11/43

⁹⁴ el-Münafikûn, 63/9.

“Eğer babalarımız, çocuklarımız...size Allah ve Resûlü’nden daha sevimli ise Allah’ın buyruğunu bekleyin”⁹⁵ âyeti de buna delâlet etmektedir. Bundan dolayı anne ve babanın sevgi hususunda hassas ve duyarlı davranmaları gerekmektedir.

2.6. Çocuğun Eğitimi ve Yetiştirilmesi

Çocukların karakterinin inşası ve ahlâkî erdemlere ulaştırılmasında eğitim büyük bir öneme sahiptir. Faziletli bir toplumun oluşmasında en önemli etken aile kurumudur. Ailenin en önemli bireylerini de çocuklar oluşturur. Çocuklar, bedensel ve ruhsal karakterlerini, ailede ve çevrede kazanır. Sağlıklı olarak büyümesi, cinsel kimliğini kazanması ve yeteneklerin geliştirmesi de ailede olur. İyi yetiştirilen çocuklar da ailenin ve toplumun geleceğinde söz sahibi olurlar. Bu sebeple ailenin sağlam temeller üzerine kurulması birey ve cemiyetin en önemli sigortasıdır.⁹⁶ Çocuk, belli bir yaşa kadar ebeveyn ve aile bireylerinden edindiği kural ve davranışlarla doğru ve yanlış ayırt etmeye çalışır.⁹⁷ Aile, her türlü insanî ilişkilerin öğrenildiği ve sınıldığı bir alanadır. Çocuk, aile bireylerinin olumlu veya olumsuz tutum ve davranışlarını gözlemler, değerlendirir, taklit eder ve bunlardan dersler çıkararak tepki gösterir.⁹⁸ Çocuklar; öfke ve kızgınlığı, çekişme ve çatışmayı, sevgi ve saygıyı, merhamet ve anlayışı ailede görerek, yaşayarak, örnek alarak öğrenir. Bu yönüyle ailenin rol model olması önem arz eder. Sevgi, merhamet ve acıma gibi duygular, öğüt verilerek alınamaz ve uygulanamaz. Ancak, ebeveynler ve aile büyüklüğü örnek alınarak tedricen geliştirilebilir.⁹⁹ “Çocuk, anne babasının yanında bir emanettir ve onun saf kalbi hiçbir nakış ve resim işlemeyen değerli bir mücevherdir. Bu, onun yöneldiği her şeye açık olduğunun bir göstergesidir, çocuk iyiliğe alıştırılır ve öğretilirse, onunla büyür, dünya ve ahirette mesut ve bahtiyar olur.”¹⁰⁰

Çocukların eğitimlerinin yanı sıra âyette, “*Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni*

⁹⁵ et-Tevbe 9/24.

⁹⁶ Ertuğrul Yaman, *Değerler Eğitimi*, (Ankara: 2. Baskı, Akçağ Yayınları, 2012), 81.

⁹⁷ Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din* (İstanbul: Dem Yayınları, 2009), 175.

⁹⁸ Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, 175-176.

⁹⁹ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1986), 109;

Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, 182.

¹⁰⁰ İbrahim Canan, *Hız Peygamber’in Sünnetinde Terbiye* (İstanbul: Tuğra Neşriyat, t.y). 48 (İbnü'l- Hacc el-Mâlikî, *el-Medhal*, III, 310’dan naklen).

*şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster” diyerek dua et.”*¹⁰¹ âyetinde ifade edildiği gibi çocukların ebeveynleri tarafından eğitilip yetiştirilmesi gerektiği belirtilmektedir “*Hiçbir baba evladına güzel terbiyeden daha değerli bir miras bırakamaz*” hadisinde ifade edilen bu gerçeğin unutulmaması gerekir. Zira çocuklarına iyi bir terbiye veremeyen ebeveynler, ciddi sınav ve sorunlarla karşı karşıya kalabilirler. Hz. Peygamber, (s.a.v.) “*Her doğan çocuk, İslam fıtratı üzere doğar. Sonra anne ve babası onu Yahûdî, Hıristiyan veya Mecûsî yapar*”¹⁰² hadisiyle çocukların saf, temiz bir yaratışla, fıtrat üzere dünyaya geldiğini, sonrasında sosyal çevre ve ailenin dinî anlayışına göre şekillendiğini ifade etmektedir. Burada, ailenin ve kültürel çevrenin çocuğun kişiliği/karakteri üzerinde oynadığı rolü dile getirmektedir. Çevresel faktörlerin yanında hususiyile çocuğun yaşantıları, rol modeller ile tüketim kültürünün getirdiği olumsuz durumlar da önemli sınama ve çatışma yönlerini oluşturmaktadır.¹⁰³ Çocukların fıtratlarının çevreleriyle bütünleşmeye yatkın olduğu ve yeteneklerinin içinde buldukları kültürel çevreye göre şekillendiği, eğitimde insanla ilgili her faaliyetin evrensel bir renk taşıması gerektiği unutulmamalıdır.¹⁰⁴

Kur’ân’da, henüz ergenlik çağına gelmemiş çocukların ebeveynlerin odalarına belirli vakitlerde girerken izin almalarını gerektiğini bildiren âyet, çocukların mahremiyet eğitimine ve görgü kurallarının öğretilmesine vurgu yapmaktadır.¹⁰⁵ Çocukluk yaşlarından itibaren çocuğa ibadet alışkanlığının kazandırılması, eğitimin önemli unsurlarından biridir. Kur’ân’da, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) hitaben “*Aile fertlerine namazı emret, kendin de bunda kararlı ol...*”¹⁰⁶ buyurulmasının aile fertlerine pratikte model olmayı gerektiren bir imtihan unsurdur. Önce namaz kılarak ve ateşten kendini koruyarak sebat göstermesini; sonrasında bunu aileden beklemesini önermektedir. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yedi yaşlarına geldiklerinde çocukların namaza alıştırmaları yönündeki ifadeleri de bu hususta küçük yaşlarda yapılan eğitimin önemini vurgulamaktadır.¹⁰⁷

¹⁰¹ el-İsrâ 17/24.

¹⁰² Buhârî, “Cenâiz”, 79, 80, 93; Müslim, “Kader”, 23, 24, 25.

¹⁰³ Turan, “Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Ebeveyn-Çocuk İlişkisi”, 77.

¹⁰⁴ Cüveyriye İltuş, “Hz. Peygamber’in İslam’ı Çocuklara Aktarışı”, *Uluslararası Mevlîd-i Nebî Sempozyumu, Peygamberimiz ve Çocuk*, 6 Kasım 2020, 286, ss. 279-302.

¹⁰⁵ en-Nûr 24/58.

¹⁰⁶ Tâhâ 20/132.

¹⁰⁷ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, “Salât”, 26, thk.

Bu hususlardan başka Hz. Lokman'ın çocuğuna olan öğütleri ve ona “yavrucuğum” şeklinde sevgi dolu bir duyguyla hitap etmesi,¹⁰⁸ çocukluk döneminde yapılan eğitim metodunun önemini vurgulamaktadır. Ebeveynler, küçük yaşlarda çocuklarına ahlâkî ilkeleri öğretmekle yükümlüdürler. Onları insanlara nasıl iletişim kurmaları ve toplum içinde nasıl davranmaları gerektiği hususlarında eğitmelidirler. Örneğin Kur'ân'da, Hz. Lokman, çocuğuna öncelikle inanç, ibadet ve ahlâkla ilgili öğütleri vermiştir.¹⁰⁹ Hz. İbrahim ve Hz. Yâkûb'un evlatlarına tevhit/hanif dininden ayrılmamaları hususunda vasiyette bulunmaları, Hz. Zekeriya'nın Hz. Meryem'i özenle eğitmesindeki çabayı göstermektedir.¹¹⁰ Âyetlerde, peygamberlerin kendilerine salih bir çocuk bağışlanması için Allah'a dua ettikleri¹¹¹ ve Allah'ın bir armağanı olan evlatların doğumunun göz aydınlığı/müjde olarak haber verildiği bildirilmektedir.

Çocuklar, aile bireylerinin ve yaşadıkları kültürel çevrenin etkisiyle şekillenirler. Aile ve çevrede sürekli olumsuzluk ve kötülüklerin yaşanması, çocukların vicdanlarını yaralar ve olumsuz yönde etkiler. Zamanla, işlenen günahlardan dolayı vicdan azabı hissedilmez hale gelir.¹¹² Bu açıdan İslam toplumunda yaşayan ailelerin, çocuklarını İslam'ın ahlâkî ilkelerine göre eğitmeleri ve onları her yönden yetiştirmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, onları zararlı alışkanlıklardan koruyarak; iyi bir ortamı hazırlamaları gerekmektedir.

3. Değerlendirme

İnsanlara Allah tarafından bağışlanan en değerli ve mutena bir varlık olan çocuğun, aynı zamanda bir imtihan vesilesi olduğu bilinmektedir. Çocuğun karakterinin belirlenmesinde aile ortamı ve çevresel faktörler büyük rol oynamaktadır.

Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.)

¹⁰⁸ Lokmân 31/13-19.

¹⁰⁹ Lokmân 31/13-19. Hz. Lokman çocuğuna öncelikle, “Allah'a şirk koşmamasını” ardından “namazı dosdoğru kılmasını” öğütlemetedir. Daha sonra “iyiliği emretme, kötülükten alıkoyma, bela ve musibetlere sabretme, kibirli davranmama, sesi yükseltmeme” gibi temel ahlâkî öğütleri vermiştir. Bk. Ömer Kara, “Kur'ân'da Ebeveyn-Çocuk İlişkinin Temelleri”, 80.

¹¹⁰ el-Bakara 2/132-133; Âl-i İmrân 3/37. Ayrıca bk. Yıldız, “Kur'ân'a göre, İlahi İmtihan Bağlamında Çocuk”, 103.

¹¹¹ Âl-i İmrân 3/38; İbrâhîm 14/39; Meryem 19/5-6; el-Enbiyâ 21/89; es-Sâffât 37/100.

¹¹² Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlâk Dersleri* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1968), 105; Ayrıca bk. Yıldız, “Kur'ân' göre, İlahi İmtihan Bağlamında Çocuk”, 154.

İnsanın doğal olarak sahip olmak istediği, göz nuru ve neşe kaynağı bir varlık olan çocuğuyla imtihanının çok çetin olacağı ifade edilmektedir. Çocukların bir imtihan vesilesi olduğunu fark etmeyip, onları sadece bir güç ve iktidar unsuru olarak algılamak, bu sınavın amacını kaybetmesine sebep olmaktadır.

Kur'ân'da, insana verilen pek çok nimetin bir imtihan aracı olduğu ve bu nimetlerin en büyüğünün ise çocuklar olduğu belirtilmiştir. Birçok kimse gibi, bazı peygamberler de aile ve çocuklarıyla sınanmışlardır.

İslam'da, çocukların bakımı, eğitimi, yetiştirilmesi ve ahlâkî değerlerin öğretilmesi sorumluluk gerektiren önemli bir görev olduğu; bu görevler yerine getirilirken, insanı Allah'a karşı vazifelerinden alıkoymaması gerektiği belirtilmiştir. Çocuğun cinsiyetinin Allah'ın takdirinde olduğu, cinsiyet farkının bir egemenlik veya yergi vesilesi olmadığı, çocuğun olup olmaması da Allah'ın iradesinde olduğu ifade edilmiştir.

İnsanın çocuğuyla sınanmasının, henüz hamilelik döneminde başladığını bildiren Kur'ân, çocuğun İslamî değerlere göre merhamet odaklı ve sevgi dolu bir ortamda ruhsal ve duygusal olarak yetiştirilmesi gibi pek çok konuda anne-babaya sorumluluklar yüklemiştir. Ebeveynin, çocuğuna aile ve sosyal hayatta nasıl davranılması gerektiği hususlarında örnek olması; ona maddi ve manevî alanlarda rehberlik etmesi, onun iyi bir kul olması için Allah'a dua etmesi gerekmektedir. Dünyada çokça sahip olunan servet ve evlatların, Allah'ın rızasına uygun olanların dışında, ahirette hiç kimseye bir yararı olmayacaktır.

Allah Teâlâ, aşırı çocuk sevgisinin bazı insanları sırat-ı müstakimden alıko-yarak, bâtıla sevk edebileceği uyarısında bulunmuştur. Kur'ân, çocukların ahlâkî erdemlere ulaştırılmasında çocukluk dönemindeki karakter inşasına önem vermiş ve nasıl bir metot izleyeceğimizi belirtmiş, bu konuda aile kurumunun önemli bir etken olduğunu ortaya koymuştur. Çocukluk döneminin manevî hayatın oluşumu ve gelişimi bakımından hayati önem taşıdığı ifade edilmiştir.

Bu çalışmada, çocuğun doğumundan önce başlayan sınama serüveninin, anne-baba için imtihan vesilesi olduğu, bu sınavın amacının kimin daha güzel işler yapacağını ortaya çıkarmak olduğu, Kur'ân rehberliğinde, sevgi dolu ve merhamet odaklı bir aile ortamında yetişmesi gerektiği, sevgide dengeli davranılması icap ettiği kanaatine varılmıştır. Kur'ân bağlamında anne-baba çocuk iletişiminin incelenebileceği öngörülmüştür.

Kaynakça

- Abdulfettâh el- Kâdî. *Esbâb-ı Nüzûl*. çev. Salih Akdemir. Ankara: Fecr Yayınları, 3. Basım, 1996.
- Abdulkaki, Muhammed Fuad. *el-Mu‘cemu’l-Müfembres li elfâzi’l-Kur‘ân’i’l-Kerîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001.
- Aksekî, Ahmed Hamdi. *Ablâk Dersleri*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1968.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîbu’l-Buhârî*. thk. Muhammed Zeheyr Nâsır en-Nâsır, Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001.
- Canan, İbrahim. *Hz. Peygamber’in Sünnetinde Terbiye*. İstanbul: Tuğra Neşriyat, t.s.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sıhbâh Tâcu’l-Luga ve sıhbâhu’-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1404/1984.
- Çağrıncı, Mustafa. “Fitne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 13/156, 1996.
- Çelik, İbrahim. *Kur‘ân’da Peygamberlere Karşıt Güçler*. Bursa: 2001.
- Duman, M. Zeki. *Kur‘ân-ı Kerîm’de Adâb-ı Muaşeret Görüşü Kuralları*. İstanbul: Tuğra Neşriyat, ts.
- Ebû Hilâl el-Askerî, Hasen bin Abdullâh. *el-Vüçûh ve’n-nezâir fi’l-Kur‘âni’l-Kerîm*. thk, Muhammed Osman, Kahire: Mektebutu’s-Sekâfe ed-Dîniyye, 2007.
- Erdal, Mesud. “Kur‘ân’da Fitne Kavramı Üzerine Düşünceler”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt I, Diyarbakır (1999), 221.
- Esed, Muhammed. *Kur‘ân Mesajı Meal-Tefsîr*. çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. Ankara: İşaret Yayınları, 1999.
- Ezherî, Muhammed İvad. *Mur‘eb, Tehzîbu’l-Luga*. Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsi’l-Arabî, /1422/2001.
- Halîl b. Ahmed. *Kitâbu’l-‘Ayn*. thk. ‘Abdulhamîd Hindâvî, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1423/2003.
- Hasan el-Mustafevî. *et-Tabkâke fi kelimâti’l-Kur‘ân’i’l-Kerîm*. Merkezi Neşri Âsâri Allâmetu’l-Mustafevî, İran: 1385.
- Hökelekli, Hayati. *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2013.
- Hökelekli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2009.
- İbn Atiyye. *el-Muharraru’l-vecîz fi tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*. thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed, Beyrut: Dâru’l-Kütubi’l-İlmiyye, 1422/2001.

- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferâc Cemalüddîn Abdurrahmân bin Alî bin Muhammed. *Nüẓbetü'l-a'yüni'n-nevâzır fî ilmi'l-vüücüb ve'n-nezâir*. thk. Muhammed Abdülkerim Kâzım er-Râdî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 1984.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahmân bin Alî bin Muhammed. *Zâdü'l-Mesîr fî ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrezâk el-Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1422/2001.
- İbn Esir, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek. el-Mektebetü'l-İlmiyye, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmud M u h a m m e d et-Tennâhî, Beyrut: 1979.
- İbn Fâris. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. nşr. Muḥammed 'Abdusselm Hârûn, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İltuş, Cüveyriye. “Hz Peygamber'in İslam'ı Çocuklara Aktarış?”. *Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu, Peygamberimiz ve Çocuk*, 6 Kasım 2020, İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-'Arab*. thk. 'Abdullâh 'Aliyyu'l-Kebîr, Muḥammed AhmedHassullâh, Hâşim Muhammed eş-Şazeli, Kahire: Dâru'l-Me'arif, t.y.
- İsfahânî, Ebu'l Kasım Hüseyin b Muhammed el Mufaddal er-Râgıp. *eż-Zerî'a ilâ mekârimi'ş-Şerî'a -Erdemli Yol*. çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Kara, Ömer. “Kur'ân'da Ebeveyn-Çocuk İlişkinin Temelleri?”. *Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu, Peygamberimiz ve Çocuk*, 6 Kasım 2020, İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021.
- Karaalp, Cahit. “Kur'ân'da Sınanma ve Sınanmayı İfade eden Kavramlar”, *Dinî İlimler Bağlamında Deprem*. Aytepe-Karasu, (ed.), Ankara: Fecr Yayınlar, 2023.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007.
- Keskin, Hasan. “Çocuklarla İlgili Ana Babaya Yapılan Kur'ân'î Uyarılar”, *Kur'ân'ın Nüẓlününün 1400. Yılı Münasebetiyle Kur'ân'da Aile Sempozyumu*. İzmir- Soma, 10-11, Aralık 2010.
- Kırca, Celal. *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2009.
- Kurtubî, Ebû Abdullâh. *el-Câmi' li-abkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim İtfiş, Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin el-Haccâc. *Sabîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Okuyan, Mehmet. *Kur'ân-ı Kerîm'de Çökânamluluk*. İstanbul: Düşün Yayınları, 2013.
- Razi, Ebu Abdillah Fahrüddin Muhammed b. Ömer Hüseyin. *Mefâtihu'l gayb/ et- Tef-*

- srîru'l kebîr*. 3. Basım, Beyrut: Dâru İhyâ-i t- Turâsî'l Arabî, 1420/1999.
- Sami, Şemseddin. *Kâmus-u Turkeî*. İstanbul: Bedir Yayınları, ts.
- Soysaldı, Mehmet. *Kur'ân-ı Kerim'in Evrensel Mesajı*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Turkî, Kahire: Dâru Hecc, 2001.
- Tarhan, Nevzat. *Güzel İnsan Modeli*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Turan, İbrahim. *Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Ebeveyn-Çocuk İlişkisi*. On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 35, 85,(2013), 71- 104.
- Yaman, Ertuğrul. *Değerler Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Yıldız, İbrahim. *Kur'ân, İnsan ve Yanlış -Psikososyal Bir Okuma*. Bursa: Emin Yayınları, 2019.
- Yıldız, İbrahim. "Kur'ân'a göre İlahî İmtihan Bağlamında Çocuk". *Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu, Peygamberimiz ve Çocuk*, 6 Kasım 2020, İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021.
- Yörüköğlü, Atalay. *Gençlik Çağı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1986.
- Zebîdî, Ebu'l Feyz Muhammed b. Muhammed el-Murtaza. *Tâcü'l-Arûs*. thk. Anonim, Dâru'l-Hidâye, t.s.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve u y üni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1407/1986

KÜRESELLEŞMENİN OYUNCAKLARDAKİ ETKİSİ BAĞLAMINDA AİLELERİN OYUNCAK SEÇİMİNDEKİ ROLÜ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Betül AŞKIN*

Giriş

Aile, en küçük toplumsal kurumdur. Her aile bireyinin sahip olduğu haklar olduğu gibi sorumluluklar da bulunmaktadır. İslam'da aileler için göz aydınlığı olarak nitelendirilip emanet edilen çocuk, doğumuyla birlikte ebeveynlerine sorumluluk yükler. Çocuğun fiziken ve ruhen sağlıklı yetişip topluma katılmasında, en yakın çevresi olması itibariyle ailenin rolü büyüktür. İslâm düşünürlerinden İmam-ı Gazâlî ailenin çocuk eğitimindeki önemini “...Çocuk anne ve babanın yanında ilâhî bir emanettir. Onun kalbi sâfî bir cevherdir. Kendisine iyilik telkin edilir ve iyi işler yaptırılırsa, çocuk iyi insan olarak yetişir; dünya ve ahirette saadete ulaşır. Onun böyle yetiştiren anne-baba, muallim ve mürebbi de sevapta ona ortak olur...” şeklinde ifade etmektedir.¹ Çocuk dünyaya geldiği andan itibaren sevgi, güven, bağlılık gibi duygularını destekleyen ebeveynlere ihtiyaç duyar. Çocuk birçok ilkle ailede karşılaştığı gibi çocuğun en yakın çevresi olan aile ortamında ilk dini bilgi ve tutumlarla tanışır. Çocuk için en yakın çevresi olan aile bir rol modelidir. Ailenin tutumu ve seçimleri çocuğun kimlik inşasını etkilemektedir. Henüz

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı.

¹ H. M. Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (İstanbul: Temel Neşriyat, 1986), VIII, 1474.

doğruyu yanlış ayırt edemeyen çocuklar için aileler güvenli alanlar oluşturmakla yükümlüdür. Aileler, çocukları için pek çok alanda seçim yaparak onlara rehberlik etmektedir. Bu tercihlerden biri de oyuncaklardır.

Günümüz oyuncak piyasasını incelerken bunu içinde bulunduğumuz küreselleşme süreçlerinden bağımsız ele almak mümkün değildir.² Oyuncaklar küresel sermayenin ihtiyaç ve beklentilerine göre şekillenmekte, ulaşılmak istenen tüketim toplumunda büyük pay sahibi olmaktadır. Büyük şirketler, kendi ideolojilerini yansıtan tek tip oyuncaklarla reklamlar ve sosyal medya aracılığıyla dünyanın en ücra yerlerine ulaşma imkânı elde etmektedir. Elbette geleneksel rollerini yerine getiren oyuncaklar varlığını korusa da oyuncakların genel manada farklı bir role büründüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Oyun ve oyuncakın çocuğun hayatındaki yeri dikkate alındığında çocuğu doğru oyuncakla buluşturabilmekte, oyuncak seçiminde ailenin ne kadar önemli bir sorumluluk altında olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, küreselleşmenin oyuncaklar üzerindeki etkisi doğrultusunda oyuncakın işlevindeki değişimi incelenmek, oyun ve oyuncak seçiminde ailelerin dikkat etmesi gereken hususları tespit etmeye çalışarak ailelerde doğru oyuncak seçme sorumluluğuna işaret etmektir. Oyuncakın çocuk gelişimindeki önemi hususunda ailelerin bilgilendirilmesi ve rollerinin yeniden tartışılmasıdır. Dijital/sanal oyunların günümüzdeki durumu çalışmaya dahil edilmemiştir.

1. Çocuk Gelişiminde Oyun ve Oyuncak

Toplumsal bir varlık olan insanın toplumsallaşmasını destekleyen önemli araçlardan biri oyundur. Oyun oynamak; beslenme, barınma, eğitim, sağlık, vatandaşlık gibi temel haklardan birisidir. “Oyun fiziksel, bilişsel, dilsel, duygusal ve sosyal gelişimin temeli olan gerçek hayatın bir parçası ve çocuk için en etkin öğrenme sürecidir.”³ Pek çok yetişkin için ilk etapta oyun bir eğlenme aracı olarak nitelendirilse de oyunun bireysel ve toplumsal açıdan işlevleri bulunmaktadır. Birey, oyun ile hayatı öğrenmeye başlayarak toplumun bir

² Fulya Sormaz, Hülya Yüksel, “Değişen Çocukluk, Oyun ve Oyuncakın Endüstrileşmesi ve Tüketim Kültürü”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/3 (2012), 994-995.

³ Necate Baykoç Dönmez, *Oyun Kitabı*, (İstanbul: Esin Yayınevi, 1992), 3.

üyeyi olmaya hazırlanır.⁴ Oyun, birey açısından, insanı, hayatı, toplumu, dünyayı, kuralları, davranışları tanımada, uygulama biçimlerini öğrenmede önemli rol üstlenerek bireyin toplumun bir üyesi haline gelmesine yardımcı olur. Toplum açısından ise düzene, uyum sağlamaya, dayanışmaya, iş bölümüne, toplumsallaşma yoluyla yeni üyeler kazandırarak toplumun sürekliliğine katkıda bulunur.⁵ Oyun, çocuğun özelde toplumuna ve genelde de yaşadığı dünyaya uyumunu sağlamakta, yeni öğrenme yaşantılarını da mümkün kılmaktadır.⁶ Çocuk, o toplumun kurallarını en doğru ve kolay şekliyle oyunda ve oyunla öğrenmektedir. Oyun doğal ve etkili bir öğrenme ortamı sunmaktadır.⁷ Çocuklar, oyunları ve oyuncakları sayesinde doğal ve sosyal çevresini, kendi yerini ve rolünü, kendi gücünün sınırlarını öğrenmekte ve bunları yaparken eğlenerek vakit geçirmektedir. Kendisini bekleyen yetişkinlik dönemine ve bu hayattaki görevlerine kendisini hazırlamaktadır.⁸ Öte yandan çocukların oyunda olayları değerlendirmeleri çözüm aramaları ve yeni davranışlar kazanmaları sebebiyle birbirleriyle etkileşimde ve iletişimde olmalarına imkân sağlamaktadır. Bu sebeple oyun, etkili bir iletişim aracı olarak görülmektedir.⁹

Oyun, herhangi bir materyale ihtiyaç duyulmadan doğal ortamda oynandığı gibi çoğu oyun, nesnelere katılımıyla şekillenmektedir. Çocukların oynarken kullandıkları her türlü materyal çocuk için birer oyuncaktır. Oyuncak, bilişsel, fiziki, psiko-sosyal başta olmak üzere tüm gelişim alanlarını destekleyen, hayal gücünü geliştiren, kendini keşfetmesine yardımcı oyun malzemeleridir.¹⁰ Öğrenmeye yardımcı olması açısından oyuncakların eğitimsel bir işlevi bulunmaktadır. Esasında her oyuncakın açık ve gizli işlevleri bulunmaktadır. Açık işlevi, çocuğun eğlenerek büyümesine destek olurken gizli işlevi oyuncakta yüklenen rol ve değerlerde saklıdır. Dinsel anlamlar kazanma, piyasada meta olma

⁴ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019), 176.

⁵ Saniye Vatandaş, “Oyun ve Oyuncak: Teknolojik ve Toplumsal Dönüşüm Sürecinde Oyun ve Oyuncakın Anlamsal ve İşlevsel Değişimi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11/28 (2020), 914.

⁶ David Elkind, *Oyunun Gücü*, (İstanbul: İmge Kitabevi, 2011), 9-16

⁷ Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Rub Sağlığı*, (İstanbul: Özgür Yayınları, 2019), 66-67.

⁸ Ayla Oktay, *Yaşamın Sibirli Yılları: Okul Öncesi Dönem*, (İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 2002), 261-262.

⁹ Kim Susan Blakely, “Parents Conceptions of Social Dangers to Children in the Urban Environment”, *Children’s Environments*, 11/1 (1994), 43.

¹⁰ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 183.

gizli işlevlerine bir örnektir. Egemen ideolojik sistemler oyuncaklar üzerinden kendilerine zemin oluşturmakta, ideolojilerini yaygınlaştırmaktadır.¹¹ Çocuk için oyun ne kadar önemliyse, oyuncak da oyunun bir ögesi olması açısından o kadar önemlidir.

Oyuncağın tarihi serüvenine baktığımızda oyun kadar eskiye dayanır. Nitekim oyuncak, oyunla bütünleşmiştir ve birbirinde ayrı düşünülemez. Oyuncak, çağının tanığı olup gerek halk arasında basit malzemelerden üretilen, gerek gelişmiş sanayi ürünü olarak yapıldığı dönemin ekonomik, toplumsal ve kültürel özelliklerini yansıtmaktadır.¹² Nielman oyuncakların dönemini yansıtmaya dair görüşü şu şekildedir: “Oyuncağın gelişiminden toplumsal ve ekonomik koşulları ve bunların değişimini bir dereceye kadar öğrenebilirsiniz; çünkü oyuncaklar ilgili oldukları çağın aynasıdır. Ortaçağda oyuncakların şövalye ve atlarla ilgili olması hiç de şaşırtıcı değildir. Bu nedenle, insanların ve içinde yaşadıkları çevrelerin özelliklerini, söylencelerini ve geleneklerini dikkate almak gerekir. Oyuncaklar bütün bunlara işaret eder ve tipik damgasını basar; böylece Rus ve Çin oyuncacı kolaylıkla ayırt edilebilir”¹³

Oyuncakların tarihinin insanlığın tarihi kadar eski olduğu hatta hayvanların da oyun onayarak öğrendikleri dikkate alındığında insanlık tarihinden öncesine dayandığı tahmin edilmektedir. İlk oyuncakların yapıları itibarıyla korunak günümüze kadar muhafaza edilmesi güç olmakla birlikte korunabilen oyuncakların bile kendileri ve dönemlerine ilişkin bilgi verme özellikleri sınırlı kalmıştır. Sonneberg’deki Alman Oyuncak Müzesi dünyanın en ünlü tarihi oyuncak koleksiyonlarından biridir. Buradaki oyuncaklar çağlarını yansıtan ayna durumundadır.¹⁴ İlkçağda basit oyuncakların ardından Ortaçağ’da dövme demirinden hayvanlar, tahtadan bebekler yapılmıştır. Avrupa’da oyuncak sanayinin köklerinin Ortaçağ’a dayandığı düşünülmektedir. İslam dünyasında taş, çamur, tahta, bitki türleri ve kemik gibi doğal malzemelerden yapılan oyuncaklar, günlük yaşamı yansıtan oyunlar için kullanılmıştır. Batı tipi oyuncaklar, özellikle

¹¹ Kemal İnal, *Modernizm ve Çocuk: Geleneksel, Modern ve Postmodern Çocukluk İmgeleri*. (Ankara: Sobil Yayıncılık, 2007), 53-54.

¹² Bekir Onur, *Oyuncaklı Dünya Oyuncağın Toplumsal Tarihi*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2010), 54.

¹³ Helmut Niemann, “Oyuncağın Gelişim Tarihi”, Çev. Bekir Onur, *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 24/1 (1991), 58.

¹⁴ Niemann, “Oyuncağın Gelişim Tarihi”, 55.

Osmanlının 18. asırda Avrupa'ya açılmasıyla beraber Osmanlı coğrafyasında görülmeye başlanmıştır.¹⁵

Araştırmalar, çocuk eğitiminin öneminde artan bilinç ile birlikte oyuncakın gelişiminin 18. yüzyıla birlikte hızlandığını göstermektedir.¹⁶ 19. yüzyılın ilk çeyreğinde bebekler ilk kez porselenden yapılmaya başlanırken, sanayi devrimiyle metal daha fazla detaylı işlenmiş bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Sanayi devrimi, endüstrinin gelişmesi ve ekonomik şartların düzemesiyle oyuncaklar, farklı malzemelerden ve seri üretim olarak hazırlanmaya başlamıştır. 20. Yüzyılda plastik oyuncakların artışı görülmekte olup bu durum 20. yüzyılın üretim araçlarının ve malzemelerinin durumunu yansıtmaktadır.¹⁷ M.Ö. Anadolu'da topraktan yapılmış çingiraklar, testiler, çeşitli malzemelerden yapılmış atlar, kumbaralar, tekerlekli kuşlar ve tavuklar, kuklalar ve topaç örnekleri çocukların bunlarla oynadığını göstermekte, oyuncakların kırsal bölgelerde doğadaki malzemelerden hazırlandığı ve çoğunlukla el yapımı ürünler olduğu bilinmektedir.¹⁸

Son dönemde gelişmiş, çok çeşitlenmiş ve elektronikleşmiş bir oyuncak endüstrisini küresel ölçekte görmek mümkündür. Plastik için zararlı yönleri konuşulmaya başladıkça son dönemlerde Türkiye'de ve dünyada bazı ailelerin el organik malzemelerden üretilen el yapımı oyuncaklara yönelmesine sebep olmuştur.¹⁹ Ahşap oyuncaklar, kumaş bebekler, amigurumi oyuncakları talep görmeye başlamıştır. Ancak bu tür oyuncaklara yüksek maliyet sebebiyle herkesimin ulaşması mümkün olmamaktadır. 21. yüzyılda oyun evrimsel bir süreçten geçerek dijitalleşmeye doğru ilerleme kaydetmiştir. Bilgisayar oyunları gelişmiş, oyunlar bam başka işleve bürünmüştür. Yaratıcılık gerektiren oyunlardan ziyade, asosyal, masa başında saatlerce kalıp az hareket eden, ebeveynlerden uzakta ve yalnız çocukların varlığına neden olan oyunlar türemiştir.

¹⁵ Bekir Onur, "Tarih Boyunca Oyunlar ve Oyuncaklar", *AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 25/2 (1992), 372.

¹⁶ Onur, "Tarih Boyunca Oyunlar ve Oyuncaklar", 368.

¹⁷ Niemann, "Oyuncağın Gelişim Tarihi", 58.

¹⁸ Nurcan Koçak, "Geleneksel Türk Oyuncakları", *9. Ya-Pa Okul Öncesi Eğitimi ve Yaygınlaştırılması Semineri*, (Ankara: Ya-Pa yay., 1993), 6-7.

¹⁹ Neriman Morkoç, Mizrap Polat, "Oyuncakların Çocukların Kültürlenme ve Sosyalleşmelerine Etkileri: Barbie Bebekler Örneği", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25/4 (Aralık 2023), 1563.

Günümüzde oyuncaklar farklı yapısal malzemelerden farklı formlarda hazırlanmaktadır. Kaliteli doğal malzemelerden hazırlanan oyuncaklar karşımıza çıkarken hem mental hem de fiziken sağlığa zarar verebilecek oyuncaklarla da karşılaşmaktadır. Öte yandan iyi-kötü oyuncak ayırımı yapabilmek oldukça güçtür. En iyi oyuncuğun, çocuğun tekrar tekrar oynamak isteyeceği ve her defasında ona daha çok oyun ve daha fazla haz veren, çocukta merak uyandıran, kasları çalıştıran, girişimciliği ve hayal gücünü zenginleştiren, çocuğu problem çözmeye yönlendiren oyuncak olduğu ifade edilmektedir.²⁰ İyi oyuncuğun en kaliteli malzemededen yapılan oyuncak olduğunu söylemek doğru olmayacaktır.

2. Küreselleşme ve Oyuncak İlişkisi

Oyuncak piyasasını incelerken bunu içinde bulunduğumuz küreselleşme süreçlerinden bağımsız ele almak mümkün değildir. Küreselleşme ile birlikte tüm dünyada çokuluslu şirketlerin egemenliği artarken ulus devletleri bu şirketlere hizmet eder durumuna gelmiştir. Ekonomik küreselleşme ile birlikte sermayenin hayali tek tip mağazaların, restoranların, filmlerin, kıyafetlerin, birbirinin aynı ürün ve hizmetlerin tüm dünyayı kuşatmasıdır. Çünkü böyle bir dünyada insanların arzuları ve zevkleri çok uluslu şirketlerin ürünleri ile birebir uyumlu hale gelmektedir.²¹

Küreselleşme, tüketim toplumu inşa etmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla, kapitalizm belli ürünleri sunar ve bunların “ihtiyaç” olduğunu öne sürer. Yani, “ihtiyaç” icat edilir, yeniden üretilir; çünkü kapitalizmin kendisini yenilemesi gerekir.²² Böylece tüketim toplumuna meşruiyet kazandırılmaya çalışılır. Yeni üretilen nesnelere ihtiyaç olduğu algısı oluşturulduğunda ardı sıra satın almak ve tüketmek gelir. Bu toplumda yetişkin ve çocuk ayırımı yoktur, her kesime hitap eder ve toplumu tek tipleştirme önemlidir. İhtiyaçın analiz etme ihtiyacı hissetmeyen tüketici tipini hedefleyen küreselleşme bize tüketim çarkının taleplerine uygun olarak kolay-şekillenebilen, sürekli can sıkıntısı içinde olan, tatminsiz, mutsuz, hazırcı, tüketim-marka-kimlik üçgeninde tükettikçe rahatlayan,

²⁰ Sandra W. Russ, “Play, Creativity, And Adaptive Functioning: Implications For Play Interventions”, *Journal of Clinical Child Psychology*, 27/4 (1998), 469-480.

²¹ Allen D. Kanner, “Globalization and the Commercialization of Childhood”, *Tikkun*, 20/5(2005), 50.

²² J. Baudrillard, “Bir Tüketim Kuramı Üzerine”, çev. Olcay Osman Kunal, *Cogito*, 5 (1995), 98.

gerçekte yetişkinlerden çok da farklı olmayan küresel, kapitalist düzene uygun yeni bir çocukluk tipini de işaret etmektedir.²³ Çocuğa yatırımın, geleceğin yetişkinine yatırım olması bağlamında düşünüldüğünde ulusal ve küresel sermayenin en çok yatırım ve faaliyet yaptığı alanların başında çocukların dünyası ve özelliklerle çocukların oyun dünyası gelmektedir.²⁴ Bu ekonomik küreselleşme çıkarları paralelinde, tüm dünya genelinde kendi ideolojileriyle şekillendirebilecekleri tek tip bir çocuk kültürü yaratılmasına öncülük etmektedir.²⁵ Dünyadaki oyuncak üreticileri, pazarlama yapacakları ülkelerin çocuk oyunlarını inceledikten sonra, oyun ve oyuncak üretimi ve pazarlamasını gerçekleştirmektedirler.

Geçmişten günümüze oyunun anlamında ve işlevinde önemli değişimler olduğu gibi bu doğrultuda oyuncuğun şeklinde ve niteliğinde de önemli değişimler gerçekleşmiştir. Toplumsal değişim ve dönüşümler oyunun anlam ve işlevini, bilimsel ve teknolojik gelişmeler ise oyuncuğun şeklini ve niteliğini değiştirmiş, yeni oyuncakların oluşturulmasını mümkün hale getirmiştir.²⁶ Sanayi devrimi dünyada birçok şeyin başlangıcı olduğu gibi, oyuncaklar üzerinde de şekil ve anlam açısından önemli değişikliklere sebep olmuştur. Makine gücüyle üretime başlanmasıyla oyuncaklarda seri üretime geçilmiş, dolayısıyla da birbirinin aynısı olan oyuncaklar üretilmeye başlanmıştır. Önceden her çocuk için özel olarak hazırlanan, hatırası olan el emeği biricik oyuncaklar seri üretimle birlikte ticari meta haline gelmiştir. Çocuğa özgü ve özel olmaktan çıktığı için onlarca ve hatta yüzlerce oyuncak olmasına rağmen, çocuklar hepsinden çabuk bıkip bırakmaktadır. Maalesef ki bu süreçte çocuklar tarih boyunca yaptıkları gibi oyuncakla oynamak yerine, oyuncuğa sahip olmayı arzulamaya başladı. “Oyuncak, oynanan bir şey olmaktan çıkıp sahip olunan bir şey haline gelmiştir”.²⁷ Oyun ve oyuncak çoğu kez asıl işlevlerini yerine getiremeyen, satın alınmakla karşısındakini eğlendiren bir forma dönüşmektedir.

Albert Bandura'nın gözleme dayalı öğrenme olan Sosyal Öğrenme Kuramına göre çocuk sosyal bir varlıktır ve çevresini gözleyerek ve model alarak

²³ Şengül Hablemitoğlu, “Küreselleşmenin Bedelini Çocuklar Ödüyor”, *Bağımsız Özel Sayı*, 1/7 (2009), 20-23.

²⁴ Nebi Özdemir, *Türk Çocuk Oyunları*, (Ankara: Akçağ Yay., 2006), 1/451.

²⁵ Sormaz-Yüksel, “Değişen Çocukluk, Oyun ve Oyuncuğun Endüstrileşmesi ve Tüketim Kültürü”, 995.

²⁶ Vatandaş, “Oyun ve Oyuncak”, 924.

²⁷ Vatandaş, “Oyun ve Oyuncak”, 925-926.

öğrenmektedir. Bandura'ya göre cinsiyet rolleri çocuğun diğer şeyleri öğrenmesi ile aynı şekilde, pekiştirme ve taklit yolu ile kazanılmaktadır.²⁸ Bu kapsamda çocuğun oyun oynadığı, hayal dünyasını kurguladığı, kimi zaman kendine model yaptığı oyuncakları ele aldığımızda oyuncakların önemi başka bir formda karşımıza çıkmaktadır. Kendine rol model aldığı, eğlenerek oynadığı ve kendince anlamlar yüklediği oyuncakların üretilme ideolojisinden çocuğun etkilenmemesi su götürmez bir gerçektir.

Çizgi filmlerin yeni oyuncaklar üretilmesi ve çocukların bu oyuncakları satın alması açısından büyük önem taşır. Yeni üretilen oyuncaklar genellikle tek merkezden gönderilmekte, çocuklar aynı oyuncakları bilmektedir. Farklı kültür ve coğrafyalarda yaşayan çocuklar aynı lisanslı karakterleri benimseyerek ürünlerini almaktadır. Beğenilen pek çok çizgi karakter, oyuncak olarak üretilmesinin yanında kırtasiyeden tekstile, müzikten mobilyaya kadar birbirinden farklı pek çok alanda karşımıza çıkmaktadır.²⁹ Bu da daha çok tüketime teşvik etmektedir. Akşam yattığı yastıkta, okulda elindeki kaleminde, eve geldiğinde çizgi film izlerken gün içinde pek çok karşılaştığı karakter oyuncaklar, çocukların adeta dünyasını sarmış durumdadır. Bu karakterler hayatın bu denli içerisindeyken çocuğun şahsiyetinin şekillenmesinin dışında kalamayacağını söyleyebiliriz. Nitekim bunun örneklerini günümüzde açıkça görmekteyiz. Bu kapsamda birkaç karakter oyuncakını inceleyeceğiz.

Amerikan Mattel firması tarafından üretilen Barbie bebekler kız çocuklarına standartlaştırılmış vücut ve yüz hatlarına sahip, işi eğlenmek ve daha fazla eşyaya sahip olmak olan bir yaşantıyı sunmaktadır. İdeal vücut ölçülerini belirleyip bunu empoze eden, mükemmelliği temsil eden bir simge olmuş durumdadır.³⁰ Fiziksel anlamda mükemmelliğin ve güzelliğin simgelenmesi beraberinde birçok örtük mesajı da barındırmaktadır. Zayıflık, şıklık, bakımlı olmak, çekicilik vb. bütün bunların doğal sonucuna, özellikle şıklık ve bakımlılığın, tüketime yönelme davranışıdır. Barbie'nin evi, elbiseleri, gardırobu ve

²⁸ A. Bandura, Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective, *Asian Journal of Social Psychology*, 2 (1999), akt. Mustafa Bayrakçı, "Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması", *SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (2007), 201.

²⁹ Nilgün Türkmen, "Çizgi Filmlerin Kültür Aktarımındaki Rolü ve Pepee", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36/2 (2012), 141.

³⁰ Dilara Buket Tatar, "Modernleşmeden Postmodernleşmeye Barbie", *Hacettepe HFD*, 6/1 (2016), 184.

Barbie arabası gibi çeşitleri tüketim çılgınlığını ayrı bir boyutta desteklemektedir.³¹ Barbie'ler çocukların 'beden algısını' oldukça etkilemektedir. Helga Dittmar ve iki arkadaşı tarafından konuyla ilgili araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda Barbie bebeklerle oynayan kızların, normal ölçülü bebeklerle oynayanlara göre vücutlarından daha fazla mutsuz olduğu görülmüştür.³²

Spiderman önce sinemada daha sonra ise çizgi film olarak oldukça ilgi görmüştür. Çocukların ilgi gösterip beğendiği bir fenomen haline dönüşmüştür. Kıyafetlerindeki renkler Özellikle A.B.D. bayrağını çağrıştırmaktadır. Maske takarak gizemli bir görünüşü olan bu oyuncak Amerikan kültüründeki bireyciliği ve üstün gücü temsil etmektedir. Doğüstü güçlere sahiptir ve kötülerle tek başına mücadele etmektedir. Bulunduğu yerde adalet tek bir kişi tarafından sağlanmaktadır. Kötülerle tek başına mücadele eden, adaleti sağlayan bir başka kahraman Batman'dir. Spiderman'da olduğu gibi Amerikan kültüründeki bireyciliği ve üstün gücü temsil etmekte, Amerikan kültürünü ve değerini yansıtmaktadır.³³

Özel güçlere sahip olan kahramanlar, ancak özel güçlere sahip olanların kötülerle mücadele edebileceği, adaleti sağlayabileceği, normal insanların kötülerle mücadele edemeyeceği algısı oluşturmaktadır. Kötüyle mücadele tek kişinin göreviymiş gibi algılanmakta, kişiye sorumluluğu unutturulmaktadır. Ancak İslam dini "emr-i bi'l ma'rûf nehy-i anil münkeri" her Müslümana vazife addetmiştir.³⁴ "Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltme cihetine gitsin ki bu imanın en zayıf derecesidir."³⁵ hadis-i şerifinden de anlaşılacağı üzere imkanlar dahilinde kötülüğe müdahale etmek Müslümanların müşterek sorumluluğudur. Bahsi geçen karakterler İslam kültürü değerleriyle tamamen ters düşmektedir.

³¹ Şirin Şinikçi, "Barbie Bebeklerin Çocukların Sosyo-Duyusal Gelişimlerine Etkisi", *I. Uluslararası Türk Dünyası Çocuk Oyun ve Oyuncakları Kurultayı* Eskişehir. (Eskişehir: TÜDÇO-OK, 2015), 747.

³² Şinikçi, "Barbie Bebeklerin Çocukların Sosyo-Duyusal Gelişimlerine Etkisi", 750.

³³ Kadriye Onar, *Popüler Kültür Ürünlerinin Çocuk Oyuncaklarına Yansıması ve Oyuncaklar Üzerinden İnşa Edilen Kültürün Sosyolojik Analizi*, (Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 68.

³⁴ Âl-i İmrân 3/104.

³⁵ Müslim, İman 78.

Barbie'ler tüketim toplumun inşasında alışveriş boyutunda önemli rol oynamıştır. Öte yandan ideal vücut ölçüsü dayatması toplumda vücudunu beğenmeyip estetik yaptırmaya yönelimde oldukça artış görülmektedir. Barbie vücut ölçüleri yanında Barbie gülüşü estetiği son dönemde dikkat çekmektedir. Barbie filminin gişe rekorları kırması, yılların yatırımının bir sonucudur³⁶. Çocuklar çizgi filmlerini izledikleri karakterle tanıdık geldikleri için onların oyuncaklarını almaya yönelmekte, elinde karakterle büyüyen çocuk o karakterin sinema filmine rağbet göstermektedir. Arada sıkı bir kısır döngü bulunmaktadır

Mutfak seti, ev eşyalarının minyatürleri, makyaj malzemesi setleri, araba koleksiyon setleri, inşaat ve tamir seti gibi yapı oyuncakları, tüketimi artırmak için kız ve erkek oyuncaklarını keskin bir şekilde ayırmaktır. Öte yandan son dönemlerde cinsiyetsizliğe dair kafa karıştırmak için oyuncaklarda cinsiyet belirsizliği görülmektedir. Erkek vücut formunda fakat kadın kıyafeti giymiş olan bebeklerin cinsiyeti anlaşılmamaktadır. Bu durum, anne-baba ve çocuklardan oluşan aile kurumunun temelini zarar verecek boyutlara doğru ilerlemektedir.

Son dönemlerde oyuncaklarda karşılaşılan sorunlardan biri de iğrençlik temalı oyuncaklardır. Son zamanlarda özellikle dışkı temalı oyuncaklar piyasaya sürülmekte, dışkı ile oyun oynama normalleştirilmektedir. Üzerinde dışkı resmi bulunan oyuncaklar, dışkı anahtarlıkları ve yastıkları daha pek çok alanda karşımıza çıkmaktadır. Dışkı teması doğal olarak fitraten önceleri yadırgansa da sonrasında normalleşti ve özellikle gençler arasında yaygınlaştı. Bu durum kişide iğrenme ve utanma duygusunu yitirmesine sebep olmaktadır. Esasında bu iki duygu insanı pek çok kötülüğü yapmasını engellemektedir. Bu duyguların yitirilmesi bir çekincenin kalmamasına sebep olmaktadır. Aileler bu hususta da bilinçli olmalı, gündemi yakından takip etmelidir.

3. Ailenin Oyuncak Seçimindeki Rolü

Aile; neslin devamını sağlayan, dünyaya gelen bireyi hayata hazırlayan, toplumun temelini oluşturan bir kurum olması sebebiyle tarih boyunca önemini korumuştur. Toplumlar, kültürel ve ahlaki değerlerini aile aracılığıyla gelecek nesillere aktarırlar.³⁷ Toplumda değişen ihtiyaç ve beklentiler doğrultusunda

³⁶ Bkz. Barbie 2023 (Erişim: 01.10.2024)

³⁷ Mustafa Köylü, "Ailde Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş (İs-

üzerine düşen sorumlulukları farklı kurumlarla paylaşmak durumunda olsa da bu paylaşımların sağlıklı biçimde yerine getirilebileceği ilk kurum ailedir.³⁸ Çocuğun bedensel, ruhsal ve sosyal açıdan sağlıklı gelişimi sevgi dolu bir ortamda yetişmesiyle ilişkili olduğundan bu ortamı hazırlayan ilk ve temel topluluk kuşkusuz ailesidir. Herkes, ailesinin bedensel özellikleri gibi, düşüncelerini, inançlarını, tutumlarını da taşır. Bütün bunları çoğu zaman farkında olmaksızın ailenin hayatından, uygulamalarından devralır.³⁹

İslam dini aileye büyük önem vermiştir. Kur'an-ı Kerim'de "İçinizden kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp aranızda sevgi ve rahmet var etmesi Allah'ın varlığının delillerindedir. Bunda düşünen insanlar için dersler vardır."⁴⁰ buyrulur. Evlilik bağı ile kurulan aile, çocukla tamamlanır. Çocuklar Allah'ın anne babaya bir emanetidir. Allah, anne babaya emanet olarak verdiği çocuğa karşı büyük sorumluluklar yüklemiştir. "Ey inananlar! Kendinizi ve ehlinizi cehennem ateşinden koruyunuz."⁴¹ İslam kaynaklarında aile ve çocuk eğitime dayanak olarak gösterilen bu ayette, insanın hem kendisi hem de ailesini ateşten koruması istenilmektedir. Kişinin kendisini ateşten koruması, Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etmesi, ehlini/ailesini ateşten korumanın yolu ise onlara dinî eğitim vermektir.⁴² Aynı zamanda korumak, kişiye dostunu düşmanını, doğruyu yanlış tanıtmaktır. Aile, çocuğunu bu konuda rehberlik etmelidir. Bu, Kur'anî bir eğitim metodudur. Kur'an-ı Kerim'de Allah, insana dostunu düşmanını, doğruyu yanlış tanıtmakta, insanın yanlış olana meyletmemesi için onu uyararak korumaktadır. Hz. Peygamber; "Her çocuk İslâm fitratı üzere doğar. Bu hal konuşma haline kadar devam eder. Onu ebeveyni Yahudi, Hristiyan, müşrik veya Mecusi yapar"⁴³ buyurmaktadır. Hadisin içeriğinden insanın yaratılış yönüyle, iyi ve güzele yönelmeye elverişli olduğu anlaşılmakta ve bunun yanında, din eğitiminde en etkin faktörün aile olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁴ İslâm düşünürlerinden

tanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 314.

³⁸ Atalay Yörükoğlu, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk* (İstanbul: Özgür Yay.,1989), 45-53.

³⁹ Mehmet Zeki Aydın, "Müslüman Ailede Çocuk ve Çocuk Eğitiminde Sorumluluklar", *Çocuk ve Medeniyet*, 6/12 (2021), 54.

⁴⁰ Rum 30/ 21.

⁴¹ Tahrim 66/ 6.

⁴² Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul, 1979), VII/5122-5123.

⁴³ Buhârî, "Cenâiz", 78; Müslim, "Kader", 23, 25.

⁴⁴ Yurdağül Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi* (Ankara: TDV Yay, 1994), 24.

İmam-ı Gazâlî ailenin çocuk eğitimindeki önemini şöyle vurgulamıştır: “...Çocuk anne ve babanın yanında ilâhî bir emanettir. Onun kalbi sâfî bir cevherdir. Kendisine iyilik telkin edilir ve iyi işler yaptırılırsa, çocuk iyi insan olarak yetişir; dünya ve ahirette saadete ulaşır. Onun böyle yetiştiren anne-baba, muallim ve mürebbi de sevapta ona ortak olur...”⁴⁵

Ailenin çocuk eğitiminde üzerine düşen görevleri bulunmaktadır. Yıldız, Kur’an ayetleri ışığında ailenin görevleriyle ilgili yaptığı çalışmasında ailenin görevlerini biyolojik, ekonomik, koruyuculuk, psikolojik, eğitim olmak üzere genel hatlarıyla beş başlıkta toplamıştır. 1. Ailenin varlığını koruyan, neslin devamını sağlayan biyolojik görevin hakkıyla yerine getirilebilmesi için; nikâh ve talak için konulan kurallar, zina yasağı, zinaya giden yolların kapatılması için verilen tavsiyeler. 2. Aile fertlerinin her türlü maddi ihtiyaçlarını karşılayacak olan ekonomik görev için; dünya ahiret dengesini korumak şartıyla çalışmaya teşvik etme, helal kazanç, çocukların ve annelerinin, ebeveynin bakım ve ihtiyaçlarını giderme, aile içi dayanışma konuları. 3. Aile fertlerini her türlü maddi ve manevi zarara ve günaha karşı koruyuculuk görevi için; eşlerin birbirlerinin örtüsü olması, aileyi cehennem ateşinden korumak için dinî emir ve yasaklara riayet etmek, Hz. İbrahim’in babasını, Hz. Nuh’un oğlunu cehennemden korumak için onları Hakka davet etmeleri. 4. Aileyi huzur içinde yaşanan bir çatı haline getiren, duygusal dengenin geliştirilmesine olanak veren psikolojik görev için; eşler arasında meveddetin ve rahmetin var olması, aile içinde sevgi, saygı, hürmet ve güvenin tesisi için uyulması gereken kurallar. 5. Aile fertlerinin kendine, ailesine ve topluma faydalı olarak yetiştirilmesi ve sosyalleştirilmesini sağlayan eğitim görevi.⁴⁶ Aydın ise anne babanın çocuğuna karşı görev ve sorumluluklarını; “evlilik öncesi sorumluluklar, hamilelik dönemi sorumlulukları, doğum sırasındaki sorumluluklar, helal nafakayla beslemek, dua etmek, güzel ad koymak, çocuğun bakımı, gözetilmesi ve emzirilmesi, çocuklar arasında ayırım yapmamak, mahremiyet eğitimi, çocuğa öğretilmesi gereken bilgiler/ilimler, ahlak ve davranış kurallarını öğretmek” şeklinde sıralamaktadır.⁴⁷

⁴⁵ H. M. Gazâlî, *İhyâu ‘Ulûmi’-d-Dîn*, (İstanbul: Temel Neşriyat, 1986), VIII/1474.

⁴⁶ İbrahim Yıldız, “Kur’an Ayetleri Işığında Ailenin Görevi”, *Yakındoğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Aralık 2023) 9/2, 225-264.

⁴⁷ Aydın, “Müslüman Ailede Çocuk ve Çocuk Eğitiminde Sorumluluklar”, 58-77.

Görev ve sorumlulukların yerine getirilmesi önemli olduğu kadar takip edilen metod bir o kadar önemlidir. Metod; “Ulaşılmak istenilen hedefe en emin ve kestirme yollardan varmak için önceden bilerek ve şuurlu bir şekilde planlanmış ve programlanmış yoldur”.⁴⁸ Metod doğrultusunda eğitim sürecinde kullanılan materyaller, çocuğun karşılaştığı uyaranlardan her biri eğitimi etkilemektedir. Çocukların çoğu zaman rol modeli taklit etmeye meyilli olduğu göz önünde bulundurulursa etraftaki rol modellerin/uyanların temsil ettikleri de önemlidir. Çocuğun gelişiminde rol modelin önemi ile oyunun ve oyuncağın önemi ilişkilendirildiğinde ailelerin görev ve sorumluluğunda rol model/uyaran kapsamına alabileceğimiz doğru oyuncak seçiminin önemli yer tuttuğu göz ardı edilmemelidir.

Çocuk-oyun-oyuncak-öğrenme birlikte ele alındığında çocuğu doğru olanla buluşturma ailenin vazifesidir. Doğru metod takip edilmedikçe doğru materyal seçilmedikçe başarıya ulaşmak zor, geç ya da mümkün olmayacaktır. Öğrettiklerimiz doğru olsa da metod yanlış olursa istenilen sonuç elde edilemez ya da hedefe ulaşma süreci uzar. Kalıcı öğrenmeye imkân sağlayan oyun ve oyuncakların doğru/uygun seçilmesini metod ve materyallerin kapsamında değerlendirebiliriz. Buradan hareketle din eğitimi ve değerlerin kazandırılmasında bu değerleri yansıtmayan/taşımayan oyuncakların rol model olması eğitim faaliyetini olumsuz etkileyeceğinden ailenin görevleri arasında doğru oyuncak seçiminin de olduğu söyleyebiliriz. Çocuğun kendi kültürel ve etnik kökenini taşıyan oyuncaklara ihtiyacı bulunmaktadır.⁴⁹ Bize ait değerleri taşımayan oyuncaklarla değerlerimizi aktarmaya çalışmak zor ya da eksik olacaktır. Mahremiyete dair hiçbir emare taşımayan bir bebek elimizdeyken çocuklara mahremiyet eğitimini anlatmak ne kadar başarılı olur tartışılır.

Aileler doğru/uygun oyuncacı seçme görevini yerine getirebilmesi, öncelikle böyle bir sorumluluğu olduğunu bilmesine, oyuncanın çocuk gelişimindeki önemi ve şu anki küresel oyuncak piyasasının amacı hakkında bilgi sahibi olmasına bağlıdır. Çünkü durumun farkında olmayan bu yönde doğru adım atamayacaktır. Aileler çocuklara rehberlik etmeli, onları kendileri için uygun olana yönlendirmelidir. Bu noktada ailenin iletişim dili oldukça önemlidir.

⁴⁸ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 189.

⁴⁹ Ayten Egemen vd., “Oyun, Oyuncak ve Çocuk”, *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 5/2 (2004), 40.

Çevresindeki birçok uyaran vesilesiyle gelişimine uygun olmayan oyuncak almaya meyleden çocuklara, reddetme ve yasaklama diliyle yaklaşmak çocuklarda ters tepkiye sebep olabilir. Uzun uzadıya tekrarlanan öğüt verici, çocuk için sıkıcı açıklamalardan kaçınmak gerekir. Her çocuk farklıdır ve her ailenin çocuğuyla kurduğu iletişim farklıdır. Burada dikkat edilmesi gereken, çocuğu iyi tanıyıp onun dilinden anlamak ve o doğrultuda hareket etmektir.

4. Değerlendirme

Ailenin, çocuğun eğitiminde yer alan yetişkinlerin çocuğun eğitiminde bazı görevleri vardır. Bu görevlerinin başında çocuğun maddî/fiziki ihtiyaçlarının karşılanmasından sonra onun sosyalleşmesi gelmektedir. Toplumda kendine yer bulabilmesi için sosyalleşmeye ihtiyaç duyar. İnsanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen hukukî düzenlemelerin yanında dinî ve ahlaki kurallar önemli bir yer tutar. Bu kuralları çocuklara aktarırken ailenin çocuk için hazırladığı çevre ve çevredeki materyaller eğitimin önemli bir parçası olduğu göz ardı edilmemelidir. Din ve ahlak eğitiminde, toplumun sahip olduğu değerleri çocuğa aktarmada toplumun sahip olduğu değerlere, dini tutum ve davranışlara ters düşen objeler çocuğun elinde iken bu değerleri çocuğa kazandırmak, çocuğun içselleştirmesini sağlamak güçtür. Nitekim günümüzde çocuk eğitiminde görülen problemlerin sebeplerinden biri budur.

Çarşıda pazarda, internette ve televizyonda bu kadar sık karşılaştığımız ürünlerden çocukları uzak tutmak pek mümkün görünmemektedir. Evde sınırlarımızı çizdiğimiz ortamda karşılaşmalar bile okul ortamında çevresinin genişlemesiyle mutlaka karşılaşacaktır. Amaç yasaklama değil, neyin doğru neyin yanlış olduğunu çocuğa tanıtmaktır. Ailenin görevi çocuğun ileriki yıllarında doğruyu tercih etmesine yardımcı olmaktır. Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah insanoğluna dostunu düşmanını, doğruyu yanlış tanıtmakta, güzel olana yönlendirmektedir. Bu kapsamda din eğitimin amaçlarından biri de dostu düşmanını tanıtmak, doğruyu yanlış öğretmedir. Çocuk, iyi ile kötünün farkına varacak şekilde murakabe edilmelidir.⁵⁰

Yetişkinlerin oyuncak seçiminde takip edilebileceği yolları şu şekilde önerebiliriz:

⁵⁰ Bayraktar Bayraktar, *İslam'da Eğitim*, (İstanbul, 2002), s.148.

– Çocukların değerlerimizi yansıtmayan oyuncaklarla tanışması ertelenebilir. Bunun için öncelikle reklamlarla teması kesmek/kısıtlamak ilk adımdır. Çizgi film aralarında reklam vermeyen kanallar tercih edilmeli, gereken durumda diğer kanallara şifrelenmelidir. Çocuk o kanallarla tanışmadan evvelinde böyle bir uygulamaya gidilmelidir.

– Mümkün mertebe çocuklarla birlikte oyuncakçıya gidilmemelidir.

– Alınan ya da hediye gelen lisanslı ürünlerle bir süre oynadıktan sonra çocuğun ilgisi dağıldığı takdirde oyuncacı kaldırılma yoluna gidilebilir.

– O karaktere ait farklı ürünleri yetişkin kendi isteğiyle almaktan kaçınmalıdır. Yetişkin kendi isteğiyle çocuğu bu uyarılara maruz bırakmamalıdır.

– Yasaklamak çözüm değildir. Alternatif üretmek gerekir. Alternatiflerin olumlu yönleri üzerinde durularak o oyuncaklara dikkat çekilebilir. Çünkü inatlaşmak yasaklanana daha da cazip hale getirebilir.

– Çocuğun yaşına göre açıklamalarda bulunmak. Çocukların büyük çoğunluğu mantığına yatan konuşmalardan etkilenir ve çözüm önerilerine karşı uzlaşmacı tavır sergiler. Ancak inatlaşma boyutuna geçildiğini üstünlük mücadelesi ve kendini kanıtlama tutumunun baskınlığı görülür.

– Çocukları değer taşıyan oyuncaklarla buluşturmak, doğal olana yönelmek ve bu hususta çocuklara rol model olmak. Böylece çocuk ileriki yaşamında kendi sağlığı için doğal olanı tercih etmeye meyilli olabilir.

– Yakın çevremiz, oyuncak seçimimizdeki tutumumuz hakkında bilgilendirilmeli, çocuğa hediye alınacaksa bu doğrultuda tercihte bulunulmasına yönlendirilmelidir.

– Ailelere oyuncacığın önemi ve oyuncak seçiminde dikkat edilmesi gereken hususlarda farkındalık oluşturmak için eğitim kurumları başta olmak üzere çeşitli sahalarda seminerler düzenlenmeli

– Alternatif oyuncaklar araştırılmalı ve değerlerimizi yansıtan, doğal ürünlerden oyuncak üretilmeli.

– Aile büyükleri el işçiliğiyle çocuklara özel oyuncak hazırlayarak oyuncaklara değer yüklemelidir. Kendi çocukluklarını ve oyuncaklarını anlatmalı.

– Oyuncak alımı sınırlandırılmalı, aile fertleri ile birlikte geçirilen zaman artırılmalı.

Toplumda “Bizler de Barbie ile büyüdük ama bir sıkıntısını görmedik” diyen bir kesim de bulunmakta. Bunda haklılık payı vardır esasında. Bundan 30 yıl evvelinde genellikle çocuğun bir ya da iki bebeği vardır, zaman zaman onla oynar ama vaktinin çocuğunu sokakta arkadaşlarıyla ya da evde arkadaşlarıyla geçirir. O bebekle geçirdiği süre kısıtlıdır. Öte yandan sadece o bebeği vardır. Onun arabası, nevesimi kalemi vs. türlü yan ürünü yoktur. Yani onu hatırlatıcı uyaranlar sınırlıdır. Şimdilerde çocuklar kendini onlarla inşa etmekte, hatta gülüşlerini bile değiştirecek kadar.

Son olarak ebeveynlerin vazifesini şöyle özetleyebiliriz: Güzel şeylerin tohumunu atmak, tohumu dua ile beslemek ve sabırla filizlendiğini görmek. Nitekim “Kabul edilecek üç dua vardır: Mazlumun duası, misafirin duası ve anne babanın çocuklarına yaptığı dua.”⁵¹

Kaynakça

- Aydın, Mehmet Zeki Aydın, “Müslüman Ailede Çocuk ve Çocuk Eğitiminde Sorumluluklar”, *Çocuk ve Medeniyet*, 6/12 (2021), 47-78.
- Baykoç Dönmez, Necate, *Oyun Kitabı*, İstanbul: Esin Yayınevi, 1992.
- Bayrakçı, Mustafa, “Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması”, *SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (2007), 198-210.
- Bayraklı, Bayraktar, *İslam’da Eğitim*, İstanbul, 2002.
- Baudrillard, J. “Bir Tüketim Kuramı Üzerine”, çev. Olcay Osman Kunal, *Cogito*, 5 (1995), 98.
- Blakely, K. S., “Parents Conceptions of Social Dangers to Children in the Urban Environment”, *Children’s Environments*, 11/1 (1994), 16-25.
- Egemen, Ayten vd., “Oyun, Oyuncak ve Çocuk”, *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 5/2 (2004), 39-42.
- Elkind, David, *Oyunun Gücü*, İstanbul: İmge Kitabevi, 2011.
- Gazâlî, *İhyâu ‘Ulûmi’-d-Dîn*, VIII/İstanbul: Temel Neşriyat, 1986.
- Hablemitoğlu, Şengül, “Küreselleşmenin Bedelini Çocuklar Ödüyor”, *Bağımsız Özel Sayı*, 1/7 (2009), 20-23.
- Hamdi Yazır, Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VII: İstanbul, 1979.
- İnal, Kemal, *Modernizm ve Çocuk: Geleneksel, Modern ve Postmodern Çocukluk İmgeleri*. Ankara: Sobil Yayıncılık, 2007.

⁵¹ Tirmizî, Daavat 48.

- Kanner, Allen D., “Globalization and the Commercialization of Childhood”, *Tikkun*, 20/5 (2005).
- Koçak, Nurcan, “Geleneksel Türk Oyuncakları”, *9. Ya-Pa Okul Öncesi Eğitimi ve Yayımlaştırılması Semineri*, Ankara: Ya-Pa yay., 1993.
- Konuk, Yurdağül Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, Ankara: TDV Yay, 1994.
- Köylü, Mustafa, “Ailde Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Morkoç, Neriman-Polat, Mizrap Polat, “Oyuncakların Çocukların Kültürlenme ve Sosyalleşmelerine Etkileri: Barbie Bebekler Örneği”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25/4 (Aralık 2023), 1560-1573.
- Niemann, Helmut, “Oyuncağın Gelişim Tarihi”, Çev. Bekir Onur, *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 24/1 (1991), 55-61.
- Oktay, Ayla, *Yaşamın Sibirli Yılları: Okul Öncesi Dönem*, İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 2002.
- Onur, Bekir, “Tarih Boyunca Oyunlar ve Oyuncaklar”, *AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 25/2 (1992), 365-386.
- Onar, Kadriye, *Popüler Kültür Ürünlerinin Çocuk Oyuncaklarına Yansıması ve Oyuncaklar Üzerinden İnşa Edilen Kültürün Sosyolojik Analizi*, (Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Onur, Bekir, *Oyuncaklı Dünya Oyuncağın Topumsal Tarihi*, Ankara: İmge Kitabevi, 2010.
- Öcal, Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Özdemir, Nebi, *Türk Çocuk Oyunları*, I: Ankara: Akçağ Yay., 2006.
- Russ, Sandra W. Russ, “Play, Creativity, And Adaptive Functioning: Implications For Play Interventions”, *Journal of Clinical Child Psychology*, 27/4 (1998), 469-480.
- Sormaz, Fulya-Yüksel, Hülya Yüksel, “Değişen Çocukluk, Oyun ve Oyuncağın Endüstrileşmesi ve Tüketim Kültürü”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/3 (2012), 985-1008.
- Şinikçi, Şirin, “Barbie Bebeklerin Çocukların Sosyo-Duyusal Gelişimlerine Etkisi”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Çocuk Oyun ve Oyuncakları Kurultayı* Eskişehir. (Eskişehir: TÜDÇOOK, 2015), 747-756.
- Tatar, Dilara Buket, “Modernleşmeden Postmodernleşmeye Barbie”, *Hacettepe HFD*, 6/1 (2016), 167-192.
- Türkmen, Nilgün, “Çizgi Filmlerin Kültür Aktarımındaki Rolü ve Pepee”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36/2 (2012), 139-158.
- Vatandaş, Saniye, “Oyun ve Oyuncak: Teknolojik ve Toplumsal Dönüşüm

Sürecinde Oyun ve Oyuncanın Anlamsal ve İşlevsel Değişimi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11/28 (2020), 913-930.

Yavuzer, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019.

Yıldız, İbrahim, “Kur’an Ayetleri Işığında Ailenin Görevi”, *Yakındoğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Aralık 2023) 9/2, 225-264.

Yörükoğlu, Atalay, *Çocuk Ruh Sağlığı*, İstanbul: Özgür Yayınları, 2019.

Yörükoğlu, Atalay, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, İstanbul: Özgür Yay.,1989.

<https://www.ntv.com.tr/n-life/kultur-ve-sanat/gise-rekortmeni-barbie-2023-yilinin-en-cok-kazanan-filmi-oldu,T7gNIx8qUkO47iFGNtj9ZA> (Erişim: 01.10.2024)

ÇOCUKLARDA SALDIRGANLIĞIN GELİŞİMİNDE EBEVEYN TUTUMLARININ ROLÜ

Berra ERGÜL SEZEN*

Giriş

Kimilerince insanın doğal bir içgüdüğü olduğu varsayılan saldırganlık, çocukluktan yetişkinliğe kadar yaşamın her anında karşılaşılabilecek fiziksel, duygusal ve psikolojik sonuçları olan bir davranış şeklidir. Özellikle çocukları hem bireysel hem de toplumsal bağlamda ahlaki ilkelere uygun şekilde yetiştirme misyonuna sahip her kurum ve kişi için önemli bir gelişim alanını teşkil eder. İnsanlara ya da nesnelere zarar verme veya incitme hedefi ile gerçekleştirilen eylemler ve tepkiler olarak tanımlanan saldırganlık, kişinin etrafındaki yaşlılarına, kardeşlerine, yetişkinlere veyahut kendisine yönelik olabilir. Bu tür eylemler, gerçekleştirilme şekilleri ve arkasında yatan duygular bakımından kategorize edilmektedir. Fiziksel ve sözel saldırganlık davranışın ifade biçimini kapsamaktadır. Düşmanca ve araçsal saldırganlık ise bu tür davranışların arkasında yatan niyete, duygulara ve bilişsel süreçlere bakılarak yapılan bir ayrımıdır. Okul çağındaki çocuklar, karşılaştıkları ilk sosyal çevrelerden olan aile ve okul ortamında çeşitli sebeplerden dolayı saldırgan ve zorba tavırlar sergilemektedir. Bu davranışların gelişiminde yetişkinleri ve medyatik unsurları rol model alma, ebeveynlerin tutumları ve anne babayı taklit etme, akran ve öğretmen - öğrenci ilişkilerinin yanında mizaç ve genetik

* Araştırma Görevlisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, berraergul@cumhuriyet.edu.tr

faktörler, dikkat eksikliği ve dürtüsellik gibi birçok etken rol oynamaktadır (Aronson vd., 2020, 679; Gander - Gandiner, 1993, 385-387).

Bu araştırmada, söz konusu ebeveyn tutumları Diana Baumrind'in kuramı çerçevesinde ele alınmıştır. Üç temel çocuk yetiştirme stilinden bahseden Baumrind otoriter, demokratik ve izin verici şeklinde anne ve baba tutumlarını kategorize etmiştir (Baumrind, 1966, 887). Bahsedilen tutumlar ile çocuklarda problemlili saldırgan davranışların gelişimi arasındaki ilişki tarafımızca merak konusu olmuştur. Çünkü çocukluk dönemindeki saldırgan eğilimler, ilerleyen yaşlardaki şiddet davranışının en etkili yordayıcısı olarak görülmektedir (Postema, 2006). Bu sebeple davranış ve kişilik gelişimi açısından hayati önem taşıyan ilk ve son çocukluk dönemlerinde saldırgan tutumların sebepleri ve ortaya çıkış şekilleri hakkında çocuk yetiştirme misyonuna sahip kişi ve kurumların bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Mevcut araştırmada çocuğun maruz kaldığı ebeveyn davranışları ve bunların saldırganlığın gelişimindeki rolü incelenmiştir. Çalışmamız nitel bir yöntem olan dokümantasyon analizi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Özellikle saldırgan tutuma sahip çocuklara karşı takınılması gereken tavırların ve yapılacak uygulamaların isabetli bir iyi oluşla sonuçlanması önemlidir. Bu araştırma ile saldırganlığın kökenlerine dair bir ışık tutmak ve başta ebeveynler olmak üzere çocuğun model alabileceği yetişkinlerin etkisi hakkında yeni bakış açıların sağlanması amaçlanmaktadır. Ayrıca mevcut araştırma, konu hakkında literatüre zenginlik katması ve mevcut olan eksikliklerin doldurulması açısından da önem arz etmektedir.

1. Saldırganlığın Tanımı ve Çeşitleri

Saldırganlık kelime anlamı itibarıyla “saldırgan olma durumu, kötülük veya yıpratma amacıyla bir kimseye karşı doğrudan ya da dolaylı olarak eylemde bulunma ve zorla karşıdakine bir şeyleri benimsetme çabası” veyahut sosyal psikologların tanımıyla “canlı veya cansız herhangi bir varlığa kasıtlı olarak zarar ya da acı vermeye yönelik davranış” şekillerinde tanımlanmaktadır (Budak, 2000; Aronson vd., 2020, 675). İngilizcedeki karşılığı “aggression”, Latince kökenli olup “bir yöne doğru hareket etmek” anlamını içermektedir (Köknel, 1999, 158). Buna göre bir davranışın saldırgan niteliği kazanabilmesi niyet ve kasıt içeriyor olmasına bağlıdır. Herhangi bir varlığa kaza sonucu zarar vermek saldırganlık olarak adlandırılmamaktadır (Anderson - Bushman, 2002, 28).

Bireyler zarar verme eyleminin haricinde çeşitli sebeplerden ötürü saldırganlığa başvurabilmektedirler. Bu nedenler arasında özgürlük kazanmak, statü edinmek, kontrol etme arzusu, hakimiyet kurma ve başarı sahibi olma gibi durumlar sayılabilir (Kurtyılmaz, 2005).

Saldırgan tutumlar, sebepleri ve uygulanış biçimleri bakımından değişkenlik gösterse de sonuç itibari ile hedef olan kişilere zarar veren davranışlardır (Tayınmak, 2020). Bu tür davranışlar sergilenme şekillerine ve niyetlerine göre düşmanca/dürtüsel veya araçsal, fiziksel veya sözel, reaktif veya proaktif olarak ayrılmaktadır. **Düşmanca/dürtüsel saldırganlık** tutumu öfke duygusu ile güdülenmektedir. Davranışın amacı karşıdaki kişiye acı vermek veyahut yaralamaktır. **Araçsal saldırganlık** tutumunun amacı acı vermemek fakat birinin canını yakmaktır. Bireyin kızgın veya sinirli değilken saldırgan davranışı başka birini incitme yoluyla amacına ulaşmak için kullanmasıdır. Bu tutuma örnek olarak fiziksel agresyonu içeren spor dalları verilebilir (Anderson vd., 2020; Taylor vd., 2007, 412). **Sözel saldırganlık** bir olaya, davranışa veya söze karşılık olarak sergilenen daha çok ruhsal ve duygusal açıdan yıkıma sebebiyet veren sözel tepkilerdir. **Fiziksel saldırganlık**, duygusal gerilimler karşısında tepki koymak amacıyla yapılan ve fiziki yıkıma yol açan güç kullanımınıdır, genelde gözle görülür şekilde açıktır (Anderson - Bushman, 2002, 28). Sosyal bilgi işleme yaklaşımına göre engellenme veya kışkırtma davranışı sonucunda sergilenen saldırgan tutum **reaktif saldırganlıktır**. Saldırgan davranışların bir hedef doğrultusunda kullanılması ise **proaktif saldırganlıktır**. Karşıdan gelen davranışın zarar verme kastıyla yapıldığına inanan birey, misilleme olarak saldırgan bir tepkide bulunabilmektedir (Aydın - Akgün, 2014, 45).

Saldırgan davranışlar, genellikle açıkça görülen hafiften şiddetliye kadar değişebilen ve kişinin kendisine veya çevresindekilere karşı sergilediği tutumlardır (Fatima - Malik, 2015). Ayrıca bu tür davranışlar, yöneldiği bireylerde duygusal ve fiziksel zararlara ek olarak depresyon, kaygı, post travmatik stres bozukluğu gibi pek çok ruhsal hastalıkları tetikleyebilmektedir (Tayınmak, 2020, 72).

2. Saldırgan Davranışın Gelişimi

Saldırganlık, doğası itibari ile oldukça karmaşık ve çok boyutlu bir kavramdır. İnsanlarda görülen saldırgan tutumların kaynağının ne olduğunu anlamaya yönelik araştırmalar bilim insanları tarafından uzun zamandır

gerçekleştirilmektedir. Erken dönemlerde çalışmaların odak noktası saldırganlıkta sosyal faktörlerin işleviyken bilimin ve teknolojinin gelişimi ile araştırmacıların biyolojik faktörler gibi farklı alanları aydınlatmasına olanak sağlamıştır. Buna göre kuramcılar saldırganlığın kökenlerini içsel ve dışsal olacak şekilde iki temel faktörle açıklama çabaları söz konusudur.

Sosyal öğrenme kuramının ileri sürdüğü teoriye göre diğer tüm karmaşık sosyal davranışlar gibi saldırgan eylemler de toplumsallaşma yoluyla öğrenilmektedir. Toplumsallaşma sürecinde kişi, başkalarını gözlemleyerek ve taklit ederek ne şekilde hareket etmesi gerektiğini anlamaktadır (Bandura - Walters, 1963, 364; Berkowitz, 1962, 80; Buss, 1961). Esasen insana kim olduğunu ilk söyleyen içine doğdu toplumdur. Birey, toplumun neyi kabul ettiğini ve neyi kabul etmeyeceğini öğrenerek, özümseyerek ve davranışlarını buna göre şekillendirerek yaşamına devam eder. Özellikle çocukluk döneminde ebeveynlerinin, okul çağında akranlarının davranışlarıyla ve sosyal medyada maruz kaldıkları içeriklerle özdeşim kuran bireyler şahit oldukları saldırgan davranışları taklit edebilmektedirler (İkiz - Samur, 2016, 170; Qadir - Jullandhry, 12). Buna karşılık çocukların gözlemledikleri her davranışı taklit etmedikleri açıktır. Saldırgan tutum sergilemeyen bir çocuğun hayatında hiç saldırganlığa şahit olmadığı söylenebilir mi? Duygu düzenleme ile ilgili araştırmalar oldukça şiddetli öfke duygusunun bile daima saldırgan davranışa sebep olmadığını bildirmektedir (Aydın - Akgün, 2014). Bu bağlamda bir çocuğun hangi şartlar altında bir yetişkinin veya akranının saldırgan davranışını taklit ettiği ve saldırgan davranışın altında yatan temellerin ne olduğu asıl sorulması gereken sorulardır (Patterson vd., 1967).

Dışsal faktörlere değinen teorilerden biri de engellenme - saldırganlık kuramıdır. Bu kuramda saldırganlığın ana nedenleri olarak engellenme ve kışkırtılma şeklinde iki maddeden bahsedilmektedir (Taylor vd., 2007, 415). Engellenme, kişinin bir amaca ulaşmasının çeşitli şekillerle engellenmesi veya ertelenmesi, hedefe yönelik bir davranışın önüne geçilmesidir (Sayıl, 1991, 131). Engellenme - saldırganlık kuramına göre birey, hedefe ulaşma yollarının engellendiğine inandığında saldırgan reaksiyonlar gösterme eğilimi artmaktadır (Bkz. Dollard vd., 1939). Hedefe dair beklenti ne kadar çoksa saldırganlık eğilimi de o kadar artmaktadır (Aronson vd., 2020, 694). Kışkırtılma ve buna karşılık verme durumları da saldırganlığın söz konusu bir diğer sebebidir. Pek çok

durumda saldırganlık bir diğer kişinin saldırgan ve kıskırtmacı davranışına karşılık vermek için sergilenmektedir (Aronson vd., 2020, 696).

İçsel faktörlerle ilgilenenlerden biri biyolojik temelli kuramdır. Buna göre saldırganlık, organizmanın işleyişindeki bozukluklardan dolayı ortaya çıkmaktadır (Efiltili, 2016, 20). Saldırganlık, insanın evrimsel sürecinde erkeklerin arzu ettikleri eşi elde etmesinde, kadınların ise yavrularını korumalarında işe yarayan bir tutum olduğu için doğal seleksiyon ile sonraki nesillere miras kalan kalıtsal bir özelliktir (Taylor vd., 2007, 412-413). Benzer şekilde Freud'un öncülük ettiği psikanalitik kuram, insanın tüm davranış mekanizmalarını yöneten saldırganlık ve cinsel arzunun doğasından kaynaklandığını öne sürmektedir. Freud'un görüşüne göre en ilkel dürtü olan saldırganlık idden beslenmektedir ve her zaman insana eşlik edecektir. Ayrıca iddia ettiğine göre insandaki ölüm içgüdüğü ile ilişkili olan yıkıcı ve saldırgan enerji genellikle dışarı yöneltilmektedir (Freud, 1994).

İnsan bilişsel, duygusal, bedensel yapılarıyla ve toplum hayatında tezahür eden yanlarıyla son derece çözümlemesi zor bir varlıktır. Çeşitli engellemeler, hayal kırıklığı ve kıskırtılmalar sonucu ortaya çıkan saldırgan davranışların sebepleri ve temelleri uzunca bir zamandır araştırmacıların merak konusu haline gelmiştir. Farklı kuramlar tarafından öne sürülen görüşlerin hepsinin problemleri bir davranışı açıklamada ve bununla başa çıkmada başvurulacak mercii olduğu düşünülebilir. Çünkü insan davranışları tek bir sebepten güdülenmemektedir. Engellenme, ekonomik baskılar, medyatik görseller, ebeveyn tutumları, ev ortamı şartları, sosyo-ekonomik statü, akranlarla kurulan ilişkiler çerçevesinde insanın saldırgan davranışlar sergileyebileceği bilinmektedir (Poggenpoel - Myburgh, 2002). Bütün bu bilgiler ışığında farklı gelişimsel yönlerden kritik olan ve kişiliğin temellerinin atıldığı çocukluk döneminde saldırganlığın yeri araştırılmıştır.

3. Çocukluk Dönemi ve Saldırganlık

Saldırgan eğilimlerin insan hayatındaki yerini ve nedenlerini anlamak, saldırganlığın insan gelişiminin bir parçası olduğunu bilmekten geçer. Gelişimsel süreçlere uygun saldırganlık, çocuklar sosyal becerileri öğrenirken meydana gelen sağlıklı çatışmaları da içermektedir (Ariwkhani, 2024, 135). Bunun yanında bu dönemdeki agresif tavırlar atılganlık ile karıştırılmamalıdır. Çünkü

atılacak bireyin olumlu ve kendinden emin bir şekilde haklarını veya çıkarlarını savunabiliyor oluşudur (Gander - Gardiner, 1993, 385). Diğer taraftan araştırmamıza konu olan sorunlu saldırganlık kalıcıdır, şiddetlidir ve özel müdahale gerektiren daha derin sorunların bir göstergesidir (Ariwkan, 2024, 135). Günümüzde çocuklarda saldırgan ve antisosyal davranışlar tüm dünyada önemli bir sorun haline gelmiştir. Öyle ki çocukluk döneminde kliniğe en fazla başvuru problemi davranış türü saldırganlıktır (Fatima - Malik, 2015, 50; Patterson, 1956). Erkek çocuklarının kız çocuklarına kıyasla daha saldırgan eğilimlere sahip oldukları konu hakkında yapılan bir araştırmada ortaya konmuştur. Aynı araştırmada araçsal saldırganlığa okul öncesi çocuklarda daha sık rastlanıldığı ancak yaş ilerledikçe fiziksel saldırganlığın azaldığı ve sözel saldırganlığın arttığı gözlenmiştir (Hartup, 1974, 336). Buna göre çocukluk döneminde yaygın olarak karşılaşılan saldırganlık türleri aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır:

Aşırı uyarılmış saldırganlık, kazalara ve saldırganlığa yol açan yüksek aktivite seviyeleridir,

Dürtüsel saldırganlık, sessizlik ve pasiflikle birlikte saldırgan ve yıkıcı davranışlara yol açan engellenmeye karşı düşük tolerans durumudur,

Duygusal saldırganlık, şiddetli öfke, kızgınlık, kin ve düşmanlık içermektedir,

Yırtıcı saldırganlık, intikam ve öç alma niyetiyle yapılmaktadır,

Araçsal saldırganlık, arzulanan hedeflere ulaşma yolunda başkalarını korkutma ve tehdit etme gibi durumları içermektedir (Hunt, 1993 akt. Fatima - Malik, 2015, 50).

Çocuğun yaşantısında önemli yere sahip yetişkin figürlerin tutum ve tavırları olumlu veya olumsuz davranışların gelişiminde önemli rol oynamaktadır. Olumsuz ev ortamı ve ailevi şartlar (boşanmış ve ayrılmış ebeveynler ve ailevi problemler), soğuk ebeveyn tavırları, öğretmenlerin otoriter ve baskıcı tutumları, kötü öğretmen-öğrenci ilişkisi, derslerin baskısı, kötü akran ilişkileri, toplumdaki adaletsizlikler çocuklardaki saldırganlığın önemli sebeplerindendir (Fatima - Malik, 2015, 59). Buna göre çocukluk döneminde saldırganlığın gelişimini etkileyen faktörler öğretmen - öğrenci ilişkileri, akran ilişkileri, medya-tik ögeler, aile ortamı ve ebeveynlik stilleri şeklinde başlıklandırılabilir.

Ailenin Demografik Özelliklerinin Rolü

Ebeveynlerin yaşları, eğitim düzeyleri, kardeş sayısı gibi aileyi oluşturan demografik özellikler çocukluk dönemi saldırganlığında etkili olabilir. Eğitim seviyesi yüksek ebeveynler çocuklarıyla daha açık ve etkili iletişim kurabilir ve saldırganlığa başvurmadan alternatif problem çözme yeteneklerini geliştirmede çocuklara rehber olabilirler (Querido vd., 2002, 272). Ayrıca eğitilmiş ebeveynlerin daha olumlu bir ebeveynlik stili uygulayacağı bu sebeple de çocuklarda daha uyumlu ve prososyal davranışların gelişeceği düşünülmektedir. Çünkü otoriter ve reddedici ebeveynlik tutumlarının eğitim seviyesi düşük anne babalar tarafından sergilendiği bilinmektedir (Donbusch vd., 1987, 1248). Benzer şekilde düşük ekonomik gelire sahip ebeveynler çalışma şartları ve ekonomik stres anne babaların çocukları ile kaliteli zaman geçirmelerine engel olabilir, çevresel stresin ve olumsuz duygu yükünün aktarıldığı çocuklar dürtüsel veya saldırgan tepkiler sergileyebilirler (Evans - English, 2002, 1245). Özellikle genç yaşta ebeveyn olan kişiler, deneyim eksikliğinden dolayı çocuklarının duygusal ve fiziksel ihtiyaçlarına yanıt vermede zorlanabilirler (Pomerantz vd., 2007, 373). Tek ebeveynli ailelerde büyüyen çocukların iki ebeveynli ailelerde yetişen çocuklara nispeten daha saldırgan davrandıkları ortaya konmuştur. Bir ebeveynin tek başına tüm ekonomik ve duygusal yükü yüklenmesi çocuğun ihtiyaçlarını yeterli şekilde giderememesine neden olabilir (Hetherington - Stanley-Hagan, 1999, 129). Ek olarak boşanma veya ölüm gibi travmatik olayların çocuklarda duygusal problemlere ve saldırganlığa yol açabileceği de bilinmektedir (Amato, 2001, 355).

Okul Ortamında Saldırganlık

Uzun süren ders saatleri, sınıf arkadaşları ve öğretmenleri ile ilişkiler, kişilik özellikleri, tahammül sınırları, dürtüsellik ve empati becerilerinde eksiklik gibi çeşitli sebepler çocukların okulda saldırgan tutumlar sergilemelerine yol açabilmektedir. Ev ortamı ve aile etkenleri gibi öğretmenlerin tutumları da çocukların davranışlarının şekillenmesinde rol oynamaktadır. Öğrenci ile iletişimde yaşanan eksiklikler, ayrımcılık, çocukların öğrenme zorluklarını ve bireysel problemlerini göz önünde bulundurmama, duygusal deneyimlerini görmezden gelme, kırıcı ve incitici tepkiler benzeri öğretmen davranışları çocuklarda saldırganlığa neden olabilmektedir (Fatima - Malik, 2015, 59-60). Ek olarak sınıfta sorun

yaratan ve problemlı davranışlarda bulunan çocukların bu tutumunun öğretmenler tarafından pekiştirilmesi, uyarılması, bağışlanması ve benzer şekilde karşılık görmesi saldırgan davranışın devam etmesine sebep olacaktır.

Saldırgan tutumlar yöneldiği kişileri ve çevresindekileri zora sokan davranışlardır. Öğretmenler çoğunlukla ilgi çekmek için sergilenen bu tür davranışlara karşı olumsuz duygusal tepkiler gösterdiklerinde ve itaat etmelerini sağlamak için cezalandırdıklarında çocuklar öğretmenlerine kırılabilirler. Bu da öğretmenlerinin onları sevmediğine inanmalarına ve ellerine fırsat geçtiği an öç almak amacıyla daha da problemlı davranışlar sergilemelerine yol açabilmektedir (Gander - Gardiner, 1993, 386). Daha ötesinde öğretmene kinlenen öğrenciler grup oluşturabilmekte ve öğretmeni çeşitli yollardan zorbalamaya yönelik saldırgan tutumlar geliştirebilmektedir. Özellikle ikinci sınıf öğrencileri üzerinde gerçekteştirilen bir çalışmada her iki cinsiyetten öğrencilerin eleştiriye tahammülü olmadığı ve kendisine karşı en ufak olumsuz bir yorumda bile zorba gruplar oluşturdukları gözlenmiştir (Fatima - Malik, 2015, 58).

Okul ortamında kendini ifade etmede yetersiz kalan veya hırçın davranışlar sergileyen çocukların akranları tarafından reddedilmesi olasıdır. Bu sosyal reddedilme sonucunda çocuklar, grup içinden dışlanmış hissedebilir ve bu dışlanmışlığın yarattığı stres ile daha fazla saldırgan tutum sergileyebilirler (Bierman, 1990, 22). Sosyal statü, liderlik, popülerlik veya güç kazanmak hedefiyle gerçekteştirilen saldırgan tutumlar akran gruplarından olumlu geri bildirim ve onay alabilir. Bunun sonucu olarak çocuklar, akranları tarafından kabul görmek için saldırgan ve zorbaca davranabilir (Faris - Felmlee, 2011). Akranlarla kurulan pozitif ilişkiler neticesinde sosyal beceriler gelişir, başkalarının sınırlarına ve özgürlüklerine saygı duyma öğrenilir, duygusal iyilik hali ve empati yeteneği artar (Hodges vd., 1999, 99). Bütün bunların neticesinde ise uyumsuz ve problemlı saldırgan davranışlar azalabilir ve çocuklar saldırganlığa başvurmadan sorunlarını çözmeyi öğrenebilirler.

Saldırganlık vakalarına müdahale etmek çok yönlü bir yaklaşımı gerektirmektedir. Sosyal-duygusal öğrenme programlarını uygulamak, bireysel danışmanlık sağlamak, olumlu akran ilişkileri geliştirmek ve aileleri bu sürece dahil etmek etkili stratejilerdir. Öğreticilerin ve ailelerin yapması gereken çocukları iletişim kurmaya teşvik etmek, empati ve problem çöme becerilerini geliştirmeye çalışmak, saygı kültürünü inşa etmektir (Ariwkhani, 2024, 135).

Yetişkinleri ve Medyatik Görselleri Model Alma

Çocukların problemleri davranışları bir başka öğrenme şekli de bu şekilde davranan kişileri özellikle de yetişkinleri gözlemlemektir (Bandura, 1973). Saldırganlığın ödüllendirildiği örneklerle şahit olan çocuklar, çatışmaları saldırganlıkla çözüme yoluna gidebilirler (Aronson vd., 2020, 700). Çocukların televizyonda maruz kaldıkları şiddet içerikli görsellerden fazlaca etkilendikleri hassas bir dönem mevcuttur. Bu, 6- 8 yaşlarına tekabül etmekte olup karşılaşılan problemlerin yalnızca saldırganlık ile çözülebileceğine inanıldığı bir evredir. Bu yaşlarda çocukların şiddet içerikli programları izleme süreleri ile saldırgan davranış sergilemeleri artmaktadır (Eron vd., 1983, 61). Özellikle medyadaki karakterlerle özdeşleşen oğlan çocuklarının daha fazla saldırgan tutum sergiledikleri görülmüştür (Eron - Huesmann, 1984).

Çocukların davranış eğilimleri de esasen bu noktada göz ardı edilmemelidir. Çocuklar hangi şartlarda birilerini rol model almaktadırlar? Saldırgan eğilimleri çevresi tarafından görmezden mi gelinmektedir yoksa pekiştirilmekte midir? Daha önce saldırgan tutum sergilememiş çocuklar yalnızca medyatik öğelere maruz kalarak problemleri davranışlara sahip olabilir mi? Araştırmalarda da görüldüğü üzere zaten saldırganlık eğilimi yüksek çocuklar şiddet içerikli medyatik unsurlara maruz kaldığında saldırgan davranışları daha da artmaktadır. Buna karşı başlangıçta saldırgan davranmayan çocuklar bu tür görsellerden etkilenmemektedir (Friedrich vd., 1989; Friedrich - Stein, 1973). Buna göre çocukların zor mizaçları, duygu düzenleme becerileri, öz denetleme mekanizmaları gibi özellikler de taklit ve model alma sürecinde rol oynamaktadır. DEHB (dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu), KGB (karşı gelme bozukluğu) ve anksiyete gibi ruhsal sıkıntılarının da saldırgan davranışlara yol açabileceği unutulmamalıdır. Çocuklar, psikolojik hastalıklarından dolayı bastırdıkları duygusal sıkıntılarla başa çıkmada saldırganlığı kullanıyor olabilirler (Ariwkan, 2024, 135).

Genel olarak her ne kadar medya, mizaç ve sosyal çevrenin etkileri tartışılrsa da çocuklarda problemleri davranışların gelişiminde aile ortamının ve ebeveynlerin tutumlarının hayati bir önem taşıdığı düşünülmektedir. Bu sebeple mevcut araştırmada, söz konusu davranışların gelişimlerinde ebeveynlerin sergiledikleri tavır ve davranışların rolüne detaylıca değinilmiştir.

4. Ebeveyn Tutumlarının Çocukların Saldırgan Davranışları ile İlişkisi

Engellenmenin önemli sebeplerinden biri aile ortamıdır. Anne ve babaların çocukların hatalı davranışlarına verdikleri tepkiler, örneğin azarlama ve döverek cezalandırma yöntemleri, bireylerde yüksek saldırganlık eğilimlerine sebep olmaktadır (Kılınc - Murat, 2012, 842). Sonuç olarak çocukların en fazla taklit ettiği kişiler, ebeveynleridir. Anne ve babanın kendi çocukluklarında gördüğü kötü muamele, çocuklarına davranış biçimlerini de etkilemektedir (Aronson, 2020, 701). Çocuklarına fiziksel olarak kötü muamelede bulunan ebeveynlerin kendi ailelerinde benzer muameleye maruz kaldıkları bilinmektedir (Silver vd., 1969, 404-407). Bu bağlamda ebeveynlerin tutumlarının çocukluk dönemi saldırganlığındaki yerinin aydınlatılması bilinçli çocuk yetiştirme çabalarına katkı sağlayacaktır.

Ebeveynlik stilleri, çocuk yetiştirirken anne babaların sergiledikleri tutum ve uygulamaları ifade eder. Baumrind, bireylerin sosyal açıdan gelişimsel süreçlerini ebeveynlerin sergiledikleri bu stillere dayandırarak açıklamaktadır. Üç temel ebeveynlik stilinden bahseden Baumrind'e göre otoriter, demokratik ve izin verici ebeveynlik stili bulunmaktadır (Baumrind, 1966, 887).

Otoriter ebeveynlikte çocukların davranışları anne baba tarafından kontrol edilir, yön verilir ve yargılanır. Bu tür ailelerde itaat bir erdem olarak görülür ve çocuğun anne babaya daima boyun eğmesi istenir. Çocuğun fikri sorulmaz, aile içinde istişareye dahil edilmez, yetişkinlerin sözlerini sorgulamaksızın kabul etmesi beklenir (Baumrind, 1966, 890). Gelişim için gerekli ebeveyn sıcaklığı ve duygusal destek yeterli düzeyde gösterilmez, çocuklar övgü cümleleri duymadığı gibi cesaretlendirici herhangi bir destek de görmez (Kulaksızoğlu, 1989, 37; Sümer - Güngör, 1999, 36). Disiplinin ceza ile sağlandığı bu aile tipinde çocuklar otorite karşısında korkak ve itaatkâr, kendinden güçsüzlere karşı ise saldırgan ve zorba tavırlar sergileyebilir (Yıldız, 2004, 138).

Otoriter ebeveynlikte çocukların katı kurallara uymak zorunda kalmaları ve uymadıkları takdirde cezalandırılmaları çocukların duygusal tepkilerini basturmalarına ve bu duyguların saldırganlık olarak dışa vurulmasına sebep olabilmektedir. Araştırmalar, çocukların problemleri davranışlarının ebeveynlerin baskıcı tavırı ile doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir (Aunola - Nurmi, 2005, 1144). Çocuğa gösterilmeyen koşulsuz sevgi ve giderilmeyen duygusal ihtiyaçlar

sonucunda çocuk kendini yalnız hissedebilir, ilgi çekmek için saldırgan ve öfke-
li davranış sergileyebilir. Özellikle bedensel ceza aracılığıyla disiplin uygulamala-
rı çocuklarda saldırganlığı artırırken ruh sağlığını ve ahlaki gelişimi olumsuz et-
kilemektedir (Gershoff, 2002, 539). Ayrıca yeteri kadar cesaretlendirilmeyen ço-
cuk, özgüven eksikliği yaşayabilecektir. Özgüven eksikliği kendini yetersiz his-
setme vb. bazı durumlarda öfke problemlerine yol açabilmektedir (Ostrowsky,
2010, 69). Çoğunlukla düşük özgüven çocuklukta ve ergenlikte saldırganlık, an-
tisosyal davranışlar ve suça eğilim ile ilişkilidir (Donnellan vd., 2005, 328).

Demokratik ebeveynlik, çocukların fikirlerinin alındığı, görüşlerine önem veril-
diği, çocuğun kısıtlanmadığı fakat anne ve babanın son sözü söylediği bir yapıyı
içerir. Ebeveynler, kendi tecrübelerini çocuğa sunar fakat baskılamaz aksine ço-
cuğu bir birey olarak kabul ederler. Çocuğa sağlanan özgürlükle birlikte kendi
davranışlarının sorumluluğunu alması da beklenir (Baumrind, 1966, 891; Gan-
der - Gandiner, 1993, 443). Bu tür ebeveynliğin çocukların tüm saldırganlık tür-
leri ile negatif yönde anlamlı ilişkisi bulunmaktadır (Yıldızbaşı - Sak, 2020, 80).

Duygusal ihtiyaçlara karşı duyarlı demokratik ailelerde çocuklar, empati
yapmayı öğrenirler. Bu tür ailelerin çocukları, başkalarının duygularını anlama
ve buna uygun davranma becerilerine sahiptirler (Maccoby - Martin, 1983 akt.
Pinquart, 2016, 42). Saldırgan davranışlar bazı zamanlarda empati eksikliğin-
den kaynaklanıyor olabilir. Demokratik ebeveynlere sahip çocuklar, empati ye-
tilerinin gelişmiş olması sebebiyle daha düşük düzeyde saldırgan eğilimine sa-
hiptir (Baumrind, 1967, 173). Ayrıca demokratik tutumun bireye kendini ifa-
de edebilme yeteneği kazandırdığı ve prososyal davranışları artırdığı da bilin-
mektedir (Chen vd., 2009, 1692). Özgüveni yüksek kimseler aynı zamanda sal-
dırganlığa başvurmadan problemlerini çözebilen kimselerdir (Orth vd., 2011;
Salmivalli, 2001). Bunun yanında karşılıksız sevgi gören, övgü ve cesaret cüm-
leleri ile büyüyen çocuklar hem özgürlük hem de sorumluluk sahibidir. De-
mokratik anne ve babalar çocuklarına özgürlük tanıırken aile içindeki rolleri ve
sınırları çok net şekilde çizmektedirler. Bu sınırlar, çocuklarda sorumluluk duy-
gusunun gelişmesinde önemli katkı sağlamakta ve kontrolsüz, ani saldırganlık
gibi tutumların önlenmesinde rol oynamaktadır (Steinberg, 2001)

İzgin verici ebeveynlikte anne babalar çocuk yetiştirme konusunda belirledikle-
ri hedeflere mantık ve manipülasyon yoluyla ulaşır. Kural konmaz, çocuk kontrol
edilmez, kendi kararlarını almasına izin verilir. Problemleri davranışlara

hiçbir yaptırım uygulanmadığı gibi tutarsız ve kararsız bir disiplin anlayışları vardır (Baumrind, 1966, 891; Gander - Gandiner, 1993, 276).

İzin verici anne babaların çocuklara net sınırlar çizememesi çocuklarında kendilerini sınırlamakta ve davranışlarını kontrol etmede sıkıntılar yaşamalarına sebep olabilir. Kuralların ve disiplin uygulamalarının eksikliği çocukların dürtüsel davranışlar sergilemesine yol açabilir. Bunun bir sonucu olarak da saldırgan davranışlar gelişebilecektir (Maccoby - Martin, 1983). Ebeveynlerin çocuklara karşı sergiledikleri aşırı korumacı veya hoşgörülü tavırlar, özdenetim ve otokontrol mekanizmalarının gelişimini olumsuz etkilenmektedir. Dürtülerini kontrol edemeyen çocuklarda ani ve yersiz bir problemlı saldırganlık gelişebilir. Çocukların hayatın merkezine alınarak büyütülmesi ve öncelik olarak fikirlerine ihtimam gösterilmesi başkalarının haklarına ve özgürlüklerine saygı duymalarını engelleyebilecektir. Böylece kendi sınırlarını koruyan birine karşı veya en ufak bir eleştiri karşısında çocuk saldırgan tutum sergileyebilir (Baumrind, 1967, 167). Bu tür ailelerde çocuklar kendi kararlarını alır fakat sorumluluk üstlenmezler. Sınırsız özgürlük çocuklarda güvensizlik duygusuna yol açabilecek, iyi ve kötüyü ayırt etmede zorlanan çocukta stres ve saldırgan eğilimler gelişebilecektir. Sorumluluk duygusundaki eksikliğin çocuklarda saldırgan davranışlara yol açmakta olduğu bilinmektedir (Lamborn vd., 1991, 1049).

4. Değerlendirme

Çocukluk döneminde temelleri atılan davranış biçimleri, ömrün sonuna kadar bireyle birlikte varlığını devam ettirir. Çocukluk döneminde gelişen saldırganlık, atılganlık ve hak arama davranışları ile karıştırılmamalıdır. Gelişimlerinin bir parçası olarak çocuklar sağlıklı bir şekilde çatışma yaşamayı öğrenmelidir. Mevcut araştırmada problemlı saldırgan davranışları türleri, oluşum sebepleri, bireysel ve çevresel etkenleri bakımından incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

Saldırganlık “canlı veya cansız herhangi bir varlığa kasıtlı olarak zarar ya da acı vermeye yönelik davranış” anlamına gelmektedir (Aronson vd., 2020, 675).

Saldırgan tutumlar, sebepleri ve uygulanış biçimleri bakımından değişiklik gösterebilir fakat her zaman sonuç itibari ile hedef olan kişilere zarar veren davranışlardır (Tayınmak, 2020, 72).

Erken dönemlerde çalışmalar saldırganlıkta sosyal faktörlerin işlevine odaklanırken bilimin ve teknolojinin gelişimi araştırmacıların biyolojik faktörler gibi farklı alanları aydınlatmasına olanak sağlamıştır. Buna göre saldırganlığın gelişiminde sosyal öğrenme, taklit ve model alma, engellenme, insanlarla kurulan ilişkiler, mi-zaç ve karakter eğilimleri, genetik faktörler etkilidir (Taylor vd., 2007, 419).

Çocuklarda en fazla görülen davranış problemlerinden biri olan saldırganlık bireysel ve çevresel birçok faktörden etkilenerek gelişmekte veya sürdürülmektedir (Patterson, 1956).

Baumrind'in ebeveynlik stilleri çerçevesinde ele alınan bu çalışmada üç temel ebeveyn tutumunun çocukların saldırganlığı üzerindeki rolü tartışılmıştır. Buna göre demokratik tutumun özgüven yüksekliği, sağlıklı sınırlar koyabilme, problem çözme ve empati becerilerini geliştireceği için daha az saldırganlığa yol açtığı görülmektedir. Disiplinin fiziksel ceza aracılığıyla sağlandığı otoriter ailelerde çocuklar ebeveynlerini taklit etmekte ve bastırılan duyguları ifade etmede saldırganlığı bir araç olarak kullanmaktadır. Ayrıca düşük özgüven sahibi çocuklarda kendinden daha güçsüzlere karşı zorbalık yaygındır. İzin verici ebeveynlerin çocukları sorumluluk duygusunun eksikliğinden ve başkalarının sınırlarına saygı duymayı bilmediklerinden dolayı saldırganlaşabilmektedir (Baumrind, 1966, 889; 1967, 167).

Saldırganlık, etraftaki kişi veya nesnelere yönelebileceği gibi kişinin kendisine yönelik de olabilir. Ebeveynler, öğretmenler ve bakım veren kişiler olarak çocukların duygu durumları, kişilik yapıları, ailevi şartları özenle incelenmeli ve problemleri davranışları göz ardı edilmemelidir. Çünkü saldırgan davranışlar çeşitli şekillerde kategorize edilmekte ve her saldırganlık türü farklı açılardan zararlı sonuçlara sebep olmaktadır. Problemleri saldırgan davranışlara karşı ebeveynlerin ve öğretmenlerin bilinçli davranışları önemlidir. Devlet kurumlarında ebeveynlere çocuk yetiştirme tutumları hakkında bilgiler veren seminerler düzenlenmesi bu problemle başa çıkmada etkin rol oynayabilir. Öğretmenlerin çocukların ihtiyaçlarına, duygu durumlarına ve içinde yaşadığı şartlara dair daha bilgili ve ilgili olması da önem arz etmektedir. Aileler çocukların okulda sergiledikleri problemleri davranışları hakkında bilgilendirilmeli ve haberdar edilmelidir. Konu hakkında daha detaylı araştırmalar için ilk, orta ve son çocukluk dönemleri hususi olarak ele alınabilir ve farklı sosyo-demografik değişkenlere sahip katılımcıların katkısı ile veriler zenginleştirilebilir.

Kaynakça

- Cryonics Institute. “Cryonics Myths”. Erişim 23 Ağustos 2024. <https://cryonics.org/cryonics-myths/>
- Çetin, Özer. “Eric Fromm’da Tanrı Tasavvuru”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/3 (2018), 75-89.
- Çetin, Özer. “Rollo May’de Tanrı Tasavvuru ve Psikolojik Yansımaları”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/35 (Haziran 2019), 171-186. <https://doi.org/10.14395/hititilahiyyat.479395>
- Dağ, Ahmet. *İnsansız Dünya Transhümanizm*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Dağ, Ahmet. *Transhümanizm: İnsanın ve Dünyanın Dönüşümü*. Ankara: Elis Yayınları, 2020.
- de Heinzelin, Jean vd. “Environment and Behavior of 2.5-Million-Year-Old Bouri Hominids”. *Science* 284/5414 (1999), 625-629. <http://doi.org/10.1126/science.284.5414.625>
- Kısa, Cihad. “Filozofların, Teologların ve Psikanalistlerin Tanrısı: Tanrı Kavramı ve Tanrı Tasavvuru”, *Turkish Studies* 10/10 (2015), 639-654. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8545>
- Kur’an Yolu*. Erişim 10 Eylül 2024. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi – Yeni Yaşam Yayınları, 2009.
- May, Rollo. *Özgürlük ve Kader*. Çev. Ali Babaoğlu. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2017.
- McCarthy, John - Minsky, Marvin – Rochester, Nathaniel – Shannon, Claude. *A Proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence*. Dartmouth College, 1955. <http://jmc.stanford.edu/articles/dartmouth/dartmouth.pdf>
- Methuselah Foundation. “About Us”. Erişim 2 Eylül 2024. <https://www.mfoundation.org/what-we-do#about-us>
- Mindell, David A. “Cybernetics Knowledge Domains in Engineering Systems”. *MIT*. Erişim 22 Ağustos 2024. <https://web.mit.edu/esd.83/www/notebook/Cybernetics.PDF>
- Nietzsche, Friedrich. *The Will to Power*. New York: Random House, Inc., 1968.
- Ogburn, William Fielding. *Social Changes*. New York: B.W. Huebsch, 1923.
- Rizzuto, Ana-Maria. *The Birth of the Living God*. Chicago ve Londra: The University of Chicago Press, 1979.
- Uyanık, Hale Nur. “Toplumsal Sistem ve Sibernetik İlişkisi: Sosyo-Sibernetiğin Doğuşu”. *Medya ve Kültür* 2/2 (Aralık 2022), 286-300.
- Wiener, Norbert. *Cybernetics*. Massachusetts: The MIT Press, 1948.

“BELİREN YETİŞKİNLİKTE YAŞANAN EBEVEYN KAYBININ GELİŞİM DÖNEMLERİNE ETKİSİ VE KAYIPLA DİNİ BAŞA ÇIKMA TARZLARI: NİTEL BİR ÇALIŞMA”

Fatma Betül TOPRAK*

1. Giriş

Bilim dalları, özellikle psikoloji, insan yaşamını farklı kategorilerle anlamaya çalışırken, toplum yapıları değiştikçe bu kategoriler de yeniden tanımlanmaktadır. Geleneksel olarak çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık olarak sınıflandırılan yaşam aşamaları; sanayi toplumunun artan işgücü ihtiyacı nedeniyle eğitim sürelerinin uzaması, işe başlama yaşının gecikmesi ve evliliğin ertelenmesi gibi faktörlerle farklılaşmış, böylece bu dönemlerdeki hak ve sorumluluklar da değişmiştir. Psikologlar ve sosyologlar, bu yaş gruplarının gerektirdiği roller üzerine odaklanarak, “beliren yetişkinlik” adını verdikleri yeni bir kategori oluşturmuşlardır.¹ Beliren yetişkinlik dönemi, bireylerin geçmiş deneyimlerini değerlendirerek yeni başlangıçlar yapmaya çalıştığı bir gelişim aşamasıdır.² Bu dönem, kimlik arayışı, istikrar eksikliği, bireysel odaklanma, belirsizlik hissi ve geniş fırsatlara sahip olma

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, fatmabetulturan@gmail.com.

¹ Abdullah İnce, İhsan Kutlu, Muhammed Furkan Koçak. “Beliren Yetişkinlerde Din Anlayışı Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/46 (2022), 610.

² Özden Turgut, “Beliren Yetişkinlikte Kendini Toparlama Gücü, Bilgelik ve Problem Odaklı Başa Çıkma: Bir Yol Analizi”, *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 11/30 (Ağustos 2023), 58.

gibi geçiş dönemi özellikleriyle tanımlanmaktadır. Batı literatüründe beliren yetişkinlik üzerine birçok çalışma mevcuttur. Türkiye’de ise bu konudaki araştırmalar 2005’li yıllarda başlamış, ancak din bilimleri alanı bu konuya yeterince ilgi göstermemiştir.³

Abrams (2013) ebeveyn kaybını “sizinle kalan ve hayatınızın geri kalanında sizi şekillendiren bir şey, mavi gözlere veya siyah saçlara sahip olmak gibi varoluşunuzun bir koşulu haline gelen bir şey” olarak tanımlamıştır. Yas danışmanları, sevilen birinin kaybının, üstesinden gelinmesi gereken değil, yaşamaya devam edilmesi gereken bir süreç olduğunu her zaman belirtmektedirler.⁴ Toplum yapıları ve yaşam aşamaları arasındaki dinamik etkileşim, bireylerin gelişim süreçlerini derinlemesine etkileyerek “beliren yetişkinlik” gibi yeni kategorilerin ortaya çıkmasına yol açarken, ebeveyn kaybı gibi önemli yaşam olayları da bu süreçleri şekillendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, bireylerin kimlik arayışları ve yaşamlarına yön verme çabaları, yalnızca yaşamsal geçişler değil, aynı zamanda duygusal travmalarla başa çıkma süreçleriyle de iç içe geçmektedir. Özellikle ebeveyn kaybı, kişinin yaşamındaki kalıcı etkileriyle, beliren yetişkinlik döneminin karmaşık dinamiklerini daha da derinleştirirken, yas sürecinin sadece bir kayıptan ibaret olmadığını, aynı zamanda bireyin kendini yeniden tanımlama fırsatı sunduğunu göstermektedir.

a. Beliren Yetişkinlik

İlk kez ABD’li gelişim psikoloğu Jeffrey Jensen Arnett (1994; 1998) tarafından ortaya atılan beliren yetişkinlik (BY) kavramı, ergenlik ile yetişkinlik arasındaki dönemi (18-25 yaş) kapsayan belirgin bir gelişimsel dönem olarak tanımlanmaktadır. Bu karmaşık ve dinamik gelişimsel dönem bireyler için hem çeşitli fırsatların yakalandığı hem de belirli zorlukların yaşandığı bir dönemdir.⁵ Ergenlik ile yetişkinlik arasındaki dönem, bireyin yetişkin olarak

³ Abdullah İnce, “Beliren Yetişkinlerde Din Ve Allah Tasavvuru”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9/3 (2022), 887.

⁴ Ali Varol vd., “Attachment Patterns, Mourning Reactions, and Dysfunctional Romantic Relationship Beliefs among Young Adults with and without Early Parental Loss”, *Boğaziçi University Journal of Education*. 38/1 (2021), 44.

⁵ Aysun Doğan, Senay Cebioğlu, “Beliren Yetişkinlik: Ergenlikten Yetişkinliğe Uzanan Bir Dönem”, *Türk Psikoloji Yazıları* 14 /28, (Aralık 2011) 12.

kabul edilmesi açısından kritik bir süreçtir. Bu süreç, bireyin kendini yetişkin hissetmesiyle sona erer; ancak aile, çevre ve toplumun da bu tanıyı onaylaması gereklidir.⁶ Beliren yetişkinlik dönemi, çocukluk ve ergenliğin sona erdiği, ancak kalıcı yetişkin sorumluluklarının henüz üstlenilmediği bir aşamadır. Bu dönemde bireyler, aşk ve iş gibi yaşamın farklı yönlerini keşfederken, genç yetişkinlik terimi çoğunluğun kendini tam yetişkin olarak görmemesi nedeniyle yetersiz kalır.⁷ Sanayileşmiş ülkelerde birçok genç, bu süreçte önemli yaşam seçimleri yapar ve aşk, iş gibi alanlarda değişim ve denemeler yaşar. Bu dönemde seçenekler belirsiz kalırken, gençler eğitimde belirli bir seviyeye ulaşarak yetişkinliklerinde sürdürebilecekleri gelir kaynakları ve kariyer fırsatları elde ederler.⁸ Türkiye’de beliren yetişkinlik dönemi için sosyal ve ekonomik koşulların uygun hale geldiği söylenebilir. Kentleşme ve sanayileşme, bireylerin eğitim sürelerini uzatmakta ve evlenme ile çocuk sahibi olma yaşlarını artırmaktadır. Bu dönem genelde 19-26 yaş aralığında yaşanmakta ve bireyler “kendi sorumluluğunu almak” gibi kıstaslara önem vermektedir.⁹

Yaşamın her dönemi, kendine özgü özellikler ve sorunlar barındırdığından, bu dönemlerin sınıflandırılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Gelişim dönemleri, çeşitli kuramcılar tarafından incelenmiş ve tanımlanmıştır; bunlardan biri de Erikson’un Psikososyal Gelişim Kuramıdır.¹⁰ Erikson, beliren yetişkinlik dönemini açıkça tanımlamamış olsa da, uzatılmış ergenlik kavramına değinmiştir. Ona göre, endüstrileşmiş toplumlarda ergenlik dönemi uzar ve bireyler psikososyal moratoryum yaşar. Genç yetişkinler bu süreçte rol arayışları

⁶ Musa Eroğlu, Mehmet Gündoğdu, “Beliren Yetişkinlik Dönemindeki Bireylerin Kişilik Özelliklerinin İncelenmesi”, *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 5/1, 279.

⁷ Jeffrey Jensen Arnett. “Emerging Adulthood: A Theory of Development from the Late Teens Through the Twenties”. *American Psychologist*, 55/ 5 (2000), 473.

⁸ Hasan Atak, *Beliren Yetişkinlik: Yeni Bir Yaşam Döneminin Türkiye’de İncelenmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 14.

⁹ Tuğçe Doğan, *Beliren Yetişkinlik Döneminde Stres İle Başa Çıkma Tarzları Ve Problem Çözme Becerileri İle Kişilik Özellikleri Ve Eleştirel Düşünme Eğilimi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Ankara: Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 10.

¹⁰ İlayda Çavuş, *Çocukluk Çağı Psikolojik Travmalarının Beliren Yetişkinlik Döneminde Kişilerin Psikolojik Sıkıntı Ve İyi Oluş Düzeyleri Üzerindeki Etkilerinin Psikolojik Sağlık Teorisi Kapsamında İncelenmesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 5.

içindedir. Bu durum, bazı bireylerin ergenlik ile yetişkinlik arasında bir dönem geçirdiğini ve yetişkin sorumluluklarının ertelendiğini göstermektedir.¹¹

Beliren yetişkinlik dönemi, ergenlik ile yetişkinlik arasında yer alan ve bireylerin farklı kazanımlar elde ettiği bir gelişim aşamasıdır. Bu dönemde bireyler, ergenliğin biyolojik değişimlerini geride bırakmış, hukuken yetişkin olmuş ancak sosyal sorumlulukları henüz üstlenmemiştir. Bireyler, yetişkinliğe geçiş için kültürel kriterleri karşılamak amacıyla gerekli beceri ve nitelikleri kazanmaya çalışmaktadır.¹²

Beliren yetişkinlik dönemini diğer gelişim dönemlerinden ayıran beş temel özellik şunlardır:

- 1) Kimlik keşfi, bireyin iş, aşk ve dünya görüşü açısından çeşitli olasılıkları denediği bir dönemdir.
- 2) Değişkenlik gösterir.
- 3) Bireyin kendine en çok odaklandığı ve bağımsız olduğu bir aşamadır.
- 4) Ergenlik ile yetişkinlik arasında bir geçiş dönemidir.
- 5) Fırsatlar dönemidir; umutların arttığı ve yaşamı değiştirme seçeneklerinin bol olduğu bir süreçtir.¹³

b. Ebeveyn Kaybı

Yaşamın tanımı ölümü kapsasa da, insanların çoğu ölümlü olduğunu inkar ederek yaşamaktadır. Sevilen birinin ölümüyle yüzleşmek olgunluk gerektirse de, bunu deneyimlemek her zaman zor olmaktadır. Ölüm, telafisi mümkün olmadığı için acı verici bir durumdur ve kişi bu süreçte kendisini çaresiz hissedebilir. Sevilen birinin kaybıyla ilgili duygular, derin bir boşluk ve üzüntü yaratır.¹⁴ Ölüm ve yas süreçlerine bağlı travmalar, psikoloji ve psikiyatri alanında

¹¹ Hasan Atak, Cemre Erten Tatlı, Gökçe Çokamay, Hanife Büyükpabuşcu, Figen Çok. “Yetişkinliğe Geçiş: Türkiye’de Demografik Ölçütler Bağlamında Kuramsal Bir Gözden Geçirme”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 8(3), (2016), 211.

¹² Atak, Erten Tatlı, Çokamay, Büyükpabuşcu, Çok. “Yetişkinliğe Geçiş: Türkiye’de Demografik Ölçütler Bağlamında Kuramsal Bir Gözden Geçirme”, 214.

¹³ Atak, Beliren Yetişkinlik: Yeni Bir Yaşam Döneminin Türkiye’de İncelenmesi, 32.

¹⁴ Varol vd., “Attachment Patterns, Mourning Reactions, and Dysfunctional Romantic Re-

önemli bir araştırma konusudur. Çalışmalar, travmatik yaşam olaylarıyla başa çıkma ve bu olaylardaki bilişlerin değerlendirilmesi üzerine yoğunlaşmaktadır. Ayrıca, ergenlik dönemindeki bilişsel çarpıtmalar, başta Bilişsel-Davranışçı ekol olmak üzere çeşitli yaklaşımların araştırma konusu olmaktadır.¹⁵

İnsanoğlu, yaşamı boyunca birçok kayıpla karşılaşır ve bu kayıplara karşı duyarlıdır. Kayıp deneyimleri, duygusal, bilişsel ve fiziksel etkiler yaratır. Psikanalitik kuramın önemli isimlerinden Klein'a (1940) göre, insanlar erken dönemlerde başlayıp hayat boyunca devam eden kayıplar yaşarlar. Bu erken kayıplar, hem acı verici hem de olgunlaştırıcı deneyimler olarak kabul edilir; özellikle anneden ayrışma süreci, bu kayıpların ilki olarak tanımlanır.¹⁶ Kayıp yaşantıları, yaşamın farklı alanlarında ve çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir. Bunlar sembolik kayıplardan, sevilen birinin ölümü, sağlık kaybı, arkadaş kaybı, bir ilişkinin bitmesi ya da bir nesnenin kaybına kadar somut kayıpları içerebilir. Özellikle “ölüme bağlı kayıplar,” kaçınılmaz ve acı verici deneyimler olarak kabul edilir ve bu tür kayıplar, kayıp yaşayan kişiyi birçok açıdan etkileyebilir.¹⁷ Ebeveyn kaybı, bireyler üzerinde önemli etkiler bırakabilir. Araştırmalar, bu kayıpla karşılaşan bireylerin anlam sorgusuna yöneldiğini ve dünyaya dair inanışlarını bilişsel olarak yeniden düzenlediklerini göstermektedir. Özellikle ergenlik döneminde, kayıpla başa çıkarken olumsuz bilişsel inanışlara eğilim artabilir ve bu da bilişsel hataların sık yaşanmasına yol açar.¹⁸

Herkes yaşamında kayıplar, kazalar ve doğal afetlerle karşılaşabilir; yakınına kaybetmemiş insan sayısı oldukça azdır. Birçok kişi travmatik olaylara maruz kalırken, bazıları bu deneyimlerden olumsuz etkilenip günlük yaşamlarına devam edemeyebilir, diğerleri işlevselliklerini kaybetmeden hayatlarına devam

lationship Beliefs among Young Adults with and without Early Parental Loss”, 44.

¹⁵ Satan, Çıplak, Kaplaner, Erol “Ebeveyn Kaybı Yaşamış Ergenlerde Bibliyoterapi Yönelimli Manevi Danışmanlık Uygulaması” 397.

¹⁶ Gizem Cesur, Sezin Başbuğ “Beliren Yetişkinlik Ve Kayıp Yaşantıları: Bağlanma Temelli Zihinsel Temsiller Ve Psikolojik Belirtilerin İncelenmesi”. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 1(1), (2017), 24.

¹⁷ Cesur, Başbuğ “Beliren Yetişkinlik Ve Kayıp Yaşantıları: Bağlanma Temelli Zihinsel Temsiller Ve Psikolojik Belirtilerin İncelenmesi”, 24.

¹⁸ Aysin Satan, Kübra Çıplak, Osman Kaplaner, Fatma Erol “Ebeveyn Kaybı Yaşamış Ergenlerde Bibliyoterapi Yönelimli Manevi Danışmanlık Uygulaması”, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Cilt-1, Ali Ayten, Mustafa Koç, Nuri Tınaz (ed.), (İstanbul: Dem Yayınları, 2016), 1/398.

edebilir. Özetle, travmatik yaşantılara verilen tepkiler bireyler arasında farklılık gösterir ve bu durum, bireyin uyum kapasitesiyle ilişkilidir.¹⁹ Beliren yetişkinlik dönemi, olumsuz yaşam olayları veya olumsuz bir aile ortamında büyüyen bireylerin uyum sağlamalarına yardımcı olabilecek değişiklikler sunar. Bilişsel gelişim, akranlar ve diğer yetişkinlerle yeni ilişkiler kurma, olumsuz aile ortamından uzaklaşma ve artan sosyoekonomik statü gibi faktörler, olumlu ruh sağlığı sonuçlarını destekleyebilir.²⁰ Bu dönemdeki bireyler, ergenlikten yetişkinliğe geçiş yaparken yüksek düzeyde stres ve stresle ilgili problemler yaşama eğilimindedir. Bu dönemde artan stres ve psikolojik sorunlar göz önüne alındığında, stres ve başa çıkma mekanizmalarını anlamak önemlidir.²¹

c. Ebeveyn Kaybı ve Dini Başa Çıkma

Dini başa çıkma, bireyin karşılaştığı sorunlarla başa çıkabilmek için dini kaynaklardan yararlanmasıdır. Kişi, stresli bir olay veya durumla karşılaştığında; inançlarından, dini pratiklerinden ve insanlar arası ilişkilerden oluşan bir sistemden yararlanır.²² Eğer bireyin hayata bakışını yönlendiren ana etken din ise, zor durumlara dayanmak için dua etme, yaşadıklarınının kutsal bir varlıktan geldiğini düşünme, iyiye ya da kötüye yorma gibi davranışlar sergilemesi beklenebilir. Bütün bu dinî içerikli etkinlikler “dinî başa çıkma” olarak değerlendirilebilir.²³ Bireylerin deneyimlediği önemli olaylar, hem fizyolojik hem de psikolojik etkiler yaratır. Krizler, tehdit ve kayıplar olarak algılanırken, aynı

¹⁹ Çavuş, Çocukluk Çağı Psikolojik Travmalarının Beliren Yetişkinlik Döneminde Kişilerin Psikolojik Sıkıntı Ve İyi Oluş Düzeyleri Üzerindeki Etkilerinin Psikolojik Sağlık Teorisi Kapsamında İncelenmesi, 11.

²⁰ Gizem Dal, *Perceived Parental Rejection And Psychological Well-Being In Emerging Adulthood: Moderator Role Of Reflective Functioning* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 17.

²¹ Ebru Ergin, *Beliren Yetişkinlik Döneminde Kimlik Statüleri ve Başa Çıkma Stratejileri İlişkisinin İncelenmesi* (Ankara: Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 39.

²² Muhammed Kızılgöçer, *Din Psikolojisinin 100'ü* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 88.

²³ Toprak, Fatma Betül-Kızılgöçer, Muhammed. “Çocuk Sahibi Olamayan Kadınlarda Dinî Başa Çıkma Sürecine Yönelik Bir Araştırma / A Study on the Religious Coping Process of Infertile Women”. *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 12/24 (Temmuz/July 2023/2): 565.

zamanda bireyin kutsal ile ilişkisini geliştirme fırsatı sunar. Din, zorluklarla başa çıkan insanlar için olumsuz bir yük olabileceği gibi, olumlu bir motivasyon kaynağı da olabilir, bu bağlamda bireyin acı ve sıkıntılarıyla baş etmesine yardımcı olur.²⁴ Eğer bireyin hayata dair perspektifini şekillendiren temel faktör din ise, zor zamanlarda dua etme, yaşanan olayları kutsal bir varlığa atfetme ya da bunları olumlu veya olumsuz olarak yorumlama gibi davranışlar sergilemesi beklenir. Tüm bu dinî etkinlikler, “dinî başa çıkma” olarak adlandırılabilir.²⁵

Bir ebeveynin kaybı, olumlu aile ortamlarının sürdürülmesi açısından ciddi bir zorluk yaratır ve hem doğrudan hem de dolaylı sonuçlar doğurur. Çocuk, sadece ebeveynini kaybetmekle kalmaz, aynı zamanda hayatta kalan bakıcının da tutarlı ve güvenilir bakım sağlamada zorluk yaşamasıyla karşı karşıya kalabilir. Genç yetişkinlik döneminde ebeveyn kaybı, gelecekteki bağlanmaları etkileyebilir; yaşlı gençler, kaybetme korkusu nedeniyle ilişkilerinde yakınlık kurmada zorluk yaşayabilirler.²⁶

Kayıpla karşılaşan bireyin en önemli gereksinimi, “yeniden iyileşmenin mümkün olacağına dair” umudunu korumaktır; zira kayıp, kişinin dünya ve kendine dair temel varsayımlarını sarsar. Bu süreçte bireyler, bilişsel düzenleme yaparken dini uygulamalara sığınabilir, dini faaliyetleri bir başa çıkma yöntemi olarak kullanarak çaresizlik ve güçsüzlük hisleriyle olumlu dini düşünce ve inanışlarla baş edebilirler.²⁷ Bu anlam arayışında din, bireylere özel bir “anlamlandırma ve yorumlama çerçevesi” sunarak önemli bir rol oynar; insan aklının aciz kaldığı yerlerde din, ilahi sebeplere işaret ederek cevapsız soruları yanıtlayabilir. Değiştirilmesi mümkün olmayan zorlu yaşam olaylarında din,

²⁴ Muhammed Kızılgöçer – Murat Çinici, “Koronavirüs (Covid-19) Sürecinde Yapay Sinir Ağları Yöntemiyle Bireylerin Dini Başa Çıkma Düzeylerinin Tahmini”, İlted: *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 54/2 (2020). 49.

²⁵ Toprak, Fatma Betül-Kızılgöçer, Muhammed. “Çocuk Sahibi Olmayan Kadınlarda Dinî Başa Çıkma Sürecine Yönelik Bir Araştırma / A Study on the Religious Coping Process of Infertile Women”. Gıfad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi /The Journal of Gumushane University Faculty of Theology, 12/24 (Temmuz/July 2023/2): 557-587

²⁶ Varol vd., “Erken Ebeveyn Kaybı Olan ve Olmayan Genç Yetişkinlerde Bağlanma Örüntüleri, Yas Tepkileri ve İşlevsel Olmayan Romantik İlişki İnançları”, 50.

²⁷ Satan, Çıplak, Kaplaner, Erol, “Ebeveyn Kaybı Yaşamış Ergenlerde Bibliyoterapi Yönelimli Manevi Danışmanlık Uygulaması”, 398.

acıyı sabra dönüştüren anlamlar sunarak insanları dini etkinliklere yönlendirir ve bu durum açık faydalar sağlar.²⁸

Günümüzde başa çıkma üzerine yapılan çalışmalar, başa çıkmanın psikolojik dayanıklılık sağlama ve bireyleri psikopatolojiden koruma açısından önemli olduğunu göstermektedir. Başa çıkma stratejileri, fiziksel hastalıklara karşı koruyucu bir rol oynar ve aynı zamanda çaresizlik ve depresyon duygularını azaltarak umut ve meydan okuma hissini gelişmesine yardımcı olur.²⁹

2. Araştırmanın amacı ve önemi

Beliren yetişkinlikte yaşanan ebeveyn kaybının gelişim dönemlerine etkisi ve dinî başa çıkma süreçlerini inceleyen bu çalışma, yetişkinliğin erken döneminde önemli bir kayıpla yüzleşen bireylerin psikolojik ve sosyal gelişimlerini anlamaya yönelik bir katkı sunmaktadır. Ebeveyn kaybı, bireylerin kimlik gelişimini, ilişki kurma becerilerini ve yaşamda anlam arayışlarını derinden etkileyebilir. Bu bağlamda, dinî inançların ve ritüellerin başa çıkma mekanizmaları olarak nasıl işlev gördüğünü araştırmak, bu bireylerin yaşadıkları zorluklarla başa çıkmalarında önemli bir kaynak sağlayabilir. Çalışmanın, hem akademik alanda hem de pratik destek hizmetlerinde kullanılacak bulgular sunması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

3. Yöntem

3.1. Araştırma Sorularının Hazırlanması

Nitel çalışmalarda, problem durumu kavramsal çerçeve içinde tanımlanır ve belirli bir soru formunda biçimlendirilir. Araştırma sorusu, araştırmanın sınırlarını belirleyerek dağıntık literatürde düzenli ilerlemeyi sağlar. Bu nedenle, araştırma sorularının belirlenmesi ve kavramsal çerçevenin oluşturulması birbirini etkileyen süreçlerdir ve çoğu nitel araştırmada eş

²⁸ Gülüşan Göcen, Merve Genç, “Ebeveyn Kaybı Yaşamış Bireylerde Otobiyografik Bellek, Allah Tasavvuru ve Dini Başa Çıkma”, *Bilimname*, 4 (2019), 322.

²⁹ Ali Eryılmaz, Leyla Ercan, “Beliren Yetişkinlikte Romantik Yakınlığı Başlatma ve Başa Çıkma”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 23/2 (2010), 386.

zamanlı ilerler. ³⁰Araştırma sorularının hazırlanmasıyla eş zamanlı olarak literatür taraması yapılarak konunun genel bir çerçevesi çizilmiştir. Araştırmanın amacına uygun sorular seçilerek, konuyu dağıtacak ya da görüşme süresini gereksiz uzatacak sorulardan kaçınılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğine uygun olarak soruların yönlendirici olmamasına özen gösterilmiştir. Hazırlanan sorular Din Psikolojisi alanından iki uzmana gönderilmiştir. Alınan dönütler doğrultusunda düzenlenen forma, yapılan ön görüşme sonrası son hali verilerek 17 soruluk formun uygulanmasına geçilmiştir.

3.2. Çalışma Grubunun Belirlenmesi

Nitel araştırmalarda genellikle büyük ve geniş örneklemeler gerekmemektedir. Veriler, gözlemler ve görüşmeler yoluyla toplanır ve belirli bir aşamadan itibaren elde edilen veriler tekrar etmeye başlar. ³¹Araştırmacı veri doygunluğuna ulaştığını düşündüğünde, katılımcı sayısını artırmak yerine mevcut verileri daha kapsamlı bir şekilde analiz etmeyi tercih etmelidir. ³²Araştırmanın evrenini 18- 25 yaşları arasında anne ya da babasını kaybetmiş olan bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini amaçlı örnekleme çeşitlerinde biri olan kartopu örnekleme yöntemiyle ulaşılan 10 birey oluşturmuştur. Görüşmeler 2024 yılının Ağustos ve Eylül aylarında gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin seyrine göre sorular detaylandırılmış ve yeni sorular eklenmiştir. Katılımcıların onayı alınarak ses kaydı alınmıştır.

3.3. Verilerin Analizi

Bu çalışmada elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle analiz edilmiş ve tema ve kodlara ulaşılmıştır.

³⁰ Ali Baltacı, “Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?”, *Abi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (24 Aralık 2019), 373.

³¹ Baltacı, “Nitel Araştırma Süreci”, 373.

³² Ali Baltacı, “Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1 (28 Haziran 2018), 235.

1.1.1. Bulgular

1.1.1.1. Çalışma Grubunun Demografik Özelliklerine İlişkin Veriler

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcılar	Yaş	Ebeveynin kaybedildiği Yaş	Cinsiyet	Meslek	Kaybedilen Ebeveyn	Medeni Durum	Ebeveynin Kaybedildiği Dönemdeki Medeni Durum
K1	38	19	Erkek	Öğretmen	Baba	Evli	Bekar
K2	26	19	Erkek	Esnaf	Baba	Evli	Bekar
K3	39	20	Kadın	Muhasebeci	Baba	Bekar	Bekar
K4	45	25	Kadın	Ev Hanımı	Baba	Evli	Evli
K5	27	20	Kadın	Ev Hanımı	Baba	Evli	Bekar
K6	25	24	Kadın	Ev Hanımı	Baba	Evli	Evli
K7	37	24	Kadın	Ev Hanımı	Anne/Baba	Evli	Evli
K8	31	25	Kadın	Ev Hanımı	Anne	Evli	Evli
K9	31	25	Kadın	Öğretmen	Anne	Evli	Evli
K10	38	25	Kadın	Ev Hanımı	Anne/Baba	Evli	Evli

Katılımcıların 2'si erkek, 8'i kadındır. Katılımcıların yaşlarının 26-45 aralığında olduğu görülmektedir. Katılımcılardan 1'i bekar, 9'u evlidir. Evli olanlardan 3'ü ebeveynini kaybettikten sonra evlenmiştir. Katılımcıların 6'sı ev hanımı, 2'si öğretmen, 1'i muhasebeci, 1'i esnaftır.

1.1.1.2. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formuna İlişkin Veriler

Analiz edilen verilerden elde edilen sonuçlara göre “Anne Kaybı” ve “Baba Kaybı” olmak üzere iki temaya ulaşılmıştır. “Anne Kaybı” temasında yedi; “Baba Kaybı” temasında sekiz koda ulaşılmıştır.

Tablo 1: “Baba Kaybı” Teması İle İlgili Veriler

Kodlar	Görüşmede Alınan İfadeler
Unutulmayan Acı	<p>K1/E: Başka hiçbir şey yoktu hayatta. Hep oradaydık. Hep üzgün işte... Çok küçüktüm, yapamadığım şeyler, yapmak istediğim şeylerin artık olmayacağını bilmek... Uzakta olduğum için, son günlerini göremediğim için bir üzünlük... Bu yüzden hep böyle sıkıntılı üzücü bir durum...</p> <p>K3/K: O anda insan hiçbir şey hissedemiyor yani bende bir his oluşmadı. Yani babamın öldüğünü biliyordum, farkındaydım, ağlıyordum ama bir his yoktu. O his birkaç gün sonra olmaya başladı. Acı çekiyorsun, babam bir daha yok, bir daha o sevgiyi göremiyorsun, bir daha baban eve gelmiyor. İçinde o hüznün var ama o duyguyu ifade edemiyorsun, çok garip bir duygu. Ne hissettiğimi ben de hala bilmiyorum, emin değilim.</p> <p>K4/K: İlk günkü acımı hissediyorum, o gün ne kadar şuram yandıysa şu anda da öyle hissediyorum. İçimin sızladığını hissediyorum. Acısı geçer mi geçmez. Bunu babası ölmeyen birinin anlaması mümkün değil. İnsanlar seni çok iyi anlıyor diyor ama hepsi boş cümleler... Ta ki yaşayınca kadar...</p> <p>K6/ K: Duygularım ilk günkü gibi hala devam ediyor. Özlüyorum, bazen aklıma geliyor O an yüzünü gözümün önüne getiriyorum. Daha kötü oluyorum.</p>
Derin İzler	<p>K1/E: Bitmiştik, sondu sanki. Bir anlam yoktu artık. Yani ne yapacağım, sanki hayat bitmişti artık, bir önemi yoktu hiçbir şeyin. Bu yüzden bir isteksizlik vardı her şeye karşı.</p> <p>K4/K: Her kız önce babasına aşiktir, bütün hayalleri onunla ilgilidir, o gittiği zaman geriye hiçbir şey kalmıyor.</p> <p>K6/K : Babamı o odada üstü örtülü gördüğüm zaman... Sanki kanepede uyumuş gibiydi. Ağlamak istiyordum ama ağlayamıyordum. Etrafımdakilerin ağlayışını, bağırışını duyduktan sonra kendimi kaybettim. O anı hiçbir zaman unutamam.</p>
Kabulleniş	<p>K3/K: Eve geldiğimizde babamın yatağını boş gördüğümde bir daha asla gelmeyeceğini anladım. İlk öldüğü zaman etrafında insanlar vardır, tamam ağlıyorsun falan ama yanında insanlar var, sana destek oluyorlar. Kendini yalnız hissetmiyorsun. O yokluk belli olmuyor ama eve geldiğimiz zaman ev bomboştu, o zaman fark ettik. Bizde büyük bir acı, travma yarattı.</p> <p>K5/K: Yas sürecim çok değişikti, sanki başkasının taziyesiydi. Önce bir inkar oldu, babam ölmedi gelecek diyordum. Hala sanki bir yere gidecek de geri gelecekmış gibi. O dönemde uykum çok geliyordu, çok uyuyordum, uyku iyi geliyordu durgundum. Yas yeri kalabalıktı herkes ağlıyordu ama ben ağlamıyordum. İçimde bir güç vardı. Allah verdi Allah aldı. O an isyan etmedim, hamdolsun Kur'an okuyarak da bunu taçlandırdım.</p>

Öfke/ Suç- luluk	<p>K5/ K: Çok büyük bir öfke vardı içimde insanlara karşı. Babam iyi bir insandı, neden kalbi kırıldı. Tamam ömrü o kadarmış. 45 yaşında vefat etti babam ama çok üzüldü yaşarken. Amcalarımdan dolayı mide ağrısı çekiyordu. Halalarım, amcalarım büyük bir öfke vardı içimde, özellikle anneme. Kur'an okumak çok iyi geldi, içimde çok büyük bir öfke vardı çok büyüktü. O öfke bir anneme yöneliyordu bir hayata yöneliyordu. O öfkeyi yönetemiyordum ama Kur'an okuyunca Allah var diyordum. O öfkeden kurtuldum.</p> <p>K6/ K: Babam bacaklarından rahatsızdı. Bu konuda ailemi çok suçlu gördüm. Her ne kadar bacaklarında kireçlenme olursa da bunun da bir tedavisi vardı. Bunu çok aksattılar. İş isten geçince babam hepten yürüyemeye başladı. Keşke ölmeden önce yanında olsaydım da helallik isteseydim. Çünkü genç yaşlarda insanın ister istemez ailesine karşı, anne baba-sına karşı yanlış hareketleri olabiliyor. İnsan sevdiğini kaybedince pişmanlığı daha da artıyor.</p>
Babasızlık	<p>K3/K: Baban varken herkes seni seviyor, sayıyor, sahip çıkıyor. Sana selam veriyor ama sanki baban olmadığında böyle otoriten gidiyor gibi. Kimsesiz gibi kalıyorsun. Seni tepeden aşağı bırakıyorlar gibi hissediyorsun.</p> <p>K6/ K: Babasızlık bence yarım kalmak demek. İnsan o an kendini öyle bir boşlukta hissediyor ki... Sanki her şeyini kaybetmiş gibi hissediyorsun.</p> <p>K5/K: Gölğemi kaybettim diyebilirim. Hani bir ağaç olur, sizi güneşten korur, arkasına geçersiniz fırtınadan korur. O ağacımı kaybettiğimi düşündüm, ağacım kayboldu.</p>
Babayı Onurlandır- mak	<p>K1/E: Ben bizim ailede tek okuyanı. Babam hep isterdi okumamızı bir yerlere gelmemizi. Kendi ayaklarımız üzerinde durmamızı. Onun isteği üzerine, bu isteği üzerine tekrar üniversiteye okuluma döndüm. Orada tek kaldım çok sıkıntılı zamanlar geçirdim ama onun bu isteğini yerine getirmek istedim.</p> <p>K3/K: Beni daha da hırslandırdı. Ortaokulu bitireyim liseyi bitireyim üniversiteyi bitireyim diye bir hırs oldu. Babam mezarında bile olsa benle gurur duysun. Çünkü ben ilk açık öğretime kayıt olduğum zaman rahmetli babam bana dedi ki keşke kızımı okutsaydım da belki ebe olurdu dedi beni alımdan öptü. Onun o sözü öldükten sonra ben de hırs olmaya başladı. Bir vasiyet gibi hissettim. O bana bir güç oldu duygularımı olgunlaştırdı.</p> <p>K5/K: Dedemin sözleri çok ağır ve inciticidir ama babamın hatırına onunla yakınlık kurdum. Her gün dedemi arıyordum. Babamın hatırı için ondan dua istiyordum. Babamın hatırı için saygıda kusur etmedim. Dedim ki ben babamın hatırını kırmadım.</p>

Ö l ü m ü n Keskinliğin- de Umut Işığı: Ahire- tin Varlığı	K3/K: Ahiretin varlığını bildiğim için kabullenmem çok kolay oldu. Ben mesela namazda hep dua ederim derim ki Allah'ım ben öldüğümde babamla beni haşret. Bu bana büyük bir teselli verdi. Kabullenmemi kolaylaştırdı ahiretin varlığı. K5/K: Öbür dünyada o kavuşma hissi bana umut verdi babam kaybolmadı babam yok olmadı. Allah'ı daha çok yakın olduğumu hissettim. Babamın kaybını hazmedebildim hamdolsun. Ahiret inancı ile bunu yendim yoksa yenemezdim.
Son Görev	K4/K: Her namazımda ona dua ettim. Hayratımı onun adına verdim. Namazıma daha fazla dikkat ettim. Orucuma daha fazla önem verdim. K6/ K: Babamın vefatından sonra onun için Ramazan'da sürekli yemek verdim sadaka verdim onun adına. İnsan bir ölüm gördükten sonra ondan ibret alıyor. Senin yolunun da oraya gideceğini biliyorsun. İbadetlerim daha çok arttı çünkü biliyorum ki bir gün hepimiz öleceğiz ve toprağın altına gireceğiz. Geç olmadan dini ibadetlerimi daha fazla yapmaya başladım. Namaz kılan biriydim ama çok aksatıyordum. Babamın vefatından sonra hiç aksatmamaya çalıştım. Bu benim için çok güzel oldu.

Tablo 1 incelendiğinde, sekiz koda ulaşıldığı görülmektedir. Baba kaybı yaşayan katılımcıların tamamı babalarını kaybettikleri günü aktarıırken titreyen bir sesle anlatmışlardır. Yaşadıkları acıyı yıllar geçmesine rağmen unutamadıklarını aktarmaları “Unutulmayan Acı” ve “Derin İzler” adlı kodları ortaya çıkarmıştır. Katılımcıların tamamı kaybı öğrendikleri ilk günler ve haftalarda şok ve inkar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Babasızlığın, korunmasız kalmakla eşleştirildiği görülmüştür. Bazı katılımcılar babalarının bir vasiyeti olarak gördükleri için eğitimlerine zor da olsa devam ettiklerini, bu şekilde babalarını onurlandırmak istediklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların tamamı ahiret inancının bu acıya dayanmada kendileri için bir dayanak olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların tamamı babalarının arkasından dua, sadaka, Kur'an-ı Kerim okuma gibi ibadetler yaptıklarını dile getirmişlerdir. Son iki kod, ölüm acısıyla dini başa çıkma ile ilgili olarak öne çıkmıştır.

Tablo 2: “Anne Kaybı” Teması İle İlgili Veriler

Kodlar	Görüşmede Alınan İfadeler
Unutulmayan Acı	<p>K7/K: Dünya başıma yıkıldı. Ne yapacağımı bilmiyordum O an dünyayı bana verselerdi yine de hiçbir tat alamazdım. Varla yok arasındaydım. Her şey yarım saat içinde oldu bir daha da görmedim annemi. Morga gittim belki canlanır belki kalkar diyordum. İnsan inanmıyor. Evde bile kapı çalacak annem içeri girecek diyordum.</p> <p>K9/ K: Acısı bu sabahmış gibi o kadar derin ama özlemi yıllar geçmiş kadar çok. Sadece Allah tahammül gücü veriyor. Bayramlar eziyet oluyor güzel günler eziyet oluyor. Eskiden bayramlarda heyecanlıydım şimdi gelmesin diye dua ediyorum. Bayramda soğuk bir taşı öpüyorsunuz.</p> <p>K10/ K: Annen olduğu zaman kapısını açabileceğin biri var bayramda elini öpeceğin biri var. Ben her bayramda çok üzgünüm. Çünkü kapısını açabileceğim bir insan yok. Anneden sonra kardeş sevgisi de çok azalıyor. Herkes kendi hayatına dalıyor O yüzden sen de kendi kabuğuna çekilmeyi tercih ediyorsun.</p>
Derin İzler	<p>K9/ K: O an tarifi imkansız bir acı hissettim kalbimde. Zaten doktor çok sert ve acı bir dille bize öleceğini söylemişti. Yine de çok zordu onu öyle görmek öldüğünü bilmek artık olmayacağını düşünmek. Beynime ve kalbime hançer saplandı sanki.</p> <p>K10/ K: Aylarca hiç kimseyi görmek istemedim mezarlıktan mezarlığa. İnsanlar bana çok tuhaf geliyordu hiç kimseyi görmek istemiyordum. Ben annemden sonra yeni bir küçük anne oldum.</p>
Kabulleniş	<p>K7/K: Annemden sonra geleceği hiç düşünmedim. Sanki bomboş bir hayat yaşıyormuşum gibiydi. Ama kendi evlatların olduktan sonra biraz daha dimdik durabiliyorsun.</p> <p>K10/ K: İnsanlara öylece anlamsız bakıyorsun ama bir yandan da annem bu eve geri gelecek diyorsun. Bir an öldü diyorsun sonra hayır ölmedi diyorsun.</p>
Öfke/Suçluluk	<p>K7/K: Akrabaların nankörlüğünü gördük annemin vefatında. Sıkıntı çıkaran akrabalarımıza karşı öfkeliyiz. O zamanlarda onların bize biraz daha şefkatli olmalarını beklerdik.</p> <p>K9/ K: Allah beni affetsin ama bazen Allah’a karşı öfke hissediyorum niye benim annem öldü diyorum. Ben ölseydim diyorum. Belki isyana giriyordumdur Allah affetsin. Kendime de bazen çok kızıyorum acaba yapılacak başka bir şey var mıydı diye.</p> <p>K10/ K: İnsan oluyoruz hepimiz bazen Yarabbi niye bizimkiler bu kadar erken gitti diye düşünüyorum ama sonra hemen tövbe ediyorum belki günah işledim diyorum. Allah daha iyisini bilir belki hayırlı olan onlar için budur.</p>

Annesizlik	<p>K7/K: Baba evin direğidir dayanabileceğin bir dayanaktır ama annesizlik bambaşka bir şey... Sanki için bomboş, organların yokmuş gibi... Üstünden çok zaman geçti hala anne deyince tüylerim diken diken oluyor. Anne demek toparlayan demekmiş... Bence annelik yetimlik baba-lık değil. İlk olarak babamızı kaybettik ama annem babamızın yerini doldurmaya çalışıyordu. Anne gittikten sonra hiç kimsemiz kalmadı.</p> <p>K9/ K: Annesizlik kimsesizliktir. Anneniz yoksa gerçekten kimsiniz kalmıyor. Nerede ayağınız taşa takılsa annesizliğinize ağlıyorsunuz. Biri bana en ufak bir şey yapsa diyorum ki annem olsa bunu yapamazdı. Ben o gün büyümek zorunda kaldım. Şimdiye kadar şımaracak bir insanın vardı benim artık yok. Ben o gün o mezara çocukluğumu gömdüm annemi gömdüm en yakın arkadaşşıma gömdüm çocuğumu gömdüm ablamı gömdüm. Tek kişilik Bir mezara birçok kişiyi gömdüm ben o gün.</p> <p>K10/ K: Baba dağdır anne dünyadır. Anne çok farklı bir şey bence anne yeniden doğuş demek hayata yeniden doğuyorsun. O an artık gerçekten hiç kimsenin olmadığını hissettim hatta ben morgun önünde de bunun abime söyledim artık hiç kimsem yok dedim.</p>
Ölümün Keskinliğinde Umut İşığı: Ahiretin Varlığı	<p>K9/ K: Ahirete inanmasaydım herhalde kafayı yerdim. Tek tutunacak dalım İnşallah bir gün kavuşacağız umudu. Ahirette birlikte olacağız umudu. Annem çok iyi bir kadındı.</p> <p>K10/ K: Benim annem çok haya sahibi bir kadındı kendini korumayı bilirdi. Ben annemin cennete gideceğine inanıyorum. Amelim İnşallah iyidir de onları görme imkanım olur.</p>
Son Görev	<p>K7/K: Sadaka-i cariyeler verdim. Annemin bir nişan yüzüğü vardı vefatından sonra onun parasıyla su kuyusu açtırdık.</p> <p>K8/K: Kur'an okuyorum, Yasin okuyorum mezarlığa gittiğimde onun adına bir şeyler dağıtıyorum.</p> <p>K9/ K: Sadaka dua zikir namaz . Özellikle hazreti Süleyman'a gidip orada dua etmek benim ruhumu ferahlatıyor. Şimdi de çok daraldığımda oraya gidiyorum. Sadakayı 1 lira bile versem annemin Hakkı diyorum. Çünkü ben bugün maaş alıyorsam onun hayrına alıyorum o zorla beni okuttu.</p> <p>K10/ K: Annem her zaman anneanneme dua etmemizi tavsiye ederdi biz de öyle bir alışkanlık oldu hem annemize hem anneannemize dua ettik. Muhakkak ben Kur'an okurum Yasin okurum cüz okurum. Sadakasına kadar elimizden geldiğince hayırlı evlat olmaya çalışıyoruz.</p>

Tablo 2 incelendiğinde baba kaybı gibi anne kaybının da yılların unutturmadığı bir acı olduğuna dair veriler görülmektedir. Hem anne hem de babasını kaybetmiş iki katılımcı anne kaybının baba kaybından daha ağır geldiğini

belirtmiştir. Hissedilen öfkenin kimi zaman Allah' a kimi zaman da yakın çevreye yöneldiği görülmüştür. Allah' a duyulan öfkede peşi sıra tövbe davranışının sergilendiği de görülmektedir. Baba kaybında olduğu gibi anne kaybında da ahiret inancının rahatlatıcı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölüm sonrasında kaybın ardından yapılan dua ve ibadetlerin de dini başa çıkma davranışı olduğu görülmüştür.

4. Sonuç ve Öneriler

Anne babanın kaybı, bireyler üzerinde inkâr duygusunu tetikleyebilir. Bu inkâr, kaybın gerçekliğini kabul etmenin zorluğundan kaynaklanır ve bireyin yaşadığı derin acıyı hafifletmek için bir savunma mekanizması olarak ortaya çıkar. İnkâr süreci, kaybın getirdiği şok ve duygusal yükün işlenmesine yardımcı olur; ancak bu, geçici bir aşamadır. Zamanla, kaybı kabul etmek, sağlıklı bir yas sürecinin ilerlemesi için kritik bir adım haline gelir. Katılımcılardan bazıları kısa ya da uzun vadede ebeveyn kaybını kabullenmekte zorlandıklarını belirtmişlerdir. Bir katılımcı babasının kaybını yıllar sonra evlendiği gün kabullendiğini belirterek şok ve inkar evresinin uzun zaman alabileceğini göstermiştir. Sonuç olarak, inkâr, yas sürecinin doğal bir parçasıdır ve bireylerin duygusal iyileşme yolculuklarında önemli bir rol oynar. Anne kaybı ve baba kaybı, bireyler üzerinde farklı psikolojik ve duygusal etkiler yaratabilir. Genellikle anne kaybı, sıcaklık, şefkat ve destek kaybı olarak algılanırken, baba kaybı daha çok otorite, güven ve koruma kaybı şeklinde hissedilir. Bu farklı algılar, toplumsal cinsiyet rolleri ve aile içindeki dinamiklerle de bağlantılıdır. Anne, genellikle duygusal bağların merkezinde yer alırken, baba figürü daha çok maddi ve manevi güvenlik sağlayan bir rol üstlenir. Baba kaybı yaşayan bir kadın katılımcı, babasını kaybettikten sonra eşinin yokluğunu çok daha kolay atatabileceğini belirtilmiştir. Bu bulgu ebeveyn kaybının evlilik ilişkisini de etkileyebilecek bir durum olduğu hakkında fikir vermektedir. Katılımcıların ifadelerinde net şekilde ortaya çıkan iki tema, anne ve baba kaybının farklı duyguları ortaya çıkardığını göstermektedir. Kayıp deneyimleri, bireylerin dünyaya dair algılarını sarsarken, din gibi anlamlandırma çerçeveleri bu süreçte önemli bir rol oynar. Anne baba kaybı, bireyde derin bir boşluk ve kimlik sorgulaması yaratabilir. Din, bu süreçte bir tür manevi destek sunarak, bireyin kaybı anlamlandırmasına yardımcı

olabilir. Katılımcılardan bazıları başlarına gelen kaybı sorguladıklarını ancak isyana düşmekten korktukları için tövbe ederek hayırlısının bu olduğuna ikna olduklarını belirtmişlerdir. Dini inançlar, ölüme dair umut ve teselli sağlarken, toplumsal destek de önemli bir rol oynamaktadır. Bu konuda dinî ritüellerin ve toplulukların, yas sürecini kolaylaştırıcı etkilerini vurgulamak faydalı olabilir. Katılımcılardan bazıları yas sürecindeki yoğunluk sebebiyle acılarını bir süre unuttuklarını ancak yas sonrası eve dönülen süreçte kayıpla yüzleştiklerini belirtmişlerdir. Sonuç olarak, dinî başa çıkma mekanizmaları, yalnızca bireysel bir rahatlama sağlamamakla kalmayıp, aynı zamanda sosyal bağların güçlenmesine de katkıda bulunmaktadır. İnanç, bireylere kaybın anlamını bulma konusunda bir çerçeve sağlar; ölüm sonrası yaşam inancı, kaybedilenlerin varlığını sürdürdüğünü düşünmek, yas sürecini kolaylaştırabilir. Katılımcıların tamamı ahiret inancının kayıpla baş etme sürecinde kendilerine sağladığı güçlü desteği vurgulamışlardır. Bazı katılımcılar ahirette buluşmak düşüncesi olmasa yaşadıkları acıya dayanamayacaklarını belirterek, dini inancın kayıpla başa çıkmadaki önemini göstermişlerdir. Din, bireylerin kayıplarla başa çıkma sürecinde hem psikolojik bir destek sunar hem de sosyal ilişkileri güçlendirir. Bu nedenle, anne baba kaybı gibi travmatik deneyimlerin üstesinden gelmek için dini inançların ve toplumsal bağların nasıl işlediği üzerine daha fazla araştırma yapılması gerektiği sonucuna varılabilir.

Bu konuya dair yapılacak araştırmalarda, daha geniş ve çeşitlendirilmiş örneklerle çalışılması önerilmektedir. Ebeveyn kaybının birey üzerindeki uzun vadeli psikolojik etkileri incelenmeli, özellikle gelişimsel aşamalarda (çocukluk, ergenlik) nasıl değişiklikler gösterdiği araştırılabilir. Farklı başa çıkma mekanizmalarının etkinliği araştırılarak, bireyler üzerinde hangi stratejilerin daha etkili olduğunu belirlemek için karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Arnett, Jeffrey Jensen. "Emerging Adulthood: A Theory of Development from the Late Teens Through the Twenties". *American Psychologist*, 55/ 5 (2000), 469-480.

Atak Hasan, *Beliren Yetişkinlik: Yeni Bir Yaşam Döneminin Türkiye'de İncelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

- Atak Hasan, Erten Tatlı Cemre, Çokamay Gökçe, Büyükpabuşcu Hanife, Çok Figen. “Yetişkinliğe Geçiş: Türkiye’de Demografik Ölçütler Bağlamında Kuramsal Bir Gözden Geçirme”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 8(3), (2016), 204-227. doi: 10.18863/pgy.238184
- Baltacı, Ali. “Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1 (28 Haziran 2018), 231-274.
- Baltacı, Ali. “Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?” *Abi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (24 Aralık 2019), 368-388. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299>
- Cesur, Gizem ve Başbuğ, Sezin. “Beliren yetişkinlik ve kayıp yaşantıları: Bağlanma temelli zihinsel temsiller ve psikolojik belirtilerin incelenmesi”. *Klinik Psikoloji Dergisi* 1(1) (2017), 24-33. DOI: 10.7816/kpd-01-01-03.
- Çavuş İlayda, *Çocukluk Çağı Psikolojik Travmalarının Beliren Yetişkinlik Döneminde Kişilerin Psikolojik Sıkıntı ve İyi Oluş Düzeyleri Üzerindeki Etkilerinin Psikolojik Sağlamlık Teorisi Kapsamında İncelenmesi*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Dal Gizem, *Perceived Parental Rejection And Psychological Well-Being In Emerging Adulthood: Moderator Role Of Reflective Functioning*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Doğan Tuğçe, *Beliren Yetişkinlik Döneminde Stres İle Başa Çıkma Tarzları Ve Problem Çözme Becerileri İle Kişilik Özellikleri Ve Eleştirel Düşünme Eğilimi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Ankara: Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Doğan Aysun, Cebioğlu Senay, “Beliren Yetişkinlik: Ergenlikten Yetişkinliğe Uzanan Bir Dönem”, *Türk Psikoloji Yazıları* 14 /28, (Aralık 2011) 11-21.
- Eroğlu Musa, Gündoğdu Mehmet, “Beliren Yetişkinlik Dönemindeki Bireylerin Kişilik Özelliklerinin İncelenmesi”, *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 5(1), (2021), 278-293. DOI: 10.38015/sbyy.946518
- Eryılmaz Ali, Ercan Leyla, “Beliren Yetişkinlikte Romantik Yakınlığı Başlatma ve Başa Çıkma”. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 23/2 (2010), 381-397.
- Göcen Gülüşan, Genç Merve, “Ebeveyn Kaybı Yaşamış Bireylerde Otobiyografik Bellek, Allah Tasavvuru ve Dini Başa Çıkma”, *Bilimname*, 4 (2019), 313-349. doi: <http://dx.doi.org/10.28949>
- İnce, Abdullah. “Beliren Yetişkinlerde Din Ve Allah Tasavvuru”. *Pamukkale*

- Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty 9/3 (2022), 884-914. Doi No: 10.17859/pauifd.1194676.
- İnce Abdullah, Kutlu İhsan Koçak, Muhammed Furkan. “Beliren Yetişkinlerde Din Anlayışı Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/46 (2022), 607-633. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1152006> .
- Kızılgeçit, Muhammed. *Din Psikolojisinin 100’ü*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Kızılgeçit, Muhammed –Çinici, Murat. “Koronavirüs (Covid-19) Sürecinde Yapay Sinir Ağları Yöntemiyle Bireylerin Dini Başa Çıkma Düzeylerinin Tahmini”, *İltd*: İlahiyat Tetkikleri Dergisi, 54/2 (2020). 45-65.
- Satan Aylın, Çıplak Kübra, Kaplaner Osman, Erol Fatma. “Ebeveyn Kaybı Yaşamış Ergenlerde Bibliyoterapi Yönelimli Manevi Danışmanlık Uygulaması”. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (Cilt-1)*, Ali Ayten, Mustafa Koç, Nuri Tınaz (İstanbul: Dem Yayınları, 2016), 1/397-413.
- Toprak, Fatma Betül-Kızılgeçit, Muhammed. “Çocuk Sahibi Olamayan Kadınlarda Dinî Başa Çıkma Sürecine Yönelik Bir Araştırma / A Study on the Religious Coping Process of Infertile Women”. *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi /The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 12/24 (Temmuz/July 2023/2): 557-587.
- Turgut Özden, “Beliren Yetişkinlikte Kendini Toparlama Gücü, Bilgelik ve Problem Odaklı Başa Çıkma: Bir Yol Analizi”, *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 11/30 (Ağustos 2023), 54-69.
- Varol Ali vd., “Attachment Patterns, Mourning Reactions, and Dysfunctional Romantic Relationship Beliefs among Young Adults with and without Early Parental Loss”, *Boğaziçi University Journal of Education*. 38/1 (2021), 43-69.

TÜRKİYE'DE OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN BİREYLERE YÖNELİK DİN EĞİTİMİ UYGULAMALARI

Şeyma AKTAŞ *

Giriş

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de okullarda din eğitimi verilmektedir. Bu eğitim, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) aracılığıyla örgün ve yaygın bir şekilde sunulmakta ve MEB’e bağlı okullarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi kapsamında ilkokul 4. sınıftan lise son sınıfa kadar hem zorunlu hem de seçmeli dersler olarak uygulanmaktadır. Din eğitimi, toplumun kültürel ve manevi değerlerini aktarmak açısından önemli bir rol oynadığından her bireyin bu eğitimden eşit şekilde yararlanabilmesi için farklı gereksinimlerinin dikkate alınması gerekmektedir. Özellikle engelli bireylerin eğitim programlarının onların özel ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi hem eğitime katılımı artıracak hem de toplumsal hayata uyum sağlamalarına katkıda bulunacaktır. Ancak eğitim programlarının engelli bireylerin toplumsal yaşama uyum sağlamalarına katkıda bulunması için özel gereksinimlerine uygun olarak hazırlanması önemlidir. Dünya Sağlık Örgütü’ne (1976) göre engel, “bireyin yaş, cinsiyet, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak normal kabul edilen bir rolü yerine getirmesini sınırlayan veya engelleyen bir bozukluktan kaynaklanan dezavantaj” olarak tanımlanmakta olup, bu tanım

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, seyma237@gmail.com

eğitim sistemlerinin engelli bireylerin ihtiyaçlarına yönelik yeniden yapılandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, engelli bireylerin eğitim hakkını tam anlamıyla kullanabilmeleri amacıyla eğitim programlarının bu bireylerin gereksinimlerine uygun şekilde düzenlenmesi gerekir. Bu durum, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 26. maddesinde yer alan "Herkesin eğitim hakkı vardır" ifadesiyle, tüm bireylerin kişisel gelişimlerini destekleyecek bir eğitim almalarının önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, özel eğitime gereksinimi olan bireylerin eşit eğitim imkânlarından yararlanabilmeleri için yasal ve eğitsel düzenlemelerin yapılması gerekmektedir (Orhan-Genç,2015). Bu doğrultuda, tüm bireylere eşit eğitim hakkı sağlamak amacıyla çeşitli politikalar geliştirilmekte ve eğitim süreçlerine yönelik düzenlemeler hayata geçirilmeye çalışılmaktadır. Bu çalışma, doküman analizi yöntemini kullanarak, Türkiye'deki özel eğitimde OSB'li bireylere yönelik din eğitimi hizmetlerine dair mevcut uygulamaları incelemektedir. Tebliğin temel problemi se, Türkiye'deki örgün ve yaygın eğitim alanlarında OSB'li (Otizm Spektrum Bozukluğu) bireylere yönelik din eğitimi hizmetleriyle ilgili ne tür uygulamalar yapıldığını tespit etmektir.

1. Hukuki Çerçevde Özel Eğitim

1.1. Engellilik ve Özel Eğitim Kavramları

Türkiye'de 2005 yılında çıkan 5378 sayılı Engelliler Kanunu'na göre engelli birey; "*Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey*" olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte toplumsal hayatta gerekli iyileştirmeler ve düzenlemeler yapılmadığı için bazı bireylerin yaşadığı kısıtlılık durumu da onların engelli kategorisine girmesine sebep olabilmektedir (Çiçek, 2023). Aslında engellilik; özürürlük, aktivite ve katılım kısıtlamaları için kullanılan şemsiye bir terimdir (WHO, 2001). Engelli bireylerin yaşadıkları bu tür kısıtlamaların üstesinden gelmeleri ve potansiyellerini en üst düzeye çıkarmaları için eğitime ihtiyaçları olduğu düşünülmektedir. Bu tür ihtiyaçları tespit etmek ve karşılamak için özel eğitim adı verilen bilimsel bir alan ortaya çıkmıştır.

Bireysel ve gelişim özellikleri ile eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından anlamlı düzeyde farklılık gösteren bireylerin eğitim ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere

geliştirilmiş eğitim programları ve özel olarak yetiştirilmiş personel ile uygun ortamlarda sürdürülen eğitim etkinliklerinin tümüne özel eğitim denir (ÖEHY, 2018). Özel eğitim ve ilgili kavramlar özel eğitim hakkında kanun hükmünde kararnamede (573-KHK) tanımlanarak 6/6/1997 tarihinde kabul edilmiştir. Buna göre özel eğitim gerektiren birey, “çeşitli nedenlerle, bireysel özellikleri ve eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından beklenen düzeyde anlamlı farklılık gösteren birey” olarak tanımlanmıştır. Her birey, farklı öğrenme yöntemlerine ve hızlarına sahip olduğu gibi, farklı sosyal ve duygusal özellikler de taşır. Bu nedenle bireylerin farklılıklarından kaynaklanan özel gereksinimlerinin göz önünde bulundurulması ve çocukların gereksinimlerine uygun özel eğitim programlarının hazırlanması gerektiği ifade edilmektedir (Çiçek, 2023). Bu tür bireysel farklılıklar nedeniyle hazırlanacak eğitim programlarının da engel grubuna göre birbirinden farklı olması da bir ihtiyaç olarak kabul edilebilir. Özel eğitim alan bireylere uygulanan eğitim programlarının başarılı olmasında öğretmen ve uzmanların niteliği önemlidir (Ünlü, 2023). Bu bağlamda, özel eğitim alanında görev alacak öğretmenlerin bireylerin özgün ihtiyaçları, farklılıkları ve gereksinimlerini anlayabilecek ve geliştirebilecek niteliklere sahip olması gerekmektedir. Dolayısıyla özel eğitim alanının kendine has özellikleri, amaçları, ilkeleri, uygulamaları vs. bulunmaktadır. Ülkemizdeki özel eğitim kurumları da belirlenen hukuki çerçevede faaliyetlerini yürütmeye çalışmaktadır.

1.2. Özel Eğitimin Amaç ve İlkeleri

Özel eğitim gerektiren bireylerin engel türleri birbirinden farklı olduğu için yapılan faaliyetlerde ortak bir paydada birleşmek zorlaşmaktadır. Bu zorluklara rağmen, özel eğitim ile ilgili ortak amaçlar belirlemek mümkündür (Özdemir, 2020). Bu ortak amaçlar, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği Madde 6 (ÖEHY, 2018) kapsamında “Özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin eğitim ihtiyaçları, yeterlilikleri, ilgi ve yetenekleri doğrultusunda kapasitelerini en üst düzeyde kullanmaları, üst düzey öğrenime, meslek hayatına ve toplumsal yaşama hazırlanmaları” olarak açıklanmıştır. Aynı yönetmelikte özel eğitimin ilkeleri ise şu şekilde belirtilmiştir:

a) Bireysel farklılıkları, gelişim özellikleri ve eğitim ihtiyaçları dikkate alınarak eğitim hizmeti sunulması,

b) *Özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin ilgi, istek, yeterlilik ve yetenekleri doğrultusunda özel eğitim hizmetlerinden yararlandırılması,*

c) *Özel eğitim hizmetlerine erken dönemde başlanması,*

e) *Özel eğitim hizmetlerinin özel eğitim ihtiyacı olan bireyleri sosyal ve fiziksel çevrelerinden mümkün olduğu kadar ayırmadan, toplumla etkileşim ve karşılıklı uyum sağlama sürecini kapsayacak şekilde planlanıp yürütülmesi,*

d) *Özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin eğitsel performansları doğrultusunda amaç, içerik ve öğretim süreçlerinde uyarlamalar yapılarak diğer bireylerle birlikte eğitim görmelerine öncelik verilmesi,*

e) *Özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin her tür ve kademedeki eğitimlerini sürdürebilmeleri için kurum ve kuruluşlarla iş birliği yapılması,*

f) *Özel eğitim ihtiyacı olan bireyler için BEP geliştirilmesi ve eğitim programlarının bireyselleştirilerek uygulanması,*

g) *Ailelerin, özel eğitim sürecinin her aşamasına aktif katılmalarının sağlanması,*

ğ) *Özel eğitim politikalarının geliştirilmesinde üniversitelerin ilgili bölümleri ve özel eğitim ihtiyacı olan bireylere yönelik faaliyette bulunan sivil toplum kuruluşları ile iş birliği içinde çalışılması esastır (ÖEHY, 2018).*

1.3. Özel Eğitime İhtiyaç Duyan Bireylerin Engel Türleri

Bireylerin sahip olduğu eksiklik ve yetersizliklere göre çeşitli engel türleri bulunmaktadır. Her bireyin yetersizliği, türü ve derecesine göre farklılık gösterir ve bu farklılık, yaş, cinsiyet, kültür ve yaşam koşulları gibi faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterir (Aka, 2020). MEB Özel Eğitim Aile ve Tüketici Hizmetleri tarafından 2011 yılında yayımlanan belgeye göre, engel grupları şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

1. Görme engelliler
2. İşitme engelliler
3. Ortopedik ve süregen hastalıklı engelliler
4. Zihinsel engelliler
5. Dil ve konuşma güçlüğü olanlar

6. Öğrenme güçlüğü olanlar
7. Üstün zekâlı ve özel yetenekliler
8. Duygusal ve davranış bozukluğu gösteren bireyler

Tebliğin temel konusu olan otizm spektrum bozukluğu yaşayan çocuklar bu sınıflamaya göre “duygusal ve davranış bozukluğu gösteren bireyler” kategorisinde ele alınmaktadır (ATH, 2011).

1.3.1. Otizm

Otizmden ilk olarak 1700’lü yıllarda Fransa’da Jan Itard ve İngiltere’de Jon Haslam söz etmişlerdir. Bu bilim insanları, otizimli kişileri inceledikten sonra herhangi bir tanı koymadan farklı bireyler olarak isimlendirmişlerdir (Fazlıoğlu-Yurdakul, 2005). 1911’li yıllarda ise İsviçreli psikiyatrist Eugen Bleuler kendini dış dünyadan soyutlayan, içine kapalı bireylerin bu durumu için otizm ifadesini kullanmıştır (Özdemir, 2020). Otizmin tanımlanması ise ilk olarak 1943 yılında Amerikalı çocuk psikiyatristi Leo Kanner tarafından gerçekleştirilmiştir. Kanner, “otizm” terimini, zihinsel özürlü olan bir grup çocuk içinde diğerlerinden farklı olan bir grup bireyi tanımlamak amacıyla kullanmıştır. Kanner, tanı sürecinde Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) ile ilgili çalışmalar başlatmıştır. O, ilk araştırmasında sekiz erkek ve üç kız olmak üzere 11 çocuğu gözlemlemiş ve bazı davranışları tanımlamıştır. Gözlemleri sonucunda OSB ile ilgili iki temel özelliği öne çıkarmıştır: Birincisi, bu çocuklar sosyal iletişim alanında ciddi yetersizlikler göstermektedir. İkincisi ise rutinlerine bağlı kalmaktadır. Kanner, çocukların ileri geri sallandığı ve el çırpıtığı tekrarlı davranışları gözlemlemiştir. Bu davranışları çocuğun kendi dünyasında aynılığı sürdürme yolları olarak yorumlamıştır. Bu nedenle rutinlerde meydana gelen değişikliklere bazı çocuklar tepki göstermektedir. Kanner’in edindiği bu gözlemler OSB tanısında temel davranış örüntülerini belirlemeye yönelik önemli ipuçları sunmuştur (Yalçın - Günlü, 2022).

Kanner’e göre otizmin üç karakteristik özelliği vardır:

- Otistik yalnızlık
- Rutinlerdeki değişikliklere direnme
- Farklı yetenekler

Bu tür karakteristik özelliklerinden dolayı her birey gibi OSB’li bireylerin de eğitime ihtiyacı bulunmaktadır. Doğaldır ki eğitim sürecinde OSB’li bireylerin kendilerine has özellikleri nedeniyle eğitimsel ihtiyaçları farklılaşmaktadır. Bu ihtiyaçların başında da sosyalleşme ve iletişim problemlerinin giderilmesi gelmektedir (Özdemir, 2020). Diğer taraftan dünyadaki birçok insan için olduğu gibi özel eğitim gereksinimi olan otizmlili bireyler için de din ve maneviyat, yaşamın temel unsurları arasında kabul edilmektedir. Maneviyat ve manevi gelişim, Birleşmiş Milletler (1990) Çocuk Hakları Sözleşmesi gibi belgelerde çocukların ve yetişkinlerin yaşamlarının bir parçası olarak tanımlanır. Buna rağmen OSB’li bireylerin manevi gelişimi neredeyse hiç bilimsel ilgi görmemiştir (Schaap-Jonker vd., 2013). Bunda OSB’li bireylere yönelik bir din eğitimi sürecinde onların dini ve ahlaki değerleri kazanıp kazanamayacakları konusunun tartışılmasının da payının olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili olarak OSB’li bireylerin yaygın gelişimsel bozukluk ve bilişsel gelişim eksikliklerinden farklı olarak bilişsel yeteneklerinde de görülebilen sınırlılıkların yanı sıra duygu durumlarını ifade etme ve soyut kavramları algılama konusunda yaşadıkları güçlükler gibi nedenler onlara yönelik din eğitiminin sınırlılıkları olarak dile getirilmiştir. Bununla birlikte OSB’li bireylerin Tanrı anlayışı farklılık gösterebilmekteyken bazılarının Tanrıyla ilgili olumlu ve normal bireylerinkine yakın algılarının bulunduğu, din öğretimi noktasında uygun yöntem ve tekniklerle dini algılayabildikleri ve dini yaşantı sergileyebildikleri hatta topluca yapılan ibadatlere katılabildikleri belirtilmektedir. Bu tür sebepler de otizmlilerin din eğitiminin imkanını gösteren gerekçeler olarak ileri sürülmektedir (Bilecik, 2019). Bu çerçevede Türkiye’de çeşitli kurumlar otizmlilere yönelik din eğitimi faaliyetleri yürütmektedir.

1.3.2. Türkiye’de Otizmlilere Yönelik Din Eğitimi Faaliyetleri

1.3.2.1. MEB’in Faaliyetleri

Otizm tanısı konulan bireylere yönelik eğitim faaliyetlerinin OSB’li bireylerin gelişimi için önemli olduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda Türkiye’de otizme eşlik eden herhangi bir engel durumunun olup olmaması durumuna göre, orta-ağır düzey OSB’liler özel eğitim merkezlerinde, hafif OSB’liler ise okulların özel eğitim sınıflarında eğitim alabilmekle beraber kaynaştırma eğitimine de yönlendirilebilmektedir. Bu tür özel eğitim okullarında ve

sınıflarında öğrenciye göre hazırlanan programlar uygulanmaktadır. Aynı şekilde orta-ağır zihinsel engeli ve otizm spektrum bozukluğu olan öğrenciler için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersleri de 2010 yılından itibaren özel eğitim ve meslek okullarında haftada bir saat olarak eğitim programlarına dahil edilmiştir (TD, 2010). Türkiye’de otizmlili çocuklarda din ve ahlak eğitimi ihtiyacı ve imkânı, uygulamada yaşanan sorunların da artmasının etkisiyle bu yıldan sonra daha fazla tartışılmaya başlanmıştır. Literatürde, otizmlili bireylerde din ve ahlak eğitiminin imkânı üzerine farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bazı araştırmacılar, bu bireylerin ibadetlere katılımının yalnızca dini gelişimlerini değil, aynı zamanda sosyalleşme becerilerini de geliştirebileceğini savunarak pratik konulara yönelirken, diğerleri bu konuların eğitim müfredatına dahil edilemeyeceği yönünde görüş bildirmektedir (Bilecik, 2019). Uygulanmaya başlandıktan sonra 2013 ve 2018’de revize edilen *I. II. ve III. Kademe Orta-Ağır Zihinsel Engelli ve Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Öğrenciler için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı* çerçeve niteliğinde olup öğrencilerin bilişsel yeteneklerine ve otizm seviyelerine göre öğretmen tarafından esnek bir şekilde uygulanabilmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı’nda (MEB), özel eğitime gereksinim duyan bireylerin din eğitimi ihtiyaçları, genel eğitim okullarında uygulanan müfredatla karşılanmaya çalışılmaktadır. Engel türüne bakılmaksızın her öğrenci için aynı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) programı hazırlanmaktadır. Bu programların ihtiyacı tam olarak karşılamaması nedeniyle engel türü farklı olan her öğrenci için farklı programların hazırlanması gerektiği ifade edilmektedir. Diğer taraftan özel eğitime gereksinimi olan bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak için DKAB öğretmenlerinin görevlendirilmesi uygulaması da bu öğretmenlerin lisans eğitimleri boyunca bu konuda eğitim almadıkları için eleştirilere neden olmaktadır. Özdemir, DKAB öğretmenlerinin engelli öğrencilere nasıl bir yaklaşım sergileyeceklerini bilmemeleri, dersin verimliliği açısından önemli bir sorun teşkil edeceğini belirtmektedir. (Özdemir, 2018).

1.3.2.2.DİB’in Faaliyetleri

Özel eğitime ihtiyaç duyan bireylerin dini açıdan karşılaşmış oldukları zorluklar veya diğer meselelerin çözümüne yönelik DİB’nin bazı çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmalar, ibadet yerlerinin engellilere uygun hale

getirilmesi ve Braille alfabesiyle Kur'an-ı Kerim ile diğer dini yayınların basımını içermektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı, yayınladığı genelgenin 19. maddesinde, cami görevlilerinin engelli, yaşlı ve mazeret sahibi bireylere oturarak ve tabure üzerinde namaz kılma yöntemlerini anlatacaklarını belirtmektedir. Bu madde, camilerde sandalye ve tabure ile namaz kılma konusundaki tartışmalara açıklık getirmektedir (Özdemir, 2018). Genelgenin 32. maddesinde, engellilere yönelik faaliyetlerin engelli koordinatörleri tarafından yürütüldüğü ifade edilmiştir. Ancak, bu faaliyetlerin büyük ölçüde işitme ve görme engellileri kapsadığı, zihinsel engellilere ve özellikle de otizmlilere yönelik herhangi bir çalışma veya faaliyet bulunmadığı görülmektedir. “2024-2025 Eğitim-Öğretim Yılı Kur'an Kursları Uygulama Esaslarında Yaygın Din Eğitimi Verilen Kur'an Kursları” IV. maddesinde şunlara yer verilmektedir:

Bedensel engelliler, engelli olmayan öğrenciler ile aynı sınıflarda öğrenim göreceklerdir.

Engelli sınıfları aynı engel grubunda en az 3 öğrenci ile engellilere yönelik programlardan biri seçilerek açılacaktır.

İşitme ve görme engelli bireylere yönelik açılacak sınıf ve kurslarda öncelikle; Başkanlıkça düzenlenen ilgili eğitim seminerlerinden herhangi birine katılmış olan personele görev verilecektir.

Engellilere yönelik açılan kurslarda Başkanlığımız hizmet içi eğitim seminerine katılan personel bulunmaması halinde görme engellilerin eğitiminde “Görme Engelliler için Braille Alfabesi” ve “Braille Alfabesi ile Dini Kavramlar Öğreticiliği” sertifikalarına sahip olanlar; işitme engellilerin eğitiminde ise “Türk İşaret Dili Kurs Programı” (120 saat), “İşaret Dili Öğretici ve Tercüman Eğitimi” (200 saat) sertifikalarından birisine sahip olanlar görevlendirilecektir.

Dezavantajlı gruplara uygulanan programlarda en az 10 kişi ile sınıf açılacaktır.

Uygulama esasları, yapılan çalışmaların bedensel engelli bireylerle ilgili olduğunu göstermektedir. Ancak, otizm gibi zihinsel engellilere yönelik açılmış herhangi bir eğitim programı veya yayın bulunmamaktadır.

2. Değerlendirme

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), din eğitimi hizmetleri kapsamında özel eğitim gereksinimi olan bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yaptığı uygulamalar engelli bireylerin farklı gelişim özellikleri ve eğitim gereksinimleri göz önünde bulundurulduğunda yetersiz kaldığı şeklinde eleştiriler bulunmaktadır. Özellikle otizm spektrum bozukluğu (OSB) gibi özel gereksinimleri olan bireyler için din eğitimi, sosyal ve duygusal gelişim açısından önemli bir yere sahiptir. Din eğitimi, bu tür bireylerin sosyal etkileşim becerilerini geliştirerek, toplumsal yaşama uyum sağlamalarına destek olabilir. Aynı zamanda, manevi değerler de bireylere duygusal destek sağlayarak zorluklarla başa çıkmalarına yardımcı olabilir.

MEB'in özel eğitim müfredatında yer alan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) derslerinin, engelli bireylerin bilişsel ve sosyal gelişim özelliklerine uygun bir şekilde hazırlanması gerekmektedir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) programları, genel olarak tüm engelli gruplarını kapsayan orta-ağır zihinsel engeli ve otizm spektrum bozukluğu olan öğrenciler için hazırlanmıştır. Ancak, engellilik kavramı içerisinde farklı alt grupların bulunduğu gibi, otizm spektrum bozukluğu da kendi içinde çeşitlilik göstermektedir. Bu bağlamda, mevcut DKAB programının tüm engelli bireyler için hazırlanması, önemli bir sorun teşkil etmektedir. Her bireyin gelişimsel özellikleri ve eğitim ihtiyaçları farklılık gösterdiği için, tek bir müfredatın tüm gruplara uygun olması oldukça zordur. Dolayısıyla, otizm spektrum bozukluğu olan bireyler için özelleştirilmiş ve onların ihtiyaçlarına göre bir eğitim programının geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, DKAB öğretmenlerinin özel eğitim alanında yeterli eğitim almaması, eğitim süreçlerini olumsuz etkilemekte ve otizmliler bireylerin potansiyellerini gerçekleştirmelerini engellemektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), engel gruplarını ayırmadan genel bir eğitim yaklaşımı benimsemekte ve bu bağlamda din eğitimi sunmaktadır. Görme ve işitme engelliler için belirli yayınlar ve materyaller mevcutken, zihinsel engelli bireyler için bu tür kaynaklara ulaşmak oldukça zordur. Özellikle otizm spektrum bozukluğu olan bireyler, sosyal iletişim ve anlayış becerilerindeki farklılıkları nedeniyle din eğitimi sürecinde özel bir yaklaşıma ihtiyaç

duymaktadır. Bu sebeple, otizm spektrum bozukluğu olan bireyler için özel materyaller ve kaynaklar oluşturulmalıdır. Ayrıca, DİB'nin eğitmenlere özel eğitim alanında yeterli destek sağlamaması, din eğitimi sürecinin etkinliğini olumsuz etkileyerek, otizmliler ve zihinsel engelli bireylerin eğitiminde zorluklar yaşanmasına yol açmaktadır. Bu zorluklar ile başa çıkabilmek için öncelikle İlahiyat Fakülteleri, özel eğitim alanında nitelikli eğitmenler yetiştirecek programlar oluşturulmalıdır.

DİB ve MEB'de yaşanan bu sorunların çözülebilmesi için, özel eğitim gereksinimi olan bireylerin din eğitimiyle ilgili alanlarda yapılacak araştırmalar büyük önem taşımaktadır. Bu araştırmalar, mevcut eksikliklerin belirlenmesine ve daha etkili eğitim yöntemlerinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aka, M. *Bireysel Psikolojik Danışma Sürecinde Dinî Boyut: Özel Eğitim Gereksinimli Öğrenci Aileleriyle Yapılan Bir Araştırma*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (2020), 36
- Bilecik, S. "Otizmliler için İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı: Otizmlilerde Din ve Din Eğitiminin İmkânı Tartışmaları Çerçevesinde Bir İnceleme." *Darulfunun İlahiyat*, 30(1), (Haziran, 2019). 87- 106 <https://doi.org/10.26650/di.2019.30.1.0011>
- Bilecik, S. "Özel Eğitim ve DKAB Öğretmenlerine Göre Otizmlilerde Din-Ahlak Eğitimi ve DKAB Dersleri." *Bilimname*, 38/2, (Ekim,2019). 553-589. <https://doi.org/10.28949/bilimname.564836>
- Çiçek, İ. (2023). «Özel Eğitimle İlgili Temel Kavramlar ve Tarihsel Süreç.» Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim. ed. Rıdvan Karabulut. 2-12. Ankara: Eğiten Yayıncılık, 2020
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı, "Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü". Erişim:01.10.2024. [https://webdosyasp.diyamet.gov.tr/muftuluk/UserFiles/aksaray/UserFiles/Files/2024-2025%20E%C4%9Fitim-%C3%96%C4%9Fretim%20Y%C4%B1%C4%B1%20Kur%20an_Kurslar%C4%B1%20Uygulama%20Esaslar%C4%B1%20\(1\)_e4d23ea3-16a4-4a0a-8b55-3bd9468c7d1f.pdf](https://webdosyasp.diyamet.gov.tr/muftuluk/UserFiles/aksaray/UserFiles/Files/2024-2025%20E%C4%9Fitim-%C3%96%C4%9Fretim%20Y%C4%B1%C4%B1%20Kur%20an_Kurslar%C4%B1%20Uygulama%20Esaslar%C4%B1%20(1)_e4d23ea3-16a4-4a0a-8b55-3bd9468c7d1f.pdf)
- Fazlıoğlu, Y., & Yurdakul, M. E. *Otizimde Görsel İletişim Tekniklerinin Kullanımı*. Ankara:Morpa Yayınları, 2005.

- MEB, Milli Eğitim Bakanlığı, Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 1997. Erişim tarihi: 01.10.2024. <https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/4.5.573.pdf>
- MEB, Milli Eğitim Bakanlığı, *Engelliler Hakkında Kanun, 2005*. Erişim tarihi: 01.10.2024. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5378&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- MEB, Milli Eğitim Bakanlığı, *Tebliğler Dergisi, 2010*. Erişim tarihi: 01.10.2024. https://dhgm.meb.gov.tr/tebligler-dergisi/2010/2637-_ekim_2010.pdf
- MEB, Milli Eğitim Bakanlığı, *Aile ve tüketici hizmetleri: Engelli bireyler, 2011*. Erişim tarihi: 01.10.2024. http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Engelli%20Bireyler.pdf
- MEB, Milli Eğitim Bakanlığı, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2018. Erişim tarihi: 01.10.2024. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=24736&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Orhan Serdar - Genç Kemal Gökmen, “Engellilere Yönelik Ülkemizdeki Özel Eğitim Hizmet Uygulamaları ve Örnek Ülke Karşılaştırması”. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*.35/2. (2015), 115-146. <http://dx.doi.org/10.21560/spcd.35323>
- Özdemir, E., Özel Eğitim III. Kademe Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğretmen Görüşü Açısından Değerlendirilmesi. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Özdemir, G. (2020). *Türkiye’de eğitim alanında otizm üzerine yapılmış tezlerin incelenmesi*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Schaap-Jonker, H., Sizoo, B., van Schothorst-van Roekel, J., & Corveleyn, J. (2013). “Autism Spectrum Disorders and the Image of God as a Core Aspect of Religiousness. International Journal for the Psychology of Religion.” *The International Journal for the Psychology of Religion*. 23/2 (2014), 145-160. <https://doi.org/10.1080/10508619.2012.688005>
- Akçamete, G. (2018). “Özel Gereklinimi Olan Bireyler.” Özel eğitim ve Kaynaştırma. ed. Ümit Şahbaz 2-28. Ankara: Anı Yayıncılık, 2023.
- Özdemir, S. “Türkiye’de Özel Eğitim ve Özel eğitimde din eğitimi.” Özel Eğitimde Din Eğitimi. ed. Saadetin Özdemir-Mustafa Başkonak. 22-36. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Ünlü, E. «Özel Eğitime Gereklinimi Duyan Çocuklar ve Özel Eğitim.» Özel Eğitime Gereklinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim. ed. İbrahim H. Diken. 3-17. Ankara: Pegem, 2023.

WHO, “International classification of impairments, disabilities, and handicaps: A manual of classification relating to the consequences of disease”(1976). Erişim tarihi: 03.10.2024. <https://www.who.int/>

WHO, “International Classification of Functioning, Disability and Health”(2001). Erişim tarihi: 05.10.2024. <https://www.who.int/>

Demirtaş, Ş., & Yılmaz Atman, B. “Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklar ve Özellikleri.” *Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocukların Eğitimi*. ed. Gülistan Yalçın-Yasin Günlü. 1-13. Ankara: Nobel Kitabevi, 2022.

HER DOĞAN ÇOCUK FITRAT ÜZERİNE DOĞAR” HADİSİNİN GÜNÜMÜZ DÜNYASI OKUL ÖNCESİ VE SONRASI DÖNEME KATKILARI

Fehmi ÇİÇEK *

Giriş

Her doğan çocuk İslam Fıtratı üzerine doğar. Daha sonra anne-babası (çevre şartları) onu ya Yabudi ya Hristiyan ya da Mecusi yapar”¹ hadisi, tarihte, günümüzde ve gelecekte yeryüzünde yaşayan bütün insanlar hakkında çok önemli bir ilim veren cihanşümul bir sözdür. Bu söz, mücerret bir akıl yahut gözlem ve deneye dayalı olarak söylenecek bir söz değildir. Bu söz, ancak, vahye dayalı olarak söylenebilir. Nitekim küçük çocuklar üzerinde yapılan birçok araştırma, bu sözün içeriğini tasdik eder mahiyettedir. Mesela Hindistan’da anne-babası fareye secde eden küçük bir çocuk, fare tapınağında fareleri görünce çılgık atıp ürpermesi, batı dünyasında yeni konuşmaya başlayan çocukların bir yaratıcıya inanması, kötülük yapan bir çocuk figürü ile iyilik yapan bir çocuk figürü bir-iki yaş grubu çocukların önüne konunca, üzerinde araştırma yapılan çocuklardan hepsinin iyilik yapan çocuk figürünü sevip tercih etmesi vesair misaller, söylediği her sözün “doğru” çıktığı Hz. Peygamberi tasdik eden sayısız misallerden sadece birkaç tanesidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Fehmicicek58@yahoo.com ORCID İD: 0000-0002-0482-3675

¹ Buhari, “Cenaiz” 91 (No. 1319); Müslim, “Kader” 6 (No. 2685)

Bu hadisin bize verdiği subliminal büyük bir mesaj vardır: Dili, dini, ırkı, cinsiyeti, derisinin rengi ne olursa olsun, yeryüzündeki bütün insanların aslı, kökü, temeli ve fitratı İslam'dır. İslam, her insanın doğal yapısıdır. “Her doğan çocuk, Allah’ın varlığını tanıma tabiatı üzerine doğar”.² İslam’ın emir, yasak, haber ve öğretileri, dünyanın bütün insanların kabul edebileceği öz ve cevher niteliğindedir:

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ ۗ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ
 “O halde yüzünü (yönünü) Hanif (Tevhit) dinine çevir. Allah’ın fitratına (çevir), ki Allah bütün insanları o doğal fitrat üzerine yarattı. Allah’ın yaratmasını değiştirecek hiçbir şey yoktur. İşte değerli din budur. Fakat insanların ekseriyeti (bu hakikatleri) bilmiyor” (Rum: 30).

İslam, bütün insanların özü ve cevheridir. Yahudilik, Hristiyanlık, Budizm, Komünizm, Ateizm gibi vesair din, düşünce, inanış ve hayat tarzları, insan hayatına sonradan (çevre şartlarıyla) dahil olan fitrata aykırı sistemlerdir. Bir altın cevherinin üzerini kaplayan pas, tortu yahut diğer karışımlar mesabesindedir. Bu karışımlar, eğitim, tefekkür, gözlem, akıl, kalp vesair yollarla temizlenip giderilerek altındaki cevher ortaya çıkarılabilir. Mesela İslam fitratı üzerine doğduğu halde sonradan çevre şartlarının etkisiyle Allah’ı inkar eden bir ateistin uçakta seyahat ederken bir türbülânsta uçağın kanatlarından birinin kırıldığını görünce kalbinin derinliklerinden bütün samimiyetiyle “O my god! Help me” diyerek haykırması; kanser gibi ölümcül bir hastalığa yakalanan bir hastanın -doktorlar 3 aylık bir ömrü kaldı- dediği zaman samimi bir şekilde Allah’a yönelip “Bana bir şans daha ver, ömrümün sonuna kadar hep sana itaat edeceğim” diye yalvarması, denizde büyük bir fırtına kopunca geminin battığını gören bir Avrupalının, Asyalının, Amerikalının -herhangi bir insana değil- yalnızca Allah’a yakarması, bütün insanların İslam fitratı üzerine doğduğunu ispatlayan temel delillerden sadece birkaç tanesidir.

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا حَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُوا إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَجَعَلَ اللَّهُ آتِدَادًا لِلضَّلَّالِينَ عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ
 “İnsana büyük bir zarar (musibet, felaket) dokununca, (kalbinden Allah’a) yönelerek rabbini çağırır. Sonra rabbi (o musibeti kaldırıp) ona bir nimet verdiği zaman, daha önceden Allah’a yalvarıp

² İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dînûrî, *Garîbu'l-hadis*, thk. Abdullah Cebbarî (Bağdat: Matba'atü'l-Ânî, 1397), 1/350

yakardığını unuttur da Allah'a birçok ortaklar koşar. Böylece Allah'ın yolundan sapıtıp gider. De ki inkar (ve nankörlüğün) ile biraz oyalan. Muhakkak ki sen, cehennem halkındansın” (Zümer: 8)

Hadis-i şerifimizde geçen “Fıtrat” kelimesini daha yakından tanımak için yerli ve yabancı birçok insan üzerinde yaptığım bir anket çalışmasında sordüğüm bir analiz sorusuyla konuyu açalım:

Alış-veriş için pazara yahut markete gittiğinizde tezgahta iki çeşit domatesle karşılaştınız. Her ikisinin fiyatı da aynı. Birisi organik domates, diğeri sun’i. Hangisini tercih edersiniz?

Bu soruya yerli ve yabancı çok sayıda insanın verdiği cevap hep aynı oldu:

Organik olanı tercih ederim.

İkinci bir soruyla meseleyi analitik boyuta taşıdım:

Neden organik olanı tercih edersiniz?

Verilen cevapların özeti:

Daha sağlıklı olduğu için

Daha lezzetli olduğu için

Daha faydalı olduğu için

Yerli ve yabancı, Müslüman, gayr-i Müslim, birçok insan, organik meyve ve sebzeyi daha sağlıklı, daha lezzetli ve daha faydalı buluyor. Aksini söyleyen bir insan bile çıkmadı. Buraya kadar, değişik zaman ve mekanlarda, benzer anketler yapıp benzer sonuçlar alındığı görülebilir. Fakat meselenin bundan sonraki boyutu çok önemlidir. Bu çok önemli boyuta ulaşabilmek için bir üçüncü soru sordum:

Neden organik meyve ve sebze daha sağlıklı, daha lezzetli ve daha faydalıdır?

İşte bu soru hayatın birçok alanında, birçok meselede, hayatı doğru anlamamıza götüren büyük bir sorudur. Fakat insanlar -her ne hikmetse- bu soruyu hiç sormadan, bir önceki aşamada bırakıp başka konuya geçiyor! Bu soru üzerinde biraz tefekkür ettiğimizde şu sonuçla karşılaşılıyor:

Organik meyve ve sebze daha sağlıklı ve daha lezzetlidir. Çünkü organik meyve, Allah’ın yarattığı orijinal yapıdır. Sun’i meyve ise insan elinin

dokunduğu meyvedir. Allah'ın yarattığı, mükemmeldir. İnsanın yaptığı ise kusurlu ve eksiktir. Dolayısıyla Allah'ın yarattığı doğal yapı, kusursuz ve büyük bir sanat eseri olduğu için insan vücuduna ve ruhuna daha faydalıdır. Daha lezzetli ve daha sağlıklıdır. İnsanın bilgi, kapasite ve aklı sınırlı ve eksik olduğu için, insanın yaptığı (sun'i) bir ürün kusurlu, eksik ve nakıstır. Sun'i domates, elma ve karpuz, görünüşte kıpkırmızı gözükse de tat ve lezzeti eksiktir. Bu nedenle insanlar, dünyanın her tarafında organik meyve ve sebzeği tercih etmektedir. Onların bu tercihi, bir taraftan, onların doğduklarında fitratlarının İslam fitratı olduğunu ispatladığı gibi, diğer taraftan, şu büyük ilkenin doğruluğunu da ispatlar: Allah (Yaratıcı), kâmindir. Hiçbir kusur ve eksikliği yoktur. Allah'ın fiilleri, sözleri ve sanatı da mükemmeldir. Hiçbir kusur ve eksikliği yoktur.

1. “Her Doğan Çocuk Fitrat Üzere Doğar” Hadisinin Kaynakları, Sıhhati ve Ortaya Çıkış Sebebi

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يَهُودَانِهِ، أَوْ يَنْصَرَاهُ، أَوْ يُمَجَّسَانِهِ

Ebu Hureyra (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle dediğini rivayet etti: “*Her doğan çocuk Fitrat üzere doğar. Sonra anne-babası (çevresi) onu Yahudi yahut Hristiyan yahut Mecusi yapar*”.³

³ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhari, *el-Cami'u's-sabih*, thk. Mustafa Dib Buğa (Dimişk: Daru İbn Kesir ve Daru'l-Yemame, 1414/1993), 1/465, “Cenâiz 91” (No. 1319); Müslim, Ebu Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyri, *Sabih*, thk. M. Fuad Abdulkaki (Kahire: Matba'atü İsa el-Halebi, 1374/1955), 4/2047, “Kader” 6 (No. 2685); Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizi, *Sünen*, thk. Beşşar Avvad Maruf (Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslami, 1996), 4/16, “Kader” 5 (No. 2138); Ebu Davud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaut (by. Daru'r-Risaleti'l-Alemiye, 1430/2019), 7/97, “Sünen” 18 (No. 4714); Malik, Ebu Hamza Malik b. Enes b. Malik b. Amir el-Asbuhi, *Muwata'*, thk. M. Fuad Abdulkaki (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1406/1985), 1/241, (No. 52), Müsned-i Ebu Hureyra; Ebu Davud Süleyman b. Davud b. Carut et-Tayalisi, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turki (Mısır: Daru Hecr, 1419/1999), 4/115 (No. 2489); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaut (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1421/2001), 12/104, (No. 7181); Ebu Bekir Abdurrezzak b. Hemmam es-San'ânî, *el-Musannef* (by. Daru't-Tesil, 1437/2013), 5/461, “Cihat” 15 (No. 10218)

1.1. Hadisin Kaynakları

Bu hadisi İmam Buhari ve Müslim *Sahih*'lerinde, Tirmizi *Sünen*'inde, Ebu Davud *Sünen*'inde, Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde, Malik b. Enes *Muvatta*'sında, Tayalisi *Müsned*'inde, Abdurrezzak b. Hemmam *Musannef*'inde rivayet etmişlerdir.⁴ Hadisimiz zikredilenlerin haricinde başka kaynaklarda da mevcuttur.

1.2. Hadisin Sıhhati

Tirmizi bu hadise “hasenün sahih” hükmünü vermiştir. Ayrıca hem Buhari hem de Müslim'in şartlarına uyan “Müttefekun aleyh” hadislerdendir. Buna göre “*Her doğan çocuk (İslam) fitratı üzerine doğar*” hadisi, en üst düzey sıhhat şartlarını taşıyan bir hadistir” dememiz mümkündür.

1.3. Hadisin Sebeb-i Vürûdu

Ayetlerin sebeb-i nüzulü, ayetin manasını daha iyi anlamamızı sağladığı gibi hadislerin de ortaya çıkış sebebi, hadisin anlamını, içeriğini ve kapsamını daha iyi öğrenmemizi sağlar. Abdurrezzak b. Hemmam'ın “*Musannef*”inden öğrendiğimize göre Hz. Peygamber (s.a.v.) Hayber üzerine bir seriye gönderir. Savaş, Müslüman orduyu bazı çocukları öldürmeye sevk eder. Bu durum Hz. Peygamber'e ulaştığı zaman “*Sizî çocukları öldürmeye sevk eden şey nedir (Neden çocukları öldürdünüiz)?*” diye kızar. Onlar: “*Ya Rasulellah! O çocuklar, müşriklerin çocukları değil midir?*” diye -kendilerini savunmadan öte- işin hakikatini öğrenmek isterler. Bu sorularına Hz. Peygamber (s.a.v.): “*Sizîn şu anda en bayırlıklarınız, Müşriklerin evlatları değil midir?*” cevabını verir. Ardından sahabeyi toplayıp bir konuşma yaparak -özetle- şöyle der:

“*أَلَا كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ حَتَّى يُغْرَبَ عَنْهُ لِسَانُهُ*” “*Dikkat! Her doğan çocuk fitrat (İslam dini) üzerine doğar. Ta ki lisani belirleninceye kadar*”.⁵

2. İnsan Fitratı Mükemmeldir

İnsanın doğal yapısı (fitratı), Allah'ın sanat eseridir. Bu sanat, en güzel kıvamında ve mükemmel bir yapıdadır.

⁴ Bkz. Bir önceki kaynaklar

⁵ Abdurrezzak b. Hemmam, *el-Musannef*, 5/461, “Cihat” 15 (No. 10218)

2.1. Biz İnsanı En Güzel Kıvamda Yarattık

“*İncire, zeytine, Tur dağına ve bu güvenli beldeye yemin olsun ki biz insanı en güzel kıvamda yarattık*”. Tîn: 1-3.

Sinir sistemi, beyin yapısı, derisi, sindirim sistemi, bağışıklık yapısı vs, özellikleriyle insan anatomisi en güzel ölçü, takdir ve plan ile yapılmıştır. İnsan, Allah’ın büyük bir sanat eseridir.

“Kesin bilgiye sahip olanlar için yeryüzünde birçok ayetler (sırlar, mucizeler) vardır. Sizin kendi vücudunuzda da (birçok sırlar ve mucizeler) vardır. Görmüyor musunuz?!” (Zâriyat: 20-21)

“*Yeri size karar-gah, semayı da çatı yapan Allah’tır. Sizi tasvir etti (Anneniz’in rahminde resminizi çiz-di). Resminizi de çok güzel çizdi!*” (Gâfir: 64)

2.1.1. Herşeyi Harika Yaratan Allah’ın Sanatı

وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسِبُهَا جَمَادَةً وَهِيَ ثَمْرٌ مِّمَّ السَّحَابِ صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَتَقَرَّنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ “*Dağları görürsün. Onları donmuş (hareketsiz, cansız) sanırsın. Halbuki onlar bulutların yürümesi gibi yürürler. (İşte) Her şeyi harika yaratan Allah’ın sanatı*”.

Kelebek kanadındaki desenden uzayın derinliklerindeki galaksilere varınca-ya kadar bütün mahlukat Allah’ın sanatıdır. Yüce Allah, yarattığı her şeyi, itkan ile (harikulade) yaratmıştır. Yarattığı hiçbir şey boş ve anlamsız değildir. Bilakis yarattığı her şeyde, büyük bir hikmet, plan, kader, hesap, sanat ve güzellik vardır.

2.2. Doğan Her Çocuk Mükemmel Bir Fıtrata Sahiptir

Yukarıdaki ayet ve hadislerin bize verdiği mesaja göre Yüce Allah, her doğan çocuğun fitratına dürüstlük, vefa, şefkat, adalet, teşekkür, Allah’a iman, vicdan gibi çok kıymetli değerleri yerleştirmiştir. Her doğan bebeğin fitratındaki bu değerler, tam ve mükemmeldir. İnsanın fitratına yerleştirilen bu değerler, altından daha kıymetli büyük hazinelerdir.

3. Fıtratın Okul Öncesi ve Sonrası Dönemde Korunması

Yeni doğan çocuğun anne-babası ve çevresi, çocuğun fıtratına yerleştirilen iman, vicdan, dürüstlük, vefa, şefkat, adalet ve teşekkür gibi ilahi değerleri yalan söylemek, vefasızlık, acımasızlık, haksızlık, nankörlük ve Allah'ı inkar gibi negatif tutum ve davranışlarla zedelese, çocukta kaybolan (yahut azalan) bu değerler, çocuğun hayat boyu fiil ve davranışlarında büyük zararlara sebep olacaktır. Hatta insanı, hırsızlık, hakaret, hak ihlali, çatışma, kavga, yaralama, öldürme ve toplu katliamlar gibi büyük suçlara sevk edecektir. Bu nedenle, çocuğunun yanında yalan söyleyen bir anne-baba (yahut sınıfta öğrencilerinin önünde yalan söyleyen bir öğretmen), çocuktaki doğru sözlülük (dürüstlük) değerini zedelediği için büyük bir eğitim katliamı işlemektedir. Haksız ve haram yollardan para kazanıp çoluğuna çocuğuna haram lokma yediren bir anne-baba (yahut öğretmen) büyük bir eğitim katliamı işlemektedir. Bir anlaşmazlık halinde, çocuğun yanında, haksız olan tarafa sözlü ve fiili destek veren bir anne-baba (yahut öğretmen), çocuktaki adalet kavramını zedelediği için büyük bir eğitim katliamı işlemektedir.

3.1. Zararı Def Etmek Önceliklidir

Yeni doğan bir çocuk, ilk doğduğu günden ergenlik dönemine varıncaya kadar, müthiş bir taklit etme, kopyalama ve bir benzerini yapma yeteneğine sahiptir. Bu yeteneği "*İnsana, bilmediklerini öğrett?*" Alak: 5 ayeti gereği yine Allah vermiştir. Bu nedenle okul öncesi dönemde, çocuğun göz (görme) ve kulak (işitme) yollarından vücuduna giren her şeye çok dikkat etmek gerekir. Çünkü bu yollardan vücuduna giren her şey, beyinde (düşünce dünyasında) ve kalpte (duygu dünyasında) önemli etkiler oluşturmaktadır. Buradan hareketle, okul öncesi dönemde başarılı bir eğitim için, Allah'ın insan fıtratına yerleştirdiği mükemmel kodları (şefkat, adalet, vicdan gibi ilahi değerleri) yıkmadan, zedeledikten, tahrip etmeden aynen koruyan bir eğitim metodu uygulamak elzem hale gelmektedir. Bu nedenle okul öncesi dönemde menfaat elde etmeye değil (celbül-menfaa), zararı def etmeye (def'ül-madar) ağırlık ve öncelik verilmelidir. Çünkü fıtrat zaten mükemmeldir. Tek yapılacak şey, bu mükemmelliği bozmadan devam ettirmektir. İşte o zaman, sanattan edebiyata, ekonomiden tarıma, hukuktan eğitime kadar hayatın bütün alanlarında *büyük başarılar elde edilecektir.*

3.1.1. Çocuğun Yanında Yalan Söylemekten Kaçınmak

Yalanı kısaca “Hilaf-i vâki’ beyan” şeklinde tarif etmek mümkündür.⁶

Yani bir şeyi, olduğunun haricinde söylemek. Doğru söz, yeni doğan çocuğu eşyayı (çevresini) doğru tanımasını sağlar. Yalan ise etrafını yanlış tanımaya sevk eder. Böylece çocuğun çok büyük zararlara doğru gitmesi mümkün hale gelir.

Dürüstlük değeriyle donanmış tertemiz mükemmel bir fitratla dünyaya gelen bir çocuğun yanında yalan söylemek, çocuğun düşünce ve duygu dünyasında büyük tahribatlar açar. Bu tahribatı düzeltmek (etkilerini ortadan kaldırmak) kolay bir iş değildir. Dünyayı daha yeni tanımaya başlayan çocuk -doğruyu yanlıştan kendi başına ayırabilecek kadar zihinsel gelişimi tamamlanmadığı için- söylenen yalanı düşünce dünyasında “anlamlandıramaz”. Anlamlandıramadığı için düşünce ve duygu dünyasında birçok sapmalar, kırılmalar ve tahribatlar meydana gelir. Bu nedenle bir çocuğun yanında anne-babası (ve çevresi) -şaka da olsa- asla yalan söylememelidir. Vaat ve sözlerine çok dikkat etmelidir. Vaat ettiği (söylediği) şeyi mutlaka yapmalıdır. Yapmayacağı şeyi kesinlikle söylememelidir. Aksi takdirde çocuk yalan söylemeye alışarak hayatı boyunca birçok zarar, tehlike, suç ve yanlışın kapısını açacaktır. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmaktadır:

“Ey iman edenler! Yapmayacağımız şeyi niye söylüyorsunuz!/? Yapmayacağımız şeyi söylemenizi, Allah katında büyük bir öfke oldu” Saf: 3

Maalesef birçok anne-baba, hiç dikkat etmeden -hatta bazen çok basit sebeplerden dolayı- çocuğun yanında çok rahatlıkla yapmayacağı şeyi söyleyebilmektedir.

Hız. Peygamber (s.a.v.), yalanın insanı suç işlemeye sevk edeceğini, suçların da (dünyada hapisaneyeye, ahirette) cehenneme götüreceğini şu sözleriyle bildirmiştir:

إِنَّ الصَّدَقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ، وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيُضِدُّ حَتَّى يَكُونَ صَدِيقًا، وَإِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ، وَإِنَّ الْفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَكْذِبُ، حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ كَذَابًا

⁶ Mustafa Çağrı, Sıdk, DİA, 2009, 37/98-100

*“Mubakkak ki doğru sözlülük, iyiliklere götürür. İyilikler de cennete götürür. Bir insan doğru sözlü olmaya devam ederse (Allah katında) “Siddik (Çok doğru sözlü zat)” olarak yazılır. Mubakkak ki yalan, suç işlemeye götürür. Suçlar da cebenneme götürür. Bir insan yalan söylemeye devam ederse (Allah katında) “Kezzâb (Çok yalancı)” olarak yazılır”.*⁷

3.1.2. Yalan Söz ve Yalancı Şahitlik En Büyük Günahlardandır

Büyük günahların (suçların) zararı, dünya ve ahirette büyük olur. İki büyük misyon (1- Uyararak, 2- Müjdelemek) ile gönderilen Hz. Peygamber (s.a.v.), ümmetini dünyanın ve ahiretin tehlikelerinden korumak için birçok uyarılarda bulunmuştur. Birgün sahabeye *“Sizce büyük günahların en büyüklerini haber vereyim mi?”* dedi. Sahabe heyecanlandı. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) büyük günahları değil, büyük günahların en büyüklerini haber vermekten bahsediyordu. Pür dikkat kesilerek *“Evet, ey Allah’ın elçisi!”* dediler. Hz. Peygamber (s.a.v.) büyük günahların en büyüklerinden dört tanesini -sırasıyla- şöyle beyan etti:

Allah’a şirk koşmak

Anne-babaya kötü davranmak

Yalan söz söylemek

Yalancı şahitlik yapmak.⁸

Yalan söz söylemek, bir şeyi olduğunun dışında (bir fazlası yahut bir eksikliğiyle) söylemek demektir. Yalancı şahitlik ise gördüğü yahut duyduğu bir şeyi -sadece mahkemede değil- herhangi bir yerde gördüğünün ve duyduğunun dışında (bir fazlası yahut bir eksikliğiyle) haber vermektir. Bu iki suç, bütün suçların başıdır. Diğer bir ifadeyle, bu iki suç, başka birçok suç işlenmesine götürür. İnsan onur ve haysiyetini yok eder. Aile, ruh, psikoloji, toplum, ekonomi, hukuk, siyaset ve devleti ifsat eder. Hayatın çeşitli alanlarında büyük yaralar açar. Bu nedenlerle, çocuğun yanında yalan konuşarak onun fitratını bozup yalan söylemeye alıştırmak, o çocuğun hayatı boyunca söylediği yalanlara ve işlediği suçlara ortak olmak anlamına gelir. Zira Hz. Peygamber bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur:

⁷ Buhari, “Edeb” 69 (No. 5743); Müslim, “el-Birr ve’s-Sıla” 29 (No. 2607); Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl ed-Dârimî, *Müsned*, nşr. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan, Dâru’l-Muğnî, 1412/2000), 3/1783, (no. 2757); Malik b. Enes, Muvatta, 2/989, “Kelam” 7 (No. 16); Tayalisi, *Müsned*, 1/7 (No. 5) *Müsned-i Ebu Bekir*

⁸ Buhari, “Şehâdât” 10 (No. 2511); Müslim, “İman” 38 (no. 143)

“Kim iyi bir çığır başlatırsa, ona (yaptığı) iyiliğin sevabı verildiği gibi -kıyamete kadar- o iyiliği yapan (diğer) insanların sevabı da verilir. Diğer insanların sevabından hiçbir şey eksiltilmez. Kim de kötü bir çığır başlatırsa, ona (yaptığı) kötülüğün günahı verildiği gibi -kıyamete kadar- o kötülüğü yapan (diğer) insanların günahı da verilir”.⁹

Okul öncesi dönemde yukarıdaki hadis-i şerifte belirtilen dört meseleye, başta anne-baba, ana okulları, eğitimciler, öğretmenler ve sosyal çevre çok büyük ehemmiyet vermelidir:

Şirk: Yeni doğan bütün çocukların fitratında (doğal yapısında) mevcut olan tek Allah’a inanmak, O’nu noksan sıfatlardan tenzih etmek, hiçbir şeyi ona denk tutmamak, O’nu kemal sıfatlarla tanımak, O’na mutlak itaat etmek, O’nu sevmek gibi düşüncelere (itikata) aykırı söz, fikir ve eylemlerden şiddetle kaçınmak gerekir. Allah’a şirk koşan bir düşünce ve eylem, fitratın en büyük düşmanıdır. İnsanın işleyebileceği en büyük suçtur: “*Mubakak ki şirk, kesinlikle, çok büyük bir zulümdür*”¹⁰ Allah’a şirk koşan bir düşünce sahibi, yeryüzünde her türlü haksızlığı, zulmü, fesadı ve çirkinliği yapabileceği bir yolun başlangıcına girmiş demektir. Zira öldükten sonra dirilip Allah’ın huzurunda hesap vereceğine inanmayan bir kimse yeryüzünde her türlü fenalığı yapma potansiyeline sahiptir. Dünya tarihi boyunca Allah’a şirk koşan müşriklerin yaptıkları işler, çirkinlikler ve zulümler, bunun en büyük kanıtıdır.

Anne-Babaya Saygı: Anne-baba, bir insanın dünyaya gelme sebepleridir. İnsanın en aciz olduğu dönemde (dünyaya ilk geldiği dönem) çocuğun yeme-içme, zararlardan korunma, barınma, sağlık vs ihtiyaçlarını anne-baba karşılamaktadır. Dolayısıyla anne babanın bu büyük konumunu zedeleyen bir eğitim anlayışından şiddetle kaçınılması gerekir. Okul öncesi ve okul sonrası dönemde anne-babayla birlikte (koordineli bir şekilde) çocuğun eğitim süreçleri yürütülmelidir.

⁹ Müslim, “İlim” 6 (No. 1017); İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebi Şeybe, *Musannef*, thk. Ebu Habib Sa’d b. Nasır (Riyad: Daru Künuzi İşbilya Li’n-Neri ve’t-Tevzi’, 1436/2015), 6/137, “Zekat” 1 (No. 10064); Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimi, *Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed (Suudi Arabistan: Daru’l-Muğni Li’n-Neşri ve’t-Tevzi, 1412/2000), 1/443 (No. 529), *Müsned-i Cerir*; İbn Mace Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdullbaki (by. Daru İhyai’l-Kütübi’l-Arabi, ts.), 1/74, “Mukaddime” 14 (No. 203)

¹⁰ Lokman: 31/13

Yalan Söze Alıştırılmamalı: Çocuğun fitratında doğru sözlülük ve dürüstlük vardır. Fakat çevresi (aile, toplum ve okul) yalan söylemeye başlayınca, çocuk bu durumu meşrulaştırıp o da yalan söylemeye başlamaktadır. Bu da büyük bir eğitim katliamına sebep olmaktadır. Zira yalan söz, birçok hatalara ve suçlara götürmektedir. Çocuğun hayatı boyunca birçok suç işlemesine sebep olmaktadır. Bu nedenle yalan söyleyen bir kimseye -özellikle ilk öğretimde- kesinlikle “öğretmenlik” yetkisi verilmemelidir. Yalan söyleyen bir kimse büyük bir şahsiyet katliamı işlediği için eğitim müesseselerine yaklaştırılmamalı, öğretmen, müdür yardımcısı, müdür, vs., yapılmamalıdır.

Yalancı Şahitlikten Kaçınmalı: Şahitlik, bir insanın gördüğü yahut işittiği bir şeyi olduğu gibi -hiç değiştirmeden- hiçbir şey ilave etmeden yahut hiçbir şey çıkarmadan beyan etmesidir. Çocuğun fitratında dürüstlük olduğu için gördüğü yahut duyduğu şeyi olduğu gibi anlatmak ister. Fakat bu dürüstlük yeteneği çevresinde meydana gelen yalanlarla zedelenirse, o da duyduğu yahut gördüğü şeyleri farklı anlatmaya başlar. Bu nedenle, özellikle okul öncesi ve okul sonrası dönemde, çocuğun doğru şahitlik yapma yeteneğini muhafaza etmek için şöyle aktiviteler sıklıkla yapılmalıdır: Mesela çocuğa bir hadise yaşatmalı, sonra gördüğü ve duyduğu bu hadiseyi olduğu gibi anlatması istenmeli, kasıtsız olarak yaptığı ilaveler yahut çıkartmalar düzeltilmeli, olayı olduğu gibi nakletmenin ehemmiyetine vurgu yapılmalı, eksik yahut noksan olmadan nakledenler ödüllendirilmelidir.

4. Çocuğun Şahsiyet İnşası

4.1. Çocukları Sevmek ve Sevgiyle Yetiştirmek

Sevgi ve muhabbet, doğuştan her insanın fitratına yerleştirilen ilahi bir hazinedir. Allah Teala, doğan her bebeğin fitratına “sevme ve sevilme” duygularını yerleştirmiştir. Bu nedenle, dili, dini, ırkı ve cinsiyeti ne olursa olsun, her insan -eğer Allah’ın onun fitratına yüklediği bu muazzam değeri daha sonraki dönemlerde işlediği kötü fiiller ve haramlarla zedeleyip yok etmediyse- sevmek ve sevilme ister. Çünkü sevmek ve sevilme fitratın bir ihtiyacıdır.

Başta anne babalar olmak üzere, öğretmenler, eğiticiler ve toplum, çocukları çok sevmeleri gerekir. Zira bütün çocuklar -günahsız ve masum oldukları için- dünyanın en güzel ve en tatlı insanlarıdır. Yüzlerindeki masumiyet,

temizlik ve güzellik, bakanlara büyük bir sürur vermektedir. Bu sürur, başta anne-babalar olmak üzere, bakanların kalbinde ve ruh dünyasında önemli pozitif psikolojiler oluşturmaktadır. Oluşan bu pozitif psikolojiler de insanı birçok maddi ve manevi zararlardan korur.

Sevgi, sadece okul öncesi ve sonrası dönemde değil, bütün hayat boyunca çok önemli bir kavramdır: Hz. Peygamber (s.a.v.) sevginin dünya ve ahiretteki önemini şu sözleriyle beyan etmiştir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: أَيْنَ الْمُتَحَابُّونَ بِجَلَالِي؟ الْيَوْمَ أُظِلُّهُمْ فِي ظِلِّي يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا لِي»

Muhakkak ki Allah, Kıyamet günü şöyle der: *Benim celalim için birbirini sevenler nerede? Bugün, benim gölgemden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı bugünde, ben onları özel gölgede gölgelendireceğim.*¹¹

Bir başka hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.v.), güneşin bir mil kadar insanlara yaklaştırıldığı, Allah'ın gölgesinden başka hiçbir gölgenin (serinleticinin) bulunmadığı kıyamet gününde, 7 grup insanın Allah'ın özel gölgesi altında serinlileceğini bildirmiştir. Bu yedi gruptan bir tanesi de şudur: *Bir birini yalnızca Allah için seven, Allah sevgisiyle yan yana gelen ve Allah sevgisiyle ayrılan iki insan.*¹²

4.2. Çocukla Şakalaşip Oynamak

عَنْ مَحْمُودِ بْنِ الرَّبِيعِ أَنَّهُ عَقَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ: وَعَقَلَتْ مَجَّةٌ مَجَّهَا مِنْ دَلْوٍ، كَانَتْ فِي دَارِهِمْ

Mahmud b. Rabî', Hz. Peygamber'i (s.a.v.) görüp aklettiğini iddia etti ve Hz. Peygamber'in, kendilerinin evlerinin (bahçesinde bulunan) bir kovadan (su alıp) yüzüne serptiğini haber verdi.¹³

Buhari, bu hadisin İbn Şihab ez-Zühri'ye kadar farklı bir senedini "İlim"

¹¹ Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhaki, *el-Âdâb*, thk. Ebu Abdullah Said el-Menduh (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sikafiye, 1408/1998), 71 (No. 173);

¹² Buhari, "el-Cemâ'a ve'l-İmame" 8 (No. 629), "Zekat" 15 (No. 1357); Müslim, "Zekat" 30 (No. 1031); Malik, Muvatta, 2/952 "Şî'r" 5 (No. 14); Ebu Abdurrahman Abdullah b. Mübarek, *el-Müsned*, thk. Subhi el-Bedri (Riyad: Mektebetü'l-Me'arif, 1407), 47 (No. 80); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15/414 (No. 9665), *Müsned-i Ebu Hureyra*

¹³ Buhari, Rikak 6. Hadis no: 6422

kitabında şu lafızlarla rivayet etmiştir: “*Ben beş yaşındayken, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bir kovadan su alıp yüzüme serptiğini aklettim (anlayıp hafızettim)*”¹⁴. Her iki hadisin lafzında geçen *مَجَّةً* kelimesini İbn Hacer “Suyu, ağızdan fırlatmak” şeklinde tefsir etmiş, bir başka görüşe göre de bir filin “Mecce” diye isimlendirilebilmesi için mutlaka suyu uzaktan atmak gerektiğini söylemiştir.¹⁵ Buna göre ya Hz. Peygamber, Mahmud b. Rabî’ 5 yaşındayken onların evinin bahçesine girmiş, su kuyusunun kovasından mübarek ağzına su almış, sonra da bu suyu Mahmud b. Rabî’nin yüzüne serpmiştir. Ya da avucuyla kovadan su alıp uzaktan Mahmud b. Rabî’nin yüzüne atmıştır.

Birinci görüşe göre, Hz. Peygamber (s.a.v.), adeti olduğu üzere, sahabenin küçük çocuklarına bereket olsun, onların faziletleri artsın, onlar manevi değerler kazansın, diye böyle bir fîl yapmıştır. İkinci görüşe göre, Hz. Peygamber (s.a.v.), 5 yaşındaki küçük bir çocukla şakalaşmıştır. O’nun bu davranışını, Mahmud b. Rabî ömür boyu unutmamıştır.¹⁶

Bu hadis okul öncesi dönemde çocuklara mutlaka kazandırılması gereken iki önemli eğitim ilkesinden bahsetmektedir:

Büyüklerin çocuklara değer verdiği düşüncesini çocukların zihnine yerleştirmek. Böylece çocukların bilinç altında özgüvenlerini oluşturarak onların sağlıklı ve şahsiyetli bir kişiliğe sahip olmalarına yardımcı olmak. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) bir toplumun lideri olmasına rağmen 5 yaşındaki küçük bir çocukla su oyunu oynayıp şakalaşmış, bunu müşahede eden ashabına -dolaylı olarak- küçük çocuklara değer verilmesi gerektiği, onlarla oynayıp şakalaşmanın caiz olduğu, onların şahsiyet eğitiminin çok önemli olduğu mesajlarını vermiştir. Eğer çocuklara bu özgüven verilmezse, ileriki dönemlerde çok büyük davranış bozukluklarının oluşmasına yol açacaktır.

Çocukları, toplumun şahsiyetli, karakterli, faziletli, değer yüklü üyelerinin yanına götürerek, doğrudan onların pozitif enerjilerinden faydalanmasını sağlamak. “*Dürüst (doğru sözlü) insanların yanında olun*” Tövbe: 119 ayeti bu anlamı desteklemektedir.

¹⁴ Buhari, İlim 18, hadis no: 77

¹⁵ İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalani, *Fethu'l-Bârî şerhu sabibi'l-Buhari*, thk. Abdulaziz b. Baz ve Muhammed Fuad Abdalbaki (Beirut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1989), 1/228

¹⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/229

3. Değerlendirme

Doğan her çocuk maddi ve manevi mükemmel bir yapı (fitrat) üzerine doğmuştur. Bu yapı aynı zamanda çok hassas ve ince bir yapıdır. Küçük bir mikrobu çocuğun vücudunda ölüme götüren hastalıklara sebep olduğu gibi çocuğun kulağından içeri giren her söz, gözünden içeri giren her manzara, ağzından içeri giren her lokma, çocuğun beyin (düşünce), kalp (duygu) ve midesinde (fiziki yapısında) ya olumlu ya da olumsuz bir tesir bırakacaktır.

Her doğan çocuğu İslam fitratı üzerine yaratan Allah Teala, dünyaya gönderdiği her çocuğun fitratına merhamet, vicdan, adalet, dürüstlük ve Allah'a inanma gibi değerleri yüklemiştir. Okul öncesi ve sonrası dönemde, büyük bir hazine olan bu değerleri koruyup muhafaza eden bir çevre ve eğitim metodu, ekonomiden hukuka, siyasetten sağlığa, aileden uluslararası ilişkilere kadar hayatın bütün alanlarında büyük kazanımlar sağlayacaktır.

Çocuğun yanında yalan söyleyerek onun dürüstlük değerini zedeleyen bir anne-baba (yahut öğretmen), çocuğun yaptığı bir iyiliğe teşekkür etmeyerek onun iyilik ve vefa değerlerini zedeleyen bir anne-baba (yahut öğretmen), çocuğun huzurunda kötülük yapan bir kimse olduğu zaman bu kötülüğe sessiz kalarak (daha kötüsü onaylayarak) çocuğun adalet değerlerini zedeleyen bir anne-baba (yahut öğretmen) büyük bir eğitim ve şahsiyet katliamı işlemektedir.

Kaynakça

- Abdullah b. Mübarek Ebu Abdurrahman, *el-Müsned*, thk. Subhi el-Bedri, Riyad: Mektebetü'l-Me'arif, 1407
- Abdurrezzak b. Hemmam es-San'ânî Ebu Bekir, *el-Musannef*, by. Daru't-Tesîl, 1437/2013
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaut, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1421/2001
- Beyhaki, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin, *el-Âdâb*, thk. Ebu Abdullah Said el-Menduh, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sikafiye, 1408/1998
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Cami'u's-sahih*, thk. Mustafa Dib Buğa, Dimişk: Daru İbn Kesir ve Daru'l-Yemame, 1414/1993

- Çağrı, Mustafa, “Sıdk”, DİA, 2009
- Darimi, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed, Suudi Arabistan: Daru'l-Muğni Li'n-Neşri ve't-Tevzi, 1412/2000
- Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaut, by. Daru'r-Risaleti'l-Alemiye, 1430/2019
- İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebi Şeybe, *Musannef*, thk. Ebu Habib Sa'd b. Nasır, Riyad: Daru Künüzi İşbîliya Li'n-Neri ve't-Tevzi', 1436/2015
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalani, *Fetbu'l-Bârî şerhu sabibi'l-Buhari*, thk. Abdulaziz b. Baz ve Muhammed Fuad Abdalbaki, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1989
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dînûrî, *Garîbu'l-hadis*, thk. Abdullah Cebberi, Bağdat: Matba'atü'l-Ânî, 1397
- İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, by. Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabi, ts.
- Malik, Ebu Hamza Malik b. Enes b. Malik b. Amir el-Asbuhi, *Muvata'*, thk. M. Fuad Abdalbaki, Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1406/1985
- Müslim, Ebu Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyri, *Sahih*, thk. M. Fuad Abdalbaki, Kahire: Matba'atü İsa el-Halebi, 1374/1955)
- Tayalisi, Ebu Davud Süleyman b. Davud b. Carut, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turki, Mısır: Daru Hechr, 1419/1999
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *Sünen*, thk. Beşşar Avvad Maruf, Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslami, 1996.

KORUNMAYA MUHTAÇ ÇOCUKLARDA DİNİ DUYGUNUN GELİŞİMİ VE DİN EĞİTİMİ (SİVAS İLİ ÖRNEĞİ)

Tuğba BOZKAYA *

Giriş

Çocukluk dönemi, bireyin karakterinin şekillendiği ve temel duyguların, davranışların oluştuğu önemli bir süreçtir. Bu dönemde çocuğun yaşadığı çevre ve aldığı eğitim, karakterinin olumlu ya da olumsuz yönde gelişmesinde büyük rol oynar. Özellikle dini duygu gelişimi, çocukluk döneminde başlar ve hayatın ilerleyen dönemlerinde farklı şekillerde evrilir. Dini duyguların sağlıklı bir şekilde gelişebilmesi için çocuklara yaşlarına uygun, sevgi dolu ve anlayışlı bir yaklaşım sergilemek oldukça önemlidir. Aile, çevre, eğitim ve toplumsal faktörler, bu gelişimde belirleyici rol oynar. Çocukların sevgi, şefkat, doğruluk, yardımlaşma, affetme, arkadaşlık ve güven gibi pozitif duygularla donatıldığı bir süreç, onların güçlü bir manevi bağ geliştirmesine katkıda bulunur. Sevgi ve şefkatle verilen bir din eğitimi, çocuklarda sağlıklı bir bağlanma ve güven duygusu geliştirir (Gül, 2016, 17). Bu sayede, gelişen kişilik ve karakterle birlikte, olumlu bir Allah, peygamber, ahiret, melek ve kitap tasavvuru oluşur. Çocukluk dönemindeki sağlıklı dini duygu gelişimi, bireyin yetişkinlik dönemindeki dini tutum ve davranışları üzerinde de doğrudan etkili olur (Köylü-Oruç, 2022, 55; Gül, 2016, 17).

* Dr., DİB Din Hizmetleri Uzmanı, Din Eğitimi Anabilim Dalı, tubagulerbozkaya@gmail.com.

Birçok yerli ve yabancı araştırma, çocuğun dini duygu gelişimi ve ahlak eğitiminde birincil çevresel faktörün aile olduğunu ortaya koymaktadır. Aile, çocuğun ilk tutum, davranış ve değer algısını şekillendiren temel kurumdur (Çoban, 2016, 183). Ancak bugün gelinen noktada küreselleşen dünya şartlarında aile yapıları da çok hızlı değişim göstermiştir. Çocuğun sağlıklı din ve değer algısının gelişebilmesi öncelikle ailelerin din, değer ve ahlak konularında gerekli bilgi ve donanıma sahip olması, bu konularda olumlu gelişim ve dönüşüm sergilemesine bağlıdır (Köylü-Oruç, 2022, 115). Ailelerde kadına şiddetin artması, boşanma oranlarının yükselmesi, boşanma sonrası travma, sorumsuz ve ilgisiz aile tiplerinin yaygınlaşması, psikolojik cinsel bunalımlar, ihmal ve istismar, madde kullanımı, ekonomik sıkıntılar, aile içi rollerin değişimi birçok problem çocukların kişilik, benlik algılarını ve dini duygu gelişimini olumsuz etkilemektedir (Engin, 2022, 123-136).

Toplumumuzda aile ortamından mahrum kalan, şiddet ve istismara maruz kalan ya da ailesiyle hiç tanışmamış çocuklar ve gençler için dini duygu gelişimi ve ahlak eğitimi büyük önem taşır. Bu dezavantajlı çocuklar, erken yaşlarda yeterli sevgi, şefkat ve rehberlikten mahrum kaldıklarında, sadece duygusal sorunlar değil, aynı zamanda dini ve manevi boşluklar da yaşamaları kaçınılmaz hale gelir (Pantley, 2011, 42). Din eğitimi alamayan çocuklar, manevi bir boşluk hissedebilir ve bu da onların yaşamlarına çeşitli şekillerde yansiyabilir (Yavuzer, 2003, 134).

Manevi rehberlik uygulamaları, bu çocukların duygusal ve manevi ihtiyaçlarını karşılamada büyük bir rol oynayabilir. Bu tür kurumlarda manevi rehberlerin aktif bir şekilde görev alması, çocukların güvenli ve sağlıklı bir manevi kimlik geliştirmelerine yardımcı olabilir. Böylece, dezavantajlı çocukların yaşadıkları zorluklar, manevi rehberlik ve destekle hafifletilebilir, daha olumlu bir gelecek için adımlar atılabilir (Gögen, 2021, 843-873; Paksoy, 2022, 19-36).

1. Dini Duygu Nedir?

Çocuğun günlük yaşamında duyguların çok önemli bir yeri vardır; her çocuk dünyaya gelirken çeşitli duyguları beraberinde getirir. Bu duygulardan bazıları çocuğun yaşadığı çevre, ilişki kurduğu kişiler, almış olduğu çeşitli eğitimler sonucunda şekillenir. Çocukta doğuştan potansiyel olarak var olan duyguların gelişiminde çocukluk dönemi oldukça önemlidir. Bu dönemde yeterli

sevgi ve şefkat gören, mutlu ve huzurlu bir ortamda büyüyen, soruları ve merakları doyurucu bir şekilde karşılanan çocukların, duygu gelişimi de sağlıklı olacak ve ileriki yaşlarında mutlu ve dengeli bir hayat tecrübesine sahip yetişkin bireyler olacaktır.

Bireyin hem iç yaşayışında hem de ruhsal yapısında çok önemli bir yeri olan duyguların hem çok çeşitli olması hem de sevgi, sevinç, gurur, öfke, kin, keder, elem, korku, kıskançlık, din vb. duyguların tek bir kavram altında toplanarak tanımının yapılması oldukça zordur. İslam düşünürlerine göre; “kuvve-i müdrike-i nefsaniye” yani, “nefsin kavrama gücü” dedikleri duygu, ruhsal bir faaliyettir. C. Schwarz’a göre, “İnsan ruhunda ilk beliren duygudur ve bütün yaşam boyunca o ruhun temeli olarak kalır.”, F.Krueger’e göre duygu, “ruhta tecrübe edilen şeylerin ve onların en verimli beslenme yerlerinin ana kaynağıdır”, Rohracher’de ise; “duygular bilincin etkisi olmadan iç ve dış olaylara bir tepki olarak beliren ve çoğunlukla dil ile anlatılması güç olan hoş ya da hoş olmayan ruhsal olgulardır” (Yavuz, 2012, 22). Kısacası duygu; “kişinin genel anlamda içinde geçen eğilimlerini ve hallerini belirten iç yaşayışların temel görüntüleridir” (Yavuz, 2012, 22). Psikologlar duygunun çeşitli tanımlarıyla birlikte, duyguların çeşitli sınıflandırmalarını da yapmışlardır. Genel olarak duyguları; a) Bedeni duygular b) Ruhi duygular c) Manevi duygular olmak üzere sınıflandırmak mümkündür (Yavuz, 2012, 25). Buna benzer başka bir sınıflandırmayı Hubert Rohracher yapmıştır. Ona göre duygular üç bölümde ele alınabilir. İlki “insanın duyularından hareketle elde ettiği duygulardır.” Ağrı, acı, tatlı, korku, istek, üşüme, ısınma gibi hisler bu gruba örnek teşkil eder. İkinci grup “içgüdüsel duygulardır.” Bu gruba örnek olarak korku, haset, kıskançlık, ilişki kurma, dost olma gibi duygular girer. Üçüncü grup duygular ise; kişilik ve şahsiyette etkisini gösteren duygulardır. Örneğin; dini, ahlaki, estetik, acıma, yardımseverlik, adalet, zarafet gibi duygular bu gruba dahildir (Oruç, 2014, 135). Dini duygular insan ruhunda derin bir yer tutar ve kişinin manevi dünyasının önemli bir parçasıdır. Bu duygular, bireyin inançlarıyla, yaşam deneyimleriyle ve toplumsal çevresiyle etkileşim halinde gelişir. Özellikle sevgi, güven, bağlanma gibi temel psikolojik ihtiyaçlar, dini duyguların temellerini oluşturur (Mehmedoğlu, 2005). Dini duygu, insanın içsel bir yönelimi olup, aşkın bir varlıkla veya evrensel bir güçle bağlantı kurma arzusunu barındırır. Bu bağlamda, korku, minnet, ümit ve teslimiyet gibi unsurlar, kişinin yaşamındaki belirsizlikler ve zorluklar karşısında güven arayışını temsil eder. Dini duygunun

doyurulması, kişinin yaşamında bir denge ve anlam arayışına katkıda bulunabilirken, bu duygunun ihmal edilmesi veya bastırılması, ileriki yaşamında ruhsal çatışmalara, kimlik sorunlarına ve hatta varoluşsal bunalımlara yol açabilir. Din duygusu, insanın kendisiyle, toplumla ve evrenle olan ilişkisini şekillendiren güçlü bir manevi unsur olarak hayatında belirleyici bir rol oynar.

2. Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi

İnsan, din duygusuna diğer duygular gibi yabancı değildir. Çocuk, dine karşı doğuştan hazırdır ve Allah'a inanma konusunda eğilim gösterir. Ayrıca çocuk, inanırken itiraz etmez, kuşkulalmaz, nedenini araştırmadan samimi bir şekilde inanır. Bu, çocuğun doğal «kolay inanırlık» özelliğidir. (Yavuz, 133). Her birey, bir aşkın varlığa inanma ve bağlanma kapasitesiyle doğar ve bu kapasitesini kullanarak inanma ihtiyacını gidermeye çalışır. İslam'ın temel kaynakları da bu görüşü desteklemektedir.

Kur'an-ı Kerim'de, insanların yaratılışına uygun olan doğru dine yönelmeleri gerektiği vurgulanır: “Yüzünü doğru bir din olan İslam'a, insanların fitratına uygun olan dine çevir...” (En'am 6/75-79). Hz. Muhammed (sav) de bir hadisinde, “Her doğan fitrat üzere doğar...” diyerek (Buhari, Cenaiz 80, 92, 93; Müslim, Kader 22, 23; İbn Hanbel, II/232, 275, 393), her insanın doğuştan gelen bu inanma eğilimine dikkat çeker. Fitrat kavramı, hakikati kabul etme ve idrak etme yeteneği olarak anlaşılmaktadır. İslam alimleri, fitratı Allah'ı arayıp bulma, O'na ibadet etme ve doğru dini kabul etme kapasitesi olarak yorumlamışlardır. Ayrıca, insanın ne tür olumsuz şartlar içinde olursa olsun, Allah'ın varlığını anlayacak ve O'na inanacak bir potansiyele sahip olduğu ifade edilmiştir. Bu, insanın yaratılışında bulunan derin bir inanma ve arayış duygusunu ortaya koyar (Yüzbaşı, 2016, 323).

Çocuklarda doğuştan var olan dini duygular özellikle 4 yaş civarında soyut varlıklara ilgi ve sorularla kendini göstermeye başlar. Bu dönemde çocuk Allah, evren, ibadetler, cennet- cehennem gibi birçok soyut konuda sorular sormaya başlar. Ebeveynler ve öğretmenler tarafından doyurucu cevap alan ve bu konuda ihmal edilmeyen çocuklarda sağlıklı bir din algısı ve inanç yapısı şekillenir (Tavukçuoğlu, 2002, 51-63; Oruç, 2014, 142; Ünverdi- Murat, 2021, 47-65; Ayten, 2012, 30). Çocuk öfke, acı, sevgi, açlık, hırs, korku gibi ilkel duygularını zamanla kontrol etmeyi öğrendikçe dini ve ahlaki duyguları aynı oranda

gelişme gösterir (Bilgin, 2003, 132-133). Çocuğun doğuştan getirmiş olduğu inanma duygusunu besleyen ve doğuştan gelen bu dini duyguyu körelten ve yok eden çeşitli etkenler vardır. Bireyin dini duygu gelişimini etkileyen faktörleri, çevre (modelden öğrenme), güçsüzlük ve çaresizlik, bir varlığa bağlanma ihtiyacı, akıl yürütme ve zihinsel tatmin, korku, ölümsüzlük arzusu, suçluluk ve günahkarlık duygusu, dini sembollerle ve esaslarla karşılaşma gibi çeşitli başlıklar altında toplayabiliriz (Peker, 2003, 79-85).

Çevre: Çocuğun dindarlığının gelişiminde çevre, büyük bir etkiye sahiptir. Aile, okul, arkadaşlar, komşular, dini kurslar, cami, kitaplar, gazete, sosyal medya ve filmler gibi unsurlar çocuğun çevresini oluşturarak onun dini inanç ve değerlerinin şekillenmesine katkıda bulunur. Bu çevrelerden özellikle aile, çocuğun dini inancını belirleyen ve teşvik eden en önemli yapı taşlarından biridir. Anne, baba ve kardeşlerin dine karşı sergilediği tutumlar, çocukların dini sorularına tatmin edici cevaplar verilmesi, çocukla birlikte dua ve ibadet edilmesi, dini hikâye ve kıssalarla desteklenen dini eğitim, çocuğun dini duygu gelişimini olumlu yönde etkiler (Bilici, 2014, 117).

Güçsüzlük ve Çaresizlik: Hastalıklar, doğal felaketler, kazalar ve ölüm gibi olaylar karşısında insanın gücü yetersiz kalabilir. Bu tür durumlar, insanın kendisini koruma ve güvende hissetme ihtiyacını doğurur. İşte bu noktada, insan kendine güven verecek, güçlü ve kudretli bir varlığa sığınma arayışına girer. Kur'an-ı Kerim'de bu durum şöyle ifade edilir: “İnsana bir zarar dokunduğunda bize yalvarır; sonra ona katımızdan bir nimet verdiğimizde, ‘Bunu ancak bir bilgi sayesinde elde ettim’ der. Aksine o nimet bir imtihandır ama çokları bunu bilmez” (Zümer, 39/49).

Bir Varlığa Bağlanma İhtiyacı: Bebeklik dönemi (0-2 yaş arası), çocuğun fiziksel, zihinsel ve duygusal yönden en hızlı gelişim gösterdiği kritik bir dönemdir. Bu dönemde, çocuğun sadece fiziksel ihtiyaçlarının karşılanması yeterli değildir; duygusal ve zihinsel gelişimi de büyük bir öneme sahiptir. Bebek, bu süreçte kendisine bakım veren kişiye bağımlıdır ve bu kişiyle kurduğu ilişki, zihinsel ve duygusal gelişimi üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Bebeğin, biyolojik olarak yetersiz olduğu bu dönemde, bakım verenine karşı doğal bir bağlanma geliştirir. Bağlanma, bebeğin anne-baba ya da bakım veren kişi ile kurduğu duygusal ve güvene dayalı ilişkiyi ifade eder. Bu bağlanma, bebeğin güven duygusunu inşa eder ve duygusal ihtiyaçlarını karşılar. İlk yıllarda

özellikle anne ile kurulan bu bağ, çocuğun kişiliğinin temelini oluşturarak, ileriki yaşlarda sağlıklı bir psikolojik ve duygusal gelişim sağlar. Bağlanma ilişkisi, çocuğun gelecekteki yaşamında da önemli bir rol oynar. İlk yıllarda kurulan bu güvenli bağ, hayat boyu değişime karşı direnç gösteren, kalıcı bir kişilik ve duygu yapısının temellerini atar. Dolayısıyla, bu dönemde çocuğun yalnızca fiziksel bakımına değil, duygusal ihtiyaçlarına da özen gösterilmesi, sağlıklı bir gelişim süreci için elzemdir (Tüzün- Sayar, 2006, 24). Bağlanma ihtiyacının sağlıklı bir şekilde karşılanması, bireyin ileride daha yüce bir varlığa yönelme ve bağlanma konusunda önemli bir rol oynar. Bu bağlamda, insanın bağlanma ihtiyacının din ile olan ilişkisi de dikkate değerdir.

Korku: Ölüm, bilinmeyenler ya da doğal afetler gibi durumlar karşısında duyulan korku, bireyi dini inançlara yönlendirebilir. Dini inançlar, bu korkulara karşı bir teselli sunar. İnsanın doğuştan getirdiği duygulardan biri olan ve davranışlarında önemli bir güdüye sahip olan korku duygusu, insanın korktuğu durumlarda yüce bir yaratıcıya bağlanma, ona dua etme ve yardım dileme gibi duygularını harekete geçirir (Peker, 2003, 81-85).

Ölümsüzlük Arzusu: İnsanlar, ölüm sonrasına dair bir inanç ve sonsuz bir yaşam arayışı içindedir. Bu ölümsüzlük arzusu, dini inançlarla birleşerek bireyin ruhsal ihtiyaçlarını karşılar.

Suçluluk ve Günahkârlık Duygusu: Bireyin yaptığı hatalar ya da işlediği günahlar karşısında duyduğu suçluluk, dini inançları güçlendirebilir. Affedilme arzusu, bireyin dine yönelmesine neden olabilir.

Dini Semboller ve Esaslarla Karşılaşma: Kutsal metinler, ibadetler ve dini semboller, bireyin dini inançlarını şekillendiren önemli etkenlerdir. Bu sembollerle sıkça karşılaşmak, bireyin dini duygularını derinleştirebilir.

3. Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Din Eğitimi

Din bir teselli, huzur ve mutluluk kaynağıdır. Bazen ruhi çöküntülerin, ümitsizliğin, hiddet ve öfkenin ilacıdır. Din haksızlık ve yolsuzluk düşüncelerini, zulüm hislerini kırar; merhameti, hoşgörüyü, sevgiyi ve barışı öğütler. Dolayısıyla dinin, ferdin hayatında olduğu kadar toplum hayatında da önemli bir yeri vardır. Vicdanları etkileyen dini inanç ve kanaatler, kişilerin davranışlarının düzenlenmesinde, sosyal hayatın sağlam, dengeli ve düzenli yürütülmesinin

de kanunlardan daha etkili olmaktadır (Cebeci, 1996, 104).

Korunmaya muhtaç çocuklarda dini duygunun gelişimi, çocukların psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması açısından kritik bir süreçtir. Bu süreçte din eğitimi, çocukların sağlıklı bir benlik gelişimi ve duygusal olgunluk kazanmaları için önemli bir rol oynamaktadır. Korunmaya muhtaç çocuklar, genellikle aile ortamından yoksun oldukları için kendilerini değersiz hissedebilirler. Bu durum, sağlıklı bir benlik algısı geliştirmelerini zorlaştırır. Din eğitimi, bu çocukların öz benliklerini bulmalarına yardımcı olmalı ve olumlu duygular geliştirmelerine katkıda bulunmalıdır. Din, insanın sevgi ve güven duygularını pekiştirirken, çocukların stresle başa çıkma becerilerini de geliştirmelerine yardımcı olur (Davarcı- Zengin, 2019, 255-277).

Din eğitimi, sadece inanç ve ibadetle sınırlı kalmamalı; aynı zamanda ahlaki değerlerin, sosyal sorumlulukların ve empati duygusunun da kazandırılmasını içermelidir. Bu bağlamda, eğitim programlarının, korunmaya muhtaç çocukların ihtiyaçlarına göre özelleştirilmesi gerekmektedir (Çeken, 2020, 160-171). Korunmaya muhtaç çocukların dini duygu gelişimi için aşağıdaki adımların özenle takip edilmesi gereklidir:

Sevgi Dolu ve Anlayışlı Bir Yaklaşım: Korunmaya muhtaç çocuklara sevgi, şefkat, merhamet ve anlayış içeren bir yaklaşım sergilemek, onların dini duygu gelişimi için kritik öneme sahiptir. Çocuklara duygularını ifade etmede örnek olunmalı ve onların sevgi, güven, değer görme gibi temel ihtiyaçları karşılanmalıdır (Yaşar- Dağdelen, 2013, 199-221).

Sistemli ve Devamlı Din Eğitimi: Sistemli ve devamlı bir din eğitimi, korunmaya muhtaç çocukların olumsuz koşullardan kaynaklanan sorunlarının iyileştirilmesinde büyük rol oynayacaktır. İman esasları öğretilip ibadetler kazandırıldığında, çocuklar ruhsal açıdan huzurlu ve davranışlarında daha kontrollü olacaklardır (Kozan, 2012, 96).

Manevi İhtiyaçların Karşılanması: Korunmaya muhtaç çocukların göz ardı edilen veya tam olarak karşılanamayan manevi ihtiyaçlarına cevap olması açısından din eğitimi önemlidir. Çocukların din eğitimi ve manevi bakım hizmetlerine yönelik ihtiyaçları yüksek düzeydedir (Davarcı- Zengin, 2019, 255-277).

Uzman ve Eğitilmiş Personel: Sevgi yoksunluğu ve ihtiyacının kurum ortamında ve az sayıda, sürekli değişen, eğitimsiz personelle giderilmesi mümkün

değildir. Nitelikli din eğitimi verebilecek uzman personelin varlığı, çocukların rehabilitasyon süreçlerine katkı sunacaktır (Davarcı- Zengin, 2019, 255-277).

4. Araştırmanın Problemi

Bu çalışmada öncelikle çocukların dini duygu gelişimi incelenmiş, dini duygunun gelişimini destekleyen durumlar ele alınmış ve nasıl bir din eğitiminin dini duygunun gelişimini destekleyeceği incelenmiştir.

Araştırmanın problem cümlesini “Çocuk ve sevgi evlerinde kalan çocuklara din görevlileri ve manevi danışmanlar tarafından verilen din eğitimi, deşavantajlı çocukların sağlıklı bir dini duygu gelişimini ne oranda desteklemektedir” sorusu oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında şu sorulara yanıt aranmıştır:

Korunmaya muhtaç çocuklarla çalışan manevi danışmanlar bu çocukların dini duygu ve manevi gelişimleri ile alakalı yeterli bilgiye sahip mi?

Manevi danışmanlara göre, korunmaya muhtaç çocuklara verilen din eğitimi, onların psikolojik ve duygusal iyileşmelerine katkısı nedir?

Manevi danışmanlara göre bu çocuklara verilen din eğitimi onların dini duygu gelişimini ne oranda etkilemektedir?

Manevi danışmanlara göre korunmaya muhtaç çocukların din eğitimi konusunda mevcut yaklaşımlarla geliştirilmesi gereken alanlar nelerdir?

Dini duygunun gelişimi noktasında manevi danışmanların karşılaşmış oldukları sorunlar nelerdir?

5. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada nitel araştırma modeli kullanılmıştır. Araştırmada dini duygunun neliği, dini duygunun gelişimi, dini duygunun gelişiminde din eğitiminin önemi gibi konular “literatür tarama yöntemi” ile ayrıntılı olarak incelenmiştir. Araştırmada literatür tarama ile elde edilen bilgilerden yararlanılarak alan araştırması olarak nitel araştırmalarda veri toplama araçlarından biri olan “görüşme (mülakat) tekniği ile veriler elde edilmiştir.

Nitel araştırmalarda veri toplama araçlarından biri olan görüşme tekniği; (Polat, 2022, 161-182) “Karşılıklı bir diyalog ve etkileşim çerçevesinde

üretilen,” “pragmatik olarak araştırmacının sorularına yanıt arayan,” “anlamını bağlamdan kazanan ve anlatı formunda aktarılan bir bilgi” olarak tanımlanabilir (Kvale- Brinkmann, 2009, 54-56). Nitel çalışmalarda görüşme; soruların hazırlık, organizasyon, sıralama ve yöneltmesindeki standardizasyon gibi yapı biçimsel özelliklerine göre yapılandırılmamış, yarı-yapılandırılmış ve yapılandırılmış olarak ayrıştırılabildiği gibi odak grup görüşmesi veya derinlemesine görüşme gibi bir grup veya bireylere odaklanmasına, yüz-yüze, telefonla, online görüşme gibi görüşmenin teknik gerçekleştirilme biçimine göre farklı şekillerde adlandırılabilmektedir (Creswell, 2018). Bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

5.1. Verilerin toplanması

Bu çalışmada, Sivas Çocuk/Sevgi Evleri’nde barınan çocukların dini duygu gelişimine verilen din eğitiminin katkısını belirlemek amacıyla Sivas ili sevgi ve çocuk evlerinde görev yapan kadın ve erkek 17 din görevlisinden mülakat için gönüllü olan 10 kişiden mülakat yöntemi kullanılarak veriler toplanmıştır. Mülakat soruları, kurumda görev yapan din görevlilerinin görüşleri ve konuyla ilgili literatür çalışmaları göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Hazırlık sürecinde, alanında uzman kişilerden alınan geri bildirimler de dikkate alınmıştır. Çalışma, gerekli kurum onayları ve Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Etik Kurulu’nun onayı alındıktan sonra gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara önceden bilgilendirilmiş gönüllü olur formu gönderilmiş ve yalnızca gönüllü olan personelle yüz yüze mülakat yapılmıştır (Kvale, 2007). Araştırmada, katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuş ve görüşleri kodlama yöntemiyle analiz edilmiştir (Patton, 2002).

5.2. Verilerin Analizi

Bu araştırmada betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz, araştırma verilerinin önceden belirlenmiş temalar çerçevesinde özetlenip yorumlandığı bir analiz yöntemidir. Bu yöntemde elde edilen veriler, görüşülen kişilerin ifadelerinin daha net anlaşılabilmesi için doğrudan alıntılarla desteklenir. Amaç, ham verileri okuyucunun daha kolay anlayabileceği ve gerektiğinde kullanılabileceği bir hale getirmektir. Betimsel çalışmalarda en yaygın kullanılan veri toplama teknikleri arasında anket ve mülakat yöntemleri yer alır (Yıldırım-Şimşek, 2016; Patton, 2014; Creswell, 2013).

6. Bulgular ve Yorum

Çocuk Evi/Sevgi Evleri'nde Çalışan Din Görevlileri ile İlgili Demografik Bilgiler

Sevgi/ çocuk evlerinde çalışan ve araştırmaya katılan 10 din görevlisinin demografik bilgileri Tablo 1'de sınıflandırılmıştır.

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Meslek Çalışma Süresi	Kurum Ünvan Tecrübesi
K1			Lisans		Vaiz
K2			Lisans		Vaiz
K3			Lisansüstü		Vaiz
K4			Lisansüstü		Vaiz
K5			Ön Lisans		İmam Hatip
K6			Ön Lisans		İmam Hatip
K7			Ön Lisans		İmam Hatip
K8			Lisansüstü		İmam Hatip
K9			Lisans		Vaiz
K10			Ön Lisans		İmam Hatip

Tablo 1. Sevgi/ Çocuk Evlerinde Çalışan Din Görevlilerinin Demografik Bilgileri

Tablo 1' de sevgi ve çocuk evlerinde çalışan din görevlilerinin yaş, cinsiyet, eğitim durumu, mesleki çalışma süresi, unvanı ve kurum tecrübesi sınıflandırılmıştır. Elde edilen verilere göre çalışmaya katılanların %50'si bayan %50'si erkek katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların yaş ortalamasının 47, meslekte çalışma süresi ortalamasının 22 yıl olması din görevlilerinin mesleki tecrübelerinin olması açısından önemlidir. Ancak kurum tecrübesinin ortalama 6 yıl gibi kısa bir zaman aralığını temsil etmesi bir dezavantaj olarak kabul edilebilir. Çalışmaya katılan din görevlilerinin %50'si imam hatiplerden oluşurken geriye kalan %50 kısım ise vaizlerden oluşmaktadır. Din görevlileri arasında ön lisans okuyanların oranı %40 lisans okuyanların oranı %30, lisansüstü

okuyanların oranı ise %30 olarak belirlenmiştir. Bu tabloda lisans ve lisansüstü eğitim oranının bayan din görevlileri lehinde olumlu olduğu görülmektedir. Koç'un Türkiye genelinde yapmış olduğu araştırma sonucuna göre; Sosyal Hizmet Kurumlarında görev yapan din görevlilerinin %62,6'sı ön lisans ve lisans mezunu, %37,4'ü yüksek lisans ve doktora seviyesindedir (Kanca, 2019, 121-153). Türkiye genelinde yapılan bu araştırma Sivas ilinde yapılan araştırmanın verileri ile örtüşmektedir. Elde edilen veriler doğrultusunda kurumda çalışan din görevlilerinin eğitim seviyesi korunmaya muhtaç çocuklar lehine olumlu bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

7. Korunmaya Muhtaç Çocuklarla Çalışan Din Görevlilerinin Çocukların Dini Duygu Gelişimine Yönelik Genel Bilgileri

7.1. Korunmaya muhtaç çocukların dini ve manevi ihtiyaçlarını belirleme ve bu süreçte kullanılan yöntem ve teknikler

Sevgi ve çocuk evlerinde çalışan din görevlilerinin çocukların dini duygu gelişimine ve din eğitimine dair bilgi, tutum ve davranışlarını belirlemek amacıyla din görevlilerine “*Korunmaya muhtaç çocuklarla çalışırken, onların dini ve manevi ihtiyaçlarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu süreçte hangi kriterleri kullanıyorsunuz?*” sorusu yöneltilmiştir.

Sevgi ve çocuk evlerinde görevli ve çalışmaya katılan din görevlilerinin çoğunluğu, çocukların dine ve din eğitimine büyük bir tepkisinin olduğuna şahit olmadıklarını ifade etmişlerdir:

K2: “*Dine tepkili çocukla hiç karşılaşmadım. Yaşına göre dini manevi becerileri geliştiriyor. Babaanne, anneanne yanından gelen çocukların dini duygu eğilimi daha iyi.*”

K4: “*Çocuklar genel olarak dini ve manevi duyguları önemsiyor ve öğrenmeye çalışıyor. Aile eksikliğinden kaynaklı sevgi ihtiyaçlarını Allah ve peygamber sevgisi ile doldurup, bu zür duyduklarını gözlemliyorum.*”

Ancak bazı din görevlileri dini duygu gelişimi ve dine olan ihtiyacın yaş gruplarında farklılık gösterdiğini belirtmişlerdir. 7-12 yaş grubunda çocuklar dine ve dini konulara daha istekli iken, ergenlik döneminde olan 13-18 yaş aralığı daha ilgisiz, daha sorgulayıcı ve daha tepkili bir tutum içinde oldukları ifade edilmiştir:

Ergenlik döneminde gençlerin ilgisiz, sorgulayıcı ve tepkili tutumları psikolojik gelişim süreçleriyle uyumludur. Bu yaş aralığında (13-18 yaş), gençler kimliklerini bulma arayışı, zekâ seviyelerinin artması, cinsel dürtülerinin gelişmesine bağlı olarak suçluluk duygusu yaşamaları, bağımsızlık duygusu gibi yaşadıkları hızlı değişim çevrelerine karşı daha eleştirel olmalarına ve bağımsızlık kazanma çabalarına yol açar. Bu süreçte aileler ve otorite figürleriyle çatışmalar daha sık görülür. Gençler, duygusal iniş çıkışlar yaşarken, kendi değer ve inanç sistemlerini sorgularlar ve kendi kararlarını almak isterler. Bu süreçte bazı ergenler dine karşı olumlu bir tutum sergilerken bazıları da dine karşı sorgulayıcı ve şüpheli davranış sergileyebilir. Bu dönemde özellikle gençlerin dini krizi ebeveynleri ile olan çatışmadan kaynaklanmaktadır (Koç, 2004, 231-238).

K3: *“Ailelerinden ayrı yaşıyor olmalarının yaş gruplarına göre farklı yansımaları olduğunu gözlemliyorum. 7-12 yaş grubunda yaratıcıyla olan bağları daha samimi iken, 13-18 yaş gruplarında yaratıcının da kendilerini terk ettiği veya bunun pratik hayatta bir faydasının olmadığı yönünde. Çoğu zaman çocuğun aileye ve topluma olan sitemini tamamen dine yönelttiğini de gözlemliyorum.”*

K5: *“Çocukların yaşları itibarıyla dini konulara çok istekli görmüyorum. Yaşadıkları annin da etkisi büyük.”*

Din görevlilerinin bazıları korunmaya muhtaç çocukların dine, dini konulara ve din eğitimine olan ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda yargılayıcı olmayan, daha çok dinlemeye ve empati yapmaya yönelik, yaşlarına ve bireysel ihtiyaçlarına yönelik bir tutum takındıklarını ve bu yönde bir eğitim verdiklerini ifade etmişlerdir.

K3: *“Yaklaşımım, her türlü sitemlerini dinleyen, soru sormalarına fırsat oluşturan ve her sorunun bir cevabı olduğuna inandırarak rahatlatmak, hissettikleri öfke ve bazen nefreti dizginleyebilmelerine destek olmak yönünde oluyor. Ezberci ve çok sistematik bir çalışma yürütmeyip, duygu durumları ve dini pratikleri üzerinde çalışarak devam ediyoruz.”*

K9: *“Ahlaki değerler ve temel inanç konularında çocuğu tanımak çok önemli. Çocuklardan aile içinde dini değerleri almış olanlar daha eğilimli. Drama, oyun ve soru cevap metotları onları tanıma konusunda etkili”*

7.2 Korunmaya muhtaç çocuklarda dini duygunun gelişimi için öncelik verilmesi gereken konular

Sevgi ve çocuk evlerinde çalışan din görevlilerinin dini ve manevi konuları ele alırken çocukların bireysel gelişim düzeyleri, ilgi ve ihtiyaçları ile yaşamış oldukları travma durumları doğrultusunda hangi konulara ve ders içeriklerine öncelik verdiklerini belirlemek ve verilen içeriğin çocuklar üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla “*Korunmaya muhtaç çocuklara din eğitim veya manevi rehberlik sağlarken nelere dikkat ediyorsunuz? Özellikle hangi konuların üzerinde duruyorsunuz?*” sorusu yöneltilmiştir. Çalışmaya katılan din görevlilerinin büyük çoğunluğunun çocuklarda dini duygunun gelişimi için gerekli olan sevgi, şefkat, merhamet, dua gibi konulara vakıf olduklarını ve çalışmalarında bu konuları sıkça kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çocukların mevcut durumlarını sorulayıcı tutumlarından dolayı ceza, mükafat, cennet, cehennem, kader ve ahiret bilincini de yerleştirmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

K1: “*Anlatımlarımda konuları şabsileştirmeden, İslam’da sevgi, merhamet, Allah’ın Rahmeti ve dua gibi konulara değiniyorum.*”

K2: “*Sevgi dili, bütüncül yaklaşım, eksiklik fark ettiğim konulara ağırlık veriyorum. Örneğin hırsızlığı ve argo konuşmayı genel anlattım ancak bu konuda sıkıntısı olan öğrenci ile birebir görüşüyorum.*”

K3: “*Başlarına gelen veya yaşamakta oldukları hayatin sorumluluğunun kendilerinde olmadığını anlamalarını istiyorum. Bu nedenle kader konusu, aile mefhumu, Allah’ı tanımak ve dua etmek, O’na samimiyetle yaklaşmalarını sağlamak amacıyla Allah’ın isim ve sıfatları konuları öncelikli oluyor. Böylece gelecekte sağlam, merhametli ve adaletli ilişkiler kurabilmelerine katkı sunmak istiyorum.*”

K4: “*Öncelikle inanç konularını merhamet temelli, ödüllendirici boyutlarıyla anlatmaya ve bu çerçevede, ablakla bağlantı kurarak öğretmeye çalışıyorum. Ceza var ama Allah’ın merhameti de sonsuz telkini oldukça gerekli ve özendirici oluyor.*”

Kurumda çalışan din görevlileri çocukların belli başlı yaşanmışlıkları ve terk edilmişlik duygusu yaşadıklarını ve bu sebeple buldukları ortamda çok hırçın, öfkeli, kaba ve kavgacı bir davranış sergilediklerini ifade etmişlerdir. Bundan dolayı din görevlileri çalışmalarında milli ve manevi değerlere ve adab-ı muaşeret kullarına sıkça yer verdiklerini ifade etmişlerdir.

K5: “*Ahlak ve adabı muâşeret konularına öncelik veriyorum. Daha sonra da görevli ablalarla istişare yaparak o doğrultuda manevi danışmanlık yapıyorum.*”

K6: “*Ahlak eğitimine ağırlık veriyorum. Topluma kazandırılmaları noktasında gayret ediyorum.*”

K7: “*Dini ve milli değerlere özen gösteriyorum*”

8. Korunmaya Muhtaç Çocuklarla Çalışan Din Görevlilerinin Çocukların Dini Duygu Gelişimine Yönelik Ayrıntılı Mülakat Sonuçları

8. 1. Korunmaya muhtaç çocukların dini duygu gelişimi ve bu konuda almış oldukları din ve maneviyat eğitiminin, onların psikolojik ve duygusal iyileşmelerine olan katkısı

Sevgi ve çocuk evlerinde çalışan din görevlilerine çocukların dini duygu gelişim süreçlerinin ve bu süreçte almış oldukları din ve maneviyat eğitiminin onların travma ve zorluklarla başa çıkma sürecinde ne düzeyde etkili olduğunu belirlemek amacıyla birbirini destekleyici 3 soru yöneltilmiştir. “*Korunmaya muhtaç çocuklar için din eğitiminin, onların psikolojik ve duygusal iyileşmelerine katkısı olduğunu düşünüyor musunuz? Eğer öyleyse, bu katkıyı nasıl tanımlarsınız?*” “*Korunmaya muhtaç çocukların dini duyguları, travma ya da zorluklarla başa çıkma süreçlerinde nasıl şekilleniyor? Bu süreçte hangi manevi destek mekanizmalarını kullanıyorsunuz?*” “*Manevi danışmanlık sürecinde travmalı çocuklara yaklaşım tarzınız nedir? Dini öğretileri bu hassasiyetle nasıl ilişkilendiriyorsunuz?*”. Çalışmaya katılan din görevlileri korunmaya muhtaç çocukların yaşamış oldukları travmalar sonucunda korku, kaygı, güvensizlik, bağlanma, öfke, terk edilmişlik duygusu, depresyon gibi olumsuz duyguları sıkça yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

K9: “*Terkedilmiş duygusu ve sevgisizlik hissi yoğun olarak yaşamlarını etkiliyor. Dini duyguları iyi örnekler görebildilerse olumlu şekilleniyor. Ama tam tersi kötü örnek gördülerse uzun süreli uzaklaşmaya sebep oluyor*”

K1: “*Çocukların bir temeli varsa dini duygular bir işe yarıyor. Yoksa kendilerini bırakıyorlar. Korku, kaygı güvensizlik oluyor.*”

K3: “*Elbette katkı sunmaktadır. Aileleriyle bir arada yaşamıyor olmalarının neticesinde duyguların çok karmaşık olduğunu düşünüyorum. Genellikle suçluluk, öfke, terk*

edilmişlik, yalnızlık, beğenilmeme, kabullenilmeme/reddedilme duygu ve düşünceleriyle bunların yansıması olarak karmaşık söz ve davranışlar meydana gelebilir.”

Din görevlilerinin, dini bir alt yapısı olmayan ya da ailelerine karşı aşırı öfke besleyen çocukların dine karşı olumsuz tutumlar geliştirdiğini belirtmeleri, manevi eğitimin ve aile ilişkilerinin çocukların dini tutumları üzerindeki önemli rolünü ortaya koymaktadır. Din görevlileri, bu tür çocuklarla empati kurarak, onları anlamaya çalışarak ve sevgi dolu bir yaklaşım sergileyerek bu olumsuz tutumları dönüştürmeye yardımcı olabilirler.

K3: *“Bu süreçte çok nadir dine yakınlaşma görüüyor. Bu gibi durumlarda yine yaş grubuna göre çocuğun din algısı ve dine yaklaşımı değişiklik arz edebiliyor. Gençlerin dine ve dini telkine çok açık olmadığını görebiliyorum. Biraz da din dilimizi değiştirmemiz gerekiyor. Klasik nasihat özellikle travmayla başa çıkmaya çalışan gençleri uzaklaştırabiliyor. Dua burada büyük önem arz ediyor, hem kendini ifade edebilme, yaşadıklarını, hissettiklerini Rabbine anlatabilmeyi, hem de ondan istekle bulunarak hayata ümitle tutunmayı sağladığını düşünüyorum.”*

K9: *“Ahlaki değerler ve temel inanç konularında çocuğu tanımak çok önemli. Çocuklardan aile içinde dini değerleri almış olanlar dine daha eğilimli.”*

Din görevlilerinin, çocukların travma ve psikolojik sorunlarıyla başa çıkmasında dini başa çıkma yöntemlerine vurgu yapmaları, maneviyatın ruh sağlığı üzerindeki olumlu etkisini göstermektedir. Özellikle Allah ve Peygamber inancı, Allah'ın merhameti, dua ibadeti ve ahiret bilinci gibi unsurlar, çocukların zor durumlarla başa çıkmalarında teselli ve güç kaynağı olabilir. Bu tür manevi kaynaklar, çocuklara umut ve dayanıklılık kazandırarak, travmanın olumsuz etkilerini hafifletebilir ve psikolojik iyileşmeyi destekleyebilir. Din görevlilerinin bu yönlendirmesi, manevi değerlerin ruh sağlığı üzerindeki katkılarını ön plana çıkarıyor. Ayten'in araştırmasına göre olumlu dini başa çıkma yöntemlerinin bireylerin hem fiziksel hem ruhsal iyileşmelerine olumlu katkısı olduğunu, olgunlaşma ve anlam arayışını desteklediğini ve depresyon gibi olumsuz durumları iyileştirdiğini ifade etmiştir. Ayrıca olumlu dini başa çıkmada dua, ibadetler, sabır, şükür, tevekkül, tefekkür ve güçlü bir kader inancının dini başa çıkmada etkili olduğunu vurgulamıştır (Ayten, 2012).

K6: *“Din eğitimi noktasında çocuklarımızın çok eksikliği var. Ancak dini konularda gerekli bilgileri öğrendikçe dine karşı olumlu bir bakış açısı gelişiyor.”*

K4: “Din eğitiminin çocukların psikolojik ve duygusal gelişimlerine olumlu etkisi olduğunu düşünüyorum. Özellikle anne babasını kaybetmiş veya ailesi cezaevinde olan çocuklar kader, kötülük problemi, ahiret gibi konuları çok sorguluyor ve konularda soru soruyorlar. Onların sorularına doyurucu cevap verdiğimde olumlu bir tutum seriyorum ve dine karşı daha pozitif ve doğru düşünce kazanmış oluyorlar.”

K7: “Dinimizi doğru anlatmanın psikolojik sorunları çözmede ve travmaları hafifletmede önemli olduğunu düşünüyorum.”

K1: “Elbette din eğitiminin travmaları iyileştirmede önemli bir katkısı var. Hayatta yaşadıkları terk edilmişlikler, güvensizliği bir yaratıcıya sığınma ile iyileştireceklerini düşünüyorum.”

Çalışmaya katılan din görevlileri çocuklara empati yaparak, yargılamadan dinleyerek, sevgi ve merhametle yaklaşımlarının onlar üzerinde olumlu bir etki bıraktığını ifade etmişlerdir. Bu yaklaşım tarzı, bireylerin kendilerini daha değerli ve anlaşılmış hissetmelerine yol açar. Din görevlisi ile birey arasında oluşan bu güven ve bağlanma, dine karşı olumlu bir bakış açısının gelişmesine katkı sağlayabilir. İnsani değerlerin ön planda tutulduğu bir iletişim, manevi bağların güçlenmesine ve toplumsal birliği desteklemeye yardımcı olur.

K2: “Bu çocuklarla aramda ciddi bir sevgi ve bağlanma oluştu. Bu durum bizim din eğitimcisi olmamızdan kaynaklanıyor. Bugün bile yıllar geçmesine rağmen beni arayıp soruyorlar. “Sizinle görüşünce içim ferahlıyor” diyorlar.”

K4: “Özellikle dinleme süreci çok etkili oluyor. Yargılanmadan dinlenen çocukta arada bir bağ ve güven oluşuyor. Bu bağ kurulunca nasihat etmenin de etkisi artıyor. Din eğitimi depresyona girmelerini engelliyor, ahiret inancı bilincine sahip olunca yaşama sevinci artıyor. Özellikle ahiret inancı bu dünyanın geçici olduğu bilincini verdiği için çocukların travmalarının hafiflemesine yardımcı oluyor. Çocuk öteki tarafta hakkını alacağını bilmesi onu rahatlatıyor.”

K6: “Çocukları birebir dinliyorum ve konuşmalar yapıyorum. Kurum psikologlarından destek alarak iş birliği içinde çalışıyorum. Ayrıca travmalı çocuklara yaklaşırken öncelikle dini konulardan girmiyorum onu anlamaya ve empati yapmaya çalışıyorum. Daha sonra ihtiyaç dahilinde dini bir yaklaşım sergiliyorum

8.2. Korunmaya Muhtaç Çocuklarla Çalışan Din Görevlilerinin Yaşamış Oldukları Zorluklar

Sevgi ve çocuk evlerinde çalışan din görevlilerine korunmaya muhtaç çocuklarla din eğitimi faaliyeti yürütürken çocuk kaynaklı karşılaşmış oldukları en önemli sıkıntı ve problemlerin neler olduğu ve bunları aşmak için nasıl bir yöntem kullandıkları soruldu. “*Bu çocukların dini duygularını geliştirirken karşılaştığımız en büyük zorluklar neler oluyor? Bu zorluklarla nasıl başa çıkıyorsunuz?*”. Çalışmaya katılan din görevlileri çocuğun din görevlisine karşı güven sorunu, dine ve derse karşı ilgisizlik, dikkat ve odaklanma problemi, kaderi ve Allah’ın merhametini sorgulama, öfke problemleri, bazen kendilerini ilgilendiren konulara aşırı tepki ile karşılık verme, din görevlisi ile zıtlasma gibi çeşitli problemler yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu problemleri aşmak için çoğunlukla çocuklara sevgi ve merhametle yaklaştıklarını, sabırla ve sevecenlikle onları dinlediklerini, olumlu davranışlarını ödüllendirdiklerini, kendilerini ifade etmelerine izin verdiklerini ifade etmişlerdir.

K1: “*Allah’ın Rahmeti her şeyi kuşatmışken kendilerinin bu zorlukları yaşamalarını sorguluyorlar*”

K2: *Güvenlerini kazanmak noktasında sorun yaşıyorum. Bu durum uzun bir süreci gerektiriyor. İlk başta bize güvenmiyor ancak ilerleyen zamanda aramızda bir bağ oluşuyor. Bunda dinin de büyük etkisi var.*

K3: *Çocukların duvarları var. Özellikle kaderi sorgularken düşünmeden suçlayıcı olabiliyorlar. Dünyanın bütün sıkıntılarının kendilerine isabet ettiğini düşünüyor ve bundan sonra da iyi şeylerle karşılaşabileceklerine genellikle inanmıyorlar.*

K4: *İşin ders boyutu onlara ağır geliyor. Ancak sevdirerek, ödül kullanarak ve onların istekli oldukları zamanları takip ederek din eğitimi veriyorum. Ama genel olarak din eğitimine bir isteksizlik olması beni zorluyor.*

K5: *En büyük zorluk benim için konsantrasyonlarını sağlamamaları. Yani yaşları itibarıyla küçük olmalarından dolayı hep oyun oynayalım modundalar. Ben de onlarla anlaşma yapıyorum. Anlatacağım konuyu dikkatsizce dinleyin sonra sizinle ben de oyun oynayacağım diye bir metot izliyorum.*

K6: *Çoğunun anne ve babasına büyük öfkesi var ve bu durumu aşmakta zorlanıyorlar. Ben de Allah’ın onlar için güzel bir gelecek planladığını söyleyerek onları rahatlatmaya çalışıyorum*

K7: *Anne baba sevgisinden yoksun olmaları yaşamlarımı zorlaştıran en büyük etken.*

K9: *Ne tür travmalar yaşadıklarını bilemiyoruz. Bazen aslında çok ibtiyaç duydukları konuları paylaşırken çok ters tepkiler verebiliyor ya da dinlemekten kaçabiliyorlar. Sevgimizi ve saygımızı değiştirmeden sabırla devam etmeliyiz. Sevgi ve samimiyetle aktarılanlar akıllarından önce ruhlarına ulaşacaktır.*

8.3. Korunmaya Muhtaç Çocukların Din Eğitimi ve Din Görevlilerine Yönelik Geri Bildirimleri

Sevgi ve çocuk evlerinde korunmaya muhtaç çocuklarla çalışan din görevlilerinin vermiş oldukları din eğitiminin bu çocukların dini duygu gelişimine olan katkısını, onların yaşamındaki diğer alanlara olan katkısını ve almış oldukları din eğitimine dair geri bildirimlerini değerlendirmek amacıyla birbiriyle bağlantılı sorular yöneltildi. “*Bu çocuklara yönelik din eğitiminin, onların yaşamındaki diğer alanlara (örneğin, sosyal ilişkiler, güven duygusu, bağlanma duygusu) olan etkilerini nasıl gözlemliyorsunuz? Çocukların dini duygularının gelişimini izlerken hangi değişiklikleri gözlemliyorsunuz? Bu gelişimi nasıl destekliyorsunuz?*”

K4: *Tüm ilişkilerinde pozitif iyileşmeler görüyorum. Arkadaşlarının iyi ve kötü davranışlarını ayırt etmeyi öğreniyor. Çalışanlara karşı daha nazik ve saygılı davranıyor. Daha fazla teşekkür ediyor ve yardımda bulunuyor. İbadetler konusunda çok aşama kaydettik. Yardımlaşma, diğergamlık, dürüstlük, mahremiyet, güzel ahlak gibi konularda olumlu dönüşler alıyorum*

K9: *Din eğitimini veren kişiye bağlılıkları, güven duymaları daha bızlı ve derin oluyor. Hayatlarına yerleştikçe yaş ilerledikçe anne babalarını ve bazen toplumu affetmeyi, en çok Allaha güvenmenin rahatlığı çocuklara iyi ilişkiler kurmayı öğretiyor.*

K1: *Din eğitimini benimseyen çocuklar daha sevecen ve uysal oluyor.*

K2: *Çocukların bizlerden almış olduğu eğitim sosyal yaşamlarına önemli katkısı olduğunu düşünüyorum. Ayrıca dersler ilerledikçe kavgı dilinin azalması, nezaket davranışlarının artmasını gözlemledim.*

K3: *Bence iç dünyaları din eğitimiyle zenginleşiyor, ancak bunun üstünü örtüyorlar. Mahremiyet, akran zorbalığı, kul hakkı gibi konularda iyileşmeler gözlemledim.*

“*Korunmaya muhtaç çocukların din eğitimine dair geri bildirimlerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu geri bildirimler eğitim sürecini nasıl şekillendiriyor?*”

K1: *Genelde geri bildirimleri bize karşı sevgi ve bağlanma davranışı göstererek oluyor. Bunu da bize sarılarak gösteriyorlar.*

K9: *Özellikle bize gösterdikleri sevgi ve saygı ile doğru orantılı oluyor. Aktarmak istediğimiz konulara, ahlaki değerlere de yaklaşımları, ilgileri değerlendirme imkânı sunuyor. Kişisel özelliklerini iyi okuyarak yöntemlerimizi gözden geçirip kendimizi kontrol etmemiz geliştirmemiz gerekiyor*

“Bu alanda çalışırken inanç, ibadet, arkadaşlık, yakınlık, bağlanma, sevgi, şefkat vb. sizde etkileyen bir olay yaşadınız mı? Kısaca anlatır mısınız?”

K4: *İki olay beni çok etkiledi ve o yüzden bu evlere devam ediyorum bir dersin sonunda çocuklardan biri “hocam bize ne güzel şeyler anlatıyorsunuz Allah sizden razı olsun” diğeri “hocam bugün kandil annemize kavuşmamız için bize dua eder misiniz?” demişti*

K5: *Elbette yaşıyoruz. Ailelerin yanına izine gittiklerinde sosyal medyadan irtibata geçiyorlar. Eve döndüklerinde sanki aileden biriyim gibi sarılıyorlar.*

K6: *Doğum günü olan bir çocuğumuz için eşim bir doğum günü pastası yapıp üzerine çocuğun ismini yazmıştı. Çocuk bundan çok mutlu oldu o gün bu gündür beni arar sorar ve ilk kez yabancı biri bana değer verip doğum günümü kutladı der*

K9: *Dini konulara çok zıt bir kızımız vardı. Yaptığımız kandil programlarından çok etkilenmiş. İlahileri programdan sonra ezberleyip kendi kendine söylemeye başlamış. Çok acayip bir diriliş oldu içinde. Zamanla çok değişti.*

9. Korunmaya Muhtaç Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimini Destekleyen Yöntem ve Uygulamalar

Sevgi ve çocuk evlerinde korunmaya muhtaç çocuklarla çalışan din görevlilerine çocukların dini duygu gelişimini destekleyen ve bu konuda sıklıkla kullanılmış oldukları yöntem ve teknikler soruldu. Bunlar içerisinde en etkili olan ve en başarısız oldukları yöntem ve tekniklerin neler olduğunu belirtmeleri istendi. Din görevlilerinden alınan bilgiler doğrultusunda özellikle namaz ibadetinin, camiye gitmenin ayrıca ilahi söylemek ve dua etmenin çocukların dini duygularının gelişiminde etkili olduğunu vurgulamışlardır.

“Çocukların dini duygularını desteklerken hangi ibadetler, dualar ya da manevi pratikler en etkili oluyor? Bu uygulamaların çocuklar üzerindeki etkisini nasıl değerlendiriyorsunuz?”

K1: *Toplu zikirle rahatlıyorlar ya da birlikte ilahi söylemek.*

K2: *Cami çocuk buluşması, toplu namaz ve abdest etkinliği, özel gün ve gece kutlamaları, Ramazan etkinlikleri, yardım kolisi dağıtma*

K3: *Dualar ve kısa sure ezberlerini talim edip, bunları namaz kılmayı öğreterek pratik yapıyorum. Mübarek gün ve gecelere özel tesbibat, iç sıkıntılarını giderecek dualar ve ilahiler.*

K4: *Düzenli namaz kılmak zor geliyor. Ancak namaz sonrası yapılan dualara daha istekliler ve dua öğrenmek istiyorlar. Özellikle kandil, Ramazan, teravih gibi özel günleri seviyorlar. En çok camiye gitmeyi ve cami atmosferini seviyorlar. Dua, zikir, Esma-ül Hüsnâ ezberlemek isteyenler oluyor*

K5: *Başta namaz ibadeti. Dua olarak da annenize babanıza kardeşlerinize sevdiğinizinize dua edin diyerek.*

K6: *Camiye gitmek çok hoşlarına gidiyor. Birlikte dua etmek ve dua ezberlemek sonunda ödül almaktan hoşlanıyorlar. Kurumla birlikte pikniğe gitmeyi seviyorlar*

K7: *Namaz ibadeti*

K9: *Cemaatle namaz kılma, ibadet ve ahlaki değerleri yaşayarak sevdirmeye çalışma, bayır sadaka ve iyilik yapmaya küçük adımlarla teşvik etme, özellikle ramazanda birlik-teliği artırarak iftar sabur ve teravibi*

Sevgi ve çocuk evlerinde çalışan din görevlilerinin buradaki çocuklarla iletişim kurarken onların bireysel ihtiyaçlarını gözettiklerini yaşı, gelişim düzeylerine uygun ve ihtiyaç odaklı bir eğitim verdiklerini ifade etmişlerdir.

“Korunmaya muhtaç çocuklara din eğitimi verirken onların bireysel ihtiyaçlarını nasıl gözetiyorsunuz? Hangi yöntemleri kullanarak eğitimi kişiselleştiriyorsunuz?”

K3: *Her birine tek tek ismiyle hitap edip, görüşmeyeli nasılsın, serbest kürsü yaparak duygu ve düşüncelerini alıyorum. Soru ve görüşlerini önemsiyorum. Bazen de siz çok kıymetlisiniz, sizi önemsiyorum vb. taltiflerde bulunuyorum. Birinin diğeriyle alay etmesi durumunda olayı hemen tersine çevirmek de iki genç için etkili olabilir.*

K4: *Çocukların mental sağlık durumları doğrultusunda bireysel görüşme yaptığımız ve ilgilendiğimiz çocuklar var. Abdest, elif Ba'yı boyama ve yap boz ile öğrettiğimiz çocuklar var. Dinlemeyi ve ezberlemeyi seven çocuklara kısa dua ve sureleri ezberletiyoruz*

K5: *Çocuk evindeki ablalarla görüşerek, hangi çocuğun hangi anlamda sıkıntısı varsa birebir görüşerek.*

K6: *Kurum içi çalışanlarla koordineli çalışıyorum ve çocuklar hakkında onlardan ön bilgi alıyorum.*

K7: *Çocuğun yaş ve psikolojisine göre eğitim vermeye çalışıyorum.*

K9: *Aile sıcaklığı ile tanışmış mı, sevdiklerinden ayrılmış mı, bu anlamda kayıp mı yaşamış, terkedilme mi? Gibi sorularla öğrenciyi tanımaya çalışıyorum ve anlatacağım konu ve örnekleri bu doğrultuda veriyorum*

Din görevlilerin korunmaya muhtaç çocuklarla çalışırken din eğitiminde en başarılı buldukları ve en sık kullandıkları yöntemleri eğitsel oyunlar, drama, pandomim, örnek olay, yarışmalar, geziler olarak ifade etmişleridir.

“Korunmaya muhtaç çocuklarla dini veya manevi çalışmalar yürütürken en başarılı bulduğunuz yöntemler neler oldu? Bu yöntemlerin neden etkili olduğunu düşünüyorsunuz?”

K1: *Oyunla eğitim, yarışmalar, manevi şahsiyetlerin hayatlarından örnekler.*

K2: *Onları dinlemek, anlamaya çalışmak, pandomim, eğitsel oyunlar.*

K4: *Her çocuğun ihtiyacı farklı ve her çocukta farklı yöntemler deniyorum. Bazıları namaz, abdest konularını bilmediği için bizzet yaparak gösteriyorum, bazıları dini bilgilerde biraz bilgi sahibiyse ihtiyacı olan konulara değiniyorum. Bazen bireysel bazen grup etkinliği yapıyorum. Bazılarına yap boz, bulmaca ile dini kavramları öğretiyorum, eğitsel grup oyunları oynatıyorum.*

K5: *Bana göre en önemli yöntem onları dışarı çıkaracağım veya camiye götüreceğim dediğim zaman.*

K6: *Sosyal aktiviteler ile anlatılan konular daha etkili oluyor. Kısa ve öz anlatımlar*

K7: *Örnek olay yöntemi*

K9: *Dini zaman ve mekanların etkili kullanımı, yaşlıları, muhtaçları, engellileri ziyaret ve birlikte olabilecekleri ortak yaşamlar oluşturma... dini anlamda güzel yaşayan ve iyi yerlere gelmiş kişileri çocuklarla etkileşime geçirerek örnek alacakları temsili yaşamlar gösterme...gerekli gördüğüm yöntem ve programlar.*

Sevgi ve çocuk evlerinde korunmaya muhtaç çocuklarla çalışan din görevlilerinin bazıları bu kurumlarda verilen din eğitimi saatlerinin çocukların dini

duygu gelişimleri için yetersiz olduğunu dile getirmiştir. Ev dışı etkinliklerin artırılması ve programlarda gerekli desteğin kurumsal olarak verilmesi gerektiğini ve bu durumun ev sorumlusunun inisiyatifine bırakılmaması gerektiğini vurgulamışlardır. Ayrıca kurumlar arası iş birliğinin artırılarak materyal noktasında desteğin gerekli olduğunu belirtmişlerdir.

“Korunmaya muhtaç çocukların dini eğitimi konusunda mevcut yaklaşımlarda geliştirilmesi gereken alanlar olduğunu düşünüyor musunuz? Bu konuda önerileriniz nelerdir?”

K6: Kurum içinde düzenli bir manevi danışmanın olması daha etkili olacaktır

K7: Din eğitimi saatlerinin daha fazla olması gerekir

K1: Verilen eğitim süresi yeterli olmuyor. Ancak çocukların günün büyük bölümünde okulda olması ve diğer ortak faaliyetleri din eğitimine zaman kalmıyor bu önemli bir çıkmaz bence.

K2: Cami ile çocukların etkileşimin desteklenmesi. Dini gecelerdeki programlar ev sorumlusunun inisiyatifinde değil kurumun kontrolünde olması. Kurumun bu tarz etkinliklerde daha istekli ve hassas davranması

K4: Ev ortamlarını dışında yapılacak etkinlikler için kurumsal destek ve kurumlar arası anlaşmaların yeniden gözden geçirilmesi gerekli. Örneğin belirli periyotlarda derslerin cami ve gençlik merkezlerinde yapılması kolaylaştırılmalı.

K9: Çocukların ev dışındaki dünyayı da tanımları ve kendileri gibi benzer kurumlarda olanların varlığından haberdar edilmeleri gerekir. Örneğin görme engelliler ile iletişim kurulabilir. Dinin kitaplardaki bilgilerden ibaret olmadığını yaşayınca anlam kazandığını aktarmak çok önemli.

“Bu çocukların dini ve manevi gelişimlerini daha iyi desteklemek için hangi ek kaynaklar ya da programlar faydalı olabilir?”

K1: Kısa filmler, hikâye kitaplar

K2: Yeni projelerin üretilip genele yayılması, evlerin hayattan kopuk değil birebir hayatın içinden olması örneğin normal bir evdeki gibi çocuklar birbirlerinin kıyafetlerini giyebilsin.

K3: Cami ve cemaate katılmalarını sağlamalıyız.

K4: Kendi imkanlarımızla aldığımız “Cim” gibi çocuk dergilerinin aboneliği kolaylaştırılmalı, kitap konusunda destek verilmesi bazı diyanet kitaplarından ücretsiz faydalanılmalı ve etkinliklerle değerler eğitimi kitabının sayısı artırılmalı ve yaygınlaştırılmalı

K6: Dijital yayınların daha etkili olacağını düşünüyorum

10. Değerlendirme

Korunmaya muhtaç çocukların yaşadıkları travmalar ve zor yaşam koşulları, psikolojik ve duygusal açıdan derin yaralar bırakmaktadır. Aile sevgisinden mahrum kalmış bu çocuklar, sevgiye, şefkate ve merhamete ihtiyaç duyarak büyümektedirler. Sevgi ve çocuk evlerinde barınan bu çocuklar için, hayatın getirdiği zorluklar karşısında sağlam bir kişilik geliştirebilmeleri ve geleceğe umutla bakabilmeleri için özel bir ilgi ve desteğe ihtiyaç duyulmaktadır. İşte bu noktada, din eğitimi önemli bir rol oynayabilir. Çocuğun doğuştan gelen bir yaratıcıya inanma ve manevi bir bağ kurma potansiyeline sahip olduğu gerçeği, din eğitimini bu çocuklar için kritik hale getirmektedir. Eğer bu potansiyel fark edilir ve doğru bir şekilde beslenirse, din eğitimi çocukların psikolojik yaralarını sarmada, topluma kazandırılmalarında ve kötü alışkanlıklardan korunmalarında etkili bir araç olabilir.

Korunmaya muhtaç çocukların manevi ve dini gelişimleri, yaşadıkları travmalar ve sosyal çevrelerinin olumsuz etkileri nedeniyle daha hassas bir süreç gerektirir. Bu çalışmada, korunmaya muhtaç çocuklarla çalışan din görevlilerinin bu çocukların dini duygu ve manevi ihtiyaçlarını karşılama konusundaki yaklaşımları incelenmiştir. Çalışmada çocukların dine ve din eğitimine yaklaşımlarının yaş gruplarına göre farklılık gösterdiği görülmüştür. Küçük yaş grupları (7-12 yaş) din eğitimine daha açık ve ilgili yaklaşırken, ergenlik dönemindeki çocuklar (13-18 yaş) daha eleştirel ve sorgulayıcı bir tutum sergileyebilmektedir. Din görevlileri, bu farklılıkları göz önünde bulundurarak, her yaş grubuna uygun yöntemler geliştirdiklerini ifade etmişlerdir. Din görevlilerinin, çocukların dini gelişimlerini desteklerken empati ve anlayış odaklı bir dil kullandıkları tespit edilmiştir. Din görevlileri çocukların travmalarını ve duygusal ihtiyaçlarını göz önüne alarak, dini kavramları ceza ve korku unsurlarından arındırarak sevgi, şefkat ve merhamet gibi olumlu duygular üzerinden anlatma yoluna gitmişlerdir. Bu yaklaşım, çocukların din eğitimini daha sağlıklı bir şekilde kabul etmelerine ve içselleştirmelerine yardımcı olmaktadır.

Korunmaya muhtaç çocuklarla çalışan din görevlilerinden mülakat sonrasında elde edilen veriler doğrultusunda dini ve manevi değerlerin, korunmaya muhtaç çocukların yaşadıkları duygusal ve psikolojik travmalarla başa çıkma-larında önemli bir destek olduğu görülmüştür. Özellikle dua etme, namaz

kılmak, Allah'a sığınma, doğru bir kader anlayışı çocukların duygusal dengelelerini bulmalarına katkı sağlamıştır. Din görevlilerinin korunmaya muhtaç çocuklarla kurdukları empatik, güvene dayalı ve destekleyici ilişki, çocukların dini duygularını geliştirmelerine ve manevi ihtiyaçlarını karşılamalarına katkıda bulunmuştur.

Korunmaya muhtaç çocuklarla çalışan din görevlilerinin karşılaştıkları zorluklar ve bu zorluklarla baş etme yöntemleri, bu alanda yapılan din eğitimi çalışmalarının ne denli özveri gerektirdiğini göstermektedir. Bu sorunlar arasında çocukların din görevlilerine karşı güven sorunu, dine ilgisizlik, dikkat ve odaklanma problemleri, kader ve Allah'ın merhametini sorgulama, öfke problemleri ve din derslerine karşı isteksizlik gibi durumlar yer almaktadır. Bu zorluklar, çocukların geçmiş yaşantılarından kaynaklanan travmaların yansımaları olarak değerlendirilmektedir. Din görevlileri, bu problemlerle başa çıkarken sabır, sevgi ve merhamet temelinde yaklaşımlar geliştirdiklerini vurgulamışlardır. Çocuklara din eğitimi verirken onların güvenini kazanmak zaman alıcı bir süreçtir; bu süreçte çocukların kendilerini güvende hissetmeleri ve din görevlisine karşı olumlu duygular geliştirmeleri hedeflenmektedir. Din görevlileri çocuklarla birebir iletişim kurarken onları dinlemeye, duygularını ifade etmelerine fırsat vermeye özen göstermektedirler. Ayrıca, çocukların olumlu davranışlarını ödüllendirerek motivasyonlarını artırmayı amaçlamaktadırlar. Korunmaya muhtaç çocuklarla çalışan din görevlileri çeşitli yöntemler ve uygulamalar geliştirerek çocukların dini duygularını güçlendirmeye çalıştıklarını belirtmişlerdir. Bu bağlamda yapılan değerlendirmeler sonucunda, namaz, dua ve camiye gitme gibi ibadetlerin yanı sıra eğitsel oyunlar, sosyal aktiviteler ve bireysel ihtiyaçlara yönelik yaklaşımın çocuklar üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Din eğitiminin yeterliliği üzerine yapılan görüşmelerde, mevcut eğitim süreçlerinin yetersiz olduğu ve kurumlar arası iş birliğinin artırılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, çocukların dış dünyayla etkileşimde bulunmaları ve çeşitli etkinliklere katılmaları, dini bilgilerini pekiştirmek için önemi vurgulanmıştır. Din görevlilerinin gelecekte, manevi danışmanlık hizmetlerinin güçlendirilmesi, dijital kaynakların etkin bir şekilde kullanılması ve cami ile çocuklar arasındaki etkileşimin artırılması gibi önerileri, bu süreci daha etkili hale getirebilir. Din görevlilerinin, çocukların bireysel ihtiyaçlarını gözeterek sundukları destek ve uygulamalar, korunmaya muhtaç çocukların dini duygu gelişimini olumlu yönde

etkileyecektir. Bu çabaların sürdürülebilir olması, çocukların manevî dünyalarında sağlam bir temel oluşturmasına yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, “Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında İş Birliği Protokolü”, erişim: 26 May 2018, <http://cocukhizmetleri.aile.gov.tr>.
- Ayaz, Ceyda. *Çocuklarda Allah Tasavvurlarının Gelişmesinde Sevgi ve Güvenin Etkisi (9-12 Yaş Grubu)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ayten, Ali. *Tanrı'ya Sığınmak Dinî Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Ayten, Ali. *Psikoloji ve Din Psikologlarının Din ve Tanrı Görüşleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Bilgin, Beyza. *İslam ve Çocuk*. Ankara: DİB Yay., 2003.
- Bilici, Ali Baz. *0-6 Yaş Grubu Çocuklarda Dini Gelişim Süreci ve Din Eğitimi*. İzmir: Doktora Tezi, 2014.
- Cebeci, Suat. *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Creswell, J. W. *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. çev. ed. M. Bütün- S. Demir. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2018.
- Creswell, J. W. *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Sage Publications, 2013.
- Coşkunsever, Asude. “Yetiştirme Yurdunda Kalan Ergenlerin Yaşadıkları Sorunlar ve Dini Başa Çıkma: Bursa ve Şanlıurfa Yetiştirme Yurtları Örneği”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2016), 109.
- Çeken, Birsen. “Korunmaya Muhtaç Kimsesiz Çocuklar ve Hayalleri Üzerine Araştırma”. *Ulakbilge* 45 (Şubat 2020), 160-171.
- Çoban, Mustafa. *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*. Konya: Hüner Yayıncılık, 2016.
- Davarcı, Yasemin – Zengin, Zeki Salih. “Korunma İhtiyacı Olan Çocukların Rehabilitasyonunda Din Eğitiminin Rolü”. *Journal of Islamic Research* 30/2 (2019), 255-77.
- Engin, M. “Türkiye’de Aile Yapısının Dönüşümü: Sorunlar ve Beklentiler”. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2022), 123-136.
- Erbay, Ercüment ed. *Etkinliklerle Değerler Eğitimi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.

- Gül, Esan. *Çocuğun Dini Eğitimi*. İstanbul: Çıra Yayın, 2016.
- Gögen, Rukiye. “Din Görevlilerine Göre Çocuk/Sevgi Evleri’nde Kalan Çocukların Din Eğitimi: Sivas İli Örneği”. *Eskiyeni* 45 (Eylül 2021), 843-873
- İçmeli, Celalettin. “Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi”. *Konuralp Tıp Dergisi* 5/3 (2013), 66-75.
- Kanca, Hatice Koç. “Kurum Bakımı Altındaki Çocuklara Yönelik Din Hizmetleri- Uygulamalar- Yöntem ve Öneriler”. *Diyanet İlmî Dergi* 55/1 (Mart 2019), 121-153.
- Kemerkeya, Güven. “Yetiştirme Yurtlarında Kalan 6.- 8. Sınıf Öğrencilerinin Sosyalleşme Becerilerinin İncelenmesi”. *K. Ü. Kastamonu Eğitim Dergisi* 23/4, (2014), 1567-1584
- Koç, M. Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/17 (2004), 231-238.
- Kozan, Leyla. *Korunmaya Muhtaç Çocukların Din Eğitimi*. Elâzığ: Fırat üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Köylü, Mustafa – Oruç, Cemil. *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2022.
- Kvale, S. - Brinkmann, S. *InterViews: Learning the Craft of Qualitative Research Interviewing*. Sage Publications, 2009.
- Mehmedoğlu, Yurdağül. *Ahlaki ve Dini Gelişim*. İstanbul, Morpa Kültür Yayınları, 2005.
- Oruç, Cemil. *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*. İstanbul: Dem, 2014.
- Özdemir, Sadettin. “Dini Sosyal Hizmet Alanları”. *Din Eğitimi El Kitabı*. ed. Recai Doğan-Remziye Ege. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Patton, M. Q. *Qualitative Research & Evaluation Methods*. Sage Publications. 2002.
- Patton, M. Q. *Qualitative Research & Evaluation Methods: Integrating Theory and Practice*. Sage Publications, 2014.
- Pantley, Elizabeth. *Çocuğunuzla İş Birliği Yapın*. çev. Merve Duygun. İstanbul: Yakamoz Yayın, 2011.
- Paksoy, Meryem. “Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Çocukların Dini Eğitimindeki Etkisi”. *Journal of Pure Social Sciences* 3/5 (2022), 19-36.
- Polat, Ayşe. “Nitel Araştırmalarda Yarı-Yapılandırılmış Görüşme Soruları: SORU Form ve Türleri, Nitelikler ve Sıralama”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/2 (2022), 161-182.
- Silverman, D. *Interpreting Qualitative Data*. Sage Publications, 2015.
- Şimşek, Eyup. “Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/1 (2004), 207-220.

- Şimşek, Zeynep vd. “Kurum Bakımındaki Çocuk ve Ergenlerde Davranış ve Duygusal Sorunların Epidemiyolojisi; Ulusal Örneklemede Karşılaştırmalı Bir Araştırma”. *Türk Psikiyatri Dergisi* 19/3 (2008), 235-246.
- Tavukçuoğlu, Mustafa. “Okulöncesi Çocuğunun Eğitiminde Din Duygusu ve Din Eğitimi”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2002), 51-63.
- Türk, Esra. “Çocukluk Döneminde Duygusal Gelişim ve Din Eğitimi”. *Marife (Kış 2014)*, 143-158;
- Tüzün, Olcay – Sayar, Kemal. “Bağlanma Kuramı ve Psikopatoloji”. *Düşünen Adam* 19/1 (2006), 24.
- Ünverdi, M. - Murat, M. Çocukta Dini İnançın İnşasında Soyut Kavramlar Yerine Hz. Peygamber Örneği. *Antakiyat* 4/1 (2021), 47-65.
- Vergote, Antoine. “Ergenlikte Din”. çev. Erdoğan Fırat. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (1981), 583-592.
- Yaşar, Öznur – Dağdelen, Nihal. “Korunmaya Muhtaç Çocukların Yetiştirilmesinde Çocuk Yurtlarından Çocuk Evlerine Geçişin, Çocukların Sosyo-Kültürel ve Psikolojik Gelişimlerine Etkisi Üzerine Bir Çalışma: Isparta Örneği”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18 (Şubat 2013), 199-221.
- Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.
- Yavuz, Kerim. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*. İstanbul: Boğaziçi Yay., 2012.
- Yavuz, Kerim. *Günümüzde İnançın Psikolojisi*. Ankara: Boğaziçi Yayınları, 2013.
- Yazıcı, Ergün. “Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Çocuk Evleri”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/ 18 (2012), 499-525.
- Yıldırım, A. - Şimşek, H. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.
- Yıldırım, Şeyda. *Çocuk Evinde Kalan Çocukların İlişki Dinamikleri İzmir Örneği*. İzmir: Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2013.
- Yüzbaşı, Muhammed Ali. “Okulöncesi Çocuklarda Dini Duygunun Kökenleri ve Beslenme Kaynakları”. *Dergipark* 6/1 (2016), 323.

MİZAÇ TEORİLERİ BAĞLAMINDA ÇOCUKLARA YAKLAŞIM: HER ÇOCUK ÖZELDİR

Abdumelik YANGIN *

Giriş

Tarihte insanı tanımlamak ve açıklamak için çok sayıda fikir ve yaklaşım ortaya atılmıştır. Kadim bilgilerin yanı sıra psikoloji ilminin ortaya çıkmasından sonra bu alanda araştırmalar artmıştır. Bu yaklaşımların çoğuna göre her insan, kendine özgü bir mizaca ve kişilik özelliklerine sahiptir. Aynı ailede yetişen çocuklarda, hatta tek yumurta ikizlerinde bile farklı karakterler mevcuttur. Bu bireysel farklılıklar, çocukların öğrenme süreçlerini, sosyal etkileşimlerini ve duygusal gelişimlerini derinden etkilemektedir. Çocukların mizaç, karakter, kişilik ve psikolojik tipi onların öğrenme süreçlerini de doğrudan etkilemektedir. Öte yandan öğrenme sürecinde temel bir rol üstlenen anne-baba ve öğretmenlerin yaş ve cinsiyet özelliklerinin yanı sıra öğretim becerileri, çocukların öğrenim süreçleri üzerinde etkilidir. Bu nedenle eğitimciler ve ebeveynler için bu farklılıkları anlamak ve dikkate almak, çocukların potansiyellerini en üst düzeyde gerçekleştirmelerine ve psikolojik açıdan daha sağlıklı bireyler olmalarına yardımcı olabilecek potansiyele sahiptir.

Bu makale insanın mizacıyla ilgili ortaya atılmış olan çeşitli teorileri özet olarak sunmaya çalışacaktır. Bu şekilde çeşitli teoriler arasındaki ortak ve farklı noktalar tespit edilmeye çalışacaktır. Ayrıca kanaatimizce mizacı daha iyi açıklayan

* Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, ayangin@sakarya.edu.tr

bir model olarak Enneagram ve çocukları anlama, onların eğitimi hususundaki rolüne değinilecektir. Bu çalışma teorik bir arka plan oluşturma hedefi taşıdığı için teorilerin pratikteki uygulamalarına çok fazla değinmeyecektir.

1. Mizaç Teorilerine Genel Bakış

1.2. Ahlât-ı Erbaa Teorisi

Ahlât-ı erbaa teorisi, insan vücudundaki kan, balgam, kara safra ve sarı safra gibi dört temel sıvının dengesinin sağlık ve hastalık üzerindeki etkisini açıklayan eski bir tıp teorisidir. Hipokrat (M.Ö. 5. yüzyıl) bu teoriyi geliştirerek sağlığın bu sıvıların dengede olmasına bağlı olduğunu savunmuş, Galen (M.S. 1. yüzyıl) ise dış faktörlerin de hastalıklara neden olabileceğini belirtmiştir. Bu teori, İslam dünyasında yaygın olarak benimsenmiş ve Müslüman hekimlerin katkılarıyla gelişmiştir. Ebû Bekir er-Râzî ve İbn Sînâ bu teorisinin Ortaçağ'daki önemli temsilcilerindendir. Bu dört sıvıya atfedilen sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlık gibi nitelikler, İslam dünyasında mizaç teorilerinin gelişmesine yol açmıştır. Demevî, balgamî, safravî ve sevdâî gibi mizaç tipleri ve mahrûr, mebrûd, yâbis ve mertûb gibi karakter tasnifleri bu teorisinin birer ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ahlât-ı erbaa teorisi, insanın bedenî mizaçları ile psikolojik mizaçları arasındaki bağlantıyı ve bu mizaçların huy ve davranışlara etkisini açıklamaktadır.¹

Anâsır-ı erbaa ise klasik felsefede toprak, su, hava ve ateşten oluşan dört temel unsuru ifade etmektedir. Antik Yunan'da ilk madde olarak su, hava veya ateş öne sürülürken, Empedokles bu unsurların dört ana madde olarak bir arada bulunduğunu savunmuştur. Aristo ise dört unsur teorisini sistemleştirerek ay üstü ve ay altı âlem ayrımını getirmiştir. Bu anlayış Helenistik dönemde Süryaniler aracılığıyla Arapçaya aktarılmış ve İslam dünyasında geniş kabul görmüştür. İslam filozofları arasında Kindî, Fârâbî ve İbn Sînâ gibi isimler bu teoriyi ele almış ve geliştirmiştir. İbn Sînâ, unsurların oluş ve bozulma süreçlerinin sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve nemlilik gibi niteliklere bağlı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, İbnü'l-Arabî ve Sühreverdî gibi düşünürler de bu unsurların yaratılış süreci ve evrendeki rolleri üzerine çeşitli yorumlar getirmiştir. Bu teorisinin tıptaki

¹ Ayşegül Demirhan Erdemir, "Ahlât-ı Erbaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 05 Ekim 2024).

uygulamaları ahlât-ı erbaa (kan, balgam, kara safra, sarı safra) olarak kendini göstermiştir. Dört unsur teorisi hem tıp hem de psikolojik mizaçlar üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Bu teorinin unsurlara dayalı yaklaşımı, İslam dünyasında mizaç teorilerinin gelişimine katkı sağlamış ve insanın tabii mizaçlarının psikolojik özelliklere dönüşümünü açıklamada kullanılmıştır.²

Bu hıtların insanın psikolojisi üzerinde etkili olduğu savunulmuştur. Buna göre sıcak/nemli, sıcak/kuru, soğuk/kuru ve soğuk/nemli olmak üzere dört mizaç vardır. Bu mizaçlar, kişinin karakteri ve kişiliğini etkilemektedir. Sıcak/nemli mizaca sahip kişiler canlı ve heyecanlıdır. Sıcak/kuru mizaca sahip olanlar, kızgın ve öfkeli. Soğuk/kuru mizaca sahip olanlar melankoliktir. Soğuk/nemli mizaca sahip olan kişiler ise ağırkanlıdır.³

Bu anlayışa göre anasır-ı erbaa unsurlarıyla ahlât-ı erbaa unsurlarının birleşiminden doğal bir denge ortaya çıkmaktadır. Ateş kuru ve sıcak oluşuyla sarı safraya, hava sıcak ve nemli oluşuyla kana, su nemli ve soğuk oluşuyla balgama, toprak ise soğuk ve kuru oluşuyla sevdaya karşılık gelmektedir.⁴

Bu tanımlara bakıldığında ahlât-ı erbaanın psikolojiden çok bedenle ilgili olduğu sonucuna varmak mümkündür.⁵ Beden ve hastalıklar gibi beden üzerinde gerçekleşen durumların insanın duyguları üzerinde etkili olduğundan hareketle bu hıtların da insanın psikolojisini ve öğrenme şeklini etkilediğini söylemek mümkündür. Ancak sadece buna hıtlara bakarak insanın çok geniş olan mizaç, karakter ve kişiliği hakkında varsayımlara ulaşmak zor görünmektedir.

Mustafa Merter'e göre batıda psişenin (nefs) yapısının kısmen anlaşılmasıyla birlikte kişilik tiplerine ihtiyaç duyulmuştur. İlk girişim ise Carl Gustav Jung tarafından başlatılmıştır.⁶

² H. Bekir Karlığa, "Ahlât-ı Erbaa", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Erişim 05 Ekim 2024).

³ Serol Teber, Melankoli 'Normal Bir Anomali', Say Yayınları İstanbul 2009, 59, akt. Ferda Atlı, *Aşk-ı memnu roman kişilerinde beden- ruh ilişkisi*, (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 59.

⁴ Ferda Atlı, *Aşk-ı memnu roman kişilerinde beden- ruh ilişkisi*, 63.

⁵ Zeynep Koyuncu, "Ahlât-I Erbaa/Humoral Patoloji Teorisi ve Divan Şiirinde Hakkânî Örneğinde İşlenişi", *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi* 5/10, (BAHAR 2019), 77-78.

⁶ Mustafa Merter, Psikolojinin Üçüncü Boyutu Nefs Psikolojisi ve Rüyalarnın Dili, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014), 349.

1.2. Jung'un Psikolojik Tipleri

Jung, *Psychological Types* adlı eserini, yaklaşık yirmi yıllık psikiyatrik çalışmalarına dayandırarak geliştirmiştir. Bu süreçte bireylerin farklı tiplerinin varlığını fark etmiş ve bu tiplerin bireylerin dünyayı nasıl algıladıklarını ve ona nasıl tepki verdiklerini belirleyen önemli unsurlar olduğunu öne sürmüştür.⁷

Jung teorisini Freud ve Adler'in yaklaşımlarına bir alternatif olarak ortaya koymuştur. Ona göre Freud ve Adler, insanın motivasyonlarını yanlış tanımlamışlardır. Örneğin Freud fanteziyi nedensel, temel, içgüdüsel süreçlere; Adler ise onu ego'nun nihai amaçlarına indirgemıştır. Buna göre Freud'un yaklaşımı bir içgüdü psikolojisi, Adler'in yaklaşımı ise bir ego psikolojisidir. İçgüdü kişisel ve öznel olmayan biyolojik bir olgu olduğundan dolayı içgüdüye dayanan bir psikoloji, doğası gereği ego'yu ihmal etmek zorundadır. Çünkü ego'nun varlığı, bireysel farklılaşmaya bağlıdır. Bu farklılık ve ayrışmanın niteliği onu genel biyolojik olgular dünyasından çıkarır. Biyolojik içgüdüsel süreçler kişiliğin oluşumuna katkıda bulursa da bireysellik kolektif içgüdülerden temelde farklıdır. Jung'a göre birey bir kişilik olarak her zaman kolektiften ayrıdır.⁸

Jung Freud ve Adler'in yaklaşımı arasındaki farkı şu şekilde açıklamaktadır:

“Her ego psikolojisi, içgüdü psikolojisine bağlı olan kolektif unsuru dışlamak ve göz ardı etmek zorundadır. Çünkü bu ego'nun kolektif dürtülerden ayrıldığı süreci tanımlar. İki bakış açısı arasındaki karakteristik düşmanlık, her iki yaklaşımın diğerini küçümsemesine yol açan radikal farktan kaynaklanır. Ego psikolojisi ile içgüdü psikolojisi arasındaki köklü fark kabul edilmediği sürece, her iki taraf kendi teorisini evrensel geçerliliğe sahip olarak kabul etmek zorundadır. ... Adlerci prensip, kolektif içgüdülerin üzerine inşa edilmiş kişisel gücün korunmasıdır. Freud'da ise içgüdü, ego'yu kendi amaçlarına hizmet ettirir, böylece ego yalnızca içgüdü'nün bir işlevi olarak görünür.”⁹

Jung Freud ve Adler'den farklı olarak insanı daha geniş bir biçimde tanımlamak gerektiği düşüncesinden yola çıkarak bireylerin kişilik yapılarını ve dünya ile etkileşim şekillerini açıklamak için modelini geliştirmiştir Jung'un bu

⁷ Carl Gustav Jung, *Psychological Types*, çev. Gerhard Adler ve R. F. C. Hull, (Princeton: Princeton University Press, 1974), 16.

⁸ Jung, *Psychological Types*, 99.

⁹ Jung, *Psychological Types*, 99-100.

teorisi iki temel tutum tanımlar: İçedönüklük (introversion) ve dışadönüklük (extraversion).¹⁰ İçedönük bireyler daha çok kendi iç dünyalarına yönelirken, dışadönük bireyler dış dünyaya, diğer insanlara ve olaylara daha çok ilgi gösterirler. Buna ek olarak, Jung, dört temel psikolojik fonksiyon tanımlamıştır: Düşünme (thinking), hissetme (feeling), duyumsama (sensation) ve sezgi (intuition). Bu fonksiyonlar, bireyin bilgiye ve çevresine nasıl tepki verdiğini belirler. Her birey, bu dört fonksiyondan biri veya birkaçı aracılığıyla dünyayı algılar ve değerlendirir. Bu fonksiyonlar, iki ana tutum olan içedönüklük ve dışadönüklük ile birleşerek, çeşitli psikolojik tipler oluşturur.¹¹

Jung'un yaptığı bu sınıflandırmaya göre sekiz psikolojik tip ortaya çıkmaktadır: İçedönük düşünen, içedönük hisseden, içedönük duyumsayan, içedönük sezgisel, dışadönük düşünen, dışadönük hisseden, dışadönük duyumsayan, dışadönük sezgisel. Bununla birlikte Jung'a göre her bireyde hem dışa dönüklük hem de içe dönüklük mekanizmaları bulunur ve sadece bu eğilimlerden birinin diğerine göre daha baskın olması, bireyin tipini belirler. Jung ayrıca insanın psikolojik tepkilerinin çok karmaşık olmasından dolayı onu doğru şekilde tarif edemediğini belirtmiştir. Bu nedenle onun bu sınıflandırması, farklı bireylerde gözlemlenen çok sayıda vakadan çıkardığı bazı temel ilkelere göredir.¹²

Jung'un psikolojik tipler teorisi, insanları tanıma ve anlama sürecinde önemli bir rol oynayabilir. Bu teori, bireylerin dünyayı nasıl algıladıkları, nasıl karar verdikleri ve çevrelerine nasıl tepki verdikleri konusunda derinlemesine bir bakış sunar. İnsanlar, Jung'un tipolojisine göre iki temel yönelime (içe dönük ve dışa dönük) ve dört temel psikolojik işlevden birine (düşünme, hissetme, sezgi, duyumsama) sahip olabilirler. Bu sınıflandırma, bireyin kendine özgü bir bakış açısı olduğunu ve bu bakış açısının çevresiyle etkileşimini nasıl şekillendirdiğini anlamamıza yardımcı olabilir.

Bu psikolojik tiplerin insanı tanıma sürecine katkıları olabilir. Örneğin bireylerin farklılıklarını anlamamıza yardım olabilir. Jung'un teorisi, her insanın farklı olduğunu kabul eden bir bakış açısı sunar. Her bireyin içe dönük mü yoksa dışa dönük mü olduğu, hangi psikolojik işlevinin baskın olduğu gibi unsurlar, onun

¹⁰ Jung, *Psychological Types*, 24.

¹¹ Jung, *Psychological Types*, 28.

¹² Jung, *Psychological Types*, 25.

dünyayı nasıl gördüğünü belirler. Kişilerin, özellikle de çocukların güçlü yönleri ve zayıflıkları belirlemek hususunda da bu teoriden faydalanılabilir. Örneğin düşünme tipi birey, analitik ve mantıksal düşünmede güçlü olabilirken, hissetme tipi birey daha empatik ve duygusal zekaya sahip olabilirler. Öte yandan ilişkilerde ve iletişimde farkındalık sağlayabilir. Farklı psikolojik tipler, insanların başkalarıyla nasıl iletişim sürecini de etkiler. Dışa dönük kişi sosyal etkileşimlerden enerji alırken, içe dönük bir kişi yalnızlık anlarında enerji toplayabilir. Bu farkındalık, bireylerin hem kişisel hem de profesyonel ilişkilerinde karşısındaki insanları daha iyi anlamalarına ve daha sağlıklı ilişkiler kurmalarına yardımcı olabilir.

Bunlara ek olarak eğitim ve kariyer planlamasında ve gelişiminde kılavuz rolü üstlenebilir. Bireylerin, özellikle de çocukların öğrenme stillerine ve kariyer seçimlerine dair ipuçları verebilir. Örneğin, sezgi tipi bireyler yaratıcı ve soyut düşünmeyi gerektiren mesleklerde başarılı olabilirken, duyumsama tipi bireyler daha somut ve pratik işler yapmaya yatkın olabilirler.

Jung'un psikolojik tip kuramının öğretme ve öğrenme sürecine uyarlanması sonunda öğrenme tipleri tanımlanmıştır. Örneğin dışadönük düşünen tipler dış dünyaya ve kişilere odaklanmayı tercih ederler. İçedönük tip ise kendi duygu ve düşüncelerine yönelirler. Duyusal tip duyu organları yoluyla gelen verileri değerlendirmeyi tercih ederken sezgisel tip iç görüleri ile hareket ederler. Düşünen tip nesnel olarak mantıklı kararlar almaya çalışır ve olayları analiz etmeye meyillidir. Hisseden tip ise hislerine önem verir ve dış dünyaya karşı hassastır.

Özetle, Jung'un psikolojik tipler teorisi, bireylerin hem kendilerini hem de başkalarını anlamalarında ve daha derin bir farkındalık geliştirmelerinde bir araç olarak kullanılabilir.

1940'lı yıllarda Jung'un öğrencisi Isabel Briggs Myers, Katherine Briggs ile birlikte Jung'un psikolojik tiplerini geliştirerek 16 farklı kişilik tipi tanımlamıştır. Myers her bireyin eşsiz ve kendi çevresi ile kalıtımın bir ürünü olduğunu belirtmiştir. Bireyler arasındaki fark, zihinlerini kullanma tercihlerinden kaynaklanmaktadır. Buna göre her birey şeyleri duyusal ve sezgisel olarak iki şekilde algılar. Diğer taraftan bireylerde düşünme ve hissetme şeklinde iki türlü karar verme mekanizması vardır. Myers bundan hareketle algılama ve hüküm vermenin dört farklı kombinasyonundan bahsetmiştir: ST (Sensing thinking-duyu ve düşünme), SF (Sensing feeling- duyu ve duygu), NF (Intuition

feeling- sezgi ve duygu), NT (Intuition thinking- sezgi ve düşünme).¹³ Bu dört kombinasyonun her biri dışadönük ve içedönük olarak ayrıldığında 16 farklı kişilik tipi ortaya çıkmaktadır.¹⁴

Bu kişilik tiplerine bakıldığında bireylerin duyu, sezgi, düşünme ve hissetme açısından farklılaştığını görülecektir. Örneğin duyuusal tipler meraklı olup zevk almaya çalışırlar. Hayal kurmak yerine gözlem yapmayı tercih ederler. Keyifli olup içinde buldukları durumların farkındadırlar. Bununla birlikte uçarı bir kişilik geliştirebilirler. Buna karşılık sezgisel tipler esin kaynağı ararlar. Olgular yerine hayal kurmayı tercih ederler. Mucit ve ilerlemeci olabilirler. Yenilikçi ve yaratıcı olup mevcut durumlar yerine geleceğe odaklanırlar. Bununla birlikte kararsız ve istikrarsız bir kişilik geliştirebilirler. Düşünen tipler mantığı tercih etme eğilimindedirler. Gerçekçi ve sorgulayıcı olup kesin tavırlar sergilerler. Her şeyi mantıksal bir sıralama ile düzenleyip sonuca ulaşmaya çalışırlar. Bununla birlikte duygularını bastırma eğilimindedirler. Hisseden tipler ise mantık yerine duygusallığa meyillidirler. Detaycı olup duygularına ters düşen düşünceleri görmezden gelirler.¹⁵

¹³ Isabel Briggs Myers, Peter b. Myers, *Gifts Differing Understanding Personality Type*, (Kaliforniya: Davies-Black Publishing, 1980, 1-3.

¹⁴ Myers'ın 16 kişilik tipi şu şekildedir:

Dışadönükler: ENFJ : Extraverted-intuitive-feeler-judger (DSHY: Dışadönük-sezgisel-hisseden-yargılayan); ENFP: Extraverted-intuitive-feeler-perceiver (DSHA: Dışadönük-sezgisel-hisseden-algılayan); ENTJ: Extraverted-intuitive-thinker-judger (DSDY: Dışadönük-sezgisel-düşünen-yargılayan); ENTP: Extraverted-intuitive-thinker-perceiver (DSDA: Dışadönük -sezgisel-düşünen-yargılayan); ESFP: Extraverted-sensory-feeler-perceiver (DDHA: Dışadönük -duyuusal-hisseden-algılayan); ESFJ: Extraverted-sensory-feeler-judger (DDHY: Dışadönük -duyuusal-hisseden-yargılayan); ESTP: Extraverted-sensory-thinker-perceiver (DDDA: Dışadönük -duyuusal-düşünen-algılayan); ESTJ: Extraverted-sensory-thinker-judger (DDDY: Dışadönük -duyuusal-düşünen-yargılayan).

İçedönükler: INFJ: Introverted-intuitive-feeler-judger (İSHY: İçedönük-sezgisel-hisseden-yargılayan); INFP: Introverted-intuitive-feeler-perceiver (İSHA: İçedönük-sezgisel-hisseden-algılayan); INTJ: Introverted-intuitive-thinker-judger (İSDY: İçedönük-sezgisel-düşünen-yargılayan); INTP: Introverted-intuitive-thinker-perceiver (İSDA: İçedönük-sezgisel-düşünen-algılayan); ISFJ: Introverted-sensory-feeler-judger (İDHY: İçedönük-duyuusal-hisseden-yargılayan); ISFP: Introverted-sensory-feeler-perceiver (İDHA: İçedönük-duyuusal-hisseden-algılayan); ISTJ: Introverted-sensory-thinker-judger (İDDY: İçedönük-duyuusal-düşünen-yargılayan); ISTP: Introverted-sensory-thinker-perceiver (İDDA: İçedönük-duyuusal-düşünen-algılayan).

¹⁵ Akdeniz, *Kişilik Profillerine Göre Öğretmenlerin Öğrenme Stratejisi Tercihleri ve Öğretim Stratejilerini Kullanma Durumları*, 12-13.

Gerek Jung'un psikolojik tipler teorisi gerek Myers-Briggs'in tip göstergesi (MBTI) kişiliğin tespiti noktasında önemli katkılar sunmuştur. Bu gösterge "kişilerin enerjilerini ve enformasyonu hangi yönden kullandıklarını, nasıl karar alıp hayatlarını nasıl tanzim ettiklerini irdelemektedir."¹⁶ Bununla birlikte sabit bir gösterge olmasından dolayı insan psişesinin bazı yönlerini göz ardı edebilmektedir. Halbuki psişe doğuştan gelen özelliklerin yanı sıra çevreden sürekli olarak etkilenmektedir. Bu da sürekli bir devinim halinde olduğu ve insanın ihtiyar sahibi olduğu anlamına gelmektedir.

2. Keirsey'in Mizaç Teorisi

David Keirsey ve Marilyn Bates, Myers'ın MBTI'sını Keirsey Kişilik Envanterine dönüştürmüştür.¹⁷ Esasen Jung'un tipolojisine ve Myers'ın MBTI'sına dayanan bu envanter artisan, guardian, idealist ve rational (sanatçı, koruyucu, akılcı, idealist) başlıkları altında dört temel mizaç kategorisini oluşturmuştur.¹⁸ Bu teori, insanların davranışlarını ve mizaçlarını dört ana kategoriye ayırarak açıklamaya çalışmaktadır: Sanatçı esnek, spontane ve pratik çözümler üreten kişilerdir. Risk almayı ve keşfetmeyi severler. Koruyucular düzenli, sorumlu ve kural-lara uygun davranan kişilerdir. Toplumsal sorumluluğa önem verirler. İdealistler empati kuran, anlam arayışında olan ve kişisel gelişimi önemseyen bireylerdir. Akılcılar ise mantıklı, analizci ve stratejik düşünmeyi seven bireylerdir. Her bir kategorinin altında da dört farklı kişilik yer almaktadır.¹⁹

Keirsey Kişilik Envanteri, a ve b seçeneklerinden oluşan 70 soruluk bir ölçüm aracıdır. Bu testle katılımcının kişilik tipi tespit edilir.²⁰ Keirsey-Bates'in kişilik envanterine göre 16 tipin başlıca özellikleri şunlardır:²¹

¹⁶ Merter, *Nefs Psikolojisi*, 349.

¹⁷ İlke Gökçek, *Jung'un Sınıflaması Temel Alınarak Oluşturulan Kişilik Boyutlarının Eğitici Yöneticiliğe Etkisi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2006), 66.

¹⁸ David Keirsey, *Please Understand me II Temperament Character Intelligence*, (Kaliforniya: Prometheus Nemesis Book Company, 1998), 18.

¹⁹ Detaylı bilgi için bkz. David Keirsey, *Please Understand me II Temperament Character Intelligence*.

²⁰ Gökçek, *Jung'un Sınıflaması Temel Alınarak Oluşturulan Kişilik Boyutlarının Eğitici Yöneticiliğe Etkisi*, 66.

²¹ Bu mizaçların özetinde İlke Gökçek'in *Jung'un Sınıflaması Temel Alınarak Oluşturulan Kişilik Boyutlarının Eğitici Yöneticiliğe Etkisi* adlı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır. Bkz. Gökçek, *Jung'un Sınıflaması Temel Alınarak Oluşturulan Kişilik Boyutlarının Eğitici Yöneticiliğe Etkisi*, 68-80.

1. **ENFJ** (Dışadönük, Sezinleyen, Hisseden, Sonuçlandırıcı): ENFJ'ler samimi ve cana yakın kişilerdir; başkalarına yardım etmeye yatkın olup onların ihtiyaçlarını ön planda tutarlar. İyi bir iletişimci olmaları ve liderlik yetenekleri, topluluk içinde öne çıkmalarını sağlar. İnsanları motive etmeyi severler ve bu konuda başarılıdırlar.

2. **INFJ** (İçedönük, Sezinleyen, Hisseden, Sonuçlandırıcı): INFJ'ler içedönük olmalarına rağmen başkalarının duygularını anlama ve empati kurma becerileri yüksektir. Karmaşık düşünce yapıları ve yaratıcı zekaları sayesinde toplumsal ve kişisel problemlere çözüm bulabilirler. Güçlü bir karizmaları vardır ve öğretmenlik ya da psikoloji gibi alanlarda başarılı olabilirler.

3. **ENFP** (Dışadönük, Sezinleyen, Hisseden, İzleyen): ENFP'ler enerjik, yaratıcı ve insanlarla kolay ilişki kurabilen kişilerdir. Çabuk sıkılabilir ve sürekli yeni deneyimler ararlar. Duygusal olarak hassastırlar ve başkalarının motivasyon kaynağı olabilirler; ancak başladıkları işleri bitirme konusunda zorluk yaşayabilirler.

4. **INFP** (İçedönük, Sezinleyen, Hisseden, İzleyen): İdealist ve yaratıcı olan INFP'ler, kişisel değerlerine sıkı sıkıya bağlıdır ve başkalarına karşı duyarlıdır. Uyumluluk ve açıklık gösterirler, edebiyat ve sanata ilgi duyarlar. Genellikle yalnız çalışmayı tercih eder ve kendi iç dünyalarına bağlı kalırlar.

5. **ENTJ** (Dışadönük, Sezinleyen, Düşünen, Sonuçlandırıcı): Mantıklı ve kararlı olan ENTJ'ler, liderlik yetenekleri ve stratejik düşünce yapılarıyla tanınırlar. Organizasyon ve yönetimde başarılı olup sorumluluk almaktan çekinmezler. Analitik düşünme becerileri sayesinde hedeflerine ulaşmak konusunda oldukça kararlıdırlar.

6. **INTJ** (İçedönük, Sezinleyen, Düşünen, Sonuçlandırıcı): INTJ'ler yaratıcı ve vizyoner olup karmaşık problemleri çözmek için güçlü bir kapasiteye sahiptirler. Sorumluluk duyguları yüksek ve mükemmeliyetçi bir yapıya sahiptirler. Genellikle kendi iç dünyalarında bağımsız bir şekilde çalışmayı tercih ederler ve stratejik planlama konusunda başarılıdırlar.

7. **ENTP** (Dışadönük, Sezinleyen, Düşünen, İzleyen): ENTP'ler yaratıcı ve analitik düşünen kişilerdir; tartışmalardan ve yeni fikirler üretmekten hoşlanırlar. Karmaşık problemlere çözüm bulmak onların eğlence kaynağıdır. Enerjik yapıları ve bilgiye olan ilgileri, onları sürekli gelişime açık tutar.

8. **INTP** (İçedönük, Sezinleyen, Düşünen, İzleyen): INTP'ler teorik düşünme ve analiz konusunda başarılıdır. Fikirlerin ve sistemlerin kurucusu olmayı tercih ederler. Genellikle soyut konulara ilgi duyarlar ve tartışmalarda mantıklı argümanlar sunmayı severler.

9. **ESFJ** (Dışadönük, Duyumsayan, Hisseden, Sonuçlandırıcı): ESFJ'ler sosyal ilişkilerde güçlü ve uyumlu kişilerdir; toplumsal değerlere büyük önem verirler. İnsanlarla çalışmaktan keyif alırlar ve genellikle öğretmenlik ya da hemşirelik gibi mesleklerde başarılı olabilirler. Takdir edilmeyi ve sosyal ortamları severler.

10. **ISFJ** (İçedönük, Duyumsayan, Hisseden, Sonuçlandırıcı): ISFJ'ler yardımsever, şefkatli ve sorumluluk sahibi bireylerdir. Ailelerine ve topluma bağlıdırlar. Güvenilir ve çalışkan olup genellikle görevlerini büyük bir titizlikle yerine getirirler.

11. **ESTP** (Dışadönük, Duyumsayan, Düşünen, İzleyen): ESTP'ler hareketli ve girişimci kişilerdir; anı yaşamayı ve fırsatları değerlendirmeyi severler. Sosyal yaşamlarında aktif olup, çevrelerinde popülerdirler. Stresli durumlarda soğukkanlılıklarını koruyarak çözüm üretmekte başarılıdırlar.

12. **ESFP** (Dışadönük, Duyumsayan, Hisseden, İzleyen): ESFP'ler eğlenceli, sıcak ve insanlar üzerinde olumlu etkisi olan bireylerdir. Sosyal ortamlarda bulunmaktan ve insanları eğlendirmekten hoşlanırlar. İnsanlarla iyi ilişkiler kurar ve topluluk içinde kendilerini ifade etmekten çekinmezler.

13. **ESTJ** (Dışadönük, Duyumsayan, Düşünen, Sonuçlandırıcı): ESTJ'ler düzen ve devamlılık arayan, sorumluluk sahibi bireylerdir. İnsanları organize etmekte başarılı olup kurallara uygun şekilde çalışırlar. Topluma ve kendilerine karşı görevlerini yerine getirme konusunda çok ciddidirler.

14. **ISTJ** (İçedönük, Duyumsayan, Düşünen, Sonuçlandırıcı): ISTJ'ler güvenilir, sorumluluk sahibi ve ciddi bireylerdir. Hem iş hayatında hem de özel hayatlarında güvene dayalı ilişkiler kurar ve görevlerini eksiksiz yerine getirmeye çalışırlar. İşlerinde titiz ve düzenli çalışmayı severler.

15. **ISTP** (İçedönük, Duyumsayan, Düşünen, İzleyen): ISTP'ler hareket halinde olmayı ve sürekli çalışmayı severler. Teknik ve bilimsel alanlara ilgi duyar, pratik çözümler üretirler. Özgürlüklerine düşkün olup genellikle bağımsız çalışmayı tercih ederler.

16. **ISFP** (İçedönük, Duyumsayan, Hisseden, İzleyen): ISFP'ler özgürlüğe düşkün ve sanatsal eğilimlere sahip bireylerdir. Genellikle doğaya ve sanata ilgi duyarlar, kendilerini ifade etmekte zorlanabilirler ancak duygusal yönleri güçlüdür. Plansız ve spontane hareket etmeyi tercih ederler.

3. Beş Faktör Kişilik Modeli

Beş Faktör Modeli (FFM), kişilik özelliklerini beş temel boyutta organize eden bir modeldir. Bu modelde dışadönüklük (extraversion), uyumluluk (agreeableness), sorumluluk (conscientiousness), duygusal Denge (emotional stability/neuroticism) ve deneyime açıklık (openness to experience) olarak beş boyut yer almaktadır.²² Bu model, kişilik psikolojisinde temel bir yapı olarak görülmekte ve kültürler arası araştırmalarla da desteklenmektedir. FFM, kişilik özelliklerinin bireyler arasındaki temel farklılıklarını açıklamakta kullanılmakta ve yaygın olarak kişilik değerlendirmelerinde ve çeşitli psikolojik çalışmaların temelinde yer almaktadır.²³

Beş Faktör Modeli'nin her boyutunun özellikleri şu şekildedir:

1. Dışadönüklük (Extraversion): Enerji dolu, sosyal, pozitif duyguya sahip, kendini ifade etme konusunda cesur ve insanlarla etkileşime geçmeye eğilimlidirler. Kendilerini rahatça ifade eder ve yeni insanlarla tanışmaktan hoşlanırlar.²⁴

2. Uyumluluk (Agreeableness): Altruist, başkalarının ihtiyaçlarına duyarlı, nazık, yardımsever, güvenilir ve işbirliği yapmaya istekli kişilerdir. Düşmanca olmayan, diğerleriyle iyi geçinmek isteyen kişilik özellikleri gösterirler.²⁵

3. Sorumluluk (Conscientiousness): Disiplinli, kararlı, düzenli ve güvenlidirler. Sorumluluk sahibi olmak, dürüst ve detay odaklı olmak gibi özellikler bu boyutta öne çıkar. Hem özel hayatlarında hem de iş hayatlarında hedeflerine ulaşma konusunda kararlıdırlar.²⁶

²² Robert R. McCrae, Oliver P. John, "An Introduction to the Five-Factor Model and Its Applications", *Journal Of Personality* 60/2 (Haziran 1992), 178-179.

²³ McCrae - John, "An Introduction to the Five-Factor Model", 193.

²⁴ McCrae - John, "An Introduction to the Five-Factor Model", 178; Ferhat Bitlisli vd., "Beş Faktör Kişilik Özellikleri İle Akademik Güdülenme İlişkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Isparta Meslek Yüksekokulu Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 18/2 (2013) 462.

²⁵ Ferhat Bitlisli vd., "Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile Akademik Güdülenme İlişkisi", 463.

²⁶ McCrae - John, "An Introduction to the Five-Factor Model", 178.

4. Duygusal Denge (Neuroticism): Duygusal istikrarsızlık, kaygı, sınırlılık ve kolayca stres yapma eğilimindedir. Bu boyutu düşük olan kişiler ise daha sakin, stresle başa çıkabilen ve duygusal olarak daha dengelidir.²⁷

5. Açıklık (Openness to Experience): Yaratıcı, meraklı, entelektüel olarak meraklı, sanata ve estetiğe ilgi duyan, farklı deneyimlere açık kişilerdir. Fikirlerinde yenilikçi ve alışılmadık değerlere sahip olma eğilimindedirler.²⁸

Beş Faktör Modeli, tamamlanmış bir kişilik teorisi değildir. Hatta bazı araştırmacılara göre kişilik teorisi bile değildir. Modele az sayıda faktörün olması ya da modelde bazı faktörlerin fazla olması, başkaları tarafından yapılan gözlem ve kişinin kendisini gözlemlemesi problemi gibi itirazlar yöneltilmiştir.²⁹ Ayrıca modelin gerçek insan davranışlarını mı yansıttığını yoksa sadece insanların algılama şeklimizdeki önyargılara dayanan bir bilişsel yapıt mı olduğu konusunda tartışmalar vardır.³⁰

Beş Faktör Modeli (FFM) çeşitli alanlarda uygulanabilmektedir. Model, kişilik psikolojisinin araştırma ve değerlendirme süreçlerinde tutarlılığı artırmakta ve farklı disiplinlerde kişilik özellikleri ile diğer olgular arasındaki ilişkileri keşfetmek için kapsamlı bir temel sunmaktadır. Modelin kapsamlılığı sayesinde, birçok farklı psikoloji dalında faydalı olabilecek sonuçlara ulaşılabilir. Örneğin, klinik psikologlar, danışmanlık uzmanları, eğitimciler, adli psikologlar ve sağlık psikologları bu modeli kendi disiplinlerinde kullanmaktadırlar. Model, kişilik bozuklukları ve psikopatolojinin anlaşılması, okuldaki uyum sürecine katkı sağlanması, kişilik ve duygular arasındaki bağlantıların açıklığa kavuşturulması gibi birçok alanda kullanılmaktadır. Ancak bu modeli kullanan uzmanlar, modelin bazı yönlerden kısıtlı olduğunu belirtmişlerdir.³¹

4. Enneagram/Dokuz Nokta Teorisi

Enneagram'ın tanımına geçmeden önce insanın tarifini yapmak gerektiği kanaatindeyiz. Zira insanı tam anlamıyla tarif etmeden onunla ilgili ortaya atılan

²⁷ Ferhat Bitlisli vd., “Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile Akademik Güdülenme İlişkisi”, 463.

²⁸ Ferhat Bitlisli vd., “Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile Akademik Güdülenme İlişkisi”, 463.

²⁹ McCrae - John, “An Introduction to the Five-Factor Model”, 189-192.

³⁰ McCrae - John, “An Introduction to the Five-Factor Model”, 180.

³¹ McCrae - John, “An Introduction to the Five-Factor Model”, 206-207.

değerlendirmeler eksik olacaktır. İslam düşüncesinde çok çeşitli insan tanımları yapılmakla birlikte bazı temel hususlar göze çarpmaktadır. Bu temel hususların başında insana başlangıcı olan ama sonu olmayan, sebepli, tevhid ilkesinin bir gereği olarak aslı ilke olan Allah ile özdeşleştirilemeyen ancak onunla sürekli olarak irtibat halinde olan bir varlık değeri atfedilmesi gelmektedir. Ayrıca insan nübüvvet müessesisi ile ilahî mertebeye bağlanmış, aklı ve ahlaki olarak tekâmül edegelen ve seçimlerinde özgür olarak sınanmakta olan bir varlıktır.³²

Öte yandan kadim bilgilerin de işaret ettiği gibi insan biyolojik (beden), psikolojik (psişe-nefs) ve sîpîritüel (ruh) boyutlarından oluşmaktadır. Buna göre bu üç katman, birbirleriyle ilişkili olup kendilerine has özellikleri ve işlevleri vardır. Nefs (psişe) ve beden karşılıklı etkileşim halinde iken ruh onlardan etkilenmemektedir. Bilakis onları etkilemektedir.³³

Enneagram'ın kökeninin eski olduğu iddia edilmiştir. Bazı araştırmacılara göre M. Ö. 2500 yılları civarında Babil'de oluşturulmuştur. Bununla birlikte Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da parçaları bulunmaktadır.³⁴ Örneğin Kindî insan nefsinin şehvet, öfke ve akıl olmak üzere üç kuvveye sahip olduğunu; şehvetin neslin devamı, öfkenin neslin korunması, aklın ise fikrî ve ahlâkî erdemleri edinmesini sağladığını belirtmiştir.³⁵ Aynı şekilde Gazzâlî de nefiste kuvve-i şeheviyeye, kuvve-i gadabiye ve kuvve-i akliye olduğunu ifade etmiştir.³⁶

Enneagram'ın tarihçesini üç ana aşamada özetlemek mümkündür. Enneagram sembolü ve bazı temel fikirleri, çok eski bir geçmişe dayanmaktadır. Bazı araştırmacılar, Enneagram'ın bazı unsurlarının antik Yunan, İslam, Hristiyan ve Yahudi kültürüne dayandığını öne sürmektedir. Örneğin Tasavvuf Enneagram'ın şekillenmesinde rol oynamıştır. Hatta Gurdjieff Enneagram'ı Kafkasya'daki sufilerden öğrendiğini iddia etmiştir.³⁷

³² Ömer Türker vd. (ed.), *İnsan nedir?*, (İstanbul: İLEM Yayınları, 2022), 2-4.

³³ İsmail Acarkan, *Kişiliğin DNA'sı*, (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2019), 15.

³⁴ Don Richard Riso – Russ Hudson, *Enneagram Bilgeligi*, çev. Sedat Yüksel, (İstanbul: Lena Psikoloji Yayınları, 2020), 25.

³⁵ Mahmut Kaya, “Kindî Yakub b. İshak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 9 Ekim 2024).

³⁶ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife), III/4. Gazzâlî'nin bu tanımını Said Nursî de birçok yerde nakletmektedir. Bkz. Said Nursî, *İşârâtü'l-i'câz*, (İstanbul: Altınbaşak Neşriyat, 2014), 19.

³⁷ Merter, *Nefs Psikolojisi*, 350.

Bununla birlikte Enneagram 20. Yüzyılda modern bir yol olarak ortaya çıkmıştır. Enneagram sembolü, mistik düşünür George Gurdjieff tarafından Batı'ya tanıtılmıştır. Gurdjieff, Enneagram'ı bir sembol olarak kullanarak insanın içsel gelişiminde ve farkındalık kazanmasında önemli bir araç olarak görmüştür. Fakat Gurdjieff'in versiyonunda, bugünkü anlamda kişilik tipleri bulunmuyordu. Daha çok insanın kendini anlama ve ruhsal bir yolculuk olarak sunuluyordu.³⁸

Enneagram sisteminin kişilik tipleriyle ilişkilendirilmesi ise 20. yüzyılın ortalarına denk gelmektedir. Oscar Ichazo, Enneagram'ı kişilik tipleri ile ilişkilendiren ilk kişidir. Ichazo, Bolivya'daki Arica Enstitüsü'nde bu sistemi öğretmiş ve Enneagram'ı insanın farklı yönlerini anlamaya yardımcı olacak bir yapı olarak sunmuştur. Ichazo'nun öğrencilerinden biri olan Claudio Naranjo da Enneagram'ı Amerika Birleşik Devletleri'ne taşımış ve bu sistemi psikoloji ile entegre ederek kişilik tipleri üzerine daha ayrıntılı çalışmalar yapmıştır.³⁹

Enneagram'ın bugünkü modern kişilik tipleri sistemi olarak yaygınlaşmasında Don Richard Riso ve Russ Hudson gibi isimlerin katkıları büyüktür. Riso ve Hudson, Enneagram'ı geniş bir kitleye tanıtmak ve bilimsel olarak desteklemek adına birçok kitap yazmış ve kişilik tiplerinin her birini daha derinlemesine açıklamışlardır. Onların çalışmaları, Enneagram'ın hem kişisel gelişim aracı olarak hem de terapi ve koçluk alanında yaygın bir şekilde kullanılmasına katkı sağlamıştır.⁴⁰

Bu modele göre mizacın tanımı şu şekildedir:

“Mizaç doğuştan gelen, yaşam boyu değişmeden kalan, kendine özgü motivasyon arayış ve algı öncelikleri olan, değişmeyen özelliklerden oluşan yapısal bir çekirdektir. İçgüdüsel, duygusal, düşünsel ve davranışsal düzeyde belli özellikler içeren bu mizaç yapısı; kişinin psikik DNA'sı gibi olup bireyin yaşam boyu karşılaştığı tüm faktörler bu mizaç zemininde etkileşir. Her bir mizaç yapısı belli bazı sınırlılıklara, imkân ve eğilimlere sahiptir.”⁴¹

³⁸ Merter, *Nefs Psikolojisi*, 350.

³⁹ Riso – Hudson, *Enneagram Bilgeliği*, 28-29.

⁴⁰ Detaylı bilgi için bkz. Don Richard Riso – Russ Hudson, *Personality Types*, (Kaliforniya: Harperone, 1996).

⁴¹ Acarkan, *Kişiliğin DNA'sı*, 15.

Buna göre mizaç, bireyin doğuştan sahip olduğu ve kişiliğin temelini oluşturan, değişmeyen bir yapıdır. Kişilik bu temel üzerine şekillenir ve iç ve dış faktörlerle etkileşim sonucunda gelişir. Doğum sonrası hiçbir etken (psiko-seksüel gelişim, ebeveyn tutumları, yaşanan olaylar, ilişkiler, eğitim, kültür, inanç vb.) mizacı değiştirmez. Değişen şey, mizaç temelinde gelişen ve çevresel etkilerle şekillenen kişiliktir. Mizaç, bireyin duygusal, davranışsal ve bilişsel kabiliyetleriyle sabit kalır ve ana yönelimini tanımlar.⁴²

Enneagram'a göre psişe düşünme merkezi (kuvve-i aklıye), istek/duygu merkezi (kuvve-i şehviye) ve fizik/eylem merkezi (kuvve-i gadabiye) olmak üzere üç merkezden oluşmaktadır. Her merkezin akıl, duygu ve içgüdü olmak üzere üç bölümü bulunmaktadır. Fizik/eylem merkezi koruma ve etkililik merkezi olup bedeni koruma, etkin ve hakim olma, güç ve dış etkilerden bağımsızlık arayışındadır. Duygu/ arzu merkezi ilişki ve kimlik merkezi olup fark edilme, sevmeye, takdir edilme, olumlu kimlik ve imaj arayışındadır. Akıl/düşünce merkezi ise bilgi ve yeterlilik merkezi olup tam bilgi, öngörebilme, güvende olma ve uyum arayışındadır.⁴³ Bu da 9 farklı kombinasyon ortaya çıkarmaktadır ki Enneagram'ın kelime anlamı da dokuz noktadır.⁴⁴ Bu şekilde Enneagram akıl, duygu ve içgüdü bölümleri altında 1'den 9'a kadar mizaç tipi tasnif eder.⁴⁵

Bu modele göre her birey ana mizaç tipi, kanat mizaç tipi, stres hattı, rahat hattı ve alt tip olmak üzere 27 farklı açıdan değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Ana mizaç kişinin doğuştan getirdiği ve temel yapı olarak kullandığı mizaç tipidir. Her bireyin bir tane ana mizacı vardır. Kanat mizaç kişide ana mizaçtan sonra ikinci derecede etkili olan mizaç tipidir. Doğuştan gelir ve değişmez. Ana mizaç tipine ek olarak bir başka mizaç tipinin de kişi üzerinde etkili olması demektir. Dokuz temel mizaç tipi bir çember üzerinde sıralanacak olursa her mizaç tipinin bitişiğindeki rakamla simgelenen mizaç tiplerinden yalnız biri kanat mizaç olabilir.⁴⁶

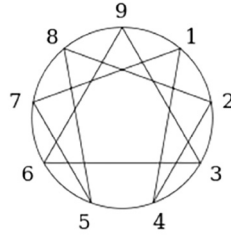
⁴² Acarkan, *Kişiliğin DNA'sı*, 46.

⁴³ Acarkan, *Kişiliğin DNA'sı*, 18.

⁴⁴ Merter, *Nefs Psikolojisi*, 350.

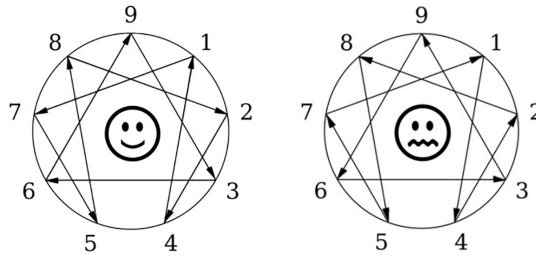
⁴⁵ Acarkan, *Kişiliğin DNA'sı*, 26.

⁴⁶ Acarkan, *Kişiliğin DNA'sı*, 53-54.

Şekil 1 Ana ve kanat mizaçlar

Rahat hattı mizaç tiplerinin arayışlarını gerçekleştirmesiyle ulaştıkları rahatlık durumudur. Bu rahatlama halinde geçici olarak başka bir mizacın sağlıklı özelliklerini göstermeye başlarlar. Mizaçlar arayışlarını gerçekleştiremediğinde ise strese girer. Bu durumda geçici olarak başka bir mizacın sağlıksız özelliklerini göstermeye başlarlar.⁴⁷

Şekil 2 Rahat ve stres hatları

Enneagram'a göre mizaç tiplerinin temel arayışları şu şekildedir:

TİP 1: Tip 1'in temel arayışı, doğru, kusursuz ve hatasız olmaktır. Tip 1, prensiplere bağlı, adil ve düzenli bir şekilde hareket etmeye odaklanır. Kendini “adaletli, makul ve objektif” olarak tanımlar. Tip 1'in en büyük arzusu, “doğru ve örnek biri” olmaktır. Eleştirilme korkusu ve hata yapma kaygısı, bu mizacın temel problemleri arasındadır. Tip 1, sorumluluklarını eksiksiz yerine getirme konusunda hassas olup kendine yüksek standartlar belirler. Bu mizaç idealist, mükemmeliyetçi ve davranışlarında akılcı ve tutarlıdır. Bu arayışlara bağlı olarak prensipli, âdil, kuralcı, disiplinli, hatalara duyarlı, sorumluluk sahibi ve muhafazakardır. Eylemlerinde ve düşüncelerinde mantıklı olup kıyası çok kullanır. Neden-sonuç

⁴⁷ Acarkan, *Kişiliğin DNA'sı*, 56-57.

ilişkinini kurar. Düzenli olmaya meyilli olup bu düzeni korumaya çalışır. Bu tipin temel korkusu hata/haksızlık yapmak, eleştirilmek veya ayıplanmaktır.⁴⁸

TİP 2: Duygusal paylaşım ve sevilen, ihtiyaç duyulan bir kimlik arayan tiptir. Duyguları güçlü yaşayan ve dışa vuran, sevgiyi çok önemseyen ve ilişki odaklı bir mizaçtır. Yardım etme gereği duyan fedakar ve paylaşımcı olup ihtiyaçlarında ısrar eder. Tip 2, çevresindeki insanlar tarafından sevilme, ihtiyaç duyulmak ve takdir edilmek ister. Bu mizaç tipi, insanlarla ilişki kurmayı ve başkalarına yardım etmeyi çok önemser. Sevgi dolu ve cana yakın bir yapıya sahip olan Tip 2, duygusal anlamda ilişkilere ihtiyaç duyar ve çevresindekilerin de kendi duygularına ve beklentilerine duyarlı olmasını bekler. Bu tipin temel korkusu sevilmemek ve yalnız kalmaktır.⁴⁹

TİP 3: Üstün işlevsel ve hayran olunan kimlik ve imaj arayan tiptir. Yetkin ve üstün olmaya çalışan bu tip, bu arayışında hırslıdır ve yılmadan çalışır. Olaylara işlevsel bakar ve gerekli olanı edinir. Sonuç odaklı olup iş bitirmeye çalışır. Hedefe ulaşarak başarı elde etmek isteyen Tip 3 fırsatları yakalamaya çalışır. Bu hususta kendini motive eder ve olumsuz durumları görmezden gelir. Tip 3, başkalarının takdirini kazanmak ve hayranlık uyandırmak için yüksek bir motivasyona sahiptir. Kendini başarılı ve takdir edilmesi gereken biri olarak tanımlayan Tip 3, amaçlarına ulaşmak için hırslı ve pratik bir şekilde çalışır. Güçlü yanları arasında sonuç odaklılık, yüksek motivasyon ve kolay uyum sağlama yeteneği bulunur. Temel korkusu ise toplum tarafından takdir edilmeyen ve değersiz biri olmaktır.⁵⁰

TİP 4: Duygusal derinlik, anlam ve özgün kendilik arayan tiptir. Kendi olmaya çalışan Tip 4 eksik olana duyarlıdır. Sıradanlıktan hoşlanmaz ve estetik olanı arar. Farkındalık düzeyi yüksek olup başkalarından da bu farkındalığı bekler. Empati yeteneği yüksektir. Bu tip, yoğun bir duygu dünyasına sahiptir ve kendini anlamak ve ifade etmek konusunda derin bir ihtiyaç duyar. Anlaşılmadığında veya kendini ifade edemediğinde içe kapanabilir ve yalnız hissedebilir. Duygusal derinlik, yaratıcı ifadeler ve estetik arayışı Tip 4'ün temel özelliklerindedir. Sıradan olmak, kendini bulamamak ve niteliksiz biri olmak bu mizaç tipinin temel korkusudur.⁵¹

⁴⁸ Acarkan, *Kişiliğin DNA'sı*, 75-77.

⁴⁹ Acarkan, *Kişiliğin DNA'sı*, 103-106.

⁵⁰ Acarkan, *Kişiliğin DNA'sı*, 133-136.

⁵¹ Acarkan, *Kişiliğin DNA'sı*, 155-158.

TİP 5: Her şeyi tam bilme, anlama ve bağımsız yetkinlik arayan tiptir. Temel arayışını gerçekleştirmek için dışarıdan gözlem ve analiz yapar. Soğukkanlı ve mesafeli davranan Tip 5, olaylara duygularını katmadan yaklaşır. Derinlemesine bir merak sahibi olan Tip 5 salt akılcı olarak düşünmeyi ve sonuna kadar araştırmayı sever. Tepkilerini uzun bir düşünme sürecinden sonra verir. Kendi kendine yeterli olmayan çalışan Tip 5, ketumdur ve dışarı ile sınırlı bağlantı kurar. Tip 5’ler kendilerine yetebilmek, bağımsız ve bağlantısız olabilmek isterler. Bu mizaç tipi, duygulara mesafeli kalma eğiliminde olup soyut ve analitik bir şekilde değerlendirmeler yapar. Kendilerini güvende hissetmek için bilgi biriktirme ihtiyacı hissederler ve derinlemesine düşünmeyi severler. Yeteeksiz ve bilgisiz biri olmaktan korkar.⁵²

TİP 6: Tip 6’nın temel arayışları zihinsel netlik ve hayata karşı destek arayışıdır. Tip 6, güven ve emniyet arayışında olan, bilgi ve veri toplayarak tüm ihtimalleri göz önünde bulunduran bir yapıya sahiptir. Bu mizaç tipi, çevresindeki kişilerin güvenilir, güçlü ve tutarlı olmasını bekler. Tip 6’nın temel arzusu, güvenebileceği bir güven odağına sahip olmaktır. Güvensizlik, kaygı ve belirsizlik hissi, bu tipin temel problemleri arasında yer alır. Kendini “güvenilir, sadık, tedbirli ve kontrollü” olarak tanımlar ve çevresine karşı temkinli ve tedbirli olma eğilimindedir. Güven kaynağını kaybedip tek başına kalmaktan korkar.⁵³

TİP 7: Tip 7’nin temel arayışları yenilik, keyifli deneyim ve yeterli üstünlük, merakını tatmin etmektir. Hayal gücü yüksek olan Tip 7, hayata neşe ve heyecan katacak yeni ve ilginç deneyimler arar. Bu mizaç tipi, acı verici veya sıkıntılı durumlardan kaçınarak, gelecekteki güzel ve heyecan verici şeylerin peşinde koşar. Tip 7 için yenilik, hareketlilik ve eğlence önemlidir. Hayat dolu, şakacı ve iyimser bir yapıya sahiptir ve kısıtlanmaktan hoşlanmaz. Çabuk sıkılan, merak odağı hızla değişen, kolay ve keyifli olana yönelen bir yapıya sahiptir. Özgürlüğünü kaybetmekten korkar.

TİP 8: Tip 8’in temel arayışları, güç, etkin olma ve hakimiyet kurma arzudur. Tip 8, bu arayışı doğrultusunda koruyucudur ve gerekirse fiziksel güç kullanır. Dayanıklı, bağımsız ve kendine yeten olmayı, otorite kurarak güçlü olmayı amaçlar. Güçlü ve bağımsız olma, başkalarına muhtaç olmama isteği Tip 8’in en belirgin özelliklerindedir. Hızlı hareket eder ve problemin

⁵² Acarkan, *Kişiliğin DNA’sı*, 191-194.

⁵³ Acarkan, *Kişiliğin DNA’sı*, 217-220.

üstüne gider. Kişi ve olaylara meydan okumayı sever. Lider kabiliyetine sahip olan Tip 8, bulunduğu ortamın yöneticisi olmak ister. Temel korkusu başkalarına muhtaç, güçsüz ve yetersiz olmaktır.⁵⁴

TİP 9: Tip 9'un temel arayışları huzur, iç denge ve barış sağlamaktır. Tip 9, çevresindekilerle uyum içinde yaşamak, çatışmalardan kaçınmak ve sakin bir yaşam sürdürmek ister. Huzurun ve rahatının devamını sağlamak için çatışmadan uzak duru ve sakin kalmaya çalışır. Başkalarını rahatsız etmemeye çalışır. Başkalarının da kendisini rahatsız etmemesini içten içe ister. Bu arayıştan dolayı kolay olanı tercih eder ve eylemde acele etmez. Uyumlu ve uzlaşmacı olan bu tipin temel korkusu ise ayrılık ve huzurunun bozulmasıdır.⁵⁵

Buraya kadar verdiğimiz özet bilgiler, Enneagram mizaçlarının sadece 1. Yüzeyine dairdir. Kanat mizaç, rahat ve stres hatları, alt tipler ve sağlık seviyeleri gibi açılardan çok geniş ve dinamik bir yapıya sahip olan Enneagram'ın doğru kullanılması durumunda çok faydalı olacağını söylemek mümkündür. Don Riso bu bağlamda “Enneagram kendimize karşı dürüst olmamız kaydıyla bize yardım edebilir.” demektedir.⁵⁶ Mustafa Merter de “Enneagram'ın hem kendimizi hem de özellikle terapistler için diğer insanları anlayabilme konusunda faydalı bir araç olduğuna inanıyoruz.” demektedir. Merter ayrıca Enneagram'ın nefis-i emmârenin dokuz temel zaafını tanımladığını belirtmektedir.⁵⁷

Bu noktada Enneagram'ın nasıl çalıştığına dair pratik bir örnek vermenin yerinde olduğu kanaatindeyiz. İçine kapanık, az konuşan, en ufak hatada kızpı odasına çekilip ağlayan bir çocuk düşünelim. Bu çocuğa ne olduğunu sorduğumuzda yüksek ihtimalle bize cevap vermeyecektir. Ancak Enneagram kişilik tiplerini dikkate alarak bu çocuğun Tip 1 olup hataya duyarlı olduğunu ve hata yapmayı hiç sevmediğini bildiğimizde problemi doğru teşhir edebilir ve çocuğa bu doğrultuda bir yaklaşım sergileme imkanına sahip olabilir. Ayrıca sınıf ortamında kurallara uyan, uymayanları uyaran ve onlara kızan öğrencinin motivasyonunu anlayabiliriz. Diğer taraftan Tip 1 çocuğun yaptığı her şeyi mükemmel yapma meyline sahip olduğunu bildiğimizde onun örneğin neden yavaş ödev yaptığını ve en ufak hatada silip tekrar

⁵⁴ Acarkan, *Kişiliğin DNA'sı*, 279-283.

⁵⁵ Acarkan, *Kişiliğin DNA'sı*, 307-310.

⁵⁶ Riso – Hudson, *Enneagram Bilgeliliği*, 9.

⁵⁷ Merter, *Nefs Psikolojisi*, 351-352.

yazdığını anlayabiliriz. Bu yaklaşım çocuklar arasındaki davranış ve karakter farklılığını da açıklama imkanına sahiptir.

5. Eğitimde Enneagram'ın Kullanımı

Mizaç teorilerinin eğitimde kullanılması, her çocuğun mizacına, öğrenme stiline ve ihtiyaçlarına uygun bireyselleştirilmiş eğitim programları oluşturmayı mümkün kılacaktır. Her öğrenciye özel bir müfredat oluşturmak mümkün değilse de sınıf ortamında farklı yaklaşımlar sergilemek mümkündür. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arapça Hazırlık Sınıflarında kişisel olarak uygulamaya çalıştığımız bu modelin, doğru uygulandığında çok güzel sonuçlar verdiğine şahit olduk. Bir örnek vermek gerekirse dilbilgisi kuralları anlatılırken her detayı öğrenmek isteyen Tip 5 ve Tip 6'nın meraklı, bazen de ilgisiz sorularına karşı öğretmenin hiç cevap vermemesi, bu öğrencilerin motivasyonlarını düşürecektir. Diğer taraftan konunun sınırlarını aşıp o seviyede gereksiz olan detayları aktarması durumunda sınıfta bulunan Tip 3 ve Tip 7'nin dersten kopmasına sebep olabilecektir. Bu durumda diğer öğrencilerin arayışlarını göz ardı etmeden soru soran öğrencilerin merakını hızlı bir şekilde giderecek cevaplar vermek yerinde olacaktır.

Enneagram'ın eğitimde, özellikle de yabancı dil eğitiminde kullanıldığı alanlarda birisi de çalışma motivasyonunu kaybetmiş öğrenciyi yeniden şevklendirmektir. Örneğin rutin ve sıradan şeylerden uzak duran Tip 4, sürekli olarak dilbilgisi kuralları ile karşılaşırsa öğrenme motivasyonunun kaybedebilir. Bu durumda bu mizaca sahip öğrencilere farklı ve estetik değeri yüksek materyal sunmak onları motive edecek ve dil ile olan bağlantılarını güçlendirecektir. Bu hususta şöyle bir olayı aktarmak isterim: Mizaç 4 bir öğrencimiz, farklı bir şehirden geldiği için ailesini özlemekte ve yeni yerine alışamamaktaydı. Bu durum, derse gelmesine engel olmaktaydı. Derse geldiğinde de dersleri sıkıcı buluyordu. Mizaç testi uygulayarak kişilik tipini öğrendiğimiz bu öğrenciyi Arapça şiirlerle tanıştırdıca derse her zaman gelmeye başladı ve Arapçayı sevmeye başladı. Hatta bir süre sonra Arapça şiir yazmaya başladı. Bu da onun mizacının temel arayışı olan farklılık ve estetiğin ders için kullanılması sayesinde oldu.

6. Değerlendirme

Bu tebliğde ele alınan çeşitli mizaç teorileri, insanın kişilik yapısını ve psikolojik tiplerini anlamak için çok önemli kavramsal çerçeveler sunmuştur.

Tarihsel olarak Ahlât-ı Erbaa, Jung'un psikolojik tipleri, Myers-Briggs Tip Göstergesi (MBTI), Keirsey'in mizaç teorisi, Beş Faktör Kişilik Modeli ve Enneagram gibi farklı yaklaşımlar, insan davranışları ve kişilik farklılıklarını açıklama konusunda değerli bilgiler sunmuştur. Bu teorilerin çoğu, bireyin doğuştan getirdiği mizaç özelliklerinin kişiliğin temelini oluşturduğunu ve bu yapının öğrenme, sosyalleşme ve gelişim süreçlerini etkilediğini vurgulamaktadır.

Jung'un psikolojik tipler teorisi, bireylerin içedönük ve dışadönük tutumları ve bu tutumlarla ilişkili dört temel psikolojik fonksiyon ile dünyayı algılama ve karar verme yöntemlerini açıklamıştır. Bu teori, bireylerin kendilerini ve başkalarını anlamalarına katkı sağlayarak, daha sağlıklı ve şeffaf ilişkiler kurulmasına yardımcı olmaktadır. Myers-Briggs Tip Göstergesi ise Jung'un teorisini geliştirerek, bireylerin karar alma süreçleri ve kişilik farklılıklarını daha detaylı bir şekilde sınıflandırmıştır. Keirsey'in mizaç teorisi ise bireylerin davranışlarının belirli kategorilere ayrılmasını ve bu kategorilerle kişiliklerin daha iyi anlaşılmasını amaçlamıştır.

Enneagram modeli, bireylerin mizaçlarının çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahip olduğunu ve bu yapının kişiliğin gelişimi için temel bir çekirdek teşkil ettiğini ifade etmektedir. Enneagram'ın 9 temel mizaç tipi, bireylerin arayışları, korkuları ve tepki verme yöntemlerini tanımlayarak, bireylerin kendilerini ve başkalarını daha derinlemesine anlamalarına katkı sağlamaktadır. Enneagram'ın eğitimde kullanılması, özellikle bireyselleştirilmiş öğrenme ve öğrencilerin motivasyonlarının anlaşılması açısından çok faydalı bir araç olarak değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, farklı mizaç ve kişilik teorileri, özellikle de Enneagram çocuklar başta olmak üzere bireylerin öğrenme, sosyal etkileşim ve duygusal gelişim süreçlerini anlamamıza yardımcı olacak değerli birer araç sunmaktadır. Bu teorilerin eğitimde kullanılması, her öğrencinin bireysel ihtiyaçlarına uygun eğitim programlarının geliştirilmesine katkı sağlayabilir ve öğrenme motivasyonunu artırabilir.

Kaynakça

- Acarkan, İsmail. *Kişiliğin DNA'sı*. (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2019).
- Akdeniz, Celal. *Kişilik Profillerine Göre Öğretmenlerin Öğrenme Stratejisi Tercihleri ve Öğretim Stratejilerini Kullanma Durumları*. (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013).

- Atlı, Ferda. *Aşk-ı memnu roman kişilerinde beden- ruh ilişkisi*. (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017).
- Bitlisli, Ferhat vd.. “Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile Akademik Güdülenme İlişkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Isparta Meslek Yüksekokulu Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 18/2, (2013) 459-480.
- Erdemir, Ayşegül Demirhan. “Ahlât-ı Erbaa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Ekim 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlat-i-erbaa>
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *İhyâu ulûmi'd-dîn*, (Beirut: Dâru'l-Ma'rife).
- Gökçek, İlke. *Jung'un Sınıflaması Temel Alınarak Oluşturulan Kişilik Boyutlarının Eğitici Yöneticiliğe Etkisi*. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2006).
- Jung, Carl Gustav. *Psychological Types*. çev. Gerhard Adler ve R. F. C. Hull. (Princeton: Princeton University Press, 1974).
- Karlığa, H. Bekir. “Anâsır -ı Erbaa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim 05 Ekim 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlat-i-erbaa>
- Kaya, Mahmut. “Kindî Yakub b. İshak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 9 Ekim 2024).
- Keirse, David. *Please Understand me II Temperament Character Intelligence*. (Kaliforniya: Prometheus Nemesis Book Company, 1998).
- Koyuncu, Zeynep. “Ahlât-I Erbaa/Humoral Patoloji Teorisi ve Divan Şiirinde Hakkânî Örneğinde İşleniş”. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 5/10 (Bahar 2019). 75-97.
- McCrae, Robert R. - John, Oliver P. “An Introduction to the Five-Factor Model and Its Applications”. *Journal Of Personality* 60/2 (Haziran 1992). 175-215.
- McCrae, Robert R., John, Oliver P. “An Introduction to the Five-Factor Model and Its Applications”. *Journal Of Personality* 60/2 (Haziran 1992). 175-215
- Merter, Mustafa. *Psikolojinin Üçüncü Boyutu Nefs Psikolojisi ve Rüyalarnın Dili*. (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014).
- Myers, Isabel Brigs – Myers, Peter b. *Gifts Differing Understanding Personality Type*, (Kaliforniya: Davies-Black Publishing, 1980),
- Nursî, Said. *İşârâtü'l-i'câz*. (İstanbul: Altınbaşak Neşriyat, 2014).
- Riso, Don Richard –Hudson, Russ. *Enneagram Bilgeliği*. çev. Sedat Yüksel. (İstanbul: Lena Psikoloji Yayınları, 2020).
- Riso, Don Richard –Hudson, Russ. *Personality Types*. (Kaliforniya: Harperone, 1996).
- Teber, Serol. *Melankoli 'Normal Bir Anomali'*, Say Yayınları İstanbul 2009.
- Türker, Ömer vd. (ed.). *İnsan nedir?*. (İstanbul: İLEM Yayınları, 2022).

DEĞERLERİN AKTARIMINDA RESİMLİ ÇOCUK KİTAPLARI: TAVŞI VE DOSTLARI

Metin BOZKURT*

Giriş

Cocuk, içinde doğup büyüdüğü toplumun yaşantısını, kültürünü ve değerlerini öncelikle ailesinden öğrenir. Topluma yönelik öğrendiği bu bilgileri devam ettiği okullarda pekiştirerek içselleştirir. Bu süreçte çocuğun topluma ait değerleri benimseyip bu değerleri hayatın bir parçası olarak içselleştirmesinde ailesinin ve okulun önemli bir rolleri vardır.

Aile ve okul toplumsal değerleri doğru bir şekilde çocuğa aktarmada çocuk edebiyatı eserlerinden de yararlanabilir. Bu eserlerden biri olan resimli çocuk kitapları, çocukların yaş ve gelişim seviyelerine uygun, çocuklara kahramanlar/karakterler yoluyla rol modeller sunan etkili kaynaklardan biridir.

Resimli çocuk kitapları, çocuklara bir konunun eğitici ve öğretici yönüne ağırlık vermeden onları eğlendirerek ve merak duygularından hareketle konunun benimsetilmesinde etkili olduğu gibi değerlerin de çocuklar tarafından içselleştirilmesinde etkili olabilir. Bu noktada resimli çocuk kitapları, çocuklar için rol modeller sunarak, yaşamdan örnekler içererek ve en önemlisi çocuğun yaş ve gelişim düzeylerine uygun karakterlerle çocukları tanıştırmak hem aileye hem de okula değer aktarımında yardımcı olmaktadır. Resimli çocuk kitapları çocuklar için merak ve dikkat çekici konu ve kahramanlar aracılığıyla

* Dr., Zonguldak Ereğli Halk Eğitimi Merkezi Müdürlüğü, Zonguldak, Türkiye, metin.bozkurt@meb.gov.tr orcid.org/0000-0002-7988-1685

değerlerin somutlaştırılıp yaşam için önemini ortaya koyması açısından önemli kaynaklardır.

1. Değerler ve Değerler Eğitimi

Bir toplumu toplum yapan kültürü ve değerleridir. Bu değerlerin ne olduğunun ve bu değerleri kazandıracak eğitimin nasıl olması gerektiğinin bilinmesi değerlerin çocuklara kazandırılmasında etkili olabilir.

Değerin ne olduğu konusunda karşımıza birçok tanım çıkmaktadır. Değer “Bir ölçüt olarak, olanla olması gereken ayrımını içerir ver her zaman olumlu ya da olumsuz bir şey olarak¹”; “arzu edilen, arzu edilebilen şey, olaylarla ilgili insan tavrı, olgular ve nesnelere hakkında ihtiyaç ve ideallere göre verilen yargı²”; “Bir şeyin veya şeylerin ehemmiyetini ortaya çıkarmayı amaçlayan soyut ölçü ve tüm bunlara karşılık gelen kıymetli, faziletli ve fayda sağlayan tüm nitelikler³”; “İyi ile kötünün doğru ile yanlışın yapılması gerekenle yapılmaması gerekenin ayırt edilmesini imkan sağlayan kendisiyle ve toplumla barışık yaşama konusunda perde kılavuzu kabul eden ve inançlar⁴” olarak tanımlanırken Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğe göre değer, “Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü⁵” dür.

Değerler eğitiminin neyi amaçladığı bilmeli ve buna yönelik adımlar atılmalıdır. Değer eğitiminin amaçlarından bazıları “öğrencinin kendini eğitebilmesini sağlamayı, eğitimde bireyin gelişimini yapılandırılmamış bilgiye dayalı, dar kapsamlı zihinsel gelişim olarak gören anlayış yerine üst seviyede geliştirilmiş düşünme eğitimi, öz benlik eğitimi ve duygu eğitimi gibi insanın farklı yönlerini de eğitmeyi, bu eğitimle kazanacağı özsaygı ve empati duyguları sayesinde, kendisinin ve başkalarının haklarına daha duyarlı hale gelmeyi, fertlere, temellendirilmiş ve içselleştirilmiş bir sevgi ve saygı anlayışı kazandırmayı,

¹ Ahmet Cevizci, Paradigma Felsefe Sözlüğü, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 201.

² Süleyman Hayri Bolay. Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü, (Ankara: Akçağ Basım Yayın, 1997), 93.

³ Kadir Ulusoy ve Bülent Dilmaç, Değerler Eğitimi. (Ankara: Pegem Akademi, 2018), 13.

⁴ Şahin Şimşek, Çocuk Edebiyatında Değerler Eğitimi. (Ankara: Akademisyen Yayınevi, 2020), 19.

⁵ Türk Dil Kurumu (TDK), “Güncel Türkçe Sözlük” (Erişim 3 Ekim 2024).

öğrencilerde öğrenme sevgisi, araştırma disiplini, kültürel varlığa uyum, inanç, hamiyet ve gayret ruhu oluşturmayı, muhabbeti ve dayanışmayı zedeleyen ihtilaf ve ötekileştirme gibi toplumsal yapıyı yıkıcı unsurları, makul farklılıkları zenginlik gören anlayışla onararak toplumsal yapının güçlenmesine yardımcı olmayı⁶ sağlamaktır. Değerlerin çocuklara doğru bir şekilde aktarılması ve yukarıdaki amaçlara ulaşması değerlere ilişkin yapılacak eğitimle mümkündür.

2. Çocuk Edebiyatı ve Resimli Çocuk Kitapları

Toplumun kültür ve değerlerinin gelecek kuşaklara aktarımında ilk görev aileye düşmektedir. Aile, toplumun kültür ve değerlerini hem tanıtarak hem de rol model olarak çocuğun öğrenmesinde etkili olur. Değerler eğitimi, ailede başlar, okulda pekişir ve toplumda var olur⁷. Aile ve okul bu süreçte değerlerin çocuk tarafından doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamak için çeşitli kaynaklardan yararlanabilir. Ailenin ve okulun bu kaynaklar yoluyla değerleri aktarmaya çalışması çocukların değerleri tanıyıp anlamasına ve içselleştirmesine olanak sağlayabilir. Bu konuda ailenin ve okulun destek alabileceği en önemli kaynakların başında ise değerleri içeren metinler, çocuk edebiyatına yönelik eserler ve resimli çocuk kitapları gelmektedir.

Değerler eğitimi, çoğunlukla değerleri içeren metinlerin okunması, buradaki iletiyle ilgili konuşulması ve değerlerin pekiştirilmesine yönelik etkinliklerin düzenlenmesi yoluyla yapılmaktadır. Değerler eğitiminde metinlerden yararlanılacaksa bu edebi eserlerle gerçekleştirilmelidir. Edebi eserlerden hem estetik zevk olarak hem de olumlu iletiyi içerdikleri değerler yönlerinden faydalanılmalıdır⁸.

Çocuk edebiyatının özellikle ahlaki ve değer eğitiminin bir aracı olarak önemini vurgulayan bazı değerler şunlardır⁹:

⁶ Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Okur-yazarlığı Öğretmen Kılavuz Kitabı: 3. MODÜL Erdem Değer Eylem Çerçevesi” (Erişim 3 Ekim 2024)

⁷ Salim Pilav-Mustafa Orhan. “6 – 12 Yaş Grubu TÜBİTAK Çocuk Kitaplarının Değerler Eğitimi Yönünden İncelenmesi.” *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 434-453. (2020). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos/issue/56912/759891>

⁸ Şahin Şimşek, *Çocuk Edebiyatında Değerler Eğitimi*. (Ankara: Akademisyen Yayınevi, 2020), 18.

⁹ Ateequ, Salih Ibrahim “Using Children’s Literature In The Teaching Of Moral Education In Nigerian Primary Schools.” (2015), <https://www.globalacademicgroup.com/jour->

Olumlu, kişisel, sosyal ve ahlaki eğitim aşlamaya yardımcı olur. Bazı çocuklar bu değerlere sahip değildir ve edebiyat çocuklarda bunların gelişmesine yardımcı olur. Edebiyat aracılığıyla eğitimin önemi çocuklara aşılanabilir.

Çocukların fikirlerini, tutumlarını ve inançlarını etkiler. Bu nedenle çocuk edebiyatı olumlu etki için dikkatlice seçilmelidir.

Çocuğun dünya hakkında sınırlı bilgisi olduğu için yaşadığı dünya hakkında daha fazla şey öğrenmesine yardımcı olarak ufkunu zenginleştirir.

Çocukların okuduklarında yer alan karakterlere bağlanma eğilimi geliştirmelerine yardımcı olur. Bu, karakterleri onların hayali arkadaşları haline getirir.

Edebiyat çocuklara hayattaki birçok şeyi bilme ve öğrenme fırsatı verir. Çocuk okuduğu hikayeler hakkında düşünür, kafa yorar, akıl ve mantık yürütür. Örneğin, bir çocuk kendi anne babası hayattayken anne babası öldüğü için acı çeken başka bir çocuk hakkında okursa, bazı şeyleri öğrenir ve anlar. Anne babasının hayatta olduğu gerçeğini takdir etmeye başlar ve onlara ilgileri için teşekkür eder.

Çocukların nasıl ve neden sorularını yanıtlamalarına yardımcı olur.

Çocukların algısal güçlerini geliştirir. Çocuk halk hikayelerini dinledikçe ve okudukça sorunlarına nasıl çözüm bulacağını düşünmeye ve mantık yürütmeye başlar. Çocuk geniş bir şekilde okuduğunda zihni genişler.

Çocuklara hayatın durağan olmadığını; bazı şeylerin daha iyiye veya daha kötüye doğru değiştiğini öğretir. Örneğin, şehirde büyüyen bir çocuk her şeyin iyi ve her yerde olduğu gibi parıldadığını düşünebilir. Çocuk edebiyatı, her şeyin her yerde ve her zaman aynı olmadığını öğretmeye yardımcı olur. Çocuğun hayal gücünü harekete geçirerek yaratıcılığı teşvik eder. Çocuklara hikayeler anlatıldığında ve metinler okunduğunda, etraftaki şeyleri hayal etmeye başlar. Çocuk edebiyatı, çocuğu okuma ortamına maruz bırakmaya yardımcı olur.

Etik standart değer sistemini geliştirmeye yardımcı olur. Çocuk edebiyatında, çocuklara olumsuz şeylerin çok olduğu bir toplumda büyüdükleri bildirilir. Örneğin, bir çocuk, mahallede bir annenin çocuğunu hırsızlık veya başka

bir kabahat nedeniyle cezalandırdığını gördüğünde, bu ona ahlaki bir ders aşılacaktır. Çalmanın iyi olmadığını ve eğer çalarsa, ailesinin onu cezalandıracağını bilecektir.

Çocuk Edebiyatı eserleri, çocuğun dil, sosyal, duygusal, bilişsel ve kişilik gelişimi üzerinde etkili olmasının yanında çocuğun içinde yaşadığı kültürünü tanıyarak kültürel unsurlarını ve değerlerini de anlamasında oldukça önemlidir¹⁰. Çocuk edebiyatı eserleri, çocukların hayata hazırlanmasını amaçlarken, onların güven, sevgi, sevilme, öğrenme, bir gruba ait olma, oyun ve estetik gibi ruhsal gereksinimlerini giderir. İlk edebi ve estetik değerlerin çocuklar tarafından edinilerek güzel olanın ayırt edilmesini sağlar.¹¹

Çocuk kitapları, içerik açısından yaşama sevinci ve iyimserlik aşılamalıdır. İnsanı, doğayı ve hayvanı sevdirmelidir. Çocuğun kişiliğini ve yaratıcı gücünü destekleyerek gelişmesine yardımcı olur. Yaşama ve toplumsal olaylara yönelik eleştirel bakış kazanmasını sağlamalıdır. Çocuğun barışçıl bir kişilik gelişmesine katkıda bulunmalıdır¹². Çocuk kitapları aile, vatan ve millet sevgisini benimsetmelidir. Çocukların barışçı düşünceler geliştirilmesine yardımcı olmalıdır. Çocukları bireysellik yerine, yardımlaşma ve dayanışma duygularını kazanmaya teşvik etmelidir¹³.

Çocuk edebiyatına yönelik alan yazını çocuk edebiyatı eserlerinin çocukların çok yönlü gelişimine yönelik faydalarının oldukça fazla olduğunu ifade etmektedir. Bu faydaların yanında çocukların değer sistemlerini oluşturmalarında ve değerleri kavrayıp hayatları ile bütünleştirmelerinde de çocuk edebiyatı ve çocuk kitapları oldukça etkilidir. Bu etkiyi artırmanın en önemli adımı ise çocukların nitelikli çocuk kitapları ile karşılaşmaları ve bu kitapların çocuklara hem okunması hem de okutulmasıdır.

Resimli çocuk kitaplarına yönelik yayım yapan yayınevlerinden biride Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınevidir. “Çocuk” modülü başlığı altında yer alan ve

¹⁰ Şimşek Çetin, Özlem. *Türk Kültüründe Çocuk ve Eğitim*, (Ankara: Eğiten Kitap, 2022), 196.

¹¹ Aynur Bütün Ayhan ve Yasemin Yılmaz. *Çocuk Edebiyatı ve Medya*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi yayını Açık öğretim fakültesi Yayını, 2018), 6.

¹² Recep Naz. *Metinlerle İlk Okuma Yazma Öğretimi*, (Bursa: Ezgi Kitabevi, 2006), 227-228.

¹³ Ömer Yılar ve Ayşegül Celepoğlu. *Eğitim Fakülteleri için Çocuk Edebiyatı*. (Ankara: Pegem Akademi, 2011), 54.

e-kitap olarak indirilebilen resimli çocuk kitapları mevcuttur¹⁴. Bu resimli çocuk kitaplarından biri de “Tavşi ve Dostları¹⁵” adlı çocuk kitabıdır. Bu çocuk kitabı, e-kitap olarak [https://yayin.diyamet.gov.tr/e-kitap/tavsi-ve-dostlari-\(7%20\)/sevim-ekinci/cocuk/4014](https://yayin.diyamet.gov.tr/e-kitap/tavsi-ve-dostlari-(7%20)/sevim-ekinci/cocuk/4014) adresinden indirilip okunabilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı Çocuk Kitapları Yayınlarına ait olan çocuk kitaplarının ve ayrıca “Tavşi ve Dostları” adlı çocuk kitabının içerdiği değerlerin incelendiği herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bunun yanında Millî Eğitim Bakanlığı Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni Erdem-Değer-Eylem Tablolarında Yer Alan Değerlerin incelendiği bir araştırmaya da denk gelinmemiştir. Bu yönleriyle araştırma bir ilk olma niteliğindedir. Bundan sonraki yapılacak araştırmalara, öğretmenlere, ailelere ve yayınevlerine resimli çocuk kitaplarının içerdiği değerlere ilişkin fikir sunma konusunda yol gösterici olabilir.

3. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarından “Tavşi ve Dostları” adlı resimli çocuk kitabında yer alan masalların içerdiği değerleri incelemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1- “Tavşi ve Dostları” adlı resimli çocuk kitabında yer alan “Mızız Pembiş”; “İki Acemi”; “Cesur Pullu”; -“Macera Peşinde”; -“Tembel Tonti” ve -“Kıskanç Kurt” adlı masallarda hangi değerler yer almaktadır?

2- “Tavşi ve Dostları” adlı resimli çocuk kitabındaki masallarda yer alan değerler hangi yöntemle verilmektedir?

3- “Tavşi ve Dostları” adlı resimli çocuk kitabındaki masalların kahramanları hangi değerleri rol model olarak sergilemektedir.

4. Yöntem

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarından “Tavşi ve Dostları” adlı resimli çocuk kitabında yer alan masalların içerdiği değerlerin neler olduğunu ve bu değerlerin hangi yöntemle aktarıldığını inceleyen bu araştırma desen olarak

¹⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) “Diyanet Yayınları” (Erişim 3 Ekim 2024).

¹⁵ Sevim Ekinci. *Tavşi ve Dostları*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Çocuk Kitapları, 2016).

nitel bir araştırma dır. Araştırma verilerinin analizi doküman analizi yöntemi ile yapılmıştır. Doküman analizi, araştırılacak olgu ve olaylarla ilgili bilgi veren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır. Doküman analizi hem yalnız bir veri toplama yöntemi olarak hem de başka veri toplama yöntemleriyle de kullanılabilir.¹⁶

Amaçlı örnekleme, araştırma hedefleri doğrultusunda bilgi yönünden zengin durumların belirlenerek derinlemesine araştırma yapılmasına fırsat sunar.¹⁷ Bu doğrultuda araştırmanın evrenini Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Çocuk Kitapları oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise amaçlı örnekleme kısıtları doğrultusunda çocuklar için yazılmış resimli çocuk kitabı olması, yedi yaş ve üzeri olması ve içeriğinde değerlere yer vermesinden dolayı “Tavşı ve Dostları” resimli çocuk kitabının içerdiği altı masal araştırmanın örnekleme olarak belirlenmiştir.

Tablo 1: “Tavşı ve Dostları” Adlı Resimli Çocuk Kitabındaki Masallar

- 1- Mızımız Pembif
- 2- İki Acemi
- 3- Cesur Pullu
- 4- Macera Peşinde
- 5- Tembel Tonti
- 6- Kıskanç Kurt

Araştırmanın veri toplama aracı ise Millî Eğitim Bakanlığının yayımladığı Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metnindeki Erdem-Değer-Eylem Tablolarında Yer Alan Değerler ölçüt olarak belirlenmiştir. Değerler, “Tavşı ve Dostları” Adlı Resimli Çocuk Kitabındaki Masallardaki metinlerden yola çıkılarak belirlenmiştir.¹⁸

¹⁶ Ali Yıldırım ve şimşek, Hasan şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011), 187.

¹⁷ şener Büyüköztürk, Ebru Kılıç Çakmak, Özcan Erkan Akgün, şirin Karadeniz ve Funda Demirel. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. (Ankara: Pegem Akademi, 2010), 89.

¹⁸ Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni” (Erişim 3 Ekim 2024).

Tablo 2: Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni Erdem-Değer-Eylem Tablolarında Yer Alan Değerler

D1 Adalet	D11 Özgürlük
D2 Aile Bütünlüğü	D12 Sabır
D3 Çalışkanlık	D13 Sağlıklı Yaşam
D4 Dostluk	D14 Saygı
D5 Duyarlılık	D15 Sevgi
D6 Dürüstlük	D16 Sorumluluk
D7 Estetik	D17 Tasarruf
D8 Mahremiyet	D18 Temizlik
D9 Merhamet	D19 Vatanseverlik
D10 Mütevazilik	D20 Yardımseverlik

5. Bulgular

Bu bölümde araştırmanın birinci problemine yönelik “Tavşi ve Dostları” adlı resimli çocuk kitabındaki masalların içerdiği değerler grafiklere yansıtılarak gösterilmiştir. Grafiklerdeki değerlerin aktarımı örnek cümlelerle ortaya konmuştur. Araştırmanın ikinci problemine ilişkin olarak resimli çocuk kitabında bulunan bu değerlerin hangi yöntemlerle aktarıldığı belirlenmiştir. Üçüncü araştırma problemine ilişkin olarak resimli çocuk kitabındaki masal kahramanlarının hangi değerleri rol model olarak sergilediği tabloda gösterilerek ve örnek cümlelerle sunulmuştur.

1- “Tavşi ve Dostları” Adlı Resimli Çocuk Kitabında Yer Alan Masallardaki Değerler

a-“Mızımız Pembiş” Adlı Masaldaki Değerler

“Mızımız Pembiş” adlı masalda yer alan değerlerle ilgili yukardaki grafik incelendiğinde en fazla sevgi (%18,52), dostluk (%17,28) ve dürüstlük (%12,35) ve sabır (%12,35) değerlerinin bulunduğu görülmektedir. En az yer verilen değerler ise %1,23 ile adalet, çalışkanlık, yardımseverlik ve %2,46 ile özgürlük ve saygı olduğu grafikten anlaşılmaktadır. Masalda duyarlılık, estetik, mahremiyet, sorumluluk, tasarruf, temizlik ve vatanseverlik değerlerine ise hiç yer verilmemiştir.

“Tavşî ve Dostları” adlı resimli çocuk kitabındaki “Mızımız ve Pembîş” adlı masalda verilen değerlere örnekler şunlardır:

“Tavşîcik sevilen, herkese yardım eden biriymiş.” (sy.6) sevgi ve yardımseverlik değerlerini,

“O, ufacık çitirtıda kulaklarını diken, korkak tavşanlardan değilmiş.” (sy.6) özgürlük değerini,

“Tavşî ve arkadaşları oynamaya devam etmişler.” (sy.13) dostluk ve sabır değerlerini,

“Tavşî ve diğerleri ise oynamaya devam etmişler... Herkes oynuyormuş. Üstelik çok mutlu görünüyormuş.” (sy.15) dostluk-sevgi-sabır-mütevazilik değerlerini,

“Tavşî: “Şimdi söyleyeceklerimi çok iyi dinle.” diyerek söze başlamış. “Her oyunun bir kuralı vardır. Kurala uyulmazsa oyunun tadı olmaz. Sıkışınca ağlıyorsun. Her zaman bizim ebe olmamızı, bizim yenilmemizi istiyorsun. Paylaşılacak iyi bir şey varsa çoğunu kendin alıyorsun. Farkında olmadığımızı sanıyordun. Oysa biz baştan beri farkındaydık. Bir gün düzelirsin diye bekledik. Olmadı. Çaresiz kalarak bu yola başvurduk.” demiş. (sy-17) sevgi, sabır, dostluk, mütevazilik, dürüstlük ve adalet değerlerini,

“Eskiden okuduğum bir kitabı hatırladım. O kitapta, ‘Birine verilecek en büyük ceza ona yokmuş gibi davranmaktır.’ diye yazıyordu.” (sy.18) çalışkanlık değerini örneklemektedir.

b- “İki Acemi” Adlı Masaldaki Değerler

Yukarıdaki grafik incelendiğinde çalışkanlık (%21,17), dürüstlük (%15,29) ve sorumluluk (%14,11) değerleri en fazla masalda yer almaktadır. Yardımseverlik (%1,17), duyarlılık (%2,35) ve dostluk (%4,7) değeri ise en az yer verilen değerlerdir. Masalda adalet, estetik, mahremiyet, merhamet, mütevazilik, özgürlük, sağlıklı yaşam, temizlik ve vatanseverlik değerlerine ise hiç yer verilmemiştir.

“Tavşî ve Dostları” adlı resimli çocuk kitabındaki “Mızımız ve Pembîş” adlı masalda verilen değerlere örnekler şunlardır:

“O yıl doğan küçük tilki, ilk defa ava çıkacakmış. Hem de tek başına. Anne tilki avlanmak için gerekli bilgileri vermiş. Küçük tilki heyecanlıymış. “Ya bir sürü av yakalarsam onları nasıl taşıyacağım.” diye sormuş.” (sy.22) aile bütünlüğü, sevgi, sorumluluk ve çalışkanlık değerlerini,

“Bu nedenle kartal küçük kuşları toplamış. Bir saldırı karşısında kendilerini nasıl koruyacaklarını öğretiyormuş. “Kanatlarınızı hızlı hızlı çırpın. Pençelerinizi geri. Düşmanınızın size saldırmasına fırsat vermeden başına atlayın. Hızla gagalayın.” diyerek kartal anlatmaya devam etmiş. Bütün kuşlar dersi dikkatle dinliyorlarmış.” (sy.23) saygı, sorumluluk, çalışkanlık ve sabır değerlerini,

“O sırada yürüyüş yapan ayı Şakşakı’yla yavru kargaları görmüş. Yanlarına giderek “Ne yapıyorsunuz burada? Zamanınızı boşa harcamayın. Gidin kartalın anlattıklarını dinleyin.” (sy. 24) sorumluluk, çalışkanlık ve tasarruf değerlerini,

“Şakşakı sürünerek Tavşi’nin dibine sokulmuş. “Seni Allah gönderdi. Şu ufaklık beni lokma lokma yutacaktı.” demiş.” (sy.33) dostluk ve yardımseverlik değerlerini örneklemektedir.

c- “Cesur Pullu” Adlı Masaldaki Değerler

“Tavşi ve Dostları” adlı resimli çocuk kitabının üçüncü masalında %14,47 ile çalışkanlık ve özgürlük; %13,16 ile sorumluluk değerleri en fazla yer almıştır. En az yer verilen değerler ise %1,32 ile aile bütünlüğü, merhamet ve vatanseverliktir. Bu değerlerden vatanseverlik değeri masalın içeriğinde direk geçmese de aşağıda yer verilen ve kitabın 41.sayfasındaki görselde Türk Bayrağına yer verilerek vatanseverlik değeri vurgulanmıştır. Masalda adalet, estetik, mahremiyet, mütevizilik, tasarruf ve temizlik değerlerine ise hiç yer verilmemiştir.

“Tavşi ve Dostları” adlı resimli çocuk kitabındaki “Cesur Pullu” adlı masalda verilen değerlere örnekler şunlardır:

“Okulun son gününde öğretmen genç balıklara tatil ödevi veriyormuş. Sıra Pullu adlı balığa gelmiş. Öğretmen: “Sen kıyıya yüzüp oradan bir olta getireceksin. Gelecek yıl insanların olta ile nasıl avlandıklarını göstereceğim. Kendimizi nasıl koruyacağımızı anlatacağım.” demiş.” (sy.38) sorumluluk, çalışkanlık ve sağlıklı yaşam değerlerini,

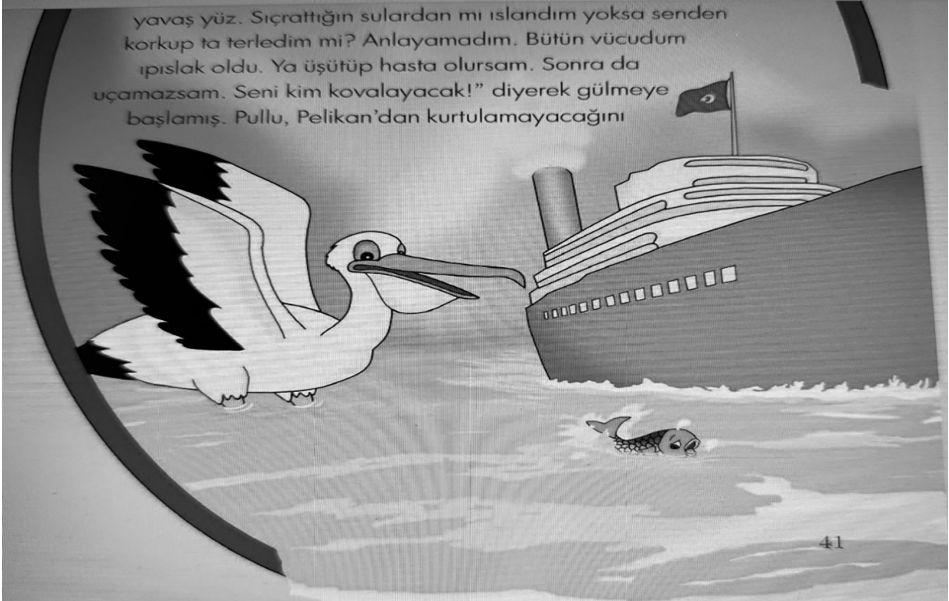
“Pullu’nun korkusu iyice artmış. “Tek başıma... Bilmem ki... Annem veya babamla gitsem olur mu?” diye sormuş. Öğretmeni hayır anlamında başını iki yana sallamış. “Oltayı tek başına alıp gelebileceğini biliyorum.” diyerek sınıftan çıkmış.” (sy.39) dürüstlük, aile bütünlüğü, sorumluluk ve çalışkanlık değerlerini,

“Bir süre sonra Pullu coşkuyla ve heyecanla yüzdüğünü fark etmiş. Öğretmeninin karşısındaki korkak halinden eser kalmamış. Yüzdükçe yorulmak yerine daha da hızlanmış. Uzaktan belli belirsiz binalar görünmeye başlayınca, sahile yaklaştığını anlamış.” (sy.40) özgürlük, sabır, sorumluluk ve çalışkanlık değerlerini,

“Çocuk, Pullu’yu görünce: “Ne kadar güzel balık.” (sy. 45) duyarlılık değerini,

“Pullu ise oltayı denize çekmeye çalışıyormuş. “Vaktim yok. Çocuk gelmeden oltayı alıp uzaklaşmalıyım buradan.” demiş. (sy.48) sorumluluk, çalışkanlık ve özgürlük değerlerini,

Kitabı 42. Sayfasındaki görselde Türk Bayrağı vatanseverlik değerini örneklemektedir.

d- “Macera Peşinde” Adlı Masaldaki Değerler

“Macera Peşinde” adlı masaldaki değerlerle ilgili yukarıdaki grafik incelendiğinde %26,42 ile sevgi, %18,87 ile de aile bütünlüğü ve dostluk değerlerinin en fazla yer aldığını görülmektedir. Çalışkanlık, özgürlük ve saygı değerlerinin %1,87 ile masalda en az yer verilen değerlerdir. Masalda adalet, duyarlılık, estetik, mahremiyet, mütevazilik, sağlıklı yaşam, sorumluluk, tasarruf, temizlik ve vatanseverlik değerlerine ise hiç yer verilmemiştir.

“Tavşu ve Dostları” adlı resimli çocuk kitabındaki “Macera Peşinde” adlı masalda verilen değerlere örnekler şunlardır:

“Bir zamanlar Çiçi ve Pompiş adlı iki kafadar varmış.” (sy.54) sevgi ve dostluk değerlerini,

“Ne zaman bir araya gelseler başlarına dert açarlarmış. Bu nedenle anneleri onları hiç yalnız bırakmazlarmış. O gün maceraperestleri keçi hanım dolaştıracakmış. Çiçi Pompiş’e: “Oynuyormuş gibi yapalım. Anneme fark ettirmeden uzaklaşalım.” demiş. Önce saklambaç oynamışlar. Ardından kovalamaca oynamaya başlamışlar. Amaçları anne keçiyi yormakmış. (sy.54) aile bütünlüğü, sevgi, dostluk ve özgürlük değerlerini,

“Çiçi ve Pompiş amaçlarına ulaştıkları için çok mutlularmış.” (sy.55) sabır ve çalışkanlık değerlerini,

“Çiçi: “Anneciğim sen dinlen. İzin verirsen bizde ağaçların orada oynayalım demiş.” Annesi: “Beş dakika dinleneyim. Bir yere ayrılmayın.” diyerek yatmış. İki kafadar ağacın altında biraz oyalanmışlar. “(sy.55) aile bütünlüğü, sevgi ve dostluk değerlerini örneklemektedir.

e- “Tembel Tontu” Adlı Masaldaki Değerler

“Tembel Tontu” adlı masalda hangi değerlerin verildiği ile ilgili olarak yukarıdaki grafik incelendiğinde dürüstlük (14,89), %13,83 ile aile bütünlüğü ve sevgi, %11,70 ile çalışkanlık, sabır, sorumluluk değerleri en fazla yer alan değerlerdir. Masalda yardımseverlik (%3,19), mütevazilik (%5,32) ve dostluk (%6,38) değeri ise en az yer aldığı belirlenmiştir. Masalda adalet, duyarlılık, estetik, mahremiyet, merhamet, özgürlük, sağlıklı yaşam, tasarruf, temizlik ve vatanseverlik değerlerine ise hiç yer verilmemiştir.

“Tavşi ve Dostları” adlı resimli çocuk kitabındaki “Tembel Tonti” adlı masalda verilen değerlere örnekler şunlardır:

“Günlerden bir gün fil ailesinin küçücük bir yavrusu olmuş. Adını Tonti koymuşlar. Aradan aylar geçmiş. Tonticik hızla büyümüş. Hortumu ile toprak savurmayı, su püskürtmeyi öğrenmiş. Her gün akşama kadar usanmadan oyun oynuyormuş. Tonticik çok sevimliymiş. Ama ellerini bile yıkamayacak kadar tembelmiş. Bir gün annesi ona kolay işleri kendi kendine yapabileceğini söylemiş. Tonti: “Ben daha çok küçüğüm.” demiş. Anne fil, bazı işleri yapabilecek kadar büyüdüğünü anlatmaya çalışmış. (sy. 70) aile bütünlüğü, sabır, sevgi, dürüstlük, sorumluluk ve çalışkanlık değerlerini,

“T.T., istemeyerek de olsa mantarları toplayıp getirmiş. Dedesi: “Aferin güzel torunum. Şimdi de arka taraftaki odunları getir.” (s.78) aile bütünlüğü, sevgi, dürüstlük, çalışkanlık, sorumluluk, sabır, mütevazilik ve yardımseverlik değerlerini,

“Sesleri duyan Tavşi, dikkatle etrafı dinlemiş. İniltinin geldiği yöne doğru gitmiş. T.T.’yi görünce düştüğünü zannetmiş. Hortumundan tutup kaldırmaya çalışmış. T.T. acıyla bağırır. “Burnumu sıkıyorsun. Boğulacağım, bırak.” demiş. Tavşi arkadaşının bu tepkisine şaşırır. “Sana yardım etmeye çalışıyorum. Neden kızılıyorsun?” diye sormuş. (s.81) sevgi, dostluk, saygı, dürüstlük ve dostluk değerlerini örneklemektedir.

f- “Kıskanç Kurt” Adlı Masaldaki Değerler

Yukarıdaki grafikte “Kıskanç Kurt” adlı masalda yer alan değerler görülmektedir. Tabloya göre sevgi (%23,61), saygı (%22,22) ve dostluk (%22,22) değerleri masalda en fazla verilen değerlerdir. Aile bütünlüğü (%1,39), çalışkanlık (%2,78) ve sorumluluk ise (2,78) değeri ise masalda en az yer almaktadır. Masalda adalet, duyarlılık, estetik, mahremiyet, merhamet, özgürlük, sağlıklı yaşam, tasarruf, temizlik ve vatanseverlik değerlerine ise hiç yer verilmiştir.

“Tavşi ve Dostları” adlı resimli çocuk kitabındaki “Kıskanç Kurt” adlı masalda verilen değerlere örnekler şunlardır:

“Öğrenciler hala tatil havasındalarmış. Birbirlerine görüşemedikleri sürede neler yaptıklarını nerelere gittiklerini anlatmışlar. Tavşi arkadaşı maymunla yaz

okuluna gitmiş. Tonti üç ay boyunca dedesinin yanında kalmış. Pembiş ailesiyle birlikte yaylaya çıkmış. Şakşakı müzik kursuna, küçük tilki avcılık kursuna gitmiş. Çiçi ile Pompış köydeki ninelerinin yanına gitmişler. Yine macera peşindelermiş. Ceren adlı güzel ceylan ise satranç kursuna gitmiş. Evde satranç oynarken birkaç defa annesini yenmiş bile. Bu arada aşağı mahallede ki dereye bol bol yüzmüş.” (s.88) aile bütünlüğü, sevgi, saygı, dostluk, çalışkanlık, sorumluluk ve sabır değerlerini,

“Ceren sınıfın en çalışkanıymış. Ödüller, başarı belgeleri, hediyeler kazanıyormuş.” (s.89) çalışkanlık, sorumluluk ve sabır değerlerini,

“Olanlardan habersiz iki sincap dolaşmaya çıkmışlarmış. Tilkiyi öyle görünce kendilerine şaka yaptığını sanmışlar. Ayaklarını gıdıklamışlar. Herhangi bir tepki alamamışlar. Yanaklarına vurarak, su serpererek kendine gelmesini sağlamışlar.” (s.94) sevgi, saygı, dostluk ve yardımseverlik değerlerini,

““Tavşi’ye akıl danışayım. O bir yol gösterir.” demiş. Tavşi özür dilemesini söylemiş.” (s.102) sevgi, saygı, dostluk ve yardımseverlik değerlerini örneklemektedir.

2- “Tavşi ve Dostları” Adlı Resimli Çocuk Kitabındaki Altı Masalda Yer Alan Değerlerin Verildiği Yaklaşımlar

“Tavşi ve Dostları” adlı resimli çocuk kitabının sayfa 5 ile 19 sayfaları arasındaki ilk masal “Mızımız Pembiş” masalıdır. Masal, Tavşi ve arkadaşları ile satranç, su atarak eğlenme ve körebe oyunlarını oynarken mızıkçılık yapan Pempış’in yaptığı bencilce davranışları konu edinmektedir. Tavşi, Pembiş’in oyunlarda gösterdiği bu mızıkçılık huyundan vazgeçirmenin peşindedir. Pembiş’in oyunlarda yaptığı bu olumsuzlukları görmezden gelen Tavşi ve arkadaşları onun bu davranışlarının doğru olmadığını farkına varmasını sağlarlar. En sonunda Pembiş yaptığı bu olumsuz tavırların ne gibi kötü durumlara sebep olacağını anlar ve değiştiğini Tavşi ve arkadaşlarına anlatır. Tavşi ve arkadaşları da Pembiş’in kendini düzeltmesine çok sevinirler.

Resimli çocuk kitabının sayfa 21 ile 36 sayfaları arasındaki ikinci masalı “İki Acemi” masalıdır. Masalda “Küçük Tilki” ile “Şakşakı” adlı küçük kuşun avlanma macerası ve bu macerada Tavşi’nin her iki arkadaşına olan yardımı anlatılmaktadır. Tavşi, Küçük Tilki’ye kendisine göre bir av bulmasını söylerken,

Arkadaşları da Şakşakı'ya saldırıdan nasıl korunması gerektiğine yönelik Kartalın verdiği derslere devam etmesini söylerler. Söz dinlemeyen Şakşakı en sonunda Küçük Tilki'ye yenilir ve Tavşi'den yardım ister. Kartal'ın verdiği derslere devam etmeyen Şakşakı pişman olur. Bu pişmanlığını arkadaşı Tavşi'yle paylaşan Şakakı, Kartalın son dersine katılmak istediğini arkadaşı Tavşi'ye söyler. Dost olan Tavşi ve Şakşakı bu durumdan çok mutlu olurlar.

“Cesur Pullu” adlı masal “Tavşi ve Dostları” resimli çocuk kitabının 37 ile 52. sayfaları arasında yer almaktadır. Masalda Cesur Pullu adında bir balığın öğretmeni tarafından verilen ödevi yapmak için başından geçen maceralar anlatılmaktadır. Cesur Pullu hem öğretmeni tarafından verilen ödevini yaparken hem de zorluklarla mücadele edebildiğini ve sorumluluklarını yerine getirdiğini fark eder. Tavşi ise Cesur Pullu'ya yardıma gider ancak Cesur Pullu mücadelesiyle tüm zorlukların üstesinden gelir. Her ikisi de tanışmaktan çok mutlu olurlar. Cesur Pullu, öğretmenin verdiği ödevi yapmaktan ve zorluklarla mücadele etmekten son derece mutlu olur.

Araştırma kapsamındaki resimli çocuk kitabının 53 ile 68.sayfaları arasında bulunan “Macera Peşinde” adlı masalda, Çiçi ve Pompiş adlı yavru keçilerin saklambaç ve kovalamaca oynarken anneleriyle yaşadıkları maceraları anlatılmaktadır. Çiçi ve Pompiş adlı yavru keçiler annelerini atlatıp faklı maceralar yaşamak istediklerinde ise uçurumun dibine yuvarlanırlar. Ardından da başlarına gelmeyen kalmaz. Tavşi ise Anne keçi karşılaşır ve olan biteni öğrendikten sonra yavru keçilerin içinde bulunduğu durumdan çıkarıp anneleriyle kavuşmalarına yardım eder. Olanlardan pişman olan yavru keçiler büyüklerinin sözünü dinleyeceklerine ve iyi huylu olmak için çaba göstereceklerine söz verirler. Tavşi'yle arkadaşı olmaktan da çok mutlu olurlar.

“Tavşi ve Dostları” adlı resimli çocuk kitabının 69 ile 86.sayfaları arasındaki “Tembel Tonti” adlı masalda hiçbir iş yapmayı sevmeyen tembel filin başından geçenler anlatılmaktadır. Tembel Tonti, anne ve babasının verdiği işleri yapmaktan kaçarak zamanın çoğunu oyun oynayarak, yemek yiyerek ve uyuyarak geçirir. Bir gün kendisine verilen işleri yapmaktan kaçan Tembel Tonti, dedesinin yanına gider. Ancak dedesi Tembel Tonti'ye işler vererek çalışmaya teşvik eder. İstemeden de olsa Tembel Tonti dedesinin verdiği işleri yapmak zorunda kalır. Tavşi ile sohbeti sırasında Tembel Tonti, tembelliğin iyi bir şey olmadığını fark eder. Ailesinin yanına döner. Bundan sonraki hayatında

yapabileceği işleri yaparak tembellikten kurtulur. Bu duruma arkadaşları ve ailesi çok mutlu olurlar.

Araştırma kapsamında incelenen resimli çocuk kitabınının 87 ile 103. sayfaları arasında yer alan “Kıskanç Kurt” adlı masalda Ceren adlı Ceylan ve Kıskanç Kurt’un yaşadıkları anlatılmaktadır. Kurdun kıskançlığından rahatsız olan Ceren bu durumu onunla konuşup gidermeye karar verir. Ancak Kıskanç Kurt’un bu durumdan vazgeçmeye hiçte niyeti yoktur. Ormana gelen bir avcı ise Kıskanç Kurt’u ve Ceylan’ı yaralar. Olayı duyan Tavşi ve arkadaşları, Ceren’i ve Kıskanç Kurt’u kurtarırlar. Avcıya da ders verirler. Günler sonra iyileşen Kurt, kıskançlığından pişman olur ve Ceren’den özür diler. Ceren, Kurt, Tavşi ve arkadaşları güzel gelişmelerden dolayı kutlama yaparlar.

3-“Tavşi ve Dostları” Adlı Resimli Çocuk Kitabındaki Masal Kahramanlarının Rol Model Olarak Sergilediği Değerler

Kahramanlar	Değerler
Tavşi	Çalışkanlık, Dostluk, Dürüstlük, Mütevazilik, Saygı, Sevgi, Sorumluluk Yardımseverlik
Pembiş	Mütevazilik
Küçük Tilki	Çalışkanlık, Sorumluluk
Şakşakı	Dürüstlük, Tasarruf
Cesur Pullu	Çalışkanlık, Sabır, Sorumluluk
Çiçi ve Pombiş	Dürüstlük, Aile Bütünlüğü
Tembel Tonti	Aile Bütünlüğü, Çalışkanlık, Sorumluluk
Kıskanç Kurt	Dostluk, Dürüstlük, Mütevazilik
Ceren	Dostluk, Sevgi

“Tavşi ve Dostları” adlı resimli çocuk kitabındaki masal kahramanlarının rol model sergilediği değerlere ilişkin örnekler şu şekildedir:

“Tavşicik sevilen, herkese yardım eden biriymiş.” sevgi ve yardımseverlik değerini,

“Pembiş: “Arkadaşsız kalmak iyi değil. Artık aklım başıma geldi. Bundan sonra yalvarsanız da bencillik yapmam.” diyerek değiştiğini açıklamış.” mütevazilik değerini,

“Yavru tilki: “Anneciğim bana dua et.” demiş. Az sonra avıyla birlikte geleceğini söylemiş.” sorumluluk değerini,

“Tilkicik ise: “Ava çıkmak ne kadar eğlenceliymiş. Bundan sonra hep ben çıkacağım. Annemi göndermem artık.” diyormuş.” çalışkanlık değerini,

“Şakşakı: “Keşke derslere katılsaydım. Şarkımı daha sonra da söyledim. Kendimi koruyacak hiçbir şey bilmiyordum. Artık derslere düzenli olarak katılacağım.” demiş.” dürüstlük değerini,

“Şakşakı sevinçle Tavşi'ye sarılmış. “Dersi dikkatle dinleyeceğim. Bir daha zamanımı boşa harcamayacağım.” demiş.” tasarruf değerini,

“Verilen görevi yapmam gerekir. Allah'ım sana sığınıyorum.” diyerek boyununu bükmüş. Sonra uçan kuşlara ve bulutlara bakmış. “Bu güzelliğin tadını çıkara çıkara yüzmek çok zevkli olacak. Haydi! Durmal!” diyerek yolculuğa başlamış. Bir süre sonra Pullu coşkuyla ve heyecanla yüzdüğünü fark etmiş.” sabır değerini,

“Fakat Pullucuk kesinlikle bir olta bulmak zorunda olduğunu söylemiş. “Hoşça kalın.” diyerek yeniden yola koyulmuş.” çalışkanlık ve sorumluluk değerini,

“Çiçi ve Pompiş ise o güne kadar hiç böyle bir macera yaşamamışlarmış. “İkimiz de canımızdan oluyorduk. Bundan sonra büyüklerimizin sözünü dinleyeceğiz. Güzel huylu olmak için çaba göstereceğiz.” demişler. Anne keçinin elini öperek özür dilemişler.” dürüstlük ve aile bütünlüğü değerini,

“Günlerden bir gün fil ailesinin küçücük bir yavrusu olmuş. Adını Tonti koymuşlar. Aradan aylar geçmiş. Tonticik hızla büyümüş.” aile bütünlüğü değerini,

“Dedeciğim olanlardan iyi bir ders aldım. Artık nasıl davranmam gerektiğini öğrendim. Tembellik huyumu bırakacağım. İzin verirsen eve dönmek istiyorum.” aile bütünlüğü değerini,

“T.T. o günden sonra yapabileceği her işi yapmış. Başkasının söylemesine gerek kalmamış. Oyun oynamaya da bol bol zamanı olmuş. Bu arada tembel lakabından da kurtulmuş.” çalışkanlık ve sorumluluk değerini,

“Keşke kıskanç biri olmasaydım.” diyerek üzülmüş. Pişmanlığın faydası

yokmuş. Bunu o da biliyormuş. “Kıskançlığımla ödül alacak değildim ya. Bunu hak ettim.” demiş.” dürüstlük değerini,

“Kurt sadece özür dilemenin yetmeyeceğini düşünüyormuş. Süklüm püklüm gitmiş. Ceren’in elini tutmuş. “Okulu bitirinceye kadar çantanı taşıyım. Ne istersen yaparım. Beni affedebilecek misin?” diye sormuş.” mütevazilik değerini,

“Kurt şaşırmış. Bu kadarını beklemiyormuş. “Ödüllerin en büyüğünü hak ediyorsun sen.” demiş. Kurt kıskançlığının cezasını çekmiş. Ama arkadaşlarının gönlünü kazanmayı başarmış.” dostluk değerini,

“Ceren “Sen de biliyorsun. Son bir haftada bulunduğumuz bölgeye avcı üç defa baskın yaptı. Bu nedenle hepimiz tedirginiz. Artık birbirimizi üzmemelim. İyi geçinelim. ...” demiş.” sevgi değerini,

“Ceren Kurt’un elini samimiyetle sıkmış. “Bundan sonra dostuz.” diye karar almıştık.” dostluk değerini rol model olarak sergilemektedir.

6. Değerlendirme

“Tavşi ve Dostları” adlı resimli çocuk kitabındaki masallarda çocuklara en fazla sevgi değeri aktarılmaktadır. Bunun yanında masallarda dostluk ve dürüstlük ve sabır değerleri de en fazla yer verilen değerler arasındadır. “Tavşi ve Dostları” adlı resimli çocuk kitabındaki masallarda estetik, mahremiyet ve temizlik değerine hiç yer verilmemiştir. En az yer verilen değerler ise yer adalet ve vatanseverlik değerleridir.

Diyanet İşleri Başkanlığı Çocuk Kitaplarına ait diğer resimli çocuk kitaplarının değerler eğitimi açısından incelediği herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Ancak çocuk kitapları ve içerdiği değerleri konu edinen başka araştırmalar bulunmaktadır. Örneğin 6-12 yaş grubu TÜBİTAK çocuk kitaplarının değerler eğitimi yönünden incelendiği¹⁹ bir araştırmada sevgi ve dostluk değerinin en fazla, adalet ve vatanseverlik değerinin ise en az yer

¹⁹ Salim Pilav-Mustafa Orhan. “6 – 12 Yaş Grubu TÜBİTAK Çocuk Kitaplarının Değerler Eğitimi Yönünden İncelenmesi.” Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(3), 434-453. (2020). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos/issue/56912/759891>.

verilen değerler olduğunu tespit edilmiştir. Diğer bir araştırmada²⁰ ise çocuk kitaplarında sevgi ve dürüstlük değerlerinin en fazla, vatanseverlik değerinin ise en yer aldığı belirlenmiştir. Bu araştırma sonuçları, “Tavşisi ve Dostları” adlı resimli çocuk kitabındaki masallarda aktarılan değerlerle benzerlik göstermektedir.

Bütün değerler birbirlerine çok yakındır. Sevgi değeri ise değerlerin tümüne yakınına kapsamaktadır. Duyarlılık, yardımseverlik, vatan sevgisi, aile birliğine önem, dostluk, misafirperverlik ve alçakgönüllülük değerlerinin temelinde sevgi vardır²¹. Eğitimde sevgi vazgeçilmez unsurdur. Çocuğun etrafındaki şahıslara güvenebilmesi ve kendi kabiliyetini sergileyebilmesi için sevgi atmosferi içerisinde olmasının gerekliliği bilinen bir gerçektir²². Sevginin iyi, güzel, doğru, erdemli, adil olma, karşısızca doğaya kendini adama, karşılık beklemeden verme, yardımcı olma, seçenek sunma, insanları kırmama ve üzme, maddi ve manevi değerleri adilce paylaşma, özgür olma, bencil olmama vb. boyutları da vardır²³.

Estetik, “sanatsal bakış açısı kazanmayı, sanatsal ve kültürel varlığı koruyup zenginleştirmeyi, doğal güzelliklerin ve çevrenin korunması ile ilgili duyarlı olmayı ve sorumluluk üstlenmeyi, estetik aracılığıyla özgün üretkenliği ve ruhsal gelişimi desteklemeyi, sanatı hayatın bir parçası hâline getirmeyi”; mahremiyet, “kendisinin, ailesinin ve başkalarının kişisel alanını ve bilgilerini korumayı; başkalarının özgürlüklerini ihlal etmemeyi, kişisel sınırlarına saygı duymayı ve millî ve manevi değerlerde mahremiyetin sınırlarını”; temizlik “kişisel temizlik ve bakıma dikkat ederek kendisine ve topluma saygı duymayı, yaşadığı ortamın ve çevrenin temizliğine önem vererek toplumdaki genel yaşam kalitesine ve sürdürülebilirliğe katkıda bulunmayı”; adalet, “hak ve özgürlükleri,

²⁰ Mübeccel Gönen, Mehmet Katrancı, Mehmet Uygun ve Şükran Uçuş “İlköğretim Birinci Kademe Öğrencilerine Yönelik Çocuk Kitaplarının, İçerik, Resimleme ve Fiziksel Özellikleri Açısından İncelenmesi.” *Eğitim ve Bilim*, 36(160), 2011, <https://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/773/274>.

²¹ İlker Aydın- Ayfer Öksüz. “Çocuk kitaplarının değerler eğitimi açısından incelenmesi.” *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (25), 579-619. DOI: 10.29000/rumelide.1036589. (2021). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2132301>

²² Mehmet Emin Kılıç. *Çocuğumu Yetiştirirken*, (Ankara: Diyanet şehri Başkanlığı Yayınları Halk Kitapları, 2020), 84.

²³ Veysel Sönmez. *Sevgi Eğitimi*, (Ankara: Ani Yayıncılık,1997), 48.

eşitliği, etik davranmayı, hakkaniyeti, ön yargısızlığı, ölçülülüğü ve liyakati”; ve vatanseverlik ise “millî, manevi, insani, kültürel değerleri ve ülke varlıklarını korumayı, sevmeyi ve onlara saygı duymayı; bağımsızlığa önem vermeyi, ülkesi için sorumluluk almayı” kapsamaktadır²⁴.

Çocuk kitaplarında en fazla sevgi değerinin yer alması diğer değerlerin gelişimini ve benimsenmesini sağlayabilir. Böylelikle sevgiyi ve sevmeyi öğrenmiş bir birey diğer insanlara saygı duyar ve yardım eder. İnsanlara karşı dürüst ve mütevazı olur. Aile birliği kavramına önem vererek temeli sağlam nesiller için aile hayatının değerini bilir. Toplumda adaletli davranır. Çevresine karşı duyarlı olup çevresini temiz tutar. Çevresindeki var olan güzellikleri korur. Vatanını ve milletini çok severek sorumluluklarını yerine getirir. Vatani için çalışır ve içinde yaşadığı toplumun gelişimine katkıda bulunur. Bütün bunların oluşması erken yaşlardan itibaren toplumun değerlerini benimseyip bu değerleri hayatlarının bir parçası haline getirebilmiş bireylerle mümkün olabilir.

“Tavşi ve Dostları” adlı resimli çocuk kitabı 7+ ve üzeri çocukların okuması için hazırlanmıştır. Resimli çocuk kitabında altı masal bulunmaktadır. Bu masalların içeriğinde de değerlere yer verilmiştir²⁵. Resimli çocuk kitabındaki değerler, okul çağındaki çocuklara Değer Aktarma-Telkin Yaklaşımında faydalanılarak aktarılmaktadır. Değer Aktarma-Telkin Yaklaşımı, ilköğretim öğrencilerine temel değerlerin öğretilmesinde etkilidir. Kültürel hayatımızda çoğunlukla faydalanılan bu yaklaşımın güzel örnekleri bulunmaktadır. Mevlana’nın Mesnevi’si ve Hoca Ahmet Yesevi’nin Divan-ı Hikmet’teki sohbetleri örnek olarak verilebilir. Kültürel mirasın edinilmesi şiir, söyleşi, masal, kitabe gibi gelenekler ile devam etmiştir. Bu yaklaşımda model almalar ve pekiştiriciler etkilidir²⁶. Bu yönüyle resimli çocuk kitabındaki masalların çocuklara değer aktarımında etkili olduğu ve çocukların değeri yaşantılarında uygulamaya dönebilecekleri söylenebilir.

²⁴ Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni” (Erişim 3 Ekim 2024).

²⁵ Sevim Ekinci. *Tavşi ve Dostları*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Çocuk Kitapları, 2016).

²⁶ Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Okur-yazarlığı Öğretmen Kılavuz Kitabı: 3. MODÜL Erdem Değer Eylem Çerçevesi” (Erişim 3 Ekim 2024).

“Tavşi ve Dostları” resimli çocuk kitabında yer alan masallardaki kahramanlardan Tavşi, sevgi, çalışkanlık, dostluk, dürüstlük, mütevazı, saygı, sorumluluk ve yardımseverlik değerlerini tüm masalarda benimseyip sergilemektedir. Aynı zamanda Tavşi ve arkadaşları, masallardaki diğer kahramanlarında bu değerleri fark etmeleri, yaşamlarında benimsemeleri ve rol model olarak sergilemeleri konusunda yardımcı olmuşlardır. “Mızımız Pembiş” masalında Pembiş karakterinin mütevazilik değerini öğrenmesinde; “İki Acemi” masalında Küçük Tilkinin çalışkanlık ve sorumluluk değerlerini yaşamda kazanmalarında, Şakşakı’nın dürüstlük ve tasarruf değerlerinin önemini kavramasında; “Cesur Pullu” masalındaki balığın çalışkanlık, sabır ve sorumluluk değerlerini yaşayarak öğrenmesinde; “Macera Peşinde” masalında Çiçi ve Pombiş adlı keçilerin dürüstlük ve aile bütünlüğü değerlerinin önemini farkına varmalarında; “Tembel Tontı” masalındaki tembel fil yavrusu Tontı’nın tembelliği bırakıp çalışkanlık, sorumluluk ve aile bütünlüğü değerlerini yaparak yaşayarak öğrenmesinde; “Kıskanç Kurt” adlı masalda Kıskanç Kurt’un yaşadığı kötü tecrübelerle dostluk, dürüstlük ve mütevazilik değerlerinin fark etmesinde ve Ceren adlı ceylanın ise dostluk ve sevgi değerlerini yaşamında benimseyip herkeşe örnek olmasında Tavşi ve arkadaşları destek olmuşlardır.

Çocuklar, kitaptaki kişilerle ve kahramanlar özdeşim kurarlar²⁷. Kahramanlarla kurdukları bu özdeşimle iyiye, güzele ve doğruya yönelirler²⁸. Kahramanlar vasıtasıyla insanın başına gelebilecek olayları tanırlar. Problemlere karşı nasıl tavır ve davranışlar sergileyeceklerine ilişkin ipuçları elde ederler. İnsan ve toplum yaşamını tayin eden kural ve değerleri kavrarlar. İnsan hayatına anlam katan değerleri fark ederler²⁹.

Bu resimli çocuk kitabının okul öncesi çocuklarına okunduğu ve ilkokul öğrencilerinin okuduğu göz önüne alındığında kitaptaki değerlerin toplumsal hayatta nasıl karşılık bulup yaşamda uygulanabilirliğine ilişkin çocuklara örnekler sunmaktadır. Bu durum ise değerlerin resimli çocuk kitapları ve masallardaki kahramanlar aracılığıyla çocuklara aktarılmasında etkili olduğu söy-

²⁷ Recep Naz. *Metinlerle İlk Okuma Yazma Öğretimi*, (Bursa: Ezgi Kitabevi, 2006), 227-228.

²⁸ Arzu İpek Yükselen. *Çocuk Edebiyatı*, (Ankara: Eğiten Kitap, 2015), 71.

²⁹ Sedat Sever. *Çocuk ve Edebiyat*, (İzmir: Tudem, 2013).

lenebilir.

Araştırma sonuçlarından hareketle şu önerilerde bulunulabilir:

“Tavşi ve Dostları” resimli çocuk kitabı okul öncesi eğitime devam eden çocuklara etkileşimli kitap okuma yöntemi ile okunabilir. Masallardaki değerler bu değerleri rol model olarak sergileyen masal kahramanları hakkında çocuklarda sohbet edilebilir.

“Tavşi ve Dostları” resimli çocuk kitabı ilkokul öğrencilerinin okuması sağlanabilir. Masallardaki değerler ve bu değerleri rol model olarak sergileyen masal kahramanları hakkında çocuklarla sohbet edilebilir.

“Tavşi ve Dostları” resimli çocuk kitabında yer alan masalların drama yöntemi ile canlandırılması sağlanabilir.

“Tavşi ve Dostları” resimli çocuk kitabında yer alan masalarda aktarılan değerlerin çocuklar tarafından resimleri yapmaları istenebilir.

“Tavşi ve Dostları” resimli çocuk kitabında en az yer alan değerlerle ilgili çocuklarla sohbet edilebilir. Böylelikle kitapta hiç yer verilmeyen veya çok az yer verilen değerler hakkında da çocukların bilgi sahibi olmaları sağlanabilir.

Kaynakça

- Ateequ, Salih Ibrahim “Using Children’s Literature In The Teaching Of Moral Education In Nigerian Primary Schools.” (2015), <https://www.globalacademicgroup.com/journals/knowledge%20review/Ibrahim.pdf>
- Aydın, İlker ve Öksüz, Ayfer. “Çocuk kitaplarının değerler eğitimi açısından incelenmesi.” *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (25), 579-619. DOI: 10.29000/rumelide.1036589. (2021). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2132301>
- Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Basım Yayın, 1997.
- Bütün Ayhan, Aynur ve Yılmaz, Yasemin “Çocuk Edebiyatı ve Çocuğun Gelişimindeki Rolü”, *Çocuk Edebiyatı ve Medya*, ed. Serap Erdoğan ve Meral Ören, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi yayını Açık öğretim fakültesi Yayını, s. 2-26, 2018.
- Büyüköztürk, Şener, Kılıç Çakmak, Ebru, Akgün, Özcan Erkan, Karadeniz, Şirin ve Demirel, Funda. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi, 7. Baskı,

2010.

- Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1994.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı “Diyanet Yayınları” Erişim 3 Ekim 2024. <https://yayin.diyaret.gov.tr/Product/Index?category=103.10.2024>.
- Ulusoy, Kadir ve Dilmaç, Bülent. *Değerler Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi, 2018.
- Ekinci, Sevim. *Tarifi ve Dostları*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Çocuk Kitapları, 2016.
- Gönen, Mübeccel, Katrancı, Mehmet, Uygun, Mehmet ve Uçuş, Şükran “İlköğretim Birinci Kademe Öğrencilerine Yönelik Çocuk Kitaplarının, İçerik, Resimleme ve Fiziksel Özellikleri Açısından İncelenmesi.” *Eğitim ve Bilim*, 36(160), 2011, <https://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/773/274>
- İpek Yükselen, Arzu. “Yaş Gruplarına Göre Çocuk Kitapları”, *Çocuk Edebiyatı*, ed. Mübeccel Gönen. Ankara: Eğiten Kitap, s.57-75, 2015.
- Kılıç, Mehmet Emin “Çocuklara Ahlaki Değerleri Kazandırmada Sevginin Rolü”, *Çocuğumu Yetiştirirken*, Ankara: Diyanet Şehri Başkanlığı Yayınları Halk Kitapları, s.83-87, 2020.
- MEB, Millî Eğitim Bakanlığı. “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Okuryazarlığı Öğretmen Kılavuz Kitabı: 3. MODÜL Erdem Değer Eylem Çerçevesi” Erişim 3 Ekim 2024 <https://tymm.meb.gov.tr/upload/kilavuz/modul-3-yayin.pdf>
- MEB, Millî Eğitim Bakanlığı. “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni” Erişim 3 Ekim 2024. <https://mufredat.meb.gov.tr/>
- Naz, Recep. *Metinlerle İlk Okuma Yazma Öğretimi*, Bursa: Ezgi Kitabevi (Dördüncü Basım, 2006.
- Pilav, Salim ve Orhan, Mustafa. “6 – 12 Yaş Grubu TÜBİTAK Çocuk Kitaplarının Değerler Eğitimi Yönünden İncelenmesi.” *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 434-453. (2020). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos/issue/56912/759891>.
- Sever, Sedat. *Çocuk ve Edebiyat*, İzmir: Tudem, 2013.
- Sönmez, Veysel. *Sevgi Eğitimi*, Ankara: Ani Yayıncılık,1997.
- Şimşek Çetin, Özlem. “Türk Kültüründe Çocuk Edebiyatı” *Türk Kültüründe Çocuk ve Eğitim*, ed. Yalçın Bay ve Döndü Neslihan Bay. Ankara: Eğiten Kitap, s.193-220, 2022.
- Şimşek, Şahin “Çocuk Edebiyatında Değerler Eğitimi”. *Çocuk Edebiyatı Yazarlarının kaleminden Değerler Eğitimi* ed. Şahin Şimşek ve Funda Bulut. Ankara: Akademis-

yen Yayınevi, s.9-19, 2020.

TDK, Türk Dil Kurumu. “Güncel Türkçe Sözlük”. Erişim 3 Ekim 2024. <https://sozluk.gov.tr/>

Yılar, Ömer ve Celepoğlu, Ayşegül. “Çocuk Yayınları ve Bu Yayınlarında Bulunması Gereken Temel Unsurlar Değerler Eğitimi”. *Eğitim Fakülteleri için Çocuk Edebiyatı*. ed. Ömer Yılar ve Lokman Turan. Ankara: Pegem Akademi, s.37-66, 2011.

Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 8.Basım, 2011.

ÇOCUKLARIN ÖZGÜVEN GELİŞİMİNDE EBEVEYNLERİN ROLÜ

Hafize Kevser ACAR*

Giriş

Aile toplumun en önemli ve en temel yapı taşıdır. Bilindiği üzere aile genel itibarıyla anne, baba ve çocuktan meydana gelmektedir. Ailenin hem dünyada hem de ahiret için fayda sağlayan en tatlı meyvesi çocuklardır. Nitekim çocuklar, ailede sevgi bağlarını güçlendiren, neslin devam etmesini sağlayan ve ahlaklı bir nesil yetiştirildiğinde ahireti kurtarmaya vesiledir. Dünyaya hiçbir şey bilmeyerek gelen çocukların ilk eğitim aldığı yer ailedir. Bu bağlamda ailenin hem birey hem de toplum için taşıdığı değer paha biçilemezdir. Bu denli önem arz eden ailenin yıkılmaz sağlam temeller üzerine kurulması gerekir. Anne babanın hem birbirleriyle hem de çocuklarıyla olan iletişim ve davranışı ne kadar sağlıklı olursa ailede o kadar sağlıklı bir birey yetişir. Nitekim sağlıklı bir birey, sağlıklı toplum demektir.

Çocuklar yürüme, konuşma, yemek yeme, duygular gibi en temel unsurları ailede öğrenir. İnsan doğduğu ilk andan itibaren aileye ihtiyaç duyup, anne babanın yanında büyüdüğünden hayatı her yönüyle etkileyen özgüvenin temelleri de ailede atılmaya başlar. Her ne kadar insan birtakım yeteneklere ve farklı zeka düzeylerine doğuştan sahip olsa da özgüvene sahip veya özgüvensiz bir birey olarak doğmaz.¹ Bu bağlamda özgüven gelişimi, çocuklarda doğumla

* Diyanet İşleri Başkanlığı, Kuran Kursu Öğreticisi, hafize.kevser.acar@gmail.com.

¹ Okan Bilgin, *Çözüm Odaklı Kısa Süreli Grupla Psikolojik Danışmanın Ergenlerin Özgüven Dü-*

birlikte başlar, erken yaşlarda kesinlik kazanır.² Çocuğun doğduğu andan itibaren ailesiyle olan münasebeti sonucunda gelişen özgüveni daha sonra okul, sosyal çevre gibi unsurlardan beslenerek yaşam boyu gelişimini sürdürür.³

İnsan hayatı boyunca birçok sorun ve sıkıntıyla karşılaşır. Kişi bu problemleriyle özgüveni sayesinde baş eder. Nitekim Marie von Ebner-Eschenbach'ın "Dağları yerinden oynatabilecek bir inanç varsa, bu kişinin kendi gücüne olan bir imandır."⁴ sözü özgüvenin bu yönüne işaret etmektedir. Bu bağlamda özgüven insan davranışlarını etkileyen önemli bir olgudur. Çalışmamızda, insan hayatında büyük bir öneme haiz olan özgüvenin tanımı, önemi, gelişiminde ailenin etkisi ve diğer faktörler üzerinde durulacaktır.

1. Özgüvenin Tanımı ve Önemi

İnsan zaman zaman kendisiyle ilgili yorum ve değerlendirmeler yapar. Yapıldığı bu nitelendirmeler de kişinin davranışlarını etkiler. İşte özgüven, bu yorumlar sonucunda ortaya çıkan ve davranışları etkileyen kişisel bir olgudur.⁵

Dünyanın yaşanabilir, sevebilir yani insanın hayata bağlanıp mutlu olabilmesi için bireyin öncelikle kendini sevmesi, kendisine dair olumlu düşüncelerinin olması, değerinin farkına varması, olduğu hali yeterli görmesi kısaca kendisiyle her açıdan barışık olması gerekir. Nitekim özgüven de kişinin hem kendisi hem de yaşamıyla ilgili pozitif yargılara sahip olup çevresiyle barışık mutlu bir şekilde yaşamasıdır.⁶ İnsanın kendisiyle barışık olması anlamına gelen özgüvenle kibir bazen birbirine karıştırılır. Oysaki kibirli kişi kendini üstün görür, sıradan olmaktan korkar, diğer insanlara tepeden bakar.⁷

² *zeyine Etkisi* (Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 24.

² Ayşe Günap - Abdülkadir Kabadayı, "Anne-Baba Tutumlarının Okulöncesi Eğitim Çağındaki Çocukların Özgüven Duygusunun Gelişimine Etkisi", *International Journal of Human Sciences* 14/3 (2017), 2764.

³ Günap - Kabadayı, "Anne-Baba Tutumları", 2764.

⁴ "Güven Sözleri" (Erişim 21 Eylül 2024).

⁵ Arzu İnik, *Çocukluk Çağı Travmatik Yaşantıların, Yetişkinlik Dönemi Özgüven ve Yaşam Doyumu İle İlişkinin İncelenmesi* (İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 13.

⁶ İnik, *Çocukluk Çağı Travmatik Yaşantılar*, 13.

⁷ Nevzat Tarhan, *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zekâ* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), 85.

Bir başka açıdan bakılacak olursa özgüven, insanın kendine güvenme duygusudur. Bireyin herhangi bir şey yapacağı zaman onu başarılı bir şekilde tamamlayacağına ya da başına bir olay geldiğinde onunla başa çıkabileceğine dair olan inancı ve yeteneğine, gücüne ve kararlarına güven duymasıdır.⁸

Özgüven, iç ve dış özgüven olarak ikiye ayrılır. İç özgüven bireyin kendisiyle ilgili özgüvendir yani kendisiyle barışık olmasıdır, dış özgüven ise çevre ve sosyal yaşantıya dair bireyin kendisi dışında kalanlara yönelik duyduğu özgüvendir.⁹ Daha açıklayıcı bir ifadeyle anlatmak gerekirse bireyin kendini tanıması, sevmesi ve kendine dair olumlu düşüncelerinin olması iç özgüven; duygularını kontrol edebilmek, sosyal çevreyle iletişim kurabilmek ise dış özgüvendir.¹⁰ Özgüven gelişimi herkeste farklılık gösterir. Hatta bir bireyde özgüvenin bir yönü gelişirken diğer yönü geride kalabilir. Örnek vermek gerekirse fiziksel yönden biraz sıkıntılı yani çok zayıf veya şişman bir çocuğun dersleri çok iyi olabilir. Bu durum onun toplum arasında fiziksel yönünün eleştirilmesine yol açarken dersleri açısından da çabasına ve başarılarının takdir edilmesine imkan sağlar. Bu bağlamda birey fiziksel yönden kendini eksik görürken zekası yönüyle yeterli görür ve o kişide özgüvenin bir yönü gelişirken diğer bir yönü eksik kalarak gelişmez.¹¹

İnsan, hayatta mutlu olmak istiyorsa önce kendini sevmesi gerekir. Sadece kendisiyle barışık kişi diğer insanları sevebilir. Kendini sevebilmesi de özgüveniyle ilişkilidir. Yani özgüveni yüksek olan kendisiyle barışık haldedir fakat özgüveni düşük olan ise kendine karşı olumsuz düşünceler geliştirmesine sebebiyet verir.¹² Özgüveni yüksek olan kişiler, diğer insanları kıskanmadan onların mutlu olması için çabalar, özgüveni düşük olanlar ise mutsuzluğu kabullendiğinden kendi mutluluğu için çalışmaz ve başkalarını kıskanır.¹³ Bu bağlamda özgüven bireyin kişiliğini yapılandırır, psikolojik

⁸ Serpil Yılmaz Sarkın, *Çocuğa Yönelik Aile İçi Şiddetin İlköğretim 6. 7. ve 8. Sınıf Düzeyindeki Öğrencilerin İletişim Becerileri ve Özgüven Düzeylerine Etkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 66.

⁹ Ahmet Akın, “Öz-Güven Ölçeği'nin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özellikleri”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 7/2 (15 Mart 2016), 167-174.

¹⁰ İnik, *Çocukluk Çağı Travmatik Yaşantılar*, 13-14.

¹¹ Yılmaz Sarkın, *Çocuğa Yönelik Aile İçi Şiddet*, 71.

¹² Yılmaz Sarkın, *Çocuğa Yönelik Aile İçi Şiddet*, 69.

¹³ Yılmaz Sarkın, *Çocuğa Yönelik Aile İçi Şiddet*, 70.

anlamda var olabilmesinin temelini oluşturur ve hayata verdiği değer ve anlamı belirler.¹⁴ Özgüveni güçlü kişiler aynı zamanda insanların kendileri hakkında ne hissettiğini gerçekçi şekilde algılar ve yaptığı hataları fark edip düzeltme çabasına girerler. Eğer ki bir kişide aşırı korumacılık varsa bunun altında özgüven eksikliği yatar.¹⁵

Özgüveni yüksek olan insanlar çevresiyle ilişkilerinde rahat olur, sorumluluk almanın bilincindedir, her konuda kendine güvenir ve başarmak ister, yeniliklere açık davranan, atılcı bir kişilik özelliğine sahip olup kendilerini saygı görülmeye, kabul edilmeye değer görerek önemli olduklarını düşünürler.¹⁶ Aynı zamanda özgüveni olan kişi karşılaştığı zorluklardan yılmaz. Yani özgüven kişiye hayattaki sorunlarla baş etme gücü ve cesareti vererek zorluklara dayanmayı sağlar. Bireye herhangi bir işi başardığında gurur duymayı, başarılarına ilham olmayı, her konuda güç vererek enerjisini artırmayı ve daha fazla çaba göstermesini sağlar.¹⁷

Özgüveni yüksek olan bireyler hayatta her daim pozitif bakış açısında olur ve böylece karşılaşılan zorlukları kolayca halledebilir. Aynı zamanda çevresiyle olan sosyal ilişkisi de olumlu düzeydedir, sosyal ortama girdiklerinde rahat bir şekilde kendilerini ifade ederler. Özgüveni düşük olan kişiler ise yüksek olanların aksine olumsuz düşünceler içerisindedirler ve bu yüzden olumsuz durumlarla karşı karşıya kalırlar sonucunda da psikolojik problemler ortaya çıkar. Aynı zamanda kendilerini değersiz ve olaylar karşısında çaresiz hissederler, kendilerini başarısız sayıp yaptıkları her şeyi değersiz görürler. Kısacası özgüvensiz insanlar kaygı ve stres içerisindedirler.¹⁸

Buraya kadar anlaşıldığı üzere özgüven, bireyin eğitsel, sosyal, duygusal ve mesleki vb. gelişimlerine etki eder. Özgüvenin oluşumunda önemli bir nokta var ki o da bireyde küçük yaşta oluşmasıdır. Nitekim küçük yaşlarda oluşur ve

¹⁴ Edağül Dursun, *Çocukluk Çağında Aile İçerisinde Şiddete Maruz Kalmış Bireylerde Özgüven ve Öfke Kontrol Durumlarının İncelenmesi* (İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 10.

¹⁵ Tarhan, *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zekâ*, 84.

¹⁶ Yılmaz Sarkın, *Çocuğa Yönelik Aile İçi Şiddet*, 68.

¹⁷ Bilgin, *Çözüm Odaklı Kısa Süreli Grupla Psikolojik Danışmanın Ergenlerin Özgüven Düzeyine Etkisi*, 24.

¹⁸ İnik, *Çocukluk Çağı Travmatik Yaşantılar*, 17.

gelişirse hayat boyunca insan kendini her konuda rahatlıkla ifade edebilir, kendisiyle ilgili olumlu düşüncelere sahip olarak sosyal ve yaratıcı bir kişi olabilir.¹⁹ Küçüklükten itibaren özgüven duygusu sağlıklı gelişen çocuklar, büyüdüklerinde de kendilerine güvenir, karşılaştığı zorluklarla baş edebilecek yetenekte ve inancında olurlar. Aynı zamanda dış dünyaya güvenirler ve insanlar tarafından terk edilme, aldatılma gibi duygulardan uzak olarak kendilerini güvenilir bulurlar.²⁰ Küçüklükten itibaren özgüven duygusu sağlıklı gelişmeyen çocuklar ise büyüdüklerinde hayata küsmüş ve kendi içine kapanmış bir şekilde karışımıza çıkarlar.²¹

Buraya kadar anlaşıldığı üzere özgüvenin bireyin hayatında önemli bir etkisi vardır. Bir diğer önemli konu ise özgüvenin oluşması ve gelişmesinde ailenin etkisidir. Bebek dünyaya geldiğinde ilk ailesiyle tanışır, hayatta yaşamayı mümkün kılacak yürüme, konuşma, yemek yeme gibi faaliyetleri ailesinden öğrenir. Bunların yanında sevgi, merhamet, hoşgörü, özgüven gibi duygularla da ilk ailesinde karşılaşır ve öğrenir. Biz de çalışmamızda insanın hayatında etkili olan özgüven duygusunun gelişiminde ailenin önemini seçtik. Şimdiye kadar özgüvenin tanımı ve öneminden bahsettik. Şimdi ise anne babanın çocuktaki özgüven gelişimine olan etkisi üzerinde duracağız.

2. Çocuklarda Özgüven Gelişiminde Anne Babanın Etkisi

Çocuğun çevresindeki en önemli kişiler anne babadır. Bir çocuğun ailesiyle arasındaki bağ, daha anne rahmine düşünce başlar. Henüz dünyaya gelmeden annesini hisseder, ebeveynlerinin seslerini duyar. Bu bağlamda bebek anne rahmindeyken anne ve babanın ona olan etkisi başlar. Anne babalar genellikle bir evlatları olacağına sevinse de bazı ebeveynler bebeğin doğmasını istemeyebilir. Burada özellikle de annenin bebeğe karşı tepkisi önem arz eder. Yani anne kızgınlık, fiziksel ve ruhsal yorgunluk, umutsuzluk gibi duygularla dolu olabilir. Nitekim annenin bu öfke, huzursuzluk, korku gibi duyguları kan ve hormonlar vasıtasıyla bebeğe sirayet eder ve böylece annenin duyguları ve tepkileri henüz dünyaya gelmeden anne

¹⁹ Bilgin, *Çözüm Odaklı Kısa Süreli Grupla Psikolojik Danışmanın Ergenlerin Özgüven Düzeyine Etkisi*, 25.

²⁰ Günap - Kabadayı, "Anne-Baba Tutumları", 2764.

²¹ İnik, *Çocukluk Çağı Travmatik Yaşantılar*, 68.

karnındayken bebeği etkilemeye başlar.²² Çocuklar doğarken de annenin çocuğa etkisi vardır. Örneğin bebek doğduğunda anneye ten tene temas etmesine özen gösterilir. Böylece bilmediği bir dünyaya gelen bebek kendini güvende hisseder.

Özgüven herhangi bir şeyi ben bunu yapabilirim duygusudur. Bireyde ilk çocukluk döneminde (0-6 yaş) özgüvenin temelleri atılır, orta çocukluk (6-12 yaş) ve ergenlik dönemlerinde (12-18 yaş) gelişimi hız kazanır.²³ Anne ve baba ilk çocukluk döneminde çocuğun çevresindeki en yakın kişilerdir. Bu dönem model olarak öğrenme yönteminin en fazla kullanıldığı dönemdir. Çocuklar yeme, içme, yürüme, duygu gibi pek çok davranış ve tutumlarında ailesini model alır. Çocuğun anne babadan model olarak öğrendiği duygular arasında özgüven de vardır. Bu bağlamda çocuktaki özgüvenin oluşumu, gelişimi ve artırılması öncelikle ailesinin elindedir. Burada en önemli noktalardan biri de anne ve babanın özgüvenli olmasıdır. Eğer onlar özgüvenli olur, kendilerine güvenir, görünüşleri ve davranışlarında olumlu bir tutum benimser yani kendilerini olduğu gibi kabul ederlerse çocukları da özgüvenli olup onlar gibi davranmayı öğreneceklerdir.²⁴

Bebeklerde ilk yıl, Erik Erikson'un (ö. 1994) 8 evre olarak ayırdığı Psiko-sosyal Gelişim Kuramına göre "Temel güvene karşı güvensizlik" şeklinde adlandırılan birinci evrede geçmektedir.²⁵ Çocuk ile duygusal bağ kurmak bu evrede çocuğun hem fiziksel hem duygusal ihtiyaçlarının giderilmesinde önemli bir etmendir. Bebekler yeni doğduğu dönemlerde, zamanında ihtiyaçlarının giderilmesini sevgi göstergesi olarak algırlar. Bu aileden gördüğü sevgi ve ilgi bebekte güven duygusunun oluşmasında etkilidir.²⁶

²² Halil Sağat, *Bireylerin Anne Baba Tutumlarının Özgüven ve Sosyal Fobiye Olan İlişkisinin İncelenmesi* (İstanbul: İstanbul Bilim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 33.

²³ Bilgin, *Çözüm Odaklı Kısa Süreli Grupla Psikolojik Danışmanın Ergenlerin Özgüven Düzeyine Etkisi*, 26.

²⁴ Bilgin, *Çözüm Odaklı Kısa Süreli Grupla Psikolojik Danışmanın Ergenlerin Özgüven Düzeyine Etkisi*, 26-27.

²⁵ Duygu Doğdu, *6. , 7. ve 8. Sınıf Çocuklarının Özgüven Düzeyleri İle Anne-Baba Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 15.

²⁶ Doğdu, *6. , 7. ve 8. Sınıf Çocuklarının Özgüven Düzeyleri*, 15.

Çocuklarda kendine ait farkındalık düzeyi 3 yaşına kadar yeterince gelişmez. Bu yüzden kendileriyle ilgili algılarında, ailesinin ve çevresindeki kişilerin tutumları ön plandadır.²⁷ Çocuklar ihtiyaçları yeterince karşılandığında kendi benliklerini değerli bir varlık olarak algılar, çevresini değer veren ve güvenilir bir çevre olarak görürler. Bunun sonucunda da güven duygusunun temelleri atılır. Bilindiği üzere çocuklar konuşmaya başladığında özellikle 2 yaşından itibaren çevre üzerinde denetim gücü kazanmak ve çevresini keşfetmek amacıyla her şeye karşı sorgulama ve öğrenme eğilimi halinde olurlar. Çocukların bu sordukları sorular karşısında çevresinden alacağı tepkiler özgüven gelişimi için önemli etkenlerden biridir.²⁸ Bağımlı bir kişiliğe sahip olan bireylere bakıldığında güven duygusunun bebeklik döneminde gelişmemiş olması ortak olarak rastlanan bir faktör olarak görülmektedir. Çocuklarda çevresinden ve özellikle de ailesinden ilgi ve sevgiyi yeterli düzeyde görmeyince yetersizlik hissi oluşmaya başlar ve bu ise özgüven gelişimi üzerinde olumsuz etki eder. Kısacası aileden devamlı bir şekilde yansıtılan sevgi ve ilgi çocukların kendilerini güvende hissetmesini sağlar.²⁹

Küçük yaştaki çocuklar üzerinde yapılan araştırmalara bakıldığında çocuklardaki özgüveni, hayatın ilk 3 veya 4 yılında anne babaların çocuk yetiştirme şeklinin bu ilk yıllarda belirlediğini gösterir.³⁰ Çocukta özgüvenin oluşabilmesi için öncelikle anne babanın kendilerine, sonra birbirlerine daha sonra ise çocuklarına güvenmeleri gerekir. Anne ve babadan veya sadece birinden baskı gören, korkan çocuklar, başkalarının etkisinde kolay kalabilen, çekingen, aşırı hassas ve özgüveni düşük bir kişilik yapısına sahip olabilir.³¹

Her anne babanın çocuğuna karşı davranışları aynı değildir. Kimi aileler aşırı koruyucu ya da ilgisiz, kimisi ise baskıcı ya da demokratik bir tutum sergiler. Çocukların kişilik ve özgüven gelişimini etkileyen en önemli faktörlerden birisi de bu anne baba tutumlarıdır. Nitekim bu tutumlar, çocukların özgüvenlerini farklı şekillerde etkiler ve sonraki yıllarda nasıl yetişkin

²⁷ Sağat, *Bireylerin Anne Baba Tutumlarının Özgüven ve Sosyal Fobiye Olan İlişkisinin İncelenmesi*, 22.

²⁸ Sağat, *Bireylerin Anne Baba Tutumlarının Özgüven ve Sosyal Fobiye Olan İlişkisinin İncelenmesi*, 22.

²⁹ Doğdu, 6. , 7. ve 8. Sınıf Çocuklarının Özgüven Düzeyleri, 15.

³⁰ Bilgin, *Çözüm Odaklı Kısa Süreli Grupla Psikolojik Danışmanın Ergenlerin Özgüven Düzeyine Etkisi*, 32.

³¹ Bilgin, *Çözüm Odaklı Kısa Süreli Grupla Psikolojik Danışmanın Ergenlerin Özgüven Düzeyine Etkisi*, 32.

bir birey olacağını belirler. Şimdi kısaca anne baba tutumları üzerinde duracağız.

Baskıcı ve Otoriter Tutum:³² Adından anlaşıldığı üzere bu tutumda anne baba katı bir disiplin uygulamakta ve koydukları kurallara çocukların uymalarını beklemektedirler. Sürekli baskı altında olan çocuklar da sessiz, uslu, dikkatli gibi ailesi tarafından uygun olan davranış olarak görülen davranışları sergilemektedirler. Bunun sonucunda ise çekingen, başkalarının etkisi altında kolay kalan, aşırı hassas gibi davranışlar ortaya çıkmaktadır. Eğer anne baba sürekli suçlayıcı, cezalandırıcı ve müdahaleci bir şekilde davranıyorsa çocuklar da kolay ve sıklıkla ağlama görülmektedir. Böyle bir ailede yetişen çocuklar içlerinden geldiği gibi davranmadığından dışsal denetimli bir kişilik oluştururlar ve genellikle burada çocuğun özgüveni ortadan kalkmakta ve kişiliği göz ardı edilmektedir.³³

Gevşek Tutum: Gevşek tutum, ihmalkar ve aşırı hoşgörülü tutum olarak ikiye ayrılmaktadır. İhmalkar tutumda ebeveynler kendi ihtiyaçlarını çocuklardan daha çok önemsemektedir. Bu yüzden çocuklar değersiz ve önemsiz olduklarını düşünürler. Anne babalarına varlıklarını gösterebilmek için saldırgan tavırlar ortaya koymaktadırlar.³⁴ Aşırı hoşgörülü tutumda çocukların istek ve ihtiyaçlarını anne babalar hiçbir sınır koymadan hızlı ve çabuk karşılamaktadırlar. Nitekim çocuklar da beklentilerinin anında ve diledikleri gibi karşılanacağını bilincinde hareket ederler. Anne baba gerektiğinde çocuklarının isteklerini yerine getirirken kendilerinden ödün vermektedirler. Böyle bir ortamda yetişen çocukta ise özdenetim gelişmemekte, kendini sosyal açıdan geliştirebileceği bir mekandan uzak kalmakta ve kendini doğru ve uygun bir biçimde ifade edemediğinden beklentilerini kendi başına karşılayamamaktadır. Bu bağlamda aileye bağımlı, sosyal hayata adapte olamamış ve çoğunlukla özgüveni gelişmemiş bir birey olmaktadır.³⁵

Dengesiz ve Kararsız Tutum: Bu tutumda ebeveynler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Anne baba çocuk konusunda onların yanında birbirleri üzerinde eleştirilerde bulunmakta, birinin olumsuz baktığına diğeri

³² Doğdu, 6. , 7. ve 8. Sınıf Çocuklarının Özgüven Düzeyleri, 26.

³³ Doğdu, 6. , 7. ve 8. Sınıf Çocuklarının Özgüven Düzeyleri, 26.

³⁴ Doğdu, 6. , 7. ve 8. Sınıf Çocuklarının Özgüven Düzeyleri, 26.

³⁵ Doğdu, 6. , 7. ve 8. Sınıf Çocuklarının Özgüven Düzeyleri, 26-27.

olumlu bakabilmektedir. Ebeveynlerin birbirinden farklı örneğin birinin otoriter diğersinin demokratik tutumu benimsemesi çocuk eğitiminde tutarsızlığa sebebiyet vermektedir. Buna bağlı olarak çocukta suç işlemeye eğilim ve saldırganlık görülmektedir.³⁶ Dengesiz ve kararsız tutuma örnek vermek gerekirse, sözünü dinletebilmek için anne çocuğuna önce yumuşak davranarak konuşmakta, sonra sesini yükseltmekte, en son çocuk söz dinlemediğinde anne onu dövmektedir. Hatta anne bu davranışın ardından çocuğun önünde diz çöküp özür dilemektedir. Böylece çocuklarda iç çatışmalar ve huzursuzluklar görülmektedir. Nitekim çocuklar nerede nasıl bir davranışta bulunmaları gerektiğini hangi davranışın uygun hangisinin uygun olmadığını bilmeleri mümkün değildir.³⁷

İlgisiz ve Kayıtsız Tutum: İsminden de anlaşılacağı üzere bu tutumda anne babalar çocuklarıyla sınırlı olarak etkileşime geçmekte ve onların düşüncelerini neredeyse hiç önemsememektedirler. Böyle bir ortamda büyüyen çocuklarda genellikle ergenlik dönemine gelindiğinde tepkisel tavırlar, alkol, madde bağımlılığı, suç işleme gibi durumlar görülmektedir.³⁸

Demokratik Tutum: Bu tutumda anne baba ve çocuk ilişkisi empati ve koşulsuz sevgiye dayanmaktadır. Problemlerin çözümünde etkili iletişim çözüm yöntemi olarak kullanılmaktadır. Ebeveynler çocukların da görüşlerini önemsemektedirler. Aynı zamanda çocuklarına karşı sevgilerini bir disiplin aracı olarak kullanmayıp çocuklarını koşulsuz sevme tutumunun kendilerinin temel görevlerinden biri olduğunun farkında davranmaktadırlar. Neticede çocukta temel güven duygusu oluşmakta, kendi fikirlerini rahatlıkla ifade edebilmekte, girişken, saygılı ve yaratıcı fikirler üreten bir birey olmaktadır.³⁹

Yukarıda bahsettiğimiz anne baba tutumlarının oluşmasında ailenin sosyo-ekonomik, eğitim, çalışma durumu ve çocuğun cinsiyeti gibi faktörler etki etmektedir.⁴⁰ Sonuç olarak bakıldığında baskıcı-otoriter, ilgisiz-kayıtsız, koruyucu anne-baba tutumuyla çocukların özgüven duygularının gelişimi olumsuz yönde etkilenirken demokratik anne-baba tutumunda olumlu yönde

³⁶ Doğdu, 6. , 7. ve 8. Sınıf Çocuklarının Özgüven Düzeyleri, 27.

³⁷ Doğdu, 6. , 7. ve 8. Sınıf Çocuklarının Özgüven Düzeyleri, 27-28.

³⁸ Doğdu, 6. , 7. ve 8. Sınıf Çocuklarının Özgüven Düzeyleri, 28.

³⁹ Doğdu, 6. , 7. ve 8. Sınıf Çocuklarının Özgüven Düzeyleri, 28.

⁴⁰ Bkz. Doğdu, 6. , 7. ve 8. Sınıf Çocuklarının Özgüven Düzeyleri, 28-30.

etkilenmiştir.⁴¹ Anne baba tutumlarını bahsederken anlaşıldığı üzere aileye çocukları özgüvenli kılmak için bazı görevler düşmektedir. Bu görevlerden bazıları şu şekilde sayabiliriz; şartsız sevgi göstermek, çocuğun duygularını ciddiye almak, çocuğun varlığını kabul etmek, çocukla baş başa vakit geçirmek, çocuğun bazı şeyleri kendi başına yapmasına izin vermek, çocuğun özel eşyalarına saygı göstermek, çocuğun düşüncelerine saygı duymak, çocuğun yeteneklerini kabul etmek, çocuğun tercihlerine saygı göstermek, çocuklara fiziksel görüntünün önemli olmadığını öğretmek, çocuk içine kapanıksa yardım etmek, sevgiyi fiziksel olarak ifade etmek, çocukla göz seviyesinde konuşmak, çelişkili mesajlar vermekten sakınmak, duygularını çocukla paylaşmak, her çocuğun tek olduğu üzerinde odaklanmak.⁴²

Çocuklar küçük olsalar da onlar da bir bireydir. Onların da düşünceleri ve duyguları vardır ve ailenin bu duygu ve düşünceleri dikkate alması gerekmektedir. Örneğin okula giderken ilk günlerde çocuklarda stres ve kaygı bozukluğu olabilmektedir. Çocuk okula giderken karnının ağrıdığını söylediğinde anne baba dikkate almayı ya da “okula gitmemek için hastalanıyorsun, hasta da olsan o okula gidilecek, ağlasan da faydası yok bahane olamaz” gibi cümleler kullanıldığında aslında çocukta daha fazla kaygıya neden olmaktadır. Bunun yerine çocuğu anlayıp “biliyor musun ben de senin gibi okula giderken kaygı ve stres yaşardım hatta benim de senin gibi karnım ağrırdı” gibi cümlelerle yaklaşılsa çocuğun kendini daha güvende hissetmesine yardımcı olacaktır. Hatta sadece kendinde bu duyguların oluşmadığını anlayıp bu durumun normal olduğunu düşünerek okula gidecektir.

Anne babaların çocuklarına olan davranışları çocuk büyüyüp yetişkin bir birey olduğunda da devam ediyorsa çocukta özgüven problemi aynı şekilde devam etmektedir. Örneğin ebeveynler çocuklarını sürekli azarlıyor, eleştiriyorsa ve bu durum büyüdüğünde devam etse çocuk yetişkin olduğunda özgüveninde sorun yaşamaktadır. Nitekim öğretmen olmuş bir birey ailesi tarafından hâlâ daha dışarda azarlandığında kendini “ailem beni öğretmen yerine koymuyor ki daha doğrusu bir birey yerine koymuyor ben onların gözünde değerli değilim ki başkalarının gözünde değerli olayım beni sevsinler, öğretmen yerine koysunlar” gibi düşüncelerle beslemektedir. Bu yüzden ebeveynler

⁴¹ Günap - Kabadayı, “Anne-Baba Tutumları”, 2771.

⁴² Yılmaz Sarkın, *Çocuğa Yönelik Aile İçi Şiddet*, 73-74.

çocuklarına davranırken dikkatli olmalıdır. Çocuklarına başkalarının nasıl davranmalarını istiyorlarsa kendileri de öyle davranmalılardır. Çünkü az önce verdiğimiz örnekteki gibi önce anne baba öğretmen yerine koyacak ki başkaları da koysun.

Anne babanın çocuklarına olan davranışlarının dışında ebeveynlerin birbirine olan davranışları da özgüven üzerinde etkili olabilmektedir. Örneğin anne baba çocuklarına her türlü ilgiyi yeteri kadar gösterse fakat kendi aralarında tartışma, şiddet gibi durumlar ortaya çıksa ve o çocuk yetişkin olduğunda etrafında sağlıklı olmayan evli çiftler görse kendini evlilik konusunda özgüvensiz görerek evlilikten korkacak ve geri duracaktır.

Bireyde özgüvenin gelişmesinde ailenin yanı sıra sosyal çevre, okul vb. unsurların da etkisi vardır. Şimdiye kadar çocuklardaki özgüvenin gelişmesinde en fazla etki eden ailenin öneminden bahsettik. Bir sonraki başlıkta aile dışındaki faktörler üzerinde duracağız.

3. Çocuklarda Özgüven Gelişiminde Diğer Faktörler

Bireyde özgüven, küçük yaşlardan itibaren yavaş yavaş gelişmekte ve gelişmeye hayat boyu devam etmektedir. Çocuk doğduğunda ailenin etkisiyle gelişen özgüven, büyüyüp sosyal çevreye katıldığında başka kaynaklardan da beslenmektedir. İnsanın aile dışında özgüvenini etkileyen en önemli faktörlerden biri okul ve orada gösterdiği akademik başarıdır. Nitekim başarı, insanların kişisel ihtiyaçlarını karşılamak için elde ettiği ve ruhsal dengesini korumak için zorunluluk duyulan bir gereksinimdir.⁴³ Bilindiği üzere başarısızlık duygusu bazı bireylerde psikolojik rahatsızlıkların ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Çünkü onlar, başarısızlık yaşadıklarında insanların onu sevmeyeceğini düşünmektedirler. Bu bağlamda hayattan alınan doyum etkilenmekte ve özgüven eksikliği ortaya çıkmaktadır.⁴⁴

Her insan bir şeyleri yapabileceğine yani başarabileceğine inanmak istemektedir. Başardıkça da kendine olan güveni artmaktadır. Bu bağlamda okul hayatında başarılı olan çocukta buna paralel olarak özgüven düzeyi de

⁴³ İnik, *Çocukluk Çağı Travmatik Yaşantılar*, 16.

⁴⁴ İnik, *Çocukluk Çağı Travmatik Yaşantılar*, 16.

artmaktadır.⁴⁵ Aynı zamanda akademik olarak başarılı olan çocuklar, iyi çalışma alışkanlıkları göstermekte ve okula ilgi duymaktadırlar. Okulda öğretmenler ve arkadaş grubu da çocukların özgüvenlerini etkilemektedir. Örneğin yaratıcı öğretmenler, özgüveni düşük olan öğrencilere başarabilecekleri hedefler belirleyip bu hedeflere dönük etkinlikler düzenleyerek özgüven gelişiminde destek olmaktadır.⁴⁶ Öğretmenlerin oluşturduğu öz yeterlilik ve özgüven duygusu öğrencinin motive olmasında etki etmektedir. Güdülenmiş olan öğrenci başarıya yönelmekte ve başarıma duygusunun verdiği motivasyon öğrencide özgüveni sağlamaktadır.⁴⁷

Özgüveni etkileyen bir diğer husus arkadaşlıktır. İnsan doğası gereği tek başına yaşayamaz. Başkalarıyla iletişime, sosyalleşmeye ihtiyaç duymaktadır. Beklik döneminden itibaren arkadaşlık ilişkisi kurulmaktadır. 3-5 yaş civarında çocuklar, birbirlerinin isimlerini dahi bilmeden oyunlar oynayıp oynamaya başlamaktadırlar. Bu arkadaşlık ilişkileri çocukları daha sosyal yapmakta ve sosyal hayat için gerekli uyum ve iş birliğini öğretmektedir. Nitekim çocuklar, karşılıklı olarak saygıyı ve paylaşmayı arkadaşlık ilişkilerinde bulmaktadır. Aynı zamanda yönetme, yönetilme, sorumluluk alma, gruba katılma gibi yetenekleri daha çok arkadaş arasında kazanmaktadır. Bu bağlamda arkadaş ortamından uzakta büyüyen, arkadaşlık ilişkilerini yeterince yaşayamayan çocuklar büyümüş olsalar da özgüveni yeterli, olgun bir birey olmamaktadırlar.⁴⁸

Özgüven duygusunu etkileyen bir diğer faktör dış görünümdür. Her ne kadar fiziksel görünüm özgüven üzerinde doğrudan bir etki etmese de çevredeki insanların birey üzerindeki algılamalarını, davranış biçimlerini ve ilişki düzeyini etkilediğinden dolayı dolaylı olarak özgüveni etkilemektedir.⁴⁹ Bireyler fiziksel görünümünün güzel olmasına dikkat etmektedirler. Nitekim bireyin dışarıya yansıttığı güzel görünüm, insanlar üzerinde olumlu etki bırakmaktadır. Bu durum ise bireyin kendisine daha fazla güvenmesine neden

⁴⁵ Bilgin, *Çözüm Odaklı Kısa Süreli Grupla Psikolojik Danışmanın Ergenlerin Özgüven Düzeyine Etkisi*, 33.

⁴⁶ Bilgin, *Çözüm Odaklı Kısa Süreli Grupla Psikolojik Danışmanın Ergenlerin Özgüven Düzeyine Etkisi*, 34.

⁴⁷ Bilgin, *Çözüm Odaklı Kısa Süreli Grupla Psikolojik Danışmanın Ergenlerin Özgüven Düzeyine Etkisi*, 34.

⁴⁸ Sağat, *Bireylerin Anne Baba Tutumlarının Özgüven ve Sosyal Fobiye Olan İlişkisinin İncelenmesi*, 27.

⁴⁹ İnik, *Çocukluk Çağı Travmatik Yaşantılar*, 16.

olmaktadır.⁵⁰ Fiziksel görünüm özellikle de ergenlik çağındaki çocuklar için daha fazla önem arz etmektedir. Fiziksel olarak kendisini çekici bulmayan bireyler, düşük özgüvene sahip olmaktadırlar.⁵¹

Her insanın kendine özgü kilosu ve boyu vardır. Bazıları bu ölçümde standartların üzerinde veya altında olmaktadır. İnsanlar üzerinde fiziksel görünüme dair yapılan olumsuz eleştiriler ve alay edilme bireyde stres ve kaygı yaratmaktadır. Özellikle de ergenlik çağındaki bireyler daha fazla etkilenmektedir. Dış görünümünü yeterli gören ve seven kişiler yeterli benlik duygusuna sahip olmakta ve kendilerine güvenmektedirler. Fakat dış görünümünü yetersiz gören ve sevmeyen kişiler yeterli benlik duygusuna sahip olamamakta ve kendilerine güvenememektedirler.⁵² Bilindiği üzere ergenlik dönemine gelindiğinde vücutta bazı değişiklikler meydana gelmektedir. Beden hızlı bir gelişim ve değişim süreci yaşamaktadır. Birey bu dönemde bedeniyle ilgili bazı psikolojik sorunlar yaşayabilmektedir. Ergenlik dönemindeki kişi, çocukluk yıllarından bedenine dair olumsuz duygular besleyerek gelmişse dış görünümünü yetersiz görme, sevmeme, kabul edememe gibi problemler bu çağda kendini iyice belli etmekte ve özgüvene olumsuz etkide bulunmaktadır.⁵³

Özgüvene etki eden unsurlar arasında bireyin kendine olan bakış açısıyla başkalarının ondan beklentilerinin farklı olması da yer almaktadır. Nitekim insanlar herhangi bir şeyi başardığında olumlu duygu ve düşünceler içerisinde olmaktadır. Fakat bazen ebeveyn, öğretmen veya çevredeki diğer insanlar o iş hakkında olumsuz şeyler söyleyebilmektedir. Bu durum bireyin yanıldığını düşünmesine ve kendisiyle ilgili olumsuz düşünceler beslemesine sebep olmaktadır. Birey başta kendisiyle ilgili olumlu düşünürken çevresinden gelen beklentilere karşılık veremediğinin farkında olması özgüveninin azalmasına neden olmaktadır.⁵⁴

⁵⁰ Bilgin, *Çözüm Odaklı Kısa Süreli Grupla Psikolojik Danışmanın Ergenlerin Özgüven Düzeyine Etkisi*, 35.

⁵¹ Bilgin, *Çözüm Odaklı Kısa Süreli Grupla Psikolojik Danışmanın Ergenlerin Özgüven Düzeyine Etkisi*, 36.

⁵² Bilgin, *Çözüm Odaklı Kısa Süreli Grupla Psikolojik Danışmanın Ergenlerin Özgüven Düzeyine Etkisi*, 36.

⁵³ Bilgin, *Çözüm Odaklı Kısa Süreli Grupla Psikolojik Danışmanın Ergenlerin Özgüven Düzeyine Etkisi*, 36.

⁵⁴ Bilgin, *Çözüm Odaklı Kısa Süreli Grupla Psikolojik Danışmanın Ergenlerin Özgüven Düzeyine Etkisi*, 37.

Özgüvene etki eden unsurlar arasında ölüm de yer almaktadır. Ölüm, herkesin hayatında özellikle de çocuklarda bir travma oluşturmaktadır. Çünkü çocuklar ölümün anlamını bilmemekte ve ebeveynlerinin ölümünü görmesi onlarda bize kim bakacak düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Bu durum ise özgüveni etkilemektedir.⁵⁵ Ölüm dışında ebeveynlerin boşanma durumu da çocukları güvensizliğe ve çaresizliğe itmektir. Özgüveni etkileyen bir diğer husus engelli birey olmaktır. Nitekim onlar, kendilerine olan acıma içerikli bakışlardan dolayı kendilerini yetersiz hissetmekte ve bunun sonucu olarak özgüven problemi yaşamaktadırlar.⁵⁶

4. Değerlendirme

Özgüven insanın hayatını etkileyen ve herhangi bir şeyi ben yapabilirim duygusudur. Nitekim insanlar yaşamının bir gereği olarak her daim bir şeyler yapma halindedir. En basitinden bir bayan için yemek yapmak dahi olsa hep uğraş içindedir. İşte özgüven burada hayatın her alanındadır. Birey yemek yaptığında güzel olmamışsa ve etrafından sert bir şekilde eleştiriliyorsa tekrar yemek yaparken “yine güzel olmazsa” duyguları içinde yapacaktır hatta belki de yapmak istemeyecektir. Fakat güzel bir ifadeyle yemeğin olmadığı belirtilse “bir dahakine daha iyisini yapacağına inanıyorum” denilse o kişi özgüven içerisinde yapmaya koyulacaktır. Bu bağlamda insanların bir şeyler yaparken desteklenmesi o kişide özgüveni besleyecektir.

Çocuk doğduğu andan itibaren ailesiyle vakit geçirmeye başlar. Her ailenin çocuklarına olan tutumu ise farklıdır. Kimileri çocuğun duygu ve düşüncelerini dikkate alarak demokratik bir tutum sergilerken kimileri ya baskıcı dediğim dedik ya da çocuğunu önemsemeyen ihmalkar bir tutum sergileyebiliyor. Çalışmamızda gördük ki demokratik tutumu benimseyen ailelerin çocukları genellikle özgüven sahibi olurken diğerleri özgüvenden yoksun olmaktadır. Bu bağlamda ailenin özgüven oluşumunda etkisi büyüktür. Çocuk okula başladığında ise okul, arkadaşlar, sosyal çevre gibi faktörlerden etkilenecek özgüvenini geliştirmeye devam etmektedir. Bu yüzden çocuğun arkadaş ortamının iyi seçilmesi gerekmektedir.

⁵⁵ Sağat, *Bireylerin Anne Baba Tutumlarının Özgüven ve Sosyal Fobiye Olan İlişkisinin İncelenmesi*, 27.

⁵⁶ Sağat, *Bireylerin Anne Baba Tutumlarının Özgüven ve Sosyal Fobiye Olan İlişkisinin İncelenmesi*, 28.

Kaynakça

- Akın, Ahmet. “Öz-Güven Ölçeği’nin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özellikleri”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 7/2 (15 Mart 2016).
- Bilgin, Okan. *Çözüm Odaklı Kısa Süreli Grupla Psikolojik Danışmanın Ergenlerin Özgüven Düzeyine Etkisi*. Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Doğdu, Duygu. *6. , 7. ve 8. Sınıf Çocuklarının Özgüven Düzeyleri İle Anne-Baba Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Dursun, Edağül. *Çocukluk Çağında Aile İçerisinde Şiddete Maruz Kalmış Bireylerde Özgüven ve Öfke Kontrol Durumlarının İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Günap, Ayşe - Kabadayı, Abdülkadir. “Anne-Baba Tutumlarının Okulöncesi Eğitim Çağındaki Çocukların Özgüven Duygusunun Gelişimine Etkisi”. *International Journal of Human Sciences* 14/3 (2017).
- İnik, Arzu. *Çocukluk Çağı Travmatik Yaşantıların, Yetişkinlik Dönemi Özgüven ve Yaşam Doyumu İle İlişkisinin İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Sağat, Halil. *Bireylerin Anne Baba Tutumlarının Özgüven ve Sosyal Fobiye Olan İlişkisinin İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Bilim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Tarhan, Nevzat. *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zekâ*. İstanbul: Timaş Yayınları, 22. Basım, 2018.
- Yılmaz Sarkın, Serpil. *Çocuğa Yönelik Aile İçi Şiddetin İlköğretim 6. 7. ve 8. Sınıf Düzeyindeki Öğrencilerin İletişim Becerileri ve Özgüven Düzeylerine Etkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- “Güven Sözleri”. Erişim 21 Eylül 2024. <https://www.twitsozler.com/guzelsozler/g%C3%BCven-s%C3%B6zleri-710>

İLK ÇOCUKLUK DÖNEMİ (2-6 YAŞ) İNANÇ GELİŞİMİ

Şule TURAN*

Giriş

Tarih boyunca insan neredeyse her dönem din ile irtibat halinde olmuştur. Ancak insanın doğuştan inanmaya kabiliyetli bir şekilde donatılıp donatılmadığı konusu ise öteden beri itilafli bir konudur. Oysaki kutsal metinler insanın doğuştan inanmaya elverişli yaratıldığını ve uygun koşullar sağlanırsa inanç eğiliminin ortaya çıkacağını göstermektedirler.

Bu bağlamda erken Çocukluk bireyin ilerleyen dini yaşantısının özünü oluşturması ve karakterinin genel manada şekillendiği dönem olması itibarıyla oldukça önemlidir(J. Westerhoff, 1976). Bireyin gençlik ve yetişkinlik dönemindeki dini inanç, duygu, tutum ve davranışlarının temeli de büyük ölçüde bu dönemde atılmaktadır. Hatta bazı araştırmalar, bireyin gelişiminin %90'ının, çocukluğun ilk altı yılında gerçekleştiğini göstermektedir (Köylü, 2004, s. 137). Bu nedenle erken çocuklukta çocuğun bedensel, zihinsel ve ruhsal gelişimi ne kadar sağlıklı olursa dinsel gelişiminin de o oranda olumlu etkileneceği iddia edilmektedir. Dini kavramların oluşum sürecinde çocuk, inanç alanına özgü kavramları zihninde oluşturmak için uyum, özdeşleşme ve içselleştirme süreçlerinden geçer. Bu süreçler sayesinde, bu davranışları kendi zihin süreçlerine uyarlayarak kendine özgü yeni bir dini davranış geliştirir (Kayıklık, 2014). Bu

*1 Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, sturan@cu.edu.tr.

nedenle dini kavramların zihinsel ve duygusal açıdan sağlıklı bir şekilde kazandırılması, çocuğun ilerleyen yaşantısında daha dengeli ve sağlıklı bir inanç geliştirmesine olumlu katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Dini gelişim alanında yapılan ilk çalışmalar genellikle bilişsel, sosyal ve ahlaki gelişim teorilerinden etkilenmiştir. Yapılan bütün bu çalışmalar çocuklarda ve gençlerdeki inanç gelişiminin anlaşılabilmesi için önemli katkılar sağlamıştır. Bunun yanı sıra çocuğun dini duygu düşünce ve davranışlarının anlaşılması için, dinin onun dünyasında nasıl oluştuğunun, ortaya çıktığının ve geliştiğinin belirlenmesi gerekir. Bu konuda ilk akla gelen, çocuk doğuştan dindardır mıdır, Çocuğun yaratılışında dinsel inanç var mıdır, varsa bu nasıl ortaya çıkmakta ve yaşanmaktadır gibi soruların cevabı aranmalıdır (Kayıklık, 2014). Bu çalışmamızda tüm bu soruların cevabı aranmakla birlikte batı kökenli araştırmalar ve Müslüman Türk Kültürünün özellikleri ışığında okul öncesi erken çocukluk dönemi 2-6 yaş arası inanç gelişiminin nasıl gerçekleştiği konusu incelenmeye çalışılmıştır.

1. Piaget'in Bilişsel Gelişim Evreleri

Çocuğun çevresini anlama ve öğrenmesini sağlayan aktif zihinsel süreçlerdeki gelişime bilişsel gelişim denilmektedir. Bebeklikten yetişkinliğe, yetişkinlikten ölüme kadar devam eden biyolojik, fizyolojik, psikolojik bilişsel, duygusal ve davranışsal süreçlerdir. Gelişim de bütün süreçler birbirleriyle bağlantılı bir şekilde ilerlemektedir. Bu sebeple çocuğun dini duygu ve düşünce gelişimi diğer gelişim özellikleriyle birlikte ele alınarak bütüncül bir yaklaşımla incelenmelidir. Piaget dini gelişim çalışmalarında da esin kaynağı olmuştur. Bilişsel gelişimi biyolojik ilkelerle açıklamış ve gelişimi dört döneme ayırmıştır. Dönemler ilerledikçe çocukların kavrama ve problem çözme yeteneklerinde de ilerleme görülmüştür. Piaget'in ilk basamağı olan Duyusal Motor (0-2 Yaş) döneminde bebek önceleri nesnelere görülmediğinde de var olduğunun bilincinde değilken altıncı aydan sonra annesi oyuncuğunu sakladığında saklanan oyuncuğu bulmaya çalışmaktadır. Zihninde nesnenin devamlılığı sağlanmaya başlamıştır. **İşlem öncesi Dönem (2-6 Yaş)** dil kullanımı ve yeni sembollerin hızla geliştirildiği dönemdir. Çocuklar çevresindeki her şeyi taklit yoluyla öğrenebilirler. Ama yapılanların mantığını kavrayamazlar. Olayların sırasını açıklama, özellikle sebep-sonuç ilişkisini açıklama, sayıları ve ilişkileri anlama,

kuralları hatırlama ve anlama konularında oldukça zayıftırlar. Bu durum çocukların mantıksal akıl yürütme ihtiyacı hissetmemeleri nedeniyledir. İşlem öncesi evredeki çocukların en önemli özelliği, egosantrik olarak isimlendirilen benmerkezciliğe sahip olmalarıdır. Bu özellik onların, nesnelere ya da olayları başka bir perspektiften görmelerini engeller (Kol, 2011). Kendisinin bildiğini herkesin bildiğini, kendisinin göremediğini de kimsenin göremediğini zanneder. Dünyanın merkezinde kendileri vardır. Sembolik fonksiyonun ortaya çıkması bu dönemin bir başka özelliğidir. Bu dönem çocuğu nesnelere artık sembollerle temsil etmeye başlar, zihninde canlandırabilir. Dil gelişimiyle birlikte kelimelerle ifade edebilir. Bununla birlikte henüz bu temsil ve sembollerle işlem yapabilecek seviyede değildir. Ayrıca bu dönem de çocuk animizm ve yapaycılık örnekleri sergiler. Örneğin; oyuncaklarıyla konuştuğunda onların kendisini anladığını düşünür ve büyüklerini yapay bir şekilde taklit eder. Somut İşlemler Dönemi (6-11 yaş), problemlere mantıklı çözümlerin getirildiği dönemdir. Bu dönemde kuralları anlayıp, kurallara uyum sağlayabilirler. Ancak hala sadece somut varlıkları zihinlerinde canlandırabilirler. Soyut İşlemler Dönemi (11-18 yaş), Karmaşık problemlere çözüm üretebilirler. Soyut düşünceleri ve varlıkları rahatlıkla kavrayabilirler (Piaget, 2005).

Piaget ahlaki gelişimle de ilgilenmiştir. Çocukların nasıl oyun oynadığını gözlemlediğinde oyun kuralları konusunda yaşa göre değişen durumlar olduğunu görmüştür. İlk çocukluk döneminde çocuklar kuralları algılayamadığından kuralları kendine uydurmaya çalışırlar. Bu nedenle bu dönemdeki bir çocuğun ahlaki gelişiminde bütün ahlak kurallarına uygun hareket etmesi beklenemez. Gelişimde her dönem ayrı ayrı parçalardan oluşmakla birlikte her bir dönem bir sonraki dönemin tamamlayıcısıdır. Gelişimde dönemler sabit değilken iken yaş, çevre ve bilişsel gelişim düzeyi bu sabitliği değiştiren değişken değerlerdir. Piaget'in bu yapısalcı bilişsel gelişim modelinin, çocuklarda benmerkezciliğin, animistik yapının, yapaycılığın, antropomorfizmin, literalizmin erken çocukluk döneminde dini anlayışın karmaşıklığı ve sınırlılığını ve daha sonraki dönemlerde soyut dini anlayışların nasıl ortaya çıktığını anlama da önemli katkıları olmuştur (Piaget, 2005).

2. Ernest Harms'a Göre İnanç Gelişim Evreleri

Dini gelişim alanındaki ilk araştırmacılardan olan Harms (1944) teorisini

geliştirirken farklı yaş gruplarından çocukların yaptığı resimler üzerinde çalışmıştır. Çocukların Tanrı tasavvurları ile ilgili çizimlerinin analizi ve Piaget'in bilişsel gelişim dönemlerinden hareketle çocukların dini gelişiminin üç muhtemel aşamadan geçtiğini tespit etmiştir (Atik, 2016, s. 496). Bunlar 3-6 yaşları arasındaki peri masalları evresi, 7-10 yaşları arasındaki gerçekçi evre ve son aşama ise 13-18 yaşları arasındaki bireysel evredir. Harms'ın sıralamasının ilk evresi olan Peri masalları evresi Piaget'in işlem öncesi evresine denk gelmektedir. Bu evrede çocuk gerçek ile hayal arasındaki ayrımı fark edemediği için Tanrı'yı masal kahramanı olarak hayal eder, rasyonel düşünme becerisi gelişmediğinden bu süreçte basit mantık yürütmeleri yapabilir. Bu nedenle bu evrede kutsal veya din ile ilgili kavramlar masal, hikâye, kıssa vb. yöntemler kullanılarak gerçekleştirilmelidir. İkinci evre olan gerçekçi evrede ise çocuk artık somut düşünce aşamasındadır. Zihinsel olarak olgunlaşmasıyla birlikte içinde bulunduğu fantastik dünyadan gerçekçi dünyaya doğru bir geçiş yaşamaktadır. Bu dönemde dini kurumlar ve dini figürler ile daha çok deneyim yaşadığından ve rasyonel düşünce aşamasına geçtiğinden din ile ilgili olumlu ya da olumsuz yargılarının oluşması daha muhtemeldir. Çocuğun bu süreçteki olumlu ya da olumsuz yargılarının oluşmasında ise çocuğun sahip olduğu aile ve çevrenin halihazırda var olan Allah imgelerinin belirleyici olduğu görülmektedir. Son evre olan bireysel evrede ise fiziksel ve ruhsal olgunlaşmanın ileri seviyeye ulaşması neticesinde başlangıçta aile ve çevresini taklit ederek edindiği inancını artık sorgulama ve derinleştirme yoluna gitmektedir (Harms, 1944). Böylelikle somut düşünceden soyut düşünceye geçişle birlikte kendine özgü fikirler ve inançlar oluşturduğu görülmektedir. Sorgulanmaların ve varoluşsal krizlerin yaşandığı bir dönem olması nedeniyle ergenlik dönemine de tekabül eden bu evre inanç açısından kabullenme-reddetme ikileminde geçen bir dönemdir (Baynal, 2024, s. 8)

3. Ronald Goldman'a Göre Dini Düşüncenin Şekillenme Evreleri

Piaget'in bilişsel gelişim kuramını dini gelişime uyarlayan R. Goldman (1964) ise, elde ettiği bulgularla dini düşüncenin biçim ve gelişim sırası itibarıyla dini olmayan düşünceden farklı olmadığını ileri sürmüştür. Dini düşünce gelişimi açısından Piaget'in bulguları ile benzer sonuçlara ulaşmıştır. Piaget'in işlem öncesi dönemini Goldman Sezgisel dini düşünce olarak ele almıştır. 7

yaşın altındaki çocuklar sezgisel dini düşünce evresindedirler. Bu evrede çocuklar dini hikâyelerde geçen delillendirmeler üzerine düşünebilecek yeterliliğe sahip değildirler. Bu nedenle yetişkinlere göre mantıksız ve tutarsız çıkarımlarda bulunabilirler. Örneğin Kutsal kitaplarda anlatılan hikâyelerle ilgili sorulara “neden” ya da “niçin” gibi sorulara yetişkinler açısından anlamsız cevaplar verebilmektedirler (Karaca, 2007). Bu dönem çocuklarının dini yaşayış biçimleri ve Tanrı ile ilgili gerçekçi fikirleri yoktur. Somut dini düşünce aşaması çocuk artık kavramları somutlaştırarak zihnine yerleştirdiğinden Tanrı’yı insan şeklinde tasavvur eder. Soyut dini düşünce aşamasıyla yani ergenlikle birlikte çocuk soyut kavramları da anlayabilir. Böylece dini ritüelleri ve Tanrı’yı sorgulayarak içselleştirebilir (Goldman, 1964).

4. David Elkind’e Göre İnanç Gelişimi

Elkind (1970) Piaget’in bilişsel yaklaşımını dini gelişime uyarlayan teorisyenlerindedir. Dini gelişimin zihinsel gelişimin doğal bir sonucu olarak ve bilişsel gelişimin biyolojik köklerinin bireyin yaşadığı deneyimlerle etkileşime girmesiyle şekillendiğini belirtir. Çocukluk dönemi dini gelişiminde gözlemlenen karakteristik özellikleri belirleyerek, bebeklikten ergenliğe kadar ortaya çıkan dört ihtiyaca karşılık gelen dört aşama olduğu görüşündedir (Karaca, 2007). Bunlardan ilkinin Korunma-Himaye arayışı (0-2 Yaş) olarak adlandırır. Elkind’e göre bebeğin gözünün önünden kaybolan nesnelere başlaması ile başlayan nesne sürekliliği kazanımı çocuk için zaman geçtikçe sürekli var olma düşüncesinin arka planını ve nesne sürekliliği kazanımının çocukta dini düşüncenin temelini oluşturduğunu kabul eder. Elkind’in sınıflandırmasının ikinci aşaması temsil arayışı (2-6 yaş) aşamasıdır. Bu aşamada çocuğun ailesi ve sosyal çevresi ile yaşamış olduğu deneyimler neticesinde Tanrı kavramıyla ve dini kavramlarla karşılaşan çocuk, önce Tanrı’ya inanır sonra Tanrı’yı temsil edecek şeyler aramaya koyulur. Zihinsel imajlar ve dil bu temsilin iki önemli türüdür. Sembolik oyun aktiviteleri ve dil gelişimi bu ihtiyacın bir gereğidir. Bu sınıflandırmanın üçüncü aşaması ilişki arayışı (7-12 Yaş) olarak nitelendirilir. Bu evrede Çocuğun zihnindeki tanrı kavramı artık büyük oranda netleşmeye başlamıştır. Bu nedenle çocuk artık Tanrı’yla nasıl bir ilişki kuracağını arayışı içerisinde. Son aşama olan idrak arayışı (12- &) aşamasında ise çocuk soyut algılama düzeyine ulaşmıştır. Bu dönem çocuk açısından yoğun bir sorgulama

dönemi olarak geçtiğinden din çocuğun çeşitli sorgulamalarına cevap arayabildiği bir alan haline gelmektedir (Elkind, 2024).

5. John Westerhoff'un İnanç Gelişim Teorisi

Westerhoff inanç gelişimi ile ilgili olarak ortaya koyduğu dört aşamalı teorisini 'Çocuklarımızın İnançları Olacak mı?' başlıklı kitabında 1976 da yayınladı. Westerhoff'un dört aşamalı teorisine göre: İnanç bir ağacın halkaları gibi büyür, büyüdükçe her halka ağaca bir şeyler ekler ve onu biraz değiştirir, geliştirir. Ancak daha önce büyümüş olanı tamamen değiştirmez sadece mevcut olanın üzerinde bir inşa faaliyeti gerçekleştirir. Westerhoff bu ağaç benzetmesiyle çocuğun büyüme sürecini ilişkilendirerek bize dört halka önerir (J. Westerhoff, 1976). Birincisi Deneyimsel İnanç (Experienced Faith) olarak adlandırıldığı, erken çocukluk döneminde bizi besleyen üzerimizde silinmez izler bırakan ve inancımızın özünü yaratan ailemiz ve sosyal çevremiz aracılığıyla edindiğimiz yaşantılara dayanmaktadır. Bu birinci halka inancın özünün oluşması açısından önemli bir evredir. Bu evrede ebeveynler çocuk için her yönden bir rol model oluşturur. Bu nedenle iyi bir model olmaları ve üzerine düşen görevleri istekli bir şekilde yerine getirmeleri gerekir. Keza çocuk nerdeyse olumlu ve olumsuz tüm yaşantıları ve tüm duyguları ailesinden edinir (Turan, 2019, s. 17). İkincisi Bağlı İnanç (Affiliative Faith) aşamasında çocuk ailesinin, grubunun veya müntesibi bulunduğu dinin inançlarını, değerlerini, kültürünü ve uygulamalarını yavaş yavaş kendi bireysel uygulama alanında sergilemeye başlar. Böylelikle grup üyeliğinden gelen aidiyet, güvenlik, kimlik ve güç duygusu çocuğun inanç kavramının şekillenmesine olanak sağlar. Westerhoff'a göre bu ikinci aşamadaki inanç düzeyi en erken ergenlik yıllarında kazanılabilir. Bu sınıflandırmanın üçüncü halkası olan Sorgulayıcı İnanç (Searching Faith) aşamasında çocuk kendi bireysel inançlarının ve deneyimlerinin artık grubunkilerle tam olarak aynı olmayabileceğinin farkına varır veya yaygın bir şekilde kabul edilemeyen bazı inanç ve uygulamaların sorgulanabilir olduğunu keşfeder. Bu aşamada çocuk inancının bireysel inanç değil başkaları (ebeveynler, akranlar, cemaatler vb.) tarafından oluşturulan inancın doğal olarak kabul edilmesiyle oluşan bir inanç biçimi olduğunu fark eder. Ancak burada çocuk ya başkaları tarafından oluşturulan inancı kabul ile devam da edebilir ya da sorgulamalarını derinleştirerek bireysel inancını da oluşturabilir. Dördüncü

ve son halka olan İçselleştirilmiş İnanç (Owned Faith) aşaması inanç gelişim sürecinin zirvesinde yer alır. Kişinin inanç ve uygulamalarının sorumluluğunu üstlendiği bir dönüşüm deneyimidir. Birey sadece inanmakla kalmayıp inancını uygulama noktasında da hassasiyet sergiler. Westerhoff'a göre, bu inanç düzeyi, Tanrı'nın herkes için ulaşmasını istediği hedef olup, bizi en yüksek potansiyelimizi gerçekleştirmeye davet ettiğini belirtir (J. H. Westerhoff, 2012).

6. Fowler'ın İnanç Gelişimi Kuramı

Fowler, Piaget ve Kohlberg'in yapısal gelişimci çalışmalarını kendi teorisi ile harmanlayarak alandaki en kapsamlı denilebilecek bir çalışma ortaya koymuştur. Fowler (2000) genel gelişim kuramlarını teoloji ile harmanlayarak çalışmalarında kullanmıştır. Fowler'a göre bir çocuğun çevresindeki diğer insanları anlamaya başlaması ve zaman içerisinde bulunduğu sosyal çevrenin değerlerini paylaşması inanç gelişiminin temelini oluşturur. İlk çocukluk döneminin, çocuğun inanç gelişiminde kritik bir rol oynadığını ve bu çağda çocukta bir öz olarak gelişen inancın daha sonraki dönemlerde aşamalı olarak ilerleyeceğini ve çocuğun ilerleyen yaşantısında etkili olacağını belirtir. Çocuğun ilk inanç şeklini sezgisel ve yansıtıcı inanç olarak değerlendirir. Çocuk Allah'ı kendi zihinsel çerçevesi içerisinde düşünürken onu bir insan gibi somut olarak tasavvur eder. Ancak zamanla Allah'ın insandan farklı olduğunu da keşfederek O'nu insanlardan ayırır. Bu da antropomorfizm düşünce gelişiminin ilk ilkel şekli olarak değerlendirilir. Çocuk henüz Allah'ı tam olarak sembolik bir tarzda hayal edemediğinden ve bilemediğinden daha öncesinde duygusal ve zihinsel kapasitelerinde mevcut olan bir Allah anlayışının olmadığını anlamaktayız (Bilici, 2015, s. 51). Fowler imanın 6 evreli bir yorumunu ortaya koymuştur. **İman Öncesi Evre (0-2 Yaş)** iman gelişiminin başlangıç evresi olduğundan bu evre bebeğin ebeveynleri ve çevresiyle ilişkileri bağlamında oluşan güven duygusuyla şekillenir. Bebeğin özellikle bakım veren kişiye güvenli bağlanması ilerleyen yaşantısı için önemlidir. Bu dönemde isteklerinin zamanında yerine getirilmesi güvenli bağlanmayı güçlendirir.

Sezgisel- İzdüşümsel İman (2-6 Yaş) döneminde çocukların hayal dünyası kalıcı inanç imgeleri yaratmak için algı ve duyguları birleştirmektedir. Ahlak, kutsal ve birtakım yasakların farkına varırlar. Ailesi ve duygusal olarak bağlandığı çevresiyle ilişkileri olumlu ya da olumsuz deneyimleri yaşamın ilerleyen

dönemlerindeki inanç yönelimlerine etki etmektedir. İlk çocuklukta hâkim olan benmerkezcilik ve gelişen hayal gücüyle Tanrı'yı hissetmeye ve ona bir biçim vermeye çalışır.

Mitsel- Literal İman (6-11 Yaş) döneminde çocuk soyut ile somut arasında ayırım yapabilir. Başkalarının bakış açılarını ayırt edebilir. Anlatılan hikâye, dram ve mitler çocuğun gözlemlerini ve deneyimlerini anlamlandırmada etkilidir. Olaylar arasında neden sonuç ilişkisi kurabilir. Yapay Geleneksel İman (11-18 yaş) dönemi bireyin soyut işlem dönemi ve aynı zamanda ergenlik dönemidir. Birey bu dönemde artık kendi inanç dünyasını kurgulamaya başlar. Bireysel- Düşünsel İman (18-30 Yaş) döneminde birey artık hayatını yeni bir bakış açısıyla yeniden inşa ederek, eleştiri süzgecinden geçirerek kendine has bir inanç geliştirir. Birleşik İman dönemi orta yaşın başlarından itibaren görülür. Birey daha önceki evrelerde görülen parçalı inanç yapısından bütüncül inanca evrilir. Evrensel İman evresi ise genellikle orta yaştan sonra görülür. İmanın en mükemmel evresidir. Çok az insan bu aşamaya çıkabilir. Bu evre de tasavvufi bir hal baskındır, Bireyin Allah algısı samimi ve saydamdır (Fowler, 2000).

7. İslam Kültüründe İnanç Gelişimi Fıtrat: İnanmaya Hazır Oluş

İnsanın doğuştan sahip olduğu yeti ve yetenekler olup olmadığı hep tartışma konusu olmuştur. Dini inanç konusunda da aynı ikilem söz konusudur. Fıtrat “Yarmak, ikiye ayırmak, yaratmak, icat etmek” anlamlarına gelen “fatır” kökünden türetilmiş bir isim olup yaratılış, belli yetenek ve yetkinliğe sahip oluş anlamlarında kullanılmaktadır (Kuşat, 2012, s. 38). Rağıp El İsfehani “fitrat” kelimesini bir şeyin icat edilmesi ve ortaya konması olarak ifade etmektedir. Ayrıca Fıtratı “*inanmaya hazır oluş*” ya da “*biyolojik donanım*” olarak nitelendirmek de mümkündür (Yapıcı, 2016, s. 95).

Kur'an'da en ilgi çekici olan “*Sen yüzünü hanif olarak dine, Allah insanları hanifi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler.*” (Rum, 30/30) ayetidir. Hz. Peygamberin “*Her doğan fıtrat üzere doğar*” (Buhari, Cenaiz, 79; Müslim, Kader, 22) hadisi de bütün insanların yaratılış olarak müşterek özelliklere sahip olduğu konusunda önemli iki kaynak oluşturmaktadır.

8. Fıtratın Gelişimine Etki Eden Faktörler

Fıtrat, çocuğun iyilik ve kötülüğe, iman ve inkâra eşit derecede elverişli yaratılması, şeklinde anlaşıldığında insanın dünyaya gelişinin boş bir levha şeklinde olduğu kabul edilmiş olur. Bu durum fıtratı öven ve onun devam ettirilmesini emreden ayet (Bk. Rum, 30/30 ve hadislerle (Bk. Buhari, Cenaiz, 79; Müslim, Kader, 22) çatıştır (Hökelekli, 1996). Buna göre İslam'ın insan anlayışı davranışçılık ve psikanalizden ayrılır. Çünkü davranışçılar insanın tabula rasa, yani “boş levha” olarak dünyaya geldiğini söylerken, Psikanalizcilerin söylemi ise insanın doğuştan “günahkâr ve kötü” olduğudur. İnsan doğuştan inancı kabullenmeye hazır doğar, ancak bireyin inancı kabullenmesi için fıtrat yeterli olmayıp ikincil nedenlere ihtiyaç vardır. Bu açıdan fıtratı tohuma benzetmek mümkündür. Tohumun gelişmesi için nasıl uygun bir zemin gerekliyse (verimli toprak, güneş, su, vb.) fıtratında sağlıklı gelişimi için aile ve çevre koşullarının uygun olması gereklidir. Dini hassasiyeti olan ailelerin çocuklarının dini gelişimleri birbirinden farklı olacağı gibi dini hassasiyeti olmayan ailelerin çocuklarının da din algıları ve dini gelişimleri birbirinden farklı olacaktır (Yapıcı, 2016, s. 95). Çocuk fıtrat sayesinde inanmaya hazır dünyaya gelmektedir. Ancak yetiştiği aile, sosyal çevresi ve cemaati onun din algısını şekillendirmektedir. Dindar bir çevrede büyüyen çocuğun dini duygularının erken yaşta gelişmesi daha olasıdır; buna karşın dindar olmayan bir çevrede bu gelişim ergenlik dönemine kadar gecikebilir ya da hiç ortaya çıkmayabilir.

9. Dindarlığın Gelişim Aşamaları Doğum Öncesi ve İlk Çocukluk

Dini gelişim konusu psikolojik araştırmalarda pek yer bulamamıştır. Bunun nedeni olarak Rousseau'nun doğal din anlayışı gösterilebilir. Rousseau, küçük yaşlarda çocuğa ahlaki değerlerin, dinsel öğretilerin verilmemesi gerektiğini savunarak birçok aydın ve araştırmacıyı etkisi altında bırakmıştır (Rousseau, 2002). Ancak sonraki yıllarda önyargısız bir bakışla dini gelişimi inceleyen bilim insanları sonunda dinin çocuğun ruhuna seslendiğini ve onun psişik yapısına uygun düşeceğini ortaya koymuşlardır. Çocukta kendine yardım edecek ve kendini koruyacak sonsuz bir kudret arayışı da mevcuttur. Çocuk bu arayışla henüz isim takamadığı fakat zamanla “kutsal ve mutlak” dendiğini öğreneceği ilahi kuvveti durmadan arar. Bazı Çocuklarda bu arayışın kısmen bilinçli ve aklileşmiş olduğuna bazılarında ise henüz bulunmadığına inananlar

vardır. Ancak erken çocukluk döneminde dini uyarıların çocuğa verilmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Çünkü çocuğun maruz kaldığı dini uyarılarınla genişleme ve derinleşme kazanması beklenir. Onun için din ile ilgili esaslar, dini kavramlar bir sır perdesidir (Yavuz, 2012). Çocuk zaten bu dönemde peri masalları evresinde olduğundan hikâyeler, masallar ve menkıbeler çocuğun dinsel hayal gücünü geliştirdiği gibi eşyanın içinde ve ötesinde gizli kuvvetlerin olduğu düşüncesini de yerleştirir. Bu dönem itibarı ile çocuk düşünmeden, kuşulanmadan, itiraz etmeden inanmaya hazır olduğundan söylenenlere içtenlikle inanır (Selçuk, 2016).

İslam dini çocuğun gelişiminin anne karnında hatta hamile kalma kararını vermeden önceye dayandırmaktadır. Özellikle uygun eş seçimi, eşler arasındaki fizyolojik ve psikolojik uyum, helal kazanç, helal tüketim, çocuk sahibi olmaya isteyerek karar verme ve çocuk sahibi olmak istemedeki niyet, hamilelik öncesi süreçler, inanç gelişimini dolaylı olarak etkilemektedir. Burada doğum öncesinin ehemmiyeti anne babanın bir bebeğin sorumluluğunu almaya ne kadar hazır oldukları açısından da dikkate değerdir. Çünkü çocuk yetiştirme görevinin bir çocuğa sahip olma veya yetiştirme duygu ve düşüncesinin ilk belirlediği andan itibaren başladığı bilinmektedir (Bilici, 2015). Doğum öncesi anne babanın en önemli vazifelerinden biri mükemmel yetilere sahip bir canlının gelişiminin sorumluluğunu üstlendiklerinin bilincinde olmaktır. Bu nedenle hamilelik sürecinde annenin fizyolojik sağlığı kadar psikik sağlığı da çocuğun gelişiminde son derece etkilidir. Daha anne karnındayken bile bebek çevredeki olumlu ve olumsuz durumları hissedebilmektedir. Dolayısıyla bebeğin sağlıklı gelişimi için anne ve babaya önemli görevler düşmektedir. Doğumdan önce olduğu gibi doğumdan sonra da ebeveynler çocuğun karakterinin oluşmasında olumlu izler bırakacak bir hayat şekli yaşamaya özen göstermelidirler. Erken çocukluk dönemine geldiğimizde ise bir çocuğun davranışlarını inceleyebilmemiz için doğum öncesine kadar gitmek gerekir. Annenin yaşadığı çevre şartları ve anne babanın ruhi durumu dolaylı olarak bebeğin gelişimini etkileyebilmektedir. Anne babanın bebekleri doğmadan yaptıkları dualar, ruhsal hazırlıklar, dini yaşayış şekilleri çocuğun dini gelişimi için ilk basamağı oluşturmaktadır. Çocuğun daha anne karnındayken duyduğu ezan, Kur'an-ı Kerim sesleri, gündelik hayat içinde kullanılan dini kavramlar onun dinle ilk tanışma aracı olabilir. Dolayısıyla zaten fıtrattan gelen inanma ihtiyacıyla çocuğun gelecek hayatında inanca

eğilimli olması, bütün bu uyarınlarla anne karnındayken karşılaşmayan bir bebeğe göre daha güçlü olacağı düşünülmektedir.

Çocukluk döneminin en önemli özelliklerinden birisi de çocuğun «kolay inanırılık» özelliğine sahip olmasıdır (Köylü, 2004, s. 138). Çocuğun dine yabancılaşması ya da ona karşı ilgisizliği bir tarafa, dine karşı oldukça hazır ve kabiliyetli bir durumda olduğu görülmektedir. Esasen çocuk düşünmeden, şüphelenmeden ve itiraz etmeden inanmaya hazır olduğundan, söylenenlere içtenlikle inanır. Çocuk sadece dış yönüyle değil, aynı zamanda ruhi olarak da samimi bir şekilde inanır. Çünkü çocuk, inanmakla kendisini güçlenmiş ve hem ebeveynlerine hem de Allah'a yakınlaşmış hissederek. Böylece o, inandıklarıyla kendi kişisel dünyasını kurmaya ve onu geliştirmeye çalışır. Şayet çocuğun bulunduğu aile ve çevre ortamı dine karşı veya dine ilgisizse o zaman çocuk belki ilk “din dersi” eğitimini alana kadar dinden uzakta kalabilir. Erken çocukluk döneminin diğer bir önemli özelliği de çocukların dünyayı keşfetme ve anlama isteği ile yoğun bir merak duygusuna sahip olmalarıdır. Bu dönem çocuklardaki merak duygusu öğrenmeye yönelik güçlü bir motivasyon sağlar. Bu nedenle erken çocukluk döneminde din ya da kutsala meraklarının göstergesi olan sorular, gelişim dönemi özellikleri dikkate alınarak ve pedagojik açıdan uygun bir yöntemle yanıtlendiğinde, çocukların dini kavramları sağlıklı bir şekilde anlamalarına ve dini gelişimlerinin desteklenmesine katkı sağlayabilir.

10. Değerlendirme

Yapılan araştırmalar neticesinde birçok filozof ve gelişim Psikoloğu gelişimsel açıdan insan hayatının en yoğun ve en önemli döneminin erken çocukluk dönemi olduğu kanaatindedir. Bu dönem, sadece bedensel ve zihinsel gelişim açısından değil, dini duygu ve düşüncenin temellerini oluşturması bakımından da kritik bir öneme sahiptir. Nihayetinde gelişim bir bütündür ve gelişim basamaklarında her aşama bir sonraki ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle erken çocukluk evresinde çocuğun bedensel, zihinsel ve ruhsal gelişimi ne kadar optimal seviyede olursa dinsel gelişiminin de o oranda olumlu etkileneceği düşünülmektedir.

Psikolojik araştırmalardan elde edilen veriler, bireyin değer, tutum ve inancının özünün büyük oranda ilk altı yaşta yani erken çocukluk evresinde şekillendiğini göstermektedir. Erken çocukluk döneminin bu kritik özelliği,

çocuğun gelişim dönemi özelliklerini dikkate alarak inanç gelişim seyrine nasıl katkı sağlayacağımız konusunda bize ipuçları sunar. Çocuğun din ya da kutsal ile ilk temasının sağlıklı bir seyir izlemesi için sevgi odaklı, çocuğun psiko-sosyal gelişimine aykırı olmayan, çocuğun o anki duygusal ve bilişsel ihtiyaçlarına dönük bir yaklaşım geliştirmek oldukça önemlidir. Bu noktada unutmamak gerekir ki, çocuk bu dönemde bir ayna gibidir, ailesinde ve çevresinde ne görürse onu içselleştirir ve davranışlarına yansır. Bu nedenle çocuğun çevresinin özellikle çekirdek ailesinin dini tutum ve davranışları, çocuğa karşı sergilenen sevgi, saygı ve hoşgörü odaklı tutumlar, onun inanç gelişiminin şekillenmesinde sağlıklı bir temel oluşturacaktır.

Kaynakça

Atik, A. (2016). Ernest Harms ve Ronald Goldman'ın Dini Gelişim Kuramları Bağlamında Dini İçerikli Çocuk Kitapları. *Bilimname XXX*, 493-514.

Baynal, F. (2024). Ernest Harms'ın Dini Gelişim Teorisinin Tanrı Tasavvuru Kuramları Bağlamında İncelenmesi. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 61, 122-140. <https://doi.org/10.29288/ilted.1415524>

Bilici, A. B. (2015). *Gelişim ve Eğitim Odaklı Çocuk Psikolojisi ve Din* (1.). Akademik Gelişim.

Buhari (1413/1993). Sahih I-V. (Nşr: M. Dibulbuğa) Dımeşk: Daru'l Ulu-mi'l İnsaniyye.

Elkind, D. (2024). *The Origins of Religion in the Child*.

Fowler, J. (2000). İman Bilincinin Evreleri (A. U. Mehmedoğlu, Çev.). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 85-104.

Goldman, R. (1964). *Religious thinking from childhood to adolescence* (1.Baskı). <https://doi.org/10.4324/9781003260684>

Harms, E. (1944). The Development of Religious Experience in Children. *American Journal of Sociology*, 50(2), 112-122. <https://doi.org/10.1086/219518>

Hökelekli, H. (1996). Fıtrat. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi XIII* (ss. 47-48).

Karaca, F. (2007). *Dini Gelişim Teorileri*. Dem Yayınları.

- Kayıklık, H. (2014). *Din Psikolojisi* (2. Baskı). Karahan Kitabevi.
- Kol, S. (2011). Erken Çocuklukta Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1-21.
- Köylü, M. (2004). Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLV (11), 137-154.
- Kuşat, A. (2012). | Bilişsel Gelişim Açısından Din-Fıtrat İlişkisi |. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/2, 35-53.
- Müslim (1403/1983). Sahih I-V (Tah. M. Fuad Abdülbaki). Beyrut: Dâru İhyâ't-Turâsî'l-Arabî.
- Piaget, J. (2005). *The Psychology Of Intelligence*.
- Rousseau, J. J. (2002). *Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine* (M. Baştürk, Çev.). Babil Yayınları.
- Selçuk, M. (2016). *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*. Diyanet Vakfı Yayınları.
- Turan, Ş. (2019). *Dindarlık Sorumluluk ve Özdüzenleme Arasındaki İlişki: Çukurova Üniversitesi Örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Tümer, G. (1986). Çeşitli Yönleriyle Din. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVIII.
- Westerhoff, J. (1976). Faith Development Theorise. *Selabury Press*.
- Westerhoff, J. H. (2012). *Will Our Children Have Faith?: Third Revised Edition*. Church Publishing, Inc.
- Yapıcı, A. (2016). Müslüman Türk Kültüründe İnanç Gelişimi (Bir Model Denemesi). *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 83-113. <https://doi.org/10.21054/deuifd.282806>
- Yavuz, K. (2012). *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. Boğaziçi Yayınları.

ÇOCUK TERBİYESİNDE ÖRTÜK PROGRAMIN KUR'ÂNÎ REFERANSLARI

Muhammed Hayri ŞAHİN *

Giriş

Eğitim, kabaca, kişilerin istenen hedefler doğrultusunda yetiştirilmesi süreci olarak tanımlanabilir. Bu süreçte eğitimden asıl beklenen hedef ise hedef kitlede davranış değişikliğinin kalıcı bir şekilde meydana gelmesidir. Dolayısıyla eğitimin hedefi salt bilgi aktarımından öte eylemlerde gerçekleşmektedir. Bu durum ise formel, kitâbî ve resmî özellikleri hâiz bir eğitim modeliyle birlikte ikinci bir modele ihtiyaç duyar ki bu da “örtük program” olarak isimlendirilir.¹ Örtük program, “resmî programda belirtilenlerin dışında öğrencilerin kazandıkları bilgi, görüş ve değerler” olarak tanımlanmıştır.² Kavram ilk kez 1968 yılında Jackson tarafından kullanılmıştır.³

Örtük programın üç temel kaynağı bulunmaktadır:

1. Eğitim sistemi ve okulun idari ve örgütsel araç ve düzenlemeleri,
2. Okul ve sosyal çevre arasındaki etkileşimler,
3. Öğretmen – öğrenci etkileşimi.⁴

Resmî ve formel kaynaklar dışında öğrencilerin öğrenme kaynakları bu üç

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, mhsahin@kastamonu.edu.tr.

¹ Sedat Yüksel, “Örtük Program The Hidden Curriculum”, *Eğitim ve Bilim* 27/126 (2002), 31.

² Yüksel, “Örtük Program The Hidden Curriculum”, 32.

³ Yüksel, “Örtük Program The Hidden Curriculum”, 32.

⁴ Yüksel, “Örtük Program The Hidden Curriculum”, 32.

kaynaktan ibarettir ve bu üç kaynak örtük programı teşkil etmektedir.⁵ İlk kaynağın içerisinde çocuğun devam ettiği okulun yöneticileri, okulun mimari yapısı, sınıfların fiziki durumları, ders kitapları gibi eğitime ait fiziki, somut araçlar yer almaktadır. İkinci olarak zikredilen kaynak ise bir sistem olarak eğitim sisteminin diğer sistemlerle birlikte olan ilişkisi ve kurum olarak okulun diğer kurumlarla olan ilişkisi yer almaktadır. Üçüncü kaynağın işaret ettiği anlam ise öğreticinin öğrencilerle olan diyalogları, ilişkileri, davranış etkileşimleri v.s yer almaktadır.⁶ Üçüncü kaynağın işaret ettiği anlam özellikle öğreticinin değerler eğitiminde o değerlerin davranışa dönüşmesinde örneklik teşkil etmesini de içermektedir.⁷ Bir başka ifadeyle öğretmen – öğrenci etkileşiminin en önemli noktası öğreticinin rol modelliğidir. Örtük programın öğrenciler tarafından gerçekleştirilen algılama biçimine ise mesaj denmekte ve bu mesaj örtük, saklı mesaj olarak nitelendirilmektedir.⁸

Öğrencilerin duyuşsal niteliklere ulaşması ve topluma uyum sağlamasında büyük rolü olduğu için örtük program çocuk eğitimi içerisinde çok önemli bir konuma sahiptir. Ayrıca çocuğun doğruluk, dürüstlük, adil olma gibi ahlaki erdemlere sahip olma süreci de örtük programın önemli bir fonksiyonunu teşkil etmektedir.⁹

1. Kur'an ve Örtük Program

Kur'an-ı Kerim kendisini öğüt,¹⁰ rehber,¹¹ ilim¹² olarak tanıtmaya hasebiyle aslında bir eğitici rolüne sahiptir. İçerisinde en ufak bir şüphe

⁵ Mustafa Cemiloğlu, “Eğitim Bilimi Açısından Örtük Program ve Halk Anlatılarının Örtük Program Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 19/2 (2006), 260; Yüksel, “Örtük Program The Hidden Curriculum”, 32.

⁶ Yüksel, “Örtük Program The Hidden Curriculum”, 32-33.

⁷ Aysun Öztürk - Mehmet Taşpınar, “Türkiye’de Örtük Program Üzerine Yapılmış Çalışmaların Analizi: Bir Meta Sentez Araştırması”, *GEFAD* 41/1 (2021), 271; Ayşe Ahsen Talu, “Örtük Program Yaklaşımı: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 36/2 (2023), 587.

⁸ Cemiloğlu, “Eğitim Bilimi Açısından Örtük Program ve Halk Anlatılarının Örtük Program Bağlamında Değerlendirilmesi”, 260.

⁹ Yüksel, “Örtük Program The Hidden Curriculum”, 35.

¹⁰ Kalem 68/52; Müddessir 74/54-55.

¹¹ Bakara 2/1-2, 185; A'raf 7/52.

¹² Ra'd 13/37.

bulunmaması,¹³ söylediği her sözün tam bir ciddiyeti hâiz, mutlak önemli olması¹⁴ insanlara verdiği mesajların ne kadar önemli olduğunun ve herhangi bir yanlışlık ve kusur içermediğinin ifadesidir.

Örtük program kuramının esas itibariyle örgün öğretim kurumlarında okul merkezli olarak gerçekleştirildiği yukarıda belirtilmişti. Dolayısıyla özellikle ilk iki kaynağın resmi eğitim kurumları merkezli gerçekleşen kaynaklar olduğu söylenebilir. Örtük programın kaynağı olarak değerlendirilen kaynakların içerisinde bu çalışmada özellikle yukarıda üçüncü kaynak olarak zikredilen öğretici – öğrenci etkileşimi üzerinde durulacaktır.

Öğretici ve öğrenci etkileşiminin odak noktasını rol modellik teşkil etmektedir. Rol modellik “kişinin hedeflerini, tutumlarını ya da davranışlarını örnek aldığı, özdeşim kurduğu ve taklit etmeye çalıştığı insanlar ya da gruplar”¹⁵ olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan yola çıkarak çocuğun, bir şeyler öğrenmek için kendisini örnek aldığı herkesin çocuk için eğitimci rolünde olduğu söylenebilir. Nitekim yapılan araştırmalar başta aile bireyleri olmak üzere çevresindeki yetişkinlerden kitle iletişim araçlarındaki sembolik şahıslara kadar geniş yelpazede çocuğun eğitim hayatında rol model olma açısından etki ettiği belirlenmiştir.¹⁶ Ayrıca eğitim sürecinde olan çocuk okul yöneticilerinden okuldaki hizmetlilere kadar herkesi kendisine olumlu veya olumsuz yönde rol model alabilmektedir.¹⁷ Bu da rol modellik kavramının aslında diğer iki kaynakla da paralel ilişkisi olduğunu göstermektedir.

Bandura bir davranışın öğrenilmesinin ancak o davranışı görmesiyle gerçekleştiğini belirtmiştir. Bandura’ya göre gözleme sonucu beş farklı şekilde davranış öğrenilir:

Yeni bilişsel beceriler ve yeni psikomotor beceriler kazanılabilir.

Evvelce öğrendiği yasaklar güçlenir veya kalkar.

¹³ Bakara 2/2; Kehf 18/1, 2.

¹⁴ Târik 86/13-14.

¹⁵ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 523.

¹⁶ Bozkurt Koç, “Çocuğun Dinî Gelişiminde Rol Model Olarak Anne ve Baba”, *Dinî Araştırmalar* 11/31 (2008), 51.

¹⁷ Öztürk - Taşpınar, “Türkiye’de Örtük Program Üzerine Yapılmış Çalışmaların Analizi: Bir Meta Sentez Araştırması”, 267-289.

Yeni değerler ve yeni inançlar edinilebilir.

Çevrenin ve eşyanın nasıl kullanılacağı öğrenilir.

Duygularını açıklama biçimini öğrenebilir.¹⁸

Sosyal öğrenme teorisine göre model alma, bilgi aktarma yoluyla gerçekleşir. Ayrıca gözlemci gözlemi esnasında basit uyarıcı-tepki bağından ziyade performanslara kılavuzluk edecek olan model aldığı aktivitelerin sembolik temsilcilerini kazanır. Bu formülasyonda, modelden öğrenme birbirine bağlı dört aşamalı bir sürece dayandırılır. Bunlar dikkat etme, hatırd tutma, davranışı meydana getirme ve güdülenme süreçleridir.¹⁹

Model alma şeklindeki öğrenme birebir taklit etme şeklinde gerçekleşmez. Gözlemci modelin davranışının altında yatan kuralları keşfeder, bu kuralları kendince yorumlar ve özgün bir davranış üretir. Dolayısıyla gözlem yoluyla öğrenilen davranış birden fazla model üzerinde gözlemlenerek elde edilir.²⁰

Bununla birlikte çocuğun hayatında rol model olarak en fazla etkili olan kişilerin %77 oranla anne, %71 oranla baba olduğu sonucuna ulaşılmıştır.²¹ Dolayısıyla çocuğun eğitim – öğretim süreci bir bütün olarak değerlendirilmiş ve anne baba başta olmak üzere ailenin de bu bütünün bir parçası olduğu kabul edilmiştir.²² Anne babanın rol modelliği çocuğun değerler hayatının oluşumunda olduğu gibi dini hayatının oluşumunda da en etkin konumda bulunmaktadır. Güçlü anne ve baba motifinin yaşadığı dinî hayat, çocuğun dini karakter oluşumunda en etkin durumdadır.²³

2. Kur'an'da Rol Modellik

Kur'an-ı Kerim'de rol modelliğe dair çok sayıda ayet bulunmaktadır. En

¹⁸ Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2005), 230; Mehmet Enis Serinsu, *Ailede Değer Eğitiminde Modelleme* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2019), 82.

¹⁹ Çiğdem Gülmez, *Sosyal Kognitif Teori Açısından Ablâk ve Din Eğitimi Kuramsal Bir Bakış* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2008), 34.

²⁰ Gülmez, *Sosyal Kognitif Teori Açısından Ablâk ve Din Eğitimi Kuramsal Bir Bakış*, 43-44.

²¹ Koç, “Çocuğun Dinî Gelişiminde Rol Model Olarak Anne ve Baba”, 50.

²² Mehmet Emin Ay, “Aile Ortamında Yerine Getirilen İbâdetlerin Çocuk Üzerindeki Etkileri”, *Din Eğitimi Araştırmaları* 1 (1994), 164.

²³ Koç, “Çocuğun Dinî Gelişiminde Rol Model Olarak Anne ve Baba”, 52.

başta Kur'an sadece mesleki olarak eğitici rolünde olanların değil tüm mü'minlerin rol model olması gerektiğini ifade etmektedir:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ²⁴ (Onlara (münafıklara) “iman edenler gibi siz de iman edin” dendiği zaman onlar “sefihlerin iman ettiği gibi mi iman edeceğiz” derler. Dikkat edin! Asıl sefihler kendileridir fakat bunun bilincinde değillerdir.)

Bu ayette Allah (cc) münafıklara, iman etme konusunda mü'minleri örnek göstermektedir. Nitekim Elmalılı ayette mü'minlerin “النَّاسُ” (insanlar) olarak ifade edilmesini, iman etmenin kişiyi insan seviyesine çıkarttığını, münafıkların iman etmeyerek insan seviyesinde bulunmadıklarını ifade ederek mü'minlerin seçkin kişiler olduğunu ifade etmiştir.²⁵ Seyyid Kutub (ö.1966) bu ayetin münafıkları örnek almaya çağırıldığını ifade etmiştir. Örnek alınacak mü'minin ise bütün varlığı ile İslâm'a giren, yönünü sırf Allah'a (cc) doğru çeviren, Hz. Peygamber'in (sas) eğitici ve yön verici telkinlerini kalbini açarak samimi ve art niyetsiz bir yaklaşımla bütün varlığı ile O'nun emirlerini yerine getiren Müslüman olduğunu ifade etmiştir.²⁶ Bu durum da mü'minlerin, iman etmeyen insanlara örnek olma zorunluluğunu doğurmaktadır. Bir başka ifadeyle mü'min olmak aynı zamanda lisân-ı hâl ile tüm insanlığa karşı eğitimci rolünü üstlenmek demektir.

Allah (cc) mü'minlerin seçkin toplum olduğunu bildirmiştir. Seçkin olmak, göz önünde olmak demektir ve tüm insanlara önderlik etmek gibi bir sorumluluğu beraberinde getirmektedir:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ (Siz insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz. Ehl-i kitap da iman etmiş olsalardı onlar için daha hayırlı olacaktı. Onlardan iman edenler varsa da çoğu fâsıktırlar.)²⁷ Elmalılı (ö.1942) ayetteki seçkinliği emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker emrinin yerine

²⁴ Bakara 2/13.

²⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 1/351.

²⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân* (Kahire, Beyrut: Dâru'ş-Şurûk, 1982), 1/44.

²⁷ Âl-i İmran 3/110.

getirilmesine bağlamıştır. Müfessir, bu görevin sadece yöneticilere has bir görev olmayıp tüm mü'minler tarafından yerine getirilmesi gereken bir görev olduğunu belirtmiştir.²⁸ Râzî (ö.606/1210) bu ayette önce emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münkerin sonra îmanın zikredilmiş olmasını iman etmenin tüm peygamberlerin ümmetleri için ortak olduğunu, Hz. Peygamber ümmetinin ise iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak konusunda diğer tüm ümmetlerden daha üstün durumda bulunduğunu belirtmiştir.²⁹ İslamoğlu ise bu ayetin Müslümanlara evrensel bir ahlâki sorumluluk yüklediğini ifade ederek emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker vazifesinin ümmet olmanın gereği olduğunu savunmuştur.³⁰ Dolayısıyla bu ayetin ortaya koyduğu rol modellik rolünün statik değil, dinamik bir nitelikte olduğu söylenebilir.

Mü'minlerin örnekliliğine Kur'anî referansa bir diğer örnek de Bakara sureesindeki şu ayettir:

” وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ” (İşte bu şekilde insanlara örnek olasınız ve Rasül de size örnek olsun diye sizi orta ümmet kıldık...) ³¹ Bu ayetteki “شهداء” ve “شهيد” kelimeleri gerek tefsirlerde gerekse meallerde *örnek olmak* şeklinde anlaşılmış ve tercüme edilmiştir.³² Hatta İslamoğlu bu kelimeleri *model olmak* şeklinde anlamlandırmıştır.³³ Ayetteki “أُمَّةً وَسَطًا” ifadesi ise yine müfessirler tarafından bütün insanlığın merkezinde bulunan, kimseyi taklit etmeyen, bilakis tüm insanlığın kendisini örnek aldığı bir konumda bulunan ümmet olarak tefsir edilmiştir.³⁴ Bu anlam örgüsüne göre Allah (cc), mü'minleri tüm insanlığın gözünün üstünde olduğu bir kavim olarak tanıtmaktadır. Bu sebeple de tüm insanlığa örnek olacak / rol modellik

²⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/149.

²⁹ Ebû 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1420), 8/326.

³⁰ Mustafa İslamoğlu, *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an Gereççeli Meal Tefsir* (İstanbul: Düşün, 2012), 828.

³¹ Bakara 2/143.

³² Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Mealî Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri* (Ankara: Ankara Okulu, 2014), 55; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret, 1999), 1/40; Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Mealî* (Ankara: DİB, 2003), 21.

³³ İslamoğlu, *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an Gereççeli Meal Tefsir*, 737-738.

³⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/615-616; Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri* (Milliyet, 1995), 1/222.

yapacak bir hayat sürmeleri gereğini buyurmuştur. Bu hayatı yaşama konusunda ise kendilerinin de bir rehber / örneğe ihtiyaçları olduğunu, o rehberin de Hz. Peygamber (sas) olduğunu belirtmiştir.

Kur'an'da nitelikleri belirtilen rol modellenin iki önemli özelliği üzerinde durulduğu görölmektedir. Allah (cc) rol model olacak kişilerin evvel emirde söyledikleri ve davranışlarının birbiriyle tutarlı olduğu bir hayat sürmeleri gereğini buyurmaktadır. Diğer husus da çocuğun davranışlarını farklı modelleri gözlemleyip oluşturmasından hareketle değerlerin oluşmasında yanlış modelden uzak durma, doğru modeli gözleme gereğidir.

2.1. Söz – Eylem Bütönlüğu

Rol model olacak kişi ilk önce kendi yaşantısında dürüst olmalıdır. Bir başka ifadeyle sözleri ile davranışları çelişmemeli, tutarlı olmalıdır. Kur'an'da bu hususa değinilmiş, Allah (cc) Saff suresinde mü'minlerin ağızlarından çıkan sözleri ile serdettikleri davranışlarının tutarlı olması gereğini buyurmuştur:

”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ كَبِيرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ“ (Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah (cc) nezdinde ne kadar da büyük bir suçtur!) Mü'minlerin tüm dünyaya rol model olma zorunluluğu çerçevesinde okunduğunda bu ayetlerin anlam dairesinin ne denli geniş olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Allah (cc) mü'minlere adeta “siz dünyaya örnek olacaksınız, sözlerinize ve eylemlerinize dikkat edin!” mesajı vermektedir. Nitekim Seyyid Kutub Saff suresinin ilk üç ayetinin bireysel ahlak ile sosyal ihtiyaçları inanç altında birleştirdiğini ifade etmiştir. Müfessir bu ayetlerin içi dışı bir olan bir Müslüman portesi çizdiğini belirtmiş ve bu tür hasletlere sahip insanlar ile Medine devletinin kurulduğunu ifade etmiştir.³⁵

Kur'an'da mü'minlerden istenen “yalan yere şahitlik yapmama” emirleri de yine söz-eylem bütönlüğu çerçevesinde değerlendirilebilir. Nitekim Allah (cc) Furkan suresinde Rahman'ın kulları diyerek övdüğu kişilerin özellikleri arasında yalan söylememeyi, dolayısıyla sözlerle davranışların tutarlı olmasını zikretmiştir: “وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا“ ((Rahman'ın kulları) yalan

³⁵ Saff 61/2-3.

³⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 6/3553.

³⁷ Furkan 25/72.

söylemeyen ve boş bir işle karşılaştıkları zaman onurlu bir şekilde oradan geçip gidenlerdir.) Mevdûdî (ö.1979) her türlü günah, ayıp, hile ve aldatmanın yalan ve sahtekarlık olduğunu belirtmiş, Allah'ın (cc) mü'min kullarının güzel görünümlü ancak yalan olan bilgileri, sanat olarak sunulsa bile ayırt edebileceklerini belirtmiştir.³⁸

Söz-eylem bütünlüğü çerçevesinde değerlendirilen bir başka Kur'ânî referans da Müddessir suresidir. Bilindiği gibi Müddessir suresinin ilk ayetleri Hz. Peygamber'e tebliğ vazifesinin verildiği ayetler olarak nakledilmektedir.³⁹ Surenin 4. ayeti olan “وَرِيَابِك فَطَهِّرْ” ayetine müfessirler tarafından verilen anlamlardan bir tanesi “ahlakını güzelleştir!” şeklinde olmuştur.⁴⁰ Hz. Peygamber'e (sas) tebliğ görevi verildiğinde kendisinin bu görevi yerine getirebilmesi için sahip olması gereken davranış biçimleri içinde ilk sıralarda, risalet görevini ahlaklı, dürüst bir şekilde ifa etmesi gereğinin zikredilmesi şüphesiz ki tebliğ görevinin yürütülebilmesi için söz – eylem bütünlüğüne sahip olması gereğinin ne denli önemli olduğuna işaret etmektedir. Risalet görevi verilmeden önce de kendisini tanıyan kişiler tarafından kendisine el-emîn ismi layık görülen Hz. Peygamber'e (sas) Allah'ın (cc) ayrıca ahlakını temiz tutmasını buyurması, eğitimde söylemlerle eylemlerin tutarlılığının önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Söz-eylem bütünlüğü konusunda verilebilecek bir diğer Kur'ânî referans ise Allah'ın (cc) İsrâiloğulları'na yönelik gerçekleştirdiği uyarıdır. Ayet-i kerime şöyledir: “أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ?”⁴¹ (İnsanlara iyilik yapmalarını emrediyor ancak siz Kitâb'ı okuduğunuz halde (o emirleri) kendiniz (gerçekleştirmeyi) terk mi ediyorsunuz? (Bu tutarsızlığınızı) hiç mi akıl süzgecinden geçirmiyorsunuz?). İsrâiloğulları'nın kendilerine gönderilmiş kitap olan Tevrat'ı tahrif ettikleri müsellemidir.⁴² Tahrif gerekçeleri de Tevrat'taki bazı hükümleri beğenmeyip yerine getirmekten imtina etmeleri ve çıkarları doğrultusunda değiştirmeleridir.⁴³ Bu ayetler söz -eylem tutarsızlığının yol açabileceği elim sonuçları göstermesi açısından önemlidir. Nitekim bu

³⁸ Ebu'l-A'lâ Mevdudî, *Tefhîmu'l Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, çev. Muhammed Han Kayânî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 3/607.

³⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/87.

⁴⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/88.

⁴¹ Bakara 2/44.

⁴² Örneğin bkz. Bakara 2/75; Nisa 4/46.

⁴³ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 1/141.

tutarsızlık en sonunda kendilerine Tevrat ve İncil gönderilenlerin kendi kitaplarını reddetmeye kadar götürmüştür.

2.2. Doğru Arkadaş Seçimi

Rol modellik konusunda Kur'an'ın dile getirdiği önemli bir husus da kişinin sahip olduğu arkadaş çevresidir. Bu çerçevede Kur'an kimlerle dostluk kurulması gerektiğini ve arkadaşlık / dostluk çerçevesinde kimlerden uzak durulması gerektiğini açıkça belirtmiştir. Buna göre pek çok ayette, Allah'a (cc) iman edenlerin dost edinmeleri gereken ilk varlığın kâinatın yaratıcısı olan Allah (cc) olması gerektiğini bildirmiştir: “*اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ*”⁴⁴ (Allah iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlıklara (nura) çıkarır. İnkâr edenlerin dostları ise tâğûtlardır. Onlar da aydınlıklardan karanlıklara götürür. (inkâr edenler de tağutlar da) cehennemliklerdir. Hepsi orada ebedi kalacaklardır.) Bu ayette Allah (cc) dostluk kavramına farklı bir boyut getirmiş ve sadece insanların değil insanların inandıkları din sistemlerindeki ilah(lar)ın da dost edinilebileceğini belirtmiştir. Bu çerçevede mü'minlerin ilk dostunun Allah (cc) olması gerektiğini ortaya koymuştur. Ayette Allah'ın (cc), kendisini mü'minlerin dostu olarak tanımlaması ise dikkat çekicidir. Bu üslûp mü'minlerin, Allah'ı (cc) kendilerine dost edindikleri vakit Allah'ın (cc) da onlara dostluk yapacağını bizlere ihsas ettirmektedir. Nitekim Elmalılı bu dostluğu Allah'ın (cc) kendisine iman edenlerin ellerinden tutup onları mesleki başarıya ulaştıracağını ayrıca nefislerine edep verip gönüllerine huzur bahşedeceğini ifade etmiştir.⁴⁵ Elmalılı'nın bu izahatı rol modelin gözlemci üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir.

Mü'minlerin insanlar arasından kendilerine dostluk edinecekleri kişiler ise Kur'an'a göre yine mü'minlerin kendileri olmalıdır. Başka bir ifadeyle Allah (cc) mü'minlerin, kendilerine edinecekleri sosyal çevrelerini yine Allah'a (cc) iman merkezli olarak oluşturmaları gereğini ortaya koymuştur: “*وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ*

⁴⁴ Bakara 2/257. ; Ayrıca bkz. Âl-i İmrân 3/68, A'râf 7/155, Yusuf 12/101, Kehf 18/44, Câsiye 45/19.

⁴⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/932.

”الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أَوْلَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ“⁴⁶ (Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin dostudurlar. Birbirlerine iyiliği emreder ve kötülüğü de yasaklarlar. Namaz kılar, zekât verir ve Allah'a ve Rasül'üne itaat ederler. İşte Allah onları rahmetine gark edecektir. Allah şüphesiz ki aziz ve hakîmdir.) Görüldüğü gibi Kur'an'ın öngördüğü Allah'a iman merkezli dostlukta dostlukların iyilikler üzerine kurulu olduğunu, kötü olan davranışlar konusunda da birbirlerini uyardıklarını dolayısıyla toplumda oluşacak kötülükleri engellediklerini belirtmiştir. Ayrıca birbirlerini namaz, zekât ve Allah'a (cc) ve Hz. Peygamber'e (sas) itaat konusunda desteklediklerini ifade etmektedir. Nitekim Kur'an bütünlüğü içerisinde düşünüldüğünde örneğin mü'minlerin Allah'ın (cc) ipine toptan ve sınıksız sarılmaları emri⁴⁷ de bu konuyu desteklemektedir. Seyyid Kutub bu ayette bahsedilen dostluğun cesaret, yüreklilik ve yardımlaşma sonucu olabileceğini ifade etmiştir. Dayanışmanın ise emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i anî'l-münker konusunda gerçekleşmesi gerektiğini belirterek böyle dostluklara sahip olan mü'minlerden oluşan toplumun da sapsağlam bir toplum olacağını ifade etmiştir.⁴⁸

Allah'ın (cc) mü'minlerin kuracakları iman merkezli dostluğa şu ayette de değinilmiştir: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ“⁴⁹ (Ey iman edenler! Allah'tan sakının ve sâdıklarla birlikte olun!). Ayette zikredilen *sâdıkların* kimler olduğu konusunda Elmalılı imanlarında, ahitlerinde, Allah'a olan bağlılıklarında niyet, söz ve eylem itibarıyla doğru ve dürüst olan kişiler şeklinde tanımlama yapmıştır.⁵⁰ Bu ayet aslında rol modellik konusunda buraya kadar olan mülahazaların bir özeti olarak nitelendirilebilir. Çünkü ayet hem dürüst olmayı hem de kişinin etkileşim içinde bulunduğu sosyal çevresini dürüst kişiler arasından seçmesi, onlarla dostluk kurması gereğini bizlere ifade etmiştir. Nitekim Râzî bu ayeti tefsir ederken yalandan uzak durmanın kişiyi aynı zamanda içki içmek, zina yapmak, hırsızlık gibi toplumsal ve bireysel ahlaksızlıklardan da uzak tuttuğunu açıkça ortaya koyan rivayetlere yer vermiştir. Hatta İblis'in dahi Allah (cc) ile konuşurken yalana başvurmamasını yalanın

⁴⁶ Tevbe 9/71.

⁴⁷ Âl-i İmrân 3/103.

⁴⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 3/1671.

⁴⁹ Tevbe 9/119.

⁵⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/473.

İblis'in bile tevessül etmediği kötü bir eylem olduğunu belirtmiştir.⁵¹ Dolayısıyla ayetin dürüstlük konusunda ne denli veciz bir mahiyet arz ettiği izahtan varestedir.

Kur'an'ın imân merkezli olarak ortaya koyduğu dostluk ile ilgili dikkat çekici bir durum daha söz konusudur. Allah (cc) mü'minlere, iman ettikleri takdirde peygamberlerinin⁵² ve meleklerin⁵³ kendilerine dost olacaklarını müjdelemiştir. Dolayısıyla Kur'an iman merkezli dostluğun ne denli samimi ve güçlü bir dostluk olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

Allah (cc) mü'minlere kimlerle dostluk kurmaları gerektiğini belirtirken aynı zamanda kimlerle dostluk kurmamaları gerektiğini de buyurmuştur: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُؤَا مَا عَيْتُمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تَحْفِي ضُدُّوهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ”⁵⁴ (Ey iman edenler! Sizden olmayanları kendinize samimi dost/sırdaş edinmeyin (çünkü) onlar size kötülük yapmaktan hiç geri durmazlar. Sizin sıkıntıya düşmenizi arzu ederler. Onların ağızlarından öfke ve nefret taşmaktadır. Hatta içlerinde daha da büyük (öfke ve nefret) gizlemektedirler. İşte biz de akıllıca davranasınız diye size ayetleri (gerçekleri) böylece açıklıyoruz.) Görüldüğü üzere Kur'an'ın burada yasakladığı dostluk yine Allah'a (cc) iman merkezlidir. Ayette, iman ortaklığı olmayan kişilerle yapılacak her türlü dostluğun iman edenlere zarar vereceği bildirilmiştir. Müfessirler burada dostluğun yasaklanmasının sebebinin mü'minlerin, inanmayanlara karşı bile olsa daima iyilik düşünecekleri fakat kafirlerin her zaman mü'minlere düşmanlık besleyecekleri olarak ifade etmişlerdir.⁵⁵

Kur'an'da dostluğun iman merkezli olarak kurulması gerektiği belirtilirken iman merkezli olmayan dostluklar konusunda çok sayıda ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerde şeytan,⁵⁶ mü'minleri inkâra sürüklemek isteyenler,⁵⁷ kâfirler,⁵⁸

⁵¹ Râzî, *Mefâtihü'l-Gayb*, 16/167-168.

⁵² Tevbe 9/128.

⁵³ Fussilet 41/31.

⁵⁴ Âl-i İmrân 3/118.

⁵⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/154; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 1/452.

⁵⁶ Nisa 4/119.

⁵⁷ Nisa 4/89.

⁵⁸ Nisa 4/144.

Yahudiler ve Hıristiyanlar,⁵⁹ mü'minlerin diniyle alay edenler⁶⁰ gibi kesimlerle dostluk kurulmaması gerektiği buyrulmaktadır. Kur'an'ın bu tür kesimlerle dostluğu yasaklamasının sebebi ise kötü rol modelliktir. Bir başka ifadeyle iman etmeyen kişilerle dostluk kurulduğu zaman mü'minin hidayet üzere sürdürdüğü hayatını terk edip iman etmeyenleri kendisine rol model alarak inkâra sürüklenmesi tehlikesidir.

3. Çocuk Eğitiminde Rol Modellik

Kur'an tüm mü'minleri dünyaya rol model olarak ilan etmiş ve bu çerçevede rol modelliğin formlarını da belirlemiştir. Bu doğrultuda rol modelliğin nasıl olması gerektiği çeşitli ayetlerde açıkça belirtilmiştir. Rol modelliğin söz konusu olduğu bir başka alan ise çocuk eğitimidir. Günümüz eğitim kuramları içerisinde özellikle çocuklarda oluşması beklenen değerlerin bir davranış olarak çocukta yerleşmesi için rol modelliğin önemli bir yeri olduğu görülmektedir.⁶¹ Kur'an'da çocuk eğitimi ile ilgili yer alan ayetler incelendiğinde ise rol modelliğin esas alındığı görülmektedir. Bununla birlikte Kur'an'ın öngördüğü çocuk eğitimi hem klasik bilgi aktarımının hem de rol modelliğin başarılı ve senkronize olarak birlikte gerçekleştirilmesini öngörmektedir.

Bu durum Taha suresinde çarpıcı bir şekilde bize rehberlik eder konumda bulunmaktadır: “ وَأُمِرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى ”⁶² (Ailene namazı emret, sen de namaza kesintisiz olarak devam et! Biz senden rızık istemiyoruz çünkü senin rızıkını biz veriyoruz. (Unutma!) en sonunda kazananlar takva sahipleri olacaktır.) Bu ayette dikkate şayan bazı hususlar bulunmaktadır.

Bu ayetle kişinin ailesinin ibadetlerinden sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim rivayetlerde bu ayet nazil olduktan sonra Hz. Peygamber'in (sas) aylar boyunca her sabah Hz. Ali (ra) ve Hz. Fâtıma'yı (ra) sabah namazına çağırdığı nakledilmiştir.⁶³

⁵⁹ Maide 5/51.

⁶⁰ Maide 5/67.

⁶¹ Serinsu, *Ailede Değer Eğitiminde Modelleme*; Gülmez, *Sosyal Kognitif Teori Açısından Ahlak ve Din Eğitimi Kuramsal Bir Bakış*.

⁶² Taha 20/132.

⁶³ Râzî, *Meşâîhu'l-Ğayb*, 22/115.

Kişinin ailesinin namazını takip etmesi görevinin “emret!” fiili ile ifade edilmesi sorumluluğun ne kadar önemli olduğunun ifadesidir. Bununla birlikte bu eğitimin hem sözlü hem de davranışsal yönünün olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla “emret!” ifadesi bilgi aktarımını, “sen de devam et!” ifadesi de modelliği işaret etmektedir.

Tüm ibadetler içerisinde özellikle namaz ibadetinin ön plana çıkarılması namazın tüm ibadetleri temsil ettiğinin ifadesidir.⁶⁴ Ayrıca Ankebût suresinde namazın kişiye olumlu bir karakter kazandırdığı buyurulmuştur.⁶⁵

Ailede namazı emretmekle görevli olan kişiye namaza kesintisiz olarak devam etmesinin emredilmiş olması inandırıcılığı ve güvenilirliği ifade etmektedir. Emredenin emrettiği davranışı bir kez bile olsa kendisi yerine getirmediği takdirde bir çelişki arz edecek ve emir karşı tarafta davranışa dönüşmeyecektir. Bu durumda istenen davranış ancak korku ya da başka bir sebeple yerine gelecek fakat bir meleke haline dönüşmeyecektir.⁶⁶

İbadetin ön plana çıkarılmasıyla birlikte rızık temini meselesinin önemli olmadığını ifade etmesi dini değerlerin dünyevî değerlerden daha önemli olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’in (sas) ailesinin başına bir sıkıntı geldiğinde onlara namaz kılmalarını emrettiği ve bu ayeti okuduğu rivayet edilmiştir.⁶⁷

Ailece yerine getirilecek namaz sorumluluğunun takva ile ilişkilendirilmesi ve en sonunda kazanacak kişiler olarak nitelendirilmesi vurgulanmıştır. Seyyid Kutub bu vurgunun hem dünya hem de ahiret mutluluğu yönünden olduğunu belirterek kişinin ailesine namaz alışkanlığı kazandırmasının hem dünyevi hem de uhrevi mutluluğu sağlayacağını savunmuştur.⁶⁸ Dolayısıyla çocuklara verilecek olan değerlerin korku üzerinden değil, mutluluk ve huzur üzerinden verilmesi gerektiğini göstermektedir.

Kur’an’da çocuk eğitimi deyince ilk akla gelen şüphesiz ki Lokman’ın (as)

⁶⁴ Râzî, *Mefâtihü'l-Ğayb*, 22/115; Saffet Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu* (Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 2016), 185-186.

⁶⁵ Ankebut 29/45.

⁶⁶ Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, 184.

⁶⁷ Râzî, *Mefâtihü'l-Ğayb*, 22/116.

⁶⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur’ân*, 4/2357.

oğluna yönelik gerçekleştirdiği öğütlerdir. Matbu Mushaflarda bir sayfa tutan bu öğütler genel olarak Allah'a (cc) şirk koşmamak, büyük veya küçük gerçekleştirilen her amelin en sonunda mutlaka Allah (cc) tarafından kişinin karşısına çıkarılacağını bilmek, namaz kılmak, iyiliği emredip kötülüğü yasaklamak, başa gelen musibetlere sabretmek, insanlara karşı böbürlenmemek, yeryüzünde kibirli bir şekilde yürümek, yürüyüşünde itidalli olmak ve yüksek sesle konuşmamak şeklindedir.⁶⁹ Nebi olup olmadığı tartışılan bir tarihi şahsiyet olan Lokman'ın⁷⁰ (as) öğütlerinin arasına i'tirâzi olarak sıkıştırılmış olan bir öğüt de kişinin üzerinde nice emekleri bulunan annesine ve babasına karşı hürmet göstermesi gereğidir.⁷¹ Ancak Allah (cc) bu öğüdü Lokman'ın (as) ağzından değil de "biz tavsiye ettik" ifadesiyle buyurmuştur. Kur'an'da çok sayıda ayette yer alan "ana – babaya iyilikte bulunmak"⁷² emirlerinden bir tanesinin çocuklara verilen öğütler arasında yer alması dikkat çekicidir. Mevdûdî bu konu değişimini Lokman'ın (as) sözünü daha detaylıca ele almak için Allah'ın (cc) açtığı bir parantez olarak nitelemiştir.⁷³ Seyyid Kutub ise bu konu değişimini kişinin kendisine nimet veren iki varlık olarak ilk önce Allah'a (cc) şükür ardından anne – babasına teşekkür etmesi gereğinden kaynaklandığını ifade etmektedir.⁷⁴

Öte yandan Kur'an'ın, Lokman'ın (as) oğluna verdiği öğütlere yer verdiği metnin en başında "Biz Lokman'a hikmet verdik: Bana ve ana babana şükret!.." ⁷⁵ ayetinin yer alması dikkat çekici olarak görülmektedir. Ayetteki anahtar kavram olan *hikmet* ifadesiyle ne kastedildiği bu öğütler açısından önem arz etmektedir. *Hikmet* kavramı tefsir, fıkıh, felsefe, kelam ve tasavvuf gibi pek çok ilmi disiplin tarafından bahis edilmiş bir kavram olmakla birlikte genel olarak "bilgi – eylem bütünlüğü" olarak tanımlanmıştır.⁷⁶ Müfessirler de hikmeti bu minvalde tanımlamışlardır. Örneğin Taberî (ö.310923) hikmeti "söz ve

⁶⁹ Lokman 31/12-19.

⁷⁰ Ömer Faruk Harman, "Lokman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 27/205-206.

⁷¹ Lokman 31/14-15.

⁷² Bakara 2/83, 180; Nisa 4/36; En'am 6/151; İsrâ 17/23; Ankebut 29/8; Ahkaf 46/15-17.

⁷³ Mevdudî, *Tefhimü'l Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, 4/329.

⁷⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 5/2781.

⁷⁵ Lokman 31/12.

⁷⁶ İlhan Kutluer, "Hikmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 17/598-599.

filde doğruyu yakalamak” olarak nitelemiştir.⁷⁷ Zemahşeri (ö.538/1144) de kavramı “bilgi ve eylem uyumu” olarak nitelemiştir.⁷⁸ Bu çerçevede Elmalılı'nın hikmet tanımının önemli olduğu kanaati hasıl olmuştur: “İlel-ü esbâbi bilerek gayeye isabet edecek veçhile ameli ilme, ilmi amele tevfiik etmektir.”⁷⁹ Görüldüğü gibi hikmeti ilim – eylem bütünlüğü olarak tarif eden Elmalılı Bakara 2/269. ayetinde geçen *hikmet* kavramını geniş kapsamlı bir şekilde açıklamış ve nihayet hikmet hakkındaki mülahazasını kişinin kalp ve vicdan ile birlikte ilmiyle amel etmesi olarak tanımlamıştır.⁸⁰

Hikmet kavramının eyleme dönüşen bilgi olduğu bilgisiyle Lokman'ın (as) oğluna verdiği öğütleri tekrar okuduğumuzda, Lokman (as) örneğinde, bir babanın, oğluna öğüt verirken, verdiği öğütleri evvel emirde kendisinin yerine getirmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu zaviyeden bakıldığında bir ebeveynin, çocuklarına dini değerleri aktarırken, onlarda davranış değişikliğine dair olumlu veriler elde edebilmesi için mezkûr değerlerin görsel olarak da aktarılmasını sağlamaları gerekmektedir. Bir başka ifadeyle Allah (cc) ebeveynlere çocuklarına Lokman suresindeki öğütleri verirken o değerleri bizzat kendilerinin de bir hayat biçimi olarak benimsemelerini ve bu surette çocuk yetiştirmelerini buyurmuştur. Öte yandan Taha 20/132'de olduğu gibi burada da hem bilgi aktarımının hem de modellemenin birlikte olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kur'an çocuk eğitiminde bütünlüğü ön görmektedir.

Lokman'ın (as) öğütlerinde dikkat çeken bir diğer husus da oğluna yaptığı hitapta “يَا بُنَيَّ” (oğulcuğum!) şeklinde kullandığı sevecen tavidir. Bu tavır da rol model olacak eğitimcinin gözlemci ile arasında sevgi üzerinden bağ kurmasını gerektiğini ifade etmektedir.

4. Değerlendirme

Hayatımızın her alanında bizlere rehberlik ettiği gibi gelecek neslimizi de nasıl ve hangi bilgi ve değerlerle yetiştirmemiz gerektiği konusunda bize yol

⁷⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'an*, ed. ' Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1420), 20/134.

⁷⁸ Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. ' Amr ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Ḥaḳâiki Ğavâmi'i't-Tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-' Arabî, 1407), 3/493.

⁷⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/513.

⁸⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/978.

gösteren Kur'an-ı Kerim bu sayede yüce ahlâkî değerlere sahip, yıkılmaz, sarsılmaz bir toplum oluşturmayı hedeflemektedir. Batının 20. yüzyılda ancak ulaştığı modelleme yoluyla örtük davranış aktarımını Kur'an'ın genel olarak eğitimde, özelde çocuk eğitiminde esas aldığı görülmektedir. Bu çerçevede Kur'an ilk önce bütün mü'minlerin insanlığa rol model olacak şekilde yaşamaları gerektiğini belirtmiş bu örnekliliği gerçekleştiren mü'minleri ise yeryüzünün en seçkin kişileri olarak ilan etmiştir. Bir başka ifadeyle Allah'a (cc) iman eden ve mü'min vasfını kazanan kişinin hayatının her anını rol model olarak yaşamak zorunluluğu bulunmaktadır. Ancak bu süreçte Allah (cc) mü'minleri yalnız bırakmamış ve onları da Hz. Peygamber'in (sas) örnekliliğine emanet etmiştir. Dolayısıyla mü'minleri Hz. Peygamber (sas) önderliğinde eğitmiş, tüm insanlığı da mü'minlerin önderliğinde eğitmeyi hedeflemiştir.

Pek çok ayette çeşitli vasıfları anlatılan mü'minin rol modellğe yönelik olan özelliği ise sözleri ile eylemlerinin tutarlı olması olarak aktarılmıştır. Dolayısıyla mü'min, yalnızca toplum içerisinde değil yalnızken dahi tutarlılığından asla vazgeçmemekle mükelleftir. Ahirete yönelik olan, zerre miktarınca da olsa her eylemin karşısına çıkarılacağı bilgisi mü'mini her ortamda tutarlı olmaya zorlamaktadır.

Kur'an'ın çocuk eğitiminde ortaya koyduğu bir başka husus da yanlış modellerden uzak durulması gerektiği buna mukabil de doğru modellerle birlikte sosyalleşme zorunluluğudur. Bu noktada Kur'an ilk model olarak Allah'ın (cc) belirlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Toplumsal hayatta seçilecek olan modellerin ise iman merkezli olması gerektiği anlaşılmaktadır. Nitekim Kur'an, yanlış modellerin insanı yanlış yollara sevk edeceğini açıkça ifade etmektedir.

Öte yandan çocuklarda değerlerin oluşumunda salt bilgi aktarımı yeterli değildir. Değerlerin yerleşik olarak davranışa dönüşmesinde rol modelliğin çok önemli olduğu görülmüştür. Çocuk, eğitim kurumlarında bilgiyi edinmekte, modelleme yöntemiyle de davranışa dönüştürmektedir. Kur'an'ın çocuk eğitimi incelendiğinde ise modellemenin ne denli önemli olduğu görülmektedir. Ancak Kur'an ne yalnızca bilgi aktarımını öngörmüş ne de yalnızca modellemeyi tavsiye etmiştir. Kur'an'ın ortaya koyduğu değer aktarımı sistemi hem bilgi aktarımının hem de rol model olmanın birlikte gerçekleşmesi gerektiği yönündedir. Ayrıca bu bütünlüğün sevgi ile yoğrulması gerektiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. *Kur'an-ı Kerim Meali*. Ankara: DİB, 5. Baskı., 2003.
- Ateş, Süleyman. *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*. 6 Cilt. Milliyet, 1995.
- Ay, Mehmet Emin. "Aile Ortamında Yerine Getirilen İbâdetlerin Çocuk Üzerindeki Etkileri". *Din Eğitimi Araştırmaları* 1 (1994), 163-170.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Cemiloğlu, Mustafa. "Eğitim Bilimi Açısından Örtük Program ve Halk Anlatılarının Örtük Program Bağlamında Değerlendirilmesi". *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 19/2 (2006), 257-269.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*. çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret, 1999.
- Gülmez, Çiğdem. *Sosyal Kognitif Teori Açısından Ablâk ve Din Eğitime Kuramsal Bir Bakış*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2008.
- Harman, Ömer Faruk. "Lokman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 27. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- İslamoğlu, Mustafa. *Nüzhül Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an Gerekeçeli Meal Tefsir*. İstanbul: Düşün, 6. Baskı., 2012.
- Koç, Bozkurt. "Çocuğun Dinî Gelişiminde Rol Model Olarak Anne ve Baba". *Dini Araştırmalar* 11/31 (2008), 49-60.
- Köse, Saffet. *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*. Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 6. Baskı., 2016.
- Kutluer, İlhan. "Hikmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 17. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Mevdudî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhimü'l Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*. çev. Muhammed Han Kayânî vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Öztürk, Aysun - Taşpınar, Mehmet. "Türkiye'de Örtük Program Üzerine Yapılmış Çalışmaların Analizi: Bir Meta Sentez Araştırması". *GEFAD* 41/1 (2021), 251-305.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*. Ankara: Ankara Okulu, 2014.
- Râzî, Ebû 'Abdillâh Faḥrüddîn Muḥammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Mefâtîhu'l-Ġayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l- Arabî, 1420.
- Senemoğlu, Nuray. *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2005.
- Serinsu, Mehmet Enis. *Ailede Değer Eğitiminde Modelleme*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2019.
- Seyyid Kutub. *Fî Zilâli'l-Kur'an*. Kahire, Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1982.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-. *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*. ed. 'Ahmed Muhammed Şâkir. b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1420.
- Talu, Ayşe Ahsen. "Örtük Program Yaklaşımı: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması". *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 36/2 (2023), 560-594. <https://doi.org/10.19171/uefad.1277015>
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 6 Cilt. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.
- Yüksel, Sedat. "Örtük Program The Hidden Curriculum". *Eğitim ve Bilim* 27/126 (2002), 31-37.
- Zemahşerî, Ebû'l-Ğâsım Maĥmûd b. 'Amr ez-. *el-Keşşâf 'an Ĥakâikü Ğavâmiği't-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.

LGBT AKTİVİZMİ KARŞISINDA ÇOCUK VE AİLE: TEHDİTLER VE TEDBİRLER

Sema YILMAZ *

Giriş

Eşcinsellikten başlayıp günümüzde LGBTQ+ gibi daha geniş bir yelpazeye dönüşen farklı cinsel kimlik ve yönelimler, biyoloji, psikoloji, ilahiyat ve sosyoloji gibi pek çok bilimsel disiplinin inceleme ve sorumluluk alanına girmektedir. Bunun yanı sıra, yalnızca bilimsel alanda değil, bireysel haklar, özgürlükler, eşitlik, ırkçılık ve feminizm gibi ideolojik akımlar üzerinden sosyo-ekonomik, politik ve dini birçok alanı da etkilemektedir.

LGBT olgusu ile LGBT aktivizmi kuşkusuz birbirinden farklıdır. LGBT aktivizmi hak ve özgürlükler maskesiyle toplumsal dengeyi ve aile değerlerini tehdit etmektedir. Bir kadınla bir erkeğin evlilik yoluyla bir araya gelmesiyle oluşan, kan bağına dayalı, anne-baba ve çocukları kapsayan aile modeli günümüzde Batı ve Amerika'dan tüm dünyaya yayılmakta olan LGBT aktivizmi ile ifsat edilme tehlikesi altındadır. Bazı ülkelerde eşcinsel evliliğin yasallaşması çocuk sahibi olmayı da gündeme getirmiştir, fakat bu talebin önündeki biyolojik engel Amerika'da ve birçok ülkede fitri (doğal) olmayan yollarla aşılma-ya başlamıştır.

* Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Psikolojisi Anabilim Dalı Associate Professor, Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Department of Psychology of Religion Sivas, Türkiye / semayilmaz@cumhuriyet.edu.tr / <https://orcid.org/0000-0001-5076-1500>

Evlat edinme, taşıyıcı annelik, sperm bankaları ve yumurta donörleri gibi uygulamalar, neslin doğal devamını kesintiye uğratabilecek ve ikinci nesil LG-BTQ bireyleri için sosyo-psikolojik açıdan birçok karmaşayı beraberinde getirebilir. Bugün, kendi tercihleri dışında, gay ve lezbiyen çiftler tarafından evlat edinilen çocuklar yetişkin olmuş ve “Rainbow’un diğer yüzü” gibi etkinliklerde, üç ebeveynli olmanın ya da ebeveynsiz büyümenin getirdiği zorlukları tartışmaktadırlar. Öte yandan, ardında güçlü bir politik, hukuki ve ekonomik destek bulunan ve hızla artan LG-BTQ nüfusu, şu anda azınlık olmanın savunma mekanizmasıyla güç bulsa da yakın gelecekte karşılaştıkları tüm sorunlarla hem bireysel hem de toplumsal düzeyde yüzleşmek durumunda kalacaktır.¹ Dolayısıyla bu araştırmanın amacı ülkemizde ciddi bir tehdit oluşturmaya başlayan LG-BT aktivizminin geldiği noktayı gözler önüne sermek, aileyi ve çocukları korumak için olası tedbirleri tartışmaktır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Konuyla ilgili olarak literatürde yer alan birincil kaynakların yanında, medyada yer alan haber ve paylaşımlar toplanıp gözden geçirilmiş ve analiz edilmiştir.

Son yıllarda ülkemizde hem politik hem de sivil alanda LG-BT aktivizmi ve tehditlerine karşı bir takım tedbir adımları atılmaya başlanmıştır. Bunların başında Dünya Çocuk ve Aileyi Koruma Platformu’nun (Dünya ÇAKOP) 2020’den beri düzenlemiş olduğu sempozyumlar, yayınlar ve eğitim programları gelmektedir. Son iki yıldır LG-BT dayatmasına karşı geniş katılımlı Büyük Aile Yürüyüşleri yapılmakta ve çeşitli üniversiteler tarafından aile temalı bilimsel toplantılar düzenlenmektedir. Bu araştırmada LG-BT aktivizminin aileye yönelik tehditleri karşısında aile ve çocukları korumaya yönelik atılan adımlar ortaya konulmaya çalışılmış ve gelecekteki tehlikeler için de bir duyarlılık oluşturma hedeflenmiştir.

LGBT Aktivizmi

Son seksen yılda ABD ve Avrupa toplumlarında gerçekleşen anlamlı sosyal değişimlerin meta-analizi, son derece titizlikle hazırlanmış, sanki bir satranç tahtasında çok sonraki hamleleri öngören, küresel çapta eş zamanlı olarak

¹ Sema Yılmaz, “Amerika’da Üniversitelerin Farklı Cinsel Kimliklere Yaklaşımı -Massachusetts Eyaleti Örneği-”, *Farklı Cinsel Kimlik Yönelimleri, Günümüz Gençliğinin Karşı Karşıya Bulduğu Büyük Tehlike*, ed. Mustafa Atak, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2022.

yayılan bir sosyal mühendislik projesi ile karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Eşcinsel ilişkilerin teşvik edilmesi, hemen fark edilir sosyal değişimlerken kadınların erkekleştirilmesi ve neticesinde anneliğin yok edilmesi, baba otoritesinin yıkılması ve nesilden nesile aktarılan geleneksel terbiye sisteminin ortadan kalkması, üstel bir hızla zamana yayılarak gelişen değişimlerdir.²

Bütün evrensel ilkelere rağmen, aile kurumu bugün hiç olmadığı kadar büyük tehditlerle karşı karşıyadır. Emperyalist küresel güçler, güçlü aile yapısını zayıflatmaya yönelik saldırılar düzenleyerek çarpık ve marjinal ilişki biçimlerini toplumun her alanına dayatmaktadır. Akademi, eğitim, hukuk, medya, kültür ve sanat, spor ve iş dünyası gibi pek çok alan, LGBT propagandası ile ele geçirilerek hayatı etkisi altına almaya çalışmaktadır. Bu lobilerin etkisi altında kalan gençler, çeşitli fizyolojik ve psikolojik sorunlarla, madde bağımlılıklarıyla ve intihar düşünceleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Örneğin, 2024 Paris Olimpiyat Oyunları'nın açılış seremonisi, LGBT propagandasının tehlikeli bir uluslararası kimliğe dönüştüğünü gözler önüne sermektedir. Kadın sporcular, biyolojik cinsiyeti erkek olan trans bireylerle aynı kategorilerde yarışmak zorunda bırakılmıştır. LGBT lobileri, kadın haklarını göz ardı ederek, kadın sporcuların bu haksız rekabet karşısında isyan etmesine neden olmuştur. Sonuç olarak, 100 yıl önce Olimpiyat Oyunları'na coşku ile katılan kadınlar, LGBT dayatmasının etkisiyle 2024 Paris Olimpiyat Oyunları'ndan gözyaşları içinde ayrılmak zorunda kalmışlardır.³

Son yıllarda, Türkiye'de ve dünya genelinde yükselen bir olgu olarak LGBT aktivizmi, LGBT fiillerin mahrem alanda işlenmesiyle yetinmeyip, aynı zamanda toplumu LGBT kimliğine sahip ya da sempatizanı haline getirme amacını gütmektedir. Bu aktivizm, toplumsal dengeleri bozarak ülkeleri kültürel anlamda ele geçirmeyi hedefleyen bir hareket olarak şekillenmektedir. LGBT aktivizminin temel unsurları şunlardır:

- İnsanı yalnızca bedeni ve cinsel kimliğiyle tanımlamak, ruhani değerleri ortadan kaldırmak.
- Aşırı bireyselleşmiş, kendi benlikleriyle aşırı ilgilenen bireyleri toplumdandan, tarihsel bağlardan ve kolektif hafızadan koparmak.

² Mustafa Merter, *Hekaton'la Son Tango, Aileyi İfsad Etme ve İnsanlığı Yeniden Yapılandırma Küresel Projesi'nin Bir Meta-Analizi* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023), 14.

³ Seren Som, "LGBT dayatmasına karşı yeniden 'Büyük Aile Buluşması!' 15 Eylül'de 'Dursun Bu Hayatsızca Akın' Diyecekler", *Yeni Şafak*, 10 Eylül 2024.

- Cinselliği sınırsızlaştırarak en özel ve kutsal sayılan alanı yozlaştırmak, böylece toplumları kolayca yönlendirilebilen ve kutsalsız kitlelere dönüştürmek.
- Kadın ve erkek arasındaki farkları silerek insanların ayırt etme gücünü zayıflatmak ve böylece ahlaki ölçütleri zayıf, zamanla yok olmaya yüz tutan bir toplum oluşturmak.⁴

Bu süreç, temel haklar ve özgürlükler adına sunulsa da esasen toplumsal yapıyı değiştirmeyi ve geleneksel değerleri aşındırmayı amaçlayan bir dönüşüm sürecidir.

Eşcinsel kimliğin küreselleşmesinde ve eşcinsel haklarının savunulmasında LGBT aktivizminin rolü oldukça belirgindir. Bu hareket, yalnızca bireysel haklar ve özgürlükler üzerinden değil, aynı zamanda ulus aşırı ve ulus üstü kurumlar tarafından da sahiplenilerek insan hakları söylemi içinde yer bulmaktadır. Bu durum, küreselleşen cinsel kimlik söyleminin, Batı'nın politik, ekonomik ve kültürel gücünün bir yansıması olduğunu göstermektedir. Batılı ülkelerde LGBT hakları konusundaki itirazlara karşı hem aktivistler hem de devletler tarafından gösterilen sert tepkiler, meselenin sadece toplumsal tartışma alanında kalmadığını, devletler ve yönetimler tarafından resmi olarak sahiplenildiğini ortaya koymaktadır. Yasal düzenlemeler ve yeni uygulamalar, Batı'da eşcinsel hakları söylemine karşı çıkmamanın her geçen gün daha da zorlaştığını ve ifade özgürlüğünün kısıtlanabildiğini göstermektedir. Ayrıca, ulus aşırı ve ulus üstü kurumların bu konuda aktif rol oynaması, küresel bir sistemin ülkeler üzerindeki baskı aracılığıyla eşcinselliğe meşruiyet kazandırma çabalarını ortaya koymaktadır. Bu süreç, bir yandan insan hakları savunusu gibi görünse de diğer yandan ülkelerin iç işlerine müdahale eden küresel bir baskı aracı haline gelmektedir.⁵ Prof. Dr. Emir Kaya LGBT aktivizmini “psikolojik bir harp silahı” olarak tanımlıyor. Daha büyük bir projenin, yeni dünya düzenine uygun yeni insan tipolojisini yaratma projesinin bir ayağıdır. LGBT'nin dünya görüşü şudur: İnsanın kendisini seksle tanımlaması. İnançla, vatandaşlıkla, milliyetle, toprakla, kainatla değil. Bedensel arayış ve hazlarla, bireysel komplekslerle. Hedonistlerin mottosu olan “İnsan her şeyin ölçütüdür” felsefesinin yeniden dirilişi söz konusudur.⁶

⁴ Prof. Dr. Emir Kaya, “LGBT Aktivizmi Yasaklanmalıdır” (Erişim 17 Kasım 2024).

⁵ Hafize Şule Albayrak, “LGBT Hareketin Gelişimi, Kurumsallaşması ve Batı Medeniyet Projesine Dönüşümü”, *İnsan ve Toplum* 13/3 (2023), 50.

⁶ Prof. Dr. Emir Kaya, “LGBT Aktivizmi Yasaklanmalıdır” (Erişim 17 Kasım 2024).

Özetle son seksen yılda, ABD ve Avrupa toplumlarında yaşanan sosyal değişimler, küresel bir sosyal mühendislik projesinin etkisiyle şekillenmiştir. Bu değişimlerin başında, LGBT aktivizminin ve eşcinsel ilişkilerin toplumsal olarak teşvik edilmesi, geleneksel aile yapısının zayıflatılması, kadınların erkekleştirilmesi ve baba otoritesinin yıkılması yer almaktadır. Küresel güçler, bu dönüşümü eğitim, hukuk, medya, kültür, sanat ve spor gibi alanlarda dayatarak toplumsal dengeleri alt üst etmeyi hedeflemektedir. LGBT aktivizminin, özgürlük ve eşitlik adına yürütülen bir kültürel işgal hareketi olarak tanımlanabileceği, insanları bireyselleştirerek kolektif değerlerden koparmayı amaçladığı ve bunun dünya çapında yeni bir insan tipolojisi yaratma çabasıyla bağlantılı olduğu vurgulanmaktadır. Bu süreç, Batı’da devlet otoriteleri ve ulus üstü kurumlar tarafından desteklenerek, LGBT haklarına karşı çıkmayı giderek zorlaştıran bir politik dönüşüm yaratmaktadır. Bu politik dönüşüm pek çok sahada karşımıza çıkmaktadır.

LGBT Aktivizminin Çocuk ve Aile Üzerindeki Tehditleri: LGBT Aktivizminin Nüfus Politikası

Son yıllarda, düşük doğum oranlarıyla mücadele eden gelişmiş ülkeler ile yüksek doğum oranlarıyla dikkat çeken İsrail arasındaki demografik fark, küresel bir çelişkiyi gözler önüne seriyor. İsrail’in Gazze’deki soykırım uygulamaları ile LGBT propagandasına verdiği destek, benzer baskıcı yöntemlerle yürütülen iki farklı, ancak birbirini tamamlayan toplumsal mühendislik projesi olarak değerlendirilebilir. Bu çabalar hem demografik yapıyı şekillendirmeyi hem de toplumsal değerleri yeniden inşa etmeyi hedefliyor.

LGBT propagandasını fonlayan ve yüksek doğum oranlarıyla öne çıkan İsrail’in Gazze’deki katliamlarını destekleyen şirketler ve kurumların aynı olması tesadüf değildir. Sosyal medya algoritmaları ve nefret söylemi suçlamaları, her iki alanda da benzer şekilde baskıcı bir tutum sergilemektedir. İsrail’in Gazze’de gerçekleştirdiği soykırım ile LGBT propagandası arasındaki bağlantı, aynı demografik savaşın farklı boyutları olarak değerlendirilebilir. Medyada, sosyal medyada ve diğer destek yöntemlerinde, her iki konuya yönelik uygulanan baskı ve dayatma yöntemleri benzer süreçleri izlemektedir.⁷

⁷ Seren Som, “LGBT dayatmasına karşı yeniden ‘Büyük Aile Buluşması!’ 15 Eylül’de ‘Dursun Bu Hayatsızca Akın’ Diyeceler”.

Birleşmiş Milletler İnsani Gelişim Endeksi'nde Türkiye'nin de yer aldığı ilk 50 ülkenin düşük doğum oranları, insanlığın sürdürülebilirliği için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Yıllardır uygulanan doğum oranlarını artırma programları ve harcanan kaynaklar, bu durumu iyileştirememiştir. Mevcut gelişmişlik anlayışının değiştirilmesi ve insan ile aileyi merkeze alan alternatiflerin geliştirilmesi gerekmektedir. Düşük doğum oranları, göçmen ihtiyacını artırırken, göçmen karşıtlığı ve aşırı sağ akımlar, milli güvenlik sorunu haline gelmektedir. İnsani Gelişmişlik Endeksi'ndeki ilk 50 ülkeden 46'sı, nüfusun yenilenme sınırı olan 2,1 doğum oranının altında kalırken, yalnızca İsrail yüksek doğum oranı ile dikkat çekmektedir; ancak İsrail'in Filistin'deki aileleri hedef alarak gerçekleştirdiği soykırım, bu durumu ironik bir çelişki haline getirmektedir.⁸

LGBT Aktivizminin Medya Ayağı

Medya, her zaman çocuklar ve aileler için endişe verici bir unsur olmuştur ve bunun nedenini anlamak zor değildir. Diğer birçok tehdidin aksine, medya doğrudan evimizin içine girmekte ve yaşamlarımıza gizlice sızarak uzaktaki kanalları, şebekeleri ve etkilerini korunaklı bir alana taşımaktadır. Bu durum, medya ile aile arasındaki tartışmaları etkisi altına almış ve “sızma” metaforunu ön plana çıkarmıştır. Medya, genellikle yabancı, yapay ve tehditkâr bir biçimde değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeler, elbette anne babalık ve çocuklara dair konulara yoğunlaşmıştır. Ayrıca, medyanın potansiyel tehlikeleri ve tehditleri üzerine yapılan çözümlenmelerle de bir bütünlük oluşturur.⁹

Piaget'e göre, çocukların gelişimsel süreçleri belirli aşamalardan geçer ve her dönemdeki bilgi, çocuk tarafından bilişsel olarak işlenip anlaşılacak seviyeye getirilmelidir. Eğer çocuk, yaşına uygun olmayan, kavrayamayacağı bilgilerle karşılaşarsa, bu durum bilişsel karmaşaya yol açabilir. Her çocuğun, yaş dönemlerini sırasıyla ve sağlıklı bir şekilde geçmesi, bir sonraki aşamaya geçmeden önce o dönemi tam anlamıyla tamamlaması gerekir.

⁸ Seren Som, “LGBT dayatmasına karşı yeniden ‘Büyük Aile Buluşması!’ 15 Eylül’de ‘Dursun Bu Hayatsızca Akın’ Diyecekler”.

⁹ Stewart M. Hoover, Dijital Çağda Çocuk Medyası (ve Din): Zorluklar ve Koşullar, çev. Pınar Şengözer Şiraz, *Çocuk ve Medeniyet* 6/12 (2021), 199.

Psikolog Elif Zahide Gök, bu nedenle devletin uygun sınırlamalar getirmesi, aileleri ve toplumu bilinçlendirmesi, ayrıca çocuklarla birebir çalışan eğitimcilerin bu konuda eğitilmesi büyük önem taşıdığını ifade ediyor. Bu sayede çocukların gelişimsel ihtiyaçlarına uygun bir eğitim ve medya tüketimi sağlanabilir.¹⁰

Pratikte, çocukları medya içeriklerinden tamamen korumak oldukça zordur. Günümüzün dijital çağında, çocuklar sosyal medya ağları, video oyunları, moda trendleri, televizyon programları ve diğer sosyal medya akımları aracılığıyla sürekli olarak kültürel girdilere maruz kalmaktadır. Ebeveynler ne kadar dikkatli ve sınırlayıcı olsalar da bu dijital dünyanın yaygınlığı ve ulaşılabilirliği göz önüne alındığında, çocuklar artık medya etkilerinden kaçınmazlar. Hoover'a göre, "medyasız çocuk yoktur" ifadesi, bu durumun ne kadar evrensel ve kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Modern yaşamda, medya, çocukların gelişiminde kaçınılmaz bir faktör haline gelmiştir.¹¹

Sosyolog Aydın'a göre; "Televizyon gücünü kaybettiğe yerini yayın platformlarına bırakmakta ve bu platformlar yaygınlaşmaktadır. Sözelimi bir dizi izliyorsunuz, kurgusu tarihi bir olay olabiliyor. Fakat bir şekilde içeriğinde bakıyorsunuz ki bu meselenin gündeme getirildiği ya da normalleştirildiği bir durumu görüyorsunuz. Bu bir propaganda olarak tabii ki yorumlanabilir. 1960'ta, yetmişlerde, seksenlerde yapılmış yapımlarda bu kadar kolay bir şekilde bundan bahsedilmiyordu. Dünyanın diğer tarafında da bunlardan bahsedilmiyordu ama bu sanki hayatın kendi akışında varmış, böyleymiş gibi sunulduğunda bunu bir normalleştirme ve üzerinden bir propaganda yapma işi olduğunu ben de düşünüyorum. Yani daha da toplumun bunu kabul etmesi, buna karşı çıkanların 'yeni nesillerde' özellikle belli nesiller buna karşı çıkmaya devam edecek ama yeni nesillerde gayet normal, sıradan bir durummuş gibi aktarıldığını düşünüyorum."¹²

Sonuç olarak medyanın aileler ve çocuklar üzerindeki etkisi, özellikle günümüzde giderek daha belirgin hale gelmektedir. Çocukların bilişsel gelişim süreçlerine uygun olmayan içeriklerin sunulması, onların sağlıklı bir şekilde yaş

¹⁰ Şefika Nur Çiftçi, "LGBT propagandasının en büyük hedefi: Çocuklar", *Yeni Şafak*, 10 Eylül 2024.

¹¹ Hoover, *Dijital Çağda Çocuk Medyası (ve Din): Zorluklar ve Koşullar*, 199.

¹² Şefika Nur Çiftçi, "LGBT propagandasının en büyük hedefi: Çocuklar", *Yeni Şafak*.

dönemlerini geçirmelerini engelleyebilir. Ebeveynler, medya tüketimini sınırlamaya çalışsalar da sosyal medya ve dijital platformlar sayesinde çocuklar bu kültürel girdilere kaçınılmaz olarak maruz kalmaktadır. Bu durum, medyanın yalnızca eğlence ve bilgi kaynağı olmanın ötesinde, toplumsal normları dayatan bir araç haline gelmesine neden olmaktadır. Özellikle medya içeriklerinde normalleştirilen değerler ve ideolojiler, toplumun kabulünü sağlamak amacıyla bir tür propaganda aracına dönüşmektedir. Bu bağlamda, ailelerin ve eğitimcilerin bilinçlendirilmesi, devletin medya üzerindeki denetimini artırması büyük önem taşımaktadır.

Neden LGBT Temaları Film ve Dizilerde Giderek Daha Fazla Yer Alıyor?

Türkiye’de LGBT karakterler, geçmişte genellikle komedi unsuru olarak yer alırken, 2000’li yıllardan itibaren daha olumlu temsil görülmeye başladı. “Güneşi Gördüm”, “Behzat Ç.” ve “Fi” gibi yapımlar, LGBT karakterlere yer vererek bu temayı işledi. Toplumun büyük bir kısmı, LGBT’nin normalleştirilmesi çabalarının bir tür “dayatma” haline geldiğini düşünüyor. Gençlerin bu içeriklerden etkilenmesi ve geleneksel değerlerin zayıflayabileceği endişeleri var. Netflix gibi platformlarda LGBT karakterler, olumlu özelliklerle tasvir edilerek izleyicilerin onlara daha sıcak hissetmesi amaçlanıyor. Kore dizilerinde de LGBT ilişkilerini konu alan yapımlar artmakta, bu durum yeni nesilde algı değişimi yaratma potansiyeline sahip.

1. Görünürlük ve Empati: LGBT hareketi, medyada daha fazla görünerek toplumu daha kapsayıcı hale getirmeyi amaçlıyor. Karakterlerin hikayeleri aracılığıyla izleyiciler, LGBT topluluğunun acılarını ve mutluluklarını paylaşarak empati geliştirmeleri amaçlanıyor.

2. Ekonomik Fırsatlar: Kapitalizm, LGBT temalarının artmasında önemli bir etken. Yapımcılar, LGBT karakterleri ekleyerek geniş bir pazar potansiyeline ulaşmayı hedefliyor.

3. Eşcinsel Kuruluşların Etkisi: Ödül törenleri, belirli bir oranda LGBT içeriği bulunduran yapımları adaylık için şart koşuyor.

4. Dijital Platformların Rolü: Geleneksel televizyonun kısıtlamalarından uzak olan dijital platformlar, LGBT içeriklerine daha fazla yer veriyor.

Netflix gibi platformlar, içeriklerinde LGBT temsili şartı koyarak bu alandaki görünürlüğü artırıyor.¹³

Sonuç olarak, LGBT temalarının film ve dizilerde giderek daha fazla yer alması, toplumsal görünürlük ve empati oluşturma çabalarının yanı sıra ekonomik fırsatlar, eşcinsel kuruluşların etkisi ve dijital platformların daha esnek içerik politikalarının bir sonucu olarak şekilleniyor. Bu gelişmeler, medya aracılığıyla algı değişimi yaratmayı ve toplumsal kabulü artırmayı hedefliyor.

LGBT Aktivizminin Finansal Yönü

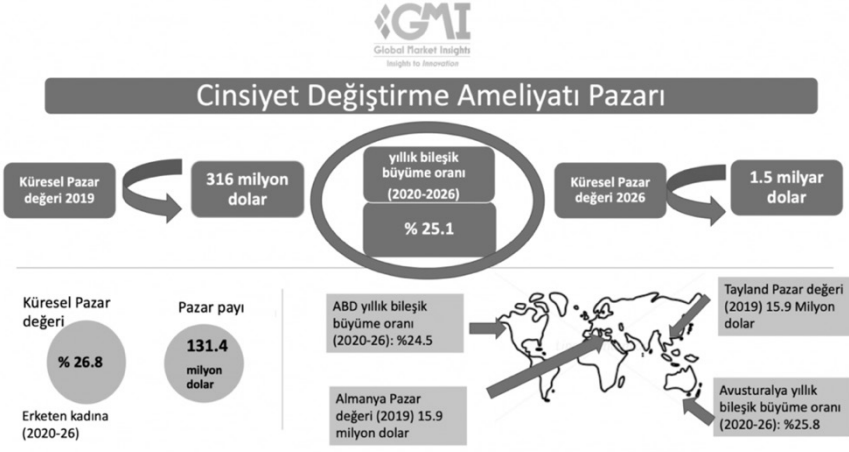
Endüstri akımları Cinsiyet Değiştirme Cerrahisi Pazar büyüklüğü 2019'da 316 milyon ABD dolarından fazlaydı ve 2020'den 2026'ya kadar %25,1 yıllık bileşik büyüme oranına tanık olacak.

Cinsiyet geçiş ameliyatlarıyla ilgili teşvikkâr hükümet politikaları, endüstri talebini yönlendiren ana faktörlerden biridir. Örneğin, "Uygun Fiyatlı Bakım Yasası" (Affordable Care Act), ABD'deki transseksüel ve Cinsel Kimlik Uyumsuzluğu olan kişilere sigorta sağlayan hükümet politikasıdır.

Ayrıca, trans bireylere özel ruh sağlığı hizmetleri sunmak nedeniyle, son birkaç yılda cinsiyet geçiş ameliyatlarının sayısı artmıştır. Örneğin, Hükümet Eşitlik Ofisi'nin yakın tarihli bir verilerine göre, İngiltere Birleşik Krallık'ta tahminen 200.000-500.000 trans birey var. Dolayısıyla, bu da dünya genelinde bu endüstrinin büyümesini daha da artıracak cinsiyet değiştirme ameliyatlarına olan talebi tetikleyecektir.

Cinsiyet değiştirme ameliyatı ile ilgili araştırmaların ve kamuoyunun farkındalığının artması, cinsiyet değiştirme ameliyatın pazar büyüklüğünü artıracaktır. Örneğin, Michigan Eyalet Üniversitesi Sosyal Bilimler Merkezleri Koleji, toplumun transgender topluluğunu anlama yapısını bulmak için araştırmaya dayalı bir çalışma yürüttü. Ayrıca, Birleşik Krallık'ta Cinsiyet Tanıma Yasası, cinsiyet disforisi olan kişilerin yasal cinsiyetlerini değiştirmelerine izin veriyor. Bu nedenle, çeşitli çalışmalar yoluyla transseksüel konulara artan odaklanma, cinsiyet değiştirme cerrahisi pazarının büyümesine katkıda bulunacaktır.

¹³ Mesele LGBT, "LGBT Temsiliyetinin Medyada Yükselişi: Artan Görünürlük ve Toplumsal Yansımaları", Erişim: 25 Ekim 2024.

Kadından erkeğe cinsiyet değiştirme ameliyatının değeri 2019’da 131,4 milyon ABD doları olarak gerçekleşti. Kadından erkeğe ameliyatın büyümesi, cinsiyet değiştirme cerrahi prosedürlerinde artan sağlık sigortasına bağlanıyor. Ayrıca, kadından erkeğe cinsiyeti değiştiren cerrahide yeni cerrahi teknikleri içeren teknolojik gelişmeler, cinsiyet değiştirme ameliyatlarına olan talebi artıracak ve böylece pazarın büyümesini destekleyecektir.¹⁴ Birçok alanda toplumu tehdit eden LGBT aktivizminin özellikle trans bireyler açısından geri dönüşmez sonuçları olacaktır.

Cinsiyet İptalinin Geri Döndürülemez Sonuçları

Cinsiyet değiştirme (Cinsiyet İptali) ameliyatlarının geri döndürülemez sonuçları şunlar olabilir:

1. **Fiziksel Değişiklikler:** Ameliyat sonucunda bireylerin bedenlerinde kalıcı değişiklikler meydana gelir. Bu, genital yapının değiştirilmesi, meme yapısını veya çıkartılması gibi işlemleri içerir.

2. **Üreme Yeteneği:** Genital cerrahi işlemler, genellikle üreme organlarını etkilediğinden, bireylerin doğal yolla çocuk sahibi olma yeteneğini kaybetmelerine yol açabilir.

¹⁴ GMI, Global Market Insight, Report ID: GMI2926n, 2019. Erişim 25 Ekim 2024.

3. **Hormon Tedavisi Etkileri:** Cinsiyet değiştirme sürecinde uygulanan hormon tedavisi, vücut üzerindeki kalıcı etkiler bırakabilir. Örneğin, ses değişikliği veya vücut yağ dağılımındaki değişiklikler kalıcı hale gelebilir.

4. **Psikolojik Etkiler:** Ameliyat sonrası bireylerin psikolojik durumları değişebilir. Başka bir cinsiyet kimliğine geçişin getirdiği stres, sosyal kabul, ya da regresyon gibi psikolojik sorunlar yaşanabilir.

5. **Sağlık Riskleri:** Her cerrahi müdahale gibi, cinsiyet değiştirme ameliyatları da komplikasyonlar ve sağlık sorunları riski taşır. Enfeksiyon, kanama veya anestezi ile ilgili sorunlar gibi.

6. **Toplumsal Kabul:** Birey, cinsiyet kimliğini değiştirdikten sonra toplumsal kabulde zorluklar yaşayabilir. Bu, sosyal ilişkilerde ve aile dinamiklerinde değişikliklere yol açaabilir.¹⁵

Nihayetinde cinsiyet değiştirme ameliyatlarının geri dönülemez sonuçları, fiziksel, psikolojik ve toplumsal açıdan önemli etkiler yaratabilir; bireylerin yaşam kalitesini, sağlık durumlarını ve sosyal ilişkilerini uzun vadeli şekilde etkileyebilir.

LGBT Aktivizmi Karşısında Tedbirler:

Dünya ÇAKOP (Dünya Çocuk ve Aile Koruma Platformu)

Dünya Çocuk Aile Koruma Platformu'nun misyonu, aile ve bireylerinin sağlıklı gelişimini tehdit eden cinsel yönelim bozuklukları ve diğer sorunlara karşı çözüm üretmek, aileyi korumak ve statüsünü yükseltmektir. Vizyonu ise, uluslararası düzeyde başarılı projelerle sağlıklı nesillerin yaşadığı bir toplum oluşturmak ve aile kurumuna yönelik çalışan STK'larla iş birliği yaparak bilgi paylaşımı ve ortak projeler geliştirmektir. Bu çerçevede, aileyi fitratına uygun bir zeminde tutmayı hedeflemektedir.¹⁶ Dünya ÇAKOP, bu hedefleri doğrultusunda sempozyumlar ve çalıştaylar gerçekleştirmektedir. Eğitici eğitimi programları düzenlemekte, yayınlar yapmakta, alanında uzman bilim insanlarından oluşan bilim kurulu ile toplumsal yönelimli çalışmalar yapmaktadır. Bünyesinde kurulan ÇAKOP Akademi'de psikologlardan oluşan bir eğitmen kadrosu

¹⁵ ChatGBT. <https://chatgpt.com>, Erişim 10 Ekim 2024

¹⁶ Dünya ÇAKOP, Dünya Çocuk ve Aile Koruma Platformu, Erişim 24 Ekim 2024.

yetiştirmekte ve bu kadro ile okullarda öğrencilere ve velilere eğitimler vermektedir.

Bilimsel Toplantılar

Dünya ÇAKOP, üç uluslararası sempozyum gerçekleştirmiştir:

- Dünya Çocuk ve Aile Koruma Platformu, 1. Uluslararası Sempozyumu Günümüz Gençliğinin Karşı Karşıya Bulduğu Büyük Tehlike: Farklı Cinsel Kimlik Yönelimleri
- Dünya Çocuk ve Aile Koruma Platformu, 2. Uluslararası Sempozyumu, 12-13 Kasım 2021. Aile Kurumunun İfsadının Küresel ve Toplumsal Boyutta Bir Meta-Analizi; Cinsel Kimlik Karmaşalarında Talep Üzerine Terapi Yaklaşım ve Uygulamaları.¹⁷
- Dünya ÇAKOP 3. Uluslararası Sempozyumu, 8-9 Aralık 2023. Aileyi İfsad ve İnsanlığı Yeniden Yapılandırma Projesinin farklı Cepheleri. Çocuk ve Gençlerde Dijital Bağımlılığın Kimlik Gelişimine Etkisi.

Dünya ÇAKOP uluslararası sempozyumların çıktılarında biri olarak IFTCC (Uluslararası Terapötik ve Danışmanlık Seçimi Federasyonu) iş birliği ile 12 Haziran 2024'te 61 ülkede kendi alanında uzman kuruluşlarla ortak deklarasyona imza atmıştır. Bildiriye göre dönüşüm terapisinin yasaklanması insan haklarını ve özgürlüklerini ihlal eder. Hem tedavi seçimini hem de pastoral mesleki ve ebeveyn haklarını tehlikeye atar. Yapılan araştırmalara göre onarım terapisi kişilere zarar vermemekle birlikte intihar eğilimini ciddi ölçüde azaltmaktadır.¹⁸

Yayınlar

LGBT aktivizmi karşısında çocuk ve aileyi koruma duyarlılığı ile çeşitli bilimsel yayınlar yapılmaktadır.

¹⁷ Dünya ÇAKOP, Dünya Çocuk ve Aile Koruma Platformu, Dünya ÇAKOP, “2. Uluslararası Sempozyumu, 12-13 Kasım 2021. Aile Kurumunun İfsadının Küresel ve Toplumsal Boyutta Bir Meta-Analizi; Cinsel Kimlik Karmaşalarında Talep Üzerine Terapi Yaklaşım ve Uygulamaları”, Erişim 24 Ekim 2024.

¹⁸ Dünya ÇAKOP, Dünya Çocuk ve Aile Koruma Platformu, “Dünya ÇAKOP, IFTCC iş birliği ile 61 ülkede kendi alanında uzman kuruluşlarla ortak deklarasyona imza attı.” Erişim 25 Ekim 2024.

- *Farklı Cinsel Kimlik Yönelimleri, Günümüz Gençliğinin Karşı Karşıya Bulunduğu Büyük Tehlike*

Ülkemizde gençlerin cinsel kimlik ve eğilimleriyle ilgili toplumsal algılar değişiyor. Özellikle sanal dünyada ve medya platformlarında eşcinselliğin sıradanlaştırılması, gençleri bilinçli ya da bilinçsiz şekilde farklı cinsel yönelimlere teşvik etmektedir. Bu durum, aile müessesesini zayıflatma ve toplumu ahlaki bir çöküşe sürüklenme amacını güden küresel bir planın parçası olarak görülüyor. Aileler, çocuklarının bu eğilimleriyle nasıl başa çıkacakları konusunda belirsizlik içinde kalırken, psikiyatristler ve psikologlar farklı yaklaşımlar sergilemekte, dinî kurumlar ise sadece söylemde kalmakta ve somut çözüm önerileri sunamamaktadır. Bu durum, toplumda büyük bir

kayı ve belirsizliğe yol açmaktadır.

Bu önemli soruna dikkat çekmek ve çözüm önerileri geliştirmek amacıyla, Dünya Çocuk ve Aile Koruma Platformu (Dünya ÇAKOP) tarafından bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu eser, alanda uzman sekiz Türk bilim insanının cinsel kimlik ve yönelimler üzerine yazdıkları makalelerden oluşmakta ve Türkiye’de bu alanda yapılmış ilk yerli çalışma olma özelliğine sahiptir. Hem toplumsal gerçekliği anlamak hem de ailelerin ve toplumun bu zorlu süreçle nasıl başa çıkabileceğine dair pratik çözümler üretmek hedeflenmiştir. Dünya ÇAKOP’un girişimiyle hazırlanan bu kapsamlı eser, bu sorunun daha iyi anlaşılmasına ve daha sağlıklı bir toplumsal yaklaşımın geliştirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.¹⁹

¹⁹ Nevzat Tarhan vd., *Farklı Cinsel Kimlik Yönelimleri, Günümüz Gençliğinin Karşı Karşıya Bulunduğu Büyük Tehlike*, ed. Mustafa Atak (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2022).

- *Aile Kurumunun İfsadının Küresel ve Toplumsal Boyutta Bir Meta-Analiz; Cinsel Kimlik Karmaşalarında Talep Üzerine Terapi Yaklaşım ve Uygulamaları*

Aile Kurumunun İfsadının Küresel ve Toplumsal Boyutta Bir Meta-Analizi

Cinsel Kimlik Karmaşalarında Talep Üzerine
Terapi Yaklaşım ve Uygulamaları

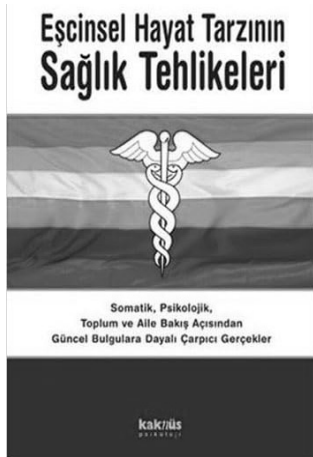
Mustafa MERTER - Nevzat TARHAN - Mike DAVIDSON
Hilal KAPLAN - Ahmet AKIN - Bülent DİLMAÇ
Yıldız KONAL SÜSLÜ - Selva SAYGILI - Ayşe CANIATAN
Emir KAYA - Taocetin KUTAY - David H. PICKUP
Kemal TEKDEM - Zuhal ÖZTÜRK

Dünyanın birçok ülkesinde eşcinsellerin değişim terapisi alması yasaklanmışken bu konuda “bize uzak şeyler” gibi bir bakış açısı benimsemek, sorunun ciddiyetini göz ardı etmek anlamına gelir. Bu zorlu mücadeleyi, yalnızca dayanışan ve bilinçli bir şekilde hareket eden insanlar birlikte çözebilir. Dünya Çocuk ve Aile Koruma Platformu (Dünya ÇAKOP) öncülüğünde, ülkemizde kendi alanlarında uzman bilim insanlarının konuya dair araştırma ve tespitlerini bir araya getiren kapsamlı bir eser hazırlanmıştır.

Bu kitap, cinsel kimlik karmaşalarının ve terapi uygulamalarının yanı sıra, aile kurumunun küresel boyutta ifsadını ele alan bir meta-analiz sunmaktadır. Psikolojik, sosyolojik, hukuki ve eğitimsel açılardan, fert, aile, okul, toplum ve medya boyutlarında, bu önemli mesele bilimsel bir çerçevede incelenmektedir.²⁰

- *Eşcinsel Hayat Tarzının Sağlık Tehlikeleri; Somatik, Psikolojik, Toplum ve Aile Bakış Açısından Güncel Bulgulara Dayalı Çarpıcı Gerçekler*

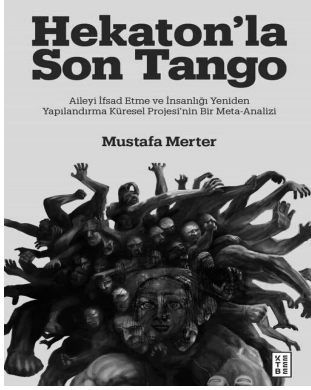

Bu kitap, “gey,” lezbiyen ve biseksüel (GLB) kimliklerini benimsemenin doğasında bulunan ciddi somatik ve psikolojik sağlık riskleri konusunda toplumu, özellikle gençleri ve ebeveynleri bilgilendirmeyi amaçlamaktadır. Eser, eşcinsel yaşam tarzının, özellikle hastalıklara davet çıkaran yüksek riskli cinsel uygulamalarla bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır. Gey, lezbiyen ve biseksüel topluluklarda somatik hastalıklar ve psikolojik rahatsızlıkların orantısız derecede yüksek olduğunu gösteren veriler derlenmiş ve sunulmuştur. Ayrıca, transgenter olgusuyla ilgili de bir araştırma kitapta ele alınmaktadır. Kitap, yaklaşık 1800 bibliyografya kaynağından yararlanarak

²⁰ Mustafa Mertes vd., *Aile Kurumunun İfsadının Küresel ve Toplumsal Boyutta Bir Meta-Analiz; Cinsel Kimlik Karmaşalarında Talep Üzerine Terapi Yaklaşım ve Uygulamaları* (İstanbul: Kaknüs Yayınları).

ABD'deki Hastalık Kontrol Merkezleri, tıp otoriteleri, sağlık profesyonelleri, meslek birlikleri, saygın araştırma dergileri, LGBT savunucuları, LGBT sağlık sözcüleri ve medya haberlerine dayalı kapsamlı bir araştırma sunmaktadır.²¹

- *Hekaton'la Son Tango, Aileyi İfsad Etme ve İnsanlığı Yeniden Yapılandırma Küresel Projesi'nin Bir Meta-Analiz*

Kitaba konu olan Son Tango'nun Hekaton'u küresel çapta sürdürülen çeşitli propaganda ve eşik altı mesaj uygulamalarıyla Aileyi İfsad Etme ve İnsanlığı Yeniden Yapılandırma Küresel Proje Savaşı'nın bir temsilidir. Günümüzün Web 2.0 ve yeni medya dünyasında kadim terbiye sisteminin çökertilmesi, kadın hakları adı altında bir "erkek kadın" figürü yaratılması, baba otoritesinin kasıtlı olarak yıktırılması, her türlü cinsel sapkınlığın eş zamanlı olarak arttırılması ve "toplumsal cinsiyet" adı altında kadın ve erkek farkının ortadan kaldırılması gibi beş ana cephede süren bu savaşa ulusal ve global anlamda, ayağı yere basan çözüm önerileriyle dur demeyi hedeflemektedir.²²

- *Cinsiyeti Terk Etme*

Davranış ve sosyal bilimci Dr. Şöhret Karaduman tarafından kaleme alınan *Cinsiyeti Terk Etme* kitabı, her evin, her ailenin, her bireyin kapısını çalan, cinsiyet kimliğiyle ilgili sorunların arka planının anlaşılmasını ve önlem alınmasını sağlayacak önerilerini paylaşıyor.

Yazara göre çocuklarımız yol gösterme konusunda popüler kültüre güveniyorlar. Youtube videoları, filmler, oyunlar, WhatsApp grupları ve diğer kaynaklardan pompalanan sürekli bir mesaj

²¹ Brian Camenker, *Eşcinsel Hayat Tarzının Sağlık Tehlikeleri; Somatik, Psikolojik, Toplum ve Aile Bakış Açısından Güncel Bulgulara Dayalı Çarpıcı Gerçekler*, çev. Gül Aktaş (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2021).

²² Mustafa Merter, *Hekaton'la Son Tango, Aileyi İfsad Etme ve İnsanlığı Yeniden Yapılandırma Küresel Projesi'nin Bir Meta-Analiz*, 2023.

yağmuruna maruz kalıyorlar. Bu mesajlardan her biri onlara kim olmaları, nasıl davranmaları, nasıl giyinmeleri, hangi müziği sevmeleri, kaç kilo olmaları gerektiğini söylüyor. “Cinsel kimlik karmaşası” veya “cinsiyetsizlik” gibi önemli bir psikososyal kaos giderek yaygınlaşıyor.²³ Kitapta popüler kültürün ve dijital medya platformlarının çocuklar üzerindeki etkisine karşılık alınabilecek tedbirler öneriliyor.

Büyük Aile Platformu

Büyük Aile Platformu, aileyi hedef alan toplumsal tehditlere karşı bir araya gelen sivil toplum kuruluşları tarafından oluşturulmuş bir inisiyatiftir. Amacı, aile kurumunu korumak ve güçlendirmek, toplumsal değerleri yeniden canlandırmak, nesillerin geleceğini korumak ve bireyleri kimliksizleştiren küresel projelere karşı mücadele ederek, aileyi sorunun değil, çözümün adresi olarak görmek ve bu uğurda ortak bir dayanışma sağlamak olarak özetlenebilir. Büyük Aile Platformu bu misyonu doğrultusunda aşağıdaki etkinlikleri hedeflemektedir.

- 1. Büyük Aile Buluşmaları:** Aile değerlerini savunmak amacıyla düzenlenen toplu etkinlikler.
- 2. Sessiz Yürüyüşler:** Aileyi hedef alan tehditlere karşı farkındalığı artırmak için gerçekleştirilen yürüyüşler.
- 3. Sivil Toplum Kuruluşlarıyla İş birliği:** Farklı dünya görüşlerinden sivil toplum kuruluşlarını bir araya getirerek ortak hareket etme.
- 4. Toplumsal Direniş:** Aile kurumunu korumak için güçlü bir toplumsal direniş oluşturma çabaları.

Bu etkinlikler, ailenin korunması ve güçlendirilmesi amacıyla bir araya gelen bireylerin ortak davasını desteklemeyi hedeflemektedir.

Büyük Aile Buluşması-1 (18 Eylül 2022), Büyük Aile Buluşması-2 (17 Eylül 2023), Büyük Aile Buluşması-3 (15 Eylül 2024).

²³ Şöhret Karaduman, *Cinsiyeti Terk Etme* (İstanbul: Hayy Kitap, 2024).

- LGBT Propagandası ve Dayatması etkisinde ailelerimiz yok olmasın diye,
- Propagandayla kandırılan çocuklarımızın cinsiyetleri, cinsiyet değiştirme masalları ile iptal edilmesin diye,
- LGBT Propagandasına karşı duran uzmanların mesleki unvanları ellerinden alınmasın diye,
- Çocuklarımız çizgi filmlerde, çocuk kitaplarında LGBT Propagandasına maruz kalmasın diye
- Propaganda nedeniyle cinsel kimlik karmaşasına savrulan evlatlarımız, birçok bedensel ve psikolojik problemlerle intihara sürüklenmesin diye,
- Cinsiyetsizleştirme ideolojisi sonucunda parklarımız çocuksuz kalmasın diye,
- Dijital platformlarda ve sosyal medyada LGBT Propagandası son bulsun diye,
- İş dünyasında LGBT lobisinin propaganda ve dayatmasına, finansmana erişimi engelleme tehditlerine dur densin diye,
- Sosyokültürel Terör ile kültür-sanat-spor dünyamız esir alınarak değerlerimizi çürütülmesin diye:

- Çocuklarımız üzerinde dijital platformlar aracılığı ile yürütülen zehirli propagandalara, geri dönüşü olmayan hasarlara sebep olan sözde cinsiyet değiştirme olarak belirtilen aslında cinsiyet iptali olan ameliyatlara, “bireysel hak ve özgürlükler” maskesi arkasına gizlenen Sosyokültürel Teröre ve her alanda zehrini yayan bu dayatmaya bir tepki niteliğindedir.²⁴

Değerlendirme ve Sonuç

Son seksen yılda, ABD ve Avrupa’da yaşanan toplumsal değişimlerin ve özellikle LGBT aktivizminin etkileri, toplumun yapısını temelden etkilemeye devam etmektedir. Bu süreç, küresel bir sosyal mühendislik projesi olarak görülmekte ve geleneksel aile yapılarının zayıflatılması, toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden şekillendirilmesi ve farklı cinsel kimliklerin normalleştirilmesi gibi önemli dönüşümlere yol açmaktadır. LGBT aktivizminin, sadece bireysel hak ve özgürlükler üzerinden değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin ve normların yeniden inşa edilmesi amacıyla büyük bir kültürel dönüşüm süreci başlattığı iddia edilebilir.

LGBT aktivizminin, toplumu sadece eşcinsellik veya cinsiyet kimliği meseleleri üzerinden dönüştürmekle kalmadığı aynı zamanda ahlaki, kültürel ve toplumsal yapıları da hedef alarak küresel bir kimlik değişimi yaratmayı amaçladığı görülmektedir. Aile yapılarının zayıflaması, toplumsal cinsiyetin belirsizleşmesi ve bireyselleşmenin artması, geleneksel değerlerle uyumlu toplum modellerinin giderek daha büyük tehditlerle karşı karşıya kalmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda, LGBT aktivizmi, yalnızca bireysel özgürlüklerin savunulmasından çok, bir kültürel hegemonya kurma çabası olarak değerlendirilmektedir.

LGBT aktivizminin medyadaki etkisi, dijital platformlar aracılığıyla daha görünür hale gelmiş ve geleneksel televizyon kanallarının yerine geçen streaming platformlarında daha fazla LGBT temsili sunulmaya başlanmıştır. Bu süreç, toplumsal algıyı yeniden şekillendirmek için medyanın bir araç olarak nasıl kullanılabileceğini göstermektedir. Dizi ve filmlerdeki LGBT karakterler, görünürlük ve empati oluşturma amacını taşıırken, aynı zamanda ekonomik fırsatlar ve toplumsal normları değiştirme yönündeki baskılar da gözler önüne serilmektedir. Ancak, LGBT aktivizminin özellikle aile ve çocuklar

²⁴ Büyük Aile Platformu, “Küresel Tehditlere Karşı Aile”, Erişim 27 Ekim 2024.

üzerindeki potansiyel tehditleri, bir diğer önemli tartışma konusudur. Medyanın çocukların gelişimi üzerindeki etkisi, LGBT temalarının normalleştirilmesi ve bireylerin kimliklerinin yeniden şekillendirilmesi süreçleri, sadece bireylerin değil, toplumun kolektif yapısının da uzun vadede dönüşmesine yol açabilir. Çocukların bilişsel ve psikolojik gelişim süreçleri göz önüne alındığında, medya içeriklerinin çocuklara uygun olup olmadığına dair artan bir endişe bulunmaktadır. Ebeveynlerin ve eğitimcilerin bilinçlendirilmesi, bu tehditlere karşı alınabilecek önlemler arasında önemli bir yer tutmaktadır. LGBT aktivizminin finansal boyutu, özellikle cinsiyet değiştirme cerrahisi ve bu alanda yapılan devlet destekli politikaların etkisiyle giderek büyümektedir. Cinsiyet değiştirme ameliyatlarının geri dönüşü olmayan sonuçları bu süreçlerin sadece bireysel değil, toplumsal açıdan da önemli etkiler yaratabileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak, LGBT aktivizmi, toplumsal yapıları, kültürel normları ve aile kurumunu dönüştürme amacı taşıyan küresel bir proje olarak şekillenmiştir. Bu süreç, hem bireysel haklar ve özgürlükler açısından bir ilerleme gibi sunulsa da geleneksel değerlerin erozyonuna yol açan bir tehdit olarak değerlendirilebilir. Aileyi ve çocukları koruma amacı güden sivil toplum kuruluşlarının, devletin denetleyici politikaları ile birleşerek, bu süreçlere karşı daha sağlıklı, bilinçli ve inisiyatifli bir yaklaşım geliştirmeleri gerekmektedir. Aile kurumunun korunması ve sağlıklı nesillerin yetiştirilmesi için hem toplumsal hem de uluslararası düzeyde güçlü bir iş birliği ve bilinçlendirme çalışmaları önemlidir.

Kaynakça

- Albayrak, Hafize Şule. “LGBT Hareketin Gelişimi, Kurumsallaşması ve Batı Medeniyet Projesine Dönüşümü”. *İnsan ve Toplum* 13/3 (2023), 32-56. <https://orcid.org/0000-0003-0311-5121>
- Büyük Aile Platformu, “Küresel Tehditlere Karşı Aile”, Erişim 27 Ekim 2024. <https://www.buyukailleplatformu.org/kuresel-tehditlere-karsi-aile/>
- Camenker, Brian. *Eşcinsel Hayat Tarzının Sağlık Tehlikeleri; Somatik, Psikolojik, Toplum ve Aile Bakış Açısından Güncel Bulgulara Dayalı Çarpıcı Gerçekler*. çev. Gül Aktaş. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2021.
- Çiftçi, Şefika Nur. “LGBT propagandasının en büyük hedefi: Çocuklar”, *Yeni Şafak*. <https://www.yenisafak.com/hayat/lgbt-propagandasinin-en-buyuk-hedefi-cocuklar-3868704>

- Dünya ÇAKOP. Dünya Çocuk ve Aile Koruma Platformu. “Dünya ÇAKOP, IFTCC iş birliği ile 61 ülkede kendi alanında uzman kuruluşlarla ortak deklarasyona imza attı.” Erişim 25 Ekim 2024. <https://dunyacakop.com/dunya-cakop-iftcc-is-birligi-ile-61-ulkede-kendi-alaninda-uzman-kuruluslarla-ortak-deklarasyona-imza-atti/>
- Dünya ÇAKOP. Dünya Çocuk ve Aile Koruma Platformu. Erişim 24 Ekim 2024. <https://dunyacakop.com/vizyonmisyon/>
- GMI. Global Market Insight. Report ID: GMI2926n. 2019. Erişim 25 Ekim 2024. <https://www.gminsights.com/industry-analysis/sex-reassignment-surgery-market>
- Hoover, Stewart M. Dijital Çağda Çocuk Medyası (ve Din): Zorluklar ve Koşullar, çev. Pınar Şengözer Şiraz. *Çocuk ve Medeniyet* 6/12 (2021). 197-206.
- Karaduman, Şöhret. *Cinsiyeti Terk Etme*, İstanbul, Hayy Kitap, 2024.
- Merter, Mustafa vd., *Aile Kurumunun İfsadının Küresel ve Toplumsal Boyutta Bir Meta-Analiz; Cinsel Kimlik Karmaşalarında Talep Üzerine Terapi Yaklaşım ve Uygulamaları*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2023.
- Merter, Mustafa. *Hekaton’la Son Tango, Aileyi İfsad Etme ve İnsanlığı Yeniden Yapılandırma Küresel Projesi’nin Bir Meta-Analiz*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023.
- Mesele LGBT. “LGBT Temsilietinin Medyada Yükselişi: Artan Görünürlük ve Toplumsal Yansımaları”. Erişim 25 Ekim 2024. <https://www.meselelgbt.com/haber-lgbt-temsiliyetinin-medyada-yukselisi-artan/>
- Prof. Dr. Emir Kaya, “LGBT Aktivizmi Yasaklanmalıdır”. (Erişim 17 Kasım 2024). <https://emirkaya.net/lgbt-aktivizmi-yasaklanmalidir/>
- Som, Seren. “LGBT dayatmasına karşı yeniden ‘Büyük Aile Buluşması!’ 15 Eylül’de ‘Dursun Bu Hayatsızca Akın’ Diyecekler”. *Yeni Şafak* 10 Eylül 2024. <https://www.yenisafak.com/gundem/lgbt-dayatmasina-karsi-yeniden-buyuk-aile-bulusmasi-15-eylulde-dursun-bu-hayatsizca-akin-diyecekler-4644057>
- Tarhan, Nevzat vd. *Farklı Cinsel Kimlik Yönelimleri, Günümüz Gençliğinin Karşı Karşıya Bulunduğu Büyük Tehlike*. ed. Mustafa Atak. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2022.
- Yılmaz, Sema. “Amerika’da Üniversitelerin Farklı Cinsel Kimliklere Yaklaşımı -Massachusetts Eyaleti Örneği-”. *Farklı Cinsel Kimlik Yönelimleri, Günümüz Gençliğinin Karşı Karşıya Bulunduğu Büyük Tehlike*. ed. Mustafa Atak. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2022.

ÇOCUKLARA KÜLTÜR VE DEĞERLERİN AKTARIMI: “DİYANET ÇOCUK DERGİSİ” ÖRNEĞİ

Halime KORKMAZ*

Giriş

Kültür, en kapsamlı tanımı ile bir toplumun üyelerinin dünyaları ve birbirleriyle ilişkilerinde kullandıkları ve öğrenmek suretiyle bir nesilden sonraki nesle aktardıkları inanç, değer, âdet, davranış ve maddi nesnelere dir. Kültür, içerisinde barındırdığı ritüeller ve semboller vasıtasıyla insanlara rehberlik eder. Antropologlar, kültürün “*öğrenilme, paylaşılma ve aktarılma*” özelliğine dikkat çekerler.¹ Sosyal bilimlerde kültür, insan toplumlarında toplumsal araçlarla aktarılan her şeydir. Kültür, insan topluluklarının “*sembolik ve öğrenilmiş*” yönlerini anlatan genel bir terimdir.²

Değerler, sosyolojide en çok tartışılan konulardan biridir. Sosyologlara göre “*Değer, belli bir kişinin veya grubun, bilinen belli eylem ve davranış seçenekleri arasından açıkça veya kapalı biçimde tercih edileni ifade eden bir kavramdır.*” Başka bir tanımda ise, “*Değer, bir sosyal grubun veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul ve tasdik edilen, onların ortak duygu, düşünce, amaç ve çıkarını yansıtan genelleştirilmiş temel ahlaki ilke veya inançlardır.*” tanımlanır. Değerler, bireylere hayatlarında yol gösterici

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, <https://orcid.org/0000-0002-2427-0262>

¹ Başvaiz, Kastamonu İl Müftülüğü, oz_halime@hotmail.com.

Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011, s. 196.

² Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akinhay-Derya Kömürücü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 442.

ve toplumların birbirlerinden ayırt edilmesini ve kaynaşmasını sağlayan “*pekiştirici ve kuşatıcı*” ilkeler ve inançlardır.³

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilen Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi’nin 1. maddesine göre; 18 yaşına kadar her insan çocuk kabul edilir. Bu sözleşme ile dil, din, ırk ayrımı gözetilmeksizin her çocuğun hakkı güvence altına alınmıştır.⁴

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın görev ve yetkileri Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 136. maddesinde belirtilmiştir. “*Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir.*”⁵ Bu doğrultuda DİB, toplumu din konusunda bilgilendirme ve aydınlatma görevinin bir gereği olarak kitap, görsel ve süreli yayınlar olmak üzere kapsamlı bir şekilde dini yayıncılık anlayışına sahiptir. Gerek ilmi dergiler ve kitaplar gerek çocuk kitapları ve dergileri olmak üzere pek çok alanda halkın bilgilendirilmesini hedefleyen yayınlar gerçekleştirmektedir.⁶

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın toplumu din konusunda aydınlatırken en önemli imkânlarından biri, yayın hizmetleridir. Toplumu aydınlatma esnasında bunu en sağlam ve sahih kaynaklara dayanarak yerine getirir. Gerçek ve elektronik ortamda basılı sesli ve görüntülü eserler ve süreli yayınlarla halkı aydınlatma görevini sürdürür. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kurulduğu 3 Mart 1924’ten önce dinî yayın hizmetleri, Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti’nce yürütülmekte olup Başkanlığın yayın hizmetleri 1924 yılından 1950 yılına kadar Zât İşleri Müdürlüğü tarafından yürütülmüştür. 29.4.1950 tarihinde yürürlüğe giren 5634 Sayılı Kanunla da Yayın Müdürlüğü kurulmuş olup yayın hizmetlerinin basım, satış ve dağıtım işlemlerini hızlandırmak için 9.7.1951 tarihinde ise Dini Yayınlar Döner Sermaye Saymanlığı teşekkül ettirilmiştir.

³ Mehmet Yazıcı, “Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XXIV, sayı: 1, Elazığ 2014, s. 210-211.

⁴ <https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme>

⁵ <https://www.Mevzuat.Gov.Tr/Mevzuat?Mevzuatno=2709&Mevzuaturl=1&Mevzuat Tertip=5>, Erişim Tarihi: 19.09.2024.

⁶ <https://Dergiabone.Diyanet.Gov.Tr/Pages/Page-Content/3/Hakk%C4%B1m%C4%B1zda>, Erişim Tarihi: 19.09.2024.

“Başkanlık, 1962’de “Diyanel” adlı süreli yayımla 1968 yılında “Diyabet Gazetesi”nin yayınına başlamıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı, 1979 yılında Diyanet Çocuk Dergisinin, 1992 yılında Diyanet Aylık Dergisinin ve 1999 yılında da Diyanet Avrupa Dergisinin yayınına başlamıştır. 2013 yılından itibaren ise 2 ayda bir çıkan Aile Dergisini yayınlamıştır. Diyanet Aile Dergisi 2019’da sayfa sayısı artırılarak müstakil olarak çıkarılmaya başlanmıştır. 2019 yılından itibaren Arapça İlmî Dergi yılda iki defa yayımlanmaya başlanmıştır. 2020 Ekim ayında gençlere yönelik Geçerken Dergisi yayın hayatına başlamıştır. 2020 Ekim ayında 4-6 yaş grubuna yönelik olan Diyanet Cim, Diyanet Çocuk Dergisi eki olarak yayın hayatına başlamış ve 2021 Ocak ayından itibaren müstakil bir dergi olarak yayımlanmıştır. Yılda iki defa Ramazan ve Kurban Bayramlarında yayımlanacak olan Bayram Gazetesinin ilk sayısı 2021 yılı Ramazan Bayramı’nda yayımlanmıştır. Süreli yayın faaliyetleri günümüzde Diyanet İlmî Dergi, Diyanet Arapça İlmî Dergi, Diyanet Çocuk Dergisi, Diyanet Aylık Dergi, Diyanet Aile Dergisi, Geçerken Dergisi, Diyanet Cim Dergisi ve Diyanet Bayram Gazetesi olarak yayın hayatına devam etmektedir.”

01.07.2010 tarihli ve 6002 sayılı “Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Gereği” Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Müdürlüğün başlıca görevleri arasında;

- Gerçek ve elektronik ortamda basılı, sesli ve görüntülü eserler hazırlamak, hazırlatmak, bunları inceleyip yayımlamak,
- Süreli yayınlar yapmak şeklinde madde mevcuttur.⁷

Diyanet Çocuk Dergisi, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın süreli yayınlarından olup 1979 yılında yayın hayatına başladığında 3 ayda bir yayınlanmıştır. 1980 yılının Ağustos ayında yayınladığı 5. sayısından itibaren ise iki ayda bir yayınlanmaya başlanmıştır. Sekiz ay sonra ise ayda bir defa olarak basılmaya başlanmıştır. Bu haber, “Bir Müjde” adında bir başyazı ile duyurulmuştur.⁸

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 2014 yılında yaptırdığı *Dini Hayat Araştırması*’na göre dini bilginin öğrenildiği yaş, %47,4 ile 6-10 yaş arası dönemdir. Bu dönemi, %30,1 ile 11-13 yaş arası grup takip etmektedir. 14-16 yaş grubu ise

⁷ <https://Diniyayinlar.Diyabet.Gov.Tr/Sayfa/53/Tanitim>, Erişim Tarihi: 19.09.2024.

⁸ Zafer Yıldız, “Diyanet Çocuk Dergisinin Din Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012\1, sayı: 15, s. 373.

%9,4'lük bir dilimde yer alır. Araştırmaya katılanların %90'ından fazlası dini bilgiyi 16 yaş ve öncesinde öğrendiğini ifade etmiştir.⁹ Çocukluk evresi; dini bilginin, değerlerin ve davranışların temelini atıldığı dönemdir. Çocuk, hayatının anlamını anlayabilmek ve dini-ahlakî açıdan sağlam bir şekilde hayatını devam ettirebilmek için dini bilgiye muhtaçtır. Çocuğun dini gelişimi açısından dini bilgi zaruridir.¹⁰ Çocukluk dönemi dinin en önemli özellikleri; “kolay inanırlık”, “ben merkezci bir yönelimli”, “antropomik” yani somut bir Allah tasavvuruna sahip olması ve “spontane” bir dini tecrübeye dayanmasıdır.¹¹

Kitle iletişim araçları, yaygın eğitimde önemli bir yere sahiptir. Çünkü insanların duygu, düşünce ve davranışları üzerinde etkileyici ve yönlendirici olma fonksiyonu vardır. Bu sebeple eğitimde kitle iletişim araçlarından yararlanılmaktadır. Aynı anda ve kısa sürede pek çok kişiye ulaşma imkanı olduğu için radyo, televizyon, dergi gibi iletişim araçlarıyla gerçekleştirilen yayınlar dikkat ve önem ister. Bu, din öğretimi açısından da aynı öneme sahiptir.¹² Çocukta dini inancın gelişmesinde pek çok araç kullanırken dini yayınlar da bu araçlardan biridir. “*Çocuğa bütüün müesseseleriyle dini, dindarı, ahlâkı ve faziletleri sevdirecek; öyle olmaya öğendirecek; yaşadığı toplumda bulamadığı güzel şeyleri ona tanıtacak ve benimsetecek olan çocuk yayınlarıdır.*”¹³

Çocuk yayınları içerisinde dergiler önemli bir yer işgal etmektedir. Dini inancın gelişimde, “... *başta anası, babası olmak üzere ailenin öteki büyükleri, kardeşleri, oyun ve okul arkadaşları, öğretmen, okulu, komşuları, cami, cami eğitimi, okuduğu kitap, dergi, gazete, televizyon programları, gördüğü filmler, dinlediği radyo programları, mahalle, köy, kasaba, şehir hayatı vs.'den oluşmaktadır.*”¹⁴ pek çok etken zikredilirken dergiler de bu etkenler içerisinde yerini alır. Diyanet Çocuk Dergisi'nin hitap ettiği kitle, okul çağı denilen dönemdir. Bu çağın gelişim dönemleri şu şekildedir:

⁹ *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2014, s. 112.

¹⁰ Mehmet Enis Serinsu, *Çocuğa Yönelik Üretilen Dini İçeriğin İncelenmesi: Diyanet Çocuk Dergisi Örneği*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2024, s. 3.

¹¹ Mustafa Köylü, “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 2004, XLV, sayı: 2, s. 138-140.

¹² Yıldız, *a.g.m.*, s. 369.

¹³ M. Yaşar Kandemir, “Çocuk Yayınlarına Temel Yaklaşımlar”, *Çocuk Edebiyatı Yıllığı*, Gök-yüzü Yayınları, İstanbul, 1987, s. 550.

¹⁴ Kerim Yavuz, *Çocuk ve Din*, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 158.

Bebeklik ve İlk Çocukluk Dönemi (0-6 yaş),

İkinci (Son) Çocukluk Dönemi (6-12 yaş): Sosyalleşme Dönemi,

Ergenlik Dönemi (12-18 yaş): Kimlik Kazanma Dönemi,

İlk çocukluk döneminde çocuk, dış dünyayı tanır ve hayat boyu kendisine yardım edecek becerileri bu evrede öğrenmeye başlar. Çocuk, bu dönemde dış çevreye açılmaya ve aile ortamının dışına çıkmaya başlar. İkinci çocukluk döneminde ise daha sosyal bir birey olur. Bu dönemde fiziksel, bilişsel ve sosyal becerileri artar. Ergenlik döneminde ise çocukluktan gençliğe geçişle birlikte toplumsal rolü de belirgin hale gelmeye başlar.¹⁵

Sosyalleşme, kişinin bulunduğu ortama uymasını sağlayan bir öğrenme sürecidir. Sosyal açıdan nizam, sosyalleşme ile varlığını korur. Toplum fertlerinin toplumun normlarına göre hareket etmesi beklenir. Bu, sosyologların sosyalleşme ile ilgilenmesinde önemlidir. Sosyalleşme sürekli bir süreci ifade eder. İletişim vasıtaları da insanın bu sürecinde ona eşlik eder.¹⁶ Dini sosyalleşme ise bireyin içinde yaşadığı toplumun sosyo-kültürel çevre ile etkileşimi neticesinde dini inanç, düşünce ve tutumlarını meydana getirmesidir.¹⁷ Çocuk yayınları, çocuğun kişiliğini ve kimliğini kazandırıp onu toplum içerisinde hem saygın hem de başarılı bir yere sahip olmasını sağlayacak özellikleri aktarma gibi bir misyon üstlenmelidirler. Hem çocuk kitapları hem de çocuk dergileri eğitimde önemli bir işleve sahip olmalıdırlar.¹⁸ Diyanet Çocuk Dergisi, yazılı ve görsel materyal olarak çocukların dinî sosyalleşmesi açısından hitap ettiği yaş grubundaki çocuklar için oldukça faydalı bir materyal özelliği taşımaktadır. Bu sebeple çocuk dergileri ve çocuk yayınları içerisinde önemli bir yer tutar. Diyanet Çocuk Dergisi aynı

¹⁵ İlyas Kara, “Çocuk Dergilerine Sosyolojik Bir Yaklaşım Diyanet Çocuk Dergisi Örneği”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2022, s. 10-11.

¹⁶ Münir Koştaş, “Sosyalleşme (Socialisation)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIX, s. 329, 333.

¹⁷ Zuckerman, Phil, *Din Sosyolojisine Giriş* çev. İhsan Çapcıoğlu-Halil Aydınalp, Birleşik Yayınevi, Ankara 2009, s. 88.

¹⁸ Yasemin Ermumcu Tuştas, *Mavi Karlağuş Öğrenci ve Çocuk Dergisi'nin Çocuk Eğitimine Katkısı Açısından İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s. 23.

zamanda din öğretimine katkı sağlayacak yazı, etkinlik ve materyallere de sahiptir.¹⁹

1. Araştırmanın Yöntemi

1.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmalarda model, araştırmanın konusunun tespit edilmesinden sonuçlandırılmasına kadar olan faaliyetleri kapsayan süreçtir. Bu süreçte, ilk olarak araştırmanın konusu tespiti edilir ve konu ile ilgili varsayımlar ileri sürülür. Akabinde konuya uygun olan araştırma teknik ve yöntemleri seçilerek veriler toplanır, sınıflandırılır, yorumlanır ve değerlendirme aşamasından sonra sonuca ulaşılır. Araştırma, bu süreç sonunda nihayete erer.²⁰ Araştırma modelinin uygun bir şekilde seçilmesi ve güvenilir yöntemlerin kullanılması, sosyal araştırmaların kalitesini ve güvenilirliğini sağlamada önemli bir unsurdur. Bu sayede bilimsel bir araştırmanın ilk basamağı olarak kabul edilen model kurma aşaması, herhangi bir sosyal olayın incelenmesi esnasında tarafsız kalınmasını sağlar.²¹ Araştırmanın konusunun tespit edilmesinden itibaren uygulanan yöntemler; teorik kısmında dokümantasyon tekniği, uygulama aşamasında içerik analizi tekniğidir. Çalışma nicel ve nitel olmak üzere iki aşamada değerlendirilmiştir. İçerik analizi, 1980’li yıllardan itibaren sosyal bilimlerde araştırma yöntemi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu teknik, gerek metin gerek söylem içerisinde yer alan temel bileşenleri tespit ederek sınıflandırma ve yorumlama amacı ile kullanılır ve metodolojik ve nesnel bir yöntem olarak tanımlanmaktadır. Bir metin veya görselin içerisinde sistemli bir şekilde belirlenmiş olan kategorilerin ve kodların varlığını analiz etmek için gerçekleştirilmiştir.²²

¹⁹ Kara, *a.g.e.*, s. 32-33.

²⁰ Orhan Türkdoğan, *Bilimsel Araştırma Metodolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2000, s. 190; Zeki Arslantürk, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2001, s. 39.

²¹ Orhan Türkdoğan-Orhan Gökçe, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2012, s. 178-179.

²² Deniz Alanka, “Nitel Bir Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi: Teorik Bir Çerçeve”, *Kronotop İletişim Dergisi*, 2024, 1(1), s. 69.

1.2. Hipotezlerimiz

Ana hipotezimiz, Diyanet Çocuk Dergisi, çocuklara hem maddi hem de maddi olmayan kültürü ve toplumun değerlerini aktarmada önemli bir role sahiptir.

Alt hipotezlerimiz ise;

Diyanet Çocuk Dergisi, çocuklara toplumun kültür ve değerlerini anlaşılır bir dil ve görsellerle anlatmaktadır.

Diyanet Çocuk Dergisi, son yıllarda teknolojinin gelişmesi neticesinde çocuklara yayın dünyasıyla ilgili donanımlı bir dergi sunmaktadır.

Diyanet Çocuk Dergisi, sürekli takip edildiğinde çocukların dini sosyalleşmesi açısından önemli bir etkiye sahiptir.

Diyanet Çocuk Dergisi, çocuklara milli duyguların kazanılmasında katkı sağlamaktadır.

Diyanet Çocuk Dergisi, günceli takip ettiği için aktüel bilginin elde edilmesinde de önemli bir fonksiyona sahiptir.

Diyanet Çocuk Dergisi, çocukların el becerilerini geliştirmesine katkı sağlar.

2. Bulgular ve Yorumlar

2.1. Derginin Kapağı

2023 yılında basılan derginin kapağında sadece ayın konusu yazılmakta ve konu görsel olarak desteklenmektedir. 2024 yılında ise ayın konusu daha küçük puntolarla yazılmış ve derginin içeriğinde yer alan diğer konular da kapakta yer almıştır. Ayın konusu, kapakta görsel açıdan resmedilmiştir. 2024 yılı ayın konusunun puntosu, 2023 yılına göre daha küçük puntolarla yazılmıştır. Görseller, dini ve kültürel unsurları yansıtır. Mesela, “İslam Medeniyetinin Öncü Şehirleri” başlıklı 2023 Aralık ayı sayısının kapak resminde Kabe, Mescid-i Nebevi, Mostar Köprüsü, Kubbetü’s Sahra gibi resimler vardır. 2024 Mart sayısında ise kapakta iftar sofrası, ezan okuyan bir müezzin, elinde pide ile koşan bir çocuk ve iftara giden aile resimleri hem dini hem de kültürel değerleri yansıtmaktadır.

2.2. Derginin Gündem Başlığı

Derginin ilk sayfası “*Merhaba*” başlığı ile başlar. Dergi, her ay gündem başlığı bölümünde ayın konusunu açıklar. Ayrıca tarihi olarak o ay içerisinde önemli olan konular ve tarihte önemli bir yere sahip olan kişiler hakkında bilgi verir.

Tablo-1: Ayın Teması

Sıra	Ay-Yıl	Tema
1	Haziran 2023	Suyun ve Su İsrafının Önemi
2	Temmuz 2023	Kur’an Öğrenme ve Okuma
3	Ağustos 2023	Yapay Zeka ve Robotlar
4	Eylül 2023	Mevlid-i Nebi
5	Ekim 2023	29 Ekim
6	Kasım 2023	Merak ve Keşifle Etrafına Bak
7	Aralık 2023	İslam Şehirleri
8	Ocak 2024	Müslüman Müslümanın Kardeşidir
9	Şubat 2024	Gökyüzü ve Gezegenler
10	Mart 2024	Ramazan
11	Nisan 2024	Mucitler ve İcatlar
12	Mayıs 2024	İyilik

Temalar incelendiğinde bir yıl içerisinde hem kültürel hem güncel hem de dini konuların ele alındığı tespit edilmiştir. 12 ay içerisinde altı ayın konusu dini, bir ayın konusu millî, 5 ayın konusu ise güncelle alakalıdır. Dergi, aynı zamanda aktüel de takip etmektedir. Bu durum, çocukların gündeme hakim olması açısından önemlidir. Ayın konusu, derginin 4. ve 5. sayfalarında işlenmekte ve konular, görsellerle desteklenerek çocukların sıkılmadan okuyacağı ve anlayacağı küçük paragraflar halinde anlatılmaktadır. Derginin kapağındaki konu başlığı için yazılan yazı ile *Merhaba* bahsindeki ayın konusu başlığı aynı değildir. Ayrıca ayın konusu işlenen sayfadaki “*Mervek*” adlı başlıkta da zaman zaman farklı ifade edilmiştir. Haziran 2023 sayısının dergi kapağında, “*Su Hepimiz’in*” başlığı yer alırken konuyla ilgili bölümde ise “*Su Eşittir*

Hayat” şeklinde yazılmıştır. Bu bölümde su ile ilgili teknik bilgiler ve suyun kullanıldığı alanlarla ilgili malumatlar vardır. Suyun insan vücudu için önemi- ne de dikkat çekilir.²³

Temmuz 2023 sayısının dergi kapağında “*Kur’an’ı Öğrenip Okumak Ne Gü- zel*” şeklinde yazılırken iç kısımda “*Benim Güzel Kitabım*” başlığı yer almıştır. Kur’an-ı Kerim’in özellikleri anlatılır. Ayrıca “*Kur’an’ı ezberleyip okuyan kişi Al- lah katındaki seçkin meleklerle birlikte olacaktır. Kur’an’ı zorlanarak da olsa devamlı okumaya çalışan kişiye ise iki kat ecir vardır.*” hadisi ile konu desteklenmektedir. Kur’an’ın muhtevası ile ilgili konular örneklerle anlatılır. Konu ile ilgili ayetler- de yer alır. Gökyüzü ve yeryüzünün yaratılışı ile ilgili ayetlerden de bahsedilir. Yaz tatilinde Kur’an-ı Kerim öğrenmek için çocukların yaz kuran kurslarına gidilmesi tavsiye edilir. Anne-babaya iyi davranmak, iyi ve güzel işler yapmak, doğru sözlü olmak gibi değerlere dikkat çekilir.²⁴

Ağustos 2023 sayısının sayfa kapağında, “*Yapay Zeka ve Robotlar*” başlığı yer alırken iç kısımda “*Teknolojide Son Durum: Yapay Zeka*” başlığı yazılmıştır. Ya- pay zekanın tanımı yapılarak yapay zekanın kullanıldığı alanlar ve yapay zeka- nın hem olumlu hem de olumsuz tarafları hakkında bilgi verilir.²⁵ Eylül 2023 sayısının dergi kapağında başlık, “*Seni Çok Seviyoruz Ya Resulallah*” şeklinde yer alırken iç kısımda “*Müslüman Güvenilirdir*” şeklinde yazılmıştır. Müslümanın hiç kimseye eliyle veya diliyle zarar veremeyeceği hadisle desteklenmiştir. Müslü- manın “doğruluk” vasfına dikkat çekilerek müslümanın yaptığı işi en iyisi ve güzeliyle yapması öğütlenir. En güzel ahlaka sahip kişi Hz. Muhammed diye- rek peygamberimizin dilinden doğruluk tanımlanır. Salavatın yazılışı ve şekil- leri hakkında bilgi verilip salavatın ne anlama geldiği de söylenir. Teknik açı- dan Hz. Muhammed’in doğum tarihi verildikten sonra o günün mevlid kan- dili olarak kutlandığı hatırlatılır.²⁶

Ekim 2023 sayısının dergi kapağında, “*Cumhuriyetimizin 100. Yılı Kutlu Ol- sun*” başlığı yer almıştır. İç kısımda ise sayfa, “*Yüzyıl Önce*” başlığıyla ifade edil- miştir. Cumhuriyet’in kuruluş tarihi, 1921 yılında ilk anayasa maddesi olan “*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir.*” ibaresinin yer alışı, Ankara’nın başkent

²³ “Su Eşittir Hayat”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 515, Haziran 2023, s. 4-5.

²⁴ “Benim Güzel Kitabım”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 516, Temmuz 2023, s. 4-5.

²⁵ “Teknolojide Son Durum: Yapay Zekâ”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 517, Ağustos 2023, s. 4-5.

²⁶ “Müslüman Güvenilirdir”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 518, Eylül 2023, s. 4-5.

ilan edilişi, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanı oluşu bilgisi sayfada mevcuttur. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, Cumhuriyet'in onuncu yılında okuduğu Nutuk'tan pasajlar da vardır. Cumhuriyet'in 100. Yılı Kutlu Olsun diyerek sayfa tamamlanır.²⁷ Kasım 2023 sayısının hem dergi kapağında hem de *Merhaba* kısmında, “*Merak ve Keşifle Etrafına Bak*” aynı başlıkla yer almaktadır. “*Neler Var Neler*” başlıklı iç sayfada Allah'ın yeryüzünde ve gökyüzünde insan için faydalı olan şeyleri yaratması üzerinde durulur. İnsanın bunlara bakıp düşünmesi, Allah'ın yüceliğini bulup görmesi ve kulluğa yönelmesi gerektiğine dikkat çekilir. Ayetlerle de insanın düşünmesi gerektiğine dair deliller sunulur. İnsanın keşfedebilmesi için etrafına dikkatle bakması ve kendi kendine sorular sorup düşünmesi tavsiye edilir.²⁸

Aralık 2023 sayısının dergi kapağında başlık, “İslam Medeniyetinin Öncü Şehirleri” şeklinde yer alırken gündem kısmında ise “*İslam Şehirleri?*” yazılmıştır. “*Bizim Şehirlerimiz*” başlıklı yazıda ise insanın gezerek öğrenmesi ve bilgi sahibi olacağı üzerinde durulur ve tarihten bir örnek olan Evliya Çelebi zikredilerek konu örneklendirilir. İslam şehirlerinden olan Mekke, Medine, Kudüs, Saraybosna, Semerkant gibi şehirlerle aramızda gizli bir bağ olduğu vurgulanarak bu şehirlerle kültürel miras açısından bağlantı olduğuna dikkat çekilir. Bu sebeple bu yerlere gidildiğinde “yabancı” olunmadığı söylenir. Kabe'den, Mescidi Aksa'dan, Sultanahmet Meydanı'ndan görsellerle konu zenginleştirilir. Müslümanların birbirlerine dua etmesinin lüzumuna değinerek katliamın sona ermesi için Müslümanların Filistin'deki kardeşleri için dua etmeleri gerektiğine vurgu yapılır.²⁹

Ocak 2024 sayısının dergi kapağı ile gündemin belirtildiği sayfadaki başlık aynıdır. “*Müslüman Müslümanın Kardeşidir*” İç kısımdaki sayfa ise “*Müslüman Kardeşini Sevmek*” başlığıyla yazılmıştır. Kardeş olmanın hak ve kuralları üzerinde durulur. Müslümanın müslüman kardeşini koruması, selam vermesi, hasta ziyaretinde bulunması, Müslüman kardeşinin sıkıntılı günlerinde yanında olması, uzak yerlerdeki için dua etmesi ve bir Müslümanın diğer Müslüman kardeşi için elinden geleni yapmasının lüzumunun altı çizilerek dini değerlerin önemine dikkat çekilmiştir. Müslümanın Müslüman'ın kardeşi olduğu, ayet ile

²⁷ “Yüzyıl Önce”, *Diyabet Çocuk Dergisi*, sayı 519, Ekim 2023, s. 4-5.

²⁸ “Neler Var Neler”, *Diyabet Çocuk Dergisi*, sayı 520, Kasım 2023, s. 4-5.

²⁹ “Bizim Şehirlerimiz”, *Diyabet Çocuk Dergisi*, sayı 521, Aralık 2023, s. 4-5.

örneklendirilmiştir. Akabinde konu, hadis-i şerif ile desteklenerek Müslümanın bir Müslüman rahatsızlandığında kendilerinin de rahatsızlık hissetmesi üzerinde durulmuştur. Filistin’deki Müslümanlar için her bir Müslümanın elinden geleni yapmasının altı çizilerek Kudüs’ün Mirac’daki yerine vurgu yapılmıştır. Kudüs’ün özgürlüğüne kavuşması için dua etmenin gereğine dikkat çekilerek konu tamamlanmıştır.³⁰

Şubat 2024 sayısının hem kapak hem de *Merhaba* kısmında aynı başlık yazılmıştır: “*Gökyüzü ve Gezegenler*” İç kısımdaki sayfanın başlığı ise, “*Evrendeki Eşsiz Düzen*” şeklindedir. Gökyüzünde yer alan cisimlerin güzelliği üzerinde durulduktan sonra orada olan her şeyin Allah’ı tesbih ettiği ifade edilmiştir. Fizik kanunlarından olan çekim gücü hakkında bilgi verildikten sonra hepsinin bir dengeyle hareket ettiğine dikkat çekilir. Dünyanın yeryüzünü nasıl koruduğu fizik kanunlarına göre anlatılarak gezegenler hakkında teknik bilgi verilmiş ve hepsinin insana Allah’ı hatırlattığı sorusu sorularak sayfa bitirilmiştir.³¹ Mart 2024 sayısının hem kapağında hem de ayın konusunun işlendiği sayfada açık bir şekilde tema zikredilmemiştir. Sadece o ay içerisinde neler olduğu hakkında kısa bilgi verilmiştir. Sayfada, “*Geldi On Bir Ayın Sultanı Hazırlayın Camilerin Mahyalarını*” şeklinde başlık yazılmıştır. Oruç ibadeti, iftar, sahur gibi kavramlar üzerinde durularak Kadir Gecesi’nin bu ayda olduğu söylenip bu gecede dua edilmesine dikkat çekilmiştir. Orucun tutuluş şekli hakkında bilgi verilip Kur’an-ı Kerim’in bu ayda nazil olmaya başladığı ifade edilmiştir. Ramazanda mukabele okunduğu ve hatimler yapıldığı da söylenilerek bu ayın birlik ve beraberlik ayı olduğuna dikkat çekilmiştir. Paylaşma ve yardımlaşma değerlerinin altı çizilerek Müslümanların birbirlerine yardım etmelerinin önemine dikkat çekilmiştir. Ayrıca Ramazan ayının sonunda bayrama ulaşılacağı, bu günlerde aile büyüklerinin ellerinden öpmek, akraba ziyaretleri yapmak gibi kültürel değerler hakkında bilgi verilmiştir.³²

Nisan 2024 sayısının hem dergi kapağında hem de *Merhaba* kısmında aynı başlık yer almıştır. “*Mucitler ve İcatlar*” İç kısımdaki sayfada ise “*Gökten Bir Elma Düşse*” diye başlık atılarak yer çekimi üzerinden örnek verilerek çocuklar düşünmeye sevk edilmiştir. Biruni’nin Newton’dan önce yer çekimini bulduğu bilgisi

³⁰ “Müslüman Kardeşini Sevmek”, *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 522, Ocak 2024, s. 4-5.

³¹ “Evrendeki Eşsiz Düzen”, *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 523, Şubat 2024, s. 4-5.

³² “*Geldi On Bir Ayın Sultanı Hazırlayın Camilerin Mahyalarını*”, *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 524, Mart 2024, s. 4-5.

paylaşılır. Bir şeyin icat edilmesi için ona ihtiyaç duyulduğu bildirilerek Graham Bell, Thomas Edison, Einstein gibi mucitler örnek verilmektedir. Her an yeni bir şeyler icad edileceği söylenilerek “*Keşfet, icat et ve durma geliştirmeye devam et*” yazısı, çocukları keşfetmeye sevk etmektedir.³³ Mayıs 2024 sayısının kapağında “İyilik Yap İyi Kal” başlığı yer alırken *Merhaba* kısmında ise temanın sadece iyilik olduğu vurgulanmıştır. “*İyilik Yap İyilik Bul*” başlıklı iç kısımdaki yazıda iyilik yapmanın insanı mutlu ettiğine vurgu yapılmış ve kimlere iyilik yapılacağı Kur’an-ı Kerim’den ayetle desteklenerek öğretilmiştir. Teknoloji vasıtasıyla Afrika’ya, Filistin’e yardım yapılabileceği günümüz şartlarında iyiliğin sınırlarının olmadığını altı çizilerek anlatılmıştır. Yazının sonu, “*Allah iyilik yapanları sever*” ayetiyle son bulmuştur.³⁴ Ayın konusu bölümlerinde aynı anda hem dini bilgi, hem tarihi bilgi, hem kültür hem de değerler birlikte verilmiştir.

2.3. Çocuklara Kültürün Aktarımı

Kültür, insanın geliştirdiği, araçlar, mesken, düşünce ve inanç sistemi, hukuk, devlet, ahlak, sanat, bilim, sosyal organizasyonlar ve kurumlar da dahil olmak üzere her şeyi kapsar. Başka bir ifade ile hem maddi hem de manevi olarak meydana getirilen her şeydir. İnsan, kültürün hem yaratıcısı hem de alıcısıdır. Bu sebeple insanın kültürü benimsemesi kaçınılmaz bir olgudur. Kültürlenme denilen bu süreçte her nesil bulunduğu durumun şartlarına uygun olarak onu gelecek nesillere aktarır.³⁵

“*Kültür, düşünce biçimleri, davranış biçimi ve maddi nesnelere birlikte insanların yaşam biçimleridir.*” Kültür, ne düşündüğümüzü, nasıl davrandığımızı ve neye sahip olduğumuzu da kapsar. Kültürü tamamen anlayabilmek için hem düşünceleri hem de nesnelere değerlendirmek gerekir. Maddi olmayan kültür, bir toplumun üyeleri tarafından meydana getirilen ve geliştirilen fikirlere, Maddi kültür ise bir toplumun üyeleri tarafından oluşturulan ve üretilen fiziksel şeylerdir. Semboller, dil, değerler, inançlar, normlar kültürün öğeleridir.³⁶ Diyanet

³³ “Mucitler ve İcatlar”, *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 525, Nisan 2024, s. 4-5.

³⁴ “İyilik Yap İyilik Bul”, *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 526, Mayıs 2024, s. 4-5.

³⁵ Zeki Arslantürk,-Tayfun Amman, *Sosyoloji, Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013, s. 230-231.

³⁶ John J. Macionis, *Sosyoloji*, Çeviri Editörü: Vildan Akan, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 58-68.

Çocuk Dergisi, çocuklara hem dini hem milli bilgiyi aktarmakta ve hem de gündelik hayata dair çocukların hayatlarında onlara yardımcı olacak güncel bilgileri ve onların motor hareketlerini geliştirecek faydalı el becerisi gerektiren bilgileri içeren kültürü aktarmaktadır. Bu aktarım esnasında ayetler, hadisler, atasözleri, deyimler ve görsellerden faydalanmaktadır.

2.3.1. Bir Sorum Var ve Sure Kâşifi

Bu bölüm, derginin 6 ve 7. sayfalarında yer alır. 2023 yılı sayılarında Ömer ile Selim'in diyalogları karşılıklı konuşma esasına göre aktarılır. Bu bölüm, dergide “*Bir Sorum Var*” şeklinde yer almıştır. Arefe Günü, Cemaatle namaz kılmanın önemi, Kurban Bayramı'nda akraba ve komşu ziyaretleri, hacıların Kabe'yi ziyaret edip hacı olacakları, Arafat'a çıkma, dua etme, namaz kılma, bayram harçlığı alma, çocukların bayram namazına gitmeleri³⁷ hakkında bilgiler vardır.

Başka bir sayıda, “*Bismillâh*” başlığıyla Ömer ile Selim, her işin başında Besmele çekmenin gereğini konuşarak konu, hadisle desteklenerek dini bilgiyi öğretiyorlar.³⁸ “*Peygamberler Niçin Gönderilmiştir?*” başlıklı kısımda, Kur'an-ı Kerim'de adı geçen 25 peygamberin ismi Ömer ile Selim arasında geçen konuşmada yarı yarıya zikredilerek tarihi bilgi verilir. Üçüncü diyalogta ise Hz. Muhammed'in ismi tek olarak ifade edilerek 25 sayısı tamamlanır. Peygamberlerin gönderiliş sebepleri söylenerek çocukların anlayacağı dilde ifade etmek için peygamberlerin görevleri öğretmenlerin çocuklara yol gösterdiği gibi onların da yol gösterici olduğu vurgusuna dikkat çekilir. Yazının sonunda ise son Kitap ve son peygamberin ismi zikredilerek konuşma tamamlanır.³⁹

“*Matematik Mi Türkçe Mi?*” başlıklı yazıda Ömer ile Selim, sevdikleri dersleri söyleyerek herkesin farklı bir kabiliyetle yaratıldığının üzerinde dururlar. Bu sayede dünyada yaşamın kolay olduğunu ama bunun için de insanın kendisini keşfetmesi gerektiğine vurgu yaparlar.⁴⁰ “*Sakin Yaklaşma*” başlıklı bölümde Ömer ile Selim, yazın köyde ailesine yardım etmenin güzel bir duygu olduğunu konuşuyorlar. Ayrıca ödevleri yaparken kopya çekmenin yanlış bir davranış olduğu anlatılır. Kopya çekmenin hakka girmek olduğunun altı

³⁷ “Ne Güzeldir Bayramlar”, *Diyânet Çocuk Dergisi*, sayı 515, Haziran 2023, s. 6-7.

³⁸ “Bismillâh”, *Diyânet Çocuk Dergisi*, sayı 516, Temmuz 2023, s. 6-7.

³⁹ “Peygamberler Niçin gönderilmiştir?” *Diyânet Çocuk Dergisi*, sayı 517, Ağustos 2023, s. 6-7.

⁴⁰ “Matematik Mi Türkçe Mi”, *Diyânet Çocuk Dergisi*, sayı 518, Eylül 2023, s. 6-7.

çizilir.⁴¹ “*Kur’an Ne zaman Okunur?*” başlıklı yazıda Ömer ile Selim, Kur’an-ı Kerim’e saygı duyulmasının üzerinde dururlar. Dini bir bilgi olarak Kur’an okumadan önce abdest almanın gerekli olduğu anlatılır. Yazın çocukların Kur’an öğrenmek için camiye gitmelerine dikkat çekildikten sonra çocukların bu öğrendiklerini unuttukları için okul zamanı da Kur’an okumaya gidilmesinin gereğini belirtirler. Kur’an-ı Kerim’in her zaman okunması ve Kur’an’da var olan konuların bilinmesine dikkat çekerler.⁴² “*Dilini Yemine Alıştırma*” başlıklı yazıda Ömer ile Selim, doğru sözlü olmanın gereğine ve bunun için yemine ihtiyaç olmadığına dikkat çekerler. Dilin yemine alıştırılmaması gerektiğinin üzerinde durulur. Bu bölümde aynı zamanda bir değer olan doğruluk hakkında da konuşulmuştur.⁴³

2024 yılındaki sayıda *Bir Sorum Var?* başlığı “*Sure Kâşif*” adını almıştır. Hem sayfanın adı hem de içerik değişmiştir. Bu bölümde her sayıda bir surenin içeriği hakkında bilgi verilip sayfanın alt kısmında boş kutucuklar yazılarak surenin adının okuyucu tarafından bulunması istenir. Çoğunlukla 7. sayfada sure hakkında bilgi verilirken 8. sayfada ise görsel olarak sure tanıtılıyor. Bu bölüm, Kur’an-ı Kerim’deki surelerin isimlerini öğretmeyi amaçlamaktadır.

Takvimim

2023 yılında ayın önemli olayları “... *Ayında Neler Olmuş?*” şeklinde her ayın ismi zikredilerek derginin 8. sayfasında yer alır. 2024 yılında ise 2023’ten farklı olarak ismi “*N’OLMUŞ N’OLMUŞ?*” şeklinde iken yine 8. sayfanın ortasında ve takvim ile görselleştirilmiştir. Sayfada her tarihi ve kültürel olay, takvimin rakamları yuvarlak içerisine alınmak suretiyle dikkat çekmektedir. Her olay, amblem veya resimle de görsel olarak anlatılır. Takvimin yuvarlak içerisine alınan tarihlerindeki renk ile bilgi aynı renkte yazılmıştır. Dergi, ayın önemli olaylar sayfasında hem milli hem dini hem de tarihi olaylara ve kişilere yer verir. Bu şekildeki bir tasarım, hem görsel hem de ufak ayrıntılarla çocukların dikkatini çekmektedir. Sadece Türkiye ve İslam dünyası değil diğer ülkelerde de kültüre katkı sağlamış kişiler ve olaylar dergide yer alıyor. Bu bölüm, çocuklara tarihi, kültürel ve dini açıdan önemli olayları ve kişileri tanıtmayı ve hatırlatmayı açısından önemlidir.

⁴¹ “Sakin Yaklaşma”, *Diyabet Çocuk Dergisi*, sayı 519, Ekim 2023, s. 6-7.

⁴² “Kur’an Ne Zaman Okunur?”, *Diyabet Çocuk Dergisi*, sayı 520, Kasım 2023, s. 6-7.

⁴³ “Dilini Yemine Alıştırma”, *Diyabet Çocuk Dergisi*, sayı 521, Aralık 2023, s. 6-7.

Not Defterim

Derginin 12 ve 13. sayfalarında yer alır. Bu bölümde her sayıda, birbirinden bağımsız kişi ve olaylar anlatılmaktadır. Doğal kaynakları israf etmeden kullanma,⁴⁴ peygamberin hayatından ve hadislerinden örnekler vererek konuyu açıklama,⁴⁵ o ay içerisinde gerçekleşen önemli olaylar hakkında bilgi verilir.⁴⁶ İslam tarihinde önemli olan kişi ve şehirleri tanıtmaya,⁴⁷ Peygamberimizle ilgili şiir yazan şairlerin şiirlerinden örnekler vererek şairleri tanıma⁴⁸ gibi bölümler de yer almıştır. Bu bölüm, 2024 yılındaki sayılarda yer almamıştır.

Bilim Postası

Bilimsel açıklamaların olduğu ve görsellerle anlatıldığı bölüm, derginin 20 ve 21. sayfalarında yer almaktadır. Özellikle öğrenmeye yönelik bir sayfadır. Küçük paragraflar halinde bilgi aktarımı sağlanmıştır. 2024 yılının sayılarında bu bölüm, 42 ve 43. sayfalarda yerini almıştır.

Hayvanlar Alemi

Bu bölüm, hem 2023 hem 2024 yılı sayılarında derginin 24. ve 25. sayfalarında yer alır. Her sayıda bir hayvan tanıtılıp fotoğraflarla görsel olarak da konu desteklenir. Birkaç paragraftan oluşan bu bölüm, her ay hangi hayvan tanıtılırsa onun hakkındaki bilgilerden oluşur.

Yazı Tahtam

Bilgi amaçlı oluşturulmuş bu bölüm, derginin 28. ve 29. sayfalarında yer alır. Hac ibadeti esnasında ziyaret edilen mekanlar,⁴⁹ Kur'an-ı Kerim'deki surelerin

⁴⁴ “Suyu Koruyalım”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 515, Haziran 2023, s. 12-13.

⁴⁵ “Suyu Koruyalım”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 515, Haziran 2023, s. 13.

⁴⁶ “15 Temmuz Gecesi”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 516 Temmuz 2023, s. 12-13; “Malazgirt Zaferi”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 517, Ağustos 2023, s. 12-13; “Vatan Şairi Mehmet Akif Ersoy”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 521, Aralık 2023, s. 12-13.

⁴⁷ “Kudüs’ü Ne Kadar Tanıyoruz?”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 520, Kasım 2023, s. 12-13.

⁴⁸ “Şairini Bul”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 518, Eylül 2023, s. 12-13.

⁴⁹ “Hacılar Hangi Mekânları Ziyaret Ediyor?”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 515, Haziran 2023, s. 28-29.

tanıtımı yapılarak boşluk doldurma,⁵⁰ milli bayramların nasıl kazanıldığı ve kutlanması,⁵¹ Mekke ve Medine’de gerçekleşen olaylar anlatılıp sorular sorulması,⁵² hata yaptığıında özür dilemenin önemi,⁵³ İslam tarihindeki önemli olaylar ve kişiler hakkındaki sorular⁵⁴ sorularak çocukların bilgi sahibi olması hedeflenmektedir.

İcat Diyarına Yolculuk

Bu bölümde geçmişten günümüze icad edilen aletler tanıtılırken bazı sayılarda ise icadı bulan kişi hakkında da bilgi verilir. Bölüm, 2023 yılındaki sayılarda derginin 30. ve 31. sayfalarında 2024 yılında ise 28. ve 29. sayfalarında yerini almıştır. 2024 yılında 2023’ten farklı olarak daha bilimsel bir çerçeve kazandırılmıştır.

Bu Söz Bize Ne Söyler?

Deyimler, boşluklar bırakılarak ipucu verilmek suretiyle tamamlanmaktadır. Ayrıca görsellerle de anlatılır. Cevaplar, derginin 48. sayfasında verilmiştir.

Arkadaş Arasında

Bu bölüm, derginin 34. ve 35. sayfalarında yer alır. Her sayıda farklı kişilerin hikayeleri anlatılır. Hikayelerde, Kur’an öğrenmek, Kur’an’a saygı⁵⁵, sevgi, saygı, sabır gibi güzel özellikler,⁵⁶ bir yere girildiğinde “*selamun aleyküm*” denilmesi şeklinde dini ifadeleri kullanmanın alışkanlık haline gelmesi,⁵⁷ özür dilemek ve nazik davranmanın alışkanlık haline gelmesi,⁵⁸ Tirmizi, Buhari, Farabi, İbn-i Sina, Ahmet Yesevî gibi şahsiyetlerin tanıtımı ve bu kişilerin İslam’a olan katkıları⁵⁹ anlatılmaktadır. Hem dini bilgi hem de tarihi ve kültürel bilgi aktarımı sağlanırken aynı zamanda değerler de öğretilir.

⁵⁰ “Hangi Sureyim?”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 516, Temmuz 2023, s. 28-29.

⁵¹ “30 Ağustos Zafer Bayramı”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 517, Ağustos 2023, s. 28-29; “Cumhuriyet’in 100. Yılı Kutlu Olsun”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 519, Ekim 2023, s. 28-29.

⁵² “Mekke’de Mi Medine’de Mi?”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 518, Eylül 2023, s. 28-29.

⁵³ “Toprak Dostu Kimi”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 520, Kasım 2023, s. 28-29.

⁵⁴ “A MI B Mİ?”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 521, Aralık 2023, s. 28-29.

⁵⁵ “Tebeşirle Yazmak”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 515, Haziran 2023, s. 34-35.

⁵⁶ “Bumerang Yarışı”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 517, Ağustos 2023, s. 34-35.

⁵⁷ “Terzi İlyas”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 516, Temmuz 2023, s. 34-35.

⁵⁸ “Nezakat ile Nezaha”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 520, Kasım 2023, s. 34-35.

⁵⁹ “Nehrin Öte Yanı Maveraünnehir”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 521, Aralık 2023, s. 34-35.

Deneyelim

Çocukların el becerilerini geliştirmeye yönelik olan bu bölüm, derginin 38 ve 39. sayfalarında yer alır. Çocukların motor hareketlerini kazanmalarında öğretici bir işlev görmektedir. Bu bölüm, 2024 yılındaki sayılarda yoktur.

Eğlenerek Öğrenme

Bu bölümlerde karikatürler, bulmacalar yer alır. Derginin 40. ve 45. sayfaları arasında yer alır. Bu bölümde, çocuklara zihinsel aktivitelerle dini eğitim-öğretim kazanmaları sağlanmaktadır. Sahabi tanıtımı,⁶⁰ Hz. Peygamber'in hayatından kesitler,⁶¹ aşure bulmacası, tecvid kuralları, Kur'an'da adı geçen hayvanlar, dini literatüre ait kavramlar, abdest, gusül ve teyemmümün farzları,⁶² İslam medeniyetini meydana getiren hem yurt içi hem de yurt dışındaki mekanlar,⁶³ bulmacalarla çocukların bulması istenmektedir. 2024 yılındaki sayılarda ise bu daha ziyade görsel olarak zeka çalıştırmayı hedefleyen bulmacalara dönüşmüştür. Resim verilip nesnelere ilişkin içerisine gizlenmiş ve çocukların o nesnelere bulması istenmiştir. Diğer taraftan her sayıda bir kelime öğretilmek suretiyle dil gelişimine katkı sağlanması amaçlanmıştır.

İyi Hikayeler

2024 yılında İyi Hikayeler başlığı altındaki yazılar, derginin 12. ve 13. sayfalarında yer alır. Her sayıda bir hadis-i şerifle bağlantılı hikayeler anlatılır. Her hikayenin sonunda "*Hikâyenin Hadisi*" bir paragraf halinde farklı bir renkle yazılır. Önce hikaye anlatılır akabinde o hikayenin özü olan hadis-i şerif zikredilir. Daha ziyade değerler noktasından çocukların eğitilmesi esasına dayanır. Dergide şu hadisler yer almıştır. "*Doğruluktan ayrılmayın. Mubakkak ki doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi devamlı doğru söyler ve doğru olanı ararsa Allah katında 'sıddîk' (özü sözü bir olan kişi) olarak yazılır. Yalandan sakının! Çünkü yalan kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi yalan söyleyip yalanı alışkanlık edinirse*

⁶⁰ "Ben Kimim?", *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 515, Haziran 2023, s. 42.

⁶¹ "Peygamberimi Tanıyorum", *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 516, Temmuz 2023, s. 52-53; "A mı B mi?", *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 518, Eylül 2023, s. 40-41.

⁶² "Bulmaca Treni", *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 516, Temmuz 2023, s. 52-53.

⁶³ "Bulmaca Treni", *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 521, Aralık 2023, s. 40-43.

Allah katında yalancı olarak yazılır.”⁶⁴ “Kardeşinin gıyabında dua edene, melekler de misli sana olsun derler.”⁶⁵ “En makbul iyilik, kişinin baba dostunu ve onun ailesini koruyup gözetmesidir.”⁶⁶ “Allah’ın en sevdiği amel az da olsa devamlı olandır.”⁶⁷ Bir Müslümanın, din kardeşini üç gecedan (yani üç gündən) fazla terk edip onunla küs durması belal değildir. İki Müslüman karşılaşsınlar, biri bir tarafa, öteki öbür tarafa döner. Hâlbuki o ikisinin en hayırlısı önce selam verendir.”⁶⁸

Faydalı Bilgiler

Derginin 9. sayfasının sağ tarafında “Ne Yapalım?” ve sol tarafında “Ne Ekelim?” diye iki bölüm yer almaktadır. Bu bölümlerde o ayda toprağa ne ekilmesi ve ne yapılması gerektiği anlatılmaktadır. Mesela, “Patates dikimlerine ay sonuna kadar başlanır.”, “Labana, havuç, turp, ıspanak, pırasa, marul gibi kışlık sebzelerin hasadına devam edilir.”, “Meralarda temizlik biçimi yapılır. Hayvanların kışlık yem, ot ve yataklık muhafaza yerleri, kar ve yağmur suları girmeyecek şekilde kapalı tutulur.” ve “Görme, işitme, zihinsel veya fiziksel engelle sahip arkadaşlarımızı oynadığımız oyunlara katmalısınız. İşaret dilini öğrenip işitme engelli olanlarla iletişim kurmaya çalışabilirsiniz. Görme engelli arkadaşlarımız için kitap okuyabilirsiniz. Zihinsel engelli arkadaşlarımız sizi anlamada zorlanıyorsa anlayabileceği şekilde konuşmaya çalışabilirsiniz.”⁶⁹ bilgisi “Ne Ekelim? “Ne Yapalım?” kısmında verilmiştir. Ayrıca el becerisini geliştirmeye yönelik olarak gerçekleştirilen aktiviteler her ay şekillerle ve görsellerle anlatılır.⁷⁰

Bu kısımda hem sosyal hayatı kolaylaştıracak ve işe yarayacak bilgiler öğretilmekte hem de başta yardımlaşma olmak üzere pek çok konuda çocukların eğitimi görsel malzeme ile desteklenerek anlatılmaktadır. Etkinlikler ay içerisindeki olaylara göredir. 2024 sayısında ise bu bölüm “Ne İşleyelim?” “Tarifler” ve “Yapılacaklar” başlıkları şeklindedir. Ne İşleyelim bölümünde her ay vizyona giren çocuk filmlerinin tanıtımı yapılarak kültürel olarak çocukların gelişimine katkı sağlamaktadır. Filmin tanıtımı filmin afişiyle ve kısa bir bilgiyle sunulur. Tarifler kısmında ise çocukların yapabileceği tarifler verilmektedir. Sayfada önce

⁶⁴ “İhsan Hoca’nın Deneyi”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 522, Ocak 2024, s. 12-13.

⁶⁵ “Annemin Başka Matematiği”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 523, Şubat 2024, s. 12-13.

⁶⁶ “Antalya Yolcusu Kalmasın”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 524, Mart 2024, s. 12-13.

⁶⁷ “Gizli Bir Formül”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 525, Nisan 2024, s. 12-13.

⁶⁸ “Sevap Kapma Yarışı”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 526, Mayıs 2024, s. 12-13.

⁶⁹ “Ne Ekelim Ne Yapalım?”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 520, Aralık 2023, s. 9.

⁷⁰ “Takvimim”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 518, Eylül 2023, s. 9.

malzemeler akabinde ise nasıl yapıldığı görsellerle pekiştirilerek verilmiştir. Gullaç tarifi, salep yapımı, mozaik pasta bunlardan bir kaçıdır. Çocukların el becerilerini geliştirmesine katkı sağlaması açısından bu sayfa önemlidir.

Yapılacaklar” kısmında ise o bölüm dörde bölünmek suretiyle dört farklı aktiviteye yer ayrılmıştır. Mesela; “*Diyaret Radyosunun hazırladığı Asr-ı Saadet Radyo Tiyatrosunu dinlemeye devam edebilirsiniz. Ramazan’da aile büyüklerinizi ziyaret edip iftar soframıza davet edebilirsiniz. İslam’a katkıları ve örnek kişilikleriyle bilinen dört halifeyi öğrenebilirsiniz. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali. Ramazanda pide ya da ekmeğ alırken bir tane de ihtiyaç sahipleri için askere bırakabilirsiniz.*”⁷¹ Bu bölümde o ay içerisinde önemli olan günlerle ilgili olarak da yapılacaklar listesi sunulmaktadır. Hem kültürel hem dini olaylarda yapılması gerekenler listeler halinde veriliyor.

Haydi Gidelim

Hem tarihi hem de doğal yerleri tanıtmak amacıyla kaleme alınmıştır. Derginin 14. ve 15. sayfalarında yer alır. 2023 yılında vardır. Kısa ve özlü cümlelerden oluşan birkaç paragrafta tanıtım sağlanmaktadır. Daha ziyade fotoğraflar ön plandadır. Tanıtılan yerin hem bulunduğu yer hem de fiziksel özellikleri anlatılır. Bu tanıtımlar esnasında mesela bir camiyi tanıttikten sonra son cümlesinde “*Yolumuz bu camiyeye düştüğünde, bu değerli emaneti ziyaret edip içinde namaz kılmayı ihmal etmeyin.*”⁷² diyerek camiyeye gidildiğinde tahiyetül-mescid namazı kılmak öğretilmektedir.

Dergi, sanal ortamda ziyaret edilebilecek yerler için tanıtımın sonunda link adresi verilerek çocuklara teknolojik olarak da imkan sunmakta ve bilgi vermektedir.⁷³ 2024 yılında bu sayfanın yerini, ülkelerin tanıtımına ayırmıştır. Herhangi bir başlık yoktur. Ali adındaki bir çocuğun gezip gördüğü ülkeler kendisinin yanında o ülkeden bir veya iki çocuk eşliğinde “*Gezi Günlüğüm*” adını vererek anlattığı ülkelerden oluşur. Ülkenin kültürel unsurları, tarihi ve turistik yerleri, meşhur yemekleri ve kıyafetleri özellikle tanıtılır. Gezilerinde gittiği ülkedeki kendi yaşıtı olan bir kız ve bir erkekten oluşan başka çocuklar ona

⁷¹ “Yapılacaklar”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 524, Şubat 2024, s. 9.

⁷² “Fatih’in Emaneti Ayasofya”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 516, Temmuz 2023, s. 15.

⁷³ “Cumhuriyet Müzesi”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 519, Ekim 2023, s. 15; “MTA Şehit Cuma Dağ Tabiat Tarihi Müzesi”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 520, Kasım 2023, s. 15.

rehberlik ederler. Bu bölümün olumsuz tarafı, küçük bir çocuğun tek başına başka ülkelere gidebileceği düşüncesinin okuyucuya verilmiş olmasıdır.

Harika Yaratılış

Bu bölümde bir çocuğun dilinden insan vücudu anlatılır. Her sayıda başka bir organ tanıtılıp vücuttaki görevleri resimlerle gösterilir. Bölüm, derginin 16. ve 17. sayfalarında yer alır. Çocuk, aile bireylerinden biri üzerinden konuya başlar. Mesela bir sayıda büyük dedesinin kendilerini ziyarete geldiğini anlatırken dedesinin oturarak namaz kılmasıyla organı anlatmaya başlar. Dedesinin düşmesi sebebiyle kaburgalarını kırdığını söyledikten sonra vücutta kaç kaburga olduğunu merak ederek araştırmaya başlar.⁷⁴ Bu bölümde dikkat çeken bir konu da çocukların yanında kullanılan deyimlerin çocukları araştırmaya sevk etmesidir. Geniş aile ve komşuluk ilişkileri üzerinden konular anlatılarak Türk aile yapısına da dikkat çeker. “*Az kalsın küçük dilimi yutacaktım*”, “*bir taşla iki kuş*”, “*çeneniz düştü*”,⁷⁵ gibi deyimler de yazıda yer alır. Bu bölümde hem dini bilgi hem de değerlerin öğrenilmesi hedeflenmektedir.

Bir Değişik Kelime

2024 yılı sayılarında 40 ve 41. sayfalarında yer alır. Bu bölümde bir kelime verilerek o kelimenin sözlük anlamı ve kökeni hakkında bilgi verilir. “*Bu Kelimeyi Hayatına Kal*” başlığı ile çocukların günlük hayatta bu kelimeleri kullanmaları istenmekte ve bulmacalarla kelimenin öğrenilmesi sağlanmaktadır. Muhabbet, Feza, Metanet, Kalam, Gönül kelimeleri hakkında bilgi verilmiştir.

2.4. Çocuklara Değerlerin Aktarımı

“Değerler, insanların cazip, güzel ve iyi olanın ne olduğuna karar verirken kullandıkları kültürel olarak belirlenmiş standartlardır ve genel biçimde sosyal yaşamın anahtarlarını oluşturmaktadır.” Bir kültürü kullanan insanlar, değerleri kullanırken nasıl yaşayacaklarına karar verirler. Değerler, inançları destekleyen genel ilkelerdir. İnançlar ise iyiliğin soyut saydığı belirli fikirler olarak

⁷⁴ “Kaç Tane Kaburgamız Var?”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 516, Temmuz 2023, s. 16-17.

⁷⁵ “Küçük Dilini Yutan Var Mı?”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 517, Ağustos 2023, s. 16-17; “Sizin Çeneniz Hiç Düştü Mü?”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 519, Ekim 2023, s. 17.

kabul edilir. Değerler, kültürden kültüre farklılık gösterir ve zamanla değişime uğrar.⁷⁶ Diyanet Çocuk Dergisi, çocuklara değerleri aktarmaya önem verir. Bunu yaparken de onlara hem ders, hem öğüt hem de bilgi vermeyi amaçlar.

2.4.1. Resmimin Hikâyesi

Bu bölüm, dergiye *Sizden Gelenler* başlığına resim gönderen kişilerin bir önceki ayda gönderdikleri resimlerden birinin seçilip hikâyeleştirilmesiyle oluşur. Derginin 18. ve 19. sayfalarında yer alır. 2024 yılında ise 22. ve 23. sayfalardadır. Bahsedilen resim, 17. sayfanın bazen sağ alt köşesinde bazen üst köşesindedir. Resimlerde özellikle aile mefhumu üzerinde durulmaktadır.

Çocuklara bir kişiyle karşılaşıldığında ilk önce kişinin kendisini tanıtmayı öğretiliyor.⁷⁷ Bir konuda hayali olan kişinin çalışıp çabalaması sonucunda hayallerine ulaşacağı tavsiye ediliyor.⁷⁸ Çocuklara alışkanlık kazandırma özellikleri de aktarılır. Mesela, “... Neslihan her akşam olduğu gibi uyumadan önce dişlerini fırçalamak için banyoya gitti...”⁷⁹

“İyiliksever, yardımsever, vefakar”,⁸⁰ “huzur, güven, barış, özgürlük”⁸¹ gibi kavramlar üzerinde durularak çocukların bu değerlere sahip olmasına dikkat çekilir. Türk toplumunda eskiden var olan herkesin birbirini tanıdığı ve selamlaştığı mahalleler üzerinde özellikle durulmaktadır. Ayrıca konular, deyimlerle anlatılarak Türkçe’nin zenginliği de öğretilir. Mesela, “Çorbada tuzum olmak”, “tadım yok”, “içimi ısıttın” gibi deyimler çocukların anlayacağı şekilde hikaye edilerek aktarım sağlanmaktadır.⁸² Dini günler anlatılırken o ay içerisinde olan sahur, iftar, teravih namazı, ramazan davulu, bayram gibi unsurlar da çocukların diliyle resmedilmektedir.⁸³

⁷⁶ Macionis, a.g.e., s. 66-67.

⁷⁷ “Marangoz Salyangoz”, *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 515, Haziran 2023, s. 18.

⁷⁸ “Marangoz Salyangoz”, *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 515, Haziran 2023, s. 18-19.

⁷⁹ “Neslihan’ın Kalem Arkadaşları”, *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 518, Eylül 2023, s. 18.

⁸⁰ “Şair Kuş”, *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 519, Ekim 2023, s. 18-19.

⁸¹ “Umut Dolu Balon”, *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 522, Ocak 2024, s. 22-23.

⁸² “Kedi7”, *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 523, Şubat 2024, s. 22-23; “Mutfaktaki Sürpriz”, *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 525, Nisan 2024, s. 22-23.

⁸³ “On İki Ayın Bir İncisi”, *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 524, Mart 2024, s. 22-23.

2.4.2. Alabalık ile Kalabalık

İki balığın karşılıklı konuşması üzerine kurulu bir bölümdür. Her ay, farklı bir başlık yazılarak maceraları anlatılmaktadır. Derginin 10. ve 11. sayfalarında yer alır. Ala ile Kala adındaki iki balığın karşılıklı konuşmalarından oluşur. Bu bölümde hem dini literatüre ait kelimeler hem de atasözleri kullanılarak çocuklara öğretim sağlanmaktadır. Bu bölüm, 2024 yılındaki sayılarda 14. ve 15. sayfalarda yerini almıştır ve 2023 yılında her sayıda farklı bir başlık yer alırken 2024 yılındaki sayılarda sadece “*Alabalık ve Kalabalık*” diye başlık yazılmıştır.

İki balığın karşılaştıklarında “*Selamiinaleyküm*”, “*aleyküm selam*”, “*elhamdülillahi*”, “*çok şükür*”, “*bayırlısı*” cümlelerini kullanmaları, karşılaşma anında ilk önce “*Hoş geldinizi*”, “*Teşekkür ederim*”⁸⁴ demeleri, deyimler “*Üstüne soğuk su içmek*”, “*Ağzım dilim kurumuş*”, “*Dost acı söyler*”⁸⁵ kullanmaları, mazide kalmış çocuk oyunlarını hatırlatmaları “*saklambaç*”, “*yakantop*”, “*istop*”, “*seksek*”,⁸⁶ “*özür dileirim*” “*afedersiniz*”, “*kusura bakmayın*”, “*müsaadenizle*”, “*geçmiş olsun*” gibi nezaket cümleleri kullanmaları⁸⁷ yer almaktadır. Derginin hemen hemen her sayısında arkadaşlık, dostluk, yardımlaşma gibi konular ele alınmıştır.

2.4.3. Görgülü Kuşlar

2024 yılı sayılarında 18 ve 19. sayfalarda yer alır. Adap ve görgü kuralları örnek hikaye üzerinden anlatılır. Sayfalarda bulmaca ve boşluk doldurma eşliğinde hikayede geçen kural ve kaidelerin bulunması sağlanır.

⁸⁴ “Nasıl Zeka”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 517, Ağustos 2023, s. 10; “Bir Damla Su”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 518, Eylül 2023, s. 10-11; “Nerede Eski Oyunlar”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 520, Kasım 2023, s. 11; “Ala ve Kala’nın Gizli Yeri”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 519, Ekim 2023, s. 10; “Alabalık ile Kalabalık”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 523, Şubat 2024, s. 14; “Alabalık ile Kalabalık”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 524, Mart 2024, s. 14-15.

⁸⁵ “Tamirci Çağırılım”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 515, Haziran 2023, s. 10; “Yolculuk Mu Yorgunluk Mu?”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 517, Ağustos 2023, s. 10; “Nasıl Zeka”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 517, Ağustos 2023, s. 11; “Bir Damla Su”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 518, Eylül 2023, s. 11; “Yazar Olmak İçin”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 521, Aralık 2023, s. 11.

⁸⁶ “Nerede Eski Oyunlar”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 520, Kasım 2023, s. 10-11.

⁸⁷ “Alabalık ile Kalabalık”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 520, Şubat 2024, s. 15; “Alabalık ile Kalabalık” *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 524, Mart 2024, s. 14; “Alabalık ile Kalabalık” *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 526, Mayıs 2024, s. 15.

2.4.4. Zahid'in Mutluluk Treni

Zahid adındaki çocuğun maceralarından oluşan bölüm, derginin 22. ve 23. sayfalarında yer alır. Akraba ziyaretinin önemi, aile büyüklerini ziyaret edip el öpmenin ve hayır duası almanın önemi, büyüklerin küçükler ve misafirler için dua etmesi, bayramda çocuklara bayram harçlığı verme gibi özellikler anlatılır.⁸⁸ Mazlumlar için dua etmenin gereği, iyilik yapmak ve iyi bir insan olmak gerektiği kötülükten uzaklaşılmasının lüzumu anlatılmaktadır.⁸⁹

2.4.5. Çevremiz

Bu bölümde her sayıda farklı bir şey konuşturularak çevrenin korunmasına dikkat çekilir. Bölüm, dergide 26. ve 27. sayfalarda yer alır. Su israfının önlenmesi,⁹⁰ orman yangınlarının önüne geçmek için dikkatli olunması ve ağaç dikmenin önemi,⁹¹ başkalarının hayatlarına saygı duyulması ve rahatsız edilmemesi,⁹² geri dönüşümün doğayla alakası ve lüzumu,⁹³ canlılar için çevre temizliğinin önemi,⁹⁴ üzerinde durulur.

2.4.6. Zaman Yolcusu

Küçük bir çocuğun zamanda yolculuğunun anlatıldığı bu bölüm 2024 yılı sayısında 30 ve 31. sayfalarında yerini alıyor. Bir çocuk, tarihi kahramanların dönemine giderek onlarla tanışması ve serüvenleri anlatılarak tarihi değerler tanıtılıyor.

2.4.7. Allame Nine

Derginin 36 ve 37. sayfalarında yer alır. Türbanlı ve gözlüklü yaşlı bir ninenin anlatılarından oluşur. Bölüm, çocuklarla diyalog şeklinde hayat dersleri

⁸⁸ “Halil Dede”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 517, Ağustos 2023, s. 22-23.

⁸⁹ “Kötülük Kaçacak Yer Arasın”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 521, Aralık 2023, s. 22-23.

⁹⁰ “Yaşamam İçin”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 515, Haziran 2023, s. 26-27.

⁹¹ “Çam Kozalağının Hikâyesi”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 516, Temmuz 2023, s. 26-27.

⁹² “Kelebeğin Hikâyesi”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 517, Ağustos 2023, s. 26-27.

⁹³ “Pillerin Dünyası”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 518, Eylül 2023, s. 26-27.

⁹⁴ “Kelaynak Kuşları”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 520, Kasım 2023, s. 26-27; “Başağın Rüyası”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 519, Ekim 2023, s. 17; “Çevreci Piknik Sepeti”, *Diyaret Çocuk Dergisi*, sayı 521, Aralık 2023, s. 26-27.

içerir. Suyun israf edilmemesi ve gereğinden fazla olan her şeyin zararlı oluşu,⁹⁵ iş bölümü ve yardımlaşmanın önemi, kurban bayramında etlerin dağıtılması,⁹⁶ çocuklarla istişare etmek,⁹⁷ hadislerle çocuk eğitimi,⁹⁸ Mekke, Medine, Kabe, Mescid-i Nebevi gibi mekanların öğretilmesi,⁹⁹ gibi genellikle iyilik üzerine temaların işlendiği bir bölümdür.

3. Değerlendirme

Diyanet Çocuk Dergisi, özellikle ilköğretim çağındaki çocuklara kültür ve değerleri aktarmaya yönelik olarak oluşturulmuş bir dergidir. Dergi, kültür ve değerleri özellikle o ay içerisinde meydana gelen olayları dikkate alarak anlatmaktadır. Derginin her ay bir ana teması mevcuttur ve bu temada hem dini hem de milli kültür, değerler ve bilgi aktarılır. Yardımlaşma, paylaşma, iyilik etme, büyüklere saygı gibi değerler, Mekke, Medine, iftar, sahur gibi dini bilgi, kültür ve değerler hakkında kısa ve özlü bilgiler verilir. Konular; şahıslar, ayetler, hadisler, deyim ve atasözleriyle desteklenerek öğretilmekte ve anlatılmaktadır. İslam'ın beş temel esası, dini mekanlar, dini değerler üzerinde aşırı şekilde durulmuştur. Dergideki kültür ve değer aktarımı, genel olarak bir çocuğun ağzından olayların anlatılmasıyla ifade edilir. Aynı zamanda çocuğa eşlik eden bir aile büyüğü veya arkadaşları vardır.

Dergide güncel olaylar ve bilimsel bilgiler de paylaşılmaktadır. Dergide çocukların katılımı da sağlanmaktadır. Bulmacalar özellikle çocukların aktif rol almasını sağlayan önemli unsurlardır. Bilimsel bilgi ve hayvanlar alemiyle alakalı bilgiler de her ay derginin içeriğinde yer etmiştir. Bu, çocuklara bilgi aktarımı sağlanması açısından önemlidir. Dergideki anlatılar, günümüz dünyasından ziyade eskide var olan aileler ve ortamlar üzerinden hareket edilerek anlatılmıştır. Dergideki olay örgüsünün günümüz dünyasından biraz uzak olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak iyilik teması üzerine yoğunlaşmış hayattaki kötü olarak nitelendirilen şeyler neredeyse dergide hiç mevcut değildir. Bu durum, çocukları

⁹⁵ “Her Şey Kararında”, *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 515, Haziran 2023, s. 36-37.

⁹⁶ “Paylaşmak Çok Güzel”, *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 516, Temmuz 2023, s. 36-37.

⁹⁷ “Küçük Yardımcılarımız”, *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 517, Ağustos 2023, s. 36-37.

⁹⁸ “Mis Kokulu Çocuklar”, *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 518, Eylül 2023, s. 36-37; “Allame Nine”, *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 522, Ocak 2024, s. 36-37.

⁹⁹ “Hicaz”, *Diyanet Çocuk Dergisi*, sayı 521, Aralık 2023, s. 36-37.

hayata alıştırma noktasında eksik bir boyut olarak görülebilir. Karikatürize edilmiş resimler ve anlatılarda modern hayatın getirisi mekanlardan ziyade 2000’li yıllardan önceki aileler ve hayatlar üzerinden konular anlatılmaktadır. Günümüz çocuğuna yabancı olan bu ortamlar, onların değerleri kabul etmesinde olumsuzluk teşkil edebilir. Derginin formatında sanki bütün dergi bir kişinin elinden çıkıyormuş gibi bir üslup ve anlatı mevcuttur. Neredeyse hiçbir sayıda hiçbir telefon veya tablet çocukların elinde yoktur. Çocuklar, hep kırlarda ve müstakil evlerde hayat sürmektedir. Halbuki modern hayatta çocuklar şehir hayatında alışveriş merkezlerinde vakitlerini geçirmektedirler.

Derginin anlatıları, günümüze de yansıdığı takdirde daha gerçekçi olacağı kabul edilebilir. Çocuklara kültürü ve değerleri anlatırken hep sevap üzerine bir hayat olduğu aşılırken diğer taraftan insanların kötü özellikleri olduğunu da göstermek gerekmektedir. Dergide, ilköğretim çağındaki bir çocuğun herhangi bir ülkeye tek başına yolculuk yapabileceği vurgusu yapılmaktadır. Bu bir çocuk için mümkün olmayan bir durumdur. Bu sebeple dergiyi okuyan herhangi bir çocuk “ben de gidebilirim” diyerek bir cümleyi rahatça söyleyebilir. Bu sebeple bu ayrıntıya dikkat edilmesi ve çocukların tek başlarına yapamayacakları konularda yanlarında bir büyüğün olması vurgulanması daha sağlıklı olabilir.

Derginin hedef kitlesi olan çocuklar, çocukların sosyalleşme dönemine gelen çağıdır. Fakat dergideki anlatılardaki sosyalleşme örnekleri bu çağın sosyalleşme dönemi değil daha ziyade eskiye özlem ve eski dönemlere aittir. Bu ise çocuğun yaşadığı çağa değil daha önceki çağa göre sosyalleşmesine sebep olabilir.

Kaynakça

- Alanka, Deniz, “Nitel Bir Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi: Teorik Bir Çerçeve”, *Kronotop İletişim Dergisi*, 2024; 1(1), Ss. 62-82.
- Arslantürk, Zeki, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2001.
- Arslantürk, Zeki-Tayfun Amman, *Sosyoloji Kavramlar Kurumlar Süreçler Teoriler*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013.
- Diyanet Çocuk Dergisi*, Haziran 2023-Mayıs 2024, Ankara.
- Kandemir, M. Yaşar, “Çocuk Yayınlarına Temel Yaklaşımlar”, *Çocuk Edebiyatı Yıllığı*, Gökyüzü Yayınları, İstanbul, 1987.
- Kara, İlyas, *Çocuk Dergilerine Sosyolojik Bir Yaklaşım Diyanet Çocuk Dergisi Örneği*,

- Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2022.
- Kirman, Mehmet Ali, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011.
- Koştas, Münir, “Sosyalleşme (Socialisation)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIX, Ss. 329-334.
- Köylü, Mustafa, “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi?”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 2004, Xlv, Sayı: 2, Ss. 137-154.
- Marcionis, John J., *Sosyoloji*, Çeviri Editörü: Vildan Akan, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- Serinsu, Mehmet Enis, *Çocuğa Yönelik Üretilen Dini İçeriğin İncelenmesi: Diyanet Çocuk Dergisi Örneği*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2024.
- Tuştaş, Yasemin Ermumcu, *Mavi Kırlangıç Öğrenci ve Çocuk Dergisi'nin Çocuk Eğitimine Katkısı Açısından İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.
- Türkdoğan, Orhan, *Bilimsel Araştırma Metodolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2000.
- Türkdoğan, Orhan-Orhan Gökçe, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2012.
- Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2014.
- Yavuz, Kerim, *Çocuk ve Din*, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.
- Yazıcı, Mehmet, “Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XXIV, Sayı: 1, Elazığ 2014, Ss. 209-223.
- Yıldız, Zafer, “Diyanet Çocuk Dergisinin Din Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012\1, Sayı: 15, Ss. 367-390.
- Zuckerman, Phil, *Din Sosyolojisine Giriş*, Çev. İhsan Çapcıoğlu-Halil Aydınalp, Bireşik Yayınevi, Ankara 2009.
- <https://www.Mevzuat.Gov.Tr/Mevzuat?Mevzuatno=2709&Mevzuattur=1&Mevzuattertip=5>, Erişim Tarihi: 19.09.2024.
- <https://Dergiabone.Diyanet.Gov.Tr/Pages/PageContent/3/Hakk%C4%B1m%C4%Bzda>, Erişim Tarihi: 19.09.2024.
- <https://Diniyayinlar.Diyanet.Gov.Tr/Sayfa/53/Tanitim>, Erişim Tarihi: 19.09.2024.

7-12 YAŞ ARASI ÇOCUKLARDA GELİŞİM, EĞİTİM VE DİN

İlyas PÜR*

Giriş

Toplumsal yapının çekirdeğini oluşturan aileler, eğitim seviyeleri, ahlaki tutum ve davranışları doğrultusunda çocuklarını yetiştirmektedirler. Temel eğitimin ilk yıllarında çocuk, dini düşünce ve davranışlarını sonuçlarına göre değerlendirir. Yerine getirilen davranış sonucunda ödül varsa davranış doğru, ceza varsa davranış yanlıştır. Dönemin sonlarına göre ise çocuk diğer davranışlarında olduğu üzere dini davranışlarını da çevrenin beklentileri doğrultusunda gerçekleştirir. Çocuk bu yaşlarda ebeveyni, öğretmeni ve arkadaşlarının kendisinden beklediği gibi hareket ederse onların beğenisini ve sevgisini kazanacağını düşünür. Çocuğun dini ve ahlaki gelişimi ile ilgilenen kişilerin bu durumu göz önünde bulundurması gerekir. Bu araştırmada çocukların dini ve ahlaki eğitiminde anne-babanın ve diğer bazı değişkenlerin etkisi ele alınacaktır.¹

Ebeveynlerin çoğu çocuklarının en iyi bir şekilde yetişmelerini ve eğitim almalarını ister. Fakat bu durum tek başına yeterli olmayabilir. Zira çocuğun bireysel ve gelişim özelliklerini bilmeden yola çıkmak pusulasız yola çıkmaya

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı, ORCID 0000 0002 7795 8212.

¹ Murat Soysal, *İlköğretimde 7-12 Yaş Arası Çocuklarda Ahlaki Karakter Özellikleri ve Eğitimi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 1.

benzer. Ancak çoğu anne-baba öncelikle kendi anne-babasından ve çevresinden edindiği tecrübeyle çocuğuna daha iyi bir eğitim sağlayabilir. Fakat bu yetersiz bir yöntem olabilmektedir. Bilakis, çevremizdeki birçok anne-babanın çocuklarını istedikleri gibi yetiştirememekten yakındıkları sık karşılaşılan bir durumdur. Örneğin; bazı anne-babaların: “Biz bütün çocuklarımıza aynı şekilde davrandık fakat niye böyle olduklarını anlayamadık” gibi ifadelerinin sebebi çocuklardaki bireysel farklılıkların göz ardı edilmesi veya çocuğun gelişim özelliklerinin bilinmemesi olabilir. Bu yüzden bedensel ve ruhsal sağlığı yerinde, doğru bir din anlayışına sahip ve ahlakı düzgün bir çocuğa sahip olmak isteyen her anne-babanın çocuğunun gelişim özelliklerini iyi bilmesi ve çocuğunu daha kapsamlı bir biçimde tanıması gerekir.²

1. Genel Olarak Çocuğun Gelişimi

Gelişim genel olarak şöyle tanımlanabilir: “insanın bedensel, duygusal, sosyal ve zihinsel özellikler bakımından düzenli bir biçimde büyümesi, değişmesi ve istenilen görevleri yapabilecek bir duruma gelmesi” dir.³ İnsanın gelişimi yaşam sürecinin belirli dönemlerinde birbirini izleyerek ilerleyen bir değişiklikten oluşmaktadır. Gelişimin oluşmasında ne sadece çevre, ne de sadece kalıtım etkilidir. Gelişimin olmasında hem çevrenin hem de kalıtımın etkisi vardır. Gelişim ayrıca sürekli devam eden bir süreç olduğundan belirli aşamalardan geçerek meydana gelmektedir. Hayatın farklı evrelerinde değişik türden gelişimler olmaktadır. Aynı zamanda gelişim devinimsel, bedensel, zihinsel ve sosyal alanlar gibi bölümlere ayrılmakla birlikte bir bütün olarak devam etmektedir. Gelişimde bireysel farklılıklar bulunmaktadır.⁴ Bu araştırma sadece 7-12 yaş arası çocukların gelişimleri ile ilgili olduğundan bu çalışmamızda çocukluk dönemi dini ve ahlaki gelişim ile bunlarla ilgili olduğu varsayılan duygusal, bilişsel, sosyal ve kişilik gelişimi hakkında bilgi verilecektir.

² Süleyman Abanoz, “6-12 Yaş Arası Çocukların Dini ve Ahlaki Gelişimlerinde Anne ve Babaların Rolü”, *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 1(1), 2020, s. 119-148.

³ İnanç, B. Y. ve ark. *Gelişim Psikolojisi Çocuk ve Ergen Gelişimi*. (2. Baskı). Adana: Nobel Kitabevi, 2005.

⁴ Aydın. *Gelişimin doğası*. (içinde). Gelişim ve öğrenme psikolojisi (ss. 27-50). Ed. B. Yeşilyaprak. (6. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık, 2004.; Bacanlı, H. *Gelişim ve öğrenme*. (4. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2001.; Haluk Yavuzer. *Çocuk psikolojisi*. (28. Baskı). İstanbul: Remzi Yayınları, 2005.

1.1. Çocuğun Duygusal Gelişimi

Çok karmaşık bir yapıya sahip olan ve pek çok kabiliyetlerle donatılmış olarak dünyaya gelen insanın kendini gerçekleştirebilmesi, bütün kabiliyetlerini geliştirebilmesi tüm yönleriyle eğitilmesine; fiziksel, zihinsel ve duygusal yönleri arasında ahenkli bir bütünlük kurulmasına bağlıdır. İnsanın duyguları, düşünceleri, davranışları ve bedeni güçleri bir bütündür. Bu bütünlük içerisinde insanın duyguları çok önemli bir yere sahiptir ve diğer gelişim alanlarını önemli ölçüde etkiler. Duygusal gelişim yönünden en önemli basamak çocukluk dönemidir. Çünkü duyguların çoğu bu dönemde doğmaya ve gelişmeye başlar ve ömür boyu insanda ruhun temeli olarak kalır. Çocukluk dönemi duygusal gelişim açısından çok hassas bir dönemdir.⁵

Temel eğitim çağının başında çocuğun duygu dünyasını etkileyen en önemli olay aileden ayrılma ve yeni bir sosyal çevreye dâhil olmasıdır. Aşırı hoşgörülü bir ailede yetişen çocuk anne babaya aşırı bağımlık göstermekte ve yeni sosyal çevrenin kurallarına uyum sağlamakta zorlanmaktadır. Aşırı otoriter ailede yetişen çocuk ise ya çevresine karşı sert ve saldırgan bir tutum içine girmekte ya da pasif ve çekingen bir tavır sergilemektedir. Çocuğun bu yeni sosyal çevre içerisinde sağlıklı bir etkileşim içine girebilmesinde demokratik bir aile içerisinde yetişmesinin olumlu etkisi vardır.⁶

İnsan duygularının tümünü bebeklikte veya ilk çocukluk döneminde kazanır.⁷ Bu evrede çocuğun yaşamına tutum ve davranışlarına yön veren ve onu fiiliyata sürükleyen güç düşünceden ziyade çoğu zaman onun duygularıdır.⁸ Bu evrede çocuğun davranış ve tutumları tamamen duygusal olduğu için bu döneme “*Duygusal Öğrenme Dönemi*” denir.⁹ Okul öncesi dönemin ilk zamanlarında çocukta rasyonel bir tutuma rastlanmaz. Bu evrede duygular daha ağır bastığından onlar beraber oldukları kişilerle duygusal bağ kurarlar. İlerleyen yaşlarda ise rasyonel tutumlar kendini hissettirmeye başlar. Bu durum ise çocuklarda ilk

⁵ Esra Türk, “Çocukluk Döneminde Duygusal Gelişim ve Din Eğitimi”, *Marife Dergisi*, 2014, s.143-158.

⁶ Abanoz, 2020: 124.

⁷ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 1998, s. 95.

⁸ Pressey, Sindy L., Francis P. Robinson, and Hasan Tan. *Psikoloji ve yeni eğitim*. Milli Eğitim Bakanlığı, 1991. s. 2; Baymur, Feriha. *Genel psikoloji*. İnkılap Kitabevi, 1994, s. 77.

⁹ Dodurgalı, Abdurrahman. *Ailede çocuğun din eğitimi*. Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1996. s. 137-138.

olarak duygusal güçlerin, arkasından da zihinsel yetilerin geliştiğini göstermektedir. Zaten duygusal gelişimin temelleri de çocukluk döneminde atılmaktadır.¹⁰ Duygular doğuştan sahip olan yeteneklerin yanı sıra sonradan da kazanılabilen tecrübelerden oluşur. Çocuk, dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren bir yandan var olan duygular uyanmaya diğer taraftan da çevrenin etkisi ile yeni duygular belirtmeye başlar. Çevresiyle sürekli etkileşim halinde olan çocuğun davranışlarına bakıldığında, onun haz ve üzüntü, hoşlanma veya hoşlanmama gibi zıt yönlü bir duygu durumuna sahip olduğu söylenebilir.¹¹

1.2. Çocuğun Bilişsel Gelişimi

Çocuğun bilişsel gelişimi, ruhsal gelişiminin eksenini niteliğindedir. Zihin yapısı ya da zekâ çocuğun davranışlarında oldukça etkilidir. Diğer bir ifadeyle zekâ, kendini davranışlarda gösterir. Bilinçli olan her davranış zekânın ürünüdür. Çocuğa sağlıklı bir zihin gelişimi sağlamak eğitimin en önemli amaçlarıdır.¹² Biliş, bireylerin dünyayı öğrenmeleri ve anlamalarını içeren zihinsel faaliyetler bütünüdür. Biliş kavramı bilgiyi, belleği, akıl yürütmeyi, sorun çözme ve zihni içine almaktadır.¹³ Piaget, bilişsel gelişimi dört dönemde incelemiştir. Bunlar: 1- Duyu Motor Dönem (0-1.5 yaş / 0-2 yaş) 2- İşlem Öncesi Dönem (1.5-6 yaş / 2-7 yaş) 3- Somut İşlemler Dönemi (6-12 yaş / 7-11 yaş) 4- Soyut İşlemler Dönemi (12-18- yaş / 11-18 yaş).¹⁴

Konumuz 7-12 yaş arası çocukların gelişim dönemi olması bakımından diğer gelişim dönemlerini sadece belirtmekle yetinerek somut işlemler dönemi olan 6-12 yaş aralığının bilişsel gelişimini ele alacağız. Somut işlemler döneminde çocuk, sembolik zihinsel faaliyetlerden gerçek zihinsel işlemlere geçer. Çocuk bu dönemde mantığa dayalı şemalar oluşturur. Sadece algılara dayalı olarak değil, akıl yürütmeyle ilgili de sonuçlar çıkarır. Bu dönemde bulunan bir çocuk, somut olmayan bir nesne ve durumlar üzerinde akıl yürütemez. Mantıksal problemleri somut işlemlere uygular. İlköğretime giden çocukların

¹⁰ Kerim.Yavuz “Çocuk ve din.” *İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları* (1994). S. 101-102.

¹¹ Türk, 2014: 145-146.

¹² Cavit, Binbaşıoğlu. *Eğitim Psikolojisi*, Kadioğlu Matbaası, Ankara, 1992, s. 84.

¹³ Aysel Köksal Akyol ve Diğerleri, “Bilişsel Gelişim”, *Gelişim ve Öğrenme*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 44.

¹⁴ Akyol, ve arkadaşları, 2005: 50.

aritmetik işlemleri yaparken parmaklarını ya da başka şeyleri kullanmaları bunun sonucudur. İşlem öncesi dönemle somut işlemler dönemi arasındaki temel fark, nesnelere ters veya düz olarak sıralama yeteneğidir. Somut işlemler dönemindeki çocuklar, nesnelere uzunluklarına, ağırlıklarına ve tonlarına göre sıralayabilir. 7-8 yaşlarında sıralama yeteneği tam olarak kazanılır.¹⁵

7 yaş civarlarında çocuklarda görülen diğer bir özellik tersine çevrilebilirliktir. Çocuk değişikliğin ilk durumunu hayal edebilme yetisine sahiptir. İnce ve uzun bardaktaki suyun ilk bardağa geri boşaltıldığını gözünde canlandırabilir. Nihayetinde her şeyin başlangıcında ne ise aynısı olduğunu görebilir. Tersine çevrilebilirlik özelliği bu dönemde kazanılır.¹⁶

1.3. Çocuğun Sosyal Gelişimi

Bireyin toplumsal ve sosyal gelişimi, toplumun bütünlüğü içindeki ilişkileri ve yaşantılarında olumlu ve pozitif değişimleri ifade eder.¹⁷ Diğer bir ifadeyle sosyal gelişim, bireyin sosyal uyarıcıya ve bilhassa grup yaşamının baskı ve zorluklarına rağmen duyarlılık geliştirmesi, grubunda ya da kültüründe diğerleriyle uyumlu bir şekilde geçinebilmesi veya onlar gibi davranabilmesidir.¹⁸ Çocuğun sosyal gelişimi, bedensel, bilişsel, duygusal ve törel gelişimine paralel olarak gelişir. Çocuğun sosyal gelişiminde en etkili faktör ailedir. Ailenin aşırı hoşgörülü, otoriter veya demokratik olması çocuğun sosyal gelişimini biçimlendirmesinde etkili bir unsurdur. Çocuğun üzerinde aileden sonra en etkili faktör onun arkadaş ortamıdır. Çocuğun yaşı ilerledikçe ailenin çocuk üzerinde etkisi azalmakta fakat arkadaşın etkisi artmaktadır.¹⁹ Temel eğitimin başlarında yedi yaş çocuğu için en önemli gelişme, aileden ayrılma ve yeni bir sosyal çevreye başlamadır. Çok hoşgörülü ailede yetişen bir çocuk ebeveyne aşırı bir bağlılık göstermekte ve yeni sosyal çevreye uyum sağlamakta zorlanmaktadır. Aşırı otoriter ailede yetişen çocuk ise ya çevresine karşı sert ve katı bir tutum sergilemekte ya da aşırı pasif ve çekingen davranmaktadır. Ancak demokratik bir ailede yetişen çocuklar yeni sosyal çevreye girdiklerinde pozitif ve olumlu bir tutum sergilemektedirler.

¹⁵ Ziya Selçuk. *Eğitim psikolojisi*. Nobel, 2012, s. 99.

¹⁶ Akyol ve ark. 2005: 58.

¹⁷ Akbaş, B. ve ark. Gelişim ve öğrenme psikolojisi. (içinde). Öğretmen adayları için KPSS. İstanbul: Güvender Yayınları. 2004 : 63

¹⁸ Yavuzer, 2005 : 46

¹⁹ Abanoz, 2020: 124.

Çocukluğun son dönemlerine gelindiğinde çocuk ailesi dışında çevresinde kendisini ispatlayabilmesi için okulda başarılı olmak veya arkadaşlarıyla daha sağlıklı iletişim kurma gibi kendisi hakkında pozitif duygulara ihtiyaç duyar.²⁰ İlkokula başlayan çocuk için artık oyun oynamak önemini kaybetmiş yerine bir şeyler üretmek veya yaptığı işlerde başarılı olma isteği oluşmuştur. Yaptığı işler için beğeni toplamak veya yetişkinler için takdir edilmek bu çağ çocuklarının ihtiyaçları arasındadır.²¹ Üretken ve başarılı olarak çevresi tarafından takdir edilmek isteyen çocuklar, bedensel ve zihinsel olarak da buna hazır olmaları sebebiyle neredeyse hemen hemen her konuda merak duygusu içerisinde olurlar ve bunu da tecrübe etmek isterler.

7-12 yaş çocukları bedensel ve zihinsel kapasiteleri yönünden de artık yeni bir şeyler üretmeye ve öğrenmeye hazırdırlar. Bu çağda yetişkinler dünyasına olan merak iyice artmıştır. Çocuklar yetişkinlerin nasıl araç kullandıklarını veya yaptıkları işlemleri nasıl yerine getirdiklerini bilmek isterler. Çocuk yaptığı işlerde başarılı oldukça kendine güveni gelir. Çocuğun kendine güveni geldikçe de daha çok başarı duygusu artar.²² Böyle durumlarda eğitimci çocuğun tecrübe etmek istediği konuda teşvik edici olmalı, çocuğun öz güvenini zedelemekten ona destek olmalı ve çocuğa rehberlik yaparak başarılı olmasına katkı sağlamalıdır. Başarılı olan çocukta güven duygusu artacak, başarılı olmanın verdiği haz kendisi açısından teşvik edici olacak ve istediği her konuda başarılı olabileceği duygusu kendisinde hâkim olacaktır. Bu dönemdeki çocuk çevresinde destek görürse öz saygısı artar, daha fazla çalışmaya ve başarılı olmaya yönelir. Aksi halde, yaptıklarının değersiz olduğuna inanır ve aşağılık duygusuna kapılır. Yetersizlik ve aşağılık duygusu bu dönemdeki en büyük problemdir. Aşağılık duygusu geliştiren bir çocuk, çevresiyle sağlıklı ilişkiler kuramaz ve uyum gücünü çeker.²³

Yapılan bir araştırmada zekâ, aile özgeçmişi ve çalışkanlık değişkenlerinden çalışkanlığın bireyin gelecekteki uyumu, ekonomik başarısı ve kişisel ilişkilerinde en önemli etken olduğu bulunmuştur. Bu, çalışkanlığın bireyin geleceği açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.²⁴

²⁰ Yavuzer, 2005: 18.

²¹ Erden, Münire, and Yasemin Akman. *Eğitim psikolojisi: Gelişim-öğrenme-öğretme*. Arkadaş Yayınevi, 2009. s. 80-81.

²² Erden ve Akman, 2009: 81.

²³ Soysal, 2010: 37.

²⁴ Selçuk, 2012: 64.

1.4. Çocuğun Kişilik Gelişimi

Kişilik, bireyleri diğer bireylerden ayıran ve tutarlı olarak sergilenen bireye özgü özellikler bütünüdür. Kişilik gelişimi, bireyin fiziksel veya sosyal çevresi içerisinde tutarlı olarak gösterdiği kişilik özelliklerinin oluşumunu betimler.²⁵ Kişilik gelişimi konusunda en kapsamlı çalışmaları Sigmund Freud ve Eric Erikson yapmıştır. Freud'un topografik, yapısal ve psikoseksüel kişilik kuramları ile Erikson'un psikososyal gelişim kuramı bu alandaki en önemli kuramlardır.²⁶ Freud'un gizil (latent) dönem olarak adlandırdığı bu dönemde çocuk kendi cinsiyetiyle ilgili toplumsal rolünü güçlendirmektedir. Çocuğun kişilik gelişiminde anne babanın rolü dönemin sonlarına doğru azalırken, diğer yetişkinlerin (öğretmen, sanatçı) ve özellikle de akran gruplarının etkisi artmaktadır. Akademik başarı ve sosyal ilişkiler kişilik gelişiminde çok önemlidir.²⁷

2. Çocukta Ahlak ve Din Gelişimi

“Ahlak, genelde belli bir toplumun belli bir döneminde geçerli bireysel ve toplumsal davranış kurallarının tümü olarak tanımlanmış, ahlak gelişimi ise çocukların belirli davranışları doğru ya da yanlış olarak değerlendirmelerine rehberlik eden ve kendi eylemlerini yönlentmelerini sağlayan ilkeleri kazanmaları süreci biçiminde ele alınmıştır.”²⁸ Ahlaki karakter kavramı ise bireyin içinde yetiştiği toplumun ahlaki değer yargıları ve davranış biçimlerini kendine mal etme sonucu ortaya çıkan yerleşik eğilim ve davranış özelliklerine işaret eder.²⁹

Ahlaki gelişim konusunda ilk kuramlardan birini Freud geliştirmiştir. Freud'un yapısalcı kişilik kuramına göre kişilik üç sistemden oluşmaktadır: id,

²⁵ Gürhan Can ve Diğerleri, “Kişilik Gelişimi”, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, PegemA Yayıncılık, Ankara, 2003, 11.

²⁶ Can, G. Kişilik gelişimi. (içinde). Gelişim ve öğrenme psikolojisi. (ss. 109-140). Ed. Binur Yeşilyaprak. (6. Baskı). Ankara: PegemA Yayıncılık., 2004 : 110-118; Bacanlı, 2001: 84-86

²⁷ Gardiner, H. W. & Mary, J. G. Çocuk ve ergen gelişimi. (Çev. B. Onur). Ankara: İmge Kitabevi, 1995.

²⁸ Abide Güngör ve Diğerleri, “Ahlaki (Törel Gelişim)”, Gelişim ve Öğrenme, 171 Anı Yayıncılık, Ankara, 2005, 70.

²⁹ Hayatı Hökelekli ve Diğerleri, “Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi”, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 185.

ego, süperego. İd, kişiliğin ilkel yönünü oluşturmakta, daima haz ilkesine göre hareket etmektedir. Ego, kişilik yapısının gerçeklik ilkesine göre hareket eden ve kısmen de olsa bilinçli olan bölümdür. Kişiliğin üçüncü bölümünü oluşturan süperego, kişiliğin ahlaki yönünü temsil eder. Yapısalcı kişilik kuramındaki üç sistemden en geç gelişeni süper egodur. Süper ego, çocuğun ana babasından özümsemiş olduğu toplumsal kurallarla geleneklere, göreneklere ve ahlak kurallarına göre şekillenir.³⁰ Freud'dan sonra Piaget ve Kohlberg de ahlaki gelişim konusunda çalışmalar yapmışlar ve ahlaki gelişimi, insanın bilişsel gelişimine paralel olarak açıklayan kuramlar geliştirmişlerdir. Piaget'nin kuramına göre ahlaki gelişim; ahlak öncesi evre, dışa bağımlı evre ve özerk evre olmak üzere üç evreden oluşmaktadır. "Piaget'nin kuramını geliştiren Kohlberg, ahlaki gelişimi 6 evreden oluşan 3 düzey şeklinde açıklamıştır. "Her düzey, bireyin benliği ile toplumun kuralları ve beklentileri arasındaki farklı ilişki türünü yansıtır."³¹ 1. Düzey gelenek öncesi: Başkalarının geliştirilmiş kuralların varlığının tam olarak kavranmadığı 10 yaşlara kadar süren, benmerkezci ahlak yaklaşımı. 2. Düzey geleneksel: Başkalarının beklentilerine ve toplumsal göreneklere uygun davranışlar göstermeye dayalı bir ahlak anlayışı. 3. Düzey gelenek ötesi: Toplumsal düzene ilişkin kuralların ve yasaların da ötesinde, evrensel insani değerlere uygun davranışlar gösterebilmeye ilişkin, ilkel bir ahlak anlayışı.³² Temel eğitim çağının başlarında çocuk, davranışlarını sonuçlarına göre değerlendirir. Davranışın sonucunda mükâfat ya da yarar varsa davranış doğru, ceza ya da zarar varsa davranış yanlıştır. Çocuğun davranışlarını yönlendiren kişisel ihtiyaçlarıdır. Bu dönemde çocuklar için kurallar değiştirilemez gerçeklerdir ve her şart ve koşulda herkesin kurallara uyması gerekir. Dönemin sonlarına doğru ise çocuk davranışını çevrenin onay ya da kınamasına göre değerlendirir. "Çocuk kendisinden beklenen davranışı göstermenin doğru olduğu yargısındadır. Anne babası, öğretmeni ve arkadaşlarının kendisinden beklediği gibi davranırsa onların sevgisini kazanabileceği, onlar tarafından takdir edilerek kabul göreceği düşüncesindedir."³³ Çağımızda dinî gelişimle ilgili çalışmalar daha çok Batılı araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Bu araştırmacıların bazıları zaman zaman İslamiyet ve diğer dinler hakkında araştırma yapmış fakat teorilerini yine de Yahudi-Hristiyan temeline

³⁰ Can, 2004: 114.

³¹ Özeri, Z. N. Okul öncesi din ve ahlak eğitimi. İstanbul: Dem Yayıncılık. 2004 : 80.

³² Can, 2004: 129.

³³ Can, 2004:130.

dayandırmaktan kurtulamamışlardır. “Dinî gelişimle ilgili kültürler arası araştırmalara olan ihtiyaca da işaret eden Paloutzian, dinî gelişim konusunda geliştirilen teorilerin daha çok içinde geliştirildikleri Yahudi-Hristiyan kültüründe geçerli olduğunu, bu tür modellerin uygulanabilirliğini keşfetmek için Batı çevresi dışındaki dinleri de içine alacak araştırmalara şiddetle ihtiyaç duyulduğunu bildirmiştir.”³⁴ Çocuğun Dinî ve Ahlaki Gelişiminde Anne ve Babanın Rolü: “Ahlaki gelişim ile sosyal gelişme ve toplumsallaşma arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Çocuğun kültürel norm ve standartlara uymayı öğrenmesi, birçok ahlaki davranışın temelini oluşturur. Gerçekte, birçok sosyal davranışın ahlaki içeriği vardır. Mesela, yardımlaşma, büyüklere saygı ve itaat gibi.”³⁵ Kültürel norm ve değerlerin çocuğa aktarıldığı ilk kurum ailedir. “Aile, yüz yüze ilişkilerin en güçlü, en yoğun olduğu birincil gruptur.”³⁶ “Aile, grubun kültürünü çocuğa aktaran birimdir. Ev ortamı kültürün ahlaki değerleri için bir eğitim merkezi konumundadır. Ebeveynler, davranışlarını taklit eden çocuk için model olmaktadır.”³⁷ “Olumlu çocuk yetiştirmenin ilk şartı, olumlu anne baba olmaktır. Ne isek onu veririz. Çocuk birçok şeyi yaşayarak veya çevresinden görerek öğrenir.”³⁸ “Ebeveynler çocuklarını sadece taklit yoluyla etkilemezler. “Ayrıca ebeveynler ödül ya da kınama yolu ile çocuğa sosyal olarak beğenilen özelliklere göre davranmasını da öğretmektedirler”³⁹ “Aile türü, aile üye sayısı, ailenin sosyo-ekonomik durumu, anne ve babanın kendi iş ve sosyal yaşantıları, ailenin kültürel tercihleri, yaşanılan yerin büyük ve küçüklüğü gibi faktörler toplumsallaşmada söz sahibi faktörlerdendir.”⁴⁰ Aile üyelerinin tümü çocuğu aynı derecede etkilemez. Aile üyesinin etkili olabilmesi, çocukla arasındaki duygusal ilişkinin varlığına bağlıdır. Çocuğun davranışlarını ailenin etkileyişinde, çocuğun sahip olduğu kişilik özellikleriyle yaşı büyük rol oynar. Çocuğun yaşı küçük olduğu

³⁴ Paloutzian, R. F. Invitation to the psychology of religion. London: Allyn and Bacon 1996 : 124.

³⁵ Hökeleklî, 1998: 186.

³⁶ Özeri, Z. N. Anne tutumlarının çocuğun ahlak ve adalet gelişimine etkisi. (içinde). Çocuk gelişimi ve eğitimi. (ss. 217-238). Ed. H. Ayhan. İstanbul: Ensar Neşriyat,1998.

³⁷ Doğan & Tosun, 2003: 46.

³⁸ Gül, E. Çocuk eğitiminde anne-babanın sorumlulukları. İstanbul: Çıra Yayınları. 2005 : 16.

³⁹ Doğan, R. & Tosun, C. İlköğretim 4. ve 5. sınıflar için din kültürü ve ahlak bilgisi öğretimi. (2. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık. 2003 : 46.

⁴⁰ İnanç ve ark., 2005: 260; Hökeleklî, 1998: 196; Yavuzer, 2005: 130.

oranda, aile üyelerinin daha etkili olmalarına karşılık, yaş büyüdükçe, aile dışı bireylerin ve arkadaşların etkisi giderek artmakta, aile üyelerinin etkisi ise azalmaktadır. Ailenin eğitim ortamını kendine özgü yapan başka bir değişken dizisi de anne babanın aileyi yönetim biçimi; ailenin yapısı, geçimi, çocuğun aile içindeki konumu; ana babanın çocuğa karşı tutumudur. “Her anne baba, geleneklerine, gördüklerine, gelişimlerine, öğrenimlerine göre kendilerine özgü bir çocuk yetiştirme düzeni kurar.”⁴¹ “Anne baba çocuk ilişkisi, çocuk yetiştirme ve ona uygulanan disiplin yöntemiyle yakından ilgilidir.”⁴² “Disiplin aile içindeki denge ve düzenin oluşturulmasında büyük bir önem taşır.”⁴³ Çocuğun ahlaki ve toplumsal gelişiminde anne babanın dışında kardeşler ve aynı çatı altında yaşayan diğer bireyler de etkilidir. Bazı durumlarda aynı evde aile fertleri dışında yakınlar bulunabilmektedir. Diğer akrabaların tutumları anne ve babaların tutumlarıyla uyumlu olursa çocuk istenilen davranışı daha hızlı ve kolay kazanabilir. Çocuğun dinî ve ahlaki gelişiminde yakın çevrenin etkisi olduğu kadar çocuğun bireysel özelliklerinin de etkisi vardır. Çocuğun gelişim sürecini daha iyi anlamak için bu özellikleri de göz önüne almak gerekir. “Temel eğitimde öğrenci oyuncak, şekerleme gibi ödüllerin yerine, övülmeye daha çok değer verir. Temel eğitim öğrencisi ana babanın ve öğretmenin vereceği cezaya, ödüle ve yapacakları yermeye, övmeye karşı çok duyarlıdır. Dinsel kavramların pek çoğu öğrencilerin somut düşünme aşamasından soyut düşünme aşamasına geçememeleri yüzünden temel eğitim öğrencilerince anlaşılabilir. Öğrenciler dinsel görevleri ancak başkalarını öykünerek yapabilirler. Öğrenciler ussal inançlardan daha çok duygusal inançlar geliştirebilirler. Çocukluk evrelerinde öğrenciler, koşullanma yoluyla dinsel görevleri yapabilirler ama dinsel bilince henüz ulaşamazlar.”⁴⁴ Temel eğitim döneminin sonlarına doğru ise öğrenciler, soyut düşünme yetenekleri geliştiği için davranışlarının nedenlerini sorgulamaya başlarlar. Bu nedenle bu dönemdeki öğrencilerin ahlaki kavramları geliştirmeleri için yaptıkları davranışların neden iyi neden kötü olduğunun onlara açıklanması gerekir. İçten ve sevecen bir yaklaşımın hâkim olduğu demokratik bir aile ortamında, uygun bir model teşkil edilerek yetiştirilen çocuğa, gelişim özelliklerine dikkat edilerek verilen dinî ve ahlaki eğitim onun dinî ve ahlaki hassasiyetlerinin yerleşmesinde etkili olacaktır.

⁴¹ Başaran, 1998: 179.

⁴² Yavuzer, 2005: 137.

⁴³ İnanç ve ark., 2005: 269.

⁴⁴ Başaran, 1998: 152-153.

Bu ahlaki hassasiyetlere sahip bireylerin oluşturduğu toplumda ise huzur ve güven ortamı oluşacaktır.

3. Değerlendirme

Nihayetinde çocukta sağlam ve ahlaki karakterlerin meydana gelmesinde temel sorumluluk aileye düşmektedir. İyi bir karaktere sahip ebeveynlerin kişilik yapısı bu özelliklerini tevarüs yolu ile gelecek kuşaklara aktaracak olmaları sebebiyle önem kazanmaktadır. Ahlaki karakter ve değerlere sahip olan aile bireyleri, bilinçli ve tutarlı bir biçimde ilmin verilerinden yararlanarak çocuğa yaklaşacak ve eğitimin temel nitelikleri olan sevgi, hoşgörü, adalet ve toplumsallaşma sayesinde çocuklarına yol gösterici olacaktır.

Konumuzun aslını oluşturan 7-12 yaş arası evre çocukların ilköğretime başlama yaşı olması nedeniyle okullarda ahlak ve din eğitimi ayrı bir önem kazanmaktadır. Pedagojik formasyona sahip olan bir eğitimci, çocuğunun bu yaşa gelinceye kadar aile ve çevresinden edindiği dini ve ahlaki tutum ve davranışları sergileyecektir. 7 yaşından itibaren bu tutum ve davranışlar, dini ve ahlaki karakter haline gelerek çocukta benimsenecek olması okuldaki eğitimcilere fazlası ile sorumluluk yüklemektedir. Öğrencinin okulda edindiği ahlaki değerler onda kendiyle barışık, çevresiyle uyumlu, toplumun değerlerini benimseyen bir kişilik meydana getirecektir. Bu durum çocuğun ruh ve beden sağlığı içerisinde mutlu ve hayatla barışık bir yaşam sürmesine neden olacaktır. Çocuğun yaşam boyu mutlu olması, eğitimin amacının gerçekleşmesi ve aynı zamanda başarısı anlamına gelecektir.

Kaynakça

- Abanoz, Süleyman. “6-12 Yaş Arası Çocukların Dini ve Ahlaki Gelişimlerinde Anne ve Babaların Rolü”, *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 1(1), 2020, s. 119-148.
- Akbaş, B. ve ark. (2004). *Gelişim ve öğrenme psikolojisi*. (içinde). Öğretmen adayları için KPSS. İstanbul: Güvender Yayınları.
- Akyol, Ayşe Köksal ve Diğerleri, “Bilişsel Gelişim”, *Gelişim ve Öğrenme*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005.
- Aydın, B. “Gelişimin Doğası,(Ed. Binnur Yeşilyaprak) *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi* içinde.» (2004): 29-51.
- Bacanlı, Hasan. “Gelişim ve Öğrenme (4. Baskı) Nobel Yayın ve Dağıtım.” (2001).
- Başaran, İ. E. “Eğitim psikolojisi [Educational psychology].” (1998).

- Baymur, Feriha. *Genel psikoloji*. İnkılap Kitabevi, 1994.
- Binbaşıoğlu, Cavit. *Eğitim Psikolojisi*, Kadioğlu Matbaası, Ankara, 1992.
- Can, G. Kişilik gelişimi. (içinde). *Gelişim ve öğrenme psikolojisi*. (ss. 109-140). Ed. Binnur Yeşilyaprak. (6. Baskı). Ankara: PegemA Yayıncılık, 2004.
- Can, Gürhan ve Diğerleri, “Kişilik Gelişimi”, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, PegemA Yayıncılık, Ankara, 2003.
- Dodurgalı, Abdurrahman. *Ailede çocuğun din eğitimi*. Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1996.
- Doğan, R. & Tosun, C. İlköğretim 4. ve 5. sınıflar için din kültürü ve ahlak bilgisi öğretimi. (2. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2003.
- Erden, Münire, and Yasemin Akman. *Eğitim psikolojisi: Gelişim-öğrenme-öğretme*. Arkadaş Yayınevi, 2009.
- Gardiner, H. W. & Mary, J. G. Çocuk ve ergen gelişimi. (Çev. B. Onur). Ankara: İmge Kitabevi, 1995.
- Gül, E. Çocuk eğitiminde anne-babanın sorumlulukları. İstanbul: Çıra Yayınları, 2005.
- Güngör, Abide ve Diğerleri, “Ahlaki (Törel Gelişim)”, *Gelişim ve Öğrenme*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005.
- Hökelekli, Hayati ve Diğerleri, “Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi”, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1998.
- İnanç, B. Y. ve ark. *Gelişim Psikolojisi Çocuk ve Ergen Gelişimi*. (2. Baskı). Adana: Nobel Kitabevi, 2005.
- Özeri, Z. N. Anne tutumlarının çocuğun ahlak ve adalet gelişimine etkisi. (içinde). Çocuk gelişimi ve eğitimi. (ss. 217-238). Ed. H. Ayhan. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1998.
- Paloutzian, R. F. *Invitation to the psychology of religion*. London: Allyn and Bacon, 1996.
- Pressey, Sindy L., Francis P. Robinson, and Hasan Tan. *Psikoloji ve yeni eğitim*. Milli Eğitim Bakanlığı, 1991.
- Selçuk, Ziya. *Eğitim psikolojisi*. Nobel, 2012.
- Soysal, Murat. *İlköğretimde 7-12 Yaş Arası Çocuklarda Ahlaki Karakter Özellikleri ve Eğitimi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Türk, Esra. “Çocukluk Döneminde Duygusal Gelişim ve Din Eğitimi”, *Marife Dergisi*, 2014, s.143-158.
- Yavuz, Kerim. “Çocuk ve din.” *İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları* (1994).
- Yavuzer, Haluk. “Eğitim ve Gelişim Özellikleriyle Okul Çağı Çocuğu. 7.” *Basım İstanbul: Remzi Kitabevi* (2000).
- Yavuzer, H. Çocuk psikolojisi. (28. Baskı). İstanbul: Remzi Yayınları, 2005.

ÇAĞDAŞ İSLAM DÜŞÜNÜRLERİNİN ELEŞTİREL PEDAGOJİ PERSPEKTİFİNDEN DİN EĞİTİMİNE BAKIŞI

Ali DİNÇ*

Giriş

İnsan, eğitilebilir bir yaratılışa sahip bir varlıktır. Çağdaş İslam Düşünürleri, bir olgu olarak İslam'ın nasıl öğretilmesi gerektiği ile İslam'ın anlaşılmasına yönelik problematiği üzerinde durup bu meyanda çeşitli düşünce teatilerinde bulunmuşlardır. Din eğitiminin temelinde hakikati arama ve hakikat üzere yaşama ideallerinin olması gerektiğini savunan eleştirel din eğitimi vardır. Geleneksel eğitim, eleştirel pedagojideki bankacı eğitim modeliyle benzeşmektedir. Bu modelde öğretmen bilgiyi aktaran rolünde, öğrencide bilgiyi ezberleyen rolündedir. Geleneksel eğitim dinin öğretilmesi gereken boyutunu ve asıl yönünü öğretmekten sapmış olmakla da eleştirilmektedir.

Eleştirel pedagoji perspektifinden Çağdaş İslam düşünürlerinin din eğitimi- ne bakışı ele alınmaya çalışılan bu çalışma ile hangi yöntem esas alınarak eğitim anlayışı belirlenmesi gerektiği üzerinde durulacaktır. Çağdaş İslam düşünürlerine göre İslam dünyasında geri kalmışlık büyük bir sorundur. Çözümüne yönelik din eğitimine dair pedagojik yaklaşım ne olmalıdır? Bu minvalde tarihte bilim ve medeniyete merkez üssü olmuş İslam dünyası, geçmişteki tecrübelerinden ders alarak medeniyet kurma idraki içinde olmadığı sürece varlık sorunsalını çöze- yecek gibi görünmektedir. Medeniyet kurma amacı doğrultusunda ideal eğitim

* Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, adinc64@gmail.com

modeli çerçevesinde din eğitimi nasıl ele alınmalıdır? Çalışmamızda Çağdaş İslam düşünürlerinin bu konu üzerine çözüm önerileri analiz edilmeye çalışılmıştır. Son dönemde Milli Eğitim Bakanlığı'nın yeni maarif modeli de bu problemin çözümüne benzer doğrultusunda hareket ettiği görülmektedir. Yeni maarif modelinde insanın; zihinsel, duygusal, bedensel, sosyal ve manevi gelişim yönleriyle milli bir şahsiyet inşa etmek amacı görülür.

Çalışmamızda Çağdaş İslam düşünürlerinin din eğitimine dair ortaya koymaya çalıştığı görüşleri üzerinde durulup eleştirel pedagoji bağlamında literatür taraması yapılarak dokümantasyon yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi ile var olan kayıt ve belgeler incelenerek veri elde edilmeye çalışılmıştır. Çalışma; din eğitimi, Çağdaş İslam düşüncesi ve eleştirel pedagoji hakkında alan yazın incelenmesi mantığıyla hazırlanmış nitel bir araştırmadır. Tüm hayatı kapsayan bir alan olan ve bireysel, toplumsal ve evrensel yönü bulunan dinin nasıl öğretileceği hakkında yapılan tartışmalara araştırmamız ile dikkat çekilmiştir. İslam dünyasının geri kalmışlığının temelinde yatan problemlerin başında din eğitimindeki problemlere yönelik çözümlerin tartışılması açısından çalışmamız önem arz etmektedir. Gelişen teknoloji bağlamında din eğitimine yönelik yeni çalışmaların yapılması ve konunun enine boyuna tartışmaya açılması açısından çalışmamız alana katkıda bulunacaktır. Kur'an ve sünnet perspektifinde çocuklara yönelik eğitim ve öğretim faaliyetleri hakkında Çağdaş İslam Düşünürlerinin eleştirileri ve alternatifleri eleştirel pedagoji açısından ele alınması yönünden çalışma önem arz etmektedir. Bu çalışma ile genelde İslam dünyası özelde de Türkiye'de din eğitimine bakış açısı doğrultusunda uygulama ve teorik olarak son birkaç yüz yılın genel bir değerlendirmesini yapmak beklenmektedir. Çağdaş İslam Düşünürlerinden bir kısmının teolojik, felsefi ve pedagojik fikirleri üzerinde durulmuş, Eleştirel pedagoji bağlamında din eğitimine yönelik alanlarda yazın incelemesi mantığıyla yapılmış nitel bir çalışmadır.

Çağdaş İslam Düşünürlerinin din eğitimine bakışı Eleştirel Pedagoji perspektifinden değerlendirilmesi açısından bu çalışma önemlidir öyle ki ilim alanında Müslümanların içinde bulunduğu durum, Çağdaş İslam Düşünürlerini birtakım arayışlara sevk ettiği gibi eğitim özelinde din eğitimini de ele almalarını gerekli kılmıştır. İslam dünyasının bilim, kültür ve medeniyette yaşadığı inişli çıkışlı tarihsel süreç Çağdaş İslam Düşünürleri tarafından tartışılmış, Müslümanların tekrar altın çağ dedikleri bilim ve kültür alanlarında zirve

yaptığı eski ihtişamlı dönemleri gibi yeni bir medeniyet ideali için, içine düştüğü fikri hastalığının tedavi edilmesi şart olmuştur. Müslümanların içinde bulunduğu kültürü eleştirel bir gözle okuyarak, yeniden yapılanma Çağdaş İslam düşünürlerinin ortak ifadesi olarak kabul edilebilir. Çağdaş İslam Düşünürlerince öne çıkan vurgu ıslah ve tecdittir. Geri kalmışlık sebeplerini tespit ederek mümkün olan yerde ıslah, ıslahın mümkün olmadığı yerde tecdit yolunun izlenmesi şeklinde bir yaklaşım söz konusudur.

Medeniyet kurma idealizmi içinde olacak nesilleri yetiştirme boyutuyla din eğitimi eleştirel açıdan tartışılmaya değerdir. Çağdaş İslam düşünürlerinin yaklaşımları çerçevesinde din eğitimine yönelik eleştirel bir bakışla nasıl bir eğitim doktrini ortaya konulabilir? Düşünürlerce eğitime yönelik serdedilen eleştirel fikirler eleştirel pedagojinin söylemleriyle benzeşen tarafları bulunmaktadır. Bu durumun ayırımını ortaya koymak çalışmamızın önemli amaçları arasında zikredilebilir. Öğrenciler; din, kültür ve medeniyet eleştirisini yapacak düzeyde yetiştirmek nasıl mümkün olabilir? Bu doğrultuda öğrencilerin analitik düşünceye sahip olmaları için nasıl yetiştirilmesi gerektiği konunun genel olarak problematiğini oluşturmaktadır.

1. Çağdaş İslam Düşüncesi

Çağdaş sözcüğü, Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğüne göre; “Bulunulan çağın anlayışına, şartlarına uygun olan, çağcıl, uygarca, modern, asri”² anlamlarında sıfat olarak kullanılmaktadır. İslam Düşüncesi; Allah, varlık, bilgi, sanat, estetik, ahlak, felsefe, değer vb. hakkında Müslümanların tefekkürünü kapsamaktadır. Bu anlamıyla İslam Düşüncesi, varlıkla Allah arasındaki anlam arayışıdır diyebiliriz.³ Çağdaş İslam Düşünürleri; son birkaç yüzyıla dair problemler hakkında İslam Dini ve çeşitli düşünsel çabalar ve tecrübeler ışığından hareket ederek özellikle İslam Dünyasının durumu ile dünyadaki gelişmeler bağlamında ortaya koydukları değerlendirmelerdir. Çağdaş İslâm düşüncesi, yaşadığımız son birkaç yüzyıllık süre zarfında Müslüman dünyanın sorunlarına çözüm arayışları üzerine gelişmiştir.⁴

² *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, “Çağdaş”(Erişim 01 Ekim 2024).

³ Gürbüz Deniz, “İslam Düşüncesi İlkeler ve Kazanımlar”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/2 (Güz 2018), 238.

⁴ Mahmut Hakkı Akın, Faruk Karaarslan, “Çağdaş İslâm Düşüncesinde Aliya İzzetbegoviç”, *Muhafazakâr Düşünce*, 13/48 (2000), s.42.

2. Din, Eğitim, Din Eğitimi ve Çağdaş İslam Düşünürleri

Din ile eğitim, toplumsal hayatın düzenlenmesinde bir araçtır. Din, eğitimin içeriğini belirler kendi kural ve ilkelerini aktarmada eğitimi bir araç olarak kullanmaktadır. Tüm medeni toplumlarda din, çocukların, gençlerin ve yetişkinlerin eğitimine yönelmektedir. Dinî değerler, günümüz eğitim sistemlerini etkileyerek onlara amaçlar ve içerik boyutunda kaynaklık etmektedirler.⁵ Din eğitimi ile din öğretimi ayrımını ortaya koymak kavram kargaşasının önüne geçilmesi açısından önemlidir. Din öğretimi çoğunlukla, bireyin inandığı dinin gereklerini öğrenmesi, yani bir dini öğretme sürecidir. Din eğitimi ise, bu bilgilerin davranışlara dönüşmesini sağlama ve istenilen davranışları kazandırma süreci olarak tanımlanmaktadır.⁶ İslâm kültüründe genellikle öğretimin karşılığı olarak tâlim, eğitimin karşılığı olarak terbiye kullanılmıştır. Ayrıca öğrenim için tahsil ve daha çok eğitimi ifade etmek üzere tedris, te'dîb, tehzîb, siyaset, tezkiye, irşad gibi kelimelere yer verilmektedir.⁷

Varlık âleminde bir düzen bulunması gerçeğinden hareketle insanın mükemmeliyete ulaşması gereklidir bu ise eğitim ile olmaktadır. Bu nedenle insan eğitime muhtaçtır. Yetkin bireyler tarafından yetişmekte olan nesillere yapılan her çeşit etki olarak kabul edilen eğitimin en genel hedefinin iyi insan yetiştirmek olduğu söylenebilir.⁸ Eğitim, bireyin davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik davranış meydana getirme süreci olarak tanımlanmaktadır.⁹ Aynı şekilde din eğitimi, bireyin dinî davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik davranış meydana getirme süreci olarak tanımlamak mümkündür. Çağdaş İslam Düşünürleri, bir olgu olarak İslam'ın nasıl öğretilmesi gerektiği ile İslam'ın anlaşılmasına yönelik problematiği üzerinde durup bu meydana çeşitli düşünce teatilerinde bulunmuşlardır. Din eğitiminin temelinde hakikati arama ve hakikat üzere yaşama ideallerinin olması gerektiğini savunan eleştirel din eğitimi vardır. Eleştirel Din Eğitimi

⁵ Feyyat Gökçe, Değişim Sürecinde Devlet ve Eğitim, (Ankara: Eylül Yay., 2000), 125.

⁶ Muhiddin Okumuşlar, Fatih Genç, "Din Eğitimi'nin Bilimselleşmesi/Neliği" Din Eğitimi El Kitabı, (Ed. Recai Doğan-Remziye Ege) Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 53.

⁷ TDV İslâm Ansiklopedisi, Ziya Kazıcı, Halis Ayhan, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010, "Tâlim ve Terbiye" maddesi.

⁸ Çiğdem Can Kaynak, "Kur'an-ı Kerim Çerçevesinde Eğitim" s. 722.

⁹ Selahattin Ertürk, Eğitimde Program Geliştirme (4. Baskı) (Ankara: Metaksan. 1982), 12.

yaklaşımına göre, iyi bir yaşam için ortak bir arayış vardır. İyi yaşamın tanımı bireylerin ideolojik bakış açılarına dayanır. Örneğin, İslam bağlamında düşünülürken, bir Müslüman için Allah en yüce varlıktır ve iyi bir yaşama sahip olabilmek için Allah'a teslim olmak şarttır.¹⁰ İslamı doğru bir şekilde anlayıp, hayatının rehberi haline getirmek gerekir. Bu ise din eğitimine eleştirel bakış lüzumunu doğurmaktadır.

Geleneksel eğitim, eleştirel pedagojideki bankacı eğitim modeliyle benzeşmektedir. Günümüz eğitim problemlerin epistemolojik kökenine bakıldığında bir anlayış probleminden bahsedilebilir. Bu problemi eleştirel bir bakış açısına tabi tutmak gereklidir. Çağdaş İslam Düşünürlerinin eğitime yönelik problemlere çözüm bulmada kılavuzluk edebilecek fikirlerin önemli olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Toplumsal hareketlerin sonucu olarak Aydınlanmanın hemen sonrasında görülen zihniyet değişiminin bir ürünü olarak eğitim eleştirisi ortaya çıkmış ve eğitimde yenilikler olmuştur. Eğitimde eleştirel yaklaşım Rousseau ile başlayıp günümüzde eleştirel pedagojlara dek süren bir yapıdadır.¹¹

3. Eleştirel Pedagoji ve Çağdaş İslam Düşünürleri

Eleştirel pedagoji, İnsan özgürlüğü bağlamında; kurum, sermaye, toplum, eğitim ilişkileri üzerinde durmakta aynı zamanda, toplumsal problemlere karşı getirilen eleştirel yaklaşımlardan da faydalanmıştır. Eleştirel pedagoji 1970'lerde başlamış, başlıca öncüleri Paulo Freire, Henry Giroux, Stanley Aronowitz ve Peter McLaren gibi teorisyenlerdir. Fakat içlerinde en etkili düşünür Paulo Freire olduğu kabul edilmelidir.¹² Freire'nin eğitim anlayışı eğitime eleştirel bakışıyla ilgili iki yön bulunmaktadır. Bunlardan biri sorunu ortaya koyma; öbürü sorunun aşılması için çözüm önerilerinde bulunmadır.¹³ Çağdaş İslam Düşünürlerinin birçoğuna göre, çağın gelişmişlik düzeyini idrak edemeyen bireylerin ve toplumların geri kalmış olmalarının sebeplerinden olan geleneksel din eğitimi öğretimi olduğu söylenebilir. İslamı hayatın rehberi

¹⁰ Ayşe Demirel Uçan, "İslam Din Eğitimi İçin Alternatif Bir Model: Eleştirel Din Eğitimi Yaklaşımı", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 59/1 (2018), 277.

¹¹ Adem Yıldırım, Eleştirel Pedagoji Paulo Freire ve Ivan Illic h'ın Eğitim Anlayışı Üzerine, Ankara, Anı Yayıncılık, 2011, s. 48.

¹² Yıldırım, Eleştirel Pedagoji, s.49.

¹³ Yıldırım, Eleştirel Pedagoji, s.107.

yapacak bir anlayıştan yoksun geleneksel din anlayışı ile İslam dünyasının içinde bulunduğu durum Çağdaş İslam Düşünürlerinin eğitime dair temel bakışlarını belirlemiştir. Onlar, bir olgu olarak din eğitimi açısından İslam'ın nasıl öğretilmesi gerektiği ve dinin doğru anlaşılmasına yönelik eleştirileri önemlidir. Eleştirel pedagoji açısından eğitime yapılan eleştirel bakışta olduğu gibi öncelikle Çağdaş İslam düşünürleri de sorunun ortaya konulması ve sonrasında da çözüm önerileri sunmaları dikkat çekmektedir.

İnsan doğası eğitilebilir bir yaratılıştadır olması nedeniyle bunun erken yaşlarda daha kolay ve etkili olduğu gerçeğinden hareketle din eğitiminin her yaş dönemine göre ele alınmalıdır. Eğitimin objesi insandır. Ruh ve bedenden ibaret olan bu obje hangi eğitim ile kâmil manada inşa edilmelidir? Dinin doğru anlaşılması İslam toplumları için çok önemlidir. Çünkü Çağdaş İslam düşünürlerine göre geri kalmışlık sorunu dinin doğru anlaşılmasıyla kâmil insan inşa edilerek çözüm bulunabilir. İslam Dünyası geri kalmışlıktan kurtulmalıdır ana problemi olduğu çerçevesinde, eğitimin önemi özelde de din eğitiminin önemi Çağdaş İslam düşünürlerince vurgulanmaktadır. Dini doğru anlayan medeniyet kurma idealizmi içinde bireyler yetiştirmek, tarihsel süreç içinde ve son birkaç yüzyıl içinde oluşan eğitime, özelde de din eğitimine yapılması gereken eleştiriler ile mesafe kat edilebilecektir. Din eğitimi bağlamında eleştirel bakış, doğru ve kâmil insan yetiştirme probleminin çözümü noktasında önemlidir. Din eğitimi ile birey inandığı dini yorumlama, hayata geçirme faaliyetini, yani dini uyanış ile kalkınma kültürünü nasıl gerçekleştirilebileceği üzerinde durulmalıdır. Çağdaş İslam Düşünürleri, tarihsel süreç içinde oluşan geleneksel din anlayışını olduğu gibi muhafaza etmek ve geleneği dayatmak gibi bir yaklaşıma karşı alternatifler ortaya koymaya çalışmışlardır.

Çağdaş İslam Düşünürleri, eğitim tariflerinde ortak nokta olarak İslam Dünyasının içinde bulunduğu durumdan kurtuluşa götürecek insan modeline vurgu yaptıkları görülür. Medeniyetin ilerlemesi iyi bir insan modelinin oluşturulmasına bağlıdır. Eğitim; dini, ahlaki, milli unsurlar içermelidir. Beden, zihin ve ruhun dengeli eğitildiği bir insan modeli için dinin doğru öğretilmesini sağlayan bir model oluşturulması önem arz etmektedir. Bunu başarmakla İslam Dünyası geri kalmışlıktan kurtulacağı gibi her alanda kalkınmış İslam medeniyetini tekrar ayağa kaldırmış ve kendi rönesansını gerçekleştirmiş olacaktır. Bunu gerçekleştirmek için Çağdaş İslam Düşünürleri, İslam Dünyasını

olumsuz etkileyen bazı unsurlar üzerinde durmuşlardır. Bu unsurların başında geleneksel eğitim kurumlarına getirilen eleştiridir. Bu eleştiri kapsamı; eğitim kurumları, eğitimciler, ders programı ve içeriği, eğitim yöntemi üzerinedir.¹⁴ Çağdaş İslam Düşünürleri, Müslüman toplumların bulunduğu duruma eleştirel bir bakış getirmişlerdir. İleri sürdükleri çözümler ile Eleştirel pedagoji söylemlerinin örtüştüğü noktalar dikkat çekecek düzeyde benzeşmektedir. Eleştirel pedagoji, klasik eğitim felsefesi ile analitik eğitim felsefelerinin birleşimi bir eğitim felsefesi olarak da tanımlanır. Geleneksel kurama karşı, Frankfurt Okulunca geliştirilen eleştirel kuram,¹⁵ diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da geleneksel eğitimin yol açtığı sorunlara karşı bir eleştiri dili geliştirmiştir. Paulo Freire tarafından ezilenlerin pedagojisi ya da Eleştirel pedagoji, geleneksel eğitimin sebep olduğu bireysel ve toplumsal sömürüyle mücadelenin önemli bir aracına dönüşmüştür.¹⁶

Eleştirel pedagojide öğrencinin sorgulama becerisi geliştirmesi ve eleştirel bir bilincin oluşması önemlidir. Eleştirel pedagojinin gelişim süreci Brezilya'daki adaletsizlik, eşitsizlik, yoksulluk vb. konularda geri kalmışlığın temel sebebi önemli bir etken olarak görülür. Paulo Freire, I. Dünya Savaşı sonuçlarından birçok ülkenin olumsuz etkilendiği gibi ülkesi Brezilya'da olumsuz etkilenmiş ve yokluk/yoksulluk dönemlerini görmüştür.¹⁷ O, içinde bulunduğu ortamdaki gelir eşitsizliği, adaletsizlik gibi konularda mücadele etmiş özellikle emekçinin hakkını sömürenlere karşı bir tavır geliştirmiş bu tavır ile geri kalmışlığın sebepleri üzerinde kafa yormuştur. Freire, geri kalmışlığın temel sebebinin eğitim olduğu sonucuna varmıştır. Öncelikle O, okuma yazma bilmeyen bir toplumun okuma yazma öğretilmesi ile bu topluluğun kendilerini fark etmeleri gerçekleşir. Kendilerini fark etmeleriyle birlikte bu topluluğun, içinde buldukları sosyal duruma eleştirel bir bakış açısı geliştirmeleri özgürleşme açısından önemlidir. Diyalog temelli problem tanımlayıcı eğitim üzerine vurgu yapan Freire, eğitimin toplumu dönüştürücü güce sahip olduğu bilinciyle sessizlik kültürü olarak ifade ettiği cahil olma durumuna karşı diyalogun

¹⁴ Tülay Yücel, Modern İslam Düşüncesinde Eğitim Anlayışı (Fazlur Rahman, Muhammed İkbal ve Cemaleddin Afgani Örneği), İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2020, 9 (2), 1173/1199, s. 1181.

¹⁵ Selahattin Hilav, der., Felsefe Yazıları, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995, s.217.

¹⁶ Yıldırım, Eleştirel Pedagoji, s.97.

¹⁷ Yıldırım, "Eleştirel Pedagoji" s. 97.

bireylerdeki eleştirel yönünü canlandıracağını savunur.¹⁸ Freire'ye göre bir toplumda insanileşme, özgürleşme ancak eleştirel bilincin oluşmasıyla ve praxis ile sağlanabilecektir. Bu bağlamda O, Eleştirel pedagojiyle ilgili bazı kavramlar öne sürmektedir. Bu kavramların başında da praxis kavramı vardır. Praxis, eylem ile söylemin bütünleşmesiyle, bilinçli eylemi meydana getiren bir kavramdır. Diğer kavramların temelinde praxis kavramı vardır. Freire'nin Eleştirel pedagojiyle ilgili üzerinde durduğu diğer kavram sessizlik kültürüdür. Yani Freire'ye göre, bireyin sürü haline gelmesi, zincirlerini kıramaması demektir. Sınır durumdan kurtulamamanın sonucu sessizlik kültürüne sebep olmaktadır. Praksisten yoksunluk sessizlik kültürünü doğurur. Bu sınır durumdan kurtulmak için Freire, bilinçlenme kavramını kullanır.¹⁹ Freire, özgürlük mücadelesine girişmeyip egemen unsurlara uyum sağlamış, uysallaşmış hatta bu unsurlara teslim olmuşluk halini “sessizlik kültürü” olarak adlandırır. Bu durumdan kurtulamama sonucu bireyin sürü haline gelmesini ifade etmektedir. Bu kültür içinde yaşayan insanlar, sömürü sonucu çektikleri çilelerin sebeplerini ya kendilerinde bulmuşlardır ya da doğüstü güçlere bağlamışlardır.²⁰

Sessizlik kültürüne götüren eğitimi eleştiren Freire, yanlış eğitim uygulamalarıyla insanın bilinç yoksunluğuna düşeceği üzerinde durur. O'na göre bilinçlenmek, ezilmiş bireylerin ve toplumların uğramış olduğu baskı ve şiddete karşı “dile gelmek” olarak ifade eder. Sömürülen birey ve toplumlar, sözlerini söyleyebilmeleri için dile gelmelidir. Asıl kazanımları bu hak olacaktır. Lakin bu hak, eğitim kurumlarında ezberci ve baskıcı yöntemlerle unutturulmaya çalışıldığına vurgu yapan Freire, bunu bankacı eğitim modeli olarak tanımlamaktadır. Bu modelde öğretmen bilgiyi aktarma rolündedir, öğrencide bilgiyi ezberleyen rolündedir. Bu eğitim modeli, öğrencileri pasifleştirerek hayata müdahil olmayan bireyler haline dönüştürmektedir. Aktarılan bilgileri ezberleyen öğrenciler, fikir üretmek, düşünmek ve yaratıcı olacak bir bilince ulaşamamaktadır.²¹ Eleştirel pedagoji açısından, birçok yönden din eğitiminde öğrenmenin ilk adımı olması bağlamında eğitimsel bir gereklilik ve yöntem olarak

¹⁸ Meryem Demirci, “Paulo Freire'nin Ezilenlerin Pedagojisi Adlı Kitabından Eğitimin Paradigması Üzerine Bir İnceleme”. *World Language Studies (WLS)*, 3/1): (2023), 63.

¹⁹ Yıldırım, “Eleştirel Pedagoji” s. 107.

²⁰ Manolya Demircan, “Paulo Freire Felsefesi ve Eğitim Anlayışı”, *Eleştirel Pedagoji - Yıl 2021 (Eylül-Aralık) Sayı 69-70*, (2021), s.33

²¹ Demircan, “Paulo Freire Felsefesi ve Eğitim Anlayışı”, s.34.

görülebilecek ezberleme eyleminin bizatihi kendisinin değil, eğitimin ana karakteristiği haline gelmiş bir ezbercilik tavrının yargılandığını kaydetmek gerekir. Bu açıdan ezber yöntemi; tümevarım, tümdengelim, çıkarım yapma ve sebep-sonuç ilişkilerini görme gibi akıl yürütme süreçleri açısından bir noktaya kadar gereklilik olarak görülebilir.”²²

Freire, “sessizlik kültürü” olarak adlandırdığı durum ile İslam Dünyasının içinde bulunduğu durumun benzerliği dikkat çekmektedir. Çağdaş İslam Düşüncesine göre sömürülen Müslüman dünyası sessizlik kültürü içinde yaşamakta, prangalarını kıracak bilinçten yoksun görünmektedir. Geleneksel eğitim Müslüman toplumlara, sömürü sonucu çektikleri çilelerin sebeplerini kanıksatacak bir kültür oluşturmaktadır. Hatta bu gerikalmışlık halinin kaderleri olduğu inancına müslümanları sürüklemektedir.²³ Freire, bankacı eğitim modelinde bireyin pasifliğine karşı bireyin aktif olduğu Problem Tanımlayıcı Eğitim Modeli önerir. Eleştirel pedagoji olarak adlandırılan bu modelde iki temel nokta vardır. İlki problemi ortaya çıkarma diğeri de problemin ortadan kaldırılmasıdır. Bu model ile bireyler, eleştirel bir bakış geliştirecek ve geri kalmışlığı değiştirmek için harekete geçmelerini sağlayacak bir özelliğe sahiptir.²⁴ Problem Tanımlayıcı Eğitim Modeli, Çağdaş İslam Düşünürlerinin söylemlerine benzerdir. Zira Çağdaş İslam Düşünürleri, Problem Tanımlayıcı Eğitim Modelindeki gibi ilk olarak problemin tanımlanması üzerinde durdukları görülmektedir. İslam dünyasının sorununu tespitine yönelik yaklaşımları ve söylemleri, Problem Tanımlayıcı Eğitim Modeline benzer. Çağdaş İslam düşünürleri, daha sonra problemin ortadan kaldırılması için eğitim ve din eğitimine yönelik çözüm önerilerini serdetmişlerdir.

Okuma-yazma Freire’ye göre sadece yazıları sesli okumak ve kağıda deftere dikte etmek şeklinde değildir. Ona göre okuyan bireyler aynı zamanda dünyayı da okuyabilme yetisine sahip olur, kendi dünya görüşlerini geliştirir, içinde bulunduğu ortamın, sorunların farkına varır.²⁵ Çağdaş İslam düşüncesi de

²² Mustafa Çetin, “Eleştirel Pedagoji Bağlamında Türkiye’de Din Eğitiminin Felsefi Analizi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2022), 106.

²³ Ali Dinç, “Çağdaş İslam Düşüncesi Bağlamında İslami Pedagoji ve İnsan”, Toplumsal Değişim Dergisi, 5/1(Bahar 2023), 32.

²⁴ Demircan, “Paulo Freire Felsefesi ve Eğitim Anlayışı”, s.35.

²⁵ Demircan, “Paulo Freire Felsefesi ve Eğitim Anlayışı”, s.38.

hayatı anlama, sorun ve soruları algılayıp dini perspektiften anlamlandırma çabası içinde olmuştur. Bu doğrultuda Çağdaş İslam Düşüncesinin öncüleri olması hasebiyle Şah Veliiyullah, Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, Resid Rıza ve Seyit Ahmet Han v.b. isimler dikkat çekmektedir. Öne sürdükleri yorumlar farklılık içermekle birlikte aynı kaynaktan beslenen sistemli düşünme biçimleri anlaşılmalıdır.²⁶

Çağdaş İslam Düşüncesine göre; Müslümanların geri kalmışlık durumu İslam'dan değil Müslümanlardan kaynaklanmaktadır. Çünkü geleneksel eğitim, düşünce alanında fikri durgunluğa sebep olmaktadır. İslam dini ruhunun Müslümanlara öğretilmemesi ve Müslümanların İslam'dan uzaklaşmaları sorunun sebebidir. İslam Dünyasının geri kalmışlıktan kurtulması, bunun için milli ve dini uyanışın gerekli olduğu vurgusu mevcut durumun ilki iken, diğer nokta kalkınma kültürünün gerçekleşmesidir. Kalkınmanın maddi ve manevi olarak iki biçimi üzerinde olması dikkat çekmektedir. Manevi kalkınma, dinin doğru anlaşılması, öğretilmesi fikrini barındırır. Çağdaş İslam Düşünürleri, din eğitimi ile tarihsel süreç içinde oluşan geleneksel din anlayışını olduğu gibi muhafaza etmek ve geleneği dayatmak gibi bir yaklaşımı eleştirmiş ve karşı argümanlar ortaya koymuştur.²⁷ İçtihat kapısının kapanması gibi bir anlayış ile İslam dünyasında yeni durum ve sorunlara çözüm üretecek yeterli bireyleri yetiştirme pek mümkün görünmemektedir. Cehalet, batıl inanç, dinin yanlış anlaşılması ve dinin özünden kopuş gibi sorunlara karşı eğitime yönelik bir arayış olarak din eğitimine yönelik derin ve detaylı tartışmaları gerekli kılmaktadır.

Din Eğitimi; aklını kullanmayı bilen, eleştiri kültürüne sahip, sorgulayan bireyleri yetiştirecek bir çerçevede ele alınmalıdır. Nesillerin felsefi analiz yapabilecek kazanım düzeyine ulaşmaları sağlanabilirse eleştirel düşünme gerçekleşmiş olacaktır. Analitik düşünen ve sorgulama becerisi geliştirmiş nesiller ile İslam Medeniyeti iddiası tekrar mümkün olabilecektir. Batı'nın sömürsüne karşı durmak gayesiyle fikri ve ahlaki standartların yükseltilmesi için İslam toplumuna genel bir çağrı yapan Cemalaeddin Afgani'nin nihai gayesi İslam dünyasını Batı'nın karşısında siyasi bakımdan güçlü kılınması gelmektedir. O,

²⁶ Bülent Şenay, "Küreselleşme Sürecinde Dinlerin Yeri ve Çağdaş İslam Dünyası'na Bir Bakış", Çağfer Karadaş(Ed.), "Çağdaş İslam Düşünürleri", Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s.74.

²⁷ Dinç, "Çağdaş İslam Düşüncesi Bağlamında İslami Pedagoji ve İnsan", 33.

fikri bir modernizm öne sürmüştü ayrıca eğitim kurumlarının müfredat programlarını genişleterek felsefi ve ilmi disiplinlerin işlenmesi ve genel eğitim reformlarının yapılması yolunda teşebbüslere girişmiştir.²⁸ Emperyalist devletlerin dünya üzerine kurmuş olduğu sömürü düzenine karşı İslam toplumlarında ortaya çıkan travma İslami yenilenmeyi zaruri hale getirmiştir. Çağdaş İslam Düşünürleri; dini söylemin irdelenmesi, geleneksel etkilerden arınıp Kur'an ve sünnet bağlamında yenilenmesi ve özgür bir Müslüman toplumun eleştirel bir din eğitimi ile toplumsal dönüşümün gerçekleşmesi hususunda hemfikir oldukları söylenebilir. Dönüşüm eğitim- öğretim ile olacağı öngörülmüş ve geri kalmışlık bataklığından kurtulmak için bazı prensipler ortaya çıkmıştır. Müslümanların saf bir imana sahip olması, cehalet ve taklit ile mücadele, tasavvufun ıslah edilmesi ve İslam dünyasındaki yaygın ahlak anlayışının değiştirilmesi üzerinde durulan konulardır.²⁹ Genel olarak baktığımızda bu prensipler aslında eğitime işi dayandırmakta ve din eğitimine yönelik bir eleştiri getirmekle eleştirel bakış açısını din eğitiminde öngörmektedir.

Sosyal adalet ve eğitsel adalet kaynaklı bir anlayış üzerine eşitlikçi temellere bina edilen Eleştirel Pedagoji; eğitim ile insana hizmet ve toplumsal gelişme sorunlarına değinir. İnsan kapasitesi üzerine kafa yoran Eleştirel Pedagoji ile Çağdaş İslam Düşüncesi eğitim sorunlarına benzer çözümler dile getirmektedir.³⁰ Eğitimde eleştiri kültürünü oluşturamayan İslam Dünyasında Eleştirel Pedagoji kavramıyla ifade edecek olursak “sessizlik kültürü” oluşmuştur. Müslümanların içinde bulunduğu durumu yani Eleştirel pedagojinin ifadesiyle sessizlik kültürünü aşmanın yolu ancak eğitimle mümkün olacağını belirten Muhammed Abduh, ahlaki ıslahı hedeflemiştir. O, ahlaki bir bilinçlenmeden bahseder. Bunun tek yolunun eğitim olduğunu vurgulamaktadır. Hem Afgani hem de Abduh felsefe ve eğitimde İslami rasyonalizmi yeniden ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.³¹

Batıl inançlara saplanmış Müslümanların ciddiyetten ve dinamizmden uzak olmalarını Muhammed Abduh, geri kalmışlığın ana sebebi olarak görür. O,

²⁸ Fazlur Rahman, İslam, çev., Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Ankara: Selçuk Yayınları, 1996, s.300.

²⁹ Yücel, “Modern İslam Düşüncesi”, s. 1175.

³⁰ Dinç, “Çağdaş İslam Düşüncesi Bağlamında İslami Pedagoji ve İnsan”, 34.

³¹ Veyssel K. Altun «İslam Düşüncesini Yeniden İnşa Çabası: Bilginin İslamileştirilmesi». Bi-rey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi 4 (2015) s.178.

aklın ön plana çıkarılmasına vurgu yapar ve içtihatla yenileşmeyi savunur. Batıl inançlara saplanmış Müslümanlar ifadesi dinin doğru öğretilceği bir yöntem arayışını düşündürmektedir. Abduh'un Müslümanların dinamizmden uzak olmaları tespiti, Freire'nin "sessizlik kültürü" ile oldukça benzeşmektedir. Reşid Rızâ dinî ilimlerin yeniden canlandırılması, etkin ve saygın bir konuma ulaşması için Cemâleddin Afgânî ve Muhammed Abduh'un çabalarını takip etmiştir. Çalışmaları incelendiğinde onun hem gelenekten kaynaklanan metodolojiye sahip çıktığı, hem de çağın ihtiyaçlarını göz önünde bulundurduğu içtihad anlayışı ile yeniliğe vurgu yapmıştır. Bu sebeple temel inanç ve ibadet esasları dışındaki konularda akli ve ilmî izahlara girmekten kaçınmamış, hâkim ilim anlayışını aynen devam ettirmek isteyen medrese mensuplarını eleştirmiştir.³²

Ülkemizin istiklalini gerçekleştirmesinde önemli çalışmalar sarf eden Mehmet Akif, istikbali için önemli gördüğü ahlaki eğitimi sanatında ön plana çıkarmıştır. O, gelişmiş bir topluma sahip olmanın, her alanda eğitime önem vererek mümkün olabileceğini vurgulayarak ideal bir mümin tarifi yapmaktadır. Aynı zamanda toplumun inkişafı için bilgiye denk gördüğü marifete, yani manevi tecrübeyle doğrudan elde edilen bilgiye ve ahlaka denk gördüğü fazilete ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Bunlardan herhangi birinin eksik kalması toplumsal ilerlemenin önünde büyük bir engel olarak görmektedir. Akif, geçmişte büyük değerlere sahip olduğumuz için kadim bir medeniyet inşa edebildiğimizi, bugün de kendi ahlak anlayışımızı bozmadan, tekniği ve ilmi de Batıdan alarak eskiden olduğu gibi kadim bir medeniyet kurabileceğimizi vurgulamaktadır. Çünkü toplumların eğitim durumları uygarlıklarına ve kültürlerine yansır. Ona göre eğitilmiş toplumlar daha önyargısız, medeni, insan haklarına saygılı, evrensel değerleri benimsemiş ve paylaşımcı olmaktadır. İşte toplumlar bu değerleri eğitim alanında kullandıkları oranda başarılı olabilir ve değerler yalnızca bir bilgi olarak değil, öğrencilerin hislerine yansıtıldıkları oranda ancak kalıcı olabilir. Bu yüzden erdemli bir toplumun temelinde eğitim büyük rol oynamaktadır. Zira doğru şekilde eğitilmiş insanlar toplumun en önemli değerleri olan sabır, dürüstlük ve adalet gibi faziletlere bağlı olan insanlardır. Ayrıca eğitilmiş toplumlarda yaşayan insanlar, erdemli birer birey olmanın gereği, bu değerlere uymak durumundadırlar. Çünkü erdemli bir toplumla ahlak

³² TDV İslâm Ansiklopedisi, M. Sait Özervanlı, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008, "Reşid Rızâ" maddesi.

arasında sağlam bir bağ vardır. Bu bağ, insanın zihninde ve ruhunda var olan ve onu diğer canlılardan ayıran önemli bir özelliktir. Zira Akif'e göre insan kendi mahiyetini anlayamadan ne ahlakı anlayabilir ne de kâmil bir insan olmanın ne demek olduğunu tam manasıyla kavrayabilir.³³

Musa Cârullah'a göre Müslümanların en önemli meselesi toplumsal, ekonomik ve siyasî problemlerini halletmeleridir. Bunun için yapılması gereken ilk şey medreselerin ıslahıdır.³⁴ Çünkü İslâm dünyasında yaşanan gerilemenin ve çöküşün en temel sebeplerinden biri eğitim alanındaki yenilenememedir.³⁵ Kur'ani eğitimin amacı toplumsal bir yıkım değil toplumsal bir inşadır. Ferdî ve toplumsal anlamda iyi davranışları topluma hâkim kılmaktır.³⁶ Fazlur Rahman, çağdaş bir İslami eğitim anlayışının ihtiyacına dikkat çekerken, eğitim sisteminin çağdaş ve milli değerlerle yoğrulması gerektiğini savunmaktadır. Eğitim kurumlarının gelişmesi ve kendine has müfredatın olması için İslami bilgi anlayışının gelişiminin ortaya konulması gerekir.³⁷ Fazlur Rahman'ın vurguladığı ezberci bir eğitim Freire'nin işaret ettiği eleştirel tutumdan uzaktır hatta bireyi edilgen hale getirici yönü vardır. Muhammed Esed, önce kendisi için bir çıkış yolu aramış onu bulduktan sonra da yeni mensubu olduğu dünyanın insanı, içine düştüğü buhrandan kurtulma çarelerini araştırmıştır. Ona göre bu kurtuluş yolu İslam'ın gerçekliğinden başkası sağlayamaz. Bu sebeple o, İslam'ın bütün canlılığı ve hayat veren soluklarından dipdiri bir dünya kuramayan müslümanlara ağır eleştiriler yöneltirken, Batı ve onun insanlığı içine sürüklediği dinsel ve toplumsal açmazları açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Batı'nın ilerlemiş maddi üstünlüğünün bilincinde olduğu için, 20. yüzyılın İslam dünyasında önemli bir tartışma konusu olan “Batı medeniyetinden yararlanıp yararlanmama” sorunu karşısında o, gerek Batı'da gerekse dünyanın diğer yerlerindeki müslümanların bu medeniyet karşısında takınacakları tavrı

³³ İsmail Demir, “Bir Eğitimci ve Din Eğitimcisi Olarak Mehmet Akif Ersoy”. Karadeniz Araştırmaları. 19/73, (2022), s. 140.

³⁴ Ahmet Kanlıdere, *Kadimle Cedid Arasında Musa Cârullah*. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005),214.

³⁵ Mustafa Öztürk, “Çağdaş İslâm Düşüncesinin Serencamı”, TYB Akademi, 2/4 (2012), s.22.

³⁶ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev., Alparslan Açıkgenç, (Ankara Okulu Yayınları. 1999), 90-91

³⁷ Altun «İslam Düşüncesini Yeniden İnşa Çabası». s.179.

ve onun maddi üstünlüğünden faydalanmayı, her şeye rağmen özü kaybetmeden sürdürmelerinden yana bir tavır sergilemektedir.³⁸ Bir nevi ilim müslümanın yitik malıdır, nerede bulursa almalıdır bakış açısıyla kendi yaramıza çözüm noktasında yelpazeyi geniş tutmuştur. Bu yelpazede İslam dünyasının kendini özeleştiriyeye tabi tutması vardır. Din eğitimi bağlamında Kur'an'ın anlaşılmasına vurgu yapmıştır. Muhammed Esed'e göre, Kur'an'ın başka bir dilde gerçekten anlaşılması isteniyorsa, Kur'an mesajı daha sonraki İslami gelişmelerin kavramsal imajları ile zihinleri henüz bulanmamış insanlar için taşıdığı anlama mümkün olduğu kadar yakın bir anlam verecek şekilde çevrilmelidir.³⁹ Bu düşüncesiyle Kur'an mesajını din eğitimi içinde doğru bir şekilde öğretilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

Abdülkerim Suruş, bilimler felsefesinin keşfi düşüncesi söylemini ifade eder. Dinin yorumcularından bahsisle, Hz. Peygamberin ağzına kendi sözlerini yerleştirmek ifadesi dikkat çeker devamında da durumu kendimize mal etmek sakıncalı olduğunu vurgular. İslam'a zarar veren iki yaklaşımı ön plana çıkaran düşünür; ilkinin, dinin ideolojileştirilmesi, ikincisinin ise, İslam'ın hukuki bakış açısına aşırı vurgu yapılması olduğunu söyler. Her alanda olduğu gibi eğitimde aklın önemine değinir. Düşünürün öne çıkan beş özelliğini şöyle sıralayabiliriz; yorumsal akla karşı eleştirel aklın ikame edilmesi, mutlaklığa karşı şüphecilik, ödevlere karşı haklar, tinsellikle aklı birleştiren, iyice düşünülmüş ve bilgili bir dindarlık ve sevgi dininin gerekliliği hususudur.⁴⁰ Bu beş özellik din eğitiminin çerçevesini ana hatlarıyla belirler niteliktedir. Nakıb el-Attas, eğitimde bilginin aktarım aracı dilin önemine vurgu yapar. Toplum, tarih, kültür ve yorumlama biçimlerinin değişimiyle semantik olarak dil de değişir. İçinde bulunduğu dünya görüşüne göre dil şekillenir. Bundan akıl, düşünce ve hakikat görüşü etkilenir. Nakıb el-Attas'a göre İslam Düşüncesi öznel bir eğitim istiyorsa eğitim mahiyetinin ve tanımının netleştirilmesine vurgu yapar sonrasında bu tanımlardan yola çıkılarak müfredat programının oluşturulması gerektiğini dillendirir. Attas, eğitimi insana tedrici olarak aşılana herhangi birşey

³⁸ Muhammed Esed, , Yolların Ayrılış Noktasında İslam, çev. Hayreddin Karaman, (İstanbul: Nesil Yayınları, 1965),15.

³⁹ Beyza Bilgin, İslam Din Pedagojisinde İslam'dan Başka Dinlerin Anlatımı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 43/2 (2002), s.28.

⁴⁰ Necmettin Çalışkan, Yeni İslam Düşünürleri, "İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi" 7/1, (2018) s.522.

olarak tanımlar. Bu tanıma uygun olarak eğitim kavramını en iyi bir şekilde te'dip kelimesinin kullanılmasını önerir. Te'dip hem ilmi hem de ameli beraberce kapsamaktadır. Terbiye'nin kavramsal yapısında bilgi yer almamaktadır. Terbiye, büyütmek, desteklemek, beslemek gibi anlamalara gelmektedir.⁴¹ "Terbiye kelimesi modern Arapça'daki kullanım alanlarında ise eğitim, yetiştirme, büyütmek: öğretim: pedagoji: (hayvan) yetiştirme, besleme gibi manaları içermektedir. Örneğin: terbiyetü'l-ETFAL: çocuk eğitimi, çocuk büyütmek, yetiştirme: terbiyetü'l-BEDENIYYE: beden eğitimi: terbiyetü'l-HAYEVAN: hayvancılık, hayvan besleme: terbiyetü'd-DÜCÂC: tavukçuluk: terbiyetü's-SEMİK: balık yetiştirme: terbiyetü'n-NEBÂTÂT: bahçecilik anlamlarında kullanılmaktadır."⁴² Attas, kullanacağımız kavramın doğru bir eğitim ve doğru bir eğitim süreci fikrini iletmesinin çok büyük önem arz ettiğini belirttikten sonra terbiye teriminin tenkitli olarak incelenmesi ve gerekirse daha kesin ve doğru seçenek bulunması zorunluluğundan bahseder.⁴³ Te'dip, İslami manada eğitimi tarif etmek için kullanılacak bir kavramdır. Müslüman dünyada eğitim gibi çok önemli bir terimle ilgili "Talim, Terbiye ve Maarif" olmak üzere üç kavram kullanılmaktadır. Kavram kullanımında bir ittifak yoksunluğu Çağdaş İslam Düşüncesinin çıkmazlarından bir konu olarak bahsedilebilir. Ortak kavram kullanımını hususunda ayrıca kafa yorulması gerekmektedir. Aslında, bu üç kavram arasında çeşitli nüans bulunmaktadır. Burada mevzu bahis sorun üç kavramın da eğitim kavramının yerine konulması ve kullanılmasıdır.⁴⁴ Din bağlamında geleksel önkabüllerimizi reddeden ve farklı bir bakış açısını gündemimize kazandırmaya çalışan bir düşünür olarak⁴⁵ Uygulamalı İslam biliminin önemine işaret eden Muhammed Arkoun, geleceği inşa etmek için geçmişi temizleme, sömürgeciliğe karşı Arap İslam kimliğini yeniden oluşturma, modern bilimlerden yararlanarak Kur'an'ı anlama çabasını öne çıkarmak istemektedir. Kur'an'ı iki önemli bakış açısıyla inceler; birincisi, dini anlamak isteyen evrensel bilincin kaynağı. İkincisi de edebi ve tarihsel bir belge olarak Kur'an'a bakıştır.⁴⁶

⁴¹ Altun "İslam Düşüncesini Yeniden İnşa Çabası". s.179.

⁴² Serdar Mutçalı, Arapça-Türkçe Sözlük, Dağarcık Yay., İstanbul, 1995, s. 307.

⁴³ Gündüz, İslam, Gençlik ve Din Eğitimi, s.27

⁴⁴ Altun "İslam Düşüncesini Yeniden İnşa Çabası". s.179.

⁴⁵ Necdet Subaşı, "Arkoun'un Okumalarında Tarihsellik ve Kutsallık", İslami Araştırmalar 9/1-2-3-4 (1996), 224.

⁴⁶ Necmettin Çalışkan, Yeni İslam Düşünürleri, s.523.

İsmail Raci Faruki'ye göre, İslam âlemi bulunduğu halin sonucu olarak hissettiği sancının tedavisi için öncelikle bireylerin, kendilerinin değiştirilmesinin istendiği ilahi emre uyması ve Bilginin İslamlaştırılması faaliyetine girişmesi önem arz etmektedir.⁴⁷ Çağdaş eğitim sisteminde eksik olan taraf, İslami oryantasyondan bir iz olmamasıdır. Bu nokta ihmal edildiği takdirde öğrencilerin karakterinin şekillenmesinde dini ve ahlaki değerlerin olmayacağına vurgu yapar. O, İslami eğitim sistemi ile Batılı okul tarzıyla eğitim veren eğitim sistemlerinin birleştirilmesini savunur. Bu birleşmeden maksat, Batılı sisteme İslami bilgiyi ve İslami sisteme de modern bilgiyi entegre etmektir. Bu düşüncesi ile Müslüman Dünyasının geri kalmışlığına sebep olarak bilim ve teknoloji bağlantılı bir eğitiminden yoksun olmasını sebep olarak da ortaya koymaktadır. Faruki, önerdiği eğitim sistemini şu şekilde açıklar. Müslüman dünyasını bulunduğu krizden kurtarmak için “Bilginin İslamlaştırılması” kavramını pratiğe geçirmenin önemi üzerinde durur. Kavram, özellikle eğitim anlayışına vurgu yapmaktadır. Öncelikle Müslüman dünyasının durumu Müslüman mütefekkirleri eğitim yaklaşımı oluşturabilmek için arayışa sürüklemelidir. Bilginin İslamlaştırılması bağlamında öne sürdüğü eğitim anlayışında; her öğrencinin dört yıllık öğrenimi sırasında, bölümü ne olursa olsun alacağı, temel müfredatın içinde, ilk yıl, İslam medeniyetinin özünü teşkil eden temel ilkeleri özümsetecek bir eğitim verilmelidir. İkinci yıl, İslam'ın temel ilkelerinin bir göstergesi olarak İslam medeniyetinin tarihi başarılarının idrak ettirildiği bir eğitim olmalıdır. Üçüncü yıl, İslam medeniyeti yapı itibarıyla ve tarihi tecrübesiyle diğer medeniyetlerle ne tür bir etkileşime girdiği aynı zamanda ne tür farklılıklara sahip olduğu konu olarak işlenmelidir. Dördüncü yıl ise, İslam medeniyetinin günümüz dünyasında temel sorunlara çözüm üreten tek sistem olduğu gözler önüne serilmelidir.⁴⁸ Faruki'nin eğitim üzerine özelde ise din eğitimi bağlamında ortaya koymaya çalıştığı fikirleri biraz daha net görünmektedir. Hasan Hanefi, İslami İlimlere Giriş adlı eserinde, “...müslümanlar olarak bugün yaşadığımız şartlar ve vakıta, yeni bir düşünceyi ortaya koymayı yerinde bir davranış kılmaktadır. Bu yeni düşünceyle, İslam akidesi, Müslümanların geri kalmışlık ve sömürü gibi yaşayan problemlerini göğüslemeye kadir hale gelecektir. Böylelikle İslam akidesi, geri kalmışlığın karşısında ilericiliğe, sömürü

⁴⁷ Altun “İslam Düşüncesini Yeniden İnşa Çabası “. s.162.

⁴⁸ Altun “İslam Düşüncesini Yeniden İnşa Çabası “. s.181.

karşısında özgürlüğe, sınıf farklılığının karşısında sosyal adalet ve ümmetin parçalanmışlığının karşısında onun tevhidinde dönüşebilecektir. İşte o zaman Usul-i Din İlmî, Müslümanların rönesansının ilmi, İslam akidesi de Müslüman kitlelerin devrimci ideolojisi olacaktır.”⁴⁹ der. Hasan Hanefi’nin bahsettiği yeni düşünce eğitim yoluyla olacağı, din eğitiminde Usul-i Din ilmine vurgu yaptığını görmekteyiz.

Son dönem Türkiye’de yetişen ve eleştirel bakış açısına oldukça vurgu yapan düşünürlerden Nurettin Topçu, meşrutiyet devrini şu şekilde izah eder. Eskiyi savunanlar ve yeniyi isteyenler arasında bir mücadeleden bahisle “eskiler İslam adına ve benliğimiz için değil, kuru kaideler uğruna savaşmaktadır. Elleriindeki hayatla ilgisi olmayan kalıplardır. Bunlar batıdan gelen her şeyi suçlayan dar bir görüşe sahip insanlardır. Onların karşısında olanlar ise, her çareyi batıda arayan, ilim, felsefe ve hatta ahlaki bile orada bulmaya çalışanlardır. Bunların da batıdan aldıkları şeyleri tahlil edecek durumları yoktur. Her şeyi kopyalamaktadırlar. Hocaların yüzyılların eseri olan düzmeceğini İslam’ın ruhçuluğu sanarak İslam’a saldıran ve maddeci felsefelere sığınanlardır. Bu karşılaştırmada eskiler yerine medreseyi, yeniler yerine de yeni okulları yani mektebi koymak herhalde yanlış bir yorum sayılmaz.”⁵⁰ Din eğitimi şahsiyet terbiyesi açısından temellendirir. Çocuğun ruhi terbiyesine vurgu yapar. Şahsiyet terbiyesi ruhi terbiye ile olur bu da din eğitimi ile gerçekleşeceğinden bahseder. Ayrıca Din eğitiminde de ağırlıklı olarak ahlaki eğitimi ön plana çıkarmaktadır.⁵¹ Topçu, Türkiye’nin Maarif Davası adlı eserinde, dinin ne olmadığı üzerinde uzun uzun durur çünkü din diye topluma verilmeye çalışılanın gerçek dinin özünden kopmuş tarihsel süreçteki geleneksel anlayışa değinir ve medreseleri eleştirir. Ardından dinin gerçek gayesine götürecek eğitimin nasıl yapılması gerektiğini problem olarak ele alır.⁵² Topçu’nun dikkat çeken ve günümüzde de benzer durumu tarif ettiğini söyleyebileceğimiz tespiti şöyledir. Bütün ilkokul, ortaokul ve liseler için yapılmakta olan din derslerinin manasızlığına işaret ederek, öğrenci karnelerinin en altında yazılan din dersleri, özellikle yaşı biraz ilerlemiş gençlerde dini küçümsemekten

⁴⁹ Hasan Hanefi, *İslami İlimlere Giriş*, çev. Muharrem Tan. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), 83.

⁵⁰ Ali Rıza Genç, *Nurettin Topçu’nun Din Eğitimi İle İlgili Görüşleri* (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 34.

⁵¹ Genç, *Nurettin Topçu’nun Din Eğitimi İle İlgili Görüşleri*, 46.

⁵² Nurettin Topçu, *Türkiye’nin Maarif Davası* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2011), 178.

başka işe yaramıyor ifadeleri dikkat çekicidir.⁵³ Aslında Türkiye’de din eğitimi ile yıllardır olumlu netice alınamamasının kronikleştiğinin tespiti o dönemlerde yapılmışken bu sorun hala devam etmektedir. Aliya İzzetbegoviç bir siyasetçi olmasının yanında Çağdaş İslam Düşüncesine önemli katkılar sağlamış bir mütefekkiridir. O’na göre, İslam dünyasının kendine göre bir eğitim modeli oluşturamaması sorundur. Özellikle Batı karşısında Müslümanlara biçilen rol bir türlü değişmemiştir. Aliya İzzetbegoviç, savaşın getirdiği korkunç yıkımı kaleme alırken eserlerinde İslam dünyasında düşünce merkezli ve de gerçekçi bir eğitim modelinin de olması gerektiğini savunmuştur. İslâm’ın yanlış yorumlanması modern dünyada Müslümanların geri kalmışlığının en temel sebebidir. Bu sorunu gidermek için Kur’an, Hadis ve diğer kaynaklar dikkatle okunarak anlaşılmalıdır.⁵⁴

Aliya İzzetbegoviç, insan ile Kur’an arasındaki mesafenin kaldırılması gerektiğini vurgular. Muhafazakârlar bütün değerlerini olduğu gibi muhafaza etmeyi iddia etmeleri sebebiyle içinde yaşadığımız çağı ve Müslümanların sorunlarını takip edememektedirler. Batı felsefesine ve çağın kurucu fikirlerine yabancı kalmakta ve hatta bilinçli olarak bunlarla iletişime geçmemeye özen göstermektedirler. Şeyhlerin ve hocaların temsil ettiği bu muhafazakâr tavır İslâm’ın karşı çıktığı bir ruhban sınıfı ortaya çıkarmaktadır ve İslâm’ın yorumlanmasını belirli bir zümreye has kılmaktadır. Bu şekilde insanlar ile Kur’an arasına mesafe konmakta ve insanlar muhatap olmaları gereken kutsal kitaplarından uzak tutulmaktadır. Nihayetinde bu tutum, İslâm’ı her dönem yaşanılır kılmaktan çıkartmaktadır.⁵⁵ İslâm’ın asıl kaynaklarına sağlıklı bir dönüş ve çağına muhatap olabilen bir İslâm yorumu gereğini dillendiren Aliya İzzetbegoviç, İslâm dünyasının ikili bir kriz içinde bulunduğu ve modernleşme karşısında İslâmî bir rönesansın nasıl sağlanabileceği konusunda fikirler serdetmiştir. İslâm dünyasının en önemli krizi, bir taraftan geleneksel İslâmî yorumları sadece geleneğe ait oldukları için sorgulamadan kabul eden tutucu muhafazakârlar ile diğer taraftan İslâmî olan her şeyi ilerleme karşısında engel olarak gören ve Batı’ya ait olanları sorgulamadan kabul edenler arasındaki sosyolojik bölünmenin krizidir. Bu kriz aşılmadan İslâm dünyasının ve

⁵³ Topçu, T. Maarif Davası, 179.

⁵⁴ Akın, Karaarslan, “Çağdaş İslâm Düşüncesinde Aliya İzzetbegoviç, s.47

⁵⁵ Akın, Karaarslan, “Çağdaş İslâm Düşüncesinde Aliya İzzetbegoviç, s.50.

Müslümanların daha özgür ve onurlu bir hayatı yaşamalarından bahsetmek Ona göre mümkün değildir.⁵⁶ “Kur’an pedagojisinin insan fıtratına uygunluğu ile öncelikle gönderildiği toplumda olmak üzere Allah’ın mesajlarını takip eden tüm toplumlarda köklü değişimler yaşanmıştır. İslam dünyasında Kur’anı terbiyeyle uyuşmayan birtakım hareketler Kuranın eğitim felsefesiyle alakalı değil inananların bu eğitimden ne kadar nasıplenebildikleriyle alakalı bir durumdur.”⁵⁷ Eleştiri mevcut durumun olması gerektiği yönde olmamasının farkına varabilmek üzerinedir. Nurettin Topçu’nun “eskiyi savunanlar” ifadesi ile Aliya İzzetbegoviç’in “tutucu muhafazkarlar” ifadesi İslam dünyasındaki benzer sorunları dile getirilmesi açısından önemlidir. Beyza Bilgin’e göre, Müslümanlar seküler ve modern Batı dünyasına bir tepki olarak, inançlarına sarılıyorlar. Bu bağıllık Geleneksel eğitim sistemi İslam’ın kaybettiği bilimsel ve teknolojik yollar ile tanışmada yetersiz olması nedeniyle Batıdaki gibi bir devrim ve reform hareketi olmadan İslam toplumlarının bilimsel ve teknolojik bakımdan nasıl gelişeceklerini tasavvur zor olduğunu vurgular. Eleştirel bir bakış açısı için “bireysel özgürlük ve çoğulculuk şart” der ve bunun üzerinde durur.⁵⁸ Eleştirel pedagojinin en çok üzerinde durduğu kurum okuldur.⁵⁹ Din eğitimi de tarihi ve mevcut yapısı üzerine çeşitli eleştirileri Çağdaş İslam düşüncesinin sık dillendirdiğini görmekteyiz.

Gelinen son nokta itibarıyla din eğitiminde, öğretim ve öğrenmenin geliştirilmesi için modern eğitim yaklaşımlarına ihtiyaç vardır. Buna karşın, İslam Dininin teolojik temelleri ve kanıtları dikkate alındığında öğretim ve öğrenmenin sistematik bir şekilde geliştirilebileceği yaklaşımlar sınırlıdır. Türkiye’de 2000’lerden sonra benimsenen ve eğitim öğretim programlarına yansıtılan yapılandırmacı öğrenme yaklaşımı dinlerin hakikat iddialarını öznel bir bağlamda ele aldığı için eleştirilmekte ve bu yaklaşımın İslam Din Eğitimi’ne tam olarak uygulanamayacağı ileri sürülmektedir.⁶⁰ Çağdaş İslam Düşünürlerince

⁵⁶ Akın, Karaarslan, “Çağdaş İslâm Düşüncesinde Aliya İzzetbegoviç, s.56

⁵⁷ Can Kaynak, “Kur’an-ı Kerim Çerçevesinde Eğitim” s. 723.

⁵⁸ Bilgin, “İslam Din Pedagojisi”, s. 40.

⁵⁹ Yıldırım, “Eleştirel Pedagoji” s. 66.

⁶⁰ Recep Kaymakcan, “Türkiye’de Din Eğitiminde Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık: Yeni Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı Bağlamında Bir Değerlendirme,” *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri / Educational Sciences: Theory & Practice* 7:1 (2007), s.186.

sorun nispeten tespit edilmiş, çözüm noktasında bazı söylemler bu çalışma ile bir nebze anlaşılmasına çalışılmıştır. Doğruluğu ya da yanlışlığı eleştirilmemiş dini bilginin, boş depo gibi görülen zihinlere aktarılmasını ifade eden ezberci eğitim yaklaşımları, Eleştirel pedagoji de bankacı eğitim kavramıyla açıklanmaktadır. Bankacı eğitim kavramıyla ifade edilen bilgi aktarmacı anlayışla Kur'an'da çeşitli yollarla tarif edilen ideal insan hedefine ulaşamayacağı tarihi ve güncel tecrübeler ortaya koymaktadır. Eğitimin hedefi özgür birey ve özgür toplum inşasıdır, yani insanın yaratıcının yarattığı kodlardaki rolüne göre insanileşmesi gerçekleştiğini söylemek zor görünmektedir. Akli olan, düşünen, eleştiren, tercihte bulunan ve karar verebilen bireyler geleneksel eğitim sınırları içerisinde bu yönünü kaybetmekte ve edilgen bir tavra dönüşmektedir.

4. Değerlendirme

İslam dünyası son birkaç yüzyıl, eğitim ve öğretimdeki gelişmeleri yeterince takip edememiş ve yabancı düşüncelere bağımlı olduğu gibi kendine has bir model oluşturamadığı görünüm içinde kalmıştır. Bu durum ile ya geleneksel eğitimin etkisinde ya da seküler bir eğitimin etkisinde kalmış, eğitimde bütünlük arz etmeyen bir duruma düşmüştür. Genel yapı bir tarafa ağırlık verildiği diğer tarafın ihmal edildiği uygulamalara dönük bir durum içinde olmuştur. Din eğitimi ve öğretimi konusu pedagojik yönüyle güncelliğini koruyan tartışmalardandır. Özellikle Türkiye'de okullardaki din dersleriyle ilgili yapılan tartışmalar din eğitiminin olması gereken statüsü üzerine olmakla birlikte meşruiyetiyle de ilgilidir. Çağdaş İslam Düşüncesi, İslam Dünyasının içinde bulunduğu duruma bir çözüm arayışı içinde olması hasebiyle geleneksel eğitim sistemine eleştirel yaklaşmış, geri kalmışlığın temelindeki sorunlara çözüm üretmeye çalışmıştır. Eleştirel pedagoji ile benzer bir yaklaşım içindeki Çağdaş İslam düşüncesi, İslam dünyasındaki din eğitimine yönelik çeşitli çözümler ve metotlar üzerinde durmuştur.

Eğitim açısından çağın gelişmişliği bağlamında bireylerin ve toplumların geri kalmışlığını aşmada yetersiz olmalarındaki sebeplerden biri geleneksel din eğitimi - öğretimi yaklaşımı ve uygulamalarının günün ihtiyaçlarına cevap verme konusunda yetersizliğine Çağdaş İslam düşünürlerinin vurguları önemlidir. Çağdaş İslam Düşüncesine göre; din eğitimi, günün ihtiyaçlarına cevap verecek düzeyde olduğu takdirde Kur'an'ın doğru anlaşılmasına dair

yöntemlerin olduğu ve öğretildiği bir yapı gereklidir. Beden, zihin ve ruhun dengeli eğitildiği bir insan modeli için günün eğitim ve öğretim şartlarına dair bir model oluşturulması önemlidir. Bu sayede İslam Dünyası geri kalmışlıktan kurtulacağı gibi kalkınma da manivela görevi görecektir olan model, yöntem ve anlayış eğitim boyutundaki problemlerin çözümünde İslam medeniyetini tekrar ayağa kalkmasında önemli bir etkiye sahip olacaktır. Kendi iç dinamiklerimiz ile eleştirel söylemler koymuş olmanın ilerlemede bir aşama olması açısından dikkat çekicidir. Çağdaş İslam Düşünürlerinde görüldüğü gibi ezilenlerin kurtuluşunun eğitimden geçtiğini düşünen Freire, eğitimde eleştirel bilinç oluşturmaya önem vermiştir. İslam Dünyasındaki geleneksel eğitim modeli ile bankacı eğitim modeli benzeşmektedir. Bilginin İslamlaştırılması düşüncesi bağlamında Faruki'nin Batılı sisteme İslami bilgiyi ve İslami sisteme de modern bilgiyi entegre ettiği eğitim anlayışında öne sürdüğü, dini bilimlerin ve modern bilimin farklı kurumlarda öğretildiği düalist eğitim sistemi yerine her iki eğitimi veren okulların bir bütünlük arz ettiği, birbirlerine mecedildiği bir eğitim sisteminin geliştirilmesi gerektiği tezi, Türkiye'de Ortaokul düzeyinde ve lise düzeyinde dörder yıllık eğitim yapmakta olan İmam Hatip Okullarına bir nevi benzeşmektedir. Faruki'nin öne sürdüğü tez ile İmam Hatip Okulları üzerine bir çalışma yapılabilir.

Din eğitimine dair çalışmalar olsa da özelde din eğitimi özelinde İslami pedagojiye dair çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. İslam Dünyası özgün bir eğitim modeli oluşturma yoksunluğuna çözüm olması açısından İslam Din Eğitimi'nde farklı yaklaşımların uygulanabilirliği ile ilgili imkân ve sınırlılıkların tespitine yönelik ek çalışmalar yapılmalıdır. Din eğitimi bağlamında dini öğreten konumundaki öğreticilerde yeterlilik ve tükenmişlik ayrıca üzerinde durulması gereken bir alandır. Geçmişte eğitim kurumlarında ilimlerin akli ve nakli şeklinde ayrıma tabi tutulup, akli ilimlerden uzaklaşılması ve müspet ilimlerin müfredat dışı kalması medreselerin öne çıkardığı dini ilimleri durağanlaştırmış ve dinin özünün yanlış öğretilmesine yol açmıştır. Din eğitimi açısından medreselerin düştüğü açmazı iyi görüp İslam Dünyası genelinde eğitim sisteminde akli ve nakli bilimlerin bütünlük arz eden yönü ihmal edilmemelidir.

Eleştirel boyutta sorma, araştırma, düşünme gibi akli etkinlikleri eğitimde kullanılması yönünde Çağdaş İslam Düşüncesinde eğitimci, İslam Dünyasının umutlarını güçlendirecek rol oynamalıdır. Çağdaş İslam düşünürlerinin eğitim

ve din eğitimi üzerine söylemleri paralelinde son dönemde Milli Eğitim Bakanlığı'nın yeni maarif modeli üzerine bir çalışma yapılabılır. Çağdaş İslam düşüncesinin arayışlarına benzer bir sorun çerçevesinde Türkiye'de eğitim sisteminde Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli uygulanmaya başlanmış, öğrenci merkezli bir yaklaşımla, eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerinin geliştirilmesi, teknoloji uyumuna ve küresel rekabetçilik ön plana çıkmaktadır. Tüm bunlar göstermektedir ki eğitimde ahlaki vurgu değerler eğitimine yapılan yoğun temas ile nesilleri milli bir şahsiyet oluşturacak şekilde eğitime dâhil etmek üzere olduğunu göstermektedir. İlerlemenin ve gelişmişliğin boyutunu kaçırmamak için eğitimde maarif modeli iyi niyetle bir şeyler yapma girişiminin sonucu görünmektedir. Yalnız din eğitimi boyutuyla açık ve net bazı sorunların ele alınıp değerlendirmesinden geçirmek ve din eğitimi boyutunu nasıl inşa etmek gerekir yönü hala cevapsız kalmış görünmektedir.

Kaynakça

- Altun, Veysel K. "İslam Düşüncesini Yeniden İnşa Çabası: Bilginin İslamileştirilmesi". *Birey ve Toplum Dergisi*. 4/8, (2014): 163-191.
- Akın, Mahmut Hakkı - Karaarslan, Faruk. "Çağdaş İslam Düşüncesinde Aliya İzzetbegoviç", *Muhafazakâr Düşünce*, 13/48 (2000): 41-57.
- Aktaran, Nesrin. "Muhammed Abduh'un Din Eğitimi İle İlgili Görüşleri", *Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.*
- Bilgin, Beyza. *İslam Din Pedagojisinde İslam'dan Başka Dinlerin Anlatımı*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 43/2 (2002): s.19-40.
- Çalışkan, Necmettin. "Yeni İslam Düşünürleri" *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 7/ 1 (2018): 518-527.
- Çetin, Mustafa. "Eleştirel pedagoji Bağlamında Türkiye'de Din Eğitiminin Felsefi Analizi". *Doktora Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2022.* "Eleştirel pedagoji ve Eleştirel Eğitim Yönetimi Çalışmaları Üzerine Söyleşi", *Nirvana Sosyal Bilimler Sitesi*. Yayın Tarihi: 26 Nisan 2020, <http://www.nirvanasosyal.com/h-684-nazmiye-hazarin-gazi-universitesi-gazi-egitim-fakultesi-ogretim-uyesi-dr-ayhan-ural-ile-elestirel-pe.html>
- Deniz, Gürbüz. "İslam Düşüncesi İlkeler ve Kazanımlar". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/2 (Güz 2018), 235-272.
- Demir, İsmail. "Bir Eğitimci ve Din Eğitimcisi Olarak Mehmet Akif Ersoy". *Karadeniz Araştırmaları*. 19/73: (2022). 133-145.

- Demircan, Manolya. “Paulo Freire Felsefesi ve Eğitim Anlayışı”, Eleştirel pedagoji, (2021): 69-70.
- Demirel Uçan, Ayşe. “İslam Din Eğitimi İçin Alternatif Bir Model: Eleştirel Din Eğitimi Yaklaşımı”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 59/1 (2018), 275-295.
- DOI: 10.1501/Ilhfak_0000001491
- Demirci, Meryem “Paulo Freire’nin Ezilenlerin Pedagojisi Adlı Kitabından Eğitimin Paradigması Üzerine Bir İnceleme”. World Language Studies (WLS), 3 (1) (2023), 62-71
- Dinç, Ali. “Çağdaş İslam Düşüncesi Bağlamında İslami Pedagoji ve İnsan”, Toplumsal Değişim Dergisi, 5/1(Bahar 2023), 24-43.
- Ertürk, Selahattin. Eğitimde Program Geliştirme (4. Baskı) Ankara: Metaksan. 1982.
- Gökçe, Feyyat, *Değişim Sürecinde Devlet ve Eğitim*, Ankara: Eylül Yay., 2000.
- Gündüz, Turgay. İslam, Gençlik ve Din Eğitimi. Bursa: Düşünce Kitapevi yayınları, 2002.
- Hanefi, Hasan. İslami İlimlere Giriş, çev. Muharrem Tan. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım 2000.
- Hilav, Selahattin. Der. Felsefe Yazıları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.
- Kanlıdere, Ahmet. *Kadimle Cedit Arasında Musa Cârullah*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- Kaynak, Can. Çiğdem. “Kur’an-ı Kerim Çerçevesinde Eğitim, Eğitimci ve Eğitilen”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24/2 (2020): 705-725.
- Kaymakcan, Recep. “Türkiye’de Din Eğitiminde Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık: Yeni Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı Bağlamında Bir Değerlendirme,” Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri. 7:1 (2007): 177-210.
- Mutçalı, Serdar. Arapça-Türkçe Sözlük. Dağarcık Yay., İstanbul, 1995.
- Okumuşlar, Muhiddin-Genç, Fatih, “Din Eğitimi’nin Bilimselleşmesi/Neliği” Din Eğitimi El Kitabı, (Ed. Recai Doğan-Remziye Ege) Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.
- Öztürk, Mustafa, “Çağdaş İslâm Düşüncesinin Serencamı”, TYB Akademi, 2/4 (2012): 11-54.
- Rahman, Fazlur. İslam. çev., Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Ankara: Selçuk Yayınları, 1996.
- Rahman, Fazlur. Ana Konularıyla Kur’an, çev., Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları. 1999.

- Subaşı, Necdet. “Arkoun’un Okumalarında Tarihsellik ve Kutsallık”, *İslami Araştırmalar* 9/1-2-3-4 (1996), 204-224.
- Şenay, Bülent. “Küreselleşme Sürecinde Dinlerin Yeri ve Çağdaş İslam Dünyası’na Bir Bakış”, Çağfer Karadaş (Ed.), “Çağdaş İslam Düşünürleri”, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- TDV İslâm Ansiklopedisi. M. Sait zervarlı. 35 cilt. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008.
- TDV İslâm Ansiklopedisi. Ziya Kazıcı, Halis Ayhan. 39 cilt. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010. Tülay Yücel, Modern İslam Düşüncesinde Eğitim Anlayışı (Fazlur Rahman, Muhammed İkbâl ve Cemaledin Afgani Örneği), *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9/2, (2020): 1173/1199.
- Topçu, Nurettin *Türkiye’nin Maarif Davası*, İstanbul: Dergah Yayınları, 7. Baskı, 2011.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, 1 Ekim 2024. <https://sozluk.gov.tr/?ara=çağdaş>
- Yıldırım, Adem. Eleştirel pedagoji Paulo Freire ve İvan Illic h’ını Eğitim Anlayışı Üzerine, Ankara, Anı Yayıncılık, 2011.

DİN EĞİTİMİ BAĞLAMINDA METAVERSE: İMKÂN VE SINIRLILIKLAR

Ahmet Rifat GEÇİOĞLU* - Şeyma GEÇİOĞLU*

Giriş

İnsanlık tarihinin her döneminde olduğu gibi bugün de toplumların yaşam tarzlarını, ekonomilerini ve kültürel yapılarını derinden etkileyen gelişmeler olmaktadır. Özellikle yakın zamanda yaşanan teknoloji alanındaki gelişmeler, günlük hayatı dönüştürmekte ve geleceğe dair beklentileri yeniden şekillendirmektedir. Dijitalleşmenin gelişim basamaklarından biri olarak değerlendirilen internet ile bu daha da etkin bir boyut kazanmaktadır. 1990'lardan bu yana takriben her on yılda bir bu alanda mevcut akışı ve gelişimin yönünü değiştiren yeniliklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Öyle ki eğitim sistemleri ve bilginin internet üzerinden kolayca erişilebilir hale gelmesi, sırasıyla “bilgisayarla iletişim”, “web”, “mobil” ve 2020’li yıllarla birlikte yapay zekâ, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, blok zincir, sanal ekonomi, Metaverse gibi birçok teknolojinin insan hayatına girmesini hızlandıran önemli bir faktör olmaktadır. Teknoloji alanında meydana gelen bu gelişmeler yaşanan dünyada büyük ve köklü değişmelere sebep olmaktadır. Ancak genel olarak bakıldığında her büyük değişim insan hayatına büyük

* Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Psikolojisi Anabilim Dalı, agecioglu@cu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9930-2505>

** Arş. Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Bilimleri Anabilim Dalı, seymagecioglu@osmaniye.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0603-9769>

kolaylıklar sağlamakla birlikte bazı sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Özellikle mahremiyet, veri güvenliği ve kullanıcı kimliği gibi konularda yeni zorluklar ortaya çıkmakta ve bu yüzden bu konular giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bununla birlikte süreç içinde birey ve toplumların maddi ve manevi değerlerinde birçok değişimin yaşanacağı, bu değişimlerin daha çok çocukları ve genç nesli etkileyeceği öngörülmektedir. Dünya dinamiklerinin değiştiği bu süreçte teknolojide meydana gelen bu değişimleri takip etmek ve değişim sürecini yönetmek, gelecekte karşılaşılması muhtemel olan büyük zorlukların aşılmasını daha kolay hale getirecektir. Bu bağlamda dijital dünyanın sınırlarını aşmış, insanların yaşamlarının önemli bir kısmını bu sanal dünyalarda geçireceği düşünülen, geleceğin önemli bir teknolojisi olarak görülen Metaverse'ün araştırılması elzem hale gelmektedir. Metaverse'ü daha genç bir nüfusun kullanma olasılığının yüksek oluşu bu durumun eğitimdeki ve özelde din eğitimindeki önemini bir kat daha artırmaktadır. Tüm bunlardan hareketle araştırmanın temel problemi Metaverse teknolojisinin din eğitimi bağlamında sunacağı imkânlar ve ortaya çıkarması muhtemel sınırlılıklar ve problemler olacaktır.

1. Metaverse Nedir?

Metaverse, öte anlamına gelen Yunanca “meta” kelimesi ile evren anlamına gelen İngilizce “universe” kelimesi birleştirilerek ortaya çıkarılmış bir kavramdır. Bu Kavramı ilk kez Neal Stephenson, 1992 yılında yazdığı “Snow Crash” isimli romanında kullanmıştır. Stephenson romanında, insanların dijital avatarları ile içinde buldukları sanal dünyaya Metaverse adını vermiştir. Metaverse kavramının günümüzdeki kullanımı da Stephenson'un romanında kullandığı anlamdan çok farklı değildir¹. Bu kavramın farklı tanımları yapılmakla birlikte Türk ve arkadaşları Metaverse'ü “Fiziksel ve dijital dünyanın birleştiği, fiziksel konuma bağlı kalmadan, insanların dijital temsilcileri (avatar) vasıtasıyla bir araya gelip sosyalleşebileceği, oyun oynayabileceği, çalışabileceği, alış-veriş yapabileceği, elbise deneyebileceği yani gündelik yaşamlarını

¹ Mustafa Yıldız, “Metaverse ve Metafizik”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 7/4 (Aralık 2023), 652; Şehnaz Baltacı, “Metaverse Üzerine Bir Değerlendirme”, *TRT Akademi* 8/17 (Ocak 2023), 474.

sürdürebileceği bir evrendir.” şeklinde tanımlamaktadırlar². Başka bir tanım- da ise Metaverse, “fiziksel gerçekliği dijital sanallıkla birleştiren, sürekli ve ka- lıcı, çok kullanıcı bir ortam olan gerçeklik sonrası evren” şeklinde ifade edil- mektedir³. Metaverse, çeşitli sanal alanlardan, ortamlardan oluşan, fiziksel ola- rak aynı ortamda bulunmayan insanların fiziksel veya sanal avatar/benlik/kim- likleriyle etkileşime geçebildikleri bir alandır. Sanal gerçeklik ve artırılmış ger- çeklik teknolojilerinin gelişimi ile bu yeni dijital dünyanın kapıları aralanmak- ta ve özellikle sosyal medya, eğlence, eğitim vb. birçok alanda bu teknolojile- rin potansiyel kullanım alanları artmaktadır. Böylece insanlara gerçek dünya- da mümkün olmayan veya zor olan deneyimler sunulurken, dünya çapında in- sanların birbirleri ile bağlantı kurması, etkileşimde bulunması gibi fırsatlar da yaratılmaktadır. 2010’lu yılların sonlarına doğru yavaş yavaş popülerleşen bu kavramın Facebook şirketinin adını Meta’ya çevirmesi ve bu alana büyük ya- tırımlar yapmasıyla birlikte yükselişe geçtiği ifade edilmektedir. Covid salgının- dan sonra insanların evlerine kapanmasıyla birlikte uzaktan eğitim ve uzaktan çalışmanın dünya genelinde yaygınlaştığı ve bu koşulların Metaverse kavramı- nın popülerleşmesine katkıda bulunduğu söylenebilir. Bununla birlikte, gün- lük yaşamda oyun, ticaret vb. ortamların etkisi ile ne kadar yer edinmiş görün- se de Metaverse’ün hâlâ tam anlamıyla kullanılmadığı bilinmektedir. Artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik ve karma gerçeklik gibi dijital dünyalara geçiş belirli ekipmanlarla deneyimlenebilse de, günlük hayatta bahsedilen Metaverse için gereken altyapının tam olarak oluşmadığı söylenebilir. Bu yüzden bu döneme Metaverse öncesi anlamına gelen “premetaverse” denilmektedir.⁴

2. Din Eğitimi Bağlamında Metaverse’ün İmkân ve Sınırlılıkları

Teknolojinin hızlı ilerleyişi, insan hayatının neredeyse her alanına nüfuz eder- ken, dinî yaşayış ve din eğitimi de bu değişimden kaçınılmaz şekilde etkilenmek- tedir. Eskiden fiziksel mesafe ya da kaynakların sınırlı olması nedeniyle dinî bil- giye ulaşmakta birtakım zorluklar yaşanabilmekteydi. Kutsal kitaplar, din

² Gül Dilek Türk vd., “Metaverse ve Benlik Sunumu”, *Turkish Online Journal of Design Art and Communication* 12/2, (Nisan 2022), 316.

³ Lik-Hang Lee vd., “All One Needs to Know About Metaverse: A Complete Survey on Technological Singularity, Virtual Ecosystem, and Research Agenda”, *Journal of Latex Class* 14/8 (September 2021).

⁴ Emrah Kaya, *Metaverse Meta İnsana Hazır mısın* (Nemesis Kitap: İstanbul, 2022), 81.

adamlarının yorumları ve dinî metinler basılı materyallerde bulunmaktaydı. Ancak internetin ve dijital medyanın yaygınlaşması ile birlikte dinî bilgiye erişimin çok daha kolay hale geldiği görülmektedir. Bugün, her inançtan insan, farklı yorumları ve mezhepleri inceleyebilmekte, din eğitimi veren çeşitli çevrimiçi platformlara katılabilmektedir. Youtube, sosyal medya vb. birçok mecra dinî bilgiyi geniş kitlelere yaymada etkin araçlar olarak kullanılmaktadır. Bu sayede bireyler evlerinden çıkmadan bile dinlerini öğrenebilmekte ve öğrendiklerini günlük hayatlarına aktarabilmektedirler. Özellikle COVID-19 pandemisi sırasında, camiler ve diğer ibadet yerlerinin kapalı olmasından dolayı toplu ibadetlerin çevrimiçi platformlarda yapılmasının yaygınlaştığı söylenebilir. Canlı yayınlarda yapılan vaazlar, online cemaatler, dijital dua grupları bu süreçte yaygınlaşarak, bu oluşumların fizikî mekân olmadan da insanlara toplu halde hareket imkânı sağladığı görülmektedir. Böylece dinî toplulukların bir araya gelmesi kolaylaşmakta, sosyal medya grupları, forumlar ve online sohbet odaları aracılığıyla, benzer inanca sahip insanlar bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunabilmektedir.⁵ Kısacası teknoloji alanında ilerlemeler gerçekleştikçe din/din eğitimi ile teknoloji arasındaki etkileşimin de değiştiği görülmektedir. Bu bağlamda geleceğin teknolojisi olarak görülen Metaverse ile de benzer şeylerin yaşanması beklenebilir.

Metaverse'ün günümüzde dönüştürmesi beklenen muhtemel alanlardan birisi eğitim olacaktır. Metaverse'ü doğuran süreçte -özellikle 2000'li yıllarla birlikte- sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik vb. hususların eğitimde kullanımı üzerine çalışmalar yapılmıştır ve günümüzde de yapılmaya devam edilmektedir. Nitekim literatüre bakıldığında Metaverse üzerine yapılan akademik araştırmaların özellikle eğitim ve dijital pazarlama sektöründe yoğunlaştığını söylemek mümkündür.⁶ Metaverse teknolojisi, her zaman ve her yerden erişilebilen

⁵ Muhammed Aydın Çetinkaya, *Metaverse'in Dinsel İnanca Etkisi*. (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 36.

⁶ Yücel Kayabaşı, "Sanal Gerçeklik ve Eğitim Amaçlı Kullanılması", *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology* 4/3 (Temmuz 2005); Bülent Çavaş vd., "Eğitimde Sanal Gerçeklik", *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology* 3/4 (Ekim 2004); Tansel Tepe vd. "Eğitim Teknolojilerinde Yeni Eğilimler: Sanal Gerçeklik Uygulamaları". *10th International Computer and Instructional Technologies Symposium (ICITS)*, (Rize, 2016), 16; Recep Aslan - Saffet Erdoğan, "21. Yüzyılda Hekimlik Eğitimi: Sanal Gerçeklik, Artırılmış Gerçeklik, Hologram", *Kocatepe Veterinary Journal*, 10/3 (Haziran 2017); Minjuan Wang vd., "Augmented Reality in Education and Training: Pedagogical Approaches and Illustrative Case Studies", *Journal of Ambient Intelligence and Humanized Computing* 9 (July

uzaktan eğitimi destekleyerek eğitim alanında kalıcı öğrenme ve kolaylıklar sağlamaktadır. Bu durum eğitimcilerin bu kavrama daha fazla değer vermesinin ve çalışmalarını da bu yönde yoğunlaştırmalarının yolunu açmaktadır⁷. Bu bağlamda Metaverse'ün din eğitimi ve öğretimi alanında kullanılması ve bu kullanımın nasıl olacağı da önemli hale gelmektedir.

Din eğitimi, öğrencilerin sadece bilgi edinmesini değil, aynı zamanda değer yargılarını geliştirmesini hedefleyen çok yönlü bir alandır. Bu nedenle, dersin işleniş sırasında farklı öğretim stratejileri ve teknikleri kullanarak öğrencilerin aktif katılımını sağlamak ve öğrenmeyi teknolojik araçlarla desteklemek önemlidir⁸. Farklı yöntemlerle öğrencilerin bilgiyi anlamlı hale getirmesi ve kalıcı öğrenme sağlanması mümkündür. Bu açıdan teknolojinin sunduğu imkânlar ve gelişim aşamasında olan Metaverse, bilgi aktarımının ötesine geçerek, öğrencilerin bu bilgiyi kendi yaşamlarıyla ilişkilendirmesi ve derinlemesine anlamasına yardımcı olacak interaktif öğrenme ortamları oluşturabilir⁹. Öğrencilerin bilgiyi daha iyi anlamasına ve hatırlamasına yardımcı olabilir. Öğrencilerin bilgiyi sadece hatırlamasını değil, aynı zamanda eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerini geliştirmesini sağlayabilir. Böylece Metaverse, din eğitimi derslerini daha ilgi çekici hale getirerek öğrencilerin motivasyonunu artırabilir ve bu sayede daha kalıcı öğrenmeler elde edilebilir¹⁰.

Metaverse teknolojisi, din eğitiminde soyut kavramların somutlaştırılması ve öğrencilerin bu kavramları daha derinlemesine anlamalarına olanak tanıyabilir. Özellikle namaz, hac gibi ibadetlerin görselleştirilmesi ve tarihî mekânların dijital ikizlerinin oluşturulmasıyla sanal ortamlarda ziyaret edilmesi,

2017); Rıdvan Demir, “Sanal Gerçeklik Gözlüğüne Dayalı Din Öğretimine Yönelik Öğretmen Adaylarının Tutumu”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/1 (Ocak 2019).

⁷ , Zekai Çakır vd., “Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Metaverse Farkındalıklarının İncelenmesi”, *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi* 17/2 (Aralık 2022).

⁸ Beyza Bilgin - Mualla Selçuk, *Din Eğitimi Özel Öğretim Yöntemleri* (Ankara: Gün Yayıncılık, 1997), 117; Recai Doğan - Cemal Tosun, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2003), 79.

⁹ Burhan Akpınar - Taha Yasin Akyıldız, “Yeni Eğitim Ekosistemi Olarak Metaversal Öğretim”, *Journal of History School* 15/LVI (Şubat 2022), 887.

¹⁰ Haluk Özmen, “Fen Öğretiminde Öğrenme Teorileri ve Teknoloji Destekli Yapılandırıcı (Constructivist) Öğrenme”, *The Turkish Online Journal of Educational Technology* 3/1 (Ocak 2004); Mehmet Korkmaz, *Din Eğitimi Teknolojisi ve Materyal Geliştirme* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2014), 65.

öğrencilerin dinî konuları daha iyi kavramalarına yardımcı olabilir¹¹. Bununla birlikte bu teknoloji, öğrencilerin gidilemeyen kutsal mekânları ziyaret etmelerine, tarihî olayları yeniden yaşamasına ve farklı kültürlerin dinî uygulamalarını deneyimlemesine olanak tanır. Bu sayede öğrenciler, dinî konuları daha iyi anlayabilir ve kalıcı öğrenmeler elde edebilirler. Öğrencilere deyim yerindeyse sanal bir zaman makinesi sunarak, öğrencilerin geçmişteki dinî olayları bizzat yaşar gibi hissetmelerine imkân sağlayabilir. Örneğin, öğrenciler Kâbe'nin inşasını izleyebilir, Hz. Muhammed'in hayatına tanık olabilirler¹².

Genel olarak bakıldığında Metaverse, din eğitimine interaktif ve deneysel öğrenme imkânları sunarak yepyeni bir boyut kazandırmaktadır. Sanal ibadethanelerde müntesibi olunan dinin ya da farklı dinlerin ritüellerini deneyimlemek, tarihsel olayları canlı bir şekilde gözlemlemek ve farklı dinlere mensup insanlarla etkileşim kurmak, öğrencilerin dinî kavramları daha iyi anlamalarını ve farklı kültürlerle karşı hoşgörülü olmalarını sağlayabilir. Coğrafi sınırlamaların ortadan kalktığı bu sanal evrende, öğrenciler kendi ilgi ve öğrenme hızlarına uygun kişiselleştirilmiş içeriklere erişerek daha etkili bir öğrenme süreci geçirebilirler¹³. Üstelik üç boyutlu görselleştirmeler, sesli anlatımlar ve yapay zekâ destekli özel eğitimler sayesinde öğrenme deneyimi hem görsel hem de işitsel olarak zenginleşmektedir. Metaverse, din eğitiminde önyargıları kırmak ve farklı inançtan olan insanların aralarında gerçekleşecek olan iletişimi güçlendirmek için de önemli bir araç olarak öne çıkabilir. Bu sayede, öğrenciler farklı dinleri daha yakından tanıma fırsatı bulup hoşgörü, saygı ve empati gibi değerleri içselleştirebilirler.

Din eğitimi, hassasiyet gerektiren bir süreçtir. Bu nedenle, öğrenme-öğretme faaliyetleri titizlikle planlanmalı ve öğrencilerin doğru bilgiye ulaşması sağlanmalıdır. Din eğitiminde kullanılan her yöntem, öğrencilerin yanlış anlamlara düşmeden, dinî değerleri doğru bir şekilde öğrenmelerini sağlamalıdır. Yanlış bir bilgi veya yaklaşım, öğrencilerin zihinlerinde kalıcı izler bırakabileceği için, din eğitiminde her adım büyük bir özenle atılmalıdır¹⁴. Bu bağlamda

¹¹ Saadettin Özdemir & Ahmet Yusuf Gıynaş, "Metaverse ve Din Eğitimi", *Turkish Academic Research Review* 7/4 (Aralık 2022), 1105.

¹² Kayabaşı, "Sanal Gerçeklik ve Eğitim Amaçlı Kullanılması", 158.

¹³ Sıdika Nur Parlak, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı ile Öğretim Teknolojileri Bağlamında Metaverse'e Genel Bakış", *Talim* 7/1, (Haziran 2023), 66.

¹⁴ Özdemir - Gıynaş, "Metaverse ve Din Eğitimi", 1105.

din eğitimine birçok yeni ve heyecan verici imkânlar sunmakla birlikte Metaverse'ün -potansiyel zararları da göz önünde bulundurularak- etik ve pedagojik ilkeler doğrultusunda kullanılması gerekmektedir¹⁵. Zira Metaverse, dinin üzerinde bırakması muhtemel negatif etkiler sebebiyle eleştirilere de maruz kalmaktadır. Metaverse'ün dinî alanlardaki etkileri henüz tam olarak anlaşılmiş olmasa da, sanal dinî yaşam alanlarının yaygınlaşmasıyla birlikte insanların gerçek hayattaki sosyal ilişkilerinin ve dinî pratiklerinin nasıl şekilleneceği konusu önemli bir soru olarak karşımızda durmaktadır¹⁶. Bazılarına göre Metaverse, dinî ritüelleri sanal ortama taşıyarak erişimi kolaylaştırabilirken, diğerleri ise bu durumun gerçek dinî deneyimi zayıflatabileceği ve toplumsal dokuyu gevşetebileceği konusunda uyarıda bulunmaktadır. Ayrıca sosyal bağların zayıflaması ve kimliklerin belirsizleşmesiyle birlikte, Metaverse ortamında veya gerçek dünyada suç oranlarının artması ve hukukun etkin bir şekilde uygulanmasının zorlaşması da beklenebilir¹⁷.

Sanal dünyada dinî ifadenin şekillenmesinde kullanıcıların aktif rolü, dinî otoritelerin ve geleneksel dinî kurumların etkisini azaltarak, dinî deneyimlerin kişiselleşmesine ve özelleşmesine yol açabilir. Bu durum bir taraftan bireysel özgürlüğü artırırken diğer taraftan dinî bilgi ve değerlerin yanlış yorumlanmasına ve dinî sapmalara yol açma riskini beraberinde getirebilir¹⁸. Böylece Metaverse'ün sunduğu kişiselleştirme imkânları, dinî deneyimleri de kişiselleştirerek geleneksel dinî anlayışların dışına çıkabilecek yeni dinî yorumların ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilir. Bu durum, dinî otoritenin zayıflamasıyla birlikte dinî istismarın veya sapkın düşüncelerin artmasına neden olabilir. Özellikle avaturların dinî sembollerle nasıl ilişkilendirileceği ve dinî deneyimlerde nasıl bir rol oynayacağı henüz tam olarak anlaşılmiş değildir¹⁹.

¹⁵ Oğuz Kuş, "Metaverse: 'Dijital Büyük Patlamada' Fırsatlar ve Endişelere Yönelik Algılar", *Intermedia International e-journal* 8/15 (Aralık 2021), 253.

¹⁶ İhsan Çapçioğlu & Merve Bahadır, "Metaverse ve Alternatif Kutsallık Arayışları: Sanal Gerçeklik Meditasyonu Örneği", *Dijitalleşme ve Din: Teorik Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri*. Ed. İhsan Çapçioğlu & Fatma Çapçioğlu. (İstanbul: Kriter Yayınları, 2022), 704.

¹⁷ Bokyoung Kye vd., "Educational Applications of Metaverse: Possibilities and Limitations", *Journal of Educational Evaluation for Health Professions* 18/32 (December 2021).

¹⁸ Muhammed Yamaç, "Metaverse'te Dinî ve Toplumsal Tezahürler", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 23/1 (Mart 2023).

¹⁹ Hilal Gökbayrak, *Dijital Dinin Kuramsallaştırılması: Paradigmalar, Terimler, Sorular, Konular ve Yöntemler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,

Bütün bunların dışında Metaverse ortamındaki dinî deneyimler, gerçeklik ile sanal dünya arasındaki çizgilerin bulanıklaşmasıyla birlikte potansiyel riskler taşımaktadır. Örneğin, sanal ortamlarda yapılan ibadetlerin, cemaat bilincini zayıflatarak bireyleri sosyal izolasyona itebilmesi veya yanlış dinî bilgilerin yayılmasıyla bireylerin yanıltılması gibi durumlar söz konusu olabilir. Gizlilik, güvenlik ve eşitsizlik gibi etik sorunlar da Metaverse ortamında devam ettiği sürece, bu platformlardaki dinî deneyimler güvenilirliğini yitirebilir. Uzmanlar, bu riskleri azaltmak için daha şeffaf ve düzenlenmiş platformların oluşturulması gerektiği konusunda hemfikirdir²⁰.

Metaverse, çocukların gelişiminde önemli bir rol oynayabilecek potansiyele sahip olsa da, beraberinde ciddi riskler de taşımaktadır. Aşırı ekran süresi, sosyal izolasyon ve dikkat eksikliği gibi sorunlara yol açabilecek bağımlılık riski, Metaverse'ün en önemli tehditlerinden biridir. Siber zorbalık, online taciz ve kişisel bilgi hırsızlığı gibi güvenlik sorunları ise çocukların sanal dünyada maruz kalabileceği psikolojik ve duygusal zararları artırmaktadır. Ayrıca Metaverse'de doğru olmayan veya yanıltıcı bilgilerin yaygın olması, çocukların yanlış yönlendirilmesine ve gerçeklik algılarının bozulmasına neden olabilir. Fiziksel sağlık açısından ise aşırı ekran süresi, göz yorgunluğu, duruş bozuklukları ve hareketsiz yaşam gibi sorunlar, çocukların fiziksel gelişimini olumsuz etkileyebilir²¹ (Arıcı, 2022, s. 295-296).

3. Değerlendirme

Günümüzde kullanılan premetaverse uygulamaları, bireylerin dinî inançlarını dijital dünyada ifade etmelerine ve diğerleriyle paylaşmalarına olanak tanıyan önemli bir adım olarak görülmektedir. Bu uygulamaların gelişimini desteklemek ve Metaverse teknolojilerinin potansiyelini en üst düzeye çıkarmak, dinî deneyimleri daha erişilebilir ve kişiselleştirilebilir hale getirecektir.

2021), 53.

²⁰ Ahmet Dağ, "Dijitalleşme-Yapay Zeka-Transhümanizm Bağlamında Din ve Dindara Dair". *Yapay Zeka, Transhümanizm ve Din*, ed. Muhammet Kızılgöçer & Muhammet Yeşilyurt (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 277-278.

²¹ , Handan Yalvaç Arıcı - Sümeyra Arıcan, "Sosyal Medyanın Etkilerine Yönelik Manevi Danışmanlık Eğitimi İhtiyaç Analizi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Haziran 2022), 295-296.

Metaverse, beş duyu organına hitap ederek gerçeklik algısını dönüştüren etkileyici bir deneyim sunarak, dinî ritüelleri daha anlamlı ve kişisel hale getirebilir. Özellikle engelli bireyler ve farklı sağlık sorunları yaşayan insanlar için Metaverse, dinî topluluklara katılım ve manevi destek alma konusunda yeni ufuklar açabilir. Bu sayede, din, zaman ve mekân sınırlamalarından bağımsız olarak herkesin erişimine açık hale gelebilir. Metaverse'ün çocukların gelişimine sunduğu muazzam fırsatların yanı sıra beraberinde getirdiği riskler de göz ardı edilemez. Bu yeni dijital evrende çocukların güvenliğini sağlamak ve gelişimlerini desteklemek için kapsamlı bir yaklaşım benimsenmelidir. Ebeveynlerin, çocuklarının Metaverse kullanımını yakından takip etmeleri ve yaşlarına uygun olmayan içeriklere erişimlerini sınırlandırmaları büyük önem taşır. Okullar ve eğitim kurumları da Metaverse teknolojilerini eğitim süreçlerine entegre ederken, çocukların dijital vatandaşlık becerilerini geliştirmeye odaklanmalı ve siber güvenlik konusunda bilinçlendirme çalışmalarını artırmalıdır. Teknoloji şirketleri ise çocukların güvenliğini önceliklendirerek yaşa uygun içerikler geliştirmeli, şiddet, nefret söylemi ve zararlı içeriklere karşı etkin filtreleme sistemleri oluşturmalı ve ebeveynlere güçlü kontrol araçları sunmalıdır. Tüm paydaşların ortak çabasıyla, Metaverse, çocukların öğrenme, keşfetme ve sosyalleşme becerilerini geliştirdiği güvenli ve eğitici bir ortam haline getirilebilir. Bu sayede, Metaverse, geleceğin nesillerinin dijital dünyada aktif ve bilinçli bireyler olarak yetişmesine katkıda bulunabilir.

Kaynakça

- Akpınar, Burhan - Akyıldız, Taha Yasin. “Yeni Eğitim Ekosistemi Olarak Metaversal Öğretim”. *Journal of History School* 15/LVI (Şubat 2022), 873-895.
- Arıcı, Handan Yalvaç & Arıcan, Sümeyra. “Sosyal Medyanın Etkilerine Yönelik Manevi Danışmanlık Eğitimi İhtiyaç Analizi”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Haziran 2022), 263-302.
- Aslan, Recep - Erdoğan, Saffet. “21. Yüzyılda Hekimlik Eğitimi: Sanal Gerçeklik, Artırılmış Gerçeklik, Hologram”. *Kocatepe Veterinary Journal*, 10/3 (Haziran 2017), 204-212.
- Baltacı, Şehnaz. “Metaverse Üzerine Bir Değerlendirme”. *TRT Akademi* 8/17 (Ocak 2023), 472-479. <https://doi.org/10.37679/trta.1245282>.
- Bilgin, Beyza - Selçuk, Mualla. *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Gün Yayıncılık, 1997.

- Çakır, Zekal vd. “Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Metaverse Farkındalıklarının İncelenmesi”. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi* 17/2 (Aralık 2022), 406-418.
- Çapçioğlu, İhsan & Bahadır, Merve. “Metaverse ve Alternatif Kutsallık Arayışları: Sanal Gerçeklik Meditasyonu Örneği”. *Dijitalleşme ve Din: Teorik Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri*. Ed. İhsan Çapçioğlu & Fatma Çapçioğlu. 703-726. İstanbul: Kriter Yayınları, 2022.
- Çavaş, Bülent vd. “Eğitimde Sanal Gerçeklik”. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology* 3/4 (Ekim 2004), 110-116.
- Çetinkaya, Muhammed Aydın. *Metaverse’in Dinsel İnanca Etkisi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Dağ, Ahmet. “Dijitalleşme-Yapay Zeka-Transhümanizm Bağlamında Din ve Dindara Dair”. *Yapay Zeka, Transhümanizm ve Din*. Ed. Muhammet Kızılgöçer & Muhammet Yeşilyurt. 175-185. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Demir, Rıdvan. “Sanal Gerçeklik Gözlüğüne Dayalı Din Öğretimine Yönelik Öğretmen Adaylarının Tutumu”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/1, 847-861.
- Doğan, Recai - Tosun, Cemal. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2003.
- Gökbayrak, Hilal. *Dijital Dinin Kuramsallaştırılması: Paradigmalar, Terimler, Sorular, Konular ve Yöntemler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Kaya, Emrah. *Metaverse Meta İnsana Hazır mısın?* Nemesis Kitap: İstanbul, 2022.
- Kayabaşı, Yücel. “Sanal Gerçeklik ve Eğitim Amaçlı Kullanılması”. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology* 4/3 (Temmuz 2005), 151-158.
- Korkmaz, Mehmet. *Din Öğretimi Teknolojisi ve Materyal Geliştirme*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2014.
- Kuş, Oğuz. “Metaverse: ‘Dijital Büyük Patlamada’ Fırsatlar ve Endişelere Yönelik Algılar”. *Intermedia International e-journal* 8/15 (Aralık 2021), 245-266.
- Kye, Bokyung vd. “Educational Applications of Metaverse: Possibilities and Limitations”. *Journal of Educational Evaluation for Health Professions* 18/32 (December 2021).
- Lee, Lik-Hang vd. “All One Needs to Know About Metaverse: A Complete Survey on Technological Singularity, Virtual Ecosystem, and Research Agenda”. *Journal of Latex Class* 14/8 (September 2021).
- Özdemir, Saadettin & Gıyınas, Ahmet Yusuf. “Metaverse ve Din Eğitimi”. *Turkish Academic Research Review* 7/4 (Aralık 2022), 1080-1112.

- Özmen, Haluk. “Fen Öğretiminde Öğrenme Teorileri ve Teknoloji Destekli Yapılandırıcı (Constructivist) Öğrenme”. *The Turkish Online Journal of Educational Technology* 3/1 (Ocak 2004), 100-111.
- Parlak, Sıdıka Nur. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı ile Öğretim Teknolojileri Bağlamında Metaverse’e Genel Bakış”. *Talim* 7/1, (Haziran 2023), 54-74.
- Tepe, Tansel vd. “Eğitim Teknolojilerinde Yeni Eğilimler: Sanal Gerçeklik Uygulamaları”. *10th International Computer and Instructional Technologies Symposium (ICITS)*. 16/547-555. Rize, 2016
- Türk, Gül Dilek vd. “Metaverse ve Benlik Sunumu”. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication* 12/2, (Nisan 2022), 316-333.
- Wang, Minjuan vd. “Augmented Reality in Education and Training: Pedagogical Approaches and Illustrative Case Studies”. *Journal of Ambient Intelligence and Humanized Computing* 9 (July 2017) 1391-1402.
- Yamaç, Muhammed. “Metaverse’te Dinî ve Toplumsal Tezahürler”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 23/1 (Mart 2023), 29-57.
- Yıldız, Mustafa. “Metaverse ve Metafizik”. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 7/4 (Aralık 2023), 646-662. <https://doi.org/10.32711/tiad.1284620>.

EVDE KODLAMA EĞİTİMİ ARACILIĞI İLE DEĞERLER EĞİTİMİ

Asuman TÜRKER SADIKOĞLU*

Giriş

Teknolojinin hızla gelişmesi eğitim sisteminde köklü değişimlere neden olmaktadır. Bununla birlikte çocukların teknolojiye olan bağımlılığı, eğitimde yenilikçi yaklaşımların önemini artırmaktadır. Değerler eğitimi, bireylerin sosyal ve ahlaki gelişimlerine katkı sağlamaktadır. Eğitimciler ve aileler, çocukların sağlıklı bireyler olarak yetişmesi ve temel değerlerin kazandırılması amacıyla etkili yöntemler arayışındadır. Bu bağlamda, analitik düşünme, problem çözme ve yaratıcı becerileri geliştiren robotik kodlama derslerindeki kodlama uygulamaları, hem teknolojiyi hem de değerler eğitimini bir araya getirerek çocukların gelişimini destekleyebilir. Bu çalışma, kodlamanın değerler eğitimindeki rolünü ve evde uygulanabilirliğini incelemekte ve örnekler sunulmaktadır.

1. Robotik ve Kodlama: Tanımlar ve Uygulama Alanları

1.1. Robotik

Robotik, robotların tasarımı, üretimi ve kullanımıyla ilgilenen bir bilim dalıdır. Robotlar, endüstriyel üretimden sağlık hizmetlerine, uzay araştırmalarından günlük yaşam yardımcılığına kadar geniş bir yelpazede kullanılır. Örneğin, fabrikalarda otomatik montaj hatları, tehlikeli ortamlarda kurtarma robotları

* Eğitimci yazar. yazarasuman3@gmail.com

ve evlerde temizlik robotları gibi çeşitli uygulamalar mevcuttur. Robotik, çocuklara teknolojinin temel ilkelerini öğretirken, aynı zamanda problem çözme ve yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmeye de yardımcı olur.

1.2. Kodlama

Kodlama, bilgisayarlara ve robotlara talimatlar vermek için kullanılan bir süreçtir. Programlama dilleri aracılığıyla, belirli işlevlerin gerçekleştirilmesi sağlanır. Kodlama, algoritma geliştirme, mantıksal düşünme ve dikkat gerektirir. Çocuklar için kodlama eğitimi, gelecekte mühendislik, yazılım geliştirme ve sistem tasarımı gibi alanlarda yetkin bireyler olmalarını destekler. Ayrıca, kodlama aracılığıyla teknolojiyi değerlere uygun bir şekilde kullanmayı öğrenirler.

Kodlama, bilgisayarların anlayabileceği şekilde komutlar ve talimatlar yazma sürecidir. Temel olarak, bir yazılım veya uygulama geliştirmek için kullanılan dildir. Kodlama, bilgisayar bilimleri alanında önemli bir yer tutar ve problem çözme, mantıksal düşünme, yaratıcılık ve analitik becerilerin gelişimine büyük katkı sağlar.

2. Kodlama Ne İşe Yarar?

Kodlama, yalnızca yazılım geliştirmekle kalmayıp aynı zamanda bireylerin düşünme becerilerini geliştirmelerine, karmaşık problemlerle başa çıkmalarına yardımcı olur. Ayrıca, kodlama sayesinde:

Yaratıcılık: Kendi projelerinizi tasarlayıp gerçekleştirme imkânı verir.

Problem Çözme: Hatalarla karşılaştığınızda çözüm bulma yöntemlerini öğretir.

Analitik düşünme: Algoritmik düşünme yeteneklerini güçlendirir.

2.1. Kodlama Nasıl Yapılır?

Çocuk eğitiminde yaş guruplarına göre farklılaşmakla birlikte kodlama kitapları ve kodlama sayfa çıktıları üzerinden kodlama etkinlikleri yapılabileceği gibi, dijital formatta bilgisayar ya da tabletle de kodlama yapılmaktadır. Okul öncesi ve ilkokul çağındaki çocuklar için farklı üç boyutlu materyaller hatta geri dönüşüm malzemeleriyle bile kodlama uygulamaları hem sınıf hem de ev ortamında rahatlıkla ve keyifle uygulanabilir.

2.1.1. Kâğıt kalemle yapılan kodlama çalışmaları:

Çocukların algoritmik düşünme becerilerini geliştirmek için mükemmel bir yoldur. Bu tür etkinlikler, çocuklara komut dizileri oluşturarak bir problemi adım adım çözmeyi öğretir. Örneğin, bir labirentten çıkış yolu bulma veya belirli bir deseni oluşturma gibi basit görevlerle başlayabilirler. Bu süreçte, çocuklar komutları kâğıt üzerinde sıralayarak ve bu komutları takip ederek görevleri tamamlarlar. Faydalarına gelince, kâğıt kalemle kodlama etkinlikleri, teknolojiye erişimi olmayan veya ekran süresini sınırlamak isteyen ebeveynler ve eğitimciler için de idealdir. Çocuklar, bilgisayar kullanmadan da kodlama mantığını kavrayabilir ve bu becerileri daha sonra dijital ortamlara kolayca aktarabilirler. Ayrıca, bu tür etkinlikler grup çalışması için de uygundur, böylece çocuklar takım çalışması ve iş birliği becerilerini de geliştirebilirler.

Uygulama yöntemleri arasında, önceden hazırlanmış çalışma sayfaları, basit algoritma oyunları ve hatta çocukların kendi oyunlarını tasarlamalarını sağlayan etkinlikler bulunmaktadır. Öğretmenler ve ebeveynler, çocukların yaş ve beceri seviyelerine uygun etkinlikler seçerek, onların öğrenme sürecini kişiselleştirebilirler. Kodlama Haftası gibi özel etkinliklerde ise çocuklar, kodlama ve bilgisayar bilimleri ile ilgili çeşitli aktivitelerle tanışma fırsatı bulurlar. Bu tür etkinlikler, çocukların yaratıcılıklarını kullanarak kendi oyunlarını ve hikâyelerini oluşturmalarını teşvik eder, böylece öğrenme süreci daha eğlenceli ve anlamlı hale gelir.

Kâğıt kalemle yapılan kodlama uygulaması örneklerine baktığımızda;

1. Labirent Çizme: Çocuklar, bir başlangıç ve bitiş noktası belirleyerek labirentler çizerler. Bu etkinlik, çocukların yönlendirme ve problem çözme becerilerini geliştirir.

2. Adım Adım Talimatlar: Çocuklar, bir karakteri belirli bir hedefe ulaştırma için adım adım talimatlar yazarlar. Bu etkinlik, algoritmik düşünmeyi teşvik eder.

3. Şekil Çizme: Belirli bir şekli oluşturmak için adım adım talimatlar yazılır. Örneğin, bir kare veya üçgen çizmek için hangi adımların atılması gerektiği belirtilir.

4. Kodlama Kartları; Çocuklar, belirli bir görevi tamamlamak için kartlar kullanarak talimatlar yazarlar. Bu kartlar, belirli hareketleri veya eylemleri temsil eder.

5. Hata Ayıklama: Çocuklar, yanlış yazılmış bir algoritmayı düzeltmeye çalışırlar. Bu etkinlik, hata ayıklama ve mantıksal düşünme becerilerini geliştirir.

6. Seksek Oyunu: Çocuklar, seksek oyununu oynarken belirli adımları takip ederler. Bu etkinlik, ardışık adımları takip etmeyi öğretir.

7. Mantık Bulmacaları: Çocuklar, belirli kurallara göre bulmacaları çözerler. Bu etkinlik, mantıksal düşünme ve problem çözme becerilerini geliştirir.

Örnek Uygulama Görselleri:

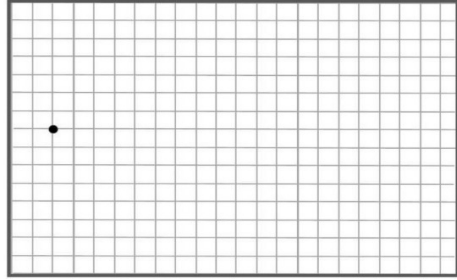
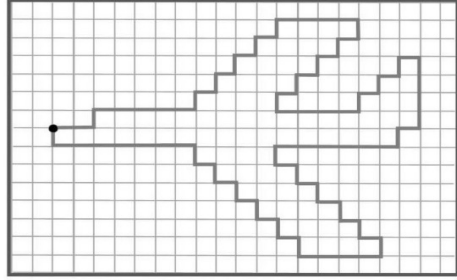
Light Brown: 27, 29, 31, 41, 42, 43, 44, 45, 52, 53, 54, 55, 62

Dark Brown: 16, 17, 19, 20, 26, 30, 36, 40, 46, 50

Green: 81, 85, 86, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100

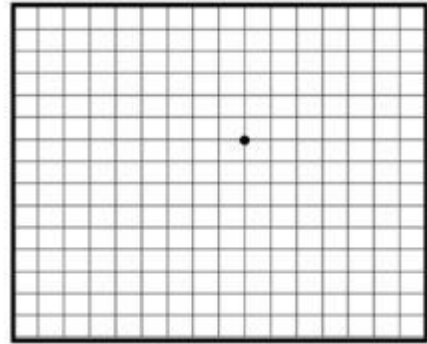
Blue: 1 – 10, 11, 12, 13, 14, 15, 22, 23, 24, 25, 32, 33, 34, 35, 51, 59, 60, 61, 69, 70, 71, 74, 75, 76, 79, 80

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
91	92	93	94	95	96	97	98	99	100

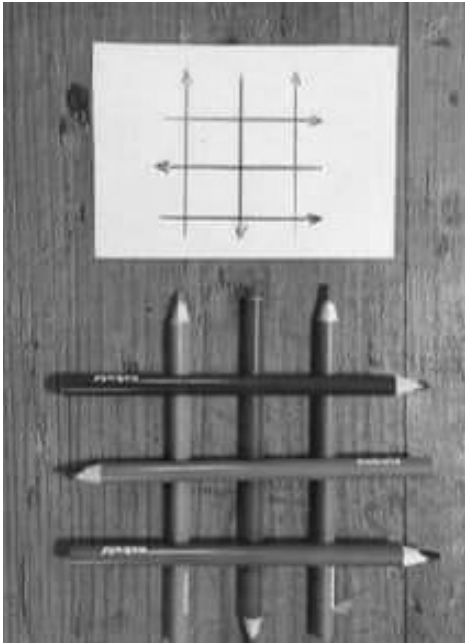
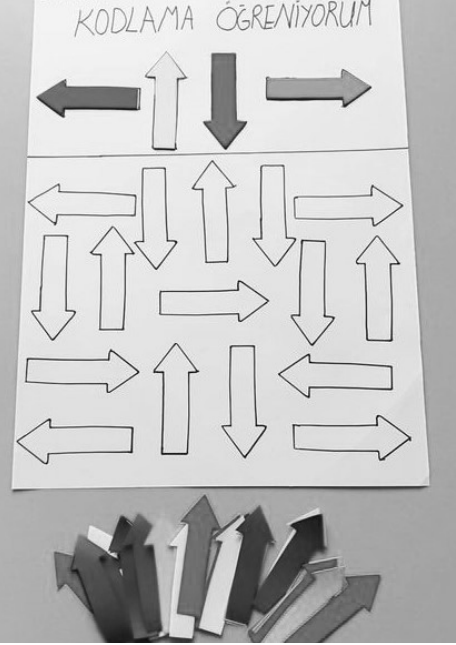

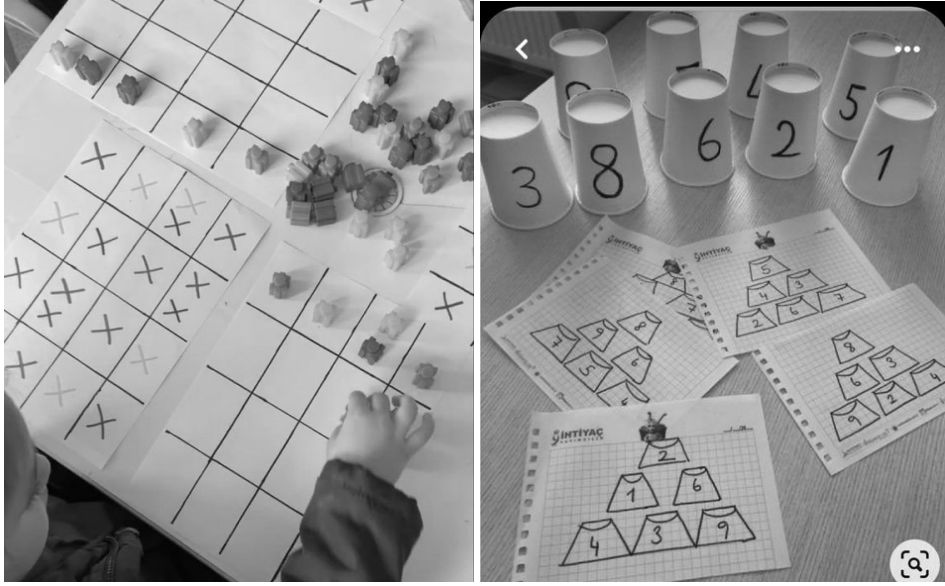
2 x 1 = 2	2 x 3 = 6	2 x 5 = 10	2 x 7 = 14	2 x 9 = 18
2 x 2 = 4	2 x 4 = 8	2 x 6 = 12	2 x 8 = 16	2 x 10 = 20

1	9	5	19	17	11	7	3	13	15	17	19	13	15	11
9	9	7	19	13	15	13	5	1	1	17	3	1	7	11
12	5	17	9	16	11	1	7	5	15	9	17	7	5	5
7	18	1	14	1	3	5	11	11	11	3	1	5	19	11
17	8	6	2	1	7	19	5	5	9	11	5	19	5	19
4	10	●	20	1	19	5	3	13	3	11	13	7	3	19
10	2	8	20	5	17	16	10	20	12	15	13	17	19	7
19	17	16	18	13	2	13	19	3	1	10	15	11	3	13
3	1	16	6	2	13	9	13	13	17	3	2	1	13	17
13	13	6	4	2	17	17	4	14	15	3	3	4	17	7
13	3	2	18	4	13	12	7	13	10	15	19	10	3	11
5	5	12	15	8	1	17	13	11	4	5	3	10	9	7
17	11	16	15	13	14	14	16	4	19	13	8	19	1	1
9	15	8	14	13	11	15	15	13	17	10	15	8	4	9
5	9	5	4	8	12	18	18	12	2	5	6	20	6	4

Farklı materyallerle yapılan kodlama oyun örnekleri

2.1.2. Dijital formatta yapılan kodlama çalışmaları:

Genellikle belirli bir programlama dili kullanılarak gerçekleştirilir. JavaScript, Python, Scratch gibi çeşitli diller, farklı seviyelerde kodlama yapma imkânını sunar. Kodlama yapmak için gereken temel adımlar şunlardır:

Amaç Belirleme: Ne yapmak istediğinizi netleştirin.

Dil Seçimi: Hangi programlama dilinde çalışacağınıza karar verin.

Araç ve Ortamı Ayarlama: Gerekli yazılımları ve kodlama ortamını kurun.

Kodu Yazma: Belirlediğiniz amaca uygun kodu yazın.

Test Etme: Yazdığınız kodu çalıştırarak hata ayıklama sürecine geçin.

Sonuçları Değerlendirme: Elde ettiğiniz çıktıyı analiz edin ve gerekirse düzeltmeler yapın.

2.1.3. Dijital Kodlama Uygulamaları

Scratch: Scratch, çocukların görsel programlama dili ile kodlama yapmalarına olanak tanır. Çocuklar, karakterleri ve nesnelere kodlayarak çeşitli görevleri yerine getirebilirler. Bu uygulama, yaratıcılığı ve problem çözme yeteneklerini destekler.

Blockly: Blockly, sürükleyip bırakma yöntemiyle kodlama yapmayı sağlar. Çocuklar, blokları birleştirerek kodlar oluşturur ve çeşitli görevleri tamamlarlar. Bu yöntem, çocuklara sabır ve işbirliği becerilerini geliştirme fırsatı sunar.

Code.org: Her yaş grubuna uygun ücretsiz kodlama dersleri sunan bir platformdur.

Kodable: 5-10 yaş arası çocuklar için tasarlanmış bir uygulama. Kodable, çocukların temel programlama kavramlarını öğrenmelerine yardımcı olur.

Ek olarak; Tynker, code combat, run marco, algo dijital, codemoji, bee bot, Cargo bot, robot turtles, daisy the dinosaur, bitsbox, scratchJr, khan Academy kids, code spark, osmo coding, gibi pek çok dijital kodlama uygulaması kullanılabilir. Bu uygulamalar çocukların dijital ortamda kodlama becerilerini geliştirir.

3. Değerler Eğitimi Tanımı ve Önemi

Değerler eğitimi, bireylere, toplumsal ve ahlaki değerler hakkında bilgi vermek ve bu değerleri içselleştirmelerini sağlamak amacıyla gerçekleştirilen bir eğitim sürecidir. Bu süreç, bireylerin doğru ve yanlış hakkında bir anlayış geliştirmesine ve kendilerini toplumlarının kültürel değerlerine saygı duyan sorumlu bireyler olarak yetişmelerine imkan tanır. Değerler eğitimi, empati ve sosyal becerilerin gelişmesine katkı sağlayarak, sosyal ilişkilerin güçlenmesine yardımcı olur. Ayrıca, bireyleri daha bilinçli karar veren, etik değerlere önem veren ve topluma duyarlı bireyler haline getirerek sağlıklı bir toplum oluşumuna katkıda bulunur. Bu eğitim, özellikle genç nesillerin eğitimi açısından kritik bir öneme sahiptir. Çünkü değerler, bireylerin karakterlerini şekillendirir ve toplumsal yaşamda armoni sağlamaya yardımcı olur. (Aydın,2004).

3.1.Kodlama ile değerler eğitimi

Kodlama, çocuklara değerler eğitimi vermek için etkili bir araç olarak kullanılabilir. Çocuklar, çeşitli kodlama etkinlikleri ve oyunları aracılığıyla hem teknik beceriler hem de ahlaki değerler kazanabilirler. Kodlama uygulamaları gibi etkin ve güçlü bir araç sabır, sevgi, doğruluk gibi pek çok değer kazanılmasını sağlayarak çocuklarımızın iyi ve topluma faydalı bireyler olmasını destekleyebilir. Kodlama aracılığı ile değerler eğitimini öğrenen çocuklarımızın öğrendiği uygulamaları günlük hayata aktarma çalışmaları daha etkili sonuçlar ortaya çıkarır. Okulda uygulanan kodlama egzersizlerinin evde uygun değer kazanımıyla beraber uyarlanarak verilmesi kalıcı öğrenmeyi destekler.

3.1.1.Uygulama Yöntemleri ve Teknikleri

Kodlama ile değerler eğitimi öğretmek için ailelerin ve eğitimcilerin çeşitli yöntemler kullanması gereklidir. Uygulama sürecinde dikkate alınması gereken bazı yöntemler şunlardır:

Oyun Tabanlı Öğrenme: Eğlenceli oyunlar, çocukların daha iyi öğrenmelerini ve değerleri deneyimlemelerini sağlar.

Proje Tabanlı Öğrenme: Aile projeleri oluşturarak disiplinler arası çalışmayı teşvik eder.

Gerçek Dünya Senaryoları: Çocuklar, toplumsal sorunlara yönelik çözümler geliştiren projelerde yer alarak değerleri deneyimleyebilirler.

a. Eğitim Planlaması

Evde kodlama eğitimi için bir planlama süreci gereklidir. Aileler, çocukların yaş ve beceri seviyelerine uygun etkinlikler seçmelidir. Planlama sürecinde, çocukların ilgi alanları ve öğrenme stilleri göz önünde bulundurulmalıdır. Eğitim planı, hem kâğıt-kalemlili hem de dijital uygulamaları içermelidir.

b. Etkinliklerin Uygulanması

Kodlama etkinlikleri, belirli bir hedefe ulaşmak için tasarlanmalıdır. Her etkinlik, çocuklara hem teknik beceriler hem de değerler kazandırmalıdır. Etkinliklerin uygulanması sırasında, çocukların başarıları ödüllendirilmeli ve gelişimleri değerlendirilmelidir.

c. Aile Katılımı

Evde kodlama eğitimi, ailelerin çocuklarıyla birlikte kaliteli zaman geçirmelerini sağlar ve çocukların öğrenme süreçlerini destekler. Kodlama uygulamaları evde kâğıt-kalemlili ve dijital formatlarda sunulabilir.

Ailelerin, kodlama eğitimine aktif olarak katılması önemlidir. Ebeveynler, çocuklarıyla birlikte etkinliklere katılarak onlara rehberlik etmeli ve destek sağlamalıdır. Ailelerin katılımı, çocukların motivasyonunu artırır ve öğrenme sürecini daha etkili hale getirir. Ailelerin çocuklara kodlama ve değerler eğitimi konusunda nasıl destek olabileceği önemlidir. Aşağıdaki öneriler ailelerin bu süreçteki rollerini güçlendirmeye yöneliktir:

– **Ortak Kodlama Zamanları:** Aileler, çocuklarıyla birlikte kodlama seansları organize edebilir. Bu, hem öğrenmeyi destekler hem de aile bağlarını güçlendirir. Örneğin, haftada bir gün çocukların seçtiği bir kodlama projesi üzerinde çalışmak, hem eğlenceli hem öğretici olabilir.

– **Değerler Üzerine Tartışmalar:** Kodlama sırasında ortaya çıkan kavramlar ve senaryolar üzerinden değerler hakkında sohbet başlatmak, çocukların düşünme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur. Konunun derinlemesine anlaşılması için sorular sorarak çocukların kendi fikirlerini ifade etmelerine olanak tanımak, son derece faydalıdır.

– **Teşvik ve Destek:** Çocukların başarılarına duyulan hayranlık ve düzenli olarak teşvik edilmesi, kodlamayı öğrenmeyi daha da eğlenceli hale getirir. Başarıyı kutlama, aile içindeki moral ve motivasyonu artırır.

– **Kaynak Sağlama:** Evde kodlama kaynaklarına erişim sağlamak, çocukların bağımsız şekilde öğrenmelerine yardımcı olur. Çeşitli kitaplar, çevrimiçi kurslar ve eğitim materyalleri temin edilebilir.

4. Evde Kodlama Oyunlarıyla Değerler Eğitimi Kazanımlarına Örnek Uygulamalar

Aşağıda, çocuklara çeşitli değerleri öğretmeyi amaçlayan kodlama oyun örnekleri sunulmuştur. Her oyun, belirli bir değer üzerinde durarak çocukların bu değerleri uygulamalı olarak öğrenmelerini sağlar.

4.1. Robotun Yolu Oyunu: Doğruluk Değeri

Oyun öncesi çocuklarla doğruluk değeri üzerine onların anlayacağı seviyede örnekler ve minik hikâyelerle anlatım, soru cevap ve paylaşım yapılır.

Nasıl Oynanır: Çocuklar, bir robotu veya istediği bir karakteri belirli bir yolda yönlendirmek için kodlar yazarlar. Yolda bazı «doğru» ve «yanlış» işaretleri yer alır. Robotun ya da karakterin doğru yolu seçebilmesi için kurallara dikkat etmeleri gerekir.

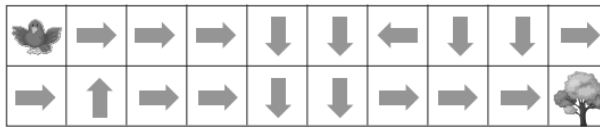
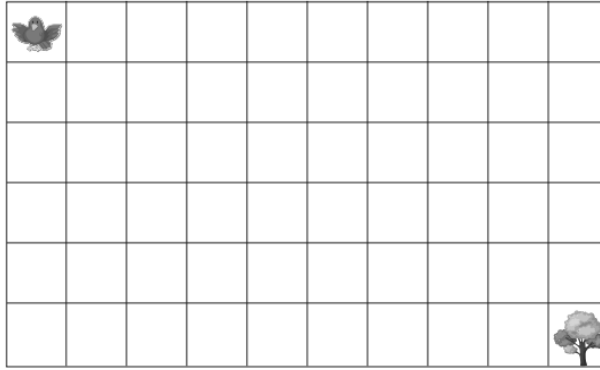
Kazanımlar: Çocuklar, doğru karar vermenin önemini öğrenir, etik değerleri anlamlandırır ve başkalarına karşı dürüst olmanın gerekliliğini kavrar.

Aşağıdaki kitap uygulama örneğinde olduğu gibi bir hikâyeyle doğruluk değerini kavrayıp oyundaki karakteri hedefe ulaştırmak için doğru yoldan gide-

rek çözüme ulaşabilirler. (Türker Sadıkoğlu, 2022a).

Doğruluk: Doğruyu söylememek bazen bizi kurtarır gibi görünse de doğruyu söylemediğimiz ortaya çıktığında çok utanıp pişman olabiliriz. Sence de öyle değil mi?

Sınıf arkadaşım Ayşe, ödev yapabileceği zamanları oyun oynayarak geçirmiş ve ödevlerini yapmamıştı. Öğretmenimiz neden ödevlerini yapmadığını sorduğunda, babaannesinde kaldığını ve ödevlerini orada unuttuğunu söyledi. Bizimle aynı sınıfta olan, Ayşe'nin kuzeni Emre, “Ne? Babaannelerde mi unuttun? İyi de babaannem köyde ki!” deyiverdi. Ayşe çok utanmıştı. Öğretmenimiz bu olaydan sonra doğru söylemenin öneminden, yalan söylemenin zararlarından bahsetti. Ayşe'ye de bir daha yalan söylememesi şartıyla bir gün daha süre verdi. Sevimli kuşumuz yalana ya da yanlış yollara başvurmadan ok yönlerini doğru şekilde takip ederek mis kokulu ormandaki ağacına ve ailesine kavuşacak. Ona yardım eder misin?

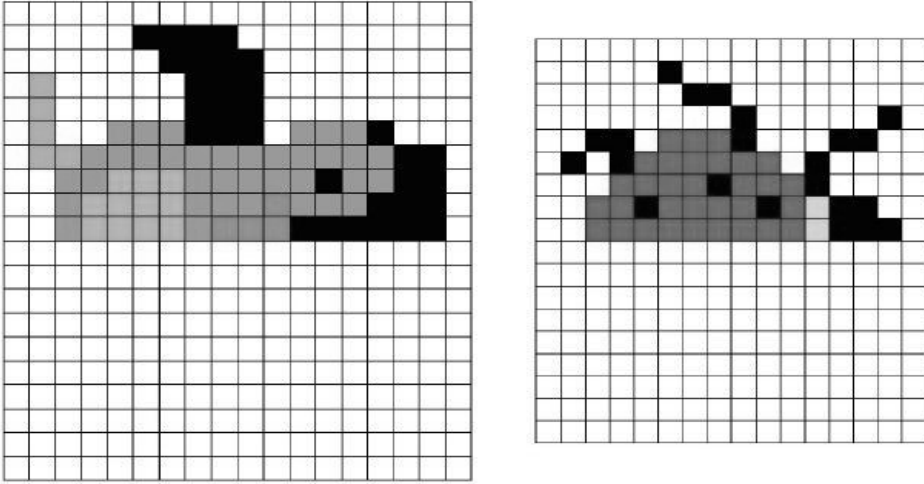

4.2. Renk Kodlama: Canlıları Koruma Değeri

Kodlama oyunu öncesinde çocukların yaş seviyesine uygun şekilde ve örneklerle ekolojik denge, canlıların yaşam döngüsü ve biz insanlar da dahil doğada yaşayan tüm canlıların birbirine ihtiyacı olduğu anlatılır.

Nasıl Oynanır: Çocuklar, bir dizi renk kodu kullanarak, belirli hayvanların veya bitkilerin simetrik tamamlamalarını doğru kareler ve renkleri kullanarak boyarlar. Simetrik kodlamaları tamamlanan çalışmalarda ortaya çıkan canlıları koruma yolları ve yaşam döngüleri üzerine beyin fırtınası ve araştırma görevleri verilebilir.

Kazanımlar: Doğal yaşamı koruma ve sürdürülebilirlik konularında bilinçlenir, empati duygusunu geliştirir ve canlıların yaşam hakkına saygı göstermeyi öğrenir.

4.3.Arılar Oyunu: Çalışkanlık Değeri

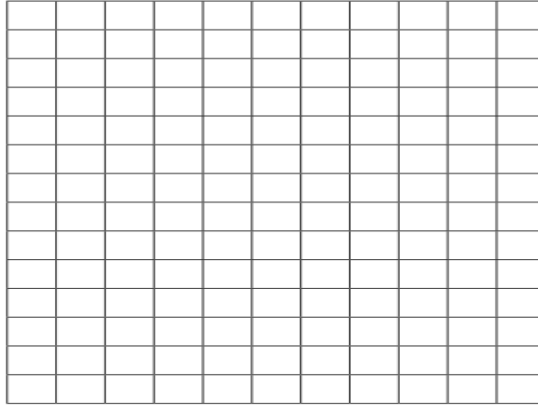
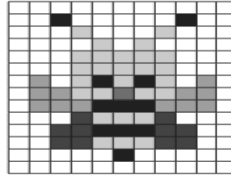
Çalışkanlık değeri ve çalışkan olmanın önemi çocuklarla paylaşılır. Doğadaki canlıların bile üretim ve fayda için nasıl çalıştıkları konuşulur. Karıncalar ve arıların çalışkanlıklarından bahsedilir. Arıların kovana nektar taşımaları, işbirliği yapmaları, lezzetli ve bizim için faydalı bal üretimleri konuşulur.

Nasıl Oynanır: Çocuklar, arıların bir çiçekten nektar toplamasını simüle eden bir kodlama yarışını düzenlerler. Her doğru kod, arının bir çiçekten nektar toplamasını sağlar. Amacı, mümkün olan en fazla çiçeği toplamak için kodlar yazmak. Konuyla ilgili dijital kodlama programı code.org, ders D ve hızlandırılmış kurs başlığında mevcuttur. Bu uygulama başlıkları içerisinde arı döngüleri ve kodlama görevleri oldukça çeşitlidir.

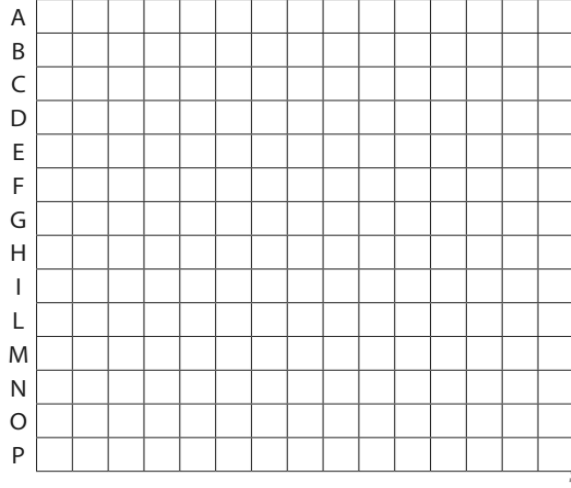
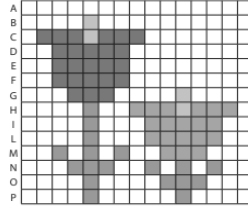
Kazanımlar: Çalışkanlık, azim ve hedefe ulaşmak için çaba sarf etmenin önemini öğrenirler. Ayrıca, işbirliği ve takım çalışması becerilerini geliştirirler. Kitap uygulaması üzerinden uygun hikâye örneği çalışmasıyla da çalışkanlık değeri kazanımı sağlanabilir. (Türker Sadıkoğlu A. , 2022b).

Çalışkanlık: Hedeflerimize ulaşmak için neler yapmamız gerekiyor biliyor musunuz? Bu konuyu düşününce aklım karışıyor. Arkadaşım Arif'e göre yaptığımız işlerde başarıya ulaşmanın en önemli yolu çalışkanlık. Öğretmenimiz çalışarak birçok işi başarabileceğimizi anlatmıştı. Üstelik yaratılan tüm hayvanların ne kadar çalıştığına da dikkatimizi çekmişti. Karıncalar hiç durmadan yuvalarına yiyecek taşıyor, tüneller ve yuvalar hazırlıyor, arılar mis kokulu ballar üretmek için durmadan çiçekten çiçeğe uçuyor, doğadaki tüm canlılar kendilerine düşen görevleri özenle yapıyordu. Sahi onlara bu akıllı kim verdi acaba? Sanırım bu sorunun cevabı için biraz kitapların arasında çalışmam lazım. Başarılı olmak için çalışmaktan başka çaremiz yok bence.

Çalışkan arının resmini yapmam lazım. Bana yardım ederek, aşağıdaki resimdeki kare uzaklıklarını dikkate alıp, bir arı resmi yapmama yardım eder misin?

Çalışkan arıların bal ürettiği güzel kokulu çiçekleri karelere dikkat ederek çizmeye yardım eder misin?

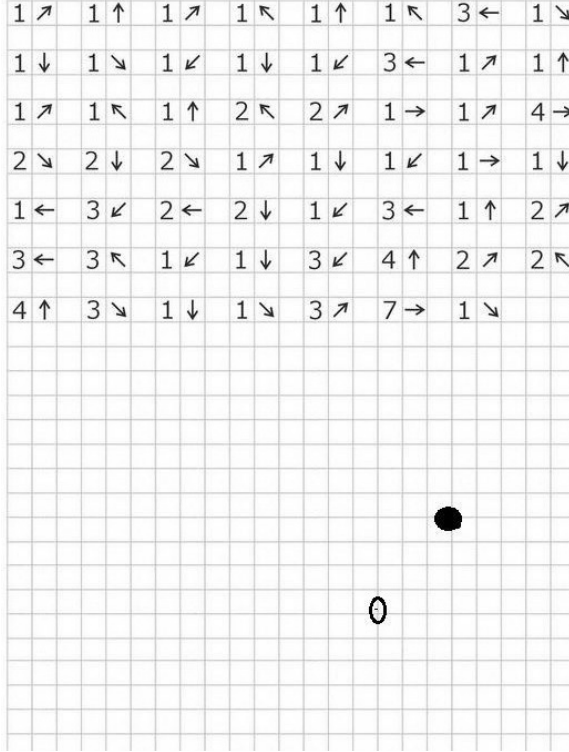

4.4. Karışan Yollar: Sabır Değeri

Kodlamaya başlamadan önce sabır değerinin önemi çocuğun anlayacağı dilde açıklanmalıdır. Hastayken sabır, sıramızı beklerken sabır, oyun oynarken bile nasıl sabır gösterdiğimiz günlük hayat örnekleriyle verilmelidir. Sabırlı olmazsak neler olur ya da başımıza neler gelebilir beyin fırtınasını eğlenceli anlatımlarla canlandırabiliriz.

Nasıl Oynanır: Bu oyunda çocuklar, bir robotu belirli bir hedefe ulaştırmak için çeşitli engellerle dolu karmaşık bir yolu çözmekle yükümlü olurlar. Her yanlış hamlede robot geri döner, bu da çocukların daha sabırlı olmalarını ve stratejik düşüncelerini gerektirir. Bu örneğe uygun kodlamalar dijital platformlarda code.org kodlama programı vb. Programlarda bol sayıda mevcuttur. Uygun anlatım sonunda uygun bulunan kodlama programlarından birine girerek sabır değeri ışığında çocuğun kodlamayı çözerken hata yapsa da sabırla kodu çözme zevinci yaşaması desteklenebilir. Ayrıca aşağıdaki örneğe benzer kodlamaları dikkat ve sabırla çözerken sabırla çalışıp başarmanın keyfi ailece çocukla paylaşılabilir.

Nokta işaretinden başlayıp, şeklin altındaki ok yönlerine bakarak sırayla çizerek kodladığımızda ortaya çıkacak şey sabrın sayesinde tamamlanacak. Hata yaptığında kodlarını kontrol edip hata yaptığın kodu silerek sabırla tamamlamaya çalışabilirsin. Sabırla başarma yolunda bazen hepimiz hata yapabiliriz.

Kazanımlar: Sabır, dayanıklılık ve kararlılığı geliştirir. Çocuklar, hata yapmanın öğrenme sürecinin bir parçası olduğunu anlayarak kendilerine güven kazanırlar.

4.5. Gizli Kodlar Oyunu: Aile Değeri

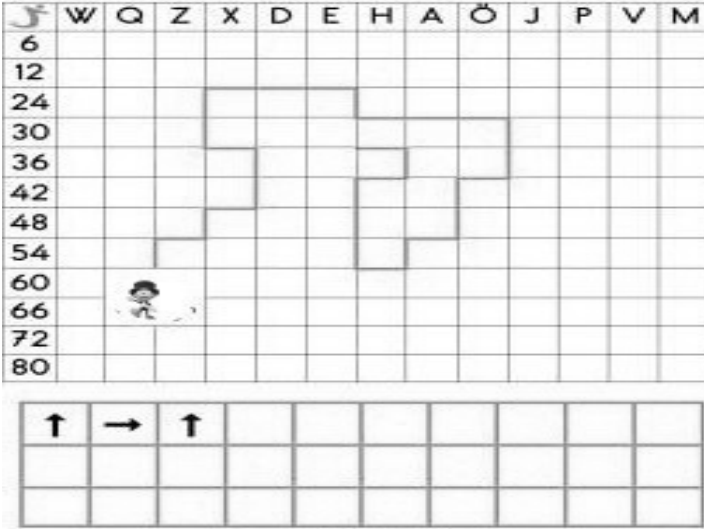
Oyun öncesinde çocuklarla ailemizin en güvenilir sığınak olduğu, aile üyelerinin birbirine yardımcı olması gerektiği, sevgi ve saygı bağı uygun dille anlatılır. Ailenin iyi günde ve kötü günde birbirine destek olmasının önemi belirtiriz. Ailesine değer vermek konusunu çocuklara anlatan bir kitap bölümünü okuyarak paylaşabiliriz. (Türker Sadıkoğlu A. , 2023) Ailece oyun oynama

teklifiyle ailemize ait özellikleri içeren, birlikte eğlenerek zamanı güzel paylaştığımız oyuna geçilebilir.

Nasıl Oynanır: Bu kodlama çalışmasıyla ilgili olarak scratch dijital kod yazma ve animasyon oluşturma uygulamasıyla aile değerlerine uygun kodlarla oyun oluşturulabilir. Scratch uygulamasındaki kukla karakterlerle aile üyeleri tasarlanıp, birlik ve beraberlik sembolleri veya ailenin her üyesinin güzel bir özelliği kuklalar birbirine değdiğinde konuşma balonlarında yazacak şekilde kodlanabilir. Aile üyeleri konuşma balonu yazılarını birbirlerinden gizli şekilde oluşturabilir veya şifreleyebilir. Diğer oyuncu şifreyi anlayamazsa aile üyeleri açıkça bir kâğıda yazdığı bu özelliği diğer aile üyelerine verip okutur. Ya da aile üyeleri uygun kodlar yazarak kendilerini temsil eden hareketli animasyon karakterlerinin birbirine yardım götürmesini sağlayabilir. Bu kodlama uygulaması için aileden birinin az miktarda olsa da scratch programını biliyor olması gerekir. Böylelikle aile paylaşımıyla oyun oynanmış olur.

Ailece kodlama yarışmaları yapılarak aşağıdaki gibi kodlanmış şekillerin kodlarını yazma oyunu oynanabilir. Kodu en hızlı ve doğru yazan aile üyesi minik bir aile ödülü kazanabilir.

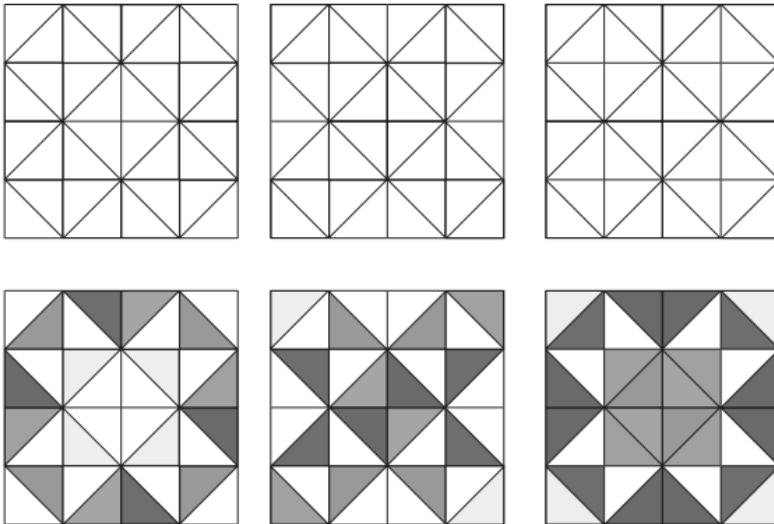

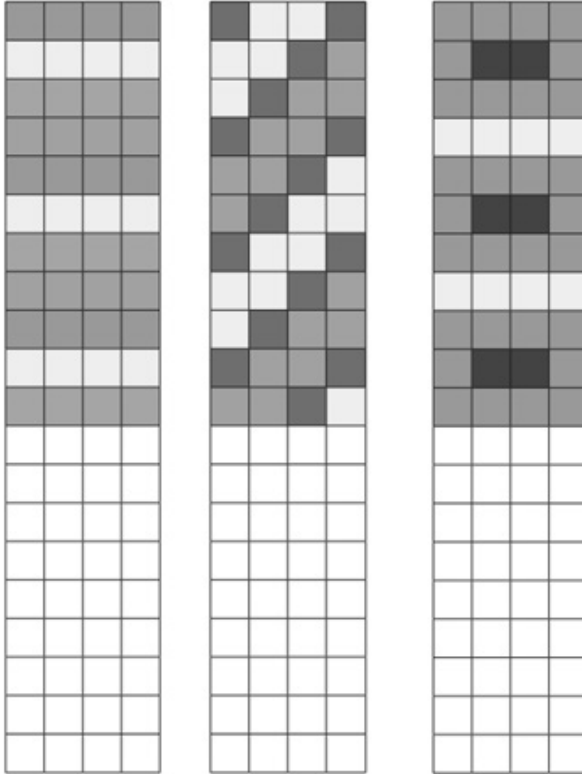
Kazanımlar: Aile bağlarının güçlenmesi, iletişim becerilerinin artması ve aile içinde saygı ile sevgi değerlerinin önemini öğrenirler.

4.6. Desen Kodlama Oyunu: Öfkeyi Yenme Değeri

İçimizde olumlu ve olumsuz duyguların olmasının doğal olduğu ve olumsuz duygularla baş edebilme gücüne sahip olduğumuz çocuklarla paylaşılır. Öfkeyle baş etme yöntemleri üzerine uygun anlatımlarda bulunulur. Örnek bir hikâye bölümünü okuyarak etkinliğe geçilebilir. Bazen istediğim şeyler olmadığında çok öfkeleniyorum. Bu da tüm günü mutsuz geçirmeme sebep oluyordu. Öfkeden kurtulmanın yollarını biliyor musun yoksa sen de zaman zaman benim gibi öfkene yenilebiliyor musun? Öfkeyle baş etmek için öğretmenim bana bir sürü yol söylemişti. Neydi onlar. Haa hatırladım! Derin derin nefes almak. Sakinleşmek için yerimizi değiştirmek. Ayaktaysak biraz oturmak. Elimizi yüzümüzü yıkamak. Belki rahatlatıcı bir müzik dinlemek bunlardan bir kaçığıydı. Öğretmenimin söylediğine göre öfkeli olduğumuz zamanlarda tartışmak yerine bir süre yalnız kalmak bile öfkemizin azalmasını sağlayabilirmiş. Oh biraz rahatladım.

Nasıl oynanır: Öfkeyle baş etmek için sevdiğin bir etkinlik yapmak sence rahatlatıcı olabilir mi? Mesela öfkeli olduğum zaman resim yapmak beni çok rahatlatıyor. Sen de soldaki resimlerdeki renklerini kullanarak sağ tarafa aynılarını çizebilir misin? Her bir rengi boyarken öfkenin senden gittiğini hayal edersen çok daha eğlenceli oluyor. Hadi başlayalım. Renkli desenleri sakın bir müzikle de kodlayarak oluşturabilirsin. (Türker Sadıkoğlu A., 2022c).

Kazanımlar: Öfke duygusuyla baş etme yöntemlerini öğrenir, dikkat ve odaklanma becerisi, görsel algoritma farkındalığı.

4.7. Şifreli Kodlar Oyunu: Yardımlaşma Değeri

Yardımlaşmanın önemi, güçsüze, ihtiyaç sahibine, yaşlılara, çocuklara, hayvanlara yardım kavramları beraberce konuşulur ve açıklanır. Yardımlaşma konusunda çocuklar yüreklendirilir. O haftayı yardım haftası olarak belirleyip tüm aile üyelerinin hem birbirlerine hem de çevrelerindeki herkese yardımcı olması desteklenebilir. Böylelikle çocuklar için yardımlaşma değeri alışkanlığa dönüşebilir.

Şifreli kodlama oyunu ailece incelenir. Her şifre ailece yardımlaşarak çözülür. Yardımlaşarak çözülen şifrelerin yardımlaşma sebebiyle çok daha hızlı çözüldüğü tespiti üzerine yorumlamalar yapılır. Kodları çözülen şifre kelimelerle ailece yardımlaşarak bir yardımlaşma öyküsü yazılır.

Size verilen şablonda, harf ve sayıların keşiştikleri noktadaki "harfi" yazarak gizli kelimeleri bul.

	A	B	C	D	E	F	G	H	i
1	c	d	i	f	r	a	u	b	e
2	z	a	k	p	ü	s	o	n	y
3	e	t	g	ş	ı	k	d	l	v
4	s	ç	b	l	m	z	t	r	p
5	o	r	c	n	e	b	ö	j	z
6	a	h	ö	y	ğ	ü	g	o	c
7	j	u	d	a	c	v	ç	a	d
8	ş	v	ı	b	f	h	ğ	m	n

★ D1-D7-H4-E5   ★ G4-A3-F3-D5-E5
 _____
 _____

★ G7-C8-H2-B2-B5   ★ H8-D7-F3-B2-A4
 _____
 _____

★ I2-G2-D5-A1-A6   ★ F2-H6-E6-F1-D5

Kazanımlar: Çocuklar yardımlaşmanın değerini ve önemini öğrenirler, farklı türde kodlama algoritmaları ve düşünme beceri alanlarında gelişim gösterirler. Bu kodlama oyunları, çocuklara teknik becerilerin yanı sıra değerleri öğretir ve eğlenceli bir öğrenme deneyimi sunar. Her oyunun tasarımında, çocukların hem bireysel hem de grup halinde bu değerleri öğrenmeleri ve uygulamaları hedeflenmiştir. Formun Üstü

5. Değerlendirme

Kodlama, çocukların hem teknik becerilerini hem de ahlaki değerlerini geliştiren etkili bir araçtır. Çocuklar, kodlama aktiviteleri aracılığıyla problem çözme, yaratıcılık, işbirliği ve sabır gibi değerleri öğrenirler.

Ailelere, evde kodlama eğitimi uygulamaları hakkında rehberlik sağlamak, çocukların değerler eğitimine katkıda bulunmak ve onları gelecekte başarılı bireyler olarak yetiştirmek amaçlanmaktadır. Kodlama uygulamaları, hem kâğıt kalemlili hem de dijital formatlarda sunulabilir ve her iki yöntemin de avantajları göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca yaratıcılık ve üretkenlik becerisini geliştirecek birçok kodlama oyununu atık malzemeler, iki ya da üç boyutlu nesnelere kullanarak evde üretip eğlenceli ve öğretici aile saatleri geçirilebilir. Yaratıcı kodlama uygulamaları için aileler pinterest gibi teknolojik site uygulamalarındaki örneklerden ilham alabilir. Kodlama ve değerler eğitiminin entegrasyonunu desteklemek için aileler, eğitimciler ve topluluklar işbirliği yapmalıdır. Aileler, çocuklarına kodlama eğitimi verirken bu sürecin değerlerle bağlantısını kurmakta zorlanabilirler. Eğitimcilerin rehberliği bu noktada önemlidir. Ayrıca, kodlama kaynaklarının ve materyallerinin zenginleştirilmesi, daha etkili öğrenme ortamları yaratılmasına katkı sağlar. Evde kodlama eğitimi, çocukların yalnızca teknik becerilerini değil, aynı zamanda ahlaki değerlerini ve sosyal sorumluluklarını geliştirmeleri için mükemmel bir fırsat sunar. Eğitimci, ebeveyn ve toplum olarak işbirliği içinde hareket edilerek, çocukların bu süreçten en iyi şekilde faydalanmalarının önü açılmalıdır. Kodlama ve değerler eğitiminin entegrasyonu, çocukların bilişsel ve duygusal gelişimlerine katkıda bulunmanın yanı sıra, onların gelecekteki toplumsal rollerinde daha bilinçli vatandaşlar olmalarına olanak tanır.

ÖNERİLER

Aileler, çocukların yaş ve beceri seviyelerine uygun kodlama etkinlikleri seçmelidir.

Kodlama etkinlikleri, çocukların ilgi alanlarına göre uyarlanmalıdır.

Aileler, çocuklarla birlikte etkinliklere katılarak destek sağlamalıdır.

Eğitim planlaması yapılırken, hem kâğıt kalemlili hem de dijital uygulamalar dikkate alınmalıdır.

Aileler evdeki malzemeleri ya da kolaylıkla temin edilebilecek iki ve üç boyutlu materyallerle eğlenceli kodlama oyunlarını kendileri oluşturabilirler.

Ailelere yönelik eğitim seminerleri ve atölyeler düzenlenebilir.

Kodlama ve değerler eğitimi konularında çevrimiçi kaynaklar oluşturulabilir.

Çocukların bu tür öğrenme etkinliklerine katılımını teşvik edecek programlar geliştirilebilir.

Kaynakça

- Aydın, Mehmet Zeki ve Akyol Gürler, Şebnem (2004). *Okulda Değerler Eğitimi, Yöntemler, Etkinlikler, Kaynaklar*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Türker Sadıkoğlu, Asuman (2022). *Meraklı Merve Bilge Arij*. İstanbul: Mosquito Yayınları.
- Türker Sadıkoğlu, Asuman (2023). *Oyunlarla Dinî Değerler*. İstanbul: Gülce Çocuk Timaş Yayınları.

HZ. PEYGAMBER (SAV)İN ÇOCUK GELİŞİMİ VE EĞİTİMİ ALANINDAKİ UYGULAMALARININ ÇOCUK HAKLARI SÖZLEŞMESİNDEKİ YANSIMALARI

Yavuz ERDEN*

Giriş

Öncelikle çalışmanın temel düzlemini oluşturan öğelerden biri olan çocuk hakları sözleşmesine kadar olan süreçte, dünya genelinde çocuklar ve haklarının korunmasına dair olan gelişmelere ana hatlarıyla da olsa değinmek uygun olacaktır. Tabii hukuk anlayışı ve Fransız İhtilali'nin etkisi, Voltaire'in de telkinleriyle, 1791 yılında, çocuğunu düşürtenler hakkında 20 sene zincirbend cezası kanunlaşmış, 9 Ağustos 1793 tarihli düzenlemeyle babanın çocuk üzerindeki otoritesine sınırlama getirilmiştir. Bundan sonraki süreçte, çocukla ilgili himaye yasaları, çocuk araştırmaları ve (ilk(ler)i Amerika Birleşik Devletleri'nde olmak üzere 1850'li yıllarda sayısı 116'ya ulaşacak oranda) çocuk himaye/koruma müesseselerinde artış gözlenmiştir. Avrupa'da ise, çocuk koruma ile ilgili fikirler, 1826'da Prusya'da yeşermeye başlamıştır. İngiltere'de 1854 ve 1855'te yapılan çocuk himaye kurumlarıyla ilgili düzenlemelerin ardından, 1866 yılında 17 çocuğun barındırıldığı ilk ıslahevi açılmıştır. 1899'da, Amerika'da ilk çocuk mahkemelerinin açılmasının ardından İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'da da çocuk mahkemeleri kurulmaya

* Dr., Dr. Uzm. Öğrt., MEB, yvzerdem42@hotmail.com-05549385201

başlamıştır. 1919'da Washington'da toplanan uluslararası iş Konferansı'nda, çocukların çalıştırılması bel(ir)li prensip ve şartlara bağlanmıştır. Çocuklarla ilgili ek koruma tedbirlerinin kabul edilmesi ihtiyacı üzerinde evrensel uzlaşmanın ilk örneği Milletler Cemiyeti'nin kabul ettiği 1924 tarihli Çocuk Hakları Üzerine Cenevre Bildirgesi'dir. Birleşmiş Milletler Cemiyeti 1935 senesi 16. Genel Kongresinde tüm ülkelerin kendi teşkilatlarına göre, “herhangi bir şekilde yoldan çıkmış küçükler için terbiye edici mahiyette önlemler almasını tavsiye etme” kararına varılmıştır. 10 Aralık 1948'de ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde; özel bir himaye ve yardımdan faydalanmayı düzenleyen 20. Madde, evlilik içi/dışı tüm çocukların aynı toplumsal/sosyal korunmadan yararlanma hakkını düzenleyen 25. Madde ve zorunlu ve bedelsiz temel eğitim hakkını düzenleyen 26. Madde gibi bazı maddeler çocuk haklarına tahsis edilmiştir. 20 Kasım 1959 yılında ise, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 10 maddelik bir çocuk hakları beyannamesini kabul etmiştir. İlerleyen süreçte, 1979 yılı da Uluslararası çocuk Yılı olarak kabul ve ilan edilmiştir¹.

Sadece dine ve ahirete müteallik hususlarda değil, neredeyse insanoglunun doğumundan ölümüne kadar olan tüm süreçlerde, O'na tabi olan müslümanların dünya ve ahiret saadetine yönelik olmak üzere görüş beyan eden, tenkitlerde bulunan ve uygulamalı olarak bizlere rehberlik eden Hz. Peygamber'in çocuk ve eğitim gibi her dönemde ve herkes için mutlak derecede önem arz eden konular hakkında sessiz kalması düşünülemezdi. Hayırlı/temiz (göz aydınlığı) eşler ve çocuklar vermesi için kendisine niyazda bulunmamızı isteyen Allah (cc), bazı peygamber ve salih kullarının da hayırlı/salih çocuklar ve temiz nesiller istediğini bize kitabında örneklemekte ve bildirmektedir². O'nun bizden istediklerini en güzel bir şekilde açıklayan ve bunun için olağanüstü çaba sarf eden Hz. Peygamber (sav) de, çocuk yetiştirme hususunda hepimizin farklı oranlarda sorumlu/

¹ Halil Kalabaklı, “İnsan Hakları Hukukunun Kaynakları”, İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, ed. Nazmiye Özenbaş Boydağ, (Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018), 43; İbrahim Canan, Çocuk Hakları Beyannamesi Işığında İslamda Çocuk Hakları, (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1980), 19-25; Çocuk Hakları Beyannamesi'nin islami kaynaklar bağlamında karşılaştırmalı tahlili için bkz. Canan, Çocuk Hakları, 29-124; Çocuk himaye/koruma müesseselerinin doğuda ve islam medeniyeti etkisindeki süreç ve serüveni için ayrıca bkz. Canan, Çocuk Hakları, 127-139.

² *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altıntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Bakara 2/128; Al-i İmran 3/35, 38; İbrahim 14/35, 40; Furkan 25/74.

mes'ul ve yetkili olduğunu beyan etmiş³ ve teşvik bağlamında hayırlı, temiz, salih, ahlaklı bir şekilde yetişen çocuğun duasının bile, ölüm sonrasında dahi, babası/velisi/vasisi ve yakınları için bir değer taşıdığını ve önem arz ettiğini dile getirmiştir⁴.

Ana hatlarıyla, Eğitim-Öğretim ve Davranışsal Gelişim Uygulamaları, Psiko-Sosyal ve Duygusal Gelişim Uygulamaları, Çocuğun Maddi Olarak Desteklenmesi ve Çok Yönlü Koru(n)ma Uygulamaları, Fiziksel Gelişim, Sağlık ve Temizlik Uygulamaları, Cinsel Gelişim ve Farkındalık (Mahremiyet) Uygulamaları

³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Vesaya", 9.

⁴ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "Vasiyyet", 14; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: y.y., 1405/1985.), 2/509; Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizi, *es-Sünen*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir-Muhammed Fuad Abdalbaki ve İbrahim Adva, (Mısır: II. Baskı, 1975) "Ahkam", 36; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, İbn Mâce, *Sünen-i İbni Mâce*, thk: Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye-Faysal İsa el-Bâbî el-Halebî, (Beyrut: ty), "Edeb", 1. Çalışmamızda, modern hukuk teorilerinde ve çocuk haklarının anayasası olarak da kabul edilebilecek olan Evrensel Çocuk Hakları Beyannamesi'nde de ifade edildiği ve öngörüldüğü veçhile, doğumundan 18 yaşına kadar tüm insanların çocuk olarak kabul edilmelerinden ve ona göre hukuki tanım kazandırılmasından (ÇHS, Madde 1) yola çıkarak bu dönemi, babalarının zürriyetinden üç yaşına kadar olan devreyi birinci (ilk) evre, çocuğun 4 yaşından 10 yaşına kadar olan süreci ikinci evre, 10 yaşından 14 yaşına kadar olan dönemi üçüncü evre ve son olarak, 14 yaşından 18 yaşına kadar olan zaman dilimini dördüncü evre olmak üzere toplam dört evre halinde kategorize edilip öncelikle söz konusu evrelerin kısa bir tanı(tı)mının yapılması ve sonrasında ise tüm çocukluk süreci içerisindeki uygulamaların, çocuğun farklı gelişimsel alanları da dikkate alınarak irdelenmesi uygun görülmüştür. Bu bölümlendirme yapılırken, özellikle yaş aralıklarında, Cemal Abdurrahman'ın (2012) eserinin bölümlerinden istifade edilmiş olup, evreleri tanımlama mahiyetinde kullanılan doğum ve ilk çocukluk, yoğun gelişim ve temel eğitim-öğretim, geç çocukluk ve çok yönlü olgunlaşma ile gençliğe, hayata ve evliliğe hazırlık evreleri şeklindeki ana başlıklandırmalar ile

ve Manevi Gelişim Uygulamaları şeklindeki ara başlıklandırma ve bölümlendirmeler, yukarıdaki evreler bağlamında gerçekleşen uygulamalar, doğumundan 18 yaşına kadar ve gelişimleri de dikkate alınmak koşuluyla, kronolojik olarak, tarafımızca çalışma eksenini doğrultusunda tasarlanmış ve uyarlanarak geliştirilmiştir. Oldukça uzun bir dönemi kapsayan bu dönemle ilgili Hz. Peygamber (sav)’ın görüş, tenkit ve uygulamaları olabildiğince kısa ve net cümleler halinde ana metinde verilirken biraz da çalışmayı uzun tutmamak adına, söz konusu uygulamalarla ilgili varid olan hadis-i şerifler ve diğer ikincil kaynakların dipnotlarda verilmesi tercih edilmiştir. Söz konusu ilke, prensip ve uygulamaların Hz. Peygamber (sav)’den (vefat tarihi esas alınsa dahi) en az 1358 yıl sonra (20 Kasım 1989⁵) imzalanıp yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’deki yansıma ve izdüşümleri ise ana/temel ilkeler halinde evrelerin başında, ayrıntılı olarak maddelerle ilişki ve ilintilendirilenlerin ise evrelerin tamamı gözetilerek oluşturulan uygulama alanlarının başlığı altında, gerektiğinde de dipnotlarda verilmesi uygun görülmüştür. Çalışmamızda, 54 maddeden oluşan sözleşmenin Birleşmiş Milletler Teşkilatı’na bağlı olarak faaliyet gösteren Unicef’in Türkiye sayfasındaki metni esas alınmış olup sözleşmenin 41. Maddeden itibaren son 14 maddesi, sözleşme ile ilgili yürürlük şartları ve mevzuatla ilgili teknik bilgiler ihtiva etmesi nedeniyle ve konumuzu doğrudan ilgilendirmediği gerekçesiyle inceleme dışı bırakılmıştır⁶. Çocuk hakları sözleşmesinde, çocuğun

⁵ Birleşmiş Milletler Genel kurulu tarafından söz konusu tarihte (20.11.1989) kabul edilip imzalanan ve 20 Eylül 1990 tarihinde hemen hemen evrensel düzeyde (193 ülkenin taraf olup onaylamasıyla) yürürlüğe girmiştir. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’yi, Türkiye, bazı çekincelerle (17, 29 ve 30. madde hükümlerini T.C. Anayasası ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Anlaşması hükümlerine ve ruhuna uygun olarak yorumlama hakkını saklı tutmakla birlikte) 14 Ekim 1990’da imzalamış ve sözleşme 27 Ocak 1995’te Resmî Gazete’de (22184) yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. <https://www.unicef.org/turkiye/çocuk-haklarına-dair-sözleşme>, 09.09.2023 tarihinde erişilmiştir.

⁶ Çocuk hakları sözleşmesinin takip ve kontrolü bağlamında da ele alınabilecek şekilde, UNICEF (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu) direktörü James P. Grant tarafından hazırlanan Dünya Çocuklarının Durumu-1991 isimli raporda (rapor Unicef Türkiye Temsilciliği tarafından Türkçeye uyarlanmış ve basılmıştır) çocuk haklarına dair sözleşmenin tam metninin yanı sıra, 30 Eylül 1990 tarihinde New York’ta birleşmiş Milletler Merkezi’nde toplanan Çocuklar İçin Dünya Zirvesi’nde kabul ve ilan edilen Çocukların Yaşatılmaları, Korunmaları ve Geliştirilmelerine İlişkin (10 maddelik taahhüdün yanı sıra toplam 25 maddelik) Dünya Bildirgesi ve bu bildirgenin 1990’lı yıllarda uygulanmasına yönelik faaliyet planı, 2000’li yıllara kadar atılacak somut adımlara ve çocukların durumu ile ilgili istatistiksel verilere ve tablolara yer verilmiştir. Bkz. James P. Grant, *Dünya Çocuklarının Durumu 1991*,

tanımı ve ayrımcılık yasağı, sağlık hakkı ve yargılamaya ilişkin haklarının korunması gibi, toplam 35 hak düzenlenmiş ve ilk defa, küçüklerin kişisel, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları, tarafları bağlayıcı bir sözleşmeyle tespit edilmiştir⁷. Çalışma boyunca, gereksiz tekrardan uzak durma adına, Evrensel Çocuk Hakları Beyannamesi olarak da kabul gören Çocuk Hakları Sözleşmesi yerine, ‘ÇHS’ kısaltması kullanılacak, ardından 40 maddeden ilgili madde, numarasıyla birlikte belirtilecektir. Uygulamalarla ilişkisi açık ve sarih olan maddeler, çalışmanın gereksiz uzamaması adına numarasıyla belirtilmekle yetinilecek, anlam ve karşılıklı ilgiyi/ilişkiyi berraklaştırmak ve netleştirmek adına gerektiğe, açıklama, değerlendirme karşılaştırma ve yorumlama yapılacaktır. Çalışmanın sonunda makalenin hazırlık ve giriş aşamasında öngörülenler ile makale sürecinde ve sonucunda elde edilenlerin analiz ve sentezi bağlamında bir sonuç ve değerlendirme bölümüne yer verilmiştir. Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin metnine, internet ortamından, farklı dillerde kolayca erişim imkânı olduğundan, okuyucunun zihnini çok fazla yormamak adına, çalışmanın ve yayımlanacağı yayının fiziksel sınırları da göz önünde bulundurularak, madde metin ve içeriklerine ne çalışma boyunca ne de çalışmanın sonunda ek olarak yer vermek tercih edilmemiştir. Yapılan bu çalışmanın çocuk eğitimi ve gelişimi alanında çalışan tüm bireylerle birlikte, hepsi birer doğal ve gerçek çocuk gelişimcisi ve eğiticisi olan anne-babalar için de yol gösterici ve ufuk açıcı olacağına inanılmakta, daha da geliştirilip boyutlandırılmak şartıyla çok daha nitelikli ve derinlikli çalışmalara zemin hazırlayacağı düşünülmektedir.

(Unicef Türkiye Temsilciliği, Ankara: Oxford Yay, 1991);11.07.1990 tarihli (29.11.1999’da yürürlüğe girmiştir) Çocuk Hakları ve Refahı Afrika Şartı ile 25.02.1996 tarihli (01.07.2000’de yürürlüğe girmiştir) Çocuk Haklarının Kullanılması Avrupa Sözleşmesi, çocuk hakları alanında farklı kıtalardan yükselen sesler olarak da okunup değerlendirilebilecek önemli hukuki metin ve sözleşmelerdir. Çocuk hakları alanındaki dikkate değer son bir gelişme ise, Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol’ün BM Genel Kurulu’nun 25.05.2000 gün ve A/RES/54/263 sayılı kararıyla kabul edilip, imza, onay ve katılıma açılması ve 18.01.2002 tarihi itibariyle yürürlüğe girmiş olmasıdır. Protokol, 08.09.2000 tarihinde Türkiye tarafından New York’ta imzalanmış olup 9.5.2002 gün ve 4755 sayılı Kanunla (RG: 14.05.2002-24755) TBMM tarafından ekli beyanla onaylanmasının uygun bulunmasını müteakiben, Bakanlar Kurulununun 28.05.2002 tarih ve 2002/4241 sayılı kararı (RG: 28.06.2002-24799) ile onaylanmıştır. Protokol ile çocuk satışı, çocuk fahişeliği ve çocuk pornografisi kavramları tanımlanmakta ve bunlar (yol açtığı suçlarla birlikte) yasaklanmaktadır. Kalabalık, “İnsan Hakları”, 43, 54, 60.

⁷ Kalabalık, “İnsan Hakları”, 42-43.

1. Çocukluk Dönemi Evreleri

1.1. Doğum ve İlk Çocukluk Evresi

Bu evrede, sözleşmenin ana ilkelerinden biri olarak kabul edilen ve 3. Maddede ifade edilen çocuğun yüksek yararı ilkesiyle yoğun olarak ilişkilendirilebilecek uygulamalar öne çıkmaktadır. Çocuğun 4 yaşından 10 yaşına kadar olan ve çok boyutlu/yoğun bir gelişimin gözlemlendiği, modern gelişim/egitim teorileri çerçevesinde temel eğitim dönemine karşılık gelip okul öncesi eğitimin tamamını, ilköğretim döneminin ise büyük bir bölümünü kapsayan söz konusu zaman süreci ve bir bakıma ikinci gelişim dönemi uygulamaları oldukça önem taşımaktadır⁸. Bu evreyle ilgili olarak, ilköğretim birinci kademe çocuklarının üzerinde yoğunlaşan nitelikli bir çalışma yapılmıştır⁹.

1.2. Yoğun Gelişim ve Temel Eğitim-Öğretim Evresi

Bu evrede, sözleşmenin ana ilkelerinden biri olarak kabul edilen ve 3. Maddede ifade edilen çocuğun yüksek yararı ilkesiyle yoğun olarak ilişkilendirilebilecek uygulamalar öne çıkmaktadır. Çocuğun 4 yaşından 10 yaşına kadar olan ve çok boyutlu/yoğun bir gelişimin gözlemlendiği, modern gelişim/egitim teorileri çerçevesinde temel eğitim dönemine karşılık gelip okul öncesi eğitimin tamamını, ilköğretim döneminin ise büyük bir bölümünü kapsayan söz konusu zaman süreci ve bir bakıma ikinci gelişim dönemi uygulamaları oldukça önem taşımaktadır. Bu evreyle ilgili olarak, ilköğretim birinci kademe çocuklarının üzerinde yoğunlaşan nitelikli bir çalışma yapılmıştır.

1.3. Geç Çocukluk ve Çok Yönlü Olgunlaşma Evresi

Bu evrede, sözleşmenin dört temel ilkesinden biri olarak kabul edilen ve 2. Maddede dile getirilen ayırım gözetmeme temasıyla ciddi olarak kesişen uygulamalar öne çıkmaktadır. 10 yaşından 14 yaşına kadar olan ve soyut mekanizmaların da devreye girdiği geç çocukluk dönemi olarak da adlandırabileceğimiz, temel eğitimin ilk kademesinin son, ikinci kademesinin ise ilk yıllarını

⁸ İbrahim Canan, *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,1980), 112-141; Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 73-107.

⁹ Fatih Menderes Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimindeki Karşılaşılan Güçlükler* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004).

içine alan üçüncü evrede/süreçte özellikle eğitim-öğretimle ilgili uygulamalar ile tekâmül ve olgunlaşma ile ilgili davranış örüntüleri öne çıkmaktadır.

1.4. Gençliğe, Evliliğe ve Hayata Hazırlık Evresi

Bu evrede, sözleşmenin ana/esas/temel ilkelerinden biri olarak kabul edilen ve 12. Maddede ifade edilen katılma hakkıyla ana hatlarıyla ve tematik olarak çakışan uygulamalar öne çıkmaktadır. 14 yaşından 18 yaşına kadar süren ve ergenlik döneminin tüm boyutlarıyla yaşanıp yavaş yavaş gençliğe ve yetişkinliğe adımların atıldığı dördüncü evre olan bu evrede fiziksel/somut olduğu kadar duygusal/soyut büyüme ve gelişimle bağlantılı olarak bazı problemler ve bunalımlar da ortaya sıklıkla çıkabilmektedir.

2. Çocukluk Dönemi Evrelerindeki Uygulamalar

2.1. Manevi Gelişim Uygulamaları

Daha çocuk doğmadan onun için hayır dua edecek kadar merhametli ve her fırsatta duayı önceleyen Hz. Peygamber (sav), babalarının zürriyetinde olan çocuklara dua etmiş olup, hayatın her aşamasında başvurulması gereken ama modern hayatın keşmekeşinde çok da gündemimize alamadığımız, Allah tarafından da sürekli yöneltildiğimiz teslimiyet, teselli ve tabiri caizse deşarj yöntemi olan duaya oldukça önem vermiştir¹⁰. Hz. Peygamber (sav), annelerinin rahimlerinde bir nutfe iken onlara dua etmiştir¹¹. Aynı doğrultuda çocukların annelerinin rahminden sağlıklı bir şekilde gelmeleri için bize dualar öğretmiş ve tamamlanmadan/tam bir çocuk haline gelmeden önce annesinin rahminden düşen

¹⁰ Kendisinin dilinden dökülen duaların derlenip toparlandığı ve tasnif edildiği bir başucu ve başvuru çalışması mahiyetinde kaleme alınan eser için bkz. Ebu Zekeriyya Nevevi, *Peygamberimizden Dualar (el-Ezkar)*, Çev. Abdülvehhab Öztürk, (İstanbul: Kahraman Yayınları/ Yeni Şafak Gazetesi, 2005); Konu ile ilgili ayrıca bkz. Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 19-20.

¹¹ Çocuğun ebeveyninin nikâhından önce ve çocuğun doğumuna kadarki alınacak tedbirler ve dikkat edilmesi gerekenlerle ilgili olarak bkz. Canan, *Terbiye*, 52-69; Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 20-22; Çocuğun doğum evresi dediğimiz ilk kritik dönemde, savunmasız ve zayıf durumda olan ve bel(ir)li nedenlerle bağlanmaya ve korunmaya ihtiyacı olduğu halde korumasız kalmış çocuğun gelişimini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi adına maddi, manevi, hukuki ve tıbbi tüm mekanizmaların devreye sokulması bağlamında bkz. ÇHS, Madde 6, Madde 20, Madde 24 ve Madde 27.

çocuğun Allah katındaki yerini açıklamıştır¹². Doğduğunda çocuğun sağ kulağına ezan okumuştur¹³. Doğumundan kısa bir süre sonra, çocuğun damağına hurma sürmüş, ona dua etmiş ve onun için hayır ve iyilik istemiştir¹⁴. Çocuğun ebeveynini çocuğu afetlerden korumaları için zikretmeye¹⁵ ve ihsanından dolayı Allah-ü Teala'ya şükretmeye çağırmıştır. Dua ederek ve rukye yaparak çocukları şeytanlardan, kötü gözlerden ve kötü niyetli kişilerden korumaya çalışmıştır. Bu konuda, bir örneklik teşkil etmesi açısından, sabah ve akşamları, kızı Fatıma'ya okuması için öğrettiği ve tavsiye ettiği duayı dikkate almak gerekmektedir. Manevi bir koru(n)ma yöntemi de olsa bu uygulamanın ÇHS, Madde 11 ve 35'le ilişkilendirilmesi mümkün görünmektedir¹⁶. Onlara ezan ve namazı öğretmiştir¹⁷. Sürekli ashabının ve çocuklarının terbiye ve tezkiyesi için dua etmiş, babalarının onlara beddua etmesini yasaklamış, haklarıyla ilgili ve haklarına karşılık gelen konularda ve kendi görüşlerini ifade etmeleri hususunda onlara izin vermiş ve müsamahakâr davranmıştır¹⁸.

¹² Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 22-24.

¹³ Bu konudaki hadis-i şerifler ve uygulamalar için bkz. Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, Ebu Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ty), Edeb, 106-107; Benzer minvalde, İslam'ın çocukları 'müjde' olarak kabul etmesiyle ilgili olarak bkz. Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 24-26.

¹⁴ Tahnik denilen söz konusu uygulama ile ilgili hadis-i şerifler için bkz. Buhari, "Menakıbu'l-Ensar", 45; Müslim, "Adab", 26; Ebu Dâvûd, "Edeb", 106-107; Ayrıca bkz. Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 26-27.

¹⁵ Hz. Peygamber (sav)'in neredeyse her fırsatta tavsiye ettiği ve öncelendiği zikir ve istiğfar olgusu için bkz. el-Bakara 2/152; Al-i İmran 3/135; Araf 7/205; er-Ra'd 13/28; İbrahim 14/41; el-Hicr 15/9; Taha 20/105; et-Tahrim 28/66; Muhammed 47/24; ez-Zariyat 51/18; Nuh 71/10-12; el-Müzzemmil 73/8; el-Mutaffifin 83/14; el-Fecr 90/27-30; Buhari, "Deavat", 2, 66, "Vudu", 5, "Tevhid", 58; Müslim, "Zikir", 41, "Mesacid", 135, "Salat", 218, "Hayz", 117; Ebu Dâvûd, "Vitr", 26, "Edeb", 100-101; Tirmizi, "Tefsir", 83, "Deavat", 82, 118, "Fezailü'l-Kur'an", 18, "Zühhd", 62; İbn-i Mâce, "Zühhd", 29; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/163; İbn-i Kayyim, *el-Cevziyye, Zadi'l-Mead fi Hedyi Hayri'l-İbad*, (Mısır: 1907), II/365; Zikir ve murakabe ile ilgili olarak ayrıca bkz. Al-i İmran 3/191; el-Ahzab33/41-42; el-Hadid 57/16; el-Münafikun 63/9; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, nşr. Abdüvehhâb Abdüllatîf (Kahire: y.y., 1382/1962), "Kur'an", 24.

¹⁶ Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 102-103.

¹⁷ Namazın, özellikle cemaatle namazın önemi doğrultusunda lütfen bkz. Buhari, "Ahkam", 52, "Ezan", 29, 30, 37; Müslim, "Mesacid", 251-254, 256-257; Ebu Dâvûd, "Salat", 46; Ebi Şeybe, Musannef, I, 303; Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 103-105.

¹⁸ el-Mü'min 40/60; et-Tevbe 9/103; Müslim, "Zühhd", 74; İbn-i Mâce, "Mukaddime", 11; Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 87-90; ÇHS, Madde 12 ve 19.

Çocuklara, peygamber, peygamberin ailesi ve ashabının sevgisini aşlayıp onlara Kur'an okumayı öğretmiş, mü'minlerin kalplerindeki konumunu onlara açıklamıştır. İslami sınırlar içerisinde, çocukların terbiyesinin esası sayılabilecek olan, Allah, peygamberi, ashabı, yakın çevresi ve diğer tüm Müslümanları kapsayacak denli geniş olan sevgi çemberinin omurgası bağlamında muhabbet olgusu ve tüm önemli ve hayırlı işlerde yakınların öncelenmesi gerekmektedir. Bu arada, bazı kaynaklarda 4-10 yaş arasının çocuğun inanma alanına en duyarlı olduğu dönem olduğunun vurgulandığını belirtmek gerekmektedir¹⁹.

2.2. Fiziksel Gelişim, Sağlık ve Temizlik Uygulamaları

Sağlık ve temizlik açısından oldukça riskli ve yoğun olarak hayatta kalma becerisi/yetisi kazanıp kendini istemsiz bir mücadele içinde bulan çocuk, aynı zamanda, hatta doğum öncesinden itibaren, doğal ve fitri olarak dini gelişim ve eğitimin içinde bulur. Çocuğun dini eğitiminin ebeveynleri tarafından en az sorunla ve daha doğru ve hakkaniyetli bir şekilde gerçekleştirilebilmesi adına daha dikkatli ve bilinçli olmak gerekmektedir²⁰. Doğumundan itibaren öncelikle çocukluk sürecinde olmak üzere hayatın tüm aşamalarında temizliğe

¹⁹ Konu ile ilgili ayrıntılı ve doyurucu bilgi için bkz. el-Bakara 2/165; Ali İmran 3/14, 31; el-Maide 5/54; el-En'am 6/76; Meryem 19/96; el-Hucurat 49/7; el-Buruc 85/14; Buhari, "İman", 9; Müslim, "İman", 67, 93, 147, "Birr", 157, 163; Tirmizi, "Cenaiz", 36, "Birr", 60, "Deavat", 72; Ebu Dâvûd, "Edeb", 116; İbn-i Kayyim el-Cevziyye, *Medaricü's-Salikin*, (Beyrut:1972), III/6-7; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/11; O'nun terbiye ve eğitiminden geçen ashabın Kur'an'la ülfeti bağlamında bkz. Müslim, Müsafirin, 223; Ebu Dâvûd, Tattavvu', 18; Hz. Peygamber'in Kur'an-ı Kerim'le ülfeti çerçevesinde bkz. Al-i İmran 3/113; el-Müzzemmil 73/4; Tirmizi, "Fedailü'l-Kur'an", 17, 23; Çocuktaki ahlaki gelişimin yanı sıra, dini duygunun/düşüncenin gelişimiyle birlikte gelişen dini inancın şekillenmesini etkileyen faktörler çerçevesinde çocuğun dini gelişim süreci için bkz. Bilgili, *Karşılaşılan Güçlükler*, 20-26, 27-43; Mustafa Kabakçı, "Alman Okullarında Dini Eğitim", *Alınoluk Dergisi*, 132 (Şubat 1997), 41-44; Erken çocukluk dönemi eğitim yaklaşımları ve din eğitimi uygulamalarının, dini ve ahlaki gelişim bağlamında ve dünya genelindeki uygulamalar çerçevesinde çok boyutlu bir değerlendirmesi için ayrıca bkz. Sümeyra Uzun, "Erken Çocukluk Döneminde Dini Gelişim ve Din Eğitimi", *Eğitime Bakış Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, 15/46 (Mayıs-Haziran- Temmuz-Ağustos 2019), 19-26.

²⁰ Bu alanda kaleme alınan ve din eğitiminde karşılaşılan güçlüklerin de çok boyutlu olarak irdelendiği çalışmada bedensel (fiziki) gelişimle ilgili olarak bkz. Bilgili, *Karşılaşılan Güçlükler*, 6-9; Konu ile ilgili ayrıca bkz. Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 27-28; ÇHS, Madde 14, Madde 27.

büyük önem atfeden dinimizin öngördüğü temizlik anlayışının mücessem (ete-kemiğe bürünmüş) ve her konuda olduğu gibi adab-ı muaşeretinde de üsve-i hasene konumunda bulunan Hz. Peygamber (sav), temizlik, hadesten ve necasetten temizlik, beden ve çevre temizliği hususlarıyla ilgili tavsiye ve uyarılarda bulunmuş, doğumunun yedinci gününde çocuğun saçının kesilmesini, temizlenmesini²¹ ve sıkıntı veren şeylerin ondan giderilmesini emretmiş²². Çocuğun sünnet edilmesine özellikle önem vermiştir²³. Çocuğun dış görünümüne ve saç tıraşına önem vermiş ve çocukların tıraşını bel(ır)li periyotlarda kontrol etmiş ve denetlemiştir²⁴. Hz. Peygamber, önemine binaen, onlara giyinme ahlakını öğretmiş olup, giyinme ahlakının temelini oluşturacak mahiyette giyim kuşam adabı ile ilgili olarak öncelikle şu ayet-i kerime ve hadis-i şerifleri değerlendirmek yerinde olacaktır²⁵.

Çocukları yatsı namazından sonra erkenden uyumaya çağırmıştır²⁶. Çocukların yüz üstü uyumalarını yasaklamış ve yatma/uyuma hususunda bazı prensipler belirlemiştir²⁷. Çocuklara doğal tedavi yollarını öğreten Hz. Peygamber,

²¹ el-Bakara 2/222; el-Maide 5/6; Buhari, “Vudu”, 11, 15, 17, 19, “Cum’a”, 418, “Libas”, 63-64, “İman”, 58, “Mesacid”, 52; Müslim, “Taharet”, 1, 56, 68, 94, “Hayz”, 122; Tirmizi, “Edeb”, 41, “Taharet”, 8, “E’ime”, 39; Ebu Dâvûd, “Taharet”, 4, 7, 10, 16, “Salat”, 73, İbn-i Mâce, “Taharet”, 7, 19; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/347; Beyhaki, *Es-Süne-nü’l-Kübra*, (Beyrut: Daru’l-Maarif Yayınları, 1344), I/255, III/244.

²² Hz. Peygamber’in bu konuda oğlu İbrahim’le ilgili olarak gerçekleştirdiği uygulamalar için bkz. İbn-i Sa’d, *et-Tabakatü’l-Kübra*, (Beyrut: Dar Beyrut, Dar Sadır Matbaası, 1960/H. 1380), I/135; Doğumun yedinci günü uygulamaları ve çocuk-anne bağlanması için oldukça önemli bir süreç olan süt devresi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Canan, *Terbiye*, 77-99; Ayrıca bkz. Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 38-39; ÇHS, Madde 27.

²³ Buluş çağına ermeden erkek çocukların sünnet ettirilmeleri gerektiği zımındaki hadis-i şerifler için bkz. Buhari, “Libas”, 63, 64; Sünnetin hangi zaman süreci içinde yapılacağı ile ilgili olarak ayrıca bkz. Abdurrahman, *Peygamberimizin Çocuk Eğitimi*, 41-43.

²⁴ Özellikle kadınların (kız çocuklarının) traş (saç bakımı, kesimi ve tasarımı) ve cilt bakımı/tasarımı ile ilgili takımları gereken nebevi duyarlılık ile ilgili olarak bkz. Buhari, “Libas”, 82-87; Ebu Dâvûd, “Libas”, 13; Ayrıca bkz. Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 61-62.

²⁵ el-Araf 7/26; en-Nahl 16/81; en-Nur 24/31; el-Ahzab 33/59; Buhari, “Libas”, 64; Müslim, “Hayz”, 78; Tirmizi, “Deavat”, 107; Ebu Dâvûd, “Libas”, 25, 45; İbn-i Mâce, “Libas”, 13, 24; Ayrıca bkz. Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 63-64.

²⁶ Bu eksende uykusuzluktan veya düzensiz uykudan da kaynaklanabilen esneme (adabı) ile ilgili olarak bkz. Buhari, “Edeb”, 125; Müslim, “Zühd”, 57-58; Ayrıca bkz. Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 110-112.

²⁷ Yatma ve uyuma adabı ile ilgili olarak bkz. el-Furkan 25/47; en-Nebe 78/9-10; el-En’am

her alanda olduğu gibi, sağlık ve hıfzıssıhha uygulamalarında da bizler için örneklik teşkil etmektedir²⁸. Hastalandıklarında çocukları ziyaret edip onlara dua etmiş ve onlara kur'an okumuştur²⁹.

2.3. Çocuğun Maddi (Mali) Olarak Desteklenmesi Uygulamaları

Hız. Peygamber (sav), sadece doğumu (doğmuş olması) nedeniyle bile olsa çocuğa miras ayırmış olup, benzer minvalde, malının tamamını Allah yolunda infak edip çocuklarına hiçbir şey bırakmayan kimsenin davranışını hoş karşılamayıp tenkitte bulunmuş ve ne hayatlarında ne de öldükten sonra çocukların mahrum ve muhtaç durumda bırakılmamasını istemiştir³⁰. Merhamet hususunda en az bir okyanus kadar engin olan Allah'ın ve O'nun merhamet denizi mesabesindeki elçisinin merhametlerinin bir tecellisi olarak, Hız. Peygamber, doğumuyla birlikte çocuğun fitır sadakasının verilmesini emretmiş ve veled-i zina konumunda bile olsalar dahi çocuklara merhamet etmiştir³¹.

6/60; Buhari, "Deavat", 11, 13, 78, "Fedailü'l-Kur'an", 14, "Mevakit", 23; Müslim, "Mesacid", 313; Tirmizi, "Edeb", 82; Ebu Dâvûd, "Edeb", 97, 105; İbn-i Mâce, "Tabir", 7; Konu ile ilgili olarak ayrıca bkz. Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 112.

²⁸ Canan, *Terbiye*, 235-249; Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 125; ÇHS, Madde 24

²⁹ Hasta ziyareti ve adabı bağlamında bkz. Buhari, "Cenaiz", 2, 80, "Tevhid", 31, "Merda", 20; Müslim, "Cenaiz", 1-2, "Selam", 46-49, 67, "Libas", 3, "Birr", 43; Ebu Dâvûd, "Tib", 19, İbn-i Mâce, "Cenaiz", 1; Benzer minvalde, çocuklarda da sık görülen ve bazı hastalıkların dışavurumu mahiyetindeki aksırma/hapşırma (adabı) ile ilgili olarak bkz. Buhari, "Edeb", 126-127; Ebu Dâvûd, "Edeb", 92, 98; Özellikle, nitelikli bir şekilde, şifa maksadıyla, Kur'an'ı anlayarak okumak ile ilgili olarak bkz. Müslim, "Müsafirin", 252, "Zikr", 38; Tirmizi, "Fedailü'l-Kur'an", 16; Ayrıca bkz. Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 121-122.

³⁰ Tirmizi, "Cenaiz", 6; Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 28-29; Çocuğun doğduğu andan itibaren madden ve hukuken mahrum ve mağdur bırakılmaması, sosyal güvenlik imkânlarından faydalanması ve esenliğine zarar veren durumlardan uzak tutulması bağlamında, bkz. ÇHS, Madde 3, 26, 32 ve 36)

³¹ İslam'ın öngördüğü merhamet eğitimiyle ilgili olarak bkz. Al-i İmran 3/159; en-Nisa 4/48, el-Araf 7/156; el-Enbiya 21/107; el-Mü'minun 23/109; ez-Zümer 39/53; Buhari, "Edeb", 18, 19, 27, "Cenaiz", 33; Müslim, "Tevbe", 17, "Birr", 66, "Fezail", 65, 66, "Cenaiz", 11, "Selam", 153-155; Ebu Dâvûd, "Edeb", 58; Tirmizi, "Birr", 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/263, 387; Ragıb, (ty): 192; Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 29-30; Ayrımcılığa karşılık bağlamında bkz. ÇHS, Madde 2.

2.4. Psiko-Sosyal ve Duygusal Gelişim Uygulamaları

Küçüklüklerinde onları hoş karşılamış ve onlar için akika verilmesini tavsiye etmiştir³². Çocukların doğumunu kutlamada cahiliye adetlerini değiştirmişti³³. Onlara en güzel isimleri vererek onların çirkin ve caiz olmayan isimlerle isimlendirilmelerini yasaklamıştır³⁴. Ayrıca, çocuğun başının püsküllü olacak biçimde şekillendirilmesini yasaklamış, dili ve ağzıyla küçük çocuklarla şakalaşmış, çocuklara isimleriyle seslenip hitap etmiştir³⁵. Çocukları kucığına, dizinin üzerine oturtmuş ve hasta olan çocuklara şefkat göstermiştir³⁶. Üzüntü ve teselli ile birlikte her aşamada eğitici/terbiye edici pozisyonunda bulunan Hz. Peygamber, ölümlerinde çocuklar için ağlamış ve onların ailelerini teselli etmiştir³⁷. O, gözyaşlarıyla ve dualar eşliğinde, gayet mahzun bir halde, başta kendi oğlu İbrahim, kızları Ümmü Gülsüm ve Rukiye olmak üzere çocuklar için her aşamada olduğu gibi, bu en acı zamanlarında da dua etmiş ve onların cenaze namazını kıl(dır)mıştır³⁸. Küçük

³² Bu husustaki uygulama için bkz. Tirmizi, “Edahi”, 19; Bu doğrultuda, akikanın faydaları ile ilgili olarak bkz. Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 30-32.

³³ Oğlu İbrahim’in doğumuna sevinmesi ve doğum haberini getiren, müjdeleyen kimseye bir köle bağışlaması/hediye etmesi ile ilgili olarak bkz. İbn-i Sa’d, *Tabakatü’l-Kübra*, 137; Ayrıca bkz. Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 32-33.

³⁴ Bu husustaki hadis-i şerif ve nebevi uygulamalar için bkz. Müslim, “Adab” 14-19; Ebu Dâvûd, “Edeb”, 61; İbn-i Sa’d, *Tabakatü’l-Kübra*, VIII/118, 138; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 33-38; ÇHS, Madde 8.

³⁵ Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 40-41; ÇHS, Madde 7 ve 8.

³⁶ Hastalandıklarında onları ziyaret ederken hem eğlendirip bir yandan da eğitmesi ile ilgili hadis-i şerifler için bkz. Buhari, “İlim”, 18; Müslim, “Mesacid”, 265; ÇHS, Madde 31; Aynı minvalde, çocukların emzirilmesi, ihtiyacı kalmayınca kadar bakılması, rızıklarının ve giyeceklerinin temin edilmesi için çaba gösterilmesi konusunda, İslam’ın çocuklara verdiği önem doğrultusunda, Ömer (ra)’ın doğumlarından itibaren müslüman çocuklara önem vermesi ile ilgili olarak bkz. Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 43-48, Çocukların sağlıklı bir şekilde gelişmelerinin devam etmesi, tüm temel/zaruri ihtiyaçlarının giderilmesi ve zorla çalıştırılmaya maruz bırakmadan hayatını idame ettirebilmesi adına tüm mekanizmaların işe koşulması bağlamında bkz. ÇHS, Madde 6, 7, 18, 24 ve 32)

³⁷ Kabir ziyareti ve adabı çerçevesindeki nasihat ve tavsiyeler için bkz. Müslim, “Taharet”, 39, “Cenaiz”, 98, 104; Tirmizi, “Deavat”, 118; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, en-Nesâî, *es-Sünen*, nşr. Abdü’l-Fettah Ebu Gudde, (Halep: Mektebü’l-Matbuatü’l-İslamiyye, 1986), “Cenaiz”, 100; İmam Malik, “Cenaiz”, 12-13; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 48-50.

³⁸ Buhari, “Cenaiz”, 44, İbn-i Sa’d, *Tabakatü’l-Kübra*, I/138,144, III/53-54, VIII/36, 38-39; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/335; Konunun daha da pekişmesi adına, taziye adabı ve cenaze teşyii bağlamında bkz. Buhari, “Cenaiz”, 7, 9, 13, 17, 33, 47, 51, 86, “İman”, 35;

iken ölenleri cennetle müjdelemiş, ölümüne sabretmeleri halinde anne-babaya çocuğun şefaati edeceğini müjdelemiş ve benzer minvalde, dünyada çocuğu olmayanlara ahirette çocuklarının olacağı müjdesini vermiştir³⁹. Namazda iken çocuğun ağlamasına üzülmüş, namazı kısa tutmuş ve mescit imamlarının da çocuklar için namazı hafif tutmalarını emretmiş, çocukları onurlandırmak için onları künyeleriyle çağırmıştır⁴⁰. Bu uygulamanın çocuğu büyük, olgun ve kişilik sahibi göstererek onore etmenin yanı sıra, kanaatimizce, çocuğun evlilik dışı doğumunu veya ana-baba bilinmezliğini örtme gibi ince bir duyarlılığa hizmet etme amacı olup ÇHS, Madde 16 ile birlikte düşünüldüğünde daha anlamlı olacaktır. Hizmetçi dahi olsa küçük çocuklara güzel hitap etmiş olup, burada da kastedildiği veçhile, ön bir bilgi olması ve çalışmamızı da dolaylı olarak ilgilendirmesi hasebiyle, Hz. Peygamber (sav)'in köle ve cariyelere, hizmetçilerine karşı muamelesi bağlamında, aşağıda belirtilecek olan ayet-i kerime ve hadis-i şerifleri incelemek yerinde ve yeterli olacaktır⁴¹. Ötekileştirmeye karşı durma bağlamında ÇHS, Madde 2, Zeyd b. Harise örneğinde olduğu gibi ailesine dönme/aile birliği hususunda onu serbest bırakması bağlamında Madde 10 ve zımnen Madde 22, köle-cariye gibi konumlarda bile olsalar rencide edilmeyip onur ve itibarlarının, kişilik haklarının korunması bağlamında ÇHS Madde 16, Zeyd b. Harise'nin (evlat(lık) edinme uygulaması kaldırılmadan önce) Hz. Peygamber (sav) tarafından evlatlık edinildiği zamandaki uygulamaları, 'oğlum' diye hitap edilmesi ve ailesine gitmeyi reddedecek tarzda bir sevgi ve

Müslim, "Cenaiz", 7, 15, 36, 60, 85, 106; Tirmizi, "Cenaiz", 28, 60, 61; Ebu Dâvûd, "Cenaiz", 25-26, 34; İbn-i Mâce, "Cenaiz", 8, 15, 56; İbn-i Sa'd, *Tabakatü'l-Kübra*, VIII/34-36; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 50-51.

³⁹ Sadece söz konusu durum(lar)la ilgili olarak değil fakat bir prensip olarak insanları ve doğal olarak çocukları müjdeleyip nefret ettirmemesi ile ilgili ayet-i kerime ve hadis-i şerifler için bkz, el-Araf 7/156; el-Furkan 25/68-70; Lokman 31/33; es-Sebe 34/28; Buhari, "Tevhid", 15, "Meğazi", 9, "Menakıbu'l-Ensar", 19, "Edeb", 55, "İlim", 49, "Cenaiz", 6; Müslim, "İman", 193; Tirmizi, "Menakıb", 27, 36; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/187-188; İbn-i Sa'd, *Tabakatü'l-Kübra*, I/187; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 51-56.

⁴⁰ Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 56-57.

⁴¹ en-Nisa 4/36, 92; el-Maide 5/89; el-Enbiya 21/107; Buhari, "Edeb", 61, "İtk", 15, 17, "İman", 22, "Et'ime", 55, "Savm", 53; Müslim, "Elfaz", 13, 15, "Eyman", 30,31,40, "Fezail", 52,79,82, "Salat", 226; Tirmizi, "Birr", 31, "Et'ime", 44, "Menakıb", 45, "Nüzur", 15; Ebu Dâvûd, "Vitr", 27, "Edeb", 123-124, "İtk", 3; İbn-i Mâce, "Ticaret", 1, "İtk", 6, "Vesaya", 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/111; Ayrıca bkz. Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 57.

bağlanma içinde olması uygulamaları bağlamında, zımnen ve dolaylı olarak Madde 21, ekonomik sömürüye maruz bırakılmama bağlamında Madde 32, zor durumdaki çocukların topluma kazandırılıp yararlı bireyler haline getirilmesi bağlamında Madde 39'da izdüşüm ve yansımalar söz konusudur. Benzer ve birbirini tamamlar mahiyette uygulamalar sadedinde, namaz kırlarken çocukları mübarek sırtında taşımış, çocuklara kelime-i tevhidin öğretilmesini emretmiş, çocukların düşüp kalkmalarından dolayı merhamet edip hutbesini kesmiş ve minberini terk etmiştir⁴². Onları omzunda ve bineği üzerinde taşımış, kaybolduklarında onları aramıştır⁴³. Yoğun bağlanma ihtiyacı hissedilen ve nitelikli bir sevgi ve ilgiye ihtiyaç duyulan bu evrede, Hz. Peygamber (sav), çocukları tebessümle ve öperek karşılamış ve babalarının ve annelerinin onlara hiçbir şekilde zarar vermeksizin merhamet etmesini istemiş, en hoş şekilde onlarla kucaklaşmış, şakalaşmış ve oynamış, çocuklara hediyeler verip onların başını okşamıştır. Bu çerçevede, kızı Fatıma'yı, diğer çocuklarını ve torunlarını bir örneklik bağlamında ayrı ayrı veya birlikte, sefere, (yolculuğa) çıkarken veya dönüşte, kucaklamış, sarılarak veya başından tutarak öpmüş ve her fırsatta onları sevdiğini dile getirmiştir. Onların oyuncaklarla oynamasını da hoş karşılamış ve küçük çocukların kendisiyle oynamasına fırsat ve izin vermiş, onları sırtına veya karnına bindirip eğlendirmiş, toprakla oynayan çocukları bu davranışlarından ötürü yasaklamak isteyenlere de engel olmuştur. Bu uygulamalar ÇHS, Madde 19 ve 31'le doğrudan ilişkili ve bağlantılı görünmektedir.

Onları azarlamaktan ve kınamaktan kaçınmış, kendisi azarlamadığı gibi, gereksizce ve/ya çocuğun birinin üzerine veya elbisesine işemesinden dolayı gibi durumlarda kızılmasını, azarlanıp kınanmasını ve incitilmesini hoş karşılamayıp böylesi sıkıntılı durumlara tahammül ve müsamaha edilmesi gerektiğini be-

⁴² Sadece çocuğun sırtına çıkmasından dolayı secdeyi uzun tuttuğu ve çocukları secdede sırtında taşıdığı ile ilgili hadis-i şerifler için bkz. Nesâî, "Tatbik", 82; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/513; Secdede yan tarafa bırakıp, ayağa (kıyama) kalktığında çocukları (torunlarını) tekrar omzuna alması ile ilgili hadis-i şerifler için bkz. Buhari, "Salat", 106; Müslim, "Mesacid", 41; Minberi terk etme uygulaması ile ilgili hadis-i şerif için bkz. Tirmizi, "Menakıb", 30; Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 57-60.

⁴³ Hz. Peygamber'in, başta kendi torunları olmak üzere diğer çocukları omzuna ve boynuna bindirip taşıdığına ve onları bu şekilde eğlendirdiğine dair hadis-i şerif ve rivayetler için bkz. Tirmizi, "Menakıb", 30; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/440, 3/242; Kendi bindiği hayvanın tercisine bindirdiği ile ilgili rivayetler için ayrıca bkz. Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 62-63.

lirtmiştir⁴⁴. Onlara baba şefkatiyle yüce/güzel ahlakı öğretmiştir⁴⁵.

Yetim çocuklara, her fırsatta yardımcı olmuş ve onlara duyduğu merhametten dolayı ağlamış olup bu doğrultuda, yetimin hakkına tecavüz eden kimseyi tehdit etmiştir. Hz. Peygamber (sav)’in yetimler, yetim çocuklar ve bu bağlamda şehit aileleri ve çocuklarına karşı olan tavır ve muamelesi çerçevesinde şu ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerin göz önünde bulundurulması uygun olacaktır⁴⁶. Fırsatları (burada yetim) çocukların üstün yararı doğrultusunda devreye sokma bağlamında ÇHS, Madde 3, yetimlerin sosyal güvenlik hak ve imkânlarından mahrum bırakılmaması bağlamında ÇHS, Madde 26, yetimlere sunulması gereken tedavi hizmetleri bağlamında ÇHS, Madde 25 ve yetimlere tahsis edilmesi gereken koru(n)ma tedbiri ve hizmeti bağlamında, Madde 20 ile bağlantı kurmak mümkün görünmektedir. Şeytanların yayıldığı zamanlarda (özellikle geceleri) çocukların dışarıya çıkmasını yasaklamış, karanlık bastığında çocukların dışarıda bulunmalarının mahzurlu olduğunu belirtmiştir⁴⁷. Bu uygulama ile ilgili olarak, çocukların gerek yakın gerekse uzak mesafede, yabancılar tarafından siyasi maksatlarla kaçırılmaktan ve istismar edilmekten korunması bağlamında ÇHS, Madde 11 ve 35 ile dolaylı da olsa bağlantı kurulabilmektedir.

Kutlamalarda ve törenlerde, çocukların duygu ve düşüncelerine özellikle önem vermiş⁴⁸, oyun oynayan çocuklara saygı göstermek ve onlara islamın sünnetini öğretmek için selam vermiştir. Selamlaşma adabıyla ilgili olarak zihnimizde net ve berrak bir tablo oluşması açısından şu ayet-i kerime ve hadis-i şerifleri incelemek yerinde olacaktır⁴⁹.

⁴⁴ İbn-i Mâce, “Tabir”, 10; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 81-83.

⁴⁵ Müslim, “Fedâil”, 63; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 83-87; İçinde bulunduğu yaş dikkate alınmaksızın çocuğun rencide olabileceği, itibar ve onurunun zedelenebileceği durumlardan uzak tutulması bağlamında bkz. ÇHS, Madde 16)

⁴⁶ Bkz. el-Bakara 2/220; en-Nisa 4/10; el-En’am 6/152; ed-Duha 93/6, 9; Buhari, “Vesaya”, 23, “Menakıbu’l-Ensar”, 45; Et-tarihu’l-Kebir, II, 78; Müslim, “Zühd”, 42; Tirmizi, “Birr”, 14; İbn-i Mâce, “Edeb”, 6; Ebu Dâvûd, “Vesaya”, 9; Nesâî, “Vesaya”, 11; İbn-i Sa’d, *Tabakatü’l-Kübra* III/610; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/250; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 96-100.

⁴⁷ Buhari, “Eşribe”, 22; Müslim, “Eşribe”, 97; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 100-102.

⁴⁸ En kısa ve öz/veciz bir ifadeyle çocukla çocuklaşmak gerektiği beyanındaki hadis-i şerif için bkz. Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 152-153; ÇHS, Madde 13 ve 15)

⁴⁹ En-Nisa 4/86, 94; en-Nur 24/ 61; Buhari, “İsti’zan”, 5-6, 15-16, “İman”, 20; Müslim,

Onların neşelenecekleri yerlere gitmelerini ve akrabalarını ziyaret etmelerini teşvik etmiştir. Burada, bir ön bilgi olması hasebiyle, Hz. Peygamber'in akrabalarına muamelesi ve dost-akraba ziyareti adabı bağlamında şu kaynakları irdelemek gerekmektedir⁵⁰. Çocuklar kadar biz yetişkinleri de doğrudan ilgilendiren misafirlik adabı ve misafire ikram şeklinde de özetlenebilecek olan bu konuda, Hz. Peygamber'in misafirlerine karşı muamelesi bağlamında, şu ayet-i kerime ve hadis-i şerifleri de gündemde tutmak uygun ve yerinde olacaktır⁵¹.

Onları çalışarak kazandıklarını yemeye teşvik etmenin yanısıra tembellik ve gevşeklikten sakındırmıştır. Tembellik, gevşeklik, ciddiyetsizlik, ihmalkârlık ve vurdumduymazlık yerine islami literatürde gaflet kavramı geliştirilmiş olup bu bağlamda, gaflet, ondan korunma duyarlılığı ve bu doğrultuda uyarı ve tavsiyelerde bulunulmuştur. Tembelligin olumsuz (uyuşturucu vb.) ortamlarda vakit geçirmeye sevk etmesi bağlamında ÇHS, Madde 33'le bağlantı kurulabilir⁵². Verdiği nasihatlere uyup itaat ettiklerini gördüğünde onları öven ve onurlandıran Hz. Peygamber, çocukları övme, teşvik etme ve ödüllendirip iyiliğe yönlendirme bağlamında düşünülebilecek olan bahşış, hediye, ziyafet süreci ve teknikleri sıklıkla, ama bel(ir)li dozda/oranda kullanmış ve uygulamıştır⁵³.

"İman", 93, "Selam", 7,13, "Müsafrın", 82; Tirmizi, "İsti'zan", 9-10, Ebu Dâvûd, "Edeb", 133, 135, 139; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 127-128.

⁵⁰ Al-i İmran 3/92; en-Nisa 4/1, 36; Lokman 31/15; Muhammed 47/22, 23; Kasas 28/56; Buhari, "Edeb", 12,13,15,85, "Hibe", 30, "Vekalet", 14; Müslim, "Müsafrın", 294, "İman", 14,41,42,329; "Birr", 20,21,22, "Zekat", 42,50, "Fezailü's-Sahabe", 226,227; Ebu Dâvûd, "Zekat", 45, "Edeb", 43,119,120; Tirmizi, "Kıyamet", 57, "Zekat", 26, "Fiten", 28, "Menakıb", 28; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/484; İbn-i S'ad, *Tabakatü'l-Kübra*, I/108,109,113,114,116,117.

⁵¹ ez-Zariyat 51/24-27, el-Haşr 59/ 9; Buhari, "Edeb", 31, "Menakıbu'l-Ensar", 10, "Tefsir", 6; Müslim, "İman", 74, "Eşribe", 172, "Lukata", 14-16; Tirmizi, "Deavat", 47; Ebu Dâvûd, "Vitr", 49; İbn-i Mâce, "Et'ime", 55; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/155; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 131-132.

⁵² el-Bakara 2/278; Al-i İmran 3/175; en-Nisa 4/142; el-Araf 7/179, 205; en-Nahl 16/108; el-Ma'un 107/4-5; Buhari, "Deavat", 66; Müslim, "Cum'a", 40, "Müsafrın", 125; Tirmizi, "Zühd", 2, "Deavat", 65; İbn-i Mâce, "Fiten", 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/373, 5/42; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 164-167.

⁵³ el-Fussilet 41/34; eş-Şuara 29/214; el-Ahzab 33/53; Buhari, "Cizye", 6; Tirmizi, "Vela", 6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/111, 159; İbn-i Sa'd, *Tabakatü'l-Kübra*, I/187; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 184-185.

İki genç arasında cereyan eden güreş müsabakasını izlemiştir⁵⁴. Cesaret ve atılganlık için onları askeri/ciddi bir imtihandan geçirmiş, bunu yaparken, kanaatimizce, toplumu gelen/olası/muhtemel tehlikelere karşı hazırlıklı ve dinamik tutmak adına en az savaş süreci kadar sulh/barış (d)evresi içinde de teyak-kuz halinde tutmayı amaçlamış, aynı zamanda kendilerini ifade edebilme ve çok yönlü olarak savunabilme becerisi kazanmalarına zemin hazırlamıştır⁵⁵.

2.5. Eğitim-Öğretim ve Davranışsal Gelişim Uygulamaları

Çocuklara karşı hediye vermeyi teşvik eden ve bizzat hediye eden Hz. Peygamber, kendi çocukları, torunları ve hane halkı dahi olsa, gereksiz (ihtiyaç dışı), aşırı lükse kaçan, gösterişli ve süslü (canlı resmi/suret bulunan) örtü, eşya, oyuncak, takı ve hediyeleri hoş karşılamamış, bunun yerine onlara sadeliği, ihtiyaç sahiplerine infakı ve ibadeti tavsiye etmek hususunda duyarlılık göstermiştir. Hz. Peygamber (sav) tarafından bize ulaşan/aktarılan ve İslam adabınca da öngörülen gülme, şakalaşma, musafaha ve hediyeleşme adabı ile ilgili olarak şu ayet-i kerime, hadis-i şerif ve kaynakları değerlendirmek bizim için uygun, yol gösterici ve ufuk açıcı olacaktır⁵⁶. Son olarak, bu evre/dönem içerisinde, O, çocukların doğru sözlü olmalarını teşvik etmiş, asla yalan söylememiş ve çocukları kötü fiillerde bulunmaya iten şeylere karşı onları uyarmıştır.

⁵⁴ İki gencin güreşmesi ile ilgili haber ve rivayetler için lütfen bkz. Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 186-187.

⁵⁵ Söz konusu durum vb. örnek uygulamalar ve ilgili sözleşme maddeleri için bkz.en-Nisa 4/128; el-Fetih 48/1, el-Hacc 22/41; İbn-i Sa'd, *Tabakatü'l-Kübra*, II/134; İbn-i Kayyim, *Medaric*, III/309-310; Ahmed b. Muhammed Kastallani, *Mevahibü'l-Ledünniyye*, (Beyrut: Cilt I, 1996), 168; Muhammed Hamidullah, *El-Vesaiku's-Siyasiyye li'l-Abdi'n-Nebive'l-Hilafeti'r-Raside*, (Daru'n-Nefais, 1983), I/264-265; Çocuktaki duygusal ve sosyal gelişimle ilgili olarak ayrıca bkz. Bilgili, *Karşılaşılan Güçlükler*, 9-12, 17-20; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 185-186, ÇHS, Madde 12.

⁵⁶ Bkz.et-Tevbe 9/82; Buhari, "Tefsir", 5/12, 46/2, "Edeb", 68, "Libas" 60, 92, "Fedailü'l-Ashab", 22, "Talak", 20, "İlim", 18, "Hibe", 2, 6, 11, 27, "Menakıb", 13, 14, "Tehec-cüd", 5, "Edebü'l-Müfred", 249; Müslim, "İman", 308, 314, 348-353, "Fezailü's-Sahabe", 58-59; Tirmizi, "Menakıb", 10, 30, Cehennem, 10, Zühd, 2, Birr, 11, 57, Şemail, 91-92, İstizân, 31, 32, Kıyamet, 46, Tefsir, 33, Vela 6, Siyer 23; Ebu Dâvûd, "İstiska", 2; "Tereccül", 21, "Edeb", 80, 142, 143-144, 148, 96, "Harac", 19-20, 35, "Büyu", 81-82; Nesâî, "Zinet", 39; İbn-i Mâce, "Edeb", 3, "Mukaddime", 11, "Cihad", 43; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/106, 4/172; İbn-i Sa'd, *Tabakatü'l-Kübra*, IV/ 273; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 64-68.

İslam'ın bizim için önerdiği konuşma esasları ve adabıyla ilgili olarak şu ayet-i kerimeler yol gösterici olacaktır. Uyuşturucu maddeleri kullanmak, kötü fiiller kapsamında değerlendirilirse, bu uyarı, ÇHS, Madde 33'le ilintilendirilebilir⁵⁷. Bu evrede, Hz. Peygamber (sav), çocuklarla yolda yürürken onların anlayışları oranında ve doğrultusunda öğüt vermiş ve öğretimde bulunmuştur. Söz konusu öğretimi gerçekleştirirken, insanlar kadar çocuklar için de önemli olan ifadeyi güzelleştirme, zor ve karmaşık durumları/konuları kolay anlaşılır hale getirme, öğrenilenlerin akılda kalması ve benzetilen şeylerle kodlayarak kavrama yetisi/becerisi kazandırma yöntemlerine başvurmuş, bu bağlamda, teşbih (benzetme), temsil (örneklendirme) ve mukayese (karşılaştırma) yaparak anlatım üslubunu gayet sık bir şekilde kullanmıştır⁵⁸. Onlarla konuşurken kalplerini fethetmek için ince ifadeler kullanmış, onlar oyun oynarken oluşturdukları gruplarını ayırmamış, çocuklar ile ailelerinin arasının ayrılmasını yasaklamıştır⁵⁹. Bu uygulamada, ayrıca, zımnen de olsa, çocukların oyun amacıyla bir araya gelerek grup oluşturmalarına saygı gösterme bağlamında, ÇHS, Madde 15'te de bir izdüşüm söz konusudur.

Onlara sır tutma ile ilgili olarak da rehberlik etmiştir⁶⁰. Onlarla birlikte yemek yemiş ve yemek esnasında onların hatalarını düzeltmiştir⁶¹. Döğüşen iki çocuğu ayırmış, öğrenip başardıklarını görmeleri ve kendilerini ifade

⁵⁷ Bkz. el-İsra 17/53; el-Kehf 18/23-24; Taha 20/43-44; el-Mü'minun 23/3; Lokman 31/6, 19; el-Ahzab 33/70-71; Kaf 50/18; Çocuklara karşı da yalan konuşulmaması gerektiği ile ilgili hadis-i şerif için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/452; Ayrıca bkz. Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 68-70.

⁵⁸ Örnek uygulamalar ve konu ile ilgili ayet-i kerimeler için bkz. el-Haşr 59/21; el-Cum'a 62/5; Buhari, "Şirket", 6, "Fezailü'l-Kur'an", 17, "Sayd", 22; Müslim, "Müsafirin", 243; Tirmizi, "Fiten", 12; Çocuğun zihinsel gelişimi ile ilgili olarak ayrıca bkz. Bilgili, *Karşılaşılan Güçlükler*, 12-17; Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 75.

⁵⁹ Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 76-81; Bkz. ÇHS, Madde 9, 18 ve 31.

⁶⁰ "Onlarla konuşurken bazılarının birtakım sırlarını aktardığı ile ilgili hadis-i şerif için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3195; Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 91; ÇHS, Madde 13)

⁶¹ Çocuklarda yerleşmesi ve bir meleke haline gelmesi beklenen davranışların yeme-içme adabı çerçevesinde nasıl olması gerektiği ile ilgili olarak bkz. el-Bakara 2/172; el-Araf 7/31; Buhari, "Et'ime", 2, 13, 29, 44, 54, "Hac", 76, "Eşribe", 23, 26, "Ezan", 160, "Menakıb", 23; Müslim, "Eşribe" 102, 103, 113, 136, "Libas", 1, 2; Ebu Dâvûd, "Et'ime", 14, 15, 52, 53, 40, "Libas", 1; İbn-i Mâce, "Et'ime", 6, 7; Tirmizi, "Et'ime", 39, "Edeb", 43; "Zühd", 47, "Eşribe", 13, 20; Bu bağlamda çocuğun öğrenmesi gereken yemek adabı ile ilgili olarak ayrıca bkz. Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 91-94.

edebilmeleri ve iyi oldukları alanlarda kendilerini geliştirebilmeleri için onları yarıştırmış ve tatlı bir rekabete sevk etmiş, kazananları cesaretlendirmek için ödüllendirme yoluna gitmiştir⁶². Ayrıca O, bu dönem içerisinde ve süresince, onlara cesaretli olmayı öğretmiş ve onları haklarına uygun/muvafık bir şekilde, namazda ve yolculukta imam/baş/yönetici seçmiştir⁶³.

Gençlerin güzel ve tam bir şekilde yerine getiremediği işlerde onlara bizzat yardım etmiş ve destekleyici öğreticilik/öğretmenlik yapmıştır. Onların sınırlı zekâ güçlerini gözleyerek onların işini kolaylaştırmıştır. Çocuk gelişimi, talim-terbiye ve eğitiminin temel ilkelerinden birisi olan kolaydan zor olana ilkesi bağlamında, Hz. Peygamber (sav) de talim-terbiye alanında basitten zora doğru gitmiş, kolaylaştırıp zorlaştırmamış ve tedriciliği esas kabul etmiştir⁶⁴. Hz. Peygamber (sav), ashabının ve doğal olarak çocukların anlamasını ve öğrenmesini kolaylaştırma ve meseleyi izah etme sadedinde şekil(ler) çizme tekniğinden istifade etmiştir⁶⁵. Talim, terbiye ve eğitimin yanı sıra, özellikle insanları İslam dinine davet hususunda tedriciliğe riayet etmiş ve çeşitli davet-tebliğ vasıtalarından istifade etmiştir⁶⁶. Hz. Peygamber, sadece toplumun en

⁶² Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 96-98; Çocukların ilgileri doğrultusunda alanlara sevk edilmeleri ve alanın tespiti için yapılan test/teşhis/seviye belirleme çalışmaları bağlamında bkz. ÇHS, Madde 5.

⁶³ Gençlere başkanlık görevinin tevdi edildiği ve her halükârda meşakkatli ve sorumluluk gerektiren bir iş olan yolculuğun adabı ve yolculukta dikkat edilmesi gerekenlerle ilgili olarak bkz. el-En'am 6/11; et-Tevbe 9/112; Hud 11/41; el-Ankebut 29/20, ez-Zuhruf 43/12-13; Buhari, "Cihad", 103-158, "Umre", 19, "Nikâh", 130, "Meğazi", 79; Müslim, "Hac" 425, 428, "Lukata", 18, "İmare", 179, 183; Ebu Dâvûd, "Cihad", 72, 77, 78, 94; Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 105-107; Çocuk ve/ya gençlerin karar alma ve yönetim mekanizmasında yönetici, yürütücü ve yönlendirici/yön verici olmaları bağlamında yapılan çalışmalar ve çocukların taleplerini (gerektiğinde bir temsilci aracılığıyla) dile getirebilme imkânı bulmaları doğrultusunda bkz. ÇHS, Madde 12, 13 ve 15.

⁶⁴ el-Bakara 2/185; Al-i İmran 3/102; en-Nisa 4/28; el-İsra 17/106, el-Hacc 22/78; et-Teğabün 64/16; el-İnşirah 94/5-6; Buhari, "İlim", 10; Müslim, "Zikir", 73; İbn-i Mâce, "Mukaddime", 9; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/410.

⁶⁵ Söz konusu teknikler ve ilgili uygulamalar için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/293, 3/397.

⁶⁶ el-Bakara 2/183, 219, 275-279; Al-i İmran 3/130; en-Nisa 4/43, 161; el-Maide 5/90; en-Nahl 16/67; el-İsra 17/106; Meryem 19/97; er-Rum 30/39; Kaf 50/45; el-Kamer 54/46; el-Cinn 72/1; Buhari, "Fedailü'l-Kur'an", 6, "Zekat", 41, 63; Müslim, "İman", 29-31; Tirmizi, "Fedailü'l-Kur'an", 14; İbn-i Mâce, "Ticaret", 58; Nesâî, "Eşribe", 1-2; Darimi, *Fedailü'l-Kur'an*, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/53, 2/351; İbn-i Sa'd, *Tabakatü'l-Kübra*,

dezavantajlı gruplarından biri olan çocukların eğitim-öğretim, iş, görev ve sorumluluklarıyla ilgili değil, neredeyse hayatın tüm kademelerinde, tercih durumunda ve haram olmadıkça kolay olanı tercih etmiş ve kolaylaştırıp zorlaştırmamayı önclemiştir. Ayrıca, O, hitap ettiği çocukları bıktırıp usandırmamak, ilim öğrenmeye olan talep, arzu ve ihtiyaçlarını muhafaza etmek için dengeli/ölçülü konuşmaya dikkat edip özen göstermiş, konuşma zaman ve mekânına riayet etmiş ve itidalî asla elden bırakmamıştır. Bu konuyla bağlantılı olarak, namazın uzun, hutbenin ise olabildiğince kısa tutulmasını önermiş ve teşvik etmiştir.

Ortamda bulunanların/şahitlerin bulunmayanlara/gaiplere geceleyin ve gündüzün, uygun vakitlerde ilim aktarma ve öğretmelerini talep etmiş ve desteklemiştir. Kültürün öncüleri, bilimin davetçileri, uygarlığın temel taşları ve yeni neslin yol göstericileri konumunda olan öğretmenlerin öğrencilerine yönelik olması gereken ideal iletişimin de bu prensipler çerçevesinde şekillenmesi gerekmektedir⁶⁷. Belki de önemine binaen, en fazla üzerinde durulan ve birçok uygulamanın yer aldığı dini eğitim ya da din eğitimi diye de daraltabileceğimiz bu alanda oldukça fazla miktarda ve değişen oranlarda problemlerle karşılaşmaktadır. Bu problemler, çocuğun tabiatından, ailesinden, sosyo-kültürel çevreden, kitle-iletişim araçlarından ve son olarak örgün eğitimden de kaynaklanabilmektedir. Çalışmanın sınırlarından dolayı bu problemler ve çözüm yollarına ayrıntılı olarak girilememektedir⁶⁸.

Onların olumsuz anlayışlarını ve yanlışlarını hikmetle düzeltmiştir. Hz. Peygamber (sav), çok kapsamlı/boyutlu ve çocuk gelişimi/terbiyesi/eğitimi için bir o kadar da önemli olan hataları tashih (düzeltme) usulü ve yaklaşımı çerçevesinde, rıfkı ve mülayemeti (hilm ve yumuşaklığı) esas almış, hatalara karşı sabır ve tahammül göstermiştir. Bazı hataları görmezden gelip affettiği gibi, bazı hataları da hemen düzeltme ihtiyacı hissetmiştir. Hata işleyeni asla

I/199; Konuyla ilgili ayrıntı ve konunun bir başka açıdan, Bedir savaşı öncesinde yaşanan olaylardan bir kesit mahiyetinde örneklerdir(il)mesi için bkz. Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 140-143.

⁶⁷ Buhari, “İlim”, 11-12, “Ahkam”, 43, “İman”, 32, “Ezan”, 60, 63, 66; Müslim, “Cum’a”, 47, “İmare”, 90, “Talak”, 29, “Salat”, 178; Tirmizi, “Siyer”, 37, “Kıyamet”, 45; Ebu Dâvûd, “Edeb”, 2; İmam Malik, “Bey’at”, 2; Ebi Şeybe, Musannef, V, 278; Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 124.

⁶⁸ Söz konusu problemlerle ilgili olarak lütfen bkz. Bilgili, *Karşılaşılan Güçlükler*, 44-147.

toplum içinde rencide etmemiştir. Aynı minvalde, hataları düzeltirken, muhatabını akli ve mantıki izah(açıklama)larla ikna etmesi ve hataları düzeltirken alternatif göstermesinin yanı sıra, olumsuzlukları, (hata, yanlış, ayıp ve kusurları) düzeltirken sevgi ve şefkat temelli bir yaklaşım sergilemesi, O'nun bariz vasıflarındandır⁶⁹. Bu uygulamaların hatanın sınırını aşip ceza boyutuna ulaşmaması ve çocuğun cezalandırılmaktansa diğer eğitsel yöntem ve tekniklerin çalıştırılması, bağlamında ÇHS, Madde 40, Cezalandırmanın insani ölçü(t)lerde yapıлып özgürlükten yoksunluk olarak uygulanmaması bağlamında ÇHS, Madde 37 de yansımaları bulunmaktadır.

Herhangi bir çocuğu cezalandırdığında onu yumuşaklık ve şefkatle cezalandırılmış olmakla birlikte, Enes bin Malik örneğinde olduğu gibi, müsamaha gösterdiği de olmuştur⁷⁰. Çocukların arasına karışmış ve onlarla konuşurken kendi hayatından örnekler vermiş olan Hz. Peygamber (sav)'in örnek hayatı ile ilgili elimizde çok geniş bir literatür bulunmaktadır⁷¹. Asla bir çocuğa ya da gence vurmamakla birlikte, çocuğu dövme prensiplerini belirlemiş ve belli şartlarda müsaade etmiş, fakat Allah'tan yardım istediğinde çocuğa vurmaya derhal kesmeyi emretmiştir⁷². Aynı minval ve doğrultuda, öfke anında çocuğun

⁶⁹ Al-i İmran 3/159; el-Araf 7/199; et-Tevbe 9/128; el-Hicr 15/85; el-Fussilet 41/34-35; el-Münafikun 63/1-2; Buhari, "Mezalm", 22, "Tefsir", 1-2, "Edeb", 35, "Cihad", 24, "Menakıb", 25, "Edebü'l-Müfred", 812; Müslim, "Birr", 77-78, "Zekat", 128, "Sıfatü'l-Münafikun", 1, "Salat", 119, "Libas", 114; Tirmizi, "Salat", 110; Ebu Dâvûd, "Savm", 33, "Edeb", 1, 6, 10, "Hamam", 2, "Taharet", 136, "Cihad"(85), 2620-2621, "Salat", 143, 144; İbn-i Mâce, "Ticaret", 6, "Taharet", 78; Nesâî, "Kudat", 21, "Gusl", 7; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/133, 5/256; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 122-124.

⁷⁰ Söz konusu uygulama için bkz. Müslim, "Fedail", 54; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 125-126; Çocuğun içinde bulunduğu çocukluk durumundan hareket ederek ve yüksek yararı da göz önünde bulundurularak olabildiğince cezalandırmadan hatalarının tolere edilmesi ve cezalandırmanın en son çare olarak düşünülmesi bağlamında bkz. ÇHS, Madde 37 ve 40.

⁷¹ Birkaç örnek ve ayrıntılı bilgi için bkz. Buhari, "Bed'ül-Vahy", 1, "Eyman", 6, "Ezan", 18; Müslim, "İman", 355, "Hacc", 310; Tirmizi, "Kıyamet" 42; Ebu Dâvûd, "İmaret", 26; İbn-i Mâce, "Salat", 44; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, İbn-i Hanbel, III, 318, 432; İbn-i Sa'd, *Tabakatü'l-Kübra*, I/121, 156, 195, 200; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 126-127.

⁷² Bu hususla ilgili olarak devreye girmesi gereken te'dip olgusu, te'dip prensipleri ve dayacağı da içine alan te'dip vasıtaları için bkz. Canan, *Terbiye*, 273-297; Toplumun farklı kesimleri ve bu hususta bilgi/ilim sahibi olmayanlar tarafından maksadını aşacak şekilde yorumlanan ve hüküm verilen bu hassas konu ve ilgili hadis-i şerif bağlamında bkz. Mustafa Ertürk, "Çocuğun Dini Eğitiminde Kullanılan Bir Hadîs ve Tahlili". *Marife Dini Araştırmalar*

hassas yerlerine vurulmasını da yasaklamıştır⁷³. Bu uygulamalar düzleminde, çocuğun sadece işlediği suç oranında cezalandırılması, kesinlikle aleyhine yol aranmaması bağlamında ÇHS, Madde 40; cezanın mecbur kalınmadıkça özgürlükten yoksunluk olarak uygulanmaması, uygulansa dahi, çocuğun durum, konum ve ihtiyaçlarının dikkate alınarak uygulanması bağlamında ÇHS, Madde 37 göz önünde bulundurulmalıdır. Çocuğu şımartmayı ve zararı yüzünden ciddiyetsizliği de tasvip etmeyip yasaklamıştır⁷⁴.

Onlara, ağabeylerine ve genel anlamda kendinden büyüklere saygı göstermek hususunda örneklik ve rehberlik etmiştir. Bu bağlamda, büyükleri ve yaşlıları da içine alacak şekilde İslam'ın biz müntesiplerinde oluşturmayı hedeflediği saygı ve hürmet adabı ile ilgili olarak şu ayet-i kerime ve hadis-i şerifler serlevha edilmelidir⁷⁵. Aynı zamanda onları âlimlerle oturmaya ve onlardan edep öğrenmeye teşvik etmiş olup, bu meyanda, sahabenin, çocuklarına savaşlarda karşı karşıya çarpışmayı öğretmek için onları beraberlerinde götürmeleri de vakidir⁷⁶. Çocukları kötü kimselerle oturma ve onlarla arkadaşlık yapmaları konusunda uyarmıştır. Burada, yeri gelmişken, uyarı ve korkutma anlam(-lar)ına gelen terhib ile teşvik etme ve özendirme anlamında kullanılan terğibin, islami eğitim yaklaşımı çerçevesinde birbiriyle orantılı ve ölçülü bir şekilde kullanılması gereken teknikler olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Burada, kötü arkadaştan uzak durma ikazını, çocukların arkadaş vasıtasıyla uyuşturucu

Dergisi, 2/2 (Eylül 2002), 53-79; Konunun daha da açıklığa kavuşup derinlik kazanması adına, söz konusu makaleyi eleştirel bir bakış açısıyla değerlendiren bir başka yazı/çalışma için bkz. Ahmet Tahir Dayhan, “Çocuğun Namaz Eğitimi İle İlgili Bir Hadis Tahlilinin Tahlili”, *Marife*, 3/2 (2003), 29-58; Bu çerçevede, dövmede aşırıya gitmenin zararı ve dövme prensipleri ile ilgili ayrıntı için bkz. Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 112-118.

⁷³ Çocuklar kadar nerdeyse tüm insanların ihtiyaç duyduğu kızıp öfkelenmeme, öfkesini/kinini yutma veya kontrol altına alma beceri ve yetisi hususunda tavsiye ve örnek(lik)ler için bkz. Al-i İmran 3/134; el-Maide 5/54; el-Fetih 48/29; Buhari, “Hudud”, 11, 12, “Edeb”, 76; Müslim, “Fedail”, 79; Ebu Dâvûd, “Edeb”, 3, “İlim”, 3, “Libas”, 17; Tirmizi, “Ahkam”, 7, “Fiten”, 26; İbn-i Mâce, “Hudud”, 6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/239, 2/436, 3/14, 6/302; İbn-i Kayyim, *Zadü'l-Mead*, I/95, 96; Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 118.

⁷⁴ Bu doğrultuda, çocuğun istikrarsız ve şımarık kimselerle dostluğunun zararı ile ilgili olarak bkz. Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 119-121.

⁷⁵ ez-Zümer 39/9; Buhari, “Edeb”, 54, “Meğazi”, 30, “İman”, 22; Müslim, “Rü'ya”, 19; Tirmizi, “İsti'zan”, 32, “Birr”, 15,75; İbn-i Mâce, “Dua”, 2, “Edeb”, 36; Ebu Dâvûd, “Edeb”, 20, 143, 152, “Nikah”, 40; Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 135-137.

⁷⁶ Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 132-134.

maddelere daha sık yönelme olgusunu esas aldığımızda, dolaylı da olsa, ÇHS, Madde 33'le ilişkilendirmek mümkün görünmektedir⁷⁷. Yaşadığı dönemdeki çocuklara konuşma edebini öğretmiş olan Peygamber Efendimiz(sav)'in özellikle bizlere hayat rehberi olacak ve günümüze de ışık tutacak kandiller mesabesinde, konuşma adabıyla ilgili şu hadisleri ve uygulamalarına, yer darlığı nedeniyle sadece atıfta bulunulabilmiştir⁷⁸. Onların birbirlerini, özellikle komşularını öfkelenmemeleri konusunda onları terbiye etmiş, çocukları insanları/komşularını aşağılamaya ve onlarla alay etmeye karşı uyarmıştır. Yaşadığımız çağ/yüzyıl bağlamında düşünürsek, komşuluk hususunda yitirdiğimiz seciye ve yüksek ahlaka tekrar kavuşabilmek için, bizim de çocuklar kadar terbiyeye ihtiyaç duyduğumuz bir gerçeklik olması hasebiyle, Hz. Peygamber'in komşularına muamelesini esas alan ve aşağıda atıfta bulunulan ayet-i kerime, hadis-i şerif ve rivayetleri göz önünde bulundurmak ayrı bir önem arz etmektedir⁷⁹. Hz. Peygamber (sav), çocukları erken vakitlerden faydalanmaya teşvik etmiş, onlara boş vakitleri değerlendirmeyi öğretme çerçevesinde çocuğun üstün yönlerini, eğilimlerini ve yeteneklerini gözlemenin önemine ve çocuğu uygun olan işlere hazırlamanın gerekliliğine dikkat çekmiştir. Farklı mizaç, istidat ve kabiliyetlerde yaratılan insanların özellikle çocukluk döneminde yeteneklerinin keşfedilip geliştirilmesi önem arz etmektedir. Çocukların eğitim-öğretimin yanı sıra uygun iş ve/ya göreve hazırla(n)ması ve muhatabın/hedef kitlenin durumunun gözetilmesi ve bu durumun çocukların şahsiyet haklarının bilincinde olarak, nesneleştirilmeksizin gerçekleştirilmesi de ayrıca önem taşımaktadır⁸⁰. Nasıl düşündüklerini görmek için gençlerin düşüncelerini incelemiştir. Bu

⁷⁷ Bu konudaki duyarlılık ve örnek(lik)ler için bkz. el-Bakara 2/ 24-25; Buhari, "Eyman", 9, "Edeb", 61; Tirmizi, : "Zühd", 12; İbn-i Mâce, "Fiten", 12; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 134-135.

⁷⁸ Buhari, "Rikak", 23, "Menakıb" 23, "İsti'zan", 47, "Cizye", 12; Ebu Dâvûd, "Edeb", 18, 94; Tirmizi, , "Menakıb", 9, "Zühd", 11, 62; İbn-i Mâce, "Zühd", 15)

⁷⁹ en-Nisa 4/36; el-Maun 107/4-7; Buhari, "Edeb", 28, 29, 30, 32, "Nafakat", 1, "Rikak", 23; Müslim, "Birr", 140,141,143, "İman", 73,75, "Zühd", 41, 42," Zekat", 90; Tirmizi, "Birr", 28, "Kiyamet", 60; Ebu Dâvûd, "Edeb", 122, 123; İbn-i Mâce, "Et'ime", 58; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/440, 4/148; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 137-138.

⁸⁰ el-İsra17/84; el-Ahzab 33/36; ez-Zuhruf 43/32; Buhari, "Menakıb", 1, "Buyu", 47, "Hibe", 2, "İlim", 49; Müslim, "Fezailü's-Sahabe", 199; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/205; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 155-160; Çocuğun idari ve hukuki tüm mekanizmalar devreye sokularak yetenekleri doğrultusunda yönlendirilmesi bağlamında bkz. ÇHS, Madde 5, 14 ve 29.

hususla ilgili olarak, gençlerin düşüncelerini keşfetme ve olumlu yöne kanalize etme bağlamında, Efendimiz(sav), terminolojik olarak soru-cevap metodu olarak adlandırılan yaklaşım çerçevesinde, sorulan suallere cevap vermiş, gerekli-gereksiz ve lüzumsuzca soru sorulmasını hoş karşılamamış, konuyu izah sadedinde sorular sormuş ve kendisine soru sorulduğunda, daha etkileyici ve amaca matuf olmak üzere, soru soran kişiyi/muhatabı başka bir yöne/istikamete yönlendirmiştir⁸¹. Onlara ilim ve Kur'an öğretilmesini emretmiş ve Peygamber Efendimiz(sav), ilme ve alime ciddi oranda değer atfetmiştir⁸². Çocuklara Allah'ın kitabını ve sünneti öğretmenin yanı sıra şiir öğretmeyi ve ilim için yolculuk yapıp meşakkate katlanmayı teşvik etmek, bu hususta Lokman Hekim ve İmam Gazali'nin ilim yolcularına yönelik tavsiyelerini dikkate almak da önem arz etmektedir⁸³. Çocuklar için salih öğretmen seçmiş olan Hz. Peygamber (sav)'in bizzat kendisinin yetiştirdiği öğretmen (muallim ve tebliğci)ler bulunmaktadır⁸⁴. Bu doğrultuda, öğretmenin öğrencilerine karşı olan görevleri hususunda bilinçli olmak önemlidir⁸⁵. Hz. Peygamber (sav), sözüne yeminle başlama, sözünü, iki, üç veya daha fazla kez tekrar etme veya söze/derse/eğitime başlamadan önce oturuşunu değiştirme gibi tekniklerden yararlanmak suretiyle söylediklerinin/dersin/eğitimin/verilecek görevin ehemmiyetine dikkat çekmek istemiştir⁸⁶. Bedir savaşı sonrası süreçte, esirlerin okuma-yazma bilmeyen 10 çocuğa okuma-yazma öğretilmeleri karşılığında serbest bırakılmaları uygulaması, Hz. Peygamber'in en zor şartlarda ve süreçlerde dahi

⁸¹ İlgili ayet-i kerime, örnek uygulamalar ve ilgili sözleşme maddeleri için bkz. el-Bakara 2/189; el-Maide 5/101-102; Buhari, "Tefsir", 5/12, "Ashabu'n-Nebi", 6, "Cihad", 46; Müslim, "Birr", 14-15, 59, "İman", 48, 49, "Fedailü's-Sahabe", 12; Tirmizi, "Tefsir", 5/15, "Kıyamet", 2; Ebu Dâvûd, "Taharet", 125; Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 183-184; ÇHS, Madde 14 ve Madde 28.

⁸² el-Bakara 2/282; en-Nahl 16/43; el-İsra 17/85; Taha 20/114; el-Fatır 35/28; ez-Zümer 39/8-10; el-Mücadele 58/11; el-Alak 96/1-5; Buhari, "İlim", 10, "Nikah", 1; Müslim, "İmare", 175, "Vasiyyet", 14, "Sıyam", 74; Tirmizi, "İlim", 19, "Zühd", 14; Ebu Dâvûd, "İlim", 1; İbn-i Mâce, "Mukaddime", 17.

⁸³ Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 167-175.

⁸⁴ Söz konusu görevliler için lütfen bkz. Hamidullah, *El-Vesâik*, 52; Ayrıca bkz. ÇHS, Madde 28))

⁸⁵ Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 175-180.

⁸⁶ Bu konudaki örneklik ve uygulamalar için bkz. Taha 20/113; Buhari, "İlim", 30, "Edeb", 6, "İsti'zan", 28, "Rikak", 3; Müslim, "İman", 94, 143; Tirmizi, "Deavat", 116, "Fiten", 76; Ebu Dâvûd, "Edeb", 101; Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 181-183.

çocukların eğitim hakkından ve kültür faaliyetlerinden mahrum bırakılmaması duyarlılığı bağlamında önem taşımakta ve ÇHS. Madde 28 ve 29'a ışık tutmaktadır.

Çocukları/gençleri Allah yolunda yaş ve fiziksel durumlarını da dikkate alarak savaş için hazırlamış ve gerektiğinde, onların Allah yolunda şehid olmalarına karşı çıkmamıştır. Muhammed Hamidullah'ın tespitine göre, zaman, mekân, toplumun etnik ve kültürel yapısı/yatkınlığı gibi birçok faktörün de etkisiyle hayatında, 52 güne bir sefer düşen Hz. Peygamber, neredeyse tüm ömrü cihad ve gazvelerle geçmiş olmakla birlikte, savaşların yoğunlaştığı dönem ve o süreçteki, çocukları/gençleri ve dolaylı olarak bizleri de ilgilendiren ve örneklik arz eden uygulamalar ortaya koymuştur. Hz. Peygamber'in hayatı boyunca, ne oldukça yoğun süren savaş sürecinde ve ne de savaş sonrasında çocukların kültürel baskıya ve asimilasyona maruz bırakıldığına dair bir durum söz konusu değildir⁸⁷. Zorluklara karşı gençlerin Allah'a sığınmasını öğütlemiştir. Bu konuda oldukça önemli ve ciddi bir örneklik teşkil etmesi hasebiyle, O'nun asli görevi olan tebliğ ve davetteki engelleri kaldırma gayreti ve bu hususta göstermiş olduğu sabır-sebat ve tahammül-metanet-azimle bezenmiş yaşantısını ayrıntılarıyla, irdeleyerek ele almak gerekmektedir⁸⁸. Son olarak, mikro planda kendileri, ailesi ve yakınları, makro planda ise toplumu, ülkesi, tüm müslümanlar ve insanlık âlemi adına çok büyük ümitler beslenen ve ümitvar olunan gençlere büyük görevler yüklemiş, örnek olması babında, bazı gençleri, içinde kıymetli mesajlar ve önemli hükümler bulunduran mektuplar ile elçi olarak farklı bölgelere ve kabilelere göndermiştir⁸⁹. Bununla birlikte,

⁸⁷ Kapsamlı ve doyurucu bilgi için bkz. el-Bakara 2/190, 193; en-Nisa 4/75; el-Enfal 8/39, 61; et-Tevbe 9/29, 92; el-Hacc 22/39-40; es-Saff 61/10-11; Buhari, "Cihad", 112, "Şurut", 15, "İman", 17, "Ezan", 6, "Megazi", 20, 78; Müslim, "Cihad", 3; Tirmizi, "Cihad" 2; Ebu Dâvûd, "Cihad", 24, "Edeb" 100-101; Nesâî, "Hac", 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/126, 3/201, 448-449, 456, 5/352, 358; İbn-i Sa'd, *Tabakatü'l-Kübra*, III/410; bkz. ÇHS, Madde 30; Aynı doğrultuda, kadınların çocuklarının şehadetinden dolayı mutlu olmalarıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 187-189; bkz. ÇHS, Madde 38.

⁸⁸ el-Hicr 15/94; Nahl 16/106; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/404, 2/244; İbn-i Sa'd, *Tabakatü'l-Kübra*, I/119, 201, 226, II/233; Bu zorlu ve zorlayıcı safhada, bir anlamda Allah'ın yardımı olarak da okunabilecek mucizeler süreci için bkz. el-Ankebut 29/50-51; Müslim, "İman", 44; Tirmizi, "Menakıb", 6; Ayrıca, selevin çocuklarına doğru inancı vermeyi ihmal etmeyip bu yönde çaba gösterdiğine dair bkz. Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 195-197.

⁸⁹ Söz konusu mektup ve elçiler ile ilgili ayrıntılı ve kapsamlı bilgi için bkz. Buhari, "Edahi",

seviyelerini, güç ve takatlerini aşan ve gelişimlerine uygun olmayan durumlarda da görev vermeyip onları istihdam etmekten geri durduğu da bir gerçekliktir. Bu hususta ÇHS, Madde 26 ve Madde 38 ile bağlantı kurulabilmektedir⁹⁰. Muhatabı olan tüm çocukları ve gençleri hikmetle itaate ve iyiliğe yönlendirmiştir. Hz. Peygamber (sav)'in, çocukları/gençleri itaate yönlendirirken, belki de, hikmetin bir yansıması mesabesinde, onlara olumlu/pozitif bir bakış/görüş açısı kazandırma adına, neredeyse her türlü (somut-soyut) hadiseye olumlu yaklaşması ve müspet tepki göstermesi de gözlerden kaçmamaktadır⁹¹.

Gençlere düşmanlarının dillerini öğrettiği gibi Arapça yazmayı öğrenmelerine önem vermiş ve okuma-yazmaya önem atfetmiş, talim terbiyede yazıyı kullanmış, olabildiğince öncelmiştir. Toplumda birlikte yaşanan unsurları, dillerini ve kültürlerini yok saymama ve önemseme bağlamında ÇHS, Madde 17, 29 ve 30'la birlikte düşünülebilir⁹². Özellikle gençlere anne babalarına iyi davranmaları öğütleyip onları bu hususta terbiye etmiş, gençlere, kendilerinin ve mallarının babalarına ait olduğunu açıklamıştır⁹³. Hacca giden gençleri yanlarında bir süre yürüyerek ve dua ederek uğurlamıştır. Uğurlama ve yolcu etmenin yanı sıra, gelen heyetler, misafirler ve onları karşılamayla ilgili durumlarda da günümüze de ışıktutacak örnek davranışlar sergilemiştir⁹⁴.

Güzel ahlakıyla çocuklara, Hz. Peygamber (sav), örneklik teşkil ederken, çocukların da kolayca anlayabilmesi ve kavrayabilmesi adına, bizzat

5, "Meğazi", 28; Müslim, "Libas", 57; İbn-i Mâce, "Ahkam", 10; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/294, 3/210; İbn-i Sa'd, *Tabakatü'l-Kübra*, I/220, 264, 282, III/604-605; Hamidullah, *El-Vesâik*, 52, 254-255; Elçilik görevinin yanı sıra, Hz. Peygamber tarafından tevdi edilen müezzilik, katiplik, kumandanlık ve memurluk görevlerini icra eden kişilerle ilgili olarak ayrıca bkz. Ahmet Cevdet Paşa, Mahir İz Paşa, *Peygamber Efendimiz Sallallahü Aleyhi ve Sellem*, (İstanbul: Med Yayınları, 1982), 346-361.

⁹⁰ Tirmizi, "Cihad", 32; Hâkim, II, 67; Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 197-198.

⁹¹ Buhari, "Şurut", 15; Müslim, "Zühd" 64, "İstiska" 15; İbn-i Mâce, "Tabir", 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/391; İbn-i Sa'd, *Tabakatü'l-Kübra*, VIII/278-279; Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 155-200.

⁹² el-Ankebut 29/48; el-Kalem 68/1; el-Alak 96/1, 4; Tirmizi, "İlim", 12; Ebu Dâvûd, "İlim", 3; Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 190-191.

⁹³ Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 191-193.

⁹⁴ Buhari, "Ezan", 18; İbn-i Sa'd, *Tabakatü'l-Kübra*, I/321; Muhammed Abdülhay Kettani, *Et-Terâtibü'l-İdariyye (Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar)*, Çev. Ahmet Özel, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991), 201-210; Abdurrahman, *Çocuk Eğitimi*, 193-194.

göstererek, uygulayıp tatbik ederek öğretme ve yaşayarak öğretme yöntemini tercih etmiştir⁹⁵. O, söz konusu öğretimi yaparken, maksadını daha iyi ifade edebilme ve sözlerinin muhatap tarafından mümkün olan en iyi şekilde anlaşılabilmesi adına, gerektiğinde jest ve mimikleri kullanma ve elleriyle/parmaklarıyla işaret etme yoluna gitmiştir⁹⁶.

2.6. Cinsel Gelişim ve Farkındalık (Mahremiyet) Uygulamalar

Kız olsun erkek olsun, olabilecek en titiz bir şekilde, aralarında adaletle davranmış ve adaletle davranmaya özen gösterilmesini istemiştir. İslam dini ölçü(t)lerine göre, insan olarak yaratılıp bir takım hak ve sorumluluklarla muhatap kılınmaları bağlamında kadın ile erkek arasında bir ayırım olmadığı gibi, kız çocuklarının hor ve hakir görülmemesi gerektiği hususlarına özen gösterilmiştir. Fizyolojik ve psikolojik olarak farklı özelliklere sahip olmanın (kadın ve erkeğin) birbirlerine üstünlük taslama hakkı vermeyeceği, farklı alanlarda ve farklı oranlarda sorumluluk ve yetki sahibi oldukları, birbirlerini rakip değil de dünyevi ve uhrevi işlerde birbirine yardımcı olarak, ayırıştırıran ve dışlayan/öteleyen değil de, tamamlayan, aile ile ilgili tüm meseleler ve tartışmalar ile hayata dair tüm süreçlerde birbiriyle istişare eden/danışan, eksik olunan ve yanlış bilinen hususlarda birbirini kırıncı ve rencide edici olmadan, tahammül ve müsamaha sınırları içerisinde düzelten/eğiten/öğreten konumda görmeleri gerekmektedir ve kadınlar-erkekler olarak yaratılmanın Allah'ın varlığının delillerinden biri olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Bu bağlamda, şu ayet-i kerimeler, hadis-i şerifler ve rivayetler bizim için yol gösterici olacaktır⁹⁷. En yoğun ayrımcılık ve

⁹⁵ Söz konusu örnek(lik)ler için bkz. Bakara 2/ 44; Hud 11/88; Yunus 12/15-16; Saff 61/2-3; Buhari, “Eyman”, 6, “İlim”, 11, “Şurut”, 15, “Vudu”, 58, “Edeb”, 80; Müslim, “Mesacid”, 176, “Hac”, 310; Ebu Dâvûd, “Taharet”, 52, 72; İbn-i Mâce, “Zebâih”, 6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/318, 4/326, 331; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 163.

⁹⁶ Söz konusu durumla ilgili uygulama ve örnek(lik)ler için bkz. Buhari, “Mezalim”, 5, “Edeb”, 24, 77, “Menakıb”, 23; Müslim, “Fedail”, 67, “Cum’a”, 43; Ebu Dâvûd, “İlim”, 13; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/330; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 160-163.

⁹⁷ el-Bakara 2/187, 233; Al-i İmran 3/159, 195; en-Nisa 4/32, 34; el-En’am 6/151; en-Nahl 16/59, 97; el-İsra 17/23; Taha 20/132; en-Nur 24/23, 33; er-Rum, 30/21; el-Hucurat 49/13; et-Tahrim 66/6; et-Tekvir 81/8; Buhari, “Nikah”, 80, 107, 108, “İtisam”, 9, “İlim”, 50, “Cihad”, 62, 65-68, 102, “İman”, 41, “Cenaiz”, 36, “Büyu”, 14, “Nafakat”, 3, 8, “Şirb”, 9, “Ezan”, 44, “Bed’ül-Vahy”, 1, “Şehadat”, 15, 16, 30, “Şurut”, 15, “Tıb”, 22, “Hayz”, 2, 13, “Talak”, 8, “Tefsir”, 8, “Fedailül-Ashab”, 30, “Enbiya”, 45,

ayrıştırma/ötekileştirme biçimlerinden biri olan ve ÇHS Madde 2 de yer bulan cinsiyete dayalı ayrımcılık konusunda, İslam'ın net ve karşı tavrı, yukarıdaki uygulamalar çerçevesinde ortaya konulmuştur. Çocuklara cinsel anlamda farkındalık, mahremiyet bilinci ve kendini muhafaza etme yetisi kazandırabilme bağlamında ÇHS, Madde 34'le de bağlantı kurulabilmektedir.

On yaşına giren çocukların yataklarını ayıran Hz. Peygamber, çocukları gözlerine sahip olmaya ve edep yerlerini korumaya alıştırmaya çaba göstermiş ve titiz davranmıştır. Çocuklara, ailelerinin yanına girme ve izin isteme adabını öğretmiştir. Kapı çalma şeklinde günümüze de basitleştirerek uyarlayabileceğimiz izin isteme adabıyla ilgili olarak şu ayet-i kerimeleri ve hadis-i şerifleri esas almak uygun olacaktır⁹⁸. Bu çerçevede, yatakların ayrılması, edep yerlerinin korunması ve tabiri caizse, ailede temel mahremiyet eğitiminin verilmesi gibi uygulamalar, çocukların fuhuştan ve her türlü cinsel istismardan uzak tutulmasının önleyici tedbirleri bağlamında ÇHS, Madde 34 ve 35'le ilişkilendirilebilmektedir.

Erkek çocukların kadınlara benzetilmesinden, kadınlara benzeyen hal, hareket, tavır ve davranışlardan uzak tutulmasını emretmiş ve bu hususa ayrı bir önem atfetmiştir⁹⁹. Söz konusu tavsiye ve uyarılar, çocukların cinsel suç,

“Menakıbu'l-Ensar”, 20, “Ahkam”, 51; Müslim, “Birr” 152, “Fezail”, 76, “Rada”, 46, 61, 64, “Hibat”, 13, “Zekat”, 39, 40, “Vasiyyet”, 5, “Cihad”, 49, “Nikah”, 64, 464, “Tevbe”, 56, “Münafıkun”, 70, “Talak”, 20, 29, 34-35, “Hayz”, 11, “Fedailü's-Sahabe”, 11, 73, 78, 80; Tirmizi, “Menakıb”, 25, 61, 63, “Kıyamet”, 45, 51, “Edeb”, 29; Ebu Dâvûd, “Edeb”, 12, 35, 84, “Zekat”, 45, “Nikah”, 22-23 38, 42, “Tatavvu”, 15, 18, “Libas”, 34, “Sünnet”, 3, “Cihad”, 61; İbn-i Mâce, “Edeb”, 6, 57, “Nikah”, 50, 51, “Ticaret”, 29, “Cihad”, 37, “Dua”, 4; Nesâî, “Kıyamu'l-Leyl”, 1, “İşretü'n-Nisa”, 1, 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/34, 168, 6/34, 38, 68, 105, 106, 107, 123, 134, 157, 236, 256, 261; Kasani, Bedai', IV, 24; İbn-i Sa'd, *Tabakatü'l-Kübra*, I/405, II/494-495, VIII/56, 69, 85, 127, 233, 425; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 94-96.

⁹⁸ en-Nur 24/27-28, 58-59; Buhari, “İsti'zan” 11, 13, 17, “Rikak” 13; Ebu Dâvûd, “Edeb”, 127; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 128-131; Yine bu hususa hasredilmiş, özel hayatın gizliliğini bir insan ve şahsiyet hakkı çerçevesinde ele alan nitelikli ve kapsamlı bir çalışma için Abdullah Kahraman, İslam Hukuk ve Ahlak İlkeleri Işığında Özel Hayatın Gizliliği (Mahremiyet), (Ankara: Ebabil Yayınları, 2008).

⁹⁹ Öncelikle giyinme anlamında erkek ve kadınların birbirine benzememesi gerektiği ile ilgili olarak bkz. Müslim, “Libas”, 27-28; Ebu Dâvûd, “Libas”, 28, 35; Güzel koku sürme hususunda olması gereken farklılıkla ilgili olarak bkz. Nesâî, “Zinet”, 32; Tercih edilecek takı hususundaki farklılık için bkz. İbn-i Mâce, “Libas”, 19; Saç tıraşı hususundaki farklılık için bkz. Nesâî, “Zinet”, 4; Ahlak, mizaç, hareket ve davranışlar ile sözlerini ve şeklini kadına

sömürü ve istismardan uzak tutulmaları gerektiği bağlamında ÇHS, Madde 34'le ilintilendirilebilir.

2.7. Çok Yönlü Koru(n)ma Uygulamaları

Peygamber Efendimiz (sav), çocukların ailelerine, çocuklara yediklerinden ve giydiklerinden vermeyi emretmiştir. Harcama, eğitim gibi hususlarda çocukların hakkını ihmal edenlerin günah işlediğini söylemiştir¹⁰⁰. Çocukların temel ihtiyaçlarının giderilmesi, haklarının korunması ve yararının önde tutulması bağlamında ÇHS, Madde 3 ve 18; haklarının çok boyutlu olarak ihlal edilmeyip sömürü ve istismardan uzak tutulması bağlamında ÇHS, Madde 36 ve 39 ile bağlantı kurulabilmektedir.

Onların birbirlerini şaka yoluyla da olsa silahla tehdit etmelerinden sakındırması ve birbirlerini şaka yoluyla da olsa korkutmalarını yasaklamıştır. Özellikle bu konuda, daha kuşatıcı ve kapsayıcı düşünmek gerekirse, Müslümanların ve Müslüman çocukların birbirlerini ve toplumun diğer fertlerini rahatsız edici her tür davranıştan, kavga-dövüş ve kargaşadan uzak durup her türlü platformda barış, ıslah, selamet ve sükunet/suhulet yolunun temsilcisi olmaları gerektiği ifade edilmelidir¹⁰¹. Bu bağlamda O, savaşlarda bile kafirlerin/müşriklerin çocuklarını öldürmeyi yasaklamıştır¹⁰². Bu yaklaşım ve uygulamalarla bağlantılı olarak, tüm çocukların temel yaşam hakkı bağlamında, doğrudan ÇHS, Madde 6; çocukların her türlü zalimane tavırdan uzak tutulup, bunlara maruz kalınsa da en hızlı bir şekilde rehabilite edilmesi bağlamında, dolaylı olarak ÇHS, Madde 39 ve çatışmalardan ve esenliğine zarar verebilecek ortamlardan olabildiğince uzak tutulması bağlamında ÇHS, Madde 36 ve 38'de yansımalar söz konusudur.

benzeten kimselerden uzak durulması gerektiği ile ilgili olarak bkz. Buhari, "Meğazi", 56; Müslim, "Selam", 32; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 143.

¹⁰⁰ Çocuklara olabildiğince ve imkanlar ölçüsünce ikram etmenin ve terbiyelerinin güzel yapılmasının gerekliliği ile ilgili hadis-i şerif için bkz. İbn-i Mâce, "Edeb", 3; Bkz. Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 151-152.

¹⁰¹ el-Enfal 8/35; Buhari, "Vesaya" 15, Müslim, "Taharet" 111; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/26; Beyhaki, *Es-Sünenü'l-Kübra*, IV/56, V/245; Ebu Zekerriyya Nevevi, *Riyazü's-Salihin ve Tercemesi*. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1991) , 293; Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 138-140.

¹⁰² Abdurrahman, Çocuk Eğitimi, 108-154.

3. Değerlendirme

Günümüze gelene kadarki tüm süreçlerde ve dönemlerde, insana ve hayata dair söylenecek sözü olan tüm medeniyetler özellikle çocukluk dönemi, çocuk gelişimi ve eğitimi hususunda, önemli tespitlerde bulunmuşlar ve kazanımlar sağlamışlardır. İnsanoğlunun dünya serüveni devam ettiği süre zarfında da bu çalışmalar yapılmaya devam edecektir. Tarihin en önemli kırılma noktalarından biri olarak kabul edilebilecek olan, geldiği toplumu olduğu kadar, kıyamete kadar yaşayacak toplumları da derinden etkilemeye, eğitmeye, dönüştürmeye ve ihya etmeye devam edecek olan İslam Dini ve Düşüncesi/Medeniyeti de bu hususla ilgili çok ciddi, çağını aşan ve günümüze kadarki çocuklarla ilgili yapılan bütün düzenlemeleri de etkileyen tespit ve yaklaşımlarda bulunmuştur.

Allah tarafından Hz. Peygamber'e, onun vasıtasıyla da bizlere ulaştırılan söz konusu prensiplere, her zaman ve zeminde ilgi gösterildiği gibi, günümüz toplumlarının da ihtiyaç duyduğu izahtan varestede bir gerçekliktir. Çocuk gelişimi ve eğitimiyle ilgili olan bu kısa çalışmada, İslam medeniyetinin konuya yaklaşımı, canlı ve en güzel bir şekilde bizzat yaşayarak gösteren ve aktaran Hz. Peygamber'in görüş, tavsiye ve uygulamaları çerçevesinde özetlenmiştir. Bu işlem gerçekleştirilirken, modern eğitim teorilerinden farklı olarak, insanın çocuk olarak kabul edildiği 18 yaşa kadar olan süreç (ÇHS, Madde 1), ana hatlarıyla, 0-4, 4-10, 10-14 ve 14-18 yaş arası evreler olarak kategorize edilip, başlıklandırılmalar ve ana/ara bölümlendirmeler bu tasnif doğrultusunda yapılmıştır. Göre yapılmıştır. Bu evrelerden ilk (0-4 arası) ve 3. Evre (10-14 arası)deki ilke, prensip, yaklaşım ve uygulama sayısı 30'u aşarken, 2. (4-10 yaş arası) ve 4. (14-18 yaş arası) evrelerdeki tavsiye ve örnek uygulama sayısı 20 ile 25 arasında kalmıştır. Buradan yola çıkarak, çocukluk döneminin tüm evreleri önemli olmakla birlikte, ilk 4 yılı ile 10-14 yaş arası süreçlerde, muhtemelen yoğun ve hızlı seyreden gelişime paralel olarak, talim-terbiye ve eğitim uygulamalarının da daha aktif, yoğun ve kontrollü olması gerektiği ve çocuğun aile ve yakın çevresi ile daha yoğun bir iletişim ve etkileşim içerisinde olması gerektiği sonuçlarına ulaşılabilmektedir. Söz konusu evrelerin sadece giriş kısımlarında, son yüzyılda çocuklarla ilgili olarak gerçekleştirilen en önemli çalışmalardan biri olan 54 maddelik Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin bir anlamda ruhu olarak da kabul edilebilecek olan ana/temel ilke ve esaslara, evreler bağlamında kısaca temas edilmiştir. Söz konusu evrelerde gerçekleştirilen uygulama, tavsiye ve

öneriler, ana hatlarıyla ana metinde verilirken, uygulamalarla doğrudan veya dolaylı olarak, (ana kaynak olması hasebiyle) başta ayet-i kerimeler olmak üzere, ilgili/ilintili tüm hadis-i şerif ve rivayetlere ve diğer ikincil kaynaklara dipnotlar kısmında atıfta bulunulmuştur. Göndermede bulunulan ayet-i kerime, hadis ve rivayetlerin metinlerine yer darlığı ve çalışmanın gereksizce uza(tıl)ma endişesine binaen yer veril(e)memekle birlikte konunun tam açıklığa kavuşabilmesi ve okuyuculara daha fazla faydalı olabilme amaçlarına matuf olmak üzere, olabildiğince çok hadis-i şerife yöneltme ve yönlendirme yapılmıştır. Elde edilen veriler ışığında ve doğrultusunda, edeb ve iman bölümlerinin, yanı sıra birr bölümünün diğer bölümlere göre oldukça çok hadis ihtiva etmesi, konunun iman bağlamında önem addedilerek ele alınması ve edeb/adab devre dışı bırakılarak eğitim ve terbiyede yol alınamayacağı, ana eksen ve sacayağının iman-edeb-birr(iyilik) üçgeninde konumlandığı ve ulaşılabilen neredeyse tüm hadis kaynaklarında konuya ciddi oranda yer verildiği gibi ilginç ve anlamlı-önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Hz. Peygamber (sav) tarafından gerçekleştirilen çocuk gelişimi, terbiyesi ve eğitimine ilişkin tespit edilebilen bu çok yönlü ve çok boyutlu uygulamaların, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin çalışmamızda değerlendirmeye alınan ilk 40 maddesi çerçevesinde; 4 ve 23 numaralı maddelere ilişkin hiçbir yansıma tespit edilemezken, 9, 10, 17, 21, 22 ve 25. Maddele- re ilişkin sadece 1'er adet yansıma ve/ya izdüşüme rastlanmıştır. Bazı uygulamalara birden fazla kez atıfta bulunulmuş olmakla birlikte, 1, 5, 7, 8, 11, 13, 15, 19, 20 ve 30 numaralı maddelere 2'şer, geride kalan 2, 3, 6, 12, 14, 16, 18, 24, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39 ve 40 numaralı maddelere ise 3'er kez göndermede bulunulmuştur. Toplamda, uygulamalarla sözleşme maddeleri arasında 92 kez ilişki, bağlantı, etkileme ve yönlendirme tespiti yapılmış olması göz önünde bulundurulduğunda, çocuk gelişimi ve eğitimi hususundaki nebevî uygulamaların günümüz çocuk hakları/hukuku alanındaki düzenlemelerini ne kadar büyük oranda etkilediğini görmek mümkün olmuştur. Yüzeysel bir hesaplamayla bile, neredeyse, her maddeye en az 2 farklı yönden gönderme yapıldığı ortaya çıkmıştır. Bir başka açıdan olaya bakıldığında ise eğitim ve gelişimle ilgili Hz. Peygamber'den bize ulaşan haber ve bilgi/belge sayısını 720, bunların sözleşme maddelerindeki tezahür ve tecellilerini 92 olarak ele aldığımızda, ortalama her 7 rivayetten birinin bir sözleşme madde- siyle bağlantılı veya en azından ilintili olduğunu söylemek mümkün görünmek- tedir. Çalışmanın farklı alanlardan birçok kişiye faydalı olabilmesi adına,

çalışmada kullanılan hadis-i şerifler, hadis ilmi, hadis imamları ve genel olarak hadis kültürü hakkında ön/gerekli bilgi edinmek adına öz bir eser olan Büstanul Muhaddisin isimli çalışmadan istifade etmek faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Abdurrahman, Cemal. Peygamberimizin Çocuk Eğitimi. Çev. İshak Doğan. Konya: Hüner Yay., 2012.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. el-Müsned. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Beyhaki. Es-Sünenü'l-Kübra. Beyrut: Daru'l-Maarif Yayınları, 1344, Cilt, I, III, IV, V.
- Bilgili, Fatih Menderes. Çocuğun Din Eğitimindeki Karşılaşılan Güçlükler. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. el-Câmi' u's-şâhîh. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Canan, İbrahim. Çocuk Hakları Beyannamesi Işığında İslamda Çocuk Hakları, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1980.
- Canan, İbrahim. Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye, Ankara: Diyanet İşleri Başk. Yay., 1980.
- Dayhan, Ahmet Tahir. "Çocuğun Namaz Eğitimi İle İlgili Bir Hadis Tahlilinin Tahlili". Marife , 3/2 (2003), 29-58.
- Dehlevî, Abdülaziz b. Şah Veliyyullah. (1986), Büstanu'l-Muhaddisin. Çev. Ali Osman Koçkuzu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1986.
- Ebu Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. Sünen-i Ebî Dâvûd. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ty.
- El-Cevziyye, İbn Kayyim. Medaricü's-Salikin. Beyrut: Cilt III, 1972.
- El-Cevziyye, İbn Kayyim. Zadü'l-Mead fi Hedyi Hayri'l-İbad. Mısır: 1907.
- Ertürk, Mustafa. "Çocuğun Dinî Eğitiminde Kullanılan Bir Hadis ve Tahlili". Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 2/2 (Eylül 2002), 53-79.
- Grant, James P. Dünya Çocuklarının Durumu 1991. Unicef Türkiye Temsilciliği, Ankara.
- Hamidullah, Muhammed. El-Vesaiku's-Siyasiyye li'l-Ahdi'n-Nebive'l-Hilafeti'r-Raşiide. Daru'n-Nefais., 1983.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. Sünen-i İbni Mâce. thk: Muhammed Fuad Abdalbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye-Faysal İsâ el-Bâbî el-Halebî. Beyrut: ty.

- İbn-i Səʿd, et-Tabakatü'l-Kübra, Beyrut: Dar Beyrut, Dar Sadır Matbaası, 1960/H. 1380.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. el-Muvatta'. nşr. Abdüvehhâb Abdüllatîf. Kahire: y.y., 1382/1962.
- Kabakçı, Mustafa. "Alman Okullarında Dini Eğitim", Altınoluk Dergisi,132 (Şubat 1997),41-44.
- Kahraman, Abdullah. İslam Hukuk ve Ahlak İlkeleri Işığında Özel Hayatın Gizliliği (Mahremiyet). Ankara: Ebabil Yayınları, 2008.
- Kalabaklı, Halil. "İnsan Hakları Hukukunun Kaynakları", İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri. ed. Nazmiye Özenbaş Boydağ. 34-69. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Kastallani, Ahmed b. Muhammed. Mevahibü'l-Ledünniyye. Beyrut: Cilt I, 1996.
- Kettani, Muhammed Abdülhay. Et-Teratibü'l-İdariyye (Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar). Çev. Ahmet Özel. İstanbul: İz Yayıncılık, 1991.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: DİB. Yay. , 3. Basım, 2009.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. el-Câmî'u's-şâhîh. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Nesâî, Ebû Abdırrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. es-Sünen. nşr. Abdül'Fettah Ebu Gudde. Halep: Mektebü'l-Matbuatü'l-İslamiyye, 1986.
- Nevevi, Ebu Zekerîyya. Riyazu's-Salihin ve Tercemesi. Ankara: Diyanet İşleri Başk. Yay., 1991.
- Nevevi, Ebu Zekerîyya. Peygamberimizden Dualar (el-Ezkar). Çev. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları/Yeni Şafak Gazetesi, 2005.
- Okumuş, Ejder. "Erken Çocukluk Döneminde Din Eğitiminin Önemi". Eğitime Bakış (Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi 15/46 (Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos 2019), 11-18.
- Paşa, Ahmet Cevdet – İz, Mahir.Peygamber Efendimiz (SAV). İstanbul: Med Yayınları, 1982.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. es-Sünen, Thk. Ahmed Muhammed Şakir-Muhammed Fuad Abdülbaki ve İbrahim Adva. Mısır: II. Baskı, 1975.
- Uzun, Sümeyra. "Erken Çocukluk Döneminde Dini Gelişim ve Din Eğitimi".Eğitime Bakış Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi15/46 (Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos2019), 19-26.

TOPLUMSAL KÜLTÜR VE DEĞERLERİN ÇOCUKLARA AKATARIMI

Mustafa POLAT*

Giriş

Bir toplumun geleceğini belirleyen en temel unsurlardan biri, o toplumun kültürel mirasının ve değerler sisteminin gelecek kuşaklara aktarılmasıdır. Bu faaliyet, bireylerin kimlik inşasında ve toplumsal uyumun sağlanmasında kritik bir rol oynar. Kültür ve değerler, yalnızca geçmişin izlerini taşımakla kalmaz; aynı zamanda, toplumsal yapının sürekliliğini sağlayarak, bireylerin davranışlarını, düşünce yapısını ve sosyal ilişkilerini şekillendirir. Bu nedenle, kültürel ve ahlaki değerlerin yeni nesillere ulaştırılması, toplumsal istikrar ve sürdürülebilirlik açısından büyük bir önem taşımaktadır. Aile yapısı, eğitim, toplumsal kurumlar ve medyanın bu süreçteki rolü, toplumun genel dinamiklerini ve geleceğe dair beklentilerini doğrudan etkileyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.¹

Bu kazanım, bireylerin erken yaşlardan itibaren inançları, toplumsal normları, gelenekleri ve değerleri öğrenmeleri ile başlar. Çocukların bu bilgileri edinmeleri, ilk başta aile ortamında gerçekleşir; aile, çocuğun ilk sosyalizasyon

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, K. K. Öğreticisi, mustafa.polat2502@gmail.com.

¹ Smith, J. M., "Cultural Transmission and Socialization in Families," *Journal of Social Issues*, vol. 1994, 67-81; Hofstede, G., *Cultures and Organizations: Software of the Mind*, McGraw-Hill, 1991.

deneyimini yaşadığı ortamdır ve bu deneyim, onun kimlik gelişiminde temel bir rol oynar. Aileden sonra, okul ve diğer sosyal çevreler, çocukların bu değerleri içselleştirip toplumsal rollerini benimsediği kritik alanlar olarak işlev görür. Zira eğitim kurumları, sadece ilmî bilgileri aktarmakla kalmaz, aynı zamanda öğrencilerin toplumsal değerleri ve normları öğrenmelerini, bu değerlere uygun davranışlar geliştirmelerini gerçekleştirir.²

Dolayısıyla bu süreç, bireylerin toplumsal kimliklerini oluşturmalarında ve toplumsal rollerini benimsemelerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Kültürel değerlerin aktarımı, bireylerin kendilerini toplumun bir parçası olarak görmelerini, toplumsal beklentilere uygun bir şekilde davranmalarını ve bu nedenle toplumsal uyumun sağlanmasını mümkün kılar. Bu bağlamda, kültürel değerlerin aktarımı sadece bireysel kimlik gelişimi açısından değil, aynı zamanda toplumsal bütünlük ve süreklilik açısından da büyük bir öneme sahiptir. Aynı zamanda, kültürel ve sosyal yapının geleceğe taşınması ve toplumsal dinamiklerin sürdürülebilirliği açısından kritik bir süreç olarak değerlendirilmelidir.³

1. Kültürel Miras

1.1. Ailenin Rolü

Aile, bireyin sosyalizasyon sürecinde ilk ve en etkili kurum olarak yer alır. Ebeveynler, bu sürecin temel aktörleridir ve çocuklarına dil, davranış, yaşam tarzı ve değer yargıları gibi unsurlar aracılığıyla kültürel mirası aktarırlar. Bu aktarım, çocuğun kimlik gelişimi, topluma uyum sağlaması ve toplumsal rollerini benimsemesi açısından kritik bir rol oynar.

Kültürel mirasın aktarımı: Ebeveynler, çocuklarına dil aracılığıyla iletişim yeteneği kazandırmakla beraber, kültürel semboller, anlamlar ve değerlerle yüklü bir dünya sunar. Dil, kültürün taşıyıcısı olarak işlev görmektedir. Bu nedenle, dil öğrenimi, aynı zamanda kültürel kodların ve değerlerin öğrenimini de içerir. Çocuklar, ebeveynlerinin konuşma yöntemlerinden,

² Mead, G. H., *Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*, University of Chicago Press, 1934; Vygotsky, L. S., *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*, Harvard University Press, 1978.

³ Berger, P. L., & Luckmann, T., *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Anchor Books, 1966; Parsons, T., *The Social System*, Free Press, 1951.

kullandıkları ifadelerden ve hatta sessizlik durumlarından bile kültürel normlar ve değerler hakkında bilgi edinirler.⁴

Davranışsal modelleme: Ebeveynler, davranışlarıyla çocuklarına toplumsal değerleri ve normları model olarak sunarlar. Bu süreç, sosyal öğrenme kuramına dayanmaktadır; çocuklar, ebeveynlerinin davranışlarını müşahede ederek, bu davranışları taklit eder ve içselleştirirler. Örneğin, bir ebeveynin insanlara saygılı davranması, çocuğun da saygılı olmayı öğrenmesine yol açar. Bu modelleme süreci, çocukların toplumsal değerleri ve normları nasıl yorumlayacaklarını ve bu değerlere karşı nasıl davranacaklarını öğrenmelerine yardımcı olur.⁵

Yaşam tarzı ve değerler: Ebeveynlerin benimsediği yaşam tarzı ve değerler, çocukların hayata bakış açısını ve dünya görüşünü şekillendirir. Aile içinde benimsenen ritüeller, gelenekler ve alışkanlıklar çocuğun toplumsal kimliğinin oluşumunda temel unsurlar olarak işlev görür. Özellikle bu süreçte, ebeveynler, çocuklarına neyin yanlış, neyin doğru olduğunu, hangi davranışların cezalandırıldığını ve hangi davranışların ödüllendirildiğini öğretirler. Bu şekilde, çocuklar, toplumsal normlara ve beklentilere karşı uygun şekilde hareket etmeyi öğrenirler.⁶

Aile ortamının önemi: Aile ortamı, çocukların destek ve duygusal güvenlik bulduğu, kendilerini ifade edebildikleri ve ilk sosyal etkileşimlerini yaşadıkları bir yerdir. Aile ortamı, aynı zamanda çocuğun gelecekteki ilişkilerinde nasıl davranacağına dair bir şablon oluşturur. Ebeveynlerin çocuklarına sunduğu destek, sevgi ve rehberlik, onların duygusal ve sosyal gelişiminde belirleyici bir rol oynar.

Aileden sonra çocukların sosyalizasyon sürecinde önemli bir rol oynayan kurumlar arasında okullar, sosyal etkileşimler ve etkinlikler yer almaktadır. Bu alanlar, çocukların aileden aldıkları temel normların ve değerlerin genişletilmesini ve pekiştirilmesini sağlar. Özellikle eğitim sistemi, bireylerin toplumun ortak değerlerini öğrenmeleri için bir platform sunar.

⁴ Kaya, İ. (2015). "Ailede Sosyalizasyon Süreci ve Kültürel Mirasın Aktarımı," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 74, s. 125-136.

⁵ Özdemir, M., & Demir, S. (2012). "Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulamaları," *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(2), s. 879-897.

⁶ Yavuzer, H. (2013). *Çocuk Eğitimi El Kitabı*. Remzi Kitabevi, s. 50-75.

1.2. Okulun Rolü

Okul, çocukların sosyalizasyon sürecinde aileden sonra en önemli kurumlardan biridir. Burada çocuklar, etik değerleri, toplumsal kuralları ve tarihî mirası daha disiplinli ve sistematik bir şekilde öğrenirler. Eğitim süreci, sadece ilmî bilgiler kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal normların ve değerlerin öğrencilere benimsetilmesini hedefler. Zira öğretmenler, bu süreçte rehber olarak kritik bir rol oynar. Onlar, sadece ders materyallerini öğretmekle yetinmez, aynı zamanda öğrencilerin toplumsal sorumluluklarını anlamalarına, sosyal becerilerini geliştirmelerine ve etik değerleri içselleştirmelerine yardımcı olurlar.⁷

Eğitimde kültürel mirasın aktarımı: Eğitim sistemi, kültürel mirasın yeni nesillere aktarılmasında temel bir araçtır. Tarih, coğrafya, sanat ve edebiyat gibi dersler aracılığıyla öğrenciler, geçmişten günümüze uzanan kültürel birikimleri öğrenirler. Bu dersler, yalnızca bilgi aktarmakla kalmaz, aynı zamanda öğrencilerin kültürel kimliklerini geliştirir ve onları toplumsal bir bütünün parçası olarak hissetmelerini gerçekleştirir. Örneğin, tarih dersleri, bir milletin geçmişine dair bilgi vererek, öğrencilerin milli kimlik ve aidiyet duygularını pekiştirir. Benzer şekilde, edebiyat dersleri aracılığıyla öğrenciler, kültürel normların ve değerlerin anlatılar içinde nasıl ifade edildiğini öğrenirler.⁸

Sosyal etkileşimler ve etkinliklerin önemi: Okul içi ve okul dışı etkinlikler, çocukların sosyal etkileşimlerini artırarak toplumsal değerleri öğrenmelerine katkı sağlar. Spor faaliyetleri, sanat etkinlikleri, kulüp çalışmaları ve diğer sosyal etkinlikler, çocukların farklı toplumsal roller denemelerine ve iş birliği, empati, liderlik gibi becerileri geliştirmelerine olanak tanır. Bu tür etkinlikler, çocukların farklı toplumsal gruplarla etkileşim kurmasını, farklı bakış açıları geliştirmesini ve bu sayede toplumsal normları ve değerleri daha geniş bir çerçevede anlamasını sağlar.⁹

Öğretmenlerin rehberliği: Öğretmenler, öğrencilerin hem ilmî hem de kişisel gelişimlerinde rehber olarak önemli bir rol oynar. Onların rehberliği, öğrencilerin etik değerleri ve toplumsal kuralları içselleştirmesine yardımcı olur. Ayrıca, öğretmenler, öğrencilerin problem çözme, eleştirel düşünme ve

⁷ Kaya, a.g.m., s. 130; Yavuzer, a.g.e., s. 60; Berger ve Luckmann, a.g.e., s. 70; A Treatise in the Sociology of Knowledge. Anchor Books, s. 50-75.

⁸ Kaya, İ. 74, s. 125-136.

⁹ Smith, a.g.m., s. 75.

etik kararlar alma gibi becerileri geliştirmelerini teşvik ederler. Bu rehberlik, öğrencilerin sadece bilgi sahibi bireyler olarak değil, aynı zamanda etik ve toplumsal sorumluluk alan bireyler olarak yetişmelerine katkı sağlar.

Aile ve okulun yanı sıra, çocukların sosyal çevreleri de kültürel değerlerin öğrenilmesi ve pekiştirilmesinde önemli bir rol oynar. Bu sosyal çevreler, çocukların kültürel değerleri ve toplumsal normları nasıl içselleştirdiklerini belirleyen çeşitli faktörleri içerir. Arkadaş grupları, toplumsal etkinlikler ve medya gibi unsurlar, çocukların kültürel normları benimsemelerinde önemli etkiler yapar. Ancak, teknolojinin hızla gelişmesi ve küreselleşmenin kültürel yapılar üzerindeki etkileri, bu süreçlerde değişim ve zorluklar yaratmaktadır.

Toplumsal etkinlikler ve arkadaş çevresi: Toplumsal etkinlikler, çocukların toplumsal normları öğrenmelerini ve sosyal etkileşimde bulunmalarını teşvik eder. Spor etkinlikleri, yerel toplum projeleri ve kültürel festivaller gibi faaliyetler, çocukların toplumsal rollerini denemeleri ve kültürel değerleri benimsemeleri için fırsatlar sunar. Bu etkinlikler, çocukların toplumsal uyumlarını artırırken, aynı zamanda aidiyet duyguları ve grup üyeliklerini güçlendirir.

Arkadaş çevresi, çocukların kültürel normları ve değerleri öğrenme sürecinde kritik bir rol oynamaktadır. Çocuklar, arkadaşlarının davranışlarını gözlemleyerek ve onlardan etkilenerek toplumsal kuralları içselleştirirler. Sosyal öğrenme teorisine göre, bireyler çevrelerinden gözlem ve etkileşim yoluyla öğrenirler. Bu bağlamda, çocukların arkadaş çevresi, onların toplumsal normları tecrübe etmesi ve kültürel değerleri benimsemesi açısından önemli bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, bireyin aile ya da eğitim kurumunda göz ardı edilen bir kültürel değer, arkadaş grubundaki diğer bireylerin aileleri veya eğitim kurumlarında titizlikle işlenmiş olabilmesi mümkündür. Bu nedenle, arkadaş çevresi, bireyin kültürel değerler yelpazesini genişletme konusunda büyük bir öneme sahiptir.¹⁰

1.3. Medyanın Rolü

Medya, kültürel normların ve değerlerin çocuklara aktarılmasında önemli bir araçtır. Televizyon, sosyal medya, internet ve diğer dijital platformlar çocuklara farklı kültürel perspektifler sunar ve toplumsal değerleri öğrenmelerine katkıda

¹⁰ Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Prentice-Hall, s. 23-45.

bulunur. Medya, çocuklara kültürel temsiller ve normlar hakkında bilgi sunar-ken, aynı zamanda bu normların algılanış şekillerini de etkileyebilir. Medya aracılığıyla sunulan içerikler, çocukların kültürel normları anlamalarını ve bu değerler doğrultusunda davranışlarını şekillendirmelerini etkileyebilir.¹¹

Teknoloji ve küreselleşmenin etkileri: Küreselleşme ve teknoloji, kültürel değerlerin aktarımını karmaşık hale getirebilir. Diğer bir ifadeyle, Hızlı teknolojik gelişmeler, bilgi aktarımını hızlandırarak, çocukların çeşitli kültürel içeriklere kolay erişimini gerçekleştirir. Bu durum, çocukların yerel kültürel değerleri ile küresel kültürel normlar arasında bir denge kurmalarını zorlaştırabilir. Küreselleşmenin getirdiği kültürel değişiklik, yerel kültürlerin korunmasını zorlaştırabilir ve hatta bazı yerel değerlerin erozyona uğramasına neden olabilir.

Teknolojinin etkisi, özellikle internet ve sosyal medya aracılığıyla global kültürel trendlerin etkin bir şekilde yayılmasını sağlar. Bu, çocukların yerel kültürel değerlerle karşılaştırdığında farklı kültürel normlar ve değerler hakkında bilgi edinmelerine neden olabilir. Küreselleşmenin bu etkileri, çocukların yerel kültürel kimliklerini nasıl anladıklarını ve bu kimliklerle nasıl ilişkilendiklerini derinden etkileyebilir.¹²

2. Kültürel Değerlerin Çocuklara Aktarılmasında Karşılaşılan Zorluklar ve Modern Dinamikler

Kültürel değerlerin çocuklara aktarılması, kimlik inşası ve toplumsal süreklilik açısından önemli bir süreç olmasına rağmen, günümüz teknoloji dünyasında çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Geleneksel yöntemlere mukabil modern yaşamın getirdiği dinamikler, bu süreci zorlaştırmaktadır. Dijitalleşme, küreselleşme ve hızla değişen toplumsal yapılar, çocukların yerel kültürel değerleri benimsemesini zorlaştırırken, aynı zamanda küresel normlarla birlikte yaşamayı gerektirmektedir. Bu bağlamda, aile yapısındaki değişimler, eğitim sistemlerinin kültürel miras aktarımındaki etkisi ve medyanın rolü, kültürel değerlerin korunması ve sürdürülebilirliğini tehdit eden faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern dünyada kültürel aktarım, çok yönlü bir süreç

¹¹ Kaya, a.g.m., s. 130; Tomlinson, J. (1999). Globalization and Culture. University of Chicago Press, s. 88-105.

¹² Özdemir ve Demir, a.g.m., s. 885.

durumuna gelmiş ve bu unsurlar, çocukların kültürel kimliklerini nasıl şekillendirdiği konusunda belirsizlikler yaratmıştır.¹³

Geleneksel ve modern yöntemler: Kültürel normların aktarımı, tarih boyunca değişik yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. Geleneksel yöntemler, çoğunlukla aile içi eğitim, yerel uygulamalar ve toplumsal ritüeller gibi biçimlerde olmuştur. Bu yöntemler, kişilerin kültürel aidiyetlerini ve toplumsal normları benimsemelerine yardımcı olmanın yanı sıra, kültürel sürekliliği sağlamada kritik bir rol oynamıştır. Ancak, modern dünyada kültürel değerlerin aktarımında yeni zorluklar ve dinamikler ortaya çıkmıştır.

Modern dinamikler ve zorluklar: Günümüzde küreselleşme ve teknoloji, kültürel değerlerin aktarımını büyük ölçüde etkilemektedir. Hızlı teknolojik gelişmeler, bilgiye hızlı erişim sağlarken, aynı zamanda kültürel içeriklerin ve normların küresel bir düzeyde paylaşılmasına olanak tanımaktadır. Bu durum, yerel kültürel normların korunmasını zorlaştırabilir ve kültürel değerlerin erozyonuna neden olabilir. Küreselleşmenin etkisiyle, çocuklar değişik kültürel normlara maruz kalmakta ve bu, onların yerel kültürel değerler ile ilişkilerini karmaşıklaştırmaktadır. Çocuklar, sosyal çevrelerinin ve medyanın etkisiyle çeşitli kültürel kodları öğrenirken, bu normların hangilerini içselleştirecek konusunda belirsizlik yaşayabilirler. Bu bağlamda, ailelerin kültürel değerlerin korunması ve eğitim kurumlar aracılığıyla yapılan aktarımlar büyük bir önem taşımaktadır.¹⁴

3. Değerlendirme

Kültürel mirasın aktarımı, toplumsal yapının sürdürülebilirliği ve bireylerin kimlik inşasında temel bir rol oynamaktadır. Bu süreç, bireylerin değerleri, inançları ve toplumsal normları benimseyerek, topluma uyum sağlamalarına olanak tanır. Sırasıyla aile, okul, medya ve toplumsal etkinlikler gibi kurumlar, bu aktarım sürecinde önemli işlevlere sahiptir. Özellikle aile, çocuklar için ilk sosyalizasyon deneyimini öğrendiği ve kültürel kodları yaşadığı birincil çevre olarak öne çıkarken, eğitim kurumları ve sosyal çevre, bu süreçteki bilgilerin pekiştirilmesi ve genişletilmesinde kritik rol oynar. Bununla beraber,

¹³ Özdemir ve Demir, a.g.m., s. 150.

¹⁴ M. McLuhan, *Understanding Media: The Extensions of Man* (MIT Press, 1964); Bandura, a.g.e., s. 30; Hofstede, a.g.e., s. 60; Tomlinson, a.g.e., s. 90; Özdemir ve Demir, a.g.m., s. 150.

teknolojik ve küreselleşme gelişmeler, kültürel mirasın aktarımını karmaşıklaştıran ve yeni zorluklar yaratmaktadır. Küresel değerler ve normlar ile yerel kültürel yapıların dengelenmesi, bu süreçte karşılaşılan önemli sorunlardan biridir. Dolayısıyla, kültürel norm ve değerlerin sürdürülebilir bir şekilde aktarılması için eğitim sistemleri ve toplumsal yapıların stratejik bir yaklaşımla yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Modern dinamikler göz önünde bulundurulacak geliştirilecek olan bu stratejiler, toplumsal bütünlük ve kültürel sürekliliğin sağlanmasına katkıda bulunacaktır.

Kaynakça

- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Prentice-Hall.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Anchor Books.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bilgi Sosyolojisi Üzerine Bir İnceleme*. Anchor Books.
- Hofstede, G. (1991). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. McGraw-Hill.
- Hofstede, G. (1991). *Kültürler ve Organizasyonlar: Zihniyetin Yazılımı*. McGraw-Hill.
- Kaya, İ. (2015). Ailede sosyalizasyon süreci ve kültürel mirasın aktarımı. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 74, 125-136.
- McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. McGraw-Hill.
- Mead, G. H. (1934). *Zihin, Benlik ve Toplum: Bir Sosyal Davranışçı Bakış Açısıyla*. University of Chicago Press.
- Özdemir, M., & Demir, S. (2012). Sosyal öğrenme kuramı ve eğitimde uygulamaları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(2), 879-897.
- Parsons, T. (1951). *Sosyal Sistem*. Free Press.
- Smith, J. M. (1994). Cultural transmission and socialization in families. *Journal of Social Issues*, 50(3), 67-81.
- Smith, J. M. (1994). Ailelerde kültürel aktarım ve sosyalleşme. *Sosyal Meseleler Dergisi*, c. 1994, ss. 67-81.
- Tomlinson, J. (1999). *Globalization and Culture*. University of Chicago Press.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Toplum İçinde Zihin: Yüksek Psikolojik Süreçlerin Gelişimi*. Harvard University Press.

AYRILIK SONRASI YAS SÜRECİNİN ÇOCUK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE BAŞA ÇIKMADA SİSTEMİK MANEVİ DANIŞMANLIK DESTEĞİ

Aysun BAHADIR*

Giriş

Aile, kültürden kültüre ve tarihsel süreç içinde farklılık gösterse de genel olarak aile bireylerinin birbirlerini karşılıklı ve döngüsel olarak etkilediği bir sistem olarak tanımlanabilir¹. Sistematik manevi danışmanlık düşüncesi, bireysel sorunların ve ailevi dinamiklerin genellikle daha geniş bir bağlamda anlaşılması gerektiğini kabul eder. Kültürel değerler, dini inançlar ve toplumsal normlar aile yaşamını önemli ölçüde etkiler. Bu faktörler, aile içindeki rol dağılımını, iletişimi ve çatışmaların çözümünü şekillendirir. Sistemik manevi danışmanlık, bu etkileşimleri dikkate alarak aileyi yalnızca kapalı bir birim olarak değil, daha büyük sosyal ve kültürel yapıların bir parçası olarak değerlendirir².

* Dr., aysunbhdr@gmail.com

¹ Samuel T. Gladding, *Aile Terapisi: Tarihi, Kuram ve Uygulamalar!*, çev. ed. İbrahim Kekilil, İbrahim Yıldırım, Ankara: Türk Psikoloji Danışma ve Rehberlik Derneği Yayınları, 2011, s. 26.

² Ursula Riedel-Pfäffin, "Systemische Seelsorge als Aufgabe gesellschaftspolitischer und spiritueller Kommunikation," içinde: Isabelle Noth ve Ralph Kunz (Ed.), *Nachdenkliche Seelsorge: seelsorgliches Nachdenken, Festschrift für Christoph Morgenthaler zum 65. Geburtstag*, Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht, 2012, ss. 73-85.

1. Manevi Danışmanlık ve Sistemik Manevi Danışmanlık Yöntemleri

Manevi danışmanlık eğitimleri ve uygulamaları, Carl R. Rogers'a dayanan³ “terapötik davranışın temel değişkenleri” tekniği ile birlikte birçok diğer terapi konseptlerini benimsemektedir. Manevi danışmanlıkta “koşulsuz kabul, duygusal değer verme, samimiyet, içtenlik ve empati⁴ büyük önem taşır. Manevi danışmanın, karşısındaki kişiye karşı sevgi dolu kabul, içtenlik ve gerekli empati becerisini sağlaması, manevi danışmanlık konuşmasının temelini oluşturur. Bu yaklaşım, sadece anlayışlı bir iletişimi mümkün kılmakla kalmaz, aynı zamanda kişinin kendine özgü düşünce mantığını anlamak için bir anahtar sunar.

Bu yönlendirilmemiş (non-direktif) konuşma tarzı, danışanın kendini anlaşılabilir hissetmesini ve açılmasını sağlar. Ziemer (2000), manevi danışmanlık için ideal yapının, iletişimin mümkün olduğunca baskıdan uzak, diyalog halinde ve kişiye odaklı olduğunu, bunun danışanın biricikliğini öne çıkardığını ifade eder. Ziemer, “manevi danışmanlığın baskıdan uzak diyalogu” kavramından şöyle bahseder: burada manevi danışman, danışanın sunduğu konuyu ele alır ve ona uygun şekilde yanıt verir⁵. Aynı zamanda, bu anlayışa dayalı yaklaşımda danışan, temel olarak konuyu belirler; ancak bu durum, manevi danışmanın danışanı kendi fark edemediği yönlerle objektif bir şekilde yüzleştirmesini sağlar.⁶

Sistemik manevi danışmanlığın manevi danışmanlıktan farkı, kendi içinde çeşitli aile ve küçük grup terapilerine yönelik teorik yaklaşımlar barındırmasıdır. Sistemik manevi danışmanlık, kendine has bir yöntem değildir; birçok yöntemle birlikte ilerler ve bu ekollerinde barındırır. Bu yaklaşımlardan birincisi, sistem teorisine dayalı bir fenomen olması ve gözlem tarzına bağlı kalmasıdır. Aynı zamanda analitik bakış açısına göre değerlendirmesiyle, çatışmaya sebebiyet veren kalıplar, ilişkiler ve dinamikler üzerine odaklanır. Sistemik manevi danışmanlığın ikinci yaklaşımı ise, bakış açısına uygun psikososyal terapi ve danışmanlık

³ Stefan Brunnhuber ve Sabine Frauenknecht, *Psychiatrie und Psychotherapie*, 8. Baskı, München: Elsevier, 2016, s. 107.

⁴ Hans-Jürgen Möller, Gerd Laux ve Hans-Peter Kapfhammer, *Psychiatrie und Psychotherapie*, Stuttgart: Thieme, 2015, s. 515.

⁵ Jürgen Ziemer, *Seelsorgelehre: Eine Einführung für Studium und Praxis*, Göttingen: 2004, s. 154.

⁶ Helga Lemke, *Seelsorgerliche Gesprächsführung: Gespräche über Glauben, Schuld und Leiden*, Stuttgart: 1992, s. 35 ff.

uygulamalarını bu alana dönüştürmüş olmasıdır⁷. 21. yüzyılın başlarında bazı teologlar, sistemik terapi aksiyomlarını dikkate alarak bunları manevi danışmanlığa yeniden tasarlamışlardır. Bu alanda özellikle Peter Held ve Christian Morgenthaler, en kapsamlı ve uygulamaya yönelik çalışmalar ortaya koymuşlardır. Morgenthaler'in yaklaşımının özelliği, kuşaklar arası aile terapisi teorilerini, Amerikalı aile terapistlerinin son yirmi yılda Amerikan manevi danışmanlık alanına dâhil ettiği öğeleri, Alman manevi danışmanlık alanına kazandırmasıdır.⁸

Sistemik terapi alanında, diğer psikoterapi ekollerinden farklı olarak, belirgin bir kurucu figür etrafında gelişmiş kapalı bir sistemin bulunması dikkati çekmektedir. Sistem terapisi ve aile terapisi alanında farklı yaklaşımlar ve öne çıkan temsilciler vardır. Bu nedenle, sistemik terapiyle ilgilenen teologlar, çeşitli terapi okullarına dayanarak çalışmalarını şekillendirmişlerdir. Bu çeşitlilik, içerik açısından belirgin farklılıklar ortaya çıkarmaktadır. İlk teorik sentezler, sistemik manevi danışmanlığın sınırlarını belirginleştirmeye yardımcı olmuştur.⁹

Birey-merkezli manevi danışmanlık (psikanalitik ya da konuşma terapisi uygulamalı manevi danışmanlıklar) ile sistemik manevi danışmanlık arasındaki farklar vurgulandığında, geleneksel manevi danışmanlık yaklaşımlarında bireyin Tanrı önünde kimliğinin güçlendirilmesi, uzlaşması ve çağrısının ön planda tutulması gerekliliği dikkat çekerken; sistemik manevi danışmanlıkta bireylerin ilişki sistemlerindeki uzlaşma ve Tanrı'nın çağrısına, dolayısıyla bu sistemlerdeki değişimlere odaklanılmaktadır.

Yöntemsel olarak, önceki yaklaşımlar empati, özgünlük ve bir bireyle diyalog içinde değer verme üzerine odaklanırken, sistemik danışmanlıkta “interpati” (kültürlerarası veya farklı bakış açıları arasındaki empatiyi) anlama sürecinin döngüsellliği ve ilişki sistemlerindeki özerklik, yani başkalarının duygusal baskıları altında kalmadan kendi düşünce ve duygularına sadık kalabilme vurgulanmaktadır.¹⁰

⁷ Christian Albrecht, *Systemische Seelsorge: Therapie und Beratung im Horizont der Seelsorgekonzeption Friedrich Schleiermachers*, s. 218.

⁸ Doris Nauer, *Seelsorgekonzepte im Widerstreit: Ein Kompendium*, Stuttgart: Kohlhammer Yayınları, 2001, s. 219.

⁹ Nauer, s. 219.

¹⁰ Michael Klessmann, *Pastoral Psychologie: Ein Lehrbuch*, Brühl: Neukirchen Yayınları, 2006, s. 446.

Sistemik manevi danışmanlığın temel konularından biri dindir. Dini ve spiritüel inançlar, evlilik ve ailenin iyi oluşuna olumlu katkılar sağlar. Bu inançlar, ailelerin sorunlarla başa çıkmalarına, dirençli olmalarına ve yaşamlarına rehberlik eden prensipler aracılığıyla anlam bulmalarına yardımcı olur¹¹. Aile içindeki ilişkiler önemli ölçüde değiştiğinde, duygusal bağlar da çözülmeye başlar. İnsanlar görevleri, rolleri ya da nesnelere geride bırakmak zorunda kalır; bu durum yas sürecini beraberinde getirir. Bir taşınma söz konusu olduğunda, bir çocuk doğduğunda, gençler evden ayrıldığında ya da bir boşanma gerçekleştiğinde kayıp durumu açıkça görülür. Tüm bu geçişler yaşla birlikte gelir. Bu, özellikle bir aile üyesi öldüğünde daha belirgin hale gelir. Artık buluşmalar mümkün değildir; son ana kadar süren konuşmalar ve canlı bir şekilde devam eden alışveriş sona erer. Sadece çok katmanlı yas süreçlerini geçirerek aile bireyleri bir bütün olarak kendini yeniden düzenleyebilir.

Bu durum, kaybı bir gerçeklik olarak kabul ettikten sonra sistem yapısını yeniden düzenlemek, dış ve iç sınırları yeniden çizmek ve değişen ilişki gerçekliklerine uyacak şekilde işlem kalıplarını yeniden dengelemek anlamına gelir¹². Bu süreç üzerinde yapılan araştırmalarda, “yasın yapısı, süreci, sınırları ve bütünleşmesi” konularının önemsendiği görülmüştür. Bu bağlamda, terapötik ve manevi danışmanlık açısından bireylerin dindarlık algıları ile dindarlığın aile sisteminin yaşamındaki rolü ve işlevinin yapıcı bir şekilde ele alınması gerektiği belirtilmiştir.¹³

Sistemik manevi danışmanlar, ailenin bir kaybı işlemesine ve kendini yeniden yapılandırmasına yardımcı olurlar. Ancak bastırılmış yas, aile süreçlerini kolayca rayından çıkarabilir. Bu durumda, manevi destek önemli bir konu haline gelir. Manevi destek görevlileri, yas tutan ailelere, yapıcı ve yıkıcı gelişmelerin kritik bir noktada olduğu anlarda ulaşır. Aile, bu zor günlerinde manevi destek uzmanının eşliğinde hangi yöne hareket edeceğine karar verebilir. Sistemik manevi danışmanlar; yas konuşmaları, cenaze törenleri ve cenaze sonrası görüşmelerle, krizin yapıcı bir şekilde atlatılması ve ailenin yeniden

¹¹ Gladding, s. 32.

¹² Christoph Morgenthaler, *Systemische Seelsorge: Impulse der Familie und Systemtherapie für die kirchliche Praxis*. Stuttgart, 2005, s. 247.

¹³ Morgenthaler, s. 78.

örgütlenmesi için önemli bir itici güç sağlar. Bunun önkoşulu, yasin sistemik boyutlarına dikkatlice yaklaşmaktır.¹⁴

2. Boşanmış Ailenin Çocukları

Ayrılık sonrası boşanma, bir yas sürecini beraberinde getirir. Doğal olan, her çocuğun hayatını anne ve babası ile birlikte geçirmesidir. Ailenin çocuğuna verdiği sevgi, mutluluk, neşe ve güven, çocuk gelişimi açısından son derece kıymetlidir. Ancak eşler arası anlaşmazlık ve geçimsizlik, tüm ailenin, en çok da çocuğun mutsuz olmasına neden olur.

Çocuk için boşanmış bir ailede büyümek, duygusal olarak karmaşık ve zorlayıcı bir deneyimdir. Bu deneyim, çocuğun yaşına, olgunluk düzeyine, aile dinamiklerine ve boşanmanın nasıl yönetildiğine bağlı olarak farklı şekillerde algılanabilir. Çocukların, anne ya da babanın evden ayrılması veya boşanma gibi durumlara verdikleri duygusal tepkilerle baş etmek zor olabilir. Özellikle küçük çocuklar, ebeveynlerinin her ayrılışını kalıcı bir kayıp olarak algılayabilir ve yiyecek, içecek gibi temel ihtiyaçlarının karşılanamayacağı korkusuna kapılırlar. Bu süreçte çocuklar, eski alışkanlıklarına geri döner; örneğin, battaniye veya oyuncak bebek gibi nesnelere sıkı sıkıya bağlanabilirler. Ayrıca, boşanma ve ayrılık sonrası çocuklar genellikle kendilerini kötü hissederler. Bu duygu, kelimelerle ifade edilemeyecek kadar derin olabilir. Çocuk, sevdiği bir ebeveyninden ayrı kalacağı için duygusal olarak zorlanır ve bu kötü hissetme hali, nedensiz ağlamalarla kendini gösterebilir¹⁵.

Aile Danışmanı John Gottman, ebeveynler arasındaki çatışmaların çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri üzerine yaptığı araştırmalarda, eleştiri, aşağılama ve savunmacılıkla dolu evliliklerin çocukların duygusal ve fiziksel sağlığı üzerinde ciddi zararlar verdiğini belirtir. Bu çocukların akranlarıyla iyi geçinmekte zorlandığını, antisosyal ve saldırgan davranışlar sergilemeye daha yatkın olduklarını da ifade eder. Ayrıca, duygularını kontrol etmekte, dikkatlerini toplamada ve stres anlarında sakinleşmekte büyük zorluklar yaşadıklarını

¹⁴ Morgenthaler, s. 247.

¹⁵ Mücahit Öztürk, *Çocuk Psikiyatrisi: Anne, Baba ve Eğitimciler için*. İstanbul: Uçurtma Yayınları, 2007, s. 436.

vurgular.¹⁶ Boşanma sürecinde sistemik manevi danışmanlıkta, ailenin bütünsel bir yapı olarak ele alınması ve manevi danışmanın tarafsız, önyargısız bir duruş sergilemesi önemlidir. Aile dinamikleri içinde her bireyin eşit derecede önemli olduğu ve manevi danışmanın herhangi bir bireye daha fazla yakınlık ya da mesafe göstermemesi gerektiği temel bir ilkedir. Bu yaklaşımla, sistemik manevi danışmanın rolü, aileyi bir bütün olarak desteklemek ve sorunlara birlikte çözüm arayarak aile içindeki manevi dengeyi sağlamaktır. Manevi danışmanın duruşunun net bir şekilde ifade edilmesi, aile üyeleri arasında güven inşa edilmesini sağlar ve etkili bir terapötik süreç başlatır.¹⁷

Sistemik yaklaşımda, sadece bireysel sorunlar değil, aynı zamanda bu sorunların aile içindeki ilişkisel boyutları da dikkate alınır. Manevi danışman bu bağlamda, ailenin ortak sorunlarını anlamaya ve çözüme ulaşmalarına yardımcı olurken, tarafsızlığını koruyarak her bireyin sesi olma sorumluluğunu taşır.

3. Kayıp ve Yas Süreci

Kayıp, ölüm gibi evrensel bir kavramdır. Bireyler ister boşanma ve ayrılma ile gerçekleşen kayıplar yaşasın, ister ölümle sonuçlanan kayıplar, her kayıp acı verir ve yas içerir. “Yas nedir?” sorusunu Humphrey (2017) şöyle açıklar: Yas, bir kayıp deneyiminin yaşattığı keder veya üzüntü/sıkıntı ile karakterize edilen bir duygudur¹⁸. Yas araştırmacısı J. Canacakis, yasın kayıplara ve ayrılıklara sağlıklı, gerekli ve yaratıcı bir tepki olduğunu belirtir. Yas, doğuştan gelen bir duygusal yanıtıdır¹⁹. Nihai yasın tanımını ise Yas; kendiliğinden kayba verilen, doğal, normal ve kaçınılmaz bir tepki olarak ifade eder.²⁰ Yalom, Freud’un “Yas ve Melankoli” makalesine atıfta bulunarak, yas sürecinin ölümlerden kopup yaşayanlara odaklanma ihtiyacını vurgular; kaybedilen yani sevilen kişinin artık var olmadığını fark edip onunla olan duygusal bağları çözmemiz

¹⁶ John Gottman ve Joan Declaire, *Duygusal Zekası Yüksek Çocuklar Yetiştirmek: Ebeveynliğin Kalbi*. Çeviri: Yiğit Ataman. Ankara: Salmat Basım Yayın, 2023, ss. 147-148.

¹⁷ Yudum Söylemez, *Çift ve Aile Terapisi: Temel Konular ve Müdahale Yöntemleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2021, s. 65.

¹⁸ Firdevs Savi Çakar, “Kriz, Travma ve Yas ile İlgili Kavramsal Çerçeve.” İçinde: Firdevs Savi Çakar (Ed.). *Çocuk ve Ergenlerde Travma, Kayıp ve Yas Danışmanlığı: Kuram ve Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi, 2023, s. 12.

¹⁹ Canacakis, Jargon, *Ich begleite dich durch deine Tränen*. Stuttgart: 2005, ss. 27-28.

²⁰ Jargon, s. 25.

gerektiğini söyler. Ancak Worden, yas tutmanın sadece bu kopuştan ibaret olmadığını, ölen kişiyle kalıcı bir bağ kurarken aynı zamanda yaşayanlarla da yeni bağlantılar geliştirebileceğimizi ifade eder. Yas tutmanın bir görevi, hem ölen kişiyi hatırlayarak onunla bir bağ sürdürmek hem de kendi hayatımıza devam etmektir, der.²¹

Bağlanma teorisinin kurucusu olarak bilinen Bowlby, yas sürecini Freud'un enerji yatırımına dayalı açıklamasından farklı bir şekilde ele alır. Freud'a göre yas, bireyin kaybettiği nesneye duygusal enerji (libido) yatırımı yapması ve bu yatırımın geri çekilme sürecidir. Freud, yas sürecini bireyin kayıpla ilgili duygusal bağını koparma çabası olarak görür. Bowlby ise yas sürecinde bu duygusal bağın kesilmesinden çok, kişinin kaybettiği bağlanma figürüne olan bağlılığını ve bu bağın sürdürülme arzusunu vurgular. Ona göre yas, bağlanma figürünün kaybına verilen doğal bir tepkidir ve birey, kaybedilen kişiyle olan bağını sürdürmeye çalışır. Bowlby, özellikle kaybın ardından yeniden bağlanma arayışı ve bu sürecin doğal adaptasyonu üzerinde durur.²²

Yas literatüründeki bakış açısı “yas görevleri modelleri”ne doğru genişlemiştir. Bu modeller, kayıp veya ölümlerle başa çıkmayı bir gelişim görevi olarak görür. Aşağıda günümüzde en yaygın yas modellerinden kısaca bahsedilecektir. Yasın aşamaları ve modelleri, uzun bir süre yas ve ölüm literatüründe hâkim paradigma olmuştur. Bu, muhtemelen 1960'ların sonlarında Amerikalı doktor ve ölüm araştırmacısı **Elisabeth Kübler-Ross'un** 1969 tarihli “Ölüm ve Ölmek Üzerine” adlı eserinde sunduğu ünlü beş ölüm aşamasından esinlenmiştir. Kübler-Ross bu aşamaları şu şekilde adlandırmıştır: Birinci aşama: İnkâr ve İzolasyon; ikinci aşama: Öfke; üçüncü aşama: Pazarlık; dördüncü aşama: Depresyon; beşinci aşama: Kabuldür.²³

William Worden'in Yas Görevleri; ABD'li yas araştırmacısı William Worden, bir yas sürecinde çözülmesi gereken dört görevden söz eder: Kaybı gerçeklik olarak kabul etmek, acıyı işlemek, ölen kişi olmadan bir dünyaya uyum

²¹ Jeffrey Berman, *Der Therapeut als Erzähler: Irvin D. Yalom und die Psychotherapie* (Almanya: Penguin Random House Verlagsgruppe GmbH, 2024), s. 150.

²² Savi Çakar, s. 21.

²³ Elisabeth Kübler-Ross, “Five Stages of Grief,” *On Death and Dying*, ed. Christoph Paul (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2001), s. 18–24. (İlk basım: 1969.)

sağlamak ve yeni bir hayata adım atarken ölen kişiyle kalıcı bir bağ kurmak²⁴.

Dennis Klass’ın Bağlanma Teorisi: Süregelen Bağlar terimi ile tanınan Klass ve ekibi, yas tutanların ölen kişiyle ilişkilerini sürdürdüklerini keşfetmiştir. Yas tutanlar, ölen kişiyi anılarından silmek yerine, olumlu ya da olumsuz duygusal bir içsel bağ kurarlar²⁵.

Roland Kachler’in Yaklaşımı: Bağlı Kalmak, Psikoterapist Roland Kachler, Freud’un önerdiği yas sürecindeki “bırakma” kavramına karşı çıkmıştır. Kachler, oğlunu kaybettikten sonra yas literatürüyle yeniden yüzleşmek zorunda kalmıştır. Yaklaşımı, yedi çalışma adımına dayanır.²⁶

Robert A. Neimeyer’in Konstrüktivist Yaklaşımı: Anlam Oluşturma; Konstrüktivist psikolog Robert Neimeyer, yas sürecinde anlam oluşturmaya odaklanır. “Anlam” ile hayatın kayıptan sonra yeniden yapılandırılması kastedilmektedir²⁷.

Chris Paul: Yasın Kaleidoskopu yani yasin “facetten” (yönleri) oluştuğunu gösteren bir model geliştirmiştir. Yönler her zaman bir arada mevcut olup, farklı şekillerde karışıp ağırlık kazanabilirler²⁸.

Stroebe ve Schut’un İkili Süreç Modelinde ise yasin “kayıp odaklı” ve “yeniden inşa odaklı” iki kutup arasında salındığı ikili süreç modelini sunar. Yas sürecinde, kaybı entegre etmek ve yeni görevlerle başa çıkmak esastır²⁹.

Aile ve çocuk ile ilgilenen bireylerin, çocukların psikolojik gelişimi hakkında az veya çok sezgisel ve/veya teorik bir bilgiye sahip olmaları ve

²⁴ J. William Worden, *Beratung und Therapie in Trauerfällen: Ein Handbuch* (Bern: Huber, 2011).

²⁵ David Klass ve diğerleri, *Continuing Bonds: New Understanding of Grief* (Bristol: Taylor & Francis, 1996), aktaran Christiane Paul (Ed.), *Neue Wege in der Trauer- und Sterbebegleitung: Hintergründe und Erfahrungsberichte für die Praxis* (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2001), ss. 60-67.

²⁶ Rainer Kachler, *Meine Trauer wird dich finden: Ein neuer Ansatz in der Trauerarbeit* (Freiburg im Breisgau: Kreuz, 2017).

²⁷ Robert A. Neimeyer, “Eine Umarmung des Himmels – sich neu erfinden nach einem Verlust,” (çev. K. Jurgenowski & Christiane Paul) içinde Christiane Paul (Ed.), *Neue Wege in der Trauer- und Sterbebegleitung* (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2001), ss. 111–122.

²⁸ Christiane Paul, *Ich lebe mit meiner Trauer* (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2017).

²⁹ Margaret Stroebe ve Henk Schut, *Culture and grief*, aktaran: Christiane Paul (Ed.), *Neue Wege in der Trauer- und Sterbebegleitung* (Gütersloh: Gütersloher Yayinevi, 1998), ss. 39–49.

hangi yaş grubundaki davranışların uygun veya daha az uygun olduğunu bilmeleri, onlarla iletişim kurmada kolaylık sağlayacaktır. Aşağıda bu durumun çocukluk dönemlerine göre kayıp ve yas deneyimleri konusunda sınıflandırmalar yapılmıştır.

Çocukluk döneminde ebeveyn kaybı, bir çocuğun yaşamında en derin kayıplardan biri olarak kabul edilir. Ebeveynler, genellikle çocukların ilk bağlanma figürleridir ve bu nedenle ebeveynin ölümü, çocuğun güven duygusunu sarsarak birçok zorlu sürece neden olur. Çocuk, ebeveynin yokluğuyla başa çıkmakta zorlanabilir ve bu durum gelişim üzerinde derin etkiler oluşturabilir. Ebeveyn kaybı yaşayan çocuklar, yas sürecinde çeşitli tepkiler verebilir ve bu süreç, onların gelecekteki ilişkilerinde ve yaşamlarına yaklaşımında kalıcı izler bırakabilir³⁰. Çocukların bu durumlarda, yetişkinlere göre daha fazla gelişim riski taşıdığı açıkça görülmektedir. Bu sebepten, yas sürecindeki çocuklar ve ergenler için ölüm ve kaybın ne anlama geldiğini, duygusal ve bilişsel gelişimi açısından nasıl algıladıklarını, nasıl tanımlandıklarını ve karşılıklı olarak nasıl etkilendiklerini genel gelişim gereksinimlerine göre her zaman göz önünde bulundurmak önemlidir.³¹

Jean Piaget'nin bilişsel gelişim teorisine dayalı olarak, çocukların ölüm kavramını anlamaları belirli bilişsel gelişim aşamalarına bağlıdır. Piaget, düşüncenin aşamalar halinde geliştiğini öne sürer ve bu aşamalar, çocukların dünyayı nasıl algıladıklarını etkiler. Piaget, ergenlik çağına kadar çocukların dört temel ölüm kavramını geliştirdiğini kabul eder. Bu dört boyut şunlardır:

Evensellik: Ölümün tüm canlılar için kaçınılmaz olduğunu anlamak. Bu kavram, çocukların ölümün herkes için geçerli olduğunu fark ettikleri bir aşamayı temsil eder.

Geri döndürülemezlik (İrreversibilite): Ölümün geri döndürülemez bir durum olduğunu anlamak. Çocuklar, ölen bir kişinin geri dönmeyeceğini fark etmeye başlarlar.

Sonluluk: Ölümün bedensel işlevlerin tamamen sona ermesi anlamına geldiğini kavramak. Çocuk, ölümün yaşamın mutlak sonu olduğunu anlar.

³⁰ Savi Çakar, s. 150.

³¹ Worden, s. 225.

Nedensellik: Ölümün belirli biyolojik nedenlerle gerçekleştiğini anlamak. Çocuklar, ölümün doğal ve biyolojik süreçlerle ilişkili olduğunu öğrenirler.

Ancak bu gelişim aşamaları, çocukların ölüm ve kayıp ile ilgili kavrayışlarının katı bir şeması olarak anlaşılmalıdır; çocukların ölümle ilgili kavramları bireyseldir³².

- **0-2 Yaş Arasındaki Çocuklar:**

Kendini, birincil bakım veren kişiyle bir bütün olarak deneyimler. Bakım veren kişinin ilişkisi kesmesi, “temel güven” duygusunun gelişimini bozar³³. Bu yaş döneminde çocukların zaman kavramına sahip olmamaları nedeniyle, bir ebeveynin kısa süreli bir ayrılığının veya ölümünün farkında olamamaları önemlidir. Bu nedenle, kısa bir ayrılık bile onlar için bir kayıpla eşdeğerdir³⁴.

Çocuklar, canlı ve cansız nesnelere tutarlı bir ayırım yapamaz ve kaybı, özellikle bakım veren kişilerin duygusal tepkileri aracılığıyla dolaylı olarak hissedebilirler. Literatürde, bebeklerin ego işlevlerinin yetersiz olduğu için yas tutamaya yavaş yavaş başladığı görüşü yaygınken, günümüzde 0-3 yaş grubu çocuklarda da yas tepkisinin bir tanısı olarak kabul edildiği belirtilmektedir³⁵. Özellikle çok yakın olduğu kişiyi yaşamının ilk iki yılında kaybetmiş bir çocuk için bu daha ağır bir deneyimdir. Bu dönemde yaşadığı kayıp duygusu, çocukta durdurulması çok zor olan ağlamalara, kaygıya, umutsuzluğa, kayıtsızlığa ve/veya öfkeye neden olabilir. Çocuklar, kaybolmuş ebeveyn olarak algıladıkları kişiyi sürekli arama çabaları gösterebilirler. Ölümün kesinliği bilişsel olarak kavranamaz; ancak duygusal olarak hissedilebilir. Bunun yanı sıra, çocuklar “üzüntü atmosferine” çok duyarlıdır ve bakım verenlerin hislerini algılayarak kaybı güçlü bir şekilde hissedebilirler³⁶.

- **2-4 Yaş Arasındaki Çocuklar:**

Yaklaşık 2-4 yaşındaki çocuklar, daha önce bahsedilen tüm ilgi ve bakım türlerine ihtiyaç duyarlar. Canlı olan ile cansız olanı ayırt etme yetenekleri

³² Boris Zernikow, *Palliativversorgung von Kindern, Jugendlichen und jungen Erwachsenen* (Heidelberg: Springer Yayınları, 2008), s. 80.

³³ Zernikow, s. 81.

³⁴ Margret Färber ve Martina Lutz, *...plötzlich mit dem Tod konfrontiert: ein Leitfaden für Küten mit Notfallplänen, Checklisten und Hilfen zur Trauerbegleitung*, Don Bosco Yayınları, 2014, s. 56.

³⁵ Aktr. Emre Ürer, “Çocuklarda Ölüm ve Yas Üzerine Bir İnceleme,” *Dini Araştırmalar*, Temmuz-Aralık 2017, Cilt: 20, Sayı: 52, ss. 131-140.

³⁶ Färber ve Lutz, s. 56.

sayesinde³⁷, “ölüm” kelimesini bilir ve ölü hayvanlarla oynamayı severler; örneğin arılar, sinekler veya böcekler gibi. Ölüm ve sonuçları ancak sınırlı bir şekilde kavranılabilmektedir³⁸. Hastalıkları veya ölümlle ilgili deneyimleri nedeniyle, sıklıkla ölüm ve ölme hakkında daha ileri sorular sorarlar. Bu sorulara, bakım veren kişiler ve ebeveynler kendi anlayışları doğrultusunda yanıt vermelidir. Bu yaştaki çocuklara, iyi niyetle bile olsa, asla yalan söylenmemelidir³⁹.

Çocuklar, ölümün her zaman geri alınabileceğini düşünür ve hayatla iç içe geçtiğini varsayarlar. Üç yaşında, “büyülü düşünme ve her şeyi yapabilme hayalleri” başlar. Ölümü, cadılar, hayaletler veya sihirbazlar gibi büyümlü varlıklarla ilişkilendirirler. Zihinlerinde bu figürlerle aktif bir mücadele içinde olabileceklerini düşünmeleri, ölümün getirdiği varoluşsal tehdide karşı bir savunma mekanizması işlevi görmektedir. Çocukların ölüm algıları, bakım verenlerin tutumları ve yaklaşımlarıyla doğrudan ilişkilidir⁴⁰. Ebeveynlerinin söyledikleri yalanlar ve örtmece ifadeler, çocukların kendi yaşadıkları deneyimler ile kendilerine verilen açıklamalar arasında bir uyumsuzluk oluşturur. Bu durum, çocukları daha da belirsizliğe sürükler ve korku, uyku bozuklukları ile kabuslara neden olabilir⁴¹.

• 4-6 Yaş Arasındaki Çocuklar:

4 ile 6 yaşları arasında, çocuklar ölümü anlamlandırma yetisi kazanır. Bu dönem, sezgisel düşünme aşamasıdır. Ölümün temel prensiplerini ve nedenlerini tam olarak anlamazlar. Çocuklar bu dönemde benmerkezci düşünürler. Bunun anlamı, çocukların olan biten her şeyi merkeze kendilerini alarak düşünmeleridir. Örneğin, anne-babanın tartışması çocuk için, “Çünkü odasını toplamamıştır.”; annenin ölmesi ise, “Çünkü annem çikolata yememe izin vermediği için çok kızdı.” şeklinde algılanabilir. Örnekler çoğaltılabilir. Bu nedenle karşılaştıkları bir kayıp durumunda, çocuk kendini sorumlu tutup yoğun suçluluk duygularıyla baş etmeye çalışabilir⁴².

³⁷ Zernikow, s. 81.

³⁸ Färber ve Lutz, s. 56.

³⁹ Zernikow, s. 81.

⁴⁰ Färber ve Lutz, s. 56.

⁴¹ Zernikow, s. 81.

⁴² Färber ve Lutz, s. 22.

Bu aşamada çocuklar, cansız şeylerin yeniden hayata döneceğini düşünmektedir. Birçok çocuk, ölü kişinin tabutunda sadece uyduğunu varsayar ve bu kişi için endişelenir. Ölüm genellikle bir ceza olarak algılanır ve “Anne öldü çünkü ben kötüydüm.” gibi ifadelerle ortaya konur⁴³.

- **7-10 yaş arasındaki Çocuklar:**

Bu yaş aralığındaki çocuklar, benmerkezci düşünmenin yerini empati kurabilmeye bırakır. Bu nedenle, bu yaştaki çocuklar daha merhametli olurlar. Fakat yine de duygularını ifade etmekte zorlanırlar. Yaşadıkları bir kayıp karşısında karın ağrısı, baş ağrısı gibi bedensel yakınmalar daha sıklıkla kendini gösterebilir⁴⁴.

7-10 yaşındaki çocukların düşünce süreçleri, giderek esnekleşir ve neden-sonuç ilişkileri kurmaya başlarlar. Ölülerin artık hiçbir şey yiyemeyeceklerini anlamalarıyla birlikte, onların hissetmeyeceklerini de kavrarlar. Zaman algılarının farklılaşması, ölümün kesinliğinin daha iyi anlaşılmasına yol açar. Yakın birinin ölümü, genellikle suçluluk duyguları ile ilişkilidir: “Büyükanneyi ziyaret etmediğim için o kadar üzgün oldu ki öldü⁴⁵.” Çocuklar, bu üzüntülerini ve ölümü çekingenlikle konuşurlar. Bu genellikle beklenmedik kişilerle dolaylı yoldan gerçekleşir. Çocuk, kederiyle kendisini kabul eden birini arar; ancak karşısındakine yük olmak istemez. Bu durum, çocuğuyla ölüm hakkında konuşmak isteyen fakat çocuklarının örneğin hastane aşçısıyla konuştuğunu gören ebeveynlere yardımcı olabilir. Bu, yakınlık eksikliğinin bir işareti değil, çocuğun ebeveynlerinin iyiliğini düşünerek sorumluluk üstlendiğinin bir göstergesidir⁴⁶.

- **11 Yaş ve Üstü Çocuklar:**

Ergenlik dönemiyle beraber çocukta soyut düşünebilme becerisi gelişir. Daha önceki dönemlere oranla ergen, ölümü bütün yönleriyle ele alabilir ve aynı durumun kendi başına da gelebileceğinin farkına varır. Dolayısıyla, yaşamın bu gerçeğinin farkında olması kolaylaşır. Bununla birlikte, yaşadığı bir kayıp karşısında verdiği tepki oldukça şiddetli olabilir. Bu karmaşık duyguyla baş

⁴³ Färber ve Lutz, s. 22.

⁴⁴ Zernikow, s. 82.

⁴⁵ Färber ve Lutz, s.57

⁴⁶ Zernikow, s. 82.

edebilmek için öfkeyle hareket edebilir, depresif özellikler gösterebilir ve yeme ile uyku bozuklukları yaşayabilir. Bu yaş dönemindeki birey, ölüm korkusunun en güçlü olduğu bir yaşam evresindedir. Çünkü bu dönem, ayrılma ve yeniden yönelme sürecidir; bu süreç tek başına bile belirsizlik ve güçlü korkular oluşturur⁴⁷. Aynı zamanda, farklı yetişkin düşünme biçimleri onlara giderek daha aşına hale gelir. Bu dönemde, kendi ölümlerinin de bir gün gerçekleşeceğini kavramaya başladıklarından, yaşamın anlamı üzerine düşünmeye başlarlar. Bu yaşta, kendi düşüncelerini ve konuya dair fikirlerini geliştirmeye, dini inançları ve ailelerinin inançlarını eleştirel bir şekilde sorgulamaya başlarlar⁴⁸.

Gelişim aşamalarını daha iyi anlamak, onları günümüz toplumunun bağlamında ele alarak çocuğu kendi çevresinde incelemekle mümkün olacaktır. Çocuklar bu evreleri aynı sırayla geçse de, her bir aşamada kalma sürelerinin farklılık gösterebileceği belirtilmelidir. Bireysel aşamalar arasında örtüşmeler, akıcı geçişler veya ani sonlanmalar olabilir. Ayrıca, bazı davranışların yalnızca belirli bir aşamaya özgü olması mümkündür. Çocuklar her zaman bireysel olarak değerlendirilmelidir⁴⁹. Sorularını sorma haklarının olduğu mesajı onlara verilmelidir. Durumun göz ardı edilmesi onlara yardımcı olmaz; aksine bu konuda konuşmak daha önemlidir. Kayıp ve yas üzerine konuşulmazsa, “kendi görüntü ve hayallerini” geliştirme riski vardır; “ki bu da gerçeklikten daha kötü olabilir⁵⁰.” Yetişkinlerin, çocuklara yaşlarına uygun ve dürüst yanıtlar vermesi gerekir. Bazı çocuklar için yas hakkında konuşmak faydalı olabilirken, diğerleri farklı ritüellere ihtiyaç duyabilir. Yas üzerine konuşmak zorunlu kılınmamalı, sadece bir teklif olarak sunulmalıdır. Bu tür yaşam koşullarında güvenlik ve emniyet duygusu önemlidir. Ayrıca, çocukların alıştıkları gündelik hayatlarına devam edebilmeleri ve sürekli olarak yaşla yüzleşmek zorunda kalmamaları da yararlı olabilir. “Yassız bölgeler⁵¹” onlara güç toplamak için güvenlik ve koruma sağlayabilir. Diğer bir önemli konu ise çocukların cenaze sürecinde nasıl desteklenmesi gerektiğine dair önemli noktalar:

⁴⁷ Zernikow, s. 82.

⁴⁸ Färber ve Lutz, s.22

⁴⁹ Färber ve Lutz, s. 30.

⁵⁰ Susanne Witt-Loers, *Sterben, Tod und Trauer in der Schule: eine Orientierungshilfe*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2016, s. 27.

⁵¹ Witt-Loers, s. 21.

Çocuğun Sürece **Dâhil Edilmesi:** Çocuklar, cenaze sürecinin bir parçası olmalı ve evdeki dualar ile cenaze törenine katılmalarına izin verilmelidir. Bu, onların yas sürecini anlamalarına yardımcı olur.

Bilgilendirme: Cenaze töreni öncesinde çocuğa ne olacağı hakkında bilgi vermek önemlidir. Kalabalık bir ortamda nelerle karşılaşabileceğini açıklamak, onun kaygılarını azaltabilir.

Güvenilir Yetişkin Desteği: Özellikle ebeveynlerinden birini kaybeden çocuklar, güvenilir bir yetişkinin yanında olmalıdır. Bu yetişkin, çocuğa durumu açıklayabilir, gerekirse onu dışarı çıkarabilir ve teselli edebilir.

Duygusal İletişim: Çocukla kaybı hakkında konuşmak ve vedalaşmasına yardımcı olmak önemlidir. “Seni anlıyorum” demek yerine “Çok üzgünüm” gibi ifadeler kullanmak daha anlamlıdır. Çocuğun kaybettiği kişiyle ilgili düşüncelerini yazması ve bu yazıyı mezara bırakması, yasını somutlaştırmasına yardımcı olur.

Duyguların Dışa Vurumu: Çocuklar, duygularını hareketleriyle ifade etmeye meyillidir. Bu nedenle, bu süreçte daha hareketli olan çocuklara karşı anlayışlı olmak önemlidir.

Ebeveynlerin Etkisi: Çocuğun kaybı ve yas sürecini deneyimleme şekli, ebeveynlerinin bu süreçteki deneyimleriyle bağlantılıdır.

Genel olarak, çocukların cenaze sürecinde desteklenmesi ve duygularını ifade etmeleri için uygun bir ortam sağlanması gerekmektedir. Kaybın ardından çocuklar genellikle daha fazla güvenlik ihtiyacı veya ayrılma korkusu geliştirirler⁵². Yas sürecinde zaman ve empati önemlidir; destekleyicilerin sürekli bir istikrar sağlaması gerekir. Ancak bazı ebeveynler veya yakınlar, ölüm hakkında konuşmaktan kaçınabilir ve çocukları bu süreçten uzak tutabilirler. Çocuklara ölüm haberini verirken, yaşı ne olursa olsun somut ve açık bir dil kullanılmalıdır. Ölüm bilgisi verildiğinde “öldü” kelimesinin net bir şekilde ifade edilmesi, çocuğun anlamasını kolaylaştırır. Soyut ifadeler, çocuğun kafasını karıştırabilir ve kaygıya neden olabilir.

4. Sistemik Manevi Danışmanlık Uygulaması

Sistem teorisinin temel soruları ve yapı taşları üzerine Emlein, gözlem kavramının tanımının her şeyi belirlediğini belirtir ve sistem teorisinde “görüş

⁵² Witt-Loers, s. 21

alanı” ile sistemin neyi gözlemleyebildiği ve etkilerinin ne kadar geniş bir alana yayıldığına değinir. Bu bağlamda, kavramlar içerik açısından değil, formal kategoriler olarak ele alınır. Hangi teorinin içeriklerinin önemli olduğu burada sorgulanmaz; asıl odak, bu ve diğer içeriklerin nasıl oluşturulduğudur. Sistem teorisinin soruları, “ne” sorusundan “nasıl” sorusuna kayar; yani, sistemlerin ne olduğundan çok, sistemlerin nasıl ortaya çıktığı sorulur. Bu yaklaşımla teori, daha derin bir düzleme taşınır⁵³.

Sistemik manevi danışmanlık, bir veya daha fazla kişinin (bir aile, aile alt sistemi üyeleri veya tek bir kişi) bir manevi danışman etrafında bir araya geldiği bir süreçle başlar. İnsanların, kendi sistemlerinde birbirleriyle bağlantılı olduğu, sosyallik ya da yardım aradığı veya sunduğu durumlarda, bu iki sistemden yeni ve daha üst bir sistem oluşur. Bu yeni sistem, geniş anlamda bir “problem”, bir konu veya zorluk etrafında şekillenir. Danışanlar ve manevi danışmanlık sistemi arasındaki bu karşılaşmada görevlerin ve anlaşmaların netleşmesiyle birlikte, bu “problem sistemi” belirli bir yöne açılmaya başlar ve esasen bir manevi danışmanlık sistemine dönüşür.

Bu sistemde, “koevolüsyonel ilişkisel yapı”, danışan ve danışman arasındaki ilişki dinamiklerinin karşılıklı etkileşimle geliştiği bir süreci ifade eder; yani hem danışan hem de manevi danışmanlık sistemi bu süreçte dönüşür ve gelişir. Sistemik manevi danışmanlık; intervizyon, süpervizyon ve değerlendirme sistemleri tarafından desteklenir; bu da manevi danışmanlık çalışmalarında kalite güvencesini mümkün kılar. İşbirliği, görev paylaşımı ve yetkilendirme, sistemik manevi danışmanlık çalışmalarını diğer psikososyal yardım sistemlerinde gerçekleştirilen danışmanlık ve terapötik çalışmalarla ilişkilendirir. Bu sistemler, farklı ayrımlar ve kodlara dayanır⁵⁴.

Aile sistemleri, bireylerin kültürel toplumsal sistemler ve ekosistemle olan bağlantılarını ve bu bağlantıların bireysel açılarıyla nasıl yönetsel olarak ele alınabileceğini gösterir. Sistemik manevi danışmanlık, sadece bireylerle değil,

⁵³ Günther Emlein, “Seelsorge als systemische Praxis,” Christiane Burbach, Klaus Dörner, Wilfried Engemann vd. (Editörler), *Wege zum Menschen*, cilt 53, Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht, 2001, ss. 158-178.

⁵⁴ Christoph Morgenthaler, “System als Bezugsrahmen der Seelsorge,” içinde: Wilfried Engemann (Ed.), *Handbuch der Seelsorge: Grundlagen der Seelsorge*, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2007, ss. 299-300.

aynı zamanda gruplar ve kurumlar arasında dayanışmayı geliştirmeye de odaklanılır. Manevi danışmanlık ve dini kuruluşlar görevinde, iki önemli konu öne çıkmaktadır: ritüeller ve manevi danışman arasındaki ilişki, ayrıca ailenin yaşam döngüsündeki nedensellikler. Bu nedensellikler, aile yapısını ve etkileşimlerini ritüel ve sembolik bir şekilde şekillendirirken, aynı zamanda aile yapısının değişimine de katkıda bulunur. Bu unsurların farkında olmak ve nedensellikler ile manevi danışmanlık sürecini uygun bir şekilde ele almak için sistemik bir bakış açısı faydalıdır⁵⁵.

5. Değerlendirme

Yas, zaman gerektiren bir süreçtir. Yas süreçlerinde destekleyici olan insanların sürekli olarak istikrar sağlaması ve bunu sürdürebilmesi için uzun bir nefes almak gerekir. Burada önemli olan, “orada olmak” ve “birlikte olmak”; içten bir empatiyle duyguları paylaşmaktır. Yakınını kaybeden çocuklara ve ergenlere destek sağlamak oldukça önemlidir. “Orada olma” isteği, zor zamanlardan geçen birine verilebilecek en değerli şeylerden biridir.

Yakınları, bu süreçte duygusal olarak zorlanabilir. Ölen ebeveynlere sahip çocuklarla veya ergenlerle duygusal olarak iletişim kurmak güçleşebilir. Aynı şekilde, anne-babası boşanan çocuklar için de bu istenmeyen bir durumdur ve çocuklar genellikle ebeveynlerinin bir araya geleceği umudunu taşırlar. Boşanma sorunsuz gerçekleşse bile, çocuklarda olumsuz etkiler bırakabilir. Üzüntü, yalnızlık, gerileme, uyku sorunları ve okul başarısızlığı gibi tepkiler görülebilir. Boşanma kaçınılmazsa, bu olumsuz davranışları önceden fark etmek ve sevgiyle, kararlı bir şekilde müdahale etmek önemlidir. Duygularını dışarı aktarmayan çocuk ve ergenler, kontrolsüz öfke ve saldırganlık sergileyebilirler. Bu durumda, psikolojik danışmanlar ve manevi danışmanlık sisteminin devreye girmesi önemlidir. Bazı aileler bu süreci kendi başlarına aşabilirken, bazıları uzman desteğine ihtiyaç duyar.

Manevi danışmanın aile sisteminin bir parçası olduğu vurgulanmalıdır; özellikle ailenin acı gününde yanında olmak aile için oldukça önemlidir. Manevi danışman, dini ritüellerin yerine getirilmesi konusunda destek olurken aynı zamanda aile bireylerinin tümünü göz önünde bulundurmalıdır. Sistemik

⁵⁵ Klessmann, ss. 447-448.

manevi danışmanlık anlayışının farkında olarak olayları gözlemlemek büyük önem taşır. Manevi danışmanın aileye katılımıyla, aile dinamiklerinde bir tür “meta-sistem” ortaya çıkar. Manevi danışman, bu sistemin bir parçası haline gelir ve ailenin içinde rol alır. Aynı zamanda ailenin sorunlarıyla duygusal olarak başa çıkarken daha etkili stratejiler geliştirebilir ve aile bireyleri arasında yeni bağlantılar kurulmasına yardımcı olur.

Sistemik manevi danışmanlık anlayışını kendi din ve kültürel değerlerimize göre geliştirdiğimizde, danışanların yas ve kayıp gibi durumlarda ihtiyaç ve beklentilerini karşılayabileceğimiz, manevi danışmanın bu sürece daha profesyonel bir yaklaşım sergileyebileceği görülecektir. Ayrıca bu çalışmanın manevi danışmanlık uygulama alanına önemli bir perspektif sunacağı ve çalışmalarda kaynak sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Berman, Jeffrey. *Der Therapeut als Erzähler: Irvin D. Yalom und die Psychotherapie*. Penguin Random House Verlagsgroupe GmbH, 2024.
- Brunnhuber, Stefan, & Frauenknecht, Sabine. *Psychiatrie und Psychotherapie*. 8. Baskı. München: Elsevier, 2016.
- Canacakis, Jargon. *Ich begleite dich durch deine Tränen*. Stuttgart: 2005.
- Çakar Savi, Firdevs. “Kriz, Travma ve Yas ile İlgili Kavramsal Çerçeve.” İçinde: Savi Çakar, Firdevs (Edit.). *Çocuk ve Ergenlerde Travma, Kayıp ve Yas Danışmanlığı Kuram ve Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi, 2023.
- Emlein, Günther. “Seelsorge als systemische Praxis.” İçinde: Burbach, Christiane; Dörner, Klaus; Engemann, Wilfried v.d. *Wege zum Menschen*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2001, ss. 158-178.
- Färber, Margret; Lutz, Martina. *...plötzlich mit dem Tod konfrontiert: ein Leitfaden für Kitas mit Notfallplänen, Checklisten und Hilfen zur Trauerbegleitung*. Don Bosco Yayınları, 2014.
- Gladding, Samuel T. *Aile Terapisi, Tanımı, Kuram ve Uygulamalar*. Çeviri Editörü: Doç Dr. İbrahim Kekil; Prof. Dr. İbrahim Yıldırım. Ankara: Türk Psikoloji Danışma ve Rehberlik Derneği Yayınları, 2011.
- Gottman, John & Declaire, Joan. *Duygusal Zekası Yüksek Çocuklar Yetiştirmek: Ebeveynliğin Kalbi*. Çeviri: Yiğit Ataman. Ankara: Salmat Basım Yayın, 2023.
- Kachler, Roland. *Meine Trauer wird dich finden: Ein neuer Ansatz in der Trauerarbeit*. Freiburg im Breisgau: Kreuz, 2017.

- Klass, Dennis, Silverman, Phyllis R., & Nickman, Steven L. *Continuing Bonds: New Understandings of Grief*. Bristol: Taylor & Francis, 1996. İçinde: Paul, Christoph (Edit.). *Neue Wege in der Trauer- und Sterbebegleitung: Hintergründe und Erfahrungsberichte für die Praxis*. Vollständig überarbeitete ve ergänzte Neuauflage. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2001.
- Klessmann, Michael. *Pastoral Psychologie: Ein Lebrbuch*. Brühl: Neukirchen Yayınları, 2006.
- Kübler-Ross, Elisabeth. “Five Stages of Grief.” İçinde: Paul, Christoph (Edit.). *Neue Wege in der Trauer- und Sterbebegleitung: Hintergründe und Erfahrungsberichte für die Praxis*. Vollständig überarbeitete ve ergänzte Neuauflage. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2001, ss. 18–24. (İlk Yayın: *On Death and Dying*, 1969.)
- Lemke, Helga. *Seelsorgerliche Gesprächsführung: Gespräche über Glauben, Schuld und Leiden*. Stuttgart: 1992.
- Morgenthaler, Christoph. “System als Bezugsrahmen der Seelsorge.” İçinde: Engemann, Wilfried (Edit.). *Handbuch der Seelsorge: Grundlagen der Seelsorge*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2007.
- Morgenthaler, Christoph. *Systemische Seelsorge: Impulse der Familie und Systemtherapie für die kirchliche Praxis*. Stuttgart: 2005.
- Möller, Hans-Jürgen, Laux, Gerd, & Kapfhammer, Hans-Peter. *Psychiatrie und Psychotherapie*. Stuttgart: Thieme, 2015.
- Nauer, Doris. *Seelsorgekonzepte im Widerstreit: Ein Kompendium*. Stuttgart: Kohlhammer, 2001.
- Neimeyer, Robert A. “Eine Umarmung des Himmels – sich neu erfinden nach einem Verlust.” İçinde: Paul, Christoph (Edit.). *Neue Wege in der Trauer- und Sterbebegleitung: Hintergründe und Erfahrungsberichte für die Praxis*. Vollständig überarbeitete ve ergänzte Neuauflage. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2001.
- Öztürk, Mücahit. *Çocuk Psikiyatrisi: Anne, Baba ve Eğitimciler için*. İstanbul: Uçurtma Yayınları, 2007.
- Paul, Christiane. *Ich lebe mit meiner Trauer*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2017.
- Riedel-Pfäffin, Ursula. “Systemische Seelsorge als Aufgabe gesellschaftspolitischer und spiritueller Kommunikation.” İçinde: Noth, Isabelle; Kunz, Ralph (Edit.). *Nachdenkliche Seelsorge: seelsorgliches Nachdenken, Festschrift für Christoph Morgenthaler zum 65. Geburtstag*. Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht, 2012.
- Söylemez, Yudum. *Çift ve Aile Terapisi: Temel Konular ve Müdahale Yöntemleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Stroebe, Margaret & Schut, Henk. “Culture and Grief.” İçinde: Paul, Christoph

- (Edit.). *Neue Wege in der Trauer- und Sterbebegleitung: Hintergründe und Erfahrungsberichte für die Praxis*. Vollständig überarbeitete ve ergänzte Neuauflage. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1998, ss. 39–49.
- Ürer, Emre. “Çocuklarda Ölüm ve Yas Üzerine Bir İnceleme.” *Dini Araştırmalar*, Temmuz-Aralık 2017, Cilt: 20, Sayı: 52, ss. 131-140.
- Witt-Loers, S. *Sterben, Tod und Trauer in der Schule: eine Orientierungshilfe*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2016.
- Worden, J. William. *Beratung und Therapie in Trauerfällen: Ein Handbuch*. Bern: Huber, 2011.
- Zernikow, Boris. *Palliativversorgung von Kindern, Jugendlichen und jungen Erwachsenen*. Heidelberg: Springer Yayınları, 2008.
- Ziemer, Jürgen. *Seelsorgelehre: Eine Einführung für Studium und Praxis*. Göttingen, 2004.

AİLEDE SUNULAN İNANCIN ÇOCUĞUN EĞİTİM VE GELİŞİMİNE ETKİSİ

Cemil PASLI*

Giriş

Aile, kişinin içine doğduğu ve ihtiyaçlarının karşılandığı sosyal bir yapıdır. Her insanın içinde doğduğu, büyüdüğü, kimlik ve kişilik inşasının en önemli dönemini yaşadığı, birey ve toplum arasındaki köprüünün “kilit taşı”¹ ve fitri olarak medeni olan ferdin² hayata hazırlanıp katıldığı en küçük sosyal ünite olan aile, şüphesiz insanlığın en önemli kurumlarından birisidir.³

Toplumun devamlılığı için önemli bir yapı taşı olan ailenin çocukların biyopsikososyal gelişimlerinde olumlu ya da olumsuz etkileri olabilmektedir.⁴ Aile insan için bir ihtiyaç ve zorunluluktur. Bu gerçeklik, asırların tecrübesiyle sabit olmasının yanında Yüce Allah’ın ilahî bildirimleriyle de onaylanmıştır. İlk insanlar olan Hz. Âdem ve Hz. Havva’nın kadın ve erkek olarak yaratılması ve bir aile

* Dr., Selçuk Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanı, Orcid: -0000-0002-0264-4673

¹ Cemil Paslı, *Ailede Huzur İçin 9 S*, Konya: Çim-ke Yayınları, 2016, 13.

² Musa Kazım Yılmaz, “İslâmî Aile Kuruluşu, Fertleri ve Sorumlulukları”, *İslâm’da Aile ve Çocuk Terbiyesi I*, editör. İbrahim Canan, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, 23-50.

³ Mustafa Aydın, *Kurumlar Sosyolojisi*, İstanbul: Açılım Kitap Yayınları, 2015, 83; İsmail Hakkı Ünal, “*Kur’ân’da Aile Kurumu*”, *Küreselleşen Dünyada Aile*, 2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara: TDV Yayınları, 2010, 8.

⁴ Suna Özmen Kaymak, “*Aile İçinde Öfke ve Saldırganlığın Yansımaları*”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2004, 37(2), 27-39.

kuracak şekilde donatılması bunun göstergesidir. Ülkemizde yapılan çalışmalarda dindarlığın ve maneviyatın evlilikteki çatışmaların azalmasına katkı sağladığı tespit edilmiştir. Araştırma neticesine göre dini ve manevi değerlerin bireylerin birbirini anlamasını kolaylaştırması ve bireylere sorumluluk duygusu vermesi aracılığıyla çatışmalar üzerinde ve çatışmalar başlamadan önceki süreçte etkili olduğu bulunmuştur. Evli çiftlerle yapılan bir diğer çalışmada evliliklerinde manevi yönler paylaşılan ve ilahi bir yansımanın olduğuna inanan çiftlerin evliliklerinde daha fazla uyum, yarar ve sözel birliktelik; daha az evlilik çatışması ve sözel saldırı algıladıkları bulunmuştur. Maneviyatın evlilik ilişkisindeki çatışmaların azalmasına ve eşlerin arasındaki uyumun artmasına katkı sağladığı görülmektedir.⁵

Maneviyatın ailedeki etkisiyle alakalı yapılan çalışmalar incelendiğinde araştırmaların daha çok din olgusu üzerine yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Maneviyat daha çok din kavramıyla beraber kullanılmaktadır. Ancak maneviyat din kavramı olmadan da varlığını sürdürmektedir. Dini ve manevi konular aileler için önemli olabilir ve her aile bunu kendine özgü yapısıyla farklı şekilde ifade eder. Maneviyat bazı ailelerde dini inanç olarak yaşanabilirken bazı ailelerde insanlarla birlik içinde olma hissi şeklindedir.⁶ İslam'a göre, insan ruhunda yaratılışı itibari ile hak ve hakikati kabul etme meyli vardır. Fitrat bozulmazsa, Allah'ı bulup kavrayacak imkânlarda kendisine verilmiştir.⁷ Allah, insan fitratına kendisini araştırıp bulma ve hak dini benimseme kabiliyeti vermiştir.⁸ Doğu ve batıdan Gazali, Descartes gibi birçok düşünür, aşkın bir varlığa inanmanın fitri olduğunu, insan yaratılışı itibariyle inanmaya yatkın olduğunu açıkça ifade etmişler, bununla birlikte, Tanrı'nın varlığına dair deliller ortaya koymuş ve isbat usulleri metodları geliştirmişlerdir.⁹ Son dönem araştırmaları çocuğun dini inancı kabul etmeye hazır ve istekli olduğunu ortaya koymuştur.¹⁰

⁵ Asım Yapıcı, "Eşlerin Dinsel Algı ve Yaşayışına Göre Evlilikte Dindarlık ve Maneviyat Huzur mu, Kısır mı?" *Turkish Studies*, 2018, 13(2), 79-106.

⁶ Büşra Tunç-Tanık Totan, "Aile Yaşamında Maneviyat: Aile Psikolojik Danışmanında Maneviyatın Yerine Yönelik Bir İnceleme", *Kütahya: D. Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2021, 5,16.

⁷ Matürîdi, *Kitabu't-Terbid*, Thk. Bekir Topaloğlu, Ankara: İsam Yayınları, 2003, 20; Sönmez Kutlu, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, Ankara: Otto Yayınları, 2018, 41-43; 46,47.

⁸ Rum, 30/30.

⁹ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1992, 18.

¹⁰ Pierre Bowet, *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*, çev. Selahattin Odabaşı, Ankara: İş

Allah, “*mallar ve evlatlar dünya hayatının süsüdür*”¹¹ cümlesiyle çocuğun değerine ve önemine dikkat çekmektedir. Çocuğun dine ve benzeri soyut konulara yaklaşımına baktığımızda, onun başlangıçta sözel ve güvene dayalı bir inanca sahip olduğunu tespit edebiliriz. Çocuğun inancı ilk yıllarda yeterince gelişmiş değildir. Bu konuda Yavuz’un tespitleri şu şekildedir: “Çocuk dininin karakteristik özelliklerinden birisi de dinî gelişmenin henüz tam şekillenmemiş ve belli ilkelere ulaşmamış olmasıdır. Çocuk, ilk dini tecrübeyi en çok güvendiği insanlardan kurulu olan eğitimin de temellerinin atıldığı ailede edinir. Psikologlar, çocukta dindarlığının oluşumunda büyüklerinin önemli etkilerini tespit ederek, sonuçta dini şuuru teşvik, destek ve etkileri ile birlikte izah etmekte”¹² Çocuk ana babasına Allah’ın emanetidir. Onun her türlü şekli almaya hazır, temiz ve boş kalbi de adeta bir cevherdir. O her türlü nakşa uygun olduğu gibi, meylettirdiği her şeyi almaya da kabiliyetlidir. Eğer çocuk iyiliklere yöneltilirse, hayır üzere büyür ve dünya ahirette mutlu olur.¹³

Gerçek sütüne ana olduğu gibi, hakiki mürebbiyede babadır. Çocuk yetiştirme konusunda ana baba birbirleriyle uyum içinde hareket etmelidir. Makul mahdut zihinli bir baba tarafından terbiye edilmek, dünyanın en mahir hocası tarafından yetiştirilmekten daha iyidir.¹⁴ Çocuğun dine yaklaşımında doğuştan gelen uyumlu bir donanım olduğunu bu donanımın kişiliğinin altı yaşına kadar %60’nın şekillendiği kurum olan aile tarafından geliştirildiğini ya da köreltildiği psikolojinin tespitidir. Dine dair inanç ilkelerine yönelik çocukta doğuştan bulunan donanımlar aile tarafından işlenirken, çocuk dokuz yaşlarına gelinceye kadar ailenin kendisine sunduğu inancı sorgulamadan kabul eder. Bu durumun tabii sonucu olarak ailenin çocuğa yüklediği dinle ilgili değerler, umumiyetle sorgulanmadan olduğu gibi benimsenir.¹⁵ Bu benimsemede, eleştiri, karşı koyma,

Bankası Yayınları, 1958, 18,19, 94, 97, 108; Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara: DİB Yayınları, 1983. 38-43, 106-114.

¹¹ Kehf, 18/46.

¹² Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara: DİB Yayınları, 1983, 43, 46.

¹³ Gazali, *İhya’u Ulum-Din*, çev. Mehmet A. Müftüoğlu, İstanbul: Çelik Yayınları, 2008, II,/72.

¹⁴ Jean-Jacques Rousseau, *Emile-Ya da Eğitim Üzerine*-Hasan Ali Yücel Klasikleri, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, 258.

¹⁵ Antoine Vergote, “*Çocuklukta Din*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, çev. E. Fırat, 1978, 22/315-317.

reddetme, sorgulama ve şüphe gibi süreçler devrede olmadığı için inanç, çocuğa ait bir saflık, samimiyet ve içtenlikle yapılmış özel bir kabul durumundadır. Çocukların “kolay inanırlılık” özelliği doğuştan vardır, onun özellikle sorgulama ve eleştirel yaklaşım koyma gibi zihinsel süreçlerinin zamanla gelişir. Erken dönemde çocuk çok düşünmeden, şüphelenmeden, eleştirmeden ve karşı koymadan inanmaya yatkın bir psikolojiye sahiptir.¹⁶ İnanca dair bilgiler çocuklara azar azar ve hazmedeceği miktar ve nitelikte, onun gelişim özellikleri dikkate alınarak sunulmalıdır.¹⁷ Çocuğun inanç dâhil hayatı boyunca ihtiyaç duyacağı bütün değerleri alacağı en önemli vakit bir “tabula rasa”¹⁸ olarak eğitime en açık olduğu çocukluk dönemidir.

Hz. Peygamberin bir hadisinde fıtrata ve ailenin inanç eğitimi üzerindeki etkisine vurgu yapılmaktadır.

*“Her doğan fıtrat üzere doğar, Sonra anne babası onu Yahudi, Hristiyan ve Mecusi yapar.”*¹⁹

Aynı hadis-i şerif bir başka rivayette şu şekilde aktarılmıştır.

*“Her doğan fıtrat üzerindedir. Konuşmaya başlayıncaya kadar bu hal devam eder. Bundan sonra ebeveyni onu Yahudi veya Hristiyanlaştırır.”*²⁰

Çocukta dini duygu inanç, doğuştandır. Belli bir yaştan sonra kazanılmaktadır. Fıtrî olan din duygusunun uyanması ve yavaş yavaş kendisini hissettirmesi ise bebeklik çağının bitip ilk çocukluk çağının başlaması dönemine denk gelmektedir. 3 ile 5 yaş arasındaki çocuklarda artık kendiliğinden bir dini his ortaya çıkmaktadır. Çocuklar, bu duygu basamağına geldiklerini, sordukları sorularla göstermektedir. Psikoloji ve pedagojinin tespitlerine göre de üç yaştan itibaren çocuklar telkin almaya çok müsaittirler. Bu dönem eğitim ve inanç eğitimi açısından son derece önemli ve kritik bir dönemdir.²¹ 0-2 yaşta bebekte duygu hafızası aktiftir, dolayısıyla hem göz hem de kulak yoluyla dini yaşantıya şahitlik etmesi önemlidir. 2-6 yaş taklit dönemidir. Çocuk bu yaşta kolay

¹⁶ Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, 254.

¹⁷ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara: Gün Yayınları, 2007, 33.

¹⁸ İbrahim Bor, *John Locke Epistemolojisinde Bilgi ve İman*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XIII, 2011, 24/35-51.

¹⁹ Buhari, Cenaiz, 92.

²⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 24.

²¹ Gülsüm Pehlivan Ağırakça, *Ailede Din Eğitimi*, İstanbul: Yekder Yayınları, 2019, 81-83

inanma, benmerkezcilik, antropomorfizm (insan biçimcilik) taklit, himaye altında olma, anlama, merak duygusu şeklinde sayılabilir. Bu hassas dönemde özellikle anne ve baba çocuğu eğitimin temeli olan duygusal zekânın gelişmesi için sevgiye, ilgiye, muhabbet ve şefkate doyurmalıdır. Bu konuda anne-babanın sevgisiz ve ilgisiz kalışı çocukta “*oral fiksasyon*” sendromuna sebep olmaktadır. Bu sendrom başta eğitim aşamaları olmak üzere çocuğun bütün hayatını olumsuz etkileyebilmektedir.²²

Çocuk, yedi yaşını doldurduğu andan itibaren yepyeni bir döneme ayak basarlar. Bu evrede teslimiyetin yerini yavaş yavaş sorgulama almaya başlarlar.²³ İmana dönüşecek inanç esaslarını aklın süzgecinden geçirmek isteyen bu çocukların sayısı, 10–12 yaşlarına geldiklerinde daha da artmaktadır.²⁴ Çocuğun bir ömür boyu hayatını etkileyen temeli ve su basmanı seviyesi dediğimiz kişiliği %60 oranında okul öncesi dönemde 0-6 yaş aralığında aile ortamında şekillenir. Bu dönem çocuk gelişiminin en hızlı yönlendiği ve en önemli ve değerli olduğu kritik yıllardır.²⁵ Çünkü Piaget’nin zihinsel gelişim sisteminde çocuk yedi yaşından itibaren somut işlemler dönemine girmiştir. 7–11/12 yaşları arasında yaşanan somut işlemler döneminin özelliği, bu dönemde bulunan çocukların somut biçimde verilen bilgiyi belli bir sistem ve mantık çerçevesinde işleyebilme yeteneğine sahip olmasıdır. On iki yaş ve sonrasında soyut işlemler dönemine ulaşanlar artık varsayımlar ortaya koyabilir, mantıksal çıkarımlar yapabilir ve karmaşık problemleri belli bir sistem içerisinde çözümleyebilirler.²⁶

Somut işlem evresinde, soyut dine dair konuları yeterince anlayamayan çocukların bazı zorluklar çekmelerdi doğaldır. Bu pozisyonda çocukların

²² Cemil Paslı, *Ailede Huzur İçin 9 S*, “Oral Fiksasyon/Sevgi Birliği”, Konya: Çim-ke Yayınları, 2016, 45.

²³ Yukarıda çocuğun dokuz yaşlarında değerleri sorgulamaya başladığı ifade edilmişti. Burada ise sorgulama yaşı yedi olarak verilmektedir. Bu yaşların kesin olmayıp, yaklaşık değerleri ifade ettiğini ve çocuğa, çocuğun içinde yetiştiği aileye ve topluma göre farklılaşabileceğini belirtmeliyiz.

²⁴ Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara: DİB Yayınları, 1993, 238–139.

²⁵ Haluk Yavuer, *Çocuğunuzun İlk Altı Yılı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997, 9.

²⁶ J. M. Gander, W. H. Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Ankara: İmge Kitabevi, çev. A. Dönmez, N. Çelen, B. Onur, 2001, 78.

zihin dünyalarında bazı soru işaretlerinin mevcudiyetini devam ettirmesine sebep olmaktadır. Peki, tam olarak şekillenmemiş, soyut bir kavram olan inanç nasıl iman haline dönüşmektedir? Allport inancın gelişmesi ve imana dönüşmesi sürecini ele alırken üç dönem üzerinde durmaktadır: Birinci evre, duyularına, hayallerine ve işittiklerine ayırım yapmadan ve eleştirmeden, tam bir teslimiyetle inanan çocuklarda görülür ve bu evre, deneyimsizlik ve saf-lık dönemidir.

İlk inançları duydukları ve gördüklerinde oluşur. Çünkü çocuk için bu dönemde sözcükler, gerçekler kadar güzeldir. Bu dönemde oluşan inançların bir kısmı bütün hayat boyunca devam eder. Yetişkinler arasında bir ömür boyu varlığını sürdüren bir kısım inançlar, bu sorgulanmayan çocuksu ve irrasyonel inançla ilgilidir. Çocukta inanç oluşumunun ikinci dönemi, birinci dönemin yeniden şekillenmesi ile gerçekleşir. İnsanın yaşadıkça edindiği çok çeşitli şüpheler, onun yaşamını alt üst eder ve onlar aslında herkes için zekice düşünmenin, problem çözme kapasitesi ve başa çıkma gücümüzün teşkilinde olmazsa olmazlarımızdır. Nihayetinde kişi herhangi bir teslimiyette diğer ihtimalleri giderinceye kadar kendine özgü yaratıcı düşünce ve gözleme dayanan bağımsız bir inanç oluşturma konusunda yetkin değildir.

Üçüncü dönem, olgun, kâmil, tamamlanmış inanç evresidir. Kâmil inanç, şüphenin uzağında gelişir ve ona sahip olan kişi, yaratıcı düşünce, gözleme dayalı, yenilenen ve yenileyen zinde bir kapasiteye sahiptir. Biz edindiğimiz bilgilerimiz, oluşturduğumuz değerlerimiz ve sahip olduğumuz duygularımızın zenginliği ve gücü nispetinde inançlarımızı da geliştiririz. Misal vermek gerekirse; “ben eğitime, ahlakın önemine, insan haklarına inanıyorum” iddialarını ifade ettiğim zaman, fiziksel varlığı olmayan bu soyut objeler, benim tarafımdan sadece soyut bir varlık, bir iddia olarak değil arzu edilir ve kişisel duygusal yapıyla tamamen ahenkli olarak algılanmalı ve bütün bu ifadelerin somut karşılıkları olan davranış kalıplarına dökülmesi gerekir. Bu arzu ederek duygusal yapıyla ahenk içinde gelişme ve harekete dönüşme iman için de geçerlidir. Diğer bir ifadeyle, gelişimin üçüncü evresinde, inancın nesnesi (İslamî anlamda Allah), bireyin yaratıcı düşünce ve duygularıyla ilişkiye girdiği somut bir varlık haline dönüşür. Allport’un çocukta inancın gelişimi konusundaki bu izahlarına göre, ferdin kâmil bir inanca sahip olabilmesi için birinci dönem olan çocukluk döneminin sözel ve irrasyonel inancı, daha

sonra ikinci devrede oluşan şüphelerle sarsılıp bütün ihtimaller çürütülüp olgunlaşmaya başlar. Üçüncü ve son dönemde ise şüpheden tamam anlamıyla uzaklaşarak özgün, özel ve yaratıcı düşünceyle birlikte gelişen inanç olgun, kâmil bir iman şeklini alır.²⁷

Hız. Peygamber'in inanç eğitiminde sevgi, değer, müsamaha, sabır, şefkat, muhatabının seviyesine inme temel ilkelerdir. On yaşında Hız. Peygamber (s.a.v)'in eğitimi için annesi tarafından verilen Enes b. Mâlik'in, “*Ben Rasûlullah (s.a.v)'a on sene hizmet ettim. Bana (bir kere bile) öf demedi.*”²⁸ sözü inanç eğitiminde çocuklara yaklaşım konusunda derin manalar içerir. Başka bir missal vermek gerekirse; peygamberlik mührüne dokunduğu için babası tarafından azarlanan Ümmü Hâlid'e Hız. Peygamber, muhabbet, merhamet ve şefkatle yaklaşmış, onunla sohbet etmiş, güzel sözler söyleyerek gönünü almıştır.²⁹

Değerlendirme

İnancın kâmil bir imana dönüşmesi, onun “insanın ruhunda süreklilik kazanması ve hayatına da hâkim olması”³⁰ manasına gelmektedir. Fertte üç dönem halinde görülen bu inanç gelişim ve dönüşümü kendiliğinden gerçekleşmez. Onun değişim, dönüşüm ve gelişim alt yapısını oluşturan önemli etkenler vardır. Duygu, düşünce ve ruhsal dünyası inanç, iman, ibadet ve ahlakla gelişen, dönüşen ve zenginleşen feridin ilk olarak aile içerisinde başlayan inanç dünyası, duygu ve düşünceleri ve çevresindeki gelişme ve değişmeye bağlı olarak değişim ve gelişim gösterir. Psikoloji bilimi de dinin insan eğitimi üzerindeki etkisini kabul etmektedir. Toplumda, genel içerisinde özeli yaşayan kişilerin psikolojik problemleri arttığında, birçok insan güven duyduğu, aşına olduğu yakın çevresindeki gayri resmi danışmanların yardımına başvururlar. İnsanlar psikolojik tedavi, manevi destek, rehberlik ve danışmanlık için aile üyeleri, yakın arkadaşları, şahsi doktorları, avukatlarının yanında din görevlilerine de müracaat ederler. Genellikle bu danışmanlar pratik ve etkili problem

²⁷ Hasan Kayıklık, “*Allporta Göre Dini Yaşayışa Gelişimsel Bir Açılım?*”, Ankara: Dini Araştırmalar Dergisi, c.5, 2003, 125-127.

²⁸ Buhârî, Edeb, 39.

²⁹ Buhârî, Edeb, 17.

³⁰ Nurettin Topçu, İsyân Ahlâkı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016, 39.

çözme yöntemleriyle kişinin o durumda çok ihtiyaç duyduğu maneviyatı kombine ederler.³¹

İlk insan Hz. Âdem (a.s.) ile kimin daha iyi amel edeceğinin tespiti için imtihanı³² başlayan beşeriyetin ilim ve amelle eğitilmesi ve güzel ahlakın tamamlanması³³ süreci yüzyirmidörtbininci³⁴ halka olan hatem'ül-enbiya Hz. Muhammed (s.a.v.) ile tamamlanmış ve Kur'an-ı Kerim'in tasdiğiyle kullarına en büyük ikramı olan din tamam³⁵ olmuştur. Dolayısıyla insanı terbiye ile fücordan uzaklaştırıp, teeddüp ile takvaya ulaştıran³⁶ ve son nefese³⁷ kadar yaratıldığı ahseni takvim³⁸ ve kerim³⁹ hal üzere tutan eğitimin en başat ve belirleyici kurumu her daim din olmuştur ve olmaya da devam edecektir. Bu inançla başlayan değişim ve gelişim iman ve onların sosyal hayattaki tezahürleri olan ibadetler sayesinde ahlak olarak kalıcı değere dönüşür; kulluk bilinci ve ihsan makamı⁴⁰ diye kısaca ifade edeceğimiz bu gelişme ve yenilenme ömrün son nefesine kadar devam eder.⁴¹ Kalam ilmi çocukluk dönemi de dâhil insanın 3 evresinde inanç gelişim ihtiyaçlarını karşılayacak eserler ortaya koyacak, özelde ferdin, genelde toplumun sağlıklı bir iman oluşumuna “çekirdekten itibaren” katkı sağlamalıdır. Özetle denilebilir ki; insanın maddi-manevi gelişiminde en önemli tesir eğitimle meydana getirilebilir. ve o eğitimin hedefi, temel hareket noktası ve bütün aşamalarında, tüm süreçlerinde inançların yani manevi değerlerin etkisi büyüktür.⁴²

³¹ Richard J. Gerring-Philip G. Zimbardo, *Psikolojiye Giriş*, çev: Gamze Sart, İstanbul: Nobel Yayınları, 2012, 479.

³² Mülk, 67/2.

³³ Muvatta, Husnü'l Halk, 8; Müsned, 2/381.

³⁴ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned 5/265-266.

³⁵ Maide, 5/3.

³⁶ Şems, 91/8-10.

³⁷ Hicr, 15/99.

³⁸ Tin, 95/4.

³⁹ İsrâ, 17/70.

⁴⁰ Buhârî, İmân, 1; Müslim, İman 1.

⁴¹ Hicr, 15/99.

⁴² Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara: Gün Yayınları, 2007, 22.

Kaynakça

- Ağırakça, Gülsüm Pehlivan. *Ailede Din Eğitimi*. İstanbul: Yekder Yayınları, 2019.
- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1992.
- Aydın, Mustafa. *Kurumlar Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap Yayınları, 2015.
- Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Gün Yayınları, 2007.
- Bor, İbrahim. *John Locke Epistemiyolojisinde Bilgi ve İman*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XIII, 2011.
- Bowet, Pierre. *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*. çev. Selahattin Odabaşı, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1958.
- Gander, J. M.-Gardiner, W. H. *Çocuk ve Ergen Gelişimi*. Ankara: İmge Kitabevi, çev. A. Dönmez, N. Çelen, B. Onur, 2001.
- Gazali. *İhya'ü Ulumud-Din*. çev. Mehmet A. Müftüoğlu, İstanbul: Çelik Yayınları, 2008.
- Gerring Richard J.-Zimbardo Philip G. *Psikolojiye Giriş*. çev. Gamze Sart, İstanbul: Nobel Yayınları, 2012.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Kaymak, Suna Özmen. “*Aile İçinde Öfke ve Saldırganlığın Yansımaları*”. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 2004.
- Kayıklık, Hasan. “Allporta Göre Dini Yaşayışa Gelişimsel Bir Açılım”. Ankara: Dini Araştırmalar Dergisi, c.5, 2003.
- Kutlu, Sönmez. *İmam Maturidi ve Maturidilik*. Ankara: Otto Yayınları, 2018.
- Matüridi, Kitabu't-Tevhid. Thk. Bekir Topaloğlu, Ankara: İsam Yayınları, 2003.
- Paslı, Cemil. *Ailede Huzur İçin 9 S. Konya: Çim-ke Yayınları, 2016.*
- Rousseau, Jean-Jacques. *Emile-Ya da Eğitim Üzerine*. Hasan Ali Yücel Klasikleri, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Topçu, Nurettin. *İsyan Ahlâkı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Tunç Büşra-Totan Tarık, “Aile Yaşamında Maneviyat: Aile Psikolojik Danışmasında Maneviyatın Yerine Yönelik Bir İnceleme”. Kütahya: D. Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 2021.
- Ünal, İsmail Hakkı. “Kur’ân’da Aile Kurumu”, *Küreselleşen Dünyada Aile*. 2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Vergote, Antoine. “Çocuklukta Din”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, çev. E. Fırat, 1978.
- Yapıcı, Asım. “Eşlerin Dinsel Algı ve Yaşayışına Göre Evlilikte Dindarlık ve Maneviyat Huzur mu, Kusur mu?” *Turkish Studies*, 2018.

Yılmaz, Musa Kazım. “İslâmî Aile Kuruluşu, Fertleri ve Sorumlulukları”. İslâm’da Aile ve Çocuk Terbiyesi I, editör. İbrahim Canan, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.

Yavuer, Haluk. Çocuğunuzun İlk Altı Yılı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997.

EŞÇİNSELLİK VE AİLE/EBEVEYN TUTUMLARI İLİŞKİSİ: BİLİMSEL ÇALIŞMALAR ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Emrah EKER*

Giriş

Günümüzde LGBT aktivizmi çok yönlü tartışılmaktadır. Meseleyi ideolojik, politik, felsefi, ekonomik, tıbbi, teolojik, sosyolojik ve psikolojik açılardan tartışmak mümkün. Ancak bu çalışmanın amacı LGBT aktivizminin, en azından bir bölümünün süreç içerisinde duruş/görüş değiştirmek zorunda kaldığı bir hususa dikkatleri çekmek ve ilgili meselede güncel literatürün direkt veya dolaylı olarak temas ettiği görüşleri/tespitleri bu minvalde tartışmaktır. Bu bağlamda eşcinselliğin nedenleri arasında eşcinsel bireyin başta anne ve baba olmak üzere aile fertleriyle olan ilişkisinin/iletişimin yer alıp almadığı bu çalışmanın temel sorusudur. Ancak bu temel soru bazı öncül soruların cevaplanmasını ilzam eder. Örneğin “eşcinsellik doğuştan mıdır?”, “eşcinsel eğilim biyolojik mi yoksa çevresel temelli midir?”, “eşcinsel birey terapi/tedavi ile cinsel yönelimini değiştirebilir mi?” gibi sorular aslında ana soruya yanıt vermeyi mümkün kılacak bir gömleğin düğmeleri gibidir. Gömlek düğmesi metaforunu tercih etmemizin nedeni şudur; şayet ilk öncül soruya cevabınız “evet” ise; yani eşcinsel eğilimin doğuştan olduğunu kabul ediyorsanız aynı zamanda bu eğilimin

¹ Dr. Öğr. Üyesi. İğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, emrah.eker@igdir.edu.tr

biyolojik temelli olduğunu ve dolayısıyla terapi vesair süreçlerle değiştirilemeyeceğini kabul ediyorsunuz demektir. Bu durumda biyolojik temelli ve doğuştan olan bir eğilimin çevresel faktörlere dayandırılmayacağını ve dolayısıyla anne-baba başta olmak üzere aile fertleriyle olan ilişkinin/iletişiminin bireyin eşcinsel eğilime sahip olmasında bir etki gücünün olmadığını kabul etmek zorundasınızdır. Zira bu birbiri ile ilişkili olan sorular sizi nihayetinde belirli kabullere götürmektedir.

İşte batıda neşet edip 90'lar itibariyle de Türkiye'de kurumsallaşan LGBT aktivizmi tarafından henüz bu soruların ülkede yeni yeni tartışıldığı dönemlerde -pek çok disiplinde olduğu gibi- sorgulamaksızın ve tercümeden öteye geçmeksizin ülkeye taşıdığı cevapların bugün bilimsellikten uzak, ideolojik (kimi yönleriyle sosyo-ekonomik) temellere dayandığı anlaşılmaktadır. Bugün dijitalleştirilmiş tüm baskılarına ulaşabildiğimiz 1994 yılından bu yana yayın hayatına devam eden Kaos GL Dergisi ve yine Kaos GL Derneği tarafından yayınlanan rapor ve kitap(çık)lar üzerinden mezkur süreci takip edebilmekteyiz.

Çalışmanın alt başlıklarında konumuzla ilgili sorulara verilen cevapları, yine ilgili meselelere dair ileri sürülen iddiaları bu kaynaklar üzerinden aktaracak ve o dönem “tabuların yıkılması” şeklinde dile getirilen görüşlerin aslında birer modern tabu olarak inşa edildiğini ve günümüze gelindiğinde bilimsel çalışmalar ile bu tabuların nasıl yıkıldığını ve bu yıkım karşısında LGBT aktivizminin de farklı kavramlar ile nasıl alternatif çıkış yolları aramaya başladığını yine kaynaklar üzerinden tartışmaya çalışacağız.

Bu minvaldeki tüm çalışmalarımızda belirttiğimiz üzere burada da altını çizmek gerekir ki, bu ve benzeri araştırmaların nihai hedefi LGBT olsun olmasın tüm bireylerin ideolojik etkilerden, farklı ajandalardan uzak bilimsel çalışmalara muttali olmasını sağlamaya katkı sunmaktır. Zira uzun yıllar devam eden “eşcinsellik doğuştandır” miti/dayatması nedeniyle yöneliminden hoşnutsuzluk duyan eşcinsel bireyler bu eğilimlerinin değişmeyecek bir durum olduğu temelsiz varsayımını bir bilimsel hakikat gibi kabullenerek hayatını sürdürmeye çalışmış, kimi zaman ise eşcinsel hayat tarzının getirdiği çıkmazlar ve bunalımlar yüzünden bunu da başaramayarak hayatına son verme kararını dahi almak zorunda kalmıştır. İşte günümüz bilimsel gelişmeleri bu bağlamda önem arz etmekte, LGBT aktivizm ve propagandası yüzünden istemediği, hoşnut

olmadığı bir hayata sürüklenen nice eşcinsel birey LGBT aktivizminin tabularının yıkılması ve bilimsel gerçeklerle buluşması ile hayata daha sıkı tutunabileceği bir yola girme imkanını elde edecektir.

Son olarak bu çalışmada eşcinselliğin nedenlerinden birine odaklanıldığını, her bir eşcinsel bireyin hayatının kendine özgü bir hikayesi olduğunu ve bu dikkate alınarak hareket edilmesi gerektiğini hatırlatmakta fayda görmekteyiz. ve yine altını çizmek isteriz ki; gelinen noktada bilimsel çalışmaların eşcinsel eğilimde biyo-psiko-sosyal faktörlerin çoklu/karmaşık etkilerini kabul ettiği, indirgemeci ve genellemeci yaklaşımlardan uzak durulması gerektiği görüşleri tarafımızca da benimsenmektedir.

1. Öncül Sorular/Meseleler

Eşcinsellik ve aile/ebeveyn tutumları arasında bir etkileşim olup olmadığı sorusuna geçmeden önce giriş kısmında değindiğimiz soruların güncel bilimsel cevaplarına yer vermekte fayda görülmektedir. Zira birazdan belirtileceği üzere eşcinselliğin doğuştan olduğuna ve hatta yapılan bir araştırmada eşcinsel geni bulunduğuna dair -sonradan düzmece olduğu anlaşılan- sonuçlara ulaşıldığı bilim dünyası ve medyada kendine yer bulmuştur. Tüm bu bilimin alet edildiği yanlı/operasyonel gayretin arkasında, oluşturulan mezkur mit ile LGBT aktivizmine yöneltilen soruları boşa çıkarma motivasyonu yer almaktaydı. Zira bir eşcinsel gen var ise eşcinsel eğilim anomali olarak görülemez, dolayısıyla bu eğilimden rahatsız olsalar bile kendilerine bir terapi sunulamazdı. Zaten halen daha kimi Avrupa ülkelerinde eşcinsel bireylere yönelimlerini değiştirmeye yönelik terapi yapan bir uzmanın meslek lisansına el konulmasına kadar varan yaptırımlar mevcudiyetini sürdürmektedir. İşte bu ve benzeri yaptırımlara dayanak olan “bilimsel” çalışmalar artık meşruiyetini kaybetmiştir.

Mezkûr gayretlerin diğer bir ajandası ise eşcinselliğin gene dayalı olması, yani doğuştan olması ile biyolojik temelli bir durumun çevresel nedenlere dayandırılmayacağı sonucuna varmayı hedeflemektir. Dolayısıyla eşcinsel eğiliminden hoşnutsuzluk duyan ve bundan dolayı kimi bunalımlar/sıkıntılar yaşayan bir bireye psikologların telkin edebileceği şey bu halinin/eğiliminin gayet doğal ve doğuştan olduğu ve dolayısıyla bir dönüşümün söz konusu olmadığıdır. Böylelikle çevresel nedenleri araştırması veya daha özelde aile fertleri ile olan ilişkilerin o bireyin eşcinsel eğiliminde etkisi olabileceğini ifade

etmesi ve buna yönelik bir terapi uygulaması yine mesleğinden olmasına varacak yaptırımlarla karşı karşıya kalması anlamına gelmektedir.

Peki, gerçekten eşcinsellik doğuştan ve biyolojik temelli midir, eşcinsel geni diye bir gen var mıdır? Öncelikle 1993 yılında manşetlere “Eşcinsel Geni Bulundu!” şeklinde yansıyan habere konu olan çalışmayı incelemek yerine olacaktır. Dean Hamer isimli Birleşik Devletler Ulusal Sağlık Enstitüsü’nde görev yapan, kendisi de eşcinsel olan bilim insanı ilk olarak “*erkeklerde eşcinsellik ile X kromozomundaki DNA’nın küçük bir kısmı arasında bir bağlantı*” bulunduğunu iddia etmiştir. Her ne kadar daha sonra geri adım atarak “*bir çocuğun eşcinsel olup olmayacağını kesin olarak söyleyecek bir test asla olmayacak. Bunu kesin olarak biliyoruz.*”¹ Cümlelerini dile getirmiş olsa da o dönem çok fazla ses getiren ve Hamer’i popüler kılan ilgili manşet ile gerçek/bilimsel bir sonuç/veri olduğu düşünülen “gey gen” ve buna bağlı olarak eşcinselliğin biyolojik kökenli olduğu tezi uzun yıllar boyunca LGBT aktivizminin savunduğu asılsız iddialar arasında yerini korumuştur.

Ezcümle şimdiye dek eşcinselliğin genetik veya biyolojik nedenlere dayandığını ortaya koyan bilimsel bir çalışma olmadığı gibi -literatürdeki ifadeyle- “gey gen” veya “eşcinsel gen” gibi bir genin olmadığını ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır.² Bayraktar’a göre bu çalışma eşcinsel eğilimin asıl belirleyici unsurlarının yetiştirilme tarzı, kişilik ve çevresel faktörler gibi nedenler olduğu ve bu yönüyle Kinsey Raporunu da sorgular niteliktedir.³ Bu tezin çürütüldüğü bilinmesine rağmen Bayraktar “eşcinsel beyni” diye farklı bir beyin şekli/yapısı olduğuna dair bilimsel kanıtın olmadığını ancak buna dair algı oluşturan iddiaların mütemadiyen dile getirildiğini de belirtmektedir.

Peki burada güncel bilimsel veriler ne sunmaktadır. Buna yönelik bazı temel noktaları aktarmakta fayda var. Nebraska Üniversitesi akademisyenlerinden

¹ Neil Whitehead – Briar Whitehead, *Genlerim yüzünden: Eşcinsellik ve Bilimsel Kanıtlar* (İstanbul: Ayık Kitap, 2022), 195-202.

² Bu konuda yapılan son kapsamlı çalışma Jonathan Lambert tarafından kaleme alınan Nature dergisinde yayınlanan “No ‘Gay Gen’: Massive Study Homes in on Genetic Basis of Human Sexuality” başlıklı araştırmadır.

³ Andrea Ganna vd., “Large-scale GWAS reveals insights into the genetic architecture of same-sex sexual behavior”, *Science*. 365/6456 (2019). <https://doi.org/10.1126/science.aat7693> ; Zeki Bayraktar, *İnterseks-Hermafrodit ve Eşcinsel: Norm ve Norm Dışı Cinsellik Farkları, Nedenler, Öneriler* (İstanbul. Motto Yayınları, 2020), 265-278.

Abott “Davranışsal Genetik ve Eşcinsellik” adlı çalışmasında konuyu şu şekilde açıklamaktadır:

“Eşcinsellik genellikle biliş, duygu ve davranışları içeren karmaşık bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Bilişsel yönü, kişinin cinsel yöneliminin heteroseksüel, eşcinsel, biseksüel olarak tanımlanmasını içermektedir. Aynı zamanda fantezileri ve diğer ilgili bilişleri de kapsamaktadır. Duygusal yönü, kişinin aynı cinsiyetteki, karşı cinsteki veya her iki cinsiyetteki insanlara karşı duygusal ve fiziksel çekim hissetmesidir. Hem romantik duyguları hem de bazen eşcinsel çekim olarak adlandırılan cinsel çekimi içermektedir. Eşcinselliğin üçüncü unsuru davranıştır, başka bir kişi veya kişilerle yakın cinsel etkileşimde bulunma eylemi veya pornografi olsun ya da olmasın kendi kendine masturbasyon yapma eylemidir. Tüm bireyler, eşcinselliğin bilişsel, duygusal ve davranışsal unsurları arasında açık ve sorunsuz bir bağa sahip değildir. Bir kişi kendini “heteroseksüel” olarak tanımlayabilir ve karşı cinsten insanlara karşı romantik ve erotik duygular besleyebilir ancak eşcinsel ilişkilerde bulunmuş olabilir. Ya da kişi kendini “eşcinsel” olarak tanımlayabilir ve hemcinslerine romantik ve erotik duygular besleyebilir ancak eşcinsel ilişkiye girmemiş olabilir.”⁴

Abott cümlelerinin devamında sonuç olarak bir dönem manşetlere yansıdığı şekilde “*X geninin Y davranışına sebep olduğu bulundu*” gibi tezlerin günümüzde geçerliliklerini yitirdiğini, bu gibi yaklaşımların bilimsellikten uzak olduğunu belirtmektedir.⁵ Dolayısıyla eşcinsel eğilimle ilgili olarak tek bir nedene indirgemeye dönük tezlerin aksine çok yönlü faktörlerin var olduğunu iddia eden ve biyo-psiko-sosyal etkiye dikkat çeken tezlerin daha geçerli ve gerçekçi yaklaşıma tekabül ettiği görülmektedir. Bu tezi güçlendiren diğer bir husus ise APA’nın 2008 yılında konuyla ilgili -geçmiş açıklamalarını da boşa çıkartan- şu deklarasyonudur:

“*Bir bireyin heteroseksüel, biseksüel, gey veya lezbiyen yönelim geliştirmesinin kesin nedenleri konusunda bilim insanları arasında bir fikir birliği yoktur. Her ne kadar birçok araştırma cinsel yönelim üzerindeki olası genetik, hormonal, gelişimsel, sosyal ve kültürel etkileri incelemiş olsa da bilim insanlarının cinsel yönelimin belirli bir faktör veya*

⁴ Douglas A. Abott, “Davranışsal Genetik ve Eşcinsellik”, çev. Nuri Güner, *Biyolojik Açıdan Eşcinsellik: Davranışsal Genetik ve Nörofizyoloji*, (İstanbul: Ayık Kitap, 2022), 9-10.

⁵ Abott, “Davranışsal Genetik ve Eşcinsellik”, 10-11.

faktörler tarafından belirlendiği sonucuna varmalarını sağlayacak herhangi bir bulgu ortaya çıkmamıştır.”⁶

Halbuki APA daha önceki bir deklarasyonunda şu cümlelere yer vermiştir: *“Genetik veya doğuştan gelen hormonal faktörler de dahil olmak üzere biyolojinin bir kişinin cinselliğinde önemli bir rol oynadığını gösteren önemli bulgular bulunmaktadır.”⁷* İki çelişkili açıklamadan da anlaşılacağı üzere on yıllık bir aradan sonra APA görüşünden dönmek zorunda kalmış ve çok yönlü etkiyi kabul ettiğini belirtmiştir. Öncül konulardan bir diğeri de cinsel eğilimlerle ilgili tedavi ve terapilerin meşruluğu veya faydalılığı hususudur. Burada bir önceki meselede olduğu gibi önce kesin bir reddediş metinlere yansıyor iken sonrasında bilimsel çalışmaların aksini gösterir sonuçları nedeniyle queer gibi daha esnek/akışkan kavramların tercih edilmeye başlandığı görülmektedir. Ancak yine de bu hususta pratikteki tutum özellikle Avrupa ülkelerinde keskinliğini korumaktadır. Bilimsel çalışmalar terapilerin sonuç verdiği vakaları ortaya koyuyor olsa da bunların faydasız olduğu iddiaları ile terapi uygulamak isteyen uzmanlar meslekten menedilme tehdidi ile karşılaşabilmektedir.

Bu hususta yine Türkiye’deki LGBT aktivizminin öncülerinden Kaos GL’nin bir yayınına atıf yapmakta fayda var. “Heteronormatif Olmayan Bir Sosyal Hizmet İçin” isimli Kaos GL yayınının “Cinsel Yönelim ve Eşcinsellik ile İlgili Sorular ve Yanıtlar” başlıklı bölümünde yer alan *“Terapi ile cinsel yönelim değiştirilebilir mi?”* sorusuna net bir cevap verilmektedir: *“Hayır”*. Değişim vakaları ise *“sözde değişim terapileri”* ifadesiyle reddedilmektedir: *“Gerçek şu ki, eşcinsellik bir hastalık değildir. Bu nedenle tedavi gerektirmemektedir ve değişebilen bir şey de değildir.”⁸* Yine bir Kaos GL yayını olan “Sık Sorulan Sorular” başlıklı kitapçıkta *“Eşcinselliğin tedavisi var mı?”* sorusu şu şekilde cevaplanmıştır: *“Bir hastalık olmadığı için tedavisi de yoktur... Bugün halen eşcinselliği tedavi etmeye çalışan doktorlar suç işlemektedirler.”⁹*

⁶ American Psychological Association. (2008). Answers to your questions: For a better understanding of sexual orientation and homosexuality.

(Washington,DC.,2008), 2. <https://www.apa.org/topics/lgbtq/orientation.pdf>

⁷ American Psychological Association. (1998). Answers to your questions about sexual orientation and homosexuality.(Washington,DC.).https://portal.ct.gov/-/media/DCF/SHP/Brochures/answers_to_your_questions_about_sexual_orientation_and_homosexuality.pdf

⁸ *Heteronormatif Olmayan Bir Sosyal Hizmet İçin*, (Ankara: Ayrıntı Basımevi, 2014), 17-19.

⁹ *Sık Sorulan Sorular*, (Ankara: Kaos GL Derneği), 23.

LGBT aktivizmi bu görüşü savunmakta iken bilimsel çalışmalar farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. Örneğin kapsamlı bir araştırma olan “Eşcinsellikte Değişim Mümkün” isimli eser¹⁰ Ulusal Eşcinsellik Araştırma ve Terapi Derneği (NARTH) Bilimsel Danışma Kurulu Raporu olarak Phelan, Whitehead ve Sutton tarafından kaleme alınmıştır. Bu eserde APA’nın¹¹ konu ile ilgili üç iddiası masaya yatırılmaktadır. İlk ikisine bu eserde, üçüncüsüne ise “Eşcinselliğin Psikolojisi”¹² isimli diğer bir eserde yanıt veren kurul üç iddianın da gerçekleri yansıtmadığını literatüre atıflar yaparak ortaya koymaktadır. Bu iddialar sırasıyla şunlardır: “Yeniden yönlendirme terapisi yoluyla cinsel yönelimin değiştirilebileceğine dair kesin veya ikna edici bir kanıt yoktur.”, “Cinsel yönelimi değiştirme çabalarının zararlı olduğu görülmüş ve bireyin kendisine daha büyük bir nefret duymasına, depresyona ve kendine zarar verebilecek diğer davranışlara yol açabilir.” ve “Eşcinsel nüfustaki patoloji oranı genel nüfusun patoloji oranından daha fazla değildir.”¹³

Bu iddialara yönelik aşağıdaki alıntı meseleyi özetler niteliktedir:

“Cinsel yönelimi değiştirmeyi hedefleyen müdahalelerin sonuçları değişiklik göstermektedir. Başarı oranları genellikle eşcinsel çekiciliğin azalması ve cinsel arzuların heteroseksüelliğe doğru kaymasıyla tanımlanmaktadır... Bu terapileri uygulayan pek çok uzman ilgili uygulamaları faydalı bulmuş ve sonuç almıştır. Var olan hiçbir çalışma ilgili terapilerin gerçekten zararlı olduğunu belgelemektedir... Danışanlar cinsel yönelimi değiştirmede başarısız olduklarında bile, girişimlerinin bir sonucu olarak genellikle diğer faydalar meydana gelmektedir. Yeniden yönlendirme terapisinin belgelenmiş faydalarının, etik olarak bilgilendirilmiş rıza aracılığıyla terapötik bağımsızlık ve özgür irade hakkını kullanan danışanlara, sürekli ulaşılabilirliğini desteklediği sonucuna varılmıştır.”¹⁴

Diğer yandan günümüz güncel çalışmaları konuyu etraflıca ele almaktadır. Bu bağlamda; Hamilton ve Henry imzalı Eşcinsellik Tedavi Rehberi¹⁵, Cohen

¹⁰ J. E. Phelan vd., *Eşcinsellikte Değişim Mümkün*, (İstanbul: Ayık Kitap, 2023).

¹¹ American Psychological Association. (2008). Answers to your questions: For a better understanding of sexual orientation and homosexuality. (Washington, DC., 2008), <https://www.apa.org/topics/lgbtq/orientation.pdf>

¹² J. E. Phelan vd., *Eşcinselliğin Psikolojisi*, (İstanbul: Ayık Kitap, 2023)

¹³ Phelan vd., *Eşcinsellikte Değişim Mümkün*, 15.

¹⁴ Phelan vd., *Eşcinsellikte Değişim Mümkün*, 74-76.

¹⁵ J.H. Hamilton – P.J. Henry, *Eşcinsellik Tedavi Rehberi*, çev. E.T. Sofi (İstanbul: Ayık Kitap, 2022).

imzalı Eşcinsel Bireylere ve Yakınlarına Yardım Sunanlara Yönelik Psikolojik Danışman Eğitim Program Rehberi¹⁶, Phelan imzalı Eşcinsellikten İyileşmek¹⁷ ve İnsan Cinselliği Dergi Komisyonu imzalı Klinik Uygulamada Eşcinsellik¹⁸, Eşcinsellikte Terapötik Uygulamalar ve Değişim¹⁹, Cinsel Yönelim ve Adım Adım Değişim²⁰, Cinsel Yönelimde Değişim Mümkün mü?²¹ ve Eşcinsellik ve Terapi Eleştirisi²² isimli eserlere müracaat edilebilir.

2. Eşcinsel Eğilim ve Aile Tutumları İlişkisi

Öncül meseleler başlığı altında ele alındığı üzere eşcinsel eğilim ile aile/ ebeveyn tutumları arasında olası bir ilişkinin gündeme dahi getirilememesi adına eşcinselliğin doğuştan olduğu veya biyolojik temelli olduğu iddialarının bilimsellikten uzak yöntemlerle ortaya atıldığı bugün ortaya çıkmış durumdadır. Peki güncel çalışmalar ebeveyn tutumlarının da eşcinsel eğilimin nedenleri arasında olabileceğine dair ne gibi veriler ortaya koymaktadır? Burada eşcinsellik meselesiyle ilgili çalışmalarıyla meşhur önemli isimlerden Joseph Nicolosi'nin görüşlerine öncelikle yer vermek gerekir. Nicolosi'ye göre özellikle erkek eşcinsellerin hayatında *dominant, etkin ve güçlü kişilikteki bir anne; sessiz, içine kapanık, ilgisiz veya hasmane tavırlı bir baba* figürüne, eşcinsel eğilimli çocuğun ise *utangaç, ürkek ve hayal gücü kuvvetli* bir karaktere sahip olduğu görülmektedir. *Anne baba arasında zayıf bir ilişki/ iletişim* yine Nicolosi'nin tespitleri arasındadır. Ebeveyn haricinde ailenin diğer üyelerinin de bu süreçte etkili olabileceğini ifade eder ve *özellikle çocuğun cinsel kimlik*

¹⁶ Richard Cohen, *Eşcinsel Bireylere ve Yakınlarına Yardım Sunanlara Yönelik Psikolojik Danışman Eğitim Program Rehberi*, çev. M. Saraylı, (İstanbul: Ayık Kitap, 2022).

¹⁷ Phelan vd., *Eşcinsellikten İyileşmek: Erkekler İçin Uygulamalı Araştırmalar*, çev. E. T. Sofi, (İstanbul: Ayık Kitap, 2022).

¹⁸ İnsan Cinselliği Dergisi Komisyonu, *Klinik uygulamada eşcinsellik* (İstanbul: Ayık Kitap, 2023).

¹⁹ İnsan Cinselliği Dergisi Komisyonu, *Eşcinsellikte Terapötik Uygulamalar ve Değişim*, çev. N. Güner, (İstanbul: Ayık Kitap, 2022).

²⁰ İnsan Cinselliği Dergisi Komisyonu, *Cinsel Yönelim ve Adım Adım Değişim*, çev. N. Güner, (İstanbul: Ayık Kitap, 2022).

²¹ İnsan Cinselliği Dergisi Komisyonu, *Cinsel Yönelimde Değişim Mümkün mü?*, çev. N. Güner, (İstanbul: Ayık Kitap, 2022).

²² İnsan Cinselliği Dergisi Komisyonu, *Eşcinsellik ve Terapi Eleştirisi* (İstanbul: Ayık Kitap, 2023).

gelişimi dönemine tekabül eden dönemde sorunlu bir abi-kardeş ilişkisine de vurgu yapar.²³

Eşcinsellikte Sosyal İlişkiler ve Aile isimli kitaptaki Josef Szopinski imzalı “Eşcinselliğin Aile Belirleyicileri: Vaka Çalışması” başlıklı bölümde yazar bu meseleyi biraz daha açar ve eşcinsel eğilimin gözlemlendiği ergenlerin öne çıkan üç özelliğine değinir. Bunlar; *Ebeveynler arasında bir bağın olmaması*, baba figürünün -var olsa bile- eksikliği ve *erotik karmaşa*dır.²⁴

Nicolosi ve Szonpinski gibi direkt konuyla ilgili vaka çalışmaları üzerinden varılan sonuçlara farklı nitel araştırmaların da vardığını ifade edebiliriz. Bunlardan en güncel olanlarından biri “Farklı Cinsel Kimliklerdeki Bireylerin Çocukluk Dönemi Aile İlişkileri: ‘Bizim Hikayemiz Ailede Başlar’” isimli araştırmadır. Bu çalışmada 66 adet youtube içeriği araştırma kapsamına alınmıştır. Bu içeriklerin özelliği hepsinin LGBT bireylerin kendi ağzından hayat hikayelerini paylaşıyor olmalarıdır. İşte bu çalışmaya göre de eşcinsel eğilim ve aile tutumları arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Kısaca araştırmanın sonucu şu şekildedir:

“Araştırmanın sonucunda; eşcinsel davranış eğilimi ve transseksüaliteye sahip olan bireylerin çocukluk dönemine ilişkin olumsuz aile deneyimlerinin ağırlıklı olduğu; sevgi ve ilgi ihtiyacının karşılandığı bir anne figürünün yanı sıra ilgisiz, pasif ve aileden uzak bir baba figürünün hâkim olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte trans kadınların diğer cinsel kimliklere oranla her bir tema içerisinde daha fazla ortak söylemlerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda araştırmadan elde edilen veriler; eşcinsel davranış eğilimi ve transseksüaliteye sahip olan bireylerin farklı yaşam hikayelerine rağmen aileye dönük benzer temalarının var olduğunu ortaya koymaktadır.”²⁵

Yine vaka çalışmalarının haricinde eşcinsel eğilim ve aile tutumları arasında ilişki olduğuna dair veri otobiyografik eserlerde de gözlemlenebilmektedir.

²³ Joseph Nicolosi, *Anarım Terapisi Vaka Öyküleri* çev. Ü. Yavuz., (İstanbul: Ayık Kitap, 2022.) 253-260.

²⁴ Jozef Szopinski, “Eşcinselliğin Aile Belirleyicileri: Vaka Çalışması” çev. Nuri Güner, *Eşcinsellikte Sosyal İlişkiler ve Aile*, haz. İnsan Cinselliği Dergi Komisyonu (İstanbul: Ayık Kitap, 2022) 43.

²⁵ Melike Semerci, vd., “Farklı Cinsel Kimliklerdeki Bireylerin Çocukluk Dönemi Aile İlişkileri: ‘Bizim Hikayemiz Ailede Başlar’” *İmgelem*, 7/12 (2023) 171-206. <https://doi.org/10.53791/imgelem.1280282>

Mesela Temiz Aile Çocuğu isimli otobiyografi eserinin yazarı olan Alper kitabının ilgili sayfalarında anne ve babasına dair şu his ve düşüncelerini aktarmaktadır:

“Son ziyaretine gittiğimde hastane odasında makinelere bağlıydı... Annemin derisi incelmış, deneyimsiz bir makyajcının elinden çıkmış gibi görünen kara-sarı acı içindeki yüzüne baktım... Babam pamuğu ıslatıp anılarındaki güzel kadının bir türlü ulaşamadığı dudaklarına gülümseyerek sürdü. Sonra da yavaşça yaklaşip onu öptü. Kırk sekiz yıllık hayatımda ilk kez, annemin babamın sevgisini ifade biçimine itiraz etmediğine tanık oluyordum.

Hayal meyal hatırladığım dedeme benzemişti. Çocukluğumda bakmaya kıyamadığım o güzel kadın, artık çirkinliğiyle beni korkutuyordu. Eskimiş, pis bir bulaşık süngerini andıran ayaklarına, iskelet parmaklarına dokunamadım. Yatağının altındaki iltihap ve idrar dolu torbalara bakamadım. Midem bulanır diye odayı koklamadım. Nefesimi içime hapsetmiş halde sustum. Sessizliğim büyüdü. Odanın ağırlığı omuzlarıma oturdu. O ağırlıktan biran önce kurtulmam gerekiyordu. Cümlelerim kurşun gibi saplanmalı ve artık ondan kurtulmalıydım.

Babam yüzünü hafif hafif okşayarak onu uyandırmayı başaramayınca omuzlarından sarstı. ‘Bak, kim geldi!’. Gözlerini bir anda açtı. Tam karşısında duruyordum. İçimden üçe kadar saydım. Babam ve ağabeyim başlarını çevirmiş, bana bakıyorlardı. ‘Artık öl anne’ diye bağırdım. ‘Öl artık! Bu çektiğin acıdan tatmin oldum. Yeterli. Git ve bir daha gelme.’ O akşamüzeri öldü. Haberini telefonda aldım. Babamın Facebook’a yazdığı cümleyi okuyunca ağlamaya başladım: ‘51 yıllık hayat arkadaşımı kaybettim. Dost ve akrabalarım...’ Ağlıyordum ama annemin ölümüne değil, babamın yalnızlığına ve şefkat açlığına. Kıyıda köşede görüştükleri birkaç akraba kaldıysa da dostları yoktu. Belki hiç olmamıştı. Annem yaşarken herkesi paketleyip cehennemin dibine göndermişti. Ölen birini duydu mu, ‘Hadi, hadi! Benim yerime mi öldünüz? Hiç üzülmem’ der, kakkahayı basardı.”²⁶

Alper’in kendi hayatını birincil ağızdan satırlara döktüğü bu ifadeler hem anne-babanın eşler olarak aralarındaki ilişkiye, hem her ikisinin nasıl bir karaktere sahip olduklarına hem de bir çocuk olarak Alper’in ebeveyni hakkındaki

²⁶ M. Caner Alper, *Temiz Aile Çocuğu* (İstanbul: Hep Kitap, 2019) 10-11.

duygu ve düşüncelere açık bir şekilde yer vermektedir. Tüm bu satırların eşcinsel eğilim ve aile tutumları ilişkisi bağlamında yukarıda zikredilen teorik çerçeveye örnek teşkil eder mahiyette olduğu ifade edilebilir. Oldukça benzer bir otobiyografik çalışmaya Öztürk'ün kitabında da rastlıyoruz. Tanrı Eşcinselleri de Sever isimli eserinde anne babası ile ilgili şu ifadeler yer vermektedir:

“Evet, babamdan nefret ediyordum. Ne annemden ne de babamdan bir sevgi görmüyordum. Huzur olmayan bir evde sevgi zaten olmazdı. Hep babamın ölmesini hayal ederdim. Ne karşımda kendime örnek alacağım bir baba vardı, ne de bir anne.”²⁷

Hem mezkur makalenin araştırma kapsamındaki 66 video içeriği hem de bu otobiyografik eserlerde görüleceği üzere eşcinsel eğilim ile aile tutumu arasında anlamlı bulgulara rastlanmıştır. Giriş bölümünde belirtildiği üzere burada ilgili ilişki tek neden olarak ifade edilmemektedir. Ancak eşcinsel eğilim meselesine sadece biyolojik temelli bakmanın ne derece noksan bir okuma olduğu aşıkardır. Hem bu alıntılar hem ilgili makale hem de burada yer verilen vaka çalışmaları ve yer verilmemekle birlikte benzer sonuçlara ulaşılan Richard Cohen'in “Çocuğum Eşcinsel mi: Eşcinsel Bireylere Anne Baba Olmak²⁸, Cem Keçe'nin “Olmak ya da Olmamak: İstersen Değişimi Başarabilirsin”²⁹, Joseph Nicolosi'nin “Anne Babalar için Gençlerde Homoseksüelliği Önleme Rehberi”³⁰, İnsan Cinselliği Dergisi Komisyonu tarafından hazırlanan “Eşcinsel Bireylerde Ebeveynlik ve Gençlerde Cinsellik”³¹ ile “Eşcinselliğin Gelişimi ve Eşcinsel Ebeveynlik Tartışmaları”³² başlıklı çalışmalar her bir LGBT bireye kendi özelinde biyo-psiko-sosyal faktörler dikkate alınarak yaklaşımının ne derece önem arz ettiğini ortaya koyar niteliktedir.

²⁷ İbrahim Öztürk, *Tanrı Eşcinselleri de Sever* Antalya: Semerci Yayınları, 2014) 6.

²⁸ Richard Cohen, *Çocuğum Eşcinsel mi: Eşcinsel Bireylere Anne Baba Olmak*, çev. E. T. Sofi, (İstanbul: Ayık Kitap, 2022).

²⁹ Cem Keçe, *Olmak Ya Da Olmamak: İstersen Değişimi Başarabilirsin*. (Ankara: Ütopya Grafik, 2010).

³⁰ Joseph Nicolosi, *Anne Babalar için Gençlerde Homoseksüelliği Önleme Rehber* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2011).

³¹ İnsan Cinselliği Dergisi Komisyonu, *Eşcinsel Bireylerde Ebeveynlik ve Gençlerde Cinsellik* (İstanbul: Ayık Kitap, 2023).

³² İnsan Cinselliği Dergisi Komisyonu, *Eşcinselliğin Gelişimi ve Eşcinsel Ebeveynlik Tartışmaları* (İstanbul: Ayık Kitap, 2022).

3. Değerlendirme

Türkiye’de ilk LGBT derneği ve dergisi 1994 yılında hayata geçerek LGBT aktivizmi kurumsal bir hüviyet kazanmış olsa da eşcinsellik meselesi özellikle son 10 yıldır siyasetten akademiye, medyadan -doğal olarak- kamuoyuna kadar tüm çevrelerce çok daha fazla tartışılan bir gündem maddesi haline gelmiştir. Buna paralel olarak alana yönelik çalışmaların da giderek arttığı gözlemlenmektedir. Bu bildiri de LGBT aktivizminin eşcinselliğin doğuştan/yaratılıştan olduğuna dair iddialarına dikkat çekerek özellikle eşcinselliğin nedenleri arasında aile/ebeveyn ve çocuk ilişkileri/iletişimi hususunda güncel bilimsel çalışmaların ortaya koydukları verileri masaya yatırılmıştır. Bu bağlamda hem alanyazından, hem eşcinsel bireylerin kendi hayatlarını kalemeye aldığı otobiyografik eserlerden, hem de yine eşcinsel bireylerin hayat hikâyelerini konu edinen youtube içerikleri üzerine gerçekleştirilen araştırmalardan veriler sunulmuştur.

Tüm bu veriler çerçevesinde LGBT aktivizminin eşcinselliğe yönelik bilimsel çalışmaları nasıl manipüle ettiği, sonradan mesnetsiz olduğu anlaşılan nice verilere uzun yıllar boyunca bilimsel gerçekler olarak bakıldığı ve bu “gerçeklere” dayanarak tüm dünya genelinde nasıl sosyo-politik kararlar alındığı yeni çalışmaların araştırma konuları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda mezkur özelliği haiz birkaç çalışmanın ismine yer vermek ufuk açıcı olacaktır: Psikoterapi Savaşı: Cinsel Politika, Cinsiyet İdeolojisi ve Ruh Sağlığı Karşı Karşıya³³, Yeni Bir Politik Dil Olarak Eşcinsellik³⁴, Politik Bilim Kıskaçında Eşcinsellik: Aktivist Söylemin Öteki Yüzü³⁵ ve Politik Eşcinsellik: Baskıcı Aktivist Söylem Karşısında Özgürlük Mücadelesi³⁶. Bilim dünyasında böyle bir süreç cereyan ederken ülkemizde LGBT aktivizmi meselesi mezkur bilimsel gerçeklerden bağımsız bir şekilde genellikle sadece “hak ve özgürlük” alanlarına

³³ Christopher Doyle, C. (2023). *Psikoterapi Savaşı: Cinsel Politika, Cinsiyet İdeolojisi ve Ruh Sağlığı Karşı Karşıya* çev. D. Asarlı, (İstanbul: Ayık Kitap, 2023).

³⁴ Jeffrey Satinover, *Yeni Bir Politik Dil Olarak Eşcinsellik* çev. B. Şerifoğlu, (İstanbul: Ayık Kitap, 2023).

³⁵ İnsan Cinselliği Dergisi Komisyonu, *Politik Bilim Kıskaçında Eşcinsellik: Aktivist Söylemin Öteki Yüzü* çev. Nuri Güner, (İstanbul: Ayık Kitap, 2022).

³⁶ İnsan Cinselliği Dergisi Komisyonu, *Politik Eşcinsellik: Baskıcı Aktivist Söylem Karşısında Özgürlük Mücadelesi*, çev. Nuri Güner, (İstanbul: Ayık Kitap, 2022).

indirgenerek tartışılmaktadır. Hâlbuki konu çok yönlü ve çok taraflıdır ve zannedildiği gibi ideolojilerden bağımsız bir temele dayanmamaktadır. Dolayısıyla konu sloganik söylemler ve oy devşirme gibi farklı motivasyonlardan bağımsız bir şekilde multidisipliner çerçevede ele alınmalıdır. Aksi halde bu mesele farklı ideolojilerin farklı menfaatlerini gidermeye dönük bir aparat, bir gündem maddesi olmaktan kendini kurtaramayacaktır.

Kaynakça

- Abott, Douglas A., “Davranışsal Genetik ve Eşcinsellik”, çev. Nuri Güner, *Biyolojik Açıdan Eşcinsellik: Davranışsal Genetik ve Nörofizyoloji*, haz. İnsan Cinselliği Dergi Komisyonu, İstanbul: Ayık Kitap, 2022, 7-42.
- Alper, M. Caner, *Temiz Aile Çocuğu*. İstanbul: Hep Kitap, 2019.
- American Psychological Association. *Answers To Your Questions About Sexual Orientation And Homosexuality*. Washington, DC. 02 Temmuz 2024, 1998. https://portal.ct.gov/-/media/DCF/SHP/Brochures/answers_to_your_questions_about_sexual_orientation_and_homosexuality.pdf
- American Psychological Association. *Answers To Your Questions: For A Better Understanding Of Sexual Orientation And Homosexuality*. Washington, DC. 02 Temmuz 2024, 2008 <https://www.apa.org/topics/lgbtq/orientation.pdf>
- Bayraktar, Zeki. *İnterseks-Hermafrodit ve Eşcinsel: Norm ve Norm Dışı Cinsellik Farklar, Nedenler, Öneriler*. (2. Baskı). İstanbul: Motto Yayınları, 2020.
- Camenker, B. (Ed.) *Eşcinsel Hayat Tarzının Sağlık Tehlikeleri: Somatik, Psikolojik, Toplum ve Aile Bakış Açısından Güncel Bulgulara Dayalı Çarpıcı Gerçekler* (G. Aktaş, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayları, 2021.
- Cohen, R. *Çocuğum Eşcinsel Mi: Eşcinsel Bireylere Anne Baba Olmak* (E. T. Sofi, Çev.). İstanbul: Ayık Kitap, 2022.
- Cohen, R. *Eşcinsel Bireylere ve Yakınlarına Yardım Sunanlara Yönelik Psikolojik Danışman Eğitim Program Rehberi* (M. Saraylı, Çev.). İstanbul: Ayık Kitap, 2022.
- Cohen, R. *Eşcinsel Olmak: Kalıtım ve Çevre Tartışmasına Güncel Bir Bakış* (B. Şerifoğlu, Çev.). İstanbul: Ayık Kitap, 2023.
- Doyle, C. *Psikoterapi Savaşı: Cinsel Politika, Cinsiyet İdeolojisi ve Ruh Sağlığı Karşı Karşıya* (4. baskı). (D. Asarlı, Çev.) İstanbul: Ayık Kitap, 2023.
- Ganna, Andrea vd., “Large-scale GWAS reveals insights into the genetic architecture of same-sex sexual behavior”, *Science*. 365/6456 (2019). <https://doi.org/10.1126/science.aat7693> ;

- Hamilton, J.H. ve Henry, P.J. Eşcinsellik Tedavi Rehberi (E. T. Sofi, Çev.). İstanbul: Ayık Kitap, 2022.
- Heteronormatif Olmayan Bir Sosyal Hizmet İçin (2. baskı). Ankara: Ayrıntı Basımevi, 2014.
- İnsan Cinselliği Dergisi Komisyonu. Cinsel Yönelim ve Adım Adım Değişim (N. Güner, Çev.). İstanbul: Ayık Kitap, 2022.
- İnsan Cinselliği Dergisi Komisyonu. Cinsel Yönelimde Değişim Mümkün Mü? (N. Güner, Çev.). İstanbul: Ayık Kitap, 2022.
- İnsan Cinselliği Dergisi Komisyonu. Eşcinsel bireylerde Ebeveynlik ve Gençlerde Cinsellik. İstanbul: Ayık Kitap, 2023.
- İnsan Cinselliği Dergisi Komisyonu. Eşcinselliğin Gelişimi ve Eşcinsel Ebeveynlik Tartışmaları (N. Güner, Çev.). İstanbul: Ayık Kitap, 2022.
- İnsan Cinselliği Dergisi Komisyonu. Eşcinselliğin Nedenleri: Eşcinsel Eğilim ve Freud (N. Güner, Çev.). İstanbul: Ayık Kitap, 2022.
- İnsan Cinselliği Dergisi Komisyonu. Eşcinsellik ve Ruh Sağlığı Sorunları (N. Güner, Çev.). İstanbul: Ayık Kitap, 2022.
- İnsan Cinselliği Dergisi Komisyonu. Eşcinsellik ve Terapi Eleştirisi. İstanbul: Ayık Kitap, 2023.
- İnsan Cinselliği Dergisi Komisyonu. Eşcinsellik, Toplumsal Cinsiyet ve Sosyal Faktörler (N. Güner, Çev.). İstanbul: Ayık Kitap, 2022.
- İnsan Cinselliği Dergisi Komisyonu. Eşcinsellikte Terapötik Uygulamalar ve Değişim (N. Güner, Çev.). İstanbul: Ayık Kitap, 2022.
- İnsan Cinselliği Dergisi Komisyonu. Klinik Uygulamada Eşcinsellik. İstanbul: Ayık Kitap, 2023.
- İnsan Cinselliği Dergisi Komisyonu. Politik Bilim Kıskaçında Eşcinsellik: Aktivist Söylemin Öteki Yüzü (N. Güner, Çev.). İstanbul: Ayık Kitap, 2022.
- İnsan Cinselliği Dergisi Komisyonu. Politik Eşcinsellik: Baskıcı Aktivist Söylem Karşısında Özgürlük Mücadelesi (N. Güner, Çev.). İstanbul: Ayık Kitap, 2022.
- Keçe, Cem. Olmak ya da Olmamak: İstersen Değişimi Başarabilirsin. Ankara: Ütopya Grafik, 2010.
- Nicolosi, J. Anne Babalar için Gençlerde Homoseksüelliği Önleme Rehberi. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2011.
- Nicolosi, J. Onarım Terapisi Vaka Öyküleri (2. baskı). (Ü. Yavuz, Çev.). İstanbul: Ayık Kitap, 2022.
- Öztürk, İbrahim. Tanrı Eşcinselleri de Sever. Antalya: Semerci Yayınları, 2014.

- Phelan, J.E. Eşcinsellikten iyileşmek: Erkekler için uygulamalı alıştırılmalar. İstanbul: Ayık Kitap, 2022.
- Phelan, J.E., Whitehead, N., Sutton, P.M., Eşcinselliğin Psikolojisi: Narth'ın APA Eşcinsellik İddialarına Yanıtı. İstanbul: Ayık Kitap, 2023.
- Phelan, J.E., Whitehead, N., Sutton, P.M., Eşcinsellikte Değişim Mümkün: Narth'ın Apa Eşcinsellik İddialarına Yanıtı. İstanbul: Ayık Kitap, 2023.
- Satinover, J. Yeni Bir Politik Dil Olarak Eşcinsellik (B. Şerifoğlu, Çev.). İstanbul: Ayık Kitap, 2023.
- Semerci, M., Aktürk, İ., & Yaman, Ö. M. (2023). Farklı Cinsel Kimliklerdeki Bireylerin Çocukluk Dönemi Aile İlişkileri: "Bizim Hikayemiz Ailede Başlar". *İmgelem*, 7/12, 2023. 171-206. <https://doi.org/10.53791/imgelem.1280282>
- Sık Sorulan Sorular. Ankara: Kaos GL Derneği.
- Szopinski, J. Eşcinselliğin Aile Belirleyicileri: Vaka Çalışması. *İnsan Cinselliği Dergi Komisyonu* (Ed.), Eşcinsellikte sosyal ilişkiler ve aile (N. Güner, Çev.). İstanbul: Ayık Kitap, 2022.
- Whitehead, N. ve Whitehead, B. *Genlerim yüzünden: Eşcinsellik ve Bilimsel Kanıtlar* İstanbul: Ayık Kitap, 2. Basım, 2022.

ÇOCUKLARIN MANEVİ GELİŞİMİNDE FARKLI YAKLAŞIMLAR: MUHAFAZAKÂR FENOMEN ANNELER ÖRNEĞİ

Gülderen Durna DALGIÇ*

Giriş

Doğumdan sonra bireyin fiziksel, duygusal ve sosyal yönden kişiliğini oluşturan temel etkenlerden birisi de ailedir. Çocuk, ailesinde gözlemlediği değer ve davranışları modelleyerek anne özelinde şahsiyetini inşa etmeye başlar. Gerek dini kimliği gerekse sosyal rolüyle çocuklarıyla özel bir iletişim alanı oluşturan ebeveynler, çocuklarını kendi dünyayı algılama şekli, bilgi birikimi ve duygu durumuna göre yetiştirirler.¹Bu yaklaşım farklılıkları, çocukların dini ve manevi gelişim sürecine ilişkin kuramlarda da kendini göstermektedir. Bu bağlamda geçmişten günümüze kadar dini gelişimi açıklayan kuramlar; genetik teori, psikanalitik teoriler, Kirkpatrick ve bağlanma teorisi, Jung ve bireyleşme teorisi, ömür boyu gelişim teorileri ve evre teorileri şeklinde sıralanabilir.²

* Dr. Gülderen Durna Dalgıç, (Din Sosyolojisi), MEB Öğretmen, Orcid 0000-0002-9935-4364 durnagulderen@gmail.com

1 Kadir Canatan, “Geleneksel ve Modern Ailelerde Çocuk Yetiştirme Tutumları”, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2020, 8(16), s. 160.

2 Aslıhan Atik, “Dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2015, 4(3),s. 729. <https://doi.org/10.15869/itobiad.94744>.

Genetik kuram, dini gelişimde kalıtım faktörüne dikkat çekerken, dini gelişim sürecinin fitri olma düzeyini ve inanma yetisinin kendiliğinden veya sonradan eğitimle mi kazanıldığını sorgular. Hamer, insanın maneviyata eğilimli olmasını genetikle açıklar. Dini gelişim kuramlarından birisi de psikanalitik yaklaşımdır. Freud'a göre din bir yanılsamadan ibarettir vetanrı, yüceltilmiş baba figürünü temsil eder. Çocukluk döneminde babasının koruması altında olan birey, yetişkin olduğunda güvenlik ihtiyacını tanrı algısı yaratarak giderir.³ Kirkpatrick'in bağlanma teorisi, çocuk ve aile arasındaki duygusal ilişki biçimini dini gelişime uygulayarak, bu bağlanma stillerinin çocuğun dindarlığı üzerindeki etkisini inceler. Çocukluk döneminde ebeveyniyle güvensiz ilişkisi olan çocukların tanrıyla bireysel ilişki kurmada daha çekimser olduğu tespit edilirken, ebeveyniyle güvenli ilişki kuran çocukların tanrıyla daha yakın ilişki kurma eğiliminde olduğu ortaya çıkmıştır.⁴

Jung'un bireyleşme teorisinde bireyleşme; kendini gerçekleştirme ve kutsal yolculuk olarak ifade edilirken aynı zamanda baba, oğul, kutsal ruh şeklinde ilerleyen bir dindarlaşma süreci olarak da değerlendirilmektedir. Baba safhası kişinin çocukluk dönemine tekabül ederken; tanrı, baba ve kainat birbiriyle özdeş tutulmaktadır. Oğul safhasında bireyleşme başlarken aynı zamanda ego da özgür olmaya çalışır. Kutsal ruh evresinde ise bireyleşme gerçekleşir ve toplum ve tanrıyla bütünleşme meydana gelir.⁵

Kohlberg'in ahlak teorisinden esinlenen Fowler'in dini gelişim teorisinin ardışık ve hiyerarşik bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Her bir aşamasağlıklı bir şekilde tamamlandığında bir sonraki basamak işlevsellik gösterebilir. Evre teorilerinin geneline baktığımızda ise Piaget'in bilişsel teorisinden ilham alarak inşa edildiği görülmektedir. Edking'in teorisine göre, her çocuk aynı dini gelişim evresini deneyimler. Korunma arayışı (0-2 yaş), temsil arayışı (2-7 yaş), ilişki arayışı (7-12 yaş) ve idrak arayışı (12 ve üzeri olmak üzere dini gelişim safhasını dört evrede açıklar.⁶ Çocukların din eğitiminde

³ Sigmund Freud, *The Future of an Illusion*, Norton Company Inc., New York, 1961, s.58

⁴ Faruk Karaca, *Dini Gelişim Teorileri*, Dem Yayınları, İstanbul, 2007, s. 173.

⁵ Cahit Kısa, *Carl Gustave Jung'da Din ve Bireyleşme Süreci*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2005, s. 75.

Karaca, a.g.e., s. 173.

⁶ Atik, a.g.m., 2015, s.731

teolojik ve natüralist olmak üzere iki ana yaklaşımdan söz edilmektedir. Teolojik yaklaşım çocukta inanç gelişiminin fitri olduğunu savunur. Dolayısıyla çocuğa uygun ortam hazırlama, çocuğun kişisel ilgi ve ihtiyaçlarına göre davranma ve model olma yoluyla çocuktaki bu fitrat geliştirilebilir. Nitekim İslam inancı teolojik yaklaşımı destekler niteliktedir. Hz. Peygamber, “Her çocuk İslam fitratı üzere doğar. Konuşmaya başlayınca kadar bu hal üzere devam eder. Sonra anne ve babasının tesiriyle Yahudi, Hıristiyan, Mecusi vs. olur.” Hadisiyle dini inanç gelişiminde İslam fitratı kadar ebeveynlerin rolüne de dikkat çekmektedir.⁷

Natüralist yaklaşıma göre ise çocuğa belirli bir yaşa kadar din mefhumundan söz edilmemelidir. Rousseau’ya göre ergenlikten itibaren kişi kendi inancını oluşturabilir. Bu nedenle çocuğa, ergenlik dönemine kadar din hakkında bilgi verilmemelidir.⁸ İslam inancına uygun olması açısından çocukların din eğitiminde teolojik yaklaşımın esas alındığı görülmektedir. 2022 verilerine göre⁹ Türkiye’de düzenli internet kadın kullanıcısının %78,6’lık bir dilime sahip olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla yaygınlaşan internet kullanımının kadınlar arasındaki sosyal medya kullanım oranını da artırdığı¹⁰ söylenebilir.

Muhafazakar kadınların daha görünür olma isteği ve aktif konumda yer alma talebi¹¹, sosyal medya ortamlarının verdiği imkanlarla birleşmiş ve dini ve geleneksel değerler bağlamında onlara seslerini daha geniş bir kitleye ulaştırabilme olanağı sunmuştur. İnsanların birbiriyle fotoğraf paylaşımı ve bu paylaşımlara ilişkin yorumlar yapabilmesi amacıyla 2010 yılında kurulan bir sosyal ağ olan Instagram, her geçen gün kullanıcı sayısını artırmakta, güncellenebilirliği, çoklu kullanıma ve paylaşımına açık olması sayesinde sosyal medya

⁷ Ahmet Çın, “İlk Çocukluk Döneminde Çocuğun Ahlak Eğitimi”, *Şarkiyat*, 13/1 (Nisan 2021), 577. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.881973>.

⁸ Mustafa Köylü-Cemil Oruç, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimine Gelişimsel Bir Bakış Açısı”, *Çocuk ve Medeniyet*, 2021, 6(12), s. 29.

⁹ [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)Kullanim-Arastirmasi-2022-45587](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)Kullanim-Arastirmasi-2022-45587).

¹⁰ Zeynep Kaya, “Sosyal Medya Anneliğiyle Değer Sahibi Çocuk Yetiştirmek”, *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2023,8(15), s. 133.

¹¹ Serkan Aydın-Aişe Araz, “Muhafazakar Kadınların Muhafazakarlık Algıları Üzerine Bir Değerlendirme: Gelenekselle Dinsel Olanın Muhafaza Edilmesi”, *Veche*, 1(1), s. 32.

ortamında popülerlik ve etkinlik kazanmıştır.¹² Sosyal medya uygulamaları iletişimin yanı sıra oyun oynama, bilgi edinme, arama yapma gibi bireylerin farklı gereksinimlerini karşılamaktadır. Dolayısıyla eğitimden eğlenceye, sosyal hayattan siyasete pek çok farklı alanı etkisi altına alan Instagram, aile kurumunun dönüşümünde de önemli bir güç haline gelmiştir.¹³

Youtuberlık, blogger yazarlığı, instamom gibi yeni mesleklerin ortaya çıkmasına neden olan yeni medya ve sosyal medya kültürü, anne ve çocuk ilişkisinin yeniden şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Hamilelik dönemi, doğum öncesi alışveriş, doğum, bebek bakımı ve beslenmesi gibi anneliğe dair bilgi ve becerilerin paylaşıldığı sosyal medya ortamı¹⁴, annelerin interaktif bir şekilde bilgi paylaşımında bulunduğu bir alan olmakla beraber çocuğun manevi ve dini değerler eğitimine yönelik gönderilerin de yer aldığı rehber konumuna geldiği görülmektedir. Ürettikleri içerikler ve paylaşımlar sonucunda takipçileriyle etkileşim içerisinde olan bu anneler; çocuklara karşı davranışta dikkat edilmesi gerekenler, sağlıklı beslenme, kaliteli zaman geçirme, yaş grubuna göre uygun oyunlar, temizlik ve tualete eğitimi gibi çocuğu olumlu yapılandırmaya yönelik pek çok konuda takipçilerini bilgilendirmektedir. Diğer bir ifadeyle çocuk yetiştirme konusunda geleneksel öğretileri uygulamakla birlikte; anneler Instagram takipçileriyle düşünsel, duygusal, bilimsel ve kişisel bilgi ve deneyimlerini paylaşmaktadır.¹⁵ Belirli bir takipçi sayısına ulaşmış ve kendilerini annelik kimliğiyle dijital ortamlarda var eden “Instagram anneleri”¹⁶, sosyal medya ortamlarında kendilerine ve çocuklarına dair bilgi vermekte, deneyimlerini paylaşmakta ve çocukların dini ve manevideğerlerikazanım sürecinde ebeveynlere rehberlik etmektedir.

¹² Veysel Çakmak-Ümmügül Baş, “Benlik Sunum Aracı Olarak Instagram Kullanımı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Nitel Bir Araştırma”, *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2017, sayı: 17, s. 97.

¹³ Leyla Aydemir ve İlayda Şen, “Kadın Takipçilerin Gözünden Instagram Annelere Yönelik Bir Değerlendirme”, *International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS)*, 2020, 4(1), s. 54.

¹⁴ Gizem Ergül-Sıtkı Yıldız, “Sosyal Medyada Sosyal Annelik: Instagram Anneliği”, *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), s. 611.

¹⁵ Tülay Yazıcı-Musa Özel, “Sosyal Medyada Anneliğin Eğitim ve Etkileşim Boyutu: Instagram Üzerine Bir İnceleme”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, Mayıs 2017, 3(5):1725.

¹⁶ Aydemir ve Şen, a.g.m., s.43.

Sosyal medyada içerik üreten, yaptığı paylaşımlarla algı oluşturan, kitleleri etkileyen ve şekillendiren fenomenlerin¹⁷ takipçileriyle kurdukları güvenilir ilişki, fenomenlerin sayfalarında paylaştığı içerik ve ürünlerin daha kolay kabul görmesine katkı sağlamaktadır.¹⁸

Bu çalışma, günümüzde en popüler sosyal medya ağlarından biri olan Instagram’da çocukların dini ve değerler eğitimine yönelik içerik üretimi yapan muhafazakar instagram annelerinin bu gelişim sürecine ilişkin yaklaşımlarındaki benzerlik ve farklılıkları betimlemeyi amaçlamaktadır.

1. Yöntem

Bu çalışmada, betimleyici içerik analizi kullanılmıştır. Amaçlı örneklem ile belirlenen 4 annenin seçiminde; kişinin muhafazakar kimliği, takipçi sayısı, annelik vasfı ve çocuklarayönelik üretilen içeriklerin dini ve manevi değerleri teşvik edip etmemesi baz alınmıştır. İncelenen hesaplarda paylaşılan içerikler analiz edilerek, çocuğun manevi gelişiminde ne tür bir yaklaşımı benimsediği, benzer hesaplardan ayrıştığı ve onlarla örtüştüğü noktalar değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışma kapsamına dâhil edilen Instagram hesapları, Ocak ve Haziran 2024 tarihleri arasında paylaşılan gönderilerle sınırlandırılmıştır. Böylece belirli bir dönemde yaşanan güncel sorunlar, kutsal gün ve geceler, çocuğun dini ve manevi gelişiminde ailenin bulunduğu konum gibi hususlar karşılaştırmalı bir şekilde temas edilmiştir.

Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “tutuculuk”¹⁹ olarak tanımlanan muhafazakârlık kavramı, Aydın ve Araz’ın çalışmalarında²⁰ dini inancın ve geleneksel değerlerin korunması şeklinde ifade edilmektedir. Dini inancın korunması ile başörtüsünün muhafazası anlaşılmalı ve başörtüsü dini bir vecibe olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle çalışmamız kapsamına dahil edilen ve

¹⁷ Aysun Köktener–Nur Akgün, “Mahremiyet Algısının Dönüşümü: Instagram Anneleri Üzerinden Bir Analiz”, *Araştırma Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)* 7/9 (9, 2020), s. 241.

¹⁸ Yeliz Yapıcıoğlu Ayaz–Pınar Aytakin, “Fenomen Annelerin Fenomen Pazarlaması Kapsamında Yaptıkları Paylaşımlar Üzerine Bir İçerik Analizi”, *Journal of Social Research and Behavioral Sciences*, 2021, 7(14). s. 211.

¹⁹ <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi 22.09.2024)

²⁰ Aydın–Araz,a.g.m., s.17

muhafazakar fenomen anne olarak örneklem kapsamında analiz edilen kadınlar, başörtülü bireylerden oluşmaktadır. Influencer olarak da bilinen “fenomen” kavramı, sosyal medya ortamlarının birinde güçlü bir izleyici kitlesine sahip ve ürettiği içeriklerle görüşlerine önem verilen kişi²¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla örneklem kapsamına dahil edilen kişiler, belirli sayıda bir kitleye ulaşmış, içeriklerinde dini değer paylaşımına ağırlık veren annelerden tercih edilmiştir.

2. Bulgular

Hadis ve sünnet ışığında İslam dininin öğretilerini kendisine destur edinen muhafazakâr kadınlar; manevi değerler ve gündeme ilişkin görüşlerini, çocuk ve aileye yönelik yaklaşımlarını ve gündelik hayat telaşlarını takipçileriyle Instagram başta olmak üzere çeşitli sosyal medya platformları aracılığıyla paylaşmaktadır. Bu çalışmada, annelerin çocuklarının manevi gelişiminde beslendiği kaynaklar, kullandığı yöntemler ve bu yöntemleri takipçileriyle paylaşma biçimleri betimsel içerik analiziyle yorumlanarak değerlendirilmiştir.

2.1. Hatice Kübra Tongar

Kendisini uzman psikolog ve çocuk gelişim uzmanı olarak tanıtan Hatice Kübra Tongar, aileyle ilgili yayınlar, söyleşiler ve paylaşımlar yapmaktadır. Çocuğa bütünsel bir bakışla yaklaşan annenin paylaşımlarının çoğunda çocuğu ailenin içine konumlandırarak çeşitli gönderiler yaptığı tespit edilmiştir.

Ailesiyle kaliteli vakit geçiren bir çocuk modeli çizen yazar annenin paylaştığı gönderilerden okul dönemi çocuklarına ve ailelerine hitap ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin “Surelerdeki esmaları bulma oyunu oynayalım mı bu akşam ailece? Fatiha’da 5 Esmâ bulduk biz. Felak? Nas? Kevser? Haydi, Esmâ avına (Hazır bulmuşken anlamlarını da konuşabiliriz pek tabii)” şeklinde paylaşılan video ile çocuklarla oyun oynayarak eğlenceli bir şekilde onların dini gelişimine nasıl katkı sunulabileceği yansıtılmıştır. Ayrıca çocuklarda Allah

²¹ Sevinç, S. S. (2018). Blogger, Influencer, Fenomen, Instagrammer, YouTuber, Celebrity Nedir? Ne İşe Yarar? Nasıl İstifade Edilir? [http://salihseckinsevinc.com/blogger-influencer-fenomen](http://salihseckinsevinc.com/blogger-influencer-fenomeninstagrammer-youtuber-celebrity-nedir-ne-ise-yarar-nasil-istifade-edilir/), Erişim Tarihi:01.09.2024

tasavvurunun oluşumunda onların gelişim düzeyine uygun olarak soyut kavramları somutlaştırmayı kolaylaştıran esmalar da Allah'ı tanımaya yönelik eğlenceli ve anlaşılır bir teknik olabilir.

Çocukların dini gelişiminde önemli olan bir diğer husus da ibadettir. Namaz, oruç, zekât, hac gibi farz ibadetlerin çocuğa aktarılmasında aile büyüklerinin model olarak bu ibadetleri yerine getiriyor olması, çocuğun gördüğü modeli daha kolay içselleştirmesini sağlayacaktır. Yazarın da benzer görüşü savunduğu şu gönderisiyle ortaya çıkmaktadır: “Çocuklarımıza namazı nasıl sevdiririm, sorusunun en kalıcı cevabı bence şu: Namazdaki her hareketin, duanın, tespihin anlamını ve hikmetini öğrenelim. Çocuklarımıza böyle tatlı tatlı anlatalım 😊”

Dini yaşamın vazgeçilmez unsurlarından birisi de kutsal gün ve gecelerdir. Bu günlerin kutsallığının çocuklar tarafından idrak edilmesi adına ebeveynlerin tutum ve davranışları ayrı bir önem taşımaktadır. Ebeveynin duygu durumu, kutsal günlerdeki davranış biçimi ve çocuğa olan yaklaşımı çocukların zihin dünyasında yer eden ve onara göre kutsalı özel ve güzel kılan anılar olarak yer edinebilmelidir. “Bugün üç aylar köşemiz için okuma çadırı hazırladık. Nasıl yaptık? Pek tabii bir çarşafı heder ederek Olsun. Değdi mi? Değdi. Çocuklar bayıldı. Meva okuldan geldiğinden beri içinden çıkmıyor. “Üç aylar” deyince şu çadır sohbetlerini hatırlasınlar, içleri ısınsın, daha ne isterim...” gönderisiyle, çocukların duygusuna seslenerek, çocukların zihinsel ve manevi dünya inşa edeceğine dikkat çeken fenomen anne, çocuklarda kalıcılığı yakalamak için oyunu da bu eğitim sürecine dahil etmiştir. “Mübarek aylara girdik, çok şükür. Biz her yıl böyle bir köşe hazırlıyoruz çocuklarla. Mümkün olan her akşam bu köşede oturup Kuran okuyoruz, oyun oynuyoruz, namaz kılıyoruz, dua ediyoruz, kitap okuyup sohbet ediyoruz. Bu yıl hazırlayıp hazırlamama konusunda geldi gitti içim. Gazze’de olanlar kolumu, kanadımı kırdı. Enerjimi götürdü. Sonra “Dur yaa, tam da bunun için yapmıyor muyum yıllardır bu işi? Gayretim bu yüzden değil mi?” dedim kendime. Omuzlarımı kaldırıp başladım işe, aynı gayretle... “Ahlaki değerleri sağlam, dini bütün bir nesil yetiştirmek.” Kalbimizin muradı da gecenin duası da bu olsun. Hepimize hayırlı kandiller olsun. Hoş geldin Mübarek Receb...” Yazar bu paylaşımıyla, kendi ailesiyle deneyimlediği kutsal bir günden karerler paylaşmakla kalmamış, İslam dünyasının önemli gündemlerinden biri olan Gazze meselesi hakkındaki duygularına da yer vermiştir.

Fenomen annenin yaptığı paylaşımlarda hâkim siyaset söylemi olan “dindar bir nesil yetiştirmek” desturunu benimsediği görülmektedir. “Geçen sene üç ayları böyle karşılamıştık. Beraber evi süsleyip uzun uzun neler yapacağımızı konuşmuştuk. Bu yıl da mübarek iklim kapıda çok şükür. Bu yıl içindeki “iyi insan” yetiştirme gayreti daha fazla. Böylesine kötüye giden bir zamanda dinine, değerlerine sahip çıkan, kendi değerleri için heyecanlanan bir nesil yetiştirmekten daha büyük katkı var mıdır dünyaya?”

Çocuklara dua ve namaz gibi ibadetlerin öğretiminde klasik öğretim yaklaşımını benimsediği anlaşılan Tongar, çocuklarıyla olduğu kadar eşiyile olan ilişkisine dair paylaşımlarda da bulunmaktadır. Böylece sadece ebeveyn-çocuk ilişkisi değil karı-koca ilişkisindeki önemli noktalara da değinmektedir. “dualarını surelerini ben ezberlettim çocuklara. Tüm sevaplar benim Ben de dedim ki; namazı ben öğrettim namazı. Naabeer? Ah ne tatlı bir yarış, ne tatlı rekabet... Kaybeden yok, herkes kazanıyor”.

“Portakalı soyup başucuna koymayalım her zaman:) Bırakalım, portakalını çocuğumuz kendi soysun diyen yazar, çocukların dini gelişiminin yanı sıra kişisel gelişimini de önemsemektedir. Çocuğa özgüven, özbakım ve özşefkat değerlerinin kazandırılmasının şahsiyet gelişiminde ne denli önemli olduğunu paylaşımlarıyla vurgulamaktadır. Dini değerler, çocuğun ilgi alanıyla ilişkilendirildiğinde çocuk için maneviyat ete kemiğe bürünür. Bu da annenin yaratıcılığıyla zenginleşebilir. “Sesli izleyin! O kadar uzun zamandır yapıyorum ki bu tarifi, artık gelenekselleşti:)) Meva, haftalar öncesinden “Anneeee, ne zaman cami pankek yapacaksın?” diye sormaya başlıyor. Böyle şeyleri seviyorum; Ramazanı çocuk ruhuna değdirmeyi, aile gelenekleri inşa etmeyi, çocuk kalbini küt küt ettirmeyi çooook seviyorum. Haydi buyurun beraber olsun. Ramazan tüm çocuk yüreklere hayırlı ve hoş gelmiş olsun.”

2.2. Merve Gülcemal

Profil sayfasında kendisini yazar olarak tanımlayan Merve gülcemal, 4-6 yaş grubunu baz alarak onların dini ve manevi gelişimini destekleyici gönderiler paylaşmaktadır. Peygamber kıssalarını okul öncesi çocuklara hitap edecek şekilde kitaplaştıran yazar, olay örgüsünde çocuklar tarafından yanlış algılanabilecek hususlardan ziyade onların dünyasına hitap edebilecek olumlu olayların aktarılmasını şu gönderiyle açıklar: “Peygamberlerin azmini, mücadelesini,

tebliğini; çocukları ürkütmeden, yeni kaygılar türetmeden, sevgi ve gayret ek-
seninde aktarmak mümkün... Gemiye binmeyenlerin “boğulduğu”nun altını
çizmeden de gemiye binenlerin hikâyesini anlatabiliriz. En çok da akdeleme-
yenlerin alaylarına; kutlu mücadelesi uğrunda sabreden, bi nevi “selama” diye-
rek geçen duruşuna bayılıyorum Hz Nuh (as)ın... Her yaşa uygun ne güzel ör-
nekler var bu kıssalarda.

Oyuncu anne Merve, kendi kitaplarından paylaştığı kesitlerle çocukların dini
gelişiminde, anlatılan hikayelerin manevi değer kazanımındaki rolüne de dikkat
çekmektedir. “Miraç Kandili”ni çocuklara nasıl anlatalım? Kandilimiz mübarek
olsun...” gönderisiyle yazar, çocuklara kutsal gün ve gecelerin aktarılmasında
çocuğun yaşına uygun oyunların ve ebeveynin rol modelliğine dikkat çekmiştir.

“Keloğlan Namaz Peşinde”, “Rabbimi Tanıyorum”, “Çocuk Kalbinde Ku-
ran”, “Canavar Kardeşler” serisi, “Benim Peygamberim” serisi,”Çocuklara
oyunlar eşliğinde Kur’anı Kerim Öğretme Teknikleri” adlı kitapları kaleme alan
fenomen anne, çocukların dini gelişim ve eğitim sürecinde Montessori yön-
temi uygulayarak çocuklar için soyut olan kavramları oyunlarla ve 4-12 yaş düze-
yinin anlayabileceği bir üslupla çocukların hizmetine sunmuştur. Oyuncu anne
Merve, Bekir Develi ve alanında uzman diğer konuklarla çocuklar ve gençle-
rin din eğitimi üzerine yaptığı televizyon ve Youtube yayınlarıyla da öne çık-
maktadır. Genç kızların tesettür meselesi, çocuklara manevi değerleri kazan-
dırma, Gazzeli Müslümanlara yardım çağrısı gibi hususlarda da sesini yüksel-
ten yazar, yaptığı yayınlarda Gazali’nin çocuk eğitim yöntemine işaret ederek
çocuklardaki merak duygusunun harekete geçirilmesini vurgular. Masal anla-
tıcılığı eğitimi de almış olan anne, seslendirdiği çocuk hikâyeleriyle de çocuk-
ların manevi gelişimini desteklemektedir.

2.3. Deha Karasu

Eğitimci yazar olarak tanınan Deha Karasu, “Meraklı Kutu- Peygamberimi
Tanıyorum” serisi, “Burnunu Kocaman Aç- Duyularla Rabbimi Tanıyo-
rum”, “Ağzını Kocaman Aç- Duyularla Rabbimi Tanıyorum”, “Kulaklarını
Kocaman Aç- Duyularla Rabbimi Tanıyorum”, “Gözlerini Kocaman Aç- Du-
yularla Rabbimi Tanıyorum” kitaplarını kaleme alarak çocuklarda Allah, Pey-
gamber inancını vurguladığı anlaşılmaktadır. Kitaplarının merkezine oyunu
yerleştiren Karasu, Hz. Peygamber’in hayatını ve ailesini anlattığı kitaplarında

çocuklarda merak duygusunu uyandıran bir üslup kullanmış ve sunduğu oyun sistemiyle çocukların dikkatini çekerek manevi değerleri kazandırmayı hedeflemiştir. Yazarın şu gönderisi bunu kanıtlar niteliktedir: “Meraklı Kutu, İçim de Neler Saklı Bu bir oyun ismi, Meraklı Kutu serisinde karşılaşacağımız çocuklarla oynadığımız bir oyun. Meraklı Kutu ve Peygamberimizin Kıymetli Ailesi serisinde, 1. Peygamberimi Tanıyorum ile O’nun ahlaki yönlerini nesnelere ile bağdaştırarak bil bakalım tarzında hem merak uyandırıcı hem de heyecanlı bir süreç işleniyor. 2.Hz. Hatice’yi ve Peygamberimizin Çocukları Peygamberimizin hem aile hayatı, hane-i saadet kavramını, baba yönünü... Özellikle Hz. Hatice’yi de yine nesnelere tanırken pek kıymetli hanımların, kızların örnek alacakları ahlaki noktaları. Çocukları ile de kardeş dayanışması, aile ilişkileri hakkında yine tahminlerle devam eden keyifli bir yolculuk minikleri bekliyor. 3. Hz. Fatıma ve Torunları Peygamberimizin bir evladın arkasında yanında baba olarak her daim sevgi ve şefkatle durduğu, evlatlarını, torunlarını nasıl sevdiği ve desteklediğine şahit oluyoruz... Torunlarıyla oynadığı oyunlar ile bizleri eğlenceli ve merak uyandıran bir kitap kucaklıyor.”

Ramazan’da kendi yaptığı etkinliği paylaşan yazar, çocuklarla ilgili temennilerini de şu ifadeleriyle dile getirmektedir: “Bu akşam bizlere de Valide-i Atik camiine gitmek nasip oldu. Öyle güzel hazırlanmıştı ki, inşallah her semtte, mahalle mahalle camiler de her sene Ramazana hazırlansa nasıl güzel olurdu... Öyle güzel süslenmiş, çocuk etkinlikleri, ücretsiz Ramazan ikramları çok güzel düşünülmüştü. İnşallah seneye tüm camiler de görmek nasip olur, çocuklar Ramazanı neşeye karşılar, camilere koşar inşallah.”

“Fark ettiniz mi? Savaşlar, afetler, vefatlar pek çok zorluklar yaşıyoruz... ve yaşayacağımız bunlar hayatımızın gerçekleri... Ama insanları diri ve ayakta tutan bazı şeyler vardır bunların en başında inanç gelir... İnanmak, bağlanmak ve kendinle bağdaştırmak, inancının bir parçası olduğunu bilmek ve o bütüne kendini ait hissetmek... Bu sebeple Ramazan bizim için çok kıymetli, mesele sadece kâğıt vb Süsleme asmaktan ziyade, Ramazana hem ruhsal, hem fiziksel hem de zihnen hazırlanma aşlında... Bunun için elleri meşgul etmek gerek... İnsan ne ile meşgul olursa, o hale bürünür... O’nu daha çok anar, hissetmek ister ve burada hissettiği huzur ve mutluluk kişiyi diri tutar...”

Bugün sizlerle Ramazan Sevincimizi paylaşalım istedim. Bu sene Selim ile süsledik o tuttu ben yapıştırdım @degerogretmeni başlattığı etkinliğe, @

aslihanengzz daveti ile bizde evinizde ki Ramazan süslerimizi paylaşalım istedik. Hayırlı, bereketli Ramazanlar, tüm Dünya'ya huzur getirmesi duası ile”- gönderisiyle de çocuklarla oyun oynayarak, birlikte etkinlik yaparak kutsal günleri idrak etmenin ve kutsal ile duygusal bağ kurmanın çocuklar açısından önemini belirtmiştir.

“Haftaya @degerogretmeni Şevvalciğimin kaleme aldığı @gulce. Kitap yayınlarından çıkan, tatlı çizimleri ile @turuncuillustrasyon. Meraklı Zebra selamlaşmayı öğreniyor. Yobi Besmeleyi öğreniyor Kitapları ile başladık, kalın ve sert sayfaları ile tam da bebeklere hitap ediyor... Yapbozlu olması sebebiyle de el göz koordinasyonu ve ince motor, parmak kasları için çok güzel bir çalışma olmuş. Kitap içeriğinde her işe besmele ile başlayalım zemininde, tatlı bir orman da geçen hikâye ile anlatılıyor, böylelikle miniklerin daha çok dikkatini çekiyor... Diğerinde ise Selamlaşma ile aslında konuşma ve dinleme adabı üzerine çok güzel bir hikâye bizi karşılıyor... Selim (2.5) ile biz çok sevdik, hikâyesi ile hayvan sesleri çıkararak, yapboz tamamlayarak keyifli bir okuma yapmış olduk. Emeği geçenlere kucak dolusu sevgiler”gönderisiyle kitabının tanıtımını yapan yazar, din eğitimini bebekliğe indirgeyerek onların gelişim düzeyine uygun yayın yaparak farkını ortaya koymaktadır.

“Duyularla Rabbimi Tanıyorum, Kâinatı Keşfediyorum dedik. Severse bir çocuk ben yanında yokken bile kendi de merak eder, arar, bulur dedim... Bağ kurmuşsa onu ve kâinatı yaratan Rabbi ile elbet su akar ve o yolu bulur... Benim hem anne, hem de öğretici olarak derdim, fark etmesini, sevmesini, bağ kurmasını sağlamak... Çocuğa rehber olmak... Arkasında değil, hemen yanında... Kâinatı keşfederek, belki her gün gördüğü varlıklara hayret edip, hayranlık duymasını öğretmek... Ben yokken de şükreder kâinat için, hamd eder... Övülmeye en layık olanı över... Tesbih eder, SubhanAllah, MaşaAllah... Bakmak değil, Görmek dedik, Duymak Değil, İşitmek, Dokunmak değil, hissetmek... Koklamak değil, Anılar biriktirmek, Tatmak değil, Damak tadını fark etmek... Bu sebeple Duyularımı Keşfediyorum, Duyularla Rabbimi tanıyorum...”gönderisinden hareketle yazarın çocuğun kendi vücudundaki bir parçayla doğayı kavramasını ve yaratıcı fikriyle ilişkilendirerek yaratıcıyla kendisi arasında bağ kurma sürecine temas etmiştir. Yaratıcıyla bağ kurabilen bir çocuğun zihin ve duygu dünyasında kendiliğinden inanç, şükür ve dua fikrinin de oluşacağını savunur.

2.4. Aslıhan Cengiz

Çınaraltı Çocuk Yayınları'nın editörü ve yazar olan Aslıhan cengiz, Kurani Kerim'i çocukların anlayacağı düzeyde somutlaştırarak öğretimi teşvik etmektedir. Bu doğrultuda çocuğa ezberci bir eğitim tarzıyla yaklaşmak yerine Kuran harflerini oyun içerisine yerleştirerek eğlenirken öğrenmeye dikkat çekmiştir. “Meyvelerden Harf Oluşturma Oyunu. . Bu oyuna gerçekten bayılıyorum çocuklar hem uzun süre harfleri çalışabiliyor hem de inanılmaz akılda kalıcı olmasını sağlıyor. . . Kartlarda her harfin meyveler ile gösterilişi var, o meyvelerle harfini oluşturmaya çalışıyorsun. . Çokça emeği geçen Aslıhan hocamıza @aslihancngzz çooook teşekkür ederim iyiki varsınız. . .” gönderisi de ezberci öğretimden oyunlarla öğrenmeye yönelik yaklaşımı kanıtlar niteliktedir. Kuran öğretiminde çocukların gözlem yeteneğinden de faydalanan eğitimci yazar anne, çocuklardaki dini gelişimini oyunlarla destekleyerek öğrenme sürecini pekiştirme düşüncesini şu gönderisiyle vurgulamıştır: “Hareke Kavram Çalışması. . Esre/Ötre/Üstün çalışmalarını çok keyifle kullanıyoruz. . Çocukların kavrarken zorlanmamaları benim için en güzel yani. . İçeriğinden bir minik örnek; Üstün Hava ne kadar sıcak değil mi? Bu parlak ve sıcak güneşten korunmak için harflerimiz bir şapka takmış. Bakalım şapkaları ile nasıl okuyacağız. . Bu çok faydalı bir o kadar da tatlı hareke kavram çalışması için @aslihancngzz hocamıza çok teşekkür ederim. . .”.

Kutsal gün ve gecelerin hesaptaki yansımalarına baktığımızda fenomenin editörlük ve yazar vasfının ön plana çıktığı görülmüştür. “Evelt Canım Ramazan yaklaşıırken ruhlar, kalpler, evler ve kitaplıklar hazırlanıyor süsleniyor eksikler tamamlanıyor.” Gönderisiyle yazar, çocuk eğitimine yönelik rol model olmayı kendi yaşantısından sergilediği bir kesitle göstermiştir.

“En kıymetli sözleri en kıymetlilerimize öğretmek lazım değil mi? Ramazan sebebiyle yeni çıkan kitapları incelerken bu seti fark ettim tam çocuklarımızın anlayacağı sade bir dil tercih edilmiş - verilen örnekler günlük yaşama dair-resimlemeler ilgi çekici tam kendi hayatımızdan o yüzden benden size pek güzel öneri” gönderisinde ise yazar. Kuran merkezli bir eğitim anlayışına işaret etmektedir.

“Kendi çocukluğumda ve şu an öğrencilerimde olan en sevdiğim özelliklerden birisi merak etmek. Her şeyi merak eden ve merak ettikleriyle ilgili

sorular soran çocuklarımıza bizler de mantıklı, doğru ve ikna edici cevaplar vermemiz gerektiğini düşünüyorum. Hatta verdiğimiz cevaplar onları tekrar tekrar düşünmeye teşvik etmeli. Ama bunun için küçüklükten bunu desteklemeliyiz. Küçük yaşlarda çocukların merak ettiği konulardan birisi de Allah. İşte burada dikkat etmemiz gereken önemli görevler düşüyor biz büyüklerle. @pu-setkitap ın #hazinesandığı bize bu konuda büyük destek sağlayacak gibi duruyor. Çünkü çocuğa uygun bir şekilde yaşama açılan pencerelerden bakabilme konusunda güzel bir çalışma olmuş. Verilen örnekler günlük yaşama uygun ve çocuğa göre eğlenceli bir dille yazılmış. Üstelik ben resimleme tekniğini çok beğendim. Kullanılan renkler çocuklar için ilgi çekici. Aslında beğendiğim bir diğer kısmı ise küçük boy ve karton kitap olması. Böylelikle istediğimiz anda çantamızda taşıyabiliriz ve kitaplar kolay kolay deforme olmaz.” Gönderisinde ise çocuğun dini gelişiminde önemli yer tutan Allah tasavvurunun çocuklarda nasıl inşa edilebileceği konusunda onların seviyesine uygun görsellik ve işlevselliğe sahip kitabın tanıtımı yapılmaktadır.

3. Değerlendirme

Bu çalışmada öncelikle çocukların manevi gelişimine yönelik yaklaşımlar açıklanmış, daha sonra muhafazakar ve fenomen kavramlarına değinilmiştir. Kavramsal bir çerçeve çizildikten sonra, Instagram’da muhafazakar fenomen olarak tanımlayabileceğimiz 4 dijital içerik üreten annenin paylaşımları içerik analizine tabi tutulmuştur. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. İslam literatüründe bilhassa çocukların manevi gelişimine ilişkin ortaya konulmuş kuramların varlığından söz etmek mümkün olmadığından Batı literatürüne geçmiş kuramlarla konumuz değerlendirmeye alınmıştır. Bu durum da, Hıristiyanlık temelinde inşa edilen bilginin İslam inancını açıklamaya yeterli olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla Kuran, hadis ve sünnet ışığında genetik teori ve ömür boyu gelişim teorileri ele alınmıştır.

Yeni anne olan kadınların kendi hikâyelerine benzer kadınlardan desteklerken onlarla iletişim ve etkileşim halinde olmalarının kendi deneyim ve becerilerine de güvenmelerini sağladığı anlaşılmıştır.²² Böylelikle sosyal medyanın bilgi ve destek olma işlevinden faydalanan anneler, çocuklarını yetiştirirken

²² Tuğba Kızılsimşek-Celalettin Vatandaş, “Sosyal Medyada Annelik Görünümleri: Etkileyici Annelik”, İletişim ve Toplum Araştırmaları Dergisi, 2024, 4(2), s. 206.

fenomen annelerin gönderilerine başvurarak çocuklarıyla daha sağlıklı iletişim kurabilmektedir. Takipçileri nezdinde referans kaynağı olan fenomen annelerin, takipçilerinin çocuk yetiştirme konusunda tutum ve davranış geliştirmesinde etkili olduğu söylenebilir.²³ Fenomenler, ürettiği içeriklerle takipçilerini etkileyebilmekte, onların eğitim, sağlık, moda, eğlence, spor ve beslenme gibi gündelik hayata dair farklı alanlardaki görüşlerini etkileyebilmektedir.

Dini ve manevi değerlerin çocuklara aktarılmasında da sosyal medyanın etkinliğinin ön plana çıktığı görülmektedir. Çocuklarıyla nasıl vakit geçirdiğini, onlara dini değerleri nasıl aktardığını ve bu gelişim sürecinde ebeveynlere hangi tavsiyelerde bulunduğunu paylaşan fenomen annelerin de bu konuda hassasiyet gösteren takipçilere ışık tuttuğu söylenebilir. Çocukların manevi eğitiminde Montessori yaklaşımını benimsediği anlaşılan anne Merve Gülcemal, onların ilgi, merak ve gelişim düzeylerine göre oyunlar tasarlayarak oyun içerikli eserler kaleme almıştır. Allport, çocukluk dönemi dini gelişimi, olgun dindarlığa hazırlık olarak görür. Çocuğun dini gelişim özellikleri, yetişkin dindarlığı için temel oluşturur.²⁴ Bu çalışma kapsamına dâhil edilen annelerin de benzer yaklaşımı benimsediği görülmektedir. Diğer yandan yaptığı yayın ve paylaştığı gönderiler, yalnızca çocuğun gelişimine odaklanmaz. Aynı zamanda genç, yetişkin ve ebeveynlere yönelik bilgilendirici ve merak uyandırıcı paylaşımlar yapılmıştır çünkü kişinin ne zaman hangi şartlarda dine yöneleceği bilinmemektedir.

Çocuğun ibadet eden birisini gözlemlemesi, ezan dinlemesi, camiye giden birilerini görmesi, gündelik hayatta dini ifadeler kullanan kişilerle karşılaşması, Ramazan ayını deneyimlemesi çocukta dini duygu ve düşüncenin gelişmesine katkı sağlar. Bu noktadayaptığı paylaşımlarla Hatice Kübra Tongar'ın doğrudan kendi çocuğunda olumlu bir manevi bir alan inşa etmek adına çocuğun duygularına yönelik etkinlik yaptığı ve bu etkinlikleri dini ifade ve kavramlarla çocuğun sevdiği yiyecek nesnelere ilişkilendirdiği söylenebilir. Benzer şekilde çocukların bireysel ilişkilerle ve duygusal derinlik kurarak anlam dünyasını şekillendirdiğini²⁵ düşünürsek, Hatice Kübra Tongar'ın kendi çocuklarıyla

²³ Zeynep Kaya, "Sosyal Medya Anneliğiyle Değer Sahibi Çocuk Yetiştirmek", *Mecmua*, 2023, (15),s. 124.

²⁴ Yasemin Gezer Tuğrul, "Dindar Kadınların Annelik Algısı: Reçel Blog ve Müslüman Anneler Blogunun Karşılaştırmalı Analizi" *Fe Dergi* 10, no. 2 (2018), s. 84.

²⁵ Aslıhan Atik, "Erken Çocuklukta Peygamber Tasavvuru ve Din Eğitimi: Fenomnolojik

yaptığı etkinlik paylaşımları, Merve Gülcemal’in masal anlatıcılığı ve oyunlarla dini kavramları öğretme yaklaşımı ile bu esasları temel aldığı belirtilebilir. Ayrıca oyuncu anne adıyla fenomen olan Merve Gülcemal, çocuklara dini hikayeler anlatarak onların hikaye karakterlerini kişiselleştirmesini²⁶ kolaylaştırmaktadır. Dini tutumların oluşmasında aile belirleyici bir işlev üstlenmektedir.²⁷ Bu doğrultuda fenomen annelerin de çocukların maneviyat gelişiminde aile unsurunu vurguladığı görülmektedir.

Çocukluk döneminde verilen din eğitimi, disiplinlerarası birikim gerektirmektedir. Yalnızca ilahiyat ya da din psikolojisi eğitimi almış bir kimsenin çocuğa vereceği manevi eğitim sınırlı kalacağından, ilahiyat; psikoloji, çocuk gelişimi ve eğitim bilimleri ile harmanlanarak çocukların bilişsel ve duygusal gelişimine katkı sunulabilir.²⁸ Muhafazakar fenomen annelerin profilleri incelendiğinde, Hatice Kübra Tongar’ın uzman psikolog ve çocuk gelişimci olması, Deha Karasu’nun ilahiyat ve çocuk gelişim alanında lisans mezunu olması, bu annelerin disiplinlerarası bir bakışla çocuğa yaklaşabildiğini gösterir. Diğer yandan 15 yılı aşkın bir süre okul öncesi öğretmenliği yapan Merve Gülcemal’in kaleme aldığı çocuk kitaplarında da çocuk gelişimine yönelik uzmanca bir yaklaşım olduğu söylenebilir.

Çocuklara dini ve manevi değerleri kazandırma sürecinde neyiin ne kadar öğretilene kadar nasıl öğretilene de önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuğun bilişsel gelişimine uygun ve ihtiyaçlarına cevap veren bir yaklaşım, çocuğa verilen eğitimdeki verimliliği artırabilir. Bu noktada yaptığı paylaşımlarla Hatice Kübra Tongar’ın okul çağı çocuklarından gençlere ve onların ailelerine kadar geniş bir kitleye hitap etmektedir. Hadis ve sünnet merkezli gönderiler paylaştığı tespit edilen fenomen, görsellerin yanı sıra çoğunlukla video içerikli paylaşımlarla da takipçilerine seslenmektedir. Oyuncu anne Merve’nin ise ağırlıklı olarak oyunlarla ve masal anlatıcılığıyla çocuklara dini kavramları ve

Bir Araştırma”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2021, (12),s. 282. <https://doi.org/10.53112/tudear.1000477>

²⁶ Mustafa Köylü, “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45, sayı 2 (Ağustos 2004): s.44. https://doi.org/10.1501/Ilfak_0000000190.

²⁷ Köylü, a.g.m., s. 49.

²⁸ Muhammed Ali Yazıbaşı, “Çocukluk Döneminde Din ve Din Eğitiminin Çocuklara Kazandırdıkları”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2017, 6(1), s.309.

manevi değerleri kazandırmayı hedeflediği söylenebilir. Deha Karasu ise bebeklik dönemini de kapsayan kitaplar yayınlarak benzerlerinden ayrılmaktadır. Aslıhan Cengiz ise, Kuran merkezli bir eğitimi benimsemiş olup, yazarlık ve editörlük kimliğiyle gönderiler paylaşmaktadır. Kuran'ın çocuklara daha kolay nasıl öğretilebileceğine odaklanan yazar, çocukların duygu dünyasına seslenerek ve bu eğitim sürecini oyunlaştırarak muhataplarının kalbine dokunmayı hedeflemektedir. Muhafazakar fenomen annelerin hesaplarında kullanılan içerikler daha geniş zaman aralığında ve daha geniş bir örnekleme derinlemesine gelecek çalışmalarda incelenebilir. Diğer yandan ortaya konan bu çalışmanın araştırmacılara gelecek araştırmalar için kaynaklık etmesi umulur.

Kaynakça

- Atık, Aslıhan. “Erken Çocuklukta Peygamber Tasavvuru ve Din Eğitimi: Fenomenolojik Bir Araştırma”. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 12(2021), 245-282.
- Atık, Aslıhan. “dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2015) 728-743. <https://doi.org/10.15869/itobiad.94744>.
- Aydemir, Leyla-Şen, İlayda. “Kadın takipçilerin Gözünden Instagram Annelerine Yönelik Bir Değerlendirme”. *International Journal of Social and Humanities Sciences* 4/1 (2020), 41-54.
- Aydın, Serkan – Araz, Ayşe. “Muhafazakâr Kadınların Muhafazakârlık Algıları Üzerine Bir Değerlendirme: Geleneksel ile Dinsel Olanın Muhafaza Edilmesi”. *Veche* 1/1(2022), 15-32.
- Canatan, Kadir. “Geleneksel ve modern ailelerde çocuk yetiştirme tutumları”. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/16 (2020) 151-165.
- Çakmak, Veysel-Baş, Ümmügül. “Benlik Sunum Aracı Olarak Instagram Kullanımı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Nitel Bir Araştırma”. *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 17 (2017), 96-113.
- Çın, Ahmet. “İlk Çocukluk Döneminde Çocuğun Ahlak Eğitimi”. *Şarkiyat* 13/1 (Nisan 2021), 574-562. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.881973>.
- Ergül, Gizem – Yıldız, Sıtkı. “Sosyal Medyada Sosyal Annelik: Instagram Anneliği”. *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2021), 611-627.
- Gezer Tuğrul, Yasemin. “Dindar Kadınların Annelik Algısı: Reçel Blog ve Müslüman Anneler Blogunun Karşılaştırmalı Analizi”. *Fe Dergi* 10/2(2018), 71-84.

- Karaca, Faruk. *Dini Gelişim Teorileri*. İstanbul, Dem Yayınları, 2007.
- Kaya, Zeynep. “Sosyal Medya Anneliğiyle Değer Sahibi Çocuk Yetiştirmek”. *MEC-MUA Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 8/15 (2023) 124-137. ²⁹
- Kısa, Cahit. *Carl Gustave Jung’da Din ve Bireyleşme Süreci*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2005.
- Kızılsımşek, Tuğba–Vatandaş, Celalettin. “Sosyal Medyada Annelik Görünümleri: Etkileyici Annelik”. *İletişim ve Toplum Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2024), 206-231
- Köktener, Aysun –Akgün, Nur. “Mahremiyet Algısının Dönüşümü: Instagram Anneleri Üzerinden Bir Analiz”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)* 7/9 (9, 2020).
- Köylü, Mustafa – Oruç, Cemil. “Çocukluk Dönemi Din Eğitimine Gelişimsel Bir Bakış Açısı”. *Çocuk ve Medeniyet* 6/12 (2021), 27-46.
- Köylü, Mustafa. “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/2 (2004), 37-54.
- ³⁰ Sigmund, Freud. *The Future of an Illusion*. New York: Norton Company Inc., 1961.
- Yapıcıoğlu Ayaz, Yeliz – Aytekin, Pınar. “Fenomen Annelerin Fenomen Pazarlaması Kapsamında Yaptıkları Paylaşımlar Üzerine Bir İçerik Analizi”. *Journal of Social Research and Behavioral Sciences* 7/14 (2021), 211-235.
- Yazıbaşı, Muhammed Ali. “Çocukluk Döneminde Din ve Din Eğitiminin Çocuklara Kazandırdıkları”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2017), 309-326.
- Yazıcı, Tülay–Özel, Musa. “Sosyal Medyada Anneliğin Eğitim ve Etkileşim Boyutu: Instagram Üzerine Bir İnceleme”. *International Journal of Social Sciences and Education Research* 3/5 (2017), 1715-1730.
- <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi 22.09.2024)
- [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)Kullanim-Arastirmasi-2022-45587](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)Kullanim-Arastirmasi-2022-45587)

^{29*} Dr. Hilmi Keleş / Uzman Vaiz / DİB Kırkkale İl Müftülüğü hilmikeles1571.hk@gmail.com.

³⁰ Cemil Meriç, *Kültürden İrfana* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2023), 47,67.

TÜRK-İSLAM KÜLTÜR VE DEĞERLERİNİN ÇOCUKLARA AKTARIMI

Hilmi KELEŞ*

Giriş

Dünya sahnesinde hayat bulmuş ve yaşamaya devam eden her toplumun kendine mahsus bir kültürü, değerler bütünü, dini, ahlaki yapısı, yaşam anlayışı vb. onu farklı ve değerli kılan unsurları bulunmaktadır. Kültür kelimesi bugünkü manasıyla İngilizcede ilk defa Tylor tarafından kullanılmıştır. Kültür, az veya çok kalıplaşan düşünceler, duyular ve davranış kalıplarından meydana gelmektedir. Bu bütüncül yaşam standardını birçok birey öğrenir ve sonraki nesillere aktarır. Böylelikle kültür, belli bireyleri hem nesnel hem de sembolik bir tarzda diğerlerinden farklı bir topluluk kimliğine büründürmektedir. Kültür, hayat bulduğu toplumların sinesinde insan faaliyetlerinin hemen tamamını kapsamakta; fikri, duyuşsal, pratiksel her faaliyeti bünyesinde barındırmaktadır. Kültür tam manasıyla yaşanan eylemler bütünüdür.¹ Başka bir ifadeyle kültür; bir grubun veya insanlar topluluğunun geleneklere uygun olarak nakledilen topyekûn yaşam şekline, yani düşünceler, toplumsal değerler, din, birilerine yardım etme, insanlar arası adaleti tesis etme, siyaset yapma vb. konulardaki fikirlerine de atıfta bulunmaktadır. Özetle, insanların faaliyet ve aktivitelerinin tamamı kültürün bir parçasıdır.²

*

¹ Kadir Canatan, *Kültür Felsefesi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2021), 11.

² Ali Çankırılı, *Okul Ailede Başlar* (İstanbul: Zafer Yayınları, 2014), 8.

Bir milletin/toplumun, din başta olmak üzere bütün bileşenleriyle kültürü ve topluma mal olmuş tüm değerler toplamı, o milleti kendi öz benliğiyle değerli kılan ve diğer topluluklar nazarında önemli hissettiren hayati unsurlarıdır. Kültürel değerlere sahip bir karakterde yaşamak ve pratikler sergilemek toplumda değişik kademelerde ve yerlerde vazife ifa eden bireyler açısından önemli bir gereklilik olarak görülmektedir. Çünkü bu gerekliliği yerine getiren birey kendi şahsında kişilikli bir hayatı yaşamamanın yanı sıra ailede ve toplumun birçok yaşam alanında temasa geçtiği çocuklara ve gençlere milli-dini kültürü ve toplumsal değerleri, eğitimin en etkili yöntemi konumundaki uygulamalı eğitim tekniğiyle doğal bir seyir dâhilinde aktarabilmektedir.³ Her toplumda, kültür ve toplumsal değerlerin gelecek nesillere aktarılması, onların bu değerleri yaşıyor oldukları bir şahsiyette yetiştirilerek kimlik oluşumlarının o milletin karakterine ve değerlerine münasip bir kıvamda yapılabilmesi o toplumda yaşayan bütün bireylerin ifade edilmemiş fakat herkes tarafından bilinen vazifelerdendir. Bir toplumun/milletin sinesinde bu sorumluluk ne kadar üst düzey bir samimiyetle hissedilebilirse, gelecek nesillere kimlik kazandıracak kültürel değerler, onlara o nispette azami derecede aktarılabilmektedir.

Türk-İslam toplumlarında da bu değerlerin gelecek nesillere aktarılması, toplumsal yapıda bulunan ailelerin, örgün eğitim veren okulların ve yaygın eğitim veren camiler gibi din eğitimi veren kurumların ve buralarda görev yapan sorumluların vazifelerindedir. Çocukların ve gençlerin dini ve milli kültürel değerleri kazanmasında ve kimlik inşasında en önemli kurum aile olarak temayüz etmektedir.⁴ Ülkemizde, aileden sonra kültürün dinî ve ahlakî değerler boyutunu çocuklara ve gençlere ulaştırma adına yaygın din eğitimi sunan Diyanet İşleri Başkanlığı, farklı yaş gruplarına hitap eden birçok faaliyeti ile kendisini göstermektedir. Bunlarla birlikte MEB'na bağlı okullarda verilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri de bu konuda imkânlar nispetinde üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmektedir. Makalenin bölümleri içerisinde bu kurumsal yapıların kültürel değerleri aktarımındaki faaliyetleri irdelenmektedir.

³ Hayati Hökekleli, “Gençlik ve Din”, *Genlik Din ve Değerler Psikolojisi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2015), 17.

⁴ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar İlkeler Teknikler* (Ankara: Nobel, 2017), 229-230.

Bu makalenin hazırlanabilmesi çerçevesinde, bilimsel araştırma ve veri toplama yöntemlerinden belgesel tarama ve doküman analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Belgesel tarama, ilgili alanda ortaya konulmuş, araştırılıp kayda alınmış kayıt ve belgelerden veri elde etme tekniğidir. Duverger’in “belgesel gözlem” diye nitelendirdiği bu yöntemi alanda yetkin isimlerin çoğu ve Rummel “doküman metodu” ismiyle tanımlandırmaktadır. Best ise var olan kayıtların veya belgelerin sistemli incelenmesi şekliyle tanımlamaktadır. Bu yöntemi sadece yazılı belgelerle sınırlayıp kütüphane araştırması şekliyle tarif edenler de bulunmaktadır.⁵ Konu ile ilgili yapılan bilimsel araştırmalar “belgesel tarama” tekniği çerçevesinde taranarak çalışmanın meydana getirilmesinde kaynak olarak kullanılmaktadır. Konunun hazırlanmasında temel teşkil edecek verilerin meydana gelmesinde, belgesel taramanın alt kollarından literatür taraması olarak bilinen “genel tarama” ve bir metnin, belgenin veya kitabın derinliğine yapılan çözümlenmelerle anlamaya çalışılması olarak bilinen “içerik çözümlenmesi” tekniklerinden yararlanılmaktadır.⁶

1. Kültür Kavramı Üzerine

İnsanlık tarihiyle eş zamanlı olarak şekillenen toplumsal değerlerin başında kültür gelmektedir. Dünya üzerinde değişik coğrafi konumlarda aynı milliyeti paylaşmak gibi farklı ortak paydalar çatısı altında bir araya gelen insan toplulukları buldukları ve hayatlarını devam ettirdikleri sosyal ortamlarında yaşamın hemen her alanına temas edecek şekilde kültürel bir oluşum meydana getirmişlerdir. Her toplumun basit veya kompleks, gelişmiş veya ilkel mutlaka bir kültürü bulunmaktadır. Toplumlar yüz yıllar veya bin yıllar içerisinde inşa ettikleri kültürleri ve onların diğer milletlerin kültürlerinden farklılıklarıyla dünya insanlık sahnesinde kendi varlıklarını ortaya koyabilmektedir. Toplum ve kültür kavramları aralarındaki sıkı bağların mevcudiyetinden dolayı birbirleriyle yakından ilişkili kavramlardır. İnsanların topluluklar halinde, insanın olduğu, hayatın devam ettiği bütün alanlarda ve zamanlarda ortaya koydukları yaşam ve pratiksel alışkanlıkları onların kültürel dokusunu tezahür ettirmektedir.⁷

⁵ Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar İlkeler Teknikler*, 231.

⁶ Ali Akdoğan, “Kültür ve Din”, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 437.

⁷ Ali Çavuşoğlu, *Kültür ve Zihniyet* (Ankara: Laçın Yayınları, 2011), 103.

Latince kökenli olan “kültür/culture” kelimesi toprağı sürmek anlamına kullanılmaktadır. Mecazi ifadesiyle, bilimsel ve sanatsal olarak gelişim anlamına gelmektedir. Sanat ve bilim de insanın zihin ve hayal dünyasında gelişmektedir. Taylor’a göre kültür; toplumsal bir varlık konumunda insanoğlunun hayatına kattığı, kavradığı bilgi, sanat, gelenekler vb. kabiliyet, beceri ve adetleri kapsayan kompleks bir bütündür. Bu tanıma göre kültür, eğitimle gelecek nesillere aktarılıp aşılana bir toplumsal miras haline gelmektedir. Ziya Gökalp’e göre kültür; bir milletin dini, ahlakî, hukukî, zihnî, akli, lisanî, ekonomik yaşamlarının ahenkli bir topluluğudur. O, “kültür” sözcüğü yerine “hars” kelimesini kullanmaktadır.⁸ Genel bir yaklaşımla kültür; insanoğlunun icra ettiği, pratik alanında bireyin mevcudiyetini gösterdiği bütün gerçekliklerdir. Buradan hareketle insanın varlığını gözlemlediğimiz her aksiyon, kültürün kapsam alanına girmektedir.⁹ John Dewey’e göre kültür; her şeyi değer ve gayelerine odaklanarak ele alma ve değerlendirme eğilimidir. Ali Şeriatî’ye göre; bir toplumun tarihî serüveni boyunca toplumsal yapıda teşekkül eden tüm maddi ve manevi değerler bütünüdür. Ali izzetbegoviç’e göre; insanoğlunun semavi kökenini ya kabul ya inkâr etmek, ya tereddütle karşılamak ya da kabullenmek demektir. İbn-i Haldun ise kültür ve medeniyet lafızları yerine “ümran” kelimesini tercih eder. Ümran, bir milletin davranışları, icat ettikleri, sosyal ve dini teşekkülleri, gelenek ve göreneklerin tamamıdır.¹⁰

İnsanlık tarihi boyunca, değişik medeniyetlerde “kültür” sözcüğünün içeriğini oluşturan bütün kavram ve toplumsal pratikleri kapsayan birçok farklı kelime kullanılmıştır. Cemil Meriç’e göre; “kültür” kelimesi şuan ki kullanıldığı manasıyla Almanya’da kullanılmaktayken Taylor tarafından 1871’de İngilizce’ye kazandırılmıştır.¹¹ Sonraki süreçte belli bir kabullenilme ve özümseme aşamasının akabinde bu kavram artık dünya genelinde kullanılmaya başlanmıştır.

Kültür, yukarıda ifade edilen çeşitli tanımlar çerçevesinde ele alındığında, hayatın yükünü beraberce üstlenme konumundaki bütün toplumların ve milletlerin dünya sahnesindeki varlıklarını kabul ettirebilme ve sürdürebilme

⁸ Nermi Uygur, *Kültür Kuramı* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 17.

⁹ Şükrü Ünalın, *Dil ve Kültür* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010), 148.

¹⁰ Meriç, *Kültürden İrfana*, 47.

¹¹ Akdoğan, “Kültür ve Din”, 439.

adına büyük önem taşımaktadır. Çünkü her toplum ve millet kendi öz benliklerine sahip çıkıp onları bütün boyutlarıyla koruyabildiklerinde geleceğe emin adımlarla ve kendileri olarak kalarak/değişmeden, yozlaşmadan ilerleyebilmektedir. Bu istenen durumun olabilmesi adına da milletler, şüana kadar tesis ettikleri ve geliştirerek getirdikleri kültürlerini bütün bileşenleriyle gelecek kuşaklara aktarmak durumundadır. Kültürüne sahip çıkarak gelecek nesillere onu aktaramayan milletler, tarih sahnesinde kendi şahsiyetleriyle varlıklarını devam ettiremeyecek ve adeta rüzgârın önündeki kum tepelikleri gibi yavaşça eriyip gitmeye mahkûm kalacaklardır. Milli kültür, milletleri ayakta tutan, onları dünyadaki diğer milletler yanında hissedilir kılan ortak unsurlardır. Bunlar hangi oranda muhafaza edilirlerse milletlerin devamlılığı da o nispette temin edilmiş olmaktadır.¹² Bundan dolayıdır ki, milletin varlığının kendine mahsus pratikleriyle dünya sahnesinde devamlılığını arzu eden ve önemseyen toplumların, kültürel miraslarını gelecek nesillere aktarma adına ciddi plan ve projeler geliştirmesinin önem arz ettiği gözlemlenmektedir.

Bireyin kimlik inşa süreçleri ve bununla paralel olarak devam eden kişilik gelişimleri kalıtımsal yollarla, biyolojik bir boyutla gelerek bireyin maddi ve manevi yapısında yer edinen eğilimleri ve toplumsal çevresinden gözleme, örnek alma ve benimseme yollarıyla edindiği yaşam anlayışlarıyla, birlikte şekillenmektedir. İçinde yaşanılan toplumun kendine has ayırıcı değerleri, din ve ahlak anlayışı çeşitli davranış şekilleriyle toplumsallaşma sürecinde kurulan ilişkiler, kişiliğin teşekkülünü etkilemektedir. Geçmişten günümüze, hayatın bir gerçekliği olarak bilinen bu hakikat, bireylerin ve toplumların kimlik ve kişilik oluşumlarında kalıtımsal özelliklerin yanı sıra daha da önemli olanın toplumsal yapı ve onun kültürü olduğunu göstermektedir. İbn Haldun da kimlik ve kişilik adına bu iki etkene temas etmektedir. Bu hakikati bilen Müslüman aile bireylerinin, Türk-İslam toplumlarının ve milletlerin bireysel ve toplumsal kimlik ve kişilik gelişimleri adına geçmişten devraldıkları Türk-İslam kültürel mirasını, gelecek nesillere aktarmada gayret içinde olmaları önem arz etmektedir.¹³

¹² Mustafa Bayar, “İbn Haldun Düşüncesinde Bireyin Kişilik Gelişimini Etkileyen Faktörler”, *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 7/19 (2019), 58.

¹³ Hasan Dam - Meryem Karataş, “Değerler Eğitimi Açısından Veda Hutbesinde İnsan Onuru”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2014), 51.

2. Toplumsal Değerler

Çağımız iletişim ve teknolojinin en hızlı ve üst seviyelerde üretildiği ve tüketildiği bir dönem olarak tüm hızıyla yaşanmaya devam etmektedir. Bireyselleşen ve insani değerlerden her geçen gün uzaklaşan insanlar ve toplumlar bu maddesel yaşam çeperinin merkezinde psikolojik sorunlarla mücadele ederek ruhen bunalmaya devam etmektedir. Bireysellikle başlayan sorunlar, toplumsallığa ve akabinde de küçük bir yaşamsal alan konumuna evrilen tüm dünyaya, küresel çapta tesir etmektedir. İşte tam da bu noktada, tüm dünya adına evrensel insani değerlerin, bununla birlikte Türk-İslam toplumlarında da ayrıyeten Türk-İslam kültürel değerlerinin toplumlara hissettirilmesi ve içselleştirilmesi önem arz etmektedir.¹⁴

İnsanlar, toplumsal normlar, adetler ve gelenekler vesilesiyle “iyiyi-kötüyü” ve “doğruyu-yanlış” ayırt etmeyi ve kendilerine ahlaki birikimlerine göre bir ölçü edinmeyi kavrarlar. Elde edilen bu ölçü, değerler olarak ifade edilen görüşler ve inanışlar bütününe meydana getirir. “Değer” bireyin objeleri, insanları, fikirleri, durumları ve hareketleri iyi, kötü, istenen, arzu edilmeyen ve bunlar gibi kabullerini şekillendiren kalıplarını ve kurallarını beyan etmektedir. Çelikkaya’ya göre ise değer; toplumlar, inançlar, ideolojiler içerisinde veya bireyler nezdinde kabul görmüş, özümsemiş ve uygulanmakta olan toplumsal, insani, ideolojik veya ilahi kökenli her türlü fikir, düşünce, pratik, norm ve kıymetler bütünüdür.¹⁵

Her toplumun ve milletin kültürü dil, tarih ve din gibi birçok alt başlığın bir araya gelmesinden teşekkül etmektedir. Genel insanî ahlaka sahip olan bütün toplumlarda bu kökenden gelen ve kendilerine mahsus konumdaki din gibi kültürel bileşenlerinden neşet eden, genel geçer bir şekilde kabul gören, bireylere ve onların oluşturduğu toplumlara değer katan toplumsal değerler bulunmaktadır. Bu toplumsal değerlerin, o toplumun kültürünün bir parçası olarak gelecek nesillere aktarılması bireysel ve toplumsal kimliğin oluşması, kişilik yansımalarının görülebilmesi adına önem arz etmektedir. İbn Haldun, insan yapısının yaratıldığı hal üzere özgün olduğunu ifade eder. İnsan, hayra da

¹⁴ Kubilay Yazıcı, “Değerler Eğitimine Genel Bir Bakış”, *Türklük Bilimi Araştırmaları* 19 (2006), 501.

¹⁵ Bayar, “İbn Haldun Düşüncesinde Bireyin Kişilik Gelişimini Etkileyen Faktörler”, 58.

şerre de meyilli ve aynı mesafede yaratılmıştır. Her ikisini de kabule meyilli bir yapıdadır. Birey bu ikisinden hangisiyle daha önce ve sıklıkla hemhal olursa onunla şekillenir ve diğerinden uzaklaşır.¹⁶ Genel insani değerler yanı sıra Türk-İslam ahlaki değerleri de hep beraber, yeni yetişmekte olan nesillere aktarılarak onların istenilen bir düzeyde, kendi toplumsal yapılarına uygun olgunluk seviyelerine ulaşabilecekleri düşünülmektedir.

Toplumsal değerler de kültür gibi toplumsallaşma sürecinde, toplumun bütünümlerinden çocuklara ve gençlere gözlem, örnek alma gibi şekillerde çok farklı doğal süreçler ve oluşturulmuş ortamlar vesilesiyle aktarılmaktadır. Toplumsallaşma, başkalarının bakımına ihtiyaç hisseden bebeğin, kademeli bir şekilde bünyesinde hayata devam ettiği kültür adına gerekli olan gereksinimleri edinip bilinçli bir yapıya ulaşarak örnek alınan bir birey haline ulaşması sürecidir. Kültürün ve toplumsal değerlerin yeni kuşaklara bilinçli bir şekilde ulaştırıldığı toplumsallaşma süreci, farklı kuşakları birbirine bağlamakta ve yabancılaşmaktan toplum hayatına devam edebilmelerine olanak sağlamaktadır.¹⁷

Türk-İslam toplumlarının da kendilerine mahsus ayırt edici değerler sistemi bulunmaktadır. Millet olarak kendi milli kültürlerinden kaynaklı değerleri olmakla birlikte bin yılı aşkın bir süredir kabul ettikleri ve kendilerine din olarak seçtikleri İslam Dininden neşet eden değerleri bulunmaktadır. Türk-İslam toplumları, İslam Dinini kabul ettikten sonra milli kültürlerini İslam ahlakı çerçevesinde yeniden ele almış, şekillendirmiş ve İslam'a uymayan yönlerini kaldırmış veya değiştirmiştir. Ruhi hayatımızın tepe noktası, dini düşünce ve eylemlerimizin merkezindedir. İslam dini milletimizin hayatında önemli bir rol üstlenmiş ve bu durum halen devam etmektedir. Türk milletinin Müslüman olmasını, maddeden manaya bir yöneliş şekliyle değerlendirilebilir. Gayesi ruhun terakkisi ve bedeninin istikameti olan dini hareket, sadece ibadetler şeklinde temayüz eden hareketlere indirgenemez. Din, müminin hayatının bütün zaman ve mekânlarına sirayet etmektedir. Yani mümin birey ve İslam toplumları her halleriyle kendi değerlerine uygun hareket etmekle hem kendilerine değer katmakta hem de onları gözlemleyerek taklit eden gelecek kuşaklara

¹⁶ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, ed. Cemal Güzel, çev. Hüseyin Özel vd. (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012), 201.

¹⁷ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2022), 65.

rehberlik etmektedir.¹⁸ Bu değerlerle şekillenmiş bir toplumsal hayatın içinde yaşayan bireyler, ahlaki karakter bakımından da arzu edilen seviyeleri kazanma noktasında önemli mesafeler kat etmektedir. Ahlaki karakter veya kısaca karakter, kişiliğin önemli bir tarafını teşkil etmektedir. Bu kelime ve kavramsal şekli, bireyin içerisinde hayat bulduğu toplumun ahlaki erdemleri ve pratik uygulamalarını benimseme, kendinden ayrılmaz bir hale getirme neticesinde meydana gelen yerleşmiş yönelim ve fiillere işaret etmektedir. Çocuk doğuştan mükemmel bir ahlak yapısıyla dünyaya gelmemektedir. Bununla birlikte, onda gelişip kıvama ermeye münasip ahlaki bir eğilim bulunmaktadır. Piaget ve Kohlberg gibi bilim adamlarına göre, dışsal etkilerle engellenmezse, kendi kültürel sınırlarını geçen, evrensel ahlak sistemlerinin özümsemiği bir zirve dereceye ilerleyebilmektedir.¹⁹ Değerler eğitimi toplumsal hayatın seyri dâhilinde doğal bir süreç içerisinde olmakla birlikte kurumsal boyutuyla da kamu eğitim kurumları sistemi içerisinde bireyin iradesine ve vicdanına hitap edebilme özelliğiyle verilebildiğinde, günümüzde büyük öneme sahip bu alanda ciddi mesafeler kat edilebileceği öngörülmektedir.²⁰

3. Kültür ve Değerler Eğitiminin Merkezi Aile

Aile, insanoğlunun tarihi serüveninde farklı cinsiyetler olarak en az iki kişinin aynı evde bir araya gelerek teşekkül ettiği en küçük toplumsal birlikteliktir. Bu hüviyetiyle, toplumsal yapıların en temel yapı taşıdır. En basit yapıdaki toplumsal birim ailelerin birleşmesiyle toplumlar meydana gelmektedir. Toplumları maddeten meydana getiren aileler, onların kaliteli ve insani değerler açısından nitelikli olabilmeleri adına da çok önemli bir konumda bulunmaktadır. Toplumları teşekkül ettiren ailelerin her zaviyeden kaliteli ve donanımlı olmaları, oluşturduğu toplumun da o oranda donanımlı ve kaliteli olmasına vesile olmaktadır. Çünkü toplum denen insan gruplarının kaynağı, bireyler ve onların her açıdan kimliklerinin yüzde seksene yakınına şekillendirdikleri ailelerdir.²¹

¹⁸ Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2009), 11.

¹⁹ Dam - Karataş, “Değerler Eğitimi Açısından Veda Hutbesinde İnsan Onuru”, 52.

²⁰ Hilmi Keleş, *Türk Kökenli Göçmenlerin Avrupa Kültürüne Uyum Sürecinde Karşılaştığı Dini Sorunlar-Fransa Örneği* (Basılmamış Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2024), 52.

²¹ Abdurrahman Kurt, “Aile ve Din”, *Din Sosyolojisi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 387.

İlk sosyal birliktelik konumundaki aile, insanlığın ilk zamanlarında doğal bir dini oluşum halindedir. Genişleyen ailelerin meydana getirdiği klanlar da yine aynı özellikleri yansıtmaktadır. Her ikisi de devamlı bir şekilde dini merasimlerin icra edildiği dini cemaatler hüviyetindedir. Kan ve soy bağları önemli olmakla birlikte aile ve klan üyelerini gerçek manada birbirlerine kenetleyen kutsal değerlerinden gelen inanç birlikteliğidir.²² Toplumsal yapıların kurumsal sistemleri dâhilinde en ilkel dönemlerinden en modern zamana kadar kültür ve değerlerin aktarımı adına etkinlik bakımından ilk sırada olan kurumsal yapı olarak aile temayüz etmektedir. Aileler, bireylerin ve toplumların şekillenmeleri ve kimlik oluşumları adına en merkezi konumda yer edinmektedir. Bireyleri ve toplumları seçkin kılacak kültürel miras ve değerler hep onun öncülüğünde sahne almakta ve aktarılmaktadır.

Çocuğun milli ve dini kültürünü, değerlerini gördüğü, gözlemlediği ve modelleyerek öğrendiği birincil eğitim kurumu ailedir. Çocuğun insani, dini her açıdan eğitimi anne rahminde başlamakta ve doğumdan sonra devam etmektedir. Çocuğun kimlik oluşumu altı yaşına kadar ailesinden aldığı eğitimin kalitesine göre yüzde seksen oranında temayüz etmektedir. Bundan dolayıdır ki bilinçli veya bilinçsiz bir vaziyette aileden alınan eğitimin kalitesine göre, çocuk okula başladığında; bağımlı veya bağımsız, sorumlu veya sorumsuz, güvenli veya güvensiz bir kimlik kazanmış olacak ve kişilik yansımaları da buna bağlı olarak dışa yansıyacaktır. Okulda devam edecek olan eğitim sürecinde olumlu veya olumsuz bu temel kazanımların değişimi zor olacaktır. Bundan dolayıdır ki eğitim, kültürel mirasın nakli ve değerlerin kazandırılması da dâhil olmak üzere her açıdan aile yuvasında başlamaktadır.²³

Yaşadığı toplumda birey için en temel ve en doğal sosyal çevre konumundaki aile, çocukların ilk sosyalleşme ortamlarıdır. Çocuğun sosyal çevresi, zaman içerisinde çocuğun yaşıyla doğru orantılı olarak toplumun farklı ortam ve kurumlarını da içine alacak şekilde genişlemektedir. Aile, çocuk için maddi ve manevi her yönüyle bir korunak hükmünde işlem görerek ona güven veren bir çevre sunarak onun beden ve ruh sağlığıyla büyümesine imkân sağlamaktadır. Aile

²² Çankırılı, *Okul Ailede Başlar*, 7.

²³ Hülya Tokuç - Veli Duyan, "Sosyal Medya, Aile ve Çocuk Etkileşiminin Çocuk Hakları Bağlamında İncelenmesi", *Disiplinlerarası Çocuk Hakları Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2022), 47-48.

en dikkat çekici bir numune-i imtisal konumuyla, yaşadıkları toplumun kültürel birikimlerini, kurallarını, ahlak ve değerlerini öğrenip uygulamasına özgün bir kimlik edinip onu kişiliğe yansıtmasına kılavuzluk etmektedir. Kalımsal olarak sahip olduğu yeteneklerini destekleyip ilerletebilmesine ve bilgi edinme ihtiyacını karşılmasına yardımcı olmaktadır. Aile bütün bunların yanı sıra çocukları her türlü zararlı alışkanlıklardan korur ve iyiliklere sevk eder.²⁴ Çocuk dünyaya geldiği andan itibaren, içerisinde hayat bulduğu aile bireyleri onun için her şeyi ifade edecek şekilde değerli bir konumdadır. Aile, kendi ailevi kültürel yapısı çerçevesinde, içinde yaşadıkları toplumsal birlikteliğin bin yıllardır meydana getirdiği kültürel yaşam şekillerini, pratiklerini, dini ritüellerini, ahlakını ve değerlerini bu yuvada varlık âlemine çıkan ve her şeyleri onlardan öğrenme, örnekleyerek uygulama durumundaki çocuklarına aktarmaktadır.

4. Ailenin ve Toplumun Öğrencisi Olarak Çocuk

Bir aile ortamında dünyaya gelen çocuklar o aile için hayat devam ettiği sürece güzel bir nimet ve dünya hayatı için süstür.²⁵ Çocuk artık değer bulduğu aynı zamanda değer kattığı aile yuvasının vazgeçilmez bir bireyi ve üyesi konumundadır. Çocuk, Allah Teâlâ tarafından varlığının ve eğitiminin önemine vurgu yapılmak üzere Hz. Zekeriya'nın duasına şu şekilde konu edilmektedir: "Orada Zekeriya Rabbine dua edip dedi ki: "Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle! Kuşkusuz sen duayı işitmektesin."²⁶ Anne baba, aile ve toplumlar için dünya hayatının süsü mesabesindeki çocuklar, bu toplumsal yapıların bünyesinde ciddi bir eğitimden geçmektedir. Çocuklar ailede ve toplumda aldıkları eğitimin neticesinde, olumlu veya olumsuz denilebilecek bir kimlik inşası ve karakter oluşumu geçirmektedir. Neticede çocuk, ailesi ve toplumu için ya göz aydınlığı²⁷ olacak bir kimlik kalitesine veya onlar için sıkıntılı imtihanlar²⁸ geçirmelerine sebebiyet verecek bir yapıda toplumun bünyesinde temayüz edecektir.

²⁴ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006), 3/556.

²⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 1/552.

²⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4/136.

²⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/678.

²⁸ Kadir Erbil, "Endülüs'te Çocuk Terbiyesi ve Eğitimi", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2024), 357.

Ailenin üyelerinden bir tanesi de çocuktur. Çocuk, kelime yapısı olarak fiili olmayan sadece isim olarak kullanılan bir sözcüktür. Kur'ân-ı Kerîm'de, Türkçe'deki "çocuk" kelimesine karşılık gelen tıfl ve sabî sözcükleri birkaç ayette zikredilmektedir. Ancak çocuklarla alakalı meseleler, "çocuk" kelimesiyle birlikte başka farklı sözcükler etrafında geniş bir çerçevede incelenmektedir. Bu kelimeler içerisinde ifade edilenler; ibn, veled (çoğulu evlâd), gulâm, sagîr, zürriyyet, hafede, ehl, âl, yetîm, rebâib gibi sözcüklerdir. Bu sözcükler, çoğunlukla kullanıldıkları bağlam ve üslûp açısından, hali hazırda buluş yaşına gelmemiş bireyler için kullanılmaktadır.²⁹

Çocuk, geçmişten günümüze farklı şekillerde ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Eflatun, "çocuk bütün vahşi hayvanların en huysuzudur" derken, Ord. Prof. Tunç, "çocuk eğitilmemiş kalacaksa, onun hiç doğmaması çok daha hayırlıdır"³⁰ diye bir yaklaşımda bulunurken her çocuğun kendi ailesi ve içinde yaşayacağı toplumsal yapı tarafından, evrensel insani erdemler ve toplumunun kültürel değerleri çerçevesinde eğitime tabi tutulmasının özelde kendi toplumunun, genelde de bütün insanlık âleminin huzuru adına önemine vurgu yapmaktadırlar. Nitekim Hz. Peygamber, çocuğun eğitim ve terbiyesinin önemi ne vurgu yaparken; "Hiçbir anne-baba, çocuğuna güzel terbiyeden daha kıymetli bir bağışta bulunmamıştır"³¹ ifadeleriyle genelde bütün anne-babalara ve özelde de Müslüman anne-babalara, ailelerin ve bu vesileyle toplumların iyilik ve huzuru adına, çocuk eğitim ve terbiyesine önem vermelerini telkin etmektedir.

Çocuk, ailenin ayrılmaz bir parçasıdır. Anne ve babasına ihtiyacı olan çocuk, özellikle anne karnındaki beraberlikle birlikte sıkı bir bağ kurduğu annesine bebeklik ve çocukluk dönemlerinde de ihtiyaç hissetmektedir. Psikanalist Mahler'in araştırmalarının işaret ettiği gibi, anne-çocuk beraberliği ve annelik tutumlarının sürekliliği çocuk kimlik oluşumunda çok etkilidir. Doğum sonrası aylarda annesinden ayrılan çocukların, ruhsal olarak geri

²⁹ Neriman Girişken, "Çocuk Eğitiminde Ailenin Etkisi", *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 5/2-3 (2010), 142.

³⁰ Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslam* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 4/143.

³¹ Ali Çankırılı, *Çocuk Resimlerinin Dili* (İstanbul: Zafer Yayınları, 2011), 19-20.

kaldıkları, güvensiz bir kişilik oluşturdıkları bilinmektedir.³² Bu araştırmaların vardığı sonuçlara bin beş yüz yıl öncesinde Kur'n-ı Kerim, “Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler”³³ ifadeyle temas etmektedir. Spitz ve Bowlby'nin araştırmalarının sonuçlarına göre, 0-4 yaş arası çocukların kimlik oluşumu ve kişilik gelişimleri adına anenin sevgisi, koruması ve bakımının önemi ortaya çıkarken çocuk için en güzel yetiştirilme ortamının şefkatiyle ve merhametiyle anne kucağı olduğu ifade edilmektedir.³⁴

Piaget, çocuğun, aile ve toplumsal yapılar tarafından eğitime ve kişilik gelişimine tabi tutulduğu dönemlerde, sadece pasif bir alıcı olmadığına vurgu yapmaktadır. Çocuklar bilgileri edilgen bir tarzda almamaktadır. Sosyal çevrelerinde gözlemledikleri, şahit oldukları, işittikleri ve farkına vardıkları şeyleri analiz eder ve değerlendirirler. Piaget'e göre çocuklar, kendileri ve çevreleri hakkında düşündükleri birkaç bilişsel gelişim sürecinden geçmektedir. Doğumdan iki yaşa kadar olan döneme, duyuşsal-motor aşaması demektir. Bu aşamada bebekler, nesnelere dokunarak, onları hareket ettirerek ve çevrelerini fiziksel açıdan keşfederek öğrenirler. Bir sonraki sürece işlem öncesi aşama ismini vermektedir. İki ile yedi yaş arasını kapsayan bu dönemde çocuklar, dilde ustalık kazanırlar, kelimeleri eşyalarla görselleri temsil etmek için kullanabilmektedir. Üçüncü süreç ise somut işlem aşaması olarak isimlendirilmektedir. Yedi ile on bir yaş arası dönemi kapsamaktadır. Bu aşama boyunca yaşanan bilişsel gelişim neticesinde artık soyut ve mantıksal kavramlar anlaşılabilen ve yorumlanabilmektedir. Dördüncü ve son süreç ise biçimsel işlem aşaması olarak adlandırılmaktadır. Ergenlik döneminde gelişim yaşayan çocuk bu aşamada ileri derecede soyut ve varsayımsal yaklaşımları özümseyebilmektedir. Bir sorunu karşılaştığında, bu sorunu çözenin muhtemel bütün yollarını değerlendirebilmektedir.³⁵ Çocuk, doğumundan gençlik yıllarının sonuna kadar aile ve toplumun merkezinde, sürekli dikkatleri üzerine çeken, daima kendisine, eğitime ve terbiye edilip yaşadığı toplumun kültürüyle yetiştirilmesine dikkat edilen, toplumun seçkin üyelerinden bir tanesi konumundadır.

³² Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 1/371.

³³ Çankırılı, *Çocuk Resimlerinin Dili*, 20.

³⁴ Giddens, *Sosyoloji*, 203-204.

³⁵ Girişken, “Çocuk Eğitiminde Ailenin Etkisi”, 145.

5. Çocuğun Sosyalleşmesinde ve Kültür Ediniminde Ailenin Önemi

Dünyaya gözlerini açıp hayat serüvenine başlayan her birey, mutlaka kendi cinslerinden birilerinin yardımına muhtaçtır. Çünkü diğer canlılarda da anne ve babaya muhtaçlık olmakla birlikte insanoğlunda bu durum daha da belirgin bir haldedir. Bu bağlamda meseleye baktığımızda, çoğu canlı dünyaya geldiği andan itibaren ayağa kalkmakta, kendiliğinden bir şeyler yapabilmekteyken ve yaşamla ilgili bütün bilgilere sahip bir haldeyken insan, doğumuyla birlikte tamamen anne ve babaya muhtaç bir halde dünyaya gelmektedir. Yani insanoğlu, özellikle bebeklik ve çocukluk yıllarında maddi ve manevi gelişimi adına ailesine ihtiyaç hissetmektedir.

Bireylerin, şimdiki yaşantıları ve pratikleri ile geçmiş yaşamlarını inceleyerek aralarındaki bağlantıları psikolojik açıardan ele alan psikanalistler, bebeklik ve çocukluk çağlarındaki yaşanılanların kimlik inşasında ve kişiliğin gelişiminde büyük oranda etki ettiğini beyan etmektedirler. Aile ortamı, bebeklerin ve çocukların bütün açıardan etkileşim içinde olduğu ilk ve en önemli sosyal çevresidir. Bundan dolayıdır ki onlar için en aktif eğitim kaynağı ailedir, aile yuvasıdır. Ailenin bu husustaki etkinliği ile en seçkin eğitim kurumları dahi kıyaslanamaz. Ailenin doğal ortamında ve samimi bağlarla yapılan en basit aktiviteler dahi çocuklar üzerinde çok önemli olumlu izler bırakmaktadır.³⁶ Ömrünün ilk yıllarında annesiyle aktif bir etkileşim durumunda olan çocuk cephesinden annesinin çocuğa uyguladığı her türlü bakım ve yönelimleri çocukla anne arasındaki olması gereken bağlılığın temellerini meydana getirir. Bununla birlikte, babayla çocuk arasındaki destekleyici ve olumlu birliktelikler çocukların toplumsal ve duygusal gelişiminin yanı sıra bilgi ve öğrenim ilerlemelerini de olumlu açıardan etkilemektedir.³⁷ Çocuk, anne ve babasıyla samimi bir atmosferde kurduğu güven temelli bir beraberlik içerisinde onlarla birlikte yaşadığı hayatından memnun ve mutluluk duymaktadır. Böyle bir aile birlikteliği içerisinde hayata bağlanan, devam eden çocuk memnurluk ve mutluluk duygularıyla birlikte anne ve babasından her açıdan etkilenecek ve onları

³⁶ Tokuç - Duyan, "Sosyal Medya, Aile ve Çocuk Etkileşiminin Çocuk Hakları Bağlamında İncelenmesi", 48.

³⁷ Çankırılı, *Okul Ailede Başlar*, 8.

kendisine ilk örnek modeller olarak benimseyecektir. Bu süreç içerisinde ailenin yaşadığı kültürel uygulamalar ve tatbik ettikleri toplumsal değerler doğal bir seyir dâhilinde çocuklara aktarılmış olacaktır. Çocukların kimlik inşalarında ve kişilik edinimlerinde aile ortamında en etkin bireyler konumundaki anne-baba çok kıymetlidir. Taklit ve oyun, çocukların en çok kullandıkları öğrenme yöntemlerindedir. Çocuk sevdiği ve değer verdiği aile üyelerini örnek alarak yeni şeyler öğrenir ve aldığı örneklerin uygulamalarına benzer pratiksel yaşam şekilleri benimser.³⁸ Erikson çocuk gelişimi ve kimlik oluşumunda ailenin ve kültürel çevrenin önemine vurgu yapmaktadır.³⁹

Çocuk, hayat pratiklerini bebeklik yaşlarından itibaren özümser ve bu pratikler kolay bırakılmayacak derecede etkili bir biçimde benimsenir. Bireyin yaşantısında karakter ve alışkanlık denilen kişilik pratiklerinin hemen tamamının temel çocukluk çağlarında aile eğitimiyle atılmaktadır. Çocuk, hayata yansiyacak bütün yaşamsal pratiklerini ve onların özümsemesini aile yuvasında edinmektedir. Namaz, oruç, sadaka vermek, cömertlik, cimrilik, temizlik, düzenlilik, güvenilirlik, dürüstlük, dağınıklık, çekingenlik ve sosyallik gibi alışkanlıkların, ahlaki değerlerin ve kültürel yaşam anlayışlarının kazanılması hep özellikle aile ortamında alınan çocukluktaki eğitime bağlıdır.⁴⁰ Çocuk, çoğu iyi ve kötü alışkanlıkları aile ortamında gördüğü yöneliş, pratik ve tavırları tamamen veya birazını taklit ederek kendine mal eder. Bu şekilde, aile ortamında edinilen bu alışkanlıklar bazen o denli köklü ve sağlam olur ki bunların okul, sokak vb. farklı sosyal ortamlarda değişmesi imkânsız hale gelebilir.⁴¹ Bu gerçeklikler çerçevesinde düşünüldüğünde çocuğun, yaşadığı toplumun kültürünü ve değerlerini öğrenebilmesi adına bu hususta üzerine düşenleri yapabilen ailenin önemi ortaya çıkmaktadır.

İslam dininde de çocuğun eğitimi, toplumunun kültürünü ve değerlerini öğrenmesi adına ailenin görevlerine ve sorumluluklarına temas edilerek yönlendirmelerde bulunmaktadır. Nitekim Tahrim Suresi 6. ayette “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun...”⁴²

³⁸ Çankırılı, *Çocuk Resimlerinin Dili*, 20.

³⁹ Mehmet Zeki Aydın, “Müslüman Ailede Çocuk ve Çocuk Eğitiminde Sorumluluklar”, *Çocuk ve Medeniyet* 6/12 (2021), 53.

⁴⁰ Girişken, “Çocuk Eğitiminde Ailenin Etkisi”, 145.

⁴¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/409.

⁴² Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, 4/141.

buyrularak aile bireyleri birbirlerine ve özellikle de çocuklar anne-babalara emanet edilmektedir. Dini değerlerin de içinde bulunduğu kültürün, çocuklara öğretilerek dünyada mutluluğu ahiret hayatında da ebedi huzuru elde edebilmeleri hedeflenmektedir. Hz. Peygamber bir hadislerinde çocuk eğitiminde, çocuğa kültür ve toplumsal değerlerin aktarılmasında ailenin önemine değinmek üzere; “Her doğan fitrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi yahut Hıristiyan veya Mecusi yapar”⁴³ buyurmaktadır. Bu Nebevi beyan, çocuğun kimlik, kişilik, şahsiyet ve karakter yapısının şekillenmesinin neredeyse tamamen aileye bağımlı olarak cereyan ettiğine işaret etmektedir. Bu hakikatleri beyan eden Hz. Muhammed, inananlarını çocuklarının eğitim ve terbiyeleri konusunda dikkatli olmaya ve bu hususta çaba sarf etmeye teşvik etmektedir. Yine, Hz. Peygamber başka bir nasihatlerinde; “Hiçbir anne-baba, çocuğuna güzel terbiyeden daha kıymetli bir bağışta bulunmamıştır”⁴⁴ buyurarak anne-babalara yani onların şahsında aileye çocukların eğitimleri hususunda nelere dikkat etmeleri gerektiğini bildirmektedir. Çocuklara bırakılacak güzel bir terbiyenin, onlar için her şeyden daha değerli olacağına temas etmektedir. Çünkü aile yuvasında, Türk-İslam kültürel değerleriyle donatılmış bir doğal eğitim sürecinden geçerek bu güzellikleri benimsemiş, kendi kimlik yapısına mal etmiş ve kişilik yansımaları noktasında hayatında uygulayan bir birey dünya huzurunu ve ahiret kazanımlarını elde etmiş olmaktadır.

6. Çocuğun Kültür ve Toplumsal Değerleri Öğrenmesinde Diyanet İşleri Başkanlığı Faaliyetlerinin Önemi

633 sayılı kanunun birinci maddesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görev ve yetkileri ifade amacıyla şunlar beyan edilmektedir: “İslam Dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere; Cumhurbaşkanlığına bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.”⁴⁵ Kanunun birinci maddesinde açıklıkla ifade edildiği üzere Diyanet İşleri Başkanlığı Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde ve

⁴³ Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, 4/143.

⁴⁴ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf>.

⁴⁵ Seçil Gürün Karatepe - Elvin Dinler Kısaçtutan, “Fransa’da Yaşayan Göçmen Türk Kadının İşgücünün, İşgücü Piyasalarına Entegrasyon Süreci Üzerine Bir Araştırma”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25/1 (2023), 83.

devletlerarası yapılan anlaşmalar⁴⁶ çerçevesinde yurtdışında vatandaşlarımızın olduğu ülkelerde ve bölgelerde İslam Dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarını vatandaşlarımıza anlatmak ve ulaştırmakla görevli bulunmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı görev ve yetkileri gereği olmak üzere çocuklardan gençlere, erkeklerden kadınlara, yaşlılardan engellilere kısacası yediden yetmişe Türkiye’de ve yurtdışında yaşayan bütün hedef kitlesine İslam Dinini anlatmaktadır. Genelge, yönetmelik ve yönergeler çerçevesinde⁴⁷, özellikle 4-6 yaş Kur’an Kursları, Yaz Kur’an Kursları ve 2017 yılından bu yana devam ettirilen Gençlik çalışmalarıyla çocuklara ve gençlere Türk-İslam kültür ve değerlerini ulaştırmak için gayret etmektedir. Çocuklara yönelik bu hizmetler yürütülürken görevli personelin örnekliliğinde İslam Dininin inanç esasları, ahlaki değerleri Türk-İslam kültürü çatısı altında beraberce verilmektedir. Çünkü Başbakanlık bu çalışmalarını 633 sayılı kuruluş kanununun⁴⁸ gereklerine uygun bir şekilde yürütmektedir.

6.1. 4-6 Yaş Kur’an Kursları

İslam eğitim geleneğinin oluşumunda, Kur’an-ı Kerim’in okunması, yazılması, anlaşılması ve insanlara ve gelecek kuşaklara aktarılması merkezi bir öneme sahip bulunmaktadır. Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar din eğitim sistemlerinin temelinde mutlaka Kur’an öğretimi olagelmıştır. Günümüzdeki Kur’an kurslarının eğitim ve öğretim sistemlerinde eğitim gören Müslümanlar, O’nu okuma, anlama ve O’na göre yaşama hususunda bir süreci takip edebilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yetki ve sorumluluğunda devam ettirilen yaygın din eğitimi faaliyetleri kapsamında eğitim veren kurslarda kadın, erkek, yetişkin, genç ve çocuk her yaş grubundan Müslüman bireyler Kur’an öğreniminin yanı sıra, temel dini bilgiler, milli birlik ve beraberlik bilinci ve manevi değerlerin özümsemesi adına da dersler alabilmektedir.⁴⁹

⁴⁶ <https://hukukmusavirligi.diyaret.gov.tr/Documents/D%C4%B0N%20H%C4%B0Z-METLER%C4%B0%20UYGULAMA%20GENELGES%C4%B0.pdf>.

⁴⁷ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf>.

⁴⁸ Salih Aybey, “4-6 Yaş Grubu Kur’an Kurslarının Eğitim-Öğretim Faaliyetleri ve Problemleri (Zonguldak İli Örneği)”, *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2019), 208-209.

⁴⁹ Zeynep Yüksel, “4-6 Yaş Kur’an Kursu Öğreticilerinin Öğretim Yöntemleri Açısından Yeterlik Algıları (Çankırı Örneği)”, *Dini Araştırmalar* 24/60 (2021), 151.

4-6 yaş Kur'an kursları, ülkemizde örgün eğitimin başlangıcı olan ilkökul öncesinde, din eğitiminin belli bir düzeyde, resmi bir kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı marifetiyle verildiği ilk örgün eğitim kurumu hüviyetindedir.⁵⁰ Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıllarında okullarda din dersleri bir müddet yer aldıktan sonra 1929-1939 yılları arasında tedrici bir şekilde kaldırılmıştır. 1949 tarihinde ilkökul dört ve beşinci sınıflar için program haricinde isteğe bağlı olarak, 1950 yılında ise programa dâhil edilerek uygulamaya konulmuştur. 1982 anayasasıyla beraber zorunlu hale getirilen din dersi, ahlak dersi ile birleştirilerek ilkökul dördüncü, beşinci, ortaokul birinci, ikinci, üçüncü sınıflar için haftada ikişer saat ve lise birinci, ikinci ve üçüncü sınıflar için haftada birer saat olarak programa dâhil edilmiştir. 2012 yılından itibaren ortaokul ve liselerde Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'in Hayatı ve Temel Dini Bilgiler dersleri seçmeli olarak programa dâhil edilmiştir. Bu bilgilerin gösterdiğine göre cumhuriyet tarihinde ilkökul dördüncü sınıf öncesinde din dersi uygulaması görülmemektedir.⁵¹ Bu minval üzere, örgün eğitim kurumlarında uygulamaya geçilen din dersi programlarının akabinde, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2013-2014 eğitim ve öğretim döneminde 10 ilde pilot uygulama olarak 4-6 yaş Kur'an Kursu eğitimine geçilmiştir. Bu pilot uygulamanın akabinde 2014-2015 eğitim öğretim yılında ise gerekli yeterlilikleri temin eden Kur'an kurslarında olmak üzere program tüm Türkiye genelinde uygulamaya başlanılmıştır.⁵²

Çocukların kendi yaş gruplarına uygun olarak İslam dininin iman ve ahlak değerlerini bireyin hayatına mana ve değer katan temel etkenlerden biri olarak anlamalarını ve Kur'an-ı Kerim'i tanımalarını" hedefleyen Kur'an Kursları 4-6 Yaş Grubu Öğretim Programı, eğitim öğretim tarihimizde bu yaş grubuna hizmet sunan ilk ve alternatif bulunmayan resmî program olmuştur.⁵³ 4-6 yaş Kur'an kurslarının amaç ve hedefleri, okul öncesi eğitim programları ile aynı doğrultuda şekillenmiştir. Okul öncesi programlarda çocukların bedensel,

⁵⁰ Muzaffer Üzümcü - Nuran Çınar, "4-6 Yaş Kur'an Kursu Öğreticilerinin Eğitsel Yeterlikleri ve Görev Yaptıkları Kurslarla İlgili Görüşleri", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 7/1 (2020), 9.

⁵¹ Aybey, "4-6 Yaş Grubu Kur'an Kurslarının Eğitim-Öğretim Faaliyetleri ve Problemleri (Zonguldak İli Örneği)", 208.

⁵² Üzümcü - Çınar, "4-6 Yaş Kur'an Kursu Öğreticilerinin Eğitsel Yeterlikleri ve Görev Yaptıkları Kurslarla İlgili Görüşleri", 12.

⁵³ Ömer Demir - Rabiye Camadan, "4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursları Ebeveyn Memnuniyeti: Bayburt İl Örneği", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2019), 12.

psikomotor, zihinsel, dil, toplumsal, duygusal açıdan ilerlemelerini, temel alışkanlıklar kazanmalarını temin etmek hedeflenmektedir. Bunların yanı sıra, farklı etkinlikler eşliğinde çocukların milli, manevi, ahlaki, kültürel ve insani değerlere bağlılıklarının gelişmesine yardımcı olmak, sorumluluk üstlenmelerini, dürüst, saygılı, güvenilir, nazik, düzenli olmalarını sağlamak, benlik geliştirmesine, kendini ifade etmesine, bağımsızlık elde etmesine ve öz denetim geliştirmesine yardımcı olmak amaçlanmaktadır. Bu hedeflerle birlikte, eğitime katılan çocukların, İslam Dini konusunda kendi seviyelerine göre bilgi, beceri, pratik ve tutumları öğrenmeleri ve özümsemeleri amaçlanmaktadır. Eğitim sürecine dâhil olan çocukların sağlıklı bir din ve ahlak gelişimi temin edebilmeleri en mühim ana gayedir.⁵⁴ 4-6 yaş Kur'an kurslarında eğitim gören çocuklarda gözlenen değişimlerin araştırıldığı bir çalışmada, yaşlarına uygun olarak tertip, düzen, nezaket, toplumsal değerler ve dini pratiklerle ilgili önemli kazanımlar elde ettikleri ifade edilmektedir.⁵⁵

4-6 yaş Kur'an kursları eksileriyle-artlarıyla, açıldıkları günden bugüne artan bir ilgi ile hizmetlerine devam etmektedir. Çocuklarının aile dışında bir eğitim kurumunda, düzenli programlar dâhilinde din, ahlak, kültürel değerler eğitimi almasını arzu eden aileler, 4-6 yaş kurslarına her geçen yıl artan bir ilgiyle yönelmektedir. İlgiyle takip edilen bu kurslar da üzerlerine düşen görev ve sorumlulukları her geçen yıl daha eksiksiz bir şekilde yerine getirebilme adına düzenlemeler yaparak faaliyetlerine devam etmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda çalışmalarına devam eden kurslar, Türk-İslam kültür ve değerlerini çocuklara seviyelerine uygun bir şekilde sürdürmektedir.⁵⁶

6.2. Yaz Kur'an Kursları

İslam Dininin asli kaynağı Kur'an olduğundan dolayı İslam toplumlarında Kur'an eğitimine önem verilmektedir. İlk emri "oku"⁵⁷ olan İslam'ın ana kaynağı Kur'an'ın, O'nun müminleri tarafından okunması, öğrenilmesi, kavranılması

⁵⁴ Nazım Bayraktar - Mehmet Öztürk, "4-6 Yaş Kur'an Kurslarında Verilen Eğitimin Çocukların Aile Ortamındaki Davranışlarına Yansıma Durumu", *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi* 8/1 (2024), 69-75.

⁵⁵ Zehra Gelici, "4-6 Yaş Kur'an Kursları Öğretici Kitaplarının Müziksel Öğeler Bakımından Değerlendirilmesi", *Marifetname* 10/2 (2023), 657.

⁵⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/651.

⁵⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 1/68.

ve hayatın içinde tatbik edilmesi elbette öncelikli görevlerinden olmaktadır. Kur'an İslam toplumları için onların hayatına anlam katan, insani ve İslami erdemleri, faziletleri, değerleri ve bunların pratiklerini öğrenmeyi, kavramayı ve uygulamayı temin eden eşsiz bir rehberdir. Kur'an insanlık âlemi için hidayet, rehber, kılavuz ve yol göstericidir.⁵⁸ Bütün bu bakış açıları, dünya genelinde İslam toplumlarının Kur'an'ı okuma, okutma, öğrenme, öğretme, anlama ve hayatın merkezinde tatbik etme yönelimlerine vesile olmaktadır.

1924 yılında çıkarılan Tevhidi Tedrisat kanunundan sonra 1925 yılında ilk Kur'an Kursu açılmıştır. Akabinde açılan diğer kurslarla bugünlere gelinmiştir. Halkın ilgi ve alakasının sevgi ile ilk defa 1950'li yıllarda açılan ve bugüne kadar devam eden yaz Kur'an Kursları, örgün eğitimde okuyan öğrencileri tatillerde okutmayı amaçlamaktadır.⁵⁹ Hedef kitlesi çocuklar ve gençler olan yaz Kur'an Kursları, eğitim programlarında ana gövdeyi muhafaza etmek kaydıyla, geçmişten günümüze farklı değişimler geçirerek bugünlere gelmiştir. Kur'an ve kısa surelerin öğrenilmesi ve ezberlenmesi çalışmalarını ağırlıklı olmak üzere ibadet, ahlak, siyer, itikat gibi dersler de takip edilmektedir.⁶⁰

Yaz Kur'an Kurslarının hedefleri, özellikle örgün eğitim yaşlarındaki çocuk ve gençlere erdemli bir kimlik inşası sağlamak⁶¹, temel dini bilgileri kavratmak, ibadetleri anlatmak, Kur'an okumalarını sağlamak, bazı surelerin ezberlenmesini temin etmek, İslam ahlakını kavramalarını gerçekleştirmek, Türk-İslam kültürüne ait güvenilirlik, dürüstlük, adalet, çalışkanlık, cömertlik, cesaret vb. değerleri benimsetmek, İslam hakkında gerçek ve doğru bilgiler edinmelerini ve içselleştirmelerini temin etmek şeklinde özetlenebilmektedir.⁶²

Yaz Kur'an Kursları, çocukların tam tatil yapacakları süreçte olması, zorunluluğunun olmaması, camilerin eğitim standartları açısından okullara nispeten çok eksik durumda olmaları, derslere devam ve katılım açısından herhangi bir

⁵⁸ Şükrü Keyifli, "Yaz Kur'an Kurslarında Eğitim ve Öğretim", *EKEV Akademi Dergisi* 79 (2019), 363.

⁵⁹ Mustafa Önder, "Teorik ve Pratik Açısından Yaz Kur'an Kursları Öğretim Programına Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008), 277-281.

⁶⁰ Mustafa Önder, "Teorik ve Pratik Açısından Yaz Kur'an Kursları Öğretim Programına Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008), 281.

⁶¹ Keyifli, "Yaz Kur'an Kurslarında Eğitim ve Öğretim", 364.

⁶² Hökelekli, "Gençlik ve Din", 9.

yaptırım şeklinin olmaması gibi olumsuzluklara rağmen çoğu çocuk ve genç için temel dini bilgileri ve Türk-İslam kültür ve değerlerini öğrenebildikleri en müstesna yerler olma konumundadır.

6.3. Gençlik Çalışmaları

Gençlik yılları, bireyin en hareketli olduğu dönemlerdir. Bu dönemde kimlik ve şahsiyet inşasının son halini kazanan genç kendini, hayatı ve çevresini anlamlandırma ve anlama gayreti içerisinde. Bu süreçte aileden ve toplumsal çevresinden destek ve rehberlik temin edebilen gençler bu süreçleri daha az sıkıntılarla atlatabilmektedir. Fakat süreci yalnız idare etmek durumunda kalan gençler, çeşitli problemlerle yüzleşmek zorunda kalmaktadır. Ergenlik dönemi, yapısı itibariyle sıkıntılı, çalkantılı bir hayat safhası olarak bilinmekte ve değerlendirilmektedir. Tüm dünyada kabul gören bu durum yine tüm dünyada gözlemlenebilmektedir. İlk olarak Erikson'un ifade ettiği "kimlik bocalaması" gençlik döneminde büyük bir olasılıkla yaşanan bir durum olmaktadır.⁶³ Kuşaklar arası çatışmalar da kimlik bocalamasının önemli etkenlerinden olabilmekte ve gençlerin ergenlik döneminde yaşadıkları çalkantılı sürece olumsuz bir etki yapmaktadır.⁶⁴ Bu süreci daha az sıkıntı ve asgari çatışmalarla atlattırmak isteyen, gençleri anlayan, anlamaya çalışan anne- babalar ve toplumlar yaşanan çağın farklılıklarını, gençlerin bu zamanın gençleri olduklarını, zamanın getirdiklerinden etkilendiklerini anlamaları ve onları küçük dokunuşlarla, yönlendirmelerle yanlışlardan koruyup kendi öz değerlerine yönlendirmeler yapmaları meselelere çözüm getirmektedir.⁶⁵

Diyanet İşleri Başkanlığı gençlik çalışmaları 2017 yılı sonlarında başlatılmış olup, 24.01.2018 tarihli ve 65752239-010.04-E.10079 sayılı Başkanlık Onayı ile yürürlüğe giren Diyanet İşleri Başkanlığı Gençlik Çalışmaları Yönergesi⁶⁶ kapsamında o günden günümüze kadar devam ettirilmektedir. Çalışmalar ülke genelinde okuyan ve çalışan bütün gençler hedef kitle olarak belirlenmiş bir

⁶³ Mahmut Tezcan, *Gençlik Sosyolojisi* (Ankara: Naturel, 2003), 13.

⁶⁴ Ali Çankırılı, *Sorunlarıyla Çözümleriyle Ergenlik Çağı* (İstanbul: Uğurböceği Yayınları, 2018), 29.

⁶⁵ <https://hukukmusavirligi.diyaret.gov.tr/Documents/Diyaret%20%C4%B0%C5%9Fleri%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Gen%C3%A7lik%20%C3%87al%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1%20Y%C3%B6nergesi.pdf>.

⁶⁶ <https://kirikkale.diyaret.gov.tr/sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&ContentId=2045>.

vaziyette devam ettirilmektedir. Gençlere yönelik hizmetlerin daha verimli ve ilgi çekici bir şekilde devam ettirilebilmesi adına, ülke genelinde illerde ve ilçelerde içerisinde salon, derslik, kütüphane, mutfak gibi bölümleri bulunan Diyanet Gençlik Merkez'leri açılmaktadır.⁶⁷ Bu merkezler mahalli imkânlar nispetinde geliştirilmekte ve yaşanan şehir merkezinde bulunan gençlere manevi destekler sağlanmaktadır.⁶⁸ Gençlere yönelik faaliyetler hem gençlik çalışmalarına özel açılmış merkezlerde hem de gençlerin bulunduğu bütün mekânlarda farklı projeler vesilesiyle devam ettirilmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı gençlik çalışmaları kapsamında yürütülecek faaliyetleri koordine etmek üzere her il ve ilçede bir erkek ve bir bayan olmak üzere ikişer kişi görevlendirmektedir.⁶⁹ Görevlendirilen koordinatörlerin rehberlik ve koordinesinde ülke genelinde her il ve ilçenin yerel imkânları nispetinde din görevlilerinin destekleriyle gençlere yönelik faaliyetler yürütülmektedir. Bu çalışmalar da amaç, Türk-İslam kültürü çatısı altında dini ve milli değerlerin gençlere aktarılması ve beraber yapılan faaliyetler vesilesiyle pratiğe aktarılmasıdır. Gençler özellikle Gençlik Merkezleri'nde ilgilerini çekerek gönüllü katıldıkları sportif ve sanatsal faaliyetlerle bazı beceriler kazanırken bunların aralarında ve müstakil vakitlerde yapılan sohbetlerle de dini ve milli değerlerini öğrenmekte ve özümsemektedir.⁷⁰

7. Çocuğun Kültür ve Toplumsal Değerleri Öğrenmesinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin Önemi

Her toplumsal yapıda olduğu gibi İslam ülkelerinde ve ülkemizde de ör-
gün eğitim veren okullar, çocukların ve gençlerin en önemli sosyalleşme ortamlarından bir tanesidir. Farklı ailelerde eğitim ve terbiye sürecinden geçmiş

⁶⁷ Mustafa Koç, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Öğrenci Yurtları ve Gençlik Merkezlerindeki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri (2013-2021): Sınırlılıklar ve Bir Eğitim Programı Önerisi", *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 3 (2021), 151-152.

⁶⁸ Serdar Günler - Mahmut Zengin, "Gençlerin Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Yönetilen Cami Gençlik Merkezi İşbirliğine Dayalı Hizmetlere Bakışları ve Beklentileri: İstanbul Örneği", *Eskişeyni* 53 (2024), 642.

⁶⁹ Günler - Zengin, "Gençlerin Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Yönetilen Cami Gençlik Merkezi İşbirliğine Dayalı Hizmetlere Bakışları ve Beklentileri", 643.

⁷⁰ Üzümcü - Çınar, "4-6 Yaş Kur'an Kursu Öğreticilerinin Eğitsel Yeterlikleri ve Görev Yaptıkları Kurslarla İlgili Görüşleri", 9.

birçok çocuk ve genç aynı okul ve sınıflarda bir araya gelmekte ve bununla birlikte bu çocuklar farklı öğretmenlerinin kültürel birikimleriyle hemhal olmak durumunda kalmaktadır. Okul şartlarında böyle bir birliktelik ortamında, çocuklar orada gerçekleşen bütün faaliyetlerden, söylemlerden farklı yoğunlukta etkilenmektedir. Etkileşimler ortamın mahiyetine göre olumlu veya olumsuzluklar içerebilmektedir. Türk-İslam kültür ve değerlerinin çocuklara aktarılması açısından da yapılan faaliyetler ve eğitim çalışmaları iyi değerlendirilip olumlu olacak şekilde sevk edilebilmektedir.

Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ilkokul, ortaokul ve liselerde müfredat içerisinde devam ettirilen din, ahlak, değerler eğitimi vb. dersler çocukların öğretim yanında eğitim açısından da donatılmalarına vesile olmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, okullarda bir müddet yer alan din dersleri 1929-1939 yılları arasında zamanla sonlandırıldı. 1949 yılında ilkokul dördüncü ve beşinci sınıflarda program haricinde isteğe bağlı olarak tekrar programa alındı. 1950 yılında programa dâhil edildi.⁷¹ 1982 anayasasıyla Din Dersi ve Ahlak Dersi birleştirilerek zorunlu hale getirildi. İlkokul dördüncü, beşinci sınıflar, ortaokul birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarda haftada ikişer saat, lise birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarda ise birer saat olarak zorunlu şekliyle okutulmuştur. 2012 yılından itibaren ise, ortaokul ve liselerde Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'in Hayatı ve Temel Dini Bilgiler dersleri seçmeli olarak okutulmaya başlanmıştır.⁷² Okullarda, değişik sınıflarda okutulan bu derslerle birlikte çocuklar, akademik öğretimlerinin yanı sıra ülkemiz kültürüyle birlikte İslam Dininin temel inanç esaslarını ve ahlaki değerlerini öğrenmeye devam etmektedir.

2006 ve 2010 yıllarında Milli Eğitim Bakanlığı'nın almış olduğu kararlara göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Dinbilimsel ve Eğitimsel yaklaşım tarzıyla eğitime devam edilmektedir. Bu bağlamda İslam Dini ile ilgili verilen eğitim ve öğretimlerde bilgilerin Kur'an ve sünnete uygun olmasına dikkat edilmektedir. Bu sayede İslam dinin bütün Müslümanları kapsayan genel kaideleri, inanç esasları, ibadet şekilleri, İslam ahlakı değerleri ve evrensel

⁷¹ Ahmet Çelik, "İlköğretim Müfredatında 'Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi'", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 5/16 (2006), 101.

⁷² Tuğrul Yürük, "Öğretmenlerin İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programının Din Anlayışına Yönelik Düşünceleri (Adana Örneği)", *Dini Araştırmalar* 18/46 (2015), 149.

değerler çocuklara ve gençlere asli iki temel kaynaktan iletilmektedir.⁷³ Bu minval üzere dersler yapılmaya devam edilse de derslerin içeriği ve haftalık saatleri, İslam Dininin yukarıda sayılan esaslarının ve her boyutuyla içeriğinin öğrenilmesi, kavranılması ve içselleştirilmesine yeterli gelmemektedir. Ders saatlerinin artırılarak içeriğin İslam Dininin gereklerini kavratmaya yönelik zenginleştirilmesi gerekli görülmektedir. Diğer taraftan yapılan araştırmaların gösterdiğine göre, alanın branş öğretmenlerinin yetersizliği de bir olumsuzluk olarak gözlemlenmektedir.⁷⁴ Bütün bu eksikliklere rağmen bu dersin müfredatta olması ve eksikleriyle de olsa çocuklara ve gençlere veriliyor olması Türk-İslam kültür ve değerlerinin onlara aktarılması ve benimsemelerinin sağlanması adına önemli bir çaba olarak değerlendirilmektedir.

8. Kültür ve Değerlerin Çocuklara Aktarılmasında Televizyon ve Sosyal Medyanın Rolü (Olumlu-Olumsuz)

Dünyada ve Türkiye’de radyo ve televizyonla başlayan medya yayıncılığı, günümüzde internet aracılığıyla sınır tanımayan bir hızla etkileşimler meydana getirmektedir. İlk olarak radyo ve akabinde de televizyon yayınları insanların ve toplumların hayatlarına dâhil oldu. Bu süreç, başlamasının sonrasında yoğun bir birliktelikle devam etti. Bütün bu medya organları yapmış oldukları yayınlarla bireylerin ve toplumların kimlik oluşumlarına, yaşam anlayışlarına, hayatın içerisinde kişilik yansımalarına, sözlerine, davranışlarına, insanlarla ilişkilerine, aile ilişkilerine, giyimlerine kısacası hayata ve kişiliğe dair birçok şeye tesir etmektedir.

Bu araçlar toplumlar tarafından farklı amaçlarla kullanılmaya başlanmıştır. Bu kitle iletişim araçları, halkın eğitiminde de önemli katkılarda bulunmuşlardır. Radyo ve televizyon çok geniş kitlelere ulaşarak her yaşta insanı tesiri altına alabilmektedir. Yapılan eğitsel içerikli programlarla insanların ve toplumların eğitim ve kültür düzeylerinin hızlı bir şekilde ilerlemesine katkı sunmaktadır. Radyo ve televizyonlar gerek dolaylı gerekse direkt olarak eğitime

⁷³ Çelik, “İlköğretim Müfredatında ‘Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi’”, 102-103.

⁷⁴ Cevat Geray, “Toplumsal ve Eğitsel Açından Türkiye’de Radyo ve Televizyon Yayınlarının Amaç, İlke ve Öncelikleri Üzerine Bir Deneme”, *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* 4/1 (2019), 33.

katkı sunmaktadır.⁷⁵ Radyo ve televizyonun sonrasında internet çağı diyebileceğimiz bir dönem başlamıştır. İlk yıllarından itibaren bireylere ve toplumlara birçok yönden tesir eden internet, şuan itibariyle hayatın bütün alanlarını hiçbir açıklık bırakmadan kuşatmış bir vaziyette tesire sahip bulunmaktadır. Artık yediden yetmişe diyebileceğimiz bir çoğunlukta, herkesin cebinde bulunan telefonlar, adeta bir yayın organı hükmünde görev icra ederken bu telefonların sahipleri durumundaki bireyler de bir yayıncı kuruluş gibi çalışabilmekte, haberler üretip yayınlar yapabilmektedir. Bu durum, radyo ve televizyonun çok ötesine geçen internet ve onun kullanıldığı mecralar olan sosyal medya araçlarının, toplumların tamamının hayatına etki etme noktasında ileri derecede etkinliğini göstermektedir. Yapılan bütün yayınların, özellikle kimlik inşası sürecinde olan çocuk ve gençler üzerindeki etkinlikleri çok üst seviyelerde kendisini hissettirmektedir. Medya bu etkinliği ile aile, din ve eğitim gibi kurumların ötesine geçerek çocuklar üzerinde daha çok etkili olabilmektedir.⁷⁶

Ülkemizde tüm bileşenleriyle medya, bireyler üzerinde çok etkin bir rol oynamaktadır. 2016 yılında yapılan bir araştırmaya göre Türkiye’de insanlar ortalama 6 saat televizyon izlemekte, 3 saat internete girmekte ve 1 dakika kitap okumaktadır.⁷⁷ Bu istatistiksel bilgilerin ışığında mesele değerlendirildiğinde, ülke geneli olarak medyanın ciddi manada tesirinde olduğu görülmektedir. Ortada olan gerçeklikler çerçevesinde, medya organlarının Türk-İslam kültür ve değerlerinin çocuklara aktarılmasında çok önemli bir konumda olduğu görülmektedir. Özellikle çocuklara yönelik yapılacak yayınlarda, milli ve dini değerlerimizi onlara aktaracak eğitsel, kavratıcı ve benimsetici içerikli çizgi filmler, oyunlar, yarışmalar vb. programlar icra edilmesi bu konuda ciddi mesafeler kat edilmesine vesile olmaktadır. Özellikle Türk-İslam kültür ve değerlerinin işlendiği çizgi film ve filmlerde temayüz eden karakterlerin örnek

⁷⁵ Salih Zeki Genç - Fatih Güner, “Çocuk Hakları Bağlamında Medyaya İlişkin Aile Görüşleri (Çanakkale İli Örneği)”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/26/2 (2016), 4.

⁷⁶ Mehmet Tahir Karaboğa, “Medya Çağında Çocuk ve Çocuk Kültürü: Şiddet ve Tüketim Kültürünün Yansımaları”, *Uluslararası Çocuk Edebiyatı ve Eğitim Araştırmaları Dergisi (ÇEDAR)* 2/2 (2018), 5.

⁷⁷ * Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Anabilim Dalında tamamlanmış olan “*Kur’an’daki Kıssaların Karakter Eğitimi Açısından Tablül*” (2016) başlıklı yüksek lisans tezine dayalı olarak hazırlanmıştır.

alınması vesilesiyle çocuk ve gençlere arzu edilen dini, milli, ahlaki ve temel insani değerler kazandırılabilir.

9. Değerlendirme

Bireylerin ve toplumların kendilerine ait, onları temayüz ettiren, diğerlerinden ayırt eden başkalarından farklı özel bir kimliksel yapılarının varlığı, insanlık âleminin içerisinde hissedilmelerine ve değer verilmelerine vesile olmaktadır. Beklik döneminde başlayan kimlik inşası, çocukluk ve gençlik döneminde devam etmekte ve artık son hali ile adeta kemikleşmektedir. Bir bireyin kendi toplumunun içerisinde ve dünya insanlık âleminin ortasında varlık gösterebilmesi, kendini değerli hissetmesi/hissettirebilmesi yaşadığı toplumda, belki de bin yıllardır oluşturulmuş olan kültürüne, değerlerine, dini inançlarının değer ve pratiklerine bağlı, onlara göre yaşadığı bir hayat anlayışıyla olabilmektedir.

Bireyin kimlik inşası ve onun dışı yansıması olarak kişilik gelişimi sürecinde aile, okul, konuyla ilgili görevli diğer resmi kurumlar, genel manasıyla toplum ve toplumun içinde var olan bütün bileşenler etkili olmaktadır. Bireye doğduğu andan itibaren farklı yoğunluklarda etki eden bütün bu toplumsal bileşenler, kendi toplumsal değerlerini, kültürlerini genel unsurlarıyla ve dinlerinin ahlak, değer ve öğretilerini olması gerektiği gibi temsil edip anlatabildiklerinde, bunları yeni nesillere aktarabildiklerinde onların kimlik oluşumlarına ve şahsiyet inşalarına büyük etkilerde bulunmuş olmaktadır.

Sonuç olarak, Türk-İslam kültür ve değerlerinin gelecek nesillere aktarılması onların karakter oluşumu, kimlik inşaları, kişilik gelişimleri, kendilerini bütün bireylerin ve toplumların ortasında değerli hissetmeleri ve hem kendilerine hem de toplumlarına faydalı olabilmeleri adına çok önemli gözükmektedir. Kültür ve değerlerin aktarılması adına çağımız iletişim araçlarının kullanılması bu hususta kolaylıklar temin etmektedir. Bu hususta da başta ailenin ve çocuğun toplumsal alanlarda sosyalleşme süreci yaşadığı bütün toplumsal birimlerin gayret ve çabaları önem arz etmektedir.

Kaynakça

Akdoğan, Ali. "Kültür ve Din". *Din Sosyolojisi El Kitabı*. ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu. 437-452. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

- Aybey, Salih. “4-6 Yaş Grubu Kur’an Kurslarının Eğitim-Öğretim Faaliyetleri ve Problemleri (Zonguldak İli Örneği)”. *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2019), 207-240. <https://doi.org/10.33460/beuifd.598401>
- Aydın, Mehmet Zeki. “Müslüman Ailede Çocuk ve Çocuk Eğitiminde Sorumluluklar”. *Çocuk ve Medeniyet* 6/12 (2021), 47-78.
- Bayar, Mustafa. “İbn Haldun Düşüncesinde Bireyin Kişilik Gelişimini Etkileyen Faktörler”. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 7/19 (2019), 53-77. <https://doi.org/10.31126/akrajournal.586810>
- Bayraktar, Nazım - Öztürk, Mehmet. “4-6 Yaş Kur’an Kurslarında Verilen Eğitimin Çocukların Aile Ortamındaki Davranışlarına Yansıma Durumu”. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi* 8/1 (2024), 64-79. <https://doi.org/10.58201/utsobilder.1492537>
- Canatan, Kadir. *Kültür Felsefesi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2021.
- Çankırlı, Ali. *Çocuk Resimlerinin Dili*. İstanbul: Zafer Yayınları, 2011.
- Çankırlı, Ali. *Okul Ailede Başlar*. İstanbul: Zafer Yayınları, 2014.
- Çankırlı, Ali. *Sorunlarıyla Çözümleriyle Ergenlik Çağı*. İstanbul: Uğurböceği Yayınları, 2018.
- Çavuşoğlu, Ali. *Kültür ve Zihniyet*. Ankara: Laçın Yayınları, 2011.
- Çelik, Ahmet. “İlköğretim Müfredatında ‘Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi’”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 5/16 (2006), 100-104.
- Dam, Hasan - Karataş, Meryem. “Değerler Eğitimi Açısından Veda Hutbesinde İnsan Onuru”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2014), 0-75. <https://doi.org/10.17859/pauifd.40798>
- Demir, Ömer - Camadan, Rabiye. “4-6 Yaş Grubu Kur’an Kursları Ebeveyn Memnuniyeti: Bayburt İl Örneği”. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2019), 7-38.
- Erbil, Kadir. “Endülüs’te Çocuk Terbiyesi ve Eğitimi”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2024), 353-380. <https://doi.org/10.17859/pauifd.1432775>
- Gelici, Zehra. “4-6 Yaş Kur’an Kursları Öğretici Kitaplarının Müziksel Öğeler Bakımından Değerlendirilmesi”. *Marifetname* 10/2 (2023), 651-686. <https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1346578>
- Genç, Salih Zeki - Güner, Fatih. “Çocuk Hakları Bağlamında Medyaya İlişkin Aile Görüşleri (Çanakkale İli Örneği)”. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/26/2 (2016). <https://doi.org/10.12780/uusbd.55699>
- Geray, Cevat. “Toplumsal ve Eğitsel Açından Türkiye’de Radyo ve Televizyon

- Yayınlarının Amaç, İlke ve Öncelikleri Üzerine Bir Deneme”. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* 4/1 (2019), 33-63. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000321
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*. ed. Cemal Güzel. çev. Hüseyin Özel vd. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012.
- Girişken, Neriman. “Çocuk Eğitiminde Ailenin Etkisi”. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 5/2-3 (2010).
- Günler, Serdar - Zengin, Mahmut. “Gençlerin Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Yönetilen Cami Gençlik Merkezi İşbirliğine Dayalı Hizmetlere Bakışları ve Beklentileri: İstanbul Örneği”. *Eskiyeni* 53 (2024), 635-660. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1412611>
- Gürün Karatepe, Seçil - Dinler Kısaçtutan, Elvin. “Fransa’da Yaşayan Göçmen Türk Kadın İşgücünün, İşgücü Piyasalarına Entegrasyon Süreci Üzerine Bir Araştırma”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25/1 (2023), 79-96.
- Hökekleli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2009.
- Hökekleli, Hayati. “Gençlik ve Din”. *Genlik Din ve Değerler Psikolojisi*. 9-31. İstanbul: Dem Yayınları, 2015.
- Karaboğa, Mehmet Tahir. “Medya Çağında Çocuk ve Çocuk Kültürü: Şiddet ve Tüketim Kültürünün Yansımaları”. *Uluslararası Çocuk Edebiyatı ve Eğitim Araştırmaları Dergisi (ÇEDAR)* 2/2 (2018), 1-17.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar İlkeler Teknikler*. Ankara: Nobel, 2017.
- Keleş, Hilmi. *Türk Kökenli Göçmenlerin Avrupa Kültürüne Uyum Sürecinde Karşılaştığı Dini Sorunlar-Fransa Örneği*. Basılmamış Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2024.
- Keyifli, Şükrü. “Yaz Kur’an Kurslarında Eğitim ve Öğretim”. *EKEV Akademi Dergisi* 79 (2019), 361-378.
- Koç, Mustafa. “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Öğrenci Yurtları ve Gençlik Merkezlerindeki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri (2013-2021): Sınırlılıklar ve Bir Eğitim Programı Önerisi”. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 3 (2021), 135-201.
- Kurt, Abdurrahman. “Aile ve Din”. *Din Sosyolojisi El Kitabı*. 387-400. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

- Meriç, Cemil. *Kültürden İrfana*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2023.
- Önder, Mustafa. “Teorik ve Pratik Açından Yaz Kur’an Kursları Öğretim Prgramına Bir Bakış”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008), 0-0.
- Önder, Mustafa. “Teorik ve Pratik Açından Yaz Kur’an Kursları Öğretim Programına Bir Bakış”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008), 0-0.
- Özafşar, Mehmet Emin vd. (ed.). *Hadislerle İslam*. 7 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.
- Tezcan, Mahmut. *Gençlik Sosyolojisi*. Ankara: Naturel, 2003.
- Tokuç, Hülya - Duyan, Veli. “Sosyal Medya, Aile ve Çocuk Etkileşiminin Çocuk Hakları Bağlamında İncelenmesi”. *Disiplinlerarası Çocuk Hakları Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2022), 46-66.
- Topçu, Nurettin. *Kültür ve Medeniyet*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2022.
- Uygur, Nermi. *Kültür Kuramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Ünalın, Şükrü. *Dil ve Kültür*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010.
- Üzümcü, Muzaffer - Çınar, Nuran. “4-6 Yaş Kur’an Kursu Öğreticilerinin Eğitsel Yeterlikleri ve Görev Yaptıkları Kurslarla İlgili Görüşleri”. *Trabzon İlahiyat Dergisi* 7/1 (2020), 7-51. <https://doi.org/10.33718/tid.712965>
- Yazıcı, Kubilay. “Değerler Eğitimine Genel Bir Bakış”. *Türklük Bilimi Araştırmaları* 19 (2006), 499-522.
- Yüksel, Zeynep. “4-6 Yaş Kur’an Kursu Öğreticilerinin Öğretim Yöntemleri Açısından Yeterlik Algıları (Çankırı Örneği)”. *Dini Araştırmalar* 24/60 (2021), 147-179. <https://doi.org/10.15745/da.907866>
- Yürük, Tuğrul. “Öğretmenlerin İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programının Din Anlayışına Yönelik Düşünceleri (Adana Örneği)”. *Dini Araştırmalar* 18/46 (2015), 148-170. <https://doi.org/10.15745/da.07756>

Çevrimiçi Kaynaklar

- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf>.
- <https://hukukmusavirligi.diyaret.gov.tr/Documents/D%04%B0N%20H%04%B0ZMETLER%04%B0%20UYGULAMA%20GENELGES%04%B0.pdf>.
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf>.
- <https://hukukmusavirligi.diyaret.gov.tr/Documents/Diyaret%20%04%B0%05%09Fleri%20Ba%05%09Fkanl%04%B1%04%09F%04%B1%20Gen%03%A7lik%20%03%87al%04%B1%05%09Fmalar%04%B1%20Y%03%B0negeresi.pdf>.
- <https://kirikkale.diyaret.gov.tr/sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&ContentId=2045>.

KUR'AN KISSALARININ MESAJLARI DOĞRULTUSUNDA AHLÂK EĞİTİMİ

Neslihan POLAT*

Giriş

Arapça “*hulk-huluk*” kelimesinin çoğulu olan ahlâk kavramı “*huy, seciye, karakter, tabiat*” gibi manalara gelir. Lisanu’l Arab’ta insanların somut özellikleri yani fiziki özellikleri için *halk*, ahlaki özellikleri, huyu, karakteri için *hulk* kavramı kullanıldığı yazılır.¹ İslami kaynaklarda iyi huyları da kötü huyları da ifade etmek için ahlâk-hulk kavramları kullanılmıştır.² Bir kimsenin aldığı eğitim ile sahip olduğu iyi ya da kötü davranışlar onun karakterinin göstergesidir. Diğer bir ifade ile insanın içerisinde doğup yetiştiği sosyal çevre ve aile, o bireyin ahlaki gelişimi açısından büyük öneme sahiptir. Nitekim insan dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren belirli bir karaktere sahip olamamakla beraber iyi ve kötü ahlaki özelliklerin vasfını potansiyel olarak taşımaktadır. Bir kısım özellikleri aileden gelen kalıtsal özelliklere bağlı olarak değişmemektedir. Ancak küçük yaşlardan itibaren öncelikle aile içi eğitim ve sosyal çevre ile edindiği davranış ve yargılar ahlaki kişiliğin temelini teşkil etmektedir.³ Şöyle ki, kişinin toplum hayatında yaşanılanlara takındığı tutumu,

* Öğretim Görevlisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kur’an-ı Kerim Okuma ve Kiraat İlmî Anabilim Dalı. ORCID: 0000-0003-4533-3848.

¹ İbn Manzur, *Lisanu’l Arab* “hlk” mad. (Lübnan: Daru Sadır, 2010), 3/c. 2.

² Mustafa Çağrı, “Ahlak maddesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 21 Eylül 2024), 10. c.2.

³ Mahmut Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1994), 35.

amacına ulaşma doğrultusunda takip ettiği yol bireyin sahip olduğu ahlaki kişiliğini yansıtmaktadır. Dolayısıyla ahlâk insanın bedeni, hissi ve zihni faaliyetlerinin tümünü kapsamaktadır.⁴

1.Kur'an-ı Kerim'de Ahlâk Kavramı

Kur'an-ı Kerim'de ahlâk kelimesi doğrudan geçmemektedir. Fakat ahlâk kelimesinin tekili hulk kavramı, Şuarâ 26/137'de “âdet ve gelenek” anlamında, Kalem 68/4 ayetinde “ahlâk” anlamında olmak üzere iki yerde geçmektedir. Ayrıca “amel” kavramı pek çok ayette geçmekte ve içerik olarak insanın ahlaki davranışlarını da kapsayacak şekilde geniş bir anlam çerçevesinde kullanılmıştır. Doğrudan doğruya ahlâk-hulk kavramları geçmemekle beraber birr, takva, hidayet, sırât-ı müstakim, sıdk, amel-i sâlih, hayır, mâruf, ihsan, hasene ve istikamet gibi kelimeler iyi ve güzel ahlâkı tanımlamak için kullanılmıştır. Esm, dalâl, fahşâ, münker, bağy, seyyie, hevâ, israf, fısk, fücûr, hatie, zulüm gibi çok sayıda kavram ise kötü ahlâkı, arzu edilmeyen davranışları ifade eden kavramlar olarak kullanılmıştır. Allah (cc) rahmet ve ihsanı ile insanı iyilik (takva) ve kötülük (fücur) temyiz edebilme kabiliyeti ile yaratmıştır. Takva ve fücur'un ne/neler olduğunu, iyi ve kötü davranışının sonuçlarını, kötülükten sakınıp iyiliğe nasıl yöneleceği hususunda bilgi ve duyguları da insana ilham etmiştir.⁵ Yüce kitabımızda Allah (cc) tüm toplumlarda ortak değerler olan iyi/güzel ve kötü/çirkin ahlaki özelliklere değinmiştir. Huzurlu ve güven ortamının hâkim olduğu toplumun inşası için sosyal ilişkilere kurallar getirmiştir. Bunu ekseriyetle kıssa ve mesellerle anlatarak somutlaştırmıştır. Huzurlu toplumun formülünü, toplumu oluşturan insanlarda bulunması gereken güzel hasletleri defalarca tarif ederek açıklamıştır. Olumlu ahlaki özelliklere sahip bireyleri övmüş ve güzel ahlâkı tavsiye etmiş, olumsuz ahlaki özellikleri ise uzak durulması gereken, cezaya muhatap davranışlar olarak yasaklamıştır.

1.1.Kur'an-ı Kerim'de Yaratılış ve Eğitim İlişkisi

Kur'an, mahlûkatın içinde en şerefli olarak insanı yarattığını şu ayetlerle müjdelemiştir:

⁴ Esmâ Sayın, *Namaz ve Karakter Gelişimi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2013), 19.

⁵ Musa Bilgiz, “Kişiliğin Oluşumunda Fıtrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/ 84. Ayet Ekseninde)”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2006), 138.

“Gerçekten biz Âdem evlatlarını şerefli kaldık, karada ve denizde kendilerini taşıyacak vasıtalar nasip ettik, onlara helâl ve hoş rızıklar verdik ve onları yarattığımız varlıkların çoğuna üstün kaldık”⁶

“Mubakkak ki; biz insanı en güzel şekilde yarattık”⁷ ,

“O Allah ki, yarattığı her şeyi güzel yapan, insanı yaratmaya da çamurdan başlayan-
dır. Sonra “O, bunun zürriyetini kerih bir sudan meydana gelen nutfeden yapmıştır. Sonra onu düzeltip tamamladı. İçine rubundan üfürdü. Sizin için kulaklar, gözler, gönüller verdi. Ne az şükrediyorsunuz?”⁸

“Nefse ve onu (7 kademedede absene dönüşecek şekilde) sevva edene (tasarım edene) (ant olsun). Sonra ona (nefse) fücürünü ve takvasını ilham etti. Kim onu (nefsini) tezkiye etmişse felâba (kurtuluşu) ermiştir. ve kim, onun (nefsinin) kusurlarını örtmeye çalıştıysa (nefsini tezkiye etmemiş ise) hüsrana uğramıştır”⁹

Şems suresindeki ayetler, insanın ne melekler gibi salt iyi, ne de şeytan gibi salt kötü olarak değil, iyi ahlâk ya da kötü ahlaki özellikleri kazanabilecek donanımda yaratıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Kur’an insana güzel ahlak eğitimini sonradan ve “dışardan yükleme” olarak değil de özünde/ fitratında var olanı bir keşif ve geliştirme olarak sunmaktadır. Rum suresindeki; “(Rasulüm) sen yüzünü hanif olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona çevir, Allah’ın yaratışında bir değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler”¹⁰ ayetleri, insanın bu ahlaki serüvenini açıkça ifade etmektedir.

İslam dini, insana ahlâk eğitimi ile doğru davranışı, duygusal yönetim kabiliyetini kazandırıp “kâmil insan” yetiştirmeyi ve huzurlu toplumu inşa etmeyi hedeflemiştir. Kur’an-ı Kerim’in insanın eğitimine verdiği önemi “Rab” kavramında görebilmekteyiz. Rab kavramı Kur’an’da ulûhiyet ihtiva eden kavramlar içerisinde en fazla tekrar edilendir. 2799 defa tekrar edilen “Allah” lafzından sonra 969 defa geçen “Rab” kavramı Kur’an’da en fazla geçen kelimelerdendir.¹¹ Allah, “Rab” sıfatının gereği, her çağa ve her kavme peygamberler göndererek,

⁶ İsrâ: 17/ 70

⁷ Tin: 95/4

⁸ Secde: 32/79

⁹ Şems: 91/7, 9

¹⁰ Rum: 30/ 30

¹¹ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, ts.), 38.

insanı boş bırakmamış, “eşref-i mahlûkat” sıfatının bekası için O’nu sürekli terbiyeye tabi tutmuştur. Nitekim Rab, mübalağa ifadesi kazandırmak için daha çok sıfat yerinde kullanılır. Kelime Allah’a izafe etmek üzere “mâlik, seyit, idare eden, terbiye eden, gözetip koruyan, nimet veren, ıslah edip geliştiren, mabut” gibi anlamları ihtiva eder.¹² Kur’an’da 962 yerde Allah’a nispeten kullanılmakla beraber farklı karakterlere de nispet ettiği yerler vardır. Örneğin Hz. Yusuf döneminde Mısır Melik’i için “hükümdar” manasında beş yerde kullanılırken,¹³ Firavun’un ilahlık iddiasıyla kendisi hakkında “rab”¹⁴ kavramı kullanılmıştır. Eğitim-öğretimde kullanılan her türlü masal, hikâye ve roman gibi anlatma ve işitme temelli öğretim materyalleri, çocukta arzu edilen ve beklenen davranışı kazandırmak ve içselleştirmesi gereken değerleri çocuğa benimsetmek için kullanılan etkili bir yöntem ve araçtır. Kur’an kıssaları, ahlak eğitimi için çok sayıda örnek olay, rol model, kötülüğün ve iyiliğin mücadelesi sonunda kazanan tarafın iyilik olduğu pasajlarını kapsamaktadır.

2.Kur’an-ı Kerim’in Eğitim İlkeleri

Sa’d Sûresi (38/87) ayetinde, tüm âlemlere bir öğüt olarak kendisini tanımlayan ilahi kitabımızda her insanın alacağı öğüt ve dersler vardır. İlk ayetleri ile insana Rabbini tanıtır, insana kendisine giden yolu gösterir.¹⁵ Her kültürde var olan eğitimin amacı ya insanın bedensel gelişimine katkı ya da erdemli davranış kazandırmaya yöneliktir. Kur’an eğitiminin amacı insanlığı cehaletten bilgiye ulaştırmak ve adaletin, hidayet, saygının ve huzurun hâkim olduğu ahlak sahibi toplumu oluşturmaktır. Bir diğer ifade ile Kur’an’ın inşa ettiği toplum yalnızca Allah’a kulluk eden, huzuru ve adaleti sağlayan, sahih bir inanç, ahlaklı bir ruh ve kâmil bir kişiliğe sahip bireylerle meydana gelir.¹⁶ Kur’an insanı eğitmede kalp ile başlar. Kalp insanın karakterini şekillendiren, duygu ve düşüncelerini etkileyen merkezdir. Kalbe salim bir imanı yerleştirdikten sonra akli ve duyguları harekete geçirerek akli ikna eder. Böylece akıl-duygu çatışmasının önüne geçer. Sonuç olarak Kur’an eğitim ilkelerinin izlediği yolda ilk olarak bilgi, sonra duygu

¹² Bekir Topaloğlu, “Rab maddesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 18 Eylül 2024), 372.

¹³ Yusuf: 12/ 41, 42, 50

¹⁴ Nâziat: 79/24

¹⁵ Alak: 96/1-5

¹⁶ Ahmet Abay, *Kur’an’da Kişilik Eğitiminin İlkeleri* (İstanbul, 2012), 120.

ve nihayetinde amel gelir.¹⁷ Buna göre Kur'an insanda doğuştan gelen fitrat potansiyelini bozmadan, iyi, güzel, doğru olana meyletmesi hususunda ona yol göstermiş ve bu süreçte kullandığı bazı ilke ve yöntemler ile ona reçete sunmuştur. Bu yöntemleri, gözlem yaptırmak, örnek göstermek, va'd ve va'id (ödül-ceza), tatlı söz ve öğüt verme (iletişim dili) gibi yöntemleri korku ve ümit arasında bir dengede tutarak, bazen doğrudan bazen dolaylı olarak kullanmıştır.¹⁸

2.1.Kur'an Kıssalarının Ahlak Eğitimdeki Yeri ve Önemi

Kıssa kelimesi *قصص* kökünden türemiş isimdir. *قصاص* ve *قصة* kelimeleri aynı kökten türemiştir. Kur'an'da geçmiş peygamberlerin ve kavimlerin hayatları anlatılırken *نبأ* ve *حديث* kavramları kullanılmıştır. Kıssa; bir kimsenin izini sürmek, adım adım izlemek anlamına da gelir ki, Kasas (28/11) ve Kehf (18/64) ayetlerinde bu manada geçer.¹⁹ Bu anlam çerçevesinde kıssalar, geçmiş milletlerin kavimlerin izini sürerek, hayatlarından ibret dolu mesajları çağlara taşıyarak günümüz insanına ışık tutmaktadır. Kıssaların amacı zaman ve mekândan soyutlanmış, geçmiş peygamberlerin kavimleriyle mücadelelerinden ders vermek, öğüt vermek, iyi ile kötünün mücadelesinde iyinin zaferini müjdeleyerek örnek göstermektir.²⁰

Kur'an'da azımsanmayacak derecede yer kaplayan kıssalar, tarihsel bilgi olsun diye bizlere anlatılmaz. Bir olay farklı surelerde kesitler halinde anlatılır, bazen de konular tekrar edilir. Anlatım sanatı ile gözler önünde cereyan ediyormuşçasına her okuyuşta farklı bir tazelik ve heyecan uyandırır. Daha önce de ifade edildiği gibi amaç, insanlarda bir tarih bilgisi oluşturmak değil insanın eğitilmesi, olgunlaşması ve insanda ahlaki bilinin oluşturulmasıdır. Bu pencereden bakıldığında, kıssalar doğrudan insan için, insanı Allah'ın razı olacağı ahlaki erdem ve faziletlerle donatılmış bir insan tipine dönüştürmek gibi sağlam bir amaca matuftur.²¹ Kur'an eğitim sistemi insanı madde ve ruhtan müteşekkil bütün olarak ele alarak eğitime tabi tutar. İnsanı fıtrattan getirdiği özellikleri ile değerlendirir ve bu doğrultuda eğitim metodu geliştirir. Bir diğer ifade

¹⁷ Ömer Faruk Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen- Öğrenci Münasebetleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1987), 74.

¹⁸ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 138.

¹⁹ Şehmus Demir, *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2003), 21.

²⁰ Yusuf: 53/ 111

²¹ Mustafa Öztürk, *Kıssaların Dili* (Ankara: Ankara Okulu, 2014), 13.

ile insana yaratılışında var etmediği hiçbir şeyi ona yüklemeyiz. Kur'an muhtevası toptan göz önünde bulundurulduğunda itikadî meselelerden sonra en fazla yer alan konu kıssalardır. Bu detay kıssaları doğru anlamamız, hayatın hangi alanlarında nasıl faydalanmamız ve kıssalardan payımıza düşeni almamız gerektiğinin önemini göstermektedir. Kur'an kıssalarının eğiticiliği hususu dinî eğitim metodunda eğitimcilerin özenle üzerinde durduğu bir konudur. İnsanın duygu dünyasını, ahlaki davranışlarını terbiyesinde kıssalarda anlatılan örnek şahsiyetler etkili rol oynar. Kıssa dinleyen/ okuyan kimse kahramanlar ile empati yapma imkânı bulur, kendisi ile özdeşleştirir, rol model seçer. Kıssa kahramanını onaylar ya da reddeder. Bu kendi seçim ve davranışlarını sorgulama fırsatı verir. Muhammed Kutub' un söylediği gibi: “*Kıssada rubları büyüleyen sihir vardır. Kıssanın büyüleyici tesiri, beşeriyet kadar eskidir. Bu büyü mazide olduğu gibi gelecekte de yeryüzündeki hayatı boyunca beşeriyetle devam edecektir. Çünkü Kur'an'ın kıssaları her türlü eğitim, irşad ve yönetimle dolu bir hazinedir.*”²²

Modern eğitimde de sıkça masal, hikâye, drama, çizgi film gibi çeşitli görsel ve işitsel materyaller kullanılmaktadır. Özellikle masal hikâye kıssa gibi dinletilerin çocuğun ahlak eğitimindeki fonksiyonu bilim adamları tarafından kabul edilmiştir. Bu hususta birkaç bilim adamının görüşlerine yer verdikten sonra özellikle bazı kıssaların ahlaki eğitim açısından tahlilini yapmaya çalışacağız.

Selçuk Kantarcı eğitimde masal okumanın geçmişi M.Ö. 1400 lü yıllara kadar uzandığına işaret eder. Her ne kadar etkinliği ve kullanım değeri tarih devirleri içerisinde medeniyetlere, yönetime, milletlerin sistemlerine göre farklılık göstermiş olsa masala sıkı bir itiraz olmadığını ifade etmiştir.²³ Muhammed Kutub kıssa ya da hikâye ile eğitimin insana kazandıracığı değerlerden bahsederek devam eder: “...insanın güzelliğe özenen sanat rubunu bileylemesi, hassasiyetini artırmaz, rub âlemi ve kâinat hakkında tefekkür geliştirmesi, insan aklını geliştirmesi ve ibret alma, kötülük ve iyilik arasında tercih yapabilme kabiliyetini geliştirmesi açısından hikâye/ kıssa ile eğitim kaçınılmazdır.”²⁴ Prof. Dr. Saim Sakaoglu fıkraların eğitici yönüne değinmiş ve bazen küçük bir diyalog ile saatlerce anlatılan dersten çok daha fazla etkili ve verimli olduğunu ifade etmiştir.²⁵

²² Muhammed Kutub, *İslam Terbiye Metodu ve Ahlak Sistemi*, çev. Ali Özek (Hisar Yayınevi Neşriyat, 1975), 272.

²³ Selçuk Kantarcıoğlu, *Eğitimde Masalın Yeri* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1991), 25.

²⁴ Kutub, *İslam Terbiye Metodu ve Ahlak Sistemi*, 17.

²⁵ Osman Irmak, *Yusuf Süresi Işığında İnsan Eğitimi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, 1994), Yayın-

2.2.Kur'an Kıssalarında Olumlu/Olumsuz Ahlaki Mesajlar

Kur'an'ın genelinde olduğu gibi kıssalarda da “tevhid” ve “iman” konuları ağırlıktadır. İmanda samimiyetsizliğin o toplumun helakine zemin hazırladığı bir vakiydir. Ardından “dürüstlük” ilkesinin sıkça işlendiğini görürüz.²⁶ Tam tersi olan “ikiyüzlülük” şiddetle eleştirilmiştir.²⁷ Billhassa ikiyüzlülük ciddi bir kişilik bozukluğu olarak tanımlanmıştır. Çünkü ikiyüzlülük sosyal hayatta insanlar arasında güven zafiyeti meydana getirir, insanlar arasındaki bağ zayıflar.²⁸ Kur'an'a göre topluma peygamberlerin gönderilmesindeki nihai gaye; “rol model” bir karakteri insanların örneğine sunmaktır. Aile içinde çocuklar için rol model nasıl anne-baba ise, toplumlar için rol model olarak Allah'ın kulları arasından seçtiği peygamberler gösterilmiştir.²⁹

Aşağıda ahlaki mesajları içermesi bakımından Kur'an'da en çok geçen peygamber kıssalarında verilen mesajları terimsel olarak belirttikten sonra, Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. Yusuf kıssalarını tahlil edilmeye çalışılmıştır.³⁰

Hz. Âdem; Sevgi ve affedici olmak.³¹

Hz. Nuh: Adaletli olmak.³²

Hz. Hud: Dürüst olmak.³³

Hz. Salih: Dürüst olmak.³⁴

Hz. İbrahim- Hz. İsmail: Merhametli olmak, sözünde durmak, aklı kullanmak.³⁵

---

lanmamış Yüksek Lisans Tezi. 36.

²⁶ Fussilet: 41/30

²⁷ Bakara: 2/8-12-18, Nisa: 4/145, Ahzab: 33/ 60-62, Münafıkun: 63/6

²⁸ Osman Eyüpoğlu, “Günümüze Bakan Yönleriyle Peygamber Kıssaları”, XI. *Kur'an Sempozyumu* (Ankara: Fecr Yayınları, 2009), 108.

²⁹ Ahzab: 33/21

³⁰ Neslihan Polat, *Kur'an'daki Kıssaların Karakter Eğitimi Açısından Tablîli* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016), 66.

³¹ Bakara: 2/30-37

³² Hud: 11/ 42/47

³³ Fussilet: 41/15

³⁴ Şu'arâ: 26/ 153-158, Bakara: 2/ 260, A'raf 7/ 143

³⁵ Meryem:19/ 42-48, Hud: 11/74/76, En'am: 6/ 74-78

Hız. Yakub- Hız. Yusuf: Ahlâklı olmak, iffeti korumak, haset etmemek, affedici olmak.³⁶

Hız. Lut: Sapkınlık yapmamak.³⁷

Hız. Eyyub: Sabırlı olmak.³⁸

Hız. Şuayb: Şımarık olmamak.³⁹

Hız. Musa- Hız. Harun: İkiyüzlü olmamak, inatçı olmamak, aşırı meraklı (tecessüs) olmamak, korkak olmamak.⁴⁰

Hız. Davud- Hız. Süleyman: Cimri olmamak, haset etmemek, şımarılmamak.⁴¹

Hız. Yunus: tövbe-kâr olmak.⁴²

Hız. Zekeriyâ ve Hız. Yahyâ: Ümitsizliğe düşmemek.⁴³

Hız. İsa: iffetli olmak, aklını kullanmak.⁴⁴

Lokman Hekim: Bilgili ve ahlaklı olmak.⁴⁵

3. Hız. Âdem Kıssasında Ahlâk Eğitimi

Âdem kıssasının işlendiği 7 pasajda⁴⁶ genel itibari ile Hız. Âdem'in topraktan ve balçıktan yaratıldığı, meleklerin bu mucizevî yaratılış karşısında saygıyla secde etmeleri, İblisin böbürlenerek bu emre itaat etmemesi, cennette Âdem ile Havva'ya yasak meyveyi yedirip yoldan çıkarması, cennetten kovulan Âdem ve Havva'nın tövbesi, insan soyunun yeryüzünde çoğalarak yayılması. Söz konusu pasajların hepsinde İblis' in Rabbi' ne asi olması, secde emrine itaat etmemesi ve bunu böbürlenerek kendini üstün gördüğü için reddetmesinden bahseder. İblis'

³⁶ Yusuf: 12/ 23-30, 7-20, 88-102

³⁷ Neml: 27/ 54-54

³⁸ Sâd: 38/44, Enbiya: 21/ 83-84

³⁹ Şuarâ: 26/ 185-190

⁴⁰ A'raf: 7/ 132-137, A'raf: /106-126, Şuarâ: 26/60-68, Kehf: 18/65, Mâide: 5/20-26

⁴¹ Sâd: 38/17-24, Enbiya: 21/78-82, Sebe:34/10-14, Neml: 27/15-19, Şuarâ: 26/ 39-41, Sâd: 38/ 17-20

⁴² Saffat: 37/ 139-148

⁴³ Meryem: 19/1-15, Enbiya: 21/89

⁴⁴ Meryem: 19/20, Enbiya:21/ 91

⁴⁵ Lokman: 31/12-19

⁴⁶ Bakara: 2/30, A'raf: 7/11-24, Hicr: 15/ 26-44, İsra: 17/ 61-65, Kehf: 18/5-51, Ta-ha: 20/115-127, Sa'd: 38/71-85.

in Allah'ın emrine karşı gelmesinin sebebi olarak vurgulanan kibir konusunda ahlaki bir öğreti vardır. Hz. Âdem ve eşi Hz. Havva kıssası Kur'an'da birden fazla surede yer almış ve çarpıcı bir üslupla anlatılmıştır. Yaratılışlarından sonra cennete yerleştirilmişler ve oranın nimetlerinden diledikleri gibi faydalanmalarına izin verilmiş, ancak bir meyve yasaklanmıştır. Bununla birlikte Âdem ile Havva, iblis'in oyunları karşısında temkinli davranmaları ve şeytanın yoldan çıkarıcı bir düşman olduğu hususunda uyarılmıştır. Ancak insanoğlunun açgözlülük, acelecilik ve unutkanlık zaafları yüzünden şeytan tarafından kandırılmışlardır. Yaptıkları yanlışın farkına varan Âdem ile Havva sahip oldukları nimeti kaybedince hatalarından dönmüşler ve tövbe etmişlerdir. Kıssa ile insana verilen mesaj açıktır; özüne dön, fitratına tâbi ol, iradene hâkim ol ki kötülükler/ şeytan seni doğruluktan ayıramasın. Her insan hata yapabilir, önemli olan yaptığı hatanın farkına varıp pişman olmak ve aynı hatayı tekrarlamamaktır.⁴⁷

Allah insana sayısız nimet sunmuş fakat bu nimetlere sahip olmak, kullanmak hususunda sınırları tayin etmiştir. Âdem kıssasında, insana yüklenen sorumluluk ve bu sorumluluğunu yerine getirirken karşılaşması muhtemel tehdit ve zorluklara karşı gözü açık olması gerektiği uyarısı apaçık bir mizansen ile vurgulanmıştır. Ayrıca “sadece şu ağaçtan uzak durun ve diğer tüm nimetlerden dilediğinizce faydalanın” buyruğu ile sınırları çizmiş bir taraftan da insanı tercihlerinde serbest bırakmıştır. Ayetlerde ki üslubun “sizin yaptıklarınız... , sizin tercihleriniz...” şeklinde gelmiş olmasından çıkarılacak sonuç, insan tercihlerinin sorumluluğunu üstlenmeli ve bu tercihlerinde dikkatli olmalıdır. Zira insan, kâinatta hiçbir canlıya verilmeyen akıl ve düşünme özelliği ile doğruyu ve yanlış ayırt edebilme noktasında donanımlı yaratılmıştır. Buna rağmen hatayı tercih etse bile önemli olan hatasını fark edip geri dönmesi ve pişman olup tövbe etmesidir. Kur'an'da Hz. Âdem'in oğullarının ismi geçmez. Habil ve Kabil kıssası isimsiz olarak Mâide (5/27-33) suresinde bahsedilmiştir. Kabil ve Habil'in kıssası isimlerle birlikte Tevrat'ta şöyle anlatılır. Kayın (Kabil) ve Habil isimli iki kardeşten Kayın çiftçi, Habil çobandır. Birbirlerinin kız kardeşleri ile evlenmişlerdir. Kabil kardeşinin eşini daha güzel olduğu için kıskanır ve Habil'i öldürür. Kıssa, Kur'an'da Maide (5/27-33) ayetlerinde geçer:

“27. (Ey Muhammed!) Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku.

⁴⁷ Mustafa Kara, *Güncel Değeri Açısından Kur'an Kıssaları* (Samsun: Selamet Kitap, 2011), 177.

Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı da, birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, “And olsun seni mutlaka öldüreceğim” demişti. Öteki, “Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder” demişti.

28. “Andolsun! Sen beni öldürmek için elini bana uzatsan da ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah’tan korkarım.”

29. “Ben istiyorum ki, sen benim günabımı da, kendi günabını da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte bu zalimlerin cezasıdır.”

30. Derken nefsi onu kardeşini öldürmeye itti de (nefsine uyarak) onu öldürdü ve böylece ziyân edenlerden oldu.

31. Nihayet Allah, ona kardeşinin ölmüş cesedini nasıl örtüp gizleyeceğini göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. “Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtmekten âciz miyim ben?” dedi. Artık pişmanlık duyanlardan olmuştu.

32. Bundan dolayı İsrailoğullarına (Kitap’ta) şunu yazdık: “Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa, sanki bütün insanları yaşatmıştır. Ant olsun ki, onlara resûllerimiz apaçık deliller (mucize ve âyetler) getirdiler. Ama onlardan birçoğu bundan sonra da (hâlâ) yeryüzünde aşırı gitmektedir.

33. Allah’a ve Resulüne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası; ancak öldürülmeleri yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut o yerden sürülmeleridir. Bu cezalar onlar için dünyadaki bir rezîlliktir. Ahirette de onlara büyük bir azap vardır.”

Pasajdaki ayetler kıskançlığın ve benlik duygusunun doğurabileceği büyük tehlikeleri açıkça ortaya koymuş, ilk insanlık cinayeti işlenmiş ve üstelik kıskançlığın sebep olduğu bu cinayet kardeşler arasında vuku bulmuştur. Habil ve Kabil kıssası esasen iyilik ve kötülüğün mücadelesini anlatır. Kıskançlıktan gözlerini nefret bürüyenin yapabileceği kötülüğün sınırları yoktur. Fakat yapılan olumsuz eylem sonunda vicdanda duyulan pişmanlık, ruhta bıraktığı huzursuzluk kötülük yapan tarafta daha büyük izler bırakır. Kabil hisleri ile fevri karar vermiş ve aklı devre dışı bırakmıştır. Düşünmeden, fevri verilen kararlar insana zarar getirebilir ki bu zarar kendine ya da başkalarına da uğrayabilir.⁴⁸ Âdem kıssası tümüyle yaratılışın insanlığın ve bizzat hayatın hikâyesidir. Esasında düşünen ve

⁴⁸ Ramazan Varol, *Kur’an’dan Hayata Işıklar* (Ankara: Nüve Yayıncılık, 2009), 1/34.

akıl eden insan için hayata dair pusula özelliğindedir. Âdem kıssası insana eşref-i mahlûkat olarak yaratıldığının ve bu bağlamda insana -melekler dâhil- tüm mahlûkatın hizmet ettiğinin, yeryüzünde halife olarak seçildiğinin hikâyesidir. Tüm bunların karşılığında insana ahlaki ve sosyal sorumluluklarının olduğunu hatırlatmaktadır. Sorumluluk sahibi insanın muhataplarına karşı olumlu duygular beslemesi erdemdir, hep benim olsun, onun olmasın düşüncesinin sürüklediği ihtiras onun hüsrânını hazırlar. Zaafından beslenmeye çalışan şeytana kapı aralar ve şeytan insanın apaçık düşmanıdır.

4. Hz. Nuh Kıssasında Ahlâk Eğitimi

Kur'an'da Hz. Nuh'tan yirmi sekiz yerde bahsedilir, toplam kırk üç yerde ismi zikredilir. Mushaf sıralamasına göre yetmiş birinci sure olan Nuh Suresi tamamen Nuh (as)'dan bahseder. Kur'an diğer kıssalardan ayrı olarak Hz. Nuh'un sadece peygamberliğinden sonraki hayatından bahseden edebi değeri yüksek bir kıssadır. Nuh kavmi tevhide çağrıya yüz çevirmiş akabinde tufan ile helak olmuşlardır.⁴⁹ Hz. Peygamberin hayatında yaşadığı psikolojik sıkıntıları Hz. Nuh'un kıssasında anlatılanlarla benzerlik gösterir. Özellikle risaletinin ilk dönemlerinde katlanmak zorunda olduğu sorunlara Nuh suresinde işaret edilir.⁵⁰ Nuh suresinde bahsedildiğine göre kendisine inananlar bir gemiye bindirilerek kurtulmuş bunun dışında yeryüzündeki tüm canlılar bir tufan ile helak olmuştur. Bundan dolayı Hz. Nuh insanlığın ikinci atası sayılır. Sorumluluklarının hatırlatılması insan için verilmiş bir nimettir. Nitekim bu hatırlatma imanının artmasına, kuvvetlenmesine, bilmediklerini öğrenmesine, araştırmasına ve boş vakit geçirmemesine vesile olur.⁵¹ Kıssa Hz. Nuh'un her anlamda insanlara güzel bir örnek olduğu tekrarlanmakta, hamd ve şükür konusunda da rol model olarak sunulmuştur. Uzun yıllar kavmini müjde ve uyarı ile tevhide davet etmiş ancak kavmi her defasında O'ndan yüz çevirmiş, kibirlenmişlerdi. Hz. Nuh kavmine karşı her zaman sabırlı olmuş, yumuşak üslubunu bozmamıştır. Sonunda kavminden inkârda ısrarcı olanları cezalandırması için Rabbine dua etmiştir. Burada şu hususa dikkat çekmek gerekir. Aldığınız kararların sonucu ödül veya mükâfat olsun

⁴⁹ Kara, *Güncel Değeri Açısından Kur'an Kıssaları*, 186.

⁵⁰ Muhammed Ahmed Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı* (Ankara: Ankara Okulu, 2012), 106.

⁵¹ Polat, *Kur'an'daki Kıssaların Karakter Eğitimi Açısından Tablîli*, 87.

kendi yaptıklarınız yüzündendir. Aldığımız kararlar ahlaki kişiliğin tutum ve davranışlarımızın ürünüdür ve sonuçları da buna göre olacaktır.

Hız. Nuh kavmi tıpkı şeytanın Âdem'e secde etmeyi reddetmesi gibi kibir ve benlik duyguları yüzünden iman etmeyi reddetmişlerdir. Hız. Nuh'u küçük ve hakir gördüler, bir peygamber gelecekse meleklerden bir peygamber olmalıydı diye O'na peygamberliği yakıştırmamışlardır. Hız. Nuh dokuz yüz küsur yıl mücadelesine sabır ve metanetle devam etti. Artık takatının kalmadığını ve çaresizliğini ifade ederek Rabbine dua ve niyaz etmiştir. Nihayetinde Allah kendi gözetiminde bir gemi yapmasını vahiy etmiştir.⁵² Çöl ortasında yaşayan bir peygambere gemi yapmasını emretmesi bazı semboller ve bu sembollerle anlatılmak istenen mesajlar olduğunu gösterir. Daha açık bir ifade ile gemi, insanın gündelik hayatın sembolüdür. İnsan yaşamı boyunca meşakkatli dönemlerden geçebilir ancak karşılatığı durum kolay ya da zorlu olsun üstesinden gelmek için Allah'a yönelmeyi unutmamalı, O'nun gösterdiği yolu takip ederek huzura ve refaha kavuşacağını bilmelidir. Bu durum mecazen şöyle özetlenebilir: iman eden insan gemisini yapmalı, yağmuru indirmek Allah'a düşer. Gemi inşa etmeye başlayan Hız. Nuh ile kavmi alay ettiğinde O hiç hedefinden şaşmadı, en ufak bir şüphe veya kararsızlığa girmedi. İnsan bildiği ve inandığı yolda kınayanın kınamasından çekinmeden istikrarla yürümelidir. Hız. Nuh'un yaptığı gemiye binen kendisine inananları ve her hayvandan birer çift hariç geride kalan herkes helak oldu. Hız. Nuh iman etmediği için gemiye binmeyen oğluna dayanamayarak Rabbi'ne yardım etmesi için dua etti fakat Allah bu duasını kabul etmeyerek O'nu uyardı. Bu ayetten anlaşıldığına göre, en yakınının bile olsa, doğru yolda değilse yolların ayrılması gerekir. Her insan yaptıklarından bireysel olarak kendisi sorumludur, kimse kimsenin hatasını yüklenemez.⁵³

Hız. Nuh, kişiliğinde toplanan güzel hasletleri ile Kur'an'da övülmüş ve insanlık için örnek bir rol model gösterilmiştir. O, yüklendiği sorumluluk bilinciyle çok uzun yıllar görevini yerine getirmek için çalışmış, vefalı, tutarlı, fedakâr, cömert, tevazuu sahibi faziletli bir şahsiyettir. Ailesinin kendisine inanmamasına rağmen onlara karşı sevgi ve merhamet beslemeye devam etmiş, asla kin tutmamıştır. Hız. Nuh kıssasında sabır, azim, mücadelede istikrar öğretilmektedir. Aklını kullanmayı teşvik etmiş, kibirlenmeyi ve böbürlenmeyi yasaklamıştır.

⁵² Şuara:26/105-122, Kamer 54/ 9-17, Mü'minun: 23/26

⁵³ Hûd: 11/44

5. Hz. İbrahim Kıssasında Ahlâk Eğitimi

Hız. İbrahim'in yaşaımış olduğu dönem hakkında net bir bilgi yoktur ancak En'am suresi (6/74)'nde geçen; "Hani İbrahim babası Âzer'e 'sen putları ilah mı ediniyorsun? Şüphesiz ben seni de kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum demişti." İfadelerinden babasının Âzer olduğu anlaşılmaktadır. Sa'lebî Irak'ta Kıldanîler' in Ur kentinde dünyaya geldiği ve vahiy ile o bölgede muhatap olduğu bilgisinin kaynaklarda geçtiğini ifade etmiştir.⁵⁴ Hz. İbrahim Müslümanlar kadar Hristiyan ve Yahudiler tarafından da "en büyük ata" olarak kabul edildiğinden hakkında Yahudi ve İslam kaynaklarında geniş bilgi mevcuttur. Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in uzun ve zorlu mücadelesi geniş yer almaktadır.⁵⁵ Bakara (2/ 124-132-258) Peygamber seçilmesi ve vahiyle müşerref olmadan geçtiği bazı imtihanlardan bahseder. Yine aynı surede Nemrut'la mücadelesi anlatılır. Nemrut kendisine verilen hükümdarlık ve zenginlikten şırmarmış, büyülenmiş hayat verenin de öldürenin kendisi olduğunu iddia etmiştir. Hz. İbrahim'in, benim Rab-bim Güneş'i doğudan doğdur, sen de Batıdan doğdur, dediğinde Nemrut beklenmedik bu meydan okuma ile susup kalmıştır. İlgili pasajlar verilmek istenen mesajın net ifadeleri ile devam eder; kendi istek ve tercihleriyle zalimlik yapanların hidayete erdirilmeyeceği, insanların irade ve tercihlerini doğru ve iyi yönde kullanmaları, zalimlerden olmamaları konusunda uyarılar vardır. Meryem (19/ 42-49), En'am (6/74-83), Hûd (11/69-76) Saffat (37/100-113), Ankebut (29/25*29) surelerinde Haz. İbrahim kıssası anlatılır. Kur'an'da İbrahim (as) kıssası hayatı ve tevhid mücadelesinin anlatıldığı uzun pasajlar halinde fazlaca ayette anlatılmıştır. Tevhid mücadelesi türlü imtihanlarla geçmiş ve bu imtihanları sabrı, tevekkülü, takvası, aklı ve ahlakı sayesinde başarı ile geçmiştir.

Hız. İbrahim doğruluk ve dürüstlük timsali⁵⁶, yumuşak huylu ve halim⁵⁷ bir insandı. Yaşadığı toplumda şirk ve putperestlik çok yaygın ve saplantılı şekilde tapıyorlardı öyle ki hayatlarının her anına putların idare ettiğine inanıyorlardı. Hz. İbrahim topluma ve o toplumun putperest hükümdarına karşı mücadele etmiş, üstelik babası Âzer de o hükümdarın özel put ustalarındandır. Nemrut'un

⁵⁴ Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim en-Nisâburî Sa'lebî, *Kasas'u-l Enbiya* (Beyrut: Dâr'u-Kütübi'l İlmîyye, 1985), 63-88.

⁵⁵ Kara, *Güncel Değeri Açısından Kur'an Kıssaları*, 85.

⁵⁶ Meryem:19/41, Sa'd: 38/45

⁵⁷ Tövbe 9/114, Hûd: 11/75

İbrahim’i ateşe atma hadisesinde “*Ey ateş, serin ol İbrahim’e esenlik ver*”⁵⁸ emri ile ateş İbrahim’i yakmamıştır. Olaydan çıkarılacak ders ise, sorumluluğunu hakkıyla yerine getiren insan, karşılaştığı ve kendi gücünün yetmediği durumlarda Allah’a tevekkül eder ve dayanırsa, Allah kuluna yardım edecektir.⁵⁹ Hz. İbrahim putperest ve bir put ustası olan babasını tatlı bir dille uyarılmış, her seferinde; “babacığım!” üslubuyla cevap vermiştir. Azer oğlunun davetini şiddetle reddetmiş, “*Eğer atalarımız dininden dönersen, bu işten vazgeçmezsen seni taşlarım, perişan bir halde seni sürgün ederim!*”⁶⁰ Söyleyerek onu tehdit etmiştir. Hz. İbrahim yine de babasına “Selam olsun sana babacığım, senin için Rabbinden bağışlanma dileyeceğim” diye cevap vermiştir.⁶¹ Hz. İbrahim’in babasıyla bu diyalogu cahil kimselele karşılaştığında, tartışmaya girmeyip “size selam olsun” diyerek ayrılmanın en doğru davranış örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz İbrahim’e aşırı merhamet sahibi olması ve kalbinin yumuşaklığı sebebiyle Kur’an O’ndan “*evval*” sıfatıyla bahseder. Evvah sınırsız bir merhameti değil sınırları olan kontrollü bir merhameti kapsamaktadır. Sınırlar iman noktasında kendisini gösterir, mü’minlere karşı aşırı hoşgörü ve merhamet sahibi, müşriklere karşı hoşgörülü olmak demektir.⁶² Hz. İbrahim yaşadığı toplumun sağlam putperestliğinin karşısında kendisine inanan çok az insan ile hiç bıkmadı, yorulmadı, vaz geçmedi. Kur’an O’ndan bahsederken “O, tek başına bir ümmetti.” ifadesini kullanır.⁶³ Hz. İbrahim kendisine verilen görevin uğruna yalnız kalsa da yılmamış, çevresinde destekleyen kimse olmadığında bile İslami ahlakından taviz vermemiştir. Cesareti ve aklını kullanarak müşrik toplumun karşısında dimdik durmuştur.⁶⁴ Kur’an Hz. İbrahim’in üç önemli özelliğinden bahseder; Allah’a olan itaati, O’na yönelmesi, Allah’a hiçbir zaman şirk koşmaması, bu üç özellik tevhid inancının temelini oluşturan en önemli unsurlardır. Hz. İbrahim bütün kâmil sıfatlara sahip olan, her türlü iyiliğin ve hakkın örneği olduğu ve bu anlamda önder olduğu için kendisine ümmet denilmiştir.⁶⁵

⁵⁸ Enbiya: 21/19

⁵⁹ Kara, *Güncel Değeri Açısından Kur’an Kıssaları*, 86.

⁶⁰ En’am: 6/74

⁶¹ Meryem: 19/47, Mümtehine: 60/ 4

⁶² Zülfikar Durmuş, “Hz. İbrahim’in Kur’an’daki Sıfatlarının Ahlaki Değerler Açısından İncelenmesi”, *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 3/2 (2020), 203.

⁶³ Nahl: 16/120

⁶⁴ Saffat: 37/85-90, Enbiya: 21/58

⁶⁵ Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Tefsîru’l-Keşşâf*, (Beirut: Dâru’l-Ma’rife,

Saffat 37/101. Ayette Hz. İbrahim'e müjesi verilen çocuk için de halim bir şahsiyet olacağı müjdesi verilmiştir. İsminin İshak ya da İsmail olmasından ziyade sıfatı ile anılan bu çocuk, ayetten anlaşıldığı üzere yetişkin çağa geldiğinde âlim vasfına sahip, aklıselim, güzel ahlak sahibi ve yaratılmışlara karşı merhametli bir şahsiyet olacağına işaretidir.⁶⁶ Hz. İbrahim'in putları kırıp en büyük putun omuzuna baltayı asarak "o kırdı" diye kavmini karşısına aldığı hadisede, esasında onlara göstermeye çalıştığı şey inanç sistemlerini ne kadar akıl dışı olduğu gerçeği idi. Hz. İbrahim aklını kullanarak onları susturmuştur. Müşriklerle girdiği tartışmalarda kaba davranmamış, kötü söz kullanmamış, güzel ahlakından ödün vermemiştir. Hz. İbrahim kıssası Kur'an-ı Kerim'de etkili bir dille anlatılmış, okuyucuyu/ dinleyiciyi adeta içine çekecek bir yöntem kullanılmıştır. Kıssa okuyucuya zihinsel ve duygusal yönden aktif öğrenme tecrübesi yaşatarak, hedeflenen davranış değişikliğine zemin hazırlayacak bir özelliğe sahiptir.

6. Hz. Musa Kıssasında Ahlak Eğitimi

Kur'an kıssaları arasında en fazla tekrarlanan Musa (a. Hs.) kıssası ve İsrail oğulları haberleridir. Hz. İsa'ya kadar gönderilen peygamberlerden Hz. Davud dışındakilerin hepsi İsrail oğullarına gönderilmiş, Hz. Musa'ya verilen Tevrat'ı tebliğ ve tatbik için görevlendirilmişlerdir. Hz. Musa Kur'an-ı Kerim'in otuz dört surede, toplam yüz otuz altı yerde adı geçer. En çok ismi geçen peygamberlerden Hz. İbrahim ikinci sıradadır, sayı olarak bunun yarısı kadarına ulaşır. Musa (a.s.) hayatını konu alan Kur'an pasajları dört döneme ayrılabilir:

- Hz. Musa'nın saray hayatı; Ta-Ha, Kasas
- Medyen halkı; Ta-ha, Kasas
- Kızıldeniz öncesi; Yunus, Ta-ha, Neml, Şuara, Zuhruf
- Kızıldeniz sonrası; Bakara, Maide, A'raf

Ayrıca, Bakara suresi 49-93, Nisa 153-154-163, Maide 20-26, A'raf 103-172, Yunus 75-93, Hud 96-100, İbrahim 5-8, İsrâ 2-7, 101-104, Meryem 51-53, Ta-ha 9-98, Mü'minun 45-40, şuara 10-68, Mü'min 23-55, Zuhruf 45-46, Duhan

1430/2009), 587

⁶⁶ Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*.

24 Cilt. thk. Abdullah b Abdulmuhsin et-Türkî. (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1433/2013.

17-36, Naziat 15-25, Kehf 60-82 ayetlerde Musa kıssası anlatılır. Ayetler içerisinde Mekki olanlar olduğu gibi Medeni olanlar da mevcuttur. İslam toplumunun oluşumunda, teşekkülünde ve olgunlaşmasında bir örnek teşkil etmesi bakımından önemli bir yere sahip olan kıssa ardışık gelen ayetlerde, konu bütünlüğü ile anlatılmaz. Hz. Musa'nın uzun ve zorlu aynı zamanda görkemli mücadelesi Hz. Muhammed'e benzetilir. Muhammed ümmeti için rol model olmuş, ilahi bir kılavuz olmuştur. Ahlaki açıdan da muazzam örnekler içeren surede, firavun karakterli insanlara karşı, sabır, sebat, azim, istikrar ve güven değerleri ön plandadır. Hz. Musa kıssası, kitle psikolojisi, iletişim, sosyoloji, antropoloji, coğrafya ve tarihe kadar birçok ilmi alanda araştırmaya değer bir özellik arz etmektedir.⁶⁷

Hz. Musa'nın kıssasında bilge kişi ile yolcuğunda çıkarılabilecek dersler vardır. İnsan sahip olduğu maddi/manevi varlığıyla övünmemeli. Hoşuna gitmeyen durumlar karşısında hemen tepki vermemeli, kendisine olumsuz gelen bir olayın belki derin/gizli boyutlarının olabileceğini düşünebilmeli. Âlim kişilere, öğretmenlerine hürmet göstermeli, alçakgönüllü olmalı, söylediği sözlerde üslubuna ve adaba riayet etmeli. Hata yapan uyarılmalı, hatasında ısrar edenlerle yollarını ayırmalıdır. Zira hata insana mahsustur herkes yapabilir. Ancak asıl problem hatada ısrar etmektir. Kıssaya dönecek olursak Hz. Musa, insanın zayıf, aceleci tabiatıyla gaybı fehmedebilme ve yorumlamadaki eksikliğindeki zafını, yanındaki bilge kişi ise zaman- mekândan münezzeh olan yüce kudretin gaybî hakikatlere olan hâkimiyetini, kudret ve bilgisini temsil etmektedir. Hz. Musa ve Firavun mücadelesinin konu edinen kıssaya Kur'an'da uzunca yer verilmiştir. Zaman zaman Hz. Musa'ya inananlar ümitsizliğe kapılıp "tamam buraya kadar, yakalandık vs." gibi sözlerle psikolojik olarak yenilgiyi kabul etmelerinin karşılığında peygamberlerinin onları motive etmeleri ve "Hayır asla! Rabbim benimledir ve elbet bir çıkış yolu gösterecektir."⁶⁸ Diyerek onları tesselli etmeleri gösteriyor ki, ümitsizlik ve çaresizlik anında Allah'a güvenene Rabbi çıkış yolunu gösterecektir. A'raf suresinin ilgili ayetlerinde de Allah sorumluluğunu unutmayı, bu duygu ile hareket eden ve Allah'a güvenenlerin mutlu sona kavuşacakları müjdesi verilmektedir.

Her peygamberin sıkıntı ve zorluklar karşısında sabır ve şükürle Allah'a

⁶⁷ Mehmet Atalay, *Kur'an'a Psikoloji ile Bakmak: Hz. Yusuf ve Hz. Musa Kıssaları Örneği* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 79.

⁶⁸ Şuara: 26/62

dönüp duâ ettikleri bilinmektedir. Duâ etmeyi Allah bizzat kendisi öğretmiş ve önemine atfen, “*Ey Muhammed de ki; duanız olmasa Rabbim size ne diye ehemmiyet versin?*”⁶⁹ Duânın insanda uyandırdığı pozitif duygunun etkisiyle sâhipsiz olmadığı, korunup gözetlendiği hissiyle insan kendini güvende hisseder. Hiçbir canlıya verilmeyen en önemli özellik hiç şüphesiz akıldır. İnsan bunun gereği olarak aynı zamanda da sorumlu bir varlıktır. Hz. İbrahim ve Hz. Musa’dan bahseden ayetler şöyle biter: “*Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenemez. İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder ve çabasının karşılığını da mutlaka görecektir. Sonra kendisine karşılığı tastamam verilecektir. En sonunda yalnız Rabbine varılacaktır*”⁷⁰ En yakınının bile olsa ana- oğulun, baba oğulun günahını yüklenemez. Herkes kendi tercihlerinden sorgulanacaktır.

Taha suresinde Musa ve Harun’un Firavun’a tebliğ için gitmeleri emrinin yapıldığı pasajlar geçer. ve Allah, Firavun gibi zalim bir müşrike bile “yumuşak bir üslup” kullanmalarını tavsiye etmiştir. Ayette “kavl-i leyyin ibaresi “yumuşak söz” olarak tercüme edilmiştir. *Kavl-i leyyin* ibaresinin anlamının ne olduğuna dair çeşitli görüşler vardır. İbn Abbas, el-Kelbî, İkrime gibi bazı kesimler ona künyesi ile hitap etmek olduğu görüşünde olmuşlardır. Muhatabınız kâfir de olsa, halk nezdinde ileri gelen bir makama sahip ise ona künyesi ile hitap edilmesi, makamına gösterilmesi gereken saygıyı ifade etmektedir.⁷¹ Firavun’ a bile saygı ve yumuşak söz söylenmesi emredilmesi, ikili ilişkilerde sahip olunması gereken üstün bir ahlaki özelliktir. Müslüman konuşmasıyla da, üslubuyla da örnek şahsiyet olmak zorundadır. Bir diğer bakış açısı da, firavun gibi ilahlık iddiasında bulunan bir kimseye yumuşak söz ile yaklaşmak, onun Rab’lık iddiasının saçmalığını fark etmesi ve bu iddiasından vazgeçmesi içindir. Nitekim ateşe korla yaklaşılmaz.⁷² Musa ve kardeşi Harun’un kıssası ortak bir serüvenin hikâyesidir. Kardeş Harun’a verilen peygamberlik, Hz. Musa’nın ne kadar paylaşımcı olduğunun, ailevi desteğinin göstergesidir. Birlikteliklerinden daha güçlü ve kendilerini güvende hissetmişlerdir. Hz. Musa, Firavun’ dan korktuğunu itiraf edince Allah “korkmayın, ben size yardım edeceğim” diyerek onlara güven telkin etmiştir. Çünkü korkmak fitri bir şeydir, ben korkmuyorum diyen kimse kendisine haksızlık yapmaktadır. Allah âdemoğlunun

⁶⁹ Furkan: 25/77

⁷⁰ Necm: 53/38-42

⁷¹ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Ensârî el-Hazrecî el-Endelûsî el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Abkâmi’l Kur’an*, çev. M.Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruç Yayınları, 2000), 11/348.

⁷² Atalay, *Kur’an’a Psikoloji ile Bakmak: Hz. Yusuf ve Hz. Musa Kıssaları Örneği*, 214.

nefsinde yarattığı tabiatın (fitrat) dışında, kendisi hakkında doğru söylemeyen kimse hata yapmaktadır. Zira Allah, insanın fitratına kendisine zarar verecek şeylerden ve tehlikelerden uzak kaçmayı, korkmak duygusunu yerleştirmiştir.⁷³

Hz. Musa'nın birlikte yolculuk yaptığı "gizemli kul" ya da "bilge kişi" arasında yaşananlar eğitim-öğretim adabına olağanüstü bir modeldir. Maksudına vâsıl olmadığı konular hakkında baştan itiraz etmek yerine beklemeyi öğrenmeli, sabretmeli, bilgi sahibi oluncaya kadar yorum yapmaktan kaçınılmalıdır. Kıssa, özellikle eğitimde sabrın ve öğretmene itaatin ne kadar önemli olduğunu vurgular. İnsanlar hakkında bilgi sahibi olmadıkları fikirleri ilk anda tepkiyle karşılar, sabırla doğruyu öğrenene kadar bekleyemezler. Musa'nı yol arkadaşı Bilge Kul' un "sabredemeyeceksin" uyarısına Hz. Musa'nın "inşallah sabredeceğim"⁷⁴ cevabını vermesi, eğitimde sabır ve itaatin ne derece gerekli olduğunu gösterir. Burada ki mesaj hem eğiten hem eğitilene ilgilendiren iki yönlü bir mesajdır; biri itaat istiyor, diğeri sabredeceğine dair söz veriyor.

7. Hz. Yusuf Kıssasında Ahlak Eğitimi

Yusuf kıssası Kur'an-ı Kerimde müstakil bir surede anlatılır ve surenin tek konusu Hz. Yusuf'un hayatıdır. Bunun dışında hiçbir kıssa bu kadar detaylı anlatılmamıştır. Bu özelliği ile Kur'an'da tektir. Hz. Yusuf'tan bahseden iki ayet daha vardır Mü'min (40/ 34) ve (En'am: 684). Hakkında net ve detaylı bir bilgi Kur'an-ı Kerim'de olmamasına rağmen diğer tüm peygamberlere nazaran hakkında daha fazla bilgi mevcuttur. Kur'an ifadesiyle "*Absenu'l kisas*"⁷⁵, "*en güzel kıssa*" olarak adlandırılan Yusuf (a.s.) kıssasında peygamberin hayatını çocukluğundan devlet adamlığına kadar her safhasının anılmış olması, muhataplarının kıssaya dikkat yoğunlaştırmak amacı taşıdığı aşikârdır.

Surede, tevhid, fıkıh, siyer, rüya tabiri, siyaset, insani ilişkiler, iffet, hayâ, doğruluk, ilmi ve iktisadi hayat, sabır, ümit, basiret, hırs, kıskançlık, pişmanlık... Hülâsa dini ve sosyal hayata dair pek çok husus canlı tasvir ve örneklerle insanların istifadesine sunulmuştur. Hz. Yakup' un en küçük oğlu Yusuf'a olan sevgisi abilerinin Haz. Yusuf'a kıskançlık beslemelerine sebep olmuştur.

⁷³ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Abkâmi'l Kur'an*, 11/352.

⁷⁴ Kehf: 18/ 67

⁷⁵ Yusuf: 12/6,8

Kur'an'da kardeşler arasındaki nifak ve kıskançlıktan doğabilecek kötü sonuçlarını Hz. Âdem çocukları Habil ve Kabil kıssasında da bahsetmiştir. Şeytanın fitnesi kardeş katline kadar götürebileceği kıskançlık duygusunun törpülenmesi, buna sebebiyet verecek durumların ortadan kaldırılması noktasında uyanık olmak gerektiğine dikkat çekmektedir. Yusuf (a.s.) kıssasında teslimiyet ve tevekkül öne çıkan olgulardandır. Hz. Yakup olacakları hissetmiş fakat abilerinin ormana götürme isteklerine engel olamamıştır. Yakup (a.s.) sonuçta Rabbi'nden gelene teslim olmuş, sabır ve duâ ile O'na sığınmıştır. Gönülden yaptığı duâ sayesinde başta şer gibi görünen olay, sonuç itibari ile lehine sonuçlanmıştır. Hz. Yusuf'ta kuyuya atılmasından, zindana girmesine kadar hiç isyan etmemiş, duâ ve ümit ile babasına kavuşacağı günü beklemiştir. Sabır, duâ ve tevekkül eden Yusuf'un karşısında ki karakterler, kıskançlıkları yüzünden O'nu öldürmeyi göze alan, kuyuda terk eden, kurt yedi diye babalarına yalan söyleyen, babalarının emanetine ihanet eden abileri vardır.⁷⁶ Nisa suresinde (4/128) bahsedildiği gibi, elbette kıskançlık insanın doğasında vardır. Haset ve kıskançlık insanlar arası ilişkileri derinden zedeleyen manevi bir hastalıktır. Felak suresinde bu hastalığın aktif olup zarar verici yönünden Allah'a sığınılması gerektiğinden bahsedilmektedir.

Hz. Yusuf kuyudan kurtulup Mısır'da üst düzey yönetici⁷⁷ iken kardeşleri huzuruna geldiğinde onlara: “Allah'ın izniyle kendinizi güvende hissedeceğiniz Mısır'a buyurun.”⁷⁸ İfadeleri ile naif bir şekilde karşılaşmıştır. Kendisine kötülük eden abilerini bu tavırla karşılaşması son derece anlamlıdır. Bir diğer husus ise misafire hürmet ve güvenlik vaadidir. “Allah'ın izniyle...” diye başlayan cümlede ise her vaadin, umudun Allah'ın dilemesine bağlı olduğu mesajı vardır.⁷⁹ Kendisine onca kötülüğü yapan kardeşlerine tavrı, onlara güven vaadi, iyilikle muamele etmesi de Kur'an'da övülen ve tavsiye edilen “*îsar*”⁸⁰ kavramıyla karşımıza çıkmaktadır. *Îsar*, Kur'an'da Müslüman şahsiyetin en önemli hasletlerinden birisi olarak

⁷⁶ Yakup Alan, “Değerler Eğitimi Açısından Kur'an Kıssalarının Türkçe Ders Kitaplarında Kullanılması”, *Sosyal Bilimler Dergisi* 4/8 (2014), 72.

⁷⁷ Mısır'da mali konulardan sorumlu yönetici olduğuna göre muhtemelen bu günkü maliye bakanı konumundadır.

⁷⁸ Yusuf: 12/99

⁷⁹ Kehf suresi 18/ 23- 24 ayetleri de açıkça gelecek hakkında konuşurken “inşallah” denmesi tavsiye edilmektedir

⁸⁰ *Îsar*: kendisinin ihtiyacı varken, başkasının ihtiyacını öncelemek demektir.

zikredilmektedir.⁸¹ Karşılık beklemeden yapılan iyilik kalplerde sevgi tohumu eker, saygı ve güven ortamı yaratarak huzurlu bir toplumun temellerini atar.⁸²

Mısır sultanı Aziz'in karısı Züleyha'nın davetine “*ıffetin verdiği terbiye ve kişilikle*”⁸³ kaçınması, sonunda zindana atılacağını bildiği halde zafiyet göstermemesi fevkalade bir ahlak örneğidir. İnsana verilen fiziki güzelliğin, aynı zamanda o insan için bir imtihan vesilesi olduğunu, zaaflarını kontrol edebildiği oranda imtihanı kazanabileceğinin açık örneği kıssada görülmektedir.⁸⁴ Aziz Yusuf'a inandığı halde gururundan dolayı O'nu zindana atmış, yıllarca zindanda kalmıştır. Hz. Yusuf, isyan etmemiş sabretmiş, olumsuz koşulları değerlendirmiş ve zindanda tebliğ görevini sürdürmüştür. Öte yandan Allah'ın Hz. Yusuf'a bahsettiği “*te'vil el-ehadis*”⁸⁵ bilgisi, zindandan kurtuluşu ve Mısır'da yönetici oluşuna zemin hazırlamıştır. “Şer görünende hayır vardır” sözünün en bariz örneği Yusuf kıssasındadır. Hz. Yusuf'un kıssası kişisel gelişim ve ahlak eğitimi kıssasıdır. Ayette buyrulduğu gibi; “Ant olsun, Yusuf ve kardeşlerinde (hakikati arayıp) soranlar için ibretler vardır.”⁸⁶ Bu bağlamda hangi ahlaki davranışların ön plana çıktığını şu maddelerde toplamak mümkündür:

1. Sır saklamak erdemdir, haset ve kıskançlığı önlemenin bir yoludur.
2. Yaşanan sıkıntıları sabr-ı cemil ile karşılayıp, yardımı ancak Allah'tan beklemek felaha ulaştırır.
3. Züleyha'nın daveti karşısında zindana atılmak pahasına ahlaklı bir duruş sergileyen Yusuf'un duruşunu örnek alan, mükâfatını dünya ve ahirette alacaktır.
4. Hata yapmak insana özgüdür. Mühim olan hatayı fark edip ısrar etmemektir.
5. Kötülüğe karşı iyilik yapmak erdemli insanın özelliğidir. Kötülüğü affedip Allah'ın merhametine havale etmelidir.
6. Hz. Yusuf'un Mısır'a Bakan olup, yıllar sonra her şey açığa çıktıktan sonra “tüm ailenizle toplanıp bana gelin” demesi, kardeşlerini affederek ailesini yanına toplaması ailevi ilişkilerin ne derece önemli olduğunun göstergesidir.

⁸¹ Haşr: 59/9

⁸² Kara, *Güncel Değeri Açısından Kur'an Kıssaları*, 289.

⁸³ Yusuf: 12/ 33

⁸⁴ Atalay, *Kur'an'a Psikoloji ile Bakmak: Hz. Yusuf ve Hz. Musa Kıssaları Örneği*, 254.

⁸⁵ Te'vil el-ehâdis; rüyaları yorumlama kabiliyeti demektir.

⁸⁶ Yusuf: 12/7

8. Değerlendirme

Kur'an-ı Kerim'in tamamının üçte birini kaplayan kıssalar "hikâye olsun" ya da "tarih bilgisi vermek" amacıyla anlatılmamıştır. Bir kıssa baştan sona okunduğunda kıssadaki kahramanların –belli isimler hariç- kim olduğu, fiziksel özellikleri, meslekleri vb hakkında bilgi oluşmasa da, okuyanın/dinleyenin zihninde yaşanan olaylar, sonuçlar, sebepler kalır. Kişi kıssadaki olayı kendi hayatıyla ilişkilendirir, bazı kişilikleri kendisi ile özdeşleştirir. Zaten Kur'an öncükilerin yaşadığı tecrübeleri sonrakilerin istifadesine sunar. Benzer sebepler benzer sonuçlar doğurur gerçeğine insanların dikkatini çekmeyi amaçlamıştır. Zaman ve mekân unsurlarından bahsetmez sadece olay ve sonuçtan bahseder. Belirli bir konuyu/içeriği kıssanın kahramanları üzerinde dramatik bir dille anlatmıştır. Kıssalar soyut kavramların insanla etkin bir şekilde buluşturulması noktasında kolaylaştırıcı bir işleve sahiptir.

Kıssalar, din ve ahlak eğitiminde soyut kavramların öğretilmesi noktasında etkin bir rol oynar. Asıl amacının insan şahsiyetinin şekillenmesi olan kıssalar, üslup özelliklerine bakıldığında tam olarak bu amaca uygun bir yöntemle sahip oldukları görülür. Örnek şahsiyetin nasıl olması gerektiği resmedilirken negatif şahsiyetler üzerinde de ışık tutar. Bir diğer ifadeyle, nasıl olunması gerektiğini anlatırken nasıl olunmaması gerektiğini de tüm yönleriyle betimlemeye çalışır. Doğru/ yanlış her türlü davranışı taklit etmeye ve özdeşim kurmaya meyilli olan insan tabiatına, iyi ahlakı kazandırıp kötülükten alıkoyma içgüdüsünü yerleştirmeye çalışır. Nitekim erdem, doğruluk, dürüstlük, merhamet, diğerkâmlık gibi güzel ahlakı bireyde yerleştirmenin en etkin yolu rol model oluşturmak suretiyle çocuğa/ okuyucuya aktarmaktır. Kısacası kıssalarda dini ve ahlaki yönlendirme söz konusudur. Kahramanların temsil ettiği roller ve bu rollerden kaynaklanan davranışların yol açtığı dramatik aktarımlar okuyucuda kalıcı tutum ve davranış değişikliğine yol açması hedeflenir.

Hız. Âdem kıssası bir kişilik çözümlemesidir. İnsanın çift tabiatlı oluşunun olumlu olumsuz sonuçları bu kıssa içinde toplanmıştır. Halifelik, bilgi ile donatılması, aklını ve iradesini kullanması, tövbe ve Habil olumlu ahlaki özelliklerdir. Ebedi yaşama tutkusu, mülk hırsı, unutkanlık, kararsızlık, kıskançlık Kaabil olumsuz ahlak özellikleridir. Tüm kıssalarda anlatılan genel itibarıyla olumlu-olumsuz ahlaki özellikler Âdem kıssasında cem olmuştur. Hız. Nuh'un çok

büyük mücadele örneği, sabır ve istikameti, alaycılara rağmen inandığı yolda azmi, oğlunun kendisini inkâr etmesi ve güven ortamı. Toplumun huzur ve mutluluğunun insanlar arasında güven tesisi ile gerçekleşebileceğinin mesajı verilmektedir. Nuh (a.s.) çok yönlü bir direnişin, çabanın, arayışın, ihanete uğramanın, tehdite maruz kalmanın, acının ve hüznün örneklerini bugüne taşımaktadır. Hz. İbrahim kıssasında yaratılardan Yaratan'a gidişi, sükûneti, hoşgörüyü, merhameti ve halim oluşu, ilmi ve zekâsı... Güzel hasletleri ile çokça övülürken insanlara örnek bir rol model kişilik sunulmaktadır. Hz. Musa sert mizaçlı bir kişiliktir. Sinirlendiği zaman araştırmadan cezalandırabilmekte, karar vermektedir. Ancak hatasını anladığında pişman olup af dilemesinden bahsedilir. Olaylar karşısında temkinli davranmayı, gerçek sorunu anlamadan öfkelenmemeyi, araştırmadan karar vermemeyi, düşman bile olsa haksızlık yapmamayı, her zaman adaletli olmayı öğretir. Hz. Yusuf kıssası ruh ve zihin dünyasında bıraktığı tesirden dolayı “en güzel kıssa” olarak adlandırılmıştır. İffetin, aşkın ve imanın sembolü olarak görülmüş, üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Kader, sabır, sevgi, ihanet, yalan, emanete hıyanet, affetme, merhamet, şükür, kıskançlık, haksızlık, hırs ...” gibi çok sayıda ahlaki yapıdaki kişilikler canlandırılmıştır. Çocuğun Ahlaki ve dini eğitimi noktasında kıssalardan çıkardığımız mesaj ve içeriklerin nasıl kullanılması gerektiği hususunda edilen bulgular neticesinde ulaştığımız sonuç ve öneriler şunlardır:

- Dini içeriğin çocukla buluşturulması noktasında kıssa dili kullanılmalı, abartılı ifadelerden kaçınılmalıdır.
- Dini eğitimi sürecinde, program hazırlığı, materyal tasarımı, metin yazarlığı vb. her türlü eğitsel etkinlikte kıssa içerik ve üslubundan faydalanılabilir.
- Gelişen teknoloji ile birlikte eldeki imkânlar kıssaların vermeyi hedeflediği planlar doğrultusunda kullanılabilir; oyun, çizgi film, drama, yapay zekâ vb.
- Özellikle okul öncesi eğitim 4-6 yaş ve ilköğretim okullarında uygun bir içerik ve dil ile din-ahlak eğitiminde kıssalardan faydalanılabilir.
- Eğitim kurumlarında örtül programdan ziyade açık ders programlarına müfredata “değerler eğitiminde kıssalar” konusuna müstakil bir bölüm hazırlanabilir.
- Okullarda, tiyatro kulüplerinde, çeşitli etkinliklerde kıssalar, drama, tiyatro, koro gibi faaliyetlerde kıssalar konu edinilebilir.

- Bilhassa, kıssalar yoluyla dini değerler eğitimi aileler bazında da uygulanmalı. Bu amaçla ana-baba okullarında kıssa karakterlerinden ilham alınarak eğitimler yapılabilir, yazılı- görsel basın daha etkin kullanılabilir. Türk toplumunda çokça izlenen dizilerde, sabah kuşağı programlarında kıssalar ve kıssa karakterlerine yer verilebilir. Sivil toplum kuruluşları, yaygın eğitimler, dernekler gibi kurum ve kuruluşlarda aile seminerleri, grup çalışmaları, söyleşiler, konferanslar, tiyatro, drama gibi toplu katılımlı faaliyetler düzenlenebilir.
- Edebiyat, sinema, tiyatro, pedagoji, psikoloji gibi alanlarda alanında uzman kişilerin katkısıyla kıssaların öğretici ve eğitici özelliği daha işlevsel hale getirilmelidir.

Kıssalar, tartışma, drama, örneklendirme, problem çözme gibi aktif öğrenme yöntemlerine uygun üsluba sahip olduklarından toplumun eğitiminde kıssaların bu özelliklerinden faydalanılması önem arz etmektedir. Bu sayede ahlaki eğitim noktasında arzu edilen davranış kazanımında hatırı sayılır bir başarı elde edilecektir. Çocuk ve gençlerde soyut düşünme, problem çözme, akıl yürütme, öfke kontrolü, iletişim kurma, kişisel gelişim, duygudaşlık vb. kazanımlar gözlemlenebilecektir.

Kaynakça

- Abay, Ahmet. *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*. İstanbul, 2012.
- Alan, Yakup. “Değerler Eğitimi Açısından Kur'an Kıssalarının Türkçe Ders Kitaplarında Kullanılması”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 4/8 (2014), 60-75.
- Atalay, Mehmet. *Kur'an'a Psikoloji ile Bakmak: Hz. Yusuf ve Hz. Musa Kıssaları Örneği*. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2012.
- Bayraktar, Ömer Faruk. *İslam Eğitiminde Öğretmen- Öğrenci Münasebetleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1987.
- Bilgiz, Musa. “Kişiliğin Oluşumunda Fitrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/ 84. Ayet Ekseninde)”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2006), 129-148.
- Çağrı, Mustafa. “Ahlak maddesi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 372. Erişim 21 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlak>
- Çamdibi, Mahmut. *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1994.
- Demir, Şehmus. *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2003.

- Dodurgalı, Abdurrahman. *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1998. Basım, ts.
- Durmuş, Zülfikar. “Hz. İbrahim’in Kur’an’daki Sıfatlarının Ahlaki Değerler Açısından İncelenmesi”. *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 3/2 (2020), 183-206.
- Eyüpoğlu, Osman. “Günümüze Bakan Yönleriyle Peygamber Kıssaları”. *XI. Kur’an Sempozyumu*. 103-120. Ankara: Fecr Yayınları, 2009.
- Halefullah, Muhammed Ahmed. *Kur’an’da Anlatım Sanatı*. Ankara: Ankara Okulu, 2012.
- İbn Manzur. *Lisani’l Arab*. 15 Cilt. Lübnan: Daru Sadır, 1364. Basım, 2010.
- Irmak, Osman. *Yusuf Süresi Işığında İnsan Eğitimi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, 1994.
- Kantarcıoğlu, Selçuk. *Eğitimde Masalın Yeri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1991.
- Kara, Mustafa. *Güncel Değeri Açısından Kur’an Kıssaları*. Samsun: Selamet Kitap, 2011.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Ensârî el-Hazrecî el-Endelûsî el-. *el-Câmiu li-Abkâmi’l Kur’an*. çev. M.Beşir Eryarsoy. 20 Cilt. İstanbul: Buruç Yayınları, 1. Basım, 2000.
- Kutub, Muhammed. *İslam Terbiye Metodu ve Ablâk Sistemi*. çev. Ali Özek. Hisar Yayınevi Neşriyat, 1975.
- Öztürk, Mustafa. *Kıssaların Dili*. Ankara: Ankara Okulu, 2014.
- Polat, Neslihan. *Kur’an’daki Kıssaların Karakter Eğitimi Açısından Tablîli*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Sa’lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim en-Nisâburî. *Kasas’u-l Enbiya*. Beyrut: Dâr’u-Kütübî’l İlmiyye, 4. Basım, 1985.
- Sayın, Esmâ. *Namaz ve Karakter Gelişimi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Topaloğlu, Bekir. “Rab maddesi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 18 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rab>
- Varol, Ramazan. *Kur’an’dan Hayata Işıklar*. Ankara: Nüve Yayıncılık, 2. Basım, 2009.

OLUMLU ÇOCUKLUK YAŞANTILARININ AİLE HUZURUNA ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Emine İPEKDAL*

Giriş

Aile, kendisini oluşturan bireylere huzur veren, vazgeçilmez bir kurumdur. Hz. Âdem'in ailesinden bugüne bizi birbirimize bağlayan en önemli değerlerimiz sevgi, merhamet, adalet, güven ve ihsan temeli üzerine kurulu ailelerimiz aynı zamanda bu değerleri gelecek nesle aktarma açısından da hayati önem taşır. Aile toplumun temeli, insanın ise hayatta sahip olabileceği en değerli hazinedir. Aile gibi kıymetli bir hazinenin bereketlendirilmesi veya tüketilmesi eşler arasındaki ilişkiye ve çatışma çözme becerilerine bağlıdır. Aile bireyleri arasındaki bağlar, ailenin huzura yol alışının da garantisidir.¹ Evlilik kurumu ile meydana gelen ailelerde bireyler temel ihtiyaçları olan ait olma, güven, sevme, sevilme ve değer görme ihtiyaçlarını karşılamak isterler. Bireylerin evleneceği eş adaylarının olumlu gelişimini tamamlamaları ve birlikte yaşayacağı kişilerin sorumluluğunu taşımaları beklenir. Yapılan literatür taraması sonucunda bireylerin çocukluk hayatlarının kalitesinin artması

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Evlilik ve Aile Danışmanlığı, emineipekdal26@gmail.com

¹ Emine İpekdal, *Eşler Arasında Vuku Bulan Problemlere Dair Kültür-i Sitt'e Geçen Rivayetlerin Tablîli*, (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019),

ve gelişim sürecini sağlıklı geçirmelerinin, aile huzuru üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada bireysel olarak bir kimsenin geçirdiği mutlu çocukluk döneminin ilerleyen süreçteki hayatına ve kuracağı ailenin huzuruna etkisi araştırılacaktır.

Bir insan için mutluluk, birliktelik, samimiyet manalarıyla özdeşleştirilen aile kurumu giderek zayıflamaktadır. Evliliklerde sevgi ve merhamet kaybı, ayrılık duygusu yaratır ve sonunda boşanma ihtimaline yol açar. Türkiye’de 2001-2021 yılları arasında son 20 yılda bin kişilik nüfus başına düşen evlenme sayısını ifade eden ‘kaba evlenme hızı’ yüzde 20 düşmüş, ‘kaba boşanma hızı’ ise yüzde 47 artmıştır.² Evlilikte mutluluk ve huzur eş il birlikte çabalamayı gerektirir. Mutluluk ve evlilik doyumunun yüksek olduğu evliliklerde, eşlerin ve çocukların refahı sağlanırken, toplum huzuru da sağlanır. Bu durum çiftin ve çocuklarının ruh halini olumlu yönde etkilemektedir.³

Bireylerin büyüüp yetiştiği aile ortamı ileride kuracağı kendi ailesinin temel yapıtaşlarını oluşturmaktadır. Çocuk büyüüp de evleneceği kişiyi seçecek duruma geldiğinde içinde yetiştiği aile ortamından etkilenmekte ve gözlemlediği anne babasının ilişkisini rol model olarak eş seçmektedir.⁴ Ailede anne babanın sevgi, saygı, sorumluluklar konusundaki ilişkisini gözlemleyen çocuk, benzer davranışlar sergileyerek ve ebeveyni ile özdeşim kurarak karakterini oluşturmaktadır. Bireyler kendi ailelerinde gözlemledikleri bazı davranışları öğrenerek kendi hayatlarında da benzer durumlar karşısında benzer tepkiler verdikleri bilinmektedir.⁵ Ailede yaşanan problemlere kalıcı çözümler oluşturulamaması, aile üyelerinin arasındaki uyumu bozmakta ve çatışmayı tetiklemekte, çocukların da ruh durumlarını negatif yönde etkilemektedir. Çatışmalar ileri boyuta ulaştığında travmatik durumlara neden olabilmektedir. Bu sebeple çocukluk yaşamının kalitesinin artırılması, üzerinde çalışılması gereken önemli konulardan biridir.

² Türkiye İstatistik Kurumu, (TÜİK). *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri*. 2021. <http://www.tuik.gov.tr>

³ Nurdan Güven, *İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtmalar ve Evlilikte Problem Çözme Becerilerinin Evlilik Doyumu İle İlişkisi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, 2005).

⁴ Hasan Bacanlı, *Eş Tercihleri*. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 2 (15), 2001, 7-16.

⁵ Bengi Semerci, *Duyguların Şifresi* (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2015), 52.

1. Çocukluk Yaşantıları

Çocuk Allah'ın eşsiz bir nimeti olarak evin bereketi, ailenin umududur. Anne baba “Allah'ın emaneti” olduğunu unutmadan varlığına saygı duyarak hareket etmelidir. “Çocuk benim, istediğim gibi hareket ederim” deme hakkına sahip olunmayan çocuk, incitilmesinden, ihmalinden, istismarından dolayı sadece ebeveynin değil bütün bir toplumun hesap vereceği kıymetli bir hazinedir.⁶ Çocukluk büyüme ve gelişmenin ergenliğe kadar devam ettiği çok kritik bir dönemin adıdır. Bireyin gelişim alanlarının bir kısmının tamamlandığı, bir kısmının da temelini atıldığı çocukluk döneminde kazanılan davranışlar önemlidir. Kişinin tüm yaşamını etkileyen bu dönemin ebeveynlerin kendi çocukluğunda maruz kaldığı durumlar, yetişkinliğinde karşılaştığı durumlara yaklaşımında belirleyici olmaktadır.⁷ Çocukluk, bireyin kişilik özelliklerini belirleyerek yaşamını etkileyen, hatıralarda da varlığını sürdüren tatlı bir süreçtir. Bu çalışmada vaktinin büyük çoğunluğunu geçirdiği aile ortamı ve üyeleriyle olumlu geçen çocukluğun ilerideki sürece etkileri incelenecektir.

1.1. Çocukluk Dönemi Aşamaları

Genel sınıflandırma ile çocuğun gelişim aşamalarını bebeklik ve çocukluk dönemi olarak ayırabiliriz:

Bebeklik dönemi: Çocuğun doğumundan itibaren üç yaşına kadar olan süreçtir. Çalışma gereği fiziksel gelişiminden ziyade bilişsel ve duygusal yönünün değerlendirildiği bu dönem çocuğun bilinçsiz bilgi dönemidir. Kişi sıkıntılı olduğu durumlarda veya aşırı stres halinde fiziksel etkileşimin en etkili rahatlama biçimi sarılmadır. Bir bebek hayatı boyunca incindiğinde, üzülmediğinde, kendini yalnız hissettiğinde bu sarılmaya ihtiyaç duyacaktır. Bebekler anneleriyle yüz yüze olan etkileşimlerinde canlılığı bilirler. Anneler alışılmısın aksine donuklaşırsa bebek bundan rahatsız olur. Anne aniden etkileşimi durdurur ve boş ifadelerle bebeğe bakarsa bebek huzursuz olur. Durgun Yüz deneyinde bebek bu durgunluğa güçlü bir tepki verir, gülümsemesi yok olur ve donuklaşır.⁸

⁶ Huriye Martı, *Ailem* (Ankara: DİB Yayınları, 2018), 31.

⁷ Suna Deniz, *Okul öncesi eğitim çağındaki çocukların değer düzeylerine ilişkin anne-baba ve öğretmen görüşleri*, (Siirt: Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 73.

⁸ Daniel N.Stern, *Bir Bebeğin Günlüğü* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2011), 77.

Çocuklar insana özgü olan belli bir olayı anlamlı hale getiren parçaları bir hikâye gibi birleştirerek zihinsel bir kavrayış yakalarlar. Hikâye kurgusu hayatımız boyunca bizi etkileyen insanlara özgü durumları anlamak için temel bir zemin oluşturur. Uzak geçmişteki anılar kullanılmak üzere aktivite edilip yansıtılarak seçilmişse unutulur, eğer sık kullanılırsa güncelleşir, zihinde yer eder. Örneğin çocuk anaokulunda neler olduğunu, öğretmeninin onlara oyuncakları paylaştığını, şükrederek yemek yediğini anlattığı zaman bu süreci yaşar. Her olay ve anlatı kendisini deneyimlediği bir atölye gibidir. Hızla gelişen ve olgunlaşan çocuğun kimliği oluşmaktadır. Duyular, algılar, düşünceler, eylemler açısından zengin bir havuz gibidir. Anne babalar çocuklarını mevcut haliyle, önceden olduğu haliyle ve ileride olmasını umdukları haliyle severler. Ebeveyn ve çocuk arasındaki bu seçilen yaklaşım çocuğun kendisini bu sevilmiş haliyle tanımlamasıdır, bu kendini bulmaktır.⁹ Bebeklik döneminde anneden süt emme, inancının alt yapısı olan güvenli bağlanma, sevgi ve güven duygularını kazanmasını sağlayacaktır. Bebeğe haram lokma yedirilmemelidir. Helal lokma, helal süt bebeğin davranışlarını olumlu şekillendirir.¹⁰ Yapılan araştırmalar, gebelikten itibaren çocuğun duygusal gelişiminin olduğunu, 1 yaşına kadar beyninin bilgileri, düşünceleri kaydettiği gibi duyguları da kayıt halinde olduğunu gösteriyor. Çocuğun sevilip sevilmediği, istenip istenmediğinin belleğe kaydedildiği bu dönem, annenin ilgisini, şefkatini hissetmesi kişilik gelişimi yönünden çok önemlidir. Güven duygusunun teke tek kazanılması ve ideal olanın anneyle olması gerekir. Fakat annenin yokluğunda başka biriyle de olabilir. Sığınılacak liman olarak gördüğü annenin yoğun çalışması veya başka birinin sık sık değişmesi çocukta güven duygusunu zedeler.¹¹

Çocukluk Dönemi: Çocuğun yetiştiği ailenin yapısı, sosyo-ekonomik durumu, kültürel düzeyi çocuğun sosyal tecrübesini dolayısıyla duygusal, ruhsal ve toplumsal gelişimini etkileyecektir. Evde yakın ilgiyle hoşgörülü büyüyen çocuklar özgür, arkadaşlarıyla ilişkilerinde etkin, yapıcı fikirler öne sürebilen, kendini denetleyebilen çocuklar olmaktadır. Buna karşılık sert ya da yöntemleri değişken ailelerde büyüyen çocuklarda karşı çıkma, saldırganlık ile kendini kabul ettirme, iç dünyalarını açıklamakta zorluk yaşama görülmektedir. Ebeveynler, çocuğun

⁹ N.Stern, *Bir Bebeğin Günlüğü*, 155-172.

¹⁰ Şaban Karaköse, *Okul Öncesi Çocuk Psikolojisi ve Din Eğitimi* (İstanbul: Tedef Yayıncılık, 2020), 314.

¹¹ Nevzat Tarhan, *Aile Okulu ve Evlilik* (İstanbul: Timaş Yayıncılık, 2017), 53.

bağımsızlık adına gayretlerini destekleyip, dışarıdan yardımcı olduğunda çocukta kendince iş yapabilme becerisi kolayca kazanılır. Sert davranan veya hem sevip hem soğuk davranan ailelerde çocuk bağımlı bir kişilik haline gelmektedir.¹²

2. Aile

Aile içinde yaş, cinsiyet, rol, yetki ve sorumluluk bakımından ayrışan, ortak bir hayat alanını paylaşan, karşılıklı ilişki ve etkileşimlerde bulunan bireylerin oluşturduğu birliktelik olarak tanımlanabilir. Her ailenin kendi yapısı ve özel işleyişi vardır. Her aile toplum için önemlidir ve toplumun küçük bir birimi olarak özel bir kimliğe sahiptir. Aile insana biyolojik varlığını kazandırdığı kadar, insan olmanın vasıflarını da kazandırır. Çocukluktan itibaren başlayan benlik ve kişilik gelişimi anne babanın, akrabaların ve çevrenin etkisiyle gelişir, biçimlenir. Önceki kuşaklardan aktarılan miras ve gelenekler çocuklar kanalıyla sonraki kuşağa devredilir. Çocukların beslenip büyütüldüğü, yetiştirildiği aileden daha sağlıklı bir kurum yoktur. Çocukluk döneminde aileden ve iyi bir çocukluk yaşantısından yoksun kalan bireylerin okula uyumda, başkalarıyla iletişimde ve dil gelişiminde problemler görülmüştür. Çocuk hem kendi inanç temellerini hem de toplumun inanç ve kültürüne göre yaşamayı aile içinde öğrenir. Ruhsal ve bedensel ihtiyaçlarını ortamda karşılayarak kendini güvende hisseder. Anne baba çocuğa yol göstericidir. Davranışlarını geliştirmesini, sınırları gözetmesini sağlarken gerektiğinde kurallar ile denetleyerek doğru ile yanlış ayırt etmesine yardımcı olurlar. Anne baba, kız ve erkek çocuklarına örnek olarak sağlıklı cinsel kimlik kazanımına zemin hazırlar.¹³

Aile çocuklar için insan ilişkilerini izledikleri görsel bir sahne gibidir. Çocuk gözlemler ve yaşar. Anlaşmayı, uzlaşmayı, bağlılık ve işbirliği güzel duyguları evde öğrendiği gibi anlaşmazlık, çatışma ve uzaklaşma gibi olumsuzlukları da evde öğrenir, sonuçlar çıkarır. Büyük bir kısmında özdeşim kurar. Kendi aile ortamından etkilendiği kadar kendi özellikleriyle o da kurduğu ailede üyelerini etkiler.¹⁴ Öte yandan aile içindeki boşanma, fertlerden birinin ölümü gibi sarsıcı olaylar, doğal afetler ve savaş, çocuğun yaşadığı süreci mutsuz geçirmesine sebep olur. Çocuklukta yaşanan acı, izlerle yeni hayatlara devir olacaktır.

¹² Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, 119.

¹³ Aysel Ekşi, Çocuk Genç Ana Babalar (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990), 24.

¹⁴ Hayati Hökelekli, Çocuk, Genç Aile Psikolojisi ve Din (İstanbul: Dem Yayınevi, 2009), 175.

2.1. Anne Baba İlişkileri

Toplumsal kalıplar çerçevesinde rol farklılaşmasına giden kadın ve erkek ailede anne ve baba rollerini üstlenirler. Toplumsal değerlerle ortaya çıkan dağılımdan kaynaklanan bir bütünlük vardır. Baba yetki sahibi sorumlu kişidir. Aileyi geçindirmesi ve koruması gerektiği üzerinde durulur. Anne ev işlerinden sorumlu, düzenleyici, insan ilişkilerinde aktiftir. Eşler bu rol dağılımına uygun beklentilerde bulunurlar. Bu dağılımı kabullenip her birey görevini yapıyorsa dayanışma içerisinde mutluluk vardır. Beklentiler rollere uygun karşılanmadığında mesela kadın çocuğun bakımını üstlenmekten hoşlanmadığında veya erkek kazandığını içki sofrasında yemek istediğinde denge bozulur, çatışma çıkar. Her ailede çatışma yaşanabilir fakat sorun çözmeye yaklaşımları farklıdır. Sorunların objektif şekilde konuşularak dengenin kurulduğu aileler olabildiği gibi sorunlar çözülmeyen taraflardan birinin özveride bulunduğu zoraki süren aileler de vardır. Eşlerin duygusal ve cinsel anlamda bütünlüşemediği süreçte, doyumsuz ve huzursuz bir yaşantı sürmesi beklenirken en büyük zararı çocuklar görür.

Eşler kendi yaşadıkları ve alıştıkları ortamın etkisiyle çocukluk ve gençliklerini geçirdikleri ocakta yaşadıkları olumlu atmosferi kendi evliliklerine de taşımak isterler. Bir kadın babasında hayran olduğu özellikleri kocasında görünce mutlu olur, fakat babasındaki eksiklikleri kocasında görmek onu hayal kırıklığına uğratar. Farklı karakterlerde olan eşlerin uyumu ancak görüşme, konuşma ile iletişim kurarak sağlanır. İletişim kanallarının kapalı olduğu durumlarda sorunlar azalmaz, artar. Açık, şeffaf, samimi ilişki ile beklentilerin dile getirildiği durumlarda anlaşma sağlanır. Kimsenin kimseyi dinlemediği, herkesin ayrı duruş sergilediği evde iletişim sağlanamaz. Küslükler, kırılmalar ve yanlış anlaşılmalar meydana gelir. Aile üyelerinde kendini ifade etmeden herkesin onu anlamasını beklediğinde hayal kırıklığı, hep kendi isteklerini önde tuttuğunda bencillik oluşur, çatışmaya yol açar. Yalnız çocuklar değil ana babalar da büyür ve olgunlaşır. Aile sınavlardan geçerek, birbirleri ile konuşarak anlaşarak ve sorunlarını çözümlenerek güç kazanır.¹⁵ Ailede huzur, kadın ile erkeğin anlaşması ve uyumlu hareket etmesi ile oluşur. Eşler gerçek dışı olmayan beklentilerini karşılama anlamında umutlu, birbirini seven, birbirini sayan bir bütünün iki parçasıdır.¹⁶ Aile içindeki ilişkilerin temelini anne babanın tutumu belirler. Anne baba birbirine sevgi ve anlayışla yaklaşıyorsa bu sıcak

¹⁵ Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı* (İstanbul: Özgür Yayıncılık, 2008), 130-131.

¹⁶ Hökeleklî, *Çocuk, Genç Aile Psikolojisi ve Din*, 179.

İlişkiler anne babadan çocuklara doğru yayılır. Gergin ortam ise çocuklar için güvensizlik oluşturur. Tartışmaların sık sık kavgaya dönüştüğü, ayrılma ve evden uzaklaşmaların olduğu durumlarda çocukların ruh sağlığı da bozulur. İçlerinde öfke, kızgınlık, düşmanlık olabilir. Erkek çocuklarda davranış bozukluğu, kızlarda ise çekiniklik ve korkaklık görülür. Anne babanın sevgisinden şüphe duyarlar.¹⁷

2.2. Ailede Çocuklar

Çocukların aile çatısı altında bedensel ve ruhsal ihtiyaçları karşılanır. Aile içerisinde çocuğun kardeşler arasında sıralaması, duygu ve tutumları konusunda etkili olabilmektedir. En büyük çocuk hayatının ilk yıllarında gözde iken yeni gelen kardeşle durum bozulur. Kardeşlerden doğal sorumludur. Anne babadan büyük olarak en fazla eleştiri alanıdır. Büyük çocuğun çocukluk yıllarındaki bu yaşanmışlıklar ileride otoriteden ürkmesine sebep olabilir. Anne baba açısından ilk çocuk heyecanla beklenmesine rağmen toyluğun verdiği deneyimsizlikle hatalar olabilir. İlk çocuk hem ilginin çok olduğu, öte taraftan anne babanın daha çok kısıtladığı çocuktur.¹⁸ Ortanca çocuk, kendinden önceki büyüğün gücü ile küçük kardeş arasında kalmıştır. Rekabet halinde olduğundan ileriki hayatında ya kendini aşma çabası içinde bir birey ya da yenilgiyi kabul eden bir kişilik geliştirmesine sebep olabilir. Anne baba tarafından daha az kaygılı ve ılımlı yetiştirildiğinden daha bağımsız, girişken bir gelişim gösterebilir.¹⁹

En küçük kardeş en şımartılan çocuktur. Her zaman çocuk kalıp isteklerini yaptıran, pek hataları görülmemeyendir. Bu durum bencil yetişmesine, kendinden büyük ve güçlü kardeşler yanında yetersiz hissetmesine yol açabilir. Tek çocuk davranışlarının gelişimi için kardeşlerin etkileşiminden ve sosyalliğinden yoksun yalnız çocuktur. Çoğu zaman anne babanın aşırı koruyup önem verdiği için ileriki hayatında da benzer beklentiler içine girecek belki de huzursuz olacaktır.²⁰ Çocuklukta psikolojik olarak, anne babasını tartışırken görmemiş çocuk için ilk tartışma korkutucu olabilir. Süregelen kavgalarda çocukların en önemli duygusu anne babanın ayrılığıyla kendinin ortada kalacağı korkusudur. Bazen de bütün bu kavgalara kendilerinin sebep olduğunu düşünürler.

¹⁷ Yörükoğlu, Çocuk Ruh Sağlığı, 127.

¹⁸ Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988), 92.

¹⁹ Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı* (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1980), 121.

²⁰ Hökeleklı, Çocuk, Genç Aile Psikolojisi ve Din, 182.

Bazı ailelerde karı koca kavgalarına bilerek sokulur, taraf tutmaya zorlanır. Uzun süren geçimsizliklerde, çocuklar arasında dert ortağı seçilip annesinin dertlerini dinleyen çocuk, annesini üzmemek için çaba harcar, babasına karşı korur, yaşlılarından ve oyun oynamaktan uzak kalır, çocuğa yaşının üstünde sorumluluk verilmiştir. Bazen de karı koca kavgalarında çocuk durumu kullanır, yararlanma yolunu seçer. Anne babanın sevgisinden emin büyüyen ve mutlu bir dönem geçiren çocuklarda güven duygusu sağlam ve sevildikçe sevmeyi öğrendikleri için doyuma ulaşırlar. Sevgiye doymamış insanın dengeli kişilik geliştirmesi ve başkalarını sevmesi zordur. Kişi yeterince almadığını başkalarıyla paylaşamaz.²¹ Çocuklar anne babalarının davranışlarını taklit ederler, onlara benzer ve onların karakterini yansıtır.²²

2.3. Anne Baba Çocuk İlişkileri

Çocukların iyi bir çocukluk dönemi geçirmesinde, ruhsal gelişimlerinde, sosyalleşmesinde ve cinsel kimliğinin oluşmasında anne babanın önemli ve tamamlayıcı etkisi vardır. Bebeklerin, her ikisinden ayrılma durumunda ciddi problemler olacağı gözlenmiştir. Sağlıklı kişilik özelliği gösteren iki kişi anne baba olduğunda çocuklarına model olurlar. Sevgi, merhamet, öfke ve kırgınlık anne baba örnek alınarak geliştirilir. Çocuklarını olgun ve iyi insan olarak, benliklerine saygı duyarak yetiştirirler. Aile üyelerinin bireysel farklılıkları dikate alındığı için herkes olduğu gibi kabul edilir ve çocuklar anne babanın desteğiyle deneyimleme fırsatı yakalar, keşfeder. Anne babanın amaçları doğrultusunda yargılanmaz, hata yapma özgürlüğü vardır. Bu ortamda çocuklar mutlu, yaratıcı, kendine özgü anlayışı ifade etme rahatlığıyla yetişir. Ailede hep güler yüz tatlı dil olmayabilir fakat çocuk çatışma durumlarında duyguların nasıl dizginlendiğini, nasıl medeni dışa vurulduğunu ve nasıl çözüm arandığını evinde öğrenir. Saldırganlığını durduramayan baba, öfkesini kontrol edemeyen anne çocuğuna ölçülü olmayı öğretemez.

Tartışmaların sık sık kavgaya ve şiddete dönüştüğü ailelerde çocuk psikolojik sorunlar yaşar. Aldatma, bağımlılıklar ve ekonomik sebeplerin de etkilediği ortamda çocuğun tedirginlik ve kaygı yaşaması, evliliğe mesafeli yaklaşımla

²¹ Yörükoğlu, Çocuk Ruh Sağlığı, 145,183.

²² C. Gotthilf Salzman, *Nerede Hata Yaptık?* çev: Zeki Karakaya, (Samsun: Etüt Yayıncılık, 2004), 10.

büyümesi görülebilir. Sürekli aile içi çatışmaların, kavgaların olduğu bir evde yetişen çocuğun okulda ve çevresinde kavgacı ve uyumsuz olması, ileride kuracağı yuvada da huzursuz olması beklenir.²³

2.3.1. Güvenli Bağlanma

Bağlanma, çocuğun anne ile veya duygusal yakını ile sağlıklı ilişki kurmasıdır. İlk yaşlarda kurulamayan bu sağlıklı ilişki güç olmakla birlikte ileriki yaşlarda da kurulabilir. İlk yaşlarda anneye kurulan güvenli bağlanmanın ileriki yaşlarda diğer insanlarla ve Allah'la kurulacak bağlarda olumlu etkileri vardır. Bir çocuğun ailesiyle kurduğu bağ anne rahmine düştüğünde korudan ile kurduğu bağdır. Sonra doğumla anne-çocuk arasındaki güvenli bağlanma, devamında baba ile kurulacak bağ ile devam eder. Bağlanma zamanla güvenli ayrılmalara, akabinde çocuğun okula başlaması ile aidiyete dönüşür.

İyi çocuk yetiştirmek için babanın çevresel faktörleri annenin “sağlıklı annelik” yapabileceği ortama dönüştürmesi, annenin çocuğuna şefkatle yönelebilmemesi ve güvenli bağlanma oluşabilmesi adına önemlidir. İnsan bebeklikten itibaren annesi veya duygusal yakını ile geliştirdiği ilişkiyi ilerleyen yaşlarda kendi ilişkilerinde emsal olarak kullanacaktır. Kendisine güveni, sevgiye layık olup olmadığı, başkalarına kendini ifade etmesi ve kendiliği, kuracağı ailede mutluluğu çocuklukta bağlanma deneyimlerinin bir neticesi olmaktadır.²⁴ Sevgi ve güven ancak yaşanarak kazanılır. Bu gıdalardan yoksun yetişen çocuk ruhsal yönden yeterli olgunluğa ulaşamaz.²⁵ Bağlanma-ayrılma ilişkisi insanın ileriki yaşlarda hayatına yön veren bir ilişkidir. Evlendiğinde veya askere gittiğinde uyum sağlayamayan, okul korkusu çeken çocuklar için bağlanma-ayrılma ilişkisini tam olgunlaştıramamış denilebilir.²⁶ Yaşından büyük kişilerle duygusal ilişki yaşama arzusu, eşine ve çocuğuna kendini bırakamaması, girdiği ortamlarda yalnızlık hissi, kendini var edememesi, tükenmişlik duygusu ve hep bir yenilmişlik psikolojisi taşıma, güvenli bağlanamamanın ilerideki yansımalarıdır.²⁷

²³ Hökelekli, Çocuk, Genç Aile Psikolojisi ve Din, 177-178.

²⁴ Ebubekir Ertem, *Kariyer de Yapırım Babalık da* (İstanbul: Cezve Yayınları, 2018), 33.

²⁵ Sefa Saygılı- Ali Çankırılı, *Annemi İstiyorum* (İstanbul: Elit Yayınları, 2003), 13.

²⁶ Nevzat Tarhan, *Mutluluk Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayıncılık, 2018), 73.

²⁷ Ertem, *Kariyer de Yapırım Babalık da*, 34.

2.3.2. Değer ve İrade Kazanımı

Anne baba ve çocuklardan oluşan ailenin temel inanç ve değer sistemi vardır ve toplumsal değerlere kıyasla çocuk üzerinde daha etkilidir.²⁸ İnsan tertemiz ve kusursuz yaratılmıştır. Yaratılmışların en şerefli “Eşref-i Mahlûkat” insandır. Dolayısıyla çocukta fitrattan gelen mizaç, kendi gibi olmasına imkân veren bir zemindir. Allah “*Biz insanı en güzel şekilde yarattık*” buyuruyor.²⁹ Yani çocuk doğuştan en güzel biçimde yaratılarak ebeveyn emanet verilmektedir. Ardından “Her doğan İslam fıtrâtı üzerine doğar. Sonra anne babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar.”³⁰ İfadesiyle Hz. Peygamber, çocuğa bakımımızla onun gelecekteki inancı, kişiliği ve kuracağı yeni hayatlara etki ettiğinin ipuçlarını gösteriyor. İyi-kötü, doğru-yanlış, güzel-çirkin kavramları nasıl yerleşirse kişilik öyle oturacaktır. Dolayısıyla çocuk anne babanın kopyası, yetiştiği aile ortamın aynasıdır. Çocukta irade kazanımı vazgeçilmez temel kaynak yapıdır. İrade olmadan yaşama atılmak, rüzgârın önünde savrulup yere çakılmaktır. Çocuk iradeyi babadan kazanır. Çünkü baba kararlılık ve otorite konusunda yaratılıştan gelen yetenekleri ile öne çıkar. Anne ise şefkat ve merhameti ile öne çıkar ve çocuğun olası kararlılık ve otorite karşısında duygusal destek kaynağı olacaktır. Eğer anne otorite konusunda ipleri almaya kalkarsa, duygusal yoksunluğa düşen çocuğu teselli konusunda baba eksik kalabilir. Bir anne ile babanın eksiklikleri değil birbirini tamamlayan özellikleri vardır.

İrade kazanımında “artık sırası geldi, haydi irade kazanalım” gibi bir yaklaşım olamaz. İrade kazanmak için emek vermek, model olmak, örnekler sunmak gereklidir. Bir ebeveyn çocuğuna sigara içme diyor kendi içiyorsa, yalan söyleme diyor kendi söylüyorsa, iyiliği güzelliği tembihliyor fakat kendi müspet örnekler sunmuyorsa kazanımı nasıl gerçekleştirebilir? Neyi niçin yaptığının farkında olmadığında çocuk, yaptıklarının sonucunu ve karşılığını gerektiği gibi hissedemez. İrade hem yapabilme gücü hem vazgeçebilme gücüdür. Sınavda başarı elde etmek için uykudan fedakârlık yapmak gerekebilir.³¹

²⁸ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Kültürel Psikoloji, Kültür Bağlamında İnsan ve Aile Yapısı* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), 58.

²⁹ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), et-Tîn 95/4.

³⁰ Ebû Abdillâh Muhammed bin İsmâil bin İbrâhîm el-Cu’fi el-Buhârî, *Sahâh-i Bubârî*. el-Kütübü’s-Sitte, nşr. Salih b. Abdülaziz, (Dârû’s-Selâm, Arabistan, 2000), “Cenâ’iz”, 79.

³¹ Ertem, *Kariyer de Yapırım Babalık da*, 61.

2.3.3. Beklentiler ve Eleştirel Yaklaşım

Anne baba ve çocuklar arasındaki ilişkileri belirleyen önemli faktörlerden biri de beklentilerdir. Anne babalar çocuklarının kendi gönüllerinde yatan imaja uygun bir model çizmesini isterler. Çocukla ilişkileri çocuğun bu arzuya uygun hareket ettiği ölçüde müspet bir zeminde yürür. Mesela “söz dinleyen”, saygılı davranan, insanlarla iyi geçinen, okulda başarılı çocuk, istenen durumlardandır. Genel olarak anne baba itaatkâr çocuklar isterler.³² Beklentilerin karşılanmadığı durumlarda eleştiriler devreye girer. Eleştiri çocuğu ve yaptığı şeyi değersizleştirmektedir. Küçük haliyle su getirmeye çalışan fakat döken çocuğa babası “dökmesen de olmaz” diye çıkışıyorsa bir anda yapabilme arzusunu sekteye uğratmış olur. Sal-yangozun dokununca antenlerini geri çektiği gibi çocukların da bu durumlarda hevesleri kırılır. Pek çok insanın defalarca deneyerek öğrendiği deneyimlemelerde, çocukların ilklerini hatalı yapmaları normal karşılanmalıdır. Böyle ötelenen çocuklar ileride kuracağı hayatında; eşine veya misafirlerine çay götürürken gelebilmekte, bir olumsuzluk durumunda çocukluk yaralarının kanamasına vesile olabilmektedir. Çocuğa “Sen beceremezsin, çocuksun” ; “Sen anlamazsın, bırak ben yapayım” gibi söylemlerle yetersizlik duygusu aşılammış olur. Çocukluk hatıralarında acı veren, hatırlamak istemediği haller, bazen cesaretsizlik bazen yetersizlik bazen de suçluluk olarak ortaya çıkar. Çocukluktaki gereksiz eleştirilerle kişi kendini değersiz hissederek. Hâlbuki anneler babalar, istekle çocuk bir işe yöneldiğinde desteklese, aksaklık olduğunda sahip çıksa, muhteşem bir güven kazanımı gerçekleşmiş olacaktır.³³ Yatırımın anne babaya olduğu veya yatırımın çocuğa olduğu aile yapılarından ziyade “Karşılıklı Duygusal Bağlılık” üzerine kurulu ailelerde bireysel özerklik önemseninirken, anne baba denetimi ihmal edilmez. Bu aile içinde büyüyen çocuk ile ailenin ihtiyaçları ters düşmez. Anne baba ve çocukların ayrılmaz bir bütün olduğu düşünüldüğünde sadakat ve özerkliğin bir arada daha sağlıklı olduğu, değer ve huzurun taşınabileceği görülür.³⁴

2.3.4. Disiplin

Disiplin çocukta istediğimiz davranışları kazandırmak ve sınırları öğretmek için kullandığımız bir yöntemdir. Öfkeyle değil sabır ve kararlılıkla tepki

³² Kağıtçıbaşı, *Kültürel Psikoloji, Kültür Bağlamında İnsan ve Aile Yapısı*, 72.

³³ Ertem, *Kariyer de Yapıların Babalık da*, 83.

³⁴ Kağıtçıbaşı, *Kültürel Psikoloji, Kültür Bağlamında İnsan ve Aile Yapısı*, 59.

vermeyi gerektirir. Çocukluktaki şartsız sevgi, delikanlılıkta ise çocuğun şahsına duyulan saygı ve sağlıklı ilişkiler için gereklidir. Bir yandan sevgiyle doyurulan çocuk öte yandan iyi bir insan olması için sınırların nakşedildiği çocuktur.³⁵ Disiplinde olumlu davranışların kalıcı hale gelip yanlışların düzelmesi, sert müdahaleden ziyade çocuğun kendi içinden gelerek güzeli yapması ve çirkinini durdurması etkilidir. Çocuk sürekli korkutulduğunda kalıcı olmayan anlık değişimler gösterir, öte yandan tatsız bir çocukluk yaşanmış olur. Kimi zaman da uzaklaşan çocuk istenilmeyen mecalara bağlılık geliştirerek aileye aidiyeti zayıflar. Komşunun camını kıran çocuğa “Yaramaz çocuk, gözüme gözükme, konuşma benimle” gibi ifadelerle yaklaşmak bir kazanç oluşturmayacaktır. Oysa “Yavrum olmuş bir kaza. Komşunun camını ödemek ve özür dilemek lazım” diyerek çocuğun harçlıklarından camın parası için destek alındığında çocukta sorumluluk duygusu da gelişecektir.³⁶

Ceza yanlış bir dış disiplin yoludur. Çocukluk yaşantıları cezalarla geçen çocuklar zamanla “Ben kötüyüm, ben değersizim, ben işe yaramam” diyen bir hale gelir. Veya “Ben bunları hak etmiyorum herkes suçlu” diye kendi hatasını göremeyen biri olur. Bu olumsuzluklar sonrası için, kişilik zaafı ve huzursuzluk sebeplerine dönüşür. Çoğu insanın hatıralarında, hata yaptıklarında uğradıkları muamele sonucu kendilerine olan güvenlerini kaybetmiş acı izler vardır. Yetiştirenin de yetişenin de hatırladıklarında huzursuz oldukları bu iletişimin, çocukluktan çıkıp kendine yeni bir hayat kurduğu evlilik yıllarında bile izlerine rastlanmaktadır. Örneğin bazı genç kızlar evlendikten sonra cesaretsiz, kendini ifade edemeyen olabilmektedir. Fakat ailesinden destek gören, kişiliğine uygun biçimde cesaretlendirilen çocuklar kurdukları yuvada tutarlı davranışlar sergilemektedir. Yanlış yaptığında çocuklar ebeveynin yakınlığına daha çok ihtiyaç hissederler. Yanlışının ne olduğunu, yerine ne yapması gerektiğini anne babasından öğrenirler. Cezadan ziyade sebepleri üzerinde durulduğunda çocuğun yaptığını gizlenmesinin önüne geçilebilir. Ailede dayaktan veya dışlanmışlıktan başka caydıcı bir yol görmeyen çocuklar, doğru disiplin şekillerini ev dışında okulda öğretmenlerinden veya çevrede büyüklerinden öğrenebilme şansına sahiptir. Yeni çözüm metotları öğrenebilecek imkân varken buralarda da fırsatı bulamayan çocuk,

³⁵ Tarhan, *Aile Okulu ve Evlilik*, 60.

³⁶ Mediha Ürkmez, *Sevgiyle Eğitim* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 29.

olumsuz sürececek bir zincirin halkası olur ki bu üzücüdür. Çocuğa ulaşmada etkin köprü dinleme ve anlamaya çalışarak, özellikle teke tek beraberliklerle sevildiği ve yeterli olduğu hissettirilmelidir.³⁷

2.3.5. Boşanmış Aile ve Çocuk

Boşanmayla eşler birbirinden ayrılır fakat çocuğun yuvası yıkılır. Büyük tartışmalar yaşanmasa da, ayrılık durumunda çocuklar eşlerden daha fazla etkilenir. Bu sebeple eşlerin evliliği bitirmeden önce düşünmeleri gereken konuların paylaşımı, nafaka değil, geride annesiz veya babasız bırakılan çocuklar olmalıdır. Boşanma sürecinde zedelenen anne-baba-çocuk ilişkisi, dikkat edilmediğinde tamiri zor hasarlara yol açmaktadır (Martı, 2018: 208). Parçalanmış ailenin çocuklarında sağlık problemleri ve sosyal ilişkilerde sorunlar görülmektedir. Duygusal olarak terk edilme, reddedilme, kaybetme, kızgınlık, alınma gibi hisler yaşamaktadırlar. Genellikle bu çocukların yetişkin olunca yaptıkları evlilikler boşanma ile sonuçlanmaktadır. Ebeveynlerle iletişimde zayıf, karşı cinsle ilişkilerde ise güven ve başaramama korkusu yaşamaktadırlar. Suça katılım oranları yüksektir.³⁸

2.3.6. Çocuk Üzerinde Babanın Önemi

Genellikle annenin süt dönemlerindeki çocuğun gelişimine özel katkısı ve çocuğun eğitimindeki sorumluluğu vurgulanır. Baba üzerinde de durmak ve çocuklarda kalıcı kimlik gelişimlerinde ne denli önemli olduğunu öne çıkarmak gereklidir. Baba her şeyden önce eş ve çocuklar için güven kaynağıdır, yaslanılan dağdır. Bu konumu da muhafaza edilmelidir. Çocuklar babayı güçlü, saygı uyandıran kişi olarak görmekte-dirler. Günümüzde bazen de baba korkulan, çekinilen kişi olarak tanınmaktadır. Korku, tesir etmek ve etki bırakmak için yeterli değildir. Bir çocuk korksa bile yapmak istediğini yine gizli saklı yapar. Mühim olan güven ve sağlıklı ilişkidir. Bir çocuk gelişimcinin şu ifadeleri dikkat çekicidir: “Otuzlu yaşlarda bir hanımefendi iki çocuğu ile ilgili sorunlarını anlatırken laf döndü dolaştı eşi ile arasındaki problemlere geldi. Dedim ki; “Çocuklarınız ile yaşadıklarınız, eşinize karşı

³⁷ Ürkmez, *Sevgiyle Eğitim*, 106-110.

³⁸ Ani Eryorulmaz, *Eyvah Boşanıyorum* (İstanbul: Destek Yayınları, 2013), 29.

suskun kalıp acısını çocuklarınızdan çıkarmanızdan dolayı görünüyor. Oturup eşinizle konuşsanız...” “Olur mu hocam? Ben çocukken babamdan korkardım. Şimdi eşime bir şey diyecek olsam zannediyorum ki o da babam gibi davranacak, korkuyorum iki laf etmeye.”³⁹

Korku ile yetişen anne baba ceza vermeye yatkın olabilir, hatta biraz daha ileri şiddet uygulayabilir. Babanın beklentilerine uygun davranmayan çocuğu hizaya getirmek için sözlü veya fiziksel şiddet uygulandığında çocuk bunu güçlü olanın güçsüz üzerinde hakkı vardır şeklinde öğrenebilir. Babasının istediğini yapmadı diye dayak yiyen çocuk, sözünü dinlemedi diye kardeşine dayak atabilir. Korkuya dayalı otoriteyi öğrenen çocuk, yaşantısında korkuya dayalı otorite kurar.⁴⁰ Hz. Peygamberin (sav) şu tavırları çocuklara yaklaşma yönünde bir fikir verebilir: Enes anlatıyor: “Peygamberimize on yıl hizmet ettim. Bana bir defacık vurmadı, azarlamadı, ayıplamadı. Hoşuna gitmeyen bir durum için “Niçin böyle yaptın” diye sorguya çekmedi. Bir gün beni işe yollamıştı. Yola çıktım. Yolda oynayan çocuklara rastladım. Onlarla oynayıp oyalanıp kaldım. Birden ensemde bir el, peygamberimiz bana gülümsüyor. “Enesciğim, sana söylediğim yere gittin mi? diye soruyordu. Ben de “Hemen gidiyorum Ey Allah’ın Resulü dedim ve söylenen yere gittim.”⁴¹ Çocukta sağlıklı bir cinsiyet gelişimi için de ebeveyn iletişimi çok önemlidir. Özellikle babanın iletişimde baskıcı sert olması, kalitesiz zaman geçirmeleri, sevgiden yoksunluk veya var ama yok baba; erkek çocuklarında anneye yönelmeye, kız çocuklarında ise erkek cinsiyetinden nefret etmeye sebep olabilmektedir. Ailede baba erkek, anne kadın olarak kendi cinsiyetlerine uygun davranarak rollerin değişmemesine özen göstermelidir.⁴² Çocuk pratik hayatta pek çok bilgiyi babadan öğrenir. Çevre yoluyla edindiği yanlış izlenimleri düzeltir. Doğal olarak bu tecrübeleri yeterince alamazsa, dışarıya yönelir. Babasıyla ilişkileri sağlıklı çocuk, ailesinde ilgili, kuşatıcı yanıyla öne çıkar.

³⁹ Ertem, *Kariyer de Yaparım Babalık da*, 87.

⁴⁰ Nevzat Tarhan, *Pozitif Psikoloji* (İstanbul: Timaş Yayıncılık, 2019), 214.

⁴¹ *Ebü Dâvûd Süleyman b. El-Eş’as b. İshak b. Beşir b. Şeddad b. Amr b. İmrân el-Ezdi es-Sicistânî, Sünenü Ebû Dâvûd*. nşr. Yâsir Hasan İzzettin dalî, (b.y.: Merkezi Risâletiddirasâtı ve Tahkikittirâs, Beyrut, 1438/2017), “Edep”, 1.

⁴² Ertem, *Kariyer de Yaparım Babalık da*, 97.

2.3.7. Anne Baba Tutumları ve Önemi

Anne babanın tutumları, anne-baba-çocuk ilişkisini etkiler. Anne babanın kendi çocukluk yıllarındaki yaşanmışlıkları, şimdiki tutumlarında etkili olabilmektedir. Anne ve babaların geçmişteki deneyimleri, kendi çocukları hakkında yeni düşünceler geliştirmelerinde etkili olabilir. Çocukken zor şartlar altında yetişen anne baba, çocuğuna en iyi şartları hazırlamak ister. Bunun için çocuğun ilgi ve yeteneklerini dikkate almadan, kendi arzuları doğrultusunda yönlendirir veya gereğinden fazla şımartır. Bu yaşanan olumsuzluklar, iyi tahlil edilemezse, başka sorunlara yol açabilir.

Uyum sorunu yaşayan çocuklar başarısız aile ilişkilerinin ürünüdür. Sevgisiz büyümenin verdiği açlık uyum bozukluğuna neden olabilir.⁴³ Dolayısıyla mutlu bir çocukluk yaşayan ebeveyn, samimi, gerginlikten uzak aile içerisinde olgunlaşarak geldiğinde, kendi çocuklarına da bu huzuru yaşatma gayreti içinde olmaktadır. Disiplin yönünden ailelerin uyguladıkları yanlış tutumları üç grupta sınıflandırabiliriz:

1- Sıkı Tutum: Sıkı tutum uygulayan anne baba çocuğu kendi istediği kalıba sokmaya çalışır. Hep kurallar vardır, ebeveyn çocuk arası ilişki gergindir. Çocuktan yaşının üstü olgunluk beklenir, özgürlük sınırları daraltılmıştır, yaramazlıklar hoş karşılanmaz.

2- Gevşek Tutum: Çocuğa sayısız haklar tanınmıştır. Neyin doğru neyin yanlış olduğu öğretilse de denetleme düzensizdir. Yanlış bir algıyla modern eğitim uyguladıklarını düşünen ebeveynlerin hoşgörü yöntemidir. Bu tutumla çocuk bencil, sorumsuz ve şımarık yetişir.

3- Tutarsız Tutum: Anne babanın tutumu sert ceza öngören tutumla aşırı hoşgörü arasında gidip gelen seyir izler. Çocuk davranışının nasıl karşılanacağını kestiremez, anne babanın keyifli veya öfkeli durumuna göre ayarlar.⁴⁴ Otoriter anne baba kadar serbest bırakan anne baba tutumunun da çocuk üzerinde olumsuz etkisi vardır. Disiplin ve sevginin birlikteliği esastır. Çok sayıda araştırma, çocuğun bilişsel gelişimi, başarısı, sosyal ve ruhsal yeterliliği için “yetkili ana baba” tutumunun, daha olumlu olduğunu ve bu çocukların da benzer yetişkinler olarak yuva kurduğunu göstermektedir.⁴⁵

⁴³ Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, 139-140.

⁴⁴ Yörükoğlu, Çocuk Ruh Sağlığı, 199.

⁴⁵ Kağıtçıbaşı, *Kültürel Psikoloji, Kültür Bağlamında İnsan ve Aile Yapısı*, 126.

2.4. Ailede Çocukluk Dönemi Sağlıklı Din Eğitimi Yaklaşımları

İnsanlar ailesinin fiziksel özelliklerini taşıdığı gibi, düşüncelerini, inançlarını da taşır. Bunları çoğu zaman farkında olmadan aile hayatındaki uygulamalardan alır. Çocuğun dini şahsiyeti büyük ölçüde ailede gelişir.⁴⁶ Çocuğun inanç, değerler ve toplumun geleneklerine göre uyumlu yetişmesi önce bir aile ortamı içinde sağlanmaktadır. Okulöncesi dönemde aile içindeki deneyimleri ve bu dönemde yaşananların yetişkinlik yıllarında belirleyici özellikler bıraktığı kabul edilmektedir. (Can, 2004: 114). Sosyal öğrenme kuramcıları, anne babaların çocuklarına kötü davranmalarının nedenini, onların da kötü davranışlara muhatap olmalarına bağlamaktadır. Çünkü modelledikleri tek davranış kötü davranmadır.⁴⁷ Çocuğun şahsiyet gelişimi gibi manevi gelişimi için de en verimli toprak huzurlu aile ve model alabileceği anne babadır. Çocukluk dönemi taklit dönemi olduğundan aile içerisinde yapılan ibadetler, dua ve dini sözler çocuğun bilincine yerleşir. Yetişkinlerin aile bireyleriyle birlikte geçirdikleri bayramlar, kutsal geceler, ezberletilen dualar çocukluk zamanlarından hatıralar olarak gelmiştir.⁴⁸ Çocuğun dini gelişimini bağlanma, sığınma, inanma ve güvenme gibi iç uyarılar etkilerken dışarıdan anne baba ve aile üyeleri, arkadaşlar, okul, cami gibi faktörler etkili olmaktadır. Fıtri olarak var olan inanç ve değerlerin çocukta ilk geliştirildiği yer ailede, dini değerler temsil edildiği haliyle çocuğa yansır. Nasıl yetişkinlerin dilini, ilk kelime ve kavramlar halinde çocuk alabiliyorsa, dinlerini de benimseyebilmektedir.⁴⁹ Çocukluk döneminde dini duygunun önemsenmemesi, geliştirilmemesi, çocuğun yapısı gözetilmeksizin baskı ve zorlama ile sert yöntemlerle din eğitiminin uygulanması; çocukta manevi duyguların körelmesine, dinden nefret etmesine hatta ruhsal problemlere sebep olabilmektedir.⁵⁰

İmam Gazzâlî, şöyle demiştir: “Çocuk anne babasının yanında ilahi bir emanettir. Onun kalbi safi bir cevherdir. Her türlü nakış ve suretten boş, nakşedilen her şeyi kabule istidatlı kendisine yönelik her şeye meyleder vaziyettedir. Kendisine iyilik telkin edilir ve iyi işler yaptırılırsa, çocuk iyi bir insan

⁴⁶ Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 31.

⁴⁷ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı* (Ankara: Remzi Kitabevi, 1992), 377.

⁴⁸ Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 257.

⁴⁹ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987), 63.

⁵⁰ Mustafa Köylü, *Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 45 (2), 2004), 137.

olarak yetişir; dünya ve ahiret saadetine ulaşır. Kötü işlere itilir ve hayvanat gibi ihmal edilir, terbiyesine bakılmazsa, işi azıtır helak olur. Onun bu kötülüğünde velileri ortak olur.”⁵¹ Ailenin çocuğun din eğitiminde temel vazifesi çocuğun fitrattan gelen inanma temayülünün ortaya çıkmasına yardımcı olmak ve rehberlik etmektir. Kuran-ı Kerim’de Allah “*Ey iman edenler, kendinizi ve ailenizi cehennem ateşinden koruyunuz.*”⁵² buyurmaktadır. Çocuklar içinde bulunduğu arkadaş çevresinden, davranışlarından farkında olarak veya olmayarak etkilenmektedir. Çocuk iyi ve doğru davranışları arkadaş grubunda kazandığı gibi grubun yapısına göre sigara, uyuşturucu, hırsızlık, kavga gibi olumsuz davranışları da arkadaş ortamında kazanabilir. Bu sebeple çocuğun kişiliğinin şekillenmesinde önemli bir etken olan arkadaşlara ebeveynin dikkat etmesi gereklidir.⁵³ Güçlü bir bağ ile bağlanılan akran topluluğu doğru seçildiğinde, çocuğu bencillikten kurtarıp diğergâm duyguların gelişmesine, ailede kazanılan manevi duygunun devamına zemin hazırlayabilir. Kurulan güçlü bağlar yıllar sonra vefa ve fedakârlık olarak ortaya çıkar.

Kendisini güçsüz ve çaresiz hisseden çocuğun, sığınıp güvenebileceği liman önceleri anne babadır. Daha sonraları ise bu duyguyu, herkesin güvenlik ihtiyacını karşılayan muktedir Allah’ta bulur. İnsanı her zaman gören, duyan, her kötülükten korumaya gücü olanın varlığına inanma; çocukta endişelerden kurtulmaya vesile olur. Bağlanma duygusunda doğumla başlayan süreç sonraları yerini bir inanca, bir değer sistemine bırakır. Çocuk ihtiyaçlarını karşılayanlara bağlanır.⁵⁴

3. Değerlendirme

Çocukluk döneminin bireyin hayatındaki en önemli başlangıç olduğu ve fiziksel ve ruhsal iyilik hali üzerindeki olumlu etkileri, araştırmalarla desteklenmiştir. Bu bağlamda aile huzurunu arttıran etkenler değerlendirildiğinde evlilik

⁵¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî Gazzâlî, *İhyâ-ü Ulumiddîn*. Çev. M.A. Müftüoğlu, (İstanbul: Vefa Yayınları, 2007), 165.

⁵² et-Tahrîm 66/6.

⁵³ Mustafa Köylü, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2017), 95.

⁵⁴ Esra Türk, *Çocukluk Döneminde Duygusal Gelişim ve Din Eğitimi* (Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 14/3, 2014), 143-158.

uyumu, problemlerle birlikte baş etme becerisi, yeterli iletişim, cinsel uyum, eşler arasında sevgi, merhamet, duygu-düşünce paylaşımı gibi faktörler karşımıza çıkmaktadır. Çocukluk yaşantılarının bu faktörlerin büyük bir kısmının temeli olabileceği düşünülmektedir. İnsan karakterinin çocukluğunun ilk yıllarında şekillendiği düşünülürse aile huzurunu etkileyen unsurlar hep akılda olmalıdır. Bu çalışmaya katılan 429 bireyin 358'i (%83,4'ü) kadın, 71'i (%16,6'sı) erkektir. Katılımcıların çocukluk yaşantıları ne kadar olumlu geçmiş ise aile huzurları da o ölçüde artmıştır. Bunun ebeveynlerin evlilik yaşamlarına da anlamlı etkisi olduğu söylenebilir. Besen (2016), çalışmasında⁵⁵ 'çocukluk döneminde yoğun çatışmaya tanıklık eden bireyler kendi evliliklerinde de eşleri ile olan ilişkilerinde yoğun çatışma yaşarken, çatışma sonrasında problem çözme becerisi olarak düşük performans sergilemektedir' bulgusuna ulaşmıştır.

Bireylerin *evlilik yaşamları* çocuk yetiştirme tutumlarını etkilemektedir. Dolayısıyla eşler arasında yaşanan olumlu veya olumsuz durumların, kendi çocuklarına yansıyabileceğinden bahsedilebilir. Aynı zamanda bireylerin *kendi çocukluk yaşantıları* da çocuk yetiştirme tutumlarını etkilemektedir. Birey kendi anne ve babasından ne kadar şiddet, baskı görürse kendi çocuklarına da otoriter tutumu benimsemiştir. Bu durum değerlendirildiğinde çocuğa şiddet uygulanması çocukta öfke, kızgınlık gibi davranışları tetiklemektedir.⁵⁶ Ailece huzur ve mutlulukla yaşamının ölçütü, arkasında bıraktığı mirastır. Çocukla birlikte geçirilen zamanda yaşanan sıcak duygularla okuma, oynama, paylaşma, gülme, algılama, inanma gibi paha biçilmez anların hatıraları yaşam denilen süreçte hep beraberinde olacaktır. Ta ki çocuklar yetişkin yaşamlarına deneyimlerinin ve samimiyetin sağladığı güvenle adım atsınlar. Geriye dönüp baktıklarında ailesiyle mutluluk içinde geçirdikleri zamanı, kendisine inanıldığını hatırlayacaklardır.⁵⁷

Anne babanın sevgi ve merhametle sürdürdükleri uyumlu, sıcak ilişkiler çocuklara yayılır. Bireyler arasında sevgi, disiplin ve özerk yaklaşımlara yer veren

⁵⁵ Seçil Besen, Çocukluk döneminde aile içinde yoğun tartışma ortamını deneyimlemenin, yetişkinlik döneminde kişilerin evliliklerinde problem çözme becerilerine olan etkisinin incelenmesi (İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

⁵⁶ Deniz, *Ebeveynlerin Çocukluk Yaşantılarının Aile Uyumu, Evlilik Yaşamı ve Çocuk Yetiştirme Tutumları İle İlişkisinin İncelenmesi*, 81.

⁵⁷ Elise M.Griffith, *Her Çocuk Bir Dâbidir* (İstanbul: Kariyer Yayıncılık, 2002), 183.

anne baba tutumu ailede neşe ortamının oluşumuna ve kimlik gelişimine imkân sağlar. Yanlış tutum ve davranışlarıyla ise çocukların ruhsal, bedensel dünyalarına zarar verir ve onları huzursuz, çelişkili bir hayata bırakırlar.

Kaynakça

- Kur'an-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2011.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Ailede Ahlak Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Açıkyol, Nida. Çocuk Sahibi Olan Kadınların Çocuk Yetiştirme Tutumları İle Çocukluk Dönemi Örselenmiş Yaşantıları, Benlik Saygıları ve Ebeveyniyle Bağlanma Biçimleri Arasındaki İlişki. İstanbul: Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Ateş, Merve. *Eş Uyumlu, Aile İçi İletişim ve Anne-Baba Tutumlarının 4-6 Yaş Arası Çocuğun Davranış ve Uyumuna Etkisinin İncelenmesi*. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Bacanlı, Hasan. *Eş Tercihleri*. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 2 (15): 7-16. 2001.
- Besen, Seçil. Çocukluk döneminde aile içinde yoğun tartışma ortamını deneyimlemenin, yetişkinlik döneminde kişilerin evliliklerinde problem çözme becerilerine olan etkisinin incelenmesi. İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Ebû Abdillâh Muhammed bin İsmâil bin İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahâh-i Bubârî*. el-Kütüb's-Sitte, nşr.Salih b. Abdülaziz, (Dâr'u's-Selâm, Arabistan, 1-631, 2000).
- Can, Gürhan. *Kişilik Gelişimi. Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*. B. Yeşilyaprak (Ed.), Ankara: Pegem A Yayınları, 2004.
- Cüceloğlu, Doğan. İnsan ve Davranışı. Ankara: Remzi Kitabevi, 1992.
- Deniz, Buket. *Ebeveynlerin Çocukluk Yaşantılarının Aile Uyumlu, Evlilik Yaşamı ve Çocuk Yetiştirme Tutumları İle İlişkisinin İncelenmesi*, İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Deniz, Suna. *Okul öncesi eğitim çağındaki çocukların değer düzeylerine ilişkin anne-baba ve öğretmen görüşleri*, Siirt: Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ebû Dâvûd* Süleyman b. El-Eş'as b. İshak b. Beşir b. Şeddad b. Amr b. İmrân el-Ezdi es-Sicistânî, *Sünenü Ebû Dâvûd*. nşr. Yâsir Hasan İzzettin dalî, (b.y.: Merkezi Risâletiddirasâti ve Tahkikittirâs, Beyrut, 1.Basım, 1438/2017)

- Ekşi, Aysel. Çocuk Genç Ana Babalar. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990.
- Ertem, Ebubekir. *Kariyer de Yapırım Babalık da*. İstanbul: Cezve Yayınları, 2018.
- Eryorulmaz, Ani. *Eyvah Boşanyorum*. İstanbul: Destek Yayınları, 2013.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *İhyâ-u Ulumiddîn*. Çev. M.A. Müftüoğlu. 1-4 Cilt. İstanbul: Vefa Yayınları, 2007.
- Geçtan, Engin. *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 3. Basım, 1988.
- Güven, Nurdan. *İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtmalar ve Evlilikte Problem Çözme Becerilerinin Evlilik Doyumu İle İlişkisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, 2005.
- M.Griffith, Elise. *Her Çocuk Bir Dâhidir*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık, 2002.
- Hökelekli, Hayati. Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din. İstanbul: Dem Yayınevi, 2009.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- İpekdal, Emine. *Eşler Arasında Vuku Bulan Problemlere Dair Kütüb-i Sitte'de Geçen Rivayetlerin Tablîli*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *Kültürel Psikoloji, Kültür Bağlamında İnsan ve Aile Yapısı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- Karaköse, Şaban. *Okul Öncesi Çocuk Psikolojisi ve Din Eğitimi*. İstanbul: Tıdef Yayıncılık, 10. Baskı, 2020.
- Kışlak, Şennur Tutarel vd. *Empati ve demografik değişkenlerin evlilik uyumu ile ilişkisi*. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 5(5), 2002.
- Köylü, Mustafa. *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 7.Basım, 2017.
- Köylü, Mustafa. Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 45 (2), 2004.
- Martı, Huriye. *Ailemiz En Değerli Hazinemiz*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Martı, Huriye. *Ailem*. Ankara: DİB Yayınları, 2018.
- N.Stern, Daniel. *Bir Bebeğin Günlüğü*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2011.
- Saygılı, Sefa- Çankırlı, Ali. *Annemi İstiyorum*. İstanbul: Elit Yayınları, 2003.
- Salzman, C. Gotthilf. *Nerede Hata Yaptık?* çev: Zeki Karakaya, Samsun: Etüt Yayıncılık, 2004.
- Semerci, Bengi. *Duyguların Şifresi*. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2015.
- Tarhan, Nevzat. *Aile Okulu ve Evlilik*. İstanbul: Timaş Yayıncılık, 23. Basım, 2017.
- Tarhan, Nevzat. *Pozitif Psikoloji*. İstanbul: Timaş Yayıncılık, 9. Basım, 2019.
- Tarhan, Nevzat. *Mutluluk Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayıncılık, 29. Basım, 2018.
- Türk, Esra. Çocukluk Döneminde Duygusal Gelişim ve Din Eğitimi, Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 14/3, 2014.

- Türkiye İstatistik Kurumu, (TÜİK). *Evlendirme ve Boşanma İstatistikleri*. 2021. <http://www.tuik.gov.tr>
- Ürkmez, Mediha. *Sevgiyle Eğitim*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yaman, Ahmet. *Ahlak ve Hukuk Ekseninde Aile Hayatımız*. Ankara: DİB Yayınları, 2015.
- Yaşar, Fatoş. İlköğretime devam eden öğrencilerin anne-çocuk ilişkisini kabul ve reddedici algılama düzeyinin annenin evlilik doyumu ve evlilik uyumu düzeyiyle ilişkisi. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 10. Basım, 1992.
- Yavuz, Kerim. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987.
- Yıldız Bıçakçı, Müdriye. *Annesi çalışan ve çalışmayan çocukların anne baba tutumlarını algılamalarının ve benlik imajlarının incelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Yörükoğlu, Atalay. *Çocuk Ruh Sağlığı*. İstanbul: Özgür Yayıncılık, 29. Basım, 2008.
- Yörükoğlu, Atalay. *Çocuk Ruh Sağlığı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Basım, 1980.

ÇOCUK ŞARKILARI: GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DEĞERLER VE ESTETİK

İsmail Hakkı GERÇEK* - Tansu ÇİNİCİ**

Giriş

İslam kültüründe insanın doğumu kulağına okunan ezan ile başlayıp sela ile son bulur. Bu iki mefhum da Türk musikinin temel dinî formlarındandır. İnsan, hayatının her alanında musiki ile iç içe olduğundan hareketle insan hayatına yönlendirici bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Müzik, insan hayatında vazgeçilmez bir yere sahiptir. Müzik eğitimi insanın gelişim aşamalarında oldukça etkili bir boyuttur ve gelişimin bütün safhalarında etkileri vardır. Müzik, gelişim sürecinde insanı yönlendirmekte ve özellikle bilişsel süreçlerde gelişimini olumlu biçimde etkilemektedir.¹ Müzik aynı zamanda çocukların sosyalleşmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra müzik, çocukların bilişsel kapasitelerinin gelişiminde oldukça etkilidir ve sosyal etkileşimlerde yer alabilmeleri için bir aracı görevi görmektedir.² Geleneksel yaşantının bir parçası olarak ortaya çıkan müzik, örgün eğitimde davranış kazandırma aracına dönüşür;

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Türk Müsîkîsi Devlet Konservatuvarı, Temel Bilimler Bölümü, Türk Halk Müziği Anasanat Dalı, ismailhakkigercek@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6413-7941>.

** Millî Eğitim Bakanlığı, ttansu234@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3943-137X>

1 Büşra Nur Musluoğlu - Esin Sezgin, "TRT Çocuk Şarkılarının MEB Okul Öncesi Eğitim Programı Kazanımlarına Uygunluğunun İncelenmesi" 22 (2024), 19-35.

2 Ian Cross, "Music, Cognition, Culture, and Evolution", *Annals of the New York Academy of Sciences* 930/1 (2001), 28-42.

kuşaklar arasında bir iletişim köprüsü görevi üstlenir. Çocukluk, insanın sosyalleşme süreçlerinin zirvede yaşandığı bir dönem olması sebebiyle eğitim açısından en etkili dönem sayılabilir. Çocukluk döneminde de müziğin çeşitli işlevleri olduğu bilinen bir gerçektir. Bu eğitim sürecine müziği dahil etmek değerlerin ve kültürel normların aktarımı için uygun bir yoldur.³ Çocuk şarkıları, çocukların hayatına müziği dâhil ederek onların duyuşsal ve bilişsel gelişimlerine katkıda bulunur. Ayrıca müziğin çocuklar üzerinde iletişimi artırıcı ve öğrenmeyi kolaylaştıran bir yönü olduğu da yadsınamaz bir gerçekliktir.⁴

Müziğin ritmik ve melodik yapısı, çocuklara estetik algı kazandırırken, şarkı sözleri milli ve toplumsal değerlerin çocuklara aktarılmasında önemli bir araç olarak karşımıza çıkar. Şarkılar, ideolojilerin aktarımı için kullanılan en etkili yöntemlerden birisidir.⁵ Bu nedenle, milli ve sosyal değerlerle zenginleştirilmiş çocuk şarkıları bu yöndeki beklentileri karşılayabilir. Sevgi, saygı, dürüstlük, aile bütünlüğü, yardımlaşma, dostluk, çalışkanlık, sorumluluk ve özgürlük gibi değerleri içeren şarkılar aracılığıyla çocuklar hem bedensel hem de ruhsal olarak daha mutlu ve başarılı bir hayat sürebilir. Ayrıca, bu şarkılar, geçmiş ve gelecek arasında bağ kurmalarına olanak tanıyarak, kültürümüze ait örneklere sosyal hayatlarında yer vermelerine katkıda bulunabilir.⁶ Müzik bu noktada toplumların yaşantılarının bir ürünü ve kültürel olarak bir gerekliliktir. Bu gereklilik neticesinde çocuk şarkıları yazma toplumda değer görmüş ve kuşaktan kuşağa farklılıklar olsa da her dönemde insanlar bu çaba içerisine girmişlerdir.⁷

Tanzimat'tan önceki dönemde çocuk şarkılarını ninniler, saymacalar, tekerlemeler vb. oluşturmaktaydı.⁸ Bu türler Türk müziği tarzına uygun ve makamsal yapıda bestelenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde çocuklara

³ Nedim Yıldız, "Çocuk Şarkıları Üzerine Bir İnceleme Une Analyse sur les Chansons d'Enfants", *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, (2006).

⁴ Fajry Sub'haan Syah Sinaga vd., "Learning and Singing: Thematic Children Songs in Kindergarten", *Proceedings of the Seventh International Conference on Languages and Arts (ICLA 2018)* (Proceedings of the Seventh International Conference on Languages and Arts (ICLA 2018), Padang, Indonesia: Atlantis Press, 2019).

⁵ Selma Hacıosmanoğlu - Enes Tombul (ed.), *Beşikten Mektebe, Mektepten Sefere Geç Dönem Osmanlı Çocuk Şarkıları* (İstanbul: OMAR, 2021).

⁶ Mehmet Kara - Tuğba Emirhan, "Değerler Eğitimi Açısından Müzik Dersi Kitaplarındaki Çocuk Şarkıları" 39/2 (2020).

⁷ Yıldız, "Çocuk Şarkıları Üzerine Bir İnceleme Une Analyse sur les Chansons d'Enfants".

⁸ Selma Hacıosmanoğlu, *Osmanlı'da Çocuk Musikisi* (İstanbul: Fanus Yayıncılık, 2014).

şüirler ya da besteler aracılığıyla hitap etme ihtiyacının doğuşu, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme sürecine rastlar. Bu dönemde, yeni nesilden istenen katkıyı sağlamak amacıyla edebiyat ve müzik, pedagojik bir araç olarak kullanılmıştır. Temel amaç, aslında vatanın bekasını sağlamaktır. Çocukların öncelikle asker olarak fiziksel mücadele vermeleri, ardından hayatta kaldıklarında yeni ulusun inşası için yılmadan çalışmaları beklenmekteydi.⁹ Tanzimat Dönemi ile birlikte batılılaşma hareketlerinin başlamasıyla ilk çocuk dergileri yayımlanmış ve ilk çocuk şarkıları bestelenmeye başlamıştır. Bu ayrışma çocuk şarkılarının tam anlamıyla başlangıcı sayılmaktadır. Psikoloji ve sosyoloji alanında yapılan çalışmalar toplumda çocuğa farklı açıdan bakmayı gerektirmiş ve onlar için özel bir şeyler yapmayı gerekli kılmıştır.¹⁰

Çocuk şarkıları ile yapılan araştırmalar genel olarak Cumhuriyet dönemini kapsamaktadır. Özellikle 1925'te başlayan 'muasır medeniyetler seviyesine ulaşma' hedefi, musikideki batılılaşma hareketleri çocuk müziğini de etkilemiştir. Kendi yurttaşını oluşturmak adına yapılan bu çalışmalar batılı bir kimlik oluşturmayı da beraberinde getirmiştir.¹¹ Bu durum bilimselden ziyade ideolojik bir temele inşa edilmiştir.¹² Çocuk şarkılarında, müzikal yapıları Batı'dan alınmış aktarma şarkılar ve Batı müziği kaynaklı öykünme şarkılar çok sık kullanılmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden dönemlerde Batı ezgilerine Türkçe sözler yazarak Batı müziğinin kuralları ile yeni besteler yapılmış ve çocuk şarkıları repertuarı oluşturulmuştur.¹³ Bu durumun sosyolojik olarak kimlik sorunlarına yol açtığı da bazı çalışmalarda yer almaktadır.¹⁴ Estetik, duyulur algının duygusallığı sağladığı bilgi ile ilgilenen bilim dalıdır.¹⁵ Estetiğin önemi güzelliğin insana tesir etmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁶ Osmanlı

⁹ Hacıosmanoğlu - Tombul, *Beşikten Mektebe, Mektepten Sefer Geç Dönem Osmanlı Çocuk Şarkıları*.

¹⁰ Hacıosmanoğlu, *Osmanlı'da Çocuk Musikisi*.

¹¹ Gönül Paçacı, *Cumhuriyet'in Sesleri* (İstanbul: Tarih Vakfı, 1999).

¹² Güneş Ayas, *Müzik Sosyolojisi Sorunlar Yaklaşımlar Tartışmalar* (Doğu Kitapevi, 2015).

¹³ Aslı Özbilir Sezer, *Trt Repertuarında Bulunan Nihavend Makamındaki Çocuk Şarkılarının Besteci ve Usûl Yönünden İncelenmesi* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

¹⁴ Nuri Güçtekin - Fikri Soysal, "Cumhuriyet'ten Harf İnkılabına Mûsikî Dersi Programları ve Cemil Türkarmar", *Yegâh Musikî Dergisi* 4/2 (28 Aralık 2021), 243-274.

¹⁵ İsmail Tunalı, *Estetik* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2021).

¹⁶ Dabney Townsend, *Estetiğe Giriş*, çev. Sabri Büyükdüvenci (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2002).

Dönemi ile günümüz çocuk şarkılarının estetik ve değerler eğitimi açısından karşılaştırmalı bir analizini yaparak, her iki dönemin şarkılarının çocuklara hangi değerleri aktardığını ve estetik unsurları nasıl vurguladığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, çocuk şarkılarının kültürel ve pedagojik açıdan taşıdığı önemi değerlendirmek ve bu şarkıların günümüz eğitimcileri ile müzikologlar için sunduğu sanatsal ve eğitsel değerleri incelemek hedeflenmektedir.

Bu çalışma, çocukların erken yaşlarda karşılaştıkları müziğin, onların kişilik gelişimi, değerler sisteminin oluşumu ve estetik algılarının şekillenmesinde nasıl bir rol oynadığını anlamaya yönelik önemli bir katkı sağlamaktadır. Osmanlı Dönemi çocuk şarkıları, kültürel mirasımızın önemli bir parçasını temsil ederken, günümüz çocuk şarkıları modern toplumun çocuklara aktarmak istediği değerleri ve estetik anlayışı yansıtmaktadır. Bu iki dönemi karşılaştırmak, çocuk şarkılarının tarih boyunca nasıl değiştiğini ve değerlerin aktarılmasında hangi unsurların öne çıktığını görmeyi sağlar. Ayrıca, çalışmanın bulguları eğitimciler, müzikologlar ve çocuk gelişimi uzmanları için çocuk şarkılarının eğitimdeki rolüne dair yeni perspektifler sunarak, pedagojik ve sanatsal yaklaşımlar geliştirmeye ışık tutabilir. Bu nedenle, çocuk müziği alanında yapılacak çalışmalara zemin hazırlaması ve çocukların değer kazanım süreçlerini desteklemesi açısından bu çalışma büyük bir önem taşımaktadır. Ayrıca Osmanlı Dönemi çocuk şarkıları ile ilgili literatürün sınırlı olması da bu çalışmayı önemli kılan diğer bir unsur olarak sayılabilmektedir.

1. Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veriler doküman inceleme-i ile toplanmış olup betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Nitel araştırmanın durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışması, belirli bir olgunun derinlemesine incelenmesine olanak tanıyan ve bu olgu hakkında ayrıntılı bilgi edinmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Osmanlı Dönemi ve günümüz çocuk şarkılarının estetik ve değerler açısından karşılaştırılması bağlamında, iki dönemi kapsayan çocuk şarkıları üzerinde analiz yaparak değerler ve estetik unsurların nasıl aktarıldığını belirlemek için bu desenin uygun olduğu düşünülmektedir.

2. Sınırlıklar

Araştırma, Youtube platformunda en çok dinlenen 10 günümüz çocuk şarkısı ve Osmanlı Dönemi'ne ait TRT'nin 'Çocuklara Yadigâr' adlı

çalışmasında geçen 10 çocuk şarkısı ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada iki araştırma tarafından kodlama ve tema çalışması yapması da diğer bir sınırlılıktır. Araştırmada kullanılan değerler 2024 Maarif Öğretim Programının EDE Modeli'nden alınarak sınırlamaya gidilmiştir.

3. Varsayımlar

Youtube'da en çok dinlenen 10 günümüz çocuk şarkısı ve Osmanlı Dönemi'ne ait 10 çocuk şarkısının, ilgili dönemlerin çocuk müziğini ve toplumsal değerlerini temsil edebileceği varsayılmaktadır. Bu seçimin, her iki dönemin çocuk müziği hakkında genellenebilir sonuçlar sunacağı kabul edilmektedir.

4. Bulgular

Şarkının Adı	Makamı	Uslü	İçerdiği Değerler
Hepimiz Kardeşiz	Şedaraban	Sofyan	Adalet, çalışkanlık, dostluk
Buğday	Mahur Rast	Sofyan	Sorumluluk
Sen Anamızsın Vatan	Neveser	Sofyan	Vatanseverlik
Mektep İlahisi	Acemaşiran	Sofyan	Saygı
Çalışalım	Hicâz	Sofyan	Çalışkanlık, sorumluluk
Gurbette	Segâh	Sofyan	Duyarlılık, sevgi, vatanseverlik,
Bahar Sabahı	Segâh	Sofyan	
Kuşlar ve Kış	Nihavend	Semaî	Duyarlılık, sevgi
Çalış Yavrum	Şedaraban	Sofyan	Adalet, çalışkanlık, sorumluluk
Yaşamak İçin	Hüzzam	Sofyan/ Nim sofyan	Aile bütünlüğü, çalışkanlık, sorumluluk, vatanseverlik

Tablo 1: Osmanlı Dönemi Çocuk Şarkıları

Osmanlı dönemi çocuk şarkıları konularının günlük hayatla ilişkili olduğu göze çarpan ilk husustur. Tablo 1'de birçok farklı makam (şedaraban, mahur rast, neveser, acemaşiran, hicaz, segâh, nihavend, hüzzam) kullanıldığı görülmektedir. Bu makam unsurlarının eserde tam anlamıyla görülebildiği tespit edilmiştir. Bu çeşitlilik, Osmanlı döneminde çocuk şarkılarının Türk Müziği makamlarının

farklı tonlarıyla zenginleştirildiğini göstermektedir. Şarkıların büyük bir kısmı sofyan usulünün velveli vuruşları ile bestelenmiştir. Bu durum, çocuk şarkılarında daha basit ve anlaşılır bir ritim tercih edildiğini, çocukların kolayca takip edebileceği bir yapının benimsendiğini göstermektedir. Bir şarkıda tercih edilen semaî usulü de yine basit usuller arasında yer almaktadır. Bu şarkılarda ritim ve söz unsurlarının birbiriyle uyuşması estetik algının doğru kullanımını ve mana prozodisi bağlamında yansımalarının doğru olduğunu göstermektedir.

Çocuk şarkılarının içerik olarak çok çeşitli değerleri işlediği görülmektedir. Adalet, çalışkanlık, sorumluluk, sevgi, duygusallık, aile bütünlüğü ve vatanseverlik gibi değerler, şarkıların çocukların kişisel gelişimine katkıda bulunacak şekilde yazıldığını göstermektedir. Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda vatanseverlik ve çalışkanlık gibi değerlere vurgu yapılmış olması, o dönemin toplumsal önceliklerini yansıttığı söylenebilir. Adalet, çalışkanlık ve sorumluluk değerleri birden fazla şarkıda yer almaktadır. Bu, dönemin çocuk eğitiminde bu değerlerin özellikle ön plana çıktığını ve çocuk şarkıları aracılığıyla bu değerlerin benimsetilmeye çalışıldığını düşündürmektedir. Tabloda, çocuk şarkılarının hem müzikal hem de değerler eğitimi açısından zengin içerikler sunduğunu ve çocuklara önemli etik ve toplumsal değerleri kazandırma hedeflediğini göstermektedir. Özellikle Osmanlı dönemine ait şarkıların, çocukların milli ve manevi değerler ile büyümelerini destekleyecek biçimde tasarlandığı anlaşılmaktadır.

Şarkının Adı	Makamı	Usulü	İçerdiği Değerler
Bakkal Amca	Kürdî	Sofyan	-
Kırmızı Balık	Bûselik	Sofyan	-
Gezegenler	Bûselik	Sofyan	-
Ali Baba'nın Çiftliği	Bûselik	Nim Sofyan	-
Otobüsün Tekerleği	Bûselik	Nim Sofyan	-
Bir Köprüde Karşılaşmış İki İnatçı Keçi	Bûselik	Sofyan	Sevgi
Arı Vız Vız	Bûselik	Sofyan	Çalışkanlık
Sayılar	Bûselik	Sofyan	-
Ceviz Adam Şip Şap Şop	Bûselik	Sofyan	-
Horozumu Kaçırıldılar	Uşşak	Nim sofyan	-

Tablo 2: Youtube'de En Çok Dinlenen Çocuk Şarkıları

Tablo 2’de yer alan şarkıların neredeyse tamamı Bûselik makamında yazılmıştır. Fakat Bûselik makamının hususiyetlerini tam taşımadığı tespit edilmiştir. Bu durum, günümüz çocuk şarkılarında makamsal çeşitliliğin sınırlı olduğunu ve daha basit, anlaşılır bir makamın tercih edilmiştir. Bu da çocuklara yönelik şarkılarda daha standart bir müzikal yapı benimsendiğini düşündürmektedir.

Şarkıların büyük bir çoğunluğu nim sofyan ve sofyan usullerinde bestelenmiştir. Bu usuller Türk musikisinin darplarına tam anlamıyla uymamaktadır. Bu usuller, basit ve ritmik yapılarıyla çocukların kolayca eşlik edebilmesine olanak tanır. Bu da günümüz çocuk şarkılarının ritim açısından çocukların takip edebileceği bir yapıda olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca videolarda hazırlanmasında kullanılan enstrümanlar Batı müziği enstrümanlarıdır. Bu durum çocuklarının kulağının Batı müziğine alışmasına sebebiyet verebilmektedir. Tablo 2’de görüldüğü üzere çoğu şarkının içerdiği değerler sütunu boş bırakılmıştır; yalnızca iki şarkıda belirli değerler belirtilmiştir: Bir Köprüde Karşılaşmış İki İnatçı Keçi şarkısı inatçı olmamak teması işlenirken, Arı Vız Vız şarkısı çalışkanlık temasına değinmektedir. Bu durum, günümüz çocuk şarkılarında değerlerin işlenme oranının düşük olduğunu ve şarkıların daha çok eğlence odaklı olduğunu göstermektedir. İncelenen eserler içerisinde yer alan ‘Horozumu Kaçırıldılar’ adlı Türk halk müziği eseri Muzaffer Sarısözen tarafından derlenmiş olup uşşak makamının özelliklerine uygun olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca eserin darpları da Türk müziğine uygundur.

Günümüz çocuk şarkılarında belirli değerlerin vurgulanmadığı ve estetik açısından makam çeşitliliğinin sınırlı olduğu gözlenmektedir. Bu, Osmanlı Dönemi çocuk şarkıları ile günümüz çocuk şarkıları arasındaki temel farklılıklardan biridir. Osmanlı Dönemi şarkıları daha zengin estetik öğeler ve daha belirgin değer aktarımı içerirken, günümüz çocuk şarkıları daha basit ve eğlence odaklıdır. Günümüz çocuk şarkılarının estetik yapı bakımından sadeleştirilmiş olduğunu ve içerdikleri değerler açısından Osmanlı Dönemi çocuk şarkılarından belirgin şekilde ayrıldığını ortaya koymaktadır. Özellikle değer eğitimi açısından eksik kalan günümüz şarkıları, estetik yapı olarak da daha modern ve batıya özgü basit bir ritmik yapıyı benimsemiştir.

5. Tartışma

Bu çalışma, Osmanlı Dönemi ve günümüz çocuk şarkılarının estetik ve değerler eğitimi açısından belirgin farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Osmanlı Dönemi çocuk şarkıları, değerleri aktarırken, estetik açıdan makamsal zenginlik sunmaktadır. Bu şarkılar, çocukların milli ve ahlaki değerlerle büyümesini desteklerken, toplumsal ve kültürel aidiyet duygusu kazandırmayı amaçlamaktadır. Osmanlı Dönemi'nde çocuk şarkılarının, toplumun milli ve manevi değerlerini yansıtan pedagojik bir rol oynadığı görülmektedir. Bu şarkılar, çocuklara etik değerlerin ve kültürel mirasın aktarılmasında etkin bir araç olarak kullanılmıştır. Günümüz çocuk şarkıları ise eğlence odaklı olup, batı müziği etkisinde bir yapıya sahiptir ve dinî-manevi değerleri aktarmaktan uzaklaşmıştır. Bu durum, toplumsal ve kültürel değişimlerin çocuk müziğine yansımaları olarak yorumlanabilmektedir.

Çalışmanın örnekleminde yalnızca Youtube'da en çok dinlenen 10 çocuk şarkısının ve Osmanlı Dönemi'ne ait 10 şarkının kullanılması, çalışmanın genelleştirilebilirliğini sınırlamaktadır. Ayrıca, günümüz çocuk şarkılarında işlenen değerlerin az olması, çalışmanın içerik açısından zayıf bir karşılaştırma sunmasına neden olmuştur. Farklı platformlardaki çocuk şarkılarının da incelemeye dâhil edilmesi, çalışmanın kapsamını genişletebilir. Bunun, çocuklar üzerinde deneysel çalışması yapılarak uzun vadede çocuk şarkılarının değer aktarımı üzerindeki rolü incelenebilir.

6. Değerlendirme

Bu çalışmada, Osmanlı Dönemi ve günümüz çocuk şarkıları, estetik ve değerler eğitimi açısından karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve çocuk müziğinin toplumsal değerlerin aktarımındaki rolü ortaya konulmuştur. Elde edilen bulgular, Osmanlı Dönemi çocuk şarkılarının, 'Türk Müziği'nin makamsal yapısıyla zenginleştirildiğini ve çocuklara milli, dini ve manevi değerleri kazandırmada önemli bir işlev üstlendiğini göstermiştir. Bu dönemin çocuk şarkıları, vatanseverlik, sorumluluk, saygı ve aile bütünlüğü gibi değerleri içermekte olup, çocukların kültürel kimliklerini ve toplumsal aidiyet duygularını güçlendirmeyi amaçlamıştır. Buna karşılık, günümüz çocuk şarkılarının daha çok eğlence odaklı olduğu ve estetik açıdan batı müziği etkisinde bir yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu

şarkılarda, çocuklara aktarılan değerlerin sınırlı olduğu ve Osmanlı Dönemi'ne kıyasla değerler eğitimi açısından zayıf bir içeriğe sahip olduğu gözlemlenmiştir. Günümüz çocuk şarkılarının genellikle basit ritmik yapılar ve sınırlı makamsal çeşitlilikle yazılmış olması, müzikal açıdan çocukların estetik gelişimini sınırlayabilecek unsurlar olarak değerlendirilmiştir.

Çalışma, çocuk şarkılarının pedagojik ve sanatsal bir araç olarak önemini ortaya koymakta olup, çocukların kişilik gelişiminde, değer kazanımında ve estetik algılarının şekillenmesinde kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Osmanlı Dönemi ve günümüz çocuk şarkılarının incelenmesi, çocuk müziğinin tarihsel süreçte nasıl değişim geçirdiğini ve kültürel mirasın korunması açısından taşıdığı önemi gözler önüne sermiştir. Çalışma, özellikle eğitimciler ve müzikologlar için çocuk şarkılarının değerler eğitimi ve kültürel aktarım sürecinde oynadığı rol hakkında önemli çıkarımlar sunmaktadır. Çocuk şarkılarının yalnızca eğlence amacı taşımadığı; aynı zamanda toplumsal değerlerin nesilden nesile aktarılmasında ve kültürel kimliğin inşasında da önemli bir araç olduğu görülmüştür. Gelecekte yapılacak çalışmaların, çocuk şarkılarının değer aktarımı ve estetik gelişim üzerindeki etkilerini daha kapsamlı bir şekilde ele alarak, çocukların müzikal ve ahlaki gelişim süreçlerine katkıda bulunması beklenmektedir. Çalışmamız, çocuk müziği alanında yeni araştırmalara ve pedagojik yaklaşımların geliştirilmesine zemin hazırlama potansiyeline sahip olup, çocuk müziğinin eğitimdeki yerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Çocukların estetik algı gelişimi göz önünde bulundurularak çocuk şarkılarının Türk musiki makamsal yapısına uygun olarak bestelenmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Ayas, Güneş. *Müzik Sosyolojisi Sorunlar Yaklaşımlar Tartışmalar*. Doğu Kitapevi, 2015.
- Cross, Ian. "Music, Cognition, Culture, and Evolution". *Annals of the New York Academy of Sciences* 930/1 (2001), 28-42. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.2001.tb05723.x>
- Güçtekin, Nuri - Soysal, Fikri. "Cumhuriyet'ten Harf İnkılabına Mûsikî Dersi Programları ve Cemil Türkarkan". *Yegah Musiki Dergisi* 4/2 (28 Aralık 2021), 243-274. <https://doi.org/10.51576/yegah.1037954>
- Hacıosmanoğlu, Selma. *Osmanlı'da Çocuk Musikisi*. İstanbul: Fanus Yayıncılık, 2014.
- Hacıosmanoğlu, Selma - Enes Tombul (ed.). *Beşikten Mektebe, Mektepten Sefere Geç Dönem Osmanlı Çocuk Şarkıları*. İstanbul: OMAR, 2021.

- Kara, Mehmet - Emirhan, Tuğba. “Değerler Eğitimi Açısından Müzik Dersi Kitaplarındaki Çocuk Şarkıları” 39/2 (2020).
- Musluoğlu, Büşra Nur - Sezgin, Esin. “TRT Çocuk Şarkılarının MEB Okul Öncesi Eğitim Programı Kazanımlarına Uygunluğunun İncelenmesi” 22 (2024), 19-35.
- Özbilir Sezer, Aşlı. *Trt Repertuarında Bulunan Nihavend Makamındaki Çocuk Şarkılarının Besteci ve Usûl Yönünden İncelenmesi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Paçacı, Gönül. *Cumhuriyet’in Sesleri*. İstanbul: Tarih Vakfı, 1999.
- Sinaga, Fajry Sub’haan Syah vd. “Learning and Singing: Thematic Children Songs in Kindergarten”. *Proceedings of the Seventh International Conference on Languages and Arts (ICLA 2018)*. Padang, Indonesia: Atlantis Press, 2019. <https://doi.org/10.2991/icla-18.2019.23>
- Townsend, Dabney. *Estetiğe Giriş*. çev. Sabri Büyükdüvenci. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2002.
- Tunalı, İsmail. *Estetik*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2021.
- Yıldız, Nedim. “Çocuk Şarkıları Üzerine Bir İnceleme Une Analyse sur les Chansons d’Enfants”. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*. https://doi.org/10.1501/TAD_0000000044

 LEDE TEKNOLOJİNİN ETKİSİ VE DİJİTAL EĞİTİM

Murat ÇİNİCİ *

Giriş

Dijital teknolojiler, günümüzde aile yaşamı ve eğitim alanında önemli değişikliklere yol açmakta, bireylerin sosyal ilişkilerini, iletişim biçimlerini ve öğrenme süreçlerini dönüştürerek hem fırsatlar hem de zorluklar sunmaktadır. Örneğin dijital kültür, eşler arasındaki ilişkileri değiştirerek, dili yeniden şekillendirip, zihniyeti değiştiriyor ve eğitim de dâhil olmak üzere aile yaşamına zorluklar getiriyor. ¹ Böylece aile içindeki dinamikleri etkileyerek yeni zorlukları beraberinde getiriyor. Bilişim teknolojisi, hızlı gelişim sürecinde aile eğitiminde zorluklara yol açarken, bilgi çağında sağlıklı gelişim için önlemler alınmasını da zorunlu hale getiriyor. ² Öte yandan ailelerde yüksek teknoloji kullanımı, aile içi boş zamanı ve iletişimi olumsuz yönde etkiliyor.³ Ayrıca teknolojinin eğitimsel potansiyelinden yararlanmak, olumsuz

* Dr./Millî Eğitim Bakanlığı, mmurat234@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6736-0762.

¹ D. Šehić, “Challenges of the digital culture in education in the family”, *Služba Božja*, (24 Mayıs 2023).

² Chaoxi Qian, “Challenges and Countermeasures of Family Education in the Information Age”, (05 Mart 2020), 598-604.

³ Ashwini Tadpatrikar vd., “Influence of Technology Usage on Family Communication Patterns and Functioning: A Systematic Review.”, *Asian Journal of Psychiatry* 58 (11 Şubat 2021), 102595.

etkilerin üstesinden gelmeye ve ergenlerde anlam ile sosyal ilişkiler kurma becerisini geliştirmeye yardımcı olabilir. ⁴ Bunun yanı sıra teknolojinin yoğun kullanımını aile ve arkadaşlarla sorunlara yol açmaktadır. Cihaz başında daha fazla vakit geçiren öğrenciler, derslerinde ve sosyal hayatlarında geri kalmaktadır.⁵ Teknolojik gelişmeler, eğitimi kolaylaştırmış ve uzaktan öğrenmeyi mümkün kılmıştır dolaylı olarak insan psikolojisinin durumunu da etkilemiştir.⁶ Davranışsal bağımlılıkların önlenmesi ve ergenlerde fiziksel ve ruhsal iyilik halinin geliştirilmesinde eğitimin rolü büyüktür. ⁷ Okul çağındaki çocukların aletlerle geçirdiği zamanın artması sağlıklarını olumsuz yönde etkilerken, öğretmenler sağlıklı yaşam tarzlarını yaygınlaştırmak ve teknolojinin olumsuz etkisini azaltmak için çalışmaktadır. ⁸ Aynı zamanda, üniversite öğrencilerinin teknolojiyi yanlış kullanması sosyal fobi, iletişim sorunları ve duygusal çalkantılara yol açabilir. ⁹ Eğitimde teknoloji, sınıf içi iş birliğini daha verimli hale getirebilir ancak güvenilirlik sorunları ve sağlık üzerindeki olası olumsuz etkiler de ortaya çıkabilir. ¹⁰ Öğrenciler zamanlarının %90'ından fazlasını akıllı telefonlarında geçiriyor bu da ders çalışmalarını aksatmaktadır. ¹¹ Eğitimdeki teknolojik gelişmeler, oturarak geçirilen süreyi artırmakta ve gelecekte sağlık sorunlarına yol açma potansiyeli taşımaktadır. ¹² Ancak bu durumun bilişsel gelişime etkisi de

⁴ G. Toto, “Effects and Consequences of Media Technology on Learning and Innovative Educational Strategies”, *Online Journal of Communication and Media Technologies*, (21 Aralık 2018).

⁵ Huseyin Bicen - Ahmet Arnavut, “Determining the effects of technological tool use habits on social lives”, *Computers in Human Behavior* 48 (01 Temmuz 2015), 457-462.

⁶ Harbeng Masni, “Effect of Technology on Human Life Style the World of Education, and the Development of Human Psychology”, (2018).

⁷ G. Toto - I. Strazzeri, “Sport and physical education as prevention against technological addictions”, *Journal of Human Sport and Exercise*, (01 Mart 2019).

⁸ A. Sokolova - EE Yaskova, “The influence of current information technologies on the health status of schoolchildren”, *Российский вестник педагогики*, (01 Eylül 2021).

⁹ Berrin Özden - Selin Özdemir, “University Students’ Attitudes Towards Perceived Family Support in Individual Musical Instrument Education”, *International Journal of Education and Literacy Studies*, (2022).

¹⁰ Neil M. Davies vd., “The Causal Effects of Education on Health Outcomes in the UK Biobank”, *Nature Human Behaviour* 2/2 (29 Ocak 2018), 117-125.

¹¹ Ayushman Tomar, “Impact of Technology in Life of a University Student”, *International Journal of Computer Applications*, (19 Ağustos 2019).

¹² Paruyr Harutyunyan vd., “Health-Related Impact, Advantages and Disadvantages of Ict Use in Education, Compared to Its Their Absence in the Past”, *11th International Conference eLearning and Software for Education*, (2015), 557-563.

önemlidir. Çocukların teknoloji ve sosyal medya kullanımı bilişsel gelişimi artırabilir fakat aşırı ekran süresi sağlık sorunlarına ve iletişim sorunlarına yol açabilir.¹³ Uruguay’da çocuklara dizüstü bilgisayar verilmesi programı, bilgisayar erişimini artırmış ama eğitim düzeyini yükseltmemiştir ayrıca programa katılan üniversite öğrencilerinin fen ve teknoloji bölümlerine kaydolma olasılığı daha düşüktür.¹⁴ Modern teknoloji, eğitimde devrim yaratarak öğretmenlerin bilgiyi aktarmasını ve öğrencilerin bilgiyi edinmesini kolaylaştırmakta bu süreç öğrenmeyi daha keyifli hale getirmektedir.¹⁵ Ancak aileler bu teknolojinin uygun kullanımı ve hayatları üzerindeki etkisi konusunda anlaşmazlık yaşamaktadır. Bazıları teknolojinin kullanımını sınırlandırırken diğerleri etkilerini ele almaktadır.¹⁶ Teknolojinin aile yaşamı ve eğitim üzerindeki etkileri karmaşık bir yapıdadır bu nedenle ebeveynlerin ve eğitimcilerin sağlıklı bir denge sağlaması, bireylerin dijital dünyada daha güvenli ve faydalı bir şekilde yer almasına yardımcı olacaktır.

Kapalı alanda geçirilen uzun saatler, doğal gün ışığına maruz kalmanın azalmasına yol açmakta bu da gelişmekte olan beyinlerde olumsuz değişikliklere neden olmaktadır.¹⁷ Kullanıcı özelliklerine, teknoloji biçimine ve kullanım bağlamına bağlı olarak etkiler değişir.¹⁸ Ayrıca çocuk ve ergenlerde dijital teknolojinin fiziksel, ruhsal ve sosyal sağlık üzerindeki olumsuz etkileri, eğitim başarılarını da etkilemektedir.¹⁹ İlginç bir şekilde, teknolojinin olumlu etkileri de vardır. Ancak aşırı kullanımı bağımlılığa ve gelişimsel sorunlara yol açabilir.²⁰ İrlanda’da

¹³ C.Kalpna Laxmi, “Impact of Children Using Technology & Social Media”, *Rest Journal on Banking, Accounting and Business* 2/2 (2023), 69-71.

¹⁴ Maria Lucia Yanguas, “Technology and educational choices: Evidence from a one-laptop-per-child program.”, *Economics of education review* 76 (01 Haziran 2020).

¹⁵ R. Raja - P. C. Nagasubramani, “Impact of modern technology in education” 3 (10 Mayıs 2018), 33-35.

¹⁶ Sarah E. Huisman vd., “The Impact of Technology on Families”, *International Journal of Education*, (2012), 44-62.

¹⁷ Birgitta Dresp, “Children’s Health in the Digital Age”, *International Journal of Environmental Research and Public Health* 17 (16 Mart 2020).

¹⁸ Maria Vedeckina, F. Borgonovi, “A Review of Evidence on the Role of Digital Technology in Shaping Attention and Cognitive Control in Children”, *Frontiers in Psychology* 12 (29 Eylül 2020).

¹⁹ Julie Meates, “Problematic Digital Technology Use of Children and Adolescents: Psychological Impact”, *Teachers and Curriculum*, (02 Temmuz 2020).

²⁰ Ashlesha Dhanain, “The Positive and Negative Impacts of Technology on Children”, *In-*

günde 3 saatten fazla televizyon veya dijital aktivitede bulunmanın çocukların sosyo-duygusal durumunda önemli düşüslere yol açtığı belirtiliyor.²¹ Bu bağlamda dijital cihaz kullanımı, çocukların fiziksel, bilişsel ve sosyal gelişiminde kopukluğa neden olabilir.²² Çocuklarda teknoloji kullanımının beyin, bilişsel ve duygusal gelişimde bazı sonuçlarla küçük korelasyonları vardır. Ancak daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır.²³ Aşırı ekran süresi de bir sorundur. Bu durum sağlık sorunlarına yol açabilir ve siber zorbalıkta duygusal riskler doğurabilir.²⁴ Dijital teknolojiler, çocukların duygusal iyilik hallerini etkileyerek kaygı, depresyon ve uyku bozukluklarına yol açabilir.²⁵ Bütün bunların yanı sıra, dijital ortamlar çocukların psikofiziksel gelişiminde zararlı etkilere sahiptir. Bu davranışların ele alınması hem önlemeyi hem de bastırmayı gerektiren kapsamlı bir yaklaşım gerektirmektedir.²⁶ Çocuklarda dijital teknolojinin artan kullanımını, dikkat süresinin azalması, depresyon riski ve obezite gibi sorunlara yol açmaktadır.²⁷ Ne yazık ki çocuklar teknolojiyi kullanırken göz sorunları, baş ağrısı ve yorgunluk gibi sağlık sorunları yaşadıklarını bildirmektedir.²⁸ Diğer taraftan çocukların fiziksel sağlığını, sosyal becerilerini ve akademik performansını olumlu yönde etkileyebilir.²⁹

terantional Journal of Scientific Research in Engineering and Management, (05 Ağustos 2023).

- 21 Melissa Bohnert - Pablo Gracia, “Emerging Digital Generations? Impacts of Child Digital Use on Mental and Socioemotional Well-Being across Two Cohorts in Ireland, 2007–2018”, *Child Indicators Research* 14 (31 Ağustos 2020), 629-659.
- 22 Prashant Nagesh Kadam - Ashwini Shitre, “Digital Devices and Developing Child”, *National Journal of Research in Ayurved Science*, (16 Haziran 2019).
- 23 Francesca Gottschalk, “Impacts of Technology Use on Children”, *OECD Education Working Papers*, (04 Şubat 2019).
- 24 Laxmi, “Impact of Children Using Technology & Social Media”.
- 25 Elizabeth Hoge vd., “Digital Media, Anxiety, and Depression in Children”, *Pediatrics* 140 (2017), 76-80.
- 26 Miodrag N. Simović - Mile Sikman, “The Impact of Digital Environment on Children and Respond to Socially Unacceptable Behavior”, *Journal of Criminology and Criminal Law*, (01 Haziran 2023).
- 27 Maram Aloufi vd., “The Covid 19 Related Increased Negative Impact of the Unmonitored Use of Digital Technology on Children in Ksa”, *South Asian Research Journal of Engineering and Technology* 4/1 (2022), 10-14.
- 28 David Šmahel vd., “The impact of digital media on health: children’s perspectives”, *International Journal of Public Health* 60 (20 Ocak 2015), 131-137.
- 29 Hao Li, “The Effects of Technology on Children’s Behavior: Exploring the Importance of Moderation and Digital Detoxification”, *Studies in Psychological Science*, (01 Haziran 2023).

Ebeveynlerin rolü burada kritik öneme sahiptir. Dijital teknolojinin hem avantajları hem de dezavantajları göz önünde bulundurulduğunda, ebeveyn algılarının çocukların dijital kullanımını etkilediği görülmektedir.³⁰ Ebeveynlerin çocuklarının dijital aktivitelerine eşlik etmesi, olumsuz etkileri azaltabilir ve istenmeyen içeriklere karşı koruma sağlayabilir.³¹ Sık kullanımı, beyin fonksiyonları üzerinde olumlu ve olumsuz etkilere sahip olabilir dikkat eksikliği ve sosyal zekanın bozulması gibi sonuçlar görülebilir.³² Ayrıca sağlıklı şekillerde etkileşim kuran küçük çocuklar bilişsel, duygusal ve sosyal avantajlar elde edebilirken, sağlıksız etkileşimler dezavantajlı hale getirebilir.³³ Çocuklarda dijital teknoloji kullanımının fiziksel, sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimleri üzerinde düşük ila orta düzeyde olumlu veya olumsuz etkileri olduğu belirtilmektedir.³⁴ Benzer şekilde çocukların medyaya erişim ve kullanım kalıpları hızla değişiyor, yeni teknolojiler eğlence ve eğitimde önemli değişikliklere yol açmaktadır.³⁵ Başka bir sonuç, dijital cihazların doğru ve hedefli kullanımı, çocukların bilişsel gelişimini olumlu yönde etkilerken, uzun süreli kullanımı olumsuz etkiler yaratabiliyor.³⁶ Küçük çocukların teknoloji kullanması, özellikle sosyal alanlarda öğrenmelerini olumlu yönde etkileyerek işbirliğini artırır.³⁷ Ancak dijital teknolojinin çocukların sosyal ilişkilerine fayda sağlayabileceği ve fiziksel aktivite üzerindeki etkisinin henüz kesin olmadığı da belirtilmektedir.³⁸

³⁰ Ruowei Chen - Kathryn MacCallum, “Parental perceptions on children’s use of digital technology”, *ASCILITE Publications*, (28 Kasım 2023).

³¹ Российская Федерация, “The role of an adult in a child’s digital use”, *Современная зарубежная психология* 11/2 (2022), 59-67.

³² G. Small vd., “Brain health consequences of digital technology use”, *Dialogues in Clinical Neuroscience* 22 (01 Haziran 2020), 179-187.

³³ G. Johnson, “Young Children at Risk of Digital Disadvantage”, (2015), 255-275.

³⁴ K. Perić vd., “Review of Research on the Relationship Between Digital Technology Use and Child Development”, *Drustvena istraživanja*, (14 Temmuz 2022).

³⁵ Sandra L. Calvert - A. Jordan, “Children in the Digital Age”, *Journal of Applied Developmental Psychology* 22 (2001), 3-5.

³⁶ Simian Huang, “Impact of Children’s Digital Device Usage on Their Cognitive Function: A Comprehensive Literature Analysis”, *Lecture Notes in Education Psychology and Public Media*, (28 Kasım 2023).

³⁷ Ching-Ting Hsin vd., “The Influence of Young Children’s Use of Technology on Their Learning: A Review”, *J. Educ. Technol. Soc.* 17 (01 Ekim 2014), 85-99.

³⁸ Daniel Kardefelt-Winther, *How Does the Time Children Spend Using Digital Technology Impact Their Mental Well-Being, Social Relationships and Physical Activity?: An Evidence-Focused Literature Review*, The Unicef Office of Research (Italy: Unicef, 2017) (Unicef).

Ergenlerin internet, sosyal medya ve video oyunları gibi dijital teknolojileri daha fazla tüketmeleri, beyin ve bilişsel gelişimde olumlu sonuçlar doğururken aynı zamanda dikkat eksikliği ve öz saygı gibi olumsuz etkiler de yaratabilmektedir;³⁹ buna benzer şekilde Suudi Arabistan'daki okul öncesi çocuklar dijital cihazları iletişim ve eğlence amacıyla kullanmakta fakat aşırı kullanım uyku düzenlerini bozabilmektedir.⁴⁰ Dijital cihazlara aşırı bağımlılık ve siber zorbalık gibi olumsuz etkiler çocukların refahını tehlikeye atmakta olup bilişsel iyilik üzerine daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.⁴¹ 21. yüzyıl çocukları için dijital dayanıklılık, aktif internet kullanımı ve müfredatta e-güvenlik eğitimi gibi unsurlarla geliştirilebilir ayrıca öğretmen ve ebeveyn desteği kritik rol oynamaktadır.⁴² Dijital medya, uygun rehberlikle kullanıldığında okul öncesi çocukların eğitimi-ne ve kimlik gelişimine olumlu katkılar sağlayabilir ancak aşırı kullanımı büyüme ve gelişim üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir.⁴³ Mobil cihazların düzenli kullanımı, 6 yaşındaki çocuklarda davranış sorunları, hiperaktivite ve dikkat eksikliği riskini artırırken⁴⁴ erken yaşta akıllı cihazlarla tanışmak çocukların bilişsel, sosyal ve duygusal gelişiminde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratabilir.⁴⁵ Uzun süre ekran başında kalmak ise çocukların erken gelişimlerini, akademik performanslarını ve dikkat düzeylerini olumsuz etkileyebilir.⁴⁶

Dijital medya, çocukların duygusal, sosyal ve ahlaki gelişimlerine olumlu katkılar sağlarken, okulların öz saygı, duygusal gelişim, toplum bağlılığı,

³⁹ Monica Condruzbaescu, "The Impact of Digital Technologies on Learning", *eLearning and Software for Education*, (11 Nisan 2019).

⁴⁰ D. Almuagel vd., "Impact of Technology Use on Behavior and Sleep Scores in Preschool Children in Saudi Arabia", *Frontiers in Psychiatry* 12 (21 Mayıs 2021).

⁴¹ Mattia Messena - Marina Everri, "Unpacking the relation between children's use of digital technologies and children's well-being: A scoping review", *Clinical Child Psychology and Psychiatry* 28 (22 Eylül 2022), 161-198.

⁴² Julie Hooff Graafland, "New technologies and 21st century children", *OECD Education Working Papers*, (17 Eylül 2018).

⁴³ Matea Halapa - Marina Djuranovic, "Children and digital media", *Global Journal of Sociology: Current Issues*, (30 Kasım 2021).

⁴⁴ Rikuya Hosokawa - T. Katsura, "Association between mobile technology use and child adjustment in early elementary school age", *PLoS ONE* 13 (25 Temmuz 2018).

⁴⁵ Saba Tahir - Rajiv Kumar Aaqib Nisar Bhat, "The Influence of Early Exposure to Smart Gadgets on Children", *Tuqin Jishu / Journal of Propulsion Technology*, (24 Temmuz 2023).

⁴⁶ G. Karkashadze vd., "Digital Devices and Cognitive Functions in Children", *Current Pediatrics*, (01 Ocak 2022).

yaratıcılık ve yenilikçiliği teşvik ederek bu zorlukların üstesinden gelmesi gerekmektedir.⁴⁷ Ancak cep telefonları ve kablosuz cihazların yaydığı radyofrekans radyasyonu “olası” bir kanserojen olabilir ve bu durumun sağlık üzerindeki diğer etkilerinin de göz önünde bulundurulması önemlidir.⁴⁸ Çocukların dijital bilgiyle sağlıklı etkileşim kurabilmeleri için uyarlanabilir teknoloji becerileri, onların doğal büyüme haklarının korunması açısından hayati öneme sahiptir.⁴⁹ Dijital teknolojiler çocukların gelişimini ve sağlığını olumsuz yönde etkileyebilir fakat çoğu ebeveyn bu olumsuzlukları fark etmemekte ve çocuklar genellikle yardım talep etmemektedir.⁵⁰ 12 yaş altı çocukların internet ve teknoloji kullanımının denetlenmesi, yaratıcılıklarını, sosyal becerilerini ve genel sağlıklarını geliştirebilir⁵¹ ancak okullardaki Kendi Cihazını Getir (BYOD) politikaları çocukların fiziksel sağlığı üzerinde olumsuz etkilere yol açabilir.⁵² Erken çocukluk döneminde kullanılan dijital medya, çocukların bilgi ve becerilerini artırabilir fakat birçok ürün henüz yeterince test edilmemiştir; bu nedenle gelecekteki ürünlerin geliştirilmesi için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.⁵³ Bilgisayar ve tabletlerin uygun yazılımlarla kullanımı, küçük çocukların matematiksel kavramları daha iyi anlamalarına katkı sağlayabilir.⁵⁴ Dijital teknolojilerin ergenler üzerindeki etkileri küçük olumsuzluklar içermekte olup, pasif kullanım erteleme ve olumsuz sonuçlar doğururken sosyal ve aktif

⁴⁷ Roman Globokar, “Impact of Digital Media on Emotional, Social and Moral Development of Children”, *Nova prisutnost*, (21 Kasım 2018).

⁴⁸ L. Hardell, “Effects of Mobile Phones on Children’s and Adolescents’ Health: A Commentary.”, *Child development* 89 1 (2018), 137-140.

⁴⁹ M. Huda vd., “Empowering Children with Adaptive Technology Skills: Careful Engagement in the Digital Information Age”, *International Electronic Journal of Elementary Education* 9 (01 Mart 2017), 693-708.

⁵⁰ İdris Söylemez, *Türk-İslam Edebiyatında Manzum Kırk Hadisler (İnceleme-Metin)* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk-İslâm Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2017).

⁵¹ R. Usha vd., “Impact of Internet and Technology on Children Behavior: A Review” 1 (30 Eylül 2020), 17-19.

⁵² Meates, “Problematic Digital Technology Use of Children and Adolescents: Psychological Impact”.

⁵³ Debra Lieberman vd., “Young Children’s Learning With Digital Media”, *Computers in the Schools* 26 (20 Kasım 2009), 271-283.

⁵⁴ Stamatios Papadakis vd., “The Effectiveness of Computer and Tablet Assisted Intervention in Early Childhood Students’ Understanding of Numbers. an Empirical Study Conducted in Greece”, *Education and Information Technologies* 23 (12 Şubat 2018), 1849-1871.

kullanım daha olumlu etkiler yaratmaktadır.⁵⁵ Bu nedenle dijital teknolojilerin doğru yönetimi ebeveynler ve eğitimciler için büyük önem taşımakta, kontrolsüz kullanım ise çocukların sağlığını, bilişsel gelişimini ve sosyal refahını olumsuz etkilemektedir.⁵⁶

Dijital eğitim, günümüzde giderek daha fazla önem kazanmakta ve öğrencilerin bilgiye erişimini kolaylaştırarak eğitimde kaliteyi artırmanın yanı sıra işbirlikli öğrenme fırsatları sunmaktadır bu da yükseköğretimde rekabetçiliği artırıp kaliteli eğitimi sağlamaktadır.⁵⁷ Dijitalleşme, yüksek akademik performans ve öz-yönetimli öğrenmenin yaygınlaşmasıyla değerlendirme araçlarının modernleşmesini sağlayarak öğrenci performansını olumlu etkilemekte ve sürdürülebilir müfredatlar oluşturmaktadır.⁵⁸ Özellikle pandemi döneminde dijital eğitim, çevrimiçi derslerin yaygınlaşmasını hızlandırarak sürdürülebilir eğitimde önemli bir yer edinmiş ve uluslararası eğitimde kaliteyi artırmıştır.⁵⁹ Dijital teknoloji, öğrencilerin dijital dünyada etkin gezinme becerilerini geliştirirken, öğretmenlerin dijital yeterliliklerinin artırılması da bu sürecin başarısı için hayati bir rol oynamaktadır.⁶⁰ Mesleki eğitimde de dijitalleşme, sektörlerin değişen ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikli bireyler yetiştirilmesini sağlamak ve küresel topluma katkıda bulunmaktadır.⁶¹ Dijital eğitim, elektronik ders

⁵⁵ T. Dienlin - Niklas Johannes, “The Impact of Digital Technology Use on Adolescent Well-Being”, *Dialogues in Clinical Neuroscience* 22 (01 Haziran 2020), 135-142.

⁵⁶ L. Ivanova, “Health Consequences and Control of the Use of Information and Communication Technologies by Children and Adolescents: Literature Review”, *Sociology of Medicine*, (17 Ocak 2023).

⁵⁷ Mamdouh Alenezi, “Digital Learning and Digital Institution in Higher Education”, *Education Sciences*, (13 Ocak 2023).

⁵⁸ E. Frolova vd., “Digitalization of Education in Modern Scientific Discourse: New Trends and Risks Analysis”, *European Journal of Contemporary Education*, (12 Haziran 2020); Temitayo Shenkoya - Euseok Kim, “Sustainability in Higher Education: Digital Transformation of the Fourth Industrial Revolution and Its Impact on Open Knowledge”, *Sustainability*, (30 Ocak 2023).

⁵⁹ L. Annette, “A digital learning future”, *Impact*, (26 Şubat 2021); Shanton Chang - C. Gomes, “Why the Digitalization of International Education Matters”, *Journal of Studies in International Education* 26 (18 Nisan 2022), 119-127.

⁶⁰ M. Sadiku vd., “Digital Education”, *Journal of Educational Research and Policies*, (01 Ocak 2017); Louise Starkey, “A review of research exploring teacher preparation for the digital age”, *Cambridge Journal of Education* 50 (04 Temmuz 2019), 37-56.

⁶¹ V. Kovalchuk vd., “Digitalization of vocational education under crisis conditions”, *Educational Technology Quarterly*, (08 Ocak 2023); Y. Bondareva - T. V. Dmitrieva, “Education

kitapları ve çevrimiçi dersler gibi araçlarla öğrenmeyi daha erişilebilir hale getirirken bilgi aşırı yüklenmesi ve bilişsel çarpıtmalar gibi zorlukları da beraberinde getirmektedir.⁶² Bu bağlamda dijital eğitimin başarısı, öğrencilerin dijital beceriler edinmesi ve dijital vatandaşlık bilinci kazanması için küresel ölçekte koordineli müdahaleleri gerektirmektedir.⁶³

Dijital çağın getirdiği hızlı teknolojik gelişmeler, aile yaşamını ve eğitim süreçlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu makale, ailede teknolojinin etkilerini inceleyerek dijital eğitimin nasıl şekillendiğini değerlendirmektedir. Bu çalışma, dijital teknolojilerin aile yaşamı ve eğitim üzerindeki etkilerini inceleyerek hem ebeveynler hem de eğitimciler için kapsamlı bir rehber sunmayı hedeflemektedir. Dijitalleşen dünyada aile içi ilişkiler, çocukların gelişim süreçleri ve eğitim önemli dönüşümler yaşamaktadır. Teknolojinin, aile dinamikleri ve çocukların eğitim deneyimlerine olan etkilerini anlamak, sağlıklı bir aile yaşamı ve dengeli bir eğitim sürecine katkı sağlayacaktır. Ayrıca COVID-19 pandemisi gibi küresel krizlerin dijital eğitime etkileri, gelecekteki eğitim stratejilerinin şekillendirilmesi açısından kritik önemdedir.

Bu bağlamda çalışma, dijital eğitim ve teknoloji kullanımının aile ve eğitim üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini değerlendirerek, dijital okuryazarlık ve güvenli teknoloji kullanımı konularında farkındalık oluşturmayı amaçlamaktadır. Çalışma, özellikle erken çocukluk döneminde dijital eğitim uygulamaları ve bu teknolojilerin aile yapısı üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Literatür taraması yoluyla, teknolojinin eğitime entegrasyonu, dijital güvenlik ve dijital okuryazarlık gibi konular incelenecek, elde edilen bulgular ebeveynler ve eğitimcilerin bu süreçlerdeki rollerini anlamalarına katkıda bulunacak şekilde sunulacaktır. Ayrıca pandemi döneminde hızla artan dijital eğitimin çocukların eğitsel gelişimine olan etkileri de ele alınacaktır. Çalışma, sosyoekonomik ve kültürel farklılıklar gözetilerek dijitalleşmenin eğitim ve aile yaşamına yansımalarını genel bir çerçevede ele almayı amaçlamaktadır. Nitel araştırma yöntemiyle yapılacak bu çalışma, mevcut literatür üzerinden bir analiz sunacak ve

---

in a Digital Society”, *Pedagogical education and science*, (2022).

⁶² Frolova vd., “Digitalization of Education in Modern Scientific Discourse: New Trends and Risks Analysis”.

⁶³ Joshua A. Jackman vd., “Addressing the Digital Skills Gap for Future Education”, *Nature Human Behaviour* 5 (11 Mart 2021), 542-545.

ebeveynler ile eğitimcilerin dijital teknoloji kullanımına ilişkin görüşlerini içeren çalışmalardan elde edilen veriler ile desteklenecektir.

Bu çalışma kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır:

Dijital teknolojilerin aile içi ilişkiler ve iletişim üzerindeki etkileri nelerdir?

Dijital eğitim, erken çocukluk dönemi eğitiminde nasıl bir rol oynamaktadır?

COVID-19 süreci, dijital eğitimin kullanımını nasıl etkilemiştir?

Teknolojinin dengeli kullanımı için aileler ve eğitimciler ne tür stratejiler uygulamalıdır?

Bu çalışma literatür taramasına dayandığı için, örnek olay çalışmaları ya da deneysel veriler içermemektedir. Ayrıca çalışmada farklı sosyoekonomik ve kültürel gruplar arasında dijital teknoloji ve eğitim kullanımına dair farklılıklar incelenmemiştir. Kültürel farkların dijital teknoloji kullanımını üzerindeki etkilerini göz ardı etmesi, çalışmanın bir diğer sınırlılığıdır. Bununla birlikte sadece belirli kaynaklardan elde edilen veriler ile sınırlı kalınarak geniş bir katılımcı grubuna yönelik ampirik veriler kullanılmamaktadır.

1. Dijital Teknolojilerin Aile İçi Etkileşimlerdeki Rolü

Dijital teknolojiler, aile üyeleri arasındaki iletişim, etkileşim ve ilişkiler üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratmakta olup, sosyal medya kullanımının aile bağlarını güçlendirip ebeveyn-çocuk dinamiklerini olumlu yönde etkileyebileceği⁶⁴ ve anlamlı etkileşimleri artırarak çift ile aile ilişkilerinde güçlü bağlar kurulmasına katkı sağlayabileceği⁶⁵ ifade edilmektedir. Bununla birlikte bu teknolojiler aile içindeki iletişim tarzlarını dönüştürüp yakınlık düzeylerini değiştirebilir⁶⁶, aşırı kullanım ise aile içi boş zamanları ve sosyalleşmeyi olumsuz

⁶⁴ Bronwyn T. Williams, “Collages of Identity: Popular Culture, Emotion, and Online Literacies”, *Teachers College Record: The Voice of Scholarship in Education* 113/13 (Aralık 2011), 200-219.

⁶⁵ A. Tariq vd., “Social Media Use and Family Connectedness: A Systematic Review of Quantitative Literature”, *New Media & Society* 24 (31 Mayıs 2021), 815-832; C. Eichenberg vd., “From Online Dating to Online Divorce: An Overview of Couple and Family Relationships Shaped Through Digital Media”, *Contemporary Family Therapy* 39 (02 Kasım 2017), 249-260.

⁶⁶ K. Hertlein, “Digital Dwelling: Technology in Couple and Family Relationships”, *Family*

yönde etkileyerek “uzak ilişki” algısının gelişmesine yol açabilir.⁶⁷ Ayrıca yoğun internet kullanımı ve riskli çevrimiçi davranışlar aile ilişkilerini zayıflatılabilir ve ebeveyn arabuluculuğunu gerekli kılabilir.⁶⁸ Dijital medyanın karmaşık yapısı, aile içindeki mevcut eşitsizlikleri pekiştirebilir ve yeni güç asimetrisi yaratarak aile dinamiklerini bozabilir.⁶⁹ Yani dijital teknolojilerin aile içinde etkili ve bilinçli bir şekilde kullanılması, olumsuz etkilerin azaltılması ve aile içi iletişimin güçlendirilmesi için dengeli bir kullanım stratejisi geliştirilmelidir.

Ebeveynler, çocuklarının dijital teknoloji kullanımını yönetirken zaman sınırlamaları, ödev sonrası oyun kısıtlamaları ve sağlık açısından dinlenme ile göz koruması gibi önlemler olarak çeşitli stratejiler kullanmaktadır.⁷⁰ Dijital teknolojilerin güvenli kullanımı, ebeveynlerin sorumluluğunda olup, kısıtlayıcı, öğretici ve birlikte kullanım yaklaşımları uygulanarak çocukların teknoloji ile olan etkileşimleri yönetilmeye çalışılmaktadır.⁷¹ Küçük çocukların dijital cihazlara erişimi genellikle eğlence amaçlıdır ve ebeveynler bu kullanımın gelişime katkı sağlayabileceğini düşünse de olumsuz etkilerden dolayı sınırlandırma yapma gereği duymaktadır.⁷² Ancak ebeveynlerin dijital teknoloji kullanımı,

---

Relations 61 (01 Temmuz 2012), 374-387.

⁶⁷ Tadpatrikar vd., “Influence of Technology Usage on Family Communication Patterns and Functioning: A Systematic Review.”; Lemy Bran Piedrahita vd., “Information and Communication Technologies Influence on Family Relationship”, *Global Journal of Health Science* 9/6 (09 Aralık 2016), 204.

⁶⁸ Tove Lafton vd., “Children’s Vulnerability to Digital Technology within the Family: A Scoping Review”, *Societies*, (31 Aralık 2022).

⁶⁹ R. Wilding, “Families, Relationships, and Technology”, *The Oxford Handbook of Sociology and Digital Media*, (10 Kasım 2021); Kristin A. Dalope, Leonard Woods, “Digital Media Use in Families: Theories and Strategies for Intervention.”, *Child and adolescent psychiatric clinics of North America* 27 2 (01 Nisan 2018), 145-158.

⁷⁰ W. W. L. Goh vd., “Young school children’s use of digital devices and parental rules”, *Telematics Informatics* 32 (01 Kasım 2015), 787-795; Florence Martin vd., “Examining Parents Perception on Elementary School Children Digital Safety”, *Educational Media International* 58 (02 Ocak 2021), 60-77.

⁷¹ C. Wu vd., “Parenting approaches and digital technology use of preschool age children in a Chinese community”, *Italian Journal of Pediatrics* 40 (07 Mayıs 2014), 44-44; E. Smirnova - S. Smirnova, “Parents’ attitude to use of digital technology by young children”, *Современная зарубежная психология*, (2019).

⁷² Matea Bodrožić Selak vd., “Characteristics and parental viewpoints regarding digital device use in children aged 4 to 8 years”, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, (30 Haziran 2023).

çocukların davranışlarını da etkileyerek, özellikle evde sergilenen güvenli olmayan internet davranışları çocukların aşırı telefon kullanımına yol açabilmektedir.⁷³ Dezavantajlı ailelerde ise ebeveynlerin artan teknoloji kullanımı, ebeveyn-çocuk etkileşimlerini azaltıp psikososyal zorlukları artırarak çocukların gelişimini olumsuz etkileyebilmektedir.⁷⁴

Dijital teknolojiler, çocukların gelişimi üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratabilir; daha az zengin koşullarda yaşayan çocuklar için ilişkilerini sürdürme, sosyal kimliklerini keşfetme ve öz bakımını teşvik etme gibi avantajlar sunarken,⁷⁵ Türkiye’de yapılan bir araştırmaya göre, 12-18 yaş arası çocukların %90’ının akıllı telefona sahip olması bu teknolojilerin yaygın kullanımını göstermektedir.⁷⁶ Dijital araçlar, çocukların bilişsel gelişimini ve motor becerilerini destekleyerek yaratıcılığı teşvik edebilir ve iş birliği ile çok kültürlülüğü artırabilir.⁷⁷ Video oyunlarının cinsiyet veya ırk fark etmeksizin yaratıcılığı artırdığı ve çocukların iletişimsel becerilerini geliştirdiği⁷⁸ ancak aşırı dijital teknoloji kullanımının çocukların sosyal-duygusal ve bilişsel gelişimlerinde olumsuz etkiler yarattığı da bilinmektedir.⁷⁹ Ayrıca aşırı kullanım duygusal bağımlılığa, kötü uyku hijyenine ve sağlık

⁷³ J. Ramsay, “Family Digital Literacy Practices and Children’s Mobile Phone Use”, *Frontiers in Psychology* 7 (23 Aralık 2016); V. Carson - Nicholas Kuzik, “The Association Between Parent-Child Technology Interference and Cognitive and Social-Emotional Development in Preschool-Aged Children.”, *Child: care, health and development*, (25 Şubat 2021).

⁷⁴ R. Wong vd., “Parent Technology Use, Parent-Child Interaction, Child Screen Time, and Child Psychosocial Problems among Disadvantaged Families.”, *The Journal of pediatrics*, (03 Temmuz 2020).

⁷⁵ Sarah Wilson, “Digital technologies, children and young people’s relationships and self-care”, *Children’s Geographies* 14 (03 Mayıs 2016), 282-294.

⁷⁶ Özge Zeybekoğlu Akbaş - Cansu Dursun, “Teknolojinin Aileye Etkisi: Değişen Ailenin Dijital Ebeveyn ve Çocukları”, *Turkish Studies-Social Sciences* 15/4 (2020), 2245-2265.

⁷⁷ Hsin vd., “The Influence of Young Children’s Use of Technology on Their Learning: A Review”; Natalia Chernovanova, “Digital Childhood and Nature”, *Child in a Digital World*, (2023); M. Sundus, “The Impact of Using Gadgets on Children”, *Journal of depression & anxiety* 7 (09 Ekim 2017), 1-3.

⁷⁸ L. Jackson vd., “Information technology use and creativity: Findings from the Children and Technology Project”, *Comput. Hum. Behav.* 28 (01 Mart 2012), 370-376; Joanna McPake vd., “Pre-school Children Creating and Communicating with Digital Technologies in the Home”, *British Journal of Educational Technology* 44/3 (Mayıs 2013), 421-431.

⁷⁹ Carson - Kuzik, “The Association Between Parent-Child Technology Interference and Cognitive and Social-Emotional Development in Preschool-Aged Children.”

sorunlarına yol açabilir⁸⁰ ve duygusal düzenlemeleri zayıflatarak çocukların sosyal ilişkiler kurma becerilerini olumsuz etkileyebilir.⁸¹ Sosyoekonomik farklılıklar çocukların teknolojiye erişiminde dijital uçurumun derinleşmesine neden olabilir⁸² ve bu bağlamda ebeveyn rehberliği ile eğitimcilerin daha etkin katılımı, çocukların aşırı teknoloji kullanımını önlemek için kritik öneme sahiptir.⁸³

2. Dijital Eğitimin Erken Çocukluk Üzerindeki Etkisi

Dijital teknolojiler, erken çocukluk döneminde çocukların bilişsel, motor ve dil gelişimi üzerinde olumlu etkiler yaratabilir; özellikle tablet gibi araçlar uygun yazılımlarla birleştirildiğinde sayı kavramlarını anlamalarını geliştirirken,⁸⁴ dijital oyun ortamları da 5-12 yaş arası çocuklarda yaratıcılığı olumlu yönde desteklemektedir.⁸⁵ Teknolojinin okuryazarlık, sosyal etkileşim ve matematik becerileri üzerinde önemli bir etkisi olduğu da vurgulanmıştır.⁸⁶ Bununla birlikte, dijital araçların bilişsel gelişim, motor koordinasyon ve mantıksal düşünmeyi desteklediği belirtilmiş olup⁸⁷ bu beceriler çocukların akademik başarıları için önemli bir öngörücü olabilir. Ancak dijital teknolojilerin aşırı

⁸⁰ Dhanain, “The Positive and Negative Impacts of Technology on Children”.

⁸¹ Muhammad Talhah Tliah vd., “Challenges and Effects of Technology in Emotional and Psychological Development of Children”, *Al Athfal : Jurnal Kajian Perkembangan Anak dan Manajemen Pendidikan Usia Dini*, (10 Temmuz 2023).

⁸² Calvert - Jordan, “Children in the Digital Age”.

⁸³ E. Wartella - N. Jennings, “Children and computers: new technology--old concerns.”, *The Future of children* 10 2 (2000), 31-43.

⁸⁴ Papadakis vd., “The Effectiveness of Computer and Tablet Assisted Intervention in Early Childhood Students’ Understanding of Numbers. an Empirical Study Conducted in Greece”.

⁸⁵ A. Belolutskaya vd., “The Connection of the Digital Learning Component with the Development of Preschool and School-age Children: A Review of Research and International Educational Practices”, *Education & Self Development*, (30 Haziran 2023).

⁸⁶ Nancy R. Zomer - R. Kay, “Technology Use in Early Childhood Education”, *Journal of Educational Informatics*, (22 Mayıs 2018); Andre Hansen - Adriana de Oliveira Hansen, “Digital Technology in Early Childhood Education”, *Cadernos de Educação, Tecnologia e Sociedade* 10 (27 Eylül 2017), 207-218.

⁸⁷ Condruzbaescu, “The Impact of Digital Technologies on Learning”; Lisa B. Hurwitz - Kelly L. Schmitt, “Can children benefit from early internet exposure? Short- and long-term links between internet use, digital skill, and academic performance”, *Comput. Educ.* 146 (01 Mart 2020).

kullanımı dikkat eksikliği ve ahlaki karakter üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir. ⁸⁸ Eğitim ortamlarında bu araçların dikkatli bir şekilde yönetilmesi, olumsuz etkilerin önlenmesi için gereklidir⁸⁹ çünkü teknolojinin fiziksel ve sosyal sağlık üzerinde ergenlik döneminde de olumsuz sonuçlar doğurabileceği bilinmektedir.⁹⁰ Erken çocukluk eğitiminde dijital okuryazarlığı teşvik etmek, çocukların özerkliklerini desteklemek ve davranışlarını düzenlemelerine yardımcı olmak açısından da önemlidir. ⁹¹

Eğitimde dijital araçlar, istenen yeterliliklerin geliştirilmesi amacıyla karma öğrenme ve çevrimiçi öğrenme süreçlerinde yaygın olarak kullanılmakta olup, bu araçlar teknik, metodolojik, sosyal ve kişisel becerilerin kazandırılmasına katkı sağlarken, ⁹² özellikle ilkökul öğrencilerinde hesaplamalı düşünme becerilerinin programlama, oyun inşa etme ve robot programlama yoluyla gelişimini desteklemektedir. ⁹³ Ayrıca dijital araçlar, kurumsal öğrenme yönetim sistemleri ve BİT’ler aracılığıyla aktif katılımı teşvik eder ve içerik paylaşımına olanak tanır, ⁹⁴ böylece yükseköğretimde öğrencilerin bilgiye erişim ve içerik oluşturma süreçlerini de dönüştürür. ⁹⁵ Dijital araçların etkili kullanımı, esnek erişim sunarak iş birliği ve etkileşimi teşvik ederken öğretmenlerin bu araçları pedagojik amaçlarla kullanma konusundaki eksiklikleri, kapsamlı desteğe olan

⁸⁸ Alfırda Dewi Nugraheni, “The Influence of the Digital Age on Early Childhood Education Based Characters”, *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, (01 Kasım 2018), 205-208; Condruzbaescu, “The Impact of Digital Technologies on Learning”.

⁸⁹ M. Simone, “Already Connected Digital Early Childhood between Digital Media and the Net”, *International Journal of Education*, (08 Ağustos 2020).

⁹⁰ Meates, “Problematic Digital Technology Use of Children and Adolescents: Psychological Impact”.

⁹¹ Ishita Chordia vd., “Intentional Technology Use in Early Childhood Education”, *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction* 3 (07 Kasım 2019), 1-22; Pınar Erten, “Z Kuşağının Dijital Teknolojiye Yönelik Tutumları”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (2019), 190-202.

⁹² Daniel Dancaş vd., “Digital tools in education”, *International Journal of Advanced Natural Sciences and Engineering Researches*, (20 Mayıs 2023).

⁹³ M. Kordaki - P. Kakavas, “Digital Tools Used for the Development of Computational Thinking in Primary Education: A Ten Year Systematic Literature Review”, *Edulearn17 Proceedings*, (01 Mart 2017), 6346-6356.

⁹⁴ Marta Pinto - Carlinda Leite, “Digital technologies in support of students learning in Higher Education: literature review”, *Digital Education Review*, (30 Haziran 2020).

⁹⁵ J. García-Martínez vd., “Digital Tools and Personal Learning Environments: An Analysis in Higher Education”, *Sustainability*, (04 Ekim 2020).

ihtiyaçlarını ortaya koymaktadır.⁹⁶ Bununla birlikte, öğrencilerin dijital araçları kullanma niyetleri, dijital aşinalık ve algılanan engeller gibi faktörlerden etkilenmektedir.⁹⁷ dolayısıyla bu araçların kullanım şekilleri ve sıklıkları eğitimin süreci ve sonuçları üzerinde büyük etkiler yaratmaktadır.⁹⁸

Dijital okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesi, öğrencilere bilgiye erişim, fikirleri paylaşma ve geri bildirim alma yeteneklerini kazandırarak onların bu alandaki yeterliliklerini artırmakta olup,⁹⁹ okullarda BİT öğrenme ve medya okuryazarlığı yaklaşımıyla müdürler, sınıf öğretmenleri ve BİT öğretmenleri tarafından desteklenmektedir.¹⁰⁰ Bu süreçte dijital okuryazarlığın ilkökulda yaygınlaştırılması, işbirlikçi ve sosyal temelli eğitim modellerini teşvik ederek aktif katılımı sağlamaktadır.¹⁰¹ Aynı zamanda dijital okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesi, öğrencilerin dijital dünyada güvenli ve etkili bir şekilde yaşamasına olanak tanırken toplumsal değişimlere olumlu katkılar sunmakta ve teknolojiyle ilgili zorluklara yanıt verebilme yeteneklerini de güçlendirmektedir.¹⁰² Ancak teknolojiye uyum sürecinde hem öğretmenler hem de öğrenciler zorluklarla karşılaşmakta, öğretmenlerin hizmet öncesi eğitimlerinin yetersizliği,

⁹⁶ Lisbeth Amhag vd., “Teacher Educators’ Use of Digital Tools and Needs for Digital Competence in Higher Education”, *Journal of Digital Learning in Teacher Education* 35 (20 Ağustos 2019), 203-220; Anghelo Josué vd., “Educational Platforms: Digital Tools for the teaching-learning process in Education”, *Ibero-American Journal of Education & Society Research*, (30 Mayıs 2023).

⁹⁷ I. Lazar vd., “Digital technology adoption scale in the blended learning context in higher education: Development, validation and testing of a specific tool”, *PLoS ONE* 15 (10 Temmuz 2020).

⁹⁸ I. Marynchenko vd., “Modern Tools for Increasing the Efficiency of Distance Education in the Conditions of Digitalization”, *Ad Alta*, (31 Ocak 2023); Benjamin Luke Moorhouse - Lu Yan, “Use of Digital Tools by English Language Schoolteachers”, *Education Sciences*, (21 Şubat 2023).

⁹⁹ N. Churchill, “Development of students’ digital literacy skills through digital storytelling with mobile devices”, *Educational Media International* 57 (02 Temmuz 2020), 271-284.

¹⁰⁰ Dyna Herlina Suwanto vd., “Developing Digital Literacy Practices in Yogyakarta Elementary Schools”, *Electronic Journal of e-Learning*, (14 Şubat 2022).

¹⁰¹ Rosanna Tammara vd., “Improving Digital Literacy in Primary Education”, *EDULEARN19 Proceedings*, (01 Temmuz 2019).

¹⁰² Kelli Erwin - Shereeza Mohammed, “Digital Literacy Skills Instruction and Increased Skills Proficiency”, *International Journal of Technology in Education and Science*, (25 Mayıs 2022); Berliana Hutagalung - W. Purbani, “The Ability of Digital Literacy for Elementary School Teachers”, *JPI (Jurnal Pendidikan Indonesia)*, (02 Kasım 2021).

öğrenci merkezli dijital araçları kullanma konusunda engeller yaratmaktadır.¹⁰³ Bu engellerin aşılması, eğitimde dijital araçların etkili kullanımı için kritik öneme sahiptir ve öğretmenlerin daha fazla hizmet içi ve öncesi eğitimle desteklenmesi gerekmektedir.¹⁰⁴

Aşırı teknoloji kullanımı, çocukların fiziksel ve ruhsal sağlığı üzerinde pek çok olumsuz etkiye neden olabilir çocukluk döneminde uzun süre internet kullanımı, televizyon izleme ve oyun oynama gibi aktivitelerin zihinsel gerilikler ve ruh sağlığı sorunlarına yol açtığı tespit edilmiştir¹⁰⁵ ve bu süreç kötü uyku, dikkat eksikliği, hiperaktivite bozukluğu (DEHB) ve zayıf sosyal başa çıkma yetenekleriyle de ilişkilendirilmiştir.¹⁰⁶ Elektronik cihazların aşırı kullanımı, küçük çocuklarda dikkatli denetim ihtiyacını ortaya çıkaran fiziksel ve ruhsal sağlık sorunlarına yol açarken, ¹⁰⁷ aynı zamanda fiziksel aktivitenin azalması, uyku bozukluğu, görme problemleri ve kas-iskelet sistemi sorunları gibi riskleri de artırmaktadır.¹⁰⁸ Ayrıca yüksek oranda internet kullanımı yalnızlık ve depresyonla ilişkilendirilmekte, şiddet içerikli oyunlar ise saldırganlığı artırıp çocukları acıya karşı duyarsızlaştırabilmektedir.¹⁰⁹ Bu aşırı kullanım, obezite, sağlıksız beslenme alışkanlıkları ve çocuk-ebeveyn ilişkilerinde bozulmalar gibi sonuçlar doğurmakta,

¹⁰³ J. Tondeur vd., “Preparing beginning teachers for technology integration in education: ready for take-off?”, *Technology, Pedagogy and Education* 26 (15 Mart 2017), 157-177; K. Hew - T. Brush, “Integrating technology into K-12 teaching and learning: current knowledge gaps and recommendations for future research”, *Educational Technology Research and Development* 55 (03 Mayıs 2007), 223-252.

¹⁰⁴ Jared Keengwe vd., “Computer Technology Integration and Student Learning: Barriers and Promise”, *Journal of Science Education and Technology* 17 (20 Eylül 2008), 560-565.

¹⁰⁵ Raquel Cordeiro Ricci vd., “Impacts of technology on children’s health: a systematic review”, *Revista Paulista de Pediatria* 41 (06 Temmuz 2022).

¹⁰⁶ Gadi Lissak, “Adverse Physiological and Psychological Effects of Screen Time on Children and Adolescents: Literature Review and Case Study”, *Environmental Research* 164 (01 Temmuz 2018), 149.

¹⁰⁷ Abdullah Nasser Al Sagr - Nora Abdullah Al Sagr, “The Effect of Electronics on the Growth and Development of Young Children: a Narrative Review”, *Journal of Health Informatics in Developing Countries* 14 (24 Şubat 2020).

¹⁰⁸ L. Straker vd., “Principles for the wise use of computers by children”, *Ergonomics* 52 (21 Ekim 2009), 1386-1401.

¹⁰⁹ K. Subrahmanyam vd., “The impact of computer use on children’s and adolescents’ development”, *Journal of Applied Developmental Psychology* 22 (01 Ocak 2001), 7-30; Şmahel vd., “The impact of digital media on health: children’s perspectives”.

çocukların akademik performansını, dil gelişimini ve sosyal-duygusal gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir.¹¹⁰

3. Pandemi Sürecinde Dijital Eğitimin Gelişimi

COVID-19 salgını, dijital eğitimin hızla yaygınlaşmasına neden olarak eğitim sistemlerinde büyük dönüşümler yarattı; özellikle Almanya’da üniversite eğitiminde dijital imkânlarla olan talebin artması, bu krizin yarattığı baskı ve öğretmenlerin yoğun ilgisiyle ilişkilendirildi.¹¹¹ Bu süreçte akademisyenler teknoloji konusunda doğuştan yetenekli olmasalar da yükseköğretim kurumları dijitalleşme ihtiyacıyla hızlı ve köklü değişiklikler yaptı¹¹² ve hemşirelik ile tıp stajyerleri, geleneksel yöntemler kadar etkili olan dijital eğitim metodlarına geçti.¹¹³ Çevrimiçi öğrenme, üniversitelerde sürdürülebilir ve karma eğitim faaliyetlerinin gelişimine zemin hazırlarken, dijital okuryazarlık ve sosyal katılımın teşvik edilmesi bu artışı destekledi.¹¹⁴ Ancak dijitalleşme süreci bazı eğitim kurumlarında zorluklara ve öğrenme faaliyetlerinin aksamasına neden oldu.¹¹⁵ Pandemiyle birlikte, dijital eğitimde hızlı bir geçiş yaşanarak, dijital teknolojiler öğretmen-öğrenci etkileşimini güçlendirdi ve yeni içeriklerin geliştirilmesine olanak sağladı.¹¹⁶ Buna rağmen, pandemi sırasında dijital uçurum, düşük gelirli

¹¹⁰ Nikos Priftis - Demosthenes Panagiotakos, “Screen Time and Its Health Consequences in Children and Adolescents”, *Children* 10 (01 Ekim 2023); Sudheer kumar Muppalla vd., “Effects of Excessive Screen Time on Child Development: An Updated Review and Strategies for Management”, *Cureus* 15 (01 Haziran 2023).

¹¹¹ Olaf Zawacki-Richter, “The current state and impact of Covid-19 on digital higher education in Germany”, *Human Behavior and Emerging Technologies* 3 (03 Aralık 2020), 218-226.

¹¹² V. García-Morales vd., “The Transformation of Higher Education After the Covid Disruption: Emerging Challenges in an Online Learning Scenario”, *Frontiers in Psychology* 12 (11 Şubat 2021).

¹¹³ Xiaonan Hao vd., “Application of digital education in undergraduate nursing and medical interns during the COVID-19 pandemic: A systematic review”, *Nurse Education Today* 108 (01 Ekim 2021), 105183-105183.

¹¹⁴ Olasile Babatunde Adedoyin, Emrah Soykan, “Covid-19 pandemic and online learning: the challenges and opportunities”, *Interactive Learning Environments* 31 (02 Eylül 2020), 863-875.

¹¹⁵ Wong Sing Yun, “Digitalization challenges in education during COVID-19: A systematic review”, *Cogent Education* 10 (05 Nisan 2023).

¹¹⁶ Gabriella Oliveira vd., “An exploratory study on the emergency remote education experience of higher education students and teachers during the COVID-19 pandemic”, *Bri-*

öğrenciler üzerinde olumsuz etkiler yaratarak toplumsal destek eksikliğini daha da belirgin hale getirdi.¹¹⁷

COVID-19 salgınıyla birlikte eğitimde dijitalleşme hız kazandı ancak bu süreçte pek çok zorluk da ortaya çıktı; özellikle yoksul ve kırsal kesimlerdeki öğrencilerin dijital eğitime erişimi zorlaştı ve öğrenme faaliyetleri aksadı.¹¹⁸ Zayıf altyapı ve dijital becerilerin yetersizliği çevrimiçi eğitimi engelleyerek, öğrencilerin derslerden tam anlamıyla faydalanmalarını güçleştirdi.¹¹⁹ Öğretmenler de bu yeni eğitim sistemine uyum sağlamak için daha fazla dijital eğitim desteğine ihtiyaç duydu.¹²⁰ Bununla birlikte, yükseköğretimde dijital teknolojilerin ve eğitim yöntemlerinin hızla değişmesi önemli bir sonuç olarak öne çıkarken,¹²¹ öğrenciler çevrimiçi eğitim sırasında yüksek stres ve kaygı yaşadıklarını belirttiler.¹²² Yetersiz bilgisayar becerileri ve artan iş yükü de öğrencilerin başarısını olumsuz etkiledi.¹²³ Tüm bu zorluklara rağmen, dijital öğrenme, eğitimde yeni yollar ve değerlendirme stratejileri geliştirmek için bir fırsat sundu.¹²⁴ Salgın, ebeveynlerin ve çocukların ruh sağlığını da etkileyerek %14'ünün fiziksel ve duygusal refahlarını zedeledi.¹²⁵ Ebeveynlerin stres seviyelerinin yükselmesi ve iş-yaşam dengesinin bozulması, kaygı ve depresyonun

tish Journal of Educational Technology 52 (18 Mayıs 2021), 1357-1376.

¹¹⁷ Enrico Gandolfi vd., “A new educational normal an intersectionality-led exploration of education, learning technologies, and diversity during COVID-19”, *Technology in Society* 66 (15 Haziran 2021), 101637-101637.

¹¹⁸ Yun, “Digitalization challenges in education during COVID-19: A systematic review”.

¹¹⁹ Edeh Michael Onyema vd., “Impact of Coronavirus Pandemic on Education”, *Journal of Education and Practice* 11 (2020), 108-121.

¹²⁰ Shazia Rashid - S. S. Yadav, “Impact of Covid-19 Pandemic on Higher Education and Research”, *Indian Journal of Human Development* 14 (01 Ağustos 2020), 340-343.

¹²¹ M. Sá - Sandro Serpa, “The Covid-19 Pandemic as an Opportunity to Foster the Sustainable Development of Teaching in Higher Education”, *Sustainability*, (02 Ekim 2020).

¹²² E. Korneeva vd., “Social Health and Psychological Safety of Students Involved in Online Education during the COVID-19 Pandemic”, *International Journal of Environmental Research and Public Health* 19 (26 Ekim 2022).

¹²³ Aleksander Aristovnik vd., “Impacts of the COVID-19 Pandemic on Life of Higher Education Students: A Global Perspective”, *Sustainability*, (10 Ağustos 2020).

¹²⁴ S. Pokhrel - R. Chhetri, “A Literature Review on Impact of COVID-19 Pandemic on Teaching and Learning”, *Higher Education for the Future* 8 (01 Ocak 2021), 133-141.

¹²⁵ S. Patrick vd., “Well-being of Parents and Children During the COVID-19 Pandemic: A National Survey”, *Pediatrics* 146 (01 Temmuz 2020).

artmasına neden olurken,¹²⁶ artan sorumluluklar, değişen rutinler ve duygusal dengesizlikler ebeveynler üzerinde ek baskılar yarattı.¹²⁷ Bu stres çocuklarda davranışsal ve duygusal sorunları tetikledi ve ebeveynlerin destekleyici rollerini yerine getirmesini zorlaştırdı.¹²⁸ Ayrıca ebeveynlerin tükenmişlik yaşaması çocuklarda olumlu davranışların azalmasına neden oldu.¹²⁹ Ebeveynlerin geçmiş travmaları ve dayanıklılık düzeyleri, bu dönemde ebeveyn stresi ile çocukların psikolojik zorlukları arasındaki ilişkide hem risk hem de koruyucu faktör olarak rol oynadı.¹³⁰ Karantina sürecindeki ebeveyn stresi, çocukların davranışlarını olumsuz etkileyerek akademik katılımı düşürdü¹³¹ ve birçok ebeveyn, çocuklarının ACE (Adverse Childhood Experiences) yaşadığını belirtti bu sürecin onların ruh sağlığı üzerinde uzun vadeli etkiler bırakacağı endişesi taşımaktadır.¹³² Kısacası COVID-19 salgını, dijital eğitimin hızla yaygınlaşmasına ve kalıcı bir dönüşüme yol açarken, bu süreçte ortaya çıkan zorluklar ve ebeveyn-çocuk ilişkilerine olan etkileri dikkate alınmalıdır.

Dijital eğitim, COVID-19 salgını sırasında çocukların öğrenme deneyimlerini köklü bir şekilde dönüştürmüş ancak aynı zamanda eğitim yoksunluğuna ve toplumsal eşitsizliklere yol açmıştır. Özellikle küçük çocuklar için uzaktan eğitim, ciddi zorluklar yaratmış ve neredeyse bir yıl okul kaybına neden

¹²⁶ A. Kaugars vd., “Exploring American Parents’ Lived Experiences During the COVID-19 Pandemic: Ramifications for Well-Being”, *Journal of Pediatric Psychology*, (07 Aralık 2021).

¹²⁷ J. Weaver - Jacqueline M. Swank, “Parents’ Lived Experiences With the COVID-19 Pandemic”, *Family Journal (Alexandria, Va.)*, (10 Kasım 2020).

¹²⁸ M. Spinelli vd., “Parents’ Stress and Children’s Psychological Problems in Families Facing the COVID-19 Outbreak in Italy”, *Frontiers in Psychology* 11 (03 Temmuz 2020).

¹²⁹ Margaret L. Kerr vd., “Parents’ Self-Reported Psychological Impacts of COVID-19: Associations With Parental Burnout, Child Behavior, and Income”, *Journal of Pediatric Psychology*, (18 Ağustos 2021).

¹³⁰ E. Marzilli vd., “The COVID-19 Pandemic and Its Impact on Families’ Mental Health: The Role Played by Parenting Stress, Parents’ Past Trauma, and Resilience”, *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18 (30 Ekim 2021).

¹³¹ Cixin Wang vd., “Parent work-life conflict and adolescent adjustment during COVID-19: Mental health and parenting as mediators.”, *Journal of family psychology : JFP : journal of the Division of Family Psychology of the American Psychological Association*, (31 Ocak 2022).

¹³² Claudia Calvano vd., “Families in the Covid-19 Pandemic: Parental Stress, Parent Mental Health and the Occurrence of Adverse Childhood Experiences—Results of a Representative Survey in Germany”, *European Child & Adolescent Psychiatry* 31 (01 Mart 2021), 1-13.

olmuştur.¹³³ Buna rağmen hizmet öncesi öğretmenler için çevrimiçi öğretim deneyimleri, küçük çocuklarla etkileşim kurma ve onların gelişimini destekleme fırsatları sunmuştur.¹³⁴ Ebeveynler ise bu süreçte çocuklarının uzaktan eğitim deneyimlerinden orta düzeyde memnun kalmış, ancak bu memnuniyet düzeyi sınıf, öğretmen cinsiyeti ve okul türü gibi faktörlere göre değişiklik göstermiştir.¹³⁵ Lüksemburg, Almanya ve İsviçre’de uzaktan eğitim sırasında okul memnuniyeti düşerken,¹³⁶ DEHB’li öğrencilerde akademik zorluklar, saldırganlık ve kaygı gibi davranış değişiklikleri artmıştır.¹³⁷ Bu dönemde, sosyal etkileşim eksikliği ve ekran başında uzun süre vakit geçirme, öğrencilerde kaygı ve depresyon gibi duygusal sorunlara yol açmış,¹³⁸ veliler de sosyal izolasyon ve etkileşim eksikliğinden şikayetçi olmuştur. Ayrıca Polonyalı öğretmenler, uzaktan eğitim sırasında bilişim teknolojisi ekipmanlarının yetersizliği, iletişim sorunları ve çocuklarda sağlık problemleri gibi zorluklarla karşılaşmıştır.¹³⁹ Sonuç olarak COVID-19 salgını sürecinde yaşanan uzaktan eğitim deneyimleri, eğitim sistemlerinin gelecekte daha esnek ve kapsayıcı hale gelmesi gerektiğini göstermektedir.

¹³³ Francesca Scarpellini vd., “Distance learning in Italian primary and middle school children during the COVID-19 pandemic: a national survey”, *BMC Public Health* 21 (02 Haziran 2021).

¹³⁴ Jinyoun Kim, “Learning and Teaching Online During Covid-19: Experiences of Student Teachers in an Early Childhood Education Practicum”, *International Journal of Early Childhood*, (30 Temmuz 2020), 1-14.

¹³⁵ Diala A. Hamaidi vd., “Parents’ Perceptions of Their Children’s Experiences With Distance Learning During the COVID-19 Pandemic”, *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, (02 Şubat 2021).

¹³⁶ Claudine Kirsch vd., “Practices and Experiences of Distant Education During the Covid-19 Pandemic: The Perspectives of Six- to Sixteen-Year-Olds from Three High-Income Countries”, *International Journal of Educational Research Open* 2 (21 Mayıs 2021), 100049-100049.

¹³⁷ Valeria Tassarollo vd., “Distance Learning in Children with and without ADHD: A Case-control Study during the COVID-19 Pandemic”, *Journal of Attention Disorders* 26 (13 Ağustos 2021), 902-914.

¹³⁸ E. Lewandowska, “Children’s Well-Being And Distance Learning During Pandemics Covid-19”, (09 Ekim 2020); Ozge Misirli - Funda Ergulec, “Emergency remote teaching during the COVID-19 pandemic: Parents experiences and perspectives”, *Education and Information Technologies*, (2021).

¹³⁹ A. Kruszevska vd., “Polish teachers of early education in the face of distance learning during the COVID-19 pandemic – the difficulties experienced and suggestions for the future”, *Education 3-13* 50 (01 Aralık 2020), 304-315.

4. Değerlendirme

Çocukların dijital dünyada güvende olmalarını sağlamak için ebeveynler, aktif bir rehberlik ve kontrol mekanizması oluşturmalıdır. İlk olarak, dijital teknolojilerin kullanımını sınırlandırmak ve yaşa uygun içeriklere erişimi sağlamak önemlidir. Ebeveynler, çocuklarının hangi platformlarda ve ne kadar süreyle zaman geçirdiğini denetlemeli, sosyal medya kullanımını dikkatle izlemeli ve gizlilik ayarlarını optimize etmelidir. Bununla birlikte, sadece kısıtlayıcı bir yaklaşım benimsemek yerine, çocuklarla dijital medya hakkında açık bir iletişim kurarak onların güvenli internet kullanımını teşvik etmek gerekir. Ebeveynlerin çocuklarına güvenli internet kullanımı, çevrimiçi tehditler ve siber zorbalık gibi konularda farkındalık kazandırmaları kritik öneme sahiptir. Aynı zamanda, çocuklarla birlikte dijital içerikler keşfetmek ve onların internet deneyimlerini anlamak hem güvenliği artırır hem de olası riskleri en aza indirir. Ebeveynlerin kendi dijital davranışları da örnek teşkil ettiğinden, güvenli internet kullanımı konusunda çocuklarına model olmalı ve teknolojinin bilinçli bir şekilde kullanılması gerektiğini göstermelidirler. Ayrıca dijital araçların denetimini sağlayan yazılımlar kullanmak ve güvenli internet erişimi sağlayan platformlardan yararlanmak, çocukların çevrimiçi dünyada karşılaşabilecekleri potansiyel tehditleri azaltabilir. Tüm bu stratejiler çocukların dijital dünyada daha güvenli bir şekilde yer almalarına katkı sağlar

Dijital güvenlik önlemleri almak için ebeveynler ve eğitimciler bir dizi strateji izlemelidir. İlk olarak, internet kullanımına yönelik güvenliğin artırılması amacıyla çocukların dijital cihazlara erişim süresi sınırlandırılmalıdır. Özellikle yaşa uygun içerik filtreleme programları kullanılarak çocukların zararlı içeriklerle karşılaşması engellenebilir. Ebeveynlerin dijital güvenlik yazılımlarını aktif hale getirerek çocukların cihazlarına yüklemeleri, online aktivitelerinin düzenli olarak izlenmesi ve kimlik doğrulama süreçlerinin etkin bir şekilde kullanılması önemlidir. Ayrıca çocukların hangi platformlarda zaman geçirdiğini takip etmek ve gizlilik ayarlarını düzenli olarak kontrol etmek güvenliği artırabilir. Ebeveynlerin çocuklarıyla internetin riskleri ve siber zorbalık hakkında açık bir iletişim kurması, onları olası tehlikelere karşı bilinçlendirme konusunda büyük önem taşır. Bunun yanı sıra çocukların sosyal medya platformlarındaki etkinlikleri hakkında bilgi sahibi olmak ve bu platformları güvenli bir şekilde kullanmaları için rehberlik etmek gerekir. Ebeveynlerin ve eğitimcilerin

teknolojik okuryazarlıklarını geliştirmeleri hem kendileri hem de çocuklar için daha güvenli dijital ortamlar yaratmalarına olanak sağlar. Ayrıca çocukların dijital araçlarla sağlıklı ve güvenli bir şekilde etkileşimde bulunmaları için aile medya kullanım planları oluşturulmalı ve bu planlar çocukların yaşına, gelişimsel ihtiyaçlarına uygun şekilde düzenlenmelidir.

Ebeveynlerin teknoloji kullanımına yönelik stratejileri arasında öncelikle zaman yönetimi ve içerik denetimi gelmektedir. Ebeveynler, çocuklarının teknoloji kullanımını belirli bir zaman dilimiyle sınırlandırarak, özellikle eğlence ve oyun gibi etkinlikler için ayrılan süreyi kontrol altında tutarlar. Ayrıca çocukların ödevlerini tamamlaması gibi sorumlulukları yerine getirdikten sonra teknolojiye erişim sağlamalarına yönelik bir denetim stratejisi uygularlar. Bunun yanında, çocukların dijital cihazlara erişimini sadece eğlence amaçlı değil, eğitimsel faydalar sağlamaya yönelik şekilde düzenlemek de önemlidir. Ebeveynler, kısıtlayıcı ve öğretici yaklaşımları birleştirerek çocuklarına dijital cihazların doğru ve güvenli kullanımını öğretirler. Ayrıca ebeveynler çocuklarının teknolojik cihazları kullanırken sağlık açısından göz yorgunluğu gibi olası riskleri azaltmak amacıyla göz koruma ve dinlenme sürelerine dikkat ederler. Bazı ebeveynler, teknoloji kullanımını birlikte yapma stratejisi benimseyerek, çocuklarıyla birlikte dijital içerikler keşfeder ve bu süreçte onların teknoloji kullanımına rehberlik ederler. Ebeveynlerin dijital davranışları çocuklar üzerinde güçlü bir etki bıraktığı için, ebeveynlerin kendi internet ve teknoloji kullanım alışkanlıklarını gözden geçirmeleri ve çocuklara örnek teşkil edecek şekilde bilinçli bir teknoloji kullanımını sergilemeleri de etkili stratejiler arasındadır.

Ebeveynlerin teknoloji kullanımına yönelik stratejileri, çocukların dijital okuryazarlık becerilerinin gelişiminde önemli rol oynar. Zaman yönetimi ve içerik denetimi gibi stratejiler, çocukların dijital ortamlarda neyin doğru ya da güvenli olduğunu ayırt etmelerini sağlar böylece eleştirel düşünme becerilerini geliştirirler. Örneğin çocuklar teknolojiye erişimleri sınırlı olduğunda, bu süreyi daha verimli kullanma ve amaçlarına uygun içeriklere yönelme eğilimi gösterirler. Ebeveynlerin eğitim amaçlı dijital içeriklere öncelik vermesi çocukların dijital araçları sadece eğlence için değil, öğrenme aracı olarak kullanmalarını teşvik eder ve bilgiye erişim yeteneklerini artırır. Ayrıca ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte dijital içerikler keşfetme yaklaşımı, çocukların dijital becerilerini geliştirmede rehberlik sunar ve onları daha aktif bir şekilde teknoloji

kullanmaya yönlendirir. Bu süreçte çocuklar, ebeveynlerinin rehberliğinde dijital araçları daha bilinçli bir şekilde kullanmayı öğrenirler, bu durum güvenli internet kullanımı ve medya okuryazarlığı gibi becerileri geliştirir. Sağlık ve göz koruma gibi fiziksel önlemler de çocukların dijital cihazları sorumlu bir şekilde kullanmalarına katkı sağlar. Ebeveynlerin kendi dijital davranışlarıyla model oluşturması ise çocukların internet etiği, siber güvenlik ve dijital haklar gibi konulara dair farkındalık kazanmalarını sağlar böylece uzun vadede güçlü dijital okuryazarlık becerileri geliştirmelerine yardımcı olur

Teknolojinin dengeli kullanımı çocukların hem bilişsel gelişimlerini desteklemek hem de olası olumsuz etkilerden korunmalarını sağlamak açısından büyük önem taşır. Aileler çocuklarının teknoloji ile sağlıklı bir ilişki kurabilmesi için teknoloji kullanımını sınırlandırmanın yanı sıra bu süreçte rehberlik ve bilinçlendirme görevini üstlenmelidir. İlk olarak çocuklara teknoloji kullanımının bir araç olduğu ve eğitici, yaratıcı yönlerinin keşfedilmesi gerektiği öğretilmelidir. Aileler teknoloji kullanımını yalnızca eğlence aracı olarak görmemeli, çocuklarını dijital araçları öğrenme ve problem çözüme gibi amaçlarla kullanmaya teşvik etmelidir. Ebeveynler çocuklarıyla birlikte zaman geçirerek dijital içerikleri birlikte keşfetmeli bu sayede hem çocuklarının teknolojiye olan ilgisini yönlendirmeli hem de sağlıklı bir teknoloji kullanım alışkanlığı kazandırmalıdır. Ayrıca çocukların teknolojiyi belirli zaman dilimlerinde kullanmalarına izin verilerek ekran başında geçirdikleri süre sınırlanmalı ve bu süreler dışında fiziksel aktivite ve sosyal etkileşimlerin teşvik edilmesi gerekmektedir. Aileler çocuklarıyla dijital güvenlik, siber zorbalık ve gizlilik gibi önemli konularda konuşmalı, bu riskler hakkında çocukları bilgilendirerek onları çevrimiçi dünyada daha bilinçli hale getirmelidir. Bunun yanı sıra ailelerin teknoloji ile ilgili kendi davranışlarını da gözden geçirerek, çocuklarına olumlu bir örnek teşkil etmeleri sağlıklı bir dijital ilişki geliştirilmesine katkıda bulunur. Ebeveynlerin teknoloji kullanımına dair açık bir iletişim ve net kurallar belirlemesi, çocukların teknoloji ile dengeli bir ilişki kurmasını kolaylaştırır

Ebeveynler çocuklarının dijital eğitime katkı sağlamasını desteklemek ve teknolojinin aşırı kullanımını dengelemek amacıyla etkili stratejiler geliştirebilir. Öncelikle dijital araçların öğrenme amaçlı kullanımını teşvik etmek önemlidir. Bu doğrultuda ebeveynler çocuklarını ödevler ve projeler için dijital kaynaklardan faydalanmaya yönlendirerek teknolojiyi eğitsel bir araç

olarak kullanmalarına olanak tanıyabilir. Ayrıca çocukların dijital eğitimin bir parçası olarak araştırma yapmaları, bilgiyi analiz etmeleri ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeleri teşvik edilmelidir. Bu yaklaşım teknolojinin bilinçli ve etkili kullanımı konusunda farkındalık yaratır. Ebeveynler çocukların bağımsız öğrenme becerilerini desteklerken, teknolojinin yalnızca bir eğlence aracı olarak görülmesini de engellemelidir. Bunun yanı sıra ekran başında geçirilen süreyi dengeli bir şekilde düzenlemek dijital eğitimin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi açısından kritik öneme sahiptir. Ekran süresi, fiziksel aktiviteler, kitap okuma ve aile ile geçirilen zaman gibi etkinliklerle dengelenebilir. Böylelikle, çocukların sosyal ve bilişsel gelişimi desteklenmiş olur. Teknolojinin aşırı kullanımından kaynaklanabilecek olumsuz etkileri en aza indirmek için ebeveynlerin belirli zaman dilimlerinde teknoloji kullanımına ara verilmesini sağlamaları önerilir. Bu süreçte çocukların farklı ilgi alanlarına yönlendirilmesi faydalı olacaktır. Ayrıca ebeveynlerin dijital ders içeriklerini çocuklarıyla birlikte incelemesi ve rehberlik etmesi dijital eğitimin verimliliğini artırabilir. Çocukların dikkatlerini toplamasını kolaylaştırmak amacıyla dikkat dağıtıcı unsurlardan arındırılmış uygun bir öğrenme ortamı oluşturulması da önem taşır. Bu yaklaşımlar dijital eğitimin etkinliğini artırırken aynı zamanda teknolojinin aşırı kullanımını dengelemeye yardımcı olarak sağlıklı bir öğrenme süreci oluşturmayı hedefler.

Dijital çağda teknolojinin hem olumlu hem de olumsuz etkileri göz önüne alındığında, aileler ve eğitimciler arasındaki iş birliği kritik bir önem taşır. Teknoloji çocukların öğrenme süreçlerini destekleyip bilgiye erişimlerini kolaylaştırır da aynı zamanda aşırı kullanımından kaynaklanan dikkat dağınıklığı, sosyal izolasyon ve sağlık sorunları gibi olumsuz etkiler de doğurabilir. Bu dengeyi sağlayabilmek için aileler ve eğitimciler, birlikte hareket ederek çocuklara teknoloji kullanımında rehberlik etmeli ve doğru yönlendirmeler yapmalıdır. Aileler ev ortamında çocuklarının teknolojiyle nasıl etkileşimde bulunduğunu izlerken eğitimciler de okullarda teknolojiyi eğitsel amaçlarla verimli şekilde kullanmalarına olanak tanıyan programlar ve etkinlikler oluşturmalıdır. Böylece çocuklar hem evde hem de okulda teknolojiye bilinçli bir şekilde yaklaşmayı öğrenir. Eğitimcilerin dijital eğitim süreçlerini desteklemesi ailelerle sürekli iletişimde kalarak çocukların ilerlemeleri ve karşılaştıkları zorluklar hakkında geri bildirim sağlamaları teknolojinin olumlu etkilerini pekiştirmeye yardımcı olur. Aynı şekilde ailelerin de çocuklarının dijital

dünyada karşılaşılabilecekleri riskler hakkında eğitimcilerle iş birliği yapması ve siber güvenlik gibi konularda farkındalık oluşturması bu sürecin bütüncül bir yaklaşımla yönetilmesini sağlar. Bu iş birliği teknolojinin olumsuz etkilerini azaltırken çocukların dijital dünyada güvenli ve sorumlu bir şekilde yer almalarını destekler. Aynı zamanda aileler ve eğitimciler teknolojiye dair ortak stratejiler belirleyerek, çocukların öğrenme süreçlerini daha verimli ve dengeli hale getirebilirler. Bu koordinasyon dijital dünyanın sunduğu fırsatları en iyi şekilde değerlendirmelerini sağlarken, teknoloji bağımlılığı ve dikkat dağınıklığı gibi olumsuz etkileri en aza indirir.

Öneriler

Bu araştırmanın bulgularına dayanarak bazı geliştirme alanları önerilmektedir. İlk olarak dijital teknolojilerin aile ve eğitim üzerindeki etkilerinin çeşitli kültürel ve sosyoekonomik bağlamlarda daha kapsamlı bir şekilde araştırılması gerekmektedir. İkinci olarak vaka incelemeleri ve ampirik çalışmalarla elde edilen sonuçların pratik örneklerle desteklenmesi, araştırma bulgularının gerçek hayatta uygulanabilirliğini artırabilir. Üçüncü olarak yaşa özgü yaklaşımlar geliştirilerek erken çocukluk, ergenlik ve genç yetişkinlik dönemlerinde teknoloji kullanımının etkileri ayrıntılı biçimde ele alınabilir. Ayrıca uzun süreli araştırmalar dijital teknolojilerin etkilerinin kuşaklar arası aktarımını anlamayı destekleyebilir. Bu araştırmaların yanı sıra dijital okuryazarlık eğitimlerinin etkinliğinin değerlendirilmesi önemlidir. İyi uygulama örneklerinin paylaşılması da ebeveynler ve eğitimciler için rehberlik sağlayarak bu alandaki bilgi ve deneyimlerin yaygınlaştırılmasına katkıda bulunabilir. Son olarak bu bulguların rehber niteliğinde yol haritalarına dönüştürülmesi, dijital teknolojilerin eğitimde dengeli kullanımını destekleyecek sürdürülebilir stratejilerin geliştirilmesine katkı sunacaktır.

Kaynakça

- Akbaş, Özge Zeybekoğlu - Dursun, Cansu. “Teknolojinin Aileye Etkisi: Değişen Ailenin Dijital Ebeveyn ve Çocukları”. *Turkish Studies-Social Sciences* 15/4 (2020), 2245-2265. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.43395>
- Alenezi, Mamdouh. “Digital Learning and Digital Institution in Higher Education”. *Education Sciences*. <https://doi.org/10.3390/educsci13010088>

- Almuaigel, D. vd. “Impact of Technology Use on Behavior and Sleep Scores in Preschool Children in Saudi Arabia”. *Frontiers in Psychiatry* 12 (21 Mayıs 2021). <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2021.649095>
- Aloufi, Maram vd. “The Covid 19 Related Increased Negative Impact of the Unmonitored Use of Digital Technology on Children in Ksa”. *South Asian Research Journal of Engineering and Technology* 4/1 (2022), 10-14. <https://doi.org/10.36346/sarjet.2022.v04i01.002>
- Aristovnik, Aleksander vd. “Impacts of the COVID-19 Pandemic on Life of Higher Education Students: A Global Perspective”. *Sustainability*. <https://doi.org/10.20944/preprints202008.0246.v2>
- Belolutskaya, A. vd. “The Connection of the Digital Learning Component with the Development of Preschool and School-age Children: A Review of Research and International Educational Practices”. *Education & Self Development*. <https://doi.org/10.26907/esd.18.2.04>
- Benjamin Luke Moorhouse - Yan, Lu. “Use of Digital Tools by English Language Schoolteachers”. *Education Sciences*. <https://doi.org/10.3390/educsci13030226>
- Bicen, Huseyin - Arnavut, Ahmet. “Determining the effects of technological tool use habits on social lives”. *Computers in Human Behavior* 48 (01 Temmuz 2015), 457-462. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.02.012>
- Birgitta Dresp. “Children’s Health in the Digital Age”. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 17 (16 Mart 2020). <https://doi.org/10.3390/ijerph17093240>
- Bohnert, Melissa - Gracia, Pablo. “Emerging Digital Generations? Impacts of Child Digital Use on Mental and Socioemotional Well-Being across Two Cohorts in Ireland, 2007–2018”. *Child Indicators Research* 14 (31 Ağustos 2020), 629-659. <https://doi.org/10.1007/s12187-020-09767-z>
- Bondareva, Y. - Dmitrieva, T. V. “Education in a Digital Society”. *Pedagogical education and science*. <https://doi.org/10.56163/2072-2524-2022-3-30-35>
- Bran Piedrahita, Lemy vd. “Information and Communication Technologies Influence on Family Relationship”. *Global Journal of Health Science* 9/6 (09 Aralık 2016), 204. <https://doi.org/10.5539/gjhs.v9n6p204>
- Calvano, Claudia vd. “Families in the Covid-19 Pandemic: Parental Stress, Parent Mental Health and the Occurrence of Adverse Childhood Experiences—Results of a Representative Survey in Germany”. *European Child & Adolescent Psychiatry* 31 (01 Mart 2021), 1-13. <https://doi.org/10.1007/s00787-021-01739-0>

- Calvert, Sandra L. - Jordan, A. "Children in the Digital Age". *Journal of Applied Developmental Psychology* 22 (2001), 3-5. [https://doi.org/10.1016/S0193-3973\(00\)00062-9](https://doi.org/10.1016/S0193-3973(00)00062-9)
- Carson, V. - Kuzik, Nicholas. "The Association Between Parent-Child Technology Interference and Cognitive and Social-Emotional Development in Preschool-Aged Children." *Child: care, health and development*. <https://doi.org/10.1111/cch.12859>
- Chang, Shanton - Gomes, C. "Why the Digitalization of International Education Matters". *Journal of Studies in International Education* 26 (18 Nisan 2022), 119-127. <https://doi.org/10.1177/10283153221095163>
- Chaoxi Qian. "Challenges and Countermeasures of Family Education in the Information Age", 598-604. https://doi.org/10.1007/978-3-030-51556-0_87
- Chen, Ruowei - MacCallum, Kathryn. "Parental perceptions on children's use of digital technology". *ASCILITE Publications*. <https://doi.org/10.14742/apubs.2023.715>
- Churchill, N. "Development of students' digital literacy skills through digital storytelling with mobile devices". *Educational Media International* 57 (02 Temmuz 2020), 271-284. <https://doi.org/10.1080/09523987.2020.1833680>
- Cixin Wang vd. "Parent work-life conflict and adolescent adjustment during COVID-19: Mental health and parenting as mediators." *Journal of family psychology : JFP : journal of the Division of Family Psychology of the American Psychological Association*. <https://doi.org/10.1037/fam0000948>
- Condruzbaescu, Monica. "The Impact of Digital Technologies on Learning". *eLearning and Software for Education*. <https://doi.org/10.12753/2066-026x-19-076>
- D. Šehić. "Challenges of the digital culture in education in the family". *Služba Božja*. <https://doi.org/10.34075/sb.63.1.3>
- Dancsa, Daniel vd. "Digital tools in education". *International Journal of Advanced Natural Sciences and Engineering Researches*. <https://doi.org/10.59287/ijanser.717>
- Davies, Neil M. vd. "The Causal Effects of Education on Health Outcomes in the UK Biobank". *Nature Human Behaviour* 2/2 (29 Ocak 2018), 117-125. <https://doi.org/10.1038/s41562-017-0279-y>
- Dhanain, Ashlesha. "The Positive and Negative Impacts of Technology on Children". *Interantional Journal of Scientific Research in Engineering and Management*. <https://doi.org/10.55041/ijrsrem25178>
- Diala A. Hamaidi vd. "Parents' Perceptions of Their Children's Experiences With Distance Learning During the COVID-19 Pandemic". *The International Review*

- of Research in Open and Distributed Learning*. <https://doi.org/10.19173/IRRODL.V22I2.5154>
- Dienlin, T. - Johannes, Niklas. "The Impact of Digital Technology Use on Adolescent Well-Being". *Dialogues in Clinical Neuroscience* 22 (01 Haziran 2020), 135-142. <https://doi.org/10.31887/DCNS.2020.22.2/tdienlin>
- E. Lewandowska. "Children's Well-Being And Distance Learning During Pandemics Covid-19". <https://doi.org/10.15405/eph.20101.2>
- E. Marzilli vd. "The COVID-19 Pandemic and Its Impact on Families' Mental Health: The Role Played by Parenting Stress, Parents' Past Trauma, and Resilience". *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18 (30 Ekim 2021). <https://doi.org/10.3390/ijerph182111450>
- Eichenberg, C. vd. "From Online Dating to Online Divorce: An Overview of Couple and Family Relationships Shaped Through Digital Media". *Contemporary Family Therapy* 39 (02 Kasım 2017), 249-260. <https://doi.org/10.1007/S10591-017-9434-X>
- Erten, Pınar. "Z Kuşağının Dijital Teknolojiye Yönelik Tutumları". *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (2019), 190-202.
- Erwin, Kelli - Mohammed, Shereeza. "Digital Literacy Skills Instruction and Increased Skills Proficiency". *International Journal of Technology in Education and Science*. <https://doi.org/10.46328/ijtes.364>
- Frolova, E. vd. "Digitalization of Education in Modern Scientific Discourse: New Trends and Risks Analysis". *European Journal of Contemporary Education*. <https://doi.org/10.13187/ejced.2020.2.313>
- G. Johnson. "Young Children at Risk of Digital Disadvantage", 255-275. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9184-7_15
- G. Karkashadze vd. "Digital Devices and Cognitive Functions in Children". *Current Pediatrics*. <https://doi.org/10.15690/vsp.v20i6.2357>
- G. Small vd. "Brain health consequences of digital technology use". *Dialogues in Clinical Neuroscience* 22 (01 Haziran 2020), 179-187. <https://doi.org/10.31887/DCNS.2020.22.2/gsmall>
- Gabriella Oliveira vd. "An exploratory study on the emergency remote education experience of higher education students and teachers during the COVID-19 pandemic". *British Journal of Educational Technology* 52 (18 Mayıs 2021), 1357-1376. <https://doi.org/10.1111/bjet.13112>
- Gandolfi, Enrico vd. "A new educational normal an intersectionality-led exploration of education, learning technologies, and diversity during COVID-19".

- Technology in Society* 66 (15 Haziran 2021), 101637-101637. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2021.101637>
- García-Martínez, J. vd. “Digital Tools and Personal Learning Environments: An Analysis in Higher Education”. *Sustainability*. <https://doi.org/10.3390/su12198180>
- García-Morales, V. vd. “The Transformation of Higher Education After the Covid Disruption: Emerging Challenges in an Online Learning Scenario”. *Frontiers in Psychology* 12 (11 Şubat 2021). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.616059>
- Globokar, Roman. “Impact of Digital Media on Emotional, Social and Moral Development of Children”. *Nova prisutnost*. <https://doi.org/10.31192/NP.16.3.8>
- Goh, W. W. L. vd. “Young school children’s use of digital devices and parental rules”. *Telematics Informatics* 32 (01 Kasım 2015), 787-795. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2015.04.002>
- Gottschalk, Francesca. “Impacts of Technology Use on Children”. *OECD Education Working Papers*. <https://doi.org/10.1787/8296464E-EN>
- Graafland, Julie Hoofst. “New technologies and 21st century children”. *OECD Education Working Papers*. <https://doi.org/10.1787/E071A505-EN>
- Halapa, Matea - Djuranovic, Marina. “Children and digital media”. *Global Journal of Sociology: Current Issues*. <https://doi.org/10.18844/gjs.v11i2.5481>
- Hansen, Andre - Hansen, Adriana de Oliveira. “Digital Technology in Early Childhood Education”. *Cadernos de Educação, Tecnologia e Sociedade* 10 (27 Eylül 2017), 207-218. <https://doi.org/10.14571/CETS.V10.N3.207-218>
- Hao, Xiaonan vd. “Application of digital education in undergraduate nursing and medical interns during the COVID-19 pandemic: A systematic review”. *Nurse Education Today* 108 (01 Ekim 2021), 105183-105183. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2021.105183>
- Hardell, L. “Effects of Mobile Phones on Children’s and Adolescents’ Health: A Commentary.” *Child development* 89 1 (2018), 137-140. <https://doi.org/10.1111/cdev.12831>
- Harutyunyan, Paruyr vd. “Health-Related Impact, Advantages and Disadvantages of Ict Use in Education, Compared to Its Their Absence in the Past”. *11th International Conference eLearning and Software for Education*, 557-563. <https://doi.org/10.12753/2066-026x-15-081>
- Hew, K. - Brush, T. “Integrating technology into K-12 teaching and learning: current knowledge gaps and recommendations for future research”. *Educational Technology Research and Development* 55 (03 Mayıs 2007), 223-252. <https://doi.org/10.1007/s11423-007-9031-1>

- org/10.1007/S11423-006-9022-5
- Hoge, Elizabeth vd. “Digital Media, Anxiety, and Depression in Children”. *Pediatrics* 140 (2017), 76-80. <https://doi.org/10.1542/peds.2016-1758G>
- Hosokawa, Rikuya - Katsura, T. “Association between mobile technology use and child adjustment in early elementary school age”. *PLoS ONE* 13 (25 Temmuz 2018). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0199959>
- Hsin, Ching-Ting vd. “The Influence of Young Children’s Use of Technology on Their Learning: A Review”. *J. Educ. Technol. Soc.* 17 (01 Ekim 2014), 85-99. <https://consensus.app/papers/influence-young-childrens-technology-their-learning-hsin/82e25fef92b45a8fa17bbfc8edbfa16f/>
- Huda, M. vd. “Empowering Children with Adaptive Technology Skills: Careful Engagement in the Digital Information Age”. *International Electronic Journal of Elementary Education* 9 (01 Mart 2017), 693-708. <https://consensus.app/papers/empowering-children-adaptive-technology-skills-careful-huda/df1f9768c5295f2692ca21082ad698d6/>
- Huisman, Sarah E. vd. “The Impact of Technology on Families”. *International Journal of Education*, 44-62. <https://consensus.app/papers/impact-technology-families-huisman/a867e3c3065d53d28172704c63557b86/>
- Hurwitz, Lisa B. - Schmitt, Kelly L. “Can children benefit from early internet exposure? Short- and long-term links between internet use, digital skill, and academic performance”. *Comput. Educ.* 146 (01 Mart 2020). <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2019.103750>
- Hutagalung, Berliana - Purbani, W. “The Ability of Digital Literacy for Elementary School Teachers”. *JPI (Jurnal Pendidikan Indonesia)*. <https://doi.org/10.23887/jpi-undiksha.v10i4.32938>
- Ishita Chordia vd. “Intentional Technology Use in Early Childhood Education”. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction* 3 (07 Kasım 2019), 1-22. <https://doi.org/10.1145/3359180>
- Ivanova, L. “Health Consequences and Control of the Use of Information and Communication Technologies by Children and Adolescents: Literature Review”. *Sociology of Medicine*. <https://doi.org/10.17816/socm109663>
- Jackman, Joshua A. vd. “Addressing the Digital Skills Gap for Future Education”. *Nature Human Behaviour* 5 (11 Mart 2021), 542-545. <https://doi.org/10.1038/s41562-021-01074-z>
- Jackson, L. vd. “Information technology use and creativity: Findings from the Children and Technology Project”. *Comput. Hum. Behav.* 28 (01 Mart 2012), 370-376.

- <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.10.006>
- Jared Keengwe vd. “Computer Technology Integration and Student Learning: Barriers and Promise”. *Journal of Science Education and Technology* 17 (20 Eylül 2008), 560-565. <https://doi.org/10.1007/S10956-008-9123-5>
- Josué, Anghelo vd. “Educational Platforms: Digital Tools for the teaching-learning process in Education”. *Ibero-American Journal of Education & Society Research*. <https://doi.org/10.56183/iberoeds.v3i1.626>
- K. Hertlein. “Digital Dwelling: Technology in Couple and Family Relationships”. *Family Relations* 61 (01 Temmuz 2012), 374-387. <https://doi.org/10.1111/J.1741-3729.2012.00702.X>
- Kadam, Prashant Nagesh - Shitre, Ashwini. “Digital Devices and Developing Child”. *National Journal of Research in Ayurved Science*. <https://doi.org/10.52482/ayurlog.v7i03.375>
- Kardefelt-Winther, Daniel. *How Does the Time Children Spend Using Digital Technology Impact Their Mental Well-Being, Social Relationships and Physical Activity?: An Evidence-Focused Literature Review*. The Unicef Office Of Research. Italy: Unicef, 2017. Unicef. <https://consensus.app/papers/does-time-children-spend-using-digital-technology-impact-kardefeltwinther/d779323530b0519a93adf05f6b066095/>
- Kaugars, A. vd. “Exploring American Parents’ Lived Experiences During the COVID-19 Pandemic: Ramifications for Well-Being”. *Journal of Pediatric Psychology*. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/jsab120>
- Kerr, Margaret L. vd. “Parents’ Self-Reported Psychological Impacts of COVID-19: Associations With Parental Burnout, Child Behavior, and Income”. *Journal of Pediatric Psychology*. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/jsab089>
- Kim, Jinyoun. “Learning and Teaching Online During Covid-19: Experiences of Student Teachers in an Early Childhood Education Practicum”. *International Journal of Early Childhood*, 1-14. <https://doi.org/10.1007/s13158-020-00272-6>
- Kirsch, Claudine vd. “Practices and Experiences of Distant Education During the Covid-19 Pandemic: The Perspectives of Six- to Sixteen-Year-Olds from Three High-Income Countries”. *International Journal of Educational Research Open* 2 (21 Mayıs 2021), 100049-100049. <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2021.100049>
- Kordaki, M. - Kakavas, P. “Digital Tools Used for the Development of Computational Thinking in Primary Education: A Ten Year Systematic Literature Review”. *Edulearn17 Proceedings*, 6346-6356.
- Korneeva, E. vd. “Social Health and Psychological Safety of Students Involved in

- Online Education during the COVID-19 Pandemic”. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 19 (26 Ekim 2022). <https://doi.org/10.3390/ijerph192113928>
- Kristin A. Dalope, Leonard Woods. “Digital Media Use in Families: Theories and Strategies for Intervention.” *Child and adolescent psychiatric clinics of North America* 27 2 (01 Nisan 2018), 145-158. <https://doi.org/10.1016/j.chc.2017.11.001>
- Kruszewska, A. vd. “Polish teachers of early education in the face of distance learning during the COVID-19 pandemic – the difficulties experienced and suggestions for the future”. *Education 3-13* 50 (01 Aralık 2020), 304-315. <https://doi.org/10.1080/03004279.2020.1849346>
- L. Annette. “A digital learning future”. *Impact*. <https://doi.org/10.21820/23987073.2021.2.48>
- Lafton, Tove vd. “Children’s Vulnerability to Digital Technology within the Family: A Scoping Review”. *Societies*. <https://doi.org/10.3390/soc13010011>
- Laxmi, C.Kalpana. “Impact of Children Using Technology & Social Media”. *Rest Journal on Banking, Accounting and Business* 2/2 (2023), 69-71. <https://doi.org/10.46632/jbab/2/2/9>
- Lazar, I. vd. “Digital technology adoption scale in the blended learning context in higher education: Development, validation and testing of a specific tool”. *PLoS ONE* 15 (10 Temmuz 2020). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0235957>
- Li, Hao. “The Effects of Technology on Children’s Behavior: Exploring the Importance of Moderation and Digital Detoxification”. *Studies in Psychological Science*. <https://doi.org/10.56397/sps.2023.06.05>
- Lieberman, Debra vd. “Young Children’s Learning With Digital Media”. *Computers in the Schools* 26 (20 Kasım 2009), 271-283. <https://doi.org/10.1080/07380560903360194>
- Lisbeth Amhag vd. “Teacher Educators’ Use of Digital Tools and Needs for Digital Competence in Higher Education”. *Journal of Digital Learning in Teacher Education* 35 (20 Ağustos 2019), 203-220. <https://doi.org/10.1080/21532974.2019.1646169>
- Lissak, Gadi. “Adverse Physiological and Psychological Effects of Screen Time on Children and Adolescents: Literature Review and Case Study”. *Environmental Research* 164 (01 Temmuz 2018), 149. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2018.01.015>
- Louise Starkey. “A review of research exploring teacher preparation for the digital age”. *Cambridge Journal of Education* 50 (04 Temmuz 2019), 37-56. <https://doi.org/10.1080/00220272.2019.1646169>

- org/10.1080/0305764X.2019.1625867
- M. Sadiku vd. “Digital Education”. *Journal of Educational Research and Policies*. [https://doi.org/10.53469/jerp.2022.04\(12\).16](https://doi.org/10.53469/jerp.2022.04(12).16)
- Maria Vedeckina, F. Borgonovi. “A Review of Evidence on the Role of Digital Technology in Shaping Attention and Cognitive Control in Children”. *Frontiers in Psychology* 12 (29 Eylül 2020). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.611155>
- Martin, Florence vd. “Examining Parents Perception on Elementary School Children Digital Safety”. *Educational Media International* 58 (02 Ocak 2021), 60-77. <https://doi.org/10.1080/09523987.2021.1908500>
- Marynchenko, I. vd. “Modern Tools for Increasing the Efficiency of Distance Education in the Conditions of Digitalization”. *Ad Alta*. <https://doi.org/10.33543/1301328791>
- Masni, Harbeng. “Effect of Technology on Human Life Style the World of Education, and the Development of Human Psychology”. <https://doi.org/10.2991/icss-17.2018.27>
- McPake, Joanna vd. “Pre-school Children Creating and Communicating with Digital Technologies in the Home”. *British Journal of Educational Technology* 44/3 (Mayıs 2013), 421-431. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2012.01323.x>
- Meates, Julie. “Problematic Digital Technology Use of Children and Adolescents: Psychological Impact”. *Teachers and Curriculum*. <https://doi.org/10.15663/tandc.v20i1.349>
- Messena, Mattia - Everri, Marina. “Unpacking the relation between children’s use of digital technologies and children’s well-being: A scoping review”. *Clinical Child Psychology and Psychiatry* 28 (22 Eylül 2022), 161-198. <https://doi.org/10.1177/13591045221127886>
- Misirli, Ozge - Ergulec, Funda. “Emergency remote teaching during the COVID-19 pandemic: Parents experiences and perspectives”. *Education and Information Technologies*. <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10520-4>
- Muppalla, Sudheer kumar vd. “Effects of Excessive Screen Time on Child Development: An Updated Review and Strategies for Management”. *Cureus* 15 (01 Haziran 2023). <https://doi.org/10.7759/cureus.40608>
- Natalia Chernoiyanova. “Digital Childhood and Nature”. *Child in a Digital World*. <https://doi.org/10.61365/forum.2023.121>
- Nugraheni, Alfirda Dewi. “The Influence of the Digital Age on Early Childhood Education Based Characters”. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 205-208. <https://doi.org/10.2991/SECRET-18.2018.33>

- Olaf Zawacki-Richter. "The current state and impact of Covid-19 on digital higher education in Germany". *Human Behavior and Emerging Technologies* 3 (03 Aralık 2020), 218-226. <https://doi.org/10.1002/hbe2.238>
- Olasile Babatunde Adedoyin, Emrah Soykan. "Covid-19 pandemic and online learning: the challenges and opportunities". *Interactive Learning Environments* 31 (02 Eylül 2020), 863-875. <https://doi.org/10.1080/10494820.2020.1813180>
- Onyema, Edeh Michael vd. "Impact of Coronavirus Pandemic on Education". *Journal of Education and Practice* 11 (2020), 108-121. <https://doi.org/10.7176/jep/11-13-12>
- Özden, Berrin - Özdemir, Selin. "University Students' Attitudes Towards Perceived Family Support in Individual Musical Instrument Education". *International Journal of Education and Literacy Studies*. <https://doi.org/10.7575/aiac.ijels.v.10n.4p.75>
- Papadakis, Stamatios vd. "The Effectiveness of Computer and Tablet Assisted Intervention in Early Childhood Students' Understanding of Numbers. an Empirical Study Conducted in Greece". *Education and Information Technologies* 23 (12 Şubat 2018), 1849-1871. <https://doi.org/10.1007/s10639-018-9693-7>
- Patrick, S. vd. "Well-being of Parents and Children During the COVID-19 Pandemic: A National Survey". *Pediatrics* 146 (01 Temmuz 2020). <https://doi.org/10.1542/peds.2020-016824>
- Perić, K. vd. "Review of Research on the Relationship Between Digital Technology Use and Child Development". *Drustvena istraživanja*. <https://doi.org/10.5559/di.31.2.08>
- Pinto, Marta - Leite, Carlinda. "Digital technologies in support of students learning in Higher Education: literature review". *Digital Education Review*. <https://doi.org/10.1344/der.2020.37.343-360>
- Pokhrel, S. - Chhetri, R. "A Literature Review on Impact of COVID-19 Pandemic on Teaching and Learning". *Higher Education for the Future* 8 (01 Ocak 2021), 133-141. <https://doi.org/10.1177/2347631120983481>
- Priftis, Nikos - Panagiotakos, Demosthenes. "Screen Time and Its Health Consequences in Children and Adolescents". *Children* 10 (01 Ekim 2023). <https://doi.org/10.3390/children10101665>
- Raja, R. - Nagasubramani, P. C. "Impact of modern technology in education" 3 (10 Mayıs 2018), 33-35. <https://doi.org/10.21839/JAAR.2018.V3IS1.165>
- Ramsay, J. "Family Digital Literacy Practices and Children's Mobile Phone Use". *Frontiers in Psychology* 7 (23 Aralık 2016). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01957>

- Rashid, Shazia - Yadav, S. S. "Impact of Covid-19 Pandemic on Higher Education and Research". *Indian Journal of Human Development* 14 (01 Ağustos 2020), 340-343. <https://doi.org/10.1177/0973703020946700>
- Ricci, Raquel Cordeiro vd. "Impacts of technology on children's health: a systematic review". *Revista Paulista de Pediatria* 41 (06 Temmuz 2022). <https://doi.org/10.1590/1984-0462/2023/41/2020504>
- Sá, M. - Serpa, Sandro. "The Covid-19 Pandemic as an Opportunity to Foster the Sustainable Development of Teaching in Higher Education". *Sustainability*. <https://doi.org/10.3390/su12208525>
- Sagr, Abdullah Nasser Al - Sagr, Nora Abdullah Al. "The Effect of Electronics on the Growth and Development of Young Children:a Narrative Review". *Journal of Health Informatics in Developing Countries* 14 (24 Şubat 2020). <https://consensus.app/papers/effect-electronics-growth-development-childrena-sagr/b27388098df95bc397d0b9add34d21d1/>
- Scarpellini, Francesca vd. "Distance learning in Italian primary and middle school children during the COVID-19 pandemic: a national survey". *BMC Public Health* 21 (02 Haziran 2021). <https://doi.org/10.1186/s12889-021-11026-x>
- Selak, Matea Bodrožić vd. "Characteristics and parental viewpoints regarding digital device use in children aged 4 to 8 years". *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*. <https://doi.org/10.31299/hrri.59.1.3>
- Shenkoya, Temitayo - Kim, Euseok. "Sustainability in Higher Education: Digital Transformation of the Fourth Industrial Revolution and Its Impact on Open Knowledge". *Sustainability*. <https://doi.org/10.3390/su15032473>
- Simian Huang. "Impact of Children's Digital Device Usage on Their Cognitive Function: A Comprehensive Literature Analysis". *Lecture Notes in Education Psychology and Public Media*. <https://doi.org/10.54254/2753-7048/26/20230879>
- Simone, M. "Already Connected Digital Early Childhood between Digital Media and the Net". *International Journal of Education*. <https://doi.org/10.5296/ije.v12i3.17504>
- Simović, Miodrag N. - Sikman, Mile. "The Impact of Digital Environment on Children and Respond to Socially Unacceptable Behavior". *Journal of Criminology and Criminal Law*. <https://doi.org/10.47152/rkkp.61.1.1>
- Šmahel, David vd. "The impact of digital media on health: children's perspectives". *International Journal of Public Health* 60 (20 Ocak 2015), 131-137. <https://doi.org/10.1007/s00038-015-0649-z>
- Smirnova, E. - Smirnova, S. "Parents' attitude to use of digital technology by young

- children”. *Современная зарубежная психология*. <https://doi.org/10.17759/jmfp.2019080408>
- Sokolova, A. - Yaskova, EE. “The influence of current information technologies on the health status of schoolchildren”. *Российский вестник гигиены*. <https://doi.org/10.24075/rbh.2021.015>
- Söylemez, İdris. *Türk-İslam Edebiyatında Manzum Kırk Hadisler (İnceleme-Metin)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk-İslâm Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2017.
- Spinelli, M. vd. “Parents’ Stress and Children’s Psychological Problems in Families Facing the COVID-19 Outbreak in Italy”. *Frontiers in Psychology* 11 (03 Temmuz 2020). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01713>
- Straker, L. vd. “Principles for the wise use of computers by children”. *Ergonomics* 52 (21 Ekim 2009), 1386-1401. <https://doi.org/10.1080/00140130903067789>
- Subrahmanyam, K. vd. “The impact of computer use on children’s and adolescents’ development”. *Journal of Applied Developmental Psychology* 22 (01 Ocak 2001), 7-30. [https://doi.org/10.1016/S0193-3973\(00\)00063-0](https://doi.org/10.1016/S0193-3973(00)00063-0)
- Sundus, M. “The Impact of Using Gadgets on Children”. *Journal of depression & anxiety* 7 (09 Ekim 2017), 1-3. <https://doi.org/10.4172/2167-1044.1000296>
- Suwarto, Dyna Herlina vd. “Developing Digital Literacy Practices in Yogyakarta Elementary Schools”. *Electronic Journal of e-Learning*. <https://doi.org/10.34190/ejel.20.2.2602>
- Tadpatrikar, Ashwini vd. “Influence of Technology Usage on Family Communication Patterns and Functioning: A Systematic Review.” *Asian Journal of Psychiatry* 58 (11 Şubat 2021), 102595. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2021.102595>
- Tahir, Saba - Bhat, Rajiv Kumar Aaqib Nisar. “The Influence of Early Exposure to Smart Gadgets on Children”. *Tijjin Jisbu / Journal of Propulsion Technology*. <https://doi.org/10.52783/tjjpt.v44.i2.141>
- Tamaro, Rosanna vd. “Improving Digital Literacy in Primary Education”. *EDU-LEARN19 Proceedings*. <https://doi.org/10.21125/EDULEARN.2019.2472>
- Tariq, A. vd. “Social Media Use and Family Connectedness: A Systematic Review of Quantitative Literature”. *New Media & Society* 24 (31 Mayıs 2021), 815-832. <https://doi.org/10.1177/14614448211016885>
- Tessarollo, Valeria vd. “Distance Learning in Children with and without ADHD: A Case-control Study during the COVID-19 Pandemic”. *Journal of Attention Disorders* 26 (13 Ağustos 2021), 902-914. <https://doi.org/10.1177/10870547211027640>
- Tlthah, Muhammad Talhah vd. “Challenges and Effects of Technology in

- Emotional and Psychological Development of Children”. *Al Athfal : Jurnal Kajian Perkembangan Anak dan Manajemen Pendidikan Usia Dini*. https://doi.org/10.52484/al_athfal.v6i1.410
- Tomar, Ayushmaan. “Impact of Technology in Life of a University Student”. *International Journal of Computer Applications*. <https://doi.org/10.5120/IJCA2019919277>
- Tondeur, J. vd. “Preparing beginning teachers for technology integration in education: ready for take-off?” *Technology, Pedagogy and Education* 26 (15 Mart 2017), 157-177. <https://doi.org/10.1080/1475939X.2016.1193556>
- Toto, G. “Effects and Consequences of Media Technology on Learning and Innovative Educational Strategies”. *Online Journal of Communication and Media Technologies*. <https://doi.org/10.29333/ojcm/3988>
- Toto, G. - Strazzeri, I. “Sport and physical education as prevention against technological addictions”. *Journal of Human Sport and Exercise*. <https://doi.org/10.14198/JHSE.2019.141.11>
- Usha, R. vd. “Impact of Internet and Technology on Children Behavior: A Review” 1 (30 Eylül 2020), 17-19. <https://doi.org/10.51916/AKSH.2020.V01I02.005>
- V. Kovalchuk vd. “Digitalization of vocational education under crisis conditions”. *Educational Technology Quarterly*. <https://doi.org/10.55056/etq.49>
- Wartella, E. - Jennings, N. “Children and computers: new technology--old concerns.” *The Future of children* 10 2 (2000), 31-43. <https://doi.org/10.2307/1602688>
- Weaver, J. - Swank, Jacqueline M. “Parents’ Lived Experiences With the COVID-19 Pandemic”. *Family Journal (Alexandria, Va.)*. <https://doi.org/10.1177/1066480720969194>
- Wilding, R. “Families, Relationships, and Technology”. *The Oxford Handbook of Sociology and Digital Media*. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197510636.013.11>
- Williams, Bronwyn T. “Collages of Identity: Popular Culture, Emotion, and Online Literacies”. *Teachers College Record: The Voice of Scholarship in Education* 113/13 (Aralık 2011), 200-219. <https://doi.org/10.1177/016146811111301309>
- Wilson, Sarah. “Digital technologies, children and young people’s relationships and self-care”. *Children’s Geographies* 14 (03 Mayıs 2016), 282-294. <https://doi.org/10.1080/14733285.2015.1040726>
- Wong, R. vd. “Parent Technology Use, Parent-Child Interaction, Child Screen Time, and Child Psychosocial Problems among Disadvantaged Families.” *The Journal of pediatrics*. <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2020.07.006>

- Wu, C. vd. “Parenting approaches and digital technology use of preschool age children in a Chinese community”. *Italian Journal of Pediatrics* 40 (07 Mayıs 2014), 44-44. <https://doi.org/10.1186/1824-7288-40-44>
- Yanguas, Maria Lucia. “Technology and educational choices: Evidence from a one-laptop-per-child program.” *Economics of education review* 76 (01 Haziran 2020). <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2020.101984>
- Yun, Wong Sing. “Digitalization challenges in education during COVID-19: A systematic review”. *Cogent Education* 10 (05 Nisan 2023). <https://doi.org/10.1080/2331186X.2023.2198981>
- Zomer, Nancy R. - Kay, R. “Technology Use in Early Childhood Education”. *Journal of Educational Informatics*. <https://doi.org/10.51357/jei.v1i1.45>
- Федерация, Российская. “The role of an adult in a child’s digital use”. *Современная зарубежная психология* 11/2 (2022), 59-67. <https://doi.org/10.17759/jmfp.2022110205>

AHLAKİ GELİŞİMDE OKUL ORTAMI VE ÖĞRETMENLERİN ROLÜ: ERGENLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Mustafa TAKTAK*

Giriş

Ergenlik dönemi, bireylerin kişisel, sosyal ve ahlaki değerlerinin şekillendiği kritik bir gelişim aşamasıdır. Bu süreçte okul ortamı ve öğretmenler, ergenlerin ahlaki gelişimlerine katkı sağlayan temel unsurlar arasında yer almaktadır.¹ Belirttiği gibi, okullar sadece akademik bilgi vermekle kalmaz, aynı zamanda öğrencilerin toplumsal değerleri, etik karar alma süreçlerini ve sosyal ilişkilerde doğru davranışları öğrenmelerini sağlayan önemli bir sosyalleşme aracıdır.² Okulların, öğrencilerin karakter gelişiminde oynadığı rolün altını çizerken, bu ortamların öğrencilerin etik düşünme becerilerini geliştirmesi açısından da kritik olduğunu vurgulamaktadır. Öğretmenler ise, öğrencilerin model aldığı bireyler olarak bu gelişim sürecinde doğrudan rol oynar. Ahlaki eğitim, öğrencilerin sınıf içi etkileşimlerinden, disiplin politikalarına ve öğretmenlerin sergilediği davranış örneklerine kadar geniş bir

* Dr.Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, mtaktak@gelisim.edu.tr

¹ Larry Nucci, *Education in the Moral Domain* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), s. 23.

² Thomas Lickona, "Eleven Principles of Effective Character Education", *Journal of Moral Education* 25/1 (1996): 93-100.

yelpazeyi kapsar. Bu araştırma, 8. sınıf öğrencilerinin ahlaki gelişim süreçlerinde okulun ve öğretmenlerin etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle, okulun ahlaki ikliminin ve öğretmenlerin ahlaki değerlerle ilişkili model davranışlarının ergenlerin ahlaki olgunlaşma süreçlerine nasıl etki ettiğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

1. Yöntem

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji kullanılmıştır. Bu yöntem, öğrencilerin bireysel deneyimlerini derinlemesine anlamayı sağlar.³ Bu yöntemin, katılımcıların yaşantılarını ve bu yaşantıların anlamlarını ortaya çıkarmada etkili olduğunu belirtmiştir. Araştırmanın katılımcıları, 8. sınıfa devam eden 21 öğrenciden oluşmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla öğrencilerin okulun ahlaki iklimine ve öğretmenlerinin davranışlarına ilişkin algıları, ahlaki karar verme süreçlerinde bu faktörlerin nasıl bir etkiye sahip olduğu incelenmiştir. Veriler içerik analizi ile değerlendirilmiş ve temalar halinde sınıflandırılmıştır.⁴ İçerik analizinin, verilerin anlamlı temalar ve desenler halinde organize edilmesini sağladığını belirtmiştir. Çalışmada etik onay alınmış ve katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuştur.

2. Bulgular

Araştırma bulguları, okul ortamının ve öğretmenlerin ahlaki gelişim sürecinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Ahlaki iklimin öğrenci davranışları üzerindeki etkileri şu başlıklar altında incelenmiştir:

2.1. Okulun Ahlaki İklimi

Öğrenciler, okulun ahlaki değerlerin öğrenilmesi ve uygulanması için önemli bir ortam sunduğunu belirtmişlerdir. Çalışmaya katılan birçok öğrenci, sınıf içi ve sınıf dışı etkileşimlerde ahlaki değerlerin öğretildiğini ve bu değerlerin günlük karar verme süreçlerinde kritik bir rol oynadığını ifade etmiştir.

³ John W. Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches* (California: Sage Publications, 2013), s. 126

⁴ Matthew B. Miles ve A. Michael Huberman, *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook* (California: Sage Publications, 1994), s. 56.

Ayrıca, okulun disiplin politikalarının ahlaki gelişimi teşvik edici nitelikte olduğu vurgulanmıştır. Özellikle okul yönetimlerinin uyguladığı kurallar ve prosedürler, öğrencilerin adalet ve sorumluluk kavramlarını geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Öğrenciler, kuralların ve prosedürlerin adil bir şekilde uygulanmasının, kendilerinin de adil davranışlar sergilemelerini teşvik ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca, okulda gerçekleştirilen sosyal etkinlikler ve projelerin, öğrencilerin toplumsal sorumluluk bilincini geliştirdiği gözlemlenmiştir. Örneğin, yardım kampanyaları, çevre temizliği etkinlikleri ve toplum hizmeti projeleri, öğrencilerin toplumsal etik değerleri benimsemelerinde önemli rol oynamaktadır. Bu durum, öğrencilerin topluma karşı duyarlılıklarını artırmakta ve ahlaki gelişimlerini desteklemektedir.

2.2. Öğretmenlerin Rolü

Öğretmenlerin davranışları, öğrencilerin ahlaki olgunlaşmalarında önemli bir etkiye sahip olarak görülmektedir. Öğrenciler, öğretmenlerinin sergilediği model davranışların, kendi ahlaki değerlerini nasıl geliştirdiklerini belirlemede etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Özellikle, öğretmenlerin adaletli davranışları, dürüstlük ve empati gibi değerlere vurgu yapmaları, öğrencilerin bu değerleri benimsemelerinde kritik bir unsur olarak öne çıkmıştır. Öğretmenlerin sınıf içindeki ve dışındaki tutumlarının, öğrencilerin sosyal ve ahlaki gelişimlerine katkıda bulunduğu gözlemlenmiştir. Öğrenciler, öğretmenlerinin kendilerine karşı gösterdiği saygı ve anlayışın, kendi davranışlarına yansıdığını belirtmişlerdir. Ayrıca, öğretmenlerin disiplin konusunda sergilediği tutarlı ve adaletli yaklaşımlar, öğrencilerin disiplin anlayışlarını pekiştirmektedir. Öğrenciler, öğretmenlerinin adaletli bir şekilde davrandığını gördüklerinde, kendilerinin de benzer şekilde adil davranışlar sergilemeye teşvik edildiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca, öğretmenlerin günlük yaşamlarında sergiledikleri dürüstlük, empati ve saygı gibi değerler, öğrencilerin bu değerleri benimsemelerinde ve içselleştirmelerinde büyük rol oynamaktadır. Öğretmenler, sadece sözleriyle değil, aynı zamanda davranışlarıyla da öğrenciler için birer örnek teşkil etmektedirler. Bu durum, öğrencilerin öğretmenleriyle kurdukları ilişkiyi güçlendirmekte ve ahlaki gelişimlerini olumlu yönde etkilemektedir.

2.3. Ahlaki Eğitim Programlarının Etkisi

Araştırma sonuçlarına göre, okullarda uygulanan ahlaki eğitim programları, öğrencilerin etik düşünme becerilerini geliştirmelerinde etkili olmuştur. Programların, öğrencilerin sosyal sorumluluk ve toplumsal etik kuralları anlama süreçlerine katkı sağladığı gözlemlenmiştir. Ancak, bazı öğrenciler bu programların daha derinlemesine ele alınması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu durum, ahlaki eğitim programlarının daha etkili hale getirilmesi için öğretmenlerin profesyonel gelişimlerinin desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ahlaki eğitim programlarının, öğrencilerin toplumsal değerleri anlama ve içselleştirme süreçlerinde önemli rol oynadığı belirlenmiştir. Öğrenciler, bu programlar aracılığıyla, sadece teorik bilgi edinmekle kalmayıp, aynı zamanda bu bilgileri günlük yaşamlarına entegre etme becerisi kazandıklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerin, ahlaki eğitim programları sayesinde, toplumsal etik kuralları ve sosyal sorumluluk bilinci konusunda daha bilinçli hale geldikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca, bu programlar, öğrencilerin toplumsal olaylara ve sorunlara karşı duyarlılıklarını artırmakta ve onların aktif vatandaşlar olarak yetişmelerine katkı sağlamaktadır. Ahlaki eğitim programları, öğrencilerin etik karar verme süreçlerini de desteklemekte ve onların zorlu ahlaki durumlarla başa çıkma becerilerini geliştirmektedir.

3. Değerlendirme

Bu çalışmanın bulguları, okulun ahlaki iklimi ve öğretmenlerin rolünün ergenlerin ahlaki gelişimleri üzerindeki önemli etkilerini ortaya koymaktadır. Okullar, öğrencilerin sadece akademik becerilerini geliştirdikleri yerler değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin, etik karar alma becerilerinin ve sosyal ilişkilerde doğru davranışların öğrenildiği kritik alanlardır. Okul ortamının ahlaki değerlerin benimsenmesi için sunduğu imkânlar, öğrencilerin günlük yaşamdaki kararlarını ve davranışlarını şekillendirmede belirleyici olmuştur. Araştırma sonuçları, okul yönetimlerinin oluşturduğu ahlaki iklimin ve disiplin politikalarının, öğrencilerin adalet ve sorumluluk kavramlarını geliştirmelerine yardımcı olduğunu göstermiştir. Bu, okul ortamında adil ve tutarlı kuralların uygulanmasının, öğrencilerin kendi davranışlarını da bu doğrultuda düzenlemelerine olanak tanıdığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, sosyal etkinlikler ve projeler aracılığıyla öğrencilerin toplumsal sorumluluk bilinci kazanması, onların

topluma daha duyarlı bireyler olarak yetişmelerine katkıda bulunmaktadır.

Öğretmenlerin rolü de bu süreçte oldukça kritiktir. Öğretmenlerin adaletli, dürüst ve empatik davranışları, öğrencilerin bu değerleri benimsemelerinde model teşkil etmektedir. Öğrenciler, öğretmenlerinin sergilediği olumlu davranışları gözlemleyerek kendi ahlaki gelişim süreçlerini şekillendirmektedirler. Özellikle öğretmenlerin sınıf içindeki ve dışındaki tutarlı ve adaletli tutumları, öğrencilerin disiplin ve sorumluluk anlayışlarını pekiştirmektedir. Bu, öğretmenlerin sadece bilgi aktarıcı değil, aynı zamanda ahlaki değerlerin taşıyıcısı ve modelleyicisi olduklarını göstermektedir. Ahlaki eğitim programlarının etkisi de araştırmanın önemli bulgularından biridir. Bu programlar, öğrencilerin etik düşünme becerilerini geliştirmelerinde ve toplumsal etik kuralları anlama süreçlerinde önemli rol oynamaktadır. Ancak, bazı öğrenciler bu programların daha derinlemesine ele alınması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu durum, ahlaki eğitim programlarının daha etkili hale getirilmesi için öğretmenlerin profesyonel gelişimlerinin desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu araştırma, ergenlerin ahlaki gelişiminde okul ortamı ve öğretmenlerin rolünün önemini vurgulamaktadır. Eğitimciler, öğrencilerin ahlaki olgunlaşmalarını destekleyen programlar geliştirmeli ve bu süreçte kendi davranışlarıyla öğrenciler için birer model olmalıdır. Okul yönetimlerinin ise, ahlaki iklimi güçlendirecek politika ve uygulamalar benimsemesi gerekmektedir. Bu çalışma, ahlaki gelişim süreçlerinin anlaşılmasına katkı sunmakta ve eğitimciler ile politika yapımcılar için yol gösterici öneriler sunmaktadır.

Kaynakça

Creswell, John W. *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. California: Sage Publications, 2013.

Lickona, Thomas. "Eleven Principles of Effective Character Education." *Journal of Moral Education* 25/1 (1996): 93-100.

Miles, Matthew B., ve A. Michael Huberman. *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. California: Sage Publications, 1994.

Nucci, Larry. *Education in the Moral Domain*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

ENGELLİ BİREYLER VE KADER

Fatma Zehra EKİM YILMAZ*

Giriş

Kader konusu insanlık tarihinin belki de en eski tartışma konularından-
dır. O kadar eskidir ki Hz. Âdem'in Allah tarafından yeryüzünün hali-
fesi olarak belirlenmesine kadar gider. Zira Yüce Allah meleklerini hu-
zuruna çağırılmış, Hz. Âdem'in onlardan daha fazla donanıma sahip olduğunu
kabul etmelerini buyurmuştur fakat İblis bu emre muhalif davranmıştır. Bunun
üzerine de Allah İblis'i bulunduğu makamdan kovmuştur.¹ Buna rağmen İblis
“*Mademki, benim yoldan çıkmamı istedin, dedi, ben de, gidip senin doğru yolunun üzerinde
onlar için pusuya yatacağım.*”² Cevabıyla kendi kararının sorumluluğunu Allah'a at-
fetmiştir. Bu olaydan sonra da gerek semavi din mensupları arasında gerekse çok
tanrılı din mensupları arasında kader konusu bilhassa kişinin edip eylediklerin-
den sorumlu olup olmadığı her zaman ve zeminde tartışılmaya devam etmiştir.

İslam inancına baktığımızda kulun iradesinin devre dışı kaldığı Cebriye fır-
kası, aklı ön plana alan Kaderiye ileriki dönemde de ismi değişen Mu'tezile
fırkası ve Ehli Sünnet inanç sistemini oluşturan Mâturîdî ve Eş'arî fırkaları ola-
rak üç ana başlıkta incelenebilmektedir. Cebriye fırkasının ortaya çıkışı Eme-
viler dönemine dayanmaktadır. Cebriye savunucularına göre insan özgür

* Kırşehir Müftülüğü Kuran kursu Öğreticisi.

¹ *Kur'an Mesajı: Meal- Tefsir.* çev. Muhammed Esed, Türkçeye çev. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk (Ankara: İşaret Yayınları, 2002), el- Bakara 2/ 30,33,34.

² el- A'raf 7/16.

iradesi ile hareket edebilen bir varlık değildir. Allah kulun ne yapacağını veya ne yapmayacağını zaten ezelde tayin etmiştir. Dolayısıyla kulun itiraz hakkı yoktur, Allah istediği için o fiil vardır ve yönetme gücü de dâhil kişinin yaptığı fiiller Allah'ın istemesinden kaynaklıdır. İlk defa kader tartışmalarını başlatan Yunus-ı Üsvari'dir, Basra'da bulunan Mabed-i Cüheni ise ondan ilham alarak bu konuyu dillendirmiş ve fikri münakaşaların kapısını açmıştır.³ İslam'da özgür iradeyi, salt akli savunanların başında Ma'bed el-Cüheni gelmektedir diyebiliriz. Ma'bed kader konusunda “ *Kader yoktur, iş o anda oluverir*” der.

Kader tartışmalarında ana konulardan biri mürtekeb-i kebirenin durumudur. Bu konu ilk defa Cebriyenin hâkim olduğu dönemlerde, sorulara daha sistematik bir bakış açısıyla cevap arayan âlimlerden Hasan Basri'nin meclisinde tartışılmıştır. Bu tartışmalar sonrasında Mu'tezile mezhebi ortaya çıkmıştır. Mutezile mezhebinin farklı coğrafyalara yaygınlaşması ve temel konuların çoğunda filozofların söylemlerine göre hareket ediyor olması fırka içerisinde görüş ayrılıklarının çıkmasına zemin hazırlamıştır. Mürcie ve Harici mensupları da bu dönemde tartışmaların bir parçası olmuşlardır. Farklı fikirlerin tartışılması Ebu'l-Hasan Eş'arî (ö. 941) ile hocası Ebu Ali Cübbai (ö. 915) arasındaki geçen üç kardeş meselesinin tartışılması sonrası Eş'arî mezhebinin kurulmasına kadar devam etmiştir.⁴ Daha sonraki süreçte ise Eş'arî, Mutezilî görüşlerin batıllığını göstermeye ve Ehl-i Sünnet yolunu açmaya çaba sarf etmiştir. Eş'arî kelamını anlamak için öncelikle “Kesb Nazariyesi”ni tanımlamak gerekmektedir. Bu nazariyeye göre bütün fiilleri yaratan ve ortaya çıkaran Allah'tır. Fakat bu fiiller onu kesbeden yani kazanan iradeye bağlanır. Burada asıl soru şudur: İlahi kudret insanın sorumluluğu ile nasıl uzlaştırılacak? Eğer kişinin kesbettiği fiiller Allah tarafından yaratıldı ise insan bunlardan herhangi birini kazanmıyor demektir. Dolayısıyla her fiilin Allah'a atfedilmesi sorumluluğun ise kula verilmesi Allah'ın hem sonsuz kudretini hem de sonsuz rahmetini ifade etmektedir. Allah dilerse ceza dilerse mükâfat verir. Ancak dilerse ifadesinden kasıt Allah'ın keyfi hareket etmesi değil Allah'ın merhamet ve gazabının kişiye göreliğine dikkat çekmek içindir. Eş'arî'ye göre bütün fiiller iyi veya kötü fark etmez Allah'ın iradesi ve rızası

³ Yusuf Ziya Yörükân, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler*, (İstanbul, Ötüken Yayıncılık, 2006), 53.

⁴ Taftazani, *Kelm İlmi ve İslam Akaidi Şerhu'l-Akaid*, çev. Süleyman Ateş, (İstanbul, Dergah Yayıncılık, 1999), 99.

ile gerçekleşmektedir. Bu fikrin alt zemininde ise Allah'ın kudretine şerh koyan Mutezili akideye baş kaldırı yer almaktadır.

Mâturîdî kelamı ise Eş'arî kelamıyla hemen hemen aynı zamanlarda şekillenmiştir. Temel görüşler bakımından birbirlerine çok yakın olsalar da önemli bazı konularda farklılıklar görülmektedir. Mâturîdî'ye göre bütün fiiller Allah tarafından yaratılmıştır fakat kötü fiiller Allah'ın rızası ile gerçekleşmez. Allah'ın kudreti ile birlikte kulun iradesinin etkinliğine de vurgu yapılmaktadır. Mâturîdî kelamına göre fiiller mutlak surette hür olan kul tarafından gerçekleşmektedir.⁵ Mâturîdî'nin kelam alanındaki eserlerini nassa, nassı anlamakla memur akla ve İslamın ortak ilkelerine dayanarak sahih dini inancı belirlemek ve içte ve dışta yer bulmuş yanlış inançları eleştirmek adına çift yönlü ele almak gerekmektedir. Mâturîdî, Cebriye inancı ile Mu'tezile inancı arasında bir ara form oluşturmayı hedeflemiştir. İmam Mâturîdî'ye göre kader konusu herkesin rahatlıkla anlayabileceği, yorum yapabileceği bir konu değildir. İmam Mâturîdî *Kitabü't-Tevhid*'de kaderle ilgili temel kavramlar konusunda bütün Müslümanlarca olumlu manaya sahip olan kavramların Allah'ı nitelendirdiğini, zıddı olan kavramlardan ise Allah'ın tenzih edilmesi gerektiğini kabul ettiğini yazar. Mâturîdî her bir fiilin yaratma açısından Allah'a, fiil ve kesb açısından ise kula nispet edildiğini kabul eder. Bu sebeple bir fiilin gerçekleşmesi için Allah ile kul arasında ortak bir aklın mümkün olmadığını, kulun elinde olan şeyin ise Allah'ın emir ve yasaklarına göre hareket etmek veya etmemek olduğu fikrini savunur. O halde kulun yapacağı kötü fiillerde Allah'ın cehle düşmek adına biliyor olması kulu o fiile zorlamaz mı? Aslında Mâturîdî kelamını anlamak adına temelde sorulacak soru bu olsa gerektir. Mâturîdî "*Zat-ı ilahiyenin üzerinden zaman geçmez.*" ifadesi ile geçmiş, şimdi ve gelecek tanımlamasının Allah için değil kullar için olduğunu dolayısıyla kulun yapacağı fiilde zorunlu olmadığını, cüz'i iradesiyle karar verdiğini dile getirmiştir.⁶ Bir diğer ifade ile Allah'ın zamandan münezze olmasına anlamına gelen bu cümle Allah'ın fiilleri ezelde belirlediği fakat zamanını belirmediğini ifade etmektedir. Fiilin zamanını tayin eden kulun iradesidir ve sorumlulukta tam burada başlar.

⁵ Fazlur Rahman, *İslam*, çev. Mehmet Aydın & Mehmet Dağ (Ankara: Ankara Okulu Yayınları), 151- 152.

⁶ Sönmez Kutlu(ed.), *İmama Maturidi ve Maturidilik*, (Ankara, Kitabiyat Yayınları, 2006), 191-193, 195.

1. Engellilik Kavramı

Engelliliği kişinin doğuştan ya da sonradan herhangi bir sebeple sosyal, bedensel, duyuşsal veya zihinsel yeteneklerini farklı seviyelerde yitirmesi sebebiyle hayata uyum problemleri ve günlük ihtiyaçlarını karşılamada güçlük yaşama ve bununla beraber bakım, danışmanlık, koruma ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyma durumu şeklinde tanımlamak mümkündür.⁷ Engellilik için kullanılan kavramlar ulusal ve uluslararası alanda çeşitlilik gösterir. Sakat, özürlü, engelli gibi kavramlar birbirinin yerine kullanılmaktadır. 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler tarafından engelli insanların sağlıklı insanlar gibi değerlendirilmesi İnsan Hakları Evrensel Beyanname ile gerçekleşmiştir. Bu beyanname ile herhangi bir ayrımcılık yapılmaksızın her birey toplum içinde tanınmaya, var olmaya, sosyal ilişkiler kurmaya, iş hayatına katılmaya devam edecek, üretecek ve günlük aktivitelerini yerine getirecektir. Engelli bireyler de toplumda ayrımcılık ve ön yargıdan uzak bir yaşam sürerek bireylere sunulan hak ve hizmetlerden yararlanabilecektir.⁸

Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 2006 yılında engelli kavramı literatüre girmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından 1973 yılında engellilik kavramıyla ilgili ilk uluslararası sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırma kapsamında engellilik; bozukluk, özürlülük ve engellilik olarak ayrılmıştır.⁹ WHO 2001 yılında ICF (Uluslararası İşlevsellik Bozuklukları Sınıflandırması)'yi yayınlamıştır. Burada engellilik iki grupta incelenmiştir. Birinci grupta vücuttaki fonksiyonlar ve yapılar, ikinci grupta çevresel ve kişisel faktörleri temel almıştır.¹⁰ Engellilik kavramını ise ahlaki model, medikal model, sosyal model ve kültürel model olarak incelenmiştir. Engellilik, sosyal model kapsamında “bir bozukluğa veya eksikliğe sahip olmanın sosyal olarak ortaya çıkardığı sonuçlar” şeklinde tanımlanmıştır.

⁷ İslam Musayev, *Engelli Bireylerde Din Eğitimi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 7.

⁸ Namık Hüseyinli vd., “Çalışma Hayatında Engelli Haklarına İlişkin Düzenlemeler ve Engellilerin Haklarına İlişkin Farkındalıklar”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 6/6 (2017), 138-162.

⁹ Muhammed Fevzi Esen, *Türkiye’de Engelli Bireylerle İlgili Veriler (Arkan’ın Ayyıldız) içinde Engelli Bireylerin Destekli İstibdamı*, (İstanbul, Akademik Kitaplar, 2018), 11-38.

¹⁰ Ayşegül Gönülaçan, *Türkiye’de Engelli İstibdamı ve İşverenlerin Engelli İstibdamına Yönelik Tutumları: Trabzon Örneği* (İsparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 3.

Kültürel modelde ise kendisini engelli olarak ifade eden bireylerin benzer sözleri olan, ortak bir dili paylaşan ve ortak deneyimler yaşayan özgün bir grubu temsil ettikleri söylenebilir. Bu kişiler aynı gruplara dâhildir. Kültürel modelin görüşüne göre engellilik bir gruba ait olmak anlamına gelmektedir.¹¹

Türk Dil Kurumu (TDK)'na göre engelli kavramı, “vücudunda eksik ya da kusur olan kişi” şeklinde ifade edilir. Sakat ise “vücudunda hastalık ya da eksiklik olan kişi”dir. Özürlü ise “gelişimsel süreçlerin bir veya birkaçında yetersizlik olan kişi”dir. 5378 sayılı Özürlüler Kanunu'na göre engelli bireyler doğumla ya da sonradan gelen bir nedenle sosyal hayata uyumda ve günlük gereksinimleri karşılamada güçlük yaşayan, korunma ihtiyacı duyan kişidir.¹² Tablo 1. Veri tabanında kayıtlı ve hayatta olan engellilerin yaş grubu ve cinsiyete göre dağılımları¹³

Yaş Grupları	Erkek	Kadın	Toplam
0-4	19.304	13.881	33.185
5-9	56.267	34.792	91.059
10-14	74.525	48.282	122.807
15-19	79.897	54.181	134.078
20-24	87.544	59.814	147.358
25-29	82.604	50.870	133.474
30-34	86.314	53.293	139.607
35-39	102.437	67.865	170.302
40-44	123.124	82.976	206.100
45-49	134.400	85.994	220.394
50-54	118.951	75.202	194.153
55-59	116.897	84.962	201.859
60-64	91.731	68.522	160.253
65-69	81.101	67.703	148.804
70-74	55.913	57.412	113.325
75-79	42.871	53.899	96.770
80-84	31.629	55.967	87.596
85+	36.374	89.420	125.794

Not: Engelli Sağlık Kurulu Raporu almak için yetkili hastanelere başvurmamış ve hizmet almak için devletle temasa geçmemiş bireyleri kapsamamaktadır.

¹¹ İnan vd., “Engellilik, Türkiye’de Engellilerin Durumu ve Sağlık Hizmet Sunumuna Bir Bakış”, *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni* 12/6 (2013), 723-728.

¹² Gönülaçan, *Trabzon Örneği*, 4.

¹³ EYHGM 2021 yılı bülteni.

2. Engellilik Türleri

Engelliliğe sebep olan pek çok faktör bulunmaktadır. Bu gruplandırma; doğum öncesi engellilik, doğum anı engellilik ve doğum sonrası engellilik nedenleri şeklinde ifade edilmektedir.¹⁴ Engelli birey, “doğumla birlikte veya sonradan gerçekleşen sebeplerle; ruhsal, bedensel, duygusal, zihinsel ve sosyal becerilerini belirli ölçülerde kaybetmesi sonucu sosyal hayata uyum sağlamak ve günlük ihtiyaçlarını karşılamakta güçlüğü olan kişi” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁵ 5378 Sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun da bu kapsamda yürürlüğe girmiştir.¹⁶ Engellilik türleri altı başlık altında toplanmaktadır. Bunlar;

Ortopedik engelli,

Görme engelli,

İşitme, dil ve konuşma engelli,

Zihinsel engelli,

Otizm,

Süreğen hastalıktır.¹⁷

Tablo 2. Veri tabanında kayıtlı ve hayatta olan engellilerin engel gruplarına göre dağılımları¹⁸

¹⁴ Gönülaçan, *Trabzon Örneği*, 5.

¹⁵ Musayev, *Engelli Bireylerde Din Eğitimi*, 10.

¹⁶ Serkan Çınarlı, *Kamu Hizmetlerinin Yürütülmesinde Engelli Hakları* (İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008).

¹⁷ Yunus Emre Öztürk vd., “Evde Bakım Hizmeti Alan Engelli Bireye Sahip Ailelerin Bakım Verme Yüklerinin Belirlenmesi: Amasya Örneği”, *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1/1(2017), 49- 66.

¹⁸ EYHGM 2021 yılı bülteni.

Engel Grubu	Kişi Sayısı	Oran (%)
Görme	215.076	9,53
İşitme	179.867	7,97
Dil ve Konuşma	33.686	1,49
Ortopedik	311.131	13,78
Zihinsel	385.313	17,07
Ruhsal ve Duygusal	170.927	7,57
Süreğen Hastalık	917.259	40,63
Diğer	44.248	1,96

Not: Engelli Sağlık Kurulu Raporu almak için yetkili hastanelere başvurmamış ve hizmet almak için devletle temasa geçmemiş bireyleri kapsamamaktadır.

2.1. Ortopedik Engelli

Ortopedik engelli; kas sistemlerinde ve iskelet sisteminde yetersizlik, eksiklik ya da fonksiyon bozukluğu olan kişidir. İnsanın anatomik yapısında fiziksel olarak herhangi bir bozukluk ve eksiklik oluşturan, kişilerin bedensel yeteneklerini kısıtlayan engellilik türü ortopedik engelliliktir. Ortopedik engelliler diğer insanların yardımına ihtiyaç duyabilir. Bu bireyler, özel rehabilitasyon ve fizik tedavi merkezleri aracılığıyla iyi duruma gelebilir.¹⁹

2.2. Görme Engelli

Görme engellilik; “gözü oluşturan sınırlar, dokular ve kaslardan herhangi birindeki sorunlara bağlı olarak oluşan engel türüdür” şeklinde ifade edilmektedir. Görme engelli bireyler görme kaybı derecesine göre sınıflandırılır. Bu sınıflandırmada görme kaybı yüksek ya da hiç göremeyen şeklinde iki grup olarak ifade edilmektedirler. Görme engellilik; tek gözde ya da iki gözde tam ya da kısmi görme kaybıdır. Göz protezi, renk körlüğü, gece körlüğünü de kapsar.²⁰

¹⁹ Gönülaçan, *Trabzon Örneği*, 5.

²⁰ Esen, *Engelli Bireylerin Destekli İstihdamı*, 11-38.

2.3. İşitme ve Konuşma Engelli

Bireylerde işitme duyarlılığı ve işitmenin görevini üstlenememe durumuna işitme kaybı denir. İşitme engelli bireyler tek kulakta ya da iki kulakta işitme kaybı olan kişidir.²¹ İşitme yetersizliği, tüm çabalara rağmen bireyin normal haliyle işitmesinin mümkün olmadığı, özel eğitime gereksinim duyma hali olarak tanımlanabilir. İşitme yetersizliği az işitenler ve sağırlar olarak iki ana grupta incelenmektedir.²²

Bir sebepten ötürü konuşamayan, konuşmasının hız ve akıcılığında problem olan, ifade ve seste problemi olan kişiler konuşma engelli olarak tanımlanmaktadır.²³ Konuşma engelinin nedenleri; fonksiyonel, duygusal, organik ve sosyal olarak sıralanabilir. Ekleme bozukluğu, diğer konuşma bozukluğu, kekemelik, ses bozukluğu, akış bozukluğu konuşma engel türleri olarak sınıflandırılır.²⁴

2.4. Zihinsel Engelli

Zihinsel engelli; “doğum öncesi, doğum anı veya doğum sonrası gelişim sürecinde farklı nedenlerle zeka gelişiminde ortaya çıkan duraklama, gerileme ya da yavaşlama sonucu anormallik gösteren kişi” olarak tanımlanmaktadır. Zekâ geriliği, down sendromu, demans, şizofreni, madde kullanımına bağlı bozukluk zihinsel engellilik içinde bulunmaktadır. Zihinsel yetersizlikle birlikte başka yetersizliklerin bulunması halinde hayat boyu bakım ve sürekli gözetim ihtiyacı olan bireyler ise çok ağır derecede zihinsel engelli olarak tanımlanmaktadır.²⁵

2.5. Otizm

Otizm, karmaşık gelişimsel engellilik şeklinde tanımlanmaktadır. Otizm belirtileri doğumdan itibaren bireyle etkileşim, temas ve iletişim anında belirli gecikme, sapma ve kısıtlanmalar bulunması ile ortaya çıkmaktadır. Otizmliler

²¹ Gönülaçan, *Trabzon Örneği*, 6-7.

²² Musayev, *Engelli Bireylerde Din Eğitimi*, 13.

²³ Gönülaçan, *Trabzon Örneği*, 7.

²⁴ Musayev, *Engelli Bireylerde Din Eğitimi*, 13.

²⁵ Gönülaçan, *Trabzon Örneği*, 8.

bireylerin eğitimi için devlet okulları bünyesinde ve özel eğitim okulları bünyesinde özel eğitim sınıfları bulunmaktadır.²⁶

2.6. Süreğen Hastalık

Bireylerin kapasitelerini tam olarak kullandırmayan, bireyleri kısıtlayan, sürekli bakıma ve tedaviye gereksinim duyan hastalıklar süreğen hastalık olarak tanımlanmaktadır. Kan hastalıkları, kalp-damar hastalıkları, endokrin, ruhsal davranış bozuklukları, idrar yolları ve üreme organı hastalıkları, sinir sistemi hastalıkları, sindirim sistemi hastalıkları, solunum sistemi hastalıkları, cilt ve deri hastalıkları, kanserler süreğen hastalık kapsamında değerlendirilmektedir.²⁷

3. Engelli Bireylere Yönelik Faaliyetler

Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler, Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü engelli politikalarını sivil toplum örgütlerinin katkısıyla yaygın olarak sunmaktadır. Engelli politikaları sivil toplum kuruluşları ile gelişmiş ve sivil toplumun etkililiğini artırmıştır. Sivil toplum örgütleri sosyal ve siyasal katılımı da sağlamaktadır. Özellikle bu örgütler büyük kentlerde yoğunluk kazanmaktadır.²⁸

Devlet engelli bireyler için çeşitli hizmetler sağlamaktadır. Bu hizmetlerden evde bakım ücreti, engelli aylığı, muhtaç aylığı, ailesi ölmüş engelli çocukların SGK'dan yararlanmaları ve aylık bağlanması, engelliler için vergi indirim ve muafiyetleri, kamu kurumları tarafından sağlanan indirim ve haklar, engelli me-mur alımı, engelli eğitimleri, bakım ve rehabilitasyon hizmetleri, Dinî Danış-manlık ve Rehberlik esasına dayalı din hizmetleri devlet tarafından verilen hizmetlerden bazılarıdır. Dinî Danışmanlık ve Rehberlik hizmetleri kapsamında cezaevlerindeki bireylerin manevi rehabilitasyonu ve dinî bilgilenmeleri aracılığıyla suç işleme oranlarının düşeceği, hastanelerdeki hastaların din ve moral hizmetleri ile kendilerini daha iyi hissedecekleri, yuva ve yetiştirme

²⁶ Faruk Taşçı, *Engelliler ve Sosyal Hizmet* (İstanbul, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Sosyal Hizmet Lisans Tamamlama Programı, <http://ebs.istanbul.edu.tr/home/izlenec/?id=652785&bid=2587>).

²⁷ Mustafa Öztürk, “Türkiye’de Engelli Gerçeği”, *Canda Özgür Olmaz Demeği* (İstanbul, 2012).

²⁸ Cenay Babaoğlu, “Türkiye’de Anakentlerde Engellilere Yönelik Hizmetler ve Sorun Alanları”, *TESAM Akademi Dergisi Yerel Yönetimler Özel Sayısı* (2019), 79-110.

yurdundaki kişilerin kişilik gelişimlerinin desteklenmesi, engellilerin hayata bağlanma ve olaylara pozitif yaklaşabilme durumları için, devlet desteğinin verildiği çalışmalardan bazılarıdır.²⁹

Ülkemizde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri kapsamında; din hizmetleri, aile ve sosyal hizmetler, sağlık hizmetleri ve adalet hizmetleri bulunmaktadır. Aile ve Dini Rehberlik büroları 2003 yılından bu yana aile kurumunu ilgilendiren tüm konularda çeşitli çalışmalar yapmaktadır. 2011 yılında Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında “Tutuklu ve Hükümlülerin Dini ve Ahlaki Gelişimini Sağlamaya Yönelik Protokol” imzalanmıştır. Aynı zamanda Diyanet İşleri Başkanlığı ve Gençlik ve Spor Bakanlığı 2015 yılında Yeşilay, AFAD ve KYK yurtlarında manevi destek hizmetlerinin yürütülmesi için de bir protokol imzalanmıştır. Bu hizmetlere ilave olarak kadın sığınma evleri, huzur evleri ve sevgi evlerinde de manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmaları yapılmaktadır. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2015 yılında Engelli Hizmetleri Çalışma grubu kurulmuştur. Her ilde engelli koordinatörlükleri kurarak engel gruplarıyla daha aktif bir iletişim sağlanması hedeflenmiştir. Yine aynı yıl Diyanet İşleri Başkanlığı ve Sağlık Bakanlığı arasında “Hastanelerde Manevi Destek Sunmaya Yönelik İş birliği Protokolü” imzalanmıştır.³⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından “Engelli Bireyler ve Süreçten Hastalar İlmihali” hazırlanmış ve tüm illerdeki İl Müftülüğü Engelli Koordinatörlerine ulaştırılmıştır. Bu çalışma ile engelli bireylerin ibadetler konusundaki soru ve sorunlarına cevap bulmak amaçlanmıştır. Televizyon programlarının bir kısmında işitme engelliler için uzman bir çevirmen yer almaktadır. Diyanet TV işitme engelli bireylerin Kur’an-ı Kerim öğrenme süreçlerini anlatan “Sessiz Dua Belgeseli” adlı bir program yayınlamıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından engelli bireylere yönelik umre yarışmaları düzenlenmekte ve bu yarışmalarda engellilerin dini bilgilerini geliştirmek, Kur’an okumalarını teşvik etmek, inanç esaslarına dair farkındalık kazandırmak amaçlanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından “Türk İşaret Dili Dini Kavramlar Sözlüğü” de oluşturulmuştur. DİB tarafından “Braille baskılı Elif-Ba Cüzü, Kur’an

²⁹ Vehbi Ünal, “Engellilerin Engelliliğe Bakışı ve Dine Yaklaşımları”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/3(2018), 1457-1482.

³⁰ Muhammed Emin Gül & Habil Şentürk, “Türkiye’de Dini/ Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, *RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/12(2021), 115-133.

okumaya giriş alfabetesi, Kur'an-ı Kerim ve mealı" bastırılmıştır. Braille alfabetisi ile hazırlanan Kur'an-ı Kerim ve mealı, Dinimi Öğreniyorum serisi, Hadislerle İslam, Temel Dini Bilgiler dualar; işaret diliyle hazırlanmış dini kavramlar sözlüğü ve din eğitimi serisi yayınları, engelli bireylerin dini eğitimlerini kolaylaştırmak için hazırlanmıştır. Ülkemizde engellilerin fiziki ihtiyaçlarına uygun şekilde düzenlenen cami sayısı da 19 bin 923 olmuştur.³¹

4. İslam'ın Engellilere Bakışı

Kur'an; insanı, yaratılmış varlıkların en değerlisi³², en üstün ve mükemmelisi³³ olarak ifade etmiştir. Yine insanın okuma, yazma, konuşma ve düşünme yetenekleri de onu diğer yaratılmışlardan üstün bir konuma getirir. Allah'ın sisteminde de insan fiziksel yapısına göre değerlendirilmemiştir. Bu bağlamda engellilik kavramı dini literatürde ele alındığında karşımıza çok farklı bir bakış açısı çıkmaktadır. Zira bizim anladığımız manada bir kişinin görme, konuşma, ortopedik engelinin olması veya zihinsel engelli olması sadece inanç ve ibadet mükellefiyetiyle ilgili konularda karşımıza çıkar. İslam dini bireyin fiziksel durumu ile ilgilenmeyip tamamen takva boyutuyla ilgilendiği için bu tür durumlar bir problem olarak görülmemiştir. Kur'an'a baktığımızda da zaten bu bakış açısı çok rahatlıkla görülebilmektedir. *"Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Dolaştılar ama ibret almadılar.) çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler kör olur."*³⁴ ayeti ifadelerden de anlaşılacağı üzere fiziksel bir körlük veya sağırlık durumundan değil mecazen kişinin kalbinin kör ve sağır olmasından bahsedilmektedir.

*"Kör ile gören, iman edip salih amel işleyenler ile kötülük yapan bir değildir..."*³⁵ ayetinde geçen kör ifadesi ile münafık kişiler, gören ifadesi ile de mü'min kişiler kastedilmektedir.

"Ayetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklar içerisinde birtakım sağırlar ve

³¹ Fatma Zehra Tokgöz, *Engellilerde Din Eğitimi* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Uluslararası İslam ve Din Bilimleri Fakültesi, Lisans Bitirme Tezi, 2020).

³² el- İsrâ 17/70.

³³ el- Tin 95/4.

³⁴ el- Hac 22/46.

³⁵ el- Mü'min 58/40.

*dilsizlerdir.*³⁶ ayetinde ifade edilen dilsizlik fiziksel değil gerçeği saklamak, doğruyu konuşmamak anlamında bir engeldir.

“*Onlardan sana kulak verenler de vardır. Fakat sağırlara, bele akılları da ermiyorsa, sen mi işittireceksin?*”³⁷ ayetinde geçen sağırlardan kasıt hakikate kulaklarını tıkayan müşrik kimselerdir. “*Şüphesiz sen ölümlere duyuramazsın. Arkalarına dönüp kaçarlarken sağırlara da çağırıyor duyuramazsın.*”³⁸ ve “*Sağırlar uyarıldıkları vakit çağırıyor işitmezler.*”³⁹ ayetleri de aynı bağlamda değerlendirilmelidir. “*Onlar, sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık (hakka) dönmezler.*”⁴⁰ ayeti ise üç engelin de manevi boyutuna vurgu yapması adına önem arz etmektedir.

“*Beyinsizlikleri yüzünden bilgisizce çocuklarını öldürenler, Allah’ın kendilerine verdiği rızıkı Allah’a iftira ederek haram sayanlar, mutlaka zıyan etmişlerdir. Gerçekten onlar sapmışlardır. Doğru yolu bulmuş da değillerdir.*”⁴¹ ve “*Demek bizim beyinsiz olanımız, Allah hakkında doğruluktan uzak sözler söylüyormuş.*”⁴² ayetlerinde ise mental olanların değil Allah’ın ayetlerini anlamamak için inatlaşanların, hakkı düşünmeyenlerin kişilerin akılsız, beyinsiz olarak tanımlanmalarından bahsedilmektedir.

Burada ele aldığımız ayetler manevi engelleri anlatan ve bu tür engeli olanların Allah katında nasıl değerlendirildiğini ifade eden ayetlerdir. Kur’an elbette ki fiziksel engeli bulunan bireylerle ilgili de nasıl bir tutum sergileyeceğimizle ilgili bizleri bilgilendirmektedir. “*Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur.*”⁴³ ayeti özellikle de Hz. Peygamber zamanında savaş zamanı savaşa katılacak kişilerin evlerini savaşa katılamayan fiziksel engelli arkadaşlarına bırakmalarından sonra engelli bireylerin emanet evlerde yiyip içmekten çekinmelerinden ötürü onları rahatlatmak adına nazil olan, duruma açıklık getirerek çekinmelerine gerek olmadığını açıklayan bir ayettir. Diğer taraftan fiziksel engeli bulunan sahabelerle ilgili aktarılan rivayetler de İslam’ın

³⁶ el- Yunus 42/10.

³⁷ el- Yunus 42/10.

³⁸ el- Neml 27/80.

³⁹ el- Enbiya 21/45.

⁴⁰ el- Bakara 2/171.

⁴¹ el- En’am, 6/140

⁴² el- Cin 72/4

⁴³ el- Nur 24/61, el-Fetih 48/17

engellilere bakışını göstermek adına önemlidir. Bir rivayette; “Abdullah İbn Ümmi Mektum(ö.636), Peygamber (sav)’e görme engelli bir sahabe olarak gelmiş, “Yâ Resûlallah! Beni mescide götüreceğim bir kimsem yok” demiş ve namazı evinde kılabilmek için kendisine müsaade etmesini istemiştir. Hz. Peygamber önce müsaade etmiş ancak daha sonra bir gün Ümmi Mektum giderken onu çağırarak: “Ezan sesini duyuyor musun? diye sormuş. Evet demesi üzerine Allah’ın elçisi, öyleyse davete icabet et” buyurmuştur.⁴⁴

Allah Rasûlü’nün kayınpederi Ebu Süfyan(ö.652) altmış yedi yaşında Müslüman olmuş ve akabinde Taif Seferi’ne katılmış, bir gözünü de seferde kaybetmiştir. Diğer gözünü ise Yermük Savaşı’nda kaybetmiş ve bu şekilde yirmi yıl yaşamıştır. Engel durumu Ebu Süfyan’ın valilik yapmasına ve zekât memuru olarak tayin edilmesine bir engel olarak görülmemiştir.⁴⁵ Amr b. Cemuh’un(ö. 625) oğulları babaları çok istemesine rağmen yürümesine bile engel olan ortopedik engelinden ötürü Bedir Savaşı’na katılmasını istememişlerdir. Ancak bu durum onu ziyadesiyle mutsuz etmiştir. Aynı şekilde çocukları Uhud Savaşı’na da katılmasına engel olmak isteyince “*Siz beni Bedir Seferi’nde cenneti kazanmaktan alıkoymuştunuz.*” diyerek Hz. Peygamber’e şikâyet etmiştir. Savaşa katılmak için bu istekli halini gören Hz. Peygamber Uhud’a katılmasına izin vermiş ve savaş meydanındaki azmini görünce “*Ey Amr! Cennette sapa sağlam ayaklarla yürüdüğünü görür gibiyim.*”⁴⁶ buyurmuştur. Abdullah b. Mesud bacakları sıksa, aşırı zayıf ve cüce denilecek kadar kısa boylu olması kendisinin en önemli hadis râvilerinden olmasına engel olmamıştır. Hz. Peygamber çeşitli vesilelerle Medine’ye gittiğinde Ümmi Mektum’u namaz kıldırması için yerine vekil bırakması beden gözünün görmeyişinin ibadete hatta imamlığa mani olmadığını bir kanıtıdır. Zâhir isimli sedef ve egzama hastalıklardan muzdarib, vücudunda çıkan yaralardan toplum içine girmek istemeyen ve çölde yaşamayı tercih eden sahabeye Hz. Peygamber bulunduğu yerdeki şifalı otları toplatmış ve pazarda birlikte satarak bu tür durumlarda nasıl bir yol izleneceğinin örneğini göstermiştir.⁴⁷

⁴⁴ Ayşe Burcu Gören, “Mimariden Din Hizmetlerine: Din Hizmetlerinde Evrensel Tasarım”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43(2016), 285-304.

⁴⁵ Yusuf Acara, “Saadet Asrı Model Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/1(2013), 153.

⁴⁶ Acara, “Saadet Asrı Model Toplum”, 139.

⁴⁷ Ali Rıza Soyaslan, “Engelli Sahabiler”, *blog.milliyet.com.tr.alirizasoyaslan*, (20.06.2023)

Tek kulağı olmayan Ammar b. Yasir(ö.657), geçirdiği beyin sarsıntısı sonucu akli dengesini kaybeden, dili kayan Habban b. Munkız, cüzzam hastalığına yakalanan Muaykib b. Ebî Fatma, ortopedik engeli bulunan Abdurrahman b. Avf(ö. 652), Hz. Peygamber’in “Muaz ne iyi adam!” övgüsüne mazhar olan ayaklarında engeli bulunan Muaz b. Cebel(ö.639) engelli sahabelerimizden sadece birkaçıdır. İslam tarihi daha nice engelli sahabeye ve onları fiziksel halleriyle, engelleriyle değerlendirmeyen, şahsiyet odaklı bir yaşam tarzını benimseyen çağdaşı olan sahabeye tanıklık etmiştir.

5. Engelli Bireylerin ve Ailelerinin Kader İnancı ile İlgili Düşünceleri

Toplumun her kesiminin dini inanç ve sorgulamaları ile muhatap olan bir kuruluş olarak Diyanet İşleri Başkanlığı, doğumundan ölümüne kadar insan hayatının her kademesinde yer aldığından engelli bireylerle ilgili çalışmaları da ihmal etmemiştir. Her il bünyesinde İl Müftülüğü Engelli Koordinatörlüğü birimi ile illerde yaşamını sürdüren engelli bireyler ve aileleriyle iletişim halindedir. Onların özellikle de dini soru ve sorunlarına cevap vermeye çalışmakta, moral ve motivasyon desteği ile onların topluma kazandırılmasına katkı sağlamaktadır. Özellikle de manevi rehberlik, alanda yapılan çalışmaların temelini oluşturmaktadır. Engelli bireylere ve ailelerine yapılan manevi rehberlik çalışmalarından elde edilen gözlemler aşağıda sıralanmıştır.

Engelli bireyler çoğunlukla toplumun acıdığı, yalnız bıraktığı bir kesim olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplum tarafından anlaşılama hissi çokça yer bulmaktadır. Bu sebeple kimi engelli bazen de engelli ebeveyni özellikle de çalışmamızın konusunu teşkil eden kader konusu hakkında fikirlerini açıklamaktan geri durmuşlardır. Engelli bir evladı olan ailelerin büyük bir kısmı yaşadıkları bu durumu Allah’ın bir imtihanı olarak değerlendirmektedirler. Eğer imtihana sabretmeyi başarırlarsa ahirette hem kendilerinin hem de evlatlarının mükâfatlandırılacağına inanmaktalar. Kimi aileler ise az da olsa bazı zamanlarda isyan noktasına geldiklerini, “Neden ben?” sorusuna cevap aradıklarını ve bu dönemin çoğunlukla engeli ilk öğrendikleri zamanda olduğunu ifade etmişlerdir. Böyle zamanlarda manevi bir desteğin kendilerine iyi geldiğini, kimi zaman Kur’an okumakla kimi zaman namaz kılmakla bazen de ağlayarak dua etmekle bir nebze de olsa rahatladıklarını söylemişlerdir.

Ortopedik engeli olan bireyler çoğunlukla doğuştan bu engele sahipler ve genelde de ebeveynlerinin ihmali sonucu engelli bir hayat sürmek zorunda kalmışlar. Bu durum ister istemez onların hayatı sorgulamalarına, aslında bende sağlıklı bir bedende hayat sürdürebilirdim serzenişlerine sebep olmaktadır. Ancak imtihan fikri bu durumlarda bir çıkış kapısı olarak karşımıza çıkmakta ve kabullenme sürecini kolaylaştırmaktadır. Yalnızca ortopedik engeli olan, zihinsel bir problemi olmayan bireyler dini yükümlülüklerinin farkında olmakla beraber çoğu zaman ibadetlerini yapamadıklarından muzdarib olduklarını dile getirmişlerdir. İbadetleri zorlaştıran etkenlerin engel türünün yol açtığı davranış imkânsızlıkları ve sağlık riskleri olduğu ve ibadet mekânlarının fiziki yetersizlikleri olduğu anlaşılmıştır. Bu bulgulara dayanılarak engelli bireylerin ibadet etmek niyeti içerisinde oldukları ancak bazı imkânsızlıklar nedeniyle ibadet edemediklerini bilhassa fiziksel imkânsızlıkların ibadet şevklerini baltaladığını söylemek mümkündür.

Engelli bir çocuğu olan ailenin eğitim seviyesi ile yaşadığı durumu nasıl algıladığının doğrudan ilişkili olduğu gözlemlenmiştir. Düşük eğitim seviyesine sahip olan aileler kader konusunu daha çok Cebrî görüşe göre ele almakta fakat ne yazık ki sahip olduğu fikrin adının da kendisinin de ne anlama geldiğini bilmemektedir. Eğitim seviyesi yükseldikçe ebeveyn engel hakkında bilgi sahibi olmaya çalıştığı, engeli koşulsuz kabulden ziyade durumu nasıl iyileştirebileceğinin yollarını aradığı gözlemlenmiştir. Eğitim seviyesi en az lise olan bireylerin ise hem dini hem toplumsal anlamda şikâyetlerinin azaldığı, hayatı daha yaşanılır kılma çabalarının arttığı görülmektedir. Kimi engelli ailesine göre yapılan çalışmalar, eğitimler, yapılan ziyaretler vs. hepsi boş ve gereksiz şeyler. Zira aileler yapılan hiçbir şeyin onların derdine kalıcı bir çözüm olmadığını, hiç kimsenin kendilerini tam anlamıyla anlamadığını ifade etmektedirler. Zihinsel engelli bir çocuğa sahip olan ebeveynler sıklıkla empati yaparak çocuklarının yerine kendilerini koyduklarını ve böylece çocuklarını ve onların yaşadıklarını daha iyi anlamaya ve onlara daha çok yardımcı olmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir. Bu davranış tarzından ailelerin çocuklarını ve çocuklarının başına geleni kabullendikleri anlaşılmaktadır. Sorunu kabul ettikleri ve çözüm üretme azminde oldukları görülmektedir. Ailelerin çoğunluğunun engelli ve inançlı bireylerin güçlü, dirençli, özgüvenli ve temiz oldukları için hayatta daha mutlu ve başarılı olacağına inandıklarını ifade etmişlerdir.

Engelli olmanın kader olmadığını düşünen engelliler ise gerekli önlemlerin alınması durumunda engelliliğin olmayacağını düşünmektedirler. Ancak genel itibari ile engelli olmanın ilahi bir adaletsizlik veya haksızlık olduğuna inanmaktadırlar. Bu durum engellilerin kader inancına sahip olduğu ve tutumlarını kader inançlarına göre geliştirdikleri şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte engelli bireylerin ailelerinde gözlemlendiği gibi her ne kadar engelli bireyler kader inancına sahip olsalar dahi yaşadıkları durumun zorlukları nedeniyle zaman zaman kader inancının gereğine uygun davranmadıkları söylenebilir. Engelli bireylerin bir kısmı engelli olmanın dini inançlarını etkilemediğini, engelsiz olsalar dahi benzer inançlara sahip olacaklarını belirtmişlerdir. Engelli olmanın dini inançlarını etkilediği düşünenlerin çoğu ise engelli olmanın onları dine ve Allah'a daha çok yaklaştırdığını düşünmektedirler. Kimi engelli birey ise engellerinden dolayı dinlerini sorguladıklarını belirtmişlerdir. Tüm bu yorumlar birlikte değerlendirildiğinde engelli olmanın genelde engellileri daha dindar yaptığı ve nadiren de engellileri dinden uzaklaştırdığını söylemek mümkündür.

Engelli bireylere onlarla görüşme talebi iletildiğinde görüşmeye karşı önyargılı bir tutum sergiledikleri ve hayatlarının merkezinde yer alan ve toplumda acıma duygusu ile karşılık bulan bu durumlarını yabancı bir kişi ile paylaşmaktan çok memnun olmadıkları gözlemlenmiştir. Bazı engelli ebeveynlerinin ise eşlerinden habersiz bir şekilde de olsa çocuklarının gelişimlerine katkı sağlayacak herhangi bir çözüm önerisine açık olduklarını ifade etmişlerdir. Zira bazı ebeveynler çocuklarının engelli olmalarında ihmallerinden ötürü hala kendilerini suçlamaktadırlar. Buradan da anlaşıldığı üzere engellilik ve kader konusu özellikle de ebeveynler arasında bir tartışma, gerginlik sebebi olarak gündelliğini korumaktadır.

6. Değerlendirme

İslam kültüründe kader inancı çok farklı boyutlarda çok uzun sürelerdir tartışılmıştır ve tartışılmaya da devam etmektedir. Bununla birlikte engelli bireylerin ve ailelerinin kader inancı bilimsel olarak yeterince incelenmemiştir. Billhassa kelam ilminin alanına giren kader inancının engelli bireylerin ve ailelerinin algıları özelinde incelenmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Kader ve engellilik konusu ile ilgili verilen bilgiler, İslam'ın engellilere bakışı ve engelli

bireylerin ve ailelerinin beklenti ve ihtiyaçları, kader konusu ile ilgili düşünceleri bütünüyle ele alındıktan sonra siyasetçiler, sivil toplum kuruluşları ve gelecekteki araştırmalar için aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

Çalışmanın bulgularından engellilerin bireylerin ve ailelerinin kendilerini yalnız ve terkedilmiş hissettikleri ve toplum tarafından anlaşılmadıklarını hissettikleri anlaşılmaktadır. Yaşadıklarının çoğunlukla dışarıdan insanlar tarafından anlaşılmayacağını ve yaşanmadan bilinemeyeceğini düşünmekte. Bu nedenle engellileri kucaklayıcı, devletin ve toplumun onların yanında olduğunu hissettiren uygulamaların geliştirilmesi gereklidir. Engellilerin gelişimini ve eğitimde eşitliği sağlamak için eğitim programları, iş imkânı sağlayacak istihdam programları ve onları toplumla bütünleştirmek için sosyal imkânlar ve fırsatlar sağlanmalıdır. Ayrıca, engellilerin hayatlarını kolaylaştırmak, evlerin dışındaki, cadde, sokak, çarşı ve pazardaki fiziki engellerin kaldırılması sağlanmalıdır. Bu kapsamda engellilerin ibadetlerini kolaylıkla yapabilmelerini sağlamak için ibadet yerlerinde engellilere uygun gerekli düzenlemelerin yapılması gereklidir.

Çalışmanın bulgularından engellilerin ve engelli bireylerin ailelerinin yaşadıklarından dolayı sadece kendilerinin bilebileceği zorluklar yaşıyor olsalar dahi çoğunlukla kader inancına sahip oldukları, ibadetlerini yerine getirmeye çalıştıkları ve tevekkül içinde oldukları anlaşılmaktadır. Engellilerin bireyler ve aileleri için geliştirilecek programlarla kader inancı, İslam'da engellilerin durumu, engellilerin yükümlülükleri ve engellilere getirilmiş olan kolaylar konusunda bilgilendirilmeleri ve eğitilmeleri sağlanmalıdır. Bu kapsamda Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde kurulan engelli koordinatörlüklerinin Aile, Çalışma ve sosyal Hizmetler Bakanlığı ve muhtarlıklarla işbirliği ile engelli bireyi olan aileler tespit edilerek aile ziyaretleri yapılabilir, manevi destek verilebilir, özellikle de inanç ve ibadetler konusunda istek ve ihtiyaçları tespit edilebilir. Engelsiz cami, abdesthane gibi mekânlarının sayısı artırılarak ve ulaşım imkânları kolaylaştırılarak ibadet etmelerinin önündeki fiziksel engeller kaldırılabilir.

Gelişen teknoloji imkânları ve bireylerin eğitim seviyelerinin yükselmesi için imkânların artması ile engelliliğin önlenmesi konusunda gerekli tedbirlerin alınması mümkündür. Bu amaçla evlenmek isteyen veya çocuk sahibi olmayı isteyen çiftlere nadir hastalıklar başta olmak üzere gen taraması, taşıyıcılık durumları ile ilgili testlerin zorunlu hale getirildiği, taşıyıcı olma durumlarında tüp bebek tedavilerinin devlet tarafından karşılandığı bilgisi verilmeli, engelli bir

çocuk sahibi olmadan önce yapılması gerekenler bir dizi sıralanmalıdır. Aksi takdirde bu durumun kader olmayacağı, Allah'a isyanın da yersiz olduğu anlatılmalıdır.

Gelecekteki araştırmacılar engellilerin kader inancı konusunda daha fazla alan araştırması yapmalıdırlar. Engellilerin kader inancı konusu farklı örneklem gruplarıyla derinlemesine ve detaylı olarak daha fazla incelenmelidir.

Kelam ve fıkıh çalışmaları engellilerin kader inancı ve ibadet uygulamaları konusunda açık ve detaylı yaklaşımlar ortaya koymalıdırlar. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çıkarmış olduğu Engelli İlmihali ve Dini Kavramlar Sözlüğü kitaplarının erişimi kolaylaştırılmalı ve bir uzman eşliğinde hedef kitle ile tahlili yapılmalıdır.

Yapılan araştırmalar özellikle de yüzme sporunun engelli bireyler üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu sebeple otizm, dispraksi gibi engeli olan bireylerin bu spora teşviki önem arz etmektedir. Gençlik ve Spor İl Müdürlükleri ile görüşülüp yüzme havuzlarının kullanımında hedef kitle için pozitif ayrımcılık talep edilebilir.

Tüm çalışmalar aslında hedef kitlenin topluma kazandırılmasını hedeflemektedir. Bu çalışmalar hayata geçtikçe hayata bakış açılarının, insani ilişkilerinin değişeceği gibi inançları, Allah'a ve dolayısıyla imtihan ve kader konularına da bakış açıları değişecektir. Umulur ki gitgide isyandan, inançsızlıktan uzaklaşan, Rabbi ile bağı kuvvetlendiren, suçlu aramaktan vazgeçip çözüm odaklı yaşayan bireylerin sayısı artar ve dünya daha yaşanılabilir bir hal alır.

Kaynakça

- Acara, Yusuf. "Saadet Asrı Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13/1 (2013), 131-171.
- Babaoğlu, Cenay. "Türkiye'de Anakentlerde Engellilere Yönelik Hizmetler ve Sorun Alanları". *Tesam Akademi Dergisi*, Yerel Yönetimler Özel Sayısı (2018), 79 - 110.
- Çınarlı, Serkan. *Kamu Hizmetlerinin Yürütülmesinde Engelli Hakları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni*, Ankara 2021.

- Ekim Yılmaz, Fatma Zehra. “Kader Kavramına Genel Bir Bakış”. İlahiyat Alanında Uluslararası Araştırmalar XI. Ed. Emrullah Fatış. 89-104. İstanbul: Eğitim Yayınevi, 2024.
- Esed, Muhammed. *Kur’an Mesajı*. çev. Cahit Koytak & Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 2002.
- Esen, Muhammed Fevzi. “Türkiye’de Engelli Bireylerle İlgili Veriler”. Engelli Bireylerin Destekli İstihdamı. ed. Selma Arıkan & Emine Ayyıldız. 11-38. İstanbul: Akademik Kitaplar, 2018.
- Gönülaçan, Ayşegül. *Türkiye’de Engelli İstihdamı ve İşverenlerin Engelli İstihdamına Yönelik Tutumları: Trabzon Örneği*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Gören, Ayşe Burcu. “Mimariden Din Hizmetlerine: Din Hizmetlerinde Evrensel Tasarım”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43(2016), 285-304.
- Gül, Muhammed Emin - Şentürk, Habil. “Türkiye’de Dini/Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış”. *Rusub Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/12(2021), 115-133.
- Hüseyinli, Namık vd. “Çalışma Hayatında Engelli Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler ve Engellilerin Haklara İlişkin Farkındalıkları”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 6/6(2017), 138-152.
- İnan, Serpil vd. “Engellilik, Türkiye’de Engellilerin Durumu ve Sağlık Hizmet Sunumuna Bir Bakış”. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni* 12/6(2013), 723-728.
- Kutlu, Sönmez (ed.). *İmam Maturidi ve Maturidilik*, Ankara: Kitabiyat, 2006.
- Musayev, İslam. *Engelli Bireylerin Din Eğitimi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Öztürk, Mustafa. *Türkiye’de Engelli Gerçeği*. Canda Özür Olmaz Derneği, İstanbul. 2012.
- Öztürk, Yunus Emre vd. “Evde Bakım Hizmeti Alan Engelli Bireye Sahip Ailelerin Bakım Verme Yüklerinin Belirlenmesi: Amasya Örneği”. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1/1(2017), 49-66.
- Rahman, Fazlur. İslam. çev. Mehmet. Aydın & Mehmet Dağ. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Soyaslan, Ali Rıza, “Engelli Sahabiler”, <http://milliyet.com.tr>, 20.06.2023, <http://blog.milliyet.com.tr.alirizasoyaslan>
- Taftazani. *Kelam İlmi ve İslam Akaidi Şerhu’l- Akaid*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 1999.

- Taşçı, Faruk. *Engelliler ve Sosyal Hizmet* (İstanbul, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Sosyal Hizmet Lisans Tamamlama Programı, <http://ebs.istanbul.edu.tr/home/izlence/?id=652785&bid=2587>).
- Tokgöz, Fatma Zehra. *Engellilerde Din Eğitimi*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Uluslararası İslam ve Din Bilimleri Fakültesi, Lisans Bitirme Tezi, 2020.
- Ünal, Vehbi. “Engellilerin Engelliliğe Bakışı ve Dine Yaklaşımları”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22/3 (2018), 1457-1482

DEİZMİ BESLEYEN BAZI DİN ALGILARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

İbrahim KAPLAN*

Giriş

Deizm, Hıristiyan teolojisinin ortaya çıkardığı dinî, toplumsal problemlerin neticesinde batı düşüncesinde özellikle XVI. Yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkmış tepkisel bir din anlayışıdır. Tepkisel bir anlayış olarak vahyi, vahyin tanımladığı Tanrı'yı dolayısıyla dini inkâr eden, tabiattaki düzeni ve aklı merkeze alarak Tanrı'yı bulmayı amaçlayan bu yaklaşım, menşei itibariyle batılı olsa da küreselleşen dünyada Müslüman dünyanın da bir inanç problemi haline gelmiştir. Bu bildirinin amacı deizmin ortaya çıkışını hazırlayan tarihsel süreci¹ ya da gençleri deizme sürükleyen haricî sebepleri ortaya koymak değildir. Bildiri, bugün özellikle gençler arasında popüleritesini arttıran deizmin değirmenine su taşıyan din algıları üzerine bir değerlendirme amacı taşımaktadır. Batıda kilisenin ve din adamları sınıfının toplum üstündeki baskısına tepki olarak ortaya çıkan deizm, bu yönüyle mevcut Tanrı ve din algısına bir protesto hareketi olarak görülebilir. Bu anlamda bildiri, İslâm dünyasında sunulan bazı din algıları da deizmin ilgi görmesine ya da deist tavırların güçlenmesine sebep olabilir varsayımından hareketle,

* Prof. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: ibrahim.kaplan@ikc.edu.tr.

¹ Deizmi ortaya çıkaran sebepler, öncü isimleri ve temel iddiaları için bkz., Şaban Ali Düzgün, "Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrinler", *Din Karşılı Çağdaş Akımlar ve Deizm*, Van 2017, 3-13.

ilahiyat akademisinin ve deizmi bir tehdit olarak görüp buna dair tedbir alınması gerekir düşüncesine sahip olanların dâhili sebepleri göz ardı etmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Zira özü itibarıyla deizmin ortaya çıkışında ya da deist tavırların savunusunda; akla ve bilime güvenmeyen, Allah'ın koymadığı yasaklarla/haramlarla mümine hayatı dar eden, insanın anlam arayışına cevap vermeyen, onu adeta boğan ve yeteneklerinin gelişmesine imkân tanımayan din anlayışları veya din sunumlarının oldukça etkili olduğu görülmektedir. Bilirinin sözü edilen amacı ve sınırları çerçevesinde öncelikle kısaca deizmin ne olduğuna, din ve din algısı arasındaki farka değinmemiz gerekmektedir.

1. Deizm, Temel İddiaları ve Deist Tavrı

Deizm, Latince “Tanrı” anlamına gelen “deus” kelimesinden türetilmiş bir kavram olup, orijinal haliyle “Tanrının varlığına inanmak” anlamına gelmektedir. Ancak bu kavramın anlam alanının zaman içerisinde değişime uğradığı, kendine özgü bir hüviyet kazandığı görülmektedir.² Özellikle XVI. yüzyıldan sonra Batı dünyasında Ortodoks Hıristiyanlar için “teist” kavramı kullanılırken, gelenek karşıtı Hıristiyanlar için ise “deist” tanımlaması yapılmıştır.³ Zira deizm, Hıristiyan dünyasında kilisenin otoritesine bir başkaldırı hareketi olarak ortaya çıkmış bir ideolojidir. Felsefî ve teolojik bir ideoloji olarak deizm iki temel anlayıştan hareket eder: İlk olarak âlemi ve içindekileri yaratan ancak everenin işleyişine müdahale etmeyen bir tanrı anlayışı; ikinci olarak da akla ve bilime duyulan sonsuz güven. Bunun doğal bir sonucu olarak deizm; akılcılık, geleneği inkâr, vahiy ve nübüvvet kurumunu dolayısıyla kurumsal anlamda dini ret gibi ilkeleriyle önce çıkmaktadır.⁴

2. Din ve Din Algısı

Geçmişten bugüne din, insan ve toplum hayatında oldukça önemli ve etkili bir konuma sahip olmuştur. İnsan ve toplum için her zaman önemli ve etkili bir konuma sahip olan dinin, bütün dinleri veya dinsel gelenekleri içine alacak tarzda bir tanımından, dolayısıyla din tanımı üzerinde bir uzlaşıdan

² Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yay., Ankara, 1992, 173.

³ Hüsametdin Erdem, “Deizm” mad., *DİA*, IX, 109.

⁴ Aydın, *Din Felsefesi*, 173.

bahsetmek mümkün görünmemektedir. Zira din, yapısı gereği farklı anlayış ve yorumlara açık bir kavramdır. Her dinin kendi içinde barındırdığı bir din tasavvurundan bahsedilebileceği gibi, aynı din içinde ilgi alanlarına ve bakış açılarına göre farklı tasavvur ve yaklaşımlardan, dolayısıyla da farklı din tanımlarından söz etmek mümkündür. Yapılan her bir din tanımında dinin farklı bir yönü öne çıkarılabilmekte, din anlayışları da bu çerçevede gelişmektedir.

Kur'an'da din kavramının; *hak din*,⁵ *fitrat ve hanif dini*,⁶ *dosdoğru din*,⁷ *halis din*⁸ ve *dinde samimi olma* ya da *dini Allah'a has kılma*⁹ şeklindeki vurgularıyla birlikte kullanılması oldukça dikkat çekicidir. Dinin özüne ait bu vurgularla *Allah'ın Dini* yani İslâm'a işaret edilmektedir. İslâm Dini bu vasıfları almayı, insanın fitratına uygun olması ve aklın kabul edebileceği, yani akl-ı selîme uygun bir özeleğe sahip olması sebebiyle hak etmektedir.¹⁰

Kur'an'da, Hak Din, Dosdoğru Din, Fıtrat ve Hanif Dini, Hâlis Din ve İslâm gibi tamlamalarla ifade edilen din Allah'ın dinidir ve vahiy mahsulüdür. Allah'ın dini insanlara peygamberler vasıtasıyla tebliğ edilmiştir. Allah Teala, bütün peygamberlerine aynı içeriğe sahip dini vahyetmiştir. Dolayısıyla bütün peygamberler aynı dinin tebliğcileridirler. Buradan hareketle Müslüman âlimler dini şu şekilde tanımlamışlardır:

Din, “akıl sahiplerini Peygamberin bildirdiği şeylere kabule çağıran ilahî kânundur.”¹¹

Evrensellik iddiasıyla ortaya çıkan İslâm'ı anlama ve onu hayatına yansıtma çabasında olan insan, elbette onu, içinde bulunduğu sosyal ve kültürel ortamdan, bunun yanında sahip olduğu bilgi birikiminden bağımsız olarak algılayamaz. Sosyal-kültürel etkilerle, sahip olunan bilgi birikimi ve anlayış düzeyiyle şekillenen ve beşerî nitelik taşıyan bu tür algılamalar, tabiatı gereği her türlü tahlil ve tenkide açıktır. Bunun için, her ne sebeple olursa olsun, dinin anlaşılma biçimlerinin din gibi mütalaa edilmesi, gelecekteki din anlayışının geçmişi

⁵ Fetih 48/28; Saf 61/9.

⁶ Rum 30/30.

⁷ Tevbe 9/36; Rum 30/30; Beyyine 98/5.

⁸ Zümer 39/3.

⁹ Âraf 7/29; Yunus 10/22; Ankebut 29/65; Beyyine 98/5.

¹⁰ İbrahim Kaplan, *İslâm'a Göre Hıristiyanlık*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008, 18.

¹¹ Seyyid Şerif Cürçânî, *et-Ta'rifât*, Thk., Abdurrahman Umeyra, Beyrut 1987, 141.

göre şekillenmesi anlamına geleceğinden, başka bir ifadeyle geleneğin din haline getirilmesi anlamına geleceğinden, yine dinin etkinlik alanını daraltacağından İslâm'ın evrenselliği ile bağdaşmaz. Öyleyse din başka bir şey o dinin yorumu olan mezhep ya da din anlayışları/algıları başka bir şeydir. Din ilahidir, din algısı ise beşeridir. Beşerî olan da her türlü eleştiriye açıktır.¹² Buradan hareketle, hem deizmi/deist tavrın ne olduğunu hem de din ile din algısı arasındaki farklı anlamamıza yardımcı olacak olan Aamir Khan'ın PQ adlı filmindeki şu replik oldukça etkileyicidir:

“Bir zamanlar yiyecek ekmeğim yoktu. Kalacak bir yerim de yoktu. Durmadan ağlamıştım. Yanımda arkadaşlarım da yoktu. O zamanlar sahip olduğum tek bir şey vardı! “Tanrı” Her gün daha iyi olacağımı, Tanrı'nın bir çıkar yol göstereceğini sanıyordum. Kabul ediyorum Tanrı inancı insana umut veriyor. Bir kere umudun olunca zorluklar gidiyor, acıya dayanma gücü artıyordu. Ama bir sorum olacak: Hangi Tanrı'ya inanacağız? Sürekli sadece bir Tanrı var diyorsunuz. Bense hayır diyorum, iki Tanrı var. Biri bizi yaratan, biri de sizin yarattığınız Tanrı. Bizi yaratan hakkında bir şey bilmiyorum. Ama sizin yarattığınız tıpkı sizin gibi: Küçük, yalancı, hastalıklı, boş vaatler veren, zenginlere öncelik tanıyan, fakirleri sırada bekleten, övgü aldığında mutlu olan, küçük şeylerle insanları korkutan. Doğru yolu bulmak gayet basit. Bizi yaratan Tanrı'ya inanın, ona güvenin. Kendi yarattığınız sahte tanrıları ise yok edin.”

İşte buradaki deist tavır istismarcıların elinde şekillenen sahte tanrıları hayatından çıkarmak şeklinde tezahür etmektedir.

3. Deist Tavrırları Güçlendiren Din Algıları/Sunumları

Tarihsel süreç gözden geçirildiğinde gerek ortaya çıkışı esnasında gerekse geliştiği dönemlerde, yanlış din algısıyla birlikte bunu kurumsallaştıran din adamlarının ya da din adına konuşma yetkisini kendinde görenlerin tutumları deizmi besleyen en önemli sebeplerden biridir diyebiliriz. Aslında deizm bu anlamda, sadece Tanrı inancını kabul eden fakat “dinin diğer alanlarını görmezden gelen” bir tavır olarak tezahür etmektedir. Elbette dinin belli grup veya şahıslar tarafından ortaya konulan yorumlarından hareketle dinle ilgili olan diğer alanları

¹² Hasan Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Kökler ve Değerler Yay., Ankara 2009, 152.

reddetmek deizmi haklı çıkarmaz. Bu anlamda deizm adeta “pire için yorgan yakan” bir tavır olarak ciddi anlamda eleştiriye tabi tutulmaktadır.¹³ Zira deizm, Tanrı’yı kabul ettikten sonra, onun elçileri vasıtasıyla âleme müdahale edeceğini, yani peygamber göndereceğini de kabul ederse; bunun ardından evliya, ermiş, mesih, mehdi, gavs vb. gelir endişesiyle sahih dinin diğer bütün unsurlarını da reddetmiştir. Dahası o, din adamlarının tövbe alıp günah çıkarmasına, cennetten arsa satmasına tepki olarak ahireti de inkâr etmektedir.¹⁴ Dinler tarihi araştırmaları göstermektedir ki, tarih boyunca dinin olduğu her yerde Allah ile insan arasına giren, Allah adına yeryüzünde faaliyet gösteren, farklı fikirlerinden dolayı insanları aforoz eden ya da zulmeden din adamları sınıfı olmuştur. İşte bundan dolayı, din istismarcılarına, hurafecilere ve sahte kutsallıklara karşı kendisini “Yaradancılık” olarak tanımlayan deizm, bu anlamda din sınıfına tepkinin felsefesidir denilebilir.¹⁵ Belki de deizm, özellikle ortaya çıktığı Batı düşüncesinde var olan ve insana güven vermeyen, akl-ı selimin kabul edemeyeceği, insan fitratına aykırı hükümler barındıran, kısacası insanın anlam arayışına cevap vermeyen, ona hayatı dar eden Tanrı’yı emekliye ayırmaktadır.

Üzülerek ifade etmeliyiz ki, sosyal medyada, Allah adına bir fikrinden ya da tercihinden dolayı insanları din dışına atan, Allah adına tövbe alan, kendini Allah’ın yeryüzündeki temsilcisi olarak gören, cehennem ateşine dayanıklı kefen satan, cenneti sadece kendi dinî grubu ya da cemaatinin tekelinde gören din sunumlarıyla karşılaşmaktayız.

Kur’an’da sıklıkla aklın işlevsel kullanımı emredilirken, din adına aklın devre dışı bırakılması, Arap kültürünün din olarak sunulması gençlerin dinden uzaklaşmasına ve deizme yönelmesine katkı sağlayabilir. Yine bugün karşılaştığımız dinî-toplumsal problemlerin çözümünü geçmişte arama hastalığı deizmin ekmeğine yağ sürebilir. Ayrıca selefi propagandayla birlikte Tanrı adına Müslümanı din dışına atma (tekfir) deizme yol açabilmektedir.

Kur’an’da yüzlerle ifade edebileceğimiz ayette, teakkul, tedebbür, tezekkür, tefekkür, teemmül gibi kavramlarla aklın işlevsel kullanımına işaret edilmiş,

¹³ Namık Kemal Okumuş, “Yetersiz Bakiye: Deizm’in Tanrı Tasavvuru ya da Sünnetullah Yasaları ve Deizm Üzerine Bazı Tespitler”, *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*, Van 2017, 181.

¹⁴ Okumuş, “Yetersiz Bakiye”, 181-182.

¹⁵ Okumuş, “Yetersiz Bakiye”, 182.

hatta aklın işlevsel kullanımı emredilmiş, dini düşüncede önemi vurgulanmış, aklını kullanmayanların pislik içerisinde kalacağı uyarısı yapılmıştır. Buna rağmen düşünce tarihimizde akıl dışlanmış, aklını kullananlar yerilmiştir. Bugün de sosyal medyada dinde aklın yeri olmadığı hatta şeytandan olduğu sıklıkla vurgulanmakta, adeta cehalet özendirilmektedir. Bu şekilde akıl ile vahiy, din ile bilim birbirinin alternatifi gibi sunulmaktadır. Sosyal medyada din sunumu yapanlar “iyi ki okumamışım”, “kız çocuklarını okula göndermeyin”, “Kur’an’ı mealinden okumak haramdır”, “İslam akıl dini değil nakil dinidir”, “dinde aklın yeri yoktur” gibi söylemlerle kendilerince din tebliği yapmaktadırlar. Halbuki akıl ve vahiy birbirinin alternatifi değil, birbirini destekleyen Allah’ın insana lütfettiği iki nimettir. İnsanı akıl nimetiyle yaratan da, rehberlik etmek üzere ona peygamber ve kutsal kitap gönderen de Allah’tır. Kısacası aklın da vahyin de kaynağı Allah’tır.

Deist tavır mutlak tenzihçi diyebileceğimiz yaklaşımıyla, âlemde var olan kötülüklerin kaynağının özgür iradesiyle yaptığı fiillerinden dolayı insan olduğunu ileri sürer. Buna karşın Kelam tarihinde insan fiilleriyle ilgili bazı yaklaşımlar, Allah’ın kudretini öne çıkararak iyi olsun kötü olsun bütün fiillerin yaratıcısının Tanrı olduğunu iddia eder.¹⁶ Bu haliyle insan fiilleri ve kötülük problemine dair bazı yaklaşımlar Tanrı’nın kemaline uygun olmadığı gerekçesiyle deistler tarafından reddedilir. Hikmetinden sual olunmayan, dilerse masum çocukları, dilerse cenneti hak etmiş kullarını cehenneme gönderen, buna rağmen yine de adil ve hikmetli kabul edilen tanrı,¹⁷ inanan kişide gerilim oluşturmakta, böylesi bir tanrıyı tabir-i caiz ise emekliye ayırma deist bir tavır olarak ortaya çıkmaktadır.

Toplumda “derin hoca” olarak bilinen ve kendilerince dua, muska, okunmuş nesnelere, büyü, büyü bozma gibi alternatif yöntemlerle tedavi uygulayan din istismarcıları insanları dinden uzaklaştırmakta, deizme hatta ateizme yönlendirmektedir.

Peygamber Efendimizi tarihsel kimliğinden kopararak menkıbevi ve insanüstü bir kimliğe büründüren, böylece onun saçını, tırnağını, hatta diğer biyolojik atıklarını bile kutsallaştıran din anlayışı yanlış bir peygamber algısı

¹⁶ İsmail Şık, “Din Karşıtı Akım ve Düşünceler”, *Kelam III, Sistematik Kelam İlahiyat*, ed., İsmail Şık-Nail Karagöz, Altınordu Yay., Ankara, 2022, 65.

¹⁷ Böylesi bir Tanrı anlayışının tezahürleri ile ilgili bir değerlendirme için bkz., Muzaffer Barlak, *İslâm Düşüncesi Geleneğinde Tanrı Anlayışları -1- Eş’âriler*, AOY., Ankara 2020, 203-206.

oluşturarak onu doğru anlamının önüne geçmektedir. Kısacası Hz. Peygamber'i, çoğu zaman israiliyatın etkisiyle menkıbevi, efsanevi ve mitolojik bir karaktere büründüren peygamber tasavvurları onun gerçek mesajının önüne geçmekte, olumsuz bir peygamber imajı oluşmasına, dolayısıyla da bir nefrete ve islamofobiye hizmet etmektedir.

Sistematik düşünceden yoksun, şiddet yanlısı, dışlayıcı, farklı görüşlere tahammül edemeyen katı ve mutaassıp dindarlık şeklinde tezahür eden, Sönmez Kutlu'nun kavramsallaştırmasıyla "tepkisel kabilevi" din anlayışı insanları dine karşı mesafeli durmaya hatta nefrete yol açmaktadır.¹⁸

Siyasal iktidarın ilahiliği ve naslar tarafından belirlenmişliği, velayete iman, zamanın imamına biat; İmama/İmamlara mutlak itaat; İmamların günahsızlığı; Mehdi/Kurtarıcı beklemek; Ali ve soyuna kutsallık atfetmek, İslam'ın siyasallaştırılması, Kur'an'ın batını yorumunu savunmak gibi temel özellikleri bulunan politik-karizmatik liderci din söylemi¹⁹ aynı şekilde deizmi besleyen bir din algısı olarak örneklendirilebilir.

Akıl düşmanlığı, kelim ve felsefe aleyhtarlığı, batını yorum, kurtuluşa ermişlik iddiası, doğruluğu başkalarınca test edilemeyen öznel ve kontrol dışı kutsal bilgi (keşif ve ilham), gibi temel özellikleri bulunan inzivacı-keşifci din anlayışı, insanın anlam arayışına cevap bulmada yetersiz kalmaktadır.²⁰

Selefin/ilk üç neslin görüşlerinin kutsallaştırılması, sünnet/asar merkezli din ve dünya görüşü, zahiri ve literal yorum, teville karşı olma, rey düşmanlığı, kelim ve felsefe karşıtlığı, yeniliklere (Bid'at) ve yaratıcılığa karşı olma, sanat ve musikiye hoş bakmama, katı ve mutaassıp bir dindarlık; yabancılaşıma, dogmatizm, dışlayıcılık ve tekfir etme; farklı görüşlere ve anlayışlara tahammülsüzlük; gibi temel özellikleri bulunan dogmatik gelenekçi/asarcı din anlayışı veya zihniyetinin insana hayatı dar eden ve İslâm'ın evrenselliği ile bağdaşmayan yorum ve sunumları deizmin değirmenine su taşımaktadır.²¹

¹⁸ Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, Otto Yay., Ankara 2012, 24-25.

¹⁹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, 40-41.

²⁰ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, 47.

²¹ Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, 35.

Sonuç

Deizmin Batı toplumlarında ve geçmişte ortaya çıkış ve yayılma sebepleriyle bugün yaygınlaşmasına yol açan sebeplerini ayrı ayrı ele almak gerekir. Deizmin ortaya çıkış nedenlerinden bir kısmı bugün de tedavülde iken bir kısmı geçerliliğini yitirmiştir. Bu çalışmada daha çok benzer yönler üzerinde durulmuştur. Müslüman dünyanın da bir inanç problemi haline gelen deizmin yayılmasını engelleme veya bu zararlı akımla mücadele etmek için şu temel ilkelere hareket edilmesi gerekir:

Allah adına konuşma ya da din esası belirleme yetkisi hiçbir beşere verilmemiştir.

Din ile dinin algılanma biçimleri aynı şey değildir. Dinle ilgili her türlü yorum, fetva, hüküm ve uygulamalar; tarihi, kültürel ve sosyolojik çerçevesi dikkate alınarak değerlendirilmeli, zaman üstü görülmemelidir. Müslümanları, mensubu oldukları mezhebe, grup, tarikat veya cemaate göre ayırıştırmak, ötekileştirmek yerine, onları İslâm'a aidiyetleri açısından değerlendirmek dinin hedeflerine daha uygun bir yaklaşım olduğu gibi deizme giriş kapılarını kapatmaya katkı sağlayacaktır.

Mezhep, fırka, tarikat, cemaat veya dinî grupların, bunların sözcü ve temsilcilerinin, medya vaizlerinin dinin tek temsilcisi veya dinde tek otorite oldukları, bunların din hakkında söylem ve tutumlarının din değil dinin bir yorumu olduğu etkili yöntemlerle ifade edilmelidir

Toplumun din alanında doğru bilgilenme ihtiyacı doğru yöntemlerle ve ehil kişiler tarafından karşılanmalıdır. Akıl ve bilimsel bilgiye değer veren, insanın değeri ve onurunu koruyan, insana sadece insan olduğu için değer veren bir din anlayışı yaygınlaştırılmalıdır. Din eğitimi kurumları elinden ve dilinden emin olunan bir insan tipi (iyi insan) inşa edecek programlar oluşturmak için daha fazla mesai harcamalı, ülkemizin bu alandaki akademik birikiminden istifade edilmelidir. Aileler çocuklarıyla daha çok ilgilenmeli, dinî pratikler sevdirek, beraber yaşayarak öğretilmeli, ibadetlerin felsefesi doğru yöntemlerle, ahlâkî erdemleri kalıcı olarak kazandırmaya yönelik amaçlarıyla anlatılmalıdır.

Din ve dinî düşünce istismarcıların ve hurafecilerin elinden kurtarılmalı, ticari, siyasi/politik menfaat aracı olmaktan çıkarılmalıdır.

Kaynakça

- AYDIN, Mehmet. *Din Felsefesi*. Ankara: Selçuk Yay., 1992.
- BARLAK, Muzaffer. *İslâm Düşünce Geleneğinde Tanrı Anlayışları -1- Eş'âtler*. Ankara: AOY., 2020.
- CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerif. *et-Ta'rîfât*. Thk., Abdurrahman Umeyra. Beyrut: 1987.
- DÜZGÜN, Şaban Ali. "Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrinler". *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*. Van: 2017, 3-13.
- ERDEM, Hüsamettin. "Deizm" mad. *DİA*. İstanbul:1994, IX/109-111.
- KAPLAN, İbrahim. *İslâm'a Göre Hıristiyanlık*. IQ Kültür Sanat Yay. İstanbul: 2008.
- OKUMUŞ, Namık Kemal. "Yetersiz Bakiye: Deizm'in Tanrı Tasavvuru ya da Sünnetullah Yasaları ve Deizm Üzerine Bazı Tespitler". *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*. Van: 2017, 173-192.
- ONAT, Hasan. *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*. Ankara: Kökler ve Değerler Yay., 2009.
- ŞIK, İsmail "Din Karşıtı Akım ve Düşünceler", *Kelam III, Sistematik Kelam İlahiyat*, ed., İsmail Şık-Nail Karagöz, Altınordu Yay., Ankara, 2022.

GELECEĞİN TÜRK AİLE TİPİNE BAKIŞ

Prof. Dr. Samettin GÜNDÜZ - *Prof. Dr. Sefa BULUT **

Giriş

Aile sözcüğü çok anlamlı olup Arapçadan dilimize geçmiştir. Güncel Türkçe sözlükte anlamları şöyledir;

- 1- Evlilik kan bağına dayanan, karı-koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik;
- 2- Aynı soydan gelen veya aralarında akrabalık ilişkileri bulunan kimselerin tümü;
- 3- Birlikte oturan hısım ve yakınların tümü;
- 4- Halk ağzında; Eş, karı;
- 5- Aynı gaye üzerinde anlaşılan ve birlikte çalışan kimselerin bütünü ve
- 6- Temel niteliği olan dil, hayvan veya bitki topluluğu, familya.(Türk Dil Kurumu, www.tdk.gov.tr)

Larousse sözlükte ise aile,” aynı çatı altında yaşayan anne, baba ve çocuklar” (1979.165)dan oluşan sosyal bir yapıdır. Türkçe sözlükte ise, aile, “kadın ve erkeğin çocuklarıyla oluşturdukları iş bölümüne dayalı, küçük ve büyük ya da dar ve geniş aile gibi, türleri olan toplumsal ve ekonomik birlik” telik (Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük, 54) olarak tanımlanmaktadır.

* Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

** Prof. Dr., İbn-i Haldun Üniversitesi

Aile denildiğinde genellikle “anne-baba ve çocuklardan meydana sosyal bir kurumdur” ifadesinin ailenin ortak bir tanımı olarak kabul görmektedir. Aslında böyle bir tanım sadece çekirdek aileyi tanımladığını diğer aile çeşitlerinin tanımlaması için yeterli bir tanımlama olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla bilimsel açıdan tanımlama yapıldığında ailenin yekpare tanımının yapılamayacağına işaret etmektedir. Aileyi tek bir tanıma indirgemenin bilimsel yaklaşımlara uygun olmadığı gibi toplumsal yapılara göre de uygun değildir. Aile dünyada çok fazla benzer özellikleri olmasına rağmen toplumlarda farklı ifade edilmesi ailenin doğasına ve fonksiyonlarına uygun olduğuna dikkat çekmektedir.

Linton’a göre aile sadece karı-koca ve onların çocuklarından oluşan sosyal bir gruptur(Erdentuğ,1990, 319- 350). Maclwer Page’e göre aile cinsel ilişkilere dayalı çocuk sahibi olabilme neslini devam ettirme arzusu ve çocukları yetiştirip toplumsal hayata kazandırmak amacıyla insanların bir araya gelerek oluşturduğu bir gruptur(Page, 1965, 238).

Freyer aile kurumunu toplumsal hayatın çekirdeği olarak vasıflandırarak aileyi tabiat tarafından yaratılmış ancak tabiattan ilham alınarak oluşturulmuş bütün sosyal yapıların temelini teşkil eden küçük bir grup olarak tanımlamıştır(Freyer, 1967,220-224).Molinowski aileyi evlilik kan akrabalığı veya evlatlık edinme yoluyla birbirine bağlanmış ve birbirleriyle ailevi rollerine göre ilişki kurmuş olan iki ya da daha fazla sayıdaki bireylerin oluşturduğu bir grup olarak tanımlamıştır(Eserpek, 1970, 65).

Murdock’a göre aile toplumca kabul gören cinsel ilişkiler içerisinde bulunan evli çiftin veya bu evli çiftin birkaç çocuğunun oluşturmuş olduğu bir birimdir(Erdentuğ, 1990,319-350).Kıray’a göre aile toplumsal değişim sürecinde tampon kurum işlevini gören yapısal değişimlerin meydana getirebileceği kopuklukları şekil ve işlev değiştirerek karşılayan bireylerin güvenlik ihtiyaçlarını değişik biçimlerde yerin getiren toplumsal bir kurumdur.(Kandiyoti,1984, 16-17-22-25)

Çağatay’a göre aile tarihsel süreç içerisinde devletten daha fazla sosyal yapı olma rolünü oynamıştır. Aile bütün hayati faaliyetlerin gerçekleştirildiği bir ocaktır. Bu tanımlardan her biri aileyi sosyal hayatın ana şekillerinden biri olarak kabul etmekle birlikte aileyi sosyal bir kurum şeklinde ele almakta ve değerlendirmektedir.(Çağatay, 1969,247-303)Ülkene göre aile aralarında gerçek veya uzlaşma yoluyla oluşturulmuş bir akrabalık bağı ile birbirine bağlanmış

ve bütün sosyal münasebetlerini bir soy etrafında gerçekleştiren zümrelerdir. (Ülken, 1943, 268) Fındıkoğlu aileyi bir takım içtimai ve hukuki unsurlar ile bir araya gelmiş erkek kadın ve çocuklardan oluşmuş içtimai bir müessesedir. (Fındıkoğlu, 1990, 1-26)

Meriç aileyi biyolojik bir ilişki sonucu insan neslinin dolayısıyla toplumun devamını sağlayan sosyalleşme süreci içerisinde üyelerine toplumsal değer ve kuralları öğreterek onların toplumsal hayata hazırlayan toplum içerisinde oluşturulmuş milli kültürü kuşaktan kuşağa aktaran cinsel ilişkileri hukuksal kurallara göre düzenleyen biyolojik, ekonomik, psikolojik, sosyal ve hukuki özellikleri bulunan toplumsal bir birliktir şeklinde tanımlamıştır. (Meriç, 1990, 456-457) Tezcan'a göre aile diğer toplumsal kurumları temel teşkil eden bireyin tutum ve değerlerinin oluşumunda ve sosyo-kültürel şahsiyet gelişiminde birinci dereceden etkili olan yüz yüze birincil ilişkilerin ve birincil etkileşimlerin güçlü olduğu birincil gruptur (Tezcan, 1979, 127-135).

Gökçe'ye göre aile görevleri açısından ekonomik ve toplumsal bir birlik üyeleri arasındaki ilişkileri açısından bir sosyal grup sosyal hayatın ana şekillerinden biri olması nedeniyle sosyal bir örgüt veya sosyal bir topluluk birliğin devamı için sistemleştirilmiş kurallara sahip olması yönünden toplumsal bir kurum toplumsal hayatın temel unsurlarından biri olması açısından da toplumsal bir yapı ve toplumun küçük bir parçasıdır şeklinde tanımlamıştır. (Gökçe, 1976, 46-47) Schaefer aileyi üreme ve toplumun üyelerinin bakımı için birincil sorumlulukları paylaşan kan evlilik ya da anlaşmaya dayanan diğer ilişki ya da evlat edinme üzerinden birbirleriyle bağlantılanan insan kümesi olarak tanımlamıştır (Schaefer, 2013, 312).

Sezal'a göre aile çekirdek ailede akrabalar arasındaki ilişki tarzları da geniş aileden tamamen farklılaşmış akrabalık ilişkilerini önemli değişimler yaşanmıştır şeklinde tanımlamıştır.

– Aile akrabalık ilişkileri kopma noktasına yakın bir gevşekliktedir.

– Aile ve akrabalar arasında geleneksel yapılardaki karşılıklı haklar ve mecburiyetler kalmamış iki tarafta birbirinden bağımsız hareket etme serbestisine kavuşmuştur.

– Akrabalık sosyal dayanışma işlevini kaybetmiş ailenin dar günlerde akrabalarına güvenmesi durumunu ortadan kalkmıştır (Sezal, 2017, 113).

Aile, İki farklı cinsiyette olan kişilerin evlenmesiyle meydana gelen sosyal bir gruptur. Evlilik olmadan ailenin kurulması sağlıklı olmaz. Bu nedenle İki kişinin velilik yaptıklarını aileleri ve yaşadığı çevrenin bilmesi ve fark etmesi gerekir. Sadece iki kişinin birlikte yaşamaları aile olduklarına işaret etmez.

Aile, fertlerin karşılıklı sevgi ve saygı çerçevesinde sosyal hayatlarını düzenleyen, birlikte hayatı yaşamayı, paylaşmayı ve yeri geldiğinde karşılıklı veya tek taraflı feragat etmeyi öğreten, sağlıklı ve güvenli ilişkileri geliştirildiği sosyal grup ve bir kurum olarak tanımlanabilir.

Tarihsel süreçte değişim süreçlerinde ailede değişime uğrayan sosyal kurumlardan birisidir. Aile, toplumların yerleşimlerine, üretimlerine, tüketimlerine ve sosyo-kültürel yapılarına göre farklı değişimler yaşamıştır. Batıda sanayileşme süreciyle aile çok yönlü köklü değişimlere maruz kalmıştır. Geleneksel aileden çekirdek aileye hızlı geçişler yaşanırken aile yapısını kökten sarsmıştır. Aile de boşanma oranları artması sosyal dengeyi olumsuz etkilemiştir. Aile için bu olumsuz süreç modernleşme adına yapıldığı söylenmektedir.

Modernleşme sürecinde aile değerlerinin etkinliğinin zayıflamasıyla geniş aile içerisinde diğer gruplarla ilişkileri kaybetmeye başlamıştır. Evlilik kararları tek başına ve özgürce kararlar alınması ve kadın haklarının genişlemesi aile içindeki kararların alınmasında kadının etkisinin artmıştır. Akraba evlilikleri azalmaya başlamış, cinsel özgürlükler gelenekçi toplumlardaki kısıtlayıcı gücünü azaltmıştır. Kadın ve çocuk hakları ailede ve toplumda geniş alan bulmaya başlamıştır. Bu tür gelişmeler aile yapısında sosyal dengesizliklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Aile yapısındaki değişim sürecinin Türk aile yapısını da olumsuz etkilediği görülmektedir. Tanzimat Fermanıyla başlatılan modernleşmeyle geleneksel aile tipinin zayıflayarak modern aile tipine yönelik yasal düzenlemeler kadın-erkek eşitliği ilkesiyle çok eşlilik zayıflatılmıştır. Cumhuriyet dönemiyle birlikte İsviçre medeni kanununun mecliste kabul edilmesi çekirdek aileye dönüşümün devlete politikasına dönüştüğünü görmek mümkündür. Aile ile ilgili farklı tanımların dışında geleceğin Türk aile tipi için şöyle bir tanımlama yapabiliriz;

Çevresiyle Bütünleşik Çekirdek Aile: Ailenin, yakın akrabalarıyla (anne-baba, kardeş, hala, kayın baba kayın valide, teyze ve dayı vb) bir apartmanda, aynı mahallede ya da yakın bir çevrede oturma ve birlikte yaşama sahip olmasıdır.

Çekirdek aile küçük aile olması çevresiyle büyümesi hayatın akışı içinde sıkıntıya düştüğünde yardım alacağı akrabalarından alacağı yardımlarla sorunları çözmesi ailenin sıkıntı yaşamamasını önlemektedir. Kendisini yalnız hissetmeden güven içinde yaşamına devam etmesidir.

Bu tür aileler Türkiye’de yaşanmaktaydı. Ailenin çok erkek çocuğu varsa evlendirdiği oğlunu ayrı bir eve çıkarmasıdır. Büyük aileden çekirdek aileye geçişi yansıtırken aynı zamanda bütünleşik çekirdek aileyi de yansıtmaktadır. Baba en küçük bekar erkek çocuğuyla kalır mirastan kalan hissesini ona bırakır onun tecrübesi az olduğu için hem onu himayesine alır hem de tecrübesizlikten dolayı fakirleşmesini engellemiş olur. Gecekondu ailesi yakın tanıdıklarının kentlerde yaşamasıyla oluşan bir aile çeşidi bu tür aileye benzemektedir. Kırsal kesimden gelip kentte kötü şartlarda yaşayan şehirle bütünleşemeyen aile olması nedeniyle birlikte kendilerini korumaya çalışmaları benzerlikler gösterdiği ifade edilebilir.

Çekirdek aileyle yalnızlaşan insanın çevresiyle bütünleşme ihtiyacının günümüz dünyasında çok ihtiyacı bulunmaktadır. İnsanların kuşkuyla yaşadığı birbirlerine güvenin azaldığı dönemde yalnızlığını giderecek güveneceği iklimi aramaktadır. Bu tür aile modelinin uygulanması için plan ve programlar yapılarak uygulama imkanı hazırlanmalıdır.

1. Türk Ailesi Yapısı

Türklerde her zaman aile kutsal kabul edilmiştir. Dünyanın göçebesi kabul edilen Türkler aileyi kutsal etmeleri millet olarak teşkilatçılığı tecrübe etmelerinin altyapısını oluşturmuştur. Aile sıkı ilişkileri ortaya çıkaran bir yapı olarak algılanmış olup uygulamalarda da Türk göçebe hayatında aileyi gittiği her yere taşımayı başaran bir kültürü ortaya koyan bir millettir. Türklerde aile devletin ve toplumun temelini oluşturduğu anlayışın güçlü olması hayatın vazgeçilmez üç unsurun öne çıktığını, bu üç unsurun atasözü olarak günümüze kadar ulaştığını görmekteyiz. Bu üçleme “At, Avrat ve Silah” erkeğin bahtı olarak kabul edilmiştir. Türklerde bu üç kavram yaşamında ve geleceğinde etkili olmuştur. Türk atı evcilleştirmiş zaferden zafere koşmuş gücüne güç katarak büyük devletler medeniyetler inşa etmeyi başaran millet olarak öne çıkmıştır. Avrat ise yuvayı (aile)yi yapan dişi kuş (kadın) ifadesiyle ailenin ana unsurunu kadın olarak görmüştür. Aile ne kadar güçlü olursa millet ve devlet o kadar güvende ve

güçlü olacağı kanaati oluşturmuştur. Silah ise adaletin, mertliğin ve dostluğun gücü, düşmanın korkusu olmuştur.

Türk aile yapısında evlilikler şöyle özetlenebilir;

Lavirat-Sorarat:

Lavirat: Erkeğin ölümü sonrası dul kalan kadınla erkeğin kardeşinin evliliğidir.

Sorarat: Kadının ölümü sonrası dul kalan erkeğin karısının kardeşiyle evlenmesidir. Yani erkeğin baldızıyla evlilik yapmasıdır.

Bu tür evlilikler genellikle Türkiye’de yoğun olarak görülmektedir. Ölen eşin çocuklarının bakımları ve mirasın içerde kalması için yapılan evliliklerdir.

Beşik Kertmesi: Genellikle aynı gün doğan çocuklar için yapılan karşılıklı olarak verilen karar neticesinde ortaya çıkan evlilik türüdür. Sadece aynı gün doğma şartı yoktur ailelerin karşılıklı olarak uygun gördükleri kişiler için birlikte aldıkları kararlardan oluşmaktadır. Ön şart olarak çocukların iki yaşını geçmemesi gerekir. Beşik kertmesi kişiler arasında yarım nikah olarak anlaşılmaktadır. Aralarında evlilikler olmadığı takdirde kişileri bağlayıcı bir durum yoktur.

Söz Alma-Söz Verme: Yakın işbirliği ve yakın dostlukları olan iki ailenin birlikteliklerinin devamı için aileler arasında verilen sözlerdir. Aileler arasında alınan kararlar kişilere hissettirilir. Bu kişiler kolay kolay başkalarıyla evlilik yapmazlar ama başkalarıyla evliliklerinde engel teşkil edecek bir durum söz konusu değildir. Bozulduğu takdirde kişiler başkalarıyla evlik yapabilirler. Biraz çevresinde ayıplanırlar bunu dışında yaptırım olmayan bir durumdan ibarettir.

Berder Evlilik: Bu evlilikte iki erkek, evlilik yaşındaki kız kardeşleriyle evlilik yapmalarıdır. Yani değişik yapılarıdır. Türkiye’de yaygın bir evlilik olarak görülür. Bu tür evlilikler kıza verilen başlık parasından kurtulmak evlilikte masrafın azaltılması olarak görülür.

Toygeldi Evlilik: Tay, atın yavrusu kullanılmaktadır. Dul kadın ve dul erkeğin evlilikte çocuklarının olmasıdır. Bu tür evlilikte önce çocuklar daha sonra eşler evlilik yapmaktadırlar. Bu evlilikler yeni kurulan ailenin sağlıklı ve güçlü aile olarak hayatına devam ettirmek içindir.

Kardeş Çocukları Evliliği: Kardeş çocuklarının evliliğidir.

Paralel Kuzen Evliliği: Aynı cins kardeşlerin çocuklarının evliliğidir.

Çapraz Kuzen Evliliği: Farklı cins kardeş çocuklarının evliliğidir.

Bir Dizi Erkek Kardeşin Bir Dizi Bacıyla Bireysel Evliliği: Genellikle Türkiye’de görülen bir evlilik türüdür. Akraba ve akraba olmayan iki ailenin kız ve erkek çocuklarının evliliğidir. Bu evlilik bir grup evliği değildir.

Kız Kaçırma-Otura Kalma: Erkeğin kendisine seçtiği kızı gönüllü veya zorla kaçırmayıyla gerçekleşen evliliktir. Bazı durumlarda da kızın eş seçtiği erkeği kaçırmayıyla sonuçlanan evliliklerde bulunmaktadır. Bu kaçırma olayı çok azdır. Oturma ile yapılan evlilik ise kızın beğendiği erkeğin evine giderek oturur. Erkeğin ailesinin evliliğe izin vermediği durumlarda gerçekleşen bir evliliktir. Kız erkeğin evine gelip oturduğu zaman gelen kızı geri göndermesi mümkün değildir. Artık evin gelini olarak kabul edilmektedir. (Doğan,1996)

1-1. İslamiyet Öncesi Türk Ailesi

İslamiyet öncesi dönemde Türk ailesine yönelik bilimsel araştırmaların olmadığı ancak Orhun Kitabelerinde, Çin kaynaklarında ve Arap gezginlerin gözlemlerinden oluşan bir literatüre rastlanmaktadır. “Eski Türk ilk kaynaklarını yazılı bir metine dayalı olan Orhun Anıtlarından çıkarabiliriz. Zira, bu anıtlarda evlilik sistemiyle ilgili bazı görüşlere rastlanmaktayız: “Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkça, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine atam (dedem) Bumin Kağan oturmuş... Türk budunu (halkı) yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İlteriş Kağan annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır.” (Türkdoğan,2009, 24)

Gökalp, Türk aile yapısı anne ve babanın eşit haklara sahip olduğu iki yönlü bir kimliği ortaya koyar. Çiftler arasında birlikte etkileşim diyebileceğimiz ikili bir oluşum söz konusudur. Türk aile tipinin ataerkilden anaerkil aileye geçmeden pederiliğe atlamıştır. Bu aile tipinde kadının erkeğe eşitliği söz konusudur.(Türkdoğan,2009)

Gökalp ise Türk aile yapısının evrimsel gelişmeyi ve ailenin beş aşamasını göstermiştir; boy, sop, soy, pederi aile ve izdivaci aile(Gökalp,1976, 280)dir.

Boy: Siyasal birliği ifade bir terimdir. Boyun başındaki reis “boy beyidir” En önemli görevi dayanışmayı korumak, hak ve adaleti düzenleme, gerektiğinde silahlı mücadelelerle boyun çıkarını korumaktır. Boy beyleri, cesareti, mali gücü ve doğruluğu ile tanınmış oymakların ve aile reislerinin arasından seçilir. (Göklap,1976,281-282, Doğan,1996, 175)

Boy, anne, baba ve çocuklardan başka yetişmiş torunların ve ailelerin dahil akrabalığına dayalı göçebe ailesidir.(Doğan,1996, 176)

Sop: Sop eski Türkçe’de semiyye (adaş, hem-nam) anlamındadır. Yakutlarda “sip”, Kara Kırgızlar’da “sibit”, Batı Oğuzlarda ise “sop” şeklinde kullanılmıştır. Sop nesepçe birbirinin akrabası olan bireylerden meydana gelen bir topluluktur. Bireyler arasında dayanışma oldukça güçlüdür. Özel evler bile yalnızca sahiplerinin yararlanmasına mahsus değildir. Her rast gelen istediği eve girerek gece gündüzün her saatinde orada kalabilir. (Doğan, 177) Sip’te hukuku bir düzen olmadığı için aile içi ilişkilerde de bir karmaşıklık söz konusudur. Güçlü olan tahakküm ettiğini anne-baba çocuklarına yaşlandıklarında da çocuklar anne-babalarına tahakküm etmektedirler. Sip’te evlilik dışarıdan evlenme şeklindedir. Yakut tükleri mensup olduğu Sip içinden evlenemez. (Göklap, 288)

Soy: Soy hem sosyal hem de siyasal bir birimdir. Aile yapıları baba reisliğine, akrabalık ilişkileri kan birliğine dayalıdır. Kan baba soyuna dayalı olarak işler, dolayısıyla akrabalık da erkek tarafına dayanır (Doğan,1996,178)

Soy ailenin en yaşlı olanı reis olarak kabul edilir. Reisin yönetiminde aile ile ilgili konular görüşülmesi gerektiğinde büyük bir toplantı yapılır. Toplantıda herkesin konuşmaya hakkının olmasının o Soy’a ait normları olduğu göstermektedir. Soy’da evlilikler yedi göbek öteden yabancidan evlilikler yapmaktadır. İç evliliğin yapılmadığı görülmektedir.

Pederi Aile:

Pederi aile soyun parçalara ayrılmasıyla ortaya çıkan aile tipidir. Gökalp pederi aile ile ataerkil aileyi birbirine karıştırmamak gerektiğini vurgular. Ataerkil ailede akrabalar asabelerden yani erkek soyundan gelen akrabalarından ibarettir. Ailenin mal varlığı aile reisine aittir. Pederi aile ise eşitlikçi bir ailedir. Akrabalık bağları baba-ve anne tarafından devam etmesi nedeniyle akrabalık çift yönlüdür. Amca-dayı, hala- teyze birbirlerine eşittir. Ailede kadınlar erkeklerle eşit haklara sahiptirler. Kısaca pederi aile özgürlükçü ve eşitlikçidir.(Gökalp, 293)

İzdivaci Aile:

Evlenme sonucu oluşan ailedir. Türkler izdivaca “evlenmek”, “ev-bark” sahibi olmak derler. Bark, orhun anıtlarında “mabed” anlamına gelir. Ev de kutsal mabed kabul edildiğinden “bark” adını alır Bu anlamda eski Türkler’de kişilerin kutsal bir güvenceye kavuşmasıdır. (Doğan,1996:179)

Genç evlendirildiği zaman baba evine ev açılmazdı gencin babasından düşen mirası ile kızın ailesinden “yumuş” adlı çeyizi ve verilen hediyelerden oluşan eşyalar birleştirilerek yeni ev açılarak yeni evli çiftler böylece sahibi olmaktadır. Bu evin beyaz ve yeni olması dolayısıyla “Ak Ev” adı verilmektedir. (Doğan,179-180)

Eski Türk toplumunda ailenin temel özelliklerini Ögel şöyle özetlemektedir:

Türklerde “ana ailesi’nin zayıf “baba ailesi”nin daha hakim olduğu evliliklerin dışarıdan yapılmaktadır. Türklerde ailenin çekirdeği baba, oğul ve torunlardan meydana gelmektedir. Evlenen kız çocukları aileye ait sayılmazlar.

Eski Türklerde iş bölümü cinsiyet ve yaş temeline dayanmaktadır. Oğlu yetiştirme babanın, kız yetiştirme ise annenin görevidir. “Babasız oğul, annesiz kız bakımsız(öksüz)” sayılırdı. Baba oğlu evlendirmek zorunda olduğu baba oğlunu evlendirmedeği zaman oğul babasına karşı gelme hakkı vardır. Evlenirken başlık veya kalın parasını babasından zorla alırdı. Babaya saygı sınırsız değildi. Eski Türklerde anneye “öğ” derlerdi. Bugünkü Türkçe’de ise “öksüz” anlamındadır. Kadın dışardan eşinin evine geldiği için “el kızı”dır. Eski Türklerde erkek ve çocuklar arasında bir ayırım yoktur. Her ikisi için “oğul” terimi kullanılmaktadır.

Kadın evin dayanağı ve sahibiydi. İş bölümü gereği kadın evde kalarak ev işlerini yapmaktadır. Türklerde çok evlilik oranı yüksek olmasa da ilk kadına “baş kadın” sonradan gelenlere “kuma” veya “ortak” adı verilmektedir.

Eski Türklerde evlilik “ev” ile karakterize edilmiştir. Evliliğin sembolü “eb” yani evdir. Evlenmek eve sahip olmaktır. Evlilik bağı ana-baba bağından daha güçlüdür. Bu gücün devam etmesi için kadının sık sık baba evine gitmemesi gerekir.

Eski Türklerde evlilik aracı yoluyla tanıdıkların hazır olduğu ortamlarda yapılmaktadır. Evlilik kız oğlan arasında olan bir merasim olmadığı aileler arasında gerçekleşmektedir. Kız oğlan arasında anlaşma olup aileler rıza göstermediğinde “kız kaçırma” yoluyla evlilikler yapılmaktadır.

Eski Türklerde aile hukukunun temelinde başlık veya kalınlık alınıp verilmektedir. Evlilik süreci “söz kesme” ya da “beşik kertme” adetiyle başlayıp “nişan” ve “nikah” ile tamamlanmaktadır. (Ögel, 1988:237-295)

1-2. Osmanlı Dönemi Türk Ailesi

Osmanlıda aile araştırmalarının genel olarak iki özelliği olduğu söylenebilir. (Doğan ve Ortaylı, 2001) Osmanlı ailesi deyimi hem şemsiye bir kavram hem de farklı kategorilerdeki ailenin ortak yönlerini yönlerini göstermek üzere kullanılan sosyo-kültürel bir kavramdır. Aile milletler bağlamında ele alınması nedeniyle toplumdaki kozmopolitik yapıyı yansıtmaktadır. Osmanlı aile araştırmaları uzun bir süreyi kapsayan aileyi, imparatorluğun gelişme çağlarının aile üzerinde etkili dikkati çekmektedir. Osmanlı klasik dönemle yenileşme dönemi arasında keskin bir ayırım yaşandığı görülmektedir. Özellikle Tanzimat’la başlayan süreçte dış dünyanın etkisiyle farklı yapılanmaya gitmiştir(Canatan, 2009, 129).

Osmanlıda hem dini ve kültürel çeşitlilik hem de toplumsal tabakalaşma, Osmanlı ailesini etkileyen başlıca değişkenlerdir. Osmanlı hanedanlığı, iktidarın kuşaktan kuşağa devredildiği bir yönetici ailedir. Hanedan üyelerinin günlük yaşamını geçirdiği yer ise haremdir. Harem kutsal mekan anlamındadır. Haremin genele açık olmadığını ve girişlerin sınırlılıklarını ifade eder. Harem, padişah ve ailesinin evi sayılır.(Doğan,2001, 45) Padişahların aile hayatı Osmanlı tebasının ailevi yaşantısına benzemez. Osmanlı padişahları çok eşli evlilikler yapmışlardır. Padişahların evlendikleri kadınlara Kadın Efendi denilmektedir. Kadın efendilerin sayısı en fazla sekiz olduğu bilinmektedir.(Doğan,2001, 47) İslam’ın en fazla dört kadınla çok eşliliği sınırlandırmaktadır. Padişahlar dört evliliğin üstünde yapmış oldukları evlilikler cariyelerle evliliklerdir. Cariye ile evliliklerde sınır bulunmamaktadır.

Osmanlı haremni ve padişahlarının evlilik biçimini sıradan tebaanın evlilik ve aile yapısından farklı kılan ikinci bir nokta, padişahların genellikle yabancı yani tebaasından olmayan kadınlarla evlilik yapmayı tercih etmeleridir. Tüm Osmanlı padişahları içinde I. Osman, II. Osman ve I. İbrahim olmak üzere sadece üç padişah kendi tebaasından kadınlarla evlenmiştir(Doğan,2001:47). Harem aile yapısının çok eşliliği (poligami) ve üç padişah hariç dış evlilik yaparak aile hayatını devam ettirdiği aile büyük ataerkil geniş aile tipi olarak görülmektedir.

Osmanlıda asker, bürokrasi ve ulemeden oluşan kamu görevlilerinin aile modelini tek bir modele indirgemek doğru olmamakla birlikte bu kesimlerin de aile kültüründe ortak bazı öğeler bulmak mümkündür. Sözelimi Osmanlı kamu görevlilerinin üçte birinin hane halkı arasında cariye, odalık, köle, azatlı cariye ve kölelere rastlanmaktadır. (Doğan,2002,52) Osmanlıda çok eşlilik sosyal statü ve zenginliğin göstergesi olduğunu çok eşlilik yapan bürokrasi sınıfının kurduğu vakıflardan anlaşılmaktadır.

Osmanlı aile yapısında yönetici sınıf aile kültürü ile tebaanın aile kültür arasında oldukça farklı özellikler göstermektedir. Meslek yapıları açısından bakıldığında reaya tüccarlar, sanat erbabı ve köylüler gibi üç ana grup ayırt edilebilir. Osmanlı yönetici sınıf arasında çokkarınlık yaygın iken, reaya arasında yok denecek kadar sınırlıdır. Bu bakımdan köy ile şehir yaşamı açısından da bir ayırım yapılabilir. Osmanlı köylerinde çokkarınlık yüzde 1 'e bile varmazken şehirlerde bu oran yüzde 10' a kadar çıkabilmektedir. Osmanlı reaya arasında çokkarınlık yaygın olmadığı gibi çocuk sayısının da kabarık olmadığı görülmektedir. Köylerde aile başına düşen çocuk sayısı ortalama % 3 şehirlerde aileye düşen çocuk sayısı ise ortalama %2 dir (Doğan,2001:54-55)

Tanzimat ile başlayan değişim süreci Osmanlı aile yapısında da değişimler; Batıcı ve gelenekçi aile yapılarını ortaya çıkararak çatışmacı bir iklim oluşmuş, üretici aileden tüketici aileye geçişi de başlatmıştır. Çok eşliliği eşitlik ilkesine aykırı olduğu anlayışından yola çıkarak tek eş evliliği öne çıkarmaya çalışmıştır.

1-3. Cumhuriyet Dönemi Türk Ailesi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte yeni ulus (millet) oluşturmaya etkili yolunun aile yapısındaki değişimlerle olacağı düşüncesi hakim düşüncedir. Bu yapısal değişimi gerçekleştirmek amacıyla 1926 yılında İsviçre medeni kanununun mecliste kabul edilerek uygulamaya konulmasıyla başlatılmıştır. Bu yasa ile kadın- erkek eşitliği sağlanmış, erkeğin çok eşliliği yasaklanmış ve evlilik anlaşmaları yasal güvence altına alınmıştır. Bu yasanın uygulanmasıyla birlikte büyük aile yapısından çekirdek aileye dönüşüm hızlanmıştır.

Türk aile yapısında geleneksel geniş aile yapısının çekirdek aile yapısına dönüşümünde etkili olan faktörler arasında sanayileşme, tarımda mekanizasyon, işsizlik, iç ve dış göçler, nüfus yapısında meydana gelen değişimler, kentleşme, eğitim imkanlarının ilerlemesi gelmektedir (Canatan, 2009:142).

1982 Anayasası Md. 41 de aile şöyle ifade edilmektedir; “Aile Türk toplumunun temelidir. Devlet ailenin huzur ve refahı ve özellikle ananın ve çocuklarının korunması ve aile planlamasının öğretimi ve uygulamasını sağlamak için gerekli tedbirler alınmalıdır.

1980 yıllarda dünyadaki değişim beklenmedik hızla olması sebebiyle aile yapısına büyük hasar vermeye başlamıştır. Bu olumsuz gelişmeyi hisseden dönemin Başbakanı Özal yasal düzenlemeler yaparak Aile Bakanlığını kurmuştur. Geleceğin olumsuz gelişmelerinden aileyi korumak için çok yönlü çalışmalar başlatılmıştır.

2000 yıllar itibarıyla hayatımıza hızlı ve yıkıcı olarak sosyal medyanın girmesi ailenin sorumluluklarını yerine getirmesine engelleyecek ortam hazırlamıştır. Aile sürekli kendi görevlerini başka kurumlarla paylaşması aile için en büyük tehlikeyi oluşturmaktadır. Bu tehlikenin önlenmesi yerinde ve zamanında kontrollü kullanılması koşuluyla zararını minimize etmek mümkündür.

2. Bulgular

Tablo-1

Ortalama ilk evlenme yaşı, 2013-2023		
Olay yeri : Türkiye		
2013	Erkek	27,3
	Kadın	24,1
2014	Erkek	27,3
	Kadın	24,2
2015	Erkek	27,5
	Kadın	24,4
2016	Erkek	27,6
	Kadın	24,5
2017	Erkek	27,7
	Kadın	24,6
2018	Erkek	27,8
	Kadın	24,8
2019	Erkek	27,9
	Kadın	25,0
2020	Erkek	27,9
	Kadın	25,1
2021	Erkek	28,1
	Kadın	25,4
2022 ^(r)	Erkek	28,2
	Kadın	25,6
2023	Erkek	28,3
	Kadın	25,7

Kaynak: TÜİK, Evlenme İstatistikleri

(r) Evlenme verileri güncel idari kayıtlarla revize edilmiştir.

Tablo. P’ de görüldüğü üzere evlilik yaş oranları 2013 ile 2023 yılları arasındaki değişimler tespit edilmiştir. Yıllara göre Türkiye’de evlilik yaşı yükselmektedir. 2013 yılında erkeklerde 27,3 iken kadınlarda ise 24.1 olarak gerçekleşmiştir. 2023 yılında erkeklerde 28,3 iken kadınlarda bu oranın 25,7 olarak gerçekleşmiştir. Gençlerde evlilik yaşının yükselmesi ailenin ve toplumun geleceği açısından olumsuz gözükmektedir. Evliliğin geciktirilmesi gelecek kaygısına, sosyal ve ekonomik krizlere bağlı değişebileceği söylenebilir. Evlilik yaşının gecikmesi iyi bir evlilik yapmayı zayıflatabilir. Tıbbi olarak sağlıklı çocuk sahibi olmayı da olumsuz etkileyebilir. Evlilik yaşı düşürülmesi dahi daha fazla yükselmesi engelleyici tedbirler alınması gerekir. Bu tedbirler araştırmalar yapıldıktan sonra tespiti ve uygulama sırasına konulması gerekmektedir.

Tablo.2.

	Yıllar	2015- 2023				
		Toplam	Tek kişilik hanehalkı	Çekirdek aileden oluşan hanehalkı	Geniş aileden oluşan hanehalkı	Çekirdek aile bulunmayan hanehalkı
1923	2023	26 309 332	5 192 825	16 779 240	3 476 510	860 757
	2022	26 075 365	5 067 331	16 816 288	3 342 280	849 466
	2021	25 329 833	4 781 600	16 323 612	3 425 631	798 990
	2020	24 604 086	4 404 997	16 050 444	3 456 657	691 994
	2019	24 001 940	4 062 576	15 623 302	3 601 444	714 618
	2018	23 231 218	3 730 505	15 173 997	3 667 806	648 910
	2017	22 676 186	3 491 148	14 993 563	3 623 938	567 540
	2016	22 206 776	3 316 894	14 738 394	3 616 624	534 864
	2015	21 662 260	3 311 496	14 497 539	3 578 540	472 658
	2014	21 091 075	2 931 085	14 212 589	3 512 384	435 117

Tablo 2.’de görüldüğü üzere Türkiye’de toplam hane halkı sayısı sistematik olarak artış tespit edilmiştir. Hane halkı artış rakamı 2014 yılında 21.091.075 iken 2023 yılında artış rakamı 26. 309. 332 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’de toplam hane halkı içinde tek başına hane halkı oranı 2014 yılında 2. 931. 085 iken 2023 yılında ise 5.192.825 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye’de çekirdek aileden oluşan hane halkı artış rakamı 2014 yılında 14. 212. 589 iken 2023 yılında 16. 779. 240 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye’de geniş aileden oluşan hane halkı artış rakamı 2014 yılında 3. 512.384 iken 2023 yılında 3. 476.510 olarak tespit edilmiştir. Çekirdek aile bulunmayan hane halkı artış rakamı 2014 yılında 435 117 iken 2023 yılında 880 757 olarak gerilemiştir.

Tablo.3.

Dava süresine göre boşanmalar, 2013-2023										
Dava süresi (ay)										
Yıl	Toplam	2 aydan az	2-4	5-8	9-12	13-18	19-24	25-35	36+	Bilinmeyen
2023	171 881	65 792	46 622	16 154	9 558	9 593	6 284	6 646	9 446	1 786
2022 ^(r)	182 437	68 304	48 469	17 049	10 078	10 498	6 631	7 538	11 881	1 989
2021	175 779	56 285	49 102	19 579	10 396	10 866	7 824	8 628	11 568	1 531
2020	136 570	45 352	35 656	17 159	9 364	8 830	5 923	6 168	7 043	1 075
s2019	156 587	55 556	41 055	17 489	10 313	10 583	6 350	6 450	7 313	1 478
2018	143 573	49 735	36 857	17 692	10 741	10 343	6 095	5 436	5 462	1 212
2017	128 411	43 952	32 686	17 993	10 747	9 588	4 963	4 318	3 448	716
2016	126 164	44 784	29 689	18 314	11 469	9 627	5 043	4 453	2 464	321
2015	131 830	45 623	29 607	18 809	12 527	10 527	6 310	5 431	2 668	328
2014	130 913	43 959	28 928	19 097	12 873	11 084	6 515	5 031	2 921	505
2013	125 305	39 311	27 599	19 556	12 419	10 245	6 495	5 863	3 412	405
Kaynak: TÜİK, Boşanma İstatistikleri										
(r) Boşanma verileri güncel idari kayıtlarla revize edilmiştir.										
- Bilgi yoktur.										

Tablo.3’de görüldüğü üzere yıllara göre Türkiye’de boşanma sürelerinin kısaldığı tespiti yapılmıştır. Türkiye’de yıllara göre boşanma sayılarındaki artış rakamları şöyledir; 2013 yılındaki boşanma rakamı 2013 yılında 125 305 iken 2023 yılındaki rakam ise 171 881 olarak gerçekleşmiştir. Boşanma sürelerindeki kısalma dikkati çekmektedir. Boşanma süreleri 2 aydan az olanların 2013 yılında 39 311 iken 2023 yılındaki rakam 65 792 olarak tespit edilmiştir. 2 ile 4 ay süresi olanların oranı 2013 yılında 27 599 iken 2023 yılında 46 622 olarak sonuçlanmıştır. Boşanmalarda 4 aya kadar olan sürelerin kısaldığını 5 aydan sonraki boşanma oranlarında tersine süre uzamaktadır. İlk süre uzamasının 5 ile 8 ayları arasındaki rakamın 2013 yılında 19 556 iken 2023 yılında 16 154 olarak gerçekleşmiştir. Boşanma sürelerinde 36 ve üstünün rakamları 2013 yılında 3. 412 iken 2023 yılında 9.446 olarak tespit edilmiştir. Diğer değişen rakamlar tabloda gösterilmiştir.

Tablo.4

Yıl	Kaba evlenme		Kaba boşanma	
	Evlenme sayısı	hızı (%)	Boşanma sayısı	hızı (%)
2013	600 138	7,88	125 305	1,65
2014	599 704	7,77	130 913	1,70
2015	602 982	7,71	131 830	1,69
2016	594 493	7,50	126 164	1,59
2017	569 459	7,09	128 411	1,60
2018	554 389	6,81	143 573	1,76
2019	542 314	6,57	156 587	1,90
2020	488 335	5,86	136 570	1,64
2021	563 140	6,69	175 779	2,09
2022 ^(r)	575 891	6,78	182 437	2,15
2023	565 435	6,63	171 881	2,01

Kaynak: TÜİK, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri
 (r) Evlenme ve boşanma verileri güncel idari kayıtlarla revize edilmiştir.

Tablo.4. deki Türkiye’de yıllık evlilikler ve boşanma rakamları şöyledir; Türkiye’de evlilik yaşı yükselme oranlarına uygun bir şekilde evlilik oranlarında da rakam olarak düştüğü tespit edilmiştir. Türkiye’de 2013 yılında evlenme sayısı 600 138 iken 2023 yılında 565 435 olarak gerçekleşmiştir. Yıllara göre evlilik rakamları düşmesine rağmen boşanma oranlarındaki rakamlarda belli oranda artışlar tespit edilmiştir. 2013 yılında boşanma rakamı 125 305 iken 2023 yılında 171 881 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’ de yıllık yapılan evliliklerin yaklaşık dörtte biri oranında olması aile yapısını tehdit etmektedir.

Tablo.5

İl Kodu	İl	Toplam (Çekirdek Aile)	Sadece eşlerden oluşan çekirdek aile	Eş ve çocuklardan oluşan çekirdek aile	Yalnız ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek aile		
					Toplam	Baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile	Anne ve çocuklardan oluşan çekirdek aile
2023	Toplam	16 779 240	3 673 768	10 310 726	2 794 746	629 921	2 164 825
2022	Toplam	16 816 288	3 610 454	10 522 376	2 683 458	609 124	2 074 334
2021	Toplam	16 323 612	3 429 705	10 344 507	2 549 400	585 315	1 964 085

2020	Toplam	16 050 444	3 327 655	10 341 665	2 381 124	533 335	1 847 789
2019	Toplam	15 623 302	3 339 792	10 074 239	2 209 271	482 739	1 726 532
2018	Toplam	15 173 997	3 262 746	9 833 064	2 078 187	447 751	1 630 436
2017	Toplam	14 993 563	3 212 759	9 853 456	1 927 348	407 295	1 520 053
2016	Toplam	14 738 394	3 148 643	9 772 869	1 816 882	375 424	1 441 458
2015	Toplam	14 497 539	3 095 982	9 711 356	1 690 201	337 416	1 352 785
2014	Toplam	14 212 489	2 970 130	9 637 992	1 604 367	317 398	1 286 969

2014 -2023 yılları arasındaki çekirdek aile oranlarındaki değişim oranı 2014 yılında 14.212.489 iken 2023 yılında 16.779.240 olarak görülmektedir. Değişim oranı % 18,5 oranındadır. Sadece eşlerden oluşan çekirdek aile 2014 yılında 2 970 130 iken 2023 3.873 768 değişim oranı % 30,42 oranındadır. Eş ve çocuklardan oluşan çekirdek aile 2014 yılında 9 637 992 iken 2023 yılında ise 10 310 726 % 6,98 olmuştur. Yalnız ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek aile 2014 yılında 1 604.367 iken 2023 ise 2 794 746 oranındadır. Değişim (artış) oranı %74,2. Yalnız Baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile 2014 yılında 317 398 iken 2023 yılında 629,921 değişim oranı %98,4. Yalnız Anne ve çocuklardan oluşan çekirdek aile 2014 yılında 1 286 969 iken 2023 yılında 2 164 825 değişim oranı %68,2 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye’ de hızla çekirdek oranında belli oranda artış olduğu, (2014 ile 2023 yılları arasındaki artış % 18 olması) gelecekte çekirdek aile dönüşün evrimsel olarak ilerleyeceğine işaret etmektedir. Sadece eşlerden oluşan çekirdek aile 2014-2023 yılları arasındaki oranı %30,42 dir. Böyle bir sonuç kısırlaşma oranından mı? Ekonomik yönden zayıflamayla ortaya çıkan geçim sıkıntısından mı? Veya psikolojik mi ve estetik kaygıdan mı kaynaklandığı araştırılması gerekir.

Sadece eş ve çocuklardan oluşan çekirdek aile 2014 -2023 yılları arasındaki değişim oranı %6,98 dir. Bu artış oranı çocuk sayısının düşüklüğüne işaret etmektedir. Değişim oranındaki değişim bu tür çekirdek ailenin dengeli bir yaşam sürecinde olduğunu göstermektedir.

3. Değerlendirme

Fertler, toplumlar ve devletler için aile vazgeçilmez öneme sahiptir. Ailenin önemi hem toplumun en küçük sosyal birimi hem de insan soyunu devam ettirmesinden dolayıdır. Bu yüzden dünyada insanlık devam ettiği sürece aile de devam edecektir. Değişimciler ve ideolojik açıdan aileye olumsuz bakışı olanlar, değişim süreçlerinde aileyi hedefe almaktadır. Ailenin hedefe alınmasının en büyük nedeni değişime karşı kendi yapısını muhafaza etmeye çalışmasından kaynaklanmaktadır. Her dönemde aile üzerine yapılan tartışmaların hiç kuşkusuz aileyi olumsuz etkilediği görülmektedir. Buna rağmen aile sosyal dokusunu muhafaza etmeye yönelik bir iradeye ve sosyolojik yapıya sahip olması nedeniyle aileyi olumsuz etkileyecek faktörlerin önüne geçmektedir.

Türk aile yapısındaki değişimlerin olumlu veya olumsuz olarak günümüze kadar gelmiştir. İslam'dan önceki dönemde soy, sop, boy, pederi ve izdivaci aile, köy ailesi, geleneksel aile, çekirdek aile ve göçebe aile yapılarıyla öne çıkmıştır. İslam'dan sonraki aile yapısı kozmopolit aile yapısı içinde sosyal statüye göre aile tipleri görülmüştür. Osmanlı döneminde batılılaşma sürecinde batıcı ve gelenekselci aile yapılarının ortaya çıkması aile yapısındaki çatışmacı durumu ortaya çıkarması Türk aile yapısını zayıflatmıştır. Cumhuriyet dönemi aile yapısının geleneksel aileden çekirdek aileye dönüştürmeyi amaçlayan politikaların uygulanması aile yapısının dengesi bozmuştur. Cumhuriyet döneminde hem çekirdek aileyi hem de yeni aile tipini olarak gecekondulu aile tipi öne çıkmıştır. Bugün Türk aile tipinde geleneksel, çekirdek, köy, kasaba, kent, gecekondulu ve tek ebeveynli aile tipleri bulunmaktadır. Gelenekse aile tipinin ve diğer aile tiplerinin birbirlerinin alternatif olmadığı gibi çekirdek aile de tek başına alternatif oluşturamaz. Her aile tipini içinde bulunduğu yapıyla güçlü ve sağlıklı yapıya kavuşturmanın sosyal, kültürel ve ekonomik politikalar geliştirilmelidir. Değişen dünyada geriye dönüşün olamayacağı gerçeğini düşünerek geleceğin güçlü ve sağlıklı Türk aile yapısını oluşturma çalışmaları yapılmalıdır. Bugün Türk aile yapısının çoğunlukla çekirdek aile yapısına sahip olduğunu düşünerek gelecekte Türk aile tipine “çevresiyle bütünleşik çekirdek aile”si önerilmektedir.

Bu yaklaşımı TÜİK verilerinin de desteklediği görülmektedir. TÜİK 2013-2023 yılı aile verileri dikkate alındığında; evlenme yaşının 2013-2023 yılları arasında kadınlarda, erkelerde olmuştur. Bu artışın ekonomik, psikolojik, biyolojik ve gelecek kaygısının etkili olduğu düşünülebilir. Evlenme yaşının yükselmesi sağlıklı evliliği ve sağlıklı çocuk sahibi olmayı olumsuz etkilemektedir. Evlilik yaşının daha yükselmesini engelleyecek tedbirleri aileler ve devlet tarafından alınmalıdır. Bu tedbirlerin neler olduğunu ve önceliklerine göre uygulanabilme çabaları planlanmalıdır.

Evlilik süresi kısalmakta, boşanma oranı artmaktadır. Evlenme sürelerinin azalması boşanma oranlarının arttığına işaret etmektedir. Boşanma oranlarının artması kişileri ve toplumu tehdit etmektedir. Boşananların ikinci evliliği yapmaması bu sorunu daha derinleştirmektedir.

Türkiye’de ailenin korunması için yasal ve güvenlik tedbirlerinin alındığı görülmektedir. Buna rağmen aile yapısındaki çözümler, aile içi şiddetin artması ve boşanmaların artması farklı tedbirlerin alınmasına işaret etmektedir.

Çekirdek aile 2014-2023 yılları arasındaki oranlarındaki artış oranı % 18,5 olarak gerçekleşmiştir. Sadece eşlerden oluşan çekirdek aile % 30,42 oranında artış gerçekleşmiştir. Eş ve çocuklardan oluşan çekirdek aile % 6,98 oranında artış olmuştur. Yalnız ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek ailedeki değişim oranı %74,2 olarak artış olmuştur. Baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile 2014-2023 yılları arasındaki artış oranı %98,4 olarak gerçekleşmiştir. Anne ve çocuklardan oluşan çekirdek aile 2014-2023 yılları arasındaki artış oranı %68,2 değişim gerçekleşmiştir. Tek (yalnız) ebeveyn ve çocuklardan oluşan aile 2014-2023 yılları arasındaki oran % 74,2 gerçekleşmiştir. Türkiye’de son yılda aile yapısındaki gelişmeler incelendiğinde aileyi olumsuz etkileyen bir durum tespiti yapılmıştır. Aile yapısındaki olumsuzları gidermek amacıyla devlet yasal ve güvenlik önlemlerini almıştır. Bu önlemlere rağmen boşanma oranlarındaki artış azalmamış bilakis artmaya devam ederken hem bireyleri hem de toplumun geleceğini olumsuz etkilemektedir. Aile için alınan önlemlerin yeterli olmadığını ailenin geleceği için farklı planlamalar yapılmalıdır. Ailenin sorumluluklarını yeniden gözden geçirilmeli ve insan yetiştirme anlayışımızı gözden geçirmeliyiz.

Kaynakça

- Canatan, Kadir, 2009, Aile Sosyolojisi, Açılım Yayınları, İst.
- Çağatay, Tahir, 1969, İctimai Nizam, Kadın Cemiyet Ankara Dil- Tarih Ve Coğrafya Fakültesi Felsefe Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Cilt. 7. Ankara
- Doğan, İsmail, 1996, Sosyoloji, Sistem Yayıncılık, İst
- Doğan, İsmail, 2001, Osmanlı Ailesi: Sosyolojik Yaklaşım, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
- Erdentuğ, Aygen, Çeşitli İnsan Topuluklarında Aile Tipleri, Aile Yazıları. I Başbakanlık Aile Araştırmalar Kurumu Yayınları, Ankara
- Eserpek, Atlan, 1970, Sosyal Kontrol, Sapma Ve Sosyal Değişme ” Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, No. 76. Ankara
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, 1990, Türklerde Aile İctimaiyatı, Aile Yazıları I. Başbakanlık Aile Araştırmalar Kurumu Yayınları, Ankara
- Freyer, Hans, 1967, Sosyolojiye Giriş. Çeviri: Nermin Abadan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Gökçe, Birsen, 1976, Aile Ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt.8. Sayı.1-2.
- Kandiyoti, Deniz, 1984, Aile Yapısında Değişim Ve Süreklilik, Ankara
- Meriç, Ümit, 1990, İleri Endüstri Topluluklarında Aile Kurumu Üzerine Bir Araştırma” Aile Yazıları I. Başbakanlık Aile Araştırmalar Kurumu Yayınları, Ankara
- Larousse, Meydan 1979, Sözlüğü
- Ögel, Bahattin, 1988, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı. İst
- Page, Maciwer, 1965, Society, Macmilan. Lmt. London
- Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük
- Schaefer, Richard.T., 2013, Sosyoloji, Çeviri, Sisten Coşar, Palme Yayınları. İst
- Sezal, İhsan, 2017, “Toplum Ve Aile” , Sosyoloji, Beta Yayıncılık. İst
- Tezcan, Mahmut, 1979, Çocuk Eğitiminde Ailenin Rolüne Sosyolojik Bir Bakış” Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt:12, Sayı:1-4 Ankara
- Türkdoğan, Orhan, 2009, Ailede Sevgi Eğitimi, Seis Yayınları. İst
- Türk Dil Kurumu, Www.Tdk.Gov.Tr)
- Tüik.
- Ülken, Hilmi Ziya, 1943, Sosyoloji, İstanbul

ROMANLARIN EĞİTİMDE VE DİN EĞİTİMİNDE YAŞADIKLARI SORUNLAR

Selami YALÇIN*

Giriş

Yaygın kullanımıyla “Çingene” olarak adlandırılan Romanlar, sahip oldukları dikkat çekici kişilik özellikleri ile kentsel ve kırsal alanlar içerisinde sürdürdükleri hayatları sebebiyle dezavantajlı gruplar içerisinde yer almaktadır. Ekonomik faaliyetleri, eğitim yaşantısındaki konumları ve istihdam sorunları açısından ülkemizde Romanlar, dışlanmaya maruz kalan kesimlerin başında gelmektedir.¹

Toplumumuzda Romanlarla ilgili olumsuz bir algı söz konusudur ve “Çingene” sözcüğünün çeşitli olumsuz çağrışımları vardır. Bu kötü algı günlük konuşma diline yansımakta, ayrıca bazı roman ve hikâyeler ile medyadaki dizilere de sirayet etmiş bulunmaktadır.² Bu olumsuz algı nedeniyle günümüzde Romanlar kendilerini Çingene olarak tanımlamaktan kaçınmakta, bunu yerine

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati ABD, ORCID: 0000-0002-9657-9103, yalcinselami23@gmail.com

¹ İsmail Altınöz, “Çingeneler”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2020), Ek-1/291-292.

² Abdullah Ömer Kiracı, *Yeni Türk Edebiyatı Tabkijeli Metinlerinde Çingeneler* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2019), 10-158; Hasan H. Taylan vd., “Medyada Romanlara Yönelik Kalıpyargı ve Önyargıların Sunumu”, *Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 4/1 (2023), 90-97.

“Roman” kelimesini kullanmaktadırlar.³ Bu sebeple bu çalışmada da Roman kelimesi tercih edilecektir.

Geçmişten günümüze birtakım önyargılar ile yaklaşılan Romanlar, sosyal dışlanma başta olmak üzere, yoksulluk, işsizlik, barınma, temel hak ve hizmetlere erişememe ve bunlardan yararlanamama gibi pek çok sorunla birlikte hayatlarını sürdürmüşlerdir. Dünyanın farklı ülkelerine ve değişik coğrafyalara yayılmış olmalarına rağmen yaşadıkları sorunlar benzerlik arz etmiştir.⁴

Osmanlılar döneminde el becerilerine dayanılarak yapılan mesleklerin, sanayileşme süreciyle beraber tarihe karışması sebebiyle Romanların iş bulma imkanları zorlaşmıştır. Özellikle şehirlerde yerleşik hayata geçenlerde bu sorun daha da büyümüştür. Şehirden şehire bazı farklılıklar olsa da müzisyenlik, çiçekçilik, kâğıt toplayıcılığı ve getirisi düşük gündelik işçilik gibi işlerle geçimini sağlayanların yanında dilencilik yapanların da bulunduğu görülmektedir. Bunun yanında bireysel çabalarıyla farklı mesleklerde çalışanlar da bulunmaktadır.

Romanların hayatlarına düzensizlik egemen olduğu için sorunları da yumak hâline dönüşmektedir. Geçmişten gelen hayat tarzları ile toplumdaki dışlanma sebebiyle sorunlarının üstesinde gelebilecek gibi de görünmemektedirler. Son yıllarda dernekleşme çalışmaları sayesinde seslerini kısmen duyurmaya çalışsalar bile öncülük edenlerin meselelerin kökenine inmekten ziyade günlük sorunlara odaklanmaları sebebiyle köklü ve kalıcı çözümler üretmekten uzak görünmektedirler. Hükümetin “Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2016-2021)” ile bu doğrultuda yayınlanan “I. Aşama Eylem Planı (2016-2018)” ve “II. Aşama Eylem Planı (2019-2021)” devlet kurumlarının sorunların çözümüne odaklanmasına işaret etmektedir. Ancak ne yazık ki bu süreçte yapılanlar incelendiğinde hükümetin planladığı şeylerin toplantılardan öteye pek geçemediği, sahaya yansıyor eyleme dönüşmediği görülmektedir.

Roman ailelerinde çocuk eğitiminin mahiyeti konusunda Türkiye’de detaylı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bunun yanında Roman çocukların eğitim süreçlerinde yaşadıkları sorunlar hakkında az sayıda akademik çalışma

³ Nebile Özmen, *Edirne Romanlarında Geçiş Ritüelleri ve Din* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 22-23.

⁴ Özmen, *Edirne Romanlarında Geçiş Ritüelleri ve Din*, 70-72.

bulunmaktadır.⁵ Yapılan çalışmalar da daha çok dışardan yapılan gözlemlere dayanmaktadır. Ancak çalışmaların azlığı sebebiyle mevcut olanlar çok kıymetlidir. Bu tebliğde onların yaptıkları bazı tespitler ile kendi çalışmalarımızda elde ettiğimiz bazı bilgiler paylaşılacaktır.

Bu çalışmada öncelikle ilk dönem İslâmî kaynaklarda Romanların kimliği ve hayat tarzları hakkında verilen bilgiler aktarılacaktır. Daha sonra ağırlıklı olarak 2016 yılından beri İstanbul ili Ataşehir ilçesi Yenisahra ve Yeniçamlıca mahalleleri ile Çekmeköy ilçesi Nişantepe mahallesinde ve Düzce ili Çamköy mahallesinde sürdürülen Roman çocukların ve yetişkinlerin din eğitimi ile çocukların okul derslerini takviye çalışmaları hakkında bilgi verilecek ve yapılan bu çalışmalarda tespit edilen sorunlar ve geliştirilen çözümler paylaşılacaktır. Sonuç kısmında ise ulaşılan bazı neticeler ile bazı öneriler dile getirilecektir. Çalışmanın hedefi, toplumun genel kesimleri tarafından dışlanan, genel ve dini eğitime erişim problemi yaşayan Romanların sorunlarına dikkat çekmek ve din eğitimi açısından bundan sonraki çalışmalara zemin hazırlamaktır.

1. Romanların Kökeni ve İnançları

İslâm tarihinin ilk dönemlerinde yazılmış olan bazı kaynaklarda Romanlar hakkında kısa bazı bilgiler verilmektedir. Bu bilgilere göre Hint Bedevîleri olarak tanımlanan, göçebe bir hayat yaşayan, Cet (جَت) veya Zot (زُط) isimleriyle adlandırılan Romanların kökeni, Hindistan'ın kuzeybatısındaki Sind bölgesine dayanmaktadır.⁶ İslamiyet'ten önce İran'a geldikleri, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilafeti dönemlerinde Basra ve Kûfe'de yaşadıkları,⁷ bir ayaklanma sebebiyle oradan Bağdat'a, Şam'a, Anadolu'ya ve Mısır'a geçtikleri ifade edilmektedir.⁸

⁵ Türkiye'de yapılan önemli bazı araştırmalar bu çalışmanın kaynakçasında bulunmaktadır.

⁶ Halil b. Ahmed, *el-'Ayn* (Dârü Mektebeti'l-Hilâl, ts.), 7/347; Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dârü Sâdır, 1414), 7/308; Michael Jan De Goeje, *Çingenelerin Asya'dan Göçleri* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2023), 16-20.

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk, *es-Sîre* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1978), 275; Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel* (Dârun-Nefâis, 1993), 129, 155.

⁸ Halife b. Hayyât, *et-Târih* (Şam: Dârü'l-Kalem, 1397), 476; Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Fittâhü'l-büldân* (Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hilâl, 1988), 162, 172, 363, 365; Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk* (Mısır: Dârü'l-Meârif, 1967), 9/8-9; De Goeje, *Çingenelerin Asya'dan Göçleri*, 29-42; İsmail Altınöz, "Osmanlılar Döneminde Balkan Çingeneleri", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti* (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi

Osmanlılar döneminde ise ağırlıklı olarak Rumeli'ye yerleştikleri bilinmektedir.⁹ Günümüzde de Trakya'da yoğun olarak bulunmalarına rağmen Türkiye'nin hemen hemen her vilayetinde yaşamaktadırlar.¹⁰ Hintçe kökenli farklı bir dilleri olan Romanlar¹¹ kısmen göçebe olarak yaşasalar da Türkiye'deki nüfuslarının büyük bir kısmı yerleşik hayata geçmiş durumdadır.

Osmanlılar döneminde Rumeli'de yaşayan ve bazen Kıpti olarak anılan Romanların çoğunluğunun Müslüman, bir kısmının da Hristiyan olduğu kaydedilmektedir.¹² Günümüzde ise Türkiye'de yaşayan Romanların büyük çoğunluğu Sünni, bir kısmı Alevi-Bektaşî'dir. Doğubeyazıt civarında yaşayan küçük bir grubun ise Yezidi olduğu belirtilmektedir.¹³

Günümüz Türkiye'sinde Anayasa'nın 10. Maddesinde, "Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir." denildiği için ırklara dayalı bir nüfus kayıt sistemi tutulmamakta ve buna dair resmi bir belge düzenlenememektedir. Bu nedenle ülkemizde ne kadar Roman'ın yaşadığı bilinmemekle beraber bazı araştırmacılara göre beşyüzbin ile bir milyon civarında bir nüfusa sahip oldukları sanılmaktadır.¹⁴

2. Romanların Yaşadığı Genel Sorunlar

Romanların yaşadığı sorunların başında dışlanma, yoksulluk, işsizlik, eğitime ulaşmada ve devam ettirmede güçlük, barınma, konut yetersizliği, hizmetlerden yararlanamama ve yeterli düzeyde temsil edilememe durumları olarak

(IRCICA), 2011), 92; Altınöz, "Çingenerler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi Ek-1/291-293*; Kıracı, *Yeni Türk Edebiyatı Tabkisel Metinlerinde Çingenerler*, 7.

⁹ De Goeje, *Çingenerlerin Asya'dan Göçleri*, 29,43-60; Altınöz, "Osmanlılar Döneminde Balkan Çingenerleri", 94-102.

¹⁰ Özmen, *Edirne Romanlarında Geçiş Ritüelleri ve Din*, 90-93.

¹¹ Altınöz, "Çingenerler", Ek-1/292; Özmen, *Edirne Romanlarında Geçiş Ritüelleri ve Din*, 60-61, 135-137.

¹² Altınöz, "Osmanlılar Döneminde Balkan Çingenerleri", 97-98, 100.

¹³ Özmen, *Edirne Romanlarında Geçiş Ritüelleri ve Din*, 87; Aişe Kirez Taşyürek, *Roman Ailesinde Çocuğun Din Eğitimi (Yalova Örneği)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 36.

¹⁴ Neslihan Kabaklı, *Barbaros ve Yeni Sabra Roman Çocuklarının Okullaşma Süreci: Ebeveyn Görüşleri* (İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 14; Özmen, *Edirne Romanlarında Geçiş Ritüelleri ve Din*, 89-93.

sıralanabilir.¹⁵ Genel olarak ister kentin merkezinde ister dışında olsun yaşadıkları yerler, suç ve düzensizlik açısından adı kötüye çıkan yerlerdir. Bu mahallelerde, aşırı kalabalık, elverişsiz konutlar, eğitim yetersizliği gibi sorunlar dikkat çekmektedir. Romanların dışlanmışlık durumu, bu kesimin geleneksel becerilerinden birçoğunun modern teknoloji ve yaşam tarzları sonucunda geçerliliğini yitirmesi nedeniyle daha da pekişmektedir. Böylece Romanlar daha da yoksullaşmakta; sonuçta hurda, kâğıt ve plastik madde toplayıcılığı, sokak satıcılığı, ayakkabı boyacılığı, hamallık, çiçekçilik, temizlik veya eğlence mekanlarında çalgıcılık gibi marjinal işlere yönelmektedir. Nadiren iş bulamama veya işe uyum sağlayamama gibi nedenlerle ekonomik yetersizlikle bunalan bazı kişiler suça da bulaşabilmektedir.

Günümüzde Romanların yoksullukları, eğitimsizlikleri, bilgi ve sosyal becerilerden yoksun oluşları, kamu görevlilerinden, olası işverenlerden ayrımcı muamele görme korkusu gibi nedenlerden dolayı mahallelerinden ayrılmada, kamusal yaşama katılmada, kamu hizmetlerinden yararlanmada ve yetkililere ulaşmada güçlüklerle karşılaşmakta oldukları görülmektedir. Romanların kanunları ve mevzuatı bilmeyişi ve mevzuat kaynaklı sorunlarla karşılaştıklarında bunu memurların art niyetine bağlama eğilimleri, dışlanma algılarını derinleştirmektedir. Eğitim düzeylerinin ve ikna kabiliyetlerinin gelişmemiş olması sebebiyle de devlet dairelerinde ret cevabı aldıklarında bazen cazgırlığa başvurmaları, memurlarda ve toplumun diğer kesimlerinde Romanların imajına olumsuz katkıda bulunmaktadır.

Göçebeliği terk etmiş olan Romanlar, buldukları illerde kendilerini koruma güdüsüyle şehrin veya mahallenin bir kenarında bir arada yaşamaya çalışmaktadır. Şehrin en varoş, en geri kalmış, bir kısmı gece konu bile denilemeyecek kadar kötü durumdaki evlerde hayatlarını sürdürmektedirler.¹⁶ Özellikle çalışma yapmakta olduğumuz Yenisahra ve Nişantepe mahallelerindeki evlerin önemli bir kısmı bakımsız ve sağlıksız bir nitelik arz etmektedir. Bunun yanında bazen mahallelerinin dışında yaşamayı tercih edenlerin de olduğu, ancak bunların bir kısmının yaşadıkları bazı sorunlar nedeniyle mahalleye tekrar geri taşındıkları gözlenmektedir. Ataşehir Küçükbakkalköy’de yaşamakta olan Romanların

¹⁵ Elif Düzsoy, “Roman Çocukların Eğitimden Kopuşlarının Arkasındaki Dinamikler: Çanak-kale Fevzipaşa Örneği”, *Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 5/1 (2024), 17.

¹⁶ Özmen, *Edirne Romanlarında Geçiş Ritüelleri ve Din*, 95, 133.

bulunduğu alanın devlete ait olması ve bunun sonucunda boşaltılması sebebiyle aynı ilçenin Yeniçamlıca mahallesine taşınanlar, orada dağınık bir şekilde yerleşmişlerdir. Ancak açtıkları kahvehane, dernek veya lokallerde erkekler vakitlerinin büyük kısmını birlikte geçirmeye devam etmektedir. Dışlandıkları gerekçeyle yakın bile olsa başka kahvehanelere gitmemektedirler.

Romanların toplumla en iyi kaynaştığı yerler camiler ve okullardır. Camiler, her Müslüman'ın özgürce ve huzur içinde ibadet ettikleri mekanlardır. Omuz omuza saf durup namaz kılmak, sevgi ve muhabbet bağı kurmaya vesile olabilmektedir. Ancak Romanlar kalabalık yabancı ortamlara girmekten çekindikleri ve din ile ibadetler hakkında az şey bildikleri için çoğunlukla camiye gitmekten kaçınmaktadır. Romanların dinden uzak kimseler olduğuna dair toplumdaki yaygın algı sebebiyle camiye gittiklerinde bakışların üzerlerinde toplanmasından da rahatsızlık duymaktadırlar. Bunun yanında onların camiye gitmeleri diğer insanlar tarafından çoğu zaman olumlu karşılanmakta ve ilgi görmelerini sağlamaktadır. Ancak bazen cemaatten kimlerinin kötü bakışları ve olumsuz tavırları, camide bile Romanları incitebilmektedir. Yine imamların ve vaizlerin kullandığı dil ve konuşmalarında verdikleri bazı örnekler de bazen Romanların incinmesine sebep olabilmektedir. Ayrıca imamların bazen onların taleplerini karşılamaması da dışlanma algısına yol açabilmektedir. Mesela Ataşehir'de yaşayan Romanlar, ölülerinin arkasından yedi gün Kur'ân okutmaktadır. Ancak mahalledeki imamlar çoğunlukla bu talebi karşılayamamaktadır. Bu da imamlara karşı olumsuz hisler taşımalarına sebep olmaktadır. Mahallede Kur'ân okuyacak Roman kadınının yetişmesiyle beraber artık kendileri bu ihtiyaca cevap verebilmektedirler.

Roman çocuklar genellikle 13-15 yaşlarında evlenmektedir.¹⁷ 16 yaşını geçenlerin evde kaldığı değerlendirilmektedir. Çocuk yaştaki bu evlilik beraberinde pek çok sorunu getirdiği gibi eğitim hayatlarını da olumsuz etkilemektedir. Mesela ülkemizde 18 yaşından küçüklerin evlenmesi yasak olduğundan reşit olmadan kadının doğum yapması hâlinde erkek hapis cezasıyla cezalandırılmaktadır. Bu da çok büyük bir mağduriyete yol açmaktadır. Bundan kaçmak için de 18 yaşından küçük bir kadın, hayati tehlikesi oluşmadığı sürece doğum yapmak için hastaneye gitmektedir. Böyle durumlarda doğan çocuklar da dede ve nene üzerine kaydedilmektedir. Bu da beraberinde yeni bazı hukuki sorunlar doğurmaktadır.

¹⁷ Özmen, *Edirne Romanlarında Geçiş Ritüelleri ve Din*, 128.

Roman toplumundaki erken evlenme meselesi nedeniyle ergenlik çağına giren kız çocukları mahallenin dışındaki okullara gönderilmemekte veya okuldan alınmakta, bazen tek başına mahallenin dışına çıkmasına da müsaade edilmemektedir. Bütün bu tedbirler, kızların Roman olmayan birisine kaçması endişesinden kaynaklanmaktadır. Dışlanmaya maruz kalma ve kötü muamele görme endişesi güvenlik tedbirlerini abartmalarına sebep olmaktadır. Yapılan baskılar da bazen ters tepmekte ve kızların erken yaşta kocaya kaçmasına neden olmaktadır.

Bazı yerlerde yaşayan Romanlarda resmi ve dinî nikah kültürü gelişmemiştir.¹⁸ Kendi aralarında yaptıkları düğün ve merasimlerle gelin ve damadı evlendirmekle yetinmektedirler. Bu, dinen gayri meşru bir evlilik yaptıkları anlamına gelmez. Aksine onların Osmanlıların öncesinden beri bedevi kültürün etkisiyle kanuna ve resmiyete alışık olmadıklarını göstermektedir. Nitekim son yıllarda devletin bazı uygulamaları ve imamların bazı çabalarıyla resmi ve dinî nikah kültürü yaygınlaşmaya başlamıştır.

Romanların yetersiz beslenmesi, sağlıksız evlerde ve ortamlarda yaşaması, sağlık sorunlarını ve zihinsel engelli veya öğrenme güçlüğü olan çocukların oranını arttırmaktadır. Ataşehir'deki rehabilitasyon merkezlerine devam edenlerin fazlalığı ile okullardan alınan geri bildirimler bu bilgiyi desteklemektedir. Ayrıca anne-babaların önemli bir kısmının okuma-yazma bilmeyişi, çocukların zekâ gelişimine katkıda bulunacak aktiviteleri yapamaması ve çocuğun derslerini yapmasına destek verememesi de çocukların zekâ (motor) gelişimini olumsuz etkilemekte ve onları Roman olmayan çocukların gerisinde bırakmaktadır.¹⁹

Alkol tüketiminin fazla oluşu da sağlık ve güvenlik sorunlarını arttıran önemli bir sorundur. Son zamanlarda alkollü içeceklerin fiyatlarındaki yüksek artışlar, kimilerini daha ucuz olan bazı madde ve hapların kullanımına yönlendirmiştir. Özellikle bu maddelerin bir kısmı, uzun süreli kullanılması durumunda iç organların fonksiyonlarını 5-10 sene içinde bitirmesine yol açabilmektedir. Bu durumun vahametini bilenlerin çözüm arayışları sonuçsuz kalmaktadır. Ayrıca madde kullanımı ile alkol tüketiminin çalışma yaptığımız yerlerde aile içi cinayetlerin işlenmesine sebep olduğu görülmüştür.

¹⁸ Özmen, *Edirne Romanlarında Geçiş Ritüelleri ve Din*, 128.

¹⁹ Esin Karataş, "2015-2021 Tarihleri Arasında Avrupada Roman Çocukların Eğitimi Üzerine Yapılan Çalışmaların Analizi", *Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 4/1 (2023), 27.

Romanların atalarından beri yazılı bir kültüre sahip olmayışları ve eğitim imkanlarından mahrum kalmaları çoğu yerde mantık ve muhakeme kabiliyetlerinin gelişmesine engel olmuştur. Bu da hak arama ve ikna etme becerisinin gelişmemesine yol açmakta, karşılaştıkları sorunlara mantıklı çözümler üretebilmelerine mâni olmaktadır. Sorunlarını, seslerini yükselterek konuşmalarına, bağırarak, kavga ederek veya şiddete başvurarak problemlerini çözmeye yeltenmelerine neden olmaktadır. Şiddet şiddeti doğurduğu için öfke, çoğunlukla kadınlara ve çocuklara yönelmektedir.

İnsan hayatında işsizlik ve fakirlik önemli bir problem olduğu gibi bir insanın sokakta boş bir şekilde kendi hâlinde sakince bekleyebilmesi de fitrata aykırı bir şeydir. Özellikle ergenlik ve gençlik dönemlerinde sokakta boş bir şekilde durmak her tür tehlikeye açık hâle getirmektedir. Günümüzde bazı kötü niyetlilerin onların enerjisinden ve davranışın sonrasını düşünmeyişlerinden yararlanarak çocukları ve gençleri yasaklı maddeleri kullanmaya, satmaya ve suç olan eylemleri yapmaya sürüklediği emniyet teşkilatınca bilinmektedir. Bu da toplumun Romanların sorunlarına eğilmesini zorunlu kılan sebeplerden biridir.

Toplumdaki birçok kişinin, Romanlarla aynı mahallelerde yaşayanları, hırsızları ve dilencileri de “Çingene” olarak adlandırdıkları anlaşılmaktadır. Roman topluluklara mensup olup durumlarını düzelterek ise eski topluluklarından ayrılıp kimliklerini gizleme eğilimindedir. Bütün bu koşulların Roman çocuklar ve gençler üzerinde ciddi olumsuz etkileri olmaktadır. Doğum kaydının yapılmaması, zamanında okula başlamama, aşıları kaçırma veya temel sağlık hizmetlerinden yoksunluk gibi riskli durumlar da özellikle çocuklar için geçerlidir. Yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü Roman çocukların yoksulluğu daha da artmakta, bu çocuklardan bazıları ailelerine destek vermeleri için (hatta sokaklarda ve/veya gece saatlerinde) çalışmaya zorlanmaktadır. Çocukların ve gençlerin yaşam ve çalışma koşulları sağlık sorunları ve madde bağımlılığı gibi riskleri artırabilmektedir.

Ezilmişliği ve dışlanmışlığı bastırmak için alkol ve madde kullanan Roman gençleri toplumla kaynaştırmak, kendilerini iyi hissettirmek ve şiddetten uzaklaştırmak hayati öneme haizdir. Sorunlarını kavga ederek çözmeye alışan, sorun çözüme becerilerinden yoksun olan ve alkolün da etkisiyle sık sık kavga eden ailelerin çocuklarının ve kavgaya meyilli olan ergenlerin sporla da

kaynaşması sağlanabilmektedir. Spor kültürünün ve geleneksel sporların yaygınlaştırılmasıyla, sporun sağlıklı hayat ile bireysel gelişime katkısından ve birleştirici gücünden, bağımlılıkla mücadelede bakımından koruyucu ve önleyici faydalarından yararlanılabilir.

3. Roman Çocukların Eğitim Sorunları

Eğitim öğretimin devam ettiği saatlerde Roman mahallelerinde dolaşılacağı sokakta oynamakta olan okul çağındaki çocukların olduğu görülecektir. Kendilerine yaklaşp “Şimdi okul ve ders saati, okula niye gitmedin?” diye sorulduğunda “uyuya kaldım”, “gitmek istemedim”, “işe gideceğim”, “okula yarın gideceğim” vb. ifadeler kullanacaklardır. Bu cevapların her birisinin detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Zira her bir cevabın arkasında ciddi bazı sorunlar ve sosyolojik bazı gerçeklikler bulunmaktadır.

Çocukların verdiği bu cevaplara geçmeden önce Romanların eğitim geçişine kısaca değinmekte fayda görünmektedir. Zira geçmişten gelen, kanık-sanmış ve kronikleşmiş olan bu eğitimsizlik meselesi hemen bir çırpıda çözülebilecek kadar basit değildir. Sorun, yüzyıllardan beri süregelen bir tarihi arka plana sahiptir. Mesela Türkiye için söylenecek olursa Osmanlılardan beri devletin ve toplumun Romanların eğitimiyle ilgilenmedikleri görülmektedir. Nitekim bazı resmi yazışmalarda da belirtildiği üzere Osmanlılar döneminde hem devletin hem de toplumun Romanlara dinî eğitimin verilmesi veya okuma yazma öğrenmelerinin sağlanması konusunda bir çaba göstermediği anlaşılmaktadır.²⁰ Cumhuriyetin kuruluşundan beri de devletin Romanların eğitimiyle ilgili herhangi bir özel politikasının olmadığı ortadadır. On iki yıllık zorunlu eğitime geçildiğinde de bu konuda herhangi bir politika geliştirilmemiştir. Nitekim bugün saha çalışması yapanlar bu ihmalkarlığın bütün olumsuzluklarını bariz bir şekilde görebilmektedir.

Romanlarla ilgili yaptığımız çalışmalarda ve alanda yapılan diğer araştırmalarda ilkokula gittiği hâlde okuma-yazma öğrenemeyen birçok çocukla karşılaşmıştır. İlkokulu terk eden, 15 yaşını doldurduğu için Ortaokul kaydı silinen pek çok çocukla karşılaşmıştır. Çalışma yapılan ve her birisinin nüfusu bin civarında olan dört mahallede de liseye giden öğrenci sayısı 10’u

²⁰ Özmen, *Edirne Romanlarında Geçiş Ritüelleri ve Din*, 80-83.

bulmamaktadır. Liseye başlayan öğrencilerin de yarısı bir şekilde eğitime devam edememektedir. Liseyi bitirenlerin de sadece bir kısmı üniversiteyi okuyabilmektedir. Tespit edilen bu tablonun çalışma yapılan mahallere özgü olmadığı, bu konuda başka illerde yapılan bazı alan çalışmalarının da benzer verilere ulaştıkları görülmektedir.²¹

Çocukların eğitimlerini yarıda bırakma ve eğitimlerinin aksamasının sebepleri arasında okula uyum sağlayamama, okulu sevmeme ve okula gitmede isteksizlik, erken evlilik ve maddi yetersizlikler gibi faktörler söz konusudur.²² Tespitlerimize göre Roman çocukların okulu sevmeme sebepleri, akranları tarafından alaya alınma, dışlanma, şiddete maruz kalma, öğretmenlerin olumsuz tutumları, kendisini okula ait ve güvende hissetmeme, öğrenme güçlüğü, devamsızlık nedeniyle okuma-yazmayı öğrenememiş olma, idarecilerin olumsuz tavırları, ders araç-gerçlerinin olmayışı, sokakta oynamanın çekiciliği, aileleri tarafından yeterince teşvik edilmeme ve hedefsizlik gibi hususlar sayılabilir. Alanda yapılan bazı çalışmalarda da öğrencilerin bu sebepleri dile getirdikleri görülmektedir.²³ Evde ders çalışma ortamının yetersiz oluşu sebebiyle çocukların ödevlerini yapamaması, ödevlerini yapmada aile bireylerinden yardım ve destek alınamaması da öğretmenlerin ve sınıftaki diğer öğrencilerin olumsuz davranmalarına sebep olabilmektedir.

Roman çocuklar alaya alındıklarında genellikle idareden destek görmeyeceklerini düşünerek hak arama yoluna gitmemekte ve çözümü ya şiddete başvurma veya okulu terk etme seçeneklerinde görmektedir. Sıklıkla aile içinde ve mahallede şiddete maruz kaldıkları için de kötü muamele gördüklerinde gücü nispetinde şiddete veya yaygaraya başvurmaktadırlar. Bu da idarecilerin müşfik olmayan ve mevzuatın gereği sayılan disiplin yöntemleriyle karşı karşıya kalmalarına sebep olmaktadır.

²¹ Melike Diler, *Hayatta Kalanlar: Türkiye'deki Roman Üniversite Öğrencileri* (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 63-94, 116-126; Kabaklı, *Barbaros ve Yeni Sabra Roman Çocuklarının Okullaşma Süreci: Ebeveyn Görüşleri*, 27-28.

²² Düzsoy, "Roman Çocukların Eğitimden Kopuşlarının Arkasındaki Dinamikler: Çanak kale Fevzipaşa Örneği", 20-21.

²³ Kabaklı, *Barbaros ve Yeni Sabra Roman Çocuklarının Okullaşma Süreci: Ebeveyn Görüşleri*, 28-29; Muhammed Şahin, "Türkiye'deki Roman Çocukların Eğitimleri ile İlgili Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmalarının İncelenmesi", *Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 4/1 (2023), 53-54; Düzsoy, "Roman Çocukların Eğitimden Kopuşlarının Arkasındaki Dinamikler: Çanak kale Fevzipaşa Örneği", 20-26.

Romanların önemli bir kesimi okur-yazar olmadığı için eğitimin önemini ve değerini kavramakta güçlük çekmektedirler.²⁴ Ailelerin eğitime yeterince önem vermemesi de çocukların okul devamsızlığının sebeplerden biridir. Özellikle annelerin eğitim düzeyinin, çocuklarının eğitimine ilişkin istekleriyle ilişkili olduğu görülmektedir.²⁵ Anneler, eğitimin çocuğa güzel şeyler kazandıracığından emin değildirlere. Babalar da iş bulamama ve geçinememe gibi ekonomik sorunlar nedeniyle eşlerini veya çocuklarını işe göndermeyi tercih etmektedirler. Kadınların işe gitmesi ise beraberinde yeni problemler ortaya çıkarmaktadır. Bunların başında 7-8 yaşında olan çocukların, evdeki daha küçük çocukların bakımıyla görevlendirilmesi ve okul gitmesi gereken çocuğun okula gidip-gitmediğinin kontrol edilememesi gelmektedir. Zira çalışan Roman kadınlar maliyetini karşılayamadıkları için çocuklarını kreşe veya anaokuluna gönderememektedir. Bu hususta bu çalışmanın sonuç bölümünde geliştirilebilecek çözümler konusunda önerilerde bulunulacaktır.

Hijyene riayet etmemeleri, konuşma bozuklukları ve olumsuz tutum ve davranışları nedeniyle akran dışlaması etmenlerinin de Roman çocukların okulu terk etmesine neden olduğu görülmektedir.²⁶ Devamsızlığın derslerdeki başarıyı olumsuz etkilemesi de dışlanmaya etki etmektedir. Öğretmenlerin anlatıklarını gün boyu anlamadan öylece sınıfta oturmak sıkıcı geldiği için kendilerini sokağa atmaya yönelebilmektedirler. Nitekim bazı alan araştırmaları da Roman çocukların sınıflarda en arka sıralarda oturduklarını, derslerle ilgilerinin az olduğunu ortaya kaymaktadır.²⁷

Okula devam etmeme sebeplerinden biri de okulların okul kıyafeti uygulamasını zorunlu tutması ve Roman çocukların ise okul kıyafetlerini temin edememesidir. Ailelerin birinci önceliği mutfak ile diğer zorunlu ihtiyaçların karşılanması olduğundan okul için kaynak ayıramamaktadırlar. Ayrıca Romanların önemli bir kısmının parayı planlı ve doğru bir şekilde harcama kültürü bulunmamaktadır. Zira aşırı yoksunluk nedeniyle ellerine yüklü bir para geçtiği zaman

²⁴ Kabaklı, *Barbaros ve Yeni Sabra Roman Çocuklarının Okullaşma Süreci: Ebeveyn Görüşleri*, 3.

²⁵ Karataş, “2015-2021 Tarihleri Arasında Avrupada Roman Çocukların Eğitimi Üzerine Yapılan Çalışmaların Analizi”, 25.

²⁶ Hatice Kumcağz, “Roman Çocukların Okul Devamsızlığına İlişkin Öğrenci, Öğretmen, Veli Görüşleri ve Çözüm Önerileri”, *Okul Psikolojik Danışmanlığı Dergisi* 1/1 (2018), 62-63.

²⁷ Kabaklı, *Barbaros ve Yeni Sabra Roman Çocuklarının Okullaşma Süreci: Ebeveyn Görüşleri*, 30-31.

çoğunlukla onu duygusal tatmin aracı olarak harcayabilmekte; eşe, dosta ziyafet verebilmekte veya zorunlu ihtiyaç olmayan şeylere harcayabilmektedirler. Parayı harcama kültürlerinde eğitimin yeri çok gerilerde gelmektedir. Okul idarelerinin bu konudaki kimi katı tutumları ve çözüm odaklı arayışlara girmeden işin kolayına kaçmaları da çocukları okuldan soğutmakta ve uzaklaştırmaktadır. Nitekim Yenisahra mahallesinde birkaç yıl çocukların okul kıyafetleri konusunda derneğimiz bazı inisiyatifler alarak kıyafet tedarik etmiş, okulların da bu konuda esnek bir tutum takınmaları sağlanmıştır.

Romanların önemli sorunlarında biri de zamanı doğru yönetememeleridir. Romanların yaşadığı sokaklarda hayat, çoğunlukla gecenin ikisine kadar hareketli bir şekilde devam etmektedir. Bazen eğlence, bazen de kapı önlerindeki muhabbetler nedeniyle geç yatılmakta ve dolayısıyla da sabah geç kalkılmaktadır. Düzenli bir mesleği ve işi olmayanlar için bu, sorun teşkil etmemektedir. Ancak okula gitmesi gereken çocuklar, bu yaşama tarzından oldukça olumsuz etkilenmektedir. Zira geç yatan çocuk uykusunu alamadığı için kalkıp okula gidememektedir. Özellikle eğitime olan duyarsızlığı sebebiyle kimi anneler de çocuğu uyandırıp okula göndermemekte ya da birkaç defa uyandırmaya çalıştığında çocuk direniyorsa ısrarcı olmamaktadır. Bütün bunlar özellikle birinci sınıfta çocuğun okuma-yazmayı öğrenememesine veya geç öğrenmesine yol açmaktadır. Bu da çocuğun sınıftaki arkadaşlarından geri kalmasına, kendisini kötü hissetmesine ve okula karşı soğumaktadır sebep olmaktadır. Çalışma yaptığımız her dört mahallede de okuma-yazma bilmediği için 4. ve 5. sınıflarda okulu terk eden birçok çocuk bulunmaktadır. Bu çocuklardan Kur'an Kurslarımıza düzenli devam edenlerin Kur'an okumayı öğrendikleri görülmüştür.

Roman mahallelerinde çocuklara rol model teşkil edecek örnek kişilerin eksikliği de çocukların eğitim alanından kopuşuna neden olmaktadır.²⁸ Nitekim Yenisahra mahallesindeki bir öğrencinin bir hocasına söylediği, "En büyük hayalim, bir gün elimde kelepçeyle polis arabasına binmek veya bir ambulansla hastaneye gitmek." ifadesi bu dramatik durumu ortaya koymaktadır. Çocukların ufkunu açmak ve iyi birer rol model bulmalarını sağlamak için İstanbul'da üniversitede okuyan bazı öğrenciler, üç yıl Yenisahra'daki Kur'an Kursunda çocukların okul

²⁸ Şahin, "Türkiye'deki Roman Çocukların Eğitimleri ile İlgili Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmalarının İncelenmesi", 39; Düzsoy, "Roman Çocukların Eğitimden Kopuşlarının Arka-sındaki Dinamikler: Çanakkale Fevzipaşa Örneği", 22.

ödevlerini yapmasına yardımcı olmak üzere görevlendirilmiştir. Nitekim bu çalışmalarından sonra Roman öğrencilerle yapılan görüşmelerde “İleride ne olmak istersiniz?” denildiğinde, cevap olarak, avukat, hemşire, polis, öğretmen, imam gibi bazı meslekleri söyledikleri görülmüştür.

Roman vatandaşların yoğun olarak yaşadığı yerlerdeki aileler, genellikle çocuklarının eğitimini oldukça uzun ve belirsiz bir yatırım olarak görmektedirler. Nihayetinde ailelerinin eğitim masraflarını karşılayamadığı Roman çocuklar ailelerine maddi destek vermek zorunda kaldıkları için eğitimlerine devam edememektedir.

Romanların müzikle ilgileri ve onların müziğe yatkın bir mizaçları olduğuna dair algılar²⁹ gözlemlerimize göre bir yanılgıdan oluşmaktadır. Zira evde ve sokakta çocukların en çok duydukları ses müzik ve rol model aldıkları kimselerin müzikle uğraşanlar olması, toplumda var olmalarını ve saygınlık kazanmalarını sağlayan en iyi şeyin müzik olduğunu görmeleri onları müzikle ilgilenmeye ve meşgul olmaya yöneltmektedir. Eğer Roman çocukların başka yeteneklerine fırsat verilirse onlar da müzik becerisi kadar geliştireceklerdir.

Sonuç olarak okul terkleri yaygın olan, bir yerde uzun süre oturma alışkanlığı olmayan, kapalı alanda uzun süre kalamayan ve dinleme becerileri gelişmeyen, okula devamsızlık yapan Roman çocuklara okul sıralarında uzun süre oturabilme, öğretmeni ders süresince dinleyebilme alışkanlığı kazandırmak gerekmektedir. Bu nedenlerle okuma oranının düşük olduğu, liseyi bitirenlerin oranı %10’a varmayan Roman gençleri iş olanaklarından yoksun kalmakta, işgücü piyasasına girme konusunda çok sınırlı fırsatlara sahip olabilmektedir.

4. Roman Ailelerde Din Eğitimi

Öncelikle belirtelim ki alan çalışması yaptığımız dört mahalledeki Romanlar da Türkiye’deki diğer soydaşları gibi kendilerini Müslüman olarak tanımlamaktadır. Çalışmaya başlamamızdan önce Yenisahra, Yeniçamlıca ve Nişantepe’de sadece birkaç kişinin beş vakit namaz kıldığı, Ramazan’da oruç tuttuğu, İslâmî cemaatlerle irtibat kurduğu ve az sayıdaki kişinin ise Cuma namazına gittiği, kahır ekseriyetin İslâm’ın inanç esaslarından ve ibadetlerle ilgili temel bilgilerinden

²⁹ Esin Yavuzak Taban, *Roman Öğrencilerin Eğitime Erişimleri (Fatih İlçesi Örneği)* (İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 58-62.

yoksun oldukları görülmüştür. Büyük çoğunluğun dinî cemaatlerden ve İmam Hatip okullarından çekindikleri, bunun yanında Diyanet İşleri Başkanlığı ile Müftülüklere güvendikleri ve sempati duydukları tespit edilmiştir.

Çalışma yapılan mahallelerde daha önce dini kurumlarda okuyup mezun olan kimseyle karşılaşılmamıştır. Romanlara kendi içlerinden dini değerleri anlatabilen yetkin bir kişinin bulunmayışı temel dini bilgilere erişimini olumsuz etkilemiştir. Roman olmayanları tanımlamak için kullandıkları ve yabancı anlamına gelen “Gaco”lardan da dinlerini öğrenebilmek için herhangi bir arayışları ve gayretleri olmamıştır. Yenisahra mahallesinde Gaco sayılan iki kızla yapılan evlilik, iki ailede dinin konuşulmasına ve kadınlara anlatılmasına başlanmasıyla birlikte ilgi uyanmış ve din eğitimi alma arayışları belirmiştir. Bunun sonucunda imamlarla temas kurulmuş ve Kur’an Kursu’nun açılmasına karar verilmiştir.

Çalışma yapılan yerlerdeki Romanlar, Allah, peygamber, cami, namaz, oruç, hac, umre gibi temel ibadetler ve temel ahlaki tutumlar hakkında yüzeysel bilgilere sahiptirler. Ancak bunların mahiyeti ve ibadetlerin yapılmasıyla ilgili en temel şeyleri bilmekten yoksundurlar. Bunun yanında dini merak etmeleri ve İslâm’a hürmetleri, din eğitiminin yapılması için uygun bir fırsat doğurmaktadır. Nitekim başka bir yerde Roman ailelerinde çocuğun din eğitiminin araştırıldığı bir çalışmada ailelerin üçte birinin temel dini bilgilere sahip olduğu fakat çocuklarının din eğitiminde kendilerini yetersiz hissettiklerini bildirdikleri, çocuklarının dini bilgileri öğrenmelerini istedikleri sonuçlarına ulaşılmıştır.³⁰

Önemli olan meselelerden biri de hakkında yetersiz bilgi sahibi oldukları bir hususta Romanlardan, mektep medrese görmüş kimseler gibi dini bilgileri ve değerleri çocuklarına aktarmasını beklemektir. Çocuk yetiştirmenin zorlukları ortadayken, bedevi kültüre sahip olan bir kesimden öğrenme melekeleri gelişmiş, merakları canlanmış, dini bütün ve ahlaki değerleri benimsemiş çocuklar yetiştirmelerini beklemek beyhude bir hayalden ibarettir. Bu noktada Diyanet İşleri Başkanlığı başta olmak üzere Milli Eğitim, Aile ve Sosyal Politikalar ile Gençlik ve Spor bakanlıklarının içten ve samimi bir şekilde Romanlara gönüllerini açması, onların yaşadığı mahallelerde gönüllü eğitimciler görevlendirmesi gerekmektedir. Acil bir şekilde bu hususta koordineli bir çalışmanın içine girilmesi büyük önem arz etmektedir.

³⁰ Şahin, “Türkiye’deki Roman Çocukların Eğitimleri ile İlgili Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmalarının İncelenmesi”, 53.

Tabii ki halka din eğitiminin aktarılması ve din hizmetlerinin yürütülmesinde birinci derecede sorumluluk Diyanet İşleri Başkanlığı'nındır. Diyanetin de bu sorumluluğunu imamlara devretmemesi gerekmektedir. Zira bu konuda köklü bir politika geliştirilmesi, İl ve İlçe müftülükleri başta olmak üzere vaizlerin, imamların, müezzinlerin ve Kur'an kursu hocalarının Roman toplumunun sosyolojik yapısı ve kültürüyle ilgili eğitimlere tabi tutulması, bu konuda Merkez teşkilatında ve İl Müftülüklerinde idari birimin kurulması zaruret arz etmektedir. Roman mahallelerinde sadece kendilerinin devam edebileceği 4-6 yaş grubu dahil olmak üzere her kademeye eğitimler verilecek Kur'an kurslarının açılması, Diyanet Vakfı'nın da bu faaliyetlere kaynak sağlaması ve bu kurslarda sadece gönüllü olanların istihdam edilmesi ertelenemeyecek bir görev olduğu görülmektedir.

Burada "sadece Romanlara eğitim verecek" tabiri önemlidir. Zira Roman çocukların uyum sorunu yaşadıkları diğer çocuklarla birlikte verilen eğitimler, istenilen sonucu verememektedir. Yaz Kur'an kurslarında Roman çocuklar ile diğerleri arasında sık sık yaşanan kavgalar nedeniyle Roman çocuklar Kur'an kurslarını da terk etmektedir. Bu da ailede ve okulda alamadıkları din eğitimi camide de alamama sorununa yol açmaktadır. Bu çatışma, çocukların daha sonraki hayatlarında camiye gitme heveslerine de ket vurabilmektedir.

4. Romanların Din Eğitimi Konusunda Ataşehir Örneği

İstanbul Ataşehir ilçesinde Yenisahra, Barbaros ve Yeniçamlica mahallelerinde Romanların yaşadığı semtler bulunmaktadır. Yenisahra'da 800, Yeniçamlica'da 1000 civarında nüfusları vardır. Dağınık halde yaşadıkları Barbaros mahallesindeki sayıları hakkında yaklaşık bir sayı vermek için yeterli veriye ulaşılamamıştır. Bu mahallede oturanların dağınık olması nedeniyle herhangi bir eğitim çalışması da yapılamamıştır.

Din eğitimi çalışması yapılan Yenisahra mahallesinde gönüllüler tarafından Kaymakamlığın ve Müftülüğün de desteğiyle 2015 yılında Kara Elmas Kur'an Kursu açılmış ve o tarihten beri eğitim öğretim hizmetine devam etmektedir. Kursta Roman vatandaşlarımıza hem dini eğitim hem de okul takviyesi programları uygulanmakta, kız ve erkek çocuklar ile kadın ve erkeklere yönelik ayrı ayrı farklı eğitimler verilmektedir. Eğitimlerin odağında Kur'an-ı Kerim okuma, dini bilgiler aktarma ve değerler eğitimi yer almaktadır. Bunun yanında okuma yazma

bilmeyen çocuk ve yetişkinlere Halk Eğitim Müdürlüğü ve civardaki okullarla iş birliği çerçevesinde okuma yazma eğitimleri verilmektedir. Kadınlara ve erkeklerle yönelik haftalık dini sohbetler yapılmakta, aile ziyaretlerine gidilmekte, önemli günlerin anılmasına yönelik etkinlikler gerçekleştirilmektedir. İlçe Aile ve Sosyal Politikalar Müdürlüğüyle iş birliği içinde rehabilitasyon çalışmaları yapılmakta ve bazı eğitimler verilmektedir.

Yazları yaz okulu tarzında Kur'an eğitimleri verilmekte, çocuklar (kız/erkek) haftalık havuza götürülmekte, haftalık futbol maçları düzenlenmekte, ilgisi olan öğrencilerle müzik çalışılmakta, İstanbul'un dini, tarihi ve turistik mekanlarına periyodik geziler düzenlenmektedir. Okul kıyafetleri tedarik edilerek okul çağındaki çocukların okula devamları sağlanmakta, kahvaltılı veya yemekli etkinliklerle ve çeşitli hediyelerle başarılı olan öğrenciler ödüllendirilmektedir.

Kursta 2016-2020 yıllarında 4 yıl boyunca Ataşehir Esatpaşa Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi'ne bağlı olarak 4-6 yaş grubundaki çocuklara "okul öncesi" eğitimi verilmiştir. Bu çalışmada her yıl okul öncesi eğitimden 17-20 kadar öğrenci ücretsiz yararlanmıştır. Süreç içinde okul öncesi eğitim alan çocukların ilkökul ve ortaokul eğitimlerine istikrarlı bir şekilde devam ettikleri, devamsızlık yapmadıkları gözlenmiştir.

Aynı kursta haftanın beş günü olmak üzere 13-16 saatlerinde kadınlara, 16-18 saatlerinde erkek çocuklara, 18-20 saatlerinde kız çocuklara Kur'an-ı Kerim, Temel Dini Bilgiler eğitimleri verilmiş ve okula takviye etütleri yapılmıştır. 2019 yaz kursunda 35 erkek, 40 kız öğrencimize 75 gün; 2021 Yaz döneminde de 45 gün boyunca 25 erkek, 30 kız öğrenciye, 2022-2024 yıllarında da yaklaşık 20 erkek ve 30 kız çocuğa Kur'an-ı Kerim ve Temel Dini Bilgiler eğitimleri verilmiştir.

Ataşehir Yeniçamlıca mahallesinde 2017 yılında müftülüğe bağlı olarak açılan Güzel Günler Kur'an kursunda, Kara Elmas Kur'an kursunda uygulanan eğitim programları uygulanmaya başlanmıştır. 2019 yaz tatilinde 22 kız, 14 erkek çocuk ve 10 kadın Kur'an Kursu'na devam etmiştir. 2021 Yaz döneminde de 60 gün boyunca 25 kız öğrenciye ve 13 kadına, 2022-2024 yıllarında da yaz tatillerinde yaklaşık benzer sayıdaki kız ve erkek çocuk ile kadınlara Kur'an-ı Kerim ve Temel Dini Bilgiler dersleri verilmiştir. Şu anda bu kursta 15 kadar kadın orta düzeyde Kur'an okuyabilmektedir.

Çekmeköy ilçesi Nişantepe mahallesinde de 2019-2020 eğitim öğretim yılında 3. kurs açılmıştır. 2021-2024 yıllarında ise aynı kursta her yıl ortalama 15 kız çocuğu Kur'an ve Temel Din Bilgiler eğitimleri almaktadır. Düzce ili Çamköy mahallesinde ise 2024 yılının başından itibaren Düzce Müftülüğüyle iş birliği içinde cumartesi ve pazar günleri kız ve erkek çocuklara diğer kurslardaki Kur'an-ı Kerim ve Temel Dini Bilgiler eğitimlerine başlanmıştır. Bu kursumuzda 20 kadar çocuğumuz şu anda eğitim almaktadır. Aynı eğitim merkezinde Düzce Müftülüğü hafta içi beş gün kadınlara Kur'an-ı Kerim ve Temel Dini Bilgiler eğitimi vermektedir. Bu kursumuzda da kadınlara yönelik okuma yazma eğitimi verilmesi kararlaştırılmıştır.

Kurslarda dernek tarafından desteklenen eğitimciler ile Müftülük, Milli Eğitim Müdürlüğü, Aile ve Sosyal Politikalar Müdürlüğü ve Halk Eğitim Müdürlüğü tarafından görevlendirilen eğitimciler görev almıştır. Ayrıca 2020 yılında Gençlik ve Spor Bakanlığı "Gençlik Projeleri" kapsamında "Kitap-kahve" projesi yürütülmüştür.

İmam Hatip Lisesi ve İmam Hatip Ortaokullarına 2019 ve 2020 yıllarında 23 öğrencinin kaydı yapılmıştır. 2020 yılında Üniversite Hazırlık Kursundaki çalışmalarla 3 öğrenci Üniversiteye, 1 öğrenci yetenek sınavıyla Üsküdar Hakkı Demir Anadolu İmam Hatip Lisesi'ne yerleştirilmiştir. 2024 yılında ilk defa kurs bünyesinde yetişmiş olan 2 öğrenci liseyi bitirip üniversite sınavına girmiş, biri üniversiteye yerleşmiştir. Ayrıca okul çağında olmayanların Açık Ortaokul veya Açık Lise'ye kayıtları yapılmaktadır.

Yetişkinlerin okuma ve yazma bilmemesi iş ve sosyal hayatlarında olduğu gibi dua ve sûreleri ezberleme konusunda da onları zorlayan bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle kurslarımızda Halk Eğitim Müdürlüğü'yle iş birliği içinde önceleri erkekler daha sonra da kadınlar için okuma-yazma kursları açılmıştır. 2018-2024 yılları arasında Yenisahra ve Yeniçamlıca'daki kurslarda 56 yetişkine okuma yazma eğitimi verilmiş ve sertifika almaları sağlanmıştır. Nişantepe mahallesinde de talep edilmiş ancak mekân yetersizliği nedeniyle bu talepleri karşılanamamıştır. Düzce'de ise Milli Eğitim Müdürlüğü'yle bu konuda görüşme yapılmış ve yakın bir zamanda okuma-yazma kursunun açılması değerlendirilmiştir.

Bütün bu çalışmalar sonucunda mahallelerde uyuşturucu madde satışı, kullanımı ve alkol tüketiminde azalma görülmüştür. Özellikle açıkta alkol tüketimi

önemli derece azalmıştır. Kurslarda eğitim alarak yetişmiş olan gençlerin işe düzenli bir şekilde devam edebilme alışkanlığının sağlandığı gözlenmiştir. Çocuk düzeyinde hırsızlık gibi suç oluşturan davranışlar azalmıştır. Dilenmeye götürülen çocukların önemli bir kısmının okula devamı sağlanmış, okul terkleri azalmıştır. Liseye devam eden öğrenci sayısında artış olmuştur.

Din eğitimi açısından düzenli devam edenlerden büyük bir kısmı Kur'an okumayı öğrenmiştir. İbadet alışkanlığı kazananlarda dikkate değer artışlar görülmüş, iş yerlerinde namaz kılma konusunda yaşanan sorunlarla ilgili rehberlikler yapılmıştır. Bu sene Eylül ayında kendi imkanlarıyla 6 kişilik grup umreye gitmiştir. Kur'an kurslarının boya-badana gibi bazı ihtiyaçları kendilerince karşılanmaya başlanmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Alanda yapılan çalışmalar sonucunda Romanlarla ilgili eğitimlerin 2 yaşından itibaren başlatılmasının zorunlu olduğu ve bu amaçla onların yaşadığı her mahallede Diyanet İşleri Başkanlığı'nca 4-6 yaş Kur'an kurslarının ve ücretsiz bir kreşin mutlaka açılması gerektiği kanaatine varılmıştır. Bu aşamada verilecek eğitimlerle okul fobisi, akran zorbalığı endişesi ve ders çalışmaya karşı cesaretsizlikleri aşılanacaktır. Erken yaşta okula ve derse başlayarak zamanını planlayabilmesi, erken yatması ve kalkması, akranlarla oyun oynayabilmesi, oyuncağını paylaşabilmesi, Türkçe'yi doğru ve düzgün konuşabilmesi sağlanacak, sonraki yıllarda okul terklerini önleyecek ve istikrarlı bir şekilde okula devamları sağlayacaktır. Çocukların, eğitim ve kültür düzeyi düşük olan ebeveynlerden alamadığı bazı temel davranışları eğitimcilerden almaya başlaması olumlu davranışlar geliştirmelerine imkân verecektir. Ayrıca erken yaşta öğrenmeye başlaması öğrenme melekelerini geliştirecek ve ilk, orta ve lise öğrenim hayatlarında derslerden kopmalarını önleyecektir. Kreş ve 4-6 yaş Kur'an kursu sayesinde çalışmaya giden Roman kadınların en küçük çocuklarını daha büyüklerine emanet ederek okul çağındaki çocukların evde bırakılması önlenmiş olacaktır.

Kur'an kurslarında hizmet verecek olanların "Devlet Memuru" mantığıyla hareket etmemeleri, gönüllü olmaları, sevecen ve güler yüzlü davranmaları, mümkün olduğu kadar Roman olmaları önem arz etmektedir. Okul fobisinin kırılabilmesi için çocukların yaşadıkları mahalle ortamında öğretmenle, kitapla, yazarla ve rol model kimselerle tanışıp kaynaşmaları sağlanmalıdır.

Romani dilini konuşan Romanların Türkçe konuşmadaki aksan bozukluklarını gidermek için buldukları mahallelerdeki okullarda Roman çocuklara ve gençlere diksiyon eğitimi verilmelidir. Dini ve milli değerleri zayıf olan çocukların ve gençlerin ihtiyacı olan dini ve milli eğitimleri karşılanmaya çalışılmalı, hoş sohbet olan hocalar tarafından haftalık sohbet programları düzenlenmelidir. Dini ve milli mekânlara gezilere düzenlenmeli, çocuklara sanat, millet ve tarih şuuru kazandırılmalıdır.

Açılacak Kur'ân kurslarında Milli Eğitim'in Halk Eğitim merkezleriyle iş birliği yapılarak okuma-yazma kursları açılmalıdır. Bu sayede erkeklerin ehliyet almalarının önü açılmış, dua ve sûre ezberlemek isteyen kadınlara destek verilmiş olacak ve onların hayata tutunmaları sağlanacaktır. Aile ve Sosyal Politikalar İlçe Müdürlüğüyle iş birliği içinde psiko-sosyal desteklerin verilmesini organize edilmelidir. Hijyen eğitimi için ise İl/İlçe Sağlık müdürlüklerinden tabip ve eğitimci desteği alınmalıdır.

Kursların açılmasıyla ve işletilmesiyle ilgili giderler ile eğitim, sosyal ve kültürel faaliyetlerin maliyetleri için Türkiye Diyanet Vakfı kaynak ayırılmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı merkez teşkilatında Romanların din eğitimi faaliyetlerini yürütecek bir daire başkanlığının kurulması ve İl Müftülüklerinde Romanların din eğitimi hizmetlerini yürütecek şube müdürü düzeyinde bir kadro tahsis yapılmalıdır. Bütün din görevlilerine Roman vatandaşların din hizmetlerine erişimini kolaylaştırma konusunda eğitimler verilmelidir. Dindar insanların, Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili bütün devlet kurumlarının varlık göstermediği Roman mahallelerinde kimlerin boy göstereceği malumdur. Sonuç olarak bütün duyarlı insanların, şikâyet etmeyi bırakarak yüzyıllardan beri ihmal edilen mazlum ve mağdur Roman vatandaşlarımıza gönüllü ve güler yüzlü bir üslupla kucak açmaları gerektiği kanaatine varılmıştır.

Kaynakça

- Altınöz, İsmail. "Çingeneler". Ek-1/291-294. Türkiye Diyanet Vakfı, 2020.
- Altınöz, İsmail. "Osmanlılar Döneminde Balkan Çingeneleri". *Balkanlar'da İslam Medeniyeti*. 91-106. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2011.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ. *Fütühü'l-büldân*. Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hilâl, 1988.
- De Goeje, Michael Jan. *Çingenelerin Asya'dan Göçleri*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2023.

- Diler, Melike. *Hayatta Kalanlar: Türkiye'deki Roman Üniversite Öğrencileri*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Düzsoy, Elif. "Roman Çocukların Eğitimden Kopuşlarının Arkasındaki Dinamikler: Çanakkale Fevzipaşa Örneği". *Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 5/1 (2024), 15-28. <https://doi.org/10.59250/raedergisi.1481540>
- Halife b. Hayyât. *et-Târib*. Şam: Dârü'l-Kalem, 2. Basım, 1397.
- Halil b. Ahmed. *el-'Ayn*. 8 Cilt. Dârü Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed. *es-Sîre*. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1978.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn. *Lisânü-l-'Arab*. Beyrut: Dârü Sâdır, 1414.
- Kabaklı, Neslihan. *Barbaros ve Yeni Sabra Roman Çocuklarının Okullaşma Süreci: Ebeveyn Görüşleri*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Karataş, Esin. "2015-2021 Tarihleri Arasında Avrupada Roman Çocukların Eğitimi Üzerine Yapılan Çalışmaların Analizi". *Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 4/1 (2023), 1-35. <https://doi.org/10.59250/raedergisi.1091186>
- Kıracı, Abdullah Ömer. *Yeni Türk Edebiyatı Tabkîyeli Metinlerinde Çingeneler*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2019.
- Kumcağız, Hatice. "Roman Çocukların Okul Devamsızlığına Gelişkin Öğrenci, Öğretmen, Veli Görüşleri ve Çözüm Önerileri". *Okul Psikolojik Danışmanlığı Dergisi* 1/1 (2018), 54-85.
- Özmen, Nebile. *Edirne Romanlarında Geçiş Ritüelleri ve Din*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Seyf b. Ömer. *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*. Dârün-Nefâis, 7. Basım, 1993.
- Şahin, Muhammed. "Türkiye'deki Roman Çocukların Eğitimleri ile İlgili Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmalarının İncelenmesi". *Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 4/1 (2023), 37-58. <https://doi.org/10.59250/raedergisi.1229240>
- Taberî, Muhammed b. Cerir et-. *Târibü'l-ümem ve'l-mülük*. Mısır: Dârü'l-Meârif, 1967.
- Taşyürek, Aişe Kirez. *Roman Ailesinde Çocuğun Din Eğitimi (Yalova Örneği)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Taylan, Hasan H. "Medyada Romanlara Yönelik Kalıpyargı ve Önyargıların Sunumu". *Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 4/1 (2023), 89-100. <https://doi.org/10.59250/raedergisi.1293848>
- Yavuzak Taban, Esin. *Roman Öğrencilerin Eğitime Erişimleri (Fatih İlçesi Örneği)*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

HÜSEYİN KEMÂLEDDİN EFENDİ ÖZELİNDE TASAVVUFÎ EĞİTİMDE ÇOCUK VE EĞİTİMİ

İsmail Hakkı CAMBAZ *

Tasavvufu tarif eden birçok âlime göre tasavvuf, tekke ve dergâh isimli mekânlarda şeyh ismi verilen eğitmenler gözetiminde özel taç, hırka ve elbiselerin giyilerek, kudüm ve ney gibi hususi sazlarla zikir ve ayinlerin icra edildiği, murakabe ve rabita gibi kişiye has batınî hallerden bahseden ilim dalı olarak tarif edilmektedir. Tasavvuf denildiğinde uzlet ve inziva kelimelerinden hareketle kişinin halktan ve ailesinden uzaklaştırıldığı da çokça zikredilmiştir. Buna karşın uzletin, halk içinde Hakla olma şeklinde de yorumlanabileceği öne sürülmektedir. Böylece tasavvuf, dini ilimler arasında kendisi hakkında en çok fikir beyan edilen, müspet ve menfi yorumlardan kurtulamamış önemli bir sahadır.¹

Tasavvuf, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) şahsiyetinden örnek alınarak dinimizin ruhi hayatına temel oluşturmaktadır. Bu sebeple tasavvuf, manevi tecrübelerin ifade edildiği hâl ile erdemli olma ve kemal vasıfları geliştirmeyi temsil eden ahlak ikilisiyle tanımlanmaktadır. Bu tanımlamalar ışığında Manisa tasavvuf kültüründe önemli bir yere sahip olan, tasavvuf anlayışını, Rifai tarikatının Marifi kolundan edinmiş Hüseyin Kemâleddin Efendi'nin hal ve ahlakıyla çocuk ve eğitimine nasıl baktığını hayatından ve nasihatlerinden örneklerle görmeye çalışacağız.

* Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni/ Tasavvuf Doktora Öğrencisi
Mail: cambazbent@gmail.com

¹ H. Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar, 2015), 15-25.

Rifâilîlik, Anadolu'ya girdikten sonra bölgede faaliyet gösteren ilk tarikatlardandır.² Güney Irak bölgesinde Seyyid Ahmed Rifâî (578/1183)³ tarafından kurulduğu bilinmektedir. XVIII. asrın ortalarından itibaren Anadolu'da da etkisini göstermeye başlamıştır.⁴ Ancak Manisa'da Rifâilîlik Tarikatının Mârifîlik kolu ile yaygınlık gösterdiğini müşahede etmekteyiz. Rifâilîlik Tarikatı'nın kollarından Seyyid Muhammed Fethu'l-Maârif'e (1240/1824) nispet edilen Mârifîlik kolu XVIII. asrın sonlarından itibaren İstanbul'da etkili olmuştur.⁵ Marifîliğin kurucusu Seyyid Muhammed Fethu'l-Maârif XVIII. asrın sonlarına doğru Edirne'den İstanbul'a gelerek Kartal'da kendi adına bir Mârifî Tekkesi açmış ve burada hizmetini sürdürmüştür. Mârifîyye Tarikatı, İstanbul dışında Manisa'da üç, İzmir, Kuşadası ve Bursa'da birer tekke ile temsil edilmiştir. Manisa'daki Rifâî Dergâhı İbrahim Çelebi Mahallesi'nde Entekkeliler Dergâhı olarak bilinmektedir.⁶ Kurucusunun Antakyalı olması dolayısıyla bozulmuş söyleyiş tarzı ile zamanla "Entekkeliler Dergâhı" halini almıştır.⁷ Bu dergâha Ahmed Vehbi Efendi, halife ve kurucu olarak aynı zamanda dergâhın ilk şeyhi

² Rifâilîlik hakkında daha geniş bilgi için bkz. Sadi Bayram, "Manisa Demircideki Ma'rifî Tekkeleri Anadolu'da İlk Rufâiler Ve Hz.Zeynelâbidin Ali Er-Rufâi Soyu Hakkında Yeni Hipotezler", I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1997; Sadi Bayram, "Samsun Lâdik Ve Seyyid Ahmed-İ Kebir Hazretleri", 19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:5, 1990; Ali Rıza Karabulut, Mevlana'nın Hocası Seyyid Burhaneddin Hz.leri ve Kayseri İlmiye Tarihinde Meşhur Mutasavvıflar, Seyyid Burhaneddin Vakfı Yayınları, Kayseri, 1984.

³ Seyyid Ahmed Rifâî hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Tahralı, *Seyyid Ahmed er-Rifâî, Hayatı, Eserleri ve Tarikatı*, (Basılmamış Doktora Tezi, 1973); Mustafa Tahralı, "Ahmed Rifâî", *Sababe'den Günümüze Allah Dostları*, Şûle Yayınları Kaynak Eserler Dizisi, 19 1 (İstanbul: Şûle Yayınları, 2002); Mustafa Tahralı, "Ahmed Rifâî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1989).

⁴ Ahmed Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986), II/146.

⁵ Mârifîlik hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ahmed Münib Bandırmalı-zâde, *Mir'âtü't-Turuk* (İstanbul, 1306), 8; Necmi Tarkan, *Kartal'da Kurulmuş Bir Tarikat: Ma'rifîyye* (Pendik, 1964), 1-13; Atabey Kılıç, "Manisa-Demirci'de Görülen Alevi-Bektaşî-Rifâî Meşrepli Bir Tarikat: Ma'rifîlik", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları (Dergi)* II/4 (1) (2007), 2-36; Atabey Kılıç, "Ma'rifî Tarikatı Şeyhi Ferdî Baba ve Aruzla Yazılmış Şiirleri", *Geçmişten Günümüze Kuşadası Sempozyumu* (Kuşadası/AYDIN, 2000).

⁶ Semih Ceyhan, "Ma'rifîyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2019), Ek-2/197.

⁷ Alpay Bizbirlik, "Manisa Entekkeliler Tekkesi ve Hazinesi", *Manisa Araştırmaları* II (2002), 179.

namzetiyle gönderilmiştir.⁸ Günümüzde Manisadaki dergâhlar içerisinde, müstemilâtı da dâhil olmak üzere asıl hüviyetini çoğunlukla koruyan tek dergâh olma özelliğini taşımaktadır.⁹

Manisa ilinde Rifâi tarikatının özellikle kolu ile yaygın bir şekilde faaliyet gösterdiği gözlemlenmektedir. Manisa’da Mârifilik yolunun şeyhleri ve tekke-leri sırasıyla **Antakyalı Ahmet Vehbî Efendi, Hasan Rüşdî Efendi ve Hüseyin Kemâleddin Efendi**’dir.

Hüseyin Kemâleddin Efendi

Hüseyin Kemâleddin Efendi, Manisa Entekkeliler Dergâhı’nın¹⁰ üçüncü ve son şeyhidir. Manisâda dünyaya gelmiştir. Babası, Manisalı Beyzade Nuri Efendi’dir. Annesi Hasan Rüşdî Efendi’nin kızı Fatıma Hanım’dır. Hüseyin Kemâleddin Efendi¹¹, Hasan Rüşdî Efendi’nin diğer kızı, teyzesi Atiye Hanım’ın kızı olan Şadiye Hanım ile evlenmiştir. Küçük yaşta tasavvuf eğitimi almış ardından akrabaları olan Karafakî Rüstemzâde Vehbi Efendi’den medrese eğitimi görmüştür. Şems-i İrfan mektebinde arapça, Rüştiye’de de din bilgisi öğretmenliği yapmıştır. 1334/1915 yıllarında dedesi, aynı zamanda şeyhi olan Hasan Rüşdî Efendi’den tarikat icazetnamesi almıştır. Bir yıl sonra da Hasan Rüşdî Efendi’nin vefatıyla Manisa Entekkeliler Dergâhının şeyhlik görevini üstlenmiştir. Hüseyin Kemâleddin Efendi, 30 Kasım 1925 tarih ve 677 sayılı tekke ve zaviyelerin kapatılması kanununun yürürlüğe girmesine kadar bu tekkenin şeyhliğini yedi yıl boyunca yürütmüştür. Tekkelerin kapatılmasından sonra da ticaretle uğraşan Hüseyin Kemâleddin Efendi, Manisa’daki Bedesten’de batı kapısının sağındaki ikinci dükkânda halı ve hazır giyim üzerine dükkân açarak esnaflık yapmıştır. Esnaflık yaptığı bu dönemde ise esnafın ricası ile cuma günleri Bedesten’de toplu bereket duası icra etmiştir. Uzun yıllar

⁸ Ekrem Işın, “Rifâilik”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı / Tarih Vakfı, 1994), VI/328.

⁹ Necdet Okumuş, *Manisa Rifâî Dergâhı Entekkeliler (Bir Tekkenin Tasavvufî ve Sosyal Tarihi)* (Manisa: Emek Matbaacılık, 2003), 9; Bizirlik, “Manisa Entekkeliler Tekkesi ve Haziresi”, 179.

¹⁰ Mustafa Çağatay Uluçay - İbrahim Gökçen, *Manisa Taribine Genel Bir Bakış* (İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1939), 124.

¹¹ Okumuş yaptığı çalışmada şeyh efendinin fotoğrafını yayınlamıştır. Okumuş, *Manisa Rifâî Dergâhı Entekkeliler (Bir Tekkenin Tasavvufî ve Sosyal Tarihi)*, 172.

herhangi bir ücret talep etmeden İbrahim Çelebi Camii'nde cuma namazı öncesi hatiplik ve vaizlik görevini icra etmiştir.¹²

Hüseyin Kemâleddin Efendi arif ve kâmil bir kişiliğe sahiptir. Yazmış olduğu vaaz ve hutbeleri günümüzde çevirisi yapılarak yayınlanmıştır.¹³ Hüseyin Kemâleddin Efendi, 8 Temmuz 1951'de Ramazan Bayramının üçüncü günü vefat etmiştir. Cenaze namazı İbrahim Çelebi Camii'nde kılınmış, namazının akabinde Karaköy mezarlığına defnedilmiştir. Bu mezarlığın taşınma kararı neticesinde naaşı Entekkeliler Dergâhı'na nakledilmiştir.¹⁴

Hüseyin Kemâleddin Efendi, Manisa'nın Yunanlılar tarafından işgal edildiği dönemde Yunan çetelerine karşı oturduğu mahalleyi, kendi evinin balkonundan mavzeri ile ateş ederek savunmuştur. Böylelikle hem üstüne düşen vazifeyi yerine getirmiş hem de etrafındaki insanlara örnek bir tavır sergileyerek cesaret aşlamıştır.¹⁵

Hüseyin Kemâleddin Efendi, dedesi ve şeyhi olan Hasan Rüşdî Efendi'nin altmış iki yıllık şeyhliği döneminde bir şeyh torunu olarak yanında çocukluk dönemini geçirmiş ve onun manevi eğitiminden istifade edip seyr-u sülukunu tamamlayarak icazet sahibi olmuştur. Bunun yanında uzun yıllar herhangi bir ücret talep etmeden İbrahim Çelebi Caminde yürüttüğü cuma hatipliği ve vaizliği görevi esnasında serdettiği nasihatlerden ve "Oğlum İbrahim Ağâ'ya"¹⁶ başlığı ile bir dervişine hitaben yazdığı mektup ışığında O'nun çocuk eğitimine dair yaklaşımlarını aktarmaya çalışacağım.

"Oğlum İbrahim Ağâ'ya"

Hassaten selam, Ömür ve afiyetinizin temadisini dua eder, feyzinizin ve teslimiyetinizin izdiyadını Cenab-ı Haktan dilerim. Erenler yolunun birinci şartı: itaat, emre mutavaattır. Erenler yolunda amâna kalâç yoktur. Taş atana, taş atmak yoktur. Belki özür dileyenlerin özrünü kabul etmek, yüzünü ekşitene karşı yüz gülmek, kötülük edenlere

¹² Okumuş, *Manisa Rifâî Dergâhı Entekkeliler (Bir Tekkenin Tasavvufi ve Sosyal Tarihi)*, 49; Ceyhan, "Ma'rifiyye", Ek-2/197; Bizbirlik, "Manisa Entekkeliler Tekkesi ve Haziresi", 183-184.

¹³ Okumuş, *Manisa Rifâî Dergâhı Entekkeliler (Bir Tekkenin Tasavvufi ve Sosyal Tarihi)*, 58-105.

¹⁴ Okumuş, *Manisa Rifâî Dergâhı Entekkeliler (Bir Tekkenin Tasavvufi ve Sosyal Tarihi)*, 51.

¹⁵ Kamil Su, *Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1986), 70; Ceyhan, "Ma'rifiyye", Ek-2/197.

¹⁶ Okumuş, *Manisa Rifâî Dergâhı Entekkeliler (Bir Tekkenin Tasavvufi ve Sosyal Tarihi)*, 50, 51.

iyilik etmek, taş atana ekmek atmak, ehlibeytin ve pîrlerin emirleridir. Bunlar hep bu yolda yürümüşler. Hz İmam-ı Hasan'a zehir verene, mübarek hayatını kasteden baremi cüdeye karşı, yüz karasını yüzüne vurmadi. Su-i kastını ifşa etmedi. Hakka havale etti. Bizler ehl-i beyti de seviyoruz. Onların bendesiyiz diyoruz. Eğer bu sözümüzde sadık isek, yani yalancı değil isek, onların tuttuğu yolu tutmalıyız. Salih yolu, afv ve mahviyet yolu, hayırlı yoldur. Büyükleliğimizin tuttuğu yola riayet ederek sana emrediyorum, emir değil irade-i tarik ediyorum. Harem ile barış. Çocuklarını analı babalı yetim bırakma. Bu yolun senin için hayırlı olduğunu zannediyorum. Hak Erenler, hayırlısını ihsan buyursun. Amin. 23 Kasım 1947" Ed-dâi Hâdim el Fukara er-Rufai Hüseyin Kemâleddin.¹⁷ Bu mektubunda Hüseyin Kemâleddîn Efendi'nin oğlu gibi gördüğü müridine hitaben "çocuklarına annesi ve babası hayatta iken yetim duygusunu hissettirme" hitabında bulunarak ailevi sıkıntılar yaşadığı anlaşılan ve bu yüzden de çocuklarından ayrı kalan İbrahim Ağa'ya çocuklarını anne baba sevgisinden mahrum etmemesini öğütleyerek ayrı kalma durumunu sonlandırma çağrısında bulunmuştur. Böylelikle Hüseyin Kemâleddîn Efendi'nin bir mürşit olarak çocuğun anne baba açısından ne kadar büyük bir sorumluluk unsuru olduğu idraklarımıza sunulmuştur.

Hüseyin Kemâleddîn Efendi'nin manevi irşad ile ilgili bir anısı da kayıtlarda şu şekilde yer almaktadır. Manisa'da Şeyh Efendi'nin Bedesten Çarşısı'nda hazır elbise işi yaptığı sıralarda Ahmet isimli bir çocuk, aynı çarşıda başka bir esnafın yanında çalışmaktadır. Ahmet heves edip namaza başlar. Lakin bir müddet sonra bu işin sonunun olmadığı vesvesesine yenik düşerek namazı terk eder.

Aynı çarşıda hazır giyim üzerine dükkânı olan Hüseyin Kemâleddîn Efendi, namaza devam ettiği sıralarda bu çocuğu takip etmiştir. Namazı bıraktığını da fark edip ve içinde bulunduğu duruma vakıf olmuştur. Bir gün Şeyh Efendi Ahmet ile yol üzerinde karşılaşır ve konuşmaya başlarlar. "Oğlum Ahmet bu namazın bitip tükeneyeceği yok, bir ömür boyu nasıl sürecek bu değil mi?" diye tatlı bir üslup ile Ahmet'in namazı terk etme gerekçelerini içeren ifadeleri peş peşine Ahmet'e bir soru olarak yöneltir. Ahmet çok mahcup olur. Şeyh Efendi'nin kendisini takip ettiğini ve irşat ettiğini anlar. O günden itibaren namaza tekrar başlayıp bir daha da terk etmez.¹⁸ Hüseyin Kemâleddîn Efendi'nin,

¹⁷ Okumuş, *Manisa Rifâi Dergâhı Entekkeliler (Bir Tekkenin Tasavvufi ve Sosyal Tarihi)*, 50, 51.

¹⁸ Okumuş, *Manisa Rifâi Dergâhı Entekkeliler (Bir Tekkenin Tasavvufi ve Sosyal Tarihi)*, 55.

namaz gibi büyük bir ibadete önce heveslenip başlayan sonra da nefesine ağır gelmesi sebebiyle namaz gibi bir ibadetten kopan bu çocuğa tatlı üslubu ile yaptığı hatırlatmanın onun dünyasında ne denli etkili olduğu görülmektedir. Buradan anlaşıldığına göre, verilmek istenen mesaj doğru bilinen hakikatlerin titizlikle aktarılması gerektiğidir. Bu mesajın ardından bize düşen, gündelik hayatın içerisinde kendi evlatlarımız başta olmak üzere yaptığımız önemli önemsiz birçok hatırlatmayı, kıymetli bir üslup ile yapmamız gerektiğidir.

Hüseyin Kemâleddîn Efendi; hayatı boyunca sürdürdüğü cuma hatipliği görevi esnasında vermiş olduğu hutbelerden “Muharrem Ayı” başlığını taşıyan hutbede Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) çocuklarla olan iletişimini örnek vererek kendisini dinlemeye gelen cemaate şu sözlerle hitap etmiştir. *“Bir gün Peygamberimiz server-i enbiya Efendimiz, Medine sokaklarının birinden geçerken üç beş çocuk görür. Bunların içinden bir tanesine tutup okşar. Peygamberimize sual ederler. Ya Resulallah, bu çocuğa iltifatınızın hikmeti nedir? Peygamberimiz cevap verir. Bu çocuğu bir gün Hüseyin’imi okşarken gördüm. O günden beri bu çocuğa muhabbet ediyorum. Kıyamet gününde ona ve ana-babasına şefaate edeceğim.*

Hız İmam-ı Hüseyin, bir gün dedesi Peygamberimiz’in yanında bulunuyordu. Henüz çocuk idi. O sırada Cebrail Aleyhisselam Dıhye suretinde Peygamberimize geldi. Hüseyin mazlum, Dıhye zannederek boynuna sarıldı. Çünkü Dıhye geldiği zaman bediyesiz gelmezdi. Peygamberimiz men etmek istedi. Cebrail dedi ki; Ya Resulallah ilişme, ben bunların hismetkârıyım. Çok vakit valide-yi muhteremeleri Fatma-i Zebra (r.a.) tebeccüd namazından sonra uyuduğu zaman Allah’ın emriyle Hasan ve Hüseyin’in beşiklerini salladım. Ağlamasınlar Fatıma uyanmasın. Peygamberimiz bir gün hutbe okurken Hasan ve Hüseyin çocuk olarak mescide gelirler. Mescitte biri düşer. Peygamberimiz minberden iner. Masumları kucağına alır. Minbere tekrar çıkar. Hutbeyi tamamlar.¹⁹ Hüseyin Kemâleddîn Efendinin Peygamber Efendimiz’den (sav) aktardığı bu hadisede günümüzde de çok büyük önem atfedilen cuma hutbesinde hutbe okuduğu esnada mescitte düşen torununa kıyamayıp hutbeyi durdurup ona gelerek kucaklaması, sonrasında da tekrar minbere çıkarak hutbeye kaldığı yerden devam etmesi oldukça manidardır. Asıl olanın “insan” olduğu düşüncesi Efendimiz tarafından gösterilmiş onun yolundan giden Hüseyin Kemâleddîn Efendi tarafından hatırlatılmıştır. Aynı durum bir İmam Efendi tarafından bugün

¹⁹ Okumuş, *Manisa Rifâi Dergâhı Entekkeliler (Bir Tekkenin Tasavvufi ve Sosyal Tarihi)*, 61.

hatta sünnet olduğu vurgusuyla yapılırsa acaba cami cemaatinin tepkisi ne olur sorusu üstüne düşünmek gerekir.

Hüseyin Kemâleddîn Efendi; “Miraç Kandili” başlığını taşıyan hutbesinde

“Evladınızı öldürmeyin. Cahiliye devrinde Araplar kız çocuklarının bir kısmını ma-işet darlığını bahane ederek öldürürlerdi. Müslümanlık bunu şiddetle men etmiştir. Ayet-i kerimede Allah ü Zülcelal şuna da işaret ediyor. Öldürmek iki türlüdür. Biri aç açık bırakıp maddeten öldürmek. İkincisi talim ve terbiyesinde ihmal ederek manen öldürmektir. Yani ruhen öldürmek. Bunu yapmayınız.”

Zinaya yaklaşmayınız.

Haksız yere kimseyi öldürmeyiniz.

Yetime en iyi muameleyi gösteriniz.²⁰ Kemâleddîn Efendi bu hutbesinde oldukça önemli bir noktaya işaret etmektedir ki, Cahiliye döneminde öldürülen çocukların durumundan yola çıkarak ilgisizlik, talim ve terbiye eksikliği ve ahla-ken ihmal edilip kaybedilen çocukların öldürülmekle eşdeğer tutulduğunu hatırlatmaktadır.

“Allah Korkusu” başlığını taşıyan hutbesinde, Hüseyin Kemâleddîn Efendi; *“Ekmeğini kazanmayan tembel, muttaki değildir. Afifâne ve namuskarâne aile hayatı geçirmeyen muttaki değildir.”* ifadelerini kullanarak aile hayatına vurgu yapmıştır.²¹

“Ehli Kitap” başlığını taşıyan hutbesinde, Kitap ehli ile bir arada yaşayan halka seslenerek kendi halkını şöyle tarif etmiştir. *“Onlar o derece sevimli güzel el işleri yaparlar ki, dünyanın her yerinde her zaman müşteri bulup kıymetini muhafaza ederlerdi. Onların gözleri sokakta değil evinin içinde idi. Müslüman kadının köylüsü eker, biçer, çalışır, çabalar. Şehirlisi; oyasıyla, çakırığıyla, tezgâhı ile meşgul olur. Çocuklarının terbiyesi peşinde olur. Bu yüzden vatanın servet ve refahına hizmet ederlerdi. Musibet getirecek yollardan korunur ve çekinirlerdi. Din düşmanlarının kurduğu pusuya düşmekten böylelikle kurtulurlardı.”* Burada Hüseyin Kemâleddîn Efendi; dünyasını imar etmek adına çalışan kadınların çocuklarını da ihmal etmeyip vatanın servet ve refahına hem maddi hem de manevi katkı sunduklarını vurgulamıştır.²²

“Dünya-Ahret Dengesi” başlığını taşıyan hutbesinde Hüseyin Kemâleddîn Efendi,

²⁰ Okumuş, *Manisa Rifâî Dergâhı Entekkeliler (Bir Tekkenin Tasavvufi ve Sosyal Tarihi)*, 75.

²¹ Okumuş, *Manisa Rifâî Dergâhı Entekkeliler (Bir Tekkenin Tasavvufi ve Sosyal Tarihi)*, 78.

²² Okumuş, *Manisa Rifâî Dergâhı Entekkeliler (Bir Tekkenin Tasavvufi ve Sosyal Tarihi)*, 83, 84.

“Cemaati Müslimin;

Kur'an yolu, necat yoludur, en selâmetli yoldur. Hiçbir din, hiçbir içtimaî meslek yoktur ki; dünya ile ahireti İslam dini kadar birleştiresin. Zengin ile fakiri birbirine seviştiresin. İfrat ve tefritten salim, adalet yolu gösteren yalnız İslam dinidir. Hayra yardımı emrettiği gibi sermayeyi koruyacak emirler de verir. Müslümanlıkta dünyadan büsbütün elli eteği çekip kuru bir zühht yoktur. Müslümanlıkta yan yatıp efrâd-ı ailesini perişan vaziyete düşürmek yoktur. Bununla beraber ibadet ve tâatı, hayrat u hasenâtı terk ile sırf dünyaya sarılıp maddî bir bodbinlik de yoktur. Devesini mütevekkilâne başboş bırakan birisine Peygamberimiz deveni sıkı bağla sonra Hakka mütevekkil ol buyurmuşlardır. Bu han-ı dünyada attığımız her adımdan aldığımız her nefesten söylediğimiz her sözden yarın mahkemeyi ilahide sorguya çekileceğiz.²³

“Adalet” başlığını taşıyan hutbesinde de aile ve çocuk vurgusu yaparak Hüseyin Kemâleddin Efendi; “Allah’ına ve kendi nefisine ve ailesine ve çocuklarına karşı kişi borçlu olduğu vazifeleri tam ve kâmil yapma sorumluluğundadır.” ifadelerini kullanmıştır.²⁴ Adaleti anlatırken Hüseyin Kemâleddin Efendi kişilerin çocuklarına karşı sorumluluğunu borç olarak nitelendirmiş ve bunun ödenmesi konusunda önemli hatırlatmalarda bulunmuştur.

Hüseyin Kemâleddin Efendi; Allah’a iman başlıklı hutbesinde; *Müslümanın bir emeli ve gayesi Allah’ın rızasını kazanmak ve Allah’a yakın olmak değil mi?* sorusunu sormuş ve bu soruya aile ve çocuk üzerinden verdiği bir benzetmeyle cevabı da yine kendisi vererek dinleyenlerini aydınlatmıştır. *Bu kıymetli emel ve gaye, evlat gibi anadan ve babadan meydana gelir. Baba; ilimdir, bilgidir. Yani zarurât-ı dünyayı öğrenmektir. Ana da; o bilgiyi yaşamak. Yani hulûs ile ibadettir. Keramet mi istiyorsun? Keramet; hulûs ile Allah’a ibadet etmektir. Kullağa ve ihlâsa sarılmaktır. Çünkü Allah kullardan, başka keramet istemez.²⁵* Yaptığı benzetme ile evladın hem anne hem de baba tedrisinden geçmek suretiyle kemale ereceği anlaşılmaktadır. Sadece annenin veya babanın ilgisinin çocuk açısından yetersiz kalacağı bilinmelidir.

Sonuç

İslam, evliliği bir ibadet şuuru ile değerlendirmiştir. Evlilik bir kişiye hem

²³ Okumuş, *Manisa Rifâî Dergâhı Entekkeliler (Bir Tekkenin Tasavvufî ve Sosyal Tarihi)*, 87, 88.

²⁴ Okumuş, *Manisa Rifâî Dergâhı Entekkeliler (Bir Tekkenin Tasavvufî ve Sosyal Tarihi)*, 93.

²⁵ Okumuş, *Manisa Rifâî Dergâhı Entekkeliler (Bir Tekkenin Tasavvufî ve Sosyal Tarihi)*, 94.

karı-koca hem de anne-baba olarak sorumluluklar yüklemektedir. Bu sorumluluğun en büyüğü şüphesiz çocuğun maddi ve manevi gelişim sürecini içermektedir. Evlilik hayatının en büyük hediyesi çocuktur. Aynı zamanda çocuk, anne-baba için hem büyük bir sorumluluk hem de büyük bir imtihan vesilesidir. Çocuğun maddi ve manevi gelişimi, iyi bir eğitim alarak ahlaklı bir birey olması, dini ve ahlaki ölçütlere uygun hareket etmesi, anne ve babasının etkisi yanında içine doğup büyüdüğü toplum ve kültürün de etkisi ile gerçekleşmektedir. Dinimiz ve kültürümüz aileye ve ailede çocuğa çok kıymet vermiştir. Hz Peygamberin ailesine, çocuklarına ve torunlarına gösterdiği ilgi ve alaka açıkça önümüzde önemli bir örnek olarak durmaktadır. Onun örneğinde çocuk eğitimi konusunda ciddi modeller ve eserler ortaya konulmuştur. İslam tasavvuf anlayışında dervişlik hayatının, aile kurma ve özellikle de ailede çocuklara iyi örnek olma vurguları esastır. Kaldı ki; Hz Peygamberden örnek alınarak sistemleştirilen züht hayatı, tasavvuf anlayışımızı şekillendirmiştir. Ruhbanlıktan ayrı olarak tasavvufta aile kurmak, çocuk sahibi olmak ve onlarla ilgilenmek tasavvufi ilkelere ve dervişlik hayatına aykırı değildir.

Bu yaklaşımın en güzel örneklerinden bir tanesi de Manisa tasavvuf kültürünün önemli bir parçası olan Entekkeliler Dergâhı'nın üçüncü postnişini olan Hüseyin Kemâleddîn Efendi'nin hayatı ve görüşleridir. Anne ve babasından sonra içinde bulunduğu kültür ve toplumun çocuk eğitimindeki önemini gösteren bir örnek olarak yüksek ahlaki özelliklerle bezenmiş olan Hüseyin Kemâleddîn Efendi, şeyhinin vefatından sonra sahip olduğu ahlaki özellikleri daha da yayma fırsatı yakalayacağı şeyhlik makamına geçmiştir. Şeyh Efendinin eşi Şâdiye Hanımla yaptığı evlilikten biri kız diğeri erkek olmak üzere iki çocuğu olmuştur. Hüseyin Kemâleddîn Efendi, kendi ailesinde görev ve sorumlulukların bilincinde bir eş, çocuklarına şefkatli bir baba, dervişlerine hayata dair önemli bir rol model vazifesi icra etmiştir.

Bildirimizde yedi yıl boyunca yürüttüğü irşad görevinde dervişlerini elinde bir çocuk misali yetiştiren Şeyh Efendi'nin, ailesini terk eden bir dervişine yazdığı, içinde aile bütünlüğünün muhafaza edilmesi, aile ve çocuğa dair vurguların bolca işlendiği mektubu ile vaaz ve irşatlarından edindiğimiz bilgilerle çocuk eğitimine dair verdiği mesajları tetkik etmeyi amaçlayarak alıntılarını sizlerle paylaştım. Dinlediğiniz için teşekkür ederim.

Kaynakça

- Ahmed Eflâki. *Ariflerin Menkıbeleri*. çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- Bandırmalı-zâde, Ahmed Münib. *Mir'âtu't-Turuk*. İstanbul, 1306.
- Bayram, Sadi. "Manisa Demircideki Ma'rifi Tekkeleri Anadolu'da İlk Rufâiler Ve Hz. Zeynelâbidin Ali er-Rufâi Soyu Hakkında Yeni Hipotezler". *I. Kayseri ve Yöresi Tarîh Sempozyumu Bildirileri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997.
- Bayram, Sadi. "Samsun Ladik ve Seyyid Ahmed-i Kebir Hazretleri". *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 5 (Samsun 1990).
- Bizbirlik, Alpay. "Manisa Entekkeliler Tekkesi ve Haziresi". *Manisa Araştırmaları* II (2002), 179-192.
- Ceyhan, Semih. "Ma'rifiye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ek-2/196-198. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2019.
- Işın, Ekrem. "Rifâilik". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. VI/325-330. İstanbul: Kültür Bakanlığı / Tarih Vakfı, 1994.
- Karabulut, Ali Rıza. *Mevlana'nın Hocası Seyyid Burhaneddin Hz.leri ve Kayseri İlmiye Tarihinde Meşhur Mutasavvıflar*. Kayseri: Seyyid Burhaneddin Vakfı Yayınları, 1984.
- Kılıç, Atabey. "Manisa-Demirci'de Görülen Alevi-Bektaşî-Rifâî Meşrepli Bir Tarikat: Ma'rifîlik". *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları (Dergi)* II/4 (1) (2007), 2-36.
- Kılıç, Atabey. "Ma'rifi Tarikatı Şeyhi Ferdî Baba ve Aruzla Yazılmış Şiirleri". *Geçmişten Günümüze Kuşadası Sempozyumu*. Kuşadası/ AYDIN, 2000.
- Okumuş, Necdet. *Manisa Rifâî Dergâhı Entekkeliler (Bir Tekkenin Tasavvufî ve Sosyal Tarihi)*. Manisa: Emek Matbaacılık, 2003.
- Su, Kamil. *Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1986.
- Tahrâli, Mustafa. "Ahmed Rifâî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/127-130. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1989.
- Tahrâli, Mustafa. "Ahmed Rifâî". *Sababe'den Günümüze Allah Dostları*. 7/72-75. Şûle Yayınları Kaynak Eserler Dizisi, 19 1. İstanbul: Şûle Yayınları, 2002.
- Tahrâli, Mustafa. *Seyyid Ahmed er-Rifâî, Hayatı, Eserleri ve Tarikati*. Basılmamış Doktora Tezi, 1973.
- Tarkan, Necmi. *Kartal'da Kurulmuş Bir Tarikat: Ma'rifiye*. Pendik, 1964.
- Uluçay, Mustafa Çağatay - Gökçen, İbrahim. *Manisa Tarihine Genel Bir Bakış*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1939.
- Yılmaz, H. Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar, 20. basım., 2015.